

aardi. Ik. *ardi*.

aba. Aho. *Aba* esaten ohi zaio ahoari: *aban*, *abakin*, *abatik lerdea dariola*... Honatx Fermin Lizarraga "Inpernu"ri jaso: «Tolareri, "Martin Behor" esaten zioanari, ehun behor hill omen zezkitzeyoan. Gosek hill behorak, bixten zeok, yakiñe. Eta azkenekoari artaburue yarri omen zeyoan aban. Aleye [beorra] gosek hil zela ez esateagatik» (Astaitz 87b). Baina «Aizkoraren aoa» jaso zion Juan Garmendia Larrañagak Tomas Erbiti arotzari: «boca o filo del hacha» (Garmendia 98-VI: 521). P. Perurenak ere *ao* transkribatu ohi du; honela dio Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak: «Emendik pasatzen zen aldiro iru amorrai ateratzen omen zittun Muñagorrik: bi eskutan bana, ta bestea aoan» (PP 98: 76). Ik. baita ere: (PP 96: 508). *☞ aoleor*. ● **abako jenio.** Iñigo Ibarra dioenez, «dar dar modukoa, tik» adierazten du *abako jenio* horrek (I. Ibarra 99: 87).

abade. Herriko apaizetan buru egiten duena. *Bikario* izaten da Goizuetako ordaina, eta *erreto-re*, berriz, Gipuzkoako zenbait herritakoa. Astaitzagako Mikela Labaienek zera esan dit: «Abade bat'e bagiñinen zorrotz samarra, Yaben apellidoa zun bat». Dendarineko Isidro Sagastibeltzak dioenez, berriz, «Leitzeko abadea izandu de beti Larraungo Artziprestea» (PP 96: 353). Izen hau agertzen duten etxe eta leku-izenen artean, Arkixkil auzoko *Abadebor-da* baserria eta Aranoko *Abadegurutz* mendia aurkituko dituzu. Azken izen horrek gogoratzten duen abadearen berri zehatza ikasi nahi izatekotan, jo bedi honetara: Zubiri & Perure-

na 98: 243-245. Besteak beste, Errezumako Miel Ramon Zabaletak kontatutako hau aurkituko duzu: «Apustue yokatu due ta, Aranko barbero orrek, ze in omen do?, zittun diru guzik yokatu! Asi omen die pellotan da, Leitzeko abadek aise irabazi partide! Pellotari ona izan bear zun oso, bizie ta azkarra» (Ibidem: 243). Beste honetan, P. Perurenaren bera- ren hitza duzu: «Lehengoan, elizako artxiboa- an, Aranon 1779ko urriaren 27an, gonape kontuak tarteko, Urepelgo hortan hil zuten abade leitzar baten datu bila nabilela, hala esaten nion Leitzako abadeari: *-Ba al dakizu zer esan didan aiton batek baino gehiagok?: Abade honek bi seme ba omen zittuela, etxean berarekin bizi zirenak...* Eta abadeak, bere euskara beratar doinu eztikoan, hala erantzun zidan: *-Enáiz batére harrítzen!!*» (PP 95: 13). Honatx *abade* hitza agertzen duten beste adibide batzuk, Benito Astibia "Luxe"n esana aurrena: «Ezkondutako bearro zuela ta, ama alabak etorri emen zien elizera abadengana, ta sekulekoak esan abadek» (PP 96: 48). Joandegiko Miel Zabaletari jaso: «Orduko abadea Iribarren apellidoa zuna omen zen, ta aren anaien bat, "Joxerramon Abadena" esaten zioana, Ameriketan ibillie» (Ibidem: 89). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esana: «Bertso orik omen zien gordin samarrak, denak zipozkerin yarrrik, eta ordun abadek iñ omen zun sermobe bat izugarrie: etzittezkela gauz orik esan iñorengatik, eta bertso orik ezkutatzeko» (Ibidem: 110). *☞ apez, sankristabe*.

aballe. Abaila. «*Aballa*. Con intensidad, con fuerza: euria egin du abaila (...). Abaila demonio etorri nitzen» (Azp. 81). Batiste

Zabaleta Astaitzagakoak ohartarazi dit Leitzan zuzenbidez *aballe* izaten dela, eta arrazoi du; hitz konposatueta, ordea, *aballa* ageri da. Honako hau Pastaingo Miel Barriolari jasoa da: «Yoanda rau! bota zien lurrea atxaure ori tte, aballa aurea ta, beste bik esi kontrán gordek an eokio bertan da, parra saltatu!» (PP 96: 386). *abiduri, furi, furrunda, ziztu. aballa lanen.* Lan itoan, lanean jo eta ke aritu. «Hantxe ari duk abailla lanean» (Azp. 81). Berriz ere Pastaingo Miel Barriolaren lekukotasuna: «Guk goseik ez giñun pasatu beño, bizimodu beltza zen gure motiko denboan e!! denak ortxe atten atzetik aballa lanen aal giñuna iñez» (PP 96: 381). *adebolloan.*

abar. «Pródigo. Malgastador de dinero. Gizon *abarra da ori*» (Azp. 63-4). Iribarrenek, Ultzaman esanahi berarekin erabiltzen dela dio: «Gastador, despilfarrador» (Iribarren 84). Honako Leitzako honetan, berriz, *zimur* eta *zuhur* hitzen antonimotzat dator: «Semea bereak eta bestenak beretzat behar zituen zimur amorratu horietakoa zen. Tripak jaten zegoen eta lehertu zen. Semeak: Honenbeste kafe eta kopa emanez etxea yanen dugu. / Amak: Zuhurraren poltsak bi zulo. / Semeak: Abarrarenak galbayek hañe» (Astaitz 95).

abardinta. Garai batean oro har alkoholdun edariari (koñak, anisetu, wiski...) esaten zitzaien. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari jaso diot: «Mendittik yetsi te pinte bat abardinta ean zuen». Gaztelerazko *aguardiente* tik heldu da.

abaroan eon, abarora bildu. Abaroan egon; azienda hausnarrera etzan. Honela jaso du P. Perurenak, Arro baserriko arrandia gai hartuta: «Beste batek hala esan dit: “beñi, azaburu baten azpin eun ardi arrapatu emen zittuela abaroan Arron”» (PP 96: 447). Pastaingo Joan Barriolari jasoa: «Arramiako bordara yoan omen zien; borda ori oaiñ ondutuxea dao, baño gure attuna zena Miel Antoniok eta iñe izaten da ori, beorak eta mendibeiek eta, abarora bilddute gorotza itteko» (Ibidem: 457).

ardiak abaroan lazme inguruan

M. Olano

abatz. Esnea biltzen den zurezko ontzi zilindriko handia, kaikua baino are handiagoa. «Maria gazta egin eta gazurarriak berotzen abatza aurrekaldean zuela» (Astaitz 94d).

abazabal. «Bostezo» (Azp. 63-4). *aba.*

abazabalka. «Bostezando» (Azp. 63-4). *aba.*

abe. «Euli mota bat. Behiek hau somatzerakotan, ziztu bizian hasten dira ihesi, lar sasi, ote... guzien gainetik» (I. Ibarra 99: 87). P. Perurenak esan didanez, «*ezpada* bezalakoxea baina askoz haundiagoa» da *abea*. Hain zuzen ere, zenbait hiztegik “*tábano*” itzultzen dute. Perurenak gaineratu dit *abek yo* esaten zaiola zomorroaren ziztatzeari.

abearri. Habe harri. «Piedra sobre la que se coloca la viga o vigas de un edificio» (Azp. 67). Luisenbordak *abearri* ikusgarriak omen ditu, Joantxo Elordinak esan didanez. *atalarri.*

‘Landa’ etxearen abearri sasizkoak

M. Olano

abearte. Habearte. 1. Etxagintzan, bi zutaberen artean paratutako habe horizontala. 2. Aurrekoaren hedaduraz, etxeko bi haberen arteko espazioa, «tramo entre pilares» (Huarte 03: 63). Martiartzineko Joan Zabaletari jasoa: «Ordun erantsi omen zioan Miltxori beiko abeartea. Oañik nabari do nondik erantsi zioan» (PP 96: 49).

abelgune. «Ardi, behor, behi edo larreko zeinahi aziendak izaten duen bere guztizko lekua, parajea. Nork bere abelgune jakina izaten du, ardietan nabarmena». P. Perurenaren azalpena duzu. *une*.

abemari ezkillle. Ik. *ezkille*.

abere. Leitzan, *ganado caballar* delakoari esaten zaio: asto, mando, mandoko, astomandoko, behor, behoka, zaldi, zaldiko, zaldi entero, semental edo almazaria... Horiek denak dira *abere*. Baina, hizkerak hizkera, definizioak muga desberdinak izaten ditu. Ultzaman, adibidez, honela definitzen dute: «Los animales que están fuera: yeguas, caballos y todos los animales domésticos de una casa: vacas, cerdos, gallinas» (O. Ibarra 97: 138). Honatx Basilio Ranz barbero zaharrak esandakoa: «Abereak ere nik apaintzen nituela. Tratalariak ekartzen zituzten kontrabandoz zaldi eta behorrak eta nik hilea moztu eta tintatu egiten nien, gero saltzekoan itxura hobea izateko» (Astaitz 94b). Irategiko Mikela Sukuntzari jasoa: «Mitxelaundiko labakipeko paitakontran antxe izaten zen gurutze ori, ta gerrako denboan bateatek (sic) beiko erre kara bota zun, da beorra erosi giñunen guk atera giñun errekatik aberei erantsitte» (PP 96: 61). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Joxemiel Landa oritte bi seme, saski bana artute Santakrutz aldera yoaten omen zien abere gorotza biltzera» (Ibidem: 208). Joantzarko Miel Barriolari jasoa: «Rafaelek atea iriki zun de, astoa kanpora atera ta goittik bera etorri, te Peritzeko atek bazun abere lotzeko anilloa atalgañen, da arrei lotu astoa burue tire tiren gora zula, ta martxa etxera» (Ibidem: 295). Hau ere Joantzarko Miel Barriolak esana duzu: «Ordun eltzabo-

rra yoaz e ibiltzen omen zien otsoak bialtzen. Ori itten omen zuen eltzeri epurdie kendu te, bi aldetan katu larrue patu, baño erdin xulo ttiki bet inde, xiri mei bat sartu te, ari liztekin tiatuz soñue iñazi. Orrek aberea ikatzen omen do ikaragarri» (Ibidem: 380). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jasoa: «Ramon, ieltsero aitzen zen, da zerbatte itteko burnin batzuk edo falta zittula, ta norbattekin itzeittea yoan zen Beasteire zaldi gañen. Aberen gañen ongi ibiltzen ikasie zen; soldaduske caballerin iñe baitzen» (Ibidem: 534). *almazari*.

M. Olano

aberek Idoieta inguruan

abiduri. Abiadura. «*Abiduri*. Velocidad. *Abiduri gaitze deamaki*» (Azp. 63-4). Benito Astibia «Luxea»ri jasoa, Beltraneko palankariaz: «Azkenen, bueltaka buelta sekuleko abidurie artu zun de, zittunetan tiatu zun palenka kristo etxeraño, ta ze in do?, Kontsejuko egatzazpie yo! Baño lurrera ongi erori zen, da bale eman zioan» (PP). *aballe, furi, furrunda, ziztu*.

abiera. Martxa, abio, joera. «*Abiera*. Salida en carreras, competiciones deportivas» (Azp. 82). Astaitzagako Mikela Labaieni jasoa: «Beñ, Azpiko Errotako ariztire yoan giñen Gregorio ta bik. Bete giñuzen kapazoak, eta etxera abieran giñela kendu in zezkiuen ang mutikoak» (PP 96: 349). *allaera*.

abitu, abittu. Abiatu. «Abitu eta seittun ikaragarrikoko tormobe yasa eta Ozparrunburure

allatu ziren metxan leorrik gabe» (Mikela 95). Hurrengo biak Arriango Lontxo Lasarteri jasoak dira: «Ala, bestek baño beranduxego yoan omen die attuna ta neskamea ixtorlekure, ta allatu dienen neskamea bestek ai zien lekure abittu, ta attun orrek esan omen zion: Etorrai onea, beste puntetik asi bea'ineu guk!» (PP 96: 205). «Atsaldea neskatxekin pasatute, illuntzen etxera abittu zienen beittik gora, sekuleko ur pille bide baztarretan; urritz asko izaten baitzen Arbi-llagan» (Ibidem: 206). «Ahal zuen bezela arrapa txar batzuk yantzi eta abitu zen presaka mezara, bi dandak yoak baitziren» (Astaitz 99a).

abodo. «Adobe. *Txerri puskek abodoan yarri ditugu*» (Azp. 63-4). Hozkailu elektrikorik ez zen garaian, zerri puskek-eta gazikutxan sartu ohi ziren, hango gatz artean ahalik eta luzaroen gordetze alde.

abotz. Ik. *aotz*.

abudo. Agudo, arin, azkar. «Hortxe zeon suntuondoa katue (...). Tximiste baño abudoo iraotzen dun tximinitik gora» (Mikela 96). Gazpilloko Marianjela Lasarteri jasoak: «Miel Joxepe gaizto arrek, zerbatte edari txarren bat emanda, ure eaten asi zenen, atzetik labana aundi betekin ekitten asi zetziola: "Sartukoit e! Eantzak abudo gero!"» (PP 96: 81). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Inazio Alfarok, Perurena arriyasotzaille onen attunak, bazun bertsoetako arte puxke. (...) Beiñesi bertso txarren bat bota, "irausi ote zegoan edo" esanez. Bai abudo erantzun'e Beiñesek!» (Ibidem: 162). Joantzarko Esperantza Zabaletaren adibidea: «Gabe an in de, akordatzen naiz urrengo goizen abisoakin nola etorri zien, bixkik yayo ziela Yoantzarren ta yoateko abudo etxera» (Ibidem: 293). Astaitzek apustu surrealista bat gogoratuko digu: «Hau da: karretillen patu igela eta zeñek lehenago eraman erabakitako tokirraño. Yakiñe, igelak salto abudo egiten do eta igela harrapatu eta berriz atzea karretillera ekarri behar» (Astaitz 04).

adabakittu. *Adabaki* egin, josi, paratu. «*Adabakittu*. Remendar. *Atorra adabakitzen ari naiz*» (Azp. 63-4).

adaki. Batik bat sutarako adar puska *borobille*-ri esaten zaio. *Adaki* itxurako egur handia, berriz, *trunke* da, Artxikoneko Maria Jesus Gortzak adierazi didanez. Baina honatx Paulo Yantzik esana, Gartziarena aizkolariari ateratako bertsoetan: «Bereziak zituzten amaseina adaki, / jokua zutun: ok zeñek lenago ebaki» (PP 96: 267). Errutizko Lontxa Olanori jasoak: «Santokristo orrek zulo batzuk ditto azpin da atatik adakik sartute erabiltzen zuen bizkarren» (Ibidem: 429). *Arralle, enbor, tronko*.

adakittu. *Adaki* egin; egurra *adaki* neurrian eba-ki. «Hacer leña maticán de ramas gruesas. *Pago adarrak adakittu ditut*» (Azp. 63-4). *Arrallatu*.

adar. 1. «Impresión, señal. *Adar txarra* "mala señal, mala impresión". *Adar txarra emannion* "me produjo mala impresión". Lit.: "Le di mala señal"» (Azp. 63-4). **2.** «*Adarrak yo* "comenzar a tronar". *Adarrak yo dio* "ha comenzado a tronar"» (Azp. 63-4). **3.** Ez nahasi, jakina, *adarrak yo* eta *adar yo* esaerak. Arriango Lontxo Lasartek dioenez, garai batean Landabordako bordariek "seko" izengoitia izaten omen zuten, eta Aresoartekoek, berriz, "soto". Aresoarteko Brasilio bromoso zebilen, eta, auzolanean ari ziren bitartean hone-la esan omen zion Landabordako Martzial: «-Eurre sekoa dok au Martzial? -Sotoan eondue, sotoan eondue!! / Batek adarra yotzeatik esan baño, bestek'e erki entendittu» (PP 96: 207). Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jasoak: «Pello Errotari omenaldie in zioanen, yakiñe, mutill salle yuntatu izanen ittuen, ta pentsatu omen zikean Mikelari adarra yo bear zeioala» (Ibidem: 390). *Bei adar, ille artu*.

adarje. Zuhaitzaren adar multzo eta nahas-mahas handia. *Illaje, kalparje, ostaje, pandillaje, zuraje*.

adaxkari. Adar motxeko ardia, Añaldeko Bittorio Lizarragak adierazi didanez: «Bai, hara

yoan axurik amomatu, artiolak bildu eta yetzi beharrak. «Eta nonbaitor azerik yan ezpadik gure adaxkarie» (Astaitz 94d).

adebolloan. Buru-belarri aritu, jo eta ke, lanean batik bat. Iñigo Ibarrek *adebollo* jaso du: «Ziztu bizian, berehala» (I. Ibarra: 87). Honela dio Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Ala, Txopiloko belatsoa esaten giñion ortara yoanda, eguerdiarte guzie segan aittu die, ta adebolloan gañea» (PP 96: 95). *aballa lanen*.

adierazi. «Hacer entender, comprender. *Ederki kosta zait, baño adierazi diot*» (Azp. 67). Azpirotzek azaldutako modu horretantxe uler liteke Pastaingo Patxi Barriolari jasotako *adiazi* forma, nahiz eta *entzunarazi* gisa ere har litekeen: «Don Manuelek ekusten omen zun eunero mezara nola yoaten zen, baño beti lo artzen izakio, ta ark adiazi in nai goizutar orrei, ta Don Manuel ori sermoben ai dela: - Nere kristau maiteak, nik eztakitt emen zertara etortzen den yendea? Batek esan lezake lotara datorrela, lotara bai lotara! Arreee demonio!!» (PP 96: 380). Kristobal Olaetxea «Altzate»k esana: «Oben nazkatute Mitxelaunderio yoan zela adiazi ziun [Trifonek]; baño izketan ezin zun iñ» (Ibidem: 553).

adikarik. Aditzeko latzak diren esanak. Beti ere «oik aikarik!» bezalako esaldi adierazkorretan erabiltzen da. Añaldeko Bittorio Lizarragari, berriz, «oik aikerik!» jaso diot. Azken honek berak aipatu dit *aikario* aldaera; dirudienez, *aikario* forma *aikariren* aldaera da, *-kio* (Ik. *izakio*, *eldukio*, *etorkio*...) *-kiren* aldaera den arrazoi beragatik; esanak indartzeagatik alegia. Begira zer dioen Benito Astibia «Luxea»k: «Andreki sorgiñ fama izaten emen zun ba, ta «aren animen sartu zitzekela infernuko demonioa» esaten emen ziola. Apeza ekarrazi tte, esan emen zion ze pasatzen zetzion, da «Oik aikarik, oik aikarik!» apesak» (PP 96: 87). *gertakario*, *irristakario*.

adike. «(De ADI, «grito».) Aullando, gimiendo. Se aplica al aullido de perro solamente. *Zakurra adike dago*» (Azp. 63-4). Batiste Zabaleta Astaitzagakoak jakinarazi dit berak beti

adike ezagutu duela, hasierako bokal luzeaz alegia. Honatx Eztebeneko Mikela Sukuntzak kontatua: «Pastainen, gure attuna Miel Antonion lendabiziko andrea zazpigarren umea izateko zegoala, zakurrek adike isiltzen ez ziela emen zeuden illunabarren. «Ze demonio due zakurrok!» ta biamon goizera-ko, andre gaxoa, ume ille besoan zeukela omen zegoan ille» (PP 96: 377). *intziri*.

adindu. «Entrar en años. *Adindu ondoan, basoan lan eittea, triste da*» (Azp. 63-4). Elordineko Joantxo Barriolari, «gizon edade oi, emakume edade ue...» entzun izan diot, «adineko gizon, emakume» adierazteko.

adingabe. «Se dice del que no tiene edad suficiente para algo. *Mendi lanerako, oraindik adin gabea da aur ori*» (Azp. 63-4).

adiñek izan. Adinak izan, urte berean jaioak: *Estitxu ta Rosa adiñek die, emezortzi urte beteko dittue aurten*. Honela dio Donmartinbordako Fraxku Olanok: «Ni ordun aise aitzen nitzen aizkoan, da adiñekoatan, ez neuken kontrarioik Leitzen; Miel Joxe Barungoa ni baño geixeo zen, baño zartxegoa re zen» (PP 96: 430). *kide*.

adiurri. «Escasez o torpeza de entendimiento. Malas entendederas» (Azp. 67). Izen edo adjektibo ulertu behar da?

adur. Jose Migel Barandiaranek, bere hiztegi mitologikoan, kontu hauek guztiak bildu zituen: «*Adur*. «suerte», «tendencia».—Significa también virtud mágica (en Atáun, por ejemplo), vehículo de la acción a distancia de los magos. La maldición (en vascuence *birao*) se transmite, en virtud de *adur* o fuerza mística, hasta su punto de aplicación, que es la persona o cosa señalada por quien la formuló. Una acción simbólica sobre una imagen emite su *adur* y éste la reproduce a distancia en la persona o cosa representada por dicha imagen. / A este respecto, recordemos entre otros hechos de magia, el siguiente de Leiza: Para efectuar la recolección de manzanas era costumbre en Leiza que el dueño del manzanal pidiera colabora-

ción a sus vecinos. Esto se hacía generalmente a la tarde, y los trabajadores eran obsequiados con una merienda en el mismo campo. Si el dueño era rico, hacía servir el vino en un platillo de plata llamado “barkillo”. Cierta día, la familia de la casa “Maxurrenea” o “Marikurrenea” llevó a sus vecinos a trabajar en el manzanal que poseía en el sitio denominado “Inguruarte”. Durante la merienda una vecina se encargó de servir el vino a los trabajadores en un “barkillo”. Después colocó la vasija en el borde del hueco que, en lo más alto del tronco, tenía un viejo manzano. Pero, al recoger la vajilla y los manteles, se olvidó del “barkillo”. La falta de éste fue notada por la familia de “Maxurrenea”, la cual inquirió en vano de su paradero, pues la vecina que había recogido la preciosa vasija no se acordaba del lugar donde la había dejado. Los dueños, sospechando que la vecina les había robado su “barkillo”, retorcieron una vela (símbolo o imagen del ladrón) y la quemaron delante de un santo, esperando que la supuesta autora del hurto sería luego castigada (retorcersele el cuerpo y apagarle la vida). Pero la vecina no tuvo percance alguno. En cambio, en el manzanal de “Marixurrenea” (sic) se secó un manzano. Este fue derribado y, con gran sorpresa de todos, apareció el “barkillo” en el fondo del hueco que el árbol tenía en su tronco. Decíase que la fuerza mágica —adur— había actuado sobre el manzano que ocultaba el “barkillo” y lo había secado» (Barandiaran 73-I: 16). *betadur*.

agonioko. «Toque de campana para anunciar la defunción de alguna persona» (Azp. 63-4). «Campana o toque de campana a muerto. Se emplea también *illezkil*» (Azp. 67). *ezkille* (*agoniezkille*).

agor, agorril, aor. Irail. Echaidek «ágorrá» bildu zuen Areson, baina “octubre” esanahian (Echaide 89: 64). Nik ere *urri* “septiembre” eta *aor* “octubre” jaso diet Errazkingo Joxepa Buldaini eta Uztegiko Joxe Ezkurdiari; Joxek berak honela esan dit, “septiembre”ren or-

daina eskatu diodanean: «Oi kanbiatzen da Naparrotik Gipuzkoá. Emengok *urri* esaten diou; aik berriz, Gipuzkoan, *aorrá*. Gure *aorrai* aik berriz, *urrie* esate’ie». Baina badirudi *agor* izenaren muga semantikoa ez dela bate-re zorrotza, eta handik honuntza jauzika bezala dabilela; horrela, Joxe Antonio Azpirotzek adierazi didanez, bere aitarentzat (Antonio Azpirotz, Betelu, 1904), *agorra* «iraila zen». Hala ere, gaur egun, Leitzan, Areson eta inguruko herrietan, erdarazko mailegua da maizenik aditzen dena: *septiembre*; gauza bera gertatzen da *junio* eta *julio*-rekin. Izan ere, arrunt atzendua baitago euskarazko ordainen erabilera, hots: *garagarril* ‘ekain’, *uzta* ‘uztail’ eta *agor* ‘irail’. Honela jaso nion Gorrizko Lontxa Zabaletari: «Beti, apirille ta maiatzen da junioan ateatzen da gaztaik fuértena. Ya juliotik aozture suabegoa ateatzen da» (Olano 98: 343). Beste adibide bat, Pastaingo Patxi Barriolari jaso: «Gure attuna zenak Miel Antonio zun izena ta, izaten omen zun oittera San Miel eunen, Setiembren 29n, errire yoanda, zebatte erositte bere eune zelebraztekoa» (PP 96: 457). Honatx, berriz, *agor* delakoaren adibideak: «Agorren urte berri edo zerbatte badue [judioak] penta» (Astaitz 94d). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Nik 1933ko agorrillen in nittun Seminarioan sartzeko azterketak» (PP 96: 237-8, 18. oh.). Astaitzagako Batiste Zabaletari jaso: «Kamioan bertan iraulitte, kaxka burukin yo izaan zien arri muturren bat eta, seittun ill gizona! 1940ko agorran 22n ille uen» (Ibidem: 461). Kristobal Olae-txea “Altzate”k esana: «Ala, zai negoan ni, ta, agorran zazpin karta: prestatuta zegoala nik artu bear nun makina!» (Ibidem: 554). P. Perurenaren hitzetan: «Goizuetan hogeita hamazazpi urte egin, eta atzera Leitzera etorriko zen Loentzo, eta bere jaioterrian hil 1984ko agorraren 11n, San Martin egunez, hain zuzen» (Ibidem: 538). *garagarril, uzta*.

agur. Ik. *aio*.

ai. Ahi. Azpirotzek «*Ie*. Papilla» jaso zuen (Azp. 63-4), baina Astaitzagako Batiste Za-

baletak ohartarazi nau ez *ie* baizik eta *aie* behar lukeela. *Ie*, izan ere, Leitzan beti ‘*ih*’ (“*junco*”) izan da. *☞ bizkotxa*.

aida. Idi, behi nahiz bestelako azienda uztartuak aurrera jo dezan, itzainak egiten duen aldarria. Errementaneko amona zen batek *aida bizitzari!* esaten omen zien etxekoei, gaitxoaldiak edo tristurak hartuta sumatzen zituenean. Honatx Astaitzen adibidea: «Paulo itzai dabil gaur, “aida, ooo eta esti”» (Astaitz 94d: 29). P. Perurenak dioenez, Sakuluko leztanian, «Astibi goikoan “Aidan Nartziso” edo “Nartziso oiularie” esan didate: Etxe honetan idi pare bikaina izaten omen zuten, eta horregatik Nartziso beti “aidan” edo “oiulari” idiei aurrera eraginen bazien» (PP 96: 413). Donmartinbordako Fraxku Olanori jasoa: «Beñ bi bei parekin golden ai ziela, beiek geldittu ziela, ta aida ta aida ta, beik muitzen ezta, ze izan ote zen da, ze izan ote zen da?» (Ibidem: 446). *☞ esti*.

aiden, airen. Adberbio gisa era askotara aurkituko duzu: **1.** Aidean, larriturik, antsitan. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak, Joxe “Korreoa” zenaz: «Atea autsitte gora ioko ote zien bilddurrek aiden eondu emen zien, ala esaten zien Joxek» (Karta 94). **2.** Zalaparta sortuz, ingurua hankaz gora jarri. Pastaingo Miel Barriolari jasoa: «Noizbatte sartu omen due zakur aundi ori te, gero arrapatu naiem dabiltzala, zekorran ganbeletan barrena, beiek marruke asitte ekullu guzie aiden patu due» (PP 96: 382). *☞ airatu*. **3.** Airean, lurrik ukitu gabe. Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Frantzin sartu baño lentxeo bota emen tzun treneko leiotik aiden» (PP 96: 475). **4.** Ziztu bizian, aise, eroso. Gorrizko Lontxa Zabaletari jasoa: «Geo ya asi giñen gazta dexente itten da aiden saltzen giñun» (Olano 98: 342). Errementaneko Miel Zabaletak esana: «Ordureko 47 urte ba omen zittun Inaziok eta, berak ez jokatu nai, baño Miel Infernuk eta orik señalek bota omen zittuen, da diru pixken bate eman izan bear zioan prestatzeko, ta Inazio [aizkolari] zarrak aiden irabazi!» (PP). Erakustun

batek palankari ikasleari esana, Urriztimiltxoko Joxe Zestauren hitzetan: «I baño askoz obea dok, eta etzeuku yokatzeik. Aiden eramatten zeik ark guri!» (PP).

aien. Ahien. **1.** Zuhaitzetako bizkarroi luzea (*Clematis vitalba*), gaztelerazko “*liana*”; baina baita banabar landare igotzailea ere: *banabar aiena*. *☞ aiendu*. **2.** Batiste Zabaletak adierazi didanez, garai batean zigarroari *aien* esaten zitzaion ironiaz, bai baitzen, besterik ezean, zuhaitzetako *aiena* erretzen zuenik. Unaieneko Asuntzion Lasartek, hain zuzen, umetan *aien* adaxkak erretzen zituztela esan dit, eta «izugarri miñek» izaten zirela.

aienak alertzean gora

M. Olano

aienatu, ainatu. «*Ainatu*. Apartarse. Será var. de AIENATU? desaparecer, ahuyentar» (Azp. 63-4). Patziku Perurenak adierazi dit bere ustetan «aditz animikoa» dela, «gorputz animadunak» behar dituen parte hartzeko: pertsona, azienda, lainoa, euria; baina ez, esaterako, otsoa edo arbola. Perurenak berak Goizuetako esaldi batzuk eskuratu dizkit: *Ayenadi emendik! Ayentu ttuk noizpatte,*

*ta pakea. Ayentu gittezen emendik 'gorde, alde egin'. Beti ere esaldi intransitiboak osatzen dituela dirudi, honako bi adibideotan bezala: «Bittori bedekatutako sanjoanbelarrak suari botatzen, harriyasa ahiena dedin. Bestela haze izurramendie!» (Astaitz 94d). «Edozein gau illunetan, ilargirik ez dagoe-nean, ikus daitezke izar uxoak, hau da, ziztu izugarrian arrastoa utziz aienatzen diren izar ibiltariak» (Astaitz 99b). *ankatu, marxatu, oillatu, ondatu.**

aiendu. Aihendu. «Brotársele los pámpanos. Banabarrak aiendu dire. Arbatu bearrrak daude» (Azp. 63-4). *aien.*

aiergune. Festakizun, jaialdi. «Boladuak izaten ziren lehenago holako aiergunetarako» (Mikela 83). *aiertu.*

aierrak eon. Aiherrak egon, irrikitan egon, gogo handia izan. «Tener ganas de... Estar con ganas de... *Mendire yoateko aierrak nago.* Estoy con ganas de ir al monte. Se construye como *otzak nago, goseak nago, egarriak nago, loaleak nago*» (Azp. 67). Goizuetan, P. Perurenak adierazi didanez, *aier* eta *gogo* era berean erabiltzen dira: «Yateko bai, biño laneko aier gutxi, yende! Yateko aier aundik eztauki (ardi, ume, katu) orrek...» Hona hemen Leitzako adibideak: «Aspalditik aierrak nengoen, gaur idazten asi naizen idatzi au, azaltzeko» (Artxikonekoa 86). Arriango Lontxo Lasarteri jasoa: «Berutan omen zegoan gizonen bat, inguruotan denak ikaatzen zittuna, burrukalarí fama zuna. Bordaberrik, beak'e etzun pollite izan bearta, yakinkio gizon orren berri, ta ikustea yoateko aierrak omen zegoan aspaldin (...): Emen ba omen duzue ba gizonen bat, denak burrukatze'ittuna? / -Ixooo! Ixoooo! Txikittuko zatto gero!! / -Gizon oixe ezautzeko aierrak neok ba...» (PP 96: 206-7).

aierrak eman. Aiherrak eman. «Suponerse. *Aierrak eman digu etorrio ziñela.* Nos hemos supuesto que vendrías» (Azp. 67).

aierraldi. Ik. *aiertu.*

aiertu. Agertu. «Var. de *agertu*, aparecer. *Aierraldi*, aparicion, visita» (Azp. 67). Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Martin Antonio orren anaie emen zen artzaie, ta Beordaingo ortan falta emen zen artzaie, oain dela eun urte do geio, ta artzai orren sonbreroa ta makilla aiertu (sic) emen zien Batango presan, andik bi urtera» (PP). Gorrizko Lontxa Zabaleta gaztagileak esana: «Delikatue da gazta! Zure deskuido ttikina antxe aiertzen da» (Olano 98: 343). Honako hau Mikela Astaitzagakoak esana duzu: «Eotteko eotteko lasa, —esan omen zion Miel Joxepe orrek—, lendabiziko urten bera itten zittula zañek, beño urrenekoan ayertuko zela bai sobrare gora!» (PP 96: 80). Arriango Lontxo Lasarteri jasoa: «[Sorgin] bat ba omen zen, Berutako mendi gaiñ ortan, gabeko amabitan ateatzen zena. Larrugorin yarritte, unturen batekin iurtzi gorpuz guzie, ta: Lar guzin gañetik / eta laño guzin azpittik, / an da emen!! Ori esanda ateatzen omen zen, ta gero gorde're bai beak nai zunen, aizea bezela, ta beste lekun baten ayertzen omen zen» (Ibidem: 205). Kristobal Olaetxea "Altzate" k esana: «Kanpora atera nitzen, ta gizona falta! alde batea beidetu, bestea beidetu, ta gizona ayertzen ez!» (Ibidem: 560). Bordaberriko Miel Arribillagari jasoa: «Guk belatsoan giñeuzken lau ahari eta bat faltatu zitziun. Bille eta bille ibili giñen eta etzen aiertu» (Astaitz 01b). Ikus baita ere: (PP 96: 246-7). *aiergune.*

aikario, aikari, aikeri. Ik. *adikarik.*

aikio. Arikí. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Begira zer dioen Pastaingo Patxi Barriolak: «Ala, abittu die Arakindeittik ateata kamioa bera ta, koartelen obratan aikio, ta atarin puntalak eta bat eta beste naiko eurre eokio!» (PP 96: 287). Gorriteneko Joxepi Zes-tauri hartua: «Ama lanen aikio estadun zegoala, ta zazpi illabetekin zegoala, irristatute erori te, desgaraíen izandu zittun, da yayota abudo illek» (Ibidem: 335). Gregorio Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Lepotik soka eran-

tsitte txirriken yesten aikio, eta etzula deus-tako ukitzen» (Ibidem: 358). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Donato Goikobordakoa ta, Bizkotxen aikio minatan da, trenbidetik eziñ ibilli» (Ibidem: 441). Errezumako Joakin Zabaletari jasoa: «Emakume ori ume ittea yoan emen zen, da ume itten ai zela, odolustutzen aikio, ta medikue oartu emakumea eskutan bukatzea zila, ta gure aizpe Joanita onek eman emen zion klase bereko odola, ta artaxetik atera bizik emakumea» (Ibidem: 506). *☞ bizikio, izakio, ekarkio, eldukio, eokio, erabilkio, eramakio, etorkio, eukio, ibilkio, naikio, yakinkio.*

ailear. Erreka bazterretako harri txintzar eta buztin nahasia, igeltseritzan etxeetako hormak berdintzeko erabiltzen zena. Astaizagako Migel Mari Zabaletak eman dit horren berri. Baliteke *are legar* izatea horren etimologia, izan ere *legar* «ibaien eta itsasoaren ertzetako harkoskoskorra» baita (Sarasola 96). Honatx zer dioen Azpirotzek *are* sarreran: «Arena cernida, pasada por el cedazo. La que queda en el cedazo (especie de gravilla) se llama *ondar*. La capa exterior del montón de arena y cascajo depositado en la orilla del río, *ailearr*» (Azp. 67). *☞ are.*

ainatu. Ik. *aienatu*.

ainddu. Ik. *ainyu*.

aingere. «Azk., *aingira*, anguila» (Azp. 67).

aintari. Agintari; bereziki herriko alkate eta zinetzari jendea izendatzeko erabili izan da. Ez beti, ordea. Honela dio Altzateko Maria Olaetxeak, gerra aurrean Gernikara joandako dantzarietz: «Ordun gure aintari Lazaro Bengoetxea izaten giñun, ta ark berexik zien parejak» (PP 93: 27). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Gero, erriko aintarik Urbitara bille etorri zezkitzionen, nonbait gorde bear bere burue ta, Auzmendire yoan omen zen» (PP 96: 55). Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzari jasoa: «(...) deklarazioak ittea yoan omen zien erriko aintarik» (Ibidem: 62). *☞ errigizon, galtzadun, kargudun, yustizi.*

aintziar. Antzigar. «Escarcha grande, como si fuese nieve, en los árboles y vegetación. Azk., *aintzigar*. Escarcha, sin concretar más. En Leiza, la escarcha corriente, normal: *izotza*» (Azp. 67). «Eskuk hozten hasi zezketzen eta bizkarren aintziarra egitten» (Astaitz 91a). «Neguko egun hotz horietakoa zen. Inguruko mendietan aintziarra zegoen, oihanak zuri zuri zeuden, ekulluetan behiak kalparrak harrotuta zeuden hotzez» (Astaitz 01c).

M. Olano

aintziar handia Berueteke Orimendi inguruan

ainyu. Agindu. «Var. de *agindu*. 1) Mandar. 2) Prometer. 3) Mandato, orden» (Azp. 67). P. Perurenak, berriz, *ainddu* idazten ohi du; esaterako, Tuteneko Miel Zabaletari jasotako honetan: «(...) mezako ordue baño leen abadengana atte: “bertsoak nola atera zittuen da, etxeko alaba lotsagarri uzten zuela ta, atxek gordetzeko ainddue emattek faborez!”» (PP 96: 109). Boxekanbordako Kristobal Rekondori jasoa: «Bin bittarten Goikobordako neskatz orik desesperatuk estazioan, mutillen zai: “Ferminiek ainddu ziun ba guri etorriko zela!”» (Ibidem: 170). Dendari-neko Isidro Sagastibeltzak esana: «1930an edo, Don Luis Yabenek ainddu zun: prozesiokoan gizonak bi lerrotan ibiltzea ongi zegoala, baño emakumek ez, ta andik aurrera emakumek pillen ibiltzen zien» (Ibidem: 235). Ik. baita ere: (PP 96: 366, 441).

aio. Adio. Gaur egun ere gehien aditzen den agurra izaten da: *Aio, gero arte!* Herriko bertso

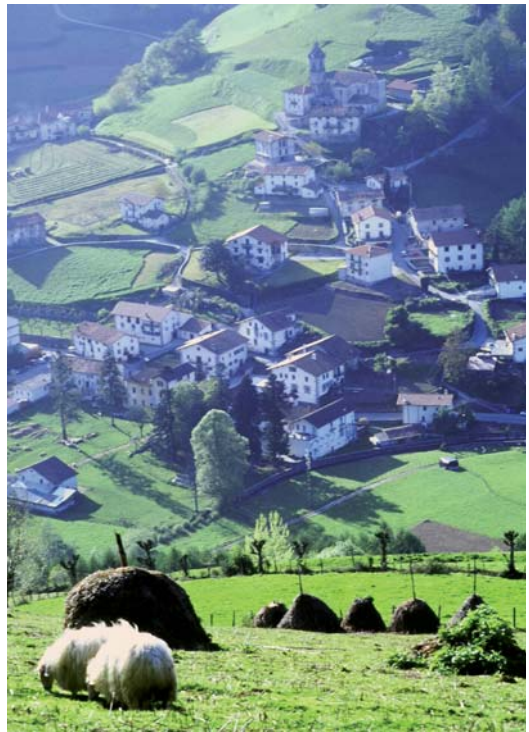
zaharrenetan heldu zaigu gainera; honatx, adibidez, nola agurtzen zituen bere leku mai-teak, Ameriketara zihoan Miltxoko artzainak: «Adio Gorritzaran / da Otsango Erreketa»; «Adio Leitxalarre / santa sekulako!» (PP 96: 44 eta 45). Jose Luis Hernandorena zenari neronek aditu nion behin, *agur* diosalaren purrustia egiten, arrotz edo balitzaio bezala. Izan ere, abertzaleek zabalduriko esaldia zen *agur*; honako pasarte honek ederki azaltzen dizu hori: «Leitzan berriz, Tolatxeneko Fermin Azpirotzi ikasia, gerrondoan *Agur* esaten zuenari, “*limpiate el culo con Amayur*” nola erantzuten zioten euskal abertzaleei iseka. Jakina da, *Amayur*, garai hartako nafar aldizkari abertzale eta euskaltzalea izan zela» (PP 01: 116).

airatu. Aireratu, altxarazi; zer edo zer airean jarri. Honatx Boxekanbordako Kristobal Rekondoren hitza: «Ta aren bertso baten bukaera goan dauket nola izandu zen: “Artaz gustatzen bazen neskaik, eskalleak iotzeko!” (...) Ara! Plaza guzie airatu zuen txaloka!» (PP 96: 142). Goizuetako ordaina, berriz, *egatu* izaten omen da, P. Perurenak adierazi didanez. *¶ aiden.*

airi. Ageri. Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaieni: «Saski beltz artan axurie ekarri ziñenen ferire Prexkantonik, saski beltz artan mutturre airi zuula». Benito Astibia “Luxea”ren lekukotasuna: «Alako baten, tireka ai zela, ze in emen dazkio, galtzak zarratatu, ta epurdi guzie airin zula, gizona, ta burue arrin zuloan!» (PP). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Axustetik bera mandoakin utzi ni, ta atte beiko kamiora bijilantzire, As-tibiko zubin goardazibillik airi ote zen, da iñor airi ez bazen, or pasatu te eun argitzea-ko Yoantzarre» (PP 96: 293).

Aiso. Areso. Leitzako auzo herria izendatzeko, hori duzu eskualde guztian erabiltzen den aldaera: *Aiso, Aison, Aisotik, Aisoko, Aisora...* Honatx Barreneko Joxepa Rekondok esana: «Gure atte dantzari izugarrie omen zen gasetan, Aisoko pestatara yoanda, almoten gañen ibiltzen omen zen dantzan, pentsazazo!» (PP 96: 139). Boxekanbordako Inazio

Rekondori jaso: «Ordun esaten zen: Leitzeko mutillek Aisora yoaten bazien, arrika ematten zioala» (Ibidem: 143). Astaitzagako Batiste Zabaletak esana: «Allatu dok San Pedro eune, ta Aison pesta izakio. Leno pesta aundie itten baitzuen San Pedrotan Aison. Ta, Axintxio orrek ze pentsatu dik: nolabatte yoan beaula ba, Aisora pestara» (Ibidem: 193). «Tolareko Kataliñek ekusi zuen Olabe-rriko Axintxio Aisoko Sutegiko atarin periodikoa leitzen. / Kataliñek. -Leitzen, Axintxio? / Axintxiok. -Ez, Aison» (Astaitz 01c).

Aiso, Okabio aldetik begiratuta

P. Zufiaur

aisoar. Aresoar. Honela dio, nokako tratamantuan, Astaitzagako Mikela Labaienek: «Errie're, aisorak esaten duena, “zorra ta palda zeukunu”» (Olano 98: 327). Hurrengo adibide honetan, “Aresoarra” aspaldiko autobus zerbitzua, *Aisoarra* bihurtu du Martin Larrazek: «Gañea akordatzen naiz, eskriturek itteko abittu zien Aisoarren, da elurrekin ezin pasa Uitziko gañen» (PP 96: 258). Benito Erasori ja-

soa: «Ta bi errik bat zuela Aisoarrak Erreka bil-tzen emen tzuen karnabaletan, ta errik aparta-tuta gerore Aisoarrak artan seitzzen, ben dere-txoa balue bezela» (Ibidem: 100). Boxekanbor-dako Inazio Rekondok esana: «Emendik yoan giñen Donostira, ta emengo yende pille izuga-rrie zen ordun Donostin: aisoar, leitzar, ezku-rreko ta erri otakoak» (Ibidem: 144). Benito Astibia “Luxea”ri jasoa: «Nere amaiarroa, Ur-totxikiko Joxantonion lendabiziko andrea, ai-soarra zen» (PP 98a: 30).

aittatu, attatu, aittetu. Aitatu, aipatu. «*Attatu*. Var. de *aipatu*, *aitatu*, *aifatu*. Mencionar, mentar» (Azp. 67). Honela dio Dendarine-ko Isidro Sagastibeltzak: «Orain dela gutxi liburutegin, (...) beidetu nun, eta badekar Alejandron berri (...), ta aittatzen ditto bi olerkin izenak ere» (Karta 94). «Lenago ill-dekoren bat attatzen zenen ala esaten zen “Jainkoak bere glorin dula”. Orain aztuxek dire olako esanerak» (Mikela 95). Dendari-neko Isidro Sagastibeltzari jasoa: «Dendari-nen askotan aittatzen zuen elurte aundi ure, beño aitzez» (PP 96: 47). Astaitzagako Mikela Labaienen lekukotasuna: «Ori As-taitzakoak esanda enun ikasi nik, Benardok sekulen etzun aittetu izandu, baño askotan kanpokoak geio yakitten do etxeakoak ba-ño» (Ibidem: 67). Kortabordako Frantziska Zabaletak esana: «Etxeberriko Juan Batiste-re asko aittatzen zun, urere zurgine bai-tzen, da arengandik asko ikasi zula esaten zun» (Ibidem: 408).

1 aitu, aittu, attu. 1. Aditu. Honela dio Errezu-mako Miel Ramon Zabaletak, Gorrizko Go-tzone Sestorainen grabazioan: «Oi esan bere burukin atzetik atsoak, eta bestek attu!». Al-tzateko Maria Olaetxeak esana: «Gazteik ille zela aitu izandu nun nik» (PP 96: 67). Joande-giko Miel Zabaletari jasoa: «Traste ikararrie izan bear zun Zumetak. Aittu izandu dittuk aren ixtorik» (Ibidem: 88). ●**aitzea izan.** Adi-tzea izan, zerbaiten edo norbaiten berri izan. Honatx zer dioen Kristobal Olaetxea “Altza-te”k: «Nik aitzea izatet 1914n etorri zela ge-rtratik onea» (PP). Errezumako Miel Ramon

Zabaletak esana: «Zuk ba al dozo Paulinio Uzkudunen aitzeik? Nik ezautu izandu nun ure. Donostiko toroplazan ezagutu nun» (PP 96: 497). 2. Usaina sumatu, antz eman. Artxi-koneko Maria Jesus Gogortzak honela esan dit: «Eztuzue kedar usaiik aitzen?».

2 aitu, aittu, attu. Ahitu, soberan zeudenak gas-tatu, gauzakiak nahiz gogoak. Gaur egun eus-kara batuan *agortu* esaten da edozertarako, baina hitz hori batik bat uraren eskasia adie-razteko erabiltzen da Basaburuko izkina ho-netan. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Santakruzko ermitañoa illik izaan die 75 urte edo ola. Gure gurasoak bazuen aixkiantza Zortzikotarrekin, da gure etxen be-larrak aittuxek, eta Zortzikon bordatik ekarri giñun» (PP). «Asteko berrogei ta bost pezta zuten paga. Seittun zigarroak erosten zittuen eta larunbaterako aitzen zittuen diru guzik» (Astaitz 94d). Bordaberriko Joxemanuel Arri-billagari jasoa: «Ala, geldittu die ta, autubusek (sic) ze in do bittarten: gasolinak aittute geldittu» (PP 96: 36). Lazaro Perurena goizue-tarrak esana: «pazkak attuta ardik gosek il-tzen yoki artzai orreri, ta azkenen txaloko kamañepeko iratzemelak eta sasin zian goros-ti guzik billu men zittien, biño aike denak attu» (Ibidem: 42). Itziar Sagastibeltzak bere osaba Pelloz esana: «Ark itten zun: dirue zu-nen juerga, ta diruk attutzen zezkitzioanen yoaten zen lanera» (Ibidem: 355). Pastaingo Miel Barriolaren lekukotasuna: «Ummm! etzakit allatu ote gan? gasolina gutxi antxe ze-ok emen! / -Igoal dik, aitzen denen geldittoko gattok, sei!!» (Ibidem: 385). Kristobal Olaetxea “Altzate”ri jasoa: «Gero kanaleko lanak aittu zienen, Erasoteko Tunel aundin asi emen zen, da Aisotik eunero oñez etorritz gañea» (Ibi-dem: 549). «Gogotik izorratue neok, aittue ra-so! Akabo! Nerek iñ dik. Xau» (Amets 99).

aitz. Hagitz. Aditzondo hau *oso* baino bizkorra-goia izaten da, *arrunt* eta *arras* aditzondoen hainbestekoa. Halere, Leitzan gailenduxe egin da *aitz politte*, *aitz ongi* edo *aitz gutxi* be-zalako esaldietan. Errezumako Miel Ramon Zabaletak dioenez, honela esan zion Mattin

ttikik jentilari: «Etzauku errotakin buruko miñik aspaldin. Gue errota aitz ongi ai dok!» (Olano 98: 323). Honako hau Astaitzagako Mikela Labaienek kontatua da: «Arbola bat, sarbeltza, ikaragarrie izaten giñun, gurdike sar ematten zun ark, ale errak izaten zittun, gordiñik yateko gazi samarrak, baño yateko ta aitz onak bai» (Arbolak 94). Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana: «Ameikak ameketerdik inguru ortan gure ama zena yoan zaioa ameketakoakin de, indue ben yanaldie ta, attun orrek aitz ongi yan omen zun» (PP 96: 95). Kristobal Arribillaga "Beñes" bertsolariak "Iantzi motza" mandazainaz kantatua: «Gero pentsurik baterez eman, / lastoa ere aitz gutxi. / Laxter mandoak illen zazkio / ta akabo gure Iantxi!» (Ibidem: 165). Kristobal "Beñes" berak botea: «Aitz nekosoak izaten dire / artzai geienen pausok; / baño eskol au eman ziguten / Guri etxen gurasoak» (Ibidem: 165). Sorobarrengo Mikela Sagastibeltzari jaso: «Atzeneko urtetan, aitz erki kuidatue zen, etzun lanik itten, baño reuma izaten zun, te artatik kangrena sartute atzenen anak eta denak beltzbeltz in zezkitzion, oie're beztue zun ark atzeneako» (Ibidem: 180-1). Bukatzeko, Ezkurrako Kasteneko Miel Mariezkurrena "Xarra" k esana: «Alaxe, beti, kopatxo bat, edo baxo bat ardo edo, puru bat edo... ematten giñion ta, pozik artzen zun, aitz pozik bai!» (Ibidem 121). Ikus baita ere: (PP 96: 387, 399).

aitzurzoi. Ik. *zoi*.

aixkiantza. Adiskidantza. Honela dio Lesakolurretako Joxemiel Arregik: «Santakruzko ermitañoa illik izaan die 75 urte edo ola. Gure gurasoak bazuen aixkiantza Zortzikotarrekin, da gure etxen belarrak aittuxek, eta Zortzikon bordatik ekarri giñun» (PP).

aixkide in, aixkidetu. Adiskidetu. Sarritan, neska-mutilak maitasun uztarrian lotzen direneko unea adierazten du. Honatx Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso, Malakorrek famili zaharraz: «Soldaduske allatu zetzionon zarrena ameriketa yoan zen, ta

bestea Galizira soldadu. Da an geldittu zen. Neskan bat aixkide in zun, ta an billatu zun bizilekue» (PP). Gorriteneko Miel Luis Zes-tauri jasotako pasakarian: «Bat artuko dit neskame, ta bestea morroi, ta ixtanteko aixkide dittok bik. (...) Ekarri ditto bik, neskame ta morroi, ta ixtanteko aixkidetu!» (PP 96: 80). Musungo Fraxku Sagastibeltzak esana: «Urte franko izan bear zittuen aixkidetuik, baño mixeri samarren bizikio mutille ta, [neskak] etorkizun aundik ekusten etzulako eman izan bear zion despeide» (Ibidem: 465). Kristobal Olaetxea "Altzate"ri jaso: «Atte berriz, Genaro Olaetxea, aisoarra zen, baño nolabatte aixkietu zien, da ezkondu Aisora yoan omen zien bizitzea» (Ibidem: 550).

aizatu. Haizatu. «Despachar. Aize. Fuera! Aize emendik! Fuera de aquí!» (Azp. 67).

aize. Haize; nondik eta nola jo, haize mota asko bereizten dira nekazalkoan. **●aize eroa.** Haize ero. «Viento huracanado» (Azp. 63-4). **●aize miñe.** Haize min. Neguko haize bizi, hotz, epailea. **●eguzki aize.** Ekialdeko haizea, Ezkurrako gainetik (Usategietatik) sartzen denari esaten zaio. Haize hotz eta sekoe izaten da. «Eguzki haizea: Ekialdetik datorren haizea, Frantzitik» (I. Ibarra 99: 105). **●ipar aize.** Ipar haize. «Brisa que en verano trae consigo niebla» (Azp. 63-4). **●izotz aize.** Izotz haize. «Viento glacial» (Azp. 63-4). **●sorgiñ aize.** Sorgin haize. Nondik-nahi heldu eta zurrumbiloak sortzen dituen haize jostari eta ekaitzen iragarlea. **☞aizebildu.** **●otzaide.** «Hotzaideta: Haize hotza, txarra (Hotzaidetarak banarrak hondatu dazkit)» (I. Ibarra 99: 117). **●aize artzera bidali.** Kastillanozko "a tomar viento fresco" esateraren itzulia dirudi; konparaziora, Astaitzagako Batiste Zabaletari jaso: «Bazkalondoan atea omen dok [Axintxio Olaberrikoa] serio demono (sic) be zakurre artute Aiso aldera, ta Txuitaneko estartara allatu denen, soka kendute atzetik arrike emanda zakurre aize artzea biali, ta Aisora pestara zuzenen!» (PP 96: 193). **●aizeak saldu.** Haizeak saldu. «Pasar apuros. Azkeneko

gerraten aizeak saldu nittun» (Azp. 63-4). Benito Erasok esana: «Mekauen! ure ekusi zunen, poltsan zittun aizek salduta etxera an etorri omen zela botikarioa larri demonio!» (PP 96: 351). ●**aizeak salduazi**. Haizeak salduarazi. «Hacerle pasar apuros. Azkeneko gerraten aizeak salduazi zizkidaten» (Azp. 63-4). ☞ *gatzala*.

aizebildu. Haizebildu. «Remolino de viento» (Azp. 67). ☞ *sorgiñ aize*.

aizegordeleku. Haize gordeleku. «Lugar abrigado de los vientos» (Azp. 63-4). P. Perurenak txartzat eman dit hitz hori, eta horren ordeztu, *leku aizegordea* proposatu. Nolanahi ere, Goizuetan *aizegirize* esaten omen zaie halako leku babesei. ☞ *babes*.

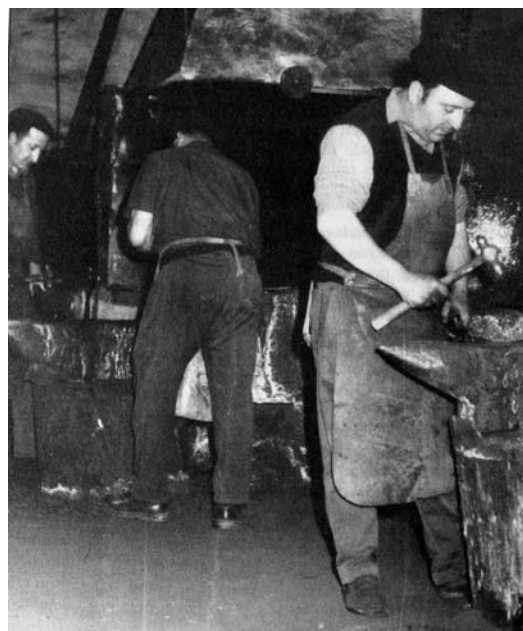
aizeleku. Haize leku. «Lugar castigado por los vientos» (Azp. 63-4).

aizkoazo. Ik. *aizkolkazo*.

aizkoldari. Aizkolari. Dirudienez, aldaera zaharra da *aizkoldari*, izan ere Azpirotzek adibide bat jaso zuen *maketsa* sarreran: «Aizkora maketsakin, aizkoldaririk obênak ez tu apusturik irabaziko» (Azp. 67). Hain zuzen, Astaitzek behin eta berriz erabiltzen du bere idatzietan: «Lehengo urteko pestetan zortzi aizkoldari atera hittuen plazara» (Astaitz 94d). «Gaztetan aizkora apustuak yokatua omen zen eta gero aizkoldari askoren erakustuna» (Astaitz 98b). Nolanahi ere, arruntean *aizkolari* adituko duzu; honatx bat, eredutako, Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Inazio Patri esaten zioana, Aizpeko semea, gizon ikaragarrie zen, aizkolari izandue» (PP 96: 209).

aizkoldu. P. Perurenak azaldu didanez, *aizkolduk* 'zurajetarako egurra aizkoraz landu' esan nahi du. Arriango Lontxo Lasartek, berriz, honako bereizketa hau egin dit: egurra *zuarikin* markatu eta gero, *aizkoldu* egiten da, hots: aurrena *koskatu* (puskarik handienak kendu) eta gero *leundu* (zimurrak berdindu). Perurenak esan didanez, «garai baten artistak bahittuen, batez ere etxetako zurajek, gurdia etc. Pentsazak: dena zerrarik gabe, eskuz (aizkoraz). Gure atte artiste huen kapiroiok, solibak aizkoltzen».

aizkolgille. Aizkoragile. Honela dio Benito Astibia "Luxeak": «Arroko Estebanek salbatu emen tzun, ta gero errire etortzen etzela yarrri zen Filomeno ori Leitzalarren, Basomeneko bordan: ta an aitzen zen aizkol kierrak, añar isatsak, eta olakoak itten. Nik saltzen nez kion askotan Urnitako aizkolgille Jauregiri» (PP 96: 475). Honako hau Zentraleko Manuel Intxaurrendok esana da, *eztera* izeneko olaz: «Ori aizkolgillentzat bakarra izaten emen zen. Garai baten, Putzen bordako aizkolgillek'e orrera etortzen ziela aittu izandu dut, baño, nek enittun ezautu Ervittitar orik besteik» (PP). Alfaroko Joxerramon Perurenak esana, Putzenbordako Luis eta Maatixte zirenez: «Orik aurrekoz aizkolgillek emen ittuen. Sutegie ta denak ben artan zetien. Luis orita aizkorak saltzera Estellara yoaten emen ittuen, ta ala esaten zien: "Zapela gorrikin yoan bearra zeok ara, aizkorak saltzezkerotan, bestela eztikea erosten"» (PP). ☞ *ikazkille*, *ixtorgille*, *kisuskille*, *trabesgille*, *uztargille*.

Erbititarren sutegia 1970. urtean; *aizkolgille* bikainak zirelako izena zuten; ezkerrean Fermin Erbiti eta eskuinean Luis Erbiti

Juan Garmendia Larrañaga

aizkolgintza. Aizkoragintza. P. Perurenaren hitzak dituzu, Lazaro Bengoetxea bertsolaria-
ren sortetxeaz: «Etxe honeri “Arotzan itxea”
deitzen diote oraindik askok Eratsunen, ga-
rai batean Lazaroren gurasoak eta aurrekoak
bertan aritzen baitziren harotz (sic) lanetan;
batez ere aizkolgintzan» (PP 96: 114).

aizkolkazo, aizkoazo. Aizkorakada. Honela
dio Añaldeko Fermin Lizarraga “Infernu”k:
«Motille bizi huen baserrin eta handik be-
rrehun metrora andregaie ari huen harbi
ateratzen. (...) motillek yoanda hamahiru
aizkoazo eman zezkeyoan» (Astaitz 87b).
Goikobordako Felipa Aierdiri jaso: «Aita
zenak berriz prostata zun, ta ez opeatu nai.
Esaten giñion ebaki ttiki bet besteik etzela.
Baño ezetz: arbolari re aizkolkazoa eman ez-
keo etzetziola beiñe sendatzen» (PP 96: 443).
Berriz ere Fermin Lizarraga “Infernu”ren hi-
tzak: «Joan Gartzakoak mille duro galdu ze-
tien ordun; oain millon bat galtzea baño
geio uen ordun mille duro galtzea, ta galdu
zun amorrazio artan Amazabalko zubin
arriri emandako iru aizkolkazo ortxe eondu
ittuen denbora askoan» (Ibidem: 475).
☞ *labankazo, makilkazo, okabilkazo.*

aiztin. Ik. *aztin*.

aje. «Enfermedad interior. Tisis» (Azp. 63-4).
☞ *zamarrada.*

ajetu. «Enfermarse interiormente. Ponerse tu-
berculoso» (Azp. 63-4). «Benito Toribionak,
Goikoerrotan obie egiten aritzen den bertso
zaleak, Kristobal Beñis (sic) zirikatu do eta
honatx erantzuna: Benito honi jarri biaizkat
/ gaur izugarritzko saltsak: kontzientzian
kargarik badok / zor dittuk soineko galtzak,
/ ik oreari naasten dazkiok / arrikozkor ta
ikatzak, / jende guzie ajetzen ai dok / obi
egitten ikastzak!» (Astaitz 94d). Ikus bertso
bera: (PP 96: 156).

akabatu. Ik. *akatu*.

akabera, akabara. Amaiera, bukaera, azken fi-
na. Honako hau Errezumako Miel Ramon
Zabaletak esana da, Gorrizko Gotzone Ses-

torainek jentilen paraderoaz galdetuta: «Nik
eztaikit oin akabara nola zen, eztot attu izan-
du».

akal. Argal, ahul. Adjektibo hau izen askori
erants dakieke; Batiste Zabaleta Astaitzagako-
ak adierazi didanez, *gaztain akala* esaten zaio,
jateko gaztain mehe, kasik mamirik gabekoa-
ri. Honela dio Benito Astibia “Luxea”k: «Beti
bere idi akal batzuk uztarrin zittula ibiltzen
zen. Etzun azinda gobernatzeko bate arteik.
Txar ikararrik eukitzen zittun» (PP 96: 418).
Arroko Esteban Saralegik esana: «Orik denak
esaten zittun gure attunak, baño, nik eztauz-
ket ongi goan: mixerin nola bizitzen zien, bei
txar akal batzuk izaten zittuela, ta Meakatik
garotan (sic) nola ibiltzen zien: uztarrin, alde
batetik bei bizkorrentxona ta bestetik Joakin
ori bera» (Ibidem: 445). ☞ *akaldu*.

akalamendi. Kakalardo handi hegalaria, buru-
tzarrear matrail izugarriak dituen; “ciervo
volador”. «Akalamendie: Kakarraldoa (sic)»
(I. Ibarra 99: 88). Nik beti *akalamendi* aditu
dut, sekulan ez Iribarrenek Leitzan jasotako
martinarraco (Ik. Iribarren 84).

P. Zufiaur

akalamendi izeneko zomorroa

akaldu. «Adelgazar excesivamente. Bei ori dena
akaldu de» (Azp. 63-4). ☞ *akal*.

akatu. Akabatu, hil. Heriotza naturalaz nahiz
bortxazkoaz esaten da. Gazteleraren bera-
ren aukera zaharra izan da *acabar* = *matar*

berdintzea: «Otro agarre como éste y nos acaban» idatzi zuen Juan Rulfok, *El llano en llamas* nobelan. Dirudienez, *hil* hitza animalliekin ez 'zikintzeko', *akatu* erabili izan da. Honatx zer dioen P. Perurenak, *hiru* numeroaz ari dela: «Leitzan, Luzaiden, Zornotzan edo Urkiolan esaterako, basapizti edo zomorro baten heriotza aipatzekoan galdu edo *akatu* esan beharrean *hil* esan ezkerro, mingainez hiru gurutze egin behar izaten ziren lurreko harri baten gainean, eta ondoren beste hiru musu eman» (PP 00: 120). Horrekin ongi dator, hain zuzen, Azpirotzek ezarritako hau: «*Akabatu*. Matar (hablando de reptiles). Azk., *kalitu*» (Azp. 67).

1. Hil, zendu, modu intrantsitiboan. Adibidez, Nartziso Sestorain "Martin Motxene"ri jasotako honetan: «Lanak utzitze badiz mineroak eta, Goizuetako neskatxen bat izakio, gaxoa otzak eta gosek ya akatun» (PP). Honatx Joantxeneko Miel Joakinen heriotza, iloba Patxikuren ahotan: «Artatik sendatu zen poleki, baño, berrize irikitzen asi zezkitzion zuloak gorputz guzittik barrena, ta burutik in zetzion da, antxe akatu zetziun gizajoa» (PP 96: 97). Pastaingo Patxi Barriolari jasoa: «Gogortzaundiko Kataliñ orrei enkargatu zeio botike ta, jesukriston alkolakin de, aguarrasekin de, ongi iurtzitte yarri dik zaldiko ori ikullun de, ze in dik, geroxeao kinkekin yoan denen dump! su artu zaldikoak!! Eta, tapatain! tapatain! da, yo goiko paita ta bera!! tapatain! tapatain! tapatain! da, yo beiko paita ta gora!! Ta, zaldikoa artatik akatu zetzioan, ta zaldikoan ama're bai» (Ibidem: 379). Landabordako Felizitas Zabaletak esana: «Beiñ gure ama zena goizeko meza zila, trenbidetik pasa bear ta, dena lezea baño illuneagoa, ta tunelean erdin zerbatte ille bazela nabaittu itten, baño, ez animalie zen, ez yendea zen, ez yakinkio, ta badie ta, ankakin yo do ta, Aliñeko bordako astoa akatue» (Ibidem: 455).

2. Hil; modu trantsitiboan. Adibidez, Tomas Barunen ateraldi lazgarria, arreba Maria Jesus Sagastibeltzaren ahotan: «Gure Tomas sek urte asko in zittun soldadu, goardin, ta gerran, ta bat eta beste. Lizentziatu zela ta,

etortzen zen, da andik hamabost eunera berriz deitzen zioan, ta ala esaten zun "Mekaben puta, akatuko baniñue sikira, ola bueltaka erabilli gabe!"» (PP 96: 180). Txokoko Joan Caballerori jasoa, Manuel Lasarteren burutazio bat gogoratuz: «I eta ni gure attek eta amak in giñuzenen, yo burun ta akatu bagiñuzea, askoze obeki biziko giñuzen» (Ibidem: 278). Donmartinbordako Praxku Olanok esana: «Jueza attun zar bat zen, Kristobal Gazpillokoa, ustez asko zekina, baño eztakit nola etzuen akatu gizon ure eun artan» (Ibidem: 427).

aker. Eskuz mugiarazten den tresna jirakorra. Halere, *are akerra* ez da jirakorra, area bate-tik bestera mugitzeko helduleku handia baizik. «Zerra ere bazuen [Joxemieli sankristabek] baina ez noski motor "trifasiko" dune. Ganbaran txirrike yarri eta sokatik zintzilik harri haundi bat botatzen zuen ekullureño zerra erabiltzeko. Gero akerrari eragiñez igotzen zuen harria» (Astaitz 92).

aker atera. Aizkolariaren langitean esaten da, trunkoaren alde banatako epaitze-lana altura desberdinean egiten denean; izan ere, halakoetan denbora asko galtzen da atzera kortea berdintzen. «Lehengo urteko pestetan zortzi aizkoldari atera hittuen plazara. Denak Bittoriok irabaziko zuela uste baño akerra atera eta lanak juxtujuxtuan bukatu» (Astaitz 94d). *karaitz*.

akerkondo. Astakirten; sen oneko burutaziorik esaten edo egiten ez duen gizakia. Honatx Txonkoneko Miel Arrizurietari jasoa: «Olaxeko akerkondoa zen Joan Austin ori, sekuleko kirtenkerik botatzen zittuna» (PP 96: 485).

aketz. Ahardiak estaltzeko gobernatzen den zerri sementala, eta, hedaduraz, zikiratu gabeko zerri edo basurde ar heldu oro. Honela dio Arroko Karmen Saralegik: «Zerri ordotza baitzen ba, txikiatzekoa, ya aketz iñe, ta orreatik esaten zioan "Potrobizaku"» (PP 96: 387). «Basurde aketza ikaragarrie harrapatu diit» (Astaitz 98b). Errementaneko Miel Za-

baletari jasoa: «Guk garai hartan aketza eukitzen giñun eta Oxemari zerrikin aketzeta etorri zen» (Astaitz 01c). *Aradi, ordots.*

akillipot. Itxura denez, sorginkoaren usadiotik dator esanahi iluneko izen edo izengoiti hau. P. Perurenak zentzu erotikodun *Zakillipot* edo *Xakillot* bezalako goitzenekin lotu litekeela dio (PP 01:130). Honako hau Astaitzagako Mikela Labaienek esana da: «Gero, errosario errezatzeokan, belauniko yartzen omen zien denak kirileisonetako denboan, ta letanira allatzen zienen, “orapronobis” esan bearren, “akillipot, akillipot, akillipot” esaten omen zun Miel Joxepe orrek, asarre samar eldu zenen» (PP 96: 79).

akittu. Akabatu, bukatu. Leitzan erabiltzen ote da arruntean? Nik ezetz esanen nuke. «Propiamente oriental», dio OEK-k. Arriango Lontxo Lasartek esan dit «gutxi» erabiltzen dela. Elordin Joantxo Barriolaren ustez, berriz, Baztan aldekoa da. P. Perurenak honako bi adibide hauek bildu ditu: Boxekanbordana jaio eta Aresoko Aranaldara ezkondatako Katalina Rekondori jasoa: «Arekin akittu zen sukuntzarren kasta Tellentxonen» (Arbolak 94). Martin Larrazek esana: «Goien obei koarto, baño ure etzen beiñe erabilli, baño gerra akittute laxter, “el año 40”n edo onera etorri zien bosteun soldadu, ta etxea rekisatu in zioan» (PP 96: 259).

akorda belar. Bat batean izandako burutazio edo txorakeria bat adierazten du. Josetxo Arribillagari zor diot hitz honen ezagutza. Begi eman *akordatu* aditzarekin osatzen dela, eta ikus aditz horren adiera zaharra hurrengo sarreran. *Ar gose belar.*

akordatu. Hiztun zaharrengan gaurko erdaran ez bezalako esanahia izaten du. 1. Zerbait burutazio izan, asmatu, zentzu aktiboan alegia. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Gorrizko Gotzone Sestorainen grabazioan: «Da gizonai akordatu zaio etorritte an yarri bear dula, emakumei, andreri an in bear iola albooto’at, ikeatu bear dula andrea». Arriango Lontxo Lasartek kontatua:

«Iñork ez izakio ez eskuargik eta ez farolaik eta ez deus; ta gure anaiek, Donostin izaten denak, Batistek, bizikleta ba omen zun ordureko, ta ari akordatu omen zetzion: “Nik iñe’izuet argie, nola o ala!”» (PP 96: 209). Gorriteneko Miel Luis Zestauri jasoa: «Gorritiko danboliñek izaki astoa, ta ostu eiñ emen zioan. Gizajoa, aren bille ibilikio (sic) nondik aztarnatuko zun. Bedaiokoari berriz, pestak eldukio ta, ardoa Naparrotik ekarri bear zula akordatu emen zetzion» (Ibidem: 320). 2. Ohartu, konturatu. Felipa Aierdik gogoratzen duenez, Goikobordako Donatok honela esan zuen, preso zeramata: «Beidea, umea izendu berrie oben zeuket. Len berandu eldu nak, ta koartelea eramatten banazue, etzakit bizik ateako naizene, ta bizik uzten banabea re, bakizue txikittuko nabeala, ta etzekit etxera yoatekore gauze izan naizen!... Nere trantzea ez al tzazue akordatzen?» (PP 96: 441). Joantzarko Miel Barriolari jasoa: «Ta trenbidetik eldu ziela, or eokio bestek Tolaren goardin, ta bai akordature abudo, ta alto! ¿quién va?» (Ibidem: 441). *Ar bururatu.*

akordo. Ik. *korde.*

alabear. Ik. *olabear.*

alajañe. Alajaina. «Así pues... Eufemismo de *Ala Jainkoa* (?)» (Azp. 63-4). *Alajañena* delakoak, berriz, aldaera indartua dirudi. Honatx P. Perurenak jasoa, Agerrea etxearen “Infernu” izengoitia dela eta: «Pontxio Irurtiak esana dakit berriz, Don Emeterio Etxeberria, sortzez Arnegikoa, eta orduan Ciudad Realgo gotzai zenak, urtero egiten zuela bisita Agerrera, eta hala zabaltzen omen zela marmarra herrian: “Infernure etorri alajañena Obispoa!”» (PP 96: 238). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Txopilloko bordako Joanito monjeta asi zenen, izaan zittun zazpin bat urte, ta etzekin erdaaz tutike kasik, eta alajañena yoko au erakutsi zigun guri. Zuk in bear ziñuzen 23 arrasto au kantatzen ziñuzen denboran: *Un, dos, tres, / Mariaren fortunez / En la tierra, mala tierra / sera veinte tres, / sera veinte tres!* Ori

kantatzen ziñun denboran lurren 23 arrasto eiñ bear ziñuzen, ta ez bazien ala ateratzen berriz, ongi atera arte» (PP).

alanbresi. Alanbrenz egindako hesia. Garai batekoak gaztain edo hurritz zigorrez eginak izaten baitziren. *☞ aotz, kereta.*

alase, arese. «Alase. Las piezas laterales de la cama del carro» (Azp. 63-4). Astaitzagan, berriz, *arese* esaten dela adierazi didate. Nork arrazoi?

alatu. «Sacar el ganado de la cuadra o establo al monte o pastizal para que paste. (Azk. Pastar.) *Ardi oyek alatu bearko dituzu*» (Azp. 63-4). *☞ larratu.*

alatxari. «Pañuelo negro y grande que las ancianas de nuestros pueblos se visten en la cabeza» (Azp. 63-4). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esan didanez, orde, andrearen bat edo beste izaten omen zen «alatxari txurie» nahiago zuena. Hori bai: hagitz ongi lotuta eta buruan estu-estu paratuta eramaten omen zen. Astaitzagako Batiste Zabaleak, berriz, honela esan dit: «*ancianas*» bakarrik ez, berrogei urte arteko emakumeak ezagutu izan dituela beren *alatxarirekin*. Goizuetan, berriz, *txaria* esaten omen zaio, P. Perurenak adierazi didanez. Juan Garmendia Larrañagak hau ikasi zuen Sanjuan bezperako ingurutxoaz: «Las chicas salen ataviadas con un pañuelo blanco en la cabeza o *alatxari txurie*, falda negra o azul, *gon* beltza edo *urdiñe*, y blusa blanca o *blusa txurie*» (Garmendia 98-IV: 264). Honako hau Aizpeko Engrazia Burladak esana duzu: «Fraxku zen fondako nausie, ta etxe-koandrea berriz Lontxa, beti mantal aurreko batekin de, bere alatxarikin de, ibiltzen zen» (PP 96: 261). *☞ musareko.*

albaitero. «Veterinario» (Azp. 63-4).

albaiterozko. Albaitarritza, albaitariaren lanbidea. Begira zer dioen Zortzikoneko Gabriel Huartek anaia Rafael, gerraondoren albaitari izan zenaz: «Rafael berriz “Batallón de Trabajadores” delakoan eondu zen, Hueska

ta Lerida ta inguru atan barrena. Andik gero, Erreterire bildu zen Baguestarregana, ta andik bukatu zun albaiterozko karrera» (PP 96: 226). *☞ alkatezko, artzaiko, barbero*zko, *errerozko, kuranderozko, maisuzko, mikelte*zko, *nekezalko, sankristabezko, sekretariozko, sorgin*ko, *zapaterozko, zurginko.*

albaitten. Ahalbaitean, ahal den neurrian; beti *Non* kasuan aurkitu dut. Honatx nola adierazten duen Añaldeko Bittorio Lizarragak, industri moderno iritsita Leitzan nagusitu zen pentsamoldea: «Gauze biltzekoa, mentalidadea! Albaitten geiena eukitzea» (Olan 98: 344). Katalintxoneko herriko Manoli Erbitiri jaso: «Beidea, ola ta ola, biar apustue da Tolosan, ta araxe yoan nai nuke iñondik albaitten, baño zortzimaiko bat’e eztauket poltsan, da otxek kobratuko banittu?» (PP 93: 30). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esana, Zumeta bertsolariak: «Beste beiñ, San Andresetan Estellako feritara yoan omen zen. Urtero yoaten kiderrak saltzera, eta urte artan nonbatt etzun kiderrik izanen, beño yoan eiñ nai iñondik albaitten» (PP 96: 87).

albiante, almiante. Alguazil, udaltzain. Antza denez, erdarazko *almirante* izenari zor diogu gaurko hitza. 1802ko *Diccionario Geográfico-Histórico de España* delakoan, zera esaten da Leitzako udalak zeuzkan eskumenez: «Por real cédula de Carlos III, despachada en S. Ildefonso á 27 de setiembre de 1770, la villa elige y posesiona sin otro título que el de su eleccion, al alcalde y almirante de su territorio». Leitzar larriek oraindik gogoan dute Joxe Arribillaga albiante zelebre eta musikari onskoa: «Igandetan goizmez ondoan eta eguerdiko mezondoan jotzen zuen Albianteak bandoa. Igandetik igandera izaten zen bandoa baina batzutan asteraunean ere jotzen zuen herriko leku jakin batzutan. Antxoa saltzailea etorri zela edo norbaitek zerbait galdu zuela...» (Astaitz 93c). Tolatxeneko Fermin Azpirotzek esana: «Beiñ ze egiñ do “Aloleo” orrek: karrapeko baxter ortan pixe. Ta, Joxe Albiante denuntzie sartu.

Amar duro multe» (PP 96: 128). Fermin Lizarragari jasoa: «[Joxemari amerikanoak] belaxe bota zioan begie neska batei: Berganeko Joxe albienten aizperi» (Ibidem: 234). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Ala, gabe umore erren irao emen zuen [kartzelen], da, biamon goizen amarrak alden albientek atek iriki zezkioanen, Aienera yoan omen zien zuzenen» (Ibidem: 486). Kristobal Olaetxea «Altzate»ri jasoa: «Albiente alu bat bazen emen ordun, "Sinculo" esaten zioana, frankiste amorratue zena» (Ibidem: 558). «Herrin albientek aurren hartu eta bordan batea yoan eta hurrengo eunen oaindik alperren ari zela eta holako kontuk aittu izandu dittot» (Astaitz 01c). *¶aintari, errigizon, kandela, kargudun.*

Plazaola 1989

Leitzako dantzariak Iruñeko zezen-plazan; ezkereskuin: Anjel Alduntzin eta Joxe Arribillaga *albiente*a txistu jotzen, eta Tolatxeneko Kandido Azpirotz atabalarekin

alboke. Alboroke. 1. «Zenbait gertaera (salmenta bat, etxe baten amaitzea...) ospatzeko egiten den otordu arina» da (Sarasola 96). Horrekin bat dator aurreneko azalpen hau: «Leitza aldean, ordea, edozein tratu ixtekoan bi alderdiek egiten duten otordutxoari deitzen zaio endemas *albokea*» (PP 01: 62). 2. Astaitzagako Mikela Labaienek gogoratzen duen gerraurreko honetan, berriz, emakumeak sari trukean emandako larru ordaina esan nahi bide dizu: «Sarasa

yoanda, izaten emen zien neskatxak: nau-sikin aixkidetu, Iruñea konprak ittea yoan, ta sobrekamak eta gañea dirue bueltan ekartzen zuenak, bate lanik in gabe. Ak albokekin itten emen zuen dirue, mundue mundu denez geoztik bai baita ofizio ori, bakizo, ta ane izan itten!» (PP 96: 460). *¶larru emalle.*

albotatu. «Sobresaltar. Sobresaltarse. *Albotatu ninduten. Albotatu naiz*» (Azp. 63-4). Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaieni: «Abade'at e bagiñinen zorrotz samarra, Yaben apellidoa zun bat, ta ark zerbatte esan ziola o eztakit zer, albootatu ta gaizkittu te artatik ill uen». Kortabordako Frantziska Zabaletak esana: «Ala, eldu emen da attun ori dena albotatute, ta Txuitaneko ortan loi ikaragarrie zen beiko biden ta goien bidetxur txartxar bat, eta andik beiko loiera erori emen zen» (PP 96: 408). Hau ere Astaitzagako Mikelari jasoa: «Ta ume inberrie zegoan emakome gaxoa trantze artan dena albotatu due ta, artatik seittun ill emen tzen» (Ibidem: 454).

albotu. «(De alboroto?) Disgusto, sobresalto: *albotu gaitze hartu zuen*» (Azp. 82). Antza denez, Azpirotz ez zegoen ziur hitz honen jatorriaz; zalantzarik gabe esan dezakegu, orde, gazteleratik heldu dela, lehenengo *o* bokala luze ahoskatzen baita: *albootu*. Honatx adibidea, Errezumako Miel Ramon Zabale-tari jasoa (Gotzone Sestorainen grabazioan): «Gizonai akordatu zaio etorri tte an yarri bear dula, andreri an in bear diola albooto'at, ikeatu bear dula andrea». Felizitas Zabaletak esana: «Eta, ordureko etxen nere bille! ta umeik iñon billatzen ezta, izugarrizko albo-toa eraman zuen» (PP 96: 453).

aldabio. «Plantación de robles, hayas etc.: *Pago-aldabiora joana dugu aita*» (Azp. 81). Badi-rudi pluralean erabiltzeko joera dagoela, *aldabioak egin, aldabiota yoan*, etab. «Olantzen aldabioan ari dire herrintzat» (Astaitz 94d). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «(...) frutarbola asko aldatu emen zuen landan sekuleko aldabiok egiñez» (Karta 94). P.

Perurenak «landabioak» eta «aldabioak» idazten du (PP 96: 245 eta 251, hurrenez hurren).

alertze *aldabioak* Ezkurreko malloan

P. Zufiaur

aldagarri. Bustiak edo zikinak erantzita janzen den arropa garbia. Añaldeko Bittorio Lizarragari jaso diot: «Izerditten etorri nak eta gustora yantziko nikek aldagarri bet». *altagarri, pasagarri.*

aldaketa. «Acción de plantar; meter en tierra un vegetal para que arraigue. *Lizar aldaketa-tik eldu gera*» (Azp. 63-4).

aldameneko. «De *aldamen*. 1. Persona o cosa que está al lado de una persona. 2. Habitantes de las casas vecinas» (Azp. 67).

aldaro. «Bandazo de quien no puede tenerse en pie» (Azp. 63-4). Geroago Azpirotzek *balantza* jasoko zuen: «Balanceo» (Azp. 67). Goizuetako ordainak bat egiten du Bortziriekin (Lesaka): *zialdo* eta *ziraldo* esaten da, hurrenez hurren. Leitzara etorrita, honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Gero, andik goraxeo, bide pixken baten etorri emen zen, da aldaron baten bidapera eroritte burukin arrie yo, ta an il zela gizona. Biamonen ille arrapatu emen zuen» (PP). Joxe Zabaleta «Landanak» esana, Angel ziztulariaz: «Ta dantzan ai dela, buelta emattekoan ze in do? aldaro inde leio gañea erori; kristala autsite eskue dena ebaki zun» (Sasiziztulari 91). Tolatxeneko Kandido Azpirotzi jaso: «Andik belaxe, etorri dittok Pello ta Joxantonio, ta usual mordoska artuk

izakio! Joxantonio biñipin auntz ikaragarrikin! Asi dittok lanen aldambio gañen, ta Joxantoniok sekuleko aldarokak itten!» (PP 96: 357).

aldaroka. «Dando bandazos. *Ostatutik atera ta or yoan da aldaroka*» (Azp. 63-4). Azpirotzek berak geroago *balantzaka* jasoko zuen: «Tambaleándose» (Azp. 67). Itziar Sagastibeltzak honela kontatu dit: «Nere senarrak kontatzen do txiste'at oso politte, Berutakoa. Eldu emen zen apezka argimeza yotzea, ta «Zoko» ori dena mozkorra aldaroka ta, esan emen zion: -Egunon, «Zoko»!; zer, lengo urteko ardoak eo aurtengoak die oik? / -Lengo urtekoakin etxea billatzen giñun, biño aurtengoak naiko lan ematten due!» (Olano 98: 331). Benito Astibia «Luxea»ri jaso, Gazteluneko Batiste hil zenekoa (1948): «Gu Barreneko errin bizi giñen da, Infernu aldetik erdi aldaroka eldu zen, da ni leiotik beire nengoan, da «etorri ari Batixte» esan nion, «eztok gaur etxera bideik billatuko ta, sartuai onea, ixtor pill'erra zeok ekullun de, in tzak or loaldi bet, eta yoaneaz gero», da aurea seittu zun» (PP). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Gure attuna zenak esaten zun, Luisenbordako attuna il zela or. Errittik illunabarren abittu etxera, pixken bat edanda edo, zepelduxea, ta apezak topo iñ emen zun, da nonbatt ekusi izaan zun gizona, aldaroka edo, eziñen zila, ta esan zion launduko ziola nai bazun» (PP). Hurrengo biak Joantxeneko Patxiku Alduntzini jasoak dira: «Yo ta yo! Asi die [laien] ta, Joxakin Ozparrungoa aldaroka azkeneako!» (PP 96: 96). «Ta, Joxakin Ozparrungo ori berriz, aldaroka geldittu omen alorburuko ezpondan» (Ibidem: 96).

alde-alde, alde aldera. Gaur egun *alde aldera* aditzen da ia beti: 1. «*Alde-alde*. Poco más o menos, aproximadamente: *esazu alde-alde zer baliu duen soiñeko horrek*» (Azp. 81). Honatx Bernabe Azpirotzi jaso: «Don Ramon Olazaran apaizak koru bet itteko asmoa artu zun. Yoan tzen eun baten eskolara, ta, dozenan bat mutiko edo eraman giñuzen (...), beño aitatik ba-

tzuk, gogoik ez entsaioata yoateko (...), ta, bat eta beste, geldittu giñen ba, erditsuk eo ola-kon bat: dozenerdin bat, alde aldera» (Sasi-ziztulari 90). P. Perurenak idatzia: «Noiztsu atera ote ziren, ordea, bertso horiek argitara? Kontuak atera litezke, alde aldera» (PP 96: 136). **2.** «Bastante: *Alde-alde lan egin dugu gaur*» (Azp. 81). **3.** Franko ongi, nahiko ongi. Joantzarko Miel Barriolari jasoa: «Txímitxe-kin (sic) da arkakusoakin de, ekusten giñu-zen kristonak, baño gañekoan alde aldera eendu giñen» (PP 96: 295). ● **alde aldeko, alde aldeako.** Onsko, pozik izateko moduko. Balorazioak egiterakoan maiz erabiltzen da: *Ya alde aldeko aparie itten dun! / Alde aldeko egualdie iñen balu mendire yonanen giñike / Alde aldeko ardoa zen bart gabekoa... Plazaola aldizkariko adibide bat:* «Eta Goikoerrotako antaparan mozkor gaueko ametsak garbitu ondoren, egune-ko programa ikustean, zuen bista noraino obeagotu den jakin nahi baduzue, ara or alde aldeko probatxo bat» (Ion 83). Batiste Zabaleta Astaitzagakoaren adibidea: «Alde aldeako kotxea erosi do, kotxe ona». Gregorio Aramendia sukaldariak Jaione Astibiari esan dienez, beti «alde aldeko» jatetxeetan lan egin du (*Tolosaldeko Hitza*, 2005-5-8).

aldeaurreratu. «Adelantarse. Cogerle la delantera. *Aldeaurreratu nitzen. Aldeaurreratu nion*» (Azp. 63-4).

alden beste. Ahal den beste. «De parte a parte. Atravesar. *Aldenbeste basurdea tiroz pasatu due*» (Azp. 67). Sarrera berean Azpiro-tzek *aldez-alde* esapidea dakar, baina ez dut adibiderik aurkitu. Lixua gai hartuta, honela jaso diot Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari: «Yotzen zen lixue, garbitzen zen ongi, berriz etxea ekarri ta zabaldu. Ta zen-bait tokitten eotten zen [arropa] pestau-rreren... al den beste! Al den beste!». Marti-koneko Zelestina Alkozek esana: «Beste baten, attek saski arbie bizkarren zula alo-rretik eldu zela, ekullun makoa ortzaz gora eokio, ta alden beste sartu zetzion anketik. Da etzanda yarri te, gure osaba Joamarti-ñek sendatu zion, olioia erre batxurikin, da

jiringillekin alden beste pasatuz» (PP 96: 366).

aldi. 1. Zernahi jarduera egiten ematen den denbora. Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Ala, gen diosalak inde, bakoit-zak gen biden seittu giñun, da meza-ko al-dik inde atzera etxera eldu giñela, antxe arrapatu giñun berrize Eskolabeneko Jua-miel ori» (PP 96: 57). Joxemanuel Arribilla-ga Bordaberrikoari jasoa: «Gure osaba ze-na, xartue ordureko, Tardora etorri omen zen bere bastonakin, xirriki xarraka, al zun bezela. An bere alditxoa inde, berriz etxera yoatekoan, ala kantatu zion alkin eseritte zegoan lekutik, Mikelatxori (...)» (PP 96: 172). Benito Astibia «Luxea»k esana: «Mu-tille bizkorra izan da, 18-19 urtetan Tolosa yoan zen panadero, panaderiko aldie in de, losa baten gañea etorritte, eseritte an eo-tten, ta tisiko sartu» (PP). **2.** Sail, multzo, talde. Lesakolorretako Joxemiel Arregiri ja-soa: «Iberoko nausik, Xeberianok, onea, Leitzako baserritara ekartzen zittun axurik neutzera. Beño sekuleko axuri aldie, e!» (PP 96: 165). Benito Astibia «Luxea»k esana: «Eskolabenekoak (...) zortzi bargo errak zittuen, ben zerramakin, Urdolako ortan ibiltzen zienak, ta beiñ Eskolabenekoa ze-rrrik ekustera yoanda gure attuna Urtotxi-kikoa gorosti biltzen an ibilkio, ta esan emen zion: Aze zerri aldie daukekena!» (PP). ☞ *arbolaldi, arraialdi, eurraldi.*

aldiko. «Cada vez. 20.000 mille kilo arri aldiko eramatten dittuen kamionak ikusi dittugu» (Azp. 67).

aldin aldikoa. Aldian aldikoa. «En cada mo-mento lo del momento. *Aldin aldikoa eiten dut*» (Azp. 63-4).

aldin aldin. Aldian-aldian. «De vez en cuando. *Aldin-aldin yoaten naiz Donostira*» (Azp. 63-4). Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Ala, biñipin, sartu die sokaldera gizon orik eta, asi die galdezka, ta etxekoandrek kuelari aldin aldin ur parraxta bat botaz, esaten omen zioan (...) an etzela iñorre» (PP 96: 55).

aldin beñ. Aldian behin, noizean behin. Honatx Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Artu omen zun bizikleta bizkarren da, esku batekin aurreko erruedai erañez, itten omen zioan argi pixkoat aldin beñ, ta Inazio Patri ori alaxe eraman omen zuen Aizpeño, mendi añako attuna, estarta guzik bera!» (PP 96: 209). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Ta aldin beñ infernukoak oi u itten emen zion [Atarrabiori], lanen ai zen yakittek» (PP 98a: 12). Joandegiko Miel Zabaletari jaso: «Abittu de mandazai ori, frailea mando gañen artute, ta, aldin beñ mandoa muiazteatik edo, maldizion batzuk esaten izakio mandazaiek» (PP 00: 322).

aldizka. «De vez en cuando» (Azp. 63-4).

ale. Ik. *pikor*.

aleie. «Contr. de *alegie*, *alegia*. Ciertamente, claro que... *Neretzat al da sagar au?* / *Zuretzat aleie!*» (Azp. 67).

aletu. «Granar. *Artoa aletu da*, “ha granado el maíz”» (Azp. 63-4).

algandesa. Neska zabarra, traketsa, ordenarik gabea. Pontxito Irurtiak adierazi didanez, Joandegiko Maria Jesus Zabaletari ikasi omen zion, eta honek, berriz, bere amonari. Gure ama Joanita Irurtiak, berriz, *algandesa* adituz gero, ‘uste handiko emakumea’ uleretzen omen du.

algo. Ahalgo. Batik bat ahalmen ekonomikoari esaten zaio. Honatx, hurrenez hurren, Añaldeko Bittorio Lizarragak eta Astaitzagako Batiste Zabaletak eman dizkidaten adibideak: «Errex iñen due oik beajea; baibaitue algoa orik!»; «Etxe ona erosi due. Bai, orik badue algoa».

alka. «*Avena silvestre*, *folle avoine*. Es una hierba llamada también LARRE-OLO» (Azkue 84). Leitzan inork ez dit honen berririk eman. P. Perurenak oroitzapen hauek dakarzkigu: «Zenbat aldiz etxekoen eta inguruko en ahotik: “*hau demonio alka!*” neska edo mutiko xixtor luxanga bategatik. Aitari aditu ere bai: “*alka morddo batekin itten ginien askotan eskoba, ganbarako solairua o beste eozin gauza garbitzeko*”. Alka belarrik luzeskoenak bildu apropos,

eta haiekin lizar zatukak lotzen ere ikusia nago jendea auzoan. Eta ez naiz etnologo moduan ari; atzo bertan esaten baitzidan Laxa-

haria biltzeko *alkai* tresna

M. Olano

rok, neure bordondoko belasoaz: “*alkik zakarrana ez beste guzia garbittu ditek*” inguruko azindek, *alegia*. Beraz, beste edozein hitz bezain ezaguna dut nik *alka*, Goizuetako larrejende orok bezalaxe» (PP 01: 264).

alkai. Zurezko lau ziriren inguruan haria edo artilea biltzeko erabiltzen zen tresna. «Etxe askotan ikus zitezkeen liñozko harie egiteko tresnak: liñarrie, kabik, garbak, azkorra, txarrantxe, subatsa, ardatza, liñaye eta alkaye» (Astaitz 94d). *liñai*.

alkaote. Gaztelera *alcahute* adjektibotik hartua, Astaitzagako Mikela Labaieni entzun izan diot. Bestelako esanahiarekin, orde: ‘pertsonea gaizto antzeko eta bihurria’.

alkatezko. Alkatetza, alkate kargu. P. Perurenaren hitzak dira: «Joxemarik alkatezkoa utzi eta belaxe elezioak etorriko ziren» (PP 96: 252). *Etxekal* hitzak zer adierazten duen azaldu bidenabar, Arruizko Zurgineneko Ramon Astizek zera esan dit: «*Etxekal* esaten zaio, por ejemplo, elezioak etorri biño lenoti

eitten zenai: alkatezkoa, etxez etxe pasa. Urte batin etxe batek itten zun... Orrei esaten zaio *etxekal*». *al baiterozko, artzaiko, barbero-zko, errerozko, kuranderozko, maisuzko, mikel-tezko, nekazalko, sankristabezko, sekretariozko, sorginko, zapaterozko, zurginko*.

alki. Aulki. Arruntean, esertzeko aulkia izaten da: «Leitzelarretik ekarritako belar luzeak bihurtuz alkiak egitten» (Astaitz 99a). Hone-la dio Bordaberriko Joxemanuel Arribillagak: «An bere alditxo inde, berriz etxera yoateko-an, ala kantatu zion [Beñesek] alkin eseritte zegoan lekutik, Mikelatxori» (PP 96: 172). Baina, atsedean hartzeko ez eze, beste zeregin ugaritarako ere izaten dira aulkiak; hori dela eta, zenbaitetan zehaztu egiten da tresna apal horren funtzioa. ● **esertalki.** «Bi aldeetan esertalkiak diruditen harri hauen zokoak ba al dakizue zertarako ziren?» (Astaitz 98a). ● **trabal-**

ki, trabajalki. Zurginaren mahai gotorra. Goizuetako ordaina *arotzalki*-k behar du, horixe jaso baitzion aita Lontxori P. Perurenak: «Gero, itxen eukitzen ziten arotzalkia, ta solairuk patzen ta, atek itten ta, aitzen ttuen» (PP 98a: 66). *errespoldo, katadera*.

alkosin. «Hablado de manjares o bebidas, repetición o acción de repetir, venir a la boca el sabor de lo que se ha comido o bebido» (Azp.82). *Alkosiñe* esaten omen da, Fernando Rey lankideak azaldu didanez. Patziku Perurenak, berriz, Goizuetan *errebitu* esaten dela adierazi dit. *errebitu*.

allaera. «Llegada en carreras, competiciones deportivas» (Azp. 82). Honatx Aizpeko Fermin Castiellak esana: «Laster batek eta laster bestek, Añaldeko ortaiño allatu die, ta errire allaeran, Juan Fermiñ ori atzeraxego geldittu, iñork ez ezautzeatik, eta bestek, Praxku orrek ala eiñ omen zion oiue: -Onezkoa ba-aiz azaldu ari! / ta gaixtozkoa baiaiz ondari!» (PP 96: 543). *abiera*.

allatei, allati. Bai P. Perurena bai neroni, hitz honek nahastu samarturik ibili gara, *oilategi*-ren aldaera higitua zela pentsatuz. Battiste Zabaletak esan didanez, ordea, Astaitzagako *allateie* (askok *Sutegi* esaten dion lantegi erantsi hori) haien aitonak aurreko mendearen hasieran egina omen da, baina sekulan ez omen da bertan oilorik izan. Battistek berak adierazi dit Ezkurran badela *Allattei* izeneko etxea. Badirudi Orreaga Ibarrek Ultzaman jasotako *allattegirekin* duela zerikusia: «Lugar cubierto para ordeñar las ovejas, o tenerlas cuando el tiempo está malo» (O. Ibarra 97: 140). Hain zuzen ere, Gazpilloko Marianjela Lasartek adierazi baitit, «etxei erantsiteko artegie» da *allatei* delakoa. Erasoten *aldategi* esaten omen diote, beharbada ardiak lekuz aldatzeko erabilia izan delako. Baserrien mol-daketa berrietan *allatei* askok garai bateko funtzioa galdu dute, eta horrek esanahiare-

M. Olano

zurginaren *trabajalkie*, Astaitzagako sutegian

Udal artxiboa

espartzinak josteko *alkie*

M. Olano

ardiak Kordobango *allateiko* atetan (1989)

kin nahasteko bidea eman du. Honela dio Pastaingo Miel Barriolak: «Bi zakur'e bazittuen onak, emen zien obenak eta, bat alta yarri ta, Joxemartiñ orrek esan omen zion Martioxe orrei: Pintta alta zeuket i, ta atsaldeko iruetako etorri'ai gure allateire» (PP 96: 382).

allatu. Alegatu, argudiatu, aitzakia azaldu. P. Perurenak *allegoa egin* aldaera ere jaso du. Honela dio Benito Astibia "Luxea" k, Tellenxoneko neska indartsuaz: «Kontue atera zazoz: ure eurre botata prestatzen, ta nausie beiekin karretoan ibiltzen emen zen. Pago aundie zen ori, ta neskazar orrek allatu emen zun, eun baten botako zula, berak nai zun mutillekin ezkontzeatik» (Arbolak 94). Joantxeneko Patxiku Alduntzinen lekukotasuna: «Biamonen gure atte zena artute Iruñea! Kartzelen etzuen sartu, baño an jesukriston amenazak eman da, "zu za lapurreta in dozona!!" allatu omen zioan» (PP 96: 98). Errementaneko Miel Zabaletaren hitza: «Guk kanporako in giñun apustue, entradangatik, baño, Errik allatu ziun, erriko semek izanda kanpoan ittea etzuela nai» (Ibidem: 265).

allegoa egin. Ik. *allatu*.

allorbe. «Var. de *Ailurbe*, alholba» (Azp. 67). Honela esan dit Elordin Joantxo Barriolak: «Alpalpan taioko belarra zen. Primaberan, belarra baño lentxio etortzen zen, ta defentsa aundie itten zun, belarrak bukatuxek zienen da ola». Nolanahi ere, esnari *tekoa*

ematen dion belar usaitzua da *allorbea*; ez da, ordea, denentzat "gusto txarrekoa" izaten, bai baita gogokoa duenik: «Nork edo nork zikirioa eta zalkea egiten zituen lastotarako. Allorbea ere bai batzuk azinden yanaritarako, baina esnari gusto txarra ematen zion» (Astaitz 94d). Honatx zer esan zion P. Perurenari Joandegiko Miel Zabaletak: «Guk itten giñun: erosi azie ta bota, alorren da, galondoan da. Belar onetakoa zen aillorbea» (PP).

almaiz. Besteak beste baratzuria oliotan xehatzen zeneko metalezko ziri (*almaizesku*) eta ontzitzoa: «almirez». Maria Jesus Gogortza Artxikonekoak esana dakit, orain zintzarriak eta joaleak bezala, garai batean Errege bezperan *almaizek* ere jotzen zirela. Emazte berririk izatekotan, gainera, hark ekarritako almaizeren soinuari kontu fin ematen omen zitzaion, doinuaren arabera, izaten baitzen, antza, emaztearen egokitasuna.

almaizesku. Almaiz esku. «La mano del almi rez» (Azp. 63-4).

almazari. Zaldi heldu eta osoa. Gehienetan *zaldientero* edo *semental* esaten zaio abere horri, baina begira zer dioen Auzmendiko Fermin Lazkanok, amona zenari gertatua gogoratuz: «Neskato kozkorra zela, Gartzako zaldie otso-

M. Olano

zaldientero edo *almazarie* Idoieta inguruan

ak arrapatu aztaletik, eta almazarie pizkorra izakio, ta zaldie [Santakrutzen] arrastan artute beiko Urbitako zokoraño nola eraman zun otsoa, zaldiri aztaletik ozkan itsatsie, ta nonbatte an beian ikatu zenen, libratu te, berriz atzea emendik gora nola yoan zen otsoa, bakar bakarrik» (PP). Ferminek berak adierazi zion Perurenari *almazarie* 'zaldienteroa' zela. *abere*.

almiente. Ik. *albiente*.

almote. Artoa, garia, banabarra edo irina neurtzeko ontzia; kilo terdi inguru gai sartzen zen. Azkuek, bere hiztegian, honela dio *almutedantza* delakoaz: «danza nabarra, como la alkidantza, parecida a la bizkaína maiganeke, con la diferencia de que ésta se baila sobre una mesa y aquella sobre un almud» (Azkue 84). Honela dio Barreneko Joxepa Rekondok dantzamodu horretaz: «Gure atte dantzari izugarrie omen zen gaztetan, Aisoko pestatara yoanda, almoten gañen ibiltzen omen zen dantzan, pentsazazo! Almoten tamañe olatsukoa zen: -mai gañeko farias kaja siñalatuz-; pixken bat aundixeagoa bear bada» (PP 96: 139). Musungo Fraxku Sagastibeltzari jasoa: «Pello orrek urte baten esan emen zion Arakindeiko etxeoandrerri: "Zu, Benarda, almote bat baba patu beazo datorren iandeako. Baño fuente bakarretik yan beau e; eztu platera bearrik". Ta almote baba limpio! lau launen arten» (Ibidem: 429). *gaitzeru, erreu, erreu erdi*.

alondei. «Alhóndiga» (Azp. 67). Uste dut Udaletxeko atzealdean, Labetxe eta Gaztelune arteko estartara ematen zuela alondeiko atekak. Honatx Añaldeko Fermin Lizarragari jasoa: «Bertso orik yarri zetien Lazaro Bengoetxeak. Ordun alondein zegoan enpleatu Lazaro, ta ardoan goardin zegoala patuk emen dittok bertso orik» (PP 96: 248).

alondo. Zaharretan zikiratutako aharia. Azkuek ere halaxe dakar, eta Tolosaldeko gipuzkeratzat jotzen du.

alor. Banabarra, patata, artoa edo beste lantzen den lursaila. Aresoko ordaina *soro* izaten da; honela esan dit Alkoz etxeko Martina Marzo-

lek: «Zuk alorra esaten dezu, guk soroa. Soroa esaten diu alorrai». Echaidek ere «sóroá» bildu zuen Areson, «sembrado» esanahiarekin (Echaide 89: 103). J. Garmendia Larrañagak zera dio Sanjuan bezperan izaten zen usadioaz: «Una vez aquí [el *etxeko jaune*] bendice con la cruz correspondiente cada una de las piezas o *alorrak* y la pica en tierra, previo rezo de un Padrenuestro o *Aitagurea*» (Garmendia 98-IV: 264). Begira nola azaltzen dituen Astaitzek, arto erein aurretik egin behar diren lanak: «Alorra zakar aretu, zakarrak bildu eta erreloa egin. Lurre irauli, zoye hautsi, berriz areetu, alperra pasatu eta artoa eriñ» (Astaitz 02a). Astaitzagako Mikela Labaienen hitza duzu honako honetan: «Lapaitze belar klase gaixtoa baita! Sekuleko zañek itten baititto lurpera. Orregatik eztue ekusi nai izaten nekazarik alorren» (PP 96: 80). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Beiñes ya attuna xartue zela, alorren lasto berdea itten ai zen lekutik ekarrazi emen zuen errete pesta batzutan Basarrikin eta Zepaikin bertsotan aitzera» (Ibidem: 170). Benito Luxeak dioenez, Maietan «sekuleko arto pillek itten omen zittuen, da, gañea, dena kordatan yartzen emen zuen zintzillik, ganbaran tokik ezta. Alor aundie izaten baitzuen, ta ganbara ttikie» (Ibidem: 409). Ikus baita ere: (Astaitz 98b eta 01b).

alorbarren. Alorrenaren beheko aldea, *alorgoien*en kontrakoa (hala nola *Elbarren* eta *Elgoien* auzoak). «Zerbaiti buruz hitz egiterakoan esaten zen: urte hartan arbie alor-goyenen giñun, edo alor-barrenen giñun... Edo: urte hartan garie etxen garealden giñun» (Astaitz 02a). *barren*.

alorburu. Alorgoienaren unerik altuena, *alorpe*ren bestaldekoa hain zuzen. «Motxeneko alorburun», hain zuzen, 1877an hildako elduaiendar gaztearen gurutzea izaten omen zen. Honela dio Joantxenek Patxiku Alduntzinek: «Ta, Joxakin Ozparrungo ori berriz, aldaroka geldittu omen alorburuko ezpondan» (PP 96: 96). Nartziso Sestorain edo «Martin Motxene»ri jasoa: «Urte baten layen ai zien lekun, alorburun sartute bertan utzi

layek eta yoan emen tzen, ta gero Ameriketarik abisoa: layek alorburun utzi zittula ta yasotzeko» (PP 98a: 139). *☞buru*.

alorgoien. Alorraren gainaldea; *alorburu*-k baino puska zabalagoa adierazten du. Kontrakoa, alorraren alderdirik baxuena alegia, *alorbarren* izaten da. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Gabero, alor goiena bete neskatxe etortzen omen zetzion. Baño ezkontzeko kontutan asten zienen denak ies itten izakio» (PP 96: 592). «Zerbaiti buruz hitz egiterakoan esaten zen: urte hartan arbie alor-goyenen giñun, edo alor-barrenen giñun... Edo: urte hartan garie etxen garealden giñun» (Astaitz 02a).

alorkoi. Bere alor edo itxitutik beste batera sartzeko joera duen azienda. Honatx Eztebeneko Mikela Sukuntzari jasotako istorio xelebrea: «Ayeneko Xebastianek laroi beor euki zittula esaten zuen. Ta beor oritakon bat alorkoi amorratue izakio, errire etorrite landa guzie barrera ibiltzen zena, ta yai goiz beten Joxakin Ozparrun zena mezara eldu zela, sartu de Ayenen uxualen bat artzera, ta Sebastian orrek: Ekusi al dok beorrik Goiko Errota alde ortan? / -Gaur yaie da ta, emen izaan dozo elizen, mezara etorri? / Tragoa inde, badiztea bik mezara, ta Sebastianen beorra antxe, elizen kontrako paitari epurdie emanda. Nausie ekusi zuenen, ospa beorra Kanpo Santun gorra lasterka Santa Krutz aldera! Ta, Joxakin orrek: "Esan dit nek mezara etorrie izaan zela gaur!". Ondoan zeuden launek parrez lertu bear duela» (PP). *☞sarkoi*.

alorpe. Maldan dagoen alorrean, alorbarrenaren ezkanda edo azpialdea. Honatx Billartako Maria Sasturainek esana: «Gero, emen etxeko alorpene, ekusi izane ttozo nolako arri zarrak dien, Gazteluneko etxaburutik onuntza?» (PP 98a: 141).

alox-aloxen. Lanean indarge eta justu-justuan ari denaz esaten da. Honela esan dit Aresoko Alkoz etxeko Martina Marzolek: «Miel zartue dao ta lanen alox-aloxen dabil». Azkuek, berriz, zera dakar: «*Lan aluxua* (G-to). "Trabajo hecho a la ligera"» (Azkue 84). Oro-

tarikoa aloxo, aluxu eta aloxa aldaerak ageri dira: «Sencillo, flojo, débil» (Ik. *OEH*).

alpar, alperrea. Garai batean poltsiko asko hustutako karta-jokoa, erdarazko "al par" delakotik. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Beñ gure attuna zena ta, Infernuna emen zien. Yayen mezeta etorrite, bei beten diruk kobratu te, astelenean oñik yokoan zu, alparren!» (PP). «Lehenago yendea alperrea izena zuen karta yokoan aritzen omen zen. Diru asko eta lurrek ere yokatzen omen zituzten kartetan. Oraindik ere esaten da holakoren ardiborda eta belatsoa ere aurrekoak alperren yokatu eta irabazi zituela» (Astaitz 01c). Errementaneko Miel Zabaletari jasoa: «Nek hemen ez dot izaute alperreik; Berutan eta Aldatzen bai izaute dot. Neonek ez dakitt nola yokatzen den, baño ekusi in dittot. Denbora baten hemen e izaten zela aittu izandu nioan zaharrai, baño nek ez dot hemen izaute. (...) Gehiena yokatzen zuna Beriaingo sogeroa zen. Honek diru pille ikaragarrik yokatzen zittun. Garai aitako berreun mille peza ta ola yokatzen zittun» (Astaitz 01c).

alper. 1. «*Alperra*. Instrumento de labranza para deshacer los terrones del campo» (Azp. 63-4). Honako hauek ziren, artoa erein arte, egin beharreko lanak: «Alorra zakar aretu, zakarrak bildu eta erreloa egin. Lurre irauli, zoye hautsi, berriz aretu, alperra pasatu eta artoa eriñ» (Astaitz 02a). **2.** Aitona Trifonez ari den honetan, Miren Irurtiak *apisonadora* delakoaren sinomiotzat ematen du: «Guk orain parra egiten dugu, kotxea ere aproposa zuela gogoratuz, *alperra* edo *apisonadora* beregain izaten baitzuen» (PP 96: 554).

alpertu. «Acción de deshacer terrones del campo con cierto instrumento de labranza» (Azp. 63-4). *☞alperra*.

alpeta. «Respiración rápida y fatigosa» (Azp. 63-4). «Itoalea, itoaldia, arnasketan zailtasunak, asma» (I. Ibarra 99: 89).

alpetatu. Arnas estutu, arnas larritu: *Lontxo gijajoa ezin kabitturik dao gizen, eta amar metro iñ orduko alpetatu itten*. Artxikonean kontatu

didatenez, txerrikumeak oso erraz alpetatzen dira eta, garai batean, bihotzekoak akaba ez zitzen, belarri ondoan zauri tiki bat egin eta odol pisko bat kentzen omen ziztaien. P. Perurenak *albetatu* dakar: «Han doaz, Fermin eta Joxemanuel, aita semeak iduri, bata bestearen atzetik lasterka Sarriora. Baita Miel eta Joxe “Benitona” ere Erremetanera. Iritxi dira etxe ondora zeharo albeta tuak, eta hor non ikusten duten hilargia etxe atzeko haritz adarren tartetik dizdizka» (PP 96: 599). *aspaitu*.

alpreta. Espartin. Leitzan *espartzin* esaten ohi zaio oinetako apal horri. Olaberriko Axintxio Erbitik Afrikan egin zuen soldaduska; honatxer irabazten zuen: «Euneko iru sos izaten dira / Emengo yornal guzia. / Andrea ta umeak mantendutzeko / Ederrra irabazia! / Rantxua berriz arroza eta / Zaldi aragi gazia. / Lo egiteko zaku bat eta / Manta bat dena autsia / Alpretak berriz, lokarri utsa / Balentziako klasia» (PP 96: 195). Ik. “Eskarpiñak” artikulua (PP 01: 212). *espartzin*.

alta. Arreske dagoen zakur emeaz *alta* dagoela esaten da. Honela dio Pastaingo Miel Barriolak: «Bi zakur’e bazittuen onak, emen zien obenak eta, bat alta yarri ta, Joxemartiñ orrek esan omen zion Martioxe orrei: Pintta alta zeuket i, ta atsaldeko iruetako etorri’ai gure allateire» (PP 96: 382). Ikus baita ere: (PP 96: 183). *arkera, auzkera, iel, katakera, susa*.

altagarri, altxagarri. Besteak beste egur puska bat izan daiteke, altzariak edo dena delakoak zentimetroren bat gora altxatzeko erabilia. Konparaziora, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak adierazi didanez, kuelaren azpian *erregue* ezartzen ohi zuten altagarri, lixuaren ura goragotik eror zedin. *aldagarri, pasagarri*.

altxatu. Gauzak gorde, bildu, metatu. Iragankor nahiz iragankaitz jokatzin ahal da. «Arrapak armarioan altxatu» (I. Ibarra 99: 89). Ultzama aldean, berriz, honela jaso du Orreaga Ibarrak: «*Altxatu*: Esconderse. *Ni altxatuik nago sofaren atzean*» (O. Ibarra 97: 162). Astaitzagako Mike-la Labaieni honako adibide hau jaso diot:

«Traste zarrak eta ganbaran altxatute dittuu». Hurrengo biak ere Mikelak berak, hurrenez hurren, idatzi eta esanak dira: «Zahatoa erabat erabiltzen zen karobin (bazterreko paretean hantxe dago zahatoa altxatzeko leihoa)» (Mikela 80). Urbietako sagar-uzta hizpide: «Baño sar klase asko negureko altxatzen giñuzen: urtabie, udaresarra, errezil sarra...» (Arbolak 94).

Amabirjiñe, Amarjiñe. Amabirjina. Irudi sakratu horrekin loturiko egun asko izaten da: **●Amabirjiñe martxoko.** Martxoaren hogeita bosteko ospakizuna: “Anunciación”. Honela azaltzen da, 1849an hil zuten mutilaren bertsoetan: «Amabirjiñe Martxoko / Lazaro gabea, / Kontsejutik asitte / etxera bidean, / gazteak etzebiltzen / biziro pakean, / mutil ederra il due / Urbietan aldean» (PP 96: 53). **●Amabirjiñe Arrosarioko.** Urriaren zazpiko ospakizuna: “Rosario”. Joantxeneko Patxiku Alduntzini jasoa, Berueteiko gaiztaginen kasuaz (1923): «Amarjiñe Arrosariokoa belaxe zen, Beutako pestak, ta motill orik ze pentsatu due: “ill in bear diu ta kendu in bear zeiu eun durokoa”» (PP). **●Amabirjiñe azaroko.** Azaroaren 21eko ospakizuna?: “Presentación”. Honela dio Errezumako Beatriz Zabaletak: «Beste baten, Amabirjiñe azaroko eunen, prozesioa zen, da beste denak prozesiora yoanda Esteban da Manueltxo gelditu zien etxen amakin» (PP 96: 510). **●Amabirjiñe abenduko.** Abenduaren zortziko ospakizuna: “Inmaculada”. Honatx Astarlako Katalin Alduntzinek esana: «Ta Amabirjiñe abenduko eune zen, da sekuleko elurre zegoan, ta Kosme ez etorri, ta galtzerdik gabe gelditu nitzen, ta erreire yoan gabe, galtzerdik ez nulako» (PP 96: 436).

amaiarreba, amaiarroa. Amaginarreba. Hona-ko hau Benito Astibia “Luxea”ri jasoa da: «Nere amaiarroa, Urtotxikiko Joxantonion lendabiziko andrea, aisoarra zen» (PP 98a: 30). *attaiarreba*.

Amarjiñe. Ik. *Amabirjiñe*.

amarren. Hamarren. Elizari ordaintzen zitzaion zerga, irabazien ehunekotik hamarra hain zu-

zen. Honela ageri da XIX. mendeko dotrinan bertan, Eliz Amari egin beharreko bost mandamentuen artean: «Bostgarrena, amarrenac eta primicic eguitea» (Pagola 95-II: 585). Joan-degiko Miel Zabaletak esana: «Ordun “amarrenak eta premizik” izaten da, sekuleko arto pillek biltzen izakio abaden ganbaran. Yakiñe, amar saskititik bat ematten zetzion elizari, ta zintzo eman gañea» (PP 96: 89). Jose Maria Satrustegik 1626. urteko testu bat argitaratu zuen, antza denez Leitzako elizako atetan itsatsita egondakoa; testu hartan honela zioen Erromako “Sacra Rota” epaitegiak: «Ceñec aguinçen baitu edequi daquiola possessioa abbadia eliza onetacoa D. Martin de Valcarlosy, eta eman daquiola bachiller D. Martin de Aldunzini, Vere amarren, vezte gauza guztiaquin, excomecaçioaren penaren azpian». Martin Valcarlosek Martin Alduntzini ordaindu beharrekoak, hauek ziren: «borzetan eun, eta berrogeuy eta amalau erreal alde batera, eta verrogeuy eta amar ezcutu, amarna erralecoric, eta gueyago sey ezcutu moneda veretic» (Satrustegi 78-9: 237). *☞sari*.

amautxi. Amagutxi, ama besoetako, ama ponteko. Honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Etorri zetzion settun Lola Baleztena, ta lebrik artu zezkion metroakkin. Amautxik traje bat ittekotan geldittu zien. Eztakit gero in zioan» (PP 96: 166). Astarlako Katalin Alduntzini jaso: «Nere amaitxie (sic) zen, ta ni yaso ta yoan tzen moja. Ni ta Kataliñ Goikobordakoa bik eun beren yayoak eta eun beren bataiatuk izaten ga» (Ibidem: 434). Musungo Fraxku Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Etxe ontakoa zen neska, Joxepa, nere andren amautxie» (Ibidem: 465). Kristobal Olaetxea “Altzate”k esana: «Amautxie Mayetakoa zun, da urtero bi peztako zillarra ematten zion gure amari» (Ibidem: 550). *☞atautxi*.

amerikana, amerikano. Amerikara lan eta fortuna bila joan ondoren, jaioterrira itzultitakoan jasotzen den goitizen arrunta. 2002. urtean, “Bixente Goikoetxea: Leitzako azken amerikanoa” izeneko artikulua argitaratu nuen *Plaza-*

ola aldizkarian. Hona hemen beste zenbait adibide: «Mañazi Zortzikonen omentzegoan neskame eta illen hamalau sueldo (iru pezta terdi) omentzun yornala. Ittetik ogeita ameika duro ekarri omentzittun eta amerikana bat bezela etorri omentzen» (Mikela 95). Martiartzineko Joan Zabaletak esana: «Askotan konstatzen zittun kontu orik Martimeleneko Joxemarik gore sokalden. Bi amerikano nola etorri zien Ameriketatik: bat Miltxokoa ta bestea Katalintxonekoa» (PP 96: 49). Lesakolorretako Joxemiel Arregiren lekukotasuna: «Aritz Malkorreko kanalea ein zenen, arri txikitzen aitzen omen zien Beñes ta beste bi laun amerikano» (Ibidem: 164). Itziar Sagastibeltzak esana: «Gure aman ama, Marinazia Erneta neskame egondue zen Zortzikonen urte askoan. Ta ark esaten zun nola beñ etorri zien amerikano batzuk Zortzikonera. (...) Ayuntamentuko batzarrea in zuenen yoan omen zen amerikano ori, ta denak eserite izketan zeudela, bi eskuk maien gañen yarri tte amar eraztun utzi zittula urrezkoak, fanfarronkeri guzikin» (Ibidem: 222).

Amerjiñe. Ik. *Amabirjiñe*.

ametz. Haritz moztaka eta argala, hostoan sarturten nabarmenak dituen (Quercus pyrenaica). Boxekan Katalina Rekondok honela deskribatzen du: «Martikoneko azpiko estartan ametzak izaten zien, aritzen postureko arbola zarpaill betzuk» (PP). Gaur egun Leitzako ameztirik egokiena Garagartzako ameztie izenekoa da, Txaragorri gainean dena. Ametz arbolaz galdetuta, honela esan dit Juan Mari Barriola “Hilariona”k: «Ametza da arbol naiko despreziatue, nik uste, Leitzen. Esaten da emen, Txaragorri alden da emen Arkixkil atzeko alde otan da (...), Portolonai ta ola attu izandu diot nik ametza in bear litzekela, su eman mendi puske aundi betei: “ametza besteik ez dau or da, total, ezto beñe in bear deuse arbol orrek!” Enteintzen? Etekin ekonomiko bat etzaio atea bear orrei ta alperrikeko arbola bezela yoa. Normala da gutxi izatea emen. Nik uste, esaten denez, ametza eztela aundie itten. Ariz klasea izaten da olakoa, aundie itten ez-

tena. Bestela izanen da, lurren kaliladengatik

P. Zufaur

ametzaren hostoak

txaran beti gelditzen dena» (Olano 98: 346).

amezkille. Ik. *ezkille*.

amille. Amila. Emakumeek janzen zuten fran-elazko elastiko berogarria; larrugainean janzen zen. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak egin dit argibidea. Hiztegiek, berriz, «sobretudo», «chaquetón» eta «chaleco» adierak jasotzen dituzte (Ik. *OEH*).

amomatu. Ik. *mamonatu*.

amorebelar. Ik. *sorginbelar*.

amoremin. Maitemin, maitearenganako antsia adierazten duen sentimendua. Honatx Martin Agerrek kartzelean esana, bihotzeko Praxke burutik ezin kenduz zegoela: «Amoremiñek olaxeko nekek eta penak ekartzen zetie!» (PP 96: 486).

amoriobelar. Ik. *sorginbelar*.

amoros. Alai, xalo, zorionsu. «Gorritiarrak beti amoros», omen da esaera zaharra, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esan didanez.

amorrai. Amuarrain. Arrantzaleek diotenez, azken urteotan errekek asko hustu dira, nola ur jarioan hala amuarrain kopuruan. Garai bateko errekek zer ziren ederki azaltzen du Pastaingo Miel Barriolak kontatutako gerraurreko honek: «Ala, yoan die arrantzara ta, Martioxe ta Joxemartiñ arrantzan bik ta, Baleztenan oritte Astarla-

ko Praxku zena txandaka amorrarek erabiltzen katz zaku batekin. Atsaldeko laue-tako katz zakue erdittetik gora omen zuen amorrarez. Hainbeste amorrarek ekusitte: erotue bezela Baleztenenan “Txan” ori!!» (PP 96: 384). Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzari jasoa: «Emendik pasatzen zen aldiro iru amorrai ateratzen omen zittun Muñagorrik: bi eskutan bana, ta bestea aoran» (PP 98: 76).

amorrai kolore. Kolore nabarra, hala nola ardietan; kolore *nabarrak* baino *pinto* gehiago izaten ditu, ordea. *Autas kolore, beor kolore*.

amorrai seme. Amuarrain umea.

amorraitegi. Amuarrain-haztegi. Gehien gehienok *piszifaktorie* esan izan diogu Inguruarte ondoko lantegi hari, baina honatx Urriztimil-txoko Joxe Zestauren lekukotasuna: «Erriko palenkarik berriz, Maño Retegi ta orin kasta-koak ittuen, orreatik esaten zeioan oriri “palenkarinak”, ta orik Goiko Errotatik onontzao, Eztebeneko Erriko belatsoan, amorraiteiko presaz onozko zelai ortan izaten omen zikean palenka tokie» (PP).

amorrizi, amorrizio. ‘Amorratu’ adierazten du; begi eman, ordea, Nor-Nori adizkeran jokatzeko dela. Honela dio Astaitzagako Bernardo Zabaletak: «Amorrizi zaionen maie-tik altxatute an abittu omen zaio Ebarixto atzetik! Bai abudo aldeine gurek!» (PP 93: 30). Pastaingo Miel Barriolak esana: «Attunari amorrizio zaio azkenen da: Zeba, zengatik esatezo ori?» (PP 96: 383). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Azkenea-ko amorrizi zaio Kosmeri tte: Mekabela puñeta gero andrea! neri berriz kontu orrenik etzaiezula esan!» (Ibidem: 386). *Erra-biatu*.

amu. Kimu, mote, hostoaren ernamuina. 1999ko udaberrian, Fernando Oiarzun berutarrak esan zidan pago-ekurretan urtabe ona zetorrela: adarretan *amu* lodiak antz ematen baitziren. «Aranari amue asi zetziok», esan dit Elordin Joantxo Barriolak. *Amue* lehertu eta adarra luzatzen hasten denekoari, berriz, *puje*

M. Olano

gaztainondoaren *amuk*

esaten zaio. *☞ begi, mote, puje, ostoa.*

amuna. Amona. Dirudienez, gaur egun maizago esaten da *amona*; *amuna*, beraz, aldaera gisa baizik ez duzu adituko. Honela dio Benito Astibia “Luxea”-k: «Nik ezautu nun Miltxoko amuna» (PP 96: 47). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esana: «Ordun gure amuna bizi zen Auzmendin, amuna “Ganbara” esaten zioana» (Ibidem: 58). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Ramon kamineroak, amuna xartue zun ordureko, ta gurea beiek eta gurdikin emen zin Leitzelarre aldera ixtorketa» (Ibidem: 285). Gorritineko Joxepi Zestauren lekukotasuna: «Joan Bautista ta Maria Feliziana, attun amunan izen berak zittuen» (Ibidem: 335). Baina ikus *amona*, bestetan beste: (PP 96: 60). *☞ attuna.*

anaiordeko. Ugazanaia, anaiorde. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Parientek baitzien, semek lengusu eta attek anai ordekoak, atte beranak baño bi amanak» (PP 96: 456). **●anai erdi.** Ugazanaia, anaiorde. Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jaso: «Gargartzatik Zabaletara ezkondu zen Joxe Ramon arrek bazittun beste anai erdi bet eta iru arreba erdi» (PP 96: 471). *☞ atte ordeko, goazama, senide.*

andaitz. «Balancín rústico» (Azp. 63-4). Gaur egun, hain zuzen, askok *balentziñe* esaten dio. Izan ere, gurdiazen eta aziendaren artean kateaz lotzen den atal mugikorra da, ezker-eskuin nahiz gora-behera egiteko bezain lasa joan behar duena. Orreaga Ibarrek honela jaso zuen Ultzama aldean: «Andaitze: Timón del

carro» (O. Ibarra 97: 147). Gaur egun kasik

M. Olano

Gorritz baserria (1990): txerria zimeltzeko, hanka artean *andaitz* zaharra paratu diote

erabilerarik gabe gelditu da zurezko *andaitze* zaharra; Gorritz baserrian, konparaziora, txerri hil berria zintzilikatzeko erabili izan dute.

andrea. «Qué se le ofrece? Qué quiere? Liter.: señora! Fórmula para responder cuando la madre nos llamaba por nuestro nombre» (Azp. 67). Karrape irratian entzun ahal izan dut, adineko emakume askok *bai andrea?* erantzuten diotela galdera egiten dion neska esatariari. Ez da, beraz, amarenganako baka-rrik erabiltzen. Era beretsuan, *bai jauna?* esan ohi zaio, begirunezko trataeran, etxeko jaunari edo gizaseme larriari.

andure. Ik. *sendabelar.*

ani! Garai bateko makil jokoan, elkarri ekin aurretik sail batekoek *ani!* esaten omen zuten eta aurkariak *muni!* erantzuten. Makildariak horrela adierazten omen zuten leihatzeo aiherrak zeudela. Gorritineko Miel Luis Zes-
tauk honela azaldu zion P. Perurenari: «Ori, makil yokoan asteko abixoa izaten omen zikean: “Ani!” batek, eta “Muni!” bestek, eta ordun asten omen ittuen makil yokoan». Perurenak dioenez, baliteke *ani!* horrek ekarri

izana *anikote* jokoaren izena. *☞ makil yoko.*

anikote. 1. XX. mendearen hastapenetan galdutako jokia. Haurrak eta artzainak aritzen omen ziren batik bat. Honela azaltzen du Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Gogoan dauket goiz baten Leitzeko plazan anikoten (hockey edo cricket bezelako yokoan) nola ari ziren mutiko kozkor betzuk; makille bana zuten eskun, beiko puntan kozkor lodi betekin, ta arekin yotzen zuten pillota, eskuz aritzekoa bezelakoa; gure attuna zenak esaten zun gazte denboran aitzen ziela anikoten, beño lenbiziko aldie zen nik yokoa ikusten nula» (PP). Dirudenez, Gipuzkoatik iritsitako jokia zen, eta toponimian aztarnaren bat edo beste utzi zuen; Arizko mendiko Akutio aldean, *Anikote txelai* izenekoa hain zuzen. Han ez eze, ordea, Larbadiko gainean, Baztarlan eta Antsolitzen ere jokatzeko omen zen anikote hartan. 2. Ironiaz, oinetan sortzen den ‘tipula’ edo ‘juanete’ delakoari deitu izan zaio; anikote jokoan erabiltzen zen makilaren konkorrarekin zuen antzarengatik, ziurrenik ere. Honela dio P. Perurenak: «Euskaraz ere, *joanikote*, *anikote*, izenez deitu izan baitzaio guk Nafarroako Basaburu alde honetan *tipula* esaten diogun sorkari honi» (PP 04: 99).

anixetu. Anis likorea. «Morroie bialdu zuen al-baiteroarengana eta leihotik eman zizkion erremedioak: “kafea emazou bero beroa, so-friahalguzikoa, eta kopa bat anixetu ere bai» (Astaitz 94d). Inondik ere, izena *anisatu* (‘zernahiri anisa erantsi’) aditzetik eratorria da.

anka in. Hanka egin. «*Anka egin*. Escaparse. *Anka egin dik orrek motell*» (Azp. 63-4).

ankalepoan, ankalepoka edo ankalepotan yonan, ibilli, eraman. Hankalepoan edo hankalepoka. Umea bizkarrean hartzeko era, bi oinak, eramalearen lepoaren alde banatatik, bular aldera jarrita. Goizuetako aldaera *iztapetxikoka* dela esan dit P. Perurenak. «*Ankalepoka*. A horcajadas» (Azp. 63-4). Hankak lagunaren gerri aldetik jartzen direnean *bizkarrean artu, eraman, ibilli* esaten da. *☞ txikoan.*

ankak garbitzekoa. Hankak garbitzekoa. «Pe-

queño peldaño pegado al umbral del portal cuando este tiene una altura considerable»; horrela itzuli du Huartek Leitzan jasotako lekukotasuna; antzeko erantzuna eman diote Imotzen eta Araitzen, baita Zugarramurdin ere. Beste leku batzuetan, berriz, *atalarri, atalzapata* edo *losa* jaso du (Huarte 03: 57).

ankamiñ. Ik. *orbera*.

ankatu. Hankatu, hanka egin. «Marcharse. *Ankadi emendik!*» (Azp. 67). *☞ aienatu, martxatu, ondatu.*

ano. «Provisiones, víveres para toda la semana que lleva el pastor a la cabaña» (Azp. 63-4). «Muño bazin anoa bizkarren hartuta aste guzirako Baztarla barrena Leitzelarrera» (Astaitz 89). «Tomax anoa bizkarrean zuela Leitzelarre estu estu» (Astaitz 94d). *Zekote* hitza hizpide hartuta, honela dio P. Perurenak: «Biderako edo aldi baterako (egun osorako, edo luzenaz ere, aste baterako) etxetik norabait joatekotan hartzen den jatekoa (normalean puskalehorra) da “zekotea” goizuetarrantzat, eta Leitzan eta bestetan “anoa” esaten zaionak baino askoz semantika estuagoa du» (PP 01: 167).

anpolai. 1. Gerezi fruitu handia eta, hedaduraz, fruitu hori ematen duen gereziondoa. Fruitu gorria edo beltza izaten ahal da, txertoaren arabera; dena dela, *anpolai beltza* gozoagoa izaten omen da, Elordin Joantxo Barriolak esan didanez. Honela dio Kortabordako Martin Oronozek: «Ikaragarrie zen arbola! Etzen anpolai, baño anpolaiak ainatsuko alea zun. Anpolaiak izateitto aleka, baño ark mordoak baitzittun, matsa nola izaten da, postura beren sekuleko mordoak» (Arbolak 94). Elordin Joantxo Barriolari berari jaso: «“Motsikoa” olaxeko tripekin zegoan geizen puntan, geize yaten enpo iñe, anpolai aundi betzuk, bikaiñek bai geizek, eta guk alako geizek ekusi giñuzenen: I, Motsikoa, botaitzek geize batzuk?» (PP 96: 456). *☞ basaka, gerize.* 2. Garai batean neskatz ederra pasieran ikusi eta «oi anpolai!» izaten omen zen mutilen arteko esaera; Elordin Joantxo Barriolak berak egin

dit argibidea. *atso, mia, mokadu, tordantx.*

antapara. Presa, erreka ura geldiaratzen duen horma. Dirudenez, gaztelera zaharrek *antepara* hitzetik heldu zaigu; ez da erraza, ordea, erdarazko hitz horren berri aurkitzen. Patziku Perurenak esana dakit ola eta erroten inguruko eskuizkribu zaharretan *antepara* hitza maiz azaltzen dela. «Eta Goikoe-rrotako antaparan mozkor gaueko ametsak garbitu ondoren....» (Ion 83).

antamoill. Automobil. Honela dio Benito Astibia “Luxe”k: «Gerra aurretikoa zen. Antamoill bat (kotxe bat) etortzen zen gauez armaz betea» (Altaffaylla 86-I: 361). Tolatxeneko Kandido Azpirotzek esana: «Gero beste gauze bat ere baiuen ordun, herrie hutse huen, ez huen pisurik, antamollik ere ez, tabernetako musikik ere ez, fabrikeko soñurik ere ez eta sankristabek soka bizkarretik yartzekoan [ezküllen] mihie pixkoat muitzen bazien “kan” herri guzittik aditzen huen» (Astaitz 92).

antek. Prestaketa; eginkizun edo festakizun baten alde aurreko antolakuntza berezia. Dirudenez, erdarazko *ante(s)* delakotik datorrigu. «Ante guzik in al dittozo?» (I. Ibarra 99: 90). Astaitzagako Batiste Zabaletak adibide hau eman dit: «Hark ez do pisue erosteko antaik inen». Astarlako Maria Jesus Sagastibeltzari jaso: «Xerorenbordako neskatxekin ibilkio ta, ya ezkontzeko antek inek emen zittuen» (PP 96: 109-110). Axintxio Olaberrikoak honela esan omen zion Ursula andregaiari (P. Perurenak itzulia): «Ni ere nola ez nagon denbora alperrik galtzeko, bihar zure amagana yoanen naiz Belaskoainera, eta ezkontzeko anteak egiñen dittot» (Ibidem: 191).

antra, antras. Zornedun pikor handia; *bixike* baino are hadiagoa, Juan Mari Barriolak adierazi didanez. Latinezko *anthrax* izenetik heldu da. Honatx zer dioen Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak: «Gero, Ozparrongo Bittoria ta on ama zenori gaizki ibilli zen, gazte gaztea zela bulto bat ikaragarrie bizkarren aterata. Antras zula eztakit zer zula, kriston operazioa inde juxtu juxtuan bizik atera

zen» (PP). *bixike, pikor, txori.*

antsi. «Quejido» (Azp. 63-4).

antsike. «Quejándose. *Antsike dago*» (Azp. 63-4). Honatx Tuteneko Miel Zabaletak esana: «Yoantxeneko ori [eskopetan] atzetik kontun yarri emen da ta, bestek arrikin da! lertu zaioa ta dunba!, atzekaldea gizona, zentzuik gabe, ezkerreko masalle dena urratue. Urriztimiltxokoa etxera ikatute, Yoantxenekoa il zetziola. Il zetziola Yoantxenekoa! Yoan emen zien ekustera ta, an emen zegoan antsike, ai ai ai!» (PP).

antxa, antxe, antza. Adjektibo nahiz adverbioen lagungarri arrunta izaten da, atzizki edo postposizio moduan: ‘franko’, ‘nahiko’ adierazten dizu. Azpirotzek, Azkueri jarraituz, atzizkitako dakar: «-antz. Según Azkue, sufijo que se agrega a nombres (¿habría querido decir adjetivos?) para denotar los colores no bien definidos. En Leiza se emplea con adjetivos que denotan sabor: *motelantxe, gaziantxa, epelantxa, beroantxa, otzantxa*» (Azp. 82). «Motel antxa da laneako traktore zahar hoi» (I. Ibarra 99: 90). Begira Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak esandako honi: «Arto asko itten tzen: artoa burue ttiki antxa, baño arto fiñe!» (PP). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Oker antza zen, baño latza bai gaztañe!» (PP). Gorrite-neko herriko Patxi Zubiturri jaso: «Biñipiñ, Tomas ori, nee gise, diruz eskasantxa ibiltzen zena izakio gizajoa, ta ez yokatu nai aparie» (PP). Pastaingo Miel Barriolaren hitzetan: «Ummm! etzakit allatu ote gan? gasolina gutxi antxe zeok emen!» (PP 96: 385).

antximelo, antximulo, antximolo. Azpirotzek «*antximulo*» jaso zuen: «Ciruela silvestre» (Azp. 67); beharbada *basa-arana* zela adierazi nahi zuen, hain zuzen ere horixe baita *antximeloa*, elorri beltzaren fruitu morea, patxaran egiteko anisetan sartzen dena; gaztele-raz “arañón, endrina”. Oialdeko eguteraan, bestetan beste, ugari izaten dira oraindik ...elorri beltzak eta beren fruituak; biei esaten zaie *antximelo*. Honela dio Joxerramon Perurena “Alparo”k: «Paulinaren belatsoan

behiko atakan sartu nintzen, lauhankan io nintzen belatsoa gora eta goiko atakan atera eta sasi kontrari elorri eta antximeloak eta

P. Zufiaur

antximelo ondu askoak

denak bazterrera utzi eta aurrera» (Astaitz 97a). Echaidek, Areson, zer zen jakin gabe jaso zuen: «élorrié “espino”; ántximolié “otra planta”» (Echaide 89: 94).

antzaille. «Antzadilla» (Ik. OEH). Zenbait sokak muturrean izaten zuten zurezko kakoa,

M. Olano

sokaren muturrean erabiltzeko antzaille

besteak beste lasto betearren, garbaren edo metaren inguruan soka hobeki estutzeko erabilia. «Sokari antzaille hautsi eta berrie egin beharra» (Astaitz 99a).

antzar yoko. 1. «Lit., juego de gansos. Consistía en arrancar el cuello de los gansos, colgados de un arco, por jinetes montados a caballo» (Azp. 67). 1912. urtean Leitzan jokatzeko zeneko argazkia ikusgai duzue honako honetan: (PP 96: 632). Honela dio Benito Astibia “Luxea”k: «Atera da Joxemiel ori ta, baita seittun anaie Praxku orrek ekiñe! Ultzin asi die bik eta settun azpiretu Joxemielek! Bizkor amorratue baitzen; antzar yokoan’e ezautu nun nik ure kapitan» (Ibidem: 543). Honatx Aresoko lekukotasuna ere, Izartegiko Juana Bautistaren hitzetan: «Geo aik nik ezautu netiñenan, antzar-jokoak esaten zienak, jarri ola goien katuk eta jartzen zetiñenan geien bat. Laxterkan ziezela aiei lepoa ateatzen zienan» (Olano 98: 305). 2. Bittorio Lizarragak azaldu didanez, izen horrek esanera metaforikoa ere badauka, ‘larru jokoa’ adierazten baitizu: -*Non ote die Karlos ta Maria? / -Antzara yokoan aiko ditok noski!*

antzoso. Trebe, iaio, arteoso. P. Perurenak idatziaz dituzu honako biok: «haundizkiren baten semea izan balitz, seguru utziko zutela oroigarria harri ederren batean, hain hargin antzoso izanik Herriko Etxea berritzen ari zela hildako gizonaren ohoretan» (PP 96: 202). «Baliteke, Obispoaren anaia José Luis Zortzikok agindurik edo, [bertsoak] horretan aritzen zen antzosen batek paratuak izatea» (Ibidem: 214). Urriztimiltxoko Joxe Zestauri jasoa, hango bertako Miel Anton palankari zaharraz: «Gero eozeiñ gauzetan gizona antzoso omen uen. Ordun medikuk ez ittuen oaiñ bezela izaten, da gaitzek sendatzen da, olako lanetan asko ibiltzen emen uen» (PP). *enantzuz. arrandioso, arteoso, bulloso, kasketoso, kezoso, modoso, nekoso, pantasioso, setoso, temoso, usteoso.*

antzumeki, antzumoki. Sutondoko bero kizkalgarriak bernean sortzen dituen gorri-une lore itxurakoak izaten dira *antzumekik*; horrela

esan didate Astaitzagan. Gazpilloko Marian-jela Lasartek, berriz, *antzumakik* esan dit: «Antzumakik aterata dau». Honatx Erdoziak Etxarri-Aranatzen jasotako lekukotasuna: «Antxumekiye: Zainetan gertatzen diren handitzeak, hanketan gehienbat, sutondoan gehiegi berotu direlako, esate baterako. *Antxumekiye* atia zizkiek eta ezin nok *Meyetzia*

añarra loretan

fan!» (Erdozia 04: 24).

añar txori. Kabia ainarretan egiten duen txoria, Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez. Iñaki anaiak esan dit balitekeela hegatzabal arrunta izatea (*Alauda arvensis*), “alondra”.

añarrisats. Ainar isats. Ainar landarez egindako eskoba latza. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Añarrisatsak itten ibiltzen zen, beti mendin, otsoak bezala» (PP). Azpirotzek *iñarisatsa* bildu zuen: «Escobón de brezo» (Azp. 63-4). Berriz ere Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Añarra bilddu arrapazka ta Tolosa aldera bialtzen tzun aiñar isatsak itteko» (PP 96: 475). *erratz, isasmotz, labantsa, zuzki.*

añe. Hagin arbola (*Taxus baccata*). Joxemiel Elosegik kontatu izan dit, aspaldi batean egurgile batzuk aurkitu zituela Leitzako mendian, pagoa ateratzeko aitzakian haginondoak ere erauzten; haiengana jo, egiten ari ziren trakes-

keria azaldu eta Udalean salatu omen zituen. Leitzan oraindik bada hagin lekuren bat edo beste; ederrenetakoa eta, hoberenean, ezezagunena, Guratz errekekakoa da. Errezumako Jo-

añe Aresoko Atxulegin

akin Zabaleta mutikotan fraile ibili zen Valladolid aldean: «Akordatzen naiz beiñ, Egoarritako arbola yartzeko, añen bille nola yoan giñen belaunetaño elurrekin; emen gorostie edo piñue bezela, an añe yartzen baitzuen» (PP 96: 508).

ao. Ik. *aba, azigarri.*

aoleor. Aho lehor. «Especie de capa que se les forma a los niños recién nacidos y que les afecta a los labios, lengua y toda la boca» (Azp. 63-4). *aba.*

aotz balak Luisenbordako atarian

aor. Ik. *agor*.

aotz, abotz. Ahotz. «Aotz. Paja de caña de trigo trillada» (Azp. 63-4). «Paja de trigo. Azk., *agotz*» (Azp. 67). Honela dio Kantinako Bixente Urrutiak: «Eselakorteko ganbaran entrenatzen nintzen abotz-alanbrea patu eta haren bueltan» (Astaitz 93a).

aozketa. Ahozketa, ahotz garraio edo karretoa. Neroni ibilia naiz ahozketan, Txubiko Inazio Iturrartekin. Iruñerriko herriren batera joan, garidian ahotz beteak kamionan kargatu eta buelta, bi joan-etorri Leitzatik. Honatx Pastaingo Patxi Barriolari jaso: «Astraiñen eon giñen gu eun beten, kamiona artu te aozketa» (Olano 98: 336). *arriketa, ardoketa, artoketa, bizkarketa, belarketa, epuruketa, esneke-ta, eurketa, gorozketa, ikazketa, irinketa, ixtorke-ta, ondarketa, oteketa, pentsuketa, porlanketa, trabesketa, urketa*.

apa. Haurrek haurtzainari ematen dioten izena (edo ematen ziotena, esan beharko). *aurtzai, neskame*.

apalaurre, apalondo. Ik. *egun*.

apeo. «Puntal, madero que sirve de sostén» (Azp. 63-4). *ostiko, tentekai, zutikai*.

apetu. «Apuntalar» (Azp. 63-4).

apez. Apaiz. Gaurko abadea *Apezetxe* delakoa bizi da hain zuzen. «Balkobearen alde batean erle-eultza zegoen eta honen ondo-ondoan jarri zen apez kankailu hau» (Astaitz 85). Honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Beti errenkurez ta, beti gaizki tte, beti errixten da, yarrrik eotten omen zien attun orrekin da, alako baten esan omen zioan: “ekartzeko apeza edo norbatte, ure iltzea zila!» (PP 96: 206). Añaldeko Fermin Lizarragari jaso: «Ameriketatik etorrite etxe ontan bizittu uen lendabizi Joxemari, nere osaba apeza zenakin, Don Inazio Lizarragakin» (Ibidem: 234). Pastaingo Patxi Barriolak esana: «Ordun txartela artzeko denak apuretuk ibiltzen baitzien ba, apezak gor itten baitzuen, oaiñ jainkoari baño

errespeto aundigoa zetzioan ordun apezai» (Ibidem: 284). *abade*.

apezardo. «Eta lantua isiltzeko “apezardoa”. Bere kargua hartzen zuenean, apaiz batek parrrokiano guziei ematen zien otorduari (normalean, gazta, ogia eta ardoa) deitzen zitzaien “apezardoa” baina euskal hiztegiek ez dakarte, beharbada, gure apezaren biziorik nabariena ardoa izan delako, eta apezak euskal hiztegi-gile» (PP 01: 154).

apixar. Ahobizar; ebakitzeko tresna (laban, aizkora, sega) baten epai-une edo “filo” delakoa: «Aizkora ezteran zorroztu eta gero zorrozta-rriz apixarra atera» (Astaitz 99a). *eztera*.

apo. Zapo. Leitzan *zapo* esan ohi da; *apo*, berriz, Goizuetan, bestetan beste. Hain zuzen ere, goizuetarren izengoitia izaten da *apo*. Begira zer dioten Dendarineko Isidro Sagastibeltzak, Joan Zestau “Errege” izenekoak: «Nik goan dauket nola bizi zen Domintxene eta Txatxune bittarteko etxe ortan, (...) ta nola yoan zen Goizutara errepublike garaian; nonbaitt Españiko erregea botako zuela oartu zenen, bilddurtu iñ izaan zen, Leitzeko Erregea ere botako ote zuen, ta Goizutara yoan, an paken utziko ziotelakoa (sic); baño nonbaitt an ere apoak abudo yakinddu zuen Erregea zela, ta baita kanta xeibre askoa atera ere» (PP 96: 525). *zapo*.

apote. Zerri ordotsa, aketza batik bat. Arriango Lontxo Lasartek adierazi didanez, Leitzan *aketz* esaten da normalean, eta *apote*, berriz, Ezkurako errekan. Dena dela, hiztegiek Gipuzkoa eta Bizkai ingurukotzat jotzen dute. Honatx zer dioten, ordea, Leitzako koplari zaharrak “Aisoarren bandera”n: «Aisoarrak eta Leitzarrak / Yuntatu dire. / Ibiurko atarire / Elkargana atera dire, / Earrak emanda bota dittue / Apote tegire!» (PP 96: 101).

apustu. «Apuesta» (Azp. 67). *apustu yokatu, apustu in*. Aurrenekoak bigarrena baino jatorxeagoa dirudi: «30 oñekotara yokatuko due apustue» (Azp. 67, in *oiñeko*). «Zenbat laisterka

apustu yokatu ziñozen, Bixente?» (Astaitz 93a). Errementaneko Miel Zabaleta aizkolari izanari jaso: «Gero, Gartziarenakin yokatzeko Tardon prestatzen negoala, Betranekoak ixtorketara yonanda, enbor bat aundie ekarri zien gurdin» (PP 96: 265). «Gaztetan aizkora apustuak yokatua omen zen eta gero aizkoldari askoren erakustuna» (Astaitz 98b). «Urte baten zerbait berezia egin behar zutela eta Exkibarre yoan eta igel mordoska harrapatu zuten eta Estaziora ekarri igel apustue yokatzeko» (Astaitz 04). Kantinako Bixente Urrutiari jaso: «Hango nausi Oxemanelek apustu egin zun errondondo baten, ni Zabaloneko Lontxon kontra» (Astaitz 93a). ● **apustu bizin**. Apustu bizian, etsi etsian, itoan, egur batean. Urriztimiltxoko Joxe Zestauk esana: «Eskopeta artute lasterka atera emen uen Atekaundire. Kitarran bueltako paren goien bi arrobik bajaunea itten die ba?, ari esaten zetziok "Atekandie". Apustu bizin ba omen zik Atekaundire, ta juxtu juxtun basurdea orduntxe allatzen, tapa! tapa!, bi tiro tiratute, seko basurdea!!» (PP).

arabera. Ik. *ariora*.

arakai. Haragitarako gizendu den azienda. Begira zer dioen Astaitzek, Joxemiel Gogortza sakristau zenaz asmatutako bertsoetan: «Ez kille yotzalle aparta eta tripazaye / bataio eta elizekoekin beretzat harakaye / odolki, birike-ziztor, enpo urdaye / holaxekoa zen Joxemiel sankristabe» (Astaitz 92). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Ordun gañea, arakaie iltzen baitzen pestetan etxero, ta gibelarraiekin de, tripotxekin de, sekuleko pertzaka itten baitzen, pazi zar baten eositte, laratzetik zintzillik» (PP 96: 167). «Izaten dira pestetarako harakaye hiltzen ibiltzen diren harakiñak» (Astaitz 00).

aranbirike. Handitsu edo pikorraren barrengo zain txuri zornatsua. Goizuetan *arapirika* esaten zaio, P. Perurenak adierazi didanez. «Kamañen lo egiten zuten eta Mieliko armiarmak hozkatu eta lepoan sekuleko bixike atera zitzion. Joanitak sendabelarrekin enplastoak egin eta ondu zion. Gero lehertu,

aranbirike garbitu eta sendatu zitzion» (Astaitz 94d). Bi lekukotasun hauek Astaitzagako Batiste Zabaletari jasoak dira: «Lenbizi enplastoak yarritte gozatu omen zeioan [aunditsue]. Sekuleko aranbirike omen zien, ta, urere atera omen zeioan, da, gero lantzetatute, etzekit ze geio inde, sendatu omen zien, biñipin» (PP 96: 364). «Etxera etorrite yarri emen zion, ta andik bi euneako, arapirike (sic) barrengo zaiñ da dena atera omen zetzion zuri zurie, ta belaxe sendatu gizona!» (Ibidem: 365).

arapirike. Ik. *aranbirike*.

arba. Lizar edo gaztain haga luzea. Bestetarako beste, hesi egiteko ebakitzen da, edo alorrean paratzeko, banabar aihenak gora egin dezan. Begira zer gertatu zitzaion umetan Landabordako Felizitas Zabaletari: «Artu nere sille arrastan da, atariko atea iriki sillen gañea iota, ta Pastaiñe eskapatu nun gabeko amarre-

lizar *arbak* prest Landagoikoan

M. Olano

tan, ta Pastaingo atarin zeuden arba batzuk, eta nere erioan nila atan trabatute geldittu nitzten, da nearrez karrazike settun, da Pastaiñen artazuitzallek izan, da bateatek ume nearra aittu!» (PP 96: 453). Donmartinbordako Fraxku Olanori jaso: «Esi itteko arbak itten ai zen, da Joxemiel ori gurdikin karretoan» (Ibidem: 468). *arbatu, panpanoarba*.

arbatorio. Bataiotik ateratakoan aitagutxiak txanponak harrika bota eta izaten den festa ttikia. Zenbaitek *haur bataio* etimologia proposatu du, baina Astaitzagako Batiste Zabalari burugabea iruditzen zaio aukera hori; Batistek *harrapatu* aditzean dakusa hizaren jatorria. Honela dio Joan Rekondo “Sasa”k: «Oxemielek atera zun atzaparra bete kanbio eta bost durokoa edo zerbaite ematten ari dela yotzen dio beittik eskue eta diru guzik lurrera. Arbatorio earra in zun hark» (Astaitz 86). «Bataiatu zuten hurre eta ondoren arbatorioa. Umeak aitauxi aberatsaren diruen zai zeuden gero karameloak erosteko» (Astaitz 01c).

arbatu. «Poner palos a las alubias. *Banabarrak arbatu bearrak daude*» (Azp. 63-4). *arba, panpanoarba*.

arbazta. Berdindu edo kimatu gabeko adar ziria. Ziurrenik ere, *arba* + atzizki ttikigarriaz osatua. «Hor behorren bat izanen diit etzanda eta sega tripetik sartu baño lehen bialdu behar diit. Arbaztarekin yo zarta! eta muittu ere ez» (Astaitz 89).

arbiketa. Arbi karreto edo garraioa. Honatx Astarlako Katalin Alduntzinek esana: «Ala, biamonen astoa ta beorakin bakarrik bialdu negoan arbiketa, ta nik ez asmatzen abere kargatzen da artzai bet etorri zitzen launtzera» (PP 96: 437). *aozketa, ardoketa, artoketa, belarketa, bizkarketa, epuruketa, esneketa, eurketa, gorozketa, ikazketa, irinketa, ixtorketa, ondarketa, oteketa, pentsuketa, porlanketa, trabesketa, urketa*.

arbilore. Arbi lore. Pastaingo Patxi Barriolak dioenez, bere aitonaren garaian «urteko konfesoari “arbilorekoa” esaten zetzion Leitzen betire, urten bein arbilorekin baten

etortzen zelako» (PP 96: 378).

arboladi. «Arbolado» (Azp. 67). Urriztimiltxoko Joxe Zestauri jasotako *arboladi* honen, berriz, badirudi garai bateko oihan nabarra adierazten duela: «Mendin ordun arboladi asko izaten uen, ariztie ta, pagadie ta, gaztañe’re bai, ta ori yoaten emen uen udazkenen goiz, zerri mordoska artute» (PP).

arbolaldi. Arbol sail, multzo. Moztu behar den arbol saila da *arbolaldi*, Boxekan Inazio Rekondok esandako honetan: «Ta Hermanas Maristasen konbentu ori bukatu zue-n, Maringo arrobire yoan zen, ta gure nagusik alderdi artan artu zun sekuleko arbolaldie zerratzeko» (PP 96: 143). *arraialdi, eurraldi. aldi*.

arbuzzik. Ik. *buzik*.

ardalle. Ardaila, eztabaida zalapartatsua, lehia grinatsua. Honatx zer dioen Kortabordako Martin Oronozek: «Azkeneako koartelera eamanazitte, sekuleko ardallentan ibillik izan bear zuen Aisoartekokin» (PP 96: 199). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Sobarrengo errekan arrantzan asitte, amorrai batekin ardallen gabiltzala arriertz batekin ebaki dokela esanen zeiu ta bale!» (Ibidem: 210). Goizuetan ere, Aiarrako Laxarok esana: «Ora bere ardikin itxera torko yuen dudik eztena, ta umaberrikin ta bat eta beste ardallan zebillela kusi zunen» (Ibidem: 174). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Gero kamio in berri artan bizikleta erosi zuen Pastaiñen da, sekuleko nobedadea guretzat! Auzo guzikoak artan ibilli bear. Mutikozkor guzik antxe ibiltzen giñen ardallen: batek ibilli nai ta bestek ibilli nai!» (Ibidem: 294). Astaitzagako Mikela Labaienen lekukotasuna: «Iesi yoan omen zien settun Martin Agerre ta bere laun orik, beño Praxkek ardallen zebiltzela ezautu zein zien, ta Exkurraberi esan: olako ta olako ziela!» (Ibidem: 486).

ardangai. «Yesca» (Azp. 63-4). Erdarazko *yes-*

ca hitzak 'su pizteko balio duen gai sikua' adierazten du, baina *ardangaie*, berez, zuhaitzondo zahartuetan sortzen den ondo handi eta larrukara izaten da. Azpirotzek, hain zuzen, *ardangaie*-ren ezaugarri praktiko hura jaso nahi izan zuen. Pasarte honek ere horren lekukotasuna ematen digu: «Denbora haietan, zapelaren azpian, eta zapela buruan jarria eduki arren, metxa (oraindik lehenago ardagaia) kisupipa eta biztarria gordetzen omen zituzten» (Fraxke 85).

ardangaxi. Ardangazi, "acedera común" izeneko landarea (*Rumex acetosa*). Arriango Lontxo Lasartek azaldu didanez, «estarta-

Rumex acetosa

Eva García

tan bere gise sortzen den belar ostu ttiki-koa» da, hazirik apenas ematen duena. Bixente Usabiaga "Makana"k, berriz, landare honen fruitua kutixitzat duela esan dit, eta Unaieneko Asuntzion Lasartek ttikitan

«gustora yaten» zutela. Txartikoneko Pello Astibia esan dit «barrabas belarran tipoa» dela «ardangaxie».

ardatz. 1. «Iruteko erabiltzen den zurezko tresna, makila gisakoa, erdialdetik puntetara zorrotzuz doana» (Sarasola 96). «Etxe askotan ikus zitezkeen liñozko harie egiteko tresnak: liñarrie, kabik, garbak, azkorra, txarrantxe, subatsa, ardatza, liñaye eta alkaye» (Astaitz 94d). Gorritineko Miel Luis Zestauk esana: «Ama berriz beti lanen gaxoa. Ardatzen arie itten aitzen zen askotan» (PP 96: 334). **liño. 2.** Gurdia ren ardatza, perril biak lotzen dituen. Honatx Mikoneko Joanxoke Kanflankak esana: «Ta beñ obei zaku iriñekin etorri emen uen, (...) da Iratixabaleko errebueltan ze in zaioa? idik baztar samarra sartu ardatzeaño, ta kristoatik ez ateatzen gero!» (PP 96: 397). Benito Astibia "Luxea"ri jasoa: «Eun bana kilo, ortxe nonbaitt izaan zien trabesak, mando bakoitzak bi naikoak izaten baitzittun. Denbo onakin erki ibiltzen zen, baño eurie itten zunen, ardatzeaño loien sartute, beti ezin tireka» (Ibidem: 418). **3.** Errotariaren ardatza. Martin Tikiren ipuinean, hain zuzen, heroi euskaldunak ikasten du errotariari haltzazko ardatza paratu behar zaiola; honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Errotarrin ardatzak altza bear izakio, gañeko zuraje guzik erre itten, baño altza ez» (PP 96: 501).

ardi, aardi. Ahardi, zerri emea; jaioberrian bertan esaten zaio horrela. Astaitzagako Battiste Zabaletak adierazi dit aurreneko bokala luze egiten dela. Hain zuzen ere, ardi-aziendarekin ez nahasteko, *zerri aardie* esan ohi da. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Yoantzarko attuna ferire yoana izakio Irurtzune txerrin bat erostea, ta gaben berandu etxera eldu zela (...): -Zerrie ekarri al dozo atte? / -Bai, ekarri iñet. / -Ardie edo ordotsa?» (PP 96: 287). *aketz, apote, ordots, urruxe.*

ardizar. Ardi zahar. Zazpi urtetik gorako ardi-az esaten da. Honatx Gorrizko Lontxa

Zabaletari jaso: «Urte baten utzi giñuzen bost ardizar, axurik azitzeko» (Olano 98: 342).

ardoketa. Ardoaren garraio edo karreto, ar-dandegitik saltokira edo etxera. Honela dio Gregorio Sagastibeltzak: «Ta, orduntxen eldukio estaziotik bera Plazido erlojeroa bere maletakin, ta ure bialdu omen zun settun gure attek ardoketa» (PP 96: 359). *☞ aozketa, arbiketa, artoketa, bizkarketa, belarketa, epuruketa, esneketa, eurketa, gorozketa, ikazketa, irinketa, ixtorketa, ondarketa, oteketa, pentsuketa, porlanketa, trabesketa, urketa.*

ardoketari. Ardoketan aritzen dena. P. Perurenak zera dio Pastain baserriko familiaren berri ematean: «Senideetan artiosona, hale-re, Miel Pastain ardoketaria: ezaguna baita Leitzan, kontu kontatzeko duen maina eta grazi berezkoa» (PP 96: 377). Mikoneko Joanjoxe Kanflankaren lekukotasuna: «Emen etortzen emen ittuen irinketarik eta, ikazketarik eta, ardoketarik eta, olakoak asko, eta bat izaten emen uen galerakin Erribera aldetik etortzen zena» (PP 96: 397). *☞ bizkarketari, esneketari, garbiketari, gorozketari, ikazketari, irinketari, lorketari, pentsuketari.*

ardotegi. «Bodega de vino» (Azp. 63-4).

1 are. «Arena cernida, pasada por el cedazo. La que queda en el cedazo (especie de gravilla) se llama *ondar*. La capa exterior del montón de arena y cascajo depositado en la orilla del río, *ailearr*» (Azp. 67).

2 are. Aziendarekin arrastan eramanez, alorreko lurrazala urratzeko eta belar zaharrak jorratzeko erabiltzen zen hortz handiko tramankulua. Miel Joxepe Urbitako gaiztoak *area* hortzaz gora paratzen omen zuen etxean, atez barrendik; adi Xerorenbordako amonak dioenari: «Oik gure atte zenak eta esaten zittuen, eta ala zienak gañea: sartu zela eskazale ori barrena, ta zuloatik bera yoanda, aren gañen geldittu zela tente karraxike» (PP 96: 81). ● *aren aittu.* Arean aritu, alorrean arearekin lan egin. Honela dio Kristobal Olaetxea "Altzate" k:

M. Olano

are zaharrak Astaitzagako ganbaran

«Sarrioko garaialde artan, alor ttiki bet izaten giñun, da goizen laien aittu giñen, Joan Portolo, Gregorio Zaki ta iruek. Gero atsalden berriz, aren; da nik ze itten nun, gaztea izakio, ta aren atzetik ankarrastoa ez uzteatik, aren gañetik beste alde a salto itten nun, da alako baten ze in dot, nere anka aundi okiñ are ortza yo!» (PP 96: 552). *☞ bostortz, kostare.*

arese. Ik. *alase*.

arfan. Ik. *arpan*.

argi lo. Egun argitu eta gero lotan egiten den aldia. Arruntean ezezkotan erabiltzen da: *Martin goiztar amorratue da; ezto argilo aundirik itten.* P. Perurenak Bixente Usabiagari ikasi omen dio, eta nik hari.

argidiru. Ik. *diru*.

argiezkille. Ik. *ezkille*.

argimeza. Ik. *meza*.

argisari. Ik. *sari*.

argitxintx. «El romper del alba. *Argitxintxen yeiki naiz*» (Azp. 63-4). *☞ eguntxintx.*

argitzapen. «Aclaración. *Tolosara eskurrabengana yoan da, baño ez omen dio argitzapenik eman*» (Azp. 67).

argiune. Ik. *erantsiune, une, zelaiune*.

argudio. Diskutio, zalaparta handiko eztabaida. Begira zer adibide egin didan Gazpilloko Marianjela Lasartek: «Oi argudioa ai due

etxe ortan!».

ariazi. Ariarazi. Aizpeko Inazio Patri (1876-1958) aizkolari bikainaren erakustun izan zen Benito Astibia “Luxea”: «Bi eunetik beñ ariazten nun Inazio [aizkoran]» (PP). *❧ azi.*

ariera. «Manera de estar haciendo una cosa. *Ori elurraren ariera!* “¿Qué manera de nevar!”» (Azp. 63-4).

ariora. Arabera, proportzioan. Noren edo Zeren sintagmarik gabe, esaldi hasieran azalduko zaizu maiz asko. Heldu den adibidean *arabera* azalduagatik ere, *ariora* izaten da Leitzako forma. Honatx Fermin Lizarragari jasoa: «Hiruroita hamasei zentimoan zeoan litro gasolina. Arabera oaiñ laroita bi pezta baño garestigoa huen orduko “sesenta y seis céntimos”» (Astaitz 87b).

arkabuzik. Ik. *buzik*.

arkadi, arkidi. «*Arkidi*. Lugar pedregoso» (Azp. 81). Juan Mari Barriolak *Maloko arkidie* eta *Olasoko arkidie* aipatu dizkit, baina Joxemiel Elosegik, aldiz, *Maloko arkadie* dio bere toponimia lanetan. Nolanahi ere, gaur egun nekez adituko duzu hitz hau leku-izenetarik kanpo.

arkakoso. Arkakuso. Unaieneko Asuntzion Lasartek azaldu dit, hain zuzen, garai batean *astamenta* (*Mentha rotundifolia*) erabiltzen zela ohazurpeetan eta solairuetan barrena pasatzeko, usain gozoa zabaltzeaz gain arkakusok uxatzen zituelako. «Fondan denentzat lekurik ez eta batzuk Musun zaharrear egondu ziren eta arkakosoakin kejatzen ziren» (Astaitz 94d). Sakanako Otxoa indartsuak Benito Garrori esana, hau leitzarra zela ikastea (Lesakolorretako Joxemiel Arregiren hitzetan): «Enaiz kontentu geldittue izaten antxe, arkakoso batek ozka inde!!» (PP).

arkaldu. Ik. *arkeldu*.

arkazte. Bi urteko ardia, oraindik aurreneko umaldia izatekoa. Bi urteko arrari, berriz, *primala* esaten zaio, edo *arkazte-arikoa*. Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana, bere anaia Tomasez: «Ikaragarritzko gogoa zun ark ardita-

ko. Tikittandik aitzen emen zen, soskorra kin yostetan: ok ardik, ok arkaxtek, ok artantxuk, au aarie...» (PP 96: 528). Benito Astibia “Luxea”k esana, 1929. urteko Leitzalarreko suteaz: «Ordun, Errutitzen morroi zegoana, Fermin Barabar esaten giñion guk. Infularren 24 artantzu te, beste eztaikit zenbat arkazte ta, bordan sartute etxera etorrie zen, ta antxe kixkali zien ben bordakin denak» (PP).

arkeldu. Ardia ahari gose egin. Joantzarko Miel Barriolak honela gogoratzen du aitona Praxkuren pasakaria: «Urrengo goizen ba omen die Pastaingo Joan ardik larratzea, ta gure attun orire bai bordatik ardik ateata; suye zun ba Joan, da palda batetik bestera oiu in emen zion: Bart denak or al ziñuzen Praxku? / Ez, batzuk bazien goien geldittuk. / Jee, bart gabeko izotzakin arkalduko zien ordun?... / Bai bai, baño ezto inporta, aarie berakin baitzuen...» (PP 96: 285). Bordaberriko Miel Arribillari jasoa: «Gero ardik arkeltzeko garaie pasatu zenen azaldu zen aharie gure artalden» (Astaitz 01b).

arkera, arkara. Ernaltzeko prest, arreske dagoen ardia, *arkera* dagoela esaten da. «Morroieri burutxe egiteko agindu zion eta Josepe mendire yoan zen, artaldea gehiena arkerazegoen eta aharie emattera» (Astaitz 99a). *❧ alta, auzkera, iel, katakera, susa.*

arkeraldi. Ardia *arkera* dagoen aldia. Zenbaitek ahuntzaren aldiari ere esaten diote.

arkidi. Ik. *arkadi*.

Arkiskil. Ik. *arrikiskil*.

arkittu. Aurkitu. Gehienetan *billatu* esaten da ‘aurkitu’ adierazteko, baina bada erabilera berezitua erakusten duen adibideren bat edo beste. Honatx Dendarineko Isidro Sagastibelzak esana: «Filomeno Afrikako gerrara yoatekoa zen ta, desertatu te Uztaritze yoan tzen, ta soldadu yantzie Frantzian sartu baño lentxeo bota emen tzun treneko leiotik aiden, nonbatte Irungo ortan, ta ondoreko eunen baten periodikoak ekarri emen tzun nola soldadu baten yantzie trenbide baztarren arkittu zuen» (PP)

96: 475). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jasoa: «Ni eskolara yoaten nitzen ordun, ta bazkaltzera osaba Joxakin orren etxera, lendabizie Peritzera ta gero Tolatxenera, ta azkeneko andre ori, senarrak, mendire yoanda bueltan etorri zenen, ille arkittu zun etxen» (Ibidem: 531).

arkume. Ik. *axuri*.

arkupe. «Cubierto rodeado de arcos» (Azp. 63-4). *☞* *karrape*.

arleio. Ik. *saiatera*.

armalle. Harmaila. Belar soroaren bueltan-bueltan izaten den harrizko hesia, Añaldeko Bittorio Lizarragak adierazi didanez. Astaitzagako Batiste Zabaletak berriz, mendiko harrizko horma-edo dela esan dit. Honela dio Ezkurrako "Xarra"k, Berueteko Amabirjiñaren irudiaz: «An badao itturri bet, andik aurrexo joan da, ta armal luze baten, lurretik lau metrora edo, antxe dao xulo xulo baten Amabirjiñe ori» (PP).

armonie. 1. Armonia, murmurioa, hots apala. Areson, honela jaso diot Zapatineko Pilar Arraiagori: «An bordan azpin baneon kontun, da baneon beien kontun lasa-lasa ta, armonie aundie aitzen nun! "Au zer da?" ta, armonie! Nii iruitzen zetzien arrosarioa erreztatzen ai ziela» (Olano 98: 314). Nartziso Sestorain "Martin Motxene"k kantatutako "katu sakatsaren" bertsoetan honela: «Konsideratzen jarri prenda txarra ez dan? / urtero umeak eginda berak ditu jan, / azio txar oriek ez iñoren bixtan, / izalu zar azpian, armoni errixtan, / asarre purrustan, isetsa arrastan. / Jartzen arren kastan / pentsatu errez dan? / pozik salduko nuke urte ainbat peztan» (PP 96: 518-9). **2.** Zurrumurru, esamesa. P. Perurenaren hitza duzu: «[Katalin Astibia] Zortzikoren isilpeko amorantea zelako armonia ere zabaldu omen zen herrian» (PP 96: 223, 6. oh.). Errementaneko Miel Zabaletari jasoa: «Ondore artan, armonie atera zen, eur aundin etzula itten Gartziarenak eta eztakit zer ta badakit zer ta, Arria Zarra atera zetzion 48 urtekin» (Ibidem: 266). *☞* *marmar*, *zurmur*.

arotzeri, aroztegi. Arotzeria, aroztegi; *zurgintza* esanahian ordea. Honela dio Sakuluko letaniak: «Amar puntutan yartzera noa / Sakulon dagoan ferie: / Txuitanean Martin "Beor" ta / Xeorenen arotzerie» (PP 96: 405). Eta P. Perurenaren azalpenak: «Xerorenen "Aro-

M. Olano

Elordin Joantxo, Frantzitik ekarritako *arpanarekin*

tzerie" eta beste batzuk "Praxkun aroztegie" esan didate: Garai hartan zurginkoan airtzen zen Praxku baitzen Xerorenbordan. Hortatik *arotzerie*; izanez ere, *zurgina* eta *harrotza*, bietara erabiltzen baita euskal herri askotan erdarazko "*carpintero*" hitza» (PP 96: 407). *☞* *errerozko*, *zurgintei*.

arpan, arfan. «*Arfan*. Sierra grande para serrar troncos» (Azp. 63-4). Niri Elordin Joantxo Barriolak *arpan* esan dit.

arpauso. Mendian, harri arteko pasabide dese-

rosoa. Honatx Joandegiko Miel Zabaletaren hitzak, Giltzur itturriko gurutze zaharraren kokalekuaz: «Gurutze ori zegoan: elizetik gora bidez bide yoa da, bi belasoan erdittik pasatute, kanpo librea allatzen den artan, ezkerreko belatsoan kontrako txendatik barrera sei tte, arri tranga bat dao, arpauso bat, eta arpauso artatik belaxe zen gurutze ori» (PP). *artraka*.

arpiko. Harritzarrari kozkorik handienak kentzeko, harginak erabiltzen duen tresna; Tolatxeneko Tomas Azpirotzek eman dit aditzera. *Orotarikoak* ere jasotzen du: «*Harpiko*, cincel (gralmte. de cantero)» (Ik. OEH).

arpuxi. Ik. *buzik*.

arrafero, arrofero. Arropa gordetzeko armarioa. «Arroferoa: Arropentzako armairua» (I. Ibarra 99: 92). P. Perurenaren bitartez ikasi nuen, Atsotegietan halaxe esaten diotela, eta geroztik Arriango Lontxo Lasartek berretsi dit.

arraione. *Arraio!* interjekzioaren aldaera enfatikoa; besteak beste, harridura, haserrea eta nahigabea adierazten ahal ditu. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Aita Santue bakar bakarrik gelditu omen zen, bere batten: “Arraionea, etsaiak netien nek ok!” itten zula» (PP 96: 499). Benito Erasok esana: «Beste gauz bet banun eraman bearra, baño, oaiñ etzat akordatzan izenik. / Arraionea! aztu egin zazo?» (Ibidem: 541).

arraitzur. Lanik zakarrenei ekiteko erabiltzen den aitzur handia. Bestetarako beste, *labaki* lana egiteko erabiltzen da; hori dela eta, Goizuetan *labakaitzur* esaten zaio, P. Perurenak adierazi didanez. Juan Garmendia Larrañagak ere *labaki-aitzurra* jaso zuen, Baigorri: «Azada de pala alargada, que profundiza en la tierra» (Garmendia 98-VI: 561).

arrakatu. «Abrirse el erizo de la castaña, de forma que queden al descubierto las castañas. *Gaztain irauztera yoaan bearko degu, arrakatzan asik baitaude*» (Azp. 67).

M. Olano

txukun paratutako *arrallak*

arrail. Arrail. Sutarako proportzioan arrailatzen den egurra; gutxienez bi epai ematen zaizkio egur *zopoteari*. Honela dio Joaneneko Joan Bautista Lazkanok: «Guk ordun Miltxoakin asko tratatzen giñun, akordatzen naiz 56ko elur aundie in zunen, nik amasein bat urte izaan nittun, da yoanda eunero nik pizten nioan sue, berroi eunen; Iruñagako bi anaiek etorrite eur arrallak prest uzten zittuen, da nik sue piztu» (PP). *adaki, trunke*.

arrallaldi. Arrailaldi. Arraildutako egur saila. Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaieni: «Baño ordueko, izaten emen ziñenen, sue, arrallaldi bet errea; eurraldi bet errea bigarrena ematten aitzen emen tzen». *arbolaldi, eurraldi. aldi*.

arrallatu, arrailletu. Arrailatu. 1. Harria, beira edo zura bezalako gai gogorren bat pitzatu. Honela gogoratzen du Gazpilloko Marianjela Lasartek, Martikoneko balkoia erori zenekoa (1944): «Losa eon bear tzun tximistek edo ola arrallatue balkoben» (PP). Mikela Sukuntza Eztebenekoak esana: «Kutxe giltzatu eokio ta gañetik arrallatu zun aizkoakin» (PP). Kristobal Olaetxea «Altzate» ren kasua: «Ekusi niñuen rayosetan, da buru ezurre arralletue neukela, ta muittu gabe bururi eusteko aparato yarri bear zela» (PP 96: 557). Astaitzek Leitzako elizaz esana: «Gurutza-dura eta ganga berria egin zituzten baina etxe zaharrari askotan gertatzen zaionez, XVI. mendean eraikitako nabeko pareta za-

harrak goitik hasi eta beheraino arrailatuak zeuden» (Astaitz 01a). 2. Sutarako egurra ebaki, epaia adakia zutik dagoela joaz; epai bat edo bi eman dakioke adakiari, nahi den neurriaren arabera. Honela dio Goikobordako Felipa Aierdik: «Gerra denboan da, ger-rondoan e, alako mixerik paastu giñuzen, baño gure amak beti nonbattetik ateatzen tzun etxen obie itteko iriñe. Baño ortako, attek eurre espeziala prestatzen zion, lurrik gabeko pago eurre, arrailletute paitan kon-tran sekatzten txutik patzen zion» (PP 96: 439). *adakittu*.

arralle. Ik. *arrall*.

arran lore. Eguzki lore. Honela adierazi dit P. Perurenak: «Lurdes Labayeni ikasi nion: Leitzan hala deitzen zitzaiola bestetan *eguzkimore* edo *ekimore* esaten zaionari. *Arrana*, joa-rea da, eta loreak sortzen denean, zabaldu arte badu arran tankera, joare tankera biribila alegia». Nik, ordea, han-hemen galdezka ibili naizen arren, ez dut *arran lore* hori eza-gutzen duen inor aurkitu.

arrandi, arrendi. Arrandia, neurritz gaineko har-rokeria. Inguruko herritarrek diotenez, lei-tzar jendearen ezaugarria omen da *arrandi* larrikoak izatea. «Bidaniko Praxku honixe zor dio etxeak, gerozko Bidañin borda izena. Le-hengo izen zaharra Zabalone txikia baitzuen, bai bordak bai herriko etxeak. Hartatik sortua dugu gaurko izena: Bidañin borda > Biañin borda > Beiñin borda, eta baita, Beiñin herriko etxea ere. Nola izaten diren gauzak! Herri giputx batek horra eman izena etxe leitzar bati! Egia da, gipuzkoak asko zor dio Leitzari. Nik esan behar banu, izpiritu giputxa duen herria baita Leitza, puska haundi batean. Hango hazitik baitatorkio, nere irudituan, “arrandi” so-na ere. Herri honen mendetako historia ho-rron lekuko» (Anima 93).

arrandioso. Arranditsu; arrandia edo harrokeriak puztutako pertsona. Hauxe da, hain zuzen, in-guruko herritarrek leitzarrei emandako izen-goitia. P. Perurenak dakarren izengoiti-zerren-da luze honi, «azpiroztarrak karakol» eransten

ahal zaio: «Leitzarrak arrandioso; goizueta-rrak apo; aresoarrak setoso; ezkurarrak ero, zubietarrak jito, eratsundarrak txingurri, uitziarrek bare, lekunberriarrak zakur, amezke-tarrak euli, alegitarrak zintzarri, zegamarrak bele, ataundarrak otso.... Herri bakoitzak badi-zu bere gaitzizena. Noiz eta nola sortua, or-dea? Ez dira denak garai eta gisa berean sor-tuak izanen, noski, baina, badu bakoitzak bere arrazoa» (PP 95: 113). Perurenak berak eran-tsia: «Leitzarrek eta aresoarrek ere elkarri zor diote beren izengoitiaren arrazoi historikoa. Aurretik batera ibiliak, 1774an bereiztu ziren elkarrengandik Leitzako eta Aresoko udalak. Aresoko mutilek, ordea, beti bezala segiko zu-ten ihotetan Leitzako Errekaldeko baserrieta-ko puskak biltzen. Ohitera zaharrera zuzen zebiltzan, baino lege berrira oker eta setatsu. Espa horretan urteak irago, eta 1860 urte ingu-ruan, leitzarrak harro atera ziren aresoarrak burukatu ondoren. Geroztik, leitzarrak *arran-ditsu*, eta aresoarrak *setatsu* izan dira» (Ibidem: 114). Ik. honetaz, baita ere: (Olano 98: 49). Ni-kolas Ormaetxea “Orixe”k lau haizetara zabal-duko zuen izengoitia *Euskaldunak* liburuaren bitartez: «Zelaia betez dator Leitzar arrandi-tsu: / âri ille-motza dakar, beltz-nabarra mu-su. / Leitza-larre’ren berri aspaldian ez du; / mî ikara ager-gorde, ta bi begiak su» (Ormae-txea 96 [1935]: 57). Gorritineko Miel Luis Zes-tauk esana: «Yende asko izakio apustue ekus-tea billue, ta arrandioso fama beti leitzarrak, baakik, ta serbitzarik seittun ezautu: -Nongo-ak zatea zuk? / -Gu, Leitzekoak. / -Ba, zun-tzat eztao lekuri» (PP 96: 484). *antzoso, arte-oso, bulloso, kasketoso, kezoso, modoso, nekoso, pantsasioso, setoso, temoso, usteoso*.

arrantxerie. Mendiko lanean, arrantxeroak otordua prestatzen zueneko txabola. Honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Yoan omen zien arrantxerire, kantatu omen zun bertsoa berriz, ta nausik esan omen zion arrantxeroai: Gaur aparie eman gizon onei gero, ta ona gañea e!» (PP 96: 164).

arropa. Arropa. «Arrapak: arropak» (I. Ibarra 99: 92). «Ahal zuen bezela arrapa txar ba-

tzuk yantzi eta abitu zen presaka mezara, bi dandak yoak baitziren» (Astaitz 99a).

arrapalo. Egoista, berekoi, Gazpilloko Marian-jela Lasartek azaldu didanez. «Harrapaloa: Dena beretzat harrapatu nahian dabilena, (Mikel harrapalo politte da)» (I. Ibarra 99: 116). ●**arrapaloan, arrapeloan ibilli.** Harrapazka ibili, harrapa beharrean; badirudi erdarazko *atrápalo, cógelo* esaldiekin gurutzaturiko esaldia dela. «Hango nagusia, Sebastian Gogorza, irispobe gaitze zen. Beti harrapeloan ibiltzen zena. Bazter guztiak beretzat behar zituen» (Astaitz 93b). ☞*adebolloan*.

arrapazka. Harrapazka. «Atropelladamente. A gusto (comer). *Etzeuken gose txarra! Eman guzik arrapazka yan ditto*» (Azp. 67). Dendarineko Isidro Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Añarra bilddu arrapazka ta Tolosa aldera bialtzen tzun aiñar isatsak itteko» (PP 96: 475). «Eta [atautxik] aurrera keñatu, atzera keñatu eta erdire bota zuen bere kapital guzie. Ordun motikoak eta neskatoak harrapazka bildu ziren elkarren gainke zortzimeikoak harrapatzera» (Astaitz 01c).

arrapeloan ibilli. Ik. *arrapaloan*.

arrasa, erresaki. Alea neurtzeko ontzietan (almote, erregu, gaitzeru...), banabar, arto, irin edo bestelako gaia ontziaren ertzearekin berdintzeko erabiltzen zen zurezko haga karratua. Erdarazko *ras* edo *rasa* izenetik heldu zaigu. «Arrasakin pasa eta ori izaten zen lebríe» esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. «Errebue edo gaitzerue artoz bete, erresakie pasatu, zakue bete eta errotara eraman asto gañen. Errotan lakan aldera ihotzen zuten» (Astaitz 02a). ☞*erradan bete*.

arraska. Sukaldeko ontziteria garbitzeko aska ttikia. Honela dio Barungo Mariajesus Sagastibeltzak: «Barun ikaragarri zarra baitzen. Iñor etzen atrebitzen astea, ta Emilio, anaie apezta ta nik berritu giñun Barun. (...) Lendabizi sokaldea, arraskape guzie zurek usteldukin baitzegoan» (PP 96: 179). Soro-goiko etxean jasoa: «Atsaldea allatu zen da,

arraskan lanen ai nitzela, leiotik beidetu nun da, “baño ze eurik ai ditto!” esanion amunari, ta ura esan nion bezelaxe, karrask! eta aiba Gaztañ aundie erori de» (PP).

arraski. Ik. *arrasa*.

arrastan. Arrastaka. *Arrastan ekarri, eraman, ibili, yoan...* esaten da. Honatx Kortabordako Martin Oronozi jasoa: «Basomenen obran ai zien ordun, Joseinazio zena ta orik, (...), da aretxek eraman zun geize aren ondoa arrastan» (Arbolak 94). Astaitzagako Mikela Labaienek esanak dira hurrengo biak: «Beti bere poste arrekin izaten zen gure attuna. Ordun osteun atsaldek izaten giñuzen eskolatik libre, ta osteun atsalde baten sokakin lotute arrastan ekarri giñun» (PP 96: 350). «Ala, iotek allatu dienen, atxauretu due nolabatte [Martin Agerre]: bizkarretik ardilarrue yarritte, uztarrin motzen lotu beie bezela, atzetik arrastan enbor bat ikaragarrie dula, ta, ben akin buelta eman omen zioan erri guziri» (Ibidem: 486). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jasoa: «(...) baño penitzentzie yarri omen zion: bi anketatik kate aundi betzuk lotu, ta, ak arrastan zittula ibiltzeko eta mendik altunetan bizitzeko» (Ibidem: 501). Areson, Izartegiko Juana Bautistari jasoa: «Ta batzutan [egurre] arrastan ta bestetan gurdin. Etxea etorri ta txikitu in bear» (Olano 98: 306). «Hurrengo egunean hau esan zuena bera kolle hortan irixtatu eta bide luzea yoan zen arrastan eta buruan eundimunduko ebakie egin zuen» (Astaitz 04).

arrasto. 1. Nahita egindako marka edo sinalea. «Begizak: xaxa dok marka, arrastoa. Garai batean, pilota partiduetako tantoak eramateko, arrasto bat egiten huen» (Bixente 85). 2. Nahi gabe utzitako oinatz, odol, usain edo bestelako sinalea. «Polbora arrasto hontatik galduko gattok» (Astaitz 96c). Honatx Uitziko Martin Ariztimuñok esana: «Mutile ez emen zen seittun ille, biden odol arrastoak utziz beiko esireño arrastan etorrie arrapatu emen zuen, erio-sur etxera etorri naien edo» (PP 96: 36). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Ala, gu-

re anaie Martioxeek eta geiore izaan zien auzoko mutiko kozkorrak, Gorrizkoak eta, Bordaberrikoak eta; biñipin ekusi due itzai ori nola dabillen, ta ze in dio baten batek, gurdin arrastoan pare paren kaka mokordoa inde arrin bet yarri gañen» (PP 96: 208). Txokoko Joan Caballerok esana: «Au ez dok gure ardin arrastoa. Gure ardik ola beño arrasto aundigoa die» (Ibidem: 278). ●**ankarrasto**. Hanka arrasto, oinatz. Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso: «Ta, nola dakizue [zaldie] desperra dela? / Bideko lokatzen utzi dittun ankarrastotatik; ez derama perrik» (PP 96: 500). Kristobal Olaetxea “Altzate”k esana: «Sarrioko garaialde artan, alor ttiki bet izaten giñun, da goizen laien aittu giñen, Joan Portolo, Gregorio Zaki ta iruek. Gero atsalden berriz, aren; da nik ze itten nun, gaztea izakio, ta aren atzetik ankarrastoa ez uzteatik, aren gañetik beste aldea salto itten nun, da alako baten ze in dot, nere anka aundi okiñ are ortza yo!» (Ibidem: 552). Urbietako Kontxa Labaieni jaso: «“Palanca, hasta Salamanca!” esanez tiratu emen zun Santson orrek palenka [Kornitatik], ta in zun indarrakin, arrin markatute utzi emen zittun ankarrastoak» (PP). Ikus baita ere: (PP 96:139) ●**arrastoan ibili**. Piztiaren, lapuraren peskitzan ibili. «Miel goiz guzian basurde arrastoan ibili zen bi ehiz zakurrekin» (Astaitz 98b). *erresto, miñarrasto*.

arratobe. Arratoi. Honela dio Alfaroko Joxerramon Perurenak, Putzenbordako Luis eta Maatistez: «Arratobek yanda edo arrapatu zuen Luis orren arreba Maatiste uen» (PP). Joandegiko Miel Zabaletari jaso, Errementaneko borda erre zenekoa (1926): «Anaie gaztena Joanito bazuen orik Aisoko Ibiurren, ta emen zun patue arratobentzat edo, zepoa, ta ure ekustea yoanda kinkekin da, artalastok su artu! Ta artatik ganbara guzie erre zen» (PP). “Erasoteko txerrienak” izeneko bertso sailean honela dio bertsolariak (Joantxeneko Miel Joakin Alduntzinek (1844-1924)): «Kordaon eta Eztebenea / Peustenean floreak, / Orien txerri oriendako / Kon-

trabando laboreak, / Malkorrekoak badirudie / Sasiko arratobeak» (PP 96: 93). *arrazobe, balkobe, botobe, koltxobe, panparrobe, pozobe, preobe, sasobe, sermobe, turmobe*.

arrats, arratsalde. Ik. *egun*.

arrazobe. Arrazoi. Astaitzagako Mikela Labaienek esaldi hau adierazi dit: «eroan arrazobek, bueltarik gabekoak». Itziar Sagastibeltzak, berriz, honela esan dit: «Ikusiko’zue, belaxe denak arrazobe emanen diazue neri: Zor geio daukela Iruñeko Udaletxek, Aldazkoak baño?». Dirudienez, *obe* atzizkia aspaldikoa da gurean, gaztele-raz *ón, ión* direnen ordainetan. Honela ageri da Bonaparte printzeak itzultzeko eskatu zuen dotrinan: «G. Norc austen du mandamentu au? / E. Arrazoven contra juzgatcen duenac, fama quencen duenac, secretoa descubritcen duenac eta guezurre esaten duenac» (Pagola 95-II: 587). Honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Ermanno, Erramon de Marik arrazobe bat eman zieket betiko: Zaldi errape txar onenik geio ez omen dula guretzat beteko!» (PP 96: 140). Errementaneko Miel Zabaletak esana: «Asi zien bertsotan, ta an arrazobetan Beñesei ematten zionik etzegoa!» (Ibidem: 159). Elordin Joantxo Barriolak esana: «Ta ostran palizak sartu dazkio Joxemari orrei attek, eta illen oita zortzin eo beatzin edo ill de attun ori, Joxemarik esan bezela, ta ezkill soñuk attu Joxemartiñek, eta galdetu baten batei ta, Landabordako Xeberiano ill tzela. “Arraioa ta, gure motikoak arrazobe zien!” Ta nola esan zion semeri gero: barkazak, arrazobe uen!» (Ibidem: 457). *arratobe, balkobe, botobe, koltxobe, panparrobe, pozobe, preobe, sasobe, sermobe, turmobe*.

arre. «Color jaspeado, pardo», adierazten omen du, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esan didanez. P. Perurenak, berriz, zera dio: «Baita, aurpegi *pikardatua* edo *oreztatua* duen jendeagatik ere esan bide zen *arrea*. Leitzan behinik behin, hala aditu izandu diot Mikela Astaitzagakoari: Ape-

zenen bizi zen Joxe Martin Pillipenak, aurpegia dena oreztatua zuen andrea hartu izandu zuela, eta baten batek bertso tanke-ran honela bota ziola: Aizak hi Joxe Martin Larrea, / Hik ere hartu duk ba andrea: / Lepabeltza ta mutur arrea!» (PP 98b: 240). *Errege erreginak* liburuaren 303. orrialdean, Bordaberri Xarrak esandakotzat jasotzen du Perurenak bertso hau; baina, honetan, emazteak «muturre zimurre ta / lepoa arrea» zituela esaten da. Hain zuzen ere, beherago argitzen du Perurenak berak, zeri zor zizkion andre hark zimurtasun eta arretasun haiek: «Horrez gainera, andrea “mutur zimurre eta lepo arrea” zuela esan baitzion, lepagainean zaplada beltz haundi bat zuelakotz eta aurpegia dena pikardatua» (PP 96: 305). *“auts kolore, ubarrek, ura-rretu.*

arreba erdi. Ik. *anaioardeko, senide erdi.*

arreo. Ezkontzean ezkontideek jasotzen zuten tresneria eta jantziteria, etxe berria hornitzeko baliatzen zutena. Garai batean ikuskizun handia izaten omen zen, arreo-a gurdian etxera eramaten ikustea. Honela dio Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak: «Gure ama ezkondu zenen, Joakina Purikanak esaten do, nola aren gurasoak Zapatenen bizi zien ordun, ta nola pasatu emen zittuen bi gurdi arreo, kamioa gora Ozparrunera. Ordun ottera zen arreoakin zitzena gonbittea ataeatzekoa: moskatela ta galletak edo zerbatte; ta gure aman arreoakin zitzela Zapatenen gonbittea atera emen zioan Joakinan amak» (PP). Joantzarko Esperantza Zabaletak esana: «Akordatzena arreo nola eraman zun Pastañe, emakumek denak burukotea patute saski zabal banatan ontzik zittuela yoan zien gurdin atzetik. Pertiken aurreko muturren berriz liñaie patu zioan txintxarrikin» (PP 96: 288). Martikoneko Joanita Alkozi jasoa: «Iñaxio Alfarokoa ta, auzoak izan da, ark eraman emen zioan arreo-a Malexakenetik Martikonera, bei pareri zintzarrik erantsit-te» (Ibidem: 374). Aurrekoaren ahizpa

Martikoneko Zelestinak esana: «Gure ama ta ezkondu zienen, Martin Larraz oso laune zun gure attek, eta ume yantzi konpletoakin iñ emen zion arreo-a: kuñadek, zapik, axek (sic), toallak... dena konpleto-a» (Ibidem: 374). Xerorenbordako Praxku zurgin trebea omen zen; ez zuen bada, Sakuluko letaniak alferrik esaten: «Xeorenen arotzerie» edo «Praxkun aroztegie». Hone-la dio haren biloba Frantziska Zabaletak: «Etzetik norbatte ezkontzen bazen, ark etzun utziko arreoan kutxik eman gabe; urexe izaten zun bere ilusioa» (Ibidem: 407-8). Begira zer dioen Astibibeiko Anbroxi Oronozek garai hartako lantegiez: «Liñue erein de, ebaki tte, putzun sartu te, garbittu te, gero arekin itten zittuen arreo itteko manddarek eta, obe azalak eta koltxillek eta zera guzik» (Ibidem: 414-5).

arreta. «Habilidad, maña. Zurgintzarako arretarik ez du» (Azp. 63-4).

arrikada. Harrikada. Martin Noble ezkurarrak dioenez, *arrikada*-k espazio neurri bat adierazten zuen: «nik arrikada seuro ezta-ket zenbat metro izanen tzen, da ordun metroik e ez baizen, bara baizen, bara ta bare erdie baizin, da nik ezta-ket zenbat bara izaan tzen, baño onbeste arrikaa» (Euskaltzaindia 99: 94). *“bide, zaldizko.*

arrikari. Harrikari, harriak tiratzeko zalea. Honela dio Nartziso Sestorainek (“Martin Moxene”), Domingobordako Miel Ramonek Iruñagako Tomas hil zuenekoaz (1938): «Artatik asi ziela ta, gero ta sesio aundigoak elkarrekin de, bestea arrikari ona izan da, bertara yoaten bazen billurre igoal izaan zun Tomas orrek bertan akatuko zuna eo ta, beste aldetik tiazaioak arrie ta yo kopetan da, seko gizona!! Ala gertatu zela esaten zuen» (PP).

arrikatu. Harrikatu, harrika eman. Honatx Ixi-dora Larrazi jasoa: «Beste egun batean etxea harrikatu zuten» (Altaffaylla 86-I: 359). *“arrike eman.*

arrikatz. Harrikatz. Mehatzeko ikatz minera-

la. Arriango Lontxo Lasartek azaldu didanez, *ikatza* ‘egur-ikatza’ eta *arrikatza* ‘mehatzekoa’ bereizten dira. Honela dio Txokoko Juan Caballerok: «Allatu ga estaziora, ta zera zegoan: trenbiden baztarren arrikatz pille bat sutan» (PP 96: 278).

arrike eman. ‘Norbait *harrika eman*’ esaten da, eta ‘harria norabait *tiatu*’. «Joxemartin eta Martiuxe Gorritzarane yoan dire neska laguntzera eta honontzekoan harrike eman diote» (Astaitz 94d). Honela dio Boxekan Inazio Rekondok: «Ordun esaten zen: Leitzeko mutillek Aisora yoaten bazien, arrika ematten zioala» (PP 96: 143). Aurrekoaren senide Kristobal Rekondori jaso: «Goikobordako neskakin tratatzen Fermin orrek eta, Leitzalarreko bordatik etortzen neskangana ta, beste mutillen batzuk etxapeetik beire eotten. “Goittik bera abitzen denen arrike eman beartzeiu!”» (Ibidem: 169). Astaitzagako Batiste Zabaletak esana: «Bazkalondoan atea omen dok [Axintxio Olaberrikoa] serio demono (sic) be zakurre artute Aiso aldera, ta Txuitaneko estartara allatu denen, soka kendute atzetik arrike emanda zakurre aize artzea biali, ta Aisora pestara zuzenen!» (Ibidem: 193). Elordin Joantxo Barriolaren adibidea: «Txokolatea artzera yoan dok Lontzo ori andregaiengana Landabordara, bere akordeon ttikie bizkarren artute, ta an ben eonaldie in de, gaben etxera abittu denen, ze in dioa, arrike eman atzetik!» (Ibidem: 450). «Bakarren bat neskalguntzera yoanda bueltakoan lastargiarekin zetorrela harrike ematen zioten» (Astaitz 01c). Ikus baita ere: (PP 96: 384). ●**arrike artu.** Aurrekoaren sinonimoa da. Elordin Joantxo Barriolari jaso: «Akordeon ttiki bet emen zien, da arrike artu zuenen eskapatute alor guzik bera akordeona poteka ia! ta ua! itten zula» (PP 96: 450). ☞ *arrikatu*.

arrikiskill. «Piedra menuda» (Azp. 63-4). Leitzako auzoetako batek, hain zuzen, *Arkiskil* izena du, inondik ere erruz aurkitu zutelako bertan material hori. Azpirotzek berak, ja-

rraian, «*Arrikoskoz*. Pedrusco» dakar, baina errakuntza dirudi; *arrikoskor* behar du. ☞ *arritxingar*.

arripikatu. Ik. *pikarri*.

arrisko. Arrisku. «Peligro» (Azp. 81). Honela dio Mikoneko Joanxoke Kanflankak: «Eun guzin suten daukezue tximinie Batiste, ta nola edo ala itzali bearkozue, artalastoz be tea dauku guk inguru guzie, ta arrisko bizin dau ori ola!!» (PP 96: 400). Astaitzagako Batista Zabaletak esana: «Gerran ibilli uen ure Madridero frenten, bala ta bonba tarten erabat bizi arriskoan, da an deus ez pasatu te, andik etorrite, zerdok eta, uxkeri batengatik seko gizona!» (Ibidem: 461). Tuteneko herriko Ines Arribillagari jaso: «Izeba Gorritzkoak esaten ziun guri, oso azkarra zela gure atte zena. Baño, pizkorra ta trebea gutxi izaten dien oitakoa! Non zen arriskoa, an izaten emen zen ure» (PP). Ikus baita ere: (PP 96: 115). ●**arrisko yo, arrisko yokatu.** Arriskutan ibili, larriune bat pasa, kinka larrian izan. P. Perurenak honako adibideok helarazi dizkit: «Ak e arrisko earra yo zuen e!» (PP). Miltxonbordako Joxe Perurenari jaso: «Mekauen! Ze arriskoak yokatzen zittuen!» (PP).

arristu. ☞ *arritztu*.

arritxingar. «Piedra menuda» (Azp. 63-4). ☞ *arrikiskil*.

arriurrinen. «Violentamente. *Arriurrinen bialdu ninduten*» (Azp. 63-4). «Hara! hortxe zebiltzen ardik belatsoan, zintzarrik tte joaleek joaz lasterka arri-urriñen gora ta behera» (Mikela 96).

arritztu, arristu, arrixtu. Ezpaineekin egiten den txistu bizkorra. «Ongi baldin bagoaz arrix-tue eginen dizuegu» (Astaitz 98b). «Arristue: Ziztu mota bat. Behatzik gabekoa» (I. Ibarra 99: 92).

arrobi, arrubi. Harrobi. «*Arrobi*. Peña. También cantera, como Azk» (Azp. 67): 1. “Cantera”. Honatx Boxekanbordako Inazio Rekondori jaso: «Gero soldauskatik

etorrite, berriz Maringo arrobire yoan nitzten» (PP 96: 143). 2. “Peña”; *arkadi* edo leku harrizua ere izan daiteke. Leitzako toponimian ugari izaten da esanahi horietan: *Jentillen arrobie*, *Kosako arrobie*, *Santa Mari arrobie*... Luisenbordako Axun Baraibarrek *Frantzesen arrubie* esaten dio arruntean *Frantzesen iartza* deitzen zaionari. Kantinako Bixente Urrutiak esana: «Domardolako harrobin gordetzen zittun diruk» (Astaitz 93a). Arriango Martioxe mutil trebea omen zen zernahitarako ere, anaia Lontxo Lasartek dioenez: «Soldadu denboan’e, eskalatzen ibilie zen, ta arrobin gantxoak sartzen da, sokak botatzen da, bera ibiltzen omen zen aurrena» (PP 96: 208). Txokoko Juan Caballerori jaso:

Sorobarrengo borda eta goian Ibarlako *arrobie*

letak: «Bai, arrobi zuloatan sartuko zien beño... arto asko itten emen zuen jentillek... arto asko» (Olano 98: 322).

arrodi. Arrabio (*Salamandra salamandra*); sugandilaren eta muskerraren arteko neurria duen anfibioa, azal beltzaren gainean barrasta horiak dituen. Azpirotzek zalan-tzak izan zituen: «*Arrodi*. Escorpión (?). Azk., ARROBI y ARROGI» (Azp. 63-4). Elordin Joantxo Barriolak esan didanez, orain askoz ere bakanago ikusten dira *arrodik*. Garai batean, berriz, mendibidean *arrodiren* bat topatuz gero, euriak eraso ziur izaten omen zen. P. Perurenak dioenez, *arrobi* da Goizuetako ordaina: «arrobia kusten bada, euria seguru». “Arrabio arrotzari begira” izeneko artikulua horretan bertan, *arrubi* aldaera azaltzen da Manuel Intxaurrondo leitzarraren ahotan: «Bi ikazkiñ, Leitzalarren basoan ari ziela, gosaldondon

arrodie goroldiotan

«Ala, bagoaz beittik gora, Arbittarte alde-ra, ta arrobi tarte artan antxe eokio ain ardik!» (Ibidem: 278). Astaitzagako Batiste Zabaletak esana: «Ako an arrobi gañen, bi bela zeudek piztute!!» (Ibidem: 367). Musungo Fraxku Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Nik eztakit nola io izaan zittun andik beiek ben gurdikin; aldapa ta arrobi gaiztoa baita gañea goien» (Ibidem: 468). *burkaitz*.

arrobi zulo. Harrobi zulo, kobazulo, haitzulo. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zaba-

eltzea patu suten da, beti bezala ekiñ emen dioa ben lanari. Eguerdin bazkaltzea etorri die, ta yaten asi re bai eltzetik (...), eta gusto samiñ samarra iduittu bai baño, gosek amorratzen da, eltzarie yantxe zuenen, or non azaltzen emen zazkioan bi arrubi eltzen epurdin! Yandakoak bota izaan zittuen abudo, baño artatik ill emen ziela bertan, bi ikazkillek, ta gurutzea ere an izaaten emen zela Mañen Zelaiko artan» (PP 04: 102-105).

arroitzza. Amildegi, harrobi. Patxi Salaberrik honako ohar hau egin zuen *malkor* hitzari buruz: «Hitz hau leku askotan erabiltzen da, ‘amildegia’ adieraz. Honen antzekoa dela uste dut Baztanen ibiltzen duten *erroitzza*» (Salaberri 90: 68). Leitzan *Manolen arroitzza* izeneko lekua dugu, Urumea ibaira doan Intuseko erreka inguruan *erroizte*.

arroltze koloka. «Huevo que no ha producido polluelo a pesar de la incubación» (Azp. 67).

arroltze ustela. «Huevo batueco» (Azp. 67).

arrosario. Errosario. «Herriko etxe batean ohitura zuten arrosarioa erreztatzekoa batetik atez barrendik eta besteak kanpotik, kaletik» (Astaitz 95). «Lehen gabetan erreztatzen giñenen arrosarioa eta artikuluko fedekoak» (Mikela 96). Honatx Gregorio Sagastibeltzari jaso: «Gero, arrosario ondoren, yende guzik ben batzarra an itten zuen [Añorbeko] eliz atarin» (Ibidem: 359). Martikoneko Zelestina Alkotzek esana: «Hamabost misterioko arrosarioak erreztatzen emen zittun attuna Yoanesez, eta arrosarioak an eotten emen zien paitatik zintzilik sokalden» (Ibidem: 373). Errezumako Miel Ramon Zabaletaren lekukotasuna: «Gure attuna zena, irurogeita amar bat urtetan edo, reumak yo zun de, geldittu zen oker oker inde, ta sillarruedan ibiltzen zen; yekitte yoanda etorritte itten zittun, hamabost urte in izaan zittun ola. Arrosarioak artute, beti errezoan» (Ibidem: 495). Baina azken orrialde horretan bertan «errosarioak» irakurriko duzu.

arrosnabar. Honela dio P. Perurenak, Leitza-ko ahozko literatura jasotzen duen liburuan: «Inondik hastekotan, arrosnabarrak aipatzetik hasi beharko nuke, Leitzan bertokanturako izan den usuarioa azaltzekoan. Kantamoduok, batik bat emakumeak kantatzen zituzten ertaroko amoriokanta zaharren eta bapateko bertsolaritzaren arteko zubi egiten dutelakoan bainauzu. Atzenaldira, Leitzan batez ere, artazuriketakoan kantatzen ziren, eta gehien bat nes-

ka-mutilen arteko amoriokanta erotikok izaten zituzten jolas eta solas gai» (PP 96: 17). Eta jarraian, Astaitzagako Mikelaren ahotsa jasotzen dizu: «Gero, yendea pixkostat berotzen zenen, arrosnabarrak kantatzeko garaie izaten zen. Kantatzekoan bikotek itten zien, bakoitzeri laun eokie yarriz. (...) Alaxe ikasten giñuzen erriko amorio kontu guzik: arrosnabarrak kantatuz» (Ibidem: 17). Arrosnabarren ahapaldi batean honela ageri da: «Arros nabarrak loretan / begira nork bere maitetan: Mari Mikela begire zazuz / zere laztan ederretan, / Antonio Barbonekoa or omen dabil, / begira arrapa dezaitzan» (Ibidem: 18).

arrotu. Harrotu. «*Arrotu*. Ahuecar, v.g. tierra, cultivándola, escardándola. Azk., ahuecarse. Si la ahuecan los cerdos, *muturketu*, hocicar, hozar» (Azp. 67).

arrotz. 1. «Desconocido. Azk., huésped, forastero. Tanto el huésped como el forastero pueden ser conocidos» (Azp. 67). **arrotz galda.** Sutan dagoen egurrak, tiroa bizitzen delako edo, noiz edo noiz egiten duen gar handia. Batista Zabaletak adierazi didanez, garai batean, halako gar haizatu bat sumatzerakoan, honako uste hau izaten zen: arrotza iritsiko zela etxera. Hortik *arrotz galda*. «Harakiñaren erdisukaldean fuuuuu arrotzgalda, laister norbait etorriko da ate yoka» (Astaitz 94d). *galda*. **arrotz hizkera.** Artxikonera sega lanera joandako frantsesaren gertakaria da hurrena, Arriango Lontxo Lasarteren ahotan: «Atsaldeko mokadun bet inde, yoan omen zen berriz segara frantses ori ta: sega ta segapotoa falta! Alde bat yota, beste yota, ekusi emen ditto baztar guzik eta, segaik iñone billatzen ez! Azkeneako etsik artu zittunen, ierri omen zion nausik ostu izaan ziola, ta esan omen zion: Gizon ttikie yaz, baño bekaitze! / Non ttut nere sega ta arraitze? / Sega sega delaik, nere arraitze!!». Eta jarraian, P. Perurenaren oharra: «Baztanaldeko hizkeran ahozkatu dit Lontxok pasarte hori; beste modu batera esan: arrotz hizke-

ran» (PP 96: 207). ● **arrotz in.** Arrotz egin; susmagarriari besteko erdeinu erakutsi zerbaiti edo norbaiti. Juan Mari Barriolak esaldi horren bi molde azaldu dizkit: «Zakurrek arrotz in dit» esaten da, zakurra susmo txarreko zaunkan hasten denean; eta: «Aurrek arrotz in dit», hau da: 'haurrak ez nau ezagutzen, eta negarrari eman dio'. Landabordako Felizitasek esana: «Lau urte terdi iñ zittuen [gurasoak] Ameriketan, ta nik bost urte nittula etorri zien. Ta lendabizittik arrotz itten nun nik ama. Pastañen azie ta, ez iduitzen angoa beste ama bear nunik» (PP 96: 453). 2. Arraro, estrainio, ez ohiko, bitxi. Astaitzagako Mikela Labaieni jaso, Boxekanbordako amonaren gurutzeaz (1872): «Astaitzako Joxemartin Arruarte Goikobordara omen zin yostetan ibiltzea, ta ark billatu emen zun amon ori nola zegoan errekan. Zerbatte arrotza ekusi urpen bazegoala, zuri zurie, ta ondora yoanda iztarrak eta epurdik eta denak airin zittula, buruz bera emen zegoan amona, urak zubittik dezente berago eramana» (PP). Testuinguru berean, Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak esana, Saldisko "Koskorro" errekan hil zenekoa (1941): «Mandoakin zila, errecondoan arropa eo zerbatte arrotza ekusi tte, yoan omen zen da, ori eokio ille an» (PP). Nartziso Sestorain "Martin Motxene"ri jaso, 1900. urteko kontua: «Urremeatzetako minak ai ziela, Goizutatik neskatz bat atera ardita edo, mendin gora ta gora ta gora, ta galdu elurren, nahastute de, ta azkenen biñipin Urremeatzetako gaiñ ortan geldittu de, ta minetan ai zienak, ekusi due zerbatte arrotza elurretan, bulto beltza nabari nabarie, ta batek esan emen zun: "Muitzek, zerbatte bizie dok ure!!"» (PP).

arrunt. Adizlagun indargarria; gaur egun galbi-dean doa. Landabordako Felizitas Zabaletari aditua nago, halere, «arrunt gaiztoa» bezalakoa esaerak. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak, aditzondo horretaz galdetuta, ahalegin hau egin dit: «Aisok arrunt ezberdiñe do euskara». Ezkurrako errekan, ordea, *arrunt* adi-

tzondoa askoz sarriago aditzen da, hala nola Joan Estanga eratsundarraren lekukotasun honetan: «Emen ere, arrunt zartuta ondoren, Errotako presa zar ortara yonta, ortxe ibiltzen zen iraitten; nola ibilli gañera!» (PP 96: 115). Kristobal Arribillaga "Beiñes"ek "Ittaie" izeneko morroiari paratu zion bertsoa: «Mundu ontara jaio ezkerok / pasa bear dik bizia. / Bazterrak nasten derama onek / gaurko egun guzia. / Bi baxo ardo edan dittu ta: / arrunt burutik nasia! / Ez amaren titikan, bañan / ollalokatik azia» (Ibidem: 156).

artaberde. Berdean moztutako artoaren hostoak. Honatx Tolatxeneko Fermin Azpirotzi jaso: «Geo, mezaiko denboran, eliz atarin lotute utzi omen zien astoa, ta, an inguruko artadin batetik artaberdea eman omen tzeion astoari mezaiko denboako...» (Sasiziztulari 90). ☞ *artalasto, berde*.

artadi. Artaleku, artasoro. Laurogehiko hamarkadan, *Artadi* izeneko txarangak hagitz pestagirola alaia zabaltzen zuen Leitzako kaleetan. «Landa, Mendigorri, Marijuanzulo eta orain txantreak dauden leku hori dena artadie zen eta borda eta alor galantak zituzten» (Astaitz 94d).

artakorda. Artaburuak artalastoekin lotuz egindako txirikorda, nahi bezain luze izaten ahal baitzen, ehun bat artaburu biltzeraino. Hainbat etxetan, artakordak ganbarako zurajeetan *kabilletatik* zintzilikatzen ziren, artoa gorde bidenabar, beste zernahi gauzatarako tokia lortze aldera. Honatx Joxemiel Arregi Lesakalorretakoak kontatua: «Arron emen zen inguruotan zen gizonik pizkorrena. Beiñ Arriane etorri, te lerrazi bear zuela ta, sekuleko artakorda iñ emen zioan neskatxek, ta Joxemiel Arrokk erki altxatu alare. Baño, ernie atera emen zetzion, da Martikoneko Joan Patxikungana yoanda: "Ori belaxe sendatuko diu gizona!" esan emen zion. Enplastoa yarri emen zion da, settun lertu ernie! Settun illazi emen zuen gizona» (PP). Unaieneko Luis Lasarteri jaso: «Gerraurreko sei urtetatik iru bate kosetxik gabekoak izandu zien. Ez arta ta ez banabar. Guk arta-

ak kordatan yarri giñuzen ganbaran, baño alare lizundu in zien» (PP).

artakordatari. Artakordak lotzen dituen. Saku-luko letania dela eta, zera dio P. Perurenak: «*Maieta* “artoz betea” dio bertsoak, baina letanian batzuk “artakordatarie” eta beste batzuk “artakordategie” esan didate» (PP 96: 409). Izan ere, Maieta artadiz inguratuta izaten baitzen, eta Benito Luxeak dioenez, «sekuleko arto pillek itten omen zittuen, da, gañea, dena kordatan yartzen emen zuen zintzillik, ganbaran tokik ezta» (Ibidem: 409).

artalanga. «Madero de donde se cuelgan las ras-tras de maíz para que se sequen» (Azp. 63-4).

artalasto. Goizuetan *maizalasto* esaten omen zaio; honela azaldu dit P. Perurenak: «galdurra, lastatxikia eta artaburua bilduta gelditzen dena». Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana: «Goizeko lauterdik alden yeiki, ikulluko azindai artalasto pixarren batzuk bota, ta argimezara illunbetan, bere lastargie eskun artute» (PP 96: 96). Joantzarko Miel Barriolari jasoa: «Sartu ga barrenea, ta pox-poloakin argi iñez an gabiltzela, dena gorotza ta zikiñe besteik ez, baño Labetxeko ukulture pasatzeko esia zun erdin, artalasto-akin iñe» (Ibidem: 295). Pastaingo Miel Barriolak esana: «Yakiñe, gu etxetik kanpora attuna zenakin de, paitan gañen artalastokin tapatute yarri parapettoa ta esperoan antxe eondu zien atsaldeko zazpik arte» (Ibidem: 381). «Gero udazkenen artalastoak etxen sartzeko lekuri ez eta alorren egin giñun lastameta» (Astaitz 01b). Ikus baita ere: (PP

96: 400). *artaberde, artazoztor, osto.*

artale. Artaburuko ale bakoitza. «Azindari artoa ematea galerazia zegoen [razionamendu garaian]. Herriko goardak atariko behi kaketan begira ia artalerik azaltzen ote zen» (Astaitz 94d).

artamarka. «*Arto marka*. Especie de rastrillo grande de madera para señalar el sitio donde se ha de sembrar el maíz, cuando se hace a mano» (Azp. 63-4). Artamarkak gutxi gorabehera hirurogei eta laurogei zentimetro arteko tartean uzten ditu arrastoak.

artameta. Ik. *meta*.

artantzu, artantxu. Urtebete arteko azuria. Adin horretan buztana mozten zaio. Bi urte artekoari, berriz, *arkazte* esaten zaio; garai horretan *perakatu* egiten da. Hortik aurrera *ardi* esaten zaio. Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk honela dio anaia Tomasez: «Ikaragarritzko gogoa zun ark arditako. Ttikittandik aitzen emen zen, sossorrakin yostetan: ok ardik, ok arkaxtek, ok artantxuk, au aarie...» (PP 96: 528). Benito Astibia “Luxe”, Leitzalarreko sutea berritzen (1929): «Ordun, Errutitzen morroi zegoana, Fermin Barabar esaten giñion guk. Iñularren 24 artantzu te, beste eztaikit zenbat arkazte ta, bordan sartute etxera etorrie zen, ta antxe kixkali zien ben bordakin denak» (PP). ●**artantxu ariko.** Artantxuaren adin bereko aharikoa. Honatx, berriz ere, Benito Astibia “Luxe”ri jasoa: «Gero Juan Miel Mitxelaundikoak zeuken beste aarie; artantxu aarikotan yoka fuer-te aitzen zela ekusi tte, mendire non botako zun, etxen geldittu ak aarie. (...); nik bosten bat urte izaan nittun ordun, da askotan nek ematten nion pentsue artantzuarikoari» (PP 96: 428).

artapille. Artapila; artaburuz edo artalez egin-dako multzo handia. Errezumako Miel Ramon Zabaletari jasotako honetan, *artapillek* jokaleku mitiko baten neurria hartzen du: «Artapille ikaagarrie jentillek eta, yoan emen da [Mattin Tiki] abarka orik yantzitze, ta esan emen tzion: “Artapillea salto ibilli bear diu!” Mattine esan artapillea saltaka

M. Olano

artamarka Gazpillon, sega baten ondoan

ibilli bear zuela ta... Bai, tte jentillek, ieuf!, pasatu emen zun, oi bizkorra izan... Mattin

artapurte eta artoa jotzeko hagak Astaitzagan

M. Olano

Ttiki, berriz, saltatu emen zen da erdi-erdie. Ark bee bekatue... beak bee-beretako pentsatu, erdi-erdie ta, bete emen ditto [abarkak], atea artapilletik eta goittik bera iesi...» (Olano 98: 322).

artapo. Ik. *artazapo*.

artapurte. «*Purte*. Especie de mesa con agujeros en la base por donde cae el grano de maíz desgranado a golpes de palo» (Azp. 63-4). Hona hemen artogitearen azken lanetako batzuk: «Gero artapurten yo, garbittu eta arkan edo zakutan sartu» (Astaitz 02a).

artayorra. Artajorra. Belartxarrak kendu eta lurrea harrotzeko, arto alorrean egiten den aitzur lana. Orobat egiten da patata eta arbi alorretan. Honela dio Boxekan Inazio Rekondok: «Orik denak pasatute gero, gure atte zena ogeitamairu urtekin ezkondu omen zen (...). Ta gu zartute, oaindik artayorren aitzen zen!» (PP 96: 138). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Ure askotan Tardora etortzen zen arta yorretik bazkaltzera» (Ibidem: 152). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Iru aizpe izan Astaitzagan, da artayorrera ta yoaten izan bear zuen Olasora ta, Yoanabordara ta» (Ibidem: 459).

artazopak. Esnetan bustita jaten den talo puskatua. «Artoa erre eta arta-zopak eta marre-

kukue yanez eta gari iriñez egindako ubie edo opea yanez bizitzen zen yendea» (Astaitz 02a).

artazoztor. Arto landarean, artaburutik beherako zutoinari esaten zaio. *burutxe*, *zoztor*.

arte. «Agüero» (Azp. 81). ● **arte onekoa izan.** Adur, zori, zain, kasta onekoa izan. Ezezkoan erabili ohi da. «Hori ezin daiteke arte onekoa izan. Arte txarrekoa da» (Azp. 81). Pastaingo Miel Barriolari jaso: «Redios, ez dok ikatzeko politte oixe, zein baitare!! (...) Ori eztok arte onezko izaan motell!» (PP 96: 386).

arteka, tarteka. Badirudi bi hitz bat egin eta nahasi egiten direla. Bata *harri* + *arteka* litzateke; bestea, aldiz, (t)arte + -ka. Datozen adiera hauek azaltzerakoan, beraz, ez ditut jatorri biak bereiziko. **1.** Pasabide estua: «Arteka artan emen zen jitoan estarta» (PP). Hona hemen Motxeneko Paulina Arregiri jaso, etxeko argi-zentralaren bedeinkazioa gogoratuz: «Gure neskatoa, Luixita izateko nengoan ni ordun, zortzi illabete kunplittue. Abrigo aundi betekin buelto ikaragarrie patue nauken nere bururi, ta Jesusen Biotzekin bedeikatu bearra, ta salako abe tarteka estu betetik pasaaazi niñuen bedeinkatzeko prozesioa ittekoan» (PP). **2.** Harri arteko igarobidea. Orreaga Ibarak honako hau jaso du Ultzaman: «*Arriarteka*: Paso entre peñas» (O. Ibarra 97: 150). Leitzalarreko Frantzesen iartza izenekoa ere halako lekua da; honela dio Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak: «Or paraje gaizto ikaragarrie da, dena arkaitze ta malkarra. Pasatzeko arteka estu bet da, ta an irrirtu ezkerro, beiko erreka yo arten eztao gelditzeik» (PP 96: 591). **3.** Aurreko esanahia hedatuz: pitzadura, zirrikitua. Astaitzagako Batiste Zabaletak, adibidez, «maien arteka» aipatu dit. *artesi*.

arteoso, artioso. Trebetasun handiko pertsona, esku lanetarako batik bat. «Edozein lanetan arteosoa zen» (Astaitz 92). Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak Joxe «Korreosana» zenaz: «Nik asko ikasi nun berakin aittu nintzenen: ederki erakusten zun gauzek nola egin; ta oso txukune zen lan guzitan:

artiosoa» (Karta 94). Honatx P. Perurenak esana, Pastain baserriko familiaz: «Senideetan artiosona, halere, Miel Pastain ardoketaria: ezaguna baita Leitzan, kontu kontatzeko duen maina eta grazi berezkoa» (PP 96: 377). Benito Astibia "Luxea"ri jaso: «Praxku Baraibar: argiñe ta zurgiñe ta, opizio guzitan zekina zen, artioso ikaragarrie!» (Ibidem: 476). Urriztimiltxoko Joxe Zestauk esana: «Suye Miel Anton kontzejala, Gorritenetik Urriztimiltxora ezkondu, zerrikin emen uen artiosoa» (PP). *antzoso, arrandioso, bulloso, kasketoso, kezkoso, modoso, nekoso, pantasioso, setoso, temoso, usteoso.*

artesi. «Grietas en la tierra, producidas por sequía persistente» (Azp. 63-4). Astaitzagako Batiste Zabaletak honako adibide hau eman dit: «Alorren artesik in ditto». Astaitzek berak honela dio Leitzaiko elizaren eraikuntza dela eta: «1770. urtean, hau da gurutzadura eta ganga bukatutako urte berean, artesiz jositako pareta hauek urratu eta berriak egite-
ra erabaki zuten» (Astaitz 01a). *arteka.*

artiola. Egunero jezten den ardia. «Bai, hara yoan axurik amomatu, artiolak bildu eta yetzi beharrak» (Astaitz 94d). Astaitzagako Batiste Zabaletak honela azaldu dit zein den *artiola*: «Axurie kendu ondoren yezten den ardie». Baina ez dirudi nahitaez axuria kendu berria izan behar duenik. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Gorrizko Gotzone Sestorainen grabazioan: «Korrallek izaten zittuen ardik yezteko; illunaarren artzaiek etorri tte, txolan lo in, biamon goizen artiolak an yetzi tte, esnea artu te etxea». Auzmendiko Fermin Lazkanok esana: «Gerroztike askotan yoaten nitzen ni Putzenbordaldera, artiolak biltzera ta» (PP). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jaso: «Goizen artiolak bilddu te, yetzi tte, bertan itten zun gazta» (PP 96: 528). Goizuetako ordaina *ardi yeztekok* izaten da; honatx Kristobal Arribillaga "Beiñes" bertsolariaren ateraldia, Lorientxo Perurena goizuetarrak kontatua: «Joan nan itxen izaten yuen askotan Bieñes (sic) ori. Aste osok iol iraotzen zittien bertan, ta

an emen zeon baten, bi do iru eun bertan zamazkila ta, esan emen zeon Joanari: -Beno banoa oantxe artiolak biltzera! / -Artiolak? zerttuk orik mote? / -Zuek nola esateiozue ba? / -Guk ardiyeztekok. / -Ta yetzitakoa?» (Ibidem: 174).

arto kañabera. «Maíz infructuoso» (Azp. 67).

artoketa. Arto garraio edo karreto. Honela dio Musungo Fraxku Sagatibeltzak: «Artoketan ibilli emen zen eun guzie, ta etxera yoanda salako kutxen gañen geldittu eseritte, ta gaizki zegoala ta, obero eramatten asite bertan il de geldittu» (PP 96: 467). *aozketa, arbiketa, ardoketa, bizkarketa, belarketa, epuruketa, esneketa, eurketa, gorozketa, ikazketa, irinketa, ixtorketa, ondarketa, oteketa, pentsuketa, porlan-keta, trabesketa, urketa.*

atraka, arri tranga. «Artraka. Contr. de arritar-teka. Fisura entre dos piedras» (Azp. 63-4). Azpirotzek jasotako hitz horretatik hurbilenik, P. Perurenari Joandegiko Miel Zabaletak aipatutako *arri tranga* iruditu zait; inondik ere, bat eta bera behar dute izan. Honela zioen Miel zenak, Giltzur itturriko gurutze zaharren kokalekuaz: «Gurutze ori zegoan: elizetik gora bidez bide yoan da, bi belasoan erditik pasatute, kanpo librea allatzen den artan, ezkerreko belatsoan kontrako txendatik barrena sei tte, arri tranga bat dao, arpauso bat, eta arpauso artatik belaxe zen gurutze ori» (PP). *arpauso, arteka.*

artxirri. «Estiércol menudo de oveja. Contr. de arditxirri? Arditxirri en Azk.: cagarruta de oveja. B-a-o» (Azp. 63-4). Orreaga Ibarrek Ultzaman honela jaso zuen: «Altxirri, al(t)zirri: Excremento de oveja; el que todavía no está revuelto con paja» (O. Ibarra 97: 140). Iribarrenek dioenez, Nafarroako hainbat lekutan (Lizarralde, Ameskoa, Zaraitzu, Agoitz) *alchirria* esaten diote ardi nahiz ahuntzaren gorotzari (Iribarren 84). Bide berean, Ablitasko Juan Carlos Reinaldos adiskideak esana dakit, Erriberako herri hartan ardien gorotzari *cirria* esaten diotela; *fiemo*, berriz, aberearenari, eta *gallinaza* oiloarenari.

☞ *gorotz*.

artxobe. Zurezko ziria, *kabille* baino argalagoa, zenbait nekazari-tresna tinkatzeko erabiltzen zena; hala nola, asto kakoetako *artxobek*. Astaitzagako Migelmari Zabaletari ikasi diot. ☞ *kabille*, *ziri*.

artzaiko. Artzainko, artzaintza, artzainaren lanbidea. Koldo Zuazok dioenez, lanbidea adierazteko *-tza* atzizkidun hitzak (hala nola, *artzaintza*) mendebalean eta erdialdean erabiltzen dira; *-go* atzizkidunak (*artzaingo*), berriz, ekialdean (Ik. Zuazo 03: 183). «Lehenago Leitzelarren artzai asko zen. Leitzeko etxe gehienak badute beren ardi-borda, belatsoa eta txabola inguruan dituela. Artzaikoa eta nekazaritzatik bizitzen zen yenderik gehiena» (Astaitz 90a). Ozparrungo Regina Sagastibeltzak esana: «Ta, gure ama zena, gaxoa, bera ibiltzen emen zen artzaikoan da, gizonakin layen da... ezkondu zen arten» (PP 96: 136). Astaitzagako Mikelari jaso: «Basoan da asko aittuk baitzien, baño, artzainkoan gutxi» (Ibidem: 460). ☞ *albaiterozko*, *alkatezko*, *barberoazko*, *errerozko*, *kuranderozko*, *maisuzko*, *mikeletezko*, *nekazalko*, *sankristabezko*, *sekretariozko*, *sorginko*, *zapaterozko*, *zurginginko*.

artzapo, artapo. Leitzan *artzapo* entzun dut eta Areson *artapo*. Bietan franko esanahi berdintsuarekin: akain handi eta potoloa, ardiei itsasten zaien zomorroa. Leitzan zenbaitek *ar(t)zorri*-ren sinonimotzat ematen du. Areson zera esan dit Otsoneko Pilar Arraiagok *artapoaz*: Q izeneko sukarra kutsatzen duen aziendaren zomorroa dela, akain handi bat. Azkuek dioenez, Erronkariko Uztarrotzen zera da *zapo*: «insectos sin alas» (Azkue 84). Hain zuzen ere, *ardi* + (z)*apo* dela ematen du *art(z)apo* bitxi horren etimologia. ☞ *artzorri*.

artziuñe, artziune. Ik. *sendabelar*.

artzorri. Akaina baino ttikixego den zomorroa. Ardiari, behiari nahiz pertsonari heltzen omen dio, Arriango Lontxo Lasartek esan didanez. Bestalde, Karrape irratiko entzuleren bati *artzapo*-ren sinonimotzat ema-

ten entzun diot. ☞ *artzapo*.

asai. Ardiaren gaitza; azienda alpetatu egiten omen da eta eztulka hasten. «Zinko ardie yanarazten eta kejo. Bai, “muturgorri” txerrokikin eta “sasiko” asayekin eta sangatu egin behar» (Astaitz 94d).

asaike. «Tosiendo. (De ASAI, “gran tos”. (S.c.))» (Azp. 63-4).

asarre. Haserre. Intzako Damasok esaera hau jaso zuen Leitzan: «Etxe uts, asarre uts» (Intza 74: 54). Tolatxeneko Fermin Azpirotzek esana: «Gure Klaudio zena ta Angel beti asarre, baño beti aiskide izate ittuen» (Sasiziztulari 90). Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «(...) “orapronobis” esan bearren, “akillipot, akilipot, akillipot” esaten omen zun Miel Joxepe orrek, asarre samar eldu zenen» (PP 96: 79). Gorritineko Miel Luis Zestauk esana: «Arrezkeoztik asarre samar ibiltzen emen ittuen elkarren arten» (Ibidem: 100).

asarretu, asarratu. Haserretu. Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaieni: «Asarretu ittuen ola ta elkarri asmalak esan’iñea». Artzikoneko Maria Jesus Gogortzak esana: «(...) alako beten nazkatute, or asarratu die andrea ta bik!» (PP 96: 87). Pastaingo Rafael Barriolari jaso: «Bee senidekin asarratute Korteko bordara yoan omen uen [Tomas Barun] artzai bakar bakarrik, bera tokatzen zezkitzion ardik artute» (Ibidem: 183). Errezumako Joakin Zabaletaren lekukotasuna: «Gen denbora guzin Frantxiska esaten giñion, baño gero eun batetik bestera Pakita esaten asi zezkitzion, ta oaiñ Pakita esan bearkou, bestela asarratu igoal iñen zau ta» (Ibidem: 506).

askabe. «Sofoco» (Azp. 63-4). Dirudienez, hitz horren jatorrian *hats gabe* dago.

aski. 1. Adjektibo nahiz adberbioen laguntzaile gisa, arrunta izaten da gurean. Haren kideztat jotzen den *naiko*, berriz, zenbatzaile izaten da gehienetan: *naiko egur*, *naiko txirrinte*, *naiko diru*... Honatx *aski*-ren adibidea, Astaitzagako Batiste Zabaletaren hitzetan: «Or-

dun ere bazien ba, testigu fiñ askie: Martikoneko Yoanes» (PP 96: 86). Hurrengo biak, Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoak: «Emakumek aurreneko aldiz melena moztu zuenen bere andreri kantatue bazun beste bat [Kristobal “Beiñesek”], bertso tipo askie bai» (Ibidem: 163). «Benito gizon on askie zen baño, akin’e ez moldatzen» (Ibidem: 385). Azkeneko biak, Mikoneko Joanjoxe Kanflankak esanak: «Gure osaba Batiste azkeneko aldin emen izandu zen, akordatzan nak, are bertsok kantatzen nola aittu zen; bertso dotore askik bai, bazetien ark» (Ibidem: 391). «Gure etxen ez uen labeik, baño supen itten zien arrek, obie bikaiñ askie bai, arro arroa!» (Ibidem: 398). 2. Arraragoa izaten da ordea, aditz moduan erabilita. Honela jaso nuen Gazpillotxikiko Anttoni Zestauren eta Astaitzagako Mikela Labaienen arteko jolasetik: «-Nai al don beste [kafe] bat ekartzea? / -Ez, askiko iñet, gañekoan nork burutu neekin?».

asko moduz. Modu txarrean, harro antzean, halamoduz... Adibide bakarra jaso dio P. Perurenak Mikoneko Joanjoxe Kanflankari: «Zakarra? Ni enaiz orreatik atzeatuko e! Lendabiziko muturrekoa nik emanda eztu artuko, baño nerekin asko moduz asten bada, berare artu gabe ezta geatuko!!» (PP 96: 398).

asmaketa. «Pensamiento, reflexión discursiva» (Azp. 67).

asmakizun. «Acertijo. Adivinanza» (Azp. 67).

asmalak esan. Asma ahalak esan, burura etorri adina irain bota. «Decir disparates, peerrerías. *Asmalak esan dazkio*» (Azp. 63-4). Honatx Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «Konejerako orren nagusie, asarretu Pantxike orrekin. Asarretu ittuen ola ta elkarri asmalak esan in’iñea» (Olano 98: 330). «Senar-emazteak haserretu ziren eta elkarri asmahalak esan zizkioten» (Astaitz 02c). «Ordun Tesa zaku tripek yaten, bere onetarik aterata errezo politte hasten zuen! Haren eretakin etzen giro izaten. Zeruan diren

santu guzik attatuz Gamioirengatik asmahalak esaten zituen» (Astaitz 03). *emana-lak eman.*

asnase, asnasa. Arnasa. Honela esan dit Astaitzagako Mikela Labaienek: «Oartu zenen, etxetik asnasea ezin artuz laxterka». Kristobal Arribillaga “Beiñes” bertsolariak, Roncal kontratistari buruz kantatua: «Roncalek lan andik eiñ ditto / Naparroako partean, / orren mutillek aitzen die / beti asnasa betean» (PP 96: 164). Txokoko Joan Caballerok kontatua: «Sekuleko beroa itten zun, da ur trago bana inde, ala geundela, aren zakurre baztarren zegoan asnas aundittue» (Ibidem: 278). San Migelen bertsoetan honela: «Aingeru au zerutik / Yetsi zen puntuan, / Penitente bat zegon / Txit trantze estuan, / Azkeneko asnasa / Ia tragatuan» (Ibidem: 331). Errezumako Beatriz Zabaletari jaso: «Ta bik etorrite nolabatte atera due, ta erreka baztarren utzitte, ama etxera manddare baten bille, tapatzeko; ta alako baten asnase artu emen zun Esteban orrek, eta Manueltxok: Ama, bizi dela oanddiken!» (Ibidem: 510). Kristobal Olaetxea “Altzate”k esana: «Ama oartu zen seittun de: “Zer pasatzen zazo?”. Ta nik: “Asnasa eziñ artu dot”» (Ibidem: 552).

aspaitu. «Cansarse de llorar. *Aur ori dena aspaitua dago*» (Azp. 63-4). «Negarrez aspaitu» esaten dela adierazi dit Astaitzagako Mikela Labaienek: ‘negarraren poderioz arnas estutu’, alegia. Haren seme Batiste Zabaletak, ordea, *musuke aspaitu* esaera ere ezagutu omen

aspille

du. *alpetatu*.

aspil. «Gamella para el ganado de cerda. La del vacuno, *ganbela*» (Azp. 67). «Pesebre para cerdos» (Huarde 03: 227). «Sagar urtea zenean etxerik gehienetan egiten zen sagardoa edo pitarra. Horretarako aproposa zen aspil haundi batean sagarra txikitu eta patsa barrikera botatzea» (Astaitz 98c). Boxekan Kristobal Rekondori jaso: «Bi mutillek soldadu zeuden, Joxakin ta Joan, ta permisoakin etortzen zienen, aste guziko morteroa inde uzten zuen ‘auntze’ esaten giñioan aspil beten» (PP). Azken hori, beharbada, bolada batez bertara botatzen zutelako ahuntzentzako bazka. *ganbela*.

astakarga. Garraio bakoitzean astoak eraman dezakeen zama. Honatx Astaitzagako Bernardino Zabaletari jaso: «Lazarok astoa utzitte, eurtetan ibiltzen tzen. Astakarga bakoitzeko ainbeste diru, ta arkin apaltzen tzun askotan Arakindein» (Sasiziztulari 88).

astalikardo. Orotariko Hiztegiak *astakarlo*, *astakardu*, *astokarlo* eta *astalikardo* aldaerak jasotzen ditu, besteak beste. Bortzirietan, Irun aldean, Beterrin eta Tolosaldean barrena erabiltzen omen da hitza. Azkuek honela definitu zuen: «cardencha, cardo áspero, no tan blando como el *kardabera*» (Azkue 84). Orreaga Ibarrek, berriz, *astakardu* jaso du Etxalekun (O. Ibarra 97: 134). Leitzako *Udal Herri Press* aldizkaritik jaso: «[Ba al dakizu] Aritzen auzolana egin berria dela? Nonbait sekulako astalikarko (sic) pila atera da eta aitzurrez kentzea komeni. Larrerako hobe horrela» (0 alea, 1999ko uztaila). *astaritz*.

astalketa. 1. Ibon Sarasolak dioenez, zera da *astalkatu*: «Haria astaritan bildu» (Sarasola 96). Beraz, *astalkatzen aritzea* litzateke *astalketa*, hau da, haria matazan biltzea. 2. Aurreko horren metaforaz, hau ere adierazten du: ‘zaldi gainean bi petsona alde banatara begira eseri’. Honela dio Joandegiko Miel Zabelatak: «Astalketan ekarri omen zun [andrea], mandoari sille patute, bik alde banatan yarritte: orrei esaten zaio astalketan» (PP 96: 88).

astaritz. P. Perurenak honela dio *Astaritzaga* baserri izenaren jatorriaz: «Etxe honen izenak, *Astaritzagak* alegia, zuhaitzen baten izen zaharra ekartzen dit gogora, Orotariko Euskal Hiztegian ageri diren *astari*, *astagaitzak* eta gisakoak baino lehen. Bestalde ugaritasuna adierazten duen atzizki modu hori *-ga*, modu askotara azaldu arren, landareetan ageri da maizena: *Fagoaga*, *Elorriaga*, *Intxaurraga*, *Lizarraga*, *Gaztañaga*, *Haritzaga*,... Azkeneko honetan erreparatuz, haritz mota basaka edo ttattarra izan liteke *asta+haritz*, aurrizki hori ere, *asta-* alegia, *basa*, *faltsu*, *ttattar* zentzuan maiz erabilia baita botanikan: *astalikardu*, *astalarrosa*, *astamahats*, *astalar*... Eta hain zuzen, *Astaritzaga* aldeko palda guzian, behitik hasi eta Baztarlaraino ametz txara da gailen. Eta zer da ametza: haritz klase xalkorra, basaka, faltsua ez bada? Edo bestela esan *astaritz* ez bada? Eta hartatik gero ugaritasunez *Astaritzaga*. Halaxe duzu nere uste ttikia» (PP 96: 458). Orain berriro, ordea, Astaitzagako bertako Batiste Zabaleta etorri zait, Hector Iglesias euskalariaren artikululu batekin. Lan horretan zera dio Iglesias: «*Dastaritz* izen frantsesa, *Esteriz* galegoa eta *Estriz* portugesa «ASTHERICUS eta AS-

Elordineko *astazaldie*

M. Olano

TORICUS direlako antroponimo germanikotarik datozkigu» (Iglesias 01: 328). Baliteke beraz, Leitzako baserri-izenaren *astaritz* horrek beste iturburu bat izatea.

astazaldi. Etxagintzan, bi *exur goiagaren* artean paratzen den zeharkako habea: “viga cumbrera, caballete del tejado”; hau da, zeharka edo etzanda paratzen den altuena, edozein ganbaratan ikusiko duzunez. Honela kontatzen du Auzmendiko Fermin Lazkanok Putzenborda hondatu zenekoa: «“Altza zattea gizona, sekuleko karraska soñuk badie goi ortan!”. Altza die bik obetik, eta andik belaxe astazaldie eroritte oben erdi erdin geldittue omen zegoan. Andrek muazi, gañekoan antxe akatuko emen zien bik!» (PP).

asteartiot. «Martes de Carnaval», Juan Garmendia Larrañagaren esanetan (Garmendia 98-VI: 351). Tolosan, Areson, Berrobin, Alegian eta bestetan *asteartita* jaso zuen. 1972. urtean aditu omen zion Benito Astibia “Luxea”ri Leitzan, baina garai hartarako ia erabat ahaztutako hitza omen zen. *☞ iotek, zalduniote.*

asteleniote. «Lunes de Carnaval», Juan Garmendia Larrañagak dioenez (Garmendia 98-VI: 351). Tolosan, Areson, Berrobin, Alegian eta bestetan *astelenita* esaten zitzaion. *Asteartiot* eta *zalduniote* bezala, hau ere Benito Astibia “Luxea”ri jaso omen zion Leitzan, 1972. urtean, baina garai hartarako oso utzitako hitza omen zen. *☞ iotek, zalduniote.*

asteraun. Astegun, lanegun. «Cualquier día de labor. Azk., *astelegun, asteleun*» (Azp. 67). «Gaztelu arrantzan zebilen astraun gorrrin Gorritzarango errekan, Txantrean aurren, Joxe Korreoanak esan zion: Adiós capitalista. GAZTELUK: Adiós millonario de otro» (Astaitz 91a). «Igandetik igandera izaten zen bandoa baina batzutan astraunean ere jotzen zuen herriko leku jakin batzutan» (Astaitz 93c). Baina ikus *asteleun*, Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Fraxku erreroan andren atte, Antonio, boladugillea zen ofizioz, gizona bai dotorea. Ure asteleunen’e zapela gorrikin ibiltzen zen beti» (PP 96: 253, 40. oh.).

astigar. Ik. *eiarre*.

astontzi. «El paño, la arpillera donde se coloca

la ceniza para hacer la colada» (Azp. 63-4). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak argibideok eman dizkit: «Astontzie zen zakuzkoa. Azukre zakuk izaten zien oso onak, Kubatik etortzen zienak eta ola. Itxi itxik eta oso onak. Ta, akaso, ez bazen batekin aski, ba bi elkarrei yosik edo ola, oi izaten zen astontzie». *☞ kuela.*

astopastilla. Astoaren gorotz alea, itxura txapalekoa izaten baita. Honela dio Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk, goizuetar baten ateraldia gogoratuz: «Gogoratzen naiz Konejerako Pantxikeri, adarra yotzeko, soldadu yoan zienen, nola eraman zizkioan Goizutako motillek, astopastillek eta kamamilluk, ta ure aren amorrazioa! Guri kontatzen aittu zitziun gero: “ze bialiko ta: astopastillak eta kamamilluk! Urde naarri zikiñek!» (PP 96: 517).

atabal. «Bi zotzez jotzen den danbor estua» (Sarasola 96). Honela dio Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Aisoarrak berriz ogeita bi omen ittuen, ben bandera gorrie makillen puntuen zuela, ben atabala ta txistukin de...» (PP 96: 101). *☞ danbor.*

atabalero. Atabal edo danbor jotzaille. Goizuetan, esaterako, *Atabaleron borda* izenean txertaturik gelditu da garai bateko musikariaren bizimodu apala. Begira zer dioen Tolatxeneko Kandido Azpiroztek: «Gerrakoan Bilbao ta, Donosti ta, artzen zittuenen, txistukin Angel ta gure Fermiñ ibiltze ittuen. Baakik,

M. Olano

Leitzako Ibiurko *atarlarri* edo *atalgain* ederra: «Año de 1805»

gerrakoan manifestazioak itte ittuen ba Leitzen, ta ordun emen atabalerok ez baitzen, batzuk gerran, bestek illek, eta denak ola baitzien, ta Ferminiek yotzen zien atabala» (Sasiziztulari 91). *☞ danbolintero, ttunttunero, txilibitero.*

ataka. Ik. *ateka.*

atakola. Ik. *atekola.*

atalanga. «Cancilla, puerta de los campos» (Azp. 63-4).

atarri. Etxagintzan, atalburu gisa paratutako harria; erdarazko “dintel”. Gazpilloko Marianjela Lasartek esan didanez, bitara esaten da: *atarri* edo *atalburu*. Ikus bedi, beste askotan beste, Ibiurko atarri ederra. *☞ abearri, atalburu.*

atalaurre. Ik. *ataurre.*

atalburu. Atalarri. Etxe, baserri nahiz bordetan, ate gaineko harlandua; erdarazko “dintel”. «Eselakorteko atalburuan Arrizurietataren eskudoa dago Kontxik harrian egina» (Astaitz 96b). P. Perurenak berriz, honako hau dio: «Herriko etxea, Pastagiñenea, borda baino askoz zaharragoa da, atalburuan han ageri baitu berri urteko 1681» (PP 96: 376). *☞ atalarri. ☞ buru.*

atalgain. «Ventanuca de la puerta» (Azp. 67). Nik ikasi dudanez, ordea, ez atearen leihoa, baizik eta bereiz mugitzen ahal den goiko ate erdia izaten da *atalgain*. Ateko leihoa, berriz, *leakume*. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Rafaelek atea iriki zun de, astoa kanpora atera ta goittik bera etorri, te Peritzeko atek bazun abere lotzeko anilloa atalgañen, da arrei lotu astoa burue tire tiren gora zula, ta martxa etxera» (PP 96: 295). Lesakolorretako Joxemieli Arregik esana, Altzateko bordan akabatutako mutil zaharraz (1877): «Ganbarako bellar pillen, aten ondoan, aurreko muttur mutturren itten emen zun loa, ta atal gañetik danba!, ta seko utzi zula bertan gizona!» (PP). *☞ leakume.*

atari. 1. «Exterior próximo de un lugar. *Etxeatari*, “la calle de junto a casa”. *Elizatari*, “calle de junto a la iglesia”» (Azp. 63-4). «Aterako gaituk atarira gauza baldin bahaiz!» (Astaitz 82). «Goizen yeki, gosaldue, atarire atera eta zer ekusten zuten judioak?» (Astaitz 94d). Benito Erasori jaso: «Ta bi errik bat ziela Aisoarrak Erreka biltzen emen tzuen karnabaletan, ta errik apartatuta gero Aisoarrak artan seitzen, ben deretxoa balue bezela, ta urte baten Leitzarrak abisoa bialdu emen zioan: deretxoik gabe etortzen ziela, ta Errekaik ez biltzeko geio, ta berrize igoal seitzen Aisoarrak! Ordun atera emen tzien Leitzarrak Ibiurko atarire» (PP 96: 100). **2.** Hain zuzen ere, *atarin ibili* esaldiak ‘kalean ibili’ esanahia izaten du. Tolatxeneko Kandidok askotan esan izan dit, bere semeen galde eginda, *atarin dabil; or nonbatte atarin dabiltze...* Honatx adibidea: «Gorritira jo dot berri gehiagoren bila eta suertea izandu dot. Atarian aurrena ikusi doten bati galdetu diot...» (Astaitz 96c). Beharbada horregatik harritzen zaio Huarteri, Leitza eta Beran *ate* «portal» zentzuan aurkitzea, ohizko *atari*-ren orde (Huarte 03: 44).

ataurre, atalaurre. Atari, atearen hurreneko tokia. «Ateratzen nak eta atal aurren hantxe zean zerri bargoxta haiñeko bixigue» (Astaitz 89). Honela dio Tolatxeneko Fermin Azpirozek: «Oaiñ bezela, ordune karrapen aitzen giñuzen yaiero txistue yotzen, euelde ona bazen, kanpoan plazan, ta txarra bazen barrenen, oaiñ guraso elkarren tabernan dagoan ortan; ori leno kartzela uen; or eondue nak ni, goardak arrantzaz arrapatute. Ataurre ortan yotzen giñien biñipin txistue, ta amezkillak yo ordu-reko, moztu itten zeian pieza Joxe orrek seittun, igoal zien piezerdin ai bagiñene!» (PP 93: 38). Astaitzagako Batiste Zabaletak esana: «Beste gau baten berriz, atxaurea yarri omen zeioan Yoanes onek ataurren» (PP 96: 87). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Attuna Martioxe, goizen berandu samar yekitte, sokalde aldera eldu zela, ekusi

do uztargillea nola ai den ataurren, da esan omen zion: Arraioa! Urkikin etzakela biñi-pin uztarrrik iñ!» (Ibidem: 206). *☞ kaltzada.*

atautxi, atteutxi. Aitagutxi, aita ponteko. 'Aita' Leitzan *atte* dela kontutan hartuz, *atteutxi* espero genuen; aitzitik, bitan baizik ez dugu aurkitu. «*Atautxi*. Padrino de bautismo» (Azp. 67). Aurreneko bi hauek Soro-barrengo Mikela Sagastibeltzari jasoak dira: «Bertso orik izan bear zuen yarrrik: Barungo attuna Miel Joakiñen atteutxik, Yoantxeneko attun xarran batek; lekutan zeok!» (PP 96: 93). «Gure Miel au soldadu zegoan ordun, ta Iruñetik bizikletan eldu zela, norbattek biden esan nola il zen bere atautxie, ta antxe presentatu zen soldadu yantzin Barunen. Goan dauket oañike: gu atte zena ikustea Sobarrendik ara yoanak giñen, ta ure etxera etorri gabe zuzenen nola sartu zen: atteutxie baitzun» (Ibidem: 181). Martikoneko Bittorio Alkozi jasoak: «Onen osaba omen zen, ta atautxie gañea, Kosme Lasarte ure» (Ibidem: 107). Borda-berriko Joxemanuel Arribillagaren lekukotasuna: «Iru an [Ameriketari] geldittu, ta bi bakarrik etorri zien bueltan: Kristobal bera, eta bestea, nere atautxie, Joxemanuel, gero Frantzire yoanda Saran il zena» (Ibidem: 147). Aizpeko Engrazia Burladak esana: «Beste aizpe Zelestina yoan emen zen Ofizinarra, Martin infernu emen zun atautxie, ta arengana» (Ibidem: 229). *☞ amautxi, bear.*

ateburni. Ik. *burni*.

ateka. Ataka; itxitu batean, hesiaren atea. «Gero ardiak falta eta Inaxioren andrea ardi bille burutik ia egiñen. Noizbait ere aurkitu zettien tratalariaren belatsoan eta hasi dok ateka irikitzen eta ordun azaldu dok Miel Antonio tratalarie» (Astaitz 94d). Miltxoko artzainaren bertsoetan: «Adios esan eta / elkarri begire, / Miltxoko atekan zen / gure despeire» (PP 96: 43). Arroko Karmen Saralegiri jasoak: «Landabordako zerri ordots bat, onera Pastaingo atarire etorrite, ateka beittik gora muturrekin goatute azpitik sartzen omen ze-

tzioan barrena, ta alorrera yoanda: artoa yan da, artoa yan!» (Ibidem: 387). Landabordako Felizitas Zabaletari jasoak: «Beste baten, gure amak esaten tzun: gu bost umek trenbideko atekan kontra, ta trena tunelea allatzen: Adios: ateatzen bazazkit bostek illek!» (Ibidem: 455).

atekola, atakola. «*Atekola*. Los maderos horizontales del portillo o cancilla» (Azp. 63-4). P. Perurenaren esanetan, atakaren alde banatan, zutik, *zepoteak* jartzen dira, eta hauetan taratuluz edo (orain) motozerraz irikitako zuloetan kokatzen dira alderik alde *atekolak*. Arriango Lontxo Lasartek adierazi dit bat datorrela Azpirotzen definizioarekin, baina atakaren alde banatako zutikako egurrei *zotobek* esaten die. *☞ esiola, zepote.*

atereak. Ateraldiak, esaldi xelebreak. P. Perurenak zera jaso dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzari: «Izugarrizko atereak bazittun!».

aterera. Zernahiren ihesbide edo irteera. Honela jaso diot Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari: «Kuelak beian zun olaxeko aterera bat, itturri bet bezela». Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Ala, gau beten etorri omen da Dendari ori, saski aundi bet artute tipulek ostutzea ta, saskie beteta yarri omen do paita gañen, geo kanpotik artzeko; aterera oso txarra omen zun ba batza orrek, eta bin bittarten, Porttolo orrek, paita gañen zegoan saskie kanpotik artute etxera eraman!!» (PP).

ateri. «*Ateri dago*. Escampo, cuando llueve de temporal. Azk., *aterarte*» (Azp. 67).

aterizki. «Sinón. de Aterraldi. Escampada» (Azp. 82). Arruntean *aterizki dau* esaldian txertatzen da. «Aterizkik: Aterguneak» (I. Ibarra 99: 93). P. Perurenak azaldu dizkit hitz hori eta Goizuetako ordaina: *aterkitza*. Geroztik, Arriango Lontxo Lasartek honako adibide hau egin dit: «Aterizki dau ta atera bearko duu lanea».

ator, atorra. Atorra. *Orotariko*-ak erakusten duenez, izen honek gizakien nahiz emaku-

meen jantzi arina adierazten du. *Alkandora*, berriz, gizakiena bakarrik. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak, ordea, indar han-

M. Olano

Lihozko *atorra* honek ba omen du mende terdi pasa (Artxikonea)

diz esan dit, *alkandora* bakarrik gizakiek janzten zutela eta lihozko *atorra* soil soilik emakumeek (huts-hutsik larrugainean jantzi ere, azpiko arropa luze moduan). Baina honako adibideok ez dira, antza, bat heldu Maria Jesusek dioenarekin: Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jaso: «Denan aurren botikario zarra ator utsik yarri emen zen» (PP). Katalintxoneko herriko Manoli Erbitik esana: «Ordun etzen arropaik etxen, ola garbitzera yoateko modukoik, baño ark, yoateatik, bi ator artute, labaderora zila, esan zion amari» (PP). Kantinako Bixente Urrutiari jaso: «Gero Eselakortera yoan nintzen morroi, orain dela hirurogeita bat urte. Urteko ehun duro, bi galtzapare, bi *atorra* eta abarkak zen nere yornala» (As-taitz 93a).

atsaldegiro. Ik. *giro*.

atsaldeko. Arratsaldeko otordua, askaria. Honatx Lesalakorretako Joxemiel Arregiren eta Urbietako Joanitoren arteko elkarrizketa: «Nek artuko zetik bin *atsaldekoak*. -Ez, nek artuko zetik! Etxen ein berrie zeuku obie, ta ziztor puske batzukin nek artuko it» (96: 166). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Ala, segan iñ omen do bere lanaldie frantzes orrek eta, “*atsaldekoa* ittea yoateko!”, deittu omen zioan» (Ibidem: 207). Errezumako Joakin Zabaletaren lekukotasuna: «Ta, beiñ, txokolata ta obie arri pillen ondoan utzitte an ai nitzen nere intentzio guzkin: arrie artute: da!! arrie artute: da! beiditure in gabe, ta alako baten, arrie zelakoan, zein dot? txokolata puske tiatu! Mekaben: ortzak nola luzatzen nezkion gero atzetik beide!! Gero obi utsekin in bear *atsaldekoa*» (Ibidem: 510). Kristobal Olaetxea “*Altzate*”k esana: «Oaindik eunargi zegoan da, *atsaldekoa* inde abittu naiz ekustea, ta non datorren Trifon ori gure etxe alde-
ra larri» (Ibidem: 553). *berendu*.

atsalderdi. Ik. *egun*.

atsaure. Ik. *atxaure*.

atsauretu. Ik. *atxauretu*.

atso, atxo. 1. ‘Zahartutako emakumea’ adierazteaz gainera, Leitzan badu hitz honek beste konnotazio ironiko eta zakar antzeko bat: ‘emakume gaztea’ adierazten du, sarritan kutsu erotiko batekin: *Ikusi al dok orroko atso ori! Bai earra!* Honela dio Iñigo Ibarrak: «Atsoa: Neska puska (A ze atsoa, pozik harapatuko nuke nek)» (I. Ibarra 99: 94). Kristobal Arribillaga “*Beiñes*” bertsolariak nahiko buruhauste izan zuen bere emaztearekin, Lesakolorretako Joxemiel Arregik dioenez: «Ameika aldiz akordatzen zat, goizen sua piztekoan nola esaten zun: “Naio nitek lizarrostoik eiñen ez banu; atsoak erretzen zezkiek denak!”» (PP 96: 152-3). Joxemielek berak dioenez, Miel Joakin Barunek emazteari kantatu omen zion behin: «Beiñ Ayenen kantatu zion bere andre Joanari. Ordun mille duro emandare etzion iñork kantatuko bere andreri, beño ark ordune kantatu! Bai, ure ze tipoa zen! Ala kantatu zion: Igande

askotan bezela gaurre / Etorri de gure atxoa. / Beti izandu baita nerekin / Umille eta goxoa. / Pozik gonbiatuko zattot ba: / Eska zazo kafetxoa. / Ta etxeruntzen eramane'izot / Nik neonek kapaxoa» (Ibidem: 181). *anpolai, mia, mokadu, tordantx. 2.* «Atxo. Disfrazado en Carnaval. *Atxo asko dire aurten*» (Azp. 63-4). Juan Garmendia Larrañagak ere «atxoak» sarrera «disfrazados, enmascarados» itzuli zuen (Garmendia 98-VI: 353). Intzako Damasok Leitzan jasotako esaldia da hauxe: «*Atxoa, atxoa! zarra ta faltxoa!* Ori oi u egiten diete mozorrotuei iñautetan, eta bai edanari-edo emanik bizi denari ere» (Intza 74: 53). Aurreko Garmendia Larrañagak berak 1972. urtean jaso zituen kontuok, besteak beste Benito Astibia “Luxea”rengandik: «El *atxoa* se preparaba en su casa o en la de un amigo, pues procuraba no ser reconocido en el transcurso de su intervención callejera. Entre otros *atxoak* figuraban los jóvenes o *mutillek*, algunos casados y chicas o *neskatxe gaztek*» (Garmendia 98-III: 569). *atxaure.*

atsoin, atxoin. Hats egin; deskantsu, atsedean hartu. Areson, Otsoneko Pilar Arraiagok adibide hauek eman dizkit: «Atsoitteko gogoakin» ‘atseden, deskantsu hartzeko gogoz’; «atsoitten zeon» ‘deskantsatzen zegoen’. Honatx Leitzako adibideak: «Ezkillen yotzen ari zenean atxoteko yotzen zuen [Joxemiel sankristabek]: “mutilzar-neskazar, neskazar-mutilzar, mutilzar-neskazar...”» (Astaitz 92). Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jaso: «Ordun reketek Asturiasko frenteko lanak bukatute atxoitten zeuden Leitzen» (Karta 94). Errutizko Lontxa Olanok esana: «Santokristo orrek zulo batzuk ditto azpin da atatik adakik sartute erabiltzen zuen bizkarren. Gero, karga aundie ta, or emen atxon itten zuen; ortako aldamenen lau laun izaten zittuen sarde banakin da sarde ain gañen uzten zittuen bizkarketako adakik, bittarten atxoiteko» (PP 96: 429). Musungo Fraxku Sagastibeltzari jasoak dira hurrengo biak: «Musunburuko ontan artu betea, ta urrena Eskolabeneko etxen kontran atxoon, da andik etxen punpa. Bost beientzako bi euneko pazka

eramatten emen zun, biaje bakoitzeko» (Ibidem: 464). «Leitzalarretik sekuleko ixtor betek ekartzen zittun, da anaie zenak bizkarrera emanda: “etxeaño allatu arte etzakela gero utzi!”, ta biden bate atxoin gabe etxeaño ekartzen emen zittun gizajoak, gurdie añoako ixtor betek» (Ibidem: 468). Donmartinbordako Fraxku Olanok esana: «Anaie baño bizkorragea zen, da bizkarka mendeatu zun. Noizik eta beiñ atxoitten yartzen bazen: paliza! Alaxe mendeatu zun anaiek!» (Ibidem: 468). *itxoin.* ●**atxoiñazi.** Atsedean harrarazi. Honatx Benito Astibia “Luxea”k esana: «Ala, abittu omen zien da, Ezkurmendiko ortan nonbatte bordan bat billatu omen zuen da, an sartute atek ongi itxitte, beieri pixkoat atxoiñazi tte, fuego berri-ze aurrera» (PP). *azi.*

atsolor. Kontu zaharrak eta berriak harrotzera elkartzen diren emakumeen bilera. *Illunabarrren etorri ai onako onen etxera, atsolorra iñen duu te. Suondoan gustora aski bilduko gatton atsolorren.* Hamabost bat urte nituelarik, behin baino gehiagotan izan nintzen auzoko emakumeek Artzikonean egiten zuten bileran. Uste dut hango sutondo sorgin hartan eta atsolor apal haietan abiatu nuela esku artean duzun liburuaren asmoa.

attaiarreba, attaiarroa. Aitagararreba. Honela dio Benito Astibia “Luxea”k: «(...) gure attaiarroa re bai, eun artan karabineroak alto ta alto, ta orik ez gelditzen, da mandoak bota Tellentxoneko zubie baño lentxeo, ta eskuñeko anka autsi zun» (PP 96: 120). Pastaingo Miel Barriolaren ahotan, hurrenez hurren *attayarreba* eta *attayarroa* jaso du P. Perurenak: «Beiñ, sei beor sartu omen zien Astaitzeko belatson baten da, gure attayarreba Arroko Gabriel ori, iru pulpa zakukin mandoa kargatute erritik etxera etorkio Astaitzeko estarta barrera» (Ibidem: 381). «Gure attayarroai pasatue're bauen ba, politte» (Ibidem: 382). Aliñeko Telesfora Azpirozi jaso: «Ala, eun beten abisoa eman omen zioan, Errege orreri: “Zun attaiarroa or dao Arakindein. Ayerreko bordan zerrie ilde eldu de, ta pixkoat edana dao, ta kauso in be-

arke izoz» (Ibidem: 408). Ikus baita ere: (PP 96: 422, 428, 429). *amaiarreba*.

attatu. Ik. *aittatu*.

atte. Aita. Ez da atzo goizeko aldaera; honela dator Bonapartek itzularazitako dotrinaren izenburuan bertan: «Atte Asteren (sic) dotriñe / Euscaraz Leitceraco paratue»; hau da: 'Aita Asteteren dotrina, Leitzako euskaraz paratua' (Pagola 95-II: 575). Honela dio Sorobarrengo Mikela Sagastibeltzak: «[Bertso] Orik Barungo attunak, gure atten atteutxik patuk emen ittuen» (PP 96: 93). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jaso: «Gure atte zena asko aitzen zen kantari, baño guk ordun ez giñion kausoik itten» (Ibidem: 512-3). ● **atte ordeko.** Aitaizun, ugazaita. Honela dio Astarlako Maria Jesus Sagastibeltzak: «Joxemari, alargun batekin Abadebordara ezkondu, Silbia Gaztañagan atte ordekoa zen ure» (PP 96: 414). *anaiordeko, goazama*.

atteutxi. Ik. *atautxi*.

attuna. 1. Aitona. Honela dio Miltxonbordako Joxe Perurenak: «Gure attuna zenak ala esaten zun, aren goanen or ezautu izandu zula gurutze ori» (Anima 93). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Atsoteitakoak, gutxi asko, gure parientek zien. Nere atten ama, Marimikela, Atsoteitekoa zen, Atsoteiteko attunan arreba» (PP 96: 205). Errutizko amona Lontxak dioenez, «attun amunak eta beste famili guzie Esalakortetik Portolonbordara yoan emen zien» (Ibidem: 426). Errezumako Miel Ramon Zabaletaren lekukotasuna: «Attuna gixaxoa aingerue bezelakoa zen etxe ortakoa» (Olano 98: 321). Aresoarteko Brijida Azpirotzek esana: «Gure attuna, Basilio Sarasola, Tolosakoa zen» (Astaitz 98c). **2.** Gizonkote handi eta bizkorra: *Krixman attuna zen ue; bazittun eun de obeitamar kilo gutxinez*. Honela dio Boxekanbordako Kristobal Rekondok, Bernardino Arrieta "Urto"ren heriotzaz (1938): «Guk ekarri giñun aren gorputze Urtoetik errire. Attuna bai galanta, mendie añaeko tripekin» (PP). *amuna*.

atx. Ik. *otx*.

atxaure, atsaure. 1. Mozorro jantzi, txorimalo, txorizomorro. Juan Garmendia Larrañagak «disfraz» itzuli zuen Leitzan jasotako «atxaure» sarrera (Garmendia 98-VI: 353). Astaitzagako Batiste Zabaletari jaso: «Artu omen dik eskopeta, atera omen dok, eta norbatte zelakoan atxaureti tiroka aittu omen uen, azkeneako atxaurea lurrera bota zun arte» (PP 96: 87). Zaharrerria gai hartuta, Joan Tomas Arraras "Ganbara"k bertso zorrotz hau bota zuen: «Gizonak mundun, zartu ezker / badu mixerie franko: / karkaxa eta mukie sobra / puzkerra ta eztul asko, / ajatuteko galtza zarretan / zarratik eztu fal-

Leitzako atxaurek edo atxoak Zizurkilen (1998)

M. M. Elsegui

tako, / yende arteko baño obe da / alorren atxauretako» (Ibidem: 306). Pastaingo Miel Barriolak esana: «Yoanda rau! bota zien lurrea atxaure ori tte, aballa aurea ta, beste bik esi kontran gordek an eokio bertan da, parra saltatu!» (Ibidem: 386). Areson, Izartegiko Juana Bautista Trekuri jaso: «Dena zomorrotuta itten baitzien lenao karnabalak, maskarakin da itte ittuen. Denak dantzan... geen aikin, geen atsaurek» (Olano 98: 305). **2.** Mozorro edo atsaurea jantzitako pertsona. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «(...) etorri de Praxke ori esneketatik, eta iru atxaure ekusi dittunen ezkaratzen, izutute eskalleak gora abittu omen zen, baño bestek an arrapatu!!» (PP 96: 486). *atxo*.

atxauretu, atsauretu, atxoatu. «Atxoatu. Disfrazarse en Carnaval. Yende asko atxoatu da aur-

ten» (Azp. 63-4). *Atxauretu*-ren etimologiak garbia dirudi: *atso-aguretu*; alegia, atso edo agurearen arropajea jantzi eta haien legea egin. Hemen duzu P. Perurenaren iritzia: «Baina, Tolatxeneko apaiz zena J.M. Azpirozek honelatsu jaso zuen: “*Atxoatu: Disfrazarse en Carnaval. Yende asko atxoatu da aurtan*”. Eta geroztik, maiz leitu eta aditua nago Leitza, *atxaure*, *atxauretu* bezalakoak. Badirudi beraz, *atxoatu* < *atxauretu* < *atxoaguretu* < *atsoaguretu* izan dela sinkopatzeko horren bilakaera» (PP 01: 174). Hurrengo biak Astaitzagako Mikela Labaieni jasoak dira: «Beste beñ, Astaitzan urte pixken batzuk izakio ta, (...) amon orrei etorri emen zetzion gizon bat, (...) eta atariko labepen atxauretu te diruk amonari kendute ospa! Urere, atxauretu zeneako, ez uen ba errutikoa izaan?!» (PP 96: 459). «Ta, urte baten, iotek allatu dienen, ze pentsatu omen due launek?: atxauretute Praxke orrekin izpidetzea nolabatte gizona» (Ibidem: 486). Eta Aresoko lekukotasuna: «Todos los habitantes de la villa de Areso esperaban ansiosos la llegada de los “iotegik” para poder divertirse y disfrazarse, “atxauretu”» (Iruretagoiena 86: 56). *mozorro*tu, *zomorrotu*.

atxo. Ik. *atso*.

atxoatu. Ik. *atxauretu*.

atzamar. «Arañazo» (Azp. 63-4).

atzapar. «Manaza» (Azp. 63-4).

atzelari. Ingurutxoaren soka-dantzaz azkeneko doan dantzaria. «(...) bere oroitzean, [Aresoko ingurutxoan] “zortzikoa” azkeneko dantzatu zuten aurrelaria eta atzelaria (gaur puntakoak esaten dugunak) Bautista Arraigo eta Isidro Pellejero izan omen ziren» (Xixifo 87). *aurrelari*.

atzen. *Atzen* eta *azken*, bi aldaerak adituko dituzu, nahiz eta *atzen* aukera hiztun zaharrengan gelditu gehienbat. Astaitzagako Mikela Labaieni, adibidez, honela jaso diot: «Gero alaxeko atzena izandu ziñenen [Eskolabenekokak], jitoak il zetiñenen». Gorrizko Lontxa Za-

baletari eta Astaitzagako Mikela Labaieni jasotako elkarrizketa honetan, *azken* hartu diot gazteari eta *atzen* zaharrari: «L.Z. Erostune gutxi samar ibilli ituen ferin... Saltzalle asko ta erosle gutxi... / M.L. Bai, oixe, lastime! Ez uen ba illen atzena re! / L.Z. Ez uen ala baño... askotan illen azkenen gutxio nabaritzen!». Honako hau Joandegiko Miel Zabale-tari jaso da: «Atzenen konbertiazi emen zuen: anaiekin ez bazen, beste norbattekin konfesatzeko!» (PP 96: 89). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Gero, arropan gañen kantatu zioan beste bertsoa yostune; (...) Beñ etzat akordatzeko dena. Atzeneko bi puntuk bakarra» (Ibidem: 166). Sorobarrengo Mikela Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Atzene-ko urtetan, aitz erki kuidatue zen, etzun lanik itten, baño reuma izaten zun, te artatik kangrena sartute atzenen anak eta denak beltz-beltz in zezkitzion, oie're beztue zun ark atzeneako» (Ibidem: 180-1). Martikoneko Zelestina Alkozek esana: «Zarrena Manula: burun aunditsue atera ta, sekuleko oñazek irao ta artatik ill zen etxen, atzeneako burutik nastue ibilli zen gaxoa» (Ibidem: 372). Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jaso: «Baittuen emakume gorrak. Beharko gorrak izan. Intzien batek, trenak yo zien tutue eta abitu huen eta hartzeik kenduteko saskie eta trenan atzeneko bagoneko balkonzillora iyo huen eta goardazibillei behatzakin “toma, toma, toma” keñu itten zeyoan» (Astaitz 02a). Ikus baita ere: (PP 96: 466, 485).

atzendu. Ahaztu, ahanzi. Gaur egun ez da arrunta izaten, baina baliteke behiala ugariago erabili izana. Honela ageri da Kristobal Arribillaga “Beiñes”en bertso honetan: «Mundu onetan suerte aundirik / sekulan ez det izandu, / baño oraingo desgrazi latz au / iñola're eziñ atzendu! / Seme bat eman zidan Jainkoak / ta abudo atzera kendu: / Zergatik nere aingerutxo / ain gazterik eraman du?» (PP 96: 150).

atzengarri. «Cosa que hace olvidar otra», dakar Azkuek bere hiztegian, eta bizkaieratzat ematen du (Azkue 84). Hain zuzen ere, oso neu-

riko itzulpena dirudi jaso dudan adibide bakar-
arra azaltzeko. "Erasoteko txerrienak" ber-
tso sailean azaltzen den *atzengarriek* honek
zera esan nahi du: 'gainerako guztiak ahazte-
ko modukoak, okerrenek': «Bost salda garbi
edaten due / Yoantxenean txerriek, / Txopi-
llon eta Ontsalunean / iltzen dittu egarriek, /
Urruztimiltxon azitzen dire / Guzien atzen-
garriek» (PP 96: 93).

atzera. «De nuevo. Hacer algo de nuevo; volver
a esperar algo. Azk., volver a empezar un
juego. Berri berritik, *asi atzera lan ortan; ez bai-
tozo bear bezela bukatu*» (Azp. 67).

atzeratu. «Enfriarse las relaciones de amistad.
Azk., *atzetu*» (Azp. 67).

aukera. «Ind. de *aukeratu*. *Denda ontan badago
non aukera*» (Azp. 67).

aultzarmario. Ik. *demonio*.

aundiuste. Ik. *uste*.

aunditsu. Handitsu; infekzioak gorputzean
sortarazitako kozkorra. «Hinchazón» (Azp.
63-4). Aurreneko hiru adibideak Astaitzaga-
ko Batiste Zabaletarenak dituzu: «Nek As-
titzako Benardori attu izandu neioan, beñ,
lepagañen nola atea izandu zetzion aundi-
tsu bet, ta Joamartin arengana yoanda, nola
lantzetakin xulatu zeioan poleki poleki, bea-
tzan kontra lantzeta patuz, ta sekuleko ma-
teri pillek nola atera zezkion» (PP 96: 363).
«Baita Joamartin Yoanabordakoa re; arire
aunditsu bet ikaragarri atera omen zetzio-
an, bizkar gañen eo etzekit non biñipin, de
Martikoneko Joamartiñeri esan: ea sendatu-
ko al zun?» (Ibidem: 364). «Lepo gañen atera
zetzion sekuleko aunditsue, ta lepoa moi-
tzen etzula eendu zen denbora askoan» (Ibi-
dem: 365). Honatx Martikoneko Zelestina
Alkozek esana: «Nik izandu nun aunditsu
bet belauten, da osaba Joamartiñek ebaki, te
izoba Joanitak in zezkien emplastoak (sic),
osabak ainddu bezela, ta erki sendatu ze-
tzien» (Ibidem: 366). Ikus baita ere: (PP 96:
411). *☞ bixike, txori*.

aundizki. Handiki, ahalgo handiko pertsona.

Honela dio Pastaingo Justo Barriolak: «Or-
dun Leitzeko aundizkiak denak karlistek
emen zien, da gure attuna zena gerratik iesi
etorrie zelako, begi txarretik artue eukio, ta
orreatik deitzen kutsuko gaitze zuenak ente-
rratzeko!» (PP 93: 23). P. Perurenaren bera-
ren hitzetan: «Haundizkiren baten semea
izan balitz, seguru utziko zutela oroigarria
harri ederren batean, hain hargin antzoso-
a izanik Herriko Etxea berritzen ari zela hilda-
ko gizonaren ohoretan» (PP 96: 202).

auntz. 'Mozkor' nahiz 'mozkorraldi' adierazte-
ko ironia. «Hi hao auntze hi!» (Zikilintres 83).
Honela dio Tolatxeneko Fermin Azpirozek:
«Kisuskile ona emen uen gañekoan, beño,
kriston zepeliñak arrapatzen zittuna, ta or-
dun'e gauza bera egiñ ark: Pako kanpora yo-
aten zen bittarten kriston tragoak itten izakio,
ta azkeneako kriston auntze arrapatu!» (PP
96: 128). Arriango Lontxo Lasartek esana:
«Auntze dezentek arrapatzen zittun de, or-
dun'e berotuxea zegoan. Bertsotan etzun
ideik'e, baño saltsan ai bear izaten zun beti,
ta guk ure bear: lañaza ematen giñion: -Benga
Fermiñ, bota zak bertsoa!» (Ibidem: 209). To-
latxeneko Kandido Azpirotzek esana: «Andik
belaxe, etorri dittok Pello ta Joxantonio, ta
usual mordoska artuk izakio! Joxantonio bi-
ñipin auntz ikaragarrikin! Asi dittok lanen al-
damio gañen, ta Joxantoniok sekuleko alda-
roak itten!» (Ibidem: 357). *☞ gorotz*.

aure. «Anciano, viejo. Tono despectivo» (Azp.
67). Luisenbordako Axun Baraibarri galdetu
eta hala dela esan dit, kutsu burlatia zuela
aure deiturak, baina ez duela aspaldian adi-
tu. *☞ atxaure*.

aurki. «Probablemente. *Aurki etorriko da*» (Azp.
63-4). Honela dio Errezumako Miel Ramon
Zabaletak, Erasoteko "Txori"ren gurutzeaz:
«Egi Mearra ta Egi Aundin arteko erreka ba-
ño lentxeo, antxe eotten zen gurutzea, pago
baten sartue, Berutabiden azpikalden ber-
tan. Onezkero estalie izaan da noski. Nere
goanen olaxeko gurutze muttur bet agirin
zula zen da, estali izaan do arbolak aurki»

(PP). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Gerra tarten sortu ez balitz, aurki ez-konduko zien» (PP 96: 45). *☞ noski.*

aurlagun. Haur lagun, karen; “placenta”. Patziku Perurenak Goizuetan aditu duela esan dit. Marianjela Lasarte Gazpillokoak, berriz, Leitzan ere hitz ezaguna dela adierazi dit.

aurreatu, aurretu. Diru edo ondasunak aurre-ratu, aurreztu. Datozen biak Lesakolorretako Joxemieli Arregiri jasoak dira: «Gero senide guzik ainbesteko bana botata eman omen zioan [Kristobal “Beñesi”] bere tokamentue, Joxerramon ori zela medio. Ordun erosi zun Beñes. Peztik gabe baitzen; ameriketatik diruik bate aurretu gabe etorrie!» (PP 96: 151). «“Manula, atea itzazo lau apari, ditezken obenak?” esan zion Joxe Ramon orrek; al zezakeana baitzen Joxe Ramon ori; emen zen gizonik diruz aurreatunetakoa bai, garai aitan!» (Ibidem: 160). Joakina Azpiroz “Purikana”k esana: «Orin maiztarrak zien nere gurasoak, Errutiztxikin bizi ziela, ta amabi duro izaten emen zuen urteko errenta, illeko duroa; baño etzuen ainbesteik’e aurreatzen izaan, da ordañetan yoaten emen zien Errutizko bordara lanera» (Ibidem: 169). Joantzarko Miel Barriolaren lekukotasuna: «Andik urten burure, gure ama zenak, gerran ildeko semengatik diru pixken bat kobratzen tzun, ta pixken pixken aurreatu dotea» (Ibidem: 442).

aurre ortan. Aurre horretan. «Hace poco tiempo: *aurre horretan gertatu zen*» (Azp. 81). Kontakizun baten buruan erabiltzeko esaldia da; hala nola, *orain gutxi, duela gutxi, orain berriro*, etab. *☞ berriro.*

aurrelari, aurrendari. Ingurutxoaren soka-dantzan aurreneko doan dantzaria; sokaren azkeneko dantzariari, berriz, *atzelari* esaten zaio. Honatx zer dioen Xixifok Aresoko ingurutxoaz: «“zortzikoa” azkeneko dantzatu zuten aurrelaria eta atzelaria (gaur puntakoa esaten dugunak) Bautista Arrayago eta Isidro Pellejero izan omen ziren» (Xixifo 87).

«[Miel Gaztelu] Plaza gizona zen. Yendartekoa. Pestetako ezkonduen ingurutxoan aurrelari izaten zen» (Astaitz 91a). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Primo de Riveran omenen, Leitzeko ingurutxoa dantzatu emen zuen, ta Joxe korreoan dantzatu emen zun aurrendari, ta lendabiziko neska atera emen zioan Primo de Riveran alaba Pilar» (PP 96: 488). *☞ ingurutxo.*

aurrezkille. Ik. *ezkille.*

aurtzai. Hautzain, umeak begiratzen dituen; haurrek hari *apa* deitzen omen zioten. Etxeko lanak egiten zituenari, berriz, *neskame* esaten zitzaion.

ausapai. Ik. *sapai.*

ausaro. «Ventisca, nieve arrastrada por el viento» (Azp. 63-4). I. Ibarrak «ausoro» jaso du esanahi berarekin (I. Ibarra 99: 94), baina nik beti *ausaro* aditu dut. *☞ sorgiñ aize.*

auspeza. Auspez. Azkeneko -a horren berri Bittorio Lizarragak eman dit, baina ez dirudi Leitzan orokorra denik: *Auspeza billatu zuen ilda.* Kontrakoari, berriz, *ortzaz gora* esaten zaio; begi eman antzeko egitura honi: «Datorren urtean nahiago nuke arto guziak zainez gora jaioko balira» (Astaitz 94d). ● **auspezka.** Forma pleonastikoa da, hots, aurreko *auspeza* formari esanahi berririk gaineratzen ez diona. Eztebeneko Mikela Sukuntzari jaso: «Auspezka emen zegoan da, buelta emanda eskutan artu zunen, oñik bizik emen zegoan» (PP). *☞ ortzaz gora.*

austoki. Hauts toki. Karobiaren hondoa, egur errearen eta karearen hautsa pilatzen dena. Astaitzagako Batiste Zabaletak jakinarazi didanez, zenbait baserri ondota ere etxean erretako egurraren hautsak pilatzeko *austoki* bat izaten zen, gero alor-baratzak ongarrizteko oso gai ona izaten baitzen errautsa. «Kargatzen hasten ziren karobi-zuloaren barrango haustokin txaplan edo ertzetik gora harri egokikin ingurua exarin exarin ongi hartuz bueltero aldian baino aldian aurrerago harria jarriaz ixten zuten haustokin erra-

datik gora bost oin t'erdian» (Mikela 80).

autsaga. Hauts haga, karobian hautsak harrotze-ko erabiltzen zen haga luzea. «Karobie biztu eta handik zortzi bat ordura hasten ziren hautsagan. Bi mutil bizkorrenak aritzen ziren hartu haga haundi bat eta haustokira sartuaz enbor konkoxkak harrotzen» (Mikela 80).

auts kolore. Hauts kolore, kolore grisaska; batik bat azienda bereizterakoan aipatzen da. Honela dio Errezumako Beatriz Zabaletak: «Bei ttiki auts koloreko kopeta txuri bet zen, “Pajaro” izenekoa» (PP 96: 507). *☞ amorrai kolore, beor kolore.*

autsi. Hautsi, 'erabaki' esanahian. Begira Benito Erasok dioenari: «Beno ba, biderdittera aterako ziela, autsi emen zien azkenen [aiso-arrak eta leitzarrak]: Ibiurko zubire ateako ziela» (PP 96: 101). Gorritenekoa Miel Luis Zestauri jaso: «Naparroan zegoan obenari iñ omen zeioan desapioa gipuzkoanoak Urdanpilleta ori artute, ta Ayeneko ori atera omen zikean, ordun Naparron kanpeon zegoana. Apustue inde, Gorritin yokatzeko autsi emen zikean» (PP). Ik. *autsi*: (Azp. 81).

autsi zak! Hautsi ezak! Egitatearen harrigarria indartzeko, aginteraz janzten den esapide adierazkorra. Honela dio Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak: «Gaztañ irauzten asitte seittun, irrintzike asi omen zetzion Lexakolorretako mutillen batei, kara karan baitao andik Lexakolorreta, ta irrintzike asitte: gaztañen gañetik eroritte lepoa autsi zak alajainkoa!!» (PP). *☞ botazak, iltzak, moztak, pasazak, sartzaiok, tiazak, yozak.*

auzkera. Ahunzkara, ahuntzaren araldia. Nola nahi ere, jende askok *arkera* esaten dio ahuntzaren beroaldiari. *☞ alta, arkeria, iel, katakera, susa.*

auzko. Harunzko; *han* adberbioaren Noranzko kasua. Honatx Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «General Navarrok saldu ein emen zezkion tropak, ta fuertzik gabe geldittu onozkoak. Auzkoak berriz, sekulekoak botatzen omen zittuen» (PP 96: 200). *☞ onoz-*

ko. **●auzkalde.** Harunzko alde. Txokoko Joan Caballerori jaso: «Auzkaldetik, Pagolle aldetik zen Astarlako belatsoa, ta onozkalden, Amorrisketa aldetik berriz Yoantzarkoa» (PP 96: 435). *☞ onozkalde.*

auzo. 'Auzune' adierazteaz gainera, 'auzokide', 'auzolagun', 'barride' ere esan nahi du, eta azken adiera horren adibideak jaso ditut hemen. Honela dio Benito Astibia "Luxea" k: «Nik ezautu nun Miltxoko amuna (...). Gu Laxaron Bordan ta ure Miltxon, denbora askoan auzoak izanduk baigiñen» (PP 96: 47). Martikoneko bordako Bittorio Alkozi jaso: «Auzoak izakio, ta zerbatte izanen zuen, elkarren arteko asarren bat edo» (Ibidem: 107). Bordaberriko Katalin Arribillagaren ahotan: «Ordun ez baitzen oaiñ bezela izaten: auzoak elkarrei launduz itten zien ordun gauzek!» (Ibidem: 308). Martikoneko Joanita Alkozek esana: «Iñaxio Alfarokoa ta, auzoak izan da, ark eraman emen zioan arreoale Malexakenetik Martikonera, bei pareri zintzarrik erantsitte» (Ibidem: 374). Musungo Fraxku Sagastibeltzari jaso: «Ta beiñ Benardo Astaitzako zena ta Joan Sasa zena, mutil gaztek, bik auzoak eta bik launek, eta esan emen zioan elkarrei: Musune yoan bear diu!» (Ibidem: 464). Lesakolorretako Joxemielek esana, 1888ko elurteaz: «Bi metroko emen zen. Auzoak elkarri launduz aittu emen zien tellatuteko elurre kentzen» (PP).

axka. «Expresión para azuzar a los perros» (Azp. 63-4). Nik beti *axka axka!* edo *axka orri!* esaldietan aditu dut.

axkatu. «Azuzar a los perros» (Azp. 63-4).

axolkabetu. Axolagabetu. «Fermin perdetsa da. Lehen etxetik ateratzen etzena zen baño gero herrigizon egin zuten eta ordun axolkabetu zen» (Astaitz 94d). *☞ zerrenda.*

axuri, azuri. Arkume, bildots. *Axuri* aldaera nagusitu zaio jatorrizko *azuri*-ri. Berastegin *arkume* esaten zaio eta Areson izen biak aditzen dira. Honela jaso diot azken herri horretako Migel Barandarin "Olaetxeta" ri: «Ni neoni zortzi arkume galdue nao or, astoakin. Urton, unuzko bide ortati atea giñoan ta, karretera

atea giñenen guardiazibil pareja nonbatte eon da, oartue asto soñue ta, joan zazkiu atzeti ta, nei zortzi ta Ustaiñeneko Juanitoi bi, amar arkume kendu zezkiguen». Leitzan, jaioberritan bereizteko batik bat, *axuri urruxe* esaten zaio emeari, eta *axuri arikoa* arrari. Honatx Gorritzko Lontxa Zabaletari jasoa: «Urte baten utzi giñuzen bost ardizar, axurik azitzeko» (Olano 98: 342). J. Garmendia Larrañagak zera dio Leitzako Sanjuan bezperako jaia: «Por transmisión oral mis informantes tienen noticia de que apagado el *San Juan sue*, en la plaza cenaban cordero asado o *axurie errea*, pan y vino, *ogie ta ardoa*» (Garmendia 98-IV: 263). Astaitzagako Mikela Labaieni, berriz, honela jaso nion: «Artan, saski beltz artan axurie ekarri ziñenen ferire Prexkantonik, saski beltz artan mutturre airi zuula». Lesakolorretako Joxemiel Arregiren honetan elkarren ondoan ageri dira *axuri* eta *arkume*: «Leen onera pestaurren etortzen emen zien kokoak, gariondotako ta axurik eramattea, arkume txar xapuxtu oitakoak eramattea (...). Zaldi txar batzun gañen etortzen emen zien» (PP 96: 126-7). Jatorrizko forma izan arren, *azuri* gutxienetan aditzen da; honatx Pastaingo Rafael Barriolaren lekukotasuna: «Beste beñ, azuri batek ankamiñ gaixto ortakoa arrapatu omen zeioan» (Ibidem: 184). Garagartzako Dolorex Muñagorrik honela saltzen zituen: «24-25 librako azurik 4,50 pzta ta Zortzikonera geienak» (Ibidem: 473). Benito Astibia «Luxea»ri jasoa: «Ostielakin zen ori. 1923n apirillan lendabiziko ostiela. Azurikin etorrie tokatu nitzen ni Zortzikonen» (PP).

axuridun, azuridun. Azuridun ardia, ume jaioberria bere ondoan izaten duena. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Garai artan ardi azuridunak Aritz alden ibiltzen giñuzen, da ak ikusi bidenabar Errezumetik atera Erasoteko ospelen gora Beordaiñ aldera ta or ardik nola zebiltzen ekusita etorri emen zen etxera» (PP 96: 285). *umadun*.

axurtegi. «El cerrado donde se guardan los corderillos separados de sus madres. Azk., *axuritegi*» (Azp. 67). Berastegin *arkume* esaten zaio axuriari, baina zenbait baserritan *axur-*

tegi esaten diote arkumeen itxituari. *axuri*.

ayertu. Ik. *aiertu*.

azaitera. Erdarazko «aceitera». Honela dio Isidro Sukuntza zenak kantatzen zuen «epistola» xelebreak: «Lezie epistola apez txiki / gezurre franko ta egie gutxi: / Areso seta errie / Leitze erri aundie, / Ezkurra hidalgo, / Eratsun liti, / Saldias azaitera, / Zubita ta Elgorri / sorgiñ erriak. / Labayen erri aundie / Pixkoat aurreaxe Etxalar / Oronotz galtzamotz / Donamari ipurtzuri / Aleluie!» (PP 96: 595). Antza denez, hauxe da *azaitera* izengoitiaren jatorria: Munduko *eje* edo ardatza Saldiasen zegoela esaten zen garai batean, eta ardatz horrek olio behar zuela Sanjoan inguruan. Hortik Saldias «azaitera» deitzea. Hori bai humorea zakurraren ipurdian dagoen herri baten gorantza ironikoa egiteko!

azal-aitzurtu. «Cavar ligeramente, sin profundizar» (Azp. 67).

azalak izan. «Ser carota, atrevido. Tener cara» (Azp. 63-4). *Orrek zetik azalak orrek!* edo *Oik azalak oik!* izaten da esaera. *kopetazal*.

azarkin, azerkin. 1. «Azarkin. Remiendo de las abarcas de cuero» (Azp. 63-4). **2.** Nortasun bihurriko pertsona deskribatzen du *azarkina baino zailagoa izan esaerak*: *Azarkiñe baño zailagoa da gure Ander*. **3.** Lan handia egiten duen pertsona, aztarrikan bezala saiatzten dena: *azerkiñe*. Azalpen horixe egin dit Gazpilloko Marianjela Lasartek.

azarkindu. «Remendar las abarcas de cuero» (Azp. 63-4).

azeak

aze. Bi kirteneko tresna zorrotza; zurginkoan, etxeko zurajeak, lan-tresnak eta bestelako zurlanduak zuritu eta leuntzeko erabiltzen da. Azpirotzek «azi» jaso zuen: «Especie de cuchillo con 2 mangos para refinar y pulir las tiras de material de castaño para hacer cestos» (Azp. 81). Aldaera hori Lesakan zegoen garaian jasoko zuen Azpirotzek, herri hartan *azia* aditzea espero baita. Ziurrenik hangoa izanen da, baita ere, honako hau: «*eskutil*. Mango: haziaren eskutilak» (Azp. 81). Bestalde, begira zer dioen Juan Garmendia Larrañagak, Arantzako Xalbador Madariaga saskigilearen lantegiaz: «*Azia* izeneko erreminta Leitza-n landua da». Gaztelereaz «cuchilla» deitzen dio (Garmendia 98-II: 437). *☞ marrosketa*.

azerikutxe. Azeri kutxa. Azeria bizirik harra-patzeko, ehiztariak erabiltzen duen zurezko kutxa. «Azerikutxe patu nien Yoandegiko Ospelen baño ez yakin sartu den» (Astaitz 94d).

1 azi. Ik. *pikor*.

2 azi. «Contr. de *arazi*. *Eginazi*, *ikusiaz*, *yanazi*, cont. de *eginarazi*, *ikusiarazi*» (Azp. 67). Hiztegi honetan aditz arazle ugariren aukera aurkituko duzu: *salduazi* (in *aize*), *ariazi*, *atxoiñazi* (in *atsoin*), *beroazi*, *eamanazi*, *edanazi*, *ekarrazi*, *eraiñazi*, *eroazi* (in *erotu*), *estiazi*, *fue-razi* (in *fueratu*), *ikazi* (in *ikatu*), *illazi*, *iñazi* (in *in*), *irakiñazi*, *konbertiazi*, *nazkazi*, *partiazi* (in *partitu*), *patuazi* (in *patu*), *sarrazi* (in *sartu*), *yarrazi* (in *yarri*).

azigarri. Hazigarri. «Aizkoraren azigarrie», jaso zion Juan Garmendia Larrañagak Tomas Erbitiri: «Pieza de relleno y refuerzo empleada en la forja del hacha (...). El *azigarrie* se introduce en la pletina doblada previamente» (Garmendia 98-VI: 521-2). *☞ aba*.

azinda. Azienda. **1.** Etxabere; batik bat txerri, behor eta behia bezalako animalia larria adierazten du. Honela jaso zuen P. Perurenak: «Joxe Astibi beikoa, gerran ilde enterratzeko etxetik atera zuenen, bei bet marruke asi ta ez omen zen ixildu berriz yendea etxen sartu arte. Azindak erki sumatzen emen do etxen

eriotza» (PP). «Nork edo nork zikirioa eta zalkea egiten zituen lastotarako. Allorbea ere bai batzuk azinden yanaritarako, baina esne-ari gusto txarra ematen zion» (Astaitz 94d). Landabordako Felizitas Zabaletak esana: «Zerrama bate galdu ziun trenak beatzi ume-kin zegoana, ta ola azinda asko galdu ziun trenak» (PP 96: 455). **2.** Aurreko esanahia hedatuz, neurriz gaineko indarra duen gizakiaz esaten da. Honatx Benito Astibia «Luxea»ri jasoa: «Soskorrak pikatxonakin yotzen zittun: ortik atea ze azienda zen!» (PP).

azintzio belar. Ik. *sendabelar*.

azintzio egun. «Día de la Ascensión» delakotik. Garai batean Pazkoako ostegunean izaten zen, orain Corpus aurreko igandearekin ospatzen bada ere. Honako esaera hau gogorazi dit amak: «Tres jueves hay en el año que relucen como el sol: Corpuschristi, Jueves Santo y el día de la Ascensión». «Gure aurreko zaharrak esaten zuen Azintzio egunen Jainkoa zerueta iyo zenen hodai eder batek estali zula» (Astaitz 99a).

azio. Ekintza, egitate, gehienetan gaiztoa, baina ez beti. Honela dio Astaitzagako Batiste Zabaletak: «Norbatte il zulakoan, gizona larri, yoan omen duk Martikonera zuzenen, ta ordureko Yoanes bere azioa inde etxen sartue» (PP 96: 87). Gorritineko Miel Luis Zestauri jasoa: «Beño urrengo urtea allatu dok eta: lengo azio bera iñ aisoa-rrak!» (Ibidem: 100). Sorobarrengo Miel Sukuntzak honela kantatu zion Juan Bautista Irazoki abadeari, 1994ko Baserritarren Egunean: «Barkazioa eskatzen diot / ein badiou azioa, / orrek bakizo zer daukan bada / bere obligazioa, / erriari eziñ egin-go dio / iñolaz desprezioa, / ur bedeinkatu pixkat artuta / bota zuk bendizioa» (Ibidem: 188). Kortabordako Martin Oronozek esana: «Axintxio ori tipo ikaragarrie zen. Orrek bazittun iñek sekuleko azioak» (Ibidem: 199). Goizuetarrek San Mieli ateratako bertsoetan: «San Miel, Jesukristo / Buruen artute, / Emen etorri zaigu / Guk abixatute. / Aren azio ederra / Ez nao az-

tute. / Gaitze ongittu digu / Denbora oz-tute» (Ibidem: 320).

azkalanga. Hazka langa. «Tronco delgado y

M. M. Elozegi

errepidean hildako *azkanarroa*

bastante largo que colocan los pastores a una altura prudencial del suelo para que se rasquen las ovejas» (Azp. 63-4). «Ardilarrue zen lehenago euritarako trajea. Eurie edo kazkarabarra ari zuenean ardilarrue bizkarraren yantzi eta segi harbi ateratzea, ezkurren zebiltzen zerriak ekustera, ixtegiara, bidaittera (bideak konpontzera), ardientzat azkalan-ga yostera...» (Astaitz 00). *azkatu*.

azkanai. Hazka nahi. «Picor. Rasquera. *Besoan azkanaia daukat*» (Azp. 63-4). *azkatu*.

azkanarro. Azkonar; erbiunidearen, ipurtsatsaren eta lepatxuriaren familiko ugaztuna. Leitzan ez eze Goizuetan ere *azkanarro* aldaera horixe erabiltzen da. *iabera, lepatxuri, udo*.

azkar. Indartsu, bizkor; gure sortaldeko euskalkietan duen esanahi berean. Halere, *bizkor* askoz ere arruntagoa da ulermodu horretan. Honatx Tuteneko herriko Ines Arribillagari jaso: «Izeba Gorritzkoak esaten ziun guri, oso azkarra zela gure atte [Batiste] zena. Baño, pizkorra ta trebea gutxi izaten dien oitakoa! Non zen arriskoa, an izaten emen zen ure» (PP). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Joan Kordaun ori gizon azkarra zen, ta ikarrari pizkorra. Oaiñ Ayuntamentun dagoan erloju aundi orire orrek ioa omen da bizka-

rez» (PP 96: 208).

azkatu. Hazkatu. «Frotarse el picor, la rasquera. *Besoa azkatu dut*» (Azp. 63-4). Honela dio Miel Ramon Zabaletak, *Atarrabio*-ren istorioaren harian: «-Nola dakizue zuk, olako biden pasatu den zaldie nabarra dela? / -Bide baztarreko Aritzen azka aittue zegoan, ta ille nabarrak an utzi baititto» (PP 96: 500). *azkalanga, azkanai*.

azkor. Hazkor. «Lino-haziak gordetzen dituen leka», dio Sarasolak (96). Heldu den adibideari eta *azkorrazaturen* esanahiari erreparatuz, orde, leka hori jotzeko tresna ere izan litekeela ematen du: «Etxe askotan ikus zitezkeen liño-zko harie egiteko tresnak: liñarrie, kabik, garbak, azkorra, txarrantxe, subatsa, ardatza, liñaye eta alkaye» (Astaitz 94d).

azkorrazatu. Hazkortu. Berez, linugintzatik datorren aditza da, eta «lino-landarea, haziak aska ditzan, astindu», adierazten omen du (Sarasola 96). Baina nik zentzu metaforikoan jaso dut; Gazpilloko Marianjela Lasartek jakinarazi didanez, «norbaiti jorrada eman», «egur eman» esan nahi omen du, zentzu fisiko nahiz moralean: «Earki azkorrazatu due!».

azmar. Hausnar. «Rumia» (Azp. 63-4). Honela dio Benito Astibia «Luxea»-k: «Beti bere idi akal batzuk uztarrin zittula ibiltzen zen. Etzun azinda gobernatzeko bate arteik. Txar ikararrik eukitzen zittun; ta txarrak eukitzea bat dozo! Zuk atea kontuk: biamonen lanea goizao yoateatik, bezperatik lotzen zittun! Ta, idik uztarrin lotute berak etzanda azmarraren erki aitzen ziela yarrik izaten zittun»

M. M. Elozegi

abelgorriak ere *azmarlarik* dira

(PP 96: 418). Tuteneko Miel Zabaletaren hitzetan, Joantxeneko "Eroa"ren pasakaria: «Ori pasatute andik denboran burure, berri-ze bik deabrukerin de, yai beten Eltzabalko ortan Yoantxeneko beiek emen zeuden, azmarren etzanak. "Baietz nik bei oitako baten adarreta saltatu", Yoantxeneko orrek. Eta "ezetz" bestek. Lau anken yarritte yoan emen zen ixtor tartetik poleki poleki ta, ondoratu denen, yia!, salta emen da beien adarreta, ta goatu emen zaio beie ta, sartu ezpañetik adarra ta dena iriki matraill alde guzie. Leno eskopetakin urratue zuna, berriz beiek urratu emen zion» (PP). *☞ liburutoki, estamao.*

azmarlari. Hausnarkari, liseriketa-prozesuan hausnartzen duen animalia.

azmartu. Hausnartu. «Rumiar» (Azp. 63-4).

azpierre. «Se dice de hierba que está a punto para que sea segada» (Azp. 63-4).

azpikoaz gora. «A la inversa. Azk., *azpikoz-gain*» (Azp. 67). *☞ ortzaz gora.*

azpildu. «Tajar las castañas para que se cuezan mejor» (Azp. 63-4). Azpirotzek berak, 1981eko alean, *bizpildu* dakar («tajar, atarazar castañas para cocerlas mejor»), baina ez du zehazten zein herritan jasotako hitza den. Bestalde, P. Perurenak adierazi dit Goizuetako ordaina *mazpildu* dela.

azpintze, asprintze. 1. Ardientzako lizar-hosto bazka paratzeko, bi sarderen artean erakitzen den euskarria; Pontxito Irurtiak berritu dit. Honatx P. Perurenaren lekukotasuna: «Eta *iratzemela*, Leitzan *itxiola* deitzen diotena? Hura iratzeen printzesa zenuen: artzain txaboletako kamaina gozo, urtero lurrin gozoz berritua; edo ardien negu iluntzetako afari goxo, mutxitetan (Goiz.) edo azpintzetan (Leitz.), lizar hostoaren azpian paratu, eta txorostez loturik, printzesaren urrezko adatsez egindako aloza iduri» (PP 98a: 75). Ultzama aldean, berriz, honela jaso du Orreaga Ibarrak: «Aspintxe: Tenazas para coger las castañas» (O. Ibarra 97: 156). **2.** Zimurtzia. Aurreko esanahia

hedatuz sortutako adiera dela dirudi; izan ere, *azpintzerekin* lizar hostoa zimurtzitu egiten baita. Barrenea etxean adierazi didatenez, Leitzan ez eze Beruete aldean ere hitz hau erabiltzen da.

aztaille. Haztaile, hazle; haur edo umeak hazten dituen. Honela dio Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk: «Gure ama oso ume aztaille ona zen. Hamazazpi launeko familie azi zen Gaxpillotxikin (sic) gure denboran, da arrek etzion iñori eskuik yarri izanen gañen» (PP 96: 532).

aztakatu. Haztakatu. «Pisotear cualquier sembrado. Azk., hozar los puercos y jabalíes la tierra» (Azp. 67). *☞ aztalkatu, muturketu.*

aztal. Orkatila eta belaunaren arteko zango zattia, atzealdea bereziki. Honela dio Musungo Fraxku Sagastibeltzak: «Beti ankutsik ibiltzen baitzen, baita kanpoan e, ta Martioxe agakin dinbi! ta danba! aztalak erki beotu!» (PP 96: 464). **●aztal utsen.** Aztal hutsean; galtzerdirik gabe ibili. Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk hiketan esana: «Oain monjak e aztal utsen zizten!» (Olano 98: 331). *☞ berne, txurmio.*

aztalka. «Esfuerzo grande de los animales de tiro con las patas» (Azp. 63-4).

aztalkatu. Hankapean erabiltzearen poderioz, lurra lohi heze egin; horrela azaldu dit Mikela Labaien Astaitzakoak. *☞ aztakatu.*

aztalual. Aztal uhal. «Correa ancha de cuero que haciendo tope en las nalgas de caballerías, impide que se les venga encima del cuello» (Azp. 63-4). Saldisko Pedro Urrutia "Koskorro"ri jasoa da bi mandazainen arteko elkarrietzeta hau: «-Geldik pixkot! / -Zenai duk? / -Estuzik aztalualala mando oneri. / Estutu nion aztalualala, ta esan zian settun: / -Olaxeko bat bear nitek nik!» (PP).

aztarnatu. Aztarna edo arrastoa bilatu. «Aztarnatu: Sumatu» (I. Ibarra 99: 95). Honatx Gorriteneko Miel Luis Zestauri jasoa: «Gorrittikio danboliñek izaki astoa, ta ostu eñ emen zioan. Gizajoa, aren bille ibilikio (sic) nondik aztarnatuko zun» (PP 96: 320) edo (PP 93: 16).

aztarrikatu. «Escarbar. *Olloak baratza aztarrikatu dute*» (Azp. 63-4).

aztarrike. Azpirotzek hiru adiera aurkitu zizkion, baina guri bi askiko zaizkigu: 1. «Escarbando» (Azp. 63-4): «Baratzatik kukurruk ai ditton ullar ta ollaskoak da gañera aztarrike zebiltzen ollo batzuk» (Mikela 96). Bordaberri zaharrak, Kontsejuan emandako oilo salda gustatu ez, eta bertso hau bota omen zuen: «ollo ankarik etzat gustatzen; / tiatu dittot arrike, / nere tripen baño plazan gustorao / ariko ide aztarrike» (PP 96: 307). 2. «Actividad extraordinaria, empeño» (Azp. 63-4). Ikus bedi Leitzako Udalak eta Aurrera elkarteak 2001. urteko *Plazaola* aldizkarian egindako agurra: «dagoeneko gure legealdiaren erdia igaro dugu eta herrirako egitasmo oso haundiak zirenak, iada egi dira (...). Eta hemendik gerora ere saiatuko gara aztarrika!». Bukatzeko, beste hiru adibide, aurrenekoa Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Beste aten Beiñesen bertan maize zuitzellek zien, da Astibi orrek sekuleko azta-

rrikek ebilli zittun, iñune gelditzen etzela» (PP 96: 158). Pastaingo Patxi Barriolak esana: «Ta bin bittarten ardi beltza izakio lau ankaz gora geldittute aztarrike zebillena, ta ark otsoa zela uste!» (Ibidem: 378). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Antxe sartu emen zuen ezkaratzen. An ben enborrakin aztarrike zebiltzela, etorri de Praxke ori esneketatik, eta iru atxaure ekusi dittunen ezkaratzen, izutute eskalleak gora abittu omen zen» (PP 96: 486). Ikus baita ere: (PP 96: 397, 436).

aztin, aitzin. Arestian. «*Aztin*. Hace un momento. *Aztin etorri da*» (Azp. 63-4). Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaieni: «Aitzin aitto gatton beoriken kontutan, oaiñ e seittuko zeionu orri pixkoat». Martin Lizarraga “Infernu” txerriketariak esana: «Zugarramurditik sartzen giñozen mendizmendi beste aitzin esan doten Arizkungo eta Mayako baserri horik denak ekusiz» (Astaitz 87b). ●**aiztitxoan, aixtitxoan.** Ttikigarria maiz erabiltzen da. Astaitzagako Ba-

baba. Ik. *maskillo*.

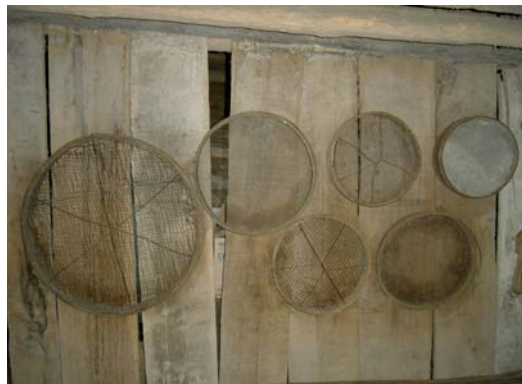
babes. «Leku babesa. Adj. en Leiza: *leku babesean dago gure etxea*. Protegido, resguardado: *leku aize-babesa, leku hotz-babesa*» (Azp. 82). *☞ aizegordeleku*.

bada ta ezpada. «Quieras o no quieras. *Bada ta ezpada etorri bear dezu*» (Azp. 63-4). Argitaraldi berean *badespada* jaso zuen Azpirotzek: «Por si acaso».

bae, bai. Areson 'gabe'adierazteko aldaera. Aresok bat egiten du Lizartza, Araitz (Atallu, Azkarate) eta Goierriko hizkerekin. Leitzak sortaldeko hizkerekin egiten du bat *gabe* esaten. Honela jaso diot Areson, Otsoneko Pilar Arraiagori: «Ikisi baia» 'ikasi gabea'. Honako hau, berriz, Alpaiteneko Joxemari Arraiagok esan dit: «Aeson izautu al da baitaiatu baikoik?» 'Areson ezagutu al da baitaiatu gabekorik?».

bai. Bahe. Irina iragazi eta zolda arrastoak bereizten dituen sare tupitua, inguru guztian uztai biribil bat daukana. «Baie da iriñe irabaztekoa», esan dit Juan Mari Barriolak. Errezumako Miel Ramon Zabaletak honela dio «Atarrabio» izenekoaz: «bayeri eraiñez, "ari nak, ari nak..." esaten erakutsi emen zion bayeri» (PP 98a: 12). ● **galbai.** Galbahe; gari alea eta zahia bereizteko iragazkia, neurriz baie eta sispaieren artekoa. «Semeak: Honenbeste kafe eta kopa emanez etxea yannen dugu. / Amak: Zuhurraren poltsak bi zulo. / Semeak: Abarrarenak galbayek hañe» (Astaitz 95). Benito Astibia "Luxea"ri jaso: «(...) ta gero obei urte [Ameriketari] inde, artzaie il zenen, aren diruk artute onera

etorri zenen, galbaie bete urre ekarri emen zun» (PP 96: 48). *☞ galbaitu*. ● **sispai.** Zuloune zabaleko bahe handia, bestetarako beste banabarrak eta zahia bereizteko erabiltzen zena. *☞ sispaitu*.

M. Olano

Astaitzagako ganbaran, ezker eskuin: *sispai* handia, goian bi *galbai* eta *bai* bat (irinak txuritua); beheko lerroan *sispai* eta *galbai* bana

bajaune. Hondogune edo apalgune orografikoa. Honela dio Urriztimiltxoko Joxe Zes-tauk: «Eskopeta artute lasterka atera emen uen Atekaundire. Kitarran bueltako paren goien bi arrobik bajaunea itten die ba?, ari esaten zetziok "Atekandie". Apustu bizin ba omen zik Atekaundire, ta juxtu juxturn basurdea orduntxe allatzen, tapa! tapa!, bi tiro tiratute, seko basurdea!» (PP).

bakan erein. «En contraposición a *urru* (muy junto), sembrar con holgura, anchura» Azp. 67). *☞ urru*.

bakar. 'Solo, a solas' nahiz 'solamente' adierazten ahal ditu. Gipuzkoa aldean, aldiz, *bakarrik* adberbioa erabiltzen ohi da. «Orain Artxikoneko

bordan bakarra ikusten dire artametak» (As-taitz 02). Mikoneko Joanjoxe Kanflankak esana: «Beira ze esateizuten: laroi dozenak autsiko ittugu, ta bi arraultze bakarrek ustelak ate-atzen badie, bi bakarrek, nik patuko ittut» (PP 96: 399). Astarlako Katalin Alduntzinek esana: «Amairu urte bakarra bizittu zen gure atte zena gure amakin, da alare zortzi ume izandu zittuen» (Ibidem: 437). Goikobordako Felipa Aierdiri jasoa: «Ordureko amak bazkarie prest eukitzen tzun, da beieri yana ematetako lana bakarra izaten zun attek» (Ibidem: 440). Indianabordako Joxe Sagastibeltzak esana: «Amabi senide ittuen orik, baño gure attek bakarrek seittu zien palenkan» (PP).

balantzatu. «Tambalearse» (Azp. 67). *aldaro, aldaroka.*

balantziku. Ik. *belauntziko.*

baldarka ibilli. «Andar dificultosamente, torpemente» (Azp. 63-4).

baldartu. «Entorpecérsele los movimientos del cuerpo» (Azp. 63-4).

bale. Haur artean usadio handikoa izaten zen *balen* edo *balera yostatzea*. Juan Garmendia Larrañaga etnografoa Errekako eskolan eta Gazpillotxikin ibili zen, 1982. urte aldera, joko honen aztarrenak bilatzen: «Urte guztiko denborapasa izaten zen eta neska-mutilak aritzen ziren, hamazazpi urte inguru bete bitartean. Aurrena korroa egiten zuten eta partehartzaileetako bategen jolaskideak banan banan seinalatzen zittuen ondorengoa esanaz: *Gaztaina-gora-behera-txipitin-txapatán-fuera*. Fuera egokitzen zaitzaiona borobiletik kanpo geratzen zen, eta goran aipatutakoa behin eta berriz esaten zen bakarra geratu arte eta honek *betetzen* zuen. *Betetzen* zuen hau geldirik geratzen zen lagunak metro batzu urrundu arte, eta orduan ekiten zion banaka harrapatzeari. Nahikoa izaten zuen ukitzearekin eta *preso* eramaten zuen alde z aurretik jarritako tokira, pareta, harri edo zuhaitz ondora. Bigarren *presoa* aurrekoaren eskutik lotuta uzten zuen eta *balea* amaitu egiten zen korrika ari ziren guztiak *preso* izatera pasatakoan, eskutik hartuta edo *sokan*. Jokuari

lehen ikusi bezala ematen zitzaion hasera. Baina korrika libre zebiltzanek harrapatzaileari ihes egin, *betetzen* zenari, eta presoren bat ukitzen bazuen *soka askatuta libre* esanaz, eskutik kateatutako guztiak libre geratzen ziren. Jokua *balen* eta *balera* izenez ere ezagutzen da» (Garmendia 98-IV: 264). Bordaberri xarrak Joxemartin Larreari honako bertso hau bota zion, emazte gazteegia hartu zuela eta: «Gaizki etzaidek artu / Joxemartin Larrea: / deustako gauz eztena / artu dok andrea, / muturre zimurre ta / lepoa arrea; Uztarlekure yoaten tzak / launekin balera» (PP 96: 303). Honako hau Martikoneko Zelestina Alkotzen lekukotasuna duzu: «Yai atsaldetan da, auzo guziko neska mutikoak Pastaingo pagoatan biltzen giñen, da gure dibertsioa, an izaten zen: balen da, kartetan da...» (Ibidem: 375). *kukutan*.

balekebale, balikebale. Badaezpada ere, zer gerta ere. «*Balekebale*. Por si acaso» (Azp. 63-4). Honatx Iñigo Ibarraren adibide xaloa: «Balikebale: Bada ez bada ere. (-Enbido ttikire -Euki, balikebale)» (I. Ibarra 99: 97). Arriango Lontxo Lasarteri jasoa: «Artxulon bera eldu zela, berri ze beiretu bear zula ba: ya kartera an zegoan! Artxuloko arripillen baten eukitzen izan bear zun gordea. Yoanda balikebale ikustea berri ze, ta: kartera an!!» (PP 96: 206).

baliatu. Langiteren batean norbait beregain aritu. Honela dio Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk: «Eskuñeko beatza, erdiko luze au (...), zun motza, ta izaten emen zun kezka, yosten baliatuko ez ote zen» (PP 96: 532).

balikebale. Ik. *balekebale*.

balkobe. Balkoi. Honatx P. Perurena, filologo lanetan: «Xoragarri da napar hizkerak holako hitzak etxekotzean egin duen bihurrera. Hona Leitzako batzuk, erdal *-an, -ano, -on, -ona* atzizkia, euskaraz *-be* nola bihurtu duten: *balcón* > *balkobe*, *cristiano* > *kristabe*, *sakristán* (sic) > *sakristabe*, *colchón* > *koltxobe*, *jabón* (*xabón*) > *sabe*, *sazón* > *sasobe*, *razón* > *arrazobe*, *sermón* > *sermobe*, *botón* > *botobe*, *ratón* > *arratobe*, *trombón* > *tormobe*, *eskribano* (sic) > *exkurrabe*, *escolano* > *eskolabe*. / Honez gero esana lidake Astaitzek:

“Karrettokerik dittok orik! Leitzen eztit (sic) sekulen aittu eskolabea!”. Nik ere ez egun, inoren ahotan. Baina, bai askotan aditu eta ikusi ere, *Eskolabenea*. XVI. mende erdi alderako ageri da elizako paper zaharretan *Eskolavenea*, eta auskalo noiztik zetorren erabiliz ordurako» (PP 95: 83-4). Honako hau Gazpilloko Marianjela Lasarteri jasoa da: «Losa eon bear zun tximistek edo ola arrallatue balkoben» (PP). «Balkobera ateratzen zen eta norbatteku oihu egin bali bezala erantzuten zuen: “Ei, bai, bai, belaxe yoanen naiz”» (Astaitz 94d). Joantxeneko Patxiku Alduntzinen lekukotasuna: «Galtzak erantzitte, balkoben utzi omen zittun txintxilik» (PP 96: 95). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Ayenen morroi zegoala, beñ, labaderotik salto in izan bear zun Ayeneko balkobera» (Ibidem: 121). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «1919ko maiatzen Joxemari amerikanoa Musungo balkoben emen zegoan prozesioa ikusten, da neska guzik errezkoan banaka banaka eldu ziela, ordun oartu emen zen Kataliñ ze neska ederra zen» (Ibidem: 235). Errezumako Joakin Zabaletari jasoa: «Ala, Joanita onek errekan lixue iñ emen zun de, saski aundi beten yaso bizkarrera, ta ganbako balkobera eramane, ta nonbatt nekatute yoaan zen, da danba! bapaten bota do saskie, ta losa autsi tte goittik bera saskie ta arropa guzik, beko balkobera» (Ibidem: 503). *arratobe, arrazobe, botobe, koltxobe, panparrobe, pozobe, preobe, sasobe, sermobe, turmobe*.

ballestatu. Txerriari lepoan haga bat trabesean lotu, hesitik kanpora alde egin ez dezan; azalpen horixe egin dit Astaitzagako Batiste Zabaletak. «Zerri ballestatua baino traketsa goa haiz da!» (Astaitz 82). *alorkoi, sarkoi*.

baltsa. «*Elur baltsa*, “nieve medio derretida”» (Azp. 63-4). *lapaxta*.

banabar. Hitz honen jatorria *baba nabar* omen da; Gipuzkoako ordaina den *babarrun* edota Goizuetako *baberna* bezalakoez, berriz, **faua Romana* dute jatorri (Ik. OEH). Begira zer dioen Benito Astibia “Luxea”k: «Andik aterata Mikonen bizittu omen zen Urbitako aure ori, ba omen zun ba eskrituretan seinalamentue zerba-

tte iñe: urten zerri bet illen zioala, ta eztaikit zenbat banabar emanen zioala» (PP 96: 78). Martin Larrrazi jasoa: «Yoan baiño len, operatute ondoren denetik yaten zun: banabar gorrie ta yartzen zioan guzie, baño andik etorritokoa deus gutxi» (Ibidem: 262). Goikobordako Felipa Aierdik esana: «Baño urea gallendue zun gure attek ordureko, ta patu zion rejimen zorrotza: banabarrik ez, iriñik ez, ta dena ez... Ta esaten tzun: “Nik gustoko deus ez yatekotan, ildare igoal diol!”» (Ibidem: 444). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jasoa: «Orduko bazkarie poli-politte zen da: banabar pixkoat eosi, talo at erre, akin yateko, banaarrakin yateko» (Olano 98: 321). «Sartu ziren mendiko ostatura eta hasi ziren banabarrak odolki puskekin eta piper berdeekin yaten» (Astaitz 98b). *panpano*.

bapo. Arrosnabarretan adjektibo edo atributo gisa ageri zaigu; gaztelaniazko *guapotik* heldu omen da (Ik. OEH), eta antzeko adiera bide du hemen ere: «Ederra da ta bapoa / bera den bezelakoa» (PP 96: 18).

Barabar. Baraibar, Larraungo herria. Honela dio Joakina Azpiroz “Purikana”k: «Errutizen bizi zien: bi aizpe, Joanita soltera, neskazarra, ta bestea orrekin ezkondu, ta etzuen familik izandu. Barabarkoa zen gizon ori berez» (PP 96: 169).

Barabarko eliz ataria

M. Olano

barabartar. Baraibartar, Baraibarko herritarra.

barbero. Leitzalarrean, Urtotxikiko bordatik beherago, Sarasain erreka ondoan, *Barbero itturri* izenekoa heldu da. Aritz malkorko mehatzeak lanean ari ziren garaian, hartantxe egiten omen zuen *barberozko* lana bizarginen batek, eta izena hortik helduki. Bestalde, gogoan harbedi Leitzako etxea izandako *Barberonea*, gero *Barbone* bihurtuko zena, azkenik Joxemari amerikanoak bere palazioa egiteko botarazia (Ik. argibideak: PP 96: 236). Honela dio Donmartinbordako Fraxku Olanok: «Joan Larraz barberoak, goata pixkoat yarri te bendatu zeiden, baño alare odola len bezelaxe ateatzen zen» (Ibidem: 430). *☞ barberozko.*

barberozko. Bizargintza, bizarginaren langitea. Begira zer dioen Babilio Ranz barberoak: «Ni barberozkoan eta fotografia ikasten hasi nintzen Pako barberoarekin, Irategiko herrin» (Astaitz 94b). *☞ albaiteozko, alkatezko, artzai-zko, errerozko, kuranderozko, maisuzko, mikel-eteko, nekazalko, sankristabezko, sekretariozko, sorginko, zapaterozko, zurginko.*

bargasta. Ik. *bargoxta*.

bargo. Zerri eme (ahardi) gaztea, bost-sei hilabeteakoa, *artantz*u esaten zaion ardiaren adintsukoa, oraindik aurreneko umaldia izatekoa beberaz. Adin horretako arrari *ordots* esaten zaio. P. Perurenak dioenez, Tomas Barun, «kaskailutzen» ari zela eta, Kortekobordara bidali omen zuen aitak: «Baina ez hutsik: berrogei ardi, bi xerri bargo, hoge oiolo beren oilarrekin eta nekazalkorako tresnak emanda» (PP 96: 183). Honatx Eztebeneko Mikela Sukuntzaren lekukotasuna: «Beste baten Moxenenek tokatu nitzen, albaiteoak asmatzen ezta neri deittu zidean, ta nik ez yakinkio albaiteoia oaiñik an zenik. (...) Bargoa zen zerrrie, ta zazpi ume atera nazkion, albaiteoia sokalden zegoan bittarten» (PP). Benito Astibia «Luxea»ren hitza duzu: «Eskolabenekoak (...) zortzi bargo errak zittuen, ben zerramakin, Urdolako ortan ibiltzen zienak, ta beñ Eskolabenekoa zerrik ekustera yoanda gure attuna Urtotxikikoa gorosti biltzen an ibilkio, ta esan emen zion: Aze zerri aldie daukekena!» (PP).

Arroko Esteban Saralegiri jaso, Olanzko Haritz haundiaz: «Iru sardekoa omen zen aritz ure, ta elurte aundin baten karga aundigie artute iru adarrak alde banata partittu emen zezkitzion. Adar aitako batek barrenen zuloa zun, da an eondu izandu de gure zerrama zazpi umekoskor bargokin» (PP).

M. M. Elozegi

zerri bargoa

bargoxta, bargasta. 1. «*Bargazta*: Cerda que se deja para adelante; alrededor de siete meses», diote Ultzama aldean (O. Ibarra 97: 142). «Ateratzen nak eta atal aurren hantxe zean zerri bargoxta haiñeko bixigue» (Astaitz 89). **2.** Esanahia hedatuz, ospe gaiztoko emakume gaztea; gonarina zenbaitetan, hitz zakarrekoa eta egoskorra bestetan, zabar samarra gehienetan. Honela dio Gorrizko Karmen Sestorainek: «Bisabuela ori, demonio utse izan bear zun, deusekin bildurtzen etzen bargasta oritakoa. Emakume aundi bet emen zen, sekuleko indarrak zittuna» (PP 96: 304).

barra. Ik. *burni*.

barra-barra. «Abundantemente, con profusión, sin escatimar. *Dirua, barra-barra, nola nahi, gastatzen du*» (Azp. 63-4).

barrabas belar. Ik. *belar*.

barren. 1. Echaidek Areson «bárnen gaé» jaso zuen: «dentro». Azkaraten, berriz, Gipuzkoako moldean, «bárrunan nagó» (Echaide 89: 273). Honela dio Ixidora Larrazek: «Kristalak txikitu eta harriak barrenera sartu zizkiguten» (Altaffaylla 86-I: 359). Bordaberriko

Joxemanuel Arribillagari jaso: «(...) kamiona ikusi duenen, denak rau! Barrenera sartu die ta, kamionen etorri Leitzera» (PP 96: 36). Honatx Joantxeneko bertsoak: «Pest'ederra yarri due / auzoen artean: iru gizon sartu dire / Leitzen koartelean, / bate kulparik gabe / zibillen aurrean, / etzen onik egonen / aien barrenean!» (Ibidem: 98). Errezumako Joakin Zabaletak esana: «Ni ttikitten eultzeri beide ta asko eotten nitzen, erlek ze itten zuen ikusten. Eun illunetan barrengo garbiketean aitzen die» (Ibidem: 510). 2. Postposizio gisa, lekuzko eta denborazko esaldietan ageri zaigu: «Putzuz eta lokatzez betetako bideak barrena etorri da Gregori herrire» (Astaitz 94d). «Herriko etxe batean ohitura zuten arrosarioa errezatzekoa batek atez barrendik eta besteak kanpotik, kaletik» (Astaitz 95). Astaitzagako Mikela Labaienen hitzetan: «Miel Joxepe orrek, abisoa bialdu omen zioan, emakume ure ez bazuen ogeita lau ordun barrenen etxetik ateratzen, ben etxekin bertan erreko zittula denak!» (PP 96: 77). Añaldeko Fermin Lizarragari jaso: «Gañea ori pasatute urrengo ianden gure atte kartzelera eraman zien Iruñera, ta lau illebete in zetien, biamon gaben Agerreko estartan barrena eun mando kontrabandoan pasatzen arrapatu zuelako» (Ibidem: 234). 3. Toponimian eta okonimian 'beheko alde' adierazten du; konparaziora, *alorbarren*, 'alorraren behealde'. Hortik, beraz, Gorritzarango *Sorobarren* baserriaren izena, edota *Barrene* etxearena, herriko lekuri apalenetakoa egotetik datorkiona. *Elbarren* eta *Elgoien* kale izenek, halaber, herriaren behealde eta goialdea bereizten dituzte oraindik ere. Honela dio Tolatxeneko Kandido Azpirozek: «Pesta biarrenen itten tzen eskea; karnabaletan nola itten da oñ? (...) Puske biltze oi itten tzen (...) Elbarrenen, plazatik bera, errin e!» (Olano 98: 333). *alorbarren*.

barrendegi, barrendi. Belarsoro, alor edo bes-telako barruti batez ari garela, 'beheko alde' adierazten du. «Barrendegie ebakitzeko

dago», egin dit adibidetzat Añaldeko Bittorio Lizarragak. *Goiendegie*, berriz, kontrakoa, goiko alderdia izaten da. *beieneko*.

barrengabe. Zital, zeken, gaizto, bihotzik gabea: *Alako gizon ure barrengabe izugarrie da. barrenuts.*

barrengaixto, barrengaisto, barrengaizto. Pertsona doilor eta zitalaz esaten da. «Hi herorri ere barren gaizto ederra haiz!» (Astaitz 82). «Joanito hala-holakoa zen eta bere atteiarreba barrengaistoa, zital hutsa. Beti inki-manka ibiltzen ziren» (Astaitz 90b). *erogaixto, gaixto.*

barrenuts. Barren huts. «*Barren uts.* Barren hutsoko gizona: hombre de espíritu pobre» (Azp. 82). *barrengabe.*

M. Olano

Olazarko pago *barrenutsa*

barretu. Barreiatu. «Esparcir» (Azp. 63-4).

barruti, barroti. Oteak eta laharrek hartutako belardiari esaten ohi zaio, Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez; hain zuzen ere, «beorrak eta bei gorrik» botatzen omen dira bertara, barrutiko zakarrak jan ditzaten. Martikoneko Zelestina Alkozek esan didanez, Pastain baserrikoek «ote barrotie» izaten zuten. Honatx Txokoko Joan Caballero-ri jaso, 1936ko gerran hildako lehenengo reketiaz: «Baleztenan barrutin, paitaz barrendik zegoan reketori. Gurdibiden garaialdeko aritz baten kontran losa patzen ai zen defentsarako, ta an zebilela, danba!

tiroa tiatu zeioan beste aldetik eta seko gizona» (PP). Pastaingo Patxi Barriolak esana: «Gero, Gorritin Errementaneko Kristobalek barrutie ona bazeukela ta, ara eramateko esan zaldiko ori» (PP 96: 379). Tolareko Martin Elduayeni jaso: «Ala biñipin, erosi do ta, gero beor ori sarkoi amorratue izan da, Larbadi alde ortan Betraneko barrutin baten sartzen noski, ta ze in dioa, beorra sartzen zen lekun, mutxikaie bi aldetatik zorrozute yarri tte, beorra saltoan sartzen asitte, mutxikaie ijadatik sartute bertan geldittu» (Ibidem: 406).

barrutiburu. Barrutiaren burualdea, lekurik gorena. Honela dio Olasoko Manula Zabaletak, Frankiko Andres Lasarteren heriotzaz: «Ortik eur yesten zebilela, gure barrutiburuko alde ortatik, zerbatte eurren batek yota edo azpin arrapatute edo, ola ille izan bear zun» (PP). *buru*.

bartan. Ardilarruz egindako antigoaleko polaina mota. Normalean pluralaz azaltzen da. P. Perurenak *mantazar* proposatzen du *bartanen* etimologiatzat (PP 01: 152). Honatx Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari jaso: «Bai al ziñuzkea abarka txar betzuk edo zerbatte? Elurre asi do ta beorak biltzea yoan beat laxterka Kornita aldera. / Attuna “Ganbara” orrek eman omen zekion abarka txarren batzuk eta bartanak eta aal zittunak» (PP 96: 58). Gorriteneko Miel Luis Zestauk esana: «Ordun Batanen, oaiñ presa dagoan leku beren, itten zittuen: bartanak, mantak, kapusaiak eta olakoak» (Ibidem: 326).

basaka. Ik. *pasaka*.

basasto. «Ampolla en los labios. Ezpañak basastoz beterik dauzka» (Azp. 63-4).

basauntz. Basahuntz, orkatz (*capreolus capreolus*). Oreinari, berriz, *zierbo* esaten zaio, batzuetan hura ere *basauntz* izendatzen den arren. Gogoan izan oreina, askoz urriagoa izateaz gain, mendiotan berri samarra dela, 50eko hamarkadan sartu baitzuten atzera

Nafarroako mendietara, guztiz desagerturik egon ondoren. *Basauntze*, aldiz, betidari

M. Olano

errepidean hildako *basauntze* Lekunberrin (2004-5-19)

nik da gurean.

baserri. Izen berri samarra dugu, ziurrenik ere Gipuzkoatik sartua, eta betiko *borda*-ren toki azkar hartu duena. Honela dio Auzmendiko Fermin Lazkanok, Motxeneko argizentralaz: «Bonbilleko iru pezta kobratzen zela uste'et, eta dozenan bat baserri edo ola izan zien andik argie artu zuenak» (PP). Garai batean, ordea, gaur *baserri* deitzen duguna ez zen herriko etxeen aziendak eta belarrak gobernatzeko *borda* baizik, tximinirik gabeko mendiko etxea alegia. Gai horri buruz, artikulu gogoangarria idatzi zuen P. Perurenak: “Aresoko bordarien sorrera auzitan (1708)” (Ik. PP 98: 123-129). Konparazio bidez azalduko dut *bordatik baserrirako* aldaketa: Leitzako *Martikonea* eta *Errementanea* etxeek, *Martikoneko borda* eta *Errementaneko borda* eraiki zituzten, hurrenez hurren. Jendea bertan bizitzen hasi ahala, ordea, erai-kuntzok handitu eta beregainak bihurtu ziren, etxeari *borda* eta bertakoei *bordari* deituz. Oraindik ere usadio haren arrasto franko dugu baserri-izenetan: *Abadeborda*, *Luisenborda*, *Mandazaienborda*... Urteen poderioz, areago sendotu ondoren, etxalde haiek halaber beren *borda* eraikiko zuten; hortik datozkigu, *Abadebordako borda* edota *Manda-*

zaienbordako *borda* bezalako izen bikoiztuak. Bada oraindik hiru deitura zaharrak gorde-tzen dituen kasurik, hots: *Miltxoa*, herriko etxea; *Miltxonborda*, baserria; eta *Miltxonbor-dako borda*, baserriaren *borda* alegia. Beraz, badirudi *baserri* izena ez zela askoz berriroa-go arte gailentzen hasiko, gaur egun *bordari*ek beraiek ere indarrez darabilten arren. Horren seinale, Gorritzaranen urtero egiten

Pastainborda, atalburuan «*baserrie*» zizelkatutik duela

den «Baserritarren eguna». *☞* *bordari, erri.*

basittu. Basitu. 1. Gairen bat hezetasunak puztu. *Uasetu*-ren sinonimotzat har daiteke. Azpirotz, ordea, hezetasunaren ondorioaz baik ez zen mintzo: «Pasarse por la humedad. Aurtengo eurie onek artoak eta gariak basitu ditu» (Azp. 63-4). 2. Aurrekoaren hedaduraz, 'pertsona puztua, itxura faltsuko gizona'. «Miel: Luis huxe gizon ederra dau, sendo-sendo. Hori lepezakie dauke. / Joakin: Ba!, dena basittue dau. Ba!, dena bergizendue dau» (Astaitz 04). *☞* *elkortu, moskortu, pasma-tu, uasetu.*

basur. Ihintzak eta euri-langarrak landaretzan utzitako hezetasuna: *Goizen goiz mendin buelta inde, basurek bustite etorri naiz.* Orreaga Ibarak, ordea, honela definitu du Ultzama-ko *basure*: «Agua de lluvia torrencial» (O. Ibarra 97: 145).

batan. Bola; oihalgintzan aritzeko makina hi-

draulikoa, oihala jotzeko gabi handiak era-biltzen zituena. Erdarazko hitza da *batán*, eta garai bateko langitearen oihartzuna daka-rran toponimoa utzi zuen Leitzan: «Erasoten

Batango presa: oraindik ikusgai daude oihala lantzen zuen olaren arrastoak

dago Batan. Oihal fabrike zen. Kapusayek ere egiten zituzten» (Astaitz 90).

batten. Baitan: *Nere, bere, gere... batten* 'neure, bere, geure... baitan, artean, golkorako'. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Ta, ure ekusi duenen, anda mille demonio etsai guzik! Aita Santue bakar bakarrik geldittu omen zen, bere batten: "Arraionea, etsaiak netien nek ok!" itten zula» (PP 96: 499). Errezumako Beatriz Zabaletaren lekukotasuna: «Surre balona bezela azikin, de buruko ille guzie kizkalikin, yoan nitzen konfirmatzera, ta Obispoak esan zienen: "Obispo de Roma, para que te acuerdes: toma!" Nik nere batten: "Aintzat artu nek motell, nonbatt or dok!!!"» (Ibidem: 510). Benito Erasori jaso: «Baa, "gaur gaben baten batek itzein bearko dik ba: geldittu beaten edo ez doten edo..." esan omen zun bere batten, Miel orrek» (Ibidem: 542).

batzar, batzarre. Udaleko agintarien bilera; he-daduraz, beste edozein bilera adieraz deza-ke. Honela dio Benito Erasok: «Leitze ta Ai-so bat emen zien garai beten, ta batzarrek itten emen zittuen Aisoarten» (PP 96: 100). Itziar Sagastibeltzari jaso: «Ayuntamentuko batzarrea in zuenen yoan omen zen ameri-

kano ori, ta denak eserite izketan zeudela, bi eskuk maien gañen yarri tte amar eraztun utzi zittula urrezkoak, fanfarronkeri guzikin» (Ibidem: 222). Gregorio Sagastibeltzak esana: «Gero, arrosario ondoren, yende guzik ben batzarra an itten zuen eliz atarin» (Ibidem: 359). Añaldeko Fermin Lizarragaren lekukotasuna: «Bat o beste baittuen kontra, baño ayuntamentuko batzar guzitan, ta beintenakotan, unanimidadez artu ittuen akuerdo guzik» (Ibidem: 584).

batzarresala. «Sala de juntas del Ayuntamiento» (Azp. 63-4). «Kontsejuko mahai inguruan biltzen ziren alkatea eta herrigizonak eta batzar-salan basoa edo obra hartu nahi zuten

M. Olano

udaletxeko *batzarresala*; ezker-eskuin: Leitzako bandera, Jesusen Bihotza eta Nafarroako bandera

kontratistak eta ekusmirera yoandako yendea ere bai» (Astaitz 92). Gaur egun *batzargela* deitzen zaio Udaletxeko areto horrixe.

bazkalaurre. Ik. *egun*.

bazkalondo. Ik. *egun*.

baztandoinu. Gizajende heterodoxoaren imitazio gisako hizkera berezia. Honela azaltzen du P. Perurenak: «Kontuak kontu, neroni ere ohartu naiz, kristau legez besteko jendearen (jentil, sorgin, jito, turko, agote edo judioen) edozein kontu zahar aipatzekoan *baztandoi-*

nu berezi hori para didala beti kontukontalariak halakoen ahotan». Kasu honetan, Sorobarrengo Joxantonio Sukuntza aitona da Perurenak aipatzen duen kontu-kontalaria, Urbietako *labaiendarren* legea egiten duena: «Eleu eldi bet gaztañ yan zun / Ta bezte bat bideako altu zun / Ta lel demonio igoal in zun». Hau da: «erreu erdi bet gaztañ yan zula, beste bat bideako artu zula, ta ler demonio igoal iñ izaan zula biden» (PP 96: 62).

baztar. Bazter. Toponimian *Baztarla* bezalako izenak utzi dizkigu aldaera honek; dokumentu zaharretan, hain zuzen ere, *Bazterrola* azaltzen da. Honatx Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jaso: «Eskerrak nere lengusuri, gañekoan kamio baztarren baten ilde negoan aspaldi» (Karta 94). «Garai au da kukue mututu eta enadak azaltzen direna ega eta txioka baztarrak alaitzera» (Mikela 95). Gorritineko Miel Luis Zestauk esana: «Joan Tomas Zumeta ori, askotan bezela tabernan emen zegoan beñ, ta attun xar bat arikio an, maien baxtar baten zerbatte yaten» (PP 96: 90). Lesakolorretako Joxemiel Arregiren lekukotasuna: «Astibi orrek sekuleko aztarri-kek ebili zittun, iñun gelditzen etzela, erokeri tte palda, baztar guzik aiden zittula» (Ibidem: 158). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Atsaldea neskatekin pasatute, illuntzen etxera abittu zienen beittik gora, sekuleko ur pille bide baztarretan; urritz asko izaten baitzen Arbillagan» (Ibidem: 206). Ik. baita ere (PP 96: 553). ●**baztarrak estu.** Estuasun edo larritasun unea adierazten duen esapidea. Honela dio Tuteneko Miel Zabaletak: «Da, mutill orik ola ekusitte, zarrak, gurasoak arrittute, ze pasatzen ote zen! Gero enteatu zienen, baztarrak estu!» (PP 96: 108). ●**baztarrak larri, larri baztarrak.** Aurreko esaldiak bezala, berebiziko larritasuna adierazten du. Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «Ordun ekiñ dioa Urbitako anai orik eta, an larri baztarrak!» (PP 96: 55). Martiartzineko Joanito Zabaletaren lekukotasuna: «Gurea ta koadrille osoa kontrarioak zittula bazekin da, ze in dioa gau beten?: gasolinera alde or-
tatik ekin sekuleko dispartek esanez, da ala

sumatu zittunen leioa irikitte tiroka ekin Jo-xemari orrek! Ordun larri baztarrak!» (Ibi-dem: 246). Kristobal Olaetxea "Altzate" k esana: «Etxen asi zien, bateri deittu ta, beste-ri deittu ta, baztarrak larri! Asnasik eziñ artu iñolare ta, ni iltzea nila ta!» (Ibidem: 553).

baztarreko. Bazterreko. «Leño grueso que se coloca a un lado del fogón» (Azp. 67).

baztartu. Baztertu. Etxeberriko Joanita Azpiroz-tek idatzia: «Gure erri maite ontan berritze asko dao. Badiduri baztartue zegoela, baño ez» (Escariote 96). Honatx Kristobal Arribi-llaga "Beiñes" ek esana, Errepublikara garai-ko bertso batean: «Txikiandikan ikasi nuen / Jesukristoren bizitza. / Iñoren obrak baztar-
tu gabe / ezin al ginttezke mintza?» (PP 96: 156). Benito Astibia "Luxea" k esana: «Zer zabiltzatea emen sesioan? Nik billu te baz-
tartu ezpañittu izpik etziñuen izaan, da me-zi ziñukea denak kendute etxera eamatea» (Ibidem: 474). Errezumako Miel Ramon Za-
baletaren lekukotasuna: «Erreka bota omen zuen da, ze iñ omen zun, emakumea urek eram-
an da, ta bi aurrek urek baxtartu, erre-ka baxtar batera, ta bizik atera» (Ibidem: 502).

beaje. Biaje, ibilbide. Hain zuzen ere, *bejondei-
zula*, *bejondeiela* bezalako esaeren oinarri, *bea-
je* + *on* etimologia proposatzen da (Ik. OEH). Honako Astaitzen argibide honek hori bera pentsarazten du: «Beaje haundia dakarzu, Krixtobal. (...) Beaje haundia edo beaje ona dakarzu esaten zaio behia, zekor-
ra edo besteazienda bat salduta deramanari» (Astaitz 80). Begira zer dioen Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Bejondeiela Miel Anton! Mundun
eztok i añekoik!» (PP 96: 325). Ikus ditzagun orain *beaje*-ren adibideak: Honela jaso diot Añaldeko Bittorio Lizarragari: «Errex iñen due oik beajea; baibaitue algoa orik!». Kristobal Arribillaga "Beiñes" en bertsoetan: «Emakume gaxok eskatzen dute / Azukrea ta kafea, / Etorri ta ematen ez bazaiote / Ura alper beajea, / Katillu txiki utsa bañan naiago dute / Aundie ondo betea» (PP 96: 159). Boxekan Kristobal Rekondok esana:

«Ta, ze indo bestek: neskakin kriston eonal-
die inde, illargi erra emen zegoan da, Leitza-
larreko bordara artu berrize! Beajea zegoan
ba, baño, ure Leitzalarreko bordatik ibiltzen
erki neskangana, erri aldetik bestek arrike
emaan zioan billurrez!» (Ibidem: 169). Joan-
tzarko Miel Barriolaren lekukotasuna: «Bik
ibilli giñen karretoan. Lendabizi in bear iza-
ten giñuzen iru beaje Arramiara: bi beajetan
ateatzen giñun gurdin ekarri bear giñuna, ta
beste beajen atzetik eantsitte arrastan ekarri
bear giñuna; ta lan ikaragarrie zen» (Ibidem: 293). Kortabordako Martin Oronozek esana: «Lau trabes aundi ematten zazkioan idiri
beajeko» (Ibidem: 418). Ikus baita ere: (PP 96: 467, 497, 542, 557).

beale. Kakale. «Ganas de evacuar» (Azp. 63-4).
☞ *gorale*, *itoale*, *kakeri*.

bear. Behar, *ezkondu bearra*, *senarbearra* bezalako konposatuetan; bi horiek, adibidez, ezkon-
duz gero zer ahaidezko datorren azaltzen dute. Hona hemen beste adibide batzuk: Al-
tzateko Maria Olaetxeari jaso: «Ure emen zen etxeko eredero bearra, baño ure ilde ge-
ro, Joxepa ezkondu zen» (PP 96: 67). Benito Astibia "Luxea" ren lekukotasuna: «Pello
attaiarro bearra baitzun» (Ibidem: 428). Gaz-
pillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Atautxi
bear ori Legorretako Gildegi baserriko Joxe
Mujika zen, gure aizpe Pakitan senarra» (Ibidem: 533).

bearreko izan. Inork merezitakoa izan, hartu. Honela dio P. Perurenak: «Senarra berriz hi-
ru hilabete lehenago hila zuen; eta etxerik
etxe ibiliak zirelako, hala esan omen zuen
andre Gergoriak, senarra hildakoan: "Bea-
rrekoa zen: oaintxe sartu zau gure gizona
betirako etxen"» (PP 96: 422). Elordin Joan-
txo Barriolaren adibidea: «Alaba Felizitasen
senarra izan Arretxeneko Tomas Zabaleta,
eta ezkondu zirenean arreotako sosik ez
eman, eta ez omen zuen begien bistan ikusi
nahi izaten Tomasek aitagiarrereba, eta hil ze-
nean bisitara joan Kosmenera, eta hala egin
omen zion, eskuarekin hartuta sudurrari al-
de banatara eraginez: "ill al aiz? bearrekoa

itzen!”» (Ibidem: 457). *☞ olabearra.*

Beasti. Berastegi, Leitzarekin mugakide den Gipuzkoako herria. Honatx Joandegiko Miel Zabaletari jaso: «-Nondik dekartzu andrea, medikue? Nondik dekartzu? -Beastittik, dekarret, Beastittik» (PP 96: 88). As-taitzagako Batiste Zabaletaren lekukotasuna: «Leitzelarren, Martikoneko bordako artan, elkarren muga dittok Beastiko ardi-bordak» (Ibidem: 367).

beastiar. Berastegi, Berastegiko herritar. Honela dio Joandegiko Miel Zabaletak: «Emen mediku zegoana ordun, Alkorta omen zen, andrea beastiara artu zuna» (PP 96: 88).

beatziurren. Bederatziurren. Kuranderotzari dagokionez, sendagai bat bederatzi egunez jarraian hartu behar izaten da onuragarri izateko. Honela dio Telleriko Karmen Lasartek: «(...) estamaon xixare aitek zeuzkela; ta aik galtzeko, olako ta olako belarran ure artzeko beatziurrenen, ta beatziurrena betetakoan, kare bizikin uretan bañatzeko» (PP 96: 365).

beaze. Belaze, belar soro. Aresoko hitza da. Herri honek bat egiten du Berastegirekin eta, oro har, Gipuzkoarekin. Izan ere, hitz hau gipuzkerazkotzat jotzen da (Ik. *OEH*). Echaidetik «béatzeá» aditu zuen Areson (Echaide 89: 102). Aresoko toponimian, halaber, hor duzu *Larreko Beazeaundi* izeneko. Leitzako ordaina *belatso* izaten da; Larraungo ordaina, berriz, *euntze*. Benito Erasok ama leitzarra eta aita aresoarra zituen; dudarik ez dena, azken honen arrastoa nabari da esaldi honetan: «Bik bate ez izan ak, nere gisa... Ez Artzaitzikik artaldeik, eta ez Txirritak belazeik!» (PP 96: 546). Honela dio Aresoko Sagastineko Ramon Onsalok: «Negua emen zan, da izozte izugarrie. Etxaundiko beazera emen zijoan gorotzak, da ateka irikita beazen sartu zenen, idik irritu itten izotzen» (PP). *☞ belatso.*

beazko. Behazko. Hatzetako falanje batean sortutako handitsu mingarria. «*Beazko*. Panadizo» (Azp. 67). Baina lehenago Azpirotzek berak *berezko* jaso zuen esanahi berarekin:

«Panadizo» (Azp. 63-4).

beden. Bederen, behintzat, behinik behin. Orain sortaldekoa iruditzen bazaigu ere, garai batean askoz ere hitz arruntagoa behar zuen gure artean. Honako hau Aresoko Miguel Barandarainen adibidea duzu: «Gure attuna erriko juez eondue zen oeitamar urten beden, ta ordune ala zegoan» (PP 96: 290). XIX. mendeko dotrinan, honela azaltzen da, Eliz Ama Santaren mandamentuen artean: «Bigarrena, urten bein bereren confesatcea, edo lenago iltceco peligroric esperatcen badu» (Pagola 95-II: 585). *☞ benik, beti re, biñipin.*

begi. Edozein arbolatan, hostoa aterako den kimua; horrela adierazi dit Juan Mari Barriolak. *☞ amu, mimukaie, mote, ostoa.*

begi begitan eduki. Lehenaldiko zer bait oso go-goan eduki, gaur gertatua bezain present oroitu. Honela dio Altxateko Maria Olaetxeak, Agerreko iturrian bere burua urkatu zuen ataundar mutilaren kasuaz (1907): «Oañik bei beitan dauket, Ayerreko iturrin garaialden bertan, nola zegoan gaztaiñ baten adarretik zintzilik» (PP). Lesakolorretako Joxemiel Arregik honela gogoratzen du Mandazaianbordako Miel Joakin gaztainetik erorita hil zenekoa (1950): «Oañik bei beitan dauket, Miltxoko azpin non izaten zen gaztaiñ ure, kamioan beikaldetik, errekonduan. Oker antza zen, baño latza bai gaztañe!» (PP). Benito Astibia “Luxea”k esana, Gorrizko palankaria gogoan: «Bizkorra zen mutille. Iar antza ta altue, uno otzentatik gora bai. Oañik bei beitan dauket: mutille er izugarrie!» (PP). *☞ belarritan izan.*

begibizar. Ik. *bizar*.

beginabar. Ik. *nabar*.

begiondoko. «Bofetada» (Azp. 63-4). *☞ belarri-zaldekoa.*

begiratu. Ik. *beidetu*.

begitako argi. Txorabioa, egonezin arina. Artzikoneko Maria Jesus Gogortzak adibide

hau eman dit: «Begitako argie in zat», 'zora-biatu egin naiz'. Elordin Joantxo Barriolak, berriz, honako hau kontatu dit: Garai batean Elizara baraurik joan behar izaten zen, eta Katalintxoneko alaba bat aurpegia garbitu ere gabe iristen omen zen, ura irentsiko ote zuen beldur. Tema hura zela eta, gosearen ahuleriak jo eta mezan noiznahi *begitako ar-gie* egiten omen zitzaion. Gaur egun moja omen da emakume hura. *desmaio in, naigabe, nobedade*.

begiune. Begizuloak sakon eta matrailak nabarmen dituen pertsona argal eta eriaeren begiratu zorrotzaz esaten da. Honela jaso diot Elordin Joantxo Barriolari: «Orroko orrek, oi begiunea dauke!». *kolaje*.

bei adar. Behi adar. Piztiak uxatzeko ez eze, artzainek elkarri deitzeko ere erabiltzen zituzten adar barren-hutsak. Hortik, jakina, *adar jo* eta *deiadar* esaerak. Honela kontatzen du Errezumako Migel Ramon Zabaletak, Gorrizko Gotzone Sestorainen grabazioan: «Josus! Majiñe'at txaoa bada emen, otsoak asko penatzen zittun! Artzaiek bazittuen manejoak: bei adarrak! Bei adarrak artu te buuuuuuuuu! Gaben txabolatik ardin kontun otsoak izutzeko, oiuke. Otsoak izutu itten adarran soñukin» (Olano 98: 322). Honako hau, berriz, Pastaingo Patxi Barriolak esana da: «Garai artan otsoa're asko izaten omen zen da, gure attuna zenak amasein bet urte zittula edo, eotten omen zien gaben sarobe txar batzutan, bei adarra artute soñue yoaz» (PP 96: 377).

beide, beire. 1. Begira, so egiten. Honatx Joandegiko Miel Zabaletak esana: «Yende guzie beide, arrittute! Ze pasatzen ote zen» (PP 96: 88). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Berutar burrukalaria ori musen ai omen zen mayen, ango launen batzukin, baño, Bordaberri zar orrek okasio armatu nai nolabatte, ta pixkoat baztarren eondu omen zen beide» (Ibidem: 207). Itziar Sagastibeltzak esana: «Inaxiomari eta Joxe yarri zittun attunak zerratzen; ta ni beide» (Ibidem: 350). **2.** *Begira!* Kargu hartzeko edo atentzio deitzeko esal-

dia. Honela dio Astaitzagako Batiste Zabale-tak: «Beide Axintxio! –esan omen zeioan nausik– ez gero ankik sartu geio taberna ontan e!» (PP 96: 193). Itziar Sagastibeltzari jaso: «Beidea, txamarreta eder bat nola zun gure gizonak? ba, seigarren pisutik erori de!» (Ibidem: 355). Isidro Sagastibeltza Dendarinekoak esana: «Alajañena, Primo de Riveran alabakin dantzari ordun ni, ta oaiñ beidea nola nagoan!» (Ibidem: 488). **3.** *Beire.* Cont. de *begira*. Esperando. Zuri *beire emen-txe gaude ordubete ontan*» (Azp. 67).

beidetu, beiretu, beittu. 1. *Begiratu* aditza. Honatx Soroko Joxemiel Zabaletari jaso: «Atzea beidetu te, launek falta!» (PP 96: 82). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Artxulon bera eldu zela, berrize beiretu bear zula ba: ya kartera an zegoan!» (Ibidem: 206). Kristobal Olaetxea "Altzate"ri jaso: «Etorri zen mediku ori, Agustin Castilla (sic) zun izena, ta, beidetu niñun da, etzien deus esan» (Ibidem: 552). **2.** *Begirada.* «Oso tara zeukan sorgindue begiratu» (Mikela 96). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esana: «Utzi ori! Ez ekuttu ori! —esaten omen zioan, olako beiretu zorrotz batekin» (PP 96: 87). Lesakolorretako Joxemiel Arregiren adibidea: «Ure beidetue bota zion Mielek! Bakarrik izan balitz illen zun bertan!» (Ibidem: 160). ● **beidok, beidozo.** *Begiratu* aditzaren aginterazko forma trinkoak: 'begira ezak', 'begira ezazu'. Arriskuren bati buruz ohartarazteko erabiltzen dira; konparaziora, *beidok erre kara erori gabe!*, esaten dio aitak semeari; hau da, 'begira ezak!, kontuz ibili!'. Honela dio Kristobal Arribillaga "Beiñesen" bertso batek: «Auzoak gattok Joxemartiñ de / beidok neri amorrazi, / elkarren kontra asten bagera / iñork ezin irabazi» (PP 96: 165). Honatx Benito Erasori jaso: «Juu! beidozo gero. Nike kontuz ibilli bear izate'et gero or!» (Ibidem: 350). ● **ostantzera beidetu.** Zeharka begiratu, disimuloan. Honela esan dit Tolatxeneko Kandido Azpirotzek: «Ostantzea beidetu zeioat ta negarrez zegoan».

beieneko. Beheneko. Alor, belarsoro edo beste-

lako barruti batez ari garela, alderdirik baxuena; *goieneko*-ren kontrakoa hain zuzen. Honela dio Aliñeko Telesfora Azpirozek: «Gero beieneko belatso trozoik aundina pasatu zunen, goraxegoko alanbrea pasatute te, mutxikai bet ateata bere ure eskun zula yarri emen zetzion» (PP 96: 408). *☞buru*.

beileor. Behi lehor. Goseak argalduta dagoleako edo berez zekena delako, esnerik ematen ez duen behia. Honatx Elordin Joantxo Barriolari jaso: «Josuss!! baño ola makurtute azpitik beidetutere etetzioan errapik ekusten [beieri]! Beileor aker oitako bat!» (PP 96: 456).

beire. Ik. *beide*.

beiretu, beittu. Ik. *beidetu*.

bekaizkerie. Ik. *ezinsoprittukeri*.

bekatu. Pekatu. Hitzun zaharrengan oraindik *b-* da nagusi, XIX. mendeko dotrinan bezala: «G. Nola da Salvadorea? / E. Cergatic ematen digun gracie eta barcatcen dazquigun becatuc» (Pagola 95-II: 580). Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Ark bee bekatue... beak bee-beretako pentsatu» (Olano 98: 322). Astaitzagako Mikela Labaie-nek, berriz, zera esan dit, haur garaiko aitor-tzaz: «Beño niri ez etortzen [burure] bekatuik deuse».

bekatxu. Begi ertzean sortzen ohi den pikor tti-ki eta gorriune mingarria. P. Perurenak adierazi didanez, *xildorra* edo *xildorra* da Goizuetako ordaina.

belar. Hitz konposatuetan maiz azalduko zai-gu, ez baita alferrik nekazariaren oinarritzko langaietako bat. **●bibelar.** «El segundo corte de hierba» (Azp. 63-4). Beste askok *urribelar* esaten diote. Giroak laguntzen badu, aurre-neko belarraldia (*maiatz belarra*) epaitu eta hamabost egunen buru sortzen da *bibelarra*. 2003ko uda lehorrean, ordea, leku askotan ez da *bibelarrik* izan. Txubiko Inazio Iturrarte, konparaziora, uztan bukaera aldera aritu da *bibelarrak* sartzen. *☞maiatz belar*. **●korputsetako belar.** Honela dio Juan Garmendia

Larrañagak: «De las hierbas extendidas en el suelo por donde pasa la procesión del Corpus Christi y que a veces terminan en la fogata de San Juan, en Leitza comentan: *Korputsetako belarrak urek eramán* (Las hierbas del Corpus Christi las lleva el agua). Dicho que viene de la tradición tormentosa del día, y que debe ser así para que el año sea bueno» (Garmendia 98-IV: 264). Gaur egun ere oraindik segitzen zaio Korpus eguneko belar zabaltzearen ohitura horri. **●maiatz belar.** Urteko aurreneko belarra izaten da. «*Mayatz belarra*. Hierba de mayo» (Azp. 63-4). *☞bibelar*. **●urribelar.** Urteko bigarren belarra, uzta-abuztuetan egiten dena. Lehen belarra (*maiatz belarra*) baino bakan eta motxagoa izaten da. *Irugarren urribelarra*, berriz, hirugarren belarra izaten da. *Urribelar* deitura horrek nahikoa hizpide ematen du. Batzuek ukatu egiten dute *urribelarra* urrian ebakitako belarra denik; horien ustez *urri* esaten zaio, hain zuzen, *maiatz belarra* baino motxagoa izaten delako. Bestek, ordea, Azpirotzen azalpen honekin bat egiten dute: «*Urribelarra*. El hierbín de octubre» (Azp. 63-4). Azalpenik zentzuzko-ena Luisenbordako Axun Baraibarrek eman dit: bere esanetan, garai batean aurreneko belarra motelago ateratzen zen, eta zenbait etxetan abuztura arte luzatzen ziren lan horretan; izan ere, batetik, azienda gehiago izaten omen zen eta, bestetik, ongarri eta arreta gutxiago ematen zitzaizkion belar so-roari. Horren ondorioz, bigarren belarrak (*bibelarra*) urrira arte atzeratzen omen ziren, gaur ez bezala. **●usan belar.** Sator hiltzeko erabiltzen zen belar mota. Astaitzagako Baste Zabaletak adierazi didanez, belar hau Leitzaarrean biltzen zen bereziki; egosten paratzen zen, artale batzurekin batera, eta ondoren artale horiek sator-zuloetan sartzten ziren, satorrak akabatzeko. «Usan-belarrak egindako belenoa paratu eta ez zuen jaten» (Astaitz 87a). «Leitzaarretik usanbelarrak ekarri eta satorrentzat belenoa egitten ere bazuen artea» (Astaitz 99a). *☞akorda belar*. **●belar txar.** Asko dira inork deitu gabe

alorrera sartzen diren belarrak. Horietarik gehienak oso ezagunak dira, hala nola **lapaitz** (ez dakit *Rumex friesi* edo *Rhamix crispus*), edo **piper belarra** (*Polygonum lapathifolium*), izena piperraren itxurako hostoari zor diona. Iñigo Ibarra sasitza hartzen du *lapaitze*, baina hosto zabaleko landarea da berez: «Lapaitze: Belatsoetan ateratzen den sasia. Haziak banatzen ditu toki guztietatik berehalakoan» (I. Ibarra 99: 131). Honako hau Astaitzagako Mikela Labaienek esana da: «Beste baten, arbi azin eske etorri omen zezkitzion berutar batzuk, ta lapaitz azie eman Miel Joxepe orrek. (...) Lapaitze belar klase gaixtoa baita! Sekuleko zañek itten baititto lurpera. Orregatik eztue ekusi nai izaten nekazarik alorren» (PP 96: 80). Bada Leitza *Lapaitz* izengoitia daukan lagun bat.

● **barrabas belar**. Hirustaren taiuko belar txarra, hazia aise zabaltzen duena (*Oxalis acetosella*). Elordin Joantxo Barriolak adierazi dit Alemaniatik sartutako belarra dela. Ale gorri bat ematen duen landare ttikia da, eta, alorrean gailendu egin badaiteke ere («oi lastime alorrekoa!»), urtearen bururako ito egiten omen da. P. Perurenak dioenez, hiru ostoko belar honi «Gipuzkoako Ataun aldean *malporta* deitzen diote, Nafarroako Goizueta eta Leitza aldean berriz, neronek aditua: *barrabas belarra*. Hori aski ez, nekazarietzako belarrik gaiztoena hiru hostoko belar hau duzu, infernuko demonio guziak berekin dituen. Sineste horren ondorio liteke, behar bada, *lau ostoko hirusta* aurkitzen duena zorioneko izatea. Nekez harrapatuko baitu inon. Nondik datorren belar honen gaizto sona? Ezta arrastorik ere!» (PP 00: 136). ☞ *zaingorri*. ● **belar beltz**. (*Scrophularia nodosa*). Amuarrairak harrapatzeko erabiltzen zen: putzu batean landare honen mor-do bat bota eta, handik gutxira, amuarrairak tripaz gora azaltzen omen dira. ● **sape-lar**. Sapa-belar, “pajarera, pamplina” izeneko belar txarra (*Stellaria media*). Arriango Lontxo Lasartek adierazi didanez, adar ugari-ko lahar negukoa da, inguruko berdetasuna itotzen duena. Arbi artean ausarki atera-

tzen ere badaki. «Alde guzita “iniziatibak” ikusten giñuzen, udaletxe hartu eta iorratzeko asmokin; nonbatt beta faltan sapelarrak ian dizkioa» (Sapelarra 89). Errezumako Joakin Zabaletari jasoa: «Ttikitten Joxek eta bik [Beatriz arreba] erabiltzen giñun dominatu nai, da beñ, sapelarra zegoan salan, da askotan ibiltzen giñen yostetan beiek giñela uztarrin de ola, ta oneri esan giñion: “i beia aiz” ta salara eraman sapela-

M. Olano

piperbelarra: *belar txarretan* ugarienetakoa

rra zegoan lekure, ta “yantzán emendik!” eta onek seittun brau! aoa bete beten sapelarra artu!» (PP 96: 508). ☞ *sapa*. ☞ *sendabelar*, *sorginbelar*.

belarketa. Belar karreto edo garraioa. Honatz Mikoneko Joanjoxe Kanflankak esana: «Ure bizkor ikaragarrie uen; oainddik nere goanen e, ankutsik ibiltze uen ure, Mendigorriko belatso ortatik belarketan» (PP 96: 397). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jasoa: «Indinabordan asko ibillie zen belarren. Atte ille arrapatu zuen, da gero belarketako To-

mas eramatten zuen. Bizkarketari izugarrie baitzen» (Ibidem: 528). *azoketa, arbiketa, ardoketa, artoketa, bizkarketa, epuruketa, eurketa, esneketa, gorozketa, irinketa, ixtorketa, ondarke-ta, oteketa, porlanketa, trabesketa, urketa.*

belarreatu. Puntuzko bordatua egin. «Beren eskulanez indeko ehun oihalezko manyare ta oheazalakiñ hari urdiñekin belarreata ta bin izenak erantsiz holaxe ornitzen zeñenen ezkontzarako ohe apañe ta biguñ biguñe» (Mikela 96). Artikulu honetan bertan, honako definizio hau ageri da: «*Belarrea*. Gurutze punttukiñ bordatue» (Mikela 96).

belarritan izan. Mihi puntan izan; ezaguna dugun zerbaiten edo norbaiten izena oroitzear egon. Honelaxe esan izan dit Elordin Joan-txo Barriolak, nik egindako galderaren bati erantzuten saiatzerakoan: «Ongi belarritan dauket!». *begitan eduki.*

belarrizaldekoa. «Bofetada» (Azp. 63-4). *begiondoko.*

belarsarde. Ik. *sarde*.

belatso. Belar soro, belaze, belardi. Inguruko herrietan ordain ugari ditu hitz honek; izan ere, belar soroa da nekazari jendeak behar beharrenik duen lantokietako bat. Honako hauek jaso ditut: *beaze* Areson eta Berastegin, *belasoro* Aranon, *belaso* Goizuetan eta Lesakan, *soro* Ezkurra errekan, *belagai* Arantzán, *barruti* Araitx bailaran eta *euntze* Larraunen. Ikus zehatzago: (Olano 2000: 145-147). Honela dio Atsotegietako Joxakin Labaienek: «Nere goanen iñe da belatso ori» (Anima 93). «Hara! hortxe zebiltzen ardik belatsoan, zintzarrik tte joaleek joaz lasterka arri-urriñen gora ta behera» (Mikela 96). Telleriko Karmen Lasartek esana: «Telleriko belatso aldera bazen an kanale bat» (PP 96: 60). Pastaingo Miel Barriolari jaso: «Andala puñeta! deus ekusten etzula yiauff!! koskak eta zelaiek denak pasatuz Altzuko ortan barrera Martikoneko belatsoan goienen errekan pasatute Aisoarte aldera beorra» (Ibidem: 382). Txokoko Joan Caballeroren lekukotasuna: «Auzkaldetik, Pagolle aldetik zen

Astarlako belatsoa, ta onozkalden, Amorrizketa aldetik berriz Yoantzarkoa» (Ibidem: 435). Boxekanbordako Kristobal Rekondok esana: «Yai beten lau zoi, hamasei laun, aittu giñen etxeburuko alor artan: oain belatso dao» (PP 98a: 37). Aresoarteko Brijida Azpirotzi jaso: «Sagardoa egin behar giñun sagar horrekin sagar pille etxapeko belarsorotan egitten giñun» (Astaitz 98c). *beaze.*

belaunburu. Belaun katilu, errotula. Begira zer dioen Kristobal Olaetxea «Altzate»-k: «Eskuko beatz bat yarri zien belaunburuko nerbioan, ta beste eskukoakin kolpatuz: «te duele la cabeza?» ta nik: «y mucho además!»» (PP 96: 557). *buru.*

belauntziko, balantziku, billantziko. «*Balantziku*. El zortziko del *Ingurutxo* de Leiza» (Azp. 67). Zortziko hori bakarrik gizonezkoek dantzatzuten dute: soka dagoen mutil-sailak behin dantzatzuten du eta puntakoek bitan, gutxienez. Olazaraneke ere «*belauntziko* edo *zortziko*» deitu zion: «*Belauntziko* ori soka-dantzaren bigarren zatia da. Bere izena eztagu nondik datorren: *belaun* itzetik, *belaunak* dantzaren egin duen yokuagatik, ala erdarazko *villancico* itzetik» (Olazaran 1931). Neroneke ere aditu izan dut *billantziko* aldaera hori. Bestalde, Tolatxeneko Kandido Azpirotzek ohar hau egin die txistulariei: «Ingurutxo dantzatzekoan, *belauntziko* ittekoan, askotan mutille neskan aurea allatu beño len asten zatea» (Sasiziztulari 90). P. Perurenak dio ««*Aresoarren Bandera*» izeneko bertsodoinua ez zela sekula

belauntziko dantzan, 1915 aldeko ingurutxoan

Ingurutxoko belauntziko nagusietan erabili, noizean noizka sartzen zela baizik, eta beti eraskin moduan, dantzaren usarioko seriotasunari nolabaiteko pikardi pittina erantsiz» (PP 96: 103). *🌀 ingurutxo.*

beleno. Beneno, pozoi. Begira zer dioen Soro-barrengo Joxantonio Sukuntzak: «Pellipen attun orrek, yai illuntzen baten, erritik etxera eldu zela, egueldi txar amorratue tokatu te, Urbitan atek yo omen ditto ta, barrenea sartu de, ta belenoa eman ote zioan edo, ez ote zioan edo, errezeloa yendea» (PP 96: 62). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Orik politika batekoak, ta Fraxku erreroa ta bestekoak izaten zien, elkarrekin belenoa bezela ibiltzen zienak» (PP 96: 253, 40. oh.). Astarlako Katalin Alduntzinek esana: «Ta osaba settun oartu zen da: “bada bitxon bat arraultzak yateittona, ta belenoa yarri bear diot!”» (Ibidem: 437). «Leitzelarretik usanbellarrak ekarri eta satorrentzat belenoa egitten ere bazuen artea» (Astaitz 99a). *🌀 pozobe.*

Beltzerri. Honela azaltzen du P. Perurenak izengoiti honen jatorria: «Leitzan ugariak eta ezagunak izandu dira Sagastibeltzatarrak. Hainbeste non, garai batean *Beltzerri* deitzen omen zion inguruko zenbaitek Leitzari» (PP 98a: 97).

bendiantan egon. Zerbaiten esperoan edo peskitzan egon. Honela esaten da: *Bendianta ortan dago*, ‘esperantza hortan dago’. Begira zer jaso diodan Elordin Joantxo Barriolari: «Bendiente ortan eendu niñuen ta azkenen besteri saldu zeioa beorra». Astaitzagako Batiste Zabaletak *bentiantan egon* aldaera eman dit.

benik, beñik. Behinik, behintzat, bederen. «*Benik*. Siquiera, a lo menos. Sinón. de: bedere, bederen, bederik» (Azp. 81). Ikus *sikira* sarrean: «*Sikira* zu *bênik etorriko baziñe*, ez *litza-ke deus*» (Azp. 82). Iñigo Ibarrek ere jaso du: «Benik: Gutxienez (Muxu bat benik emanen didazo ez?)» (I. Ibarra 99: 99). «Bat penik!», esan zidan behin Billartako Gabriel Lazkanok, Osasunak partida irabazi zuela eta. Ho-

nela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Leioan bi gazta omen zeuden errak, eta esan omen zuen: Portetako benik, otxek eaman zetiu ba!!» (PP 96: 378). Aresoko Olaetxetako Miguel Barandiaranek esana: «Sartu giñen an da ofizialak jatorrak genetien ba guk, batek beñik ze pena eman zien!» (Olano 98: 310). *🌀 beden, beti re, biñipin.*

bentzutu. Garaitu, makurrarazi. Emazte bila zebilen “Txabalaren” bertsuetan honela esaten da: «Kolkoan sartute ongi / kadartzuz estutu, / balio zittuela / bi o iru ezkutu. / “Onekin baietz ogei bat / neskatxe gantzutu!” / Grano bat ere ez nun / neretzat bentzutu» (PP 96: 592).

beoka. Behoka, behorkume. Hazitakoan, beho-

M. Olano

beoka behorren errapetik tiraka

ka *beor* izanen da eta zaldikoa, berriz, zaldi. Honatx Pastaingo Patxi Barriolari jaso: «Yo-alea eantsi al diozo beor beltzai? / Bai, eantsi zeyoat, baño bertaotik aittuko dula suñue ta, beokai berai eantsi zeyoat» (PP 96: 379). *🌀 zaldiko, urruxe, xamalko.*

beor kolore. Behor kolore, aurpegi kolore hitza duen pertsonaz esateko: *pus kolor*. Honako honetan, Madrilen epaitu zuteneko giroa deskribatzen du Kristobal Olaetxea “Altzate”k: «Riiin riiin! tinbrea. Orra ba, lenbiziko jueza goratu zen. Ni aña luzen bazen; bigotek nik uste postizok zittula: beltzak eta luze izuarrik; berak arpegiz be-

or kolorea zun, tisikoana» (PP 96: 559). *«a-morrai kolore, auts kolore.*

bera bezelakoa izan. Berdinik, parerik gabea izan. Honatx zer dioen Mikoneko Joanjoxe Kanflankak: «Inazio Alfaro an eokio zai, txekorra iltzeko. Bera bezelakoa uen ba ure, elementoa!» (PP 96: 390). Arrosnabar zaharretan honela azaltzen da: «Otean motean lorlari / txorie gaiñean kantari. / Sagar ederrak ondoan. / Engraxi orren zangoan. / Ederra da ta bapoa / bera den bezelakoa, / bera ona da ta ohea luke / Martioxe Tolarekoa» (Ibidem: 23).

beratz. Bigun, gozo, ezti. Honela dio Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak bere aita zenaz: «Umorekoa bai, baño gañeakoan gorra zen gurekin, baño askotan guk merezi baño beratzagoa» (PP 96: 179). Pastaingo Miel Barriolari jaso: «Santio garaitsue omen zen da, artoak beratz beratzak eokio oañik eta, zakur guzik elkarrei lotuk buelta ara ta buelta onera dabiltzela, alor guzie txikittute ezti ba utzi, erastaldie pasatute bezala!!» (Ibidem: 382).

beraztu. Bigundu. Eguraldiaz esateko erabiltzen da bereziki: gozatu, epeldu. Honela esan dit Txubiko Inazio Iturrartek: «Earki beraztu do; gaur ezta atzoko aize miñ orrenik!». *«lasatu, mende baldu.*

berdagitte. Berdea izeneko bazka hezea egin aziendarentzat. «Paskual saskie burutik hartu eta ittaye eskuetan zuela arbi ateratzea edo berdaittea» (Astaitz 94d). *«berde. «bi-dagitte, itte, ixtorgitte, langitte.*

berdakeri. Berdakeria, lizunkeria; kontu edo egitate *berdea*. Honela dio Nartziso Sestorainek (Martin "Motxene"): «Da ordun pekatu ikaragarrie izaten baitzen ba, olako berdakerik kantatzea, ta guk al giñuzen bezela leundute kantatzen giñuzen, edo bertsoik berdenak kantatu gabe utzi» (PP 96: 517).

berde. «Alorren ar tarten eritten zen belar berde bat; buru gorrie izaten zun»; horrela jakinarazi dit Astaitzagako Batiste Zabaletak.

Igitaiez ebaki eta behiei ematen zitzaien, puska bat ebaki gabe gorde eta hazitarako edukitzen bazen ere. Gaur egun, berriz, eskuarki belar berde freskoaz esaten da, baina beste edozein *berde* izaten ahal da, hostoa edo artaberdea adibidez. Honatx Batisteren ama Astaitzagako Mikela Labaienek idatzia: «Alorretan ereiten ziren kosetxak artoa, banabarra, garia, patata, baba beltxa, berdea, arbia eta liñoa ziren» (Mikela 80). «Artoa, garie, banabarra, arbie eta berdea ziren gehiena egiten zirenak» (Astaitz 94d). **●berdetan yan.** Aziendak bazka hezetan jan, sikatu gabe dagoela. *«artaberde, berdagitte, berdondo, frantziberde.*

berdea egin. Ik. *berdagitte.*

berdentzabart. Ik. *berdontzabart.*

berdin. Aditzondo gisa erabilita, *igoal, beharbarda, akaso* eta antzekoek ez bezalako balioa dauka. P. Perurenak adierazi didanez, *berdin* erabiltzen da zerbait galdutzat, etsitzat ematen denean: *Uztaun, berdiñ ezti konponduko ta. Yan tzaun, berdiñ oik ez dittok eldu te.* Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Nek dakizkittenak kontatuxe dazkitzut oantxe eta, bertso auxa kantatu nai nizuke, despeide bezela, berdiñ zu etza geio etorriko onea, ta ni're enaiz mundu ontan denbora askoko izaan da...» (PP 96: 168).

berdindu. Ardoaz edo pattarraz zerbeldu, txolindu. Aurreneko bi lekukotasunak Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoak dira: «Ona zen bertsoa; sentimentala oso. Errin berdinduxeta, gau beten Larbadin gora etxera zila etorri emen zetzion burure Beiñesi» (PP 96: 161). «Bik'e berdinduxek izan bear zuen, da azkeneako biñipin oso zakar ari emen zien bertsotan» (Ibidem: 181). Gorritineko Miel Luis Zestauk esana: «Osteun Santutan, Leitzetik Aisora yoan dittok laun salle, ta an eune pasatute, berdinduxek, estartaz estarta bueltan eldu ziela, ze ekusi dikea: biden er-tzen tronkue, ta ze pentsatu dikea, amilddu iñ bear duela goittik bera» (Ibidem: 198).

berdola. «La envoltura fina, interior de la cas-

taña» (Azp. 63-4). «Berdola: Gaztainak duen bigarren axal fina» (I. Ibarra 99: 99). *☞ morko*.

berdondo. *Berdea* izeneko belarra ebaki ondoren, artoa *berdondooan* ereiten zen. Lur normala baino pisugoa izaten zen *berdondoko* hori, Astaitzagako Batiste Zabaletak adierazi didanez. *☞ galondo*.

berdontzabart. «*Berdentzabart*. Anteanoche» (Azp. 67). Azpirotzen horretan ez gainerako guztietan (ahoz belarrira batik bat) nik *berdontzabart* aldaera jaso dut: «Motiko kozkorak berdontzabart gabeko eskolatik atera eta gaztain erre yatea egin zuten etxean egindako pitarra leher edanez» (Astaitz 94d). *☞ biamon biamonago*.

berebiziko. «Grande. Extraordinario. *Berebiziko pillota partide ikusi degu gaur*» (Azp. 67).

beregain, berengain. Bere kasa, bere kabuz. Honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Gero gure atten bi anaie berriz, Kubara yoan zien. An oso ongi yarri lanen da, ben gaiñ asik omen zien, baño, gerra etorri zenen denak galduta akabo!» (PP).

bereise. «Cont. de *beregise, beregisa*. naturalmente, por sí mismo; sin intervención ajena, ni propia voluntaria. *Aur ori, beregise erori da lizarretik*. Azk., *bere gisa*: por su voluntad. Según esta acepción, debería aplicarse a seres racionales solamente. En la de Leiza se aplica de hecho habitualmente a seres tanto racionales como irracionales. *Aur ori bereise erori da lizarretik. Lizarra, bereisa erori de; ez do iñork bota*» (Azp. 67).

berek geiokin. «Como si tuviese(n) razón (no teniéndola). *Txarkerie besterik ez due egin, ta berek geiokin daude*. No han hecho más que barbaridades, y están como si tuviesen razón» (Azp. 67). Patziku Perurenak adierazi didanez, Goizuetan *berek aundiokin* esan ohi da, arrazoirik gabe eta inoren gainetik jarrita bezala mintzatzen den jendajea definitzeko.

berendatu. Askaldu, arratsaldeko mokadua jan. Leitzako ordaina *atsaldekoa in* izaten da. Honatx Areson, Izartegiko Juana Bautista

Trekuri jaso: «Neskatxek bee mutillekin, mutil bat artu ta itten tziñenan denak errenkoan-errenkoan, dantzaldi bat ein, ta geo elkarrekin denak berendatu» (Olano 98: 305).

berendu, merendu. Merienda, askari, atsaldeko. Inguru guztian entzuten ahal den hitza da, baina, bitxia bada ere, Leitzan ez beste gehienetan jaso dut. Honela esan dit Aresoko Migel Barandarain «Olaetxeta»k: «Taberna de ta, jan nai bazendun, baita merendue ematen zizuen... ematen zuen merendue de». Goizueta aldean, berriz, *berendu* da aldaera, P. Perurenak dioenez: «Euskal usarioan, herri askotan *atsaldekoa* edo *atsalaskaria* denari, eta guk Goizuetan *berendua* esaten diogunari, beste zenbait lekutan *lauretako* esaten zioten lehen» (PP 00: 150). Perurenak berak Salditsen jaso, bertako Pedro Urrutia «Koskorro»ri: «Ta andik betti bajatu zentralera, ta an Petrak eman emen zezkion berendua ta azkeneko traguk» (PP). *☞ atsaldeko*.

berexi, bexi. «*Berexi*. Elegir. Para distinguir de *berezi*, separar» (Azp. 67). Honako hauek, Azpirotzek azalduarekin bat datoz; esaterako, Altxateko Maria Olaetxeari jaso: «Ebarixtok illobak bazittun dantzarik Errementanen, eta orik asarretu dantzarin arten (...). Ordun gure aintari Lazaro Bengoetxea izaten giñun, ta ark berexik zien parejak» (PP 96: 121). Dendarineko Isidro Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Ciudad Realgo gotzaiek titulo berexie zuen Españin: «Obispo de Ciudad Real y administrador de las órdenes militares de España» (Ibidem: 237-8, 18. oh.). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Inguruko erritatik bildutako ittarik, taldeka yartzen emen zien, da nausik langilenak iduitzen zezkitzionak bexten omen zittun» (Ibidem: 349). Lesakolorretako Joxemiel Arregiren adibidea: «Lendabiziko andrea ilde, Errementaneko neskatx orik gorputza ekustea yoan zienen (...), artzen omen zittun banaka, ta koartora eamanazi tte, andre zenan arropak yantziazten omen zezkioan, da Katalin orreri gelditzen obekina! Ala bexi emen zun biarren andrea» (Ibidem: 417).

Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Ori zegoan soldausketik libratue, ta gero gerrara eramán zuenen, libre atera zien otatik, sail bet berexi zittuen, Afrikera istruzioak ittea eramatteko» (Ibidem: 532). Patxi Zabaletak Salvador Sarriori ateratako bertsoetan: «Geiegi esaten ari ote naiz, / Jarririk nago bildurak, / Gezurrik ez dut aitortu baña / Egik bai aitz gogorak, / Agintariek ez dute errurik / Oriak bait dira morroiak, / Erri gizon on bakarrak dira / Errik berexitakoak» (Ibidem: 582). Ikus baita ere (PP 96: 541).

berezi, bezi. Azpirotzek *berexi* “elegir” eta *bezi* “separar” definitu zituen: «*Berexi*. Elegir. Para distinguir de *berezi*, separar» (Azp. 67). Honako bi adibideok, ordea, ez dira bat heldu aurreko azalpen horrekin. Benito Astibia “Luxea”ri jasotako honetan *bexi* “separar” adieran ageri zaigu: «Urbetako aure ori bakarrik gelditu zenen, neskamea ta morroie omen zittun de (...) erentzi guzie airi in zioan. Baño, gero aurea oartu zaioa eskriture gaizki in dula ta, gau beten tientakin koartoko atea zulatzen or yarri omen zaioa ta, nausi berrie, leiotik saltatute ayuntamenture etorri te, bexi iñ omen zittuen» (PP 96: 78). Honako hau, aldiz, bitara itzul liteke; Pastaingo Miel Barriolak esana: «Ekusi omen dittu emakume orrek ollaskoak, eta bat bezi dunen: Auxe arteizot ba Kosme, ta intzeiezo kontue!» (Ibidem: 386). Nolanahi ere, *berezi* (edo *bezi*) aditzak ulermodu bat baino gehiago izaten du. 1. Elkarrengandik separatu. Honatx Donmartinbordako Praxku Olanori jasoa: «Azkeneako mendeatuxea zeuken gurek, baño juezak or aindu do aarik bezteko! ta nulo eman gañea» (PP 96: 427). Benito Astibia “Luxea”k esana: «Bin aldekoak bazien sallen, baño, [borrokan] biri bakarrik uzteko itzeiñek izakio ta, iñork eziñ bezi» (Ibidem: 474). 2. Multzoko ale bati antzeman, bakandu. Honela dio Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk: «Gero, arditako belarri ikaragarrie zun: ark zintzarri soñure seittun bezten zittun ardik zeñ nongoak zien, errutire» (PP 96: 528). Ikus *bezi* baita ere: (PP 96: 428).

berezko. Ik. *beazko*.

berezkuntze. «Discriminación. Aceptación de personas» (Azp. 63-4). *☞ berezi*.

bereztu. «Distinguirse. Sobresalirse» (Azp. 67). *☞ berezi*.

bergizendu. Itxura faltuko guritasuna hartu, koipez puztu eta fofotu. «Miel: Luis huxe gizon ederra dau, sendo-sendoa. Hori lepazakie dauke. / Joakin: Ba!, dena basittue dau. Ba!, dena bergizendue dau» (Astaitz 04).

bernazaki. Bernezurraren edo aztalaren atzealde mamitsua, haragizua. *☞ buruntzaki, lepazaki, tripazaki*.

berne, berna. «Berne. Tobillo. Bernea autsi omen du» (Azp. 63-4). Baina Astaitzagako Mikela Labaienek esan didanez, orkatil edo txurmioa ez, baizik eta aztalaren aurrekaldea da *berna*. Gazpilloko Marianjela Lasartek *aztal* hitzaren sinonimotzat aipatu dit. Bukatzeko, honela esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Berne guzie larrutute ekarri’zo!». *☞ aztal, txurmio*.

bernezur. Berna hezur. Belaunaren eta txurmioaren arteko hezur luzea, “tibia”.

beroazi. Kitzikatu, zirikatu, tentatu. Begi eman ez dela *berotu* erabiltzen; *-azi* atzizkidun aditz eragile aktiboa baizik. Atzizkiaren erabilera berezi hori bera ikusteko, jo bedi *illazi* sarrerara. Honatx Gorritineko Miel Luis Zestauri jasoa: «Ala. Yoan dok eibartar ori etxera. Bere launek beroazi dikea. Eun betzután gobernun euki dikea. Ta or itten emen dik [palenkarik] desapioa: “mundun bazen ateatzeko!”» (PP 96: 322).

berriketa. «Tonteria. Cosa de poca monta. Berriketan ari, “hacer tonterías”. Berriketak esan, “decir tonterías”» (Azp. 63-4). Motz ibili zen hor Azpirotz; izan ere, “tontería” zentzu hori batik bat ezezko edo ukozko esaldietan nabarmentzen baita: *Niri ez ibili, ari berriketan e! Berriketa gutxi nerekin gero! Baiezkotan, ordea, ‘solas’, ‘kontu esate’ zentzu arrunta izaten du, ez nahitaez ‘txorakeria’: Zer ai zatea? Ementxe berriketan!*

berriro. «Hace poco tiempo. *Berriro gertatu zen*, “sucedío hace poco tiempo”» (Azp. 63-4). Honela dio Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak, Estensorotako gurutzeaz: «Oañik an bear do gurutze ark, oañi berriro an zen beñipin» (PP). Izenlagun gisa ere askotan agertzen da: *Oain berriroko kontue da* ‘gertatu berria’. *☞ aurre ortan, urren.*

Beruta, Beuta. Beruete, Basaburuko herria, Leitzaren mugakidea. Toponimoaren sakonean *Beroeta* ote den susmoa du Mikel Belaskok (99: 139), hagitx izen egokia egutera ederrean dagoen herri batentzat. Honatx Benito Erasoren lekukotasuna: «Leitzea etorri omen zen Lazaro Bengoetxeangana, ta Lazaro Beruta pesta yoana izakio» (PP 96: 132). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Ezautu izanen ziñun Joanito Urbitakoa, bizar zakar aundi betekin ibiltzen zen. Laune nun. Eun beten Beutakora yoan giñen» (Ibidem: 166). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak esana: «Baño errittik kanpoa’re asko yoaten zen baso tasatzera: baten Azkaratea zizela, besten Azpirotzea zizela, urrengoan Beruta yoan bear zuela; beti olaxe ibiltzen zuen» (Ibidem: 179). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Berutan omen zegoan gizonen bat, inguruotan denak ikaatzen zittuna, burrukalari fama zuna» (Ibidem: 206). P. Perurenak dioenez, 1887an Malkorreko Fraxku hil zuten lekuan gurutze bat dago oraindik, Erasoten, «Tunel haunditik gora, *Berutabidea* esaten zaionean» (Ibidem: 407, 6.oh.). Mikoneko Joanjoxe

M. Olano

Berutako eliza eta, ondoan, pago-maiatz tantaia, sanjuanero aldatzen dutena

Kanflankaren lekukotasuna: «Patata ta baba ta horik asko Berutatik etortzen ittuen Putzenborda barrena» (Astaitz 02a). Manuel Zabaleta Aurtzikinekoari jaso, argi-zentrala egin zutenekoaz: «Apeztei, yakiñe, berutakoan dao ta, Berutako errik in zun ori dena. (...) Baño, Berutakoa izanagatik, nik beti leitzarrak ezautu dittut or bizitzen» (PP).

berutar, beutar. Beruetar, Berueteke seme edo alaba. Begira zer dioen Astaitzagako Mikela Labaienek: «Beste baten, arbi azin eske etorri omen zezkitzion berutar batzuk, ta lapaitz azie eman Miel Joxepe orrek» (PP 96: 80). Arriango Lontxo Lasarteren lekukotasuna: «Berutar burrukalari ori musen ai omen zen mayen, ango launen batzukin, baño, Bordaberri zar orrek okasioa armatu nai nolabatte» (Ibidem: 207).

besabiur. Ik. *biur*.

besaka. Besakada, besatera, beso artean hartzen ahal den zernahiren multzoa. Begira zer dioen Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Ala, eldu de attun ori sega bizkarren artute etxera, ta etxaburuko alorren goiko atekatik sartute, beruntzen besakat artotxar billute etorri emen zen etxera» (PP 96: 95). *☞ besatera.*

besalaien ibilli, yoan, etorri. Besalehian ibili...

1. Uztarturiko behiak tematu eta elkarren kontra bulkatuz dabiltzanean, *besalaien dabil-tzela* esaten da. Azkuek Berastegiko gipuzkeratzat dakar: «besalaian» (Azkue 84). Honatx Olasoko Manula Zabaletari jaso, Astibi parean hildako Esteban Marzol aresoarren gertakaria: «Beiek perratute Leitzetik etxera eldu zela beiek elkarri bulkeka asi besalaien ta, koskatik bera erori zela. Nik ala aittu izandu dot» (PP). 2. Astaitzagako Mikela Labaienek adierazi didanez, esapide bera erabiltzen da ironiaz, amorante bikotea estu-estu dihoala ikustean: «Ara! Orroko bi oik estarta aldera besalaien; sasi guzik garbitzera diztea!». Iñigo Ibarrek antzeko forma bildu du: «Besolaien: Besotik helduta» (I. Ibarra 99: 99).

besatera. Besakada, beso artean hartzen ahal

den lasto, egur, zotz edo beste zernahiren multzoa. Añaldeko Bittorio Lizarragak adibide honekin eman dit aditzera: «Besatera bat egur artzazo sutako». *☞ besaka, eskutera.*

betadur. Joxemiel Barandiaranek Leitzan jaso zuen hitz hau: «*Betadur*. “adur (fuerza mágica) de los ojos”. Es la fuerza de la fascinación que el aojador lanza sobre su objeto con sólo mirar» (Barandiaran 73-I: 63). *☞ adur, burroa, burroagille.*

betaka, beteka, betekada. Bete ttikia: *Betaka in emen tzun aizkoakin yoanda...* Elordin Joantxo Barriolak esan didanez, «betekada ixtor» egiterakoan, sokarik ezean, «txara mei-meia biurrittu eta biukai» egiten omen zuten. *☞ maxo.*

bete. «Fajo» (Azp. 63-4). Sorta egiten ahal den zernahi gairekin elkaturik azal daiteke: belarra, otea, istorra, zotza... Hitz elkarketan aurreneko osagai gisa azaltzen ohi dela *bete*, nahiz eta bigarren azaltzerik ere baduen (Ik. *istorbete*). **●betebelar.** «*Betebelarra*, “fajo de hierba”» (Azp. 63-4). Honela dio Telleriko Karmen Lasartek: «Belarren ai giñen Kontxon Gurutzetik aurreko belatso ortan, da ordun biurrekin lotzen zien betek, eta anaie Lontxo gaikaldetik eta Enrike Tolatxenekoa beittik, asi die biurrieri tireka bete estutzen da, zartuxea izaan zen da, autsitte, goittik bera yoan zen Enrike ori» (PP 96: 432). «Joxek bazeramakin mudi munduko bete belarra malda gora eta ia etxera ailegatu zenean haize boladak betea kendu eta dinbuluke berriz atzea lehengo lekura» (Astaitz 89). **●beteote.** Musungo Fraxku Sagastibeltzari jaso: «Onea, Musungo etxeburure, etortzen emen zen oteketa, ta betea in de berriz atzera etxera zila, “ara gurdie bazik bete otea artute” esaten emen zioan» (PP 96: 464). **●istorbete.** Hau ere Musungo Fraxku Sagastibelzak esana da: «Leitzalarretik sekuleko ixtor betek ekartzen zittun» (PP 96: 468). **●betezotz.** Eztebeneko Mikela Sukuntzaren lekukotasuna: «Baño, neskazar batek yoanda ze in do, betezotza inde patu Ezteneko zubin ondoan da, bei gorri orrek artute dena

urratu betezotza» (PP). *☞ maxo.*

beteka, betekada. Ik. *betaka.*

beteketa. «Bizkar gainean belar beteak, multzoak, eramatea» (I. Ibarra 99: 99). Honatx Musungo Fraxku Sagastibeltzari jaso: «Txuringe re atera zun nonbatte indarka zebillela. Eun beten beteketan zebillela, atzetik kejo gizona ta, Astaitzako Joxemartiñ da orik ekusi izan bear zioan galtzak eskatute: “txuringe zeukek ateraa gizajoak!”» (PP 96: 468). *☞ ardoketa, arbiketa, artoketa, belarketa, bizkarketa, esneketa, eurketa, gorozketa, irinketa, ixtorketa, oteketa, urketa.*

betelan. «De *bete*, llenar, y *lan*, trabajo. Trabajo de relleno en obras» (Azp. 67).

betire. Beti ere, nolanahi ere, izan ere. Zail da aditzondo hau zehazki definitzen; batzuetan indar enfatikoa eman beste zereginik ez du. Honela jaso nion Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri: «Betire biñipin, algodonezko erropa franko modu onen ekartzen duela plazara». Joandegiko Miel Zabaletak esana: «Betire, diru pixken bat itteko, besten batekin itzein do Joxerramon orrek, eta zakue artoz beteta goiko sapaetik bota omen do» (PP 96: 89). Olacetako Migel Barandarain aresoarrak, berriz, honela esn dit bere herriko *beti de aldaera* erabiliz: «Baserritarrek beti de Leitzen geio die izketan emengoak baño». *☞ beden.*

betizu. Batik bat Nafarroako iparraldean bizi den abelgorri erdibasatia. «Miel gosaritzikie

betizu kastako zezena Aranokoan

P. Zufaur

egin eta seittun yoan da etxera; Urdolara betizuak ekustera yoan beharra baita» (Astaitz 94d). Eztebeneko Mikela Sukuntzari jaso: «Iru bei emen zituen, eta ekarritte ederki lotzen emen zittun ekullun. Ta bei gorri bet ikaragarri gaxtoa emen zuen, orroko betizuki oitakoa, nik ezautu nun bei ure, dirdir itten zun illekin eotten zen beti, baño arroa zen» (PP).

betizuki. Ik. *betizu*.

betroi. Ik. *petroi*.

bexi. Ik. *berexi*.

bezi. Ik. *berezi*.

beztu. Belztu. «Ennegrecer» (Azp. 81). Honatx Sorobarrengo Mikela Sagastibeltzak esana: «Atzeneko urtetan, aitz erki kuidatue zen, etzun lanik itten, baño reuma izaten zun, te artatik kangrena sartute atzenen anak eta denak beltz-beltz in zezkitzion, oie're beztue zun ark atzeneako» (PP 96: 180-1). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Ala biñipin, irrintzike ta, sekuleko tenplen zegoan "Errutiz" ori, ta ze pentsatu due mutil orik?, muturra beztu bea'ioala» (Ibidem: 209).

biamon. Biharamun. Honela dio Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Gaben denak lo iñ giñun beti bezela, ta biamon goizen, yeki zen atte zena, ta su itteko eurren eske atarire yoanda ta, osaba amerikanoan maleta leiopen eur tarten!» (PP 96: 97). Astaitzagako Batiste Zabaletari jaso: «Settun zabaldu omen uen errin Axintxiok indeko azkeneko azioan berri. Biamonen, yoan omen dok Samartiñenea, oaiñ Lasartenea deneko orta, ori taberna baitzen leno, ta bere baxoerdie artzen ai zela, an serbitzen zegoanak esan omen zeioan: I, Axintxio, egie al da atzo Kaxetan auspoa autsi uela?» (Ibidem: 192). Añaldeko Fermin Lizarragak esana: «Gañea ori pasatute urrengo ianden gure atte kartzelera eraman zien Iruñera, ta lau illebete in zetien, biamon gaben Agerreko estartan barrena eun mando kontrabandoan pasatzen arrapatu zuelako» (Ibidem: 234). Gorritineko Miel Luis Zestauk esana: «Ga-

be an pasatute, biamonen oñez etorri emen ittuen Leitxera, mendiz mendi» (Ibidem: 324). Goikobordako Felipa Aierdik esana: «Gure Anita Donostin neskame zegoala ur boltsa bat atea tripen da, Inozente biamonen kliniken sartute, prueba in de, prueba in de, reyosetan (sic) ez ikusten da, azkenen billatu zioan» (Ibidem: 442).

biamon biamonago. Biharamuneko biharamuna; bi egun geroago. Honela esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Umea, Santiago eunen biamon biamonagoan yaio zen». Azpirotzek, berriz, *biamonago* jaso zuen: «Dos días después» (Azp. 67). Orreaga Ibarrak, berriz, honela jaso du Ultzama aldean: «*Biamonagokoa*: Día siguiente a "biamona"» (O. Ibarra 97: 151). Eta antzeko egitura jaso du beste honetan: «*Bezperan-bezperagokoa*: *Anteayer*» (Ibidem: 151). *berdontzabart*.

biarregusu. Bigarren gusu; lehengusu "txikia", hau da, amaren edo aitaren lehengusu baten seme edo alaba. *iztarlengusu*, *lengusutxiki*.

bibelar. Ik. *belar*.

bibigarro, bidigarro. Birigarro. «"Txarra" bibigarro aundi bet da», esan dit Juan Mari Barriolak. Eta hagin arbolaz ari dela: «Agiñe, arbol osoa emen da oso toxikoa, ariloa ezik. Ariloa da pipitte gorri oi, pipitte gorrie beño barrengo azie ez, e!, aragi gorri oi emen da yateko baliogarri bakarra. Bidigarroak eta txarrak eta, amorratuk die añaen pipitte gorri ortan» (Olano 98: 349).

bidagitte. Bidagite, bidegintza. «Ardilarrue zen lehenago euitarako trajea. Eurie edo kazkarabarra ari zuenean ardilarrue bizkarren yantzi eta segi harbi ateratzea, ezkurren zebiltzen zerriak ekustera, xtegira, bidaittera (bideak konpontzera), ardientzat azkalanga yostera...» (Astaitz 01c). *berdagitte*, *itte*, *ixtorgitte*, *langitte*.

bidante. Ibiltari, biajezale. Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak dioenez, bere aita Miel Joakin ibiltari handia zen, basoz baso tasa-

tzen aritzen zelarik: «Baño errittik kanpo-a're asko yoaten zen baso tasatzera: baten Azkaratea zizela, besten Azpirotzea zizela, urrengoan Beruta yoan bear zuela; beti olaxe ibiltzen zuen. Beti oñez! Ordun dena oñez ibiltzen baitzen ba; ta gure atte zen bidante ikaragarrie» (PP 96: 179).
 ☞ *mugante*.

bidape. Bideak mendia zehar ebakitzen duenean, bidearen azpiko ezkanda izaten da *bidapea*. Honatx Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Gero, andik goraxe, bide pixken baten etorri emen zen, da aldaron baten bidapera eroritte burukin arrie yo, ta an il zela gizona. Biamonen ille arrapatu emen zuen» (PP). Atsotegietako Joxakin Labaienek esana: «Bille atera ziela ta, antxe bidapen arrapatu zuela ille» (Anima 93). Mikoneko Joanjoxe Kanflankaren lekukotasuna: «Ta gure attuna pastaburnie eskun zula ekusi zunen, fisst!, saltatu bidapera ta gaztañerie bera aldeñ emen zeyoan, ta sekulan geio ez omen zetzioan atera bidera» (PP 96: 81). ☞ *etxape*, *txendape*... ● *bidapeko lana artu; bidapetik karretoan*. Lan gaitza edo ekiten zaila dena adierazteko esaldiak; biak ala biak P. Perurenak jasoak. Goizuetan jaso: «Bidapeko lana artu iziin do». Leitzan, Bixente Usabiagari jaso: «Bidepetik asi izaan tza karretoan». ☞ *lanpekatu*.

bide. Honela dio P. Perurenak iruzkin argitaragabe batean: «*Negu biden, uda biden*: denbora edo garaia adierazteko, asko erabiltzen dena Basaburua, Malerreka eta hemen barrena. Antzera erabiltzen da “uda partean, negu partean” baina ez dira sinonimoak; “negu bidean” esanerak “negu aldera, negua hurbildu ahalean” esan nahi du, “negu partean” ordea besterik da: “negua, negu aldia” alegia». Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jaso: «Negubiden goizero yoanda, etxeko ardin atea ezeze, auzokoan ardibordatako atek e berak irikitzen zittun» (PP 96: 528). Tuteneko Miel Zabaletak esana: «Mikeleneko etxekoandrea, nere aman lengusue baitzen, Ontsaloneko alaba, an semea zen Austin ori, ta yayik

etzun utseitten ark udapiden oñez Uitzitik etorri gabe» (PP). ● *sekuleko bidetan, jesukriston bidetan*. Distantzia luzean, izugarriko bidean. Artxikoneko Joxakin Arribillagari jaso: «Auzkaldeko arrikaskotik tiatu emen zun [Santsonak] palenka, bi ankak arrobin gañen patute, sekuleko bidetan, ta azkenen Ezkurreko baserri beten tximeni zolotik barrera sartu emen zen palenka» (PP). Urriztimiltxoko Joxe Zestauren lekukotasuna: «Gorek tiatu emen zien [palenka] sekuleko bidetan, ta gero bestek tiatu emen zien ta, ze iñ omen zeioan?, gurek tiatu zun lekun sartu besten eztaka juezak, aldrebese!» (PP). Sorobarrengo Teresak esana, Miel Zabaleta Losako atabaleroaz: «Beiek lotzeko atrebentzik ezta, bizkarren ekartzen emen zittun ixtorrak jesukriston bidetan» (PP 93: 19). Gorriteneko Miel Luis Zestauri jaso: «“Ze aiz emen, demono Zoldamuño!” ta, makillekin yota burun zeuken zapela aiden bota omen zeioan Martin Agerre orrek sekuleko bidetan» (PP 96: 484). ● *arri tira piden; oiñu adi piden; biste ala biden*. Neurkerak egiteko nahi adina esaldi sortzen ahal dira *biden* adizlagunarekin: *Gela onen biden erori uen* ('gela honen distantzia egin zuen erorikoan'); *zelai aren biden yoan giñuzen izketan* ('zelai haren luzera osoa egin genuen hizketan'). Zenbaitetan, ordea, formula jakinak egoten dira, non konposatuaren aurreneko osagaiak subjektu edo objektu bati buruzko distantzia adierazten duen: «*Tirabide*. A tiro, al alcance de un arma de fuego: *erbia tirabidera atera*» (Azp. 82). Adizlagun enfatikoak izaten dira: *Motellek! Basurdea ez akatzea ere! Arritirapiden uen eta!* Hau da: 'harri tira bidean', 'harriz jotzeko bezain hurbil zegoen basurdea'. *Oiñuadipiden*: 'oiñu adi bidean', 'oiñu aditzeko bezain hurbil'. *Bistealabiden*: 'bista ahala bidean', 'begibistan izateko bezain hurbil (edo urrun)'. Hiru esaldi horiek Astaitzagako Mikela Labaie-ni jaso dizkiot. Honatx hiruetan azkena, P. Perurenak Gorriteneko Miel Luis Zestauri jaso, Ayeneko Erramon Marik eta Urdapilleta gipuzkoarrak jokaturako palanka apustuz: «Eune allatu denen, yokatu emen die, ta Lei-

tzekoak omen zetien palenka luzegoak eta egokigoak, eta sekuleko aldea kentzen gipuzkoanoari! Eskatu're iñ omen zeioan emengoari barra: uzteko tiraldi bat botatzen. Baño, launek ez uzteko esaten: "Etzaioakela utzi! Ekusten bado bista ala biden tiratzen dula, zertan gelditzen gaitok gero?" Azkenen, biñipin, leitzarrak irabazi emen zion apustue aise!» (PP). *☞ arrikada.*

bidelaxter, laxterbide. Lasterbide, laburbide. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Gorritzaran aldeko mutill saille, errittik etxerakoan, denak elkarrekin iraotzen emen zien Urbitako atarin barrena; laxterbidea baitzen ortik» (PP 96: 55). Aresoarteko Brigida Azpirozek esana: «Bi edo iru bei erosten bazittun, obenari ta ederrenari yoalea yarri te aurren botatzen emen zun ure, ta bestek aren atzetik; bere bide laxterrak izaten emen zittuen ikasik, eta atatik beti oñez ibiltzen emen zen bere beiekin» (Ibidem: 419). «Karrera [arkitektoa] Tolosan bizi zen eta makina bat joan etorri egin zituen bidelasterrez Leitzeko elizeko lanak zuzentzera» (Astaitz 01a). *☞ bidetxior, txenda.*

bidenabar. Bide batez, bidez; «beste zerbaitek ematen duen aukera baliatuz» (Sarasola 96). «Bittorio eskopeta bizkarrean hartu eta badie uso ehizera Usategietara eta bidenabar ezkurrean dabilten zerriak ikustera» (Astaitz 94d). Gorritzko Lontxa Zabaletak, Errezumako amonaz esana: «An aitzen zen arrosarioa errezatu bienaar gazta itten» (Olano 98: 341). Joan Rekondo "Sasa"ren lekukotasuna: «Bein baten, Aztitan artazuitzailek emen zittuen. Ta artoak zurittu bidenabar, bertso txapelketa antolatu emen zuen mutilen arten» (PP 96: 146). Benito Astibia "Luxea"ri jasotako sorgin kontua: «Gure atte zena ta Muño zena, tabernan izaten zien beti, ta yai beten goizeko iruek alden eldu die etxera ta, Bentako karobi ondoko soroan dantzarik emen zebiltzen ikaragarri poleki! Aundik eta ttikik eta denak naste dantzan, ben musikekin, ikaragarri poleki emen zebiltzen, ta gure atte ta eldu die onontza, ta

Muño zenak esan emen zion, Altzate aldera artzen den bidagurutzen geldittute: *Aizak i, ziarro in bienabarren dantzari oiri beidetu bear zeiu geixeo!* Ala, ziarro itten yarri emen die ta, dantzarik pirriin! denak bengana abittu aiden. Lasterrari eman omen dioa bik, eta Altzaten sartu emen zien» (PP).

biderdi. Bide erdi, elkargune. Honatx Gorritinako Miel Luis Zestauri jaso: «Leitzarrak ulluke ekiñ omen zeioan: "gizonak bazien, len bezela onuntza etortzeko!". Ak berri: "ara yoateko!". Beno ba, biderdittera aterako ziela, autsi emen zien azkenen: Ibiurko zubire ateako ziela» (PP 96: 101).

bidetxenda. *☞ txenda.*

bidetxior, bidetxur. Bidezidor. Azpirotzek honela jaso zuen: «Txior. Estrecho. Se emplea solamente en *bide txior* "camino estrecho, senderillo"» (Azp. 63-4). «Bidetxiorrean barrena iladan zekarzkien ardi guziak santue bezalako artzai horrek» (Astaitz 95). Aliñeko Telesfora Azpirotzi jaso: «Ala, eldu emen da attun ori dena albotatute, ta Txuitaneko ortan loi ikaragarrie zen beiko biden ta goien bidetxur txartxar bat, eta andik beiko loiera erori emen zen» (PP 96: 408). *☞ bidelaster, txenda.*

bideune. «Asko nabaritzen ez den bidea, txenda», Arriango Lontxo Lasartek adierazi didanez. Honela dio Tuteneko Miel Zabaletak: «Mendin erlea billatzen errexa da (...). Errekak non dun zelai antza edo garbi antza, an yarri. Ingurun erleik bada, an ibilliko zazo uren; baita bideunetako ur putzutan'e» (PP).

bidigarro. Ik. *bibigarro.*

bildu, bilyu, billu. Iragankor eta iragangaitz modura erabilita, hurrenez hurren: **1.** Jaso, hartu. Honela dio Benito Erasok: «Ta bi errik bat ziela Aisoarrak Erreka biltzen emen tzuen karnabaletan» (PP 96: 100). Boxekan Inazio Rekondok esana: «Zapela pasatu nun, ta ogeitamar duro billu, garai aitako!» (Ibidem: 144). Eztebeneko Mikela Sukuntzaren lekukotasuna: «Gure atte soñuyotzallee

izan da, arrek eramanak edo, gure etxen izaten zien bertso orik, gure ama zenak bazezikin denak. Baño sekretarioa enteratu zenen, denak billu emen zittuen settun» (Ibidem: 196). 2. Elkarrengana jo, elkartu. Tute-neko Miel Zabaletari jaso: «Ordun ittaiez ebatten baitzen ba ixtorra, ta sekuleko laun koadrille emen zien auzolanea bildduk» (PP 96: 108).

bildur, bilddur, billur, bilyur. Beldur. *Beldur* izaten da, berriz, Aranon eta Goizuetan hasi eta sortaldeko hizkeretako ordaina. Leitzako esaera zaharra da: *elur melur enak ire bildur, badit etxen naiko talo ta egur*; baina baita ere, elurgiro berean: «ill beltz, ill zuri: *bildur natzak iri*» (PP 96: 43). «Leitzan mutil fiñik ez» izeneko bertso sailean, honela esaten dio mutilak neskari: «Bestek arrapa dezaitzan / Arras bildur naiz» (Ibidem: 31). Honatx Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Beti bil-lurrik ibiltzen omen zien Miel Joxepe orrekin!» (Ibidem: 80). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Alako baten, Martin Kordaun ori yoan omen da, ta: “Au bizkarren artzeko bil-lurrik zautea?” Artu omen do bizkarren bakar bakarrik eta beittik goraño eaman omen zun erlojue» (Ibidem: 208). Aizpeko Engrazia Burladak esana: «Interesak kentzen asiko giñen bilddurre izaan zun, edo eztakitt?» (Ibidem: 262). «Udazkenean (...) banabarrak izotzak galtzeko bildur» (Astaitz 98c).

bildurti, bilddurti... Beldurti. Honela dio Martikoneko Bittorio Alkozek, Joxantonio Borda-berri bertsolariak: «Beñesen kara ta pikardia izandu balu, aitz bertsolari ona izaan zen, baño, bildurti samarra izakio» (PP 96: 309).

billabirjin. Ik. *millabirjin*.

billantziko. Ik. *belauntziko*.

1 billatu. Bilatu. Gurean nahiz *bilatu* nahiz *aurkitu* zentzuak adierazten ahal ditu. *Aurkitu*-ren esanahiarekin, honela jaso diot Añaldeko Bittorio Lizarragari: «Ardik larrera ona billatzen due palda ortan»; beste honela, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari: «Ikasketak bukatu te lan ona billatu do orrek». Hi-

rugarren hau, berriz, Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzari jaso duzu: «Ibilli emen zien bille, baño ez emen zuen billatu noiz ta nola yarrie zen gurutze ure» (Escariote 96). Honela dio Kortabordako Martin Oronozek: «Gero goardazibillek oartu die norbattek lorek ostu dazkioala ta, asi die erri guzittik bille ta, iñon ez billatzen» (PP 96: 199). Segalana Artxikonera joan zen frantzesari gertatua, Arriango Lontxo Lasarteren hitzetan: «Alde bat yota, beste yota, ekusi emen ditto baztar guzik eta, segaik iñone billatzen ez! Azkeneako etsik artu zittunen, ierri omen zion nausik ostu izaan ziola» (Ibidem: 207). Goikobordako Felipa Aierdiren lekukotasuna: «Gure Anita Donostin neskame zegoala ur boltsa bat atea tripen da, Inozente biamonen kliniken sartute, prueba in de, prueba in de, reyoetan (sic) ez ikusten da, azkenen billatu zioan» (Ibidem: 442). *arkittu*.

2 billatu. Bilatu. «*Erlêk billatu*. Operación de quitar la miel a la abeja» (Azp. 67). *Billatu* horrek ukimenarekin lezakeen erlazioaz, ikus *errapea billatu* esaldia (azienda ernari ote dagoen ikasteko egiten baita). Bestalde, Elordineko Joantxo Barriolak adierazi didanez, eztia kendu aurretik erleei kea botatzeko uneari *erlek ikaatu* esaten zaio.

biñipin, beñipin, beinpin. Behinik behin. Begira Gorrizko Lontxa Zabaletaren adibideari: «Asi giñen biñipin gaztatei et in bearko giñula, ta neonek bearra sentitzen nun» (Olano 98: 342). Joxe Joakin Lazkanok, zahartuta, Ameriketatik esana: «Ordun pixko-at balio giñun beño gaur bateez. Nik beñipin eztot balio bate» (Ibidem: 320). Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzari jaso: «Bestea eztakitt nongoa zen. Miel emen tzun izena biñipin» (Escariote 96). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Biñipin, andrea lenao allatu etxera, ta gizona Berutako mendi orik denak pasatute Artxulon bera eldu zela, berrize beiretu bear zula ba: ya kartera an zegoan!» (PP 96: 206). *Beinpin* aldaerak, Goizuetako *benpe* aldaeraren gertukoa dirudi. Honatx zer esan didan Astaitzagako Mikela Labaienek:

«Etzekit ba nek ze in beaun beinpin!». *be-den, benik, beti re.* • **ala biñipin.** Hala behinik behin. Kontakizunetan makulu gisa azaltzen da, pasarte berri baten buru eginez batik bat. *Ala* nahiz *biñipin*, zein bere alde, funtzio berean ager daitezke; hortaz, biek batera azaltzean indargarri jokatzeko dutela ematen du. Hona hemen Benito Astibia “Luxe”ri jasotako bi: «Ala biñipin, mutill saill ori Ziateko lepora allatu denen, batzuk irrintzike ta, bestek burleka ta, asi die sekuleko karra-mixtetan» (PP 96: 59). «Ala biñipin, kale baztar baten, gizonak kitarra yo eta andreak zapela pasatu, orduk eta orduk pasa dittue» (Ibidem: 87). Hurrengo biak Astaitzagako Mikela Labaienen lekukotasunak dira: «Ala biñipin, erritar jauntxo oitakon bat izan bear zun beti Urbitara yoaten zena, ta Miel Joxe-pe ori aspertue omen zegoan» (Ibidem: 79). «Ala biñipin, sartu de sokalden, artu omen do azkenen salda ori nolabatte, ta belaxe asi omen zezkitzion sekuleko tripeko miñek; lertu bear zula gizonak!» (Ibidem: 79). Pastaingo Rafael Barriolak Tomas Barunez kontatua: «Ala biñipin, eiñ omen dik obe ori, ta yarri omen dok etzanda lasai, ta alako baten krask!, ohea erdi erdittik autsite» (Ibidem: 183). Indianabordako Emilio Sagastibeltzak esana: «Eun beten yuntatu emen ittuen bik “Altxate” esaten zioan gizon ttiki batekin; ordun brusekin ibiltze uen ba, ta “Altxate” orrei txurmioraño alletzen zetzioan bluse (sic). Ala biñipin, gurek eta Mandaxeinak mozkortuazi omen zien “Altxate” ori (...) saskin sartu, te bruse saskin buruntzakitik kanpora zula eraman omen zien etxera» (Ibidem: 185). Arriango Lontxo Lasarteri jasoa: «Ala biñipin, irrintzike ta, sekuleko tenplen zegoan “Errutiz” ori, ta ze pentsatu due mutil orik?, muturra beztu bea’ioala» (Ibidem: 209). Astarlako Maria Jesus Sagastibeltzak esana: «Ala biñipin: atera omen da gure attun ori ta: gizona ille nola billatu zun» (Ibidem: 471). Benito Erasoren adibidea: «Atera da Joxemiel ori ta, baita seittun anaie Praxku orrek ekiñe! Ultzin asi die bik eta settun azpiretu Joxemielek! (...) Ala biñi-

pin, anaie azpin artute daukela, bestek ez ezautzen nor zen illunben» (Ibidem: 543). Ik. baita ere: (PP 96: 326, 365, 366, 552).

biotzeko miñ. Bihotzeko min. “Ataque epiléptico” itzuli dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. Elordin Joantxo Barriolak, berriz, “infarto”; izan ere, azken honek ongi gogotan du Katalintxoneko herriko alaba batek al-dian-aldian bihotzekoa izaten zuela: «Ara! Intzaio berriz biotzeko miñe!», esaten omen zuten. Halako batean goiko labaderoan itota aurkitu zuten, arropa garbitzen ari zela *biotzeko miñ* eginda. Honatx Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana, Donmartinbordako Paulo zenaz: «Biotzeko miñe itten zetziona izan bear zun, ta urere gazteik il zen, giza-joa» (PP).

biotzondoko. Bihotzondoko, nahigabe, atseka-be. Kristobal Olaetxea “Altxate”k esana: «Ama il zenen baño biotzondoko aundigoa artu izanen nun nik ordun!» (PP 96: 558).

bir bir. Hauts erortzearen onomatopeia. Honela dio Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Gabez idik eta gurdie artute yoanda kargatu do, ta kajak xuloa izakio, ta biden galtzen polbora bir bir bir...» (PP 96: 326). Bestalde, P. Perurenak esana dakit Goizuetan *birbirreko* onomatopeiaz esaten zaiola “calambre” delakoari.

biramonago. Ik. *biamon biamonago*.

birolina yo. Ik. *firoleta yoaz ibilli*.

biuiñ. Bigun, beratz. Giza jendeaz esana, ‘zalu, arin, trebe’ adierazten du. Begira zer dioen Nartziso Sestorain “Martin Motxene”k: «Biguiñ izuarrie omen zen gaztetan; dantzaldi gogorak egitten izan bear zittun. Beño zartzera earki yoan zezkitzion biguintasunak» (PP 96: 121). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Mundun izan litteken gizonik biuñena emen zen Lazaro. Aye-nen morroi zegoala, beiñ, labaderotik salto in de io izan bear zun Ayeneko balkobera» (Ibidem: 121).

biukai. «Ramas de roble para hacer con ellas ataduras para fajos v. g. de hierba, llamadas

BIUR» (Azp. 63-4). Elordin Joantxo Barriolak esan didanez, «betekada ixtor» egiterakoan, sokarik ez bazen, zitekeen gauzarik onena izaten omen zen «txara mei-meia biurrittu eta biukai» egitea. *besabiur*.

biur. 1. Bihur. Lasto, belar nahiz bestelako beteak lotzeko haritz adarrez egindako lokarria. Begira zer dioen Telleriko Karmen Lasartek: «Belarren ai giñen Kontxon Gurutzetik aurreko belatso ortan, da ordun biurrekin lotzen zien betek, eta anaie Lontxo gaikaldetik eta Enrike Tolatxenekoa beittik, asi die biurreri tireka bete estutzen da, zartuxea izaan zen da, autsitte, goititik bera yoan zen Enrike ori» (PP 96: 432). **besabiur.** Besabihur. «Rama con que se ata la pata de cualquier animal para que no se mueva» (Azp. 63-4). Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, hurritzaren zotza oso egokia izaten da horrelako bihurak egiteko. **metabiur.** Metabihur. «*Metabiurre*. Rama de roble, llamada *biur* para atar por la extremidad superior las pilas o montones de maíz con su planta» (Azp. 63-4). **nekabiur.** Nekabihur. «Ataduras de ramas de roble, para sujetar los palos verticales del carro» (Azp. 63-4). *lizt*. **lepabiur.** Goizuetan, P. Perurenak esan baitit, katearik ezean aziendak lotzeko erabiltzen den biurreri esaten zaio. **2.** Larrainean alea jotzeko erraminten artean, *biur* izenekoak erabiltzen ziren: **lekabiur.** Lekabihur: «Vara para desgranar alubias» (Azp. 63-4). *traillu*. **3.** «*Biurre*. (...) como piezas suplementarias [del carro] se hacen los dos “biurres” o guardabarros» (Fagoaga 74: 441).

biurrittu. Bihurritu. «*Biurritu*. 1) Retorcer. 2) Retorcerse. 3) Dislocarse un miembro» (Azp. 67). Honatx Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Ordun mutikoak larri! Nola edo ala saltatu omen die ta, batzuk urgunke ta beste batzuk anke biurrittute» (PP 96: 80).

bixike. Bixika, pikor handi *materiadune*, hau da, zorneduna. Jakina da *puxika*, *bexiga* eta gainerako aldaera guztiek latinezko *vessica* dutela jatorri. Hain zuzen ere, P. Perurenak ohartarazi nau horixe izan litekeela *Boxe-*

kan(borda) izenaren jatorria. «Kamañen lo egiten zuten eta Mieliko armiarmak hozkatu eta lepoan sekuleko bixike atera zit Zion» (Astaitz 94d). Martikoneko Zelestina Alkotzi jasoa: «Ure're kuranderozkoan dexente ibiltzen zen: konpaziora bularren aunditsun beteo, bixikek edo ateatzen zezkitzionari kurek itten» (PP 96: 373). Agerrera neskame joandako Benantxi baztandarrak honela oroitzen du: «akordatzen naiz, niri bixike lertu ta Jochemiel ille, nola ibili ginen desespeatuik» (Ibidem: 467). Gorriteneko Miel Luis Zestauri jasoa: «To, debalde! –ta tiratzen omen zeio muturre kaikue, ta masalleko bixike lertu te, ankaz gora gizona!» (PP). *antra*, *pikor*, *txori*.

bixki. Biki. Honatx Joantzarko Miel Barriolak esana: «Ni ezkonduite beatzi illabetera yayo nitzen, gero arreba bi urtera, beste anaie andik urtera, ta gero andik iru urtera bixkik, ta gero ondoren beste bi arrebak» (PP 96: 293). Erroma sortu zelako ipuina, Errezumako Miel Ramon Zabaletaren hitzetan: «Italire emakume bat, bi aur bixki yayo berrikin azaldu omen zen» (Ibidem: 502).

bizar. Buru gainekoari ez beste ile guztiari esaten zaio *bizar*: *aneko bizarrak*, *ankartekoak*, *besapekoak*... **begibizar.** Betile. Honako adibide haxe eman dit Gazpilloko Marianjela Lasartek: «Begibizarrak moztu in dizkioa, geio azitzeko». **bekain bizar.** «Igande ats alde zen. Luisa eta Maria ixpillun aurren denbora aldie pasatute, bekain bizar sobrantek aterata, ongi pintatuta abitu dire herri aldera. Amak atzetik oihue: Zeren eltzetsuri eutsi gero!» (Astaitz 91a).

bizarlaban. Bizar egiteko labana. Errementaneko Miel Zabaletak esana, Inazio Patri aizkolari az: «Gure etxera asko etortzen zen; gure atten laun aundie izan baitzen. Kontuk atea: gure attek kendu zion ari bizarra urte askoan! Artako're baldarregie zen ure, ta bizarlabana gure etxen eukittu zun» (PP 96: 264). Musungo Fraxku Sagastibeltzari jasoa: «Neskak despaide emanda, bizarlabanakin moztak lepoa alajainkoa!» (Ibidem: 465).

bizarra egin. «Afeitarse. En Leiza y en Lesaca» (Azp. 82).

bizarra kendu. Hasiera batean, *egin* eta *kendu* aditzek, hurrenez hurren 'bizarra txukundu' eta 'bizarra erabat kendu' adieraziko zuten; gero haien esanahiek berdintzera joko zuten. Honela dio Errementaneko Miel Zabaletak Inazio Patri aizkolariak: «Gure etxera asko etortzen zen; gure atten laun aundie izan baitzen. Kontuk atea: gure attek kendu zion ari bizarra urte askoan!» (PP 96: 264). Pastaingo Patxi Barriolari jasoa: «Ala, Don Manuelek uste goizuetar ori bromatan ai zela ta, urrengo ianden yoanda goizutar ori esan bezela, alde bateko bizarra kendu gabe ta bestekoa kenduta» (Ibidem: 380). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Ta etxera etorri, bizarra kendu, gosaldtu, ta mezaa ederki allatu emen zen» (Ibidem: 525).

bizikio. Biziki. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Honela dio Mikoneko Joanxoxe Kanflankak: «Ta alaba Lontxa Basomeneko errin bizikio, ta leioak iriki emen zetien da: Ori gure atten boza da?» (PP 96: 400). Musungo Fraxku Sagastibeltzak esana: «Urte franko izan bear zittuen aixkidetuik, baño mixeri samarren bizikio mutille ta, etorkizun aundik ekusten etzulako eman izan bear zion despeide» (Ibidem: 465). Benito Astibia "Luxea"ri jasoa: «(...) garai beten bi bizitza baitzien Yoandein; baten Praxku Zabaleta ta orik bizikio, ta bestera etorri omen zien gure attaiarroan atte ta orik» (PP). «Benito ori or auzoan bizikio ta, beti an eotten apustu kontue gora ta apustu kontue bera» (PP). *¶aikio, eldukio, eokio, erabilkio, eramakio, etorkio, eukio, ibilkio, izakio, naikio, yakinkio, yookio.*

bizitze. Etxe-bizitza, pisu. Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa: «Apalondoan beti Joxen bizitzera yoaten giñen» (Karta 94).

bizkar. 1. Tontor doia, mendigain luxanga. Toponimian erruz erabiltzen den hitza. Honela dio Errementaneko Miel Anttonio Sagastibeltzak: «Errekazulo artatik onontzaxego,

bixkargune baten bazen an itturri bet» (PP). 2. «Bizkar. A costa, expensas de... Besteren bizkar bizi da ori» (Azp. 67). «Etxea yan zuen eta orain herribizkar bizi da» (Astaitz 94d).

bizkarketa. Bizkargainean zamaren bat eramanez egiten den lanaldia. «Bizkarreta. Carga, fajo, transportado al hombro» (Azp. 67). Honatx Errutizko Lontxa Olanori jasoa: «Santokristo orrek zulo batzuk ditto azpin da atatik adakik sartute erabiltzen zuen bizkarren. Gero, karga aundie ta, or emen atxon itten zuen; ortako aldamenen lau laun izaten zittuen sarde banakin da sarde ain gañen uzten zittuen bizkarketako adakik, bittarten atxoiteko» (PP 96: 429). *¶aoketa, arbiketa, ardoketa, artoketa, belarketa, epuruketa, esneketa, eurketa, gorozketa, irinketa, ixtorketa, ondarketa, oteketa, pentsuketa, porlanketa, trabesketa, urketa.*

bizkarketari. Bizkarketan aritzen den langilea. Begira zer dioen Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk: «Indinabordan asko ibillie zen belarren. Atte ille arrapatu zuen, da gero belarketako Tomas eramatten zuen. Bizkarketari izugarrie baitzen» (PP 96: 528). *¶ardoketari, esneketari, garbiketari, gorozketari, ikazketari, irinketari, lorketari, pentsuketari.*

bizkarreta. Ik. *bizkarketa*.

bizkor, pizkor. Indartsu, sasoiko, bortitz. Adiera horretarako, Leitzan gehien erabiltzen den hitza da, izenlagun edo aditzondo lanean. Honela dio Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Leitzarrak "Mokerraiñ" esaten zioan bat yarri emen zikean aurren, ta Miel Anton Agerre biarren. Ak berriz, Aisoko Sutein morroi zegoan gipuzkoano bat aurren, ta urrena Aison zen mutillik bizkorrena» (PP 96: 101). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Martin Agerre ori ikaragarri bizkorra emen zen. (...) Ark makillekin yotzen zuna zerraldo erortzen omen zen» (Ibidem: 105). Arriango Lontxo Lasarteri jasoa: «Joan Kor-daun ori gizon azkarra zen, ta ikararri pizkorra. Oaiñ Ayuntamiento dagoan erloju aundi orire orrek ioa omen da bizkarrez» (Ibidem: 208). Gabriel Huarte Zortzikonak

esana: «Mekaben oañik pizkor nao ordun!!» (Ibidem: 489). «Soldaduskan igeritan zerbaít ikasi omen zuen baina presa hartan alde batetik lohi haundia eta bestetik urjoan bizkorra eta kanalera ezin zen atera» (Astaitz 96c).

●**bizkorren**. Bizkorrean, osasuntsu. Diosala gisa erabiltzen da maiz, adineko jendearekin batik bat: *zer, bizkorren?* Alegia: ‘zer, ongi?, osasuntsu?’. Kantinako Bixente Urrutiak esana: «Zun ama “bixkorren” al dabil? Guk ya ezin esanen duu bizkorren, “bixkorren” esan beharko duu» (Astaitz 93a).

bizkortu. Eri egoteari utzi, osasun pixka irabazi. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Salbatu zula ikusi zunen, izena ta apellidoa nola zittun galdetu omen zion kapitana, ta baita goan arture. Andik eun batzutarra, bizkortu zenen, kapitan orrek deittu omen dio» (PP 96: 63). Itziar Sagastibeltzari jaso: «Belaxe bizkortzen zen olako kontuk aittu ezkeo» (Ibidem: 346). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Errezumeko attuna, zazpi aldiz oliodurak emana emen zen. Lendabizikoan emanda: “kaja ona iñ e!”, esaten emen zun, da berrize bizkortu. Biarren emanda: “kaja ona iñ e!”, ta berrize bizkortu. Ta ola, zazpi aldiz elizekoak emana emen zen» (Ibidem: 495). «Hoztu ninduen eta erefiuretu. Inguru hauetako mediku eta kuranderoak ekusi netien eta ez bizkortzen» (Astaitz 98b). Begi eman *bixkortu* aldaerak sendatze azalagoko bat adierazten duela; honatx Gazpillotxikiko Anttoni Zestauek esana: «Gero, Berastegin errotrari zegoala, oso gaizki yarri tte, eriotzeko ordue allatu zitzioren, apezak galdetu emen zion ya non ill nai zun. Berastegin Aragonesan etxea zen ordun, apopilloak eta eukitzen zittuena, ta an baño naio zula etxen, da Gazpillotxikire etorrite bixkortu in tzen» (PP 96: 530).

bizkotxa. Zenbaitek erdaraz bezalaxe dio: *bizkotxada*. Izen hori, hain zuzen, esnetan bustitako bizkotxoaz egindako gozokiari dagokio, baina dirudienaz geroago ‘natilla’ adieraziko zuen. Honela dio Telleriko Karmen Lasarteek garai bateko festetako bazkariatz: «Ba-

tzutan izaten tzen garbantzue. Eta beste batzutan, berriz, ardie iltzen zen eta arren puskekin salda ta fideo zopa. Gero, ba, ardikie, gisatu edo paatu, eta gero ollaskoa. Ta “bis-kotxada” esaten zitzioren, oaiñ natille edo ez-takit ze esaten dioan, prostetako oixe» (Olan 98: 325).

biztarri. Sukarria, su pizteko harria: “pedernal”. «Denbora haietan, zapelaren azpian, eta zapela buruan jarria eduki arren, metxa (oraindik lehenago ardagaia) kisupipa eta biztarria gordetzen omen zituzten» (Fraxke 85). ☞ *biztu*.

bizpildu. Ik. *azpildu*.

biztu. Piztu. Dena dela, *piztu* aldaera gero eta gehiago gailentzen ari dela dirudi. «Mixtoatan dirue ez gastatzeagatik bai al dakin zer egiten dun? Zigarroa bata bestekin bizten din!» (Astaitz 94d). Martiartzineko Joan Zabaletari jaso: «Purue biztute seittun itzali itten zetzion Joxe orrei» (PP 96: 170). Alzateko Kristobal Olaetxearen bi lekukotasun: «Gero, eun salle pasatu nittun deus ekusten enula, oso gaizki. Beño, nolabatte, pixken pixkeka bizten asi nitzen da, bizik atea biñipin» (Ibidem: 552). «Su emateako beitzeko kristalari, ta tuboan ez bazen ageri uran nibelik, ez bizteko, ta manometroa olako numerotaiño iotzen zenen eur ikatzik ez sartzeko» (Ibidem: 554). Tolatxeneko Kandido Azpirotzi jaso: «Joan Portolok bein, ziarroa bizteko suik ezta, Miel Burlada orrei sue eskatu emen zeioan erdaaz, ola desaire antxen: Tienes cerillas Migelin? / Ta Burladak: No tengo, no, Portolin!» (PP). Ik. *piztu*: Astaitzagako Mikela Labaienen esana: «Leno etzen izaten oaiñ bezela butanoik sue itteko; zotzekin pixten zen sue» (PP 96: 79). ☞ *biztarri*.

bolada. Ik. *bulada*.

boladu. María Molinerrek dioenez (1986), «azukrez eta arrautze zuringoz egindako ore harroa da, batzuetan ura gozotzeko erabiltzen dena eta bestetan gozoki gisa hartzeko». Begira zeinen ongi heldu den aurreko

hori Astaitzagako Mikela Labaienek esandako honekin: «[Pestetán] Gizakiei ematen ziztzoan piperropila ardoarekin eta emakumei boladuen urekin. Boladuak izaten ziren lehenago holako aiergunetarako. Orain ez da ikusten... (harro-harroak, soskoparren antzekoak, zuri-zuriak ziren. Basora bota urari eta urtzen zen. Goxoa izaten zen» (Mikela 83). Tolatxeneko Joxemari Azpirotzi jaso: «Goan dauket Eatsunen boladue nola ematten ziguen. (...) Gero txokolatea ekartzen ziguen boladukin, txokolatea ta baso aundi bet ur, boladukin; aurrek baigiñen gu oaindik» (Sasiziztulari 90).

bonboliotu. Ik. *bonbollo*.

bonbollo. «Hinchazón producida por golpe. *Pareta gaiñetik erori naiz eta burûn bonbollo bat atera zait*» (Azp. 63-4). «Chichón. *Bonboliotu*» (Azp. 67). Goizuetan, berriz, *ponpoillo* esaten omen da.

borda. Gaur egun *baserri* hitzaz baliatzen gara mendialdeko etxe handia izendatzeko, baina orain berriro arte *borda* esaten zitzaion. Honela dio Juan Garmendia Larrañagak ihauteez: «La cuadrilla más numerosa visitaba los caseríos o *bordak* de los barrios o *auzoak* de “Gorritzaran” y de “Arkiskil”» (Garmendia 98-III: 569). *baserri*, *erri*.

bordari. Bordatar, bordan bizi eta lan egiten duena. Gaur egun *baserritar* izenak kasik erabat ordezkatu du *bordari*. Honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Gaben tabernatik aterata bordari saill betek, gurdie ekusi omen zuen Etxeberriko atarin; ordun nonai eotten baitzien gurdik» (PP 96: 247). P. Perurenaren “Aresoko bordarien sorrera auzitan” izeneko artikuluan, honela irakurtzen ahal da: «Deus baino lehen, eta inork zipo egin ez dezan, aitortuko dut, *baserri* eta *baserritar* hitz desegoki eta oso modernoen orde, *borda* eta *bordari* hitz usuario zahar eta zabalekoak erabiliko ditudala, ondoren agertuko diren erdarazko *borda* / *casería* eta *bordero* / *casero* delakoen orde» (PP 98: 123). Artikulu berean, behegaro: «Kontuak hola

esan liteke, orain dela hirurehun bat urte zabaldu zela jendea herri barrenge etxeetatik bordetara, inguruko larrerik erosoenetan borda berriak eraiki, inguruak hesitu, eta laborantzako luberriak labakitu eta prestatu ahalean» (Ibidem: 127). Eta azkenik, «deserrotzen eta bere buruaz gutiesten hasitako bordari» apainduei ohar bat: «Halakoei esan, Leitzan eta inguru herrietan oraintsu arte beti *bordari* erabili dela *baserritar* orde. Hemengo hiztunak *kaletarrak* eta *bordariak* deituz bereizten du oraindik jendea» (Ibidem: 129). *baserri*, *erri*.

borralde. Izenordain indartua aurretik duela aurkitu dut beti; adibidez, *bere borralde* ‘bere kontu’. Pontxito Irurtiak, berriz, pluralean, *beren borralde* “a su cargo” itzuli dit. «Mutilllek goizetan piperropill biltzera ateratzen ziren etxeetara, sailka edo bakoitza *bere borralde*» (Mikela 83). «Borralde: Bere kasa» (I. Ibarra 99: 100). Honatx, azkenik, zer adibide eman didan Astaitzagako Batiste Zabaletak: «Oain gurasoan konture bizi da baño ekusiko do *bere borralde* hasten denen».

borro, borroatu. Ik. *burro, burroatu*.

bortzei. Bortzegi. Txurmio gainerainoko oinetako sendoa, aurretik zabaltzen zena eta lokarriz edo hedez lotzen. Begira zer dioen Astaitzagako Batista Zabaletak: «Atte ta bik yoan emen ittuen Goizutako zapateron bategana, zapatak itteko nebrik artzea; ordun bortzaiek (sic) itten zetien azpin iltzekin da» (PP 96: 461). Aipamen horretan *bortzaiek* ageri bada ere, P. Perurenak helarazi didan transkripzio jatorrizkoan *bortzeiek* heldu da, eta honela hobe, nik uste.

bost. Ugaritasuna adierazteko, *hamaika* bezain erabilia izan da, gaur egun atzenduxea egonagatik. Begira bestela, Kristobal Arribillaga “Beiñes” bertsolariaren puska honi: «Ostatua zergatikan / gaur ukatu neri? / Bostek eman dite / eskasagoari?» (PP 96: 163). San Migel ohostu zuteneko bertsoetan honela: «Lenago ere baita / orain ere berriz, / eramandigüea / Samiel ebatsiz, / len ere gogo-

rra zan / gauz ori bost aldiz» (Ibidem: 330). *Bost* mugagabearen usadioaz ikasi nahi izatera, jo bedi P. Perurenaren *Euskarak sorgin-dutako numeroak* liburura (Erein, Donostia 2000).

bostortz. Bost hortz handiko area; area bera baino tikiagoa, alorreko lurra arintzen eta jorratzen aitzurraren ordezkoko lana egiten zuen. P. Perurenak dio zenbaitek *kostarea* deitzen diola, Goizuetan bezala (Ik. PP 96: 537), baina Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, *kostarea* beste tresna bat da, eta *bostortza* baino arinagoa. Tresna hauek (*bostortza*, *kostarea*, *area*, *arto ereitekoa*...) egiteko, «lizar ondokoa» erabiltzen omen zen, ipurdi aldeko egur bizkorra alegia, Astaitzagako Migel Marik esan didanez. Honela dio Xerorenbordako Frantziska Zabaletak: «Gañekoan, etxeko tresneri guzie berak itten zun, ta auzokoak ere bai; askotan etortzen zien gure etxera, eskoare konpontzea, *kostarea*, *bostortza*, *gurdie*....» (PP 96: 408). Alzateko Maria Olaetxeari jaso: «Inazio barbero orrei desgrazie Gorritzen ez baño, Martimeleneen paastu zetzion: gaben neskaxeta yonanda, an zegoala, baten batek *bostortza* leio azpin ortzaz gora yarri ziola eztakit ze in ziola» (Ibidem: 537). P. Perurenaren beraren hitzetan: «Bostaren lilurarekin segiz, *bostortza* edo *bostortzekoa*, hitzak berak ederki

adierazten duen bezela, *bost hortzeko* tresna da, nekazalkoan are gisan lurra harrotzeko erabiltzen dena. Ongi gogoan dut, umetan nola ibiltzen nintzen bi arto endanan erdian, haruntz eta honuntz, bigarren jorraldia eman aurretik alor guziari *bostortza* pasatzen, astoa sokatik nuela, eta aita atzetik, soka ez bazen arreka» (PP 00: 169). *are*, *kostare*.

bosturoko urre. Bost duroko urrea; bost duro balio zituen urrezko txanpona: Mikoneko Joanjoxe Kanflankak esana: «Ta, Joakin orrek ze in dio?, Baleztenan balkobetik kontsejuko balkobera bosturoko urrea biali nes-kamekin» (PP 96: 390). *ontzako urrea*.

bota. Ohizko esanahiaz gainera, honako hauek hartu didate arreta: **1.** *Loalek bota* (*botea* Goizuetan), loari ezin eutsia adierazteko. **2.** *Berok* (*eguzkik*) *bota*; udako bero kizkalgarriaren ondorioetako bat izaten baita, 'bero kolpe' esaten zaiona. **3.** Ehiztarien ahotan batik bat, 'akabatu, hil' adierazten du. Honatx Pastaingo Patxi Barriolari jaso: «Ta gau artan amairu ardi bota omen zittun otsoak Leitzalarreko mendi ortan» (PP 96: 378). Honela esan dit Aresoko Alpaiteneko Joxemari Arraiagok gerraondoko gertakariez: «Pasatako iru maki, bordan eokio; Leitzeko guardia zibile geojan, da iruek bota!». **botazak!** Bota ezak! Egitatearen harigarria indartzeko, aginteraz janzten den esapide adierazkorra. Begira zer dioen Urriztimiltxoko Joxe Zestauk: «Ta, Urriztimiltxokoak ze in zeio: artu dik bizkarren, ta errekan erdie allatu denen, braaa! botazak gizona putzure!» (PP). *autsi zak*, *iltzak*, *moztak*, *pasazak*, *sartzaio*, *tiazak*, *yozak*.

botixe. Ura hotzik gordetzeko buztinezko ontzi biribila, gaztelaniazko "botijo". Begi eman gaztelania zaharraren txistukaria gordetzen duela oraindik.

botobe. **1.** Botoi. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Akordatzan nak nola yantzie zegoan: alkandora txurie, botobe beltzekin, ta txaketa beltza» (PP 96: 280). *arratobe*, *arrazobe*, *balkobe*, *koltxobe*, *panparrobe*, *pozobe*, *preo-*

M. Olano

Astaitzagako bostortza

be, sasobe, sermobe, turmobe. 2. Hostoaren amu, mote edo kimua, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak adierazi didanez. Erdarazko “botón” delakotik. *amu, mote.*

boz. Ahots. Honela dio Joantzarko Esperantza Zabaletak: «Miel orrek itten zun: boza diferentent kantatu, nor zen ez ezautzeatik, baño guk yakinkio nola itten zun de, seittun ezautzen bozetik nor zen!» (PP 96: 287). Gorritoneko Miel Luis Zestauk esana: «Boza izugarrie zien, da gu atzetik segin txoratu are bertoak aitzen!» (Ibidem: 325). Pastaingo Patxi Barriolaren lekukotasuna: «Ta, Don Manuelek boza goratu zunen goizutar orrek, sustoakin esnatute: -Eon pittikot kargatu arte, eon?» (Ibidem: 380). Mikoneko Joanxoke Kanflankari jaso: «Ori gure atten boza da?» (Ibidem: 400). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Bik elkar seittun ezautu omen zuen bozetik» (Ibidem: 502). Errezumako Joakin Zabaletari jaso: «Luxe luxea ta mei meia baitzen au ttikitten, ta bozare alaxe zun: mei meia» (Ibidem: 509). Ikus baita ere: (PP 96: 433).

brau. Jatekoari emandako mokadua adierazteko onomatopeia. Begira zer dioen Errezumako Joakin Zabaletak: «Ttikitten Joxek eta bik [Beatriz arreba] erabiltzen giñun dominatu nai, da beiñ, sapelarra zegoan salan, da askotan ibiltzen giñen yostetan beiek giñela uztarrin de ola, ta oneri esan giñion: “i beia aiz” ta salara eraman sapelarra zegoan lekure, ta “yantzan emendik!” eta onek seittun brau! aoa bete beten sapelarra artu!» (PP 96: 508).

brixt. Ik. *rizt*.

brun brun. Besteak beste, danborraren soinua adierazteko onomatopeia. Joxemari Aleman apezak Benito Erasori jaso: «Pello orrek artu do Beteluko aguzillen (sic) tanborra, ta brun brun brun, yo ondoren: Ha venido el patatero. A 0,25 ptas el kilo! Todo el que quiera ir a tomar por saco que baya (sic) a la alhóndiga» (PP 96: 361). **•brun-brun ttiki, brun-brun aundi.** Haur hizkeran, hurrenez

hurren, *kotxe* eta *kamioi* adierazten dute. *burrundako.*

bruse, burruse, bluse. Brusa; garai bateko bordari gizonezkoek maizenik erabiltzen zuten arropa beltz luzea; gaur egun pestetako usadio bihurtu da. «Bruse: Blusa» (I. Ibarra 99: 101). «“Orantzaroa” egiten zen “Eguberrikin” zerbait ikusteko zuna, edo, inguru ortan sortu zittiken gertaeran baten berri, adierazten ziguna. Etzen prezisoa, attun potzolo, pipedun, brusez jantzirik egitea. Ain ongi ematten zun emakumezko bat, bere saxkitxotik ollasko buru edo bixigu buztana agiri zetziola» (Artxikonekoa 86). Astaitzek beti *burruse* forma darabil, nahiz gaur egunean *bluse* izan aldaerarik zabalduea: «Sarako burruse saltzailea hemen da igandero» (Astaitz 94d). «Halako hotzarekin azpian kamiseta eta gaineen burruse beste berokirik ez zuen» (Astaitz 01c). Indianabordako Emilio Sagastibeltzak kontatua: «Ak bik yuntatzen zienen sekuleko tipokerik itten zetien motell! Eun beten yuntatu emen ittuen bik “Altxate” esaten zioan gizon ttiki batekin; ordun brusekin ibiltze uen ba, ta “Altxate” orrei txurmioraño alletzen zetzioan bluse(sic). Ala biñipin, gurek eta Mandaxeinak mozkortuazi omen zien “Altxate” ori (...) saskin sartu, te bruse saskin buruntzakitik kanpora zula eraman omen zien etxera» (PP 96: 185).

buelto. «Bultoa, konkorra» (I. Ibarra 99: 101). «Hasi nak segan eta istordian buelto beltz bat ikusi diit» (Astaitz 82). Honatx Motxeneke Paulina Arregiri jaso, etxeko argi-zentrala bedeinkatu zutenekoaz: «Gure nesaktoa, Luixita izateko nengoan ni ordun, zortzi illabete kunplittue. Abrigo aundi betekin buelto ikaragarrie patue nauken nere bururi, ta Jesusen Biotzekin bedeikatu bearra, ta salako abe tarteka estu betetik pasaazi niñuen bedeinkatzeko prozesioa ittekoan» (PP).

bujanda. Bufanda. Jakina da *f* soinua arrotza izan dela euskaran. Hori dela eta, zenbaite-tan *p* soinuak ordezkatu du: *pesta, Naparroa*; beste gutxi batzuetan *j* soinuak. Ikus hone-

taz (Olano 98: 99-101). Honela dio Joan Re-kondo "Sasa" k: «Holaxe bujanda atzera bota eta etorriko zen atte bere semekiñ edo alaba-kin eta geroxeo beste atte bere semekin edo alabakiñ» (Astaitz 86). Kristobal Olaetxea "Altzate" k esana: «Ordun izaten zien bujan-da aundi betzük, ola koadro gorrik eta arrasto beltzakin, alako bat lepotik bera ar-tute eldu zen [Trifon Irurtia]» (PP 96: 553).

bulada, bolada. «*Bolada*. Ratos, temporadas. *Bolada ontan, euri asko egin do*» (Azp. 67). Esaldi franko osatzen ditu: *Negar-buladak emanda, etzela isilduko ematten zun. Aize-bula-da "ráfaga". Ero-buladak izaten zittun...* Begira zer esan didan Astaitzagako Mikela Labaie-nek: «Plazaola trena bulada aundiz ongi ibi-lli zen». Auzmendiko Fermin Lazkanori ja-soa, Putzenbordako Maatiste eta Luisen mi-seriaz: «Gero gaizkittute eondu zien orik bu-lada baten errire yetsitte Konbentun» (PP). Gazpilloko Marianjela Lasartek esana: «Aize bolada etorri te beste aldera irauli arbol oi» (PP). Basilio Ranz barbero zaharrari jaso-a: «Bulada batean ni bakarrik aritu nintzen emakumeak apaintzen, Manolita Erbiti hasi zen arte» (Astaitz 94b). Martiartzineko Joan Zabaletak esana: «Lopeneko etxen atzen gordeta eondu emen zien bulada baten, ba-ño ordureko berotuxek eokio ta, berrize bu-rue noizen beñ ayertuz, ikaragarrik andik esaten emen zezkioan» (PP 96: 246-7).

bulkatu, bulketu. Bultzatu. Honela esan dit Ar-txikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Iñork etziun lagundu kotxea bulkatzen». Hona he-men *ziribuzte* izeneko jostailuaren definizio bat: «Umeen yostallu eskopeta antzeko bat da. Umeek berak itten zuten. Intsus adar bati muñe atera ondoren sartu barrena mullozko balin bat eta atzetik ziri batekin bulkatuz ti-roa itten do» (Mikela 96). Palenkariaren ber-tsoetan, honela: «Gezurrik gabe orra / Nik esan egia, / Billabonako plazan / Askok iku-sia, / Bulkatu gabe ez joan / Airean burnia, / Alabatu nai nuka / Biba Bidania!» (PP 96: 323). Pastaingo Miel Barriolari jaso-a: «Nola-batte atera omen due moto ori, batek bulke-

tute ta bestek adarretatik artute ta, txofer As-tarla» (Ibidem: 385). Joxe Iturrartek Argenti-nan Leitzaminez asmatu-rik bertoetan: «Jo-xe Mielen gurdi ttikie / aldapa gora bulka-tzen... / Ayene aldean bizitzen dela / betiko gure Leitzen» (Ibidem: 574). *butzaldi*.

bulke. *Bultza* nahiz *bultzaka* adieraz dezake. Be-gira Kristobal Arribillaga "Beñesek" Arakin-degian botatako bertsoari: «Erriko pestak di-rela eta / etorri naiz urgunke. / Gazteak be-rriz emen dabilte: / dantzan elkarri bulke. / Bernardak pozik ateratzen du / noizean beñ kaxulke: / sokaldeko pertz aundi ortatik / nik'e probatuko nuke» (PP 96: 167). **bulke-ka.** *Bultzaka*. Urriztimiltxoko Joxe Zestauk esana: «Ai emen ittuen pagoa botatzen, ta ebakixe duenen asi dittot bulkaka, ta epurdi-ttik ebakie eukio ya pagoa ta, ze in zaioa? epurditittik aurrera irrirtute beren gañera eto-rrri pagoa!» (Ibidem: 432). Honatx Donmartin-bordako Praxku Olanok esana: «Ala, goldea atzeatute ekusten asi ziela, ta patata ure nola azaldu zen, da palenkakin de, nolabatte bul-keka bulkeka atera zuenen, goitek (sic) bera dinbuluke aldein da, beiko trenbideko railek eta denak okertute utzi zittula» (PP 96: 446).

bulloso. *Bulla* sortzen duenaz esaten da; begi eman *bullosa* bezalakoetan generoa bereiz-ten dela, gaztelaniaz bezala. Azpirotzek *bu-lle* jaso zuen: «Alboroto, griterío» (Azp. 67). *antzoso, arrandioso, arteoso, kasketoso, kezko-so, modoso, nekoso, pantasioso, setoso, temoso, usteoso*.

bupide. Ik. *buruzpide*.

burkaitz. «Peñón, risco; precipicio, derrumba-dero (...), Peña prominente, a diferencia de *arkaitz*, Peña no prominente» (Ik. OEH). Ho-rixe bide da, hain zuzen, *burkaitz* eta *arrobi-ren* arteko aldea Leitzan. Dirudienez, *bur-kaitz* Gipuzkoako Beteritik eguzkialdera azaltzen da. Gaur egun, ordea, ez da izen emankorra, eta toponimian baizik ez da azaltzen. Ikus gure inguruko geografian, Aresoko *Burkaitz azpie*, Leitzako *Saizurin burkaitze* eta Goizuetako *Titillen burkaitza*.

burko. Buruko, oheburuan erabiltzen den kuxina. Honela dio Kristobal Olaetxea "Altzate" k: «Gizon orrek esan bezela ekusi niñun, ta Donostin esandako gauze bera nula. Burue muittu gabe ta burkoik gabe luze luze eon bear nula oben» (PP 96: 558).

burni. Burdina. Juan Garmendia Larrañagak dioenez, «burni-barra» esaten zitzaion aizkorak egiteko xafлари; «pletina de hierro», Tomas Erbitiri 1967an jasotako informazioan (Garmendia 98-VI: 536). Garmendiak honela ikasi zuen erbititarren sutegian: «Aizkora egiteko, burni geza bear da *burni barra* izenez ezagutua. Baña, *burni barra* auen neurriak ez dira beti berdiñak. Lantegi ontara burni xafla ekartzen dute, lau metro luzekoa, aizkorak bear duan neurri-*ra* ebakitzeko» (Garmendia 98-I: 289). Honatx Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzari jaso, Amazabalko gurutze zenaz: «Amazabalen bazen gurutze aundi bet, burnizkoa ta elegantea oso» (Escariote 96). P. Perurenak dioenez, «Leitzan, Txaragorriko iturriko urari, garai batean herriko eta inguruko jendearen gaitz guztiak sendatzen zituenari, *ur gorria* edo *burni ura* deitzen diote» (PP 98b: 176). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Beatzi burni sastada sartu omen zezkioan gorputzen» (PP 96: 55). Ik. baita ere (PP 96: 298, 330, 445). Honatx *burni* osagai gisa ageri den konposatuetakoz batzuk: *ate burnie* "quicio" (Ik. Huarte 03: 85), *burniola*, *burnisarde*, *burniziri*, *eltzaburni*, *pastaburni*, *prasaburni*, *suburni*, *taloburni*, *tiraburni*...

burniola. Burdinola. Erdiaroaz geroztik metalaren industriak joan-etorri handiak eragin zituen Euskal Herrian barrena. Gure iskin honetan, Leitzarango olak asko nabarmendu ziren, XIX. menderako guztiek ere lur jo zuten arren. Plazaolako trenbidea bera, hain zuzen ere, indar horren azkeneko argibidea izan zen. Juan Garmendia Larrañagaren esanetan, Leitzan gutxienez zortzi *burniola* izan ziren (Ik. Garmendia 98-I: 279). Horietako bat Erasoten zegoen: Errezuma-

ko ola. Herritik bertan bi zeuden: Iñurritzako ola (Olaberria) eta Astibia. Erreka auzo-

M. Olano

Olaberria *burniola* eta errota izan zen; oraindik ikusgai dago ura pasatzen zeneko arku bat.

an bat: Plazaola. Goizuetatik bertan hiru: Akola, Akolako errekan; Urdiñola, Urdiñolako errekan, eta Ibero, Ollingo errekan behera. Eta Leitzalarrean bat: Sarasain, Sarasaingo errekan. Honatx Unaieneko Luis Lasarteri jaso: «Gero aritze re asko zen emen, baño Ollingo erreka ortan burniola asko zen, da orko aritzek zien morroak, burniola

M. Olano

egurra lehertzeko *burnizirie* Katalintxoneko bordan

oitako zur ikatza itteko adarrak kentzen emen zizkioan» (Arbolak 94).

burnisarde. Ik. *sarde*.

burniziri. Sutarako egurra egiterakoan, puska handiak lehertzeko gabiz edo aizkoraren buruaz jotzen den burdinazko tresna punta-zorrotza. Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, mendian egurketan ibili eta *burniziri*-rik ez bazen, egurrezko ziri bat egin ohi zen behin behineko.

burroa, borroa. Hitzez adierazitako begizkoa; sorginkeria gaiztoko agindua izaten da, batek beste batentzat madarikazioa desiatzen eta eskatzen baitu. Honatx Eztebeneko Mikela Sukuntzak esana: «Gure amak sinistatzen zun burroatan, berak ola ekusik zittulako kaso asko. Esaten due ez dela sinistatu bear, baño, gure amak sinistatu itten zun» (PP). ●**burroa egin, bota.** Begizkoa egin, adur gaiztoa agindu. Honako istorio hau, Joxe Migel Barandiaranek Ozparrungo Joxe Joakin Sagastibeltzari jaso zion 1920. urtean: «Gure aurrekoak esaten zuên Jentillzuloetan jentillek bizi izen zuela. Uzparrungoakin aiskide izaten zuela. Bein jentillek Uzparrungo aspoa ekarri zuela, ta Uzparrungoak jentillen urrezko txarrantxa eaman zuela. Jentillen eske yoan ziên, Uzparrunen zerbait ostu emen zuen. Da gero berriz jentillek aspo eske yoan zien, etzioâla eman asporik. Ta ordun jentillek burroa bota zuela: etxe ortan etxeoandre izeten zenak ez altzuela izenen osasunik» (Barandiaran 73-II: 26). Barandiaran azaldu zen garai hartan, Astibi Beiko Isidora Saralegi Ozparrunera ezkondu omen zen, eta honela berritzen ditu kontu hauek eta Barandiaranen bisita, haren alaba Maria Jesus Sagastibeltza Saralegik: «Ala, ezkonduite yarri emen die Ozparrunen, ta ba emen zemazkien bi do iru urte famillik izan gabe. An zeudela etorri emen zien bi apeza gazte. Bat izan bear zun Don Inazio Lizarraga ta bestea Joxe Miel Barandiaran, oânik gaztea, baño ordureko asie izaan zen olako kontuk biltzen, ta yakin nai zittuela jentillen berrik. Denbora baten, esaten zuen, tratu aundie zula jentillek Ozparrungoakin; eozeñ gauzetaz be-

artzen zienen batek beste serbitzen emen zula; jentillek partoak izatten zittuenen Ozparrungo amuna yoaten emen zen launtzea; nik ori aittu izandu dot. Baño, eunen baten asarretu eiñ emen zien zerbattetik; ez naiz goatzen zergatik, baño, asarretu eiñ emen zien jentillekin. Ta, jentill orik eiñ emen zioan borroa (juramentua): Ozparrungo etxeoandre etzula ezurmuñetako oiñaze faltik izaan andik aurrea. Ta, nere ama izakio etxeoandre Ozparrunen! Kontu ori aittu dunen, dena ikaratu de gaixoa ta, Don Inazio Lizarraga orrek esan emen zion: *Neska, etzanela kausoik iñ, oik denak gezurrek ditton*. Ta, Barandiaranek esan emen zion baztarretik: *Ez die denak gezurrak izaten ez; zerozer izaten da*» (PP). Musungo Fraxku Sagastibeltzak esana da honako hau: «Maxurreneko nausiri, juxtu juxtun ezautu nun nik, attun bizar zuri bet, txarroa falta emen zetzion, ta norbattek ostua izaan zela uste. Borroa iñ emen zun: ure artu zuna ilko al zela ba. Ta andik belaxe sarra iartu, ta an azaldu emen zetzion zilarrezko txarroa» (PP). ●**burroaka.** Burroa egiten, behin eta berriz begizkoa agintzen. Honela dio Eztebeneko Mikela Sukuntzak: «Baño, neskazar batek yoanda ze in do, betezotza inde patu Ezteneko zubin ondoan da, bei gorri orrek artute dena urratu betezotza (...). Utzi kamioan, zotzak, galtzarben bat zotz izaan zun (...) ta burroaka aittu emen zen, eta astakume bat ederra emen zuen, ta ure yoanda bost minutu baño leen autoak arrapatu emen zun» (PP). Ikus baita ere: (PP 96: 281).

burroagille. Burrogile, inoren aurkako begizkoa agintzen duena. Honatx zer dioen Benito Astibia "Luxea" k: «Vixenta Ankazar, esken ibiltzen zena, burroagille ikaragarrie emen zen, da beiñ Ayerreko attuna, berare zittal amorratue izan da, Gazpillon burue sartu erraja tartetik eta errezoan ai zela arrapatu emen zun. Da, "ya an ze ai zen?", erriztatute bialdu emen zun, burroaka ai zelakoan. Da Vixenta orrek, ala esan emen zion: "etxea yoate aizenen, eskalleak bera eroritte anka autsiko al dok ba, ta ez al zak sekulen ongi yarriko gañea". Da andik belaxe, or non austen zaion

anka gizonari, ta sekulen geio ez yarri gañea ongi; urgunke ibiltzen zen andik aurea» (PP).

burroatu, borroatu. Burrogileak madarikazioa agindu. Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak ipuin hau kontatzen du Basaburu aldeko hizkeraren legea eginez: «Beste beñ orrazea aztu emen zetzioan jentillei Ozparrongo iturrin. Ta bin bittarten Ozparrongo etxeko-andrea itturrie yoatea tokatu, ta orrazea artute etxera yaso. Ta urrena iturrin elkar ekusi zuenen, ala esan emen zioan jentillek: Eraman dozo Arroxe / Gure urrezko orra- zee / Baño izanen dozo betiko oñazee. // Ta geoztik borroatuk izaten emen zien Ozpa- rrongo etxekoandre guzik. Eztakit zenbat gi- zalditan izandu zien emakomek, denak gai- tzeekin gazteik ill zien» (PP). *☞ orraze.*

burrukaldi. Borrokaldi. Honela dio Martikone- ko bordako Bittorio Alkozek: «Eun beten Sa- saingo Zelaen yo izan bear zuen burrukaldi gorra bi etxetako mutillek» (PP 96: 107).

burrukari. Borrokari, borrokalari. Honela dio Benito Astibia “Luxea”k, Iruñagako Toma- sen hiletaz (1938): «Iruñagako orrek, il ze- nak, Tomas zun izena. Bizkorra, burrukari gaitzo oitakoa» (PP).

burrukatu. Borrokatu. «Vencer en lucha, com- bate. *Burruka egin, luchar. Izugarrizko burruka eiñ ondoan, beltzak txurie burrukatu du mutur- yokan*» (Azp. 67).

burruke. Borroka. Honatx zer dioen Gazpillo- txikiko Anttoni Zestauk: «Aberen gañen on- gi ibiltzen ikasie zen; soldaduske caballerin iñe baitzen, baño bakizo zer zemakin auto- busek? yendea zutik asko, ta lendabiziko burruke aberea ikatute in zunen dominatu emen tzun, baño yendea ikusi zunen, ze in tzun berrize autobusen gañea sartu, ta txofe- rrak, ez ekusten (...), ta ordun ba mutil orrek, burukin yo emen zun autobuse» (PP 96: 534).

burrundako. «Estrépito, fragor» (Azp. 67). *☞ brun brun.*

burruntzali. «Cazo. Arzazu zopa burruntzalikin»

(Azp. 63-4).

burruntzi. 1. Burduntzi. Besteak beste axuria erretzeko, sugainean erabiltzen den ardatz gi- sako tresna burdinazkoa. Honela dio Astai- tzagako Mikela Labaienek: «Labana ez; pas- taburnie izan bear zun iltzeko erabillie. Bu-

kolleburuntzik 2004ko neguan

rruntzin giseko burni muturzorrotz bat zen pastaburnie» (PP 96: 55). «Inpernuko burrun- tzie: Txitxiburduntzia» (I. Ibarra 99: 120). **2.** Itute edo itogin bat izozterakoan sortzen ohi den koila puska luzea; kotra edo ubidetik eroritakoa batik bat. Erretzeko burduntziaren itxura izatetik datorkio izena. *☞ kolle-burrun- tzi. 3.* Erdaraz “libélula” esaten zaion zomo- rro hegalaria luxanga. Honek ere, jakina, txi- tia erretzeko tresnaren antzari zor dio izena.

burruse. Ik. *bruse.*

burtzin. «Paleta de metal que se emplea única- mente en los fogones para atizar leñas y bra- sas. En algunos pueblos de Navarra se llama *badila*. Azk., paleta, sin concretar nada más» (Azp. 67). «Arrosarioa errezatzen hasterako- an burtzina jarri behar duzu sutan berotzen eta gizona loak hartzen duenean ezpainak erre burtzinarekin» (Astaitz 95). Honatx Le- sakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Ur- bitan sartu de attun ori tte, an gaztaiñ yaten ari ziela, zerbatteatik asarretu te, burtziñe- kin burun yota seko utzi attun gixaxoa!!» (PP 96: 61). «Morroiek bazuen igandetan mezara yoateko traje kolorgaistatu bat eta Josepek burtzin gurituarekin plantxatu zion eta dena errea gelditu zen» (Astaitz 99a).

buru. ‘Lekurik gorena, altuena, tontorra’ adierazten du, izen konposatuaren bigarren osagai gisa. Konparaziora, hitz hauetan: *alorburu*, *atalburu*, *barrutiburu*, *belaunburu*, *eskalleaburu*, *etxaburu* eta *obeburu*. Baina halaber azalduko zaizu izen berezien determinatzaile gisa, bai leku izenetan, bai etxe izenetan. Honela dio Altxateko Maria Olaetxeak: «Billartaburuko ortan billatu izan bear zuen mutillen bat ilda» (PP). Astarlako Maria Jesus Sagastibel-tzaren lekukotasuna: «Gure attuna zenak eta, gaben sekuleko karrazik aitzen emen zittuen obetik Ozparrunburu alde ortan» (PP). Bordaberriko Miel Arribillagak esana: «Gure atte zena ta Goikoerrotaburun ari zeen harri ateratzen eta handik norbattek palenkiller ohostu zioan» (Astaitz 01b). *garaialde*.

burukate. Ik. *burukote*.

burukote. «*Burukate*. Rodete para llevar la herrada» (Azp. 63-4). Biribilean bildutako oihaltzat izaten zen, buru gainean paratzen zena; honela dio Joantzarko Esperantza Zabaletak: «Akordatzeko naiz arrea nola eraman zun Pastañe, emakumeek denak burukotea patute saski zabal banatan ontzik zittuela yoañ zien gurdin atzetik» (PP 96: 288). Mikoneko Joanjo-xe Kanflankari jasoa: «Gero autobusen Tolosara yoañ, an goizeko tratue in de, landare asko bazun ekarri bearra, saski bet uzten zien Aiso-ko Patzikunen ekartzeko, ta beak ekartzeko modun bazun berri, yartzen zien burokotea (sic), ta artu saskie burun da beak ekartzen zien» (Ibidem: 399). *perral*.

burumutxike. 1. Zilipurdi. «Motikoak lurren burumutxike in do», eman dit adibidetzat Juan Mari Barriolak. 2. Goizuetako aldaera *burumotzika* dela esan dit P. Perurenak; beronen ustez, *burumotzika* egitea burua alde batera eta bestera erabiliz pozez saltoka aritzea da; konparaziora, artantzuek egiten dute *burumotzika*, ongi janak eta bizkorrean dabil-tzanean.

buruntzaki, buruntzaki. Saskiak bueltan-bueltan duen ertz borobila. P. Perurenak honela azaldu dit, *-(t)zaki* atzizkia daramaten

beste hitz batzuekin parekatuz: «buruntzaki: karela, “parte saliente y siempre redondeada”; uztañ bedi *lepatzaki*, *bernatzaki*, *tripatzaki*». Honatx Indianabordako Emilio Sagastibeltzari jasoa: «Ak bik yuntatzen zien sekuleko tipokerik itten zetien motell! Eun beten yuntatu emen ittuen bik “Altxate” esaten zioan gizon ttiki batekin; ordun brusekin ibiltze uen ba, ta “Altxate” orrei txurmioraño alletzen zetzioan bluse (sic). Ala biñipin, gurek eta Mandaxeinak mozkortuazi omen zien “Altxate” ori (...) saskin sartu, te bruse saskin buruntzakitik kanpora zula eraman omen zien etxera» (PP 96: 185). *bernatzaki, lepatzaki, tripatzaki*.

bururatu. 1. «*Burutatu* (sic). Ocurrírsele una idea, surgir espontáneamente. Azk., concebir una idea. Parece que este significado de Azk. excluye toda espontaneidad, y supone cierta actividad de la mente. Coincide con el significado de Azk. el de la palabra *asmatu*» (Azp. 67). 2. Miltxoko artzainak paratutako bertsoetan, *bururatu* aditzak ‘gogoratu, akordatu’ adierazten du, lege zaharrera ziurrenik: «Adios esan eta / elkarri begire, / Miltxoko atekan zen / gure despeire: / Malkoak begietan, / eskutiken tire! / Beti bururatzen tzat / orduko partire» (PP 96: 44). *akordatu*.

bururazio. Ik. *burutazio*.

burustu. Buru hustu. «Descubrirse la cabeza. (De *buruutsik*).» (Azp. 63-4). Aditz honen jatorria *buru huts* da, eta honelakoetan erabiltzen da: *Elizen sartzean gizasemek burustu itten die*. *makustu, kaskutsik*.

burutatu. Ik. *bururatu*.

burutazio. «*Bururazio* (sic). Ocurrencia, idea espontánea. Bai *mutiko biurrie*! Ez du *bururazio onik*» (Azp. 67). «(...) arrosarioa errezatzerakoan burutazio txar guziak kendu eta Ama-birjiñan bestetan etzela pentsatu behar» (Astaitz 95). Begira zer dioen Astaitzagako Batiste Zabaletak: «Martikoneko kurandero oritako bat, beñ gaberdin obetik yekitte salan asi omen uen batera ta bestera bueltaka (...), bere burutaziotan itsutute» (PP 96: 367).

Ikus baita ere: (PP 96: 485).

burutik in. Burutik egin, erotu. «Gero ardiak falta eta Inaxioren andrea ardi bille burutik ia egiñen» (Astaitz 94d). Honela dio Irategiko Mikela Sukuntzak: «Ez aztutzen ikusittekoea, ta ya burutik iñen ibillie zuen, gizajoa» (Escariote 96). Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana: «Artatik sendatu zen poleki, baño, berrixe irikitzen asi zezkitzen zuloak gorputz guzittik barrena, ta burutik in zetzion da, antxe akatu zetziun gizajoa» (PP 96: 97). ●**bere burutik in.** Inork bere buruz zer edo zer asmatu, bere irudimenaz zerbaitetan baliatu. Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak esana: «Etzen oso kabala; memorie bazun baño, eztakitt ba, ... bere burutik izketan da ola aitzen zen askotan» (PP). Joxe Iturrarteri jaso: «Pintatzen'e ikaragarrie zen, ta azkeneko koadroa in zun Leitze, bere burutik» (PP 96: 571).

burutsik. Ik. *burustu*.

burutxe. Arto landarea heltzen denean, artaburutik gorako atalari esaten zaio *burutxe*; artaburuaren azpikoari, berriz, *artazoztor*. Goizuetako ordaina *galdur* izaten omen da, P. Perurenak adierazi didanez. Berdetan nahiz sikutan jateko, ikaragarri gustoko omen du aziendak. Elordin Joantxo Barriolak esan dit, berriz, hogeita hamar bat artoren *burutxekin paxoka* bat egiten dela, hots, «bete ttiki bet». ●**burutxe egin.** Arto landarearen gailurraldea moztu, aziendari emateko. «Morroieri burutxe egiteko agindu zion eta Josepe mendire yoan zen, artaldea gehiena arker a zegoen eta aharie emattera» (Astaitz 99a). «Lehenago artametak nonnahi izaten ziren. (...). Leku batzutan burutxe egiten zuten, baina gehienetan artoak ebaki eta metatu egiten zituzten» (Astaitz 02a). ☞ *artazoztor*.

buruzaku. «Saco que se cuelga de la cabeza para defenderse de la lluvia» (Azp. 63-4). Elordineko Joantxo Barriolak esan didanez, «azukre zakue» erabiltzen zen burutik behe-
ra paratzeko. ☞ *lepazaku*, *pulpazaku*.

buruzpide 1. «Gestión a hacer para conseguir al-

go. Iruñen izandu naiz, aita Hospitalen sartzeko *buruzpidek egiten*» (Azp. 63-4). Honela dio P. Perurenak, Manuel Fernandez Silvestre militarrak: «Alfonso XIII.ak bidali zuen Marruekosera 1920an, lasterbidez Alhucemas hartzeko *buruzpideak* eginak zituelako, baina Abad elkrim afrikar *buruzagiak* menderatu zuen Annualen, eta orduan hilen zen 1921ean» (PP 96: 200, 1. oh.). Honatx ere Bedaioko ardoketariak paratutako bertsoetan: «Pagolletako gaiñean niri, topoa eman didea. / Galtzadunak lau aurean eta, ezin libratu bidea; Festara ardoa ekarritzeko, nuan nik *buruzpidea*» (Ibidem: 320). 2. Pentsamentu edo ideia baten egokitasuna eta koherentzia. P. Perurenak esan dit Goizuetan antzeko hitz bat erabiltzen dela, *buruzkuntza*, “habilidad mental” adierazteko: *buruzkuntza eskasekoa*, “corto de entendederas”. P. Perurenak berak honela darabil *buruzpide*: «Gero, aita hil zuelako kontaera horrek ere, ez du *buruzpide* zuzenik» (PP 96: 59). Ukuko hiltzaile goizuetarra, Eztebeneko aitona akabatu eta gero, noraezean zebilen; honatx Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Dena nasie ibilkio gizona, dena apurretue, ta Proentxiok ierri *buruzpide* onik ez zebilkila gizonak» (PP).

busti. «Salsa. Caldo de la legumbre» (Azp. 63-4). ☞ *eltzari*, *puska leor*.

butzaldi. «Empujón» (Azp. 67). ☞ *bulkatu*.

buzik, buxik. «Buzi. Tijeras» (Azp. 63-4). Urte berean *buxi* aldaera jaso zuen Azpirotzek, gaur egun ere bitara aditzen baita, baina

ardiak *arbusiz* mozten

M. Olano

gehienetan pluralez: *buzik* edo *buxik*. ●**arbu-
zik**. Ardiei ilea mozteko *buzik*. «*Arpuxi*. (De *ardi-buxi*.) Tijera para la esquila de las ovejas» (Azp. 63-4). P. Perurenak *arkabuzik* aldaeran idazten du: «Ikuiluko artegin aritzen omen zen bere buruari ilea mozten, arkabuzik hartuta, kazka!» (PP 96: 462). Nola da Goizuetan; *arkuraizek* edo *arkuguraizek*? ●**txapabuzik**. Latorri edo “hojalata” delakoa mozteko gurai-zeak.

buztan. 1. *Buztan, isats eta izipu*; hiruak sinonimo direla adierazi dit Juan Mari Barriolak. Horrela esan daiteke, adibidez, ironiaz hitz egitean: *ixipue (buztana, isatsa) moztuko'it!*, ‘izipua (buztana, isatsa) moztuko diat!’. Baina ikus *izipu* sarreraren dioguna. **2.** «*Miru boztan* (sic) , *ollo buztan*, *katu buztan*. Persona ligera de carácter; de poca o ninguna personalidad» (Azp. 67).

buztindu. «Mancharse de arcilla» (Azp. 63-4).

dabaneko. Dagoeneko. «Tan pronto. Azk., *da-beneko*» (Azp. 67). Gazpilloko Marianjela Lasartek adibide hau eman dit: «Dabaneko etorri de! “!Tan pronto ha llegado!”».

daka, daka daka, diki daka. Bat-bateko mugimendu edo kolpea adierazten duen onomatopeia. «Diki daka: Zerbait porrokatzerakoan sortutako zarata (Diki daka txeitzen tipule)» (I. Ibarra 99: 103). Honela dio Benito Erasok: «Ala, Pello aurretik yoanda gorde da Lizarrragan karnizeriko goiko ixikiñen, ta Matias ori atzetik, daka daka, bere karabina ta makille artute» (PP 96: 361). Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jaso: «Ala, asi emen uen Joxerramon ori daka! zaku iriñe artute galeran gañea eaman, daka! bestea artute galeran gañea eaman» (Ibidem: 397). Elordin Joantxo Barriolak esana: «Ta ure artzen tzun bittarten Anttonik kaxora, pirriiñ! esne xirrixa bat, ta daka! ostikoa beiek» (Ibidem: 456).

dal dal. Batik bat gorputzaren dardara adierazten duen onomatopeia. Argibide ona dugu Joantxeneko Patxiku Alduntzini jasotako hau: «Ni allatu naiz, mutikoskorra nitzela, Eltzabalera yoanda eseritte yarri, ta otzak dall dall dall egun argitzeko beide, ixtorren lanen asteko» (PP 96: 96). *☞ dardaize*

daldalako. «Temblor en el cuerpo» (Azp. 63-4). *☞ dardarrako.*

daldalatu. «Temblar. *Etxe guzia daldalatu da*» (Azp. 63-4). *Dal dal* onomatopeiak fruitu ugari eman ditu eta nahi adina luza gintezke; aipa ditzadan, besterik gabe, P. Perurenak Goizuetatik ekarritako *daldalka* edo *daldari* bezalakoak. Orreaga Ibarrek ere, hain

zuzen. *daldari* jaso du Ultzama aldean: «Enfermedad de parkinson; se manifiesta con temblor. *Honek daldari dauke*» (O. Ibarra 97: 165).

danba. Kolpe bizkorra edo tiro hotsa adierazteko onomatopeia. Urtoko Pako Gartziak esana, 1936ko gerran hildako lehenengo reketaz: «Makurtzeko esaten emen zioan, baño, arrek ez obeditzen; ta azkenen danba! bota gizona» (PP). Olaberriko Klaudio Erbitiri jasoa dira bi hauek: «Olaxe aitzen zien lengo ola zarren, da urekin indarra dena. Urek erabiltzen zittun erruedak, eta bielan bidez gabik, danba!, danba! danba! aitzen zien» (PP). «Gero, zozoa artzera yoan da, erbie eokio an lo ta, danba! ta ure re ilde etxera ekarri zula» (PP 96: 447). Errezumako Joakin Zabaletarenak dira hurrengo beste biok: «Zubituren kantera dagoan ortan lizar illada bat izaten zen, da zoko illune zen ori tioso, ta ortik pasieran lizar oitako baten gañetik saltatu emen zetzion sorgin bet manddarekin fiit fuut iñez, ta artu aizkoa kertena ta, danba! danba! eman emen tzion» (Ibidem: 503). «Ala, Joanita onek errekan lixue iñ emen zun de, saski aundi beten yaso bizkarrera, ta ganbako balkobera eraman, ta nonbatt nekature yoaan zen, da danba! bapaten bota do saskie, ta losa autsi tte goittik bera saskie ta arropa guzik, beko balkobera» (Ibidem: 503).

danbateko. Besteak beste, ‘tiro hotsa’ adierazten dizu. Honatx Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa: «1937 azaron bien (difuntun eunen) goizeko ordubata aldera danbateko batek esnatu niñun; oso bertan zela oartu ni-

tzen, baño belaxe loak artu ninddun atzera. Zazpitan yeiki nintzenen yakinddu nun: Korreoa etxeko atera bota zuela bonba» (Kartza 94). *☞ dinbi danba.*

danbolin, danbolintero. Danbor eta ziztu jotzaileak. «Gure aita zenak hauspo onak zituen eta txistua ikaragarri klaro jotzen eta emakume batzuk atera ziren Gernikako kaleetara txistu hotsa entzunda. Hoxakin Hojalateroarena (orain Ameriketara dena) han zen eta hari galdetu zioten emakumeek: Nongoa duzue danboliñ hori?» (Astaitz 80). P. Perurenak dioenez, *ziztulari* izena berri samara da gurean: «ziztua eta tuntuna jotzen zituenari, *danboliña* deitzen zitzaion Euskalerrri osoan, mende honen hasiera arte. (...) Leitzan galduxeak dira “danboliñ” kontuak. Aspaldikoak, mende honen aurrenaldara ezagututakoak aipatzekoan ere, “ziztulari” izena datorkio jendeari oharkabeen. Aztarrenak utzi ditu halare, deitura zaharrak. Leitzaz guziak ezagutzen duen “Danboliñen etxea” gurek usario zaharreko deitura horren lekuko» (PP 93: 14). Izan ere, *Danbolin* etxe horren berezko izena *Motxeneko errie* baita, gero bertan sorturiko musikariarena bereganatuko bazuen ere. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Nik ezautu nun. Manuel danboliñ esaten zioan. Bi anaiak trunku zerran asko ibillik emen zien orik, tablonak itten» (Ibidem: 15). Aspaldiko esaera bat ere bada: «*Danbolin ordainduak, soñu txarra yotzen du.* Aurretik pagatutako lanak, ondore txarrrak» (Intza 74: 53). Tolatxeneko Kandidok, laburrago eman izan dit esaera bera: «danbolin patuk, soñu txarra». Sanjurjo soinu-jolearen azioa gogoratzen omen da esaldi horrekin: ongi kobratu ondoren, soinu-joleak Leitzako neska ederrenak bereganatu eta alde egin omen zuen. Honatx Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Belatso aundie ta zelaie baita Urbitan, kamio aldera. An iñ omen zuen sokadantza. Danboliñe nere amonan anaie izan bear zun, Eztebeneko semea, Aurtxikinera ezkondu» (PP 96: 77). «Aisoarren bandera» izenekoa ere honela esaten da: «Atabala ta txistue, / Bera yetsi balittue, / Danboliñeri emanazteko / konplimentue» (Ibidem: 101). Errezumako

Miel Ramon Zabaletak honela gogoratzen du etxean argi-zentrala zabaldu zutenekoa (1948): «Gero, danboliña ta txistue're bagiñuzen. Angel Alduntziñ ta Klaudio Tolatxenekoa. Bazkalondoan dantzan fuego ibilli zen yendea! Obe giñuke gaur baleo orduko sasobea» (PP). Ikus baita ere: (PP 96: 320). *☞ atabaleru, ttuntunero, txilibiteru.*

M. M. Eloze

Danbolinteroak plazan; ezker-eskuin: Joan Miel Saizar, Jose Luis Huarte, Pilartxo Sagastibeltza, Javier Eskubi eta Joxemari Etxeberria; atzean, erdi estalia, Fermin Azpiroz (2002-8-15)

danbor. «Tambor» (Azp. 63-4). *☞ atabala.*

danbore. «Tamboril para asar castañas» (Azp. 63-4). Goizuetako ordaina *zartana* izaten da; *zartana*, ordea, zuloz jositako zartagin antzeko tresna da berez, gerora *danbore*ren sinonimotzat jo izan bada ere. «Latzetik zintzilik zeon danborea gaztañek erretzen» (Mikela 96). «Maria, andrea, gaztain iñurrie baño muturre luzegoarekin eta senarra danborea baño beltzagoko muturrarekin, elkarri aitzaz

M. Olano

Juan Mendiara azarretxuarra *danbore* lantzen, 2004ko kultur astean

kie emanez» (Astaitz 02c). *zartan*.

danda. «Campanada. *Bi dandak jo ditu*» (Azp. 67). •**danda bakarrekia izan.** Leku guztietara presaka eta berandu iristen denagatik esaten da; begira nola azaltzen duen Astaitzek esaldi horren sustraia: «[Sankristabek] Meza yotzen zuen ordu erdi bat aurretik eta meza sarrerako hoge minutu falta zirela hirur dandak; hamar minutu falta zirela bi dandak eta meza-sarrerakoan danda bakarra» (Astaitz 92). «Hi ere danda bakarrekia al haiz? (...) Batzuk bi dandak yota laister han ziren elizatarian eta beste batzuk danda bakarra yota Añaldeko aldapan gora laistertxikian» (Astaitz 98b). *mezerdiko*.

dandalako. «Golpe de campana» (Azp. 67). *dilin dalan*.

danga. Burdinolan gabiak metala jotzen duelako onomatopeia. Honela dio Olaberriko Klaudio Erbitik: «Gabie urekin ibiltzen zen maza aundi bet zen: danga! danga! danga! Artan jenealen gure atte zena aitzen zen» (PP).

dañu. Dainu, kalte, min. Hitz hau Basaburu osoan erabiltzen da. Honatx zer dioten Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Ordun otsoak ikaragarritzko dañuk itten omen zittunde, gabero irulau gizon eotten omen zien otsoan goardin» (PP 96: 97). Pastaingo Miel Barriolari jaso: «Arroko atarin lurrek eramanda ebaki osoak in omen zetien urek, eta gure anaie Rafael da Arroko attuna Gabriel, nere andren atte, bik ai omen ittuen urek indeko dañue berdintzen» (Ibidem: 382-3).

dardaize. «Temblor, vibración» (Azp. 67). P. Perurenak adierazi didanez, Goizuetan *dardarido* esaten zaio. *daldalako, dardarrako*.

dardaizetu. «Temblar, agitar un árbol» (Azp. 67).

dardarrako, dardarreko. «*Dardarrako. Vibración*» (Azp. 67). Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Orreri zartzera poltsue saltatu zetzion; baile San Viator edo ze esateioa orreri? Sekuleko dardarrekoa yarri ze-

tzion. Azkeneako ziztu betekin yaten zun, eskutako dardarrakin ezinda» (PP). *daldalako, dardaize*.

dardarratu. «Sacudir un árbol para recoger su fruta» (Azp. 67). Ez dirudi ordea, *dardarratu* hau *dardar* eragin edo *dardarka* astindu baino erabiliago denik.

dario. «Fuga, pérdida. *Ontzi onek darioa du*» (Azp. 63-4). Begira Donmartinbordako Fraxku Olanok esandako honi: «Antxe zeuken zulo bat porkerie darioan, dena euliz betea» (PP 96: 468). Aresoarteko Brijida Azpirotzi jaso: «Sagardoz bete aurretik barriek kanpoan edukitzen giñozen urez beteta ubasatzen, puzten, dariorik izan ez zezaten» (Astaitz 98c). P. Perurenak argibide interesgarri hau egiten du: «Leitza aldean eta Basaburua aldeko beste herri askotan aditua nago frankotan “jario” aditz erroaren hirugarren pertsonako modu hori lehen eta bigarren pertsonarako ere igoa berean erabiltzen. Izan ere, beste aditz askorekin gertatu den gisan, “jario” erroaren adizkera ugaria galdu den arren (...), leku askotan “dario” horretxek baizik ez baitu iraun bizirik herriaren ahotan, beste adizkera guztiak hirugarren pertsonako modu horretara murrizturik. / Leitza hitzetik hortzera aditzen ditut honako honelakoak: “Ez haiz halere, malko darioan hasiko ez, hi!”, “Gustora aski arittu nak, salda darioan”. “Zeri begire zaude mutikoa, lerre darioan yarrite”. Egia da batzuetan nahasi ere egiten direla, eta “darioan” ordez “yarioan” ere entzuten dela tarteka. Baina, nola batera esan hala bestera, nork sarrarazi buruan leitzar bati esaldi horiek gaizki josita daudela?» (PP 95: 49-50).

demonio, demono. Izenaren konnotazioak lagundurik, indargarri jokatzeko aditza eta aditzondoaren ondoren. •**anda demonio.** Dirudienek, hori bezalako erdarazko esanetatik zabaldu da *demonio* adizlaguna, eta gero, itxuraz, euskararik naturalena bihurtu. Honatx Benito Astibia “Luxea”ri jaso: «Beñ yoan omen zen Aliñea uztargittea ta, beyek izu meiar oitakoak izakio, ta uztarrie presta-

tzeko katetik eskatu omen zun de, anda demonio! eskapatu in beye!» (PP 96: 476). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Ta, ure ekusi duenen, anda mille demonio etsai guzik!» (Ibidem: 499). ●**demonio aultzarmario, demonio ontzarmario**. Adjektibo gaitzesgarria. Beharbada *eultze-armario* da jatorria, erleek ezta egiten duten *eultze* izeneko tegiarekin gonbaratuz sortua, baina ezin esan ziur. Hain zuzen, «demonio ontzarmario!», esan dit Astaitzagako Batiste Zabaletak. Eta testuinguru berdinean aurkitu dut *aultzarmario* aldaera, aspaldiko *Plazaola* batean: «Ze esateek hik demono (sic)... aultzarmarioa!» (Zikilintres 83). *☞ eultze*. ●**demonio hungaroa**. Honela dio P. Perurenak: «Euskal Herriko leku askotan *hungaro* deitu izan zaie ijitoi, eta bati baino gehiagori aditua nago, ijito beltzak (hegoaldetik sartuak) baino ugariago direla gure artean ijito kaskagorriak (iparraldetik sartuak) eta bertakotuak, ijito euskaldunak kasta nobleago batekoak direla adierazi nahiz edo. / Baliteke, baina, Leitzan bertan askotan aditua nago, “jitoak bezelaxe zien hunjaroak, eta Albergeko hortan uzten zittuen beren karroak”; esaera despektibo moduan ere bai “*hau demono hunjaroa* (sic)” eta gisakoak» (PP 01: 284). ●**demonio zaragoza**. Leitzako erdaraz ez eze, euskaraz ere askotan aditu ditut honelakoak: «Au demonio zaragoza!; Au zaragoza!; ¡Qué zaragoza eres!; Estás hecho un zaragoza; ¡Cada vez más zaragoza!». Euskarazkoak hiztun heldu askori entzun izan dizkiot eta erdarazkoak Gregorio Oyarzun ‘Txapari’ adiskideari askotan. Orain berirro ikasi dut, ordea, esaera horrek baduela oinarri historiko bat; izan ere, Zaragozako Hospital Real y General de Nuestra Señora de Gracia delakoan bazen burutik sano ez zeudenetzako departamentu bat, eta inguru handitik eramaten omen zituzten eroak sendatzera. Ez da zail ulertzea esaldi hori gure artean errotu izana, hospital hura 1425ean sortu baitzen. Hori guztia adierazi dit P. Perurenak, baita honako hau ere: «Norbaitek erokeriaren bat edo astakeriaren bat esatea

edo egitea aski, ondotik “*Hau demono Zaragoza!*” aditzeko. Eta gisa berekoak ere, ez gutxi: “*Hi Zaragozara eramán beharra hago mo-teill!*”, esanez bezala: “*Demonio eroa!, kaikua!, astakirtena!*”» (PP). ●**ebaki demonio in**. Txikitu, xehatu, egurtu. Honako hau Tutene base-rrian jaso da: «Artzen omen do makillekin yoka, ta ebaki demonio inde fuera Beruta bestea» (PP). Donmartinbordako Fraxku Olanok esana: «Artute ebaki demonio antxe in zun. Ure nola tratatu zuen: oi oi oi!... Errak ekusite yoana da gizajoa mundu ontatik» (PP 96: 468). ●**larri demonio**. Larritasuna adierazteko esaera; horren senidea duzu honako hau: *larri baztarrak!* Honela dio Gorriteneko Miel Luis Zestauk: «Gurdire allatu zaio ta, bumbaaa! lertu ta gurdi guzie txikitute beiei atze guzik erreta, larri demono (sic) etxera gizona!» (PP 96: 327). Benito Erasok esana: «Mekauen! ure ekusi zunen, poltsan zittun aizek salduta etxera an etorri omen zela botikarioa larri demonio!» (Ibidem: 351). Errezumako Joakin Zabaletaren hitza: «Dena ozkatu niñuen [erlek], da zortzi eun oben antxe eendu nitzen, zaagie bezela azitte, larri demonio bai!» (Ibidem: 510).). ●**ler demonio in**. Leher demonio egin; guztiz, zeharo lehertu. Honatx Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak esana: «(...) erreu erdi bet gaztañ yan zula, beste bat bideako artu zula, ta ler demonio igoal iñ izaan zula biden» (PP 96: 62). ●**sano demonio**. Oso, arras, arrunt sano. Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso da: «Bere falta garbin galdu zen. Aren launek sano demonio atera baitzien» (PP 96: 495). ●**txiki demonio in**. Txikitu, egurtu. Honako biok Benito Astibia “Luxea”k esanak dira: «Eun beten bik asarretu, ta Gartza orrek dena txiki demonio in omen zun Andres ori» (PP 96: 473). «Frantzitik etorri zen deuseneko paperik gabe, ta Ixki-barko ortan zibillek arrapatu te txiki demonio itten ai ziela, karrazittera yoanda Arroko attuna Estebanek salbatu emen tzun» (Ibidem: 475). ●**usu demonio**. Ik. *usu*. *☞ aballa*.

denboale. Ekaizte; gaztelerazko *temporal* delakotik. Honela dio Joantxeneko Patxiku Al-

duntzinek: «Baño emen zegoan denboale bat, gaizto ikaragarrie! Kazkarabarra ta tximixte ta tormobea! baño atertzen etzula!» (PP). Errezumako Miel Ramon Zabaletaren adibidea: «Bagoaz gora ta gora ta gora, ta azkenea-ko denboalea sartu zetziun, ta goiko bizkarrera ezin allatu!» (PP 96: 497). *ekaizte*.

denbora guzin, guziko. 'Denbora guztian, bizi guztirako' adierazten duen esapidea. *Nere, bere, gure* izenlagunekin aurkitu dut beti: **●nere denbora guzin.** Txubiko Inaxio Iturrartek esana, Giltzur iturriko gurutzeaz: «Ni, nere denbora guzin or ibillie naiz, morroi ta bat eta beste; ta uste'et leno beragoko sar baten sartue eotten zela gurutze ori; oaiñ dena larrak artue dago, baño leen sarrondo txar batzuk izaten zien an, da aitako baten eotten ote zen dauket burun» (PP). Alfaroko Joxerramon Perurenari jaso: «Anaie amerikanoa, Batiste "Putz" esaten zioana, or baitzegoan Ayenen. Nik nere denbo guzin or ezautu nien ure» (PP). **●bere denbora guzin, guziko.** Katalina Rekondo zenak esana, bere aita Boxekan Joxemanuelez: «Ure bere denbora guzin Boxekanbordan bizittue zen, nekazalkoan» (PP 96: 140). Aliñeko Telesfora Azpirozi jaso: «Gure attuna Miel Anttonio emen yaio ta emen ille zen. Bere denbora guzin nekazaritzetik bizittue» (Ibidem: 412). Musungo Joanita Gogortzari gertatua, Aliñeko Iñaxi Astibiaren hitzetan: «(...) ta salda artute zila, eskalleatan erori zen, da urgune geldittu zen bere denbora guziko» (Ibidem: 254, 42.oh.).

derrigorrean. «A la fuerza. Etzuten lapurre nolainai sartu kartzelen; derrigorren eraman zuten» (Azp. 67).

desgarai. «Deshora. Aurrek desgaraien etxeratzea, ez dago ongi» (Azp. 63-4). Desordutan ibillizaten da, hain zuzen, *desgarairen* ordainetako bat. Honela dio Tiburtzio Azpirotz "Monterona"k: «[Tomas "Barun"] Berutan artzai zegoala, apezak zerbaitte kargue artu bear izan bear zaioan eunen baten: etzula gauz onik eitten eo, beti desgaraien ibiltzen zela eo, olakon bat» (PP 96: 184). Gorriteneko Jo-

xepi Zestauk esana: «Ama lanen aikio estadun zegoala, ta zazpi illabetekin zegoala, irristatute erori te, desgaraien izandu zittun, da yayota abudo illek» (Ibidem: 335).

desgaraietu. «Pasársele la hora. Hacerse tarde» (Azp. 63-4).

desmaio in. Zorabiatu, korde galdu. Begira zer bertso bota zion Barungo Inaziok Ozparrungo koinatuari: «Zer dezu mintzatzeko / Ozparrungo "Miko" / Deustan etziñeke zu / Miel bezela aiko. / Yoaten baza arengana / Eun bat o biko: / Desmaioa eginda / Zera eroriko!» (PP 96: 176). Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «Martin "Makillas" orreri burun atera zit Zion karetx bat aundie, in-txaurre añetsukoa; ta ze in dioa?, karetx belarrakin lotute fuerte samar estutu dioa buruko karetxa ta, gaitz iñ! Larri samar ibillik omen zien, desmaio inde» (PP). *begitako argi, naigabetu, nobedade*.

despeide eman. Despedida eman. 1. Agurtu. Honela dio Joantzarko Esperantza Zabaletak: «Bat baño bestea trastegoa zen, da gu arritute: "ba ote diztea orik Ameriketa edo kontue zabaldu ote da?", ta illuntze baten or etorri zazkiu gure etxera despeide emattea» (PP 96: 433). 2. Hitzarmena eten, purrustian alde egin. Honatx Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Gure amata Gorritzen bizi zien, ta atteri esan emen tzion auzoko gizon batek: "Motell motell, errenta izugarrie paa-tzen ai aiz i; ez uke orrenbesteko errenta patatu bearrik gizona!" Ala, burue berotu dio ta, nausingana yoanda, despeide eman!» (PP 96: 529). 3. Maitasun erlazioa moztu, bikote-kideari bizkar eman. Aurreneko biok Tuteneko Miel Zabaletak esanak dituzu: «Ainbeste yenden aurren alajainkoa, despeide eman neskatek mutillei!» (PP 96: 108). «Beidea: Xerorenbordako Felixiana ortxe daukek neska on askie, lengoan elkarrekin aittu giñizen ixtorgitten, da antxe bertan eman zeyoan despeide, ta oaiñ libre zeok» (Ibidem: 109). Ezkurrako Ispillenbordako Joxe Ramon Goikoetxeak bertsoak atera zizkion Barbara Miltxonari, honek hari *despeida eman*

eta gero: «Juan dan urtian despeida emanta / Aurten bertsoak paratu, / Ez, ez balitu Barbara orrek / Gezur batzuek kontatu, / Ala ez ziran gauzak aittuta / Egin nintzan asarratu, / Orra bertsoak ipiñi orain / Nai dituenak kantatu» (Ibidem: 131). Musungo Fraxku Sagastibeltzak esana: «Neskak despaide (sic) emanda, bizarlabanakin moztak lepoa alajainkoa! (...) Urte franko izan bear zittuen aixkidetuik, baño mixeri samarren bizikio mutille ta, etorkizun aundik ekusten etzulako eman izan bear zion despeide» (Ibidem: 465). *☞erretiratu.*

desperra. Perrarik gabeko aberea; basatia eta inork hezi gabekoa izateagatik, susmo ilunekoa. Infernuko zulotik ateratako zaldia omen zen, hain zuzen, Errezumako Miel Ramon Zabaletak aipatutako hau: «Olako lekuten pasatu den zaldie nabarra dok, eta beibakarra ta desferra gaiñea! / (...) / Ta nola dakizue desperra dela? / Bideko lokatzen utzi dittun ankarrastotatik; ez derama perrik» (PP 96: 500). *☞perratu.*

deus. Ezer. Gipuzkeraren eragina gorabehera, Leitzan aukera ia bakarra izaten da *deus* esatea. Ipar Euskal Herriko euskararekin eta euskara nafarrarekin bat egiten du honetan gure hizkerak (Ik. Zuazo 03: 187). Honatx Gorrizko Lontxa Zabaletak esana: «Katillue bete esnekin ta amari eakutsi: “Ama, beittu, beitu ze esne pille bildu doten!” Trago at igoal in itten nun. Artatik edan e bai. Sekulen deus etzitzien pasatu» (Olano 98: 341). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jaso: «Ark gaztañe irauzteo yoan da re deus etziñenen ikusten da... » (Ibidem: 330). Joantxeneko Dolores Zestauk esana: «Kuidau ok yo gero! Ok ez omen due deusen kulpik eta!» (PP 96: 98). Martin Larrazen lekukotasuna: «Alaxe atera zen ayuntamentutik, da geroztik etzioan deustan kausoik itten» (Ibidem: 251). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Deus aundik ez giñun eiñ izaan piztitten da, negun bakizo gabe luzea izaten da ta, izotza zen gañea, ta goan dauket nola yoan giñen bik gure bor-

dara» (Ibidem: 293). Gorrizko Karmen Sestoraini jaso: «Bisabuela ori, demonio utse izan bear zun, deusekin bildurtzen etzen bargasta oritakoa. Emakume aundi bet emen zen, sekuleko indarrak zittuna» (Ibidem: 304). Benito Astibia “Luxea”ri jaso: «Frantzittik etorri zen deuseneko paperik gabe, ta Ixkibarko ortan zibillek arrapatu» (Ibidem: 475). Ikus baita ere: (PP 96: 87, 206, 447).

deusetaratu. «No llegar a nada, a un acuerdo, a una determinación. *Ez gera deusetaratu*» (Azp. 67). Nolanahi ere, egokiagoa dirudi *deustaratu* esatea.

dexente. Ik. *franko*.

dibiesen yarri. Ohean saiheska jarri; haur jaioberria adibidez. P. Perurenak Atsotegietako Lurdes Labaieni ikasi dio, eta niri jakinarazi.

diki daka. Ik. *daka*.

dilin dalan. Ezkilaren soinua adierazteko onomatopeia. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Martin Agerre orrekin topo iñ emen due Goiko errotako ortan, da dilin dalan! dilin dalan!, ezkillek asi emen zien» (PP 96: 487). *☞dandalako, dinbulu-danbulu.*

dinbi danba, dinbi ta danba. Kolpe soinua adierazten duen onomatopeia. Honatx zer dioen Mikoneko Joanjohe Kanflankak: «Goizeko ordu bik alden izan bear zien, da auzokoak gure etxera dinbi danba ate yoka: etxea sutan dagoala!» (PP 96: 400). Musungo Fraxku Sagastibeltzari jaso: «Marikrutz ori sekuleko bulletan atarire ateatzen asi denen, aten zolotik agakin esperoan eokio, ta dinbi! ta danba! anak berotu. Etzun txintxe aundik atea andik aurrea!» (Ibidem: 464). *☞danba.*

dinbulu danbulu. Ezkila-joleak ezkilei eragindako iraultza, eta, hedaduraz, iraultza horrek sorturiko soinuaren onomatopeia. Joxe Iturrartek honela idurikatu zuen Joxemiel Gogortza “sakristabe” zenaren ezkila-jotze trebea: «Bere eskuek sokaz beteak / Dinbulun danbulun ibiltzen, / Zure soñue eguzki azpien / Lurre guzien ereitten» (PP 96: 574).

☞ *dilin-dalan*.

dinbuluke. Inbuluzka. Zilipurdi eginez erori (pertsona), iraulika eta poteka (gauza). Joxe Antonio Azpirotzek adierazi didanez, bere aitak (Antonio Azpiroz, Betelu, 1904), «*inbuluzka* erori, joan edo ibili esaten zuen (Azken hau haurrak belauniko jarri, burua belaun gainetan ipini, alde banatan ukalondoak zituela eta pilota bezala maldan behe-*ra* abiatu *piririka*: *Inbuluzka zebilek motikoa*». Honela diote Leitzako adibideek: «Joxek bazeramakin mudi munduko bete belarra malda gora eta ia etxera ailegatu zenean haize boladak betea kendu eta dinbuluke berriz atzea lehengo lekura» (Astaitz 89). Tolatxeneko Kandido Azpirotzi jasoa: «Sal-disko “Koskorro” arrapa-saltzallen atte dinbulike erori, amildu, eta Hollingo erre-kan hil huen» (Astaitz 92). Donmartinbor-dako Fraxku Olanok esana: «Ala, goldea atzeatute ekusten asi ziela, ta patata ure no-la azaldu zen, da palenkakin de, nolabatte bulkeka bulkeka atera zuenen, goitek (sic) bera dinbuluke aldein da, beiko trenbideko railek eta denak okertute utzi zittula» (PP 96: 446). Eztebeneko Mikela Sukuntzak esana: «Gure atun orrek tiro eman emen zion, baño ikaragarrie izan da, nonbatte ongi ill gabe utziko zun de, atzetik segin asi basur-de ori, aldapan bera dinbuluke; “zarakara yoateko, zarakara yoateko!” karraxike Unaineko attuna, ta yuxtu yuxtuan arbol mei baten gañea io emen zen, gañekoan arrapatute txikitzen emen zun bertan gure attuna gizajoa» (PP).

dindai. «Calor del sol que luce a intervalos. Otx egiten du gaur, baño *dindai* goxoak ere egiten di-tu» (Azp. 63-4). Goizuetako aldaera *ortxinga* delakoan dago P. Perurena. Elordin Joantxo Barriolak, berriz, adierazi dit *dindaiek* laino arteko eguzki zirtak izaten direla: «eguzkit-ten din din din eondu ga, ta azkeneako bu-ruko miñek!». Martikoneko Zelestina Ako-zek, aldiz, «eguzki gindai» aldaera eman dit. Gazpilloko Marianjela Lasarteri galdetu eta zera esan dit: atertzen duenean izaten dela

«eguzki dindaie». ☞ *galdatxin*.

dirdai. «Brillo, resplendor» (Azp. 67). ☞ *dir dir, dirdirra*.

dirdaitu. «*Dirdaitu*. Brillar. Azk., dirdari, dir-daritu» (Azp. 67).

dir dir. Argi zirtaren dizdira adierazten duen onomatopeia. «Ittaiek zorroztu dir dir itten zuela eta gizon eta emakume denak antxe ga-rie ebakitzera altzuen altzuen añen» (As-taitz). Eratsungo Patxiku Deskargak esana: «Ta, gerriko uala, zabal zabala, erosi nun, urre kolore antzekoa, dirdir itten zula» (PP 96: 117). Pastaingo Patxi Barriolari jasoa: «Kontu eta palda eldu omen die ta, Arramiko Lepoan azaldu dienen, Arretxeneko gañeko mendi ori bera otsoa dir dir dir!» (Ibidem: 377). ☞ *dirdai*.

dirdirra. Dirdai, distira dardartia. Honatx Pastaingo Patxi Barriolari jasoa: «(...) otsoa errutire ekusten omen zuen beitako dirdirra-koa itten zula» (PP 96: 377). ☞ *dirdai*.

diru. Hitz konposatueta, badirudi *-sari* atzizki zaharra *-diru* berriak ordezkatu duela: larre-diruak, mezadiruak, ilediruak, zerridiruak, behidiruak hartzera, alordiruak, etxediruak... ● **argidiru.** Argi sari, argiaren zerga. Honela dio Mandazaienbordako Joxemiel Arrarasek, 1947an zortzi soziok martxan ja-rritako Katalintxoneko zentralaz: «Argidirue biltzen Katalintxonekoak ibiltzen zien aurre-na; andik botatzen baitzuen argie, ta andik kendu te regulatu te dena: etxetik» (PP). Errezuman, berriz, 1948an hiru soziok para-tu zuten “Electra San Joaquín” izeneko zen-trala; honatx bertako Miel Ramon Zabaletari jasoa: «Oaiñ Tutenen dagoan etxeokandere ori, Mikela, ibiltzen zen argidirue biltzen, etxez etxe, ta ori ezkondu zenen, aizpe gaz-tena, Texa, oaiñ Sobarrenen etxeokandere da-goana. Lendabizin bonbilleko bi pezta ko-bratzen zen, ta gero azkeneako iru pezta ter-di» (PP). ☞ *sari*.

dirugose. Diru gose. «*Dirugosea*. Ansia inmo-derada de dinero» (Azp. 63-4).

dirugosetu. Diru gosetu. «Tener ansia inmode-

rada de dinero» (Azp. 63-4).

diruparte. Diru parte. Oinordekoak jasotzen duen diru saria. Honatx zer dioen Landa-bordako Felizitas Zabaletak: «Osaba amerikano ori yarri de gaizki tte, deittu due onea ta, aurrena Astibikoai deittu, baño ez nai yoan orik, eta gue gurasoak yoan die, ta gizon ori sillen eseritte, goatzeko gauz etzela, deus aitzen ez, ta lendabizi sekulekoak ikusi emen zittuen, baño lau urte ta geioan bizittu zen gero, ta ill tzenen gure gurasoak ben dirupartek artute onea etorri zien» (PP 96: 452). Astaitzagako Batiste Zabaletari jasoa, Altzateko bordan hildako mutil zaharraz (1877): «Balaz ildeko mutilzar ure osaba edo olakon bat izaan zikean da, Altzate saldute ben diru partea artzea nai orik» (PP). *☞ seniparte, tokamentu, tokazio.*

dirusari. Ik. *sari*.

diskutio. Iskanbila handiko eztabaida. Badirudi hitz berezi hau erdarazko *discutir* aditza eta *discusión* izena elkartuz sortu dela. Honela dio Bordaberriko Joxemanuel Arribillagak: «Ta atte ta alaba sukalden diskutioan ai ziela, mutille leiotik txelatan eokio, ta denak aittu!» (PP 96: 31). Martiartzineko Joan Zabale-tari jasoa: «Eskolabeneko orik, judio samarrak zien, da nek aittu izandu nun, zerbatte diskutioan ibilli ziela Urbitakoakin» (Ibidem: 57). Mikoneko Joanjoxe Kanflankaren leku-kotasuna: «Gizon ttiki bet emen uen, da emen nonbatte tabernan baten zerbattetaz diskutioan aittute (...)» (Ibidem: 81). Boxekan Inazio Rekondok esana: «Au nola zegoan ikusi ondoren eskalleak bera eldu giñela, diskutioan etorri zien gañea, botikario Lizartza ori ta Castilla medikue» (Ibidem: 145). Arriango Lontxo Lasarteri jasoa: «Ala, musen ari diela, tantoan gañetik edo, asi die diskutioan: batek ala dela ta besteak ola dela ta,... azkeneako okasioa biñipin» (Ibidem: 207). Ik. baita ere (PP 96: 111, 278, 447). *☞ sesio.*

dizipule. «Erisipela» (Azp. 67). Gaitz kutsagarria, larruazalean gorriune haziak sortarazi

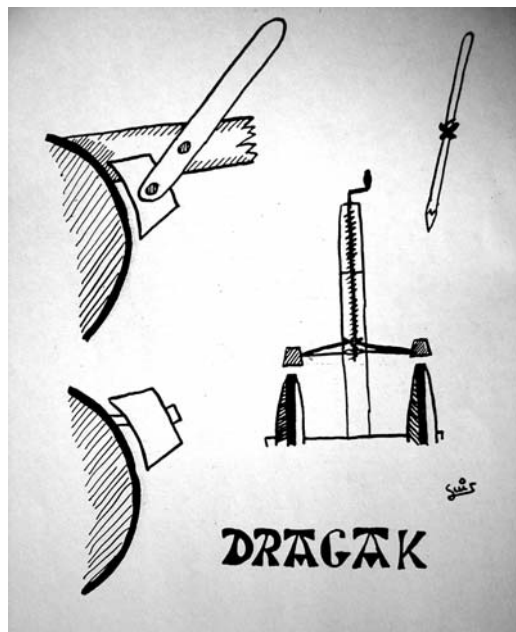
eta sukarra ematen duena. Antza denez, *dizipule* hori jatorrizko *erisipela*-ren endekatze bati zor zaio: *erisipela* > *edisipela* > *disipela* > *dizipela* > *dizipule*.

doloztatu. Tolestu. «Manddarek doloztatu», P. Perurenak Atsotegietan jasoa. «Obea ongi doloztatu gero!», esaten omen zion amak Elordin Joantxo Barriolari. «Doloztatu: Tolestu, bikoiztu (Arrapak doloztatu ta arma-rioan altxattu zittun)» (I. Ibarra 99: 103).

doministiku. «Estornudo» (Azp. 63-4).

donaera. Hiztun edo hizkera baten doinu eta azentu berezia. Honela esan dit Añaldeko Bittorio Lizarragak: «Goizutako donaera ezto Eratsungo bera».

draga. Gurdiaren *kurpillek* frenatzeko, pertikari lotuta izaten zen esku-palanka modukoa. Koldo Fagoagak honako azalpenok ematen ditu: «Cuando la "lera" se convirtió en "gur-dia", se colocó una zapata pegando a la rueda que era accionada por una palanca. La zapata rozaba a la rueda y así se efectuaba el frenado. Más tarde se perfeccionó con un eje de hierro roscado sinfín y una pequeña mani-

dragaren mekanismoa, Koldo Fagoagaren arabera

vela para regular el frenado» (Fagoaga 74: 434).

draka. «Pendiente muy fuerte en los caminos» (Azp. 63-4). Forman ez eze, semantikan ere zerikusi handia dutela ematen du aurreko *draga* horrek eta honako *draka* honek.

drango. «Onomat., que indica el balanceo del carro y ruido de sus ruedas, producidos al pasar por caminos con baches profundos» (Azp. 63-4).

dudik eztena. ‘Dударик ez dena’, zalantzarik eza adierazteko esamoldea. Honatx Zentraleko Manuel Intxaurrendori jasoa: «Ordun “Kontxo!” esatea, maldizio aundie izaan zen dudik eztena; ta gañea, elizera ez bazen yoaten!...» (PP). Boxekan Katalina Rekondok esana: «Nik gure atte zenari aittue dakit: Berastein omen zuela beien bat saldue, ta amuna yoan ure kobratzera —amona sasoikoa izaan zen, dudik eztena, gañekoan bakarrik etzioan utziko—, ta andik eldu zela, uratek eaman da, Askazarko artan zen, zubi ttiki bet, olaxe bi eur txar ta zotala gañetik, ta an pasatzen asitte urak eramanda antxe itto zela gaixoa!!» (PP). Hurrengo biok Benito Erasori jasoak dira: «Aisoko neskatxen batekin aixki-

detua ibilliko zen dudik eztena, ta gau beten mandoa artute yoanda Aisora, neskatx orrengana, ta uste baño geio luzatu!» (PP 96: 541). «Ala, beren aparti legea inde yoan die obero, ta pixkeka pixkeka arrimatu die elkarrengana, ta ben asuntoan asi dienen, dudik eztena gauzek etzien etorriko bear bezela, ta andre azpitik: Oaiñe yarri gittuk pixkoateko goiko zur zar oiri beira!!» (Ibidem: 545). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Gero, bazkaldute abittu omen die Leitzera mendiz (...) ta barbero orreri ze etorri zaio burure? baita ill in bear dula Leitzarra!! Artu ditto aberek —launak izaan zittun, dudik eztena—, ta or Urepelko ortan, Mugarri Urdiñe esaten dioan ortan, tiroz pasazak alajainkoa, abadea!» (Zubiri & Perurena 98: 243).

dultze. Jakina denez, *dultze* = gozo berdinketak ez du zertan erabatekoa izan. *Dultzek* kargamen berezia du, oro har hitz maileguez izaten duten balio erantsi hori. Goizuetan *dultzemeneo dantzak* daukan zentzu erotikoa gogorazi dit P. Perurenak. Aresoarteko Brijida Azpirotzek ‘konfitura’ edo antzeko esanahi batekin dio: «Beste frute klaseak ere baziren: udarea zela, arana zela, ... mahats beltza ere bagiñun. Eta zenbat dultze egiten zen» (As-

eaman. Eraman; ‘irabazi’, ‘aurre hartu’ zentzuan. Honela dio Gorritineko Miel Luis Zestauk jasoa: «Ez emen zioan Ameriketan’e palenka tiatzen inork eaman izandu Labaka gazte ari. Oso bizkorra emen uen» (PP 96: 324). *☞kendu.*

eamanazi. Ik. *eramanazi.*

ebaki. Goizuetako *iratzeballek* eta *belarreballlek* nola dira Leitzan? Antza denez, ez dago *segari* edo *ebakitzalle* beste ordainik. Egurra aizkoraz *ebaki* egiten da, Lesakolorretako Joxemiel Arregiren honetan ageri den bezala: «Antxe zen ordune Inazio, ta goan dauket nola esan zien: “ongi ebakitze’ek eurre, ongi. Irabaziko’iyok, irabaziko’iyok!!» (PP 96: 265). “Jerusalengo gerrakoak” izeneko bertso sailaren 10. ahapaldian, *ebaki*, *moztu* eta *kendu* bereizten dira: «Presionero erori ezkerro / zeuden kastigu gogorrek, / eskuk ebaki, belarrik moztu, / gañera kendu sudurrak. / Orik eginda, barrena itzuli: / orduko ango negarrak! / Zeñek beretzat ezagutzeko / eztira istillu ederrak» (Ibidem: 318). Kristobal Olaetxea “Altzate”k esana: «Atarin ezponda ttiki bet izaten giñun, ta, amak esan zien olaxe: “ebaki zazo atariko ezponda ori-xe”» (Ibidem: 552). Ikus Goizuetako *ebatten* eta *ebattera*: (PP 96: 108, 460).

ebakibelar. Ik. *sendabelar.*

edadetu. «Entrar en años» (Azp. 63-4).

edanazi. Edanarazi; batik bat aziendari *edanazten* edo *eanazten* zaio. Honela dio Gorrizko Lontxa Zabaletak: «Aurten beiek kenduxe in dittuu, da iru miatxo gelditzen die. Bat esne-

kin geldittu zen, da txekorrik etzegoan, txerriik ez eanazteko; naiko gazureak zegoan gañea ta, in nittun [gazta] bakar batzuk, ttiki ttikik, neonek yateko asmoan bat eo beste, ta oartu nitzen beak e grasa zula, da ez nun ya-teik izandu» (Olano 98: 341). Honako hau Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana da, seminarioan gaixoei “agua de Carabaña” ematen zietela eta: «Txarra zelako beiñ batek bota ure aotik palanganara, ta berriz palanganatik edanazi emen zion» (PP 96: 237-8, 18. oh.). Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jasoa: «Zuk ez, zezenai ura eanazteko re eztozo kemenik!» (Ibidem: 394). «Egun baten atera zuten atarire ure edanaztera eta beyek alde egin» (Astaitz 02b).

egatz. Hegatz, etxearen hormaz gainetik agertzen den teilatu-ertza, euriaren babesgarri egiten duena. Honatx Joantzarko Miel Barriolaren lekukotasuna: «Ta borda mendin kontra iñe izan, da gañekaldetik ezkanda zun, tellatue baño goraxego, ta ez allatzen da, eskallea patu due ezkandatik tellatue, ta ya goiko egatzeraño allatu zenen, eskallea malle autsi zitzion» (PP 96: 435, 13. oh.). Billartako Maria Sasturaini jasoa: «Etxe onek goiko puske, Palordok erantsie do. Nabari do marka, beire zaiozo. Ta onuzko egatza berriz, 14 urte zittula Pakok iñe» (PP 98a: 141). **●egazpe, egatz azpi.** Billartako Maria Sasturainek esana: «Urre asko ekartzen emen zun, da beti kontrabandoan nola ibiltzen zen, etxea errekiatutako zioan bilddurrik Gazteluneko egazpen gordeta eukitzen emen zittun urrek» (PP). Benito Astibia “Luxe-a”k esana, Beltraneko palankariaz: «Azke-

nen, bueltaka buelta sekuleko abidurie artu zun de, zittunetan tiatu zun palenka kristo etxeraño, ta ze in do?, Kontsejuko egatzazpie yo! Baño lurrera ongi erori zen, da bale eman zioan» (PP). *☞karrape*.

M. Olano

Malesakeneko egatza

egietafedea. «Especie de juramento empleado por los niños para afirmar o prometer algo» (Azp. 63-4). *Egie ta fedea*, Ezkurreko legea izaten da esaera Leitzan, zer edo zeren gaineko zin bromosoa egin nahi denean.

eginkari. Ik. *inkari*.

egiste. «Pequeña ladera» (Azp. 63-4). Erasoten, Gitarran Bueltatik hegoaldera, *Egiestu* delako hegia daukazu, *Egimearra* eta *Egiaundi* izenekoan artean. Azken buruan, baliteke *egiste* horrek *hegi estu* baizik ez adieraztea. Beste aukera bat, *hegi* + *-ista* izatea litzateke, non *-ista* atzizki ttikigarria den, P. Perurenak gomendatu didanez.

egiteko. «De incumbencia. Ori ez da zure egitekoa. Eso no es de tu incumbencia» (Azp. 67).

Egoarrik. Eguberriak. *Gabon* hitza Eguberri bezperako gaua adierazteko erabiltzen da; ez dira, orde, auzo Gipuzkoan bezala *Gabonak* ospatzen, *Egoarrik* baizik. Honatx Pastaingo Patxi Barriolak esana: «Domingo Tximinero, “Kañon” esateioan ori, Egoarritan Frantzitik etorrie, etxetik bera eldu omen uen erri aldera» (PP 96: 380). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jaso: «Egoarritan, Gaizu-

men dotriñe eakustekoan, Artazuitzekoan e bai, errosarioa erreztatu ondoren... beti kantari aitzen giñen» (Ibidem: 513).

egoki. «Bonito, de buena presencia. *Lan egokia egin*, “hacer un trabajo bonito”. 2) adv. Apañadamente; bien. *Lana egoki egiten du*, “hace el trabajo bonitamente, apañadamente”» (Azp. 63-4). *☞eokio*.

egokiera. «Oportunidad. *Egokierarik ez dut izan*» (Azp. 63-4). «Ocasión, oportunidad» (Azp. 82).

egokio. Ik. *eokio*.

egokitu. «*Egokitu*. Tener oportunidad. *Iruñera yoteko, automobil bat egokitu zait* (Azp. 63-4). «Corresponderle, tocarle. *Egokitu zaio*» (Azp. 82).

eguerdiarte. Ik. *egun*.

eguerdiaurre. Ik. *egun*.

egun. Garai batean, nekazalko giroan, egunaren antolaketa ez zen orduen arabera banatzen. Etxe askotan ez zen erlojurik izaten, eta erlojua zegoen haietan ez omen zuten oso aintzat hartzen: «Or daukun erleju oi etzen martxan eotten. Ezkiñun ezta erleju bat bakarrik e», esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. Eguzkiaren bideak antolatzen omen zuen lan eguna, eta, jakina, ez zen berdin izaten negu partean edo uda partean lan egin: «Eguzkikin ibiltzen zen». 1. Gauerdian hasi eta eguerdira arte, goizean zehar gutxienez honako aldi hauek bereizten ziren: **gaberdi**, **goizalde**, **egun argitze**, **goizen goiz**, **gosalarde**, **gosalaurre**, **gosalondo**, **goizerdi**, **bazkalaurre**, **eguerdi aurre** eta **eguerdi**. Kontu eman hitz batzuek (*egun argitze*, *goizerdi*, *eguerdi*...) une franko zehatzak adierazten dituztela; beste batzuek, berriz, denbora-aldi luzeagoak adierazten dituzte. Honatx zenbait adibide: **●gaberdi.** Martikoneko bordako Tomas Alkotzek kontatua: «Denbora bateko Martikoneko kurandero oritako bat, beñ gaberdin obetik yekitte salan asi omen uen batera ta bestera bueltaka» (PP 96: 367). **●goizalde.** Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak “ma-

drugada" itzuli dit, «ordubik, iruek, lauek» arteko denbora dela esanez. Gazpilloko Marianjela Lasarteren ustez, berriz, goizalde «lauetatik aurrera» izaten da. Honela dio Barungo Hilario Sagastibeltzak: «Ikazkilea zen da, illabete osoak ioal iñen zittun basoan, da andik etorritte yayen erre yoyanda urrengo goizalde arte pixkoat berotute umoren da bertsotan yartzea, ori garai atan etzen bate arritzekoa» (PP 96: 178). Xerorenbordako Joakinanttoni Zestauk esana: «Ni goizalde guzin leioan, abisoa noiz yoaan zen, da eune argittute deskantsu erren antxe Maietakoa ta bik belatsoa gora etxera!» (Ibidem: 247). ●**egun argitze**. Artxikoneko Maria Jesusek gaztelerazko "alba" dela esan dit: «bostak aldea izaten zen». Elizako ezkiek hiru *keda* jotzen omen zituzten egunero: bostetan lehena (*egun argitzeko keda*), hamabietan bigarrena eta ilunabarrean azkena. Keda hauek, ordea, ez ziren lan eguna banatzeko izaten, Elizak edo gerrak herriaren bizimodua manupean izateko agindutakoak baino. Maria Jesusek berak esana: «Goizeko keda da ateatzeko libertadea ematten dizuna, eta illunabarrekoea da biltzekoa». Egun argitzeak, *argi ezkilleren* bitartez, seiak aldera izaten zuen ordu zehatza: «Sakristabek yotzen zuena zen. Sorgiñeri ta, ortan bukatzen zitzioan indarra». Honatx Patxi Zubiturrek kontatua: «Eun beten [Korteko Joakina] goizego yoaan omen dok, eun argitzekin batera, ta or arrapatzen omen dik Axintxio Olaberrikoa saski arbie betebete inde zeukela» (PP 96: 198). Juan Garmendia Larrañagak, «egun-sentia» jaso zion Peritzako Simona Zabaletari 1983an: «amanecer» (Garmendia 98-VI: 429). ●**goizen goiz, goiz, gosalarde, gosalongo, goizerdi, goiz, eguerdiarte, bazkalaurre, eguerdiaurre**. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esan didanez, *goizen goiz* «zazpik aldea izaten zen: «Etorriko dela goizen goiz!». Zortziak aldera, berriz, *goiz*. Zortziak, zortzi terdiak bitartean, *gosalarde*. Marianjela Lasarte Gazpillokoak, berriz, gosaria bederatzi terdiak aldera izaten zela

esan dit. Berriemaileak urteko zer garai oroit, jakina, horren arabera aldatzen baitira gauzak. Maria Jesusi segituz, *gosalongo* bederatzi terdiak bitartean izaten zen. Gero, *goizerdie* izaten zen, «gosalongotik auntzaxego, amarrak aldea». *Eguerdiarte*, berriz, hamarretatik hamabiak arteko aldia izaten zen: «1992-ko pesta hirugarrenean Putzenborda inguruan topo egin nuen Lixilikortako Oxemiel eta eguerdiarte guzia yolasean irago genuen» (Astaitz 94a). Joantxekoneko Patxiku Alduntzini jaso: «Ala, Txopilloko belatsoa esaten giñion ortara yoaanda, eguerdiarte guzie segan aittu die, ta adebolloan gañea» (PP 96: 95). Denboraldi laburragoa adierazten zuten *bazkalaurre* eta *eguerdiaurre* sinonimoek, biek ere azken muga *eguerdi*-n zutenak, bazkalordu zaharrean alegia. Honela dio Benito Erasok: «Uitzire pestara yoaan emen zien beñ Martin Agerre famatue ta bere launek. Ta eguerdi aurea emen tzen, da Uitziko Baztarrikan emen zegoan eltze pill ikarrie lurreko sun» (PP 96: 484). 2. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak adierazi didanez, «eguerdin bazkaltzen zen». Hain zuzen, ordubete edo bi ordu atzerago bizi zeneko garaiaz ari da: «Eguerdin e bada keda. Nik uste amabitakoa eta irutakoa diela erlijioekin ekusteako duenak; nere idurieke e!». Eguerdia ezker **atsalde** izaten zen, eta honako hauetan bereizten zen: **bazkalondo, atsaldardi, arratsalde, illunabar** eta **arrats**. *Bazkalondo* izaten zen ordubata eta ordu biak artean. *Atsaldardi*, berriz, «lauek aldea gutxigorabera», beti ere Artxikoneko Maria Jesusen ahotan: «Etorriko diela artoak ereittea atsalde erdin!». Honatx zer dioen Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Gorrizko Gotzone Sestorainen grabazioan: «Yakiñe, urrin da azaroan ordun atsalde erdieko illuntzen do». Honako hau, berriz, Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jaso da: «Ala, tximiniri su eman zeyok goizen da, eun guzie tximinie suten, da gure ama kezkatue, ta Batiste orreri esan emen zeyoan atsaldardin eo ola: Eun guzin suten daukezue tximinie

Batiste, ta nola edo ala itzali bearkozue» (PP 96: 400). Maria Jesus Gogortzari segituz, bostak edo seiak bitartean *atsalde* izaten zen, eta, zazpiak aldera, *arratsalde*. Gerorxeago, *amezkille* izeneko kanpai-hotsa entzuten zen: *illunabar* aldera hain zuzen. Jakina: «udan beranduxeago yotzen zen, eta negun askoz e abudogo. “Amezkillen etxea!”». Neguan goizago hasten baita zeruko argitasuna nabartzen. Honela dio Errezumako Migel Ramon Zabaletak: «Emakume gaixo ori etortzen zen illunarrren, udaazkenen, gaztañe pixkoat uméentzat ematteagatik eta». Boxekan Inazio Rekondoren adibidea: «Illunabar baten izan du zen ori, goan dauket erki!» (PP 96: 144). *Illunabar* horrekin batera *iñular* aldaera dugu, *ll* eta *ñ* txandakatuz sortua, *Alline* edo *Aliñe* etxe-izenean gertatu den bezala. Joantxeneko Patxiku Alduntzini jasoa: «Iñularrren goiko muturrera allatu ide ta, lurre bukatu duenen, gure attun orrek bi laiek esku banatan artu aiden, da lasterka etorri emen zen goittik bera» (Ibidem: 96). Berriz Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Ark ekusi niñun, iñularrren arrantxoia itten ai giñela» (Ibidem: 497). Ilundu ondoren, *gabe* arteko garaiari *arrats* esaten zitzaion. Gazpilloko Marianjela Lasartek halaber esan dit: «illunbea» izaten zela garai hura iritsi orduko. 1849an hildako mutilari paratutako bertsoetan, hain zuzen, bi bertsioak *gabean* esaten dute eta beste batek *arratsean* dio: «Amabirgiñe Martxoko / Lazaro arratsean, / Mutill ederra il due / Urbieta aldean» (PP 96: 53). 3. Bukatzeko, **gabe** heldu zen, bere baitan gutxienez honako hitz hauek biltzen zituen: **apalaurre**, **apalondo** eta **gaberdi**. *Apalaurre* bederatziak aldera arte izaten zen, afaltzen hasi arte alegia. *Apalondo*-k, berriz, gutxi gorabehera hamarrek arteko aldia adierazten zuen. «Apalandoan segi berriz yokoan» (Astaitz 94d). Artxikoneko Maria Jesusek honela esan dit: «Gabe zen negun beatzitatik amabita, eta udabiden amarretatik amabita». *asteraun*, *azintzio* *egun*, *berdentzabart*, *minerba* *egun*.

egun argitze. Ik. *egun*.

egunargi. Egun-argi; *illunbiste* galdu arteko argitasuna. Honela dio Kristobal Olaetxea “Altzate”k: «Oaindik eunargi zegoan da, atsaldekua inde abittu naiz ekustea, ta non datorren Trifon ori gure etxe aldera larri» (PP 96: 553). *illunbiste*.

eguntxintx. «El comienzo mismo del alba» (Azp. 63-4). *Goiz txintxe, egunaren txintxen...* esaten da. «Goizen goiz egunen txintxen asten ziren lanen» (Mikela 95). Goizuetan *txirrintxan* da aldaera, P. Perurenak adierazi didanez. Honako ohar hau ere berea da: «Soinuari dagokio, ez argiari; horregatik *ezkil*, *diru* eta abarren soinuari ere *txintxa*, eta abar...». Azpirotzek berak, *txintxe* azaltzerakoan, honela dio: «Ruido pequeñoísimo. Ez da *txintxik aitzen* “no se oye absolutamente nada”» (Azp. 63-4).

eguzki aize. Ik. *aize*.

ei. Heia. «*Eire*. Pocilga. (Azk. *Ei*.) *Txerria eirean dago*» (Azp. 63-4). Dirudienez, Azpirotzek jasotako *eire* hori Nora kasua da: *ei* > *eira*, *eire*. Izan ere, Artxikonean eta Elordin *eie* esan didate («txerrie eitik atea zazo»), Azkuek dakarren forma bera hain zuzen (Azkue 84). Eta horixe jaso dio P. Perurenak Pastaingo Patxi Barriolari: «Ordun larri Miel ori, ze iñ etzekila ta, ze pentsatu do: zerrie atera eitik eta ekullun libre utzitte gora etorri, ta andik belaxe berriz ekullure yoan da, andik oiuttea: Ama, zerrie, zerrie! Ekullun dabillega zerrie eitik aterata, ta beieri buztana moztu diola!!» (PP 96: 387). Huartek dienez, taiu horretako aldaera lexikoak (*aida*, *aiya*, *eida*...) Aralarren hegoaldeko eskualdeetan erabiltzen dira: «a lo que habría que añadir Leitza, no excesivamente cercano al anterior» (Huarte 03: 251). Honatx Ezkurrako Miel Mariezkurrena “Xarrak” esana: «Etxeko nausik bei umaberrie yetzi te, oritze ekarri eitik, eta Martin ori an eoki ostatun da, esan emen zion, esnekin eldu zela ekusi zunen, nausiri: Zer duk ori motell? / Beie umatu berrie

zeuket eta, oritze duk. Ongi egosi ezkeo ona gelditze'ek» (Ibidem: 481). Errezuma-ko Miel Ramon Zabaletak esana, Eztebene-ko aitonaren hilketaz: «Gero, an ez uztea-
tik, ze in do?, gorputze artute eskallepeko eira bota, txerri tartera» (PP). *ixtegi, zerritegi*.

mendiko *eie* Larraingaiñen, zerri beltz handi bat lotan duela

M. Olano

eiarrre. Ihar. Azkuek *ihar*, «Arce de España» itzultzen du (Azkue 84). Joanmari Barriolak esan didanez, hiru hortzeko hostoa duen *acer* motako arbolaskari *eiarrre* esaten zaio Leitzan. Bost hortzeko *acer* arbolari, aldiz, *astigar* esaten omen zaio. Tranpatxoko eta Aritz mendiko eguteretan, leku babes eta harrizuak biak ala biak ere, oraindik arrunta izaten da *eiarrre*.

eiarrre arbola Tranpatxoko kaxkoan

M. Olano

eire. Ik. *ei*.

ekaizte. «De *ekaitz*. 1) Temporada de temporales. 2) Temporada de larga duración» (Azp. 67). *denboale, izozte, koillate*.

ekarkio. Ekarki. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). «De EKARRI y sufijo KIO. Un vecino del bertsolari Lasarte de Leiza me dijo refiriéndose al bersolari: bertsotako gogo berezkoa *ekarkio*: resulta que traía una afición innata a los versos» (Azp. 81). *aikio, bizikio, eldukio, eokio, erabilkio, eramakio, etorkio, eukio, izakio, naikio, yakinkio, yoakio*.

ekarrazi. Ekarrarazi; baita 'etorrazazi'-ren zentzuan ere. Honela dio Tolatxeneko Kandido Azpirotzek: «Angel zena gerrara yoana uen, beño, Baleztenatarrok ikararri matte zikean Angel, ta, nai zuen guzin ekarrazten zikean, ola edozein gauzatako txistue yo nai zuenen» (Sasiziztulari 91). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esana: «Gizona gaizki samar zegoala ekusi zuenen, medikue ekarrazteko edo, ingurue pixkoat garbitzen asi omen zien» (PP 96: 87). Benito Astibia «Luxea»-ri jasoa: «Apeza ekarrazi tte, esan emen zion ze pasatzen zetzion, da «Oik aikarik, oik aikarik!» apezak» (Ibidem: 87). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Asteasutik etortzen zen bertso saltzaille batek azpirotue omen zeuken oso Barun Xarra; ta Beñes ori ekarrazi emen zuen Peus-tenetik» (Ibidem: 182). Martin Larrazi jasoa: «Elola mekanikoa ekarrazi zun Tolosatik, eta batera ta bestera erotute ibilli zen gizona, ta azkenen ze izaan zun de: ure botea gasolina zelakoan!» (Ibidem: 255). Pastaingo Patxi Barriolaren adibidea: «Gero gaizki yarri emen da morroi ori tte, Don Manuel Erdozain apeza ekarrazi due ta, etxen etzuen nonbatt gurutzeik izaan da, Goikobordatik ekarri» (Ibidem: 442). Ikus baita ere: (PP 96: 501). *eramanazi*.

ekin. «Emprender, acometer una cosa con garbo, entusiasmo» (Azp. 67). Azpirotzek azpimarratzen duen azioaren irrika adierazten du honako adibide honek: «Erreka bazterrean tronko haundi bat ikusi zuten eta huraxe

bota behar zutela errekarra. Ekin zioten eta buelta ematerakoan Axintxio adar kordots batek gerritik hartu, aurrekaldera bota eta azpian irago» (Astaitz 94c).

ekullu. Ikulu. *Ekullu* da, nabarmen, aldaerarik erabiliena; horren ondoren *ikullu* izaten da maizenik eta, azkenik, *ukullu*. Marianjela Lasartek, Gazpilloko euskaltzale ttipiak honako argibide hau egin dit: Erasote auzoan *ukullu* forma gailentzen omen da, Arkixkillen eta Gorritzaranen *ekullu*, eta *ikullu*, berriz, Areso aldean. Goizuetan, ordea, *soto* izaten da ordaina. Hona hemen aipatutako hiru aldaerak: **•ukullu.** Gorritzko (lehen Errezumako) Lontxa Zabaletari jasoa: «Gure amak itten zun esnea karri ukullutik, irazkin ongi pasatu, eo zapi et yarri irazkiri, ongi pasatu» (Olano 98: 341). «Allatu zaigu sume Paxkuali berrik eta aitzurrek eztiela ukullutan sartzen» (Sapelarra 89). **•ekullu.** «Labetxeko ekullun zezen adar okerrak» (Astaitz 92). «Pantasi haundia zuen behiekin. Ekullu ona edukitzen zuen» (Astaitz 98b). «Astaitzagako ekullun bada zoko bat artegi aldera frantzestean urdayek gordetzeko egiñe» (Astaitz 99a). Gazpilloko Marianjela Lasartek berak esana: «Gure amona Urbitako alaba zen, da ark esaten zun ekullun azaltzen ziela ildeko yenden ezurrek» (PP 96: 60). **•ikullu.** Arriango Lontxo Lasarteri jasoa: «Ala, artu due gurdi ori goittik bera indarren (...), ta danba! atea lurrera ta gurdie barrena, Sagastimearreko ikullureño!» (PP 96: 247). *☞ soto.*

M. Olano

abelgorri bat Labetxeko *ekullutik* ateratzen (1989-8-14)

ekusi. Ikusi. Hiztun zaharrengan *ekusi*, *ekusmire*, *ekuskizun*, etab. ia aukera bakarra izan arren, Azpirotzek ez zuen jaso (Ik. *ikusi mikusi* eta *istilluk ikusi* sarrerak). Begira zer esan didan Juan Mari Barriolak: «Beorak subea ekusi te lausotu in de». «Sasaingo ola zaharraren paretan gainetan sorgiñek ekusi omen zituzten dantzan» (Astaitz 94d). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzari jasoa: «Kangrena sartu anka baten, da mozteko esaten medikuk, baño etxekoandrek ezetz: naigo zula ill, anka moztute bere burue ekusi baño, ta bi urten barrenen ill emen zen gaixoa» (PP 96: 177). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Beñ, San Fermiñetara yoan die bik, eta abere ferie ekusiz da, eune elkarrekin irao» (Ibidem: 198). **•beltzak ekusi.** Gorriak ikusi, kinka larrian ibili. Astaitzagako Mikela Labaienien hitzetan: «Beltzak ekusik izaten izaan zien, gure amona zenak ala esaten zun» (PP 96: 79). «Beltzak (ekustekoa): Latzak (Beltzak ekustekoa da gore ume hau, gehio ikasten ez bado behintzet)» (I. Ibarra 99: 99).

ekuttu. Ik. *ukittu*.

elbarra. Elbarri, bere burua ezin balia dezakeen pertsona. *Elbarri* da gaur egun erabiltzen den hitza, baina honatx Kristobal Arribillaga “Beñes”en bertsoa: «Ogei urtetan aita Jainkoak / eman ziraden indarra, / larogeitara banoa eta / orañ bera eiñ bearra. / Bi anketatik erreumak jo nau / gorputzez nago elbarra; / nere kristabak adi zazute / attun xarraren negarra» (PP 96: 172). Esan bezala, ordea, *elbarri* eta *elbarritu* izaten da Leitzaan erabiltzen ohi dena. Hona hemen adibide bana: Miltxoko Maria Berasategiri jasoa: «Gure ama zena ta amabi senide zien, baño, esan bezela, bere osaba propioakin ezkondu zen nere amuna, ta yakiñe, odol berekoak izatekin, bakizo... yayota seittun illek eta, elbarrrik eta, izan bear zittuen senide franko» (PP 96: 49). Iñaki Perurenak idatzia: «Nere aitaren aitona, amaren aldekoa, hargina zen, Joaquin Caballero, eta gizon hark esan zuen: “Harri honek ez dik beste inor elbarrituko”. Urbietan zubia egiten ari omen

zen, eta zubi horren azpian sartu emen zuen harria txikituta» (I. Perurena 87: 25).

elbarren. Ik. *barren*.

elbarri. Ik. *elbarra*.

eldu izan. Leitzan ez da, arruntean, *etor* aditzaren forma trinkorik jotatzen. Horren ordez, *heldu izan* aditza erabiltzen da, hala nola: *eldu naiz* 'nator', *eldu zien* 'zetozen', *eldu den urtea* 'datorren urtea'. Horretan bat egiten du gure hizkerak Ipar Euskal Herriko euskararekin eta euskara nafarrarekin (Ik. Zua-zo 03: 187). Aurreneko hau Aresoko adibidea da, Alpaiteneko Joxemari Arraiagori jaso: «An Frantziatik iñor eldu balin bazan, galduta o desestorrea eo kristo bazan, an sartuko zan. Or aterrizatzen zen jende zea au dena, Axuren» (Olano 98: 311). Lesakolorretako Joxemiel Arregiren lekukotasuna: «Ta, eun baten, bordatik ardik mendire larratute, eguerdi aldera lasai eldu emen zen lanera Beñes ori, ta (...) bertsoa bota omen zioan lanen ai zien beste launei» (PP 96: 164). Bordaberriko Joxemanuel Arribillagak esana: «Beste baten, Arakindeiko ortan gora astoa kargatue eldu omen zen gizaseme bat, eta Miel Joakiñ ori gottik bera, ta, elkarren parera allatu dienen: Eldu zatea?» (Ibidem: 356). Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jaso: «Eun artan arrapatu zittuen lau Tolosar gazte ta mikeleten kaboa il zuen reketek, besoak goyen zittula bere burue entregatzea eldu zela beste mikeletekin baten; muga iratzen asi kamioz ta ordun il zuen Muruzabal» (Ibidem: 381-2). Goikobordako Felipa Aierdik esana: «Gerra asi zunen Arrolan bera zenbat kotxe eldu zien kontatzen eendu emen tzen gure ama, ta amazapi kontatu emen zittun, ta esan emen tzun: emen eztok gauz onik, emen eldu dok zerbatte beltza!» (Ibidem: 440).

eldukio, elduki. Helduki. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Damaso Intzakoak «*Atzetik elduki*» esaera jaso zuen Leitzan, eta honako iruzkin hau egin: «Bi aldetara artzen da esaera au: 1)

norbaiti agertu zaion ajea, lendik ere bazuela; 2) norbaiti uste ez zuenen bat bere atzetik etorri zaiola» (Intza 74: 53). Juan Mari Barriola lagunak, berriz, esaera horren zentzu bera *atzetik etorkio* moduan aditu izan duela esan dit. Hurrengo bi hauek Bordaberriko Joxemanuel Arribillagari jasoak dira: «Aranaztar bat Biuretan lanen ai emen zen, da Beñes arditako lanak inde ara eldukio, tragoxkan bat artzera edo denbora pasa» (PP 96: 163). «Pakon atariko ortan kotxea gelditu do zerbaiteitako, ta Miel Joakiñ orduntxe eldukio Arakindegi aldetik bettik gora» (Ibidem: 355). Pastaingo Patxi Barriolaren ahotan: «Yoantzarko Praxku ori etorri omen da ta, bestea ez eldukio» (Ibidem: 284). Gregorio Sagastibeltzak esana: «Ta, orduntxen eldukio estaziotik bera Plazido erlojeroa bere maletakin, ta ure bialdu omen zun settun gure attek ardoketa» (Ibidem: 359). «Halako batean, bat-batean, kamioi bat helduki beste aldetik: zanpa! Krask!» (Amets 99). Ikus baita ere: (PP 96: 320, 378, 501). *aiukio, bizikio, ekarkio, eokio, erabilkio, eramakio, etorkio, eukio, izakio, naikio, yakinkio, yoakio*.

elelum. Mordo, pilo; mugatzen zaila den kopuru handia adierazten du. *Orotarikoak* Tolosalde-Larraun ingurua aipatzen du hitz honen barrutizat (Ik. *OEH*). Hauxe da jaso dudana adibide bakarra: «Jose alarguna zen eta elelum bat ume ere bazituen baina berriz ezkondu nahi zuen» (Astaitz 01c).

elementoak. Euri, haize, elur, kazkarabar nahiz zerutik heldu den beste zernahi gai. Erdaraz bezala, beti plurala erabiltzen da. «Ilunabarrean erauntsi ikaragarria egin du. Horik elementoak! Milioika litro ur bota ditu. Nork igo du ura hodeietara?» (Astaitz 99b).

elgoien. Ik. *barren*.

Elgorri. Elgorriaga, Malerreka eskualdeko herria. Honela dio Isidro Sukuntzak kantatzen zuen "epistola" xelebreak: «Lezie epistola apez txiki / gezurre franko ta egie gutxi: / Areso seta errie / Leitze erri aundie, / Ezkurra hidalgo, / Eratsun liti, / Saldias azaitera,

/ Zubita ta Elgorri / sorgiñ erriak. / Laba-
yen erri aundie / Pixkoat aurreaxeio Etxalar
/ Oronotz galtzamotz / Donamari ipurtzuri
/ Aleluie!» (PP 96: 595).

M. Olano

Elgorri: Ezkurra errearen gaineko zubia; bestalde-
an, Simonea etxea eta Mendaur mendia

elisetxe. Artxikoneko Maria Jesusek esan dida-
nez, elizako sarbide bakoitzak bere izena
izaten du: *elizbarren* esaten zaio ate nagusia-
ri; *elisetxe* (sic), Apezetxe aldekoari, eta *Yoan-
degialde*, jakina, Joandegi aldekoari.

eliz atari. Eliza aurreko arkupea. Garai bate-
an, hango harri-lauzen azpian hilobiak zeu-
delako, *zimitterio* esaten zitzaion. Bat nator
Astaitzagako Batiste Zabaletarekin, Azpiro-
tzen definizioa txartzat ematean: «Calle de
junto a la iglesia» (Azp. 63-4). Honela dio
Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk: «Garei be-
ten eliz atarin izaten uen bandoa» (Olano
98: 328). «Orik denak esan da, prest jarri
eliz-atarin, zine-makina ta guzti eta ure ne-
re biozkada, ikurriñik gabe joan ziran eliza-
ra» (Artxikonekoak 85). «Batzuk bi dandak
yota laister han ziren elizatarian eta beste
batzuk danda bakarra yota Añaldeko alda-
pan gora laistertxikian» (Astaitz 98b). Lesa-
kolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Eliz
atarin nola dao arri labratue? Gerran ildako
mutillei iñe? Ba, ori in zun, Batiste Sukun-
tzak, onako Martxeneko Roberto ta on osa-
bak. Artiste ikaragarrie zen arri lantzen»
(PP 96: 161). Ikus baita ere: (PP 96: 442).
☞ *atari*, *zimitterio*.

elkortu. Esanak eta kontraesanak jaso ditut ho-
netaz. 1. Oro har, *zakartu*, *lanerako zail bihurtu*
adierazten du. Juan Mari Barriolak eta Arrian-
go Lontxo Lasartek esan didatenez, lehorte
handia nozitutako lurraz esaten da: «lurre si-
katzen denen», esan dit Lontxok; «zoie eztok
autsiko!». Juan Mariren arabera, beste askok
trinko esaten dio lur siko horri: «lur au trinkoa
dau»; eta beste batzuk, azkenik, *zekendu*. Hari
berean, Arriango Lontxo Lasarteri ikasi bai-
tiot, «obie iru-lau eunen elkortzen da». 2. Ha-
lere, lur *ubasatuari* ere esaten omen zaio; nola-
nahi ere, lantzeko gaiztoa denari, Juan Mari
Barriolak berak adierazi didanez. Elordin Jo-
antxo Barriolak ere, hezetasunak hazitako
egur zaharraz esaten dela dio: «eur au elkor-
tue dau ta ezto etxerako balio». ☞ *basitu*, *mos-
kortu*, *pasmatu*, *uasetu*. 3. Joantxo Barriolak be-
rak, azkenik, «kristabea're elkortzen dela»
esan dit: egoskortu, harremanetarako zakartu,
arrarotu alegia.

eltzabor. Eltzagor. Artzainen perkusio tresna,
bestetarako beste behorrak ardilarretatik uxa-
tzeko edo otsoak artaldetik aienatzeko erabil-
tzen zena. Errezumako Miel Ramon Zabale-
tak honela irudikatu zuen: lurrezko ontzi bati
ipurdia kendu, horren lekuan katu larrua pa-
ratu eta larruaren alderik alde lizta batez iga-
ro; lizta honen igurtzialdiek izugarritzko soi-
nua sortzen omen zuten. «Oxemiel eltzaborra
yotzen ari da. Laugañen alde egin dute [beho-
rrek] alorpean barrena» (Astaitz 94d). Pastain-
go Miel Barriolari jasoak dira hurrengo biak:
«Ordun eltzaborra yoaz e ibiltzen omen zien
otsoak bialtzen. Ori itten omen zuen eltzeri
epurdie kendu te, bi aldetan katu larrue patu,
baño erdin xulo tiki bet inde, xiri mei bat sar-
tu te, ari liztekin tiatuz soñue iñazi» (PP 96:
380). «Mekabela puñeta! eltzaoz soñue aitu
duenen, abittu die beorrek eriosoar estarta go-
ra (...). Nonbatte eltzaoz soñu orrek, biotzera
eo ematten zioan da, aberek ez gelditzen iño-
ne!» (Ibidem: 381). ☞ *yoalborra*.

eltzaburni. Lurreko suan, eltzeak sutan para-
tzeko eta maneatzeko erabiltzen zen burdi-
nazko tresna. ☞ *prasaburni*.

eltzari. Eltzekari; eltzean prestatutako jatekoa, porru-patata, gisatua edo dena delakoa. «Eltzarie: Lentejak, banabarrak, lekak, orohar eltzean eginiko bazkariak» (I. Ibarra 99: 105). Honela dio Telleriko Karmen Lasartek, garai bateko pestetan izaten zituen eginbeharrez: «Eltzarie o lekak ziela o zea, erritik abisoa oztute eukitzeko apaltzea yoaten zieneako» (Olano 98: 325). Martin Larrazek esana, Joxemari Lizarraga amerikanoaz: «Lendabizi eltzarie, ta ondoren bi plater yaten zittun, aragie ta arraie, edo zena zela» (PP 96: 260). *☞ busti, errezio, puska leor.*

eltze, eltzekondo. «Tonto, majadero» (Azp. 67).

eltzeburni. Ik. *eltzaburni*.

eltzeitsu. Eltze itsu, dirua gordetzeko kutxatxo. Datorren esaldi ironiko honetan, ordea, 'neskaren ondra' esan nahi lizuke: «Igande atsaldea zen. Luisa eta Maria ixpillun aurren denbora aldie pasatute, bekain bizar sobrantek aterata, ongi pintatuta abitu dire herri aldera. Amak atzetik oihue: Zeren eltzeitsuri eutsi gero!» (Astaitz 91a).

eltzekondo. Ik. *eltze*.

eltzezulo. Eltze zulo. Astaitzagan, konparaziora, gauza preziatuak gordetzeko erabiltzen zen eltze bat sartuta daukate sukaldeko paretan; kanpotik zulo txiki bat baizik ez ikusteko moduan dago, paretarekin ongi berdindua. «Paretako eltzezuloan urrezko diruak ere baditto» (Astaitz 94d). *☞ kajadiru kutxatil.*

elurbillu. Elur bildu; mendi-zoko edo tolesguren batean pilaturiko elur sakona. Honatx Benito Astibia "Luxe" k esana: «Ta, ze in emen zion. Yoanda goraxegoan zegoan elur billutik elur pillota inde, ixill ixilla etorri tte, epurdin ekuttu emen zun» (PP).

elurbusti. «Aguanieve. Nieve que cae mezclada con agua. Azk., agua de nieve» (Azp. 67).

elurri. Elorri (*Crataegus monogyna*). Azkuek Tolosako eta Nafarroa aldeko gipuzkeratzat zuen *elurri* aldaera (Azkue 84). Txarti-

koneko Pello Astibia esan didanez, mada-ri basaka txertatzeko «elurri zurie» komeni da. *Elurrie* txertokiraino lurrekin estalita, lur hartan zainak ematen hasten omen da basaka adarra. J. Garmendia Larrañagak zera ikasi zuen Leitzan: «Por la mañana de la víspera de San Juan, cada casa se proveía de unas ramas de espinó blanco o *elurri txurie*, a varias de las cuales se les hace un corte con el hacha. En esta rajadura introducen una hoja de laurel o *erramu ostoa* bendecida y un palito o *txotxa* de espinó guardado el año anterior» (Garmendia 98-IV: 263). «Orain dela berriro arte etzen bordetara kamiorik; estarta zuloak ziren hari-tzez, pagoz, urkiz, gaztainez, lizarrez, elur-riz edo intxusez baztarretik inguratuak» (Astaitz 01c).

M. Olano

Añaldeko Mikel Lizarraga Agorritzko trikuarriaren aurrean (Beruete); atzeko *elurri* horrek trikuarrian sartuta ditu zainak (1985-12-23)

eluts. Leku ospela, laiotza. Ia eguzkirik sartzen ez den paraje itzaltsuak izaten dira. Badirudi gaur egun ez dugula toponimian beste inon. Areson, esaterako, *Elutseta*, *Elutser* (edo *Elutse-der*) ditugu, eta Leitzan *Eluts aundi*. Izen arruntetan, aldiz, gaur egun *ospel* adjektiboa

erabiltzen da lautik lautan: *leku ospela, baserri ospela, mendi ospela...* *☞ eutera, ospel.*

emanalak eman. Eman ahalak eman, zer edo zertan ahal den guztia egin. Honela dio Kantinako Bixente Urrutiak: «Bigarrena yokatu nion Frantzisko Bigerari, Agustinen anai zaharrenari. (...) Abitu giñen eta Yoanenen zeharbegiretu bat egin nun eta berta bertan Frantzisko. Yo zun emanalak eman eta harrapatu ni» (Astaitz 93a). *☞ asmalak esan.*

emen. Omen (moduzko partikula). Hitzun zaharren hizkeran, *emen* nagusitzen zaio nabarmen *omen* aldaerari. Honatx, Areson, Izartegiko Joana Bautista Trekuri jaso: «Emen mutill auzoko batek esan emen tzun: “Bai!, orroko gue auzoko ipurtaundi oi de bee apezakin (neegatio)”» (Ik. Olano 98: 305). Eta Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Peustenen kanbiatu emen zun iru durokoa, or ostute, motille pikaro orrek» (Ik. Ibidem: 322). P. Perurenak, bere lanaldi luzeetan barrena, *emen* adituagatik ere, paperera gehienetan *omen* jaso nahi izan du. Ez dira falta, halere, *emen* delakoaaren adibide batzuk; Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Martin Agerre ori ikaragarri bizkorra emen zen. Aisoarrak eta Leitzarrak makil yokoa ein zuenen an omen zen Martin Agerre're leitzarren arten» (PP 96: 105). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Alde bat yota, beste yota, ekusi emen ditto baztar guzik eta, segaik iñone billatzen ez! Azkeneako etsik artu zittunen, ierri omen zion nausik ostu izaan ziola» (Ibidem: 207). Aizpeko Engrazia Burladaren lekukotasuna: «Yarri emen zien bizitzen Larrean, da izeba orrek in omen zun amistadea Martin infernukin, ta ezkondu iñ emen zen, ta gure ama ez zeruko ta ez lurreko utzi emen zuen» (Ibidem: 230). Ikus baita ere: (PP 96: 209).

emendatu. Ik. *sue emendatu.*

enada. Enara. Elordin Joantxo Barriolak *enada* handiak eta ttikiak bereizi dizkit: han-

diak habia «paita txuloatan» egiten dute-nak omen dira; ttikiek, aldiz, «egatzen azpin ta paita kontran morteroa billuz» egiten dute habia. Begira uzta inguruko irudi honi: «Garai au da kukue mututu eta enadak azaltzen direna ega eta txioka baztarrak alaitzera» (Mikela 95). Bestalde, P. Perurenak azaldu didanez, Goizuetako ordaina *eliztxoria* izaten da, eta *axerikiarra* Beruetekoa.

enantzu. Lantegi baterako trebetasun handia. Egiteko zailak aise bereganatzen dituenaz, honela esaten da: *Enantzu ikaragarrikoa dok!* Honatx Astaitzagako Mikelak idatzia: «Oxepak ere tornu ta ardatzen itten ziñenen liño hari fin fiñe. Enantzu haundikoa hunen ta azkar betetzen ziñenen mataza ta arille» (Mikela 96). Orreaga Ibarrek, berriz, zera jaso du Berueten: «*Enantzo*: Capacidad de trabajo (Ber.); *Enantzoik eztut*» (O. Ibarra 97: 168). Eta Erdoziak Sakanan: «Enanzatu: Lanean bereziki, edo beste edozertan egokiro aurreratu, probetxu handia ateratzen delarik» (Erdozia 04: 98). Antza denez, Nafarroako erdaran aise sartutako hitza da; ikus *enanzo* eta *enanzar* (in Iribarren 84). *☞ arteoso.*

enasa. «Sucio. Se dice del que hace sus necesidades en cualquier sitio, sin miramiento alguno» (Azp. 63-4). «Kristabe bai enasa!», esan dit adibidetako Elordin Joantxo Barriolak. Orreaga Ibarrek Etxalekun jaso ditu, «*enasa*: sucio» eta «*enaskeri*: suciedad» (O. Ibarra 97: 168). *☞ zolda.*

enbolokatu. «Encubrir» (Azp. 63-4).

enbor. Berdindu gabeko egur zakarra; korapilo, oker eta zimurrez jositako *trunke* handia. Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, itxura kaskarreko «kristabe potzoloangatik ere esaten da: oi enborra! Ze enborra iñe dagoan!». *☞ adaki, tronko.*

endena, endana. Lerroa, ilara. «Endana-endanan diztea», ‘bata bestearen atzetik’, esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. Era berean, alorrean banabarra, artoa, erre-

molatxa nahiz beste zernahi ereiterakoan segitzen den lerro zuzena izaten da *enden*a. «Endanan: Errenkadan, lerroan» (I. Ibarra 99: 106). Unaieneko Asuntzion Lasarteri ikasia dakit, lerroaren txulo bakoitzean hiru arto ale sartzen zirela, baina hirurak ernatuz gero gehienez bi uzten zirela gora egiten. Garai batean, ordean, Elordin Joantxo Barriolak esan didanez, *porrusteka* bai-zik ez zen ereiten. *erreten*, *nabar*.

arto landareak *endenatan*

M. Olano

endenaka. Lerroka, sailka. Honela dio Astaitzek, nazismoaren garaiko juduez ari dela: «Eta bai al dakizue aukeraketa nola egiten zuten? Endenaka jartzen zituzten eta agintzen zioten: Artisauak direnak eman dezatela urrats bat aurrera» (Astaitz 94d). *porrusteka*.

enpo. «Saciedad. *Enpoa* egin, “saciarse”. *Enpoa yan*, “comer hasta saciarse”. *Enpoa edan*, “beber hasta saciarse”» (Azp. 63-4). Honatx Elordin Joantxo Barriolak esana: «“Motsikoa” olaxeko tripekin zegoan geizen punten, geize yaten enpo iñe, anpolai aundi betzük, bikaiñek bai geizek, eta guk alako geizek ekusi giñuzenen: I, Motsikoa, botaitzek geize batzük?» (PP 96: 456). «Empo (sic)

yanda yesten giñen [sagarganbaratik]» (Astaitz 98c).

entenga. Ik. *entengatu*.

entengatu. «Clavar clavos largos, llamados *entenga*» (Azp. 67). *Entenga* hitza erdaratik hartua du euskarak. Itze luze hauetakoa dituzu, konparaziora, apustu egurrak josteko erabiltzen direnak. *ernaltxiri*, *kabille*.

eokio. Egoki; laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Areson askoz arraroagoa da *-kio* atzizkidun aditzen bat jasotzea, baina honako hau hartu diot bertako Alpaideneko Joxemari Arraiagori: «Pasatako iru maki, bordan eokio; Leitze-ko guardiazibille geo joan, da iruek bota!». Nolanahi ere, badirudi soilik Leitzean eta Areson entzuten ahal direla *-kiodun* formak (ikus *eoki*, in PP 96: 324, 481). Honatx, Leitzean, Benito Astibia “Luxe”k esana: «Lopeneko Fraxku Gorritzkoan andrea alargun eokio, da arekin ezkondu zen» (PP). Tolatxeneko Kandido Azpirotzi jasoa: «Gure ama ortaz enteratue eokio!, ta (...) ordun esan gure amak: yotzekotane zapela beltzakin yoko zula aren semek, Ferminék» (Sasiziztulari 91). Bordaberriko Joxemanuel Arribillagak esana: «Ta atte ta alaba sukalden diskutioan ai ziela, mutille leiotik txelatan eokio, ta denak aittu!» (PP 96: 31). Joantxeneko Patxiku Alduntzini jasoa: «Joxakin Ozparrungoa mutil gaztea, sasobeik obenen eokio, ta attuna zena orrei esan: “Miel Joakin kendu zu, zu gabe berdiñ iñeu au ta!”» (Ibidem: 96). Txokoko Juan Caballerok esana: «Ala, bagoaz beittik gora, Arbittarte aldera, ta arrobi tarte artan antxe eokio ain ardik!» (Ibidem: 278). Ikus baita ere: (PP 96: 246-7, 378, 382, 386, 408, 441, 447, 464, 494, 544, 557). *aikio*, *bizikio*, *ekarkio*, *eldukio*, *erabilkio*, *eramakio*, *etorkio*, *eukio*, *izakio*, *naikio*, *yakinkio*, *yoakio*.

eondu. Egon. Analogiaz sortutako partizipio forma, *izandu* bezala. Beste zenbait kasutan berriz, atzizkia eranstea aukerakoa izaten da: *eurittu* / *euri* egin, *yakinddu* / *yakin*... Honela dio Aliñeko Iñaxi Astibia: «Maria

Jesus eondu zen, balkobetik beide nearrez, etxea nola botatzen zuen» (PP 96: 260). Aizpeko Engrazia Burladak esana: «Ara! eondu naun sartzeko eskobakin de, kostillek austeko bertan!» (Ibidem: 261).

eonera. Egonera, egonaldi. Honela dio Goiko-bordako Felipa Aierdik: «Orduk pasatzen zienike ez emen tzen oartzen! In emen tzun eonera bat gozogo!» (PP 96: 440).

eoskor. Egoskor. «Se dice de la persona de temperamento duro y voluble. Tozudo» (Azp. 63-4). *☞ tenkor.*

eoskortu. Egoskortu. «Ponerse tozudo» (Azp. 63-4). *☞ mukertu, muzindu, tantartu, tenkortu.*

epai. «El corte previo que se hace con el hacha al árbol que va a ser derribado al tronzado con la sierra, para facilitar la dirección de la caída» (Azp. 63-4). *☞ saki.*

epeldu, epel in. Enpoa edanez zerbeldu, txo-lindu. «Herrire yoan, apari ederra egin eta epel epel eginda etortzen zen etxera» (Astaitz 94d). Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Zurrute gustatzen zetzion oitakoa izaten zen urere, ta ze in de? Gaztañ alen batzuk bilddute Bordaberrin sartu de, ta azkeneko dexente epeldu! Andik epelduxea atera denen nolabatte balantxaka balantxaka yoanda Kaxetara» (PP 96: 162). *☞ zerbeldu.*

epurdi. Ipurdi. Hasierako *e-* bera izaten dute *epurtargi*, *epurpoto*, *epurtats* eta abarrek. Baina *ipurtarro*, ordea, Kristobal Arribillaga "Beñesek" Maria Gaztañaga mutilzaleari kantatua: «Ipurtarro ez aiñela asi / Edoziñekin dantzari, / Ergelen batek urratu gabe / Kontu ire baratzari» (PP 96: 164). Honatx Barungo Maria Jesus Sagastibeltzari jaso: «Ordun dena oiñez ibiltzen baitzen ba; ta gure atte zen bidante ikaragarrie. Meia baitzen, ta zimela. Ark etzun ez tripik eta ez epurdik» (PP 96: 179). Bizente Usabiagaren lekukotasuna, Berastegiko erro-tari burusoila zela eta: «Ixo, ixo? errotari orrek, burue epurdie bezelakoa dik!» (Ibi-

dem: 373-4). Urriztimiltxoko Joxe Zestauk esana: «Ai emen ittuen pagoa botatzen, ta ebakixe duenen asi dittok bulkaka, ta epurdittik ebakie eukio ya pagoa ta, ze in zaioa? epurditittik aurrera irrirtute beren gañera etorri pagoa!» (Ibidem: 432). «Egunez hitzik gabe eta gaben obero yoan eta andrea epurdie emanda gizonari» (Astaitz 02c). **●epulli.** Haur hizkeran *ipurdi* adierazteko aldaera: «Epullin ttax-ttax iñen dixot gero e!». **●epurpe.** Ipurpe. Errezumako Beatriz Zabaletari jaso: «Ama goatute, ez-tot sekulen alako nerbioakin ekusi: artu epurpen zeuken saskie ta rau! bota zun» (PP 96: 506). **●epurtiar.** Ipurdi ihar. Honela dio Musungo Joxepa Villabonak: «-Ze mouzkoa don ba, Kataliñen nobio ori? / -Astaitzako Benardo bezelako epurtiar bat dun, neska!» (PP 96: 464).

epurdiko. Ipurdiko. «1. Golpe en el trasero. 2. Pérdida económica» (Azp. 63-4). **●epurdiko mamik.** Ipur-masailak, Barungo Maria Jesus Sagastibeltzaren hitzetan.

epurpoto. Ipurpoto. «Orinal» (Azp. 63-4).

epurtargi. Ipurtargi. «Zentrala egin zuten ederki kostata baño orain lehortea eta epurtargia bezalako argik» (Astaitz 94d).

epurtargie

M. M. Eloseg

epurtats. Ipurtats (*Mustela putorius*), gazteleraz "turón". Azpirotzek (63-4) ez dakar itzulpenik. Leitzan, gaur egun, *epurtatx* aldaeran

aditzen da gehien. Joxemiel Elosegik azaldu didanez, *epurtatsak* mutur alde txuria eta hanka beltzak izaten ditu, eta gorputzeko ilea, berriz, txuri-beltza: txuria izaten du barrren aldeko ilea (ile motza) eta beltza ilerik luzeena (neguko kalparjea).

M. M. Elozegi

epurtatsa umeak zaintzen

epurtirri. Ipurtirri. «Juego de niños que consiste en arrastrarse en una pendiente resbaladiza sobre los pies, con el cuerpo encogido y tocando el suelo con las manos para guardar el equilibrio y no caerse» (Azp. 67). *irri, irristatu, irrittu.*

epuru. Ipuru (*Juniperus communis*). Gaur egun debekaturik dago *epuru* biltzea, baina duela hamabost bat urte arte, herriko gazteak Okabioko edo Aritz mendiko malkorrera joaten ginen, San Juan Bezperako sua bizteko erregai bila. Begira zer dioen P. Perurenak: «Baditut gauza franko Goizuetatik Leitzara etorri arte ezagutu eztakoak. Horietako bat *epuru* izeneko landarea. Leitzako mendietan, batez ere malkor eta harri-zuetan, bada *epurua* erruz, Goizuetan baino puskaz ugariago. Sanjoan sutan erretzeko landare sakratu izan da *epurua* Leitzan, eta badirudi sineste zahar batetik zetorrela ohitura: “porque el humo que desprende al quemarse purifica el ambiente y aleja las epidemias”. Leitzara etorri berri hartan, hura poza gurea, herri inguruko bazterretatik Sanjoan sutarako epuruketan» (PP 01: 274).

M. M. Elozegi

epuruk karaitz elurtuan

epuruketa. Ipuru karreto edo garraioa; adibidez, plazan Sanjuan sua bizteko egiten zena. Honela dio P. Perurenak berak: «Leitzara etorri berri hartan, hura poza gurea, herri inguruko bazterretatik Sanjoan sutarako epuruketan» (PP 01: 274). *aozketa, arbiketa, ardoketa, artoketa, bizkarketa, belarketa, esneketa, eurketa, gorozketa, ikazketa, irinketa, ixtorketa, ondarketa, oteketa, pentsuketa, porlanketa, trabesketa, urketa.*

erabakittu. «Erabakitu. Tomar una determinación. Zer erabakitu dezu?» (Azp. 63-4). Hiztegian zehar *-tu* partizipio markaren bi erabilera berezi kausituko duzu: batetik, izenetan oinarritutako aditz berriak (*erabakitu, euritu, euzkitu*); bestetik, dagoeneko aditz direnen forma pleonastikoak (*eukittu, irakurrittu, yakinddu...*).

erabakizun. «Determinación» (Azp. 63-4).

erabat. 1. «Definitivamente, para siempre. Soladusketik erabat etorri da» (Azp. 63-4). «Era-

bat etorri omen da Ameriketatik» (Azp. 82). 2. «De una vez; de tirón. *Lan ori erabat egin bear dezu*» (Azp. 63-4). 3. «Sin interrupción. *Hau eguraldie! Erabat ari du*» (Azp. 82). Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Erabat oi kontatzen ibiltzen tzen emakume ure» (PP). ●**erabateko**. «Ininterrumpido. *Erabateko oiñazean dago*» (Azp. 82).

erabilkio. Erabilki. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Honatx Eztebeneko Mikela Sukuntzak esana: «Pobrea or emen zerabilllen, Uitziko gañen arrapatu atzetik yoanda, ta or erabilkio txikitzen artute. Ekusi zula, baño ark etzula ill» (PP). *erakio, bizikio, izakio, ekarkio, eldukio, eokio, eramakio, etorkio, eukio, ibilkio, naikio, yakinkio*.

erain. Eragin. «Contr. de *eragin*. Afectar. Producir impresión física o moral. *Yoan den asteke beroak asko erain die artoei. Misioak izandu dire, baño gutxi erain dio; beti bezela seitzzen du*» (Azp. 67). Honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Apustue in zuenen, Antonio jitoak laundu emen zion Joxakiñei: Ez Joxakin, ez, astoa eztok alde batetik yotzen, astoa bitatik yo beaik. Alde batetik yo ezkeo, ez al dok ekusten okertu itten dela astoa? / Antonio jitoak laundu ziola astoari eraiten, nek ala aittu izandu nun» (PP). ●**atsegiñe erain**. Gustu eman, poztu. Honela esan dit Añaldeko Bittorio Lizarragak: «Motill ue xelebrea zen oso ta atsegiñe erain zien», ‘atsegina eragin zidan’. Begira zer esan zion Martikoneko Joanesek, inork “Maskuri” deitzerik nahi ez zuen Joan Tomas Zumetari: «Arraioa, Maskuri oixe aitzek atseñ eraitten zeidek ba!!» (PP 96: 88). ●**par erain**. Barre eragin. Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Rafael ori zen iñori faltatu gabe kristo guziri par eraitten ziona» (PP 96: 295).

eraiñazi. Eraginarazi; aditz arazlea. 1. Eginarazi. Azken *arazi* hori pleonastikoa da, ez dio, antza, besterik ekartzen esaldiari. Honela dio Gorrizko Lontxa Zabaletak, gaztagintza gai hartuta: «Eskuz lana aundie zula ta, prensa ttiki bet, Astibikoai eraiñaazi zion

gue Santiok» (Olano 98: 342). Musungo Fraxku Sagastibeltzari jaso: «Beti olaxe erabiltzen zuen gizajoa, lana eraiñazi ta eurre gañetik» (PP 96: 468). Tuteneko Miel Zabaletak aita Praxku zenaz esana: «Sekulen ez emen zun izandu buruko miñik. Besteri eraiñazi bai ark, ark zun bozakin!» (PP). Benito Astibia “Luxea”ri jaso: «Guk osaba bañun zurgine, Batiste Luxea esaten zioana ta, ari eraiñazi nezkion kierrak» (PP). *erain, iñazi*. 2. Zakurra xaxatu. Honela esan dit Añaldeko Bittorio Lizarragak: «Zakurrei eraiñaazi zion».

eraki. Eraiki, altxarazi, jaikiarazi: animalia etzalekutik, gizakia ohetik, etab. «Basurde aketza ikaragarrie harrapatu diit. Behiko erreka zuloan eraki die zakurrek eta goiko bizkarren bota diit tiroz» (Astaitz 98b). Soroko Joxemiel Zabaletari jaso: «Gaben berandun atek yota, attuna obetik eraki tte, beste mutill salle ospa nora edo ara, ta Juan Miel ori arrapatu» (PP).

erakustun. Lanbiberen baten maisu-maistrari esaten zaio batik bat, baina baita musikan (ziztu, danbor) edo kiroletan (aizkora, harri-jasotze, palanka) irakasle denari ere. Eskola-koari, berriz, *maisu* edo *maistra* esan izan zaio. Datozen bi adibide hauek Gorritineko Miel Luis Zestauri jasoak dira: «Etxera etorri emen zetzioan eibartarra, ta esan emen zeioan, [palenkan] bere eakustune izandutekoai: “eo obeditzeko! eo yokatzeko!” Ta, bestek: “Beño, nek ez al nien ba esan ni errespeta-tzeko?”» (PP 96: 322). «Dotriñen izuarrik zien eakustunek. Gure atte ta Aita Bizente obispoa, bik elkarrekin aitzen emen zien dotriñe eakusten erriko mutikoai» (Ibidem: 334). Honela dio Musungo Fraxku Sagastibeltzak: «Bei parekin arrie zeñek geio tiatu’re yokatu emen zun ordun erakustune Abadebordaokoak, eta ark yokatuko ziola berriz, ta baita yokature Joan Patxiku orrek, baño biarrengoan aise irabazi emen zion beastiarrak» (Ibidem: 463). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauren adibidea: «[Adela] ori emen zen Korten eotten zen yostun bet, eakustune, ba-

ño Leitzen zen obena, ta or aittu emen zen iru illabeten yosten ikasten» (Ibidem: 532). «Gaztetan aizkora apustuak yokatua omen zen eta gero aizkoldari askoren erakustuna» (Astaitz 98b). Ikus baita ere: (PP 96: 324).

P. Feo

Tardoko Juan Carlos Agirre "Errege" erakustun, plazako arpan-lanean

eramakio. Eramaki. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Honatx Ollin errekan itota hil zen Musun morroiaren kasua (1909 inguruan), Benito Astibia "Luxea"ren hitzetan: «Ba omen zekin igeritten franko, baño urek indar aundie eramakio ta, zabordin baten billatu emen zuen askoze beragoan, uraldek eramana» (PP). *•aikio, bizikio, eldukio, eokio, erabilkio, etorkio, eukio, ibilkio, izakio, naikio, yakinkio, yoakio.*

eramanazi, eamanazi. Eramanarazi; batuaren joanarazi aditzaren balio bera izaten du. Honela dio Barungo Hilario Sagastibeltzak: «Da eamanazi emen zien juezak bertsolari ori ta: ya kantatuko al zittun bertsoak?» (PP 96: 93). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Ezkurreko elizeri torre berrie in zioanen, galdurpesta in zuen, ta ordune Kristobal eramanazi zuen bertsotara» (Ibidem: 159). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak esana: «Orduko montero, Gregorio Azpiroz zen, da baso aundin bet tasatzen zun aldiro gure atte eramanazten zun» (Ibidem: 179). Arriango Lontxo Lasarteren lekukotasuna:

«Ala, segan iñ omen do bere lanaldie franztzes orrek eta, "atsaldekoa ittea yoateko!", deittu omen zioan. Eamanazi omen zuen etxera atsaldeko ittea, ta bin bittarten ze in do Artxikoneko nausi orrek: sega ta seapotoa gorde!» (Ibidem: 207). Benito Erasori jasoa: «Beste beiñ, Miel Joakin Sagastibeltza zena ta, Oskotzen aittu omen zien obra bat itten, ta gero linterneriko lanak ittea Miel Gaztelu eramanazi omen zuen» (Ibidem: 544). Ikus baita ere: (PP 96: 145, 313, 411, 415). *•ekarrazi.*

erantsi. Gauzakiren bat beste (gehienetan handiago) bati josi, juntatu, lotu edo gaineratu. 1. «Adabakie erantsi diot gonari» esan dit, adibidetzat, Maria Jesus Gogortzak. Barreneko Joxepa Rekondok esana: «Tolosan paperak atera zittuenen, seittun errire etorrite Ozparrungo ateri eantsitte patu emen zun lendabizikoa gure atte zenak, gaben yoanda» (PP 96: 135). Txokoko Juan Caballeroren hitzetan, Astarlako Joxemartinen herio-trantzea (1943): «Andik artute Goardan etxera ekarri giñun, eskallera koltxobe erantsitte» (Ibidem: 435). *•paitai erantsi.* Trufazko edo amenazuzko esaldietan arrunta izaten da, P. Perurenak azaldu didanez. Esaterako, gizontasunik eza salatze-ko: *Pixe paitai eransteke gauze ez izakio ta!* Edota beldur sarrarazteko: *Yota paitai erantsiko at el!* *•eskue erantsi.* Lapurreta adierazteko eufemismoa: *Eskue abudo erantsi dik kargudun orrek!* *•elkarri erantsik.* Maitaleak elkarri musuka edo larrutan lotuak daudelarik esaten baita. 2. Aditz hau oso erabilia da etxagintzan, 'gehitu' esanahian. Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Bi amerikano oik etorritte, Miltxoi abarte bat erantsi omen zioan» (PP). «Bi etxe zien, elkarri erantsik, bik bat» (PP). Aresoko Migel Barandarainek esana: «Belaku baserrie an goien zeoan, da ordun argiñek eta puske erasten emen zien etxe orri» (PP). Billartako Maria Sasturani jasoa: «Etxe onek goiko puske, Palordok erantsie do» (PP 98a: 141). Ikus baita ere: (PP 96: 335). 3. Halaber, *aziendari erantsi* esaldia sarri azalduko zai-

gu, 'lorrean atxeki, lotu' adieran. Honela dio Irategiko Mikela Sukuntzak: «Mitxelaundiko labakipeko paitakontran antxe izaten zen gurutze ori, ta gerrako denboan bateatek beiko erre kara bota zun, da beorra erosi giñunen guk atera giñun errekatik aberei erantsitte» (PP 96: 61). Pastaingo Patxi Barriolari jasoa: «Yoalea eantsi al diozo beor beltzai?» (Ibidem: 379). Aresoarteko Brijida Azpirotzek esana: «Behirik hobenari yoale hori erasten zion eta Larbadi behera zetorrela etxetik aditzen zuten yoale soñue» (Astaitz 98c). Ikus baita ere: (PP 96: 382). ●**eransteko zuloak**. Aziendari lorrean eransteko, trunkoan egiten diren zuloak. Honatx Benito Astibia "Luxea" k esana, pago handi bat lorrean eramateko prestakuntzaz: «Ala, biñipin, Inazio [Patri aizkolari] orren apustureko pagoa Albiñotik ekarri giñun, pago dotore askie bai!! Atsalde baten yoanda moldatu giñun: adarrak kendute, baztarrak kendute, mozkerak earki inde, erasteko zuloak inde, prest yarri giñun de, biamonen beyekin yoanda nik ekarri nun» (PP). 4. Inori beste norbait edo zerbait erantsi. Honela dio Benito Astibia "Luxea" k: «Ta, eskriturek ittea etorri te, exkuraben etxen zegoan neska eder bat, Benita, ta neska ori, aurretik ongi perratue, Joxe Manuel orrei erantsi zioan» (PP 96: 422). Gazpillo txikiko Anttoni Zestauk esana: «Orregatik yarri zioan "Trena" izengoittie. Beraz, aurretik eldu den izengoittie zen, ta gero Tomas orrei erantsi zioan» (Ibidem: 525). *itsatsi*.

erantsiune. «Juntura» (Azp. 67). *une*.

eraso. «Verbo unipers. de tercera persona, que indica fenómenos atmosféricos. *Euria eraso*, llover. *Elurra eraso*, nevar» (Azp. 67). «Goizeko hamarretan ailegatu ziren honera eta eguerdiko ordubatan elurra leher eraso zion» (Astaitz 94b). Musungo Fraxku Sagastibeltzak esana, 1957. urteko euriteaz: «Orain dela 35 urte, apirillen, kriston euri ttea etorri zen. Apirillen amabin eraso zion ta amalauen atertu. Ak urek, jesus marie ta

jose! Pentsatu ze urek izaan zien: emen Musungo etxe ondoan erreka xoxtor bat zen, ta Salakorteko arie artute beiko errekaño eramman zun urek» (PP).

erastaldi, errestaldi, erristaldi. «*Erastaldi*. Leña, hierba, helecho que sobre unas ramas se trae arrastrando» (Azp. 63-4). P. Perurenak berriz, honela azaldu dit: «Ixtorra, belarra edo dela delakoa maldan behera leran eratsi». Leitzako Baztarla mendian *Erastaldieta* ko gañe toponimoa daukagu, bertatik abiatzen diren *lardai* bideek oraindik erastaldi haietxek gogorazten baitituzte. Beharbada, Astarla baserrikoak trunkoren bat erasten ikusten ahal zenituzke oraindik, baina lera ren edo adarrezko ohearen beharrik gabe. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Atzeko erastaldie arrastan giñula Olabe rrireño etortzen giñen, ta klaro, kamioan eziñ yoan eurrek arrastan giñuzela» (PP 96: 293). Pastaingo Miel Barriolari jasoa: «Santio garaitsue omen zen da, artoak beratz beratzak eokio oañik eta, zakur guzik elkarrei lotuk buelta ara ta buelta onera dabil tzela, alor guzie txikittute eztio ba utzi, erastaldie pasatute bezala!!» (Ibidem: 382). Musungo Fraxku Sagastibeltzak esana: «Indar ikaragarrie zun [Boxekako Joxemielek]. Beñ Joan Boxekanak eta Astaitzako Joxe martiñ zenak beikin ekarritako erastaldie, or nonbatte etxeburun utzi te, bakar bakarrik tiren ekarrazi emen zioan etxeaño!» (Ibidem: 468). Bestalde, *errestaldi* eta *erristaldi* aldaerak *eratsi* ez den beste aditz bati zor zaizkiola ematen du: *irristatu* edo *arrastatu* aditzei beharbada: «Aurrena Ustin[ek] nabarrak egin behar ditto laiarientzat eta gero Yoaztiztik gurdi ixtorra bere erristal di kin ekarri beharra do» (Astaitz 94d). *lardai*, *lor*, *ondoreko*.

eratsi. *Jaitsi* aditzaren eragilea; «menditik errire eratsiko al nazo?», galdetu omen zioten P. Perurenari Atsotegietan. Añaldeko Bittorio Lizarragak, berriz, adierazi dit oraindik indarrean daudela «lastoa ganbaratik eratsi» bezalako esaldiak. Beharbada «Jerusalengo

gerragoak” bertso sailean agertzen den *erautzi* aditza soka horretakoa da; ikus: (PP 96: 3218-9). *☞* *erastaldi*.

eratu. «Tener ocasión, oportunidad. *Mendirira yotea etzait eratu*» (Azp. 63-4).

erauntsi. Zeruko elementuen joaldi gogorra, ekaitza. Tuteneko Miel Zabaletari jasoa, Gazteluneko Batiste hil zenekoa (1948): «Gaben sekuleko ekaitze eñ zun, aizea ta erauntsie ta kazkarabarra ta arrie!... Trumobe ta tximiste isiltzen etzula» (PP). «Joan Migel behiak yezten ari zela erauntsia etorri zen eta ekulluko ate leakumera atera zen ikustera. Tximista sartu, buruan ile palda erre eta apezaren koroa bezalako soildua egin zion. Horrengatik deitzen zioten “Apexa”» (Astaitz 93c). «Ilunabarrean erauntsi ikaragarria egin du. Horik elementoak! Milioika litro ur bota ditu» (Astaitz 99b). *☞* *ekaizte*.

erbil. Lur soskorrak txikitze tresna, zurezko burudun mailutzar itxurakoa. Elordin Joantxo Barriolak azaldu didanez, «buru txabaltxabala» izaten zuen, kiderrarekiko apur bat okerka jarria, lur jotzerakoan bertan gelditu ez, baizik eta «xaplanean» atera zedin. «Bazen yendea alorrean erbillean ari eta hara [Iturrizarrera] yoaten zena hango ur hotza edan eta aska txiki hartan eskuak freskatzera» (Astaitz 98a). «Erbillez soskorra yo eta goroztu» (Astaitz 02a). *☞* *erbildu*, *kabi*.

M. Olano

Joxe Garro lur-soskorrak *erbillez* jotzen

erbilarru. Erbi larru. Buruko gisa janzten zen erbiaren larrua. Zaharkituriko usadioa zelako agian, garai batean xeblebre sona izaten zuten erbilarrua jantzitako gizasemeek. Honatx Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esana, Auzmendiko Joan Tomas Arraras “Ganbara” zenaz: «Attuna “Ganbara” berriz, izan bear zun tipo ikaragarrie. Erbilarrue ibiltzen omen zun burun» (PP 96: 58). Begira zer dioen pertsonaje hartaz berataz Lesakalorretako Joxemiel Arregik: «Bromoso ikaragarrie baitzen Ganbara zar ori. Erbilarrue burun patute ibiltzen zen. Nek ezautu nun. Laroi urtetik gora izaan zittun il zenen» (Ibidem: 306). Benito Astibia “Luxe”k ere “Ganbara” sonatuaz esana: «“Ganbara zarra”, erbilarrue burun patute ibiltzen emen zen beti. Iru lau aldiz ezkontdue emen zen, da azkeneko aldiz Erromaño oñez yonda atera emen zittun ezkontzeko bear zittun paperak» (PP). Gorriteneko Miel Luis Zestauri jasoa: «Uitziko ardiborda oitako baten attun bat omen zegoen Ariztimuño apellidoa zuna, karlisten gerrakoan pikaro ikarrie izandue; erbilarrukin indeko zapela batekin omen zegoan, alki beten eseritte» (PP 96: 484).

erbildu. «Pulverizar con el mazo de madera llamado *erbil* los terrones del campo» (Azp. 63-4). Astaitzen eta Azpirotzen adibideak ikusita, egokiagoa dirudi *erbillean ari* esatea, *erbiltzen ari* esatea baino. *☞* *erbil*.

erbiunide. Erbinude, andereder; “comadreja” (*Mustela nivalis*). Bizkar arre eta sabel txuriko ugaztun ttikitxo eta urduria, saguak, satorrak eta intsektuak jaten dituen. Gazpilloko Marianjela Lasartek berritu didanez, «erbiunidea beiei errapen erasten zitzioala esaten zen». Aresoko ordaina *ergonei* izaten da. Azkuek dioenez, *ergonei* aldaera Berastegiko eta Etxarri Aranazko gipuzkeran gertatzen da, eta *ergoneri*, berriz, Larraunen (Azkue 84). Azkueren suplementoan, bestalde, Goizuetako aldaera *ergonide* dela erakusten da, baina P. Perurenak bertako aldaera *erbiñore* dela adierazi berri dit. Koldo Mitxele-

nak dioenez, aldaera guztion jatorrizko hitza, hain zuzen, *erbiunide* da (Mitzelena 88: 531). *☞ unide*.

Juan Jesús González Ahumada

erbiunidea oinetako baten buruan

erdara. Forma hori erabiltzen da, ez *erdera*. Honatx zer dioten Maria Jesus Sagastibeltza "Barunesa"k, aita Miel Joakin Barungoaz: «Gure atte zenak etzun ez eskolik, ez firmik eta ez erdaraik, baño beti umoren» (PP 96: 179). Errementaneko Miel Zabaletak esana: «Gartziarenak erdaaz ez yakinkio ta: ixil ixillik, bestelare etzen oso iztune ta» (PP). Arroko Karmen Saralegiri jaso: «Gure attunak Leitzalarren Makie arrapatu omen zun beñ. Kristobalen bordan erittute, dena pasatute omen zegoan gizajoa. Leitzera etorri nai zula ta, elkarrekin abittu bik eta, bestek erdaaz itzeitten da, gure attunak erdaaz itzik yakin ezta, esan emen zion: -No entiendo / -Igoales, igoales» (PP).

erde. Echaidek Areson «érdeá» bildu zuen, «baba, espuma de la boca» (Echaide 89: 170). Elordineko Joantxo Barriolak, ordea, *aparra* deitu dio goiko azalpen horri, Patziku Perurenarekin bat etorritz; *erde*a, bi hauen ustez, ahotik behera darion muki koloreko listuharia baita. Konparaziora, hortzak ateratzeko garaian, umeak *erde* asko izaten du. Joan-

txori soldaduska Afrikan egitea egokitu zitzaien, eta «moroan umek» hemengoek baino *erde* ugariago izaten dutela ikusi zuen, afrikarrek, gure aldean, hortzeria sendoagoa izaten baitute. «Erdea: Lerdea (Erde darioan zegoan zakur zahar hure)» (I. Ibarra 99: 106). *☞ lirdike*.

erdibena. Erdibana. «A medias» (Azp. 81).

erdibenatu. Erdibanatu. «Repartirse una cosa a medias» (Azp. 81).

erdisukalde. Gelaren erdian bertan, lurreko sua eta sapai-bete tximini zuen sukalde handia. Garai batean nonahi izaten zen, gaur Leitzan alerik gelditzen ote? «Harakiñaren erdisukaldean fuuuuu arrotzgalda, laister norbait etorriko da ate yoka» (Astaitz 94d). «Erdi-sukalde haundi haietako sutondoan ari ziren eta ume bat tenazak hankapean zituela krinkan, krinkan ari zen» (Astaitz 95). «(...) illuntzean erdisukalde haundiaren inguruan yolasean» (Astaitz 99a). *☞ sokalde*.

M. Olano

Agerrea etxeko *erdisukalde*a urraturik dago; honako hau ganbarako bista da (Beorburu, Xulapain harana)

erdixkal. *Erdizka*-ren aldaera. Gazpilloko Marianjela Lasartek adierazi didanez, 'a medias' esan nahi dizu: «Gauzek ez oso ongi iñek: erdixkal utzi due etxea».

erdiz erdi. «Por medio medio. Por todo el centro. Obeitaameinka'n (sic) keñue erdiz-erdi ikusi dizut. Automobillen perrillek erdiz-erdi arrapatu du» (Azp. 67).

erdoi. Herdoil. Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzari jasoa, Estensorotako gurutzeaz: «Erdoiek epurdittik yanda autsie, arrin gañen eondu zen denbora askoan gurutze ori» (PP).

erdoittu. Herdoildu. Honatx Altzateko Maria Olaetxeak esana, Giltzur iturriko gurutze zaharraz: «Burnizko gurutze zar bat zen, dena erdoittue, ta ni neonere allatu izandu naiz an errezatzen» (PP).

ereneunetzi, ereneunantzi. «*Ereneunetzi*. Trasanteayer. Azk., *erenegun-atzetik*» (Azp. 67). Lehenago, ordea, Azpirotzek berak *erenegun ontzi* aldaera jasoa zuen: «Trasanteayer» (Azp. 63-4). Astaitzagako Batiste Zabaletari baina, guztiz ezinezkoa iduritzen zaio lehenaldiaz mintzo den hitz batek *etzi* osagaia izatea; hori dela eta *ereneunantzi* proposatzen du, eta *antzinarekin* kidetu. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak, berriz, aditzondo hau beti *noiztik* kasuan erabiltzen dela adierazi dit, eta honako adibidea eman: «Ereneunetzittik etorri giñen». Honatx, bukatzeko, P. Perurenaren oharra, Tomas Barun zenez: «Hartatik bere deitura herritarra: Tomas “Barun”. Izan ere, *Barun* izeneko base-rrian jaioa baitzen 1918ko abenduaren 23an, eta geroztik teilatupe askotan bizitua, here-neguetzi, 77 urte bete berritan, Kaskanteko zahartegi batean hil den arte» (PP 98a: 97).

ereta. 1. *Ereta-soñu*. Harriak edo lurrikarak jo aurretik sumatzen den soinua. Garai batean, ereta sumatu bezain laister kandela bizten zen, bai etxean, bai elizan, *konjurioak deitu* bidenabar. «Ereta-soñukin, harri yasa heldu zenen: konjurioko ezkillak» (Astaitz 92). «Gari ebakitzen, itten, izerdi patsetan. Garie espaltzen yarri eta belaxe ereta. Bittori bedeinkatutako sanjoanbelarrak suari botatzen, harriyasa ahiena dedin. Bestela haze izurramendie!» (Astaitz 94d). «Aurtengo udan Harizkomendire arditara yoan ninduen maukautsik eta han ereta soñue ta segituan harri yasa» (Astaitz 98b). Ultzaman *erotsa* edo *orotsa* esaten diote: «Ruido que precede al pedrisco» (O. Ibarra 97: 145). 2.

«Ruido, griterío confuso producido por las voces de personas que hablan al mismo tiempo» (Azp. 63-4). «Ereta: Etengabe hizketan (Hantxe dau ereta baten, ezin ixillik eon)» (I. Ibarra 99: 107). 3. Hitz eta pitz, ito beharrean ari den pertsonaz esaten da. *Tartar* baino are adjektibo iraingarriagoa omen da, ordea: «Ori ereta! Oi ereta ai do!», esan dit, adibidetzat, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. Tolatxeneko Fermin Azpirotzi jasoa: «Bernardino orrek, ola pixkoat zepelduxetzen zenen, mundu guzingatik marmarren aitzeko oittera zien, da beiñ, Ayenen geundela, an ai uen sekuleko marmarretan da, Bernabek esan zeioan: Jesus motel, ori gizonan ereta! / Ta Benardino orrek, seittun: Bai, bakoitza bereta: i, iretaa, ta ni, neretaa!» (PP 96: 128). «Ordun Tesa zaku tripek yaten, bere onetatik aterata errezo politte hasten zuen! Haren eretakin etzen giro izaten» (Astaitz 03). *☞ kardaba, tartar*.

ergonei. Ik. *erbiunide*.

eri. 1. Zauridun, gaiso. Azpirotzek honela dakar *indarustu* sarreran: «Perder fuerzas. *Eri egondu naiz, eta indarustuta g e l d i t u*» (Azp. 63-4). «Aisoarren bandera”n, berriz, honela ageri da, Aresoko makildari galtzaileak direla kontu: «Mutill gaztetxo eriek, / Illun dauzkea begiek» (PP 96: 101). Aita Bixente Huarte, zortzikotar gotzainaren gaineko hamabigarren bertsoan, berriz: «Euskalerriko leku askotik / Txinara misiolariak. / Emen ederki predikatuta / Yoan dire sermoi-lariak. / Konbertitu ta salbatzeagatik / Asko anima eriak. / Bere kontura nai dituela / Guzien juzkalariak: / Badaki bertsolariak!» (Ibidem: 216). 2. Burutik eskax denari, halaber, *eri* esaten zaio. «Erie yayo zen», esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. Miel Luis Gorritenekoak, bere senideen berri ematerakoan, honela bukatzen du: «ta ttikina, gaxoa, erie giñun: mongola» (PP 96: 334). 3. Beharbada azken adiera honekin lotuta, bizitzeko aukera handirik gabe jaiotzen diren *txitxe* ahulei ere *eri* esaten zaie, Juan Mari Barriolak adierazi didanez.

erin. Erein. «Sembrar. *Txuloka erin*, sembrar en agujeros. *Purrusteka erin*, sembrar a pulsos. Azk., *purrustan erin*, sembrar a pulsos» (Azp. 67). Errezumako Miel Ramon Zabaletak dioenez, Jentilak honela esan omen zion Mattin Ttikiri: «San Isidroatan ero-eroan eritten baak, izaan dok bai artoa!» (Olano 98: 323). «Azaroa euritsue eta eguraldi txarra itten bazuen abendun erin bear» (Mikela 95). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Yoan nitzen Astarlara, ta etxapeko alorren garie eritteko lurre iraultzen ai zen Martin ori» (PP 96: 435). «Barruti, ixtorleku edo gaztaineriak egiteko zarakak, oteak eta arbolak zainetik atera eta haitzurrez lurra harrotu harriak ateraz. Eta gero sispaitutako belarrazie erin eta belatsoa egina. Langitte honi esaten zaio “irauzin ari”» (Astaitz 01c). Ikus baita ere: (PP 96: 500).

Joana Mendinueta txuloka *eritten* Etxetxikiko alorrean (1951eko apirila)

erio. Herio; berebiziko larritasuna, hil ala bizi-ko trantzea adierazten ohi du. «Yakin etzeukela gauz onik, yendeak eskun, erio artan,

aizkoa, lo que sea, erio artan!» (PP). Goikobordako Felipa Aierdik esana: «Yakiñe: or-
dureko, 76 urte ta, kilo asko ta, torpetue ga-
ñea, ta gero zulotik eziñ ateraz ibillite, dena
loi iñe etorri zen gaxoa! Bere erioakin, ez
buelatu nai etxera ark» (PP 96: 442). Landa-
bordako Felizitas Zabaletak umetako pasa-
karia kontatu: «Artu nere sille arrastan da,
atariko atea iriki sillen gañea iota, ta Pastai-
ñe eskapatu nun gabeko amarretan, ta Pas-
taingo atarin zeuden arba batzuk, eta nere
erioan nila atan trabatute geldittu nitzen, da
nearrez karrazike settun, da Pastaiñen arta-
zuitzallek izan, da bateatek ume nearra ai-
ttu!» (Ibidem: 453). ●**erio begigorri.** Herio-
ren pertsonifikazioa, *begigorri* adjektibo aski
adierazgarriaren arrimoan indarturik. Juan
Mari Barriola adiskideak, Joanabordan edo
Pastainen noizbait aditutako esaldia berritu
dit: «Joxek sekuleko ikerarie artu te erioa be-
gigorri abittu zen andik».

eriosur, eriosoar. Heriosuhar; heriotza edo
arrisku bizia bertan sumatzen duenaren sen-
tiera larria. Moduzko adberbio gisa erabil-
tzen da. Hitz honetaz, honela dio P. Perure-
nak: «Oi, zeinen hitz ederra: heriosur! Zen-
bat holako ale galdu ote du euskal senak.
Nik bakarrik dakit nere gogoan zenbateko
plazerra sortzen duen» (Anima 93). «Herio-
sur denak iheska dirudiela azken juizioko
gatazka» (Mikela 87). Apezeneko Martin
Ariztimuñok esana: «Mutille ez emen zen
seittun ille, biden odol arrastoak utziz beiko
esireño arrastan etorrie arrapatu emen zuen,
eriosur etxera etorri nai en edo» (PP 96: 36).
Pastaingo Miel Barriolak esana: «Mekabela
puñeta! eltzor soñue aitu duenen, abittu
die beorak eriosoar estarta gora ta, Gabriel
ori tte mandoa ta pulpa zakuk eta kristo gu-
zik azpin pasatute an yoan omen ziela zea!»
(Ibidem: 381). Errezumako Miel Ramon Za-
baletak esana: «Ure aittu dunen, gizajoak,
espuelakin zaldie estutute irao omen ditto
tierra guzik eriosur» (Ibidem: 501). *sur*.

erlakume. Erlekume; bere erreginarekin beste
erlauntza bat osatzera doan erle-taldea (Ik.

Sarasola 96). Honela dio Tuteneko Miel Zabaletak: «Mendin erlea billatzen errex da. Uretik billatzen da. Erle bille asi bear bazo errekara yoan. Errekak non dun zelai antza edo garbi antza, an yarri. Ingurun bada erleik an ibilliko zazo uren; baita bideunetako ur putzutan'e. Zuk erne beitzen baiozo, ta erlea ure artute abitzen denen, ze dirizio artzen dun ekusi, "ba, ortxe ik" seittun billetuko zo. Guk ola erlekume asko billatu izandu'u mendin» (PP). «Eta zera, erlakumea yayo eta ez nahi alde egitea. Pertzak, zartarik eta soñue ateratzeko balio dun edozein gauze yo eta sagar adarrean errenditu da. Aurten esan bai giñoan: "erlek, egiñ eztie, etxekandrea hil data» (Astaitz 94d). Errezumako Joakin Zabaletaren lekukotasuna: «Ta, eun beten, etxapeko lizar adar batetik zintzillik zegoan erlakumea, ta nek Barungo Joakinei ta aittue: erlakumek etzula deus itten, da nik nere arten: "deus itten ez bado, oaintxe ekusiko diu ba!". Baginun erlakumek artzeko apropos indeko zaretto bat, zumitzekin saskie bezela iñe, ta ure artute yoan naiz, ta saskie beitik gora beide patute, dadar (sic) eraiñ nion lizar adarrari, ta bueno! saskire baño geio neregana» (PP 96: 510).

erle auspoa. Erleei hauts lasaigarria botatzeko auspoa.

erle eultza. Ik. *eultze*.

erlemando. Erle arra, erregina ernaldutako beste egitekorik ez duena (Sarasola 96). Errezumako Joakin Zabaletari jaso: «Ni ttikitten eultzeri beide ta asko eotten nitzen, erlek ze itten zuen ikusten. Eun illunetan barrengo garbiketan aitzen die: erlemandoik azaltzen bada, itten due arrapatu, atera mordoska batek, eta errutixeora eraman, da burue kentzen dioa» (PP 96: 510).

erletxakar. Abaraskatik ezirik gehiena kendu ondoren, eztizalearen eskuetan argizariarekin nahasita gelditzen den oreka. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Azukre zurik etzen iñon billatzen, erletxakarra esan (sic)

zioan bat erabiltzen zuen, da anaie bixkitako bat azitzeko azukre zurie bear ta an ibiltzen zien iskin bat yo ta bestea yo» (PP 96: 293). *peraska*.

erlojero. Erlojugile. Honela dio Gregorio Sagastibeltzak: «Ta, orduntzen eldukio estazioetik bera Plazido erlojeroa bere maletakin, ta ure bialdu omen zun settun gure attek ardo-keta» (PP 96: 359).

ernaltxiri. «[El carro] Se caracteriza por estar construido totalmente de madera, incluidos los clavos llamados "ernal-txirie"» (Fagoaga 74: 433). Astaitzagako Batiste Zabaletak ohar interesgarria egin dit: Nafarroako iskin honetako zenbait herritan zakilari esaten omen zaio *ernaltxiri*; jakina, iltze zurezko hark gizakiaren atal berezkoarekin duen antzaren-gatik. Gauza berdintsua *txakil* izenekoarekin ere. *entengatu, kabille, txakil, ziri*.

ernari. Beteta edo ume egiteko dagoen emakumea nahiz azienda. Honela dio Benito Astibia "Luxea"k: «Ala ibillitte, ez belakoan baño, azkeneako ernari atea neskazar ori. Zortzialdiro eguerdiko amabitan puntun yoaten emen zen, bestek lanetik gelditzeako. Neskazarra zuzen ematten emen zien bere puntzioa» (PP). Miltxoko artzainak, elurte handiari paratutako bertsoetan, ardiaren egoe-
ra tamala kantatu zuen: «Larogei ernariak / Gaiñera antzuak; / Txaolako kamaiñetik / Aientzat pentsuak» (PP 96: 41). *azuridun, umadun*.

ernatu. Esnatu, txoil bizitu. P. Perurenak adierazi didanez, jendea esnarazteko erabiltzen da Goizuetan: *Benga, ernat, ernat!* Eta antzeko kutsua du Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasotako pikardia honetan: «Beste baten, neskatz eta mutill, denak nasin, sekuleko saille zegoan Kaxetako ortan. Bakizo gaztea ze izaten den, da denak umoren. Ala kantatu zioan ["Beiñes" bertsolariak]: Zenbat bialio duen / zuen umoreak, / ara abudo esan / Beiñesko agureak: / ongi zaindu itzazue / egunez loreak, / gauzez ernatuko ide / beste-la bareak» (PP 96: 166).

eroantza. Eroska, ero samarra. Izen edo izenon-
do askori atxekitzen zaio *antza*, samartasun
kutsua emateko. Begira Donmartinbordako
Fraxku Olanok esandako honi: «Nolabatte
biñipin eramanazi due, ta paperak itten ai
ziela, “eroantza” nola zen esan etxekoak, eta
notarioak: “Au edo zuk zatea eroak? Gizona
nola erabiliko zue ba ola!”» (PP 96: 468).
☞ *antxa*. ☞ *eroska*, *erokaskallu*, *zoralda*.

eroazi. Ik. *erotu*.

erogaixto. Ero gaizto. Ero samarra izateaz gai-
nera, barregabe zantzuak dituenari esaten
zaio; baina, jakina, hedaduraz eta ironiaz,
beste nornahiri esateko egokiera bereziak
izaten dira. Elordin Joantxo Barriolak ezagu-
tzen omen du *erogaixto* bat auzoan, eguraldi
aldaketarekin edo ilargi betean, gauez bal-
koina atera eta asma ahalak esaten dituen,
eta hurrengoan kalean topatu eta purrusti
edo zipozkeria galanta eginen dizuna. Ezin
burutu izaten du inork horrelako gizajende-
arekin, mundu honetako pertsonarik bakar-
tienak bihurtzen direlarik. ☞ *gaixto*.

erokaskallu. Ero kaskailu. Eroaren arrazoi-
az eta kaskailuaren kaletraz jokatzeko duena.
Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arre-
gik: «Boxekan Joxemanuelek bazun anai bet
erokaskallu utse, Joxemiel, da ure bialtzen
nausik ardo bille Ayenera, ta Erramon de
Mari orrek etziola emanen geio» (PP 96:
140). Benito Astibia “Luxea”k esana: «Yoan-
txenen bazuen ero kaskallu oitako bat, zen-
bat indar zun berak’e etzekina, ta izaten
emen zun oittera, tabernatik gaben illundute
ateatzen zenai Peusteneko estartan ekitte-
koa» (Ibidem: 543). ☞ *kaskallu*.

erortza. Lubizia edo lubiziak mugitutako lur
pila. Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak
dioenez, honela gertatu zen Saldisko Juan
Urrutia “Koskorro”ren heriotza (1941): «Sa-
saindik onontza eldu den kanale ortan ai
zien orik, laun salle lanen, da eun guzie la-
nen aittue Saldisko Koskorro ori, ta gose sa-
marren aittue zela eo, biñipin illuntzen Zen-
tralen sartute atsaldeko pixken bat in zula

ta, edan’e bai dexente noski tte, gero biden
abittu de ta, kamioan erortza inde lur bota
berrie zegoan or ta, ezta an deskuidetu, lur
muittu artan! Da, beiko errekaño yoan da,
seko geldittu gizona!» (PP).

eroska, eroxka. Ero arina, nortasun azalekoa
duen txotxoloa. ☞ *txoatil*, *zoralda*.

eroso. «1. Cerca. *Erria eroso dago*, “el pueblo es-
tá cerca”. 2. De acceso fácil. *Lan eroso*, “tra-
bajo de acceso fácil”» (Azp. 63-4). Bietan
uler daiteke Aurtxikeneko Manuel Zabaleta-
ri jasotako hau, Apeztegin argi-zentrala egin
zutenekoaz: «Apeztei, yakiñe, Berutakoan
dao (...) Baño, Berutakoa izanagatik, nik beti
leitzarrak ezautu dittut or bizitzen. Gañea,
mezara ta, mandatuk ittea ta, oitara deneta-
ra Leitzeko errete etortzen zien beti Apeztei-
koak. Yakiñe: erosoago gelditzen baizetzio-
an. Zuk ba al dakizo ze bidek dauden Beru-
taño! ta aldapa dezentek gañea!» (PP)

erostun. Erosle. *Erakustun*, *irabaztun*, *yostun* eta
abarren atzizki berberaz baliatzen da. Ho-
natx zer jaso diodan Lontxa Zabaleta gazta-
gileari, herriko plazan ostiralero izaten den
feriaz: «Erostone gutxi samar ibilli ittuen...
Saltzalle asko ta erosle gutxi». Itziar Sagasti-
beltzak esana: «Esan omen zioan, saldue ze-
goala ta Uitziko gañe baño len aterako ziela
bidera erostunak» (PP 96: 222). Goizuetako
“Doña Señorita Altamirakoak” izeneko ber-
tsoetan: «Neskatz ederrak gaude Goizutan
aziak, / Olakuak ez dauzka nai duan gu-
ziak, / Bigotek badauzkagu baño ez itsu-
siak, / Txiki txiki politak, gaztetan aziak. /
Erostone faltik ezta Jaunari graziak» (Ibidem:
516). Ikus baita ere: (PP 96: 420, 515).
☞ *erakustun*.

eroterie. Eroska saila biltzen deneko giro naha-
si eta zalapartaria. «Au eroterie!», ‘hau ero-
keria, eromena!’, esan dit Bittorio Lizarra-
gak. Atzizkiari dagokionez, ikus *espartzerie*
eta *ontziterie*.

erotu. Hitzun zaharrek Nor-Nori jokoaz erabil-
tzen dute aditz hau: *Erotu in al zazo?* / *Lanen
ola segitzen badozo erotuko zazo*. Honela dio

Gabriel Huarte “Zortzikona”k: «Martin “Makillas” orreri andrea erotzen zitzion noiz beinka» (PP 96: 490). Ikus zenbait aditzen erabilerari buruz: (Olano 98: 244-252). *zorotu*. ●**eroazi**. Honetan, berriz, Nor-Nori-Nork jokoa erabiltzen ohi da, Nor osagaia isilean badoa ere: *Andre onek eroaziko dit! Uz-tazo paken, motikoa!, gañekoan eroaziko diozo ta!* Gazpilloko Marianjela Lasarteri jaso dizkiot adibideok: «Eroazi iñe’ioa gizajoai» ‘eroarazi eginen diote gizarajoari’; «eroaziko dittea» ‘eroaraziko didate niri’; «eroazi iñe’ittea» ‘eroarazi eginen didate’. P. Perurenak esan didanez Goizuetan: *jauzi* erabiltzen da: «Jauzi azten note umeok» ‘eroarazi egiten didate umeok’.

erpa. «La extremidad de cualquier prenda de vestir» (Azp. 63-4). «Extremidad inferior de un vestido: *galtza-erpak loiez zikindu*» (Azp. 81). «Erpa: Arropeak duten dobladilloa (Erpa yosi behar zaio)» (I. Ibarra 99: 107).

errabi. «Rabia» (Azp. 63-4).

errabiatu. «Rabiar» (Azp. 63-4). *amorrazi*.

erradan bete, lebrittu, artu. Ontzi edo neurri bat irinez, artoz edo antzeko gai xeheren batez betetzen zenean, bitara egiten zen: *erradan*, hau da, ontziaren neurri doi-doian, arrasarekin berdinduz; edota *mur*u edo *mururu*: ertzetik gora, tontor bat pilatzeko bezain eskuzabal. Gazpilloko Marianjela Lasarteri ikasi diot. *arrasa, perrada*.

erradatu. «Llenar hasta el colmo de una medida: *saskia erradatu arte ziza bildu dugu*» (Azp. 81).

erraja. Bereziki lehenengo soilaruko leihoek izaten duten burdinesia. Honela dio Martiartzineko Joanito Zabaletak: «Baleztenan leioko erraja okertu ta azpiko pikarriri puske kendu zion, oañik antxe dauke puske bota» (PP 96: 246). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Kartzelan zeudela, Joakin Arroko eta beste launen batzuk leioko erraja tartetik sartu omen zezkioan zato ardoa ta gaztañ errek» (Ibidem: 486). Benito Astibia “Luxe”ri jasoa: «Orren aman anaie zen Ba-

tiste palenkarie. Gorritzek zun sokaldeko leihoa errajakin, etxen gaiñeko aldetik, ta mutillek sartzeko billurrik ezta, neska orik yoa-ten zien mutil guziri iriki itten leiola!» (PP).

M. Olano

Petroneko *erraja*; leiho-azpi hori gerrako bonbak zartatu zuena

erralo. Ik. *errel*o.

erramu. Ereinotz (*Laurus nobilis*). J. Garmendia Larrañagak honela ikasi zuen Leitzan: «Por la mañana de la víspera de San Juan, cada casa se proveía de unas ramas de espino blanco o *elorri txurie*, a varias de las cuales se les hace un corte con el hacha. En esta rajadura introducen una hoja de laurel o *erramu osto*a bendecida y un palito o *txotxa* de espino guardado el año anterior» (Garmendia 98-IV: 263).

errape. Ardiaren edo behiaren morfologian, *errapea* bereizgarri gisa hartzen ohi zen askotan, artzainak haren itxuragatik bereiz baitzezakeenazienda bera: ●**errapeaundi**. Errapehandi. Neurri handiko errapedunazienda. ●**errapeantzu**. Esnerik gabe gelditu den errape txapalekoazienda. ●**errapegald**u. Gaitzak, zakur-erasoak edo beste errapea galerazitakoazienda. ●**errapezato**. Errape zahato. Gaztetako gordintasuna zapuztuta, zahato itxura hartu duen ardi-errape handia. Añaldeko Bittorio Lizarragak, Elordin Joantxo Barriolak eta Patziku Perurenak eman dizkidate argibideok. *erro*.

errapemin. Errape min. Behiaren edo ardiaren errapea gaistatu eta gogortzen duen gaitza. Unaieneko Asuntzion Lasartek esan didanez, garai batean sagar mihura erabiltzen zen, mantekarekin nahasi eta ukendu eginenez, aziendaren *errapemiñe* sendatzeko. «“Beñes”en behi bati edan zion esnea erbi-nudeak eta behiak errapemiña harrapatu zuen» (Astaitz 80).

erratz. Erdaraz “rusco” (*Ruscus aculeatus*) ize-neko landare ttikia, hostaje ttiki txorrotxe-koa eta fruitu gorriduna. Zenbait eskoba-isats *erratz*ez egiten ziren; hortik, beraz, *erratz* = eskoba berdintasuna. Honatx Maria Jesus Gogortzak idatzia, pestaurreko etxeko lanez: «Gero lustrea atera baztar guziak dir-dir egin arte, urrena menta mordo bat errat-zan puntan lizte batekin lotu eta oazurpetik barrena txoko guziak irao» (Artxikonekoak 83). *☞ añarrisats, isasmotz, labantsa, zuzki.*

Laraintzarko ikastetxea

*erratz*a neguko jantzian

errearin. «Arroltza *erreariñe*. Huevo pasado por agua» (Azp. 67). *☞ tolorta.*

errebero. Sutan erretako ontziak edatekoari nahiz jatekoari ematen dion *teko* berezia. «Amona berriz beyek noiz yetziko zai esne erreberoa edateko» (Astaitz 94d). Honela dio Pastaingo Justo Barriolak: «Albientea yoan emen zetzion abiso emattera [kutsutik ildako gorputze enterratzeko], ta gure attu-

na zenak esan omen zun erreberoa edan berrie zegoala, ta ezin zittekela yoan; yoaten bazen gaitze arrapatuko zula seguru!» (PP 93: 23).

erreberotu. Edari erreberoa egin, prestatu. *☞ errekerastu, erresaitu.*

errebittu. 1. Errepikatu, bikoiztu. P. Perurenak dioenez, Leitzan mus jokoan: «Bi tanto enbido!» eta besteak: «errebittu!», hau da, ‘beste horrenbeste’. 2. Perurenak berak honako azalpen hauek egin dizkit: «Goizuetan: *errebotiña*, zerbait yan ondoren, estomagoak atzera haizealdi batekin ahora bihurtzen duen yan ondarra (umeak endemas), baina larriori ere gertatzen zaigu inoizka. Goizuetan askotan aditutako hitza. (“repetir”). Leitzan uste dut *errebittu* esaten dela». *☞ alkosin.* 3. Arriango Lontxo Lasartek, berriz, “repetir” *errepikatu* esaten dela azaldu dit. *Errebittu*, beraren iritziz, alorreko lanetan ‘gurdia norabidez aldatzea’ da: «Gurdie errebittu, errebizak gora!».

errebu. Ik. *erreu*.

erredondo, errondondo. Erredondo, biribil, zirkulu. Honela dio Kantinako Bixente Urrutiak: «Hango nausi Oxemanuelek apustu egin zun errondondo baten, ni Zabaloneko Lontxon kontra» (Astaitz 93a). Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «Argiñe zen, beño zurgintzan asko zekina. Kartzontzie berak iñe giñun guk, pentsazazo? Ta alkik ere bai: beretzat propio in zun bat erredondoa, koadrokoa txarra zula eseritte eottekota» (PP 96: 349).

errefigure, errefiure. «*Errefigure*. Fiebre» (Azp. 63-4). Astaitzagako Batiste Zabaletak, ordea, ohar hau egin dit: *errefiuretute* sentitzean ez dela zertan sukarrrik izan, aski baita bestelako ondoez arinagoren bat izatea; erdaraz “destemplant” esaten zaiona, alegia. «Hoztu ninduen eta errefiuretu. (...) Azkenen Galonbordako artzaiek esan zeiden errefiure sendatzeko ardo zaharra edan behar dela» (Astaitz 98b).

errefiuretu. Ik. *errefigure*.

erreinu. Ez dakit nola ulertu behar den datoren esaldi honetako *erreinu*: ‘zeruetako erreinua’ edo ‘Gaztelako erreinua’. Gogoan izan mende askotan zehar Gipuzkoa beste erreinu hartan izan zela. **•beste erreinureño bota.** ‘Sekulako bidetan, distantzia luzera bota’ adierazten du. Honatx Sorobarrengo Teresak esana, Miel Zabaleta Losako atabaleraz: «Gaztetan, or nonbatte, Beruta alden zurajek aizkoltzen ai zuela, Lezetako mutil bateri eskapatu aizkorak eta gerrikoa moztu omen zion! Artuta beste erreinureño bota emen zion!» (PP 93: 19).

erreñ, erraiñ. Errain. Honela dio Joantxenek Patxiku Alduntzinek: «Andrea ta erreñe ta denak emen etxen» (PP 96: 95). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Atsoteitako attun ori, gaxto samarra izan bear zun, biurri samarra. Ez omen zen konpontzen ez semekin de, ez erreñekin de, iñorekin» (Ibidem: 205). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Gure atte Gorritenekoa zen, da gero erraiñere Gorritenekoa etorri zen Gazpillotxikire» (Ibidem: 533). Ikus baita ere (PP 96: 207).

erreñu. Errainu. «Sombra de personas y animales (no de plantas) pero de noche a la luz, v. g., de la luna» (Azp. 63-4). Tolatxenek Tomas Azpirotzek, berriz, etxean ikasitako adibide bat eman dit, ‘isla, itzal’ adieraziz: «Bere erreinukin dantzatu do Joanak». P. Perurenak gertakari fisikoaz haratago doan itzulpena proposatzen du, hots, *erreñue* ez dela itzal hutsa, nolabait esan ‘arimaren oihartzun sentisblea’ baizik; beraz, *erreñue* galtzea barrenhutsik gelditzea litzateke. Horrela ulertuko luke, adibidez, Errezumako Miel Ramon Zabaletari jasotako hau: «Ya, kanpora ateratzen ai diela, arri soiñuk aittute oartu omen da infernuko ori te, tiatu omen dioa kakoa, ta juxtun juxtun Don Joan orren erreinue arrapatu! Beste bik atera omen zien, baño iruarrena ateatzea zila, infernukoak kakoakin tiatute zapatan takona ta erreinue geldittu barrenen. Gero, erreinuk (sic) gabe ibiltzen omen zen apez ori» (PP 96: 500).

errekaziztor. Ik. *zoztor*.

errekak gizendu. Ik. *gizendu*.

errekerastu. 1. «Resabio que toman la leche y otros alimentos cuando se queman» (Azp. 67). 2. «Tener gusto a quemado. *Esne au errekerastue dago*» (Azp. 67). *erreberotu*, *erresaitu*, *kerats*, *keru*, *teko*.

erreketa. Bi erreka edo gehiago biltzen diren lekua. Definizio horrekin bat egiten du, adibidez, Erasoteko *Erreketa* parajeak, baina ez horrenbeste, ordea, Gorritzarango *Otsarango erreketa* izenekoak. Honatx zer zioen, Ameriketara bidean, Miltxoko artzainak: «Adio Gorritzaran / da Otsango Erreketa. / Berriz diot adio, / aspertu naiz eta» (PP 96: 44).

errekus, errenkus, errenkos, erregux. «*Errekus*. Res de ganado que no se ha vendido por algún defecto» (Azp. 63-4). Aziendari ez ezik, txar eta ttiki den beste zernahiri esaten ahal zaio; konparaziora, edoskitzeko erraperik gabe gelditu den katakume argaldua da *errekuse*. Gorritz baserrian, berriz, txerrikume itxura kaxkarrekoari esaten diote *erreguxe*. Honatx beste adibide bat, Benito Erasoren hitzetan: «Orrek in zun ba Tolosan: ai de kaiku saltzen da, atzeneako errenkos betzuk geldittu zazkionen, etorri zaio andre bat, eta: Kaikuik ba al daukezu nausi? / Bai bai, kaikuk badaude, baño txarrak dauzket, urrango lanbaten ekarriko dizkizot obek, ok errenkoso utzik daude ta» (PP 96: 485). Lesakolorretako Jo-xemiel Arregiri jasotako honetan, berriz, *xapuxtu* hipokoristikoa erabili da, *errenkus*-en sinonimotzat: «Leen onera pestaurren etortzen emen zien kokoak, gariondotako ta axurik eramattea, arkume txar xapuxtu oitakoak eramattea» (PP 96: 126-7). *gai-tssets*.

errela. XIX. mendean *errela* eta *erreal*a bereizten omen ziren. *Errela*, hain zuzen, “real fuerte” izenekoak izaten zen, hau da, bi *erre-al* edo 50 xentimo balio zituen txanpona. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak

1829ko dokumentu batzuk erakutsi dizkit. Garai hartan *peso* eta *ontza* izeneko txanponak erabiltzen ziren; *peso* batek lau *pezeta* balio zituen, zortzi *errela* eta hamasei *erreal*. *Ontza* batek, berriz, hogeit *peso* balio zituen, 80 *pezeta*, 160 *errela* edo 320 *erreal*. *Ontzako urrea, sueldo, mai*.

errela, erralo. «*Erralo*. Fuego que se hace en las piezas con la hierba y maleza del campo» (Azp. 63-4). «Attek esan zien: “Motell, hik aitzurre erreloan ondoan utzi izanen dok”. Alor guzie ekusi giñun baño aitzurrik ez han» (Astaitz 01b). «Alorra zakar aretu, zakarrak bildu eta erreloa egin» (Astaitz 02a). Honatx Benito Astibia “Luxea”k esana, Leitzalarrean gertaturiko suteaz (1929): «Bazien eun salle erraloa iñik, eta guk uste itzalie izaan zela, baño, aize ikaragarrie atera zun de, iñon zien tellek eta, etxen galdurrek eta denak eraman nai zittun aizek eta, ze in zun zakar pille ori, aizek artute dena eraman!! Andik artute prasak Frantzesan Iartzaño aiden eamanda, antxe piztu zen sue» (PP).

erreloa Lizarraga bideko alorrean

erremall, erromall. Erramal. Azpirotzek *erromall* «soga recia» eta *erromalletu* «atar con soga recia» jaso zituen (Azp. 63-4). Nahiz Artxikonean nahiz Elordin *erremall* aldaera esan didate; hain zuzen ere, jatorrizko *ramal* gaztelauaren hurbilena dirudi aldaera horrek. Elordin Joantxo Barriolak esan dida-

nez, soka bizkorra da *erremalle*, baina «fin-fiñe», kortxo baten diametroa eskax. Honela dio Joantzarko Esperantza Zabaletak: «Elurre emen zegoan ikaragarrie ordun de, “Jeneral Potx” ori gerrin erremalle patute askan sartu emen zuen, zu!» (PP 96: 464). Goizuetako ordaina *erronbilla* omen da, P. Perurenak argitu didanez, eta honela dakar bere azkeneko liburuan: «Erronbilla edo mandasoka luze bati, aurreko muturrean harrikonkor bat lotu, eta bota behitik goiti, aurreneko adarrak sendoskoena gurutzatu arte» (PP 04: 76).

hainbat neurri eta egikeratako *erremallek* Astaitzagako ganbaran

errenkoan. Ik. *errezkoan*.

errenkos. Ik. *errekus*.

errenkure. Arrangura. Honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Beti errenkurez ta, beti gaizki tte, beti errixten da, yarrrik eotten omen zien attun orrekina» (PP 96: 206).
errenkuren ibilli. P. Perurenak azaldu didanez, *errenkure baten dabil* esaten omen da, honengatik edo harengatik kejoa eta deskontentu dagoenaz. *marmari*.

errenkus. Ik. *errekus*.

erreparo. «Cuidado. Vigilancia» (Azp. 67).

●**erreparoan eon, yarri.** Zaintzan edo zelatan jarri. Honela dio Gorriteneko Miel Luis Zes-tauk: «Maiekoak an omen zeudean errepa-roan yarrrik, beste ok ze iñen ote zuen billu-rrik» (PP 96: 484). Errezumako Joakin Zaba-letak esana: «Gero, ondoreko eunetan an emen zeudean erreparoan, ya azaltzen zen baten bat zaurittue, ta andik asten batera azaldu emen uen gizon bat, arpegi guzie oial baten estalite» (Ibidem: 503).

errepatu. Erreparatu, begiratu, zaindu: *Ume orrei errepatu e!* «Vigilar. 1. Tener cuidado de algo o de alguien. 2. Observar» (Azp. 67).
 ☞ *patu*.

errerozko. Errementaritza, errementariaren langitea. Honatx Errementaneko Miel Zaba-letari jasoa, Miltxoko Joan Miel zenaz: «Orrek Fraxku erreroakin ikasi zun erreroz-koan» (PP). Martin Larrazek esana, Joxemari amerikanoaren palazioaren eraikuntzaz: «Errerozko lana berriz dena Fraxku Erreroak in zun, Bernaben atte zenak» (PP 96: 237). *Errementanea* (lehenago *Errementarinea*) base-ri-izenak iradokitzen duenez, noizbait erre-ro izenak *errementari* zaharraren lekua hartu-ko zuen. ☞ *albaiterozko, alkatezko, artzaiko, barberoizko, kuranderozko, maisuzko, mikeletez-ko, nekazalko, sankristabezko, sekretariozko, sor-ginko, zapaterozko, zurginko*.

erresaitu. «Tener olor y gusto a quemado» (Azp. 67). P. Perurenak azaldu didanez, Goi-zuetan *erreusaitu* edo *erreakistu* esaten da, zeinetan *erre* + *usain* edo *erre* + *kirats* osa-gaiak klarki ageri diren. Bestela, gaztela-niazko *resabiar* izan zitekeen *erresaitu* horren jatorria; Ik. *resabio*: «Sabor desagradable que deja una cosa» (DLE 92). ☞ *erreberotu, erreke-rastu, keru, teko*.

erresaki. Ik. *arrasa*.

erresalbazio. Ia beti ezezkoan erabiltzen da: *erresalbaziorik ez izan*, hau da, 'ganora edo fundamenturik ez izan'. Honatx P. Perure-

nak emandako adibideak: «Orrek ez du bi sosen erresalbaziorik. Bai erresalbazio gutxi-ko gizona! Erresalbazio ona dauke orrek!».

errespaldo. «Banqueta con tres patas» (Azp. 63-4). Elordin Joantxo Barriolak, ordea, *errespaldo* "respaldo" itzuli dit; behiak jezteko erabil-tzen den eserlekuari, berriz, nahiz hanka ba-karrekoa izan, *alki* esan dio. ☞ *alki, katadera*.

erresto, arrasto. «*Erresto*. Resto en el juego de la pelota» (Azp. 67). Begira zer dioen Astaitza-gako Mikela Labaienek: «Plazan pillotarik izaten zienen, ark kontatzen zittun tantoak; antxe aitzen zen ulluke, tantoa atera ala: "arrastoak baaat, sakek biii!" itten zula; ta beti sakek ainbeste ta arrastok ainbeste esa-ten zun, ez oaiñ bezela» (PP 96: 490).

erreten. «*Erretena*. Todo surco que se abre en tierra tanto para sembrar como para que corra el agua. Azk., acequia, regata» (Azp. 67). Honela dio Elordin Joantxo Barriolak: «Da ni illarrakin allatua naiz bi pruebak itten, il-berrin eriñ, erretenen earki erein, da ale txeiagoa» (Olano 98: 339). ☞ *endena, nabar*.

erretiratu. Neska-mutilak edo senar-emazteak bereizi. *Lastime da, beño, urtebete eskax ezkon-du ziela, ta dabaneko erretiratuk die*. ☞ *despeide eman*.

erretolike. 1. «Monólogo de la persona enfada-da en voz puesta» (Azp. 63-4). Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Ze pasatzen da Joanito? / Ze pasatzen den? Astoa ukullutik artute Peritzeko ateri lotu dittea gizona. Erri ontan talentu gabeko gizon asko baitao... / Alaxe, erretolike baten Joanito, ta guk berriz parrari ezin eutsi» (PP 96: 296). 2. «Excusa. Pretexto. Pega» (Azp. 67). ●**erretolike yo.** «Discutir» (Azp. 67).

erretrato. Argazki, foto. Honatx zer esan zioten Astaitzi Dendarinean: «Erretratoa ere badu-gu. Hor ate ondoan dagoen rubio hori Mar-tingartzineko Doloixekin ibiltzen zen» (As-taitz 94d).

erretxin. «Irascible. Gizon *erretxiña*, "hombre irascible"» (Azp. 63-4). Honela dio Soroba-

rrengo Miel Sukuntzak: «Frantses orrek bi-xargorrie izan bear zun, ta ola erretxin sam-marra, ta Miel Joakinek bota emen zion (...): Lagun artean ere / arrazobe txarra, / Frantxes bixargorrie / beti gixatxarra» (PP 96: 182). Kristobal Olaetxea “Altzate”ren leku-kotasuna: «Nik juxtu juxtun ezautu nun attuna: gizon ttiki bet zen, xurrute pixken bate itten da, azkeneako erretxiñ samar ibiltzen zen» (Ibidem: 550). *Zipitt*.

erretxindu. «Ponerse de mal genio, irascible» (Azp. 63-4).

erreu, errebu. Erregu; hogei bat kiloko neurri-ontzia, fruta, banabarra, artoa nahiz irina neurtzeko erabiltzen zena. Honatx, Artxi-koneko Maria Jesus Gogortzaren hitzetan, zein ziren gainerako neurriak: *erregu erdie* (hamar kilo), *gaitzerue* (bost kilo) eta *almotea* (kilo terdi). «Erregue: Lau gaitzeru neurtzen dituen kaxa. Neurtzeko tresna» (I. Ibarra 99: 107). Joan Rekondo “Sasa”ri jasoa: «Neskak eta motillek elkar etzuen izautuko’re hobenen. Tratoa itten hasten zen bi attek: “Hik hoinbeste errebun garik ba dittok eta hoinbeste emaiok hik. / Bai emanen zeioat ba”. Eta tratoa iñe azindakin bezala» (Astaitz 86). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Kolkoa [saarrez] betetzen zuenen poleki poleki yetsi tte erreure ustu te, sar gañera berriz. Anaiek biltzen zuena guk bi aizpek partitzen giñun etxetara. Sasakiabala izaten giñun erreun tamañakoa, ta bi aizpek txandaka eramatten giñun burun artute. (...) Erregue bi peztan saltzen giñun» (Arbolak 94). «Mantenue, egunen pinte bat ardo eta errebu lurreko oinbesteko bat ematten omentzioan [ittariri]» (Mikela 95). Benito Astibia “Luxea”ri jasoa: «Ordun Mitxelaundin zegoan beste aarie, ttikixegoa, baño bizkor ikagarrie (sic); obei erreu baba beltz yana» (Ibidem: 428). Olaberriko Klaudio Erbitiren lekukotasuna: «Martikonen laroei erreu gari in zien urte baten, da artoak eta banabarrak eta denak sartuk etxera ta dena erre» (PP). Ikus baita ere: (PP 96: 62, 469).

erreustizi, errustizi. «Kalte edo tranparen bat egin, dirue edo beste gauzaren bat ohostu eta gero damutu eta ohostutakoa edo egin-dako kaltearen ordaina bere yabeari itzultzea deitzen zaio “erreustizie”» (Astaitz 01b). Astaitzek dioenez, *errege yustizi*-tik heldu da, eta gertakari honetan txertatzen du: «Gure atte zena ta Goikoerrotaburun ari ze-en arri ateratzen eta handik norbattek palen-kille ohostu zioan. Gero gipuzkoatik etorri zen kartan hogei duro erreustizie» (Astaitz 01b). Baina, P. Perurenak adierazi didan bezala, gaztelerazko *restitución* hitzetik datorke: «garai batean apezak sermoietan lapurretaz ari zirela erruz erabiltzen zuten hitza baita». Lapurketa nozitutakoe, hain zuzen, modu askotara jaso izan dute *erreustizi*-ren ordain bitxi hori; honela dio Musungo Fraxku Sagastibeltzak: «Orain dela amar bat urte edo, ill aurretik, Pastaingo Joaneri etorri emen zetzion errustizie; sokaldeko leioan utzi emen zioan: sobre baten barrenen dirue» (PP). María Moliner hiztegi-gile handiak ere, «robar» eta «restitución» hitzak elkarren ondoan aipatzen ditu, hiztegi bikainaren atariko eskaintzan; adibide hoberik bai?: «A mi marido y a nuestros hijos les dedico esta obra terminada en restitución de la atención que por ella les he robado» (Moliner 86). Aurreko horiekin bat egiten du hurrengo lekukotasunak, Juan Garmendia Larrañagak Benito Astibia “Luxea”ri jasoa (1972): «En Leiza, a un hombre que se dirigía a su casa le sorprendió la presencia de otro que colgaba de un árbol. Esto así, el que avanzaba por el camino preguntó al que se hallaba en el árbol: -Zer aiaiz or, zintzilik? -Eun karga ikatz ostu nitun eta errestituzioaren bearrean arkitzen naiz, munduan zear bueltaka ibiltzeari utzi eta zeruan sartzeko. -Orren bearrean ba ao, Ola Zarrean sartu itzak» (Garmendia 98-V: 83).

errezelatu. Errezelo hartu edo izan. «Sospechar» (Azp. 63-4). Honela dio Tuteneko Miel Zabaletak: «Xeroren neskatz orik etxera yonda atteri esan seittun: “sekuleko parrak in dittu atte, bertso errak die ta, erosi bear zi-

ñuzke, kostako diena kosta!'. Baño attek sei-
ttun errezolatu (sic): "ya etxekoak dittun!?"»
(PP 96: 109).

errezelo. «Sospecha» (Azp. 63-4). «Joxemari
[jueza] ari zen goizean ardiei lizarrotoa pa-
ratzen eta gipuzkoano bat etorri zitzaion ar-
diak ohostu zizkiotela eta Leitzelarreko artzai
baten errezeloa zuela esanez» (Astaitz 95).

errezildo. Hitz honek hainbat aldaera ditu
Euskal Herrian: erresiloi, errejiloi, errexiloi,
erretxiloi, errejilo... (Ik. *OEH*). P. Perurenak,
berriz, *errezildoie* «ongi bahetu gabeko irin
larri lakatza» dela esan dit. Leitzan, honela
jaso dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzari:
«Ango galleta ondarrak ekarri zittun eta
errezildoien edo hiriñen ordeztu nisten nion
patata egosiri txerrintzako». Aipu horren
ondoren, honela dio Goizuetan jaiotako
idazleak: «Hamaika aldiz aditua etxean,
errexilloia edo *errejilloia*. Hantxe egoten zen
sotoko eskailburuan, eta zerriri ogalea ema-
tekoan, hartatik nahasten zion eskuka bat
amak. Irina baino lakatzagoa izaten zen; no-
labait esan, irina ehotzekoan bereizten zen
ondarra». Elordin Joantxo Barriolak *zaie* ote
den esan dit, hau da, galbahean gelditutako
irin hondar larria. Euskal hiztegiek zahia eta
irina nahasiriko gaia dela adierazten dute,
etxabereei pentsu gisa ematen zaiena.

errezio. Arrazio; bazkarian jaten zen bigarren
platera, arruntean haragi egosia edo urdaia.
Aurrenekoa *eltzarie* izaten zen. Errezumako
Miel Ramon Zabaletak dioenez, honako hau
izaten zen etxe apal bateko bazkaria: «Ordu-
ko bazkarie poli-polite zen da: banabar pix-
koat eosi, talo at erre, akin yateko, banaarra-
kin yateko. Euerdin arto ttiki bat erre... su-
tein. (...) Geo urdai puntte eman eo zartain
baten, berotuko zuen da, aren koipea ta bat
ta beste... ue errezioa» (Olano 98: 321). *el-*
tzari.

errezkille. Ik. *ezkille*.

errezkoak. Elkarren segidakoak, bata bestearen
jarraian heldu direnak: *Iru senide errezkoak*
Ameriketa yonak; lau etxe errezkoak erre...

●**errezkoan.** Errenkan, elkarren segidan: *Bost
landare irauli zittun alde batetik artute errezko-
an*. Honela dio Dendarineko Isidro Sagasti-
beltzak: «1919ko maiatzan Joxemari ameri-
kanoa Musungo balkoben emen zegoan pro-
zesioa ikusten, da neska guzik errezkoan ba-
naka banaka eldu ziela, ordun oartu emen
zen Kataliñ ze neska ederra zen» (PP 96:
235). Areson, Izartegiko Juana Bautista Tre-
kuri *errezkoan* nahiz *errenkoan* jaso dizkiot
(nokako hizkeran): «Gu joan izandu giñune-
nan arto zuritzea zortzi gaben errezkoan»
(Argitaragabea). «Neskatxek bee mutillekin,
mutil bat artu ta itten tziñenan denak erren-
koan-errenkoan, dantzaldi bat ein, ta geo el-
karrekin denak berendatu» (Olano 98: 305).

errezo. Otoitz. «[Judioak] Errementaneko he-
rrin egiten zituzten beren errezoak» (Astaitz
94d).

erri. Herrigunea, kalea, auzoetako baserri eta
borden mendialdea ez dena. Honela dio
Pastaingo Miel Barriolak: «Beñ, sei beor sar-
tu omen zien Astaitzeko belatson baten da,
gure attayarreba Arroko Gabriel ori, iru pul-
pa zakukin mandoa kargatute erritik etxera
etorkio Astaitzako estarta barrena» (PP 96:
381). Juan Garmendia Larrañaga honela
mintzo da 1972ko ihauteez: «El *Asteartote*
postulaban también dos cuadrillas. Una
quedaba en el casco urbano o *errie* y en gran
parte les correspondían en dinero. El otro
grupo era más numeroso y llegaba al barrio
de "Erasote"» (Garmendia 98-III: 570). Bes-
talde, harrigarria iruditu zait beti herriko
etxearen eta baserriaren (bordaren) izenak
bereizteko usadioa: herriko etxeari *errie* dei-
tura ematen zaio, baserrikoarekin ez nahas-
teko. Honatx, esaterako, Benito Astibia "Lu-
xea"ri jasoa: «Gu ordun Martikoneko errin
bizi giñen» (PP). Gazpilloko Marianjela La-
sartek esana: «Orik bizi zien Astarlako errin
ama semek» (PP). Musungo Fraxku Sagasti-
beltzari jasoa: «Musungo errin zegoan ori
morroi» (PP). «Hala trattoa egin zuten Sebas-
tianekin hamarna pezta elurre kentze aldea.
Elurre kendu behar zuten Txuitaneko herri-

tik (Villa Paulinatik) hasi eta Aieneraño» (Astaitz 03). *baserri, bordari*.

erribizkar bizi. Ik. *bizkar*.

errigizon, erriko gizon. Herri gizon, herriko gizon, kargudun; batik bat udaleko alkate eta zinegotziei esaten zitzaien. «Herrigizonak mendian markatzen zuten behar zuen egurra. Markaziora joaten ziren monteroia eta inguzia» (Mikela 80). «Kontsejuko mahai inguruan biltzen ziren alkatea eta herrigizonak eta batzar-salan basoa edo obra hartu nahi zuten kontratistak eta ekusmirera yoandako yendea ere bai» (Astaitz 92). «Fermin perdetza da. Lehen etxetik ateratzen etzena zen baño gero herrigizon egin zuten eta ordun axolkabetu zen» (Astaitz 94d). Donmartinbordako Praxku Olanori jaso: «Nik aittu izandu dot, erriko gizonak lenda-biziko minttegie or yarri zuela, ta landarek uzteko ta bat eta beste, borda txarren bat in zuela, ta gero artatik Landaborda yarri zioa-la izena etxeri» (PP 96: 449). «Aieneko Sebastian marmarin ari zen. Ez zegoen gustora herrigizonekin» (Astaitz 03c). *aintari, galtzadun, kargudun, yustizi*.

errista. Ik. *errixta*.

erristaldi. Ik. *erastaldi*.

errixta, errista, errixte, erriste. Errieta. «*Errista*. Riña. Reconención» (Azp. 63-4). Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Erristen elkarrekin emen zeen asmalak esaten, da alako baten nausi orrek ze in emen zion?, galtzak beratu» (Olano 98: 330). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Beti errenkurez ta, beti gaizki tte, beti errixten da, yarrik eotten omen zien attun orrekin» (PP 96: 206). Itziar Sagastibeltzari jaso: «Bi eun pasatute etorri die lanera, ta atte, errixtan: Au al da fundamentue? Oinbeste lan emen da, zuek pestan!!» (Ibidem: 356). Kristobal Arribillaga «Beñes»ek neska bati botea: «Zu artzen zaitton gizonak errixta dotea / Ta artzen etzaittunak: aze suertea!» (PP 04: 26). **errixtan eman.** Errieta eman. *Eman* moldeak egin baino jatorragoa dirudi. Honela dio Kantinako

Bixente Urrutiak: «Etxekandre Benita meza nausire yoaten zenen ibiltzen giñen, bestela soñuk ateratzen giñozela eta errixtan ematten baitzigun» (Astaitz 93a). Benito Astibia «Luxea»k esana: «Ezkondur bearko zuela ta, ama alabak etorri emen zien elizera abadengana (...), ta abadek errixtan emanda, bik nearrez etxera bialdu emen zittun» (PP 96: 48). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Ez, ez, garbitto bearko dozo, bestela emakomek errixta emaneizue Fermin!» (Ibidem: 209). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Or lanen ari ziela «Otxoa» orren anai bet izaten omen zuen nausi, eta ark errixtan ematen izakio eseritte gelditzen zelako!» (Ibidem: 498). **errixtan artu.** Errieta eman datorrenari. Honela dio Tolareko Fermin El-duayenek: «Oaiñik umek giñen gu, ta treña sumatzen giñunen laxterka ateatzen giñen; badakizu ume ze izaten den; ta Ebarixtok errixtan artzen giñuzen, an ikusten giñuzen aldiro: «Ez al duzue aitzen ez ateratzeko trenbidera!»» (PP 93: 31). Joan Rekondo «Sassa»ri jaso: «Ta nonbatt, berandu samar yoan etxera Joantxo ori, ta amak errixtan artu» (PP 96: 368). *kargu artu*.

errixtatatu, erristatu. «*Erristatu*. Reñir. Reconvenir» (Azp. 63-4). Honela dio Benito Astibia «Luxea»k: «Vixenta Ankazar, esken ibiltzen zena, burroagille ikaragarrie emen zen, da beñ Ayerreko attuna, berare zittal amorratue izan da, Gazpillon burue sartu erraja tartetik eta errezoan ai zela arrapatu emen zun. Da, «ya an ze ai zen?», erriztatute bialdu emen zun, burroaka ai zelakoan. Da Vixenta orrek, ala esan emen zion: «etxea yoate aizenen, eskalleak bera eroritte anka autsiko al dok ba, ta ez al zak sekulen ongi yarriko gañea». Da andik belaxe, or non austen zaion anka gizonari, ta sekulen geio ez yarri gañea ongi; urgunke ibiltzen zen andik aurea» (PP).

errixte. Ik. *errixta*.

erro. 1. «Raíz profunda. *Zain*. Raíz superficial. También Axular distingue. ERRO y ZAIN. «...ageri da...gelditu zala zenbait erro eta zain»»

(Azp. 82). *errotu*. 2. Ardiaren errapeburuari *erro* esaten zaio, Bittorio Lizarragak adierazi didanez. Hain zuzen ere, ardiak bereizteko ezaugarrietako bat izaten da: *errobakar*, *errogaldu*... *errape*.

erroizte. Mujika hiztegiak dioenez, «desplome, derrumbamiento, despeñamiento, despeño, caída precipitada». Sortaldetik gero eta nabarmenago bereizten ari garenez, gaurko hizkeran ez da *erroiztu* edo *erroizterik* erabiltzen, baina Leitzalarreko *Erroizte* mendi pikoaren lekukotasuna gelditu zaigu. *erroitza*.

M. Olano

Erroizte mendia, Aitz malkor gainean

erromall. Ik. *erremall*.

erromalletu. «Atar con soga recia» (Azp. 63-4). *erremall*.

erronka. «Bravata. Provocación» (Azp. 67). «Aisoarren bandera»ren 6. ahapaldian leitzar koplariak *erronka* egiten dio aresoar koplariari: «Ai Aisoko aurrek! Zer dio koplari orrek?» (PP 96: 101). Baina batek eta bestek azaldu dizkidatenetatik, honako bi esaera hauek bereiziko nituzke: **erronkak** *yo*. As-

taitzagako Batiste Zabaletak argitu dit, 'hazkeriatan ibili, ez daitezkeen gauzak esan' adierazten duela, Azpirotzekin bat eginez. Hain zuzen ere, honako bi adibideok aurreko horrekin estu samar datozelakoan nago; honatx Gazpillotxikiko Tomas Zestau "Gazpillo"k kantatu bertsoa: «Zertan egin biar du / gizonak erronka, / abillidaderikan / ez badaduka, / besten kontra ez noa / ni desapioka» (PP 96: 527). Musungo Fraxku Sagastibeltzari jasoa: «Beastine bai emen zen palenkarie, ta arronkaz beti, ta Betranekoakin yokatu de ta, onek erki irabazi!» (PP). **erronka bota, egin.** Esaldi modernoagoa dirudi, apustua ugaritzen hasi zenekoa, eta 'apustu, desafio egin' adieraziko luke. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Otxoa eta Uzku-dun ez emen zien ongi konpontzen elkarrekin. Esaten zuen, 1930 urte inguruan, Otxoak erronka bota ziola Uzku-dunei esanez, nai zuenen ta nai zun tokin borrokan yokatzeko prest zegoala» (PP 96: 499). *apustu yokatu*.

erronkari. Erronkazalea, erronkak jotzen dituen; *arrunkosoa* Goizuetan, P. Perurenak adierazi didanez. Arkixkildarren letanian, «Arron: "Joakin erronkarie"» esaten da (PP 96: 425). Ikus bitez izengoiti honi buruzko argibide gehiago liburu bereko 444-448 orrialdeetan.

errota. «Leitzan hiru errota ziren garia ihotzen zutenak: Goikoerrota, Erdikoerrota eta Azpikoerrota. Orain azkeneko hau bakarra ari da lanean» (Mikela 81). «Leitzen baziren hiru errota: Goikoerrota, Erdikoerrota (Olaberrie) eta Azpikoerrota. Baina razionamenduko garaie izaki eta errotak itxik zeuden. Yendea hortxe ahal zuen bezala asto gainean zakue hartu eta gabez Aisoko errotara edo Saldiskora artoa edo garie ihotzera» (Astaitz 94d). Maxurreneko seme Martin Fermin Zabaleta apezak (1729-1802) Leitzako mapa bat egin zuen (orijinala liburutegian daukazue, ikusi nahi izanez gero), eta hartan ere hiru errota adierazten dira: «Molino de arriba», gaurko Goikoerrota; «Molino de enmedio», gaurko Azpikoerrota; eta «Molino de abajo», Astibi-

tik behera azaltzen dena, Aspainbordaren (mapan «Auspaginaborda») parean. Areson, berriz, *Astomela* erreka bi errota mugitzen zituen; honela dio Zapatineko Pilar Arraia-gok: «Bi errota zien emen: bat Sutei ta bes-tea... Errota Zarra esaten gendion. Oain... zartue eongo a, aspaldi ya ez ta ibilli... da oain, aspaldi ezta usetu ta ibilli, da oain es-katue ta zartue eongo a» (Olano 98: 314).

M. Olano

Goiko errota 2004. urtean

errotu. «La segunda raíz que le sale a la planta de maíz. *Gaur ein dun euriakin artoak ederki errotuko die. Zain, raiz en general*» (Azp. 67). Bigarren sustraia delako hori ongi heldu da beste herri batetik datorrenaz esaten denarekin: *errotu* egin dela alegia. *erro, zain*.

erru. «Efecto, consecuencia» (Azp. 67).

erruti. Urrun, urruti. P. Perurenak azaldu dida-nez, *Errutiz* etxe-izenak bilakaera hau eza-gutu du dokumentuetan: *Urruti > Urrutiaz > Errutiaz > Errutiz*. Honatx zer kantatzen zuen Axintxio Olaberrikoak Afrikan, solda-du zegoela: «Mixeriazko urtiak dira / Emen pasatu biarrak. / Erruti daude famelia ta / Nere aixkide bakarrak» (PP 96: 194). Itziar Sagastibeltzari jaso: «Bartzelonako mediku bet, ezurretakoa, oso ona, Dr. Bastos Sart, etortzen zen, ta orren umek itsasoan yoan errutire txalupa batekin, ta ya itto zien» (Ibi-dem: 352). Astaitzagako Mikela Labaienen adibidea: «Urere, atxaoretu zeneako, ez uen ba errutikoa izaan?!» (Ibidem: 459). Errezu-mako Joakin Zabaletak esana: «Lendik bix-

tez ezautzen nun, baño sekulen berakin itzeiñ gabea nitzen, ta gure nobiazgoa oso platonikoa ta errutikoa izandu zen» (Ibi-dem: 508). Begira zer dioen Astaitzek azien-daren *sume* delakoaz: «Azindak errutire era-man, saldute edo bestela, eta berriz etxera etorri izandu direla gauze yakiñe da» (As-taitz 02b). Ikus baita ere: (PP 96: 343, 510).

erruesa. «Iracundo» (Azp. 63-4). Inork ez dit hitz honen argibiderik eman.

erruleku. «Ponedero, lugar en que las gallinas ponen los huevos. Azk., *errutoki*» (Azp. 67). *zerrimizto*.

esanera. 1. Esaldi, atsotitz, errefrau: «Azaro eu-ritsue eta eguraldi txarra itten bazuen aben-dun erin bear. Esanera bada: aurten gure azaroa abenduan / eguraldi onaren bearra bagenduan / garia eriñen bagenduan» (Mi-kela 95). «Lenago illdekoren bat attatzen ze-nen ala esaten zen “Jainkoak bere gloriñ du-la”. Orain aztuxek dire olako esanerak» (Mi-kela 95). Benito Astibia “Luxea”ri hartua: «Esaten due, “gaizki indeko erentzia irua-rren gizaldireko bukatzen dela”; esanera za-rra ala da, ta Urbitan bukatu de; an eztao se-gimentuik» (PP 96: 78). Gorriteneko Miel Luis Zestauk esana: «Nonbatte Baztan alde ortakoa izan bear zun, ta ango izketan esan omen zun: -Joossus orik árin pótruk, orrék galdúko dik benpiñ! / Neskazarran esanera! Ta galdu iñ omen zun apustue ari arrek» (Ibidem: 544). 2. Esanahi, ulermodu. Artxi-koneko Maria Jesus Gogortzak honela esan dit: «...ez diot sekulen errepaatu, biño nik uste alako esaneran bat izaan dula».

esangill. Esangile, esaneko. «Obediente» (Azp. 63-4).

esertalki. Ik. *alki*.

esiola. Hesi ohol. Hesiaren egituraren zeharka jarritako oholak dira *esiolak*. Gaur egun alan-bre sarea hobesten da, baina oraindik badira gaztaintzeko edo hurritzeko *esiolaz* eginda-ko hesiak. *atekola*.

eskailburu. Ik. *eskalleaburu*.

eskallea. Eskailera. «*Eskallea baranda*, “pasamano de la escalera”» (Azp. 63-4). Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Gaztañ irauztea yoan, da eskalleaik gabe. Atte zenak esan emen zion eskallea ar zazo. “Eztot eskallea bearrik”» (PP 96: 285). Joantzarko Esperantzeta Zabaletak esana: «Gure atte zenak izugarrizko pena izandu zun; nik bosten bat urte izaan nittun ordun, ta akordatzan naiz ganbarako eskalletan ze nearretan eondu zen!» (Ibidem: 286). Musungo Fraxku Sagastibelatzak esana: «Kinkekin yoan die andrea ekustea ta, andrek yo kinke ta ekulluko eskalletan bera» (Ibidem: 422). Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «Estu samar artuko zuen da, esneontzie ta denak botazi omen zezkioan Praxka orreri, kinkili kankala, eskalleak bera» (Ibidem: 486). *garrazte*.

P. Feo

udaletxeko eskalleak

eskalleaburu. Eskailburu. «Descansillo al fin de la escalera» (Azp. 63-4). Honela dio Benito Astibia “Luxea”k: «Gu orduan giltzazulotik jarri ginen zeletan. Eskailburuan tabika urratu ea han sartu zituzten armak» (Altaffaylla 86-I: 361). Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «Miel Joxepe ori atzetik yoanda, baakizo ze asi omen zen, eskailburutik sega artute sala segatzen, arrapatzen bazun bertan sega sartzeko asmoan» (PP 96: 79). Mikoneko Joanjoxe Kanflankak esana: «Ganbarako eskailburu ortan, tximini kontrán, sekuleko artalasto pille eotte uen» (Ibidem: 400). «Joan Patxikuren andreak eskail-

burutik [esan zun...]]» (Astaitz 98b). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso, Eztebeneko aitonaren hilketaz: «eskallera gora attuna gixaxoa ta bestea etorri tte eskalleabuun aizkorak euki, artu aizkora ta yyy-yiest! lepoa moztu... attuna gixaxoari» (Olano 98: 321). Ikus baita ere: (PP 96: 253). *buru, eskalleatranpa*.

eskalleamalle. Eskailera maila. «Tramo de escalera» (Azp. 67). Heldu direnotan, orde, ez “tramo” baizik eta “peldaño” itzuli beharko litzatekeela dirudi; honela dio Itziar Sagastibelatzak: «Peustenen askotan biltzen zien ordun laun koadrille, ta yarri zioan izena “El sétimo cielo”, sarreran zazpi eskallera malle zittulako» (PP 96: 353). Joantzarko Miel Barriolaren lekukotasuna: «Ta borda mendin kontra iñe izan, da gañekaldetik ezkanda zun, tellatue baño goraxego, ta ez allatzen da, eskallea patu due ezkandatik tellatue, ta ya goiko egatzeraño allatu zenen, eskallea malle autsi zit Zion» (Ibidem: 435, 13. oh.). Goikobordako Felipa Aierdiri jaso: «Ala, gen eonaldie in giñun de, atea ta Anitan etxera zila, iruarren eskallea mallatik esan zien: -Neskatoa, gizon onei ongi kauso iyozo gero; purrustin ibilli gabe» (Ibidem: 443).

eskalleape. Eskailerape. Etxe barneko edo ukuiluko eskaileraren azpiko espazioari esaten zaio; izan ere, gauza askotarako erabiltzen den lekua baita. Beste etxe askotan bezala, Eztebenean txerritegia izaten zuten ukuiluko *eskalleapen*, Errezumako Miel Ramon Zabaletak dioenez: «Gauz itsusi oi pasatu zen emen. Eztebeneko attunai in tzion motiko orrek. Da eskalleapen txerrik. Da ata bota. Attun gixaxoa» (Olano 98: 321-322).

eskalleatranpa. Eskailera tranpa. «Descansillo de la escalera» (Azp. 63-4). Honatx zer dioen Astaitzek Dendarinean ikusitakoaz: «Eskailera tranpan kobrezko pertza haundi bat eta eskailburuan paretako erlojua bere pendulo haundiarekin» (Astaitz 94d). *eskalleaburu*.

eskapa in. Eskapo egin, ihes egin, hanka egin. Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak:

«Ala, goizen larratu nittun ardik Miltxotik gora, ta illuntzen atzea bildu nittunen beatzi ardi falta!: “Mekabela puta, erra intzaiea! Oriki etxera in die eskapa seuru aski?”» (PP). Astarlako Katalin Alduntzinek esana: «Elurre zegoan, da gure ama ezkontzeko soñeko uts utsekin izandu emen tzen atten entierroan, ta alare etzun katarroik arrapatu, ta gu gornikin de, Landabordako Felizitasei eskapa in de, atarin elurretan ibilli giñen yostetan, da alare denak ongi atera giñen» (PP 96: 436).

eskarmentatu. «Escarmentar» (Azp. 67).

eskarmentu. «1. Experiencia. 17 urteko gazte batek ez do 60 urteko gizonaren eskarmentue. 2. Escarmiento» (Azp. 67). Gaur egun ere indarrean dagoen hitza da: *eskarmentu aundiko*, “experto”; *eskarmentu gutxiko*, “inexperto”.

eskatu. Askatu. Mitxelenak badakar aldaera honen berri: «a.-nav. vizc. *eskatu*, “suelto, soldado”, a.-nav. *ezkazal* “uña”, de *askatu*, *azkazal*, etc» (Mitxelena 90: 71). «Eta zer da ta alkitik jaisten ari zela lokura eskatu eta bizkarretik behera urdaia!» (Astaitz 85). Joandegiko Miel Zabaletari jasoa: «Zumeta orrek, emen zun oittera, txamarreta bi esku-muturretan lotu, ta bizkarretik erabiltzekoa. (...) ze in emen dio Yoanes orrek? Liztekin lotue zauken txamarretan eskumuturra eskatu ixil ixillik» (PP 96: 88). Lazaro Bengoe-txeak San Tiburtziori Beterriko hizkeraz egindako bertsoetan: «Dudan etzuen Tiburcio orrek / Denborarikan pasatu, / Oñeta-kuak berak zituan / Bere alaxe eskatu; / Su aundi ori ikusi eta / Batere etzan ikaratu, / Alfombra baten gañian beziñ / ongi zuan paseatu» (Ibidem: 126). Pastaingo Miel Barriolari jasoa: «Landabordako etxen azpin in zuen berriz: railek eskatu, trena eldu zenen goittik bera botatzeko» (Ibidem: 381). Honatx, Areson, Zapatineko Pilar Arraiagok esana: «Bi errota zien emen: bat Sutei ta bes-tea... Errota Zarra esaten gendion. Oain... zartue eongo’a, aspaldi ezta usetu ta ibilli, da oain eskatue ta zartue eongo’a» (Olano 98: 314). Ikus baita ere: (PP 96: 293, 413, 441, 468).

eskazale. Eskale. Honela esan dit Astaitzagako Mikela Labaienek: «Ordun eskazale asko ibiltzen zen itxeetan, ta denai ematten zitzioan ostatue, gaberako lekue». Astaitzagakoa bertakoa da honako lekukotasun hau: «“Andarrojillo” eskazalea atean errezoan ari da. Yaki puske bat eman diote eta pazkoa baño kontentugo yoan da» (Astaitz 94d). Joandegiko Miel Zabaletak esana: «Etxe ontan eskazale asko allatzen emen zen lenao; elize-tik bertan izakio ta, onera bialtzen emen zittuen asko. Gure atte zenak esaten zun etxe au erre zenen, oaintxe dela eunen bat urte eo ola, eskazalen batek emana izan ote zen errezeloa izaten zuela. Etxea berritu zuenetik, geio ez emen zuen ametitzen eskazaleik» (PP).

eske. Eskaria, eskaera. Oraindik *eske* franko egiten da Leitza; hala nola, ihauteetan baserriz baserri, edota festetako esku-liburua banatzerakoan. Orain berriro, Aurrera elkar-teko dantzariak egin dute eskea, josi dizkiet jantzi berriak ordaintzen laguntzeko (2004ko udaberria). Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Len San Joanetan eskea itten emen zuen, da beiñ Kortekoborda aztu» (PP 96: 140). **eske yoan, etorri, atera.** Zernahiren galde edo bila *joan, etorri, atera...* Errazkin herriko Joxepa Buldaini, esaterako, zera jaso diot: «Aik zizten zizen eske», ‘haiek zihoazen zizen eske, bila’. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Ze in do? Saski artute, saski et arbin eske yoan alorrea» (Olano 98: 321). Danbolineko Ursula Azpirozi jasoa: «Eta etorri zien nere aide baten etxera, eta onek zerbatte esan eskera etorri zielako, eta goardia zibillen etxera eramana eta illea moztu zioanen, oso, rape emakumea!» (Altaffaylla 86-I: 360). Leitzako apez izandako Don Migel Sagasetak idatzia: «Aizpeko Engraciaren aita karretero ibiltzen omen zen zaldizko kotxean, jende eske Lekunberrira ateratzen zela» (PP 96: 241). Martikoneko Zelestina Alkozen lekukotasuna: «Oain dela berrogeien bat urte, ni neskame eondu nitzen Lekunberriko sekretarioan etxen, da gu yoaten giñen Zestonera esnen

eske; eta angotuna xarrak esaten ziun: Martikonen beñ baño geiagotan allatue zela, ta nola etortzen zen zaldin gañen botiken eske» (Ibidem: 366). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Astarlan eondu zenen, akordatzen naiz etxera nola etortzen zen tabakoan eske» (Ibidem: 531). Ikus baita ere: (PP 96: 466).

eskerrik ez eman. «No hacerle gracia. No hacerle tilín. *Ardorik gabeko bazkariri, ez diot eskerrik ematen.* Literal: A la comida sin vino no le doy gracias. La comida sin vino no me hace gracia» (Azp. 67). P. Perurenak, berriz, honako baiezkotza esaldiotan txertatu du *eskerrak eman* lokuzioa: «Aurten esnek badu eskerra», hau da, 'badu estimazioa, jendeak gehiago eskatzen du'; «A ze eskerra! A ze eskerra eman didazun!», Azpirotzek adierazitakoaren ironia, hain zuzen..

eskoare. Eskuare, "rastrillo". Xerorenbordako Praxku zurgin trebea omen zen; ez zuen, bada, Sakuluko letaniak alferrik esaten: «Xeorenen arotzerie» edo «Praxkun aroztegie». Honatx haren biloba Frantziska Zabaletak esana: «Etxetik norbatte ezkontzen bazen, ark etzun utzik arreoan kutxik eman gabe; urexe izaten zun bere ilusioa. Gaiñekoan, etxeko tresneri guzie berak itten zun, ta auzokoak ere bai; askotan etortzen zien gure etxera, eskoare konpontzea, kostarea, bostortza, gurdie....» (PP 96: 407-8). *are, kostare.*

eskolapiper. Ik. *piper in.*

eskribittu. Eskribitu, idatzi. Honatx Artzikoneko Maria Jesus Gogortzari jaso: «Karta bat badot nik, ezta kirt seguru treintaidosen edo tresen, gizon batek Ameriketatik gure atteri eskribittue» (PP 96: 58). Goikobordako Felipe Aierdik bere aitaz esana: «Oso ongi eskribitzen zun, ta leitzekore ikaragarritzko apizioa zun» (Ibidem: 440).

eskuaga. Esku haga. Tolatxeneko Tomas Azpirotzek jakinarazi didanez, egur lorra edo karretoan tratatzerakoan, palanka gisa erabiliz garraioa libratzeko erabiltzen zen haga hura. *ezpatak.*

eskuargi. Esku argi, linterna. Honela kontatzen du Arriango Lontxo Lasartek: «Iñork ez izakio ez eskuargik eta ez farolaik eta ez deus; ta gure anaiek, Donostin izaten denak, Batis-tek, bizikleta ba omen zun ordureko, ta ari akordatu omen zetzion: "Nik iñe'izuet argie, nola o ala!"» (PP 96: 209). *lastargi.*

eskuial. Eskuoial, "toalla". Bestalde, Tolatxenean bereizi egin dizkidate *eskuzapie*: «zarra-tan kendutako trapu puske»; eta *eskuzatarra*: «trapu puske bat».

eskuñ, eskuñ. Leitzan *eskuñ* izaten da beti, baina Areson *eskubi* aldaera ere aditzen da, auzo Gipuzkoan ohi denez. XIX. mendean Leitzako euskarara itzulitako dotriñan, nola *zinatu* erakusten digute: «ezquerreko sorbaldetik eskuñcoraño» (Pagola 95-II: 576). Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Erretaula nagusik etzuen berrittu, ta San Joseren aldarea eliz barrenetik sartu ta lendarabizikoa, eskuñetara izaten zen» (PP 96: 240). Martin Larrazek esana: «Isidora nazionalisten alden ta Joanita Gogortza Musungoa karlisten alden, yenderi botoa nori eman esaten: "zuk eskuñea, zuk ezkerrea"» (Ibidem: 254).

eskupañulo. Esku painulo, eskuzapi. Astaitzako Mikela Labaienek dioen bezala, garai batean diruak painuloan bilduta eramateko ohitura zen: «Orduko karterak ola izaten zein, eskupañuloan. Gerok e eamatten giñuzen yai atsalden o zortzimaiko batzuk izaten bazeen, eskupañuloan» (Olano 98: 329). *pañulo.*

eskurrabe. Ik. *exkurrabe.*

eskusaski. Esku bakarrez eramateko moduko saski txikia. «Kapazoa edo eskusaskia bete, lurrera yetsi eta saski haundira hustu» (Astaitz 98c). *exporta, gorotz saski, measaski, obisaski.*

eskutera. Eskukada. Bota zazo ontzire eskutera bat katz. *besatera.*

eskuzapi, eskuzatar. Ik. *eskuial.*

esneketa. Esne karreto, esneketariaren lan-gitea. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «An ben enborrakin aztarrike zebiltzela, etorri de Praxke ori esneketatik, eta iru atxaure ekusi dittunen ezkaratzen, izutute eskalleak gora abittu omen zen» (PP 96: 486). *☞ aozketa, arbiketa, ardoketa, artoketa, belarketa, bizkarketa, esneketa, gorozketa, ikazketa, irinketa, ixtorketa, ondarketa, oteketa, pentsuketa, porlanketa, trabesketa, urketa.*

esneketari. Esneketan (banaketan edo garraioan) aritzen dena; Gipuzkoa aldean eta, *esnezale* esan ohi diote. *☞ ardoketari, bizkarketari, garbiketari, gorozketari, ikazketari, irinketari, lorketari, pentsuketari.*

espa. 1. Bekaitz, inbidia, amorru. Honatx zer dioen Dendarineko Isidro Sagastibeltzak, Joxe “Korreana” zenaz: «Denbora artan, deusetik asitte gora egitten zuenei espa izaten zioan, da balitteke ori gertatu izatea Joxeri ere: oso gora zila ikusi zuen, da al zuen oztopo guzik yarri zezkioan biden» (Karta 94). Honako hau ere Isidrori berari jasoa da: «Emazten famillie Oxemarik bere etxera eraman zulako izaten emen zun espa Miel Burladak» (PP 96: 241, 21. oh.). Mikoneko Joanjoxe Kanflankak esana: «Ala, bik elkarren espan patu zetikea ta, eun beten Sobarrego estartan tokatu emen ittuen. Bat gora ta bestea bera» (Ibidem: 398). Benito Astibia “Luxe”ri jasoa: «Mustarkoak yokatu nai zion Arriango aariri, baño Pello orrek ez utzi: Mustarkok aari ona zeukela ta aise yoko ziola ta, ez yokatu in tzuen. Artatik izandu zuen zerbatten espa» (Ibidem: 428). **2.** Irrika, gogo bizia. Honela dio Aizpeko Engrazia Burladak bere amaren Ameriketako aldiaz: «Beti onerako espan eotten emen zen gure ama; ez etsitzen gaxoak!» (PP 96: 231). Pastaingo Miel Barriolari jasoa: «“Moxka” orrek kriston paliza eman, ta Praxku orrek ikatute, erre etorri gabe in omen zittun eunen batzuk eta, sekuleko espa erre etortzeko» (Ibidem: 384).

espaldu. Gari, garagar, belar edo bestelakoren baten lasto sortak osatu. «Gari ebakitzen, itten, izerdi patsetan. Garie espaltzen yarri eta belaxe ereta» (Astaitz 94d). *☞ paxoka.*

espantu. «Aspaviento. *Horik espantuk!*» (Azp. 82). Honela dio Gorriteneko Miel Luis Zes-tauk: «Sartu die taberna ortan da, len esan dun kontratixte orik an ari omen zien sekuleko espantutan: Barabarren badok pagoa, etzakit zenbat metro zabalekoa ta etzakit zenbat metro altukoa ta!» (PP 96: 544).

espartzerie. Espartzeria, espartzuzko gaiak lantzen diren lekua. Sakuluko letaniak, Astibia baserri biak aipatuz, honela dio: «Astibigoien aidan Nartziso / Ta Beian ezpartzerie» (PP 96: 405). Ikus gero «espartzerie» (Ibidem: 414). Honatx zer dioen Astibibeiko Anbroxi Oronozek garai hartako lantegiez: «Liñue erein de, ebaki tte, putzun sartu te, garbittu te, gero arekin itten zittuen arreo itteko manddarek eta, obe azalak eta koltxillek eta zera guzik. Gero, berriz, beorran isatsakin itten zittun Joan Tomas Irastortza orrek sokak Beasteirako ta, leku askotako itten zittun. Alkin ipurdik lastoakin. Gero saskik eta olako gauzek, asko itten zittun zumitzekin» (Ibidem: 414-5).

espartzin, ezpartzin. Espartin; zola espartzuz eta gainaldea ehunez egindako oinetakoa. Honela dio P. Perurenak, izenari tira eginenez: «Garai honetara ezkerro, Goizuetako “eskarpinak” bezain xoragarri egiten zaizkit Leitzako “espartziñak”, nahiz kanpotik etorriak izan biak. Espartziña, (edo kasik hedatuagoa den *espartina*) aragoiko “espartaña” hitzetik omen datorkigu. Goizuetako “eskarpina” berriz, italierako *scarpino* hitzetik noski, *escarpin* kastillanoan barrena geureganatua noizbait» (PP 01: 212). Juan Garmendia Larrañagak, berriz, honela dio Sanjuan bezperan ingurutxo dantzatzuten duten *mutilkoskorrez*: «Calzan alpargatas blancas de cordón colorado o *espartzin txurik lokarri gorrikin*» (Garmendia 98-IV: 264). Hurrengo biak, Boxekan Katalina Rekon-dori jasoa dira: «Attentzat espartzinekin

lendabiziko ekarri nittunen, berriz, sei zor-
tziko patu nittun» (PP 96: 140). «Ure uda
parten beti espartzin txurikin ibiltzen bai-
tzen; errire biñipin beti. Ta euri pixken bat
itten bazun, galtzarben artu espartziñek
eta oiñutsen» (Ibidem: 140). *alpreta*. ●*an-
ka beño ezpartzin aundigoa*. Kalitate oso
desberdineko bi gauza uztartu nahi direne-
an esaten da. Honela dio Bordaberriko Jo-
xemanuel Arribillagak: «Ostatuko nausie,
Barriola, allatu omen zen, ta an billue ze-
goan koadrille bateri galdetu omen zion:
—Zeñ dittuzue bertsolarik?— Eta an zego-
an leitzar batek: —Bordaberri Zarra ta Uz-
tapide. —Ooo, anka beño ezpartzin aundi-
goa ekarrizue ordun!!» (PP 96: 155).

esponentsa. Biltegi, gordailu; gaztelerazko *despen-
sa*-tik. Honela dio Joantzarko Esperantza Za-
baletak: «Atten boza sumatu duenen, seittun
altxata gorde die bi semek esponentsara, ta ez
esateko an diela! (...) Gonbertsazio orretan
zeudela, esponentsatik atera lau ankan da
atten atzekaldetik pasa ta ospa etxera se-
mek!» (PP 96: 433).

espezial. Adverbio nahiz adjektibo gisa, erruz
erabiltzen da: «Ongi, primeran (Pestak espe-
zial pasatuttot» (I. Ibarra 99: 108). Honela
dio Goikobordako Felipa Aierdik: «Gerra
denboan da, gerrondoan e, alako mixerik
paastu giñuzen, baño gure amak beti nonba-
ttetik ateatzen tzun etxen obie itteko iriñe.
Baño ortako, attek eurre espeziala presta-
tzen zion, lurrik gabeko pago eurre, arraille-
tute paitan kontratan sekatzan txutik patzen
zion» (PP 96: 439).

estali. 1. «Cubierto, tejado. *Etxe berriari estalia
eman diogu*» (Azp. 63-4). ●*estalia eman*.
«Poner el tejado, cubierto a un edificio»
(Azp. 82). 2. «Ayuda. *Banabarrak eta patatak
etxen badiere, estali haundie da*» (Azp. 82). 3.
Gain hartu, azpiratu. Honela dio Bernabe
Lasartek: «(...) gero Joxe Miel Zabaleta
Martiertzenekoa, Soronta atte, orrek boza
zun, beño potentzi arrigarrikoa zun! Orrek
kantatzen zunen beste denak estaltzen gi-
ñuzen, berak bate fortzatu gabe, berez zun

boza ikaragarritzko indarrekoa!» (Sasiziztu-
lari 90). 4. Emea ernari utzi. *estalsari* (in
sari).

estalsari. Ik. *sari*.

estaltzalle. Estaltzaile. «Encubridor» (Azp. 63-4).

estamao, estamo. Urdail, estomago. Honela dio
Telleriko Karmen Lasartek: «(...) ta xixare gi-
seko xomorroz bete betea atera emen zen gi-
bela, andre orren estamaotik, ta urexe zela
arren gaitze: estamaoan xixare aitezek zeuz-
kela; ta aik galtzeko, olako ta olako belarran
ure artzeko beatziurrenen, ta beatziurrena
betetakoan, kare bizikin uretan bañatzeko»
(PP 96: 365). Joandegiko Miel Zabaletak esa-
na: «Gero, nik eztakit egie izaan zen, kontue
zabaldun zen, biñipiñ, esnen seittun nabari-
tzen zela aillorben tekoa. Guk bagiñun, osa-
ba bat apezta, estamaotik delikatu samar ibil-
tzen zena, ta, ark etzun nai izaten aillorbea
yandako beien esneik. Lodie zela esaten
zun, ta, aillorben tekoa nabaitzen zetziola
seittun» (PP). Gerra garaiko ogi beltzaz, ho-
nela dio Alkozko Martina Marzol aresoar-
rak: «Nik uste... estamoak ordun galdu
etzien pixke jaten zelako izango zen»
(Olano 98: 308). ●*estamoko*. Azienda haus-
narkariaren urdaila. Honela gogoratzen du
Mikoneko Joanjoze Kanflankak: «Joxe Fer-
miñ Lizarraga zenak asten txekor bat iltzen
zien, ta tripa garbitze aldera Mariari ema-
tten zeioan librutokie, estamokoa, ta olako-
ak» (PP 96: 389). *librutoki*.

estarta. Juan Joxe Zubiriren esanetan, Goizue-
tan bitara ulertzen ahal da *estarta*: 1. «Bi
etxeren arteko tartea»; 2. «Bi pareta tarteko
bidea» (in Salaberri 90: 66, 8. oh.). Leitzan
ere balio dute bi ulermodu horiek. 1. Huar-
teri, esaterako, *estarta* erantzun zioten, «es-
pacio entre casas» euskaraz nola esan galde-
tuta (Huarte 03: 193). «Ittaie» izeneko morroi
gizarajoa *Estarta* izeneko etxe ttiki batean
jaioa zen; honatx non zen etxea, P. Perurena-
ren hitzetan: «Sestoaiñen eta Beñin herriko
etxeke tartean, Estarta izeneko etxetxoan»
(PP 96: 395). 2. Ezker eskuin, bi aldeak hor-

maz, sasiz nahiz lurrez itsuturik dituen pasabide mehar oro, halaber, *estarta* izaten da. Besteak beste, baserri-bide sakonak ere adierazten ditu, hala nola diren Astaitzagako, Txubitaneke edo Sorobarrengo estartak. Azpirotzek antzeko itzulpena eman zion: «Camino poco transitado que discurre entre paredes y zarzales» (Azp. 63-4). Aresoko aldaera *estrata* izaten da (Ik. beherago). Honatx Leitzako zenbait adibide: «Orain dela berriro arte etzen bordetara kamiorik; estarta zuloak ziren haritzez, pagoz, urkiz, gaztainez, lizarrez, elurritz edo intxusez baztarretik inguratuak» (Astaitz 00). Añaldeko Femin Lizarragari jaso: «Lazaro ta bere seme Bernardino, “catortzeco” gerran da, gerore, kontrabandoan ibillik ittuen gure atekin da. Gau baten eunda geio mando pasatu zetien Infernuko estartan barrena» (PP 96: 120). Gorritineko Miel Luis Zestauk esana: «Osteun Santutan, Leitzetik Aisora yoan dittok laun salle, ta an eune pasatute, berdinduxek, estartaz estarta bueltan eldu ziela, ze ekusi dikea: biden ertzen tronkue, ta ze pentsatu dikea, amilddu iñ bear duela goittik bera» (Ibidem: 198). Ik. baita ere: (PP 96: 193, 209, 234, 543). ● **jitoan estarta**. Estarta batzuek izen berezia hartzen zuten, bertan gertatu edo bizi izandakoen lekuko baitziren. Lesakolorretako Joxemiel Arregik dioenez, *jitoan estarta* izenekora biltzen omen ziren bere aitona eta beste zenbait “alpar” jokozale amorratu: «Alparren! Eun guzie yokoan in due, ta illuntzeako albientea enteatu izaan zen nonbattetik eta, yoanda etxea bialdu men zittun, baño bestek etxera non yoan zien, kartak artute Jitoan Estartara! Ori dao, Sestoaiñen ta Beñin erriko etxeko tarte ortan, estarta estu illun bet. Or ari in bear do gero yokoan!» (PP 01: 208). ● **estrata**. Pilar Arraigo eta Migel Barandarain aresoarrek azaldu didatenez, *estrata* «gurdie bakarra kabitzen den bidea», edo «bi etxen arten diena» izaten da. Aldaera lexiko hau, beste hainbat bezala, Gipuzkoako hizkeren eraginez sartu bide da Aresora. Honela dio, esaterako, Leitzako Arriango Martioxeren alaba Maria Isabel,

Arruara ezkonduak: «An, Arriango atariyan, goitik bera estrata aundiya baitzan, ta andik bera juten emen zan astua, baño, arrapaladan goitik bera!» (PP 96: 203).

M. Olano

badira bide sorginak: Goikobordako *estarta*

esti. Uztartutako behi edo idiek atzera egin dezaten, itzainak egiten duen deia. «Paulo itzai dabil gaur, “aida, ooo eta esti”» (Astaitz 94d). *aida*.

estiaz. «Contr. de *estierazi*. Hacer retroceder a las vacas. Azk., *estikatu*, *estitu*» (Azp. 67).

estrata. Ik. *estarta*.

estualdi. Larrialdi, larriune. Honatx Pontxito Iurriak esana, Joxe Arribillaga “albiente” zenaz: «Au etzakela yarri beño, neska baterire estualdin bat ordun eman izan bear zeioan ayuntamentuko eskalletan arrapatuta» (Sasizitzulari 89).

estutu. Larritu, kezkatu, arras arduratu. Honela dio Gorritzko Lontxa Zabaletak: «Geo ya asi giñen gazta dexente itten da aiden saltzen gi-

ñun. Da ordun ba etorri zen beste aldaketa bat beieken, Jesus!, kupoak ziela ta, oi zela ta ue zela, denak estutu giñen» (Olano 98: 342). **●estu estu yoan, eon.** Estu-estu, larri-larri joan, egon, ibili. «Sankristabek bi dandak yo ditto. Yendea estu estu die mezara» (Astaitz 94d). «Tomax anoa bizkarrean zuela Leitzelarre estu estu» (Astaitz 94d). **●estu artu, estun artu.** Estu hartu, mehatxatu, presionatu. «Estu hartu: Gogor hartu (Egie esan arte estu hartu giñun)» (I. Ibarra 99: 108). Honatx Tuteneko Praxku Zabaletari jaso: «Frantziko maki koa-drille bat eldu emen zen gaben, ta Luisen artzai ori artu emen due estu, bidea erakusteko, ta ze in dioa?, arri malkarren batetik artute denak goittik bera amillduazi, ta denak bertan akatu!» (PP 96: 592). Itziar Sagastibeltzak esana, Eskolabeneko hilketan parte hartutako ijitoaz (1944): «Gero, andik lau eo bost urtera arrapatu zuen jito ori beste errin baten, ta uste zun Eskolabenekoangatik seitzen zioala, ta estu samar artu zuenen, dena esan omen zun» (PP). Joantxenek Patxiku Alduntzini jaso, Berueteko gaiztaginen kasuaz (1923): «An galderan batzuk iñen zezkioan zibillek eta, orik dena ukatu! Andik sekretarioangana Yoansaratse: “Guk estun artu dittu orik baño, orik ez due kulpik!”» (PP). **●bazzarrak estu.**

etorkio. Etorki. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Irulau gizon trabesan gañen etorkio eta direkzioa autsi in zit Zion ta kurbatik olaxe zuzen zuzen goitik bera abitu» (PP). Astaitzagako Batiste Zabaletak esana: «Martikoneko morroie omen uen Leitzalarreko ardibordan artzai zegoana, ta gaben arditan sekuleko txikizioak inde abisoa emattera etorkio ure Martikonera» (PP 96: 367). Begira zer dioen Pastaingo Miel Barriolak: «Beñ, sei beor sartu omen zien Astaitzeko belatson baten da, gure attayarreba Arroko Gabriel ori, iru pulpa zakukin mandoa kargatute erritik etxera etorkio Astaitzako estarta barrena ta, bin bittarten ze in dioa Astaitzako orik, belatsora ateata beorak bialtzeko eltzaorra yotzen asi!» (Ibidem: 381). Atsotegietako Lurdes Labaieni jaso: «Beñ

atabalero ori bere andrea mandogañen artute ba men tzin, ta uratek izakio, ta erreka batetik pasatzekoan, zubi xar bat emen tzen zurezkoa, ta urek zubigañetik etorkio, ta esan emen zion andreri: Zu irao zattea lendabizi mandogañen, ta ni iraoko naiz gero oñez» (Ibidem: 446). Landabordako Felizitas Zabaletaren lekukotasuna: «Ardin kontun trenbiden kontratan an negoan da, derrepente makine utse etorkio, ta ardik tenbidetik lekutzen asi tte, yuxtutik libratue izaten naiz ni» (Ibidem: 455). Ikus baita ere: (PP 96: 484, 499). **●aikio, bizikio, ekarkio, eldukio, eokio, erabilkio, eramakio, eukio, izakio, naikio, yakinkio, yoakio.**

etorri. «Aptitud natural; facilidad innata para algo» (Azp. 63-4). Nolanahi ere, luze aritua behar du ia iotasun berezi hori ondu nahi duenak. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Ixildu gabe aittu giñen bertotan, atsalde guzin! Ure etorrie!» (PP 96: 168). **●enantz.**

etsi. «Fin, terminación» (Azp. 63-4). Izen edo aditz gisa hartuta, adiera bereziko esamoldeak osatzen ditu. **●etsia eman. 1.** «“Dar fin”. *Arta yorrari etsia eman diogu*» (Azp. 63-4). **2.** Eri dagoena bizkortuko den itxaropenik ez izan. Honela dio Kristobal Olaetxea “Altzate”k: «Ni gaztetan gorrik ekusie naiz. Tetanoa sartu zetzien, da medikuk etsie emanda utzi niñun» (PP 96: 552). **●etsia artu. 1.** Etsia hartu. «Terminar de hacer algo, quedándose con ello tranquilo y en paz. *Tolosako yoan-etorrie ein dugu, ta etsia artu*» (Azp. 67). **2.** «Convencerse. *Ederki kosta zayo gaizoari, baño gaur illen den etsia artu du*» (Azp. 67). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Nik berroitamar garren urten (1950), hamasei urte nittula, paperak arrapatu nittun (...); Jesus ama! illen nitzen etsie artute eondue nitzen, baño nolabatte bizik atera azkenen!» (PP 96: 296). **●ez etsi, ezin etsi.** Ez amorerik eman, ez ametorik egin. ‘Bizilekuren batean ez laketu, ez egokitu’ adierazteko erabiltzen da maiz. Begira zer dioen Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Beti yesten baitzen, tiri-rika tarraka, aal zezaken guzin. Ez etsitzen etxen, erreire etorri gabe!» (PP 96: 167).

etxaburu. Ez etxearen, baizik eta etxaldearen gainaldea adierazten du; penditzan dagoenaz esana batik bat. Honela dio Mikoneko Joanjoxe Kanflankak: «Ez aiz sekulen geiago pasako ez, gure etxaburun!» (PP 96: 81). Joantxeneko Patxiku Alduntzini jaso: «Ala, eldu de attun ori sega bizkarren artute etxera, ta etxaburuko alorren goiko atekatik sartute, beruntzen besakat artotxar billute etorri emen zen etxera» (Ibidem: 95). Musungo Fraxku Sagastibeltzaren adibidea: «Indar ikaragarrie zun [Boxekako Joxemielek]. Beñ Joan Boxekanak eta Astaitzako Joxemartiñ zenak beikin ekarritako erastaldie, or nonbatte etxeburun utzi te, bakar bakarrik tiren ekarrazi emen zioan etxeaño!» (Ibidem: 468). Billartako Maria Sasturaini jaso: «Gero, emen etxeko alorpene, ekusi izane ttozo nolako arri zarrak dien, Gazteluneko etxaburutik onuntza?» (PP 98a: 141). *etxaburu, etxape, garaialde.*

etxaola. Ik. *txabola*.

etxape. Penditzan eraikitako baserrietan, etxetik beherako alderdia (baratze, alor, belatso...) adierazten du. Honela dio Errutizko Lontxa Olanok: «(...) gaberdin etxetik ateatzekoan ze in omen due? Atarin zeuden garbak artute etxapeko sar gañen patu!» (PP 96: 21). Boxekan Kristobal Rekondok esana: «Goikobordako neskakin tratatzen Fermin orrek eta, Leitzalarreko bordatik etortzen neskangana ta, beste mutillen batzuk etxapetik beire eotten. "Goittik bera abitzen denen arrike eman beartzeiu!"» (Ibidem: 169). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Yoan nitzen Astarlara, ta etxapeko alorren garie eritteko lurre iraultzen aizen Martin ori» (Ibidem: 435). *etxaburu.*

etxeatari. Ik. *atari*.

etxetxori. «*Etxe-txori*. Gorrión» (Azp. 67).

etzin. «Acostarse para dormir (aunque no se consiga). *Etzan*, tumbarse para estar. Azk., *etzin*, var. de *etzan*» (Azp. 67). Honatx Billartako Maria Sestoraini jaso, Gazteluneko Batiste hilda agertu zenekoa (1948): «Iratitik belaxe eur zepota baten kontran etzinda zegoala ekusi emen zun gizon ori, baño oso postura

txarren» (PP). Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana: «Auzoan edozeiñek esaneizo: etxe ontan, goiztar ikaragarrik izandu zien gore aurrekoak. Yoantxenetarrak beti goiz, da gaben etzin olloakin baten» (PP 96: 96). Aliñeko Telesfora Azpirozen adibidea: «Ortako, beste semea, Joanito, Xeroren Eduardo operatu in bear zuela ajinetatik eta ure Iruñera eramatten izandute siestara etziñe zen» (Ibidem: 413).

eukio, eukikio. Edukiki. Laguntzailerik ez darman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak, Kontxi Zozaiak egindako grabazioan: «Ba al dakizo ze pasatu emen tzen? Zerri gizena zerretegi ontan eukio, ez?, eta etxekandrek umea ittekoa gizenan tokire pasatu». Honako hau, berriz, Astaitzen adibidea duzu: «Ateratzen nak eta atal aurren hantxe zeoan zerri bargoxta haiñeko bixigue. Ostrillika eukio Donostitik Arakindegiko atarira eta hark ekarri zien» (Astaitz 89). Tolatxeneko Fermin Azpirotzi jaso: «Andik urte betera, allatu dok berrize Korpus eun ori, beti bezela etorri dok Exkubi txistue artute, beño, almiñtek gogoan eukikio aurreko urtekoa, ta etxera ez dik ba biali!» (Sasiziztulari 89). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Andik belaxe eldu da itzai ori, ta ekusi do arrie nola dagoan gurdie pasatu bear zun lekun de: "au're botá'ik ba bate'atek!" eta, asi de kentzen da, azpin kaka inñe eukikio ta esku guzik zikinyu» (PP 96: 208). Garagartzako Inazio Olanoren hitza: «Guk baginñun osaba Ontsalonekoa, "Jainkoa" esaten zioana. Gure amunan anaie zen, da ark diru puxke eukio ordun de, Katalin da orik famili aundie ta mixeri samarren da, amar mile peza eman omen zezkion neska orren atteri, Lontxo Peustenekoari, gero alabakin ezkontzeko itzen eo» (Ibidem: 234). Tolatxeneko Kandido Azpirotzek esana: «-Ez aldok ikusten autubuse, ipurdiz gora iraulie! Periodikoa aldrebes yarrie eukio ark!» (Ibidem: 357). Kristobal Olaetxea "Altzate"ri jaso: «Errezeta bat in zidean, ta "ahí teneis la farmacia" ta ixi ixillik etxera bueltan, deus ekusi gabe. Orduko ya kiñen gañen eukio an! Fasciston orik erosik eukio aike!» (Ibidem: 557). Ikus baita ere: (PP

96: 296, 428, 432, 450, 460, 466, 485). *ai*kio, *bi*zikio, *eldukio*, *eokio*, *erabilkio*, *eramakio*, *etorkio*, *ibilkio*, *izakio*, *naikio*, *yakinkio*, *yoakio*.

eukittu. Eduki. Zenbait hiztunek *-tu* atzizkidun partizipioak sortzen dituzte analogiaz; hala nola: *izandu*, *eondu* edota *eurittu*. Hone-la dio Martin Larrazek: «Aurren mostradore-a; ezkerretara telak eta arropa; ta beian komestibleak; obik izaten zien berriz: aten sartute eskuñeta; da atzekalden kupelak, bodega *eukittu* baitzun Zortzikok» (PP 96: 259). Errementaneko Miel Zabaletak esana: «Kon-tuk atea: gure attek kendu zion ari bizarra urte askoan! Artako're baldarregie zen ure, ta bizarlabana gure etxen *eukittu* zun» (Ibidem: 264). Itziar Sagastibeltzari jaso: «Gero, iñalak inde eziñ ateraz *eukittu* omen zuen, ta ala esaten zun beti: Ni ez sekulen geio, medikutera aña ateatzera!» (Ibidem: 344). Ikus baita ere: (PP 96: 475, 508, 544).

eultze. Erlauntza. «Balkobearen alde batean erle-eultza zegoen eta honen ondo-ondoan jarri zen apez kankailu hau» (Astaitz 85). Honela dio Errezumako Joakin Zabaletak: «Ni ttikitten eultzeri beide ta asko eotten nitzen, erlek ze itten zuen ikusten» (PP 96: 510). Aresoarteko Brijida Azpirotzek esana: «Eztie ere egitten giñun. Gure atte zenak balkobea zabaldu egin zun eultzek yartzeko punte batetik besteraño. Eta etxe ingurun berrogei eultze igoal izanen ziren» (Astaitz 98c). *demonio aultzarmario*.

eultze. *eultze* zaharrak Astaitzagako sutegiaren aurrean

eunargi. Ik. *egun*.

eundaño, eundiño. Egundaino. «*Eundaño*. Contr. de *egundaiño*. Nunca, jamás» (Azp. 67). **•eundiño.** Egundainoko. «Muy grande. *Eundiño*ko amorraie ikusi degu gaur. Sinónima de *sekuleko*» (Azp. 67). Elordin Joantxo Barriolak honako argibide hauek egin dizkit, gorotza zein ilargirekin jo behar den azalduz: «Ilber-rin yotzen bazo ta beste aldea pasatu, txuri txurie ta ariñ ariñe, bate indarrik gabe gorotza. Ta ilberan, kapritxo guzin yotzen bazo gorotz ue, ta, berriz e beste alde baten antxe pillen euki, bez beltza ta eundiñoeko bitaminak dittun gauza ateatzan da» (Olano 98: 340).

eundimundu, eunde mundu. Sekulan, egundaino, inoiz. Esaldi hanpatuetan erabiltzen da batik bat. Honela dio Astaitzagako Batis-te Zabaletak: «Nek Jainkoari ze in diot ba? Eunde mundun ez diot deus txarrik inde!!» (PP 96: 364). Batistek niri esan didanez, ordea, *eundimundu* da berak ezagutzen eta erabiltzen duen aldaera. Ikus bedi P. Perurena-ren beraren *Euskarak sorgindutako numeroak* lanean «ehunda halakoak egin», «ehun da sekulan holakorik!» bezalako esaldiez egiten diren azalpenak: (PP 00: 369). **•eundimunduko.** Sekulako, egundainoko, inoizko. «Hurrengo egunean hau esan zuena bera kolle hortan irixtatu eta bide luzea yoan zen arrastan eta buruan eundimunduko ebakie egin zuen» (Astaitz 04). *demonio munduko*.

eundiño, eundiño. Ik. *eundaño*.

eungiro. Ik. *giro*.

eun gorri. Ehun gorri; ataka beltzean dagoena-ren esaldia izaten da. *Bost*, *hamaika*, *hamalau* edo *mila* zenbakiek bezala, *ehun*-ek ere ugartasun berezia adierazten du euskal usadioan. Honatx Artzikoneko Maria Jesus Gogortzari jaso, gaueko sorginak aipatzen zituen kontakizunean: «Zaude ixilik! Jesuuus! Eun gorri dauku argiezkille yo arte! Eun gorri dauku!» (Olano 98: 338).

eunki. Ehun, tela. Honatx Barungo Maria Jesus Sagastibeltzari jasotako hitz-jokoa: «Ordun

tela “eunkie” izaten baitzen. Ta attek amai esan: alkandorak euneako bakarrik ez, gabe-ako e bear din!» (PP).

euntzale. Ehuntzaile, ehungintzan aritzen dena. «Liñoa hari bihurtzen zutenean Lekunberriko Anatxoneko Oxaakin ehuntzaleak eramaten zuen eta ehunezko ohial ederrak ekartzen zituen bueltan» (Astaitz 94d).

eupetakoko. *Eup!* deituz egiten den diosala. «Garai hartan etzen poxpororik eta soskorrekin bizten zuen zigarroa. Egun batean badie soskorra sukaldeko suan biztuta atarire eta atee-tan auzoko bat eupetakoka» (Astaitz 99a).

eur. Egur. ‘Arbolaren materia’ eta ‘materia horren erregaia’ esan nahi du berez, baina, metafora gisa: astinaldi, zigor, paliza. ●**eur beten.** Egur batean, berebiziko ahaleginean. Honela dio Pastaingo Miel Barriolak: «Urrengo eune zen: 18 de Julio, ta gu, etxen azpiko belatso artan belarren! Zorri añeko motikoak oañik, nik zortzi urte besteik enun de! Gu belarren ai giñela asi zien: Aisoko mendittik tiatu, emendik tiatu! Aisokotik tiatu Leitzekotik tiatu! eur beten» (PP 96: 381). ☞ *aballe*. ●**eurren artu.** Egurrean hartu, egur eman datorrenari. Elordin Joantxo Barriolaren adibide honetan zehazki ‘harrika eman’ adierazi nahi dizu: «Ortako, aurretik prestatue eukio dena: mutill saill bet Olaberriko zubin ta bestea Astibiko zubin yarri dittok, eta bestek goittik bera eurren artu die, ta Landabordako alorra bera laxterka Azpiko errota aldera» (PP 96: 450). ●**eur eman.** Egur eman, gogor jo, zigortu. Honela dio Tolatxeneko Kandido Azpirotzek: «Gero beste gauze bat ere baiuen ordun, herrie hutse huen, ez huen pisurik, antamollik ere ez, tabernetako musikik ere ez, fabrikeko soñurik ere ez eta sankristabek soka bizkarretik yartzekoan mihie pixkoat muitzen bazien “kan” herri guzittik aditzen huen [ezkille]. Orain ez, eurre eman eta halare gutxi aditzen dok» (Astaitz 92). Gorriteneko Miel Luis Zestauri jaso: «Arrezkeoztik asarre ibiltzen emen ittuen [leitzarrak eta aresoarrak] elkarren

arten. Leitzarrak esaten emen zeioan: “urrengo urten ez sartzeko Leitzeko base-rritan, bestela eurre emanen zioala”» (PP 96: 100).

eurittu. «*Euritu*. Llover» (Azp. 63-4). ☞ *erabakittu*.

eurketa, eurreta. Egurketa; egur karreto edo lorra. Tantairen bat eraisten zenean, *lardai* izeneko bide pikoetan behera egiten zen garraio hori. Honela dio Auzmendiko Fermin Lazkanok: «Beñ golden ai giñela eurie eraso zion, da ala etzitzekela ba ari, ta eurketara yoan giñen» (PP). Astaitzagako Bernardo Zabaletari jaso: «Lazarok astoa utzitte, eurketan ibiltzen tzen. Astakarga bakoitzeko ainbeste diru, ta arkin apaltzen tzun askotan Arakindein» (Sasiziztulari 88). Miltxoko artzainaren bertsoetan, honela: «Adio Gorritaran / da Otsango Erreketa. / Berriz diot adio, / aspertu naiz eta. / Lau urte destierro / batean beteta: / Noizbaitt larga bear nun / orko eurreta!!» (PP 96: 44). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Beñ, itzaie omen zebillen Gorritzundik gurdikin Tardora eurketan; emen bazen Luziano Zarauztarra esaten zioan kontratiste bat; idik Tardon eukitzen zittun de, aren idikin omen zebillen itzai ori» (Ibidem: 208). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso: «Emen Erasoten, auzoko mutill betzuk, eurretan ibiltzen giñen erre, ta andik onontzen gurdin yarritte, bertso kantari etortzen giñen askotan» (Ibidem: 496). ☞ *arbiketa, ardoketa, artoketa, belarketa, bizkar-keta, esneketa, epuruketa, gorozketa, ikazketa, irinketa, ixtorketa, oteketa, porlanketa, trabesketeta, urketa*.

eurraldi. Egurraldi; moztutako edo moztu beharreko egur saila. Begira zer dioen Boxekan Inazio Rekondok: «Martíñek esan dit yoateko. Or artu dula eurraldi gogorra zerratze-ko» (PP 96: 143). ☞ *arraialdi, arbolaldi*.

eurreta. Ik. *eurketa*.

eurtzi. Ik. *iurtzi*.

euskara. Ik. *euskera*.

euskera. *Euskaz itzein, euskaz in, euskaz ikasi, euskaz galdegin...* adituko duzu. Horrela aditu du Iñigo Ibarra ere: «Euskaz: Euskaraz» (I. Ibarra 99: 109). Hizkuntzaren izena aipatzerakoan, ordea, *euskera* esaten ohi da gaur egun, *euskaz* haren baitan *euskara* ezin kausituko balitz bezala. Halere, 1978. urtean Joakin Lazkanori Argentinan egindako grabazioan, honela aditzen da: «Anjeles: beti seitzetiozue euskarari oor? Seittu in bear diozue e!, gañuken galduko da euskara». Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esan didanez, berriz, «Aisok arrunt ezberdiñe do euskara». Echaidek Areson «éuskaaz itzeitten dét», jaso zuen; baina Azkaraten, adibidez, «éuskeaz» (Echaide 89: 261). Idatzizkoetan beti ere *euskera* azaldu zait: «Garai artan Sarasaten euskeraz itzegitten zen ba» (Mikela 95). Kristobal Olaetxea «Altzate»^k esana: «Ekusi negoan, ta: “bai bai, onek tetanoa dauke” esan zun olaxe, Oyarbide orrek, euskeaz, yakiñe, euskaltzale amorratue baitzen» (PP 96: 553). Ikus *euskea* baita ere: (PP 96: 557, 570). Bestalde, hitz honen lorra dela eta, honatx Sebastian Irurtia maisu zaharrak esana, gerra garaiko giroaz: «Goizuetako Alorzarretako Luzio eta biok heldu ginen trenez (Plazola) Iruñetik Leitzara. Luziok euskara besterik ez zekien eta euskaraz hitz eginez heldu ginen. Lekunberritik Huitzira bidean soldadu bat etorri zitzaigun eta esan zigun erdaraz hitz egiteko. Nik esan nion nere lagunak ez zekiela euskara besterik. Orduan soldaduk esan zuen isiltzeko. Luziok esan zuen bere amak hizkuntza horixe erakutsi ziola eta [ez] zeukela isildu beharrik. Orduan soldaduak eta nik elkar hizketa hau izan genuen: -Ese idioma, está prohibido. -No, no está prohibido. -¡Sí, está prohibido ¡Si siguen hablando en vascuence les saco en la próxima estación y les fusilo a los dos! Eta handik Leitzako estazioraino isilik etorri ginen» (Altaffaylla 86-I: 362).

eustalle. Eustaile. Zerri hiltzean, aziendari hanka, buztan edo belarritik eusten dionaz esaten da: «Goizean etortzen dira harakina eta zerri eustaileak» (Astaitz 85). Astaitzek be-

rak dioenez, «zerriri euste aldea gosarie izaten da. Hala da usarioa» (Astaitz 03). Hone-la dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Beste baten, berriz —bai, kasoak pasatze ide—, denak yuntatu giñen [zerri-iltzea] baserri betea da, zerri aundie zen, zerrama aundi bet! Da eustallek eta denak gero, kafek eta kopak artute, lasai! Zer da gero ta, zerrie irausi!» (Olano 98: 335). *☞ eutsi.*

M. Olano

zerri hiltzea Gorritz baserrian: David Sestorain laban sartzen, eta *eustalle* lanetan aita Xanti, anaia Mikel eta osaba Joxe (1990-12-15)

eutatu. Eguteratu. «(Contrac. de EUTERATU?) Ventilator, solear. *Ideki ganbarako leioak, euta dain*» (Azp. 63-4).

eutera. Egutera. Hegoaldera begiratzen duen mendi hegia; urtean zehar eguzkitan luze egoten baita, nekazaritzarako eta etxebizitza eraikitzeke egokia izaten da. *☞ ospel.*

eutsi. «Agarrar, sostener algo para que no se caiga, o se escape. Azk., asir, agarrar simplemente» (Azp. 67). *☞ eustalle.*

euzkittu. Eguzkitu. «Euzkitu. Salir el sol. *Euzkitu baño len, yekitzen naiz egunero*» (Azp. 67). *☞ erabakittu.*

exkel. Gaitzak itxixe utzi duen begia. Azpirotzek beharbada gehiegi zehaztu zuen: «Begi exkela. Miope» (Azp. 67). *☞ katsu, maxkel.*

exkixu. Ik. *ixkixu.*

exkurrabe, eskurrabe, eskerrabe. Eskribau, notario; erdarazko *escribano*-tik. Gaur *Exku-*

rrabenborda dena «Escribano-borda» izenez ageri da XIX. mendeko eliz erroldan. Honela dio P. Perurenak: «Leitzen *eskurrabea* esaten zaio gazteleraz *notario* delakoari» (PP 96: 486, 4. oh.). Azpirotzek honela dakar *argitzapen* sarreran: «Aclaración. *Tolosara eskurabengana yonan da, baño ez omen dio argitzapenik eman*» (Azp. 67). Honatx Astaizagako Mikela Labaienek esana: «Orduko exkurraben nes-kamea, Praxke, gustatzen omen zetzion, be-ño berari tutik esatea ez atrebitzen!» (PP 96: 486). Benito Astibia “Luxe”ri jaso: «Ta, es-kriturek ittea etorri te, exkurraben etxen ze-goan neska eder bat, Benita» (Ibidem: 422). «Miel Antonio galtzarbea bete paperekin ex-kurraberengana semeak ezkondu behar duela eta testamentua egitera» (Astaitz 94d).

exporta. Antza denez, hitz hau zuzenean latin *sporta*-tik datorkigu; gazteleraz *espuerta* eman du. Zenbaiten ustez (Txartikoneko Pe-llo Astibiaren ustez, konparaziora), *measaski*-ren sinomimoa da: obratarako erabiltzen zen saski mota, gaztain-zumitzezkoa (aurrena) edo gomazkoa (berriroago). Beste batzuen esanetan, berriz, neurri ttikieneko saski mo-ta da: Elordin Joantxo Barriolak adierazi dit intxaurrak, hurrak eta antzeko gai xeheak eramateko erabiltzen dela. *gorotz saski, me-asaski, obisaski*.

exur goiaga. Ik. *goiaga*.

ezaitsu in. Ez aditu egin, “hacerse el sueco”. Honela dio Pastaingo Miel Barriolak: «Aizu Kosme, lengo euneko orrekin sartu diezu zi-ri er samarra!! / Kosmek ezaitsu inde, segi berrize arraultze saltzen» (PP 96: 386).

ezarin ezarin, exarin exarin. Ezarian-ezarian, oso piskanaka. «Banabarrak ezarin egoste-ko» gomendioa egin dit Gazpilloko Marian-jela Lasartek. Begira zer dioen Mikoneko Jo-anjoxe Kanflankak: «Ganbarako eskailburu ortan, tximini kontran, sekuleko artalasto pi-lle eotte uen da, azkenen beste aldeko sue exarin exarin pasa dok unuzkaldera ta arta-lastok su artu duenen, ganbara guzie kixkali seittun» (PP 96: 400).

ezauntza. Ezagutza. «Conocimiento. Conoci-dos. *Donostian ezauntza asko ditu*» (Azp. 63-4).

ezbaita. Eztabaida. Tolatxeneko Kandido Azpi-rotzi hartuak dira heldu diren bi adibideak: «Geo, nik ezbaita bat eo izandu nien, ta Lei-tzeko fabriken asi niñuen lanen» (Sasiziztula-ri 90). «Españiko gerrondoren, Europakoa as-tera zila, Azaña ta Largo Caballeron ta orin arteko ezbaitak puri purin zeudela, atsalde baten Artxikoneko atarin euzkie artzen eokio Klaudio Largo, gure anaien atautxie, ta bere semea, Miel Largo, beren zapaterozko manta-lurrekoarekin da guzi, ta andik pasaeran Jo-xemari Zinkok: “Mira: dos Largos y ningún Caballero”» (PP). Herrian ez da, oro har, *ez-baita* erabiltzen, eta baliteke Tolatxeneko ere-dua izatea; honela jaso zuen Kandidoren anaia apezak: «*ezbai*. Sinón. de *eztabaida*. Dis-cusión: *ezbairik gabe jo zuen*» (Azp. 81).

1 ez besteak. Esaldi pribatiboak osatzeko loku-zioa, Nor edo Nork kasuetan: «Todos me-nos... *Ni ezbesteak etorri ziren* “vinieron todos menos yo”. *Nik ezbesteak yan zuten* “comie-ron todos menos yo”» (Azp. 63-4). Lesakolo-rretako Joxemiel Arregik esana: «(...) denak ola yaso zuen dirue, Beiñes orrek ez beste guzik» (PP 96: 151). Kristobal Olaetxea “Al-tzate”ri jaso: «Gero andik Barreneko errire etorri emen zien gurasoak, eta or yayoak die ni ez beste gañeko senidek» (Ibidem: 550).

●**ez bestetan.** Aurrekoa bezala, Zertan, Non edo Noiz kasuetan. «(...) arrosarioa erreza-tzerakoan burutazio txar guziak kendu eta Amabirjiñan bestetan etzela pentsatu behar» (Astaitz 95). Honela dio Goikobordako Feli-pa Aierdik: «Ta iruroita amazpi urtekin artu emen tzun lendabiziko aspirina. Medi-kue ume ittekoan bestetan ez emen tzun ikusten, da ordune medikun ankasoiñuk su-matzen zittunen, umea atzera yoaten emen zetzion!» (PP 96: 439). *ez gañekoak*.

2 ez bestea. «Más que... Se emplea para recalcar el adj. calificativo, repitiéndolo. *Txoraa, ez beste txoraa*. Loco, más que loco! *Txoraa, ez bestea!*» (Azp. 67). «Tontoa ez beste tontoa» (I. Ibarra 99: 109).

ezereza. «Inútil, simple» (Azp. 67). Leitzan gehienetan *deus* erabiltzen bada ere, badirudi *ezereza* ezaguna dela ‘ezdeusa’ esanahian. Honela ageri da Bonaparteren ondareko dotrinan: «Espiritu Santuc (...) ecer ecetic criatu zun anime bat» (Pagola 95-II: 581).

ezereztu. «Asimplarse, atontarse, inutilizarse. *Oso ezereztu de gizon ori*» (Azp. 67).

ezeze... ere. Ez eze... ere, ez ezik... ere. Emen diozko esaldiak osatzeko lokailua. «No solo, sino que también. *Ni ezeze, besteak ere etorri ziren* “no solo yo, sino que también los demás vinieron”. *Nik ezeze besteak ere yan zuten* “no solo yo, sino que los demás comieron”» (Azp. 63-4). Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Etxea ez eze ezkongae re billatuko’it nik» (PP). «Mundun? Mundun ezeze ezta Txinan ere!» (Astaitz 82). Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «Praxka aurren yarri ezker, au ezeze, errotarrie’re tiako nikek!!» (PP 96: 486). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Negubiden goizero yoanda, etxeko ardin atea ezeze, auzokoan ardibordatako atek e berak irikitzen zittun» (Ibidem: 528). **●ezetzik ere.** Ez ezik... ere. Honatx Barungo Hilario Sagastibeltzari jaso: «Erriko etxea ezetzik, baserri aure bastante mendeatue izan bear zuen Gortzaundiko orik» (PP 96: 338).

ezeztatu. «Quedarse indeciso, dudando. *Ezeztaturik gelditu nintzan*» (Azp. 63-4).

ez gañekoak. ‘Ez gainerakoak’. Esamolde pribatiboa, *izan ezik* delakoaren baliokide izaten dena. Honela dio Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak: «Nek ikasi nezkion [bertso] batzuk, baño irulau ez gañekoak aztuk dauzket» (PP 96: 43). Benito Astibia “Luxea”k esana: «Estebenea (sic), Zapatenea, Eztebeneko errie, Errementane, Urto Txiki, Astibigoikoa, Salakortea, ... orik denak Juezanak zien, da sui orrek Eztebene ez gañekoak denak saldu zittun, lau sosen» (Ibidem: 421). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso: «Ameriketara zebillera Elizondoko misiolari batek patuk ere bazien, ber-

tso oso polittek; beño aztuk dauzket oaiñ, bat edo beste ez gañekoak» (Ibidem: 496). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Goroldioak ez gañekoak izketan bazakiele garai artan, da etorri emen zetziola otsoa astoari, ta ola itzeiñ emen zioala elkarrei: –Agur agur astoa! / –Ongi etorri otsoa. / –Yatekorik ez dut baño / tori ardo gozoa. / –Ez nao ni egarririk, sobra nago gose, / gaurko nere afari, zure buru belarri» (Ibidem: 515). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso: «Sekuleko ardi salle izan bear zuen Barunen ordun, ta ardi oitan beibakarra omen zen xar bat, ta ure ez gañeko guzik denak garbittu omen zittun otsoak» (PP 00: 58-9). *ez besteak. gañekoan.*

ezinsoprittu, ezinsuprittu. Inbidia, bekaizkeria. «*Ezinsoprittu*. Tener envidia» (Azp. 63-4). «Ezin suprittue: Enbidiaz lehertzen, jasan ezinik» (I. Ibarra 99: 109). Orreaga Ibarak ere jaso du Ultzama aldean, baina jatorrizko ulermoduaren, hau da, ironia bihurtu gabe: «*Ezinsoprittu*: No pudiendo aguantar el dolor. *Ezinsuprittu du*» (O. Ibarra 97: 165). Honela dio Boxekan Katalina Recondok: «Neskatxeta joan (sic) Gorritzane, ta ezin soprittue izaten zen ordune, batekin da bestekin da, Urbitako orik gaizto amorratuk baitzien ba, ta dena kaskaildue utzi emen zuen mutille, ta etxera ekarri emen zuen, baño belaxe ill emen zen» (PP 96: 67). Martin Larrazek esana: «Ark yakinkio zeatik erretzen nun, da ezin suprittu» (Ibidem: 257). Kristobal Olaetxea “Altzate”ren lekukotasuna: «Gure atte, beak esaten zunez, amairu urteako asi zen lanen. Plazao-lako kanalek itten, ta beste añeko yornala ematten emen zeioan, aundiri añekoa, mutiko bizkorra zelako, ta bestek ezinsuprittue artu» (Ibidem: 549). *bekaitze, soprittu.*

ezinsoprittukeri. «Envidia» (Azp. 63-4). Azpirotzek aurreko *ezinsoprittu* hura aditz gisa itzuli zuen eta, ondorioz, *ezinsoprittukeri* hau behar zuen izen bat izateko. Baina argi dago aski genuela harekin. Gazpilloko Marianjela Lasartek, adibidez, honela azaldu dit bekaiz-

kerie hitza: «Ezinsoprittue, ezineramana». *☞ soprittu.*

ezinsuprittu. Ik. *ezinsoprittu.*

ezkami, ezkabi. «*Ezkami.* Láminas radiales del sombrero del hongo» (Azp. 63-4). Ontto helduaren azpialde berdea, Gazpilloko Marianjela Lasartek adierazi didanez: «Ezka-bie kendute prejittu giñun». Begi eman onttoak ez duela «lámina»rik; gibelurdinak bai, ordea.

ezkanda. «Orilla, borde de una superficie en tierra, con depresión rápida a su lado, o talud. Azk., *esponda*» (Azp. 67). Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Ta borda mendin kontra iñe izan, da gañekaldetik ez-kanda zun, tellatue baño goraxego, ta ez allatzen da, eskallea patu due ezkandatik tellatue, ta ya goiko egatzeraño allatu zenen, eskallea malle autsi zitizion» (PP 96: 435, 13. oh.). Honako honetan, mendi-bide baten *ezkanda* aipatzen da: «Baziren batzuk buruz yokatzen zutenak; harrike ematen ziotenean lastargie bota eta bera ezkandapean gorde eta harrikelariak aurrera iragotzen zirenean berak atzetik harrike eman» (Astaitz 01c).

ezkaratze. Ezkaratz, etxe sarrerako gela zabal. Honatx Boxekan Kristobal Rekondori jasoa, Bernardino Arrieta «Urto» trenak harrrapatu zuenekoaz (1938): «Ze ustezo, ze karga zula arrek! Akordatzen naiz erki ze komedik ikusi giñuzen biden. Ez nai ordu, baño Ayeneko ezkaatzera ekarri ta an utzi giñun» (PP). «Sarreran, ezkaratzean, lurrezko ontzi haundi bat lehenago olioia edukitzen zutena» (Astaitz 94d). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Antxe sartu emen zuen ezkaratzen. An ben enborrakin aztarrike zebiltzela, etorri de Praxke ori esneketatik, eta iru atxaure ekusi dittunen ezkaratzen, izutute eskalleak gora abittu omen zen» (PP 96: 486).

ezkarda. Egur egitean sortzen den ezpál ttikia, edo egurretik zintzilik gelditzen dena; etxean aurreneko sua pizteko, *ezkarda* multzo bat

izatea bezalakorik ez dago. Honelatsu azaldu didate Elordin Joantxo Barriolak eta Patziku Perurenak. Gazpilloko Marianjela Lasartek, berriz, *ezkarda* «egur printze» dela esan dit.

ezkatari. «Hilo que emplean los zapateros para la costura de la suela de zapatos» (Azp. 63-4).

ezkille. Ezkila. Herriak oraindik oso gogoan izaten du Joxemiel Gogortza Orkin «sakristabe» zena (1884-1972), besteak beste ezkila jotzaile aparta baitzen. Ikus Astaitzen «Pezta bezperako ezkillék» artikulua, 1992ko *Plazaolan*: «[Sankristabek] Goizeko seiterdietan yotzen zuen argiezkille. Ilunabarrean amaiezkille. Meza nagusie yotzen zuen alde batera, bezperak bestera eta prozesioa bestera. Agoniokoa, hillezkillek, ezkille botatzea, mezerdiko dandak, elizekoak emattekooan, errezkille, kandela...» (Astaitz 92). Honatx Joxe Iturrarte amerikanoak esana, «sankristabe» zenaren doinuak gogoratuz: «Era un artista que tenía sogas por todos los laos (sic). Nadie será capaz de recrear los ritmos que él hacía en el campanario de Leiza: cuando había algún incendio: su ez-killek; cuando caía una vaca, y había que ir a comprar la carne para darle algo de dinero al bordari, ya se sabía; cuando venía San Miguel, y había que salir a Altzu, ya se sabía; cuando fallecía alguien, se sabía si era hombre o mujer, o párbulo; después argi ezkillék al amanecer y ama ezkillék al anochecer, para retirarse, todo se sabía en el pueblo gracias a los ritmos de Joxemiel. Era una maravilla» (PP 96: 574). ●**abemari ezkille.** Abemari ezkila. «El «ingurutxo», con txistu y atabal, «txistua eta danborra», habría el baile vespertino del «zaldunita» o domingo de carnaval [de Areso], que finalizaba al tañido del «abemari ezkille» o toque de oración» (Irigoién 86: 57). ●**agoniezkille.** Hil ezkila. Honatx Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa, 1932 urtean Leitzalarrean hildako Xixilio Mujika ibarratarren heriotzaz: «Igandea, Pazko maiatze-koa zen. Leitzeko kanposanture ekarri zuen

gorputze, ta argi ezkilllek yota ondoren Joxe Mielek yo zun agoniezkille, yeki giñenen yakinddu giñun zeñ iltzen» (PP). *agonio-ko*. ●**amezkille**. Amai ezkila; eguzkiaren argia gorabehera, arratsaldeko zortziak inguru izaten zen. Gazteak (batik bat neskak) etxera erretiratzeko deia zen. Honela kontatu dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Udan beranduxeago yotzen zen, eta negun askoz e abudogo yotzen zuen: “Amezkillen etxea!”». Honela dio Joan Rekondo “Sasa”k: «(...) ordun baakizo goiz erretiatzen baigiñen iandetan: amezkilllek yo ezkeo, settun etxera!» (PP 96: 368). Juan Garmendia Larrañagak, berriz, «toque de oración» itzultzen du, Benito Astibiari jasoa (Garmendia 98-VI: 346). *keda*. ●**argiezkille**. Argi ezkila, goiz ezkila. «El toque de campanas del alba. *Argiezkille yo do*» (Azp. 63-4). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak jakinarazi didanez, egun argitzea argi ezkillarekin iragartzen zen, seiak aldera: «sakristabek yotzen zuena zen. Sorgiñeri ta, ortan bukatzen zitzioan indarra». Honela dio Sorobarrengo Miel Sukuntzak: «Eta goiz baten, [Tomas “Barun”] belatsoan belar ebatten ai zela, argi ezkilllek aittu zittunen, ala bota omen zeioan eliz aldera beire yarritte: Tomaxengatik esaten ai de / yendea gauze txar franko; / Fallorik etzun pertsonarikan / ez da mundure jaioko. / Erri otan’e ekusten die / Hamaika ni bezelako: / bi gurdi terdi belar ebakik / apeza yeikitzerako!» (PP 96: 184). ●**aur ezkille**. Haur ezkila; haurra hiltzean jotzen zena. «Haurrezkille: “aingeru-zerure, aingeru-zerure, aingeru-zerure...”» (Astaitz 92). ●**errezkille**. Erre ezkila, su ezkila; danda motx eta azkarrekoa izaten zen. «1929-ko apirilaren 18an eta 19an sute izugarria izan zen Leitzelarren. Norbait luperrrie egiten ari zen eta erreloa biztu. Haize haundie zebilen eta prasak larrera eramane eta mendiari su harrazi. Gero sue indartu zenean haizeak illakiak hartu eta kamioa eta erreka airean irago eta Ezkurmendiri su harrazi zion. Errezkille yota yende asko yonan zen sue itzaltzea

baño ez zuten deus egiterik izan, sue indartue eta haize haundie baitzebilen» (Astaitz 90a). ●**gauezkille**. Gau ezkila. «*Gauezkil*. Toque de campanas del Angelus de la noche» (Azp. 63-4). ●**goizezkille**. Goiz ezkila, argi ezkila. «*Goizezkil*. Toque de campana del amanecer» (Azp. 63-4). ●**suezkille**. Su ezkila, erre ezkila. «*Suezkil*. Toque de campanas a fuego» (Azp. 67). Astaitzagako Batiste Zabaletak esan dit, ordea, ez duela inoiz *suezkil* aditu; beti *errezkil*.

ezkillebotatze. Ezkila botatze. «Toque de campana por persona nacida en el pueblo, pero fallecida fuera. A continuación de la Misa Mayor del domingo. El llamado *seizio*, desde la iglesia hasta la casa nativa del difunto. Integrar solamente las mujeres» (Azp. 67).

ezkilletorre. Ezkiladorre; elizako dorrea. «Garai hartan ezkilletorren altabozak ziren eta meza, arrosarioa, sermonea eta edozein elizkizun herri guzitik entzuten zen» (Astaitz 90b). «Martin Karrerak Ibarrako elize barrokoko ezkilletorrea egin zuen» (Astaitz 01a).

ezkotu. Belar edo hosto ebaki berriari hezetasuna eman. Pontxito Irurtiak esana dakit: ardiei jaten eman aurretik, artzainak lizar hostoa *ezkotu* egiten du, ur pisko batekin busti alegia, aziendari sikuegi gerta ez dakion. Bestalde, Elordin Joantxo Barriolak esan didanez, lainoak *ezkotutako* belar ebakiberria metatu egin behar izaten da; gero atzera eguzki denean, meta urratu eta berriro belarra zabaldu. *txorroitu*.

ezkursari. Ik. *sari*.

ezkutatu, izkutatu. Ezkutatu. «*Izkutatu*. Perdersen de vista o por la lejanía, o porque se ha interpuesto un obstáculo. Escondese. *Gorde*, en Leiza, esconder, esconderse» (Azp. 67). Azpirotzek azaltzen duen bereizketa hori ez da estu-estuan hartu behar. Halere, izan badira argudio horrekin bat heldu diren esaldiak; honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Miltxoko alabak, Mikela Zabaletak, (...) zaldigurdin zila, Altzuko errebueltan ezkutatu baño lenago, Leitzeko errire beide yarri tte,

esan emen zun: “Adio Leitze, hasta la nunca!”» (PP 96: 45). Bestalde, P. Perurenak jakinarazi dit Goizuetan *eguzkia giriztu* esaten dela, ‘gerizatu, gorde, ezkutatu’ alegia. *☞ gorde*.

ezongi egon, ibili. Ongi ezik, gaixorik samar egon, ibili. Honatx Goizuetako adibidea, P. Perurenaren hitzetan: «Zenbat aldiz ez ote ditut aditu, Goizueta aldeko amon sorgin haiek elkarri egiten zizikioten ateraldi xalokak: *Ezongi samar nabillan atzenaldin! / Ez intzenan ba, exurberrittuko!?*» (PP 01: 261-2). *☞ ongi, ongittu*.

ezpanda, ezponda. Alor ertzeko belar zerrenda, Astaizagako Batiste Zabaletak adierazi didanez. Arriango Lontxo Lasartek esana dakit, berriz, bere etxeko behia belargune horretan jiratzen zela, area alorrean barrena pasatzen zutenean. «*Ezpanda*. Terreno para hierba que rodea por todas o alguna parte cierta superficie de terreno dedicado al cultivo de maíz» (Azp. 67). Honela dio Astaitzagako Batiste Zabaletak berak: «Ez, alor ertzeko ezpandan itzal erra ikusi dit, eta ortxe etzanda egin beait nek [siesta]» (PP 96: 88). Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana: «Ta, Joxakin Ozparrungo ori berriz, aldaroka geldittu omen alorburuko ezpondan» (Ibidem: 96). Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jaso: «Alkar jo baño pixkoat lentxeo, tap!, atera emen zetzioan ezpandan gañea» (Ibidem: 398). Kristobal Olaetxea “Altzate”ren lekukotasuna: «Atarin ezponda ttiki bet izaten giñun, ta, amak esan zien olaxe: “ebaki zazo atariko ezponda orixe”» (Ibidem: 552). Iruñagako Domingo Mariñelarenak esana: «Alaxe yarri nun [gurutzea], gure alorreko ezpondan, bide baztarreko koskagañen, masa inde pixkoat paitan seu-retue» (PP).

ezpañetako soñu. Ezpainetako soinu, harmonika, aho soinu. Begira zer dioen Altzateko Maria Olaetxeak: «Kristobal [Lesakeneko] ori, Gartziarena aizkolarin aman anaie zen, mutiltzarra, ta ezpañetako soñue ongi yotzen tzun, bodatan da asko ibiltzen tzen; ordun ezbaitzen akordeonik oain bezela izaten,

da Errutizkoak ezkondu zienen e, ure zuen soñu yotzen» (PP 96: 537). *☞ musu gitarra*.

ezpartzeri. Ik. *espartzeri*.

ezpata. «Generalmente la “gurdía” se empleaba para acarrear grandes cantidades de hierba, por lo que para sujetar el gran volumen de la carga estaban las “ezpatak”, que eran dos grandes piezas verticales de madera reguladas por unos agujeros para sujetar una tercera pieza horizontal, la “agaa” (sic), que hacía de tope a la mercancía» (Fagoaga 74: 434). Honatx zer dioen Ezkurreko Kasteneko Miel Mariezkurrenak, Eskolabeneko Juan Miel Arribillagaren heriotzaz: «Ark atte Berastein gurdin gañetik eroritte ille zun: gurdie kargatzen ai zela, beik moittu, ta erorite ezpata sartute il zela esaten zun» (PP). *☞ taketa*.

ezponda. Ik. *ezpanda*.

eztai. Eztei. Beti ere plurala erabiltzen da: *eztaiek die Martinen etxen*. Honela dio Benito Astibia “Luxea”k: «Eztaieta yoanak giñen, “ez giñikek erregalo txarrakin yoan bear” ta, Paxegonetik manddarea artute yoan giñen» (PP). «Etxe batean eztaiak zituzten eta bazkal ondoan seme ezkonberriaren ama leihoetik ikusten zituen guziak gonbidatzen ari zen kafea hartzera» (Astaitz 95). «Gero Miel Joakin eztaietara konbidatzen zuten» (Astaitz 96a).

eztaka. Hainbat zereginetarako erabiltzen zen motxekai ttikia; gaztelaniazko *estaca*-tik. Honatx Benito Astibia “Luxea”ri jaso, pagoenbor bat Albiñon behera lorrean jaitsi zue-nekoaz: «Metro paren bat tiatu te geldiazi itten nittun beiek, ta eztakek sartu azpikaldetik; berrize, metro paren bat tiatu te eurre bera ez yoateko eztakek sartu!» (PP). Urriztimiltxoko Joxe Zestauk esana: «Gorek tiatu emen zien [palenka] sekuleko bidetan, ta gero bestek tiatu emen zien ta, ze iñ omen zeioan?, gurek tiatu zun lekun sartu besten eztaka juezak, aldrebes!» (PP).

eztera. Geztera. «Todo el complejo de canal, pequeña presa, salto, piedra de afilar, edifi-

cio donde se trabaja» (Azp. 67). Juan Garmendia Larrañagak, berriz, «piedra de afilar» itzuli zuen *deztera* edo *eztera*, Tomas Erbitiri jasotako argibidearen arabera (Garmendia 98-VI: 539 eta 545, hurrenez hurren). Beraz, badirudi *eztera* izenak biak adierazten ahal zituela: tresnak zorrozteko sistema hidrauliko osoa, batetik, eta gurpil itxurako zorroztarria, bestetik, Azpirotzek *ezterarri* deitzen diona. Gutxienez, bi *eztera* leku izaten ziren garai batean: Erasoten, Eztebene aldeko borda batean omen zen *eztera*; aizkorak, segak eta abarrekoak zorrozteko modu industrial samarrean erabiltzen zen. «Aizkora ezteran zorroztu eta gero zorroztarritz apixarra atera» (Astaitz 99a). Bestea, Gorritzaranen izaten zen; honela dio Zentraleko Manuel Intxaurrendok: «Eztera martxan ezagutu nun nik emen, eskolara etortzen giñenen mutikoak, koskortuk, amabi amairu urtetan. Basumeneko bordatik eskolara oñez ibiltzen giñen da, beruntzen da goruntzen'e, presako uren konporta irikitte eztera martxan yarrrik gaude beñ baño geioatan!» (PP).

ezterarri. Geztera harri. «La piedra movida por el salto llamado *eztera*» (Azp. 67).

ezteratu. Gezteratu. «Pulir, desgastar, hasta afilar el hacha. No es propiamente afilar. Azk., *geztera*, aguzadera, piedra rotativa de afilar; *gezteratu*, afilar en aguzadera» (Azp. 67). Beraz, Azpirotzek aipatzen ez duen *zorroztu* zen «propiamente, afilar». Honela dio Zentraleko Manuel Intxaurrendok: «Tardotik etortzen zien onera. An, atariko sutegi artan aizkorak inde, onera ekartzen zittuen ezteatzera. Zaldin artu aizkorak eta, onera ekartzen zittuen, ezteran pasatzera. Majiñe bat aldiz ekusie nao Ervittitar orik, aizkorak zaldin artute onera eldu diela!» (PP). Auzmendiko Fermin Lazkanok esana: «Ni mutiko ttikie nintzela asko ibillie bainaiz ba Putzenbordan. Aizkolgillek zien orik bai. Aizkorak Putzenbordan egin, eta Zentraletik beraxeoko eztera zar ortan esteratzen (sic) omen zittuen» (PP). *apixar, eztera*.

M. Olano

Astaitzagako eztera

fanfarron. Fanfarroi, arranditsu. Gaur egun Areson eta Leitzan *f*-dun aldaera gailendu da, baina garai batean *panparron* edo *panparrobe* esaten zen; honatx “Aresoarren bandera” izenekoan: «Iotei egunean, / Gonbittearen biltzean, / Ustez panparrobe zebiltzenak / Errekaldean. / Andikan etxeratzean, / Batzuek gora aidean! / Porte ederrak atera ttue / Ibiur aldean!» (PP 96: 101).

fanfarronkeri. Fanfarroikeria, hantuste. Hone-la dio Itziar Sagastibeltzak: «Ayuntamentuko batzarrea in zuenen yoan omen zen amerikano ori, ta denak eserite izketan zeudela, bi eskuk maien gañen yarri tte amar eratzun utzi zittula urrezkoak, fanfarronkeri guzikin» (PP 96: 222). Boxekan Kristobal Recondoren honetan, berriz, *oi* diptongoa ageri da, gipuzkeran bezala: «Ala, ben gonbertsazioak inde, gero errin, gipuzkoano orik fanfarroikerin ibillkio: “Orrek ez dik gobernatzen aarik motell, da aise irabazten zeiu!”» (Ibidem: 429).

findu. «Estabilizarse el tiempo bueno. Eguraldie *findu do*» (Azp. 67).

firoleta yoaz ibilli. Lanean deus egin ez, itxurak egin, alferkerian egon. Honatx P. Perurenak Atsotegieta baserrian jaso: «Or dabilie goiz guzie ara ta ona firoleta yoaz». Hitzegiek dioenez, Hego Amerikan *firulete* honako hau da: «Adorno superfluo y de mal gusto» (DLE 92). Leitzako aurreko horren kideko, *birolina yoaz ibilli* ‘bibolina joaz ibili’ jaso du Perurenak berak Goizuetan: «Or dabilla goiz guzian, birolina yoaz».

firuliñe. Ik. *tiraburnie*.

fit eta fut, fit fut. 1. Eztabaida bizia adierazteko onomatopeia; zentzu horrekin erabiltzen omen da Barrenea Etxean, David Anautek berriro didanez: «Senar-emaztek, bulle baten, fit eta fut ai zien, elkarri asmalak esaten». 2. Oihal igurtzia adierazten duen onomatopeia. Begira zer dioen Errezumako Joakin Zabaletak: «Zubiturren kantera dagoan ortan lizar illada bat izaten zen, da zoko illune zen ori tioso, ta ortik pasaeran lizar oitako baten gañetik saltatu emen zetzion sorgin bet mandarekin fiit fuut iñez» (PP 96: 503). *fitako*.

fiure. Ik. *piure*.

franko, pranko. Askok gaitzetsitako zenbatzaile eta aditzondoa. Añaldeko Bittorio Lizarragak esana dakit, Goizuetan euskara irakasle zela, ikasleak *bastanteka* aritzen zitzaizkiola, goizuetarrek ohitura duten bezala; Bittoriok, orduan, kargu hartu zien, ea *franko* zergatik ez zuten erabiltzen: «Franko?», erantzun zion batek: «Franco aspaldi il yun motel!». Azpirotzek, berriz, *dexente* jaso zuen: «Bastante. *Dexente yostatu gera gaur*» (Azp. 67). Ikus *pranko*, Kristobal Arribillaga “Beiñesen” bertsoetan: «Pobrea yayo banitzen ere / ez eskola ta ez latiñ, / pekatu pranko egiña naiz ni / naiz denak attortu eziñ» (PP 96: 159). Honako biok Lesakolorretako Joxemiel Arregik esanak dira: «Bordaberrin bazuen gaztañe franko, ta beiñ aga txarren bat artute ara yoana izan bear zun gaztaiñ biltzera» (Ibidem: 162). «Yai beten, denbora pranko izaan zuen elkar ekusi gabe ta, Kaxetan elkarrekin tokatu zien» (Ibidem: 265). Arretxeneko Joxemartin Zabaletari jaso: «Ordure-

ko franko zartue uen gure atte zena» (Ibidem: 424). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Mutikotan Don Inazio Lizarragakin eskolan zerozer ibillie zen, ta inprentako letra franko poleki leitzen zun» (Ibidem: 521). Ikus baita ere: (PP 96: 253, 435). •**denbora frankoan.** Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Emen, bi lengusuk tratatu emen zuen denbora frankoan» (PP 96: 110). Itziar Sagatibeltzak esana: «Frantzitik etorri zienen, Maria Jesus gure izeban etxera Eskoriazara yoan zen, ta or eondu zen denbora frankoan» (Ibidem: 223). Aliñeko Iñaxi eta Joakinatxo Astibiari jaso: «Joanito Lasartek sartu zun Sarrion. Or zegoala, bajakin egondu zen denbora frankoan» (Ibidem: 224). Benito Astibia “Luxea”k esana: «Mediku Tirapu orrek aleiñek in zezkion baño, bestek etzion obedittu, ieltserozkoan asko iraazten da, palenka utzitte, bere lanari seittu zion. Baño, gero, berasteiar gazte orreri erakusten aittu zen, denbora frankoan» (PP).

frantzeste. Espainiak eta Frantziak elkarren aurka jokaturako gerrateen izena, bai Konbentziokoa (1794), bai Napoleon Bonaparterena (1808). Honela kontatzen du Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak: «[Bonaparte] Española ejertzittoa engañatute, Europa dena artzeko espeantzan yoan omen zen araño [Valentziraño], ta belaxe txoratute deusen martxik gabe utzi mutillek: beakin gerran zabiltzen soldaduk, tropa guzie! Bertsoak’e bazien frantzestekoak, ordun yarrrik: Au da Bonaparteren / lenbiziko plana, / Española tropak / artu beregana. / Aisa igerri zion / nola egin lana, / ezagutu ezpalue / traidorea zana» (PP 96: 591). «Astaitzagako eku llun bada zoko bat artegi aldera frantzestean urdayek gordetzeko egiñe» (Astaitz 99a). *☞ iartza.*

frantziberde. Hirustaren antzeko belarra, behin eta berriz moztuagatik ere bere gisa etortzen dena. Arriango Lontxo Lasartek adierazi didanez, berriz, *pagotsa*, moztuz gero, ez da berriro etortzen. Honatx Musungo Fraxku Sagastibeltzari jaso, Eztebeneko ai-

tonaren hilketaz (1913): «Attunak ekarri zun frantziberde saskie bota emen zion gañea, zerrik gorputze yateatik» (PP). *☞ berde.*

frontal. “Viga que descansa en el muro y pilares, sobre la que descansan los solivos, dando así sostén al piso de la vivienda”. Huar tek bestetan beste Basaburuan, Larraunen, Goizuetan, Araitzen, Ergoienan eta Burundan jaso du *frontal*, habe horretarako deiturarik zabalduena baita (Huarte 03: 117). Honela dio Donmartinbordako Fraxku Olanok: «Arrek kezka guzik bere aarikin izaten zittun. Ekullun ortxe eukitzen zun: frontal bateri sartu iltzea, ta andik sokakin lotute ikullu guzittik bueltaka ibiltzen zela yarrrie, obekio zurreatzetik» (PP 96: 427). Goikobordako Felipa Aierdiri jaso: «Ta, frontaletik zintzilik zegoan sega artute zast! sartu emen tzun lurren» (Ibidem: 441).

fronton. Frontoi. *Leitzeko frontona motzegie da*, esaten da. Modu berean ebakitzen dira *makarrona*, *akordeona* edo *jamona* bezalako hitzak. Gaurko gazte zenbaitek, ordea, *frontobe* aldaera hiperzuzena sortu dute, *sasobe*, *bal-kobe* edo *arrazobe* bezalako aldaera zaharrei jarraituz. Honela dio Martin Larrazek: «Gero, etxe kontran, orain Oyalde dagoan ortan, trinketea in zun. Egoaldi txarrakin, yendek etzula plazan pellotan aitzeko moduik izaten da, frontonetako yarri zuen» (PP 96: 259).

fueraka. Erdaraz “a afuerar” esaten zaion pilotata jokia; tantoa galtzen duena jokotik kale-ratuz, neska-mutil sailetik bakarra gailentzen den arte jokutzen da. Honela dio Txokoko Juan Caballerok: «Gero plazara yoanda pillotan pixkoat aitzen giñen, fueraka» (PP 96: 278).

fueratu. Bortxaz kanporatu, egotzi. Honatx Pastaingo Miel Barriolari jaso: «Atsaldeko bostak aldea eo ola zen. Gu motiko kozkorrak etxen attuna zenakin da, requete mordoska an zik etxera!: “Trena kargatue eldu zela gorrikin de, fueratzeko etxetik kanpora!”» (PP 96: 381). Lesakolorretako Joxe Miel

Arregik esana: «Atte kaskallu ikaragarrie omen zuen da, beti nausikin asarre ibiltzen da, ordun asarretu ezkeo, nausik fueratu itten baitzittun maixterrak boto batengatik bazen'e!» (PP). ●**fuerazi**. Aterarazi. *Belaxe fuerazi zuen* 'etxetik aterarazi, bialdu zuten', P. Perurenak adierazi didanez. *☞ martxatu*.

fumatu. Tabako erre. Hitz honi eta hurrengo *fumatzalle* horri begiratuz gero, badirudi *tabako erre* esaera franko berria dela gurean. Lekunberriko medikuak, Javier Oreja errazkindarrak, orain berriro galdetu dit ea «fumatzen» dudan. Honela kontatzen du Kristobal Olaetxea "Altzate"k: «Ta ala esaten zun: [lanan] buruik goatu gabe ai bear izaten zula amabi ordun, ta, gizon batek esan ziola: "Aizak i Genaro, nai baldin badok burue goatu, fumatzen ikastzak. Fumatzeko denboan libre dok burue goatzea". Ta ala esaten zun gure atte zenak: ordun ikasi zula fumatzen» (PP 96: 549).

fumatzalle. Fumatzaile, tabako erretzaile. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Nek ezautu nun Joxemartiñ: gizaki aundie zen; prostatatik galdu zen; fumatzalle ikaragarrie zen: pipe erre, ure edan, da lan iñ; ark etzun besteik» (PP 96: 303).

funtzio. Ik. *puntzio*.

furi. «Velocidad, rapidez. (De *furor* latino o castellano)» (Azp. 81). *☞ abiduri, ziztu*.

furi-furin. Furian, faman, modan. Begira zer dioen Astaitzagako Mikela Labaienek: «Ordun sorginkerie furi-furin zebillen da, Zubitan ba omen "Larralde jitoa" esaten zioan bat, sorginbelar ta amorebelar ta olako kontutan asko zekina» (PP 96: 592).

furrunda. «Velocidad» (Azp. 67). *☞ abiduri, furi, ziztu*.

futako. 1. «Respingo» (Azp. 67). «Andrea larrugorritan yarri eta katuarekin armarioan sartu zuen. Eta badakizue katue toki itxin buztana arrotute futakoka zeinen gaistoa yartzen den» (Astaitz 99a). 2. *Purrusti*-ren sinonimotzat erabiltzen da: *Futako earrak in dazkio senarrari*. *☞ fit-fut, purrusti*.

gaberdi. Ik. egun.

gabi. Ik. *kabi*.

gabidoi. Ik. *kabidoi*.

gainbero. «Calor pesado y molesto con cielo nublado» (Azp. 63-4).

gainiar. Gain-ihar. «Arbol con las ramas superiores secas» (Azp. 63-4). Azkuek *gaiñigar* eta *ganigar* aldaerak jaso zituen, antzeko esanahiarekin (Azkue 84).

gaiñazpitu. Gainazpitu. «Volcar» (Azp. 67). *iraultzi*.

gaistatu. Ik. *gaixtatu*.

gaistotu. Ik. *gaixtotu*.

gaitsets. Ardi umatu berriak onartzen ez duen axuria izaten da *gaitsetsa*; esanahia hedatuz, ordea, beste *baztertu* zernahiri esan dakiok: «Hasi ziren eta batek hala holako bertsoa bota zuen, ez buru eta ez buztan. Eta Anjel Alduntzinek: Hori huen adin gabea eta gainea gaitsetsa!» (Astaitz 89). «Behi pareia ongi hezie lorrerako eta itsokarako. Hiru axuri gaitsets (sic)» (Astaitz 99a). P. Perurenak dioenez, Orixeri «Uitzin mutikotan, maxiz bezela edo "*gaitxetxa*"» deitzen zioten, senide hirukien artean ahulena zelako eta, gainera, etxetik kanpora bizi izaten zelako (PP 00: 107). Abandonaturiko umeez kontu zerbait ikasi nahi izatera, ikus Perurenaren beraren "Haur gaitzetsak" izeneko artikulua, *Etorre-rafoak* liburuan (PP 98: 84-86). *errekus*.

gaitz. Adjektibo gisa, 'izugarria, ikaragarria' adierazten du: *gezurtero gaitze, aldapa gaitze, muslari gaitze...* Honatx Azpirotzek emandako adibidea, *abiduri* sarreran: «Velocidad. *Abiduri gaitze deamaki*» (Azp. 63-4). «Joxe argi-mezara etortzen zen eta mezondoan usualez ase eta egun guzие yokoan aritzen zen. (...) Alporja (sic) gaitze zen» (Astaitz 02c).

gaitzegur. Famili behartsuentzat, erientzat nahiz bestelako mixeripean bizi zirenentzat karitatez eramaten zen egurra. Oraindik orain, pestetan aizkolariek plazan moztutako egurra *gaitzegur* gisa erabiltzeko ohitura izan da. «Eta Inazio guardaguja pozik. Bai, orain trenbidea libre eta hartu mesille eta gaitzeurre ekartzea Erasotetik» (Astaitz 94d).

gaitzeru. Artoa, garia nahiz banabarra neurtzeko ontzia; bost bat kilo gai sartzen zen. Honela dio P. Perurenak: «Mikela Astaitzazakoak kontatu didanez, behin *gaitzerue* ekartzeko eskatu Zortzikok [Katalini], eta deskuidaturik hala kontestatu omen zion: "*ze, saltzekoa edo erostekoa?*"» (PP 96: 222). «Errebue edo gaitzerue artoz bete, erresakie pasatu, zakue bete eta errotara eraman asto gañen» (Astaitz 02a). Martikoneko Joanito Alkozek esana: «Goan dauket ni mutiko ttikie nitzela, emendik yoan gaben da, an artoa igotzen ai zien bittarten, nola egondu nitzen lotan Aisoko Errota zar ortan. Gure atte zena, ni ta Astaitzako Bernardo giñen. Nik eztakit gaitzeru bete artoik eramanen nun baño, betire yan da, obero

biali niñuen, ak eztakit ze in zuen» (PP).
 𐌿erreu, almote.

gaitzeruk

M. Olano

gaixtatu, gaxtatu. «*Gaistatu*. Empeorarse una herida. “*Besoko zaurie gaistatu zait*”» (Azp. 67). Honela dio Astaitzagako Batiste Zabaletak: «Ama berare ibilli izandu zen, beatz bat gaxtatzen asitte; aal zittun guzik itten baño, gero ta okerrago!!» (PP 96: 365). Kortabordako Frantziska Zabaletak esana: «Aiñe ateratzera yoan Berasteire, ta dentistek esan emen zion etziola aterako, tioso gaxtatue zeukala ta; ateatzekotan, sendatu ein bear zela aurrena» (Ibidem: 411). 𐌿zipoztu.

gaixto, gaxto. *Gaizto* adjektiboaren hipokoristiko. Ez du, ordea, samurtasun arrastorik adierazten eta, aukeran, *gaizto*-k baino are izakera doilorragoa irudikatzen du *gaixto*-k. Aztertu ditudan testuen arabera, bada bereizketarik *gaizto* eta *gaixto*-ren artean. *Gaizto*-k honako hauek determinatzen ohi ditu: pertsonak, lekuak (*aldapa gaizto*, *arrobi gaizto*, *paraje gaizto*), eginkizunak (*lan gaizto*) edota bestelako zirkunstantziak (*denboale gaizto*). Aldaera hipokoristikoki dagokionez, *gaixto* batik bat pertsonen esaten zaie: Honatx Astaitzagako Mikela Labaien bertoetan: «(...) haurtxo ttikie nearrez dao / ama, eman zaion titie, / atte gaxtoa tabernan zeon / pikaro yokalarie» (Mikela 96). Pastaingo Miel Barriolari jasoak dira hurrengo biak: «Baño, Jorge zar orrek ari gaxtoan seitzen da, atsalde guzie or iñ omen dula goie yo ta beiya

yo, Martioxen atzettik: ark arrapatzen bazun etzela bizik allatu etxera!» (Ibidem: 383). «Ez ez, nei amak esantzeidek motillek aitz gaxtoak zautela ta, eskuk emendik kendu gabe ibiltzeko» (Ibidem: 387). Ikus baita ere: (PP 96: 487). Horiek horrela, pertsonak kalifikatzen dituzte halaber, *barrengaixto* edo *erogaixto* bezalako adjektiboek, eta *gaixtotu* aditzak (baina ez *gaixtatu*-k!). Bigarrenik, *gaixto* animaliei atxekitzen zaie. Honela dio Pastaingo Rafael Barriolak: «Ardi mutur nabar bat omen zien gaxto amorratue, sarkoi demonio oritakoa. Beti esi inde, esi inde, alare sartu itten!» (PP 96: 183). Eztebeneko Mikela Sukuntzak esana: «Iru bei emen zituen, eta ekarritte ederki lotzen emen zittun ekullun. Ta bei gorri bet ikaragarri gaxtoa emen zuen, orroko betizuki oitakoa, nik ezautu nun bei ure, dirdir itten zun illekin eotten zen beti, baño arroa zen» (PP). Ikus baita ere: (PP 96: 427). Aukera horietatik kanpo, behin bakarrik aurkitu dut *gaixto* lekuak determinatzen, eta pertsonifikazio kutsu nabarmena hartzen duela iduritu zait gainera. Honatx Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana, Afrikako gerraz: «Afriken izandu den tierraik gaxtona Buarras izandu izaan da. Barranko zar batzuk izugarrik zittun goittik bera erreka zulora, ta, Buarrasen sartu giñen gu: veintisieteko azaroan irun» (PP 96: 497). 𐌿barrengaixto, *erogaixto*.

gaixtotu, gaxtotu. «*Gaistotu*. Hacerse, volverse malo (moralmente). *Eztakit zer erakutsi dioan Donostin; dena gaistotua itzuli de*. No distingue Azk. entre *gaistatu* y *gaistotu*» (Azp. 67). 𐌿erogaixto.

gaizkia. «Mal. Cosa mala moralmente» (Azp. 63-4). Esan ote da inoiz *gaizkie* Leitzan?

gaizkittu. Gaisotu, eri sentitu. Honatx Astaitzagako Mikela Labaienek esana, bere amona zenaz: «Da gaizkittu uen gero ta, gaizkittu te erori tte, erori zenen ala esan emen ziñenen: “Ementxe il bearra nan, ez konpesio ta ez komunio, adio demonio!”. A ze umorea zun ark e?» (Olano 98: 330). Gorrizko Lontxa Zabaleteri jasoak: «Gazta eman zion da andik

irugarren eunea etorri zitzion sanidadekoa esanez gazta nola saldu zun da gazta arek gaitz nola in tzion, gaizkittu zela, da gazta denak erre in bear zittuela» (Ibidem: 342). Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana: «Gero medikuten da sekuleko denboak in giñuzen, da franko sendatu zuen, baño, berriz atzea gaizkittu in zen, pulmoni zikiñen bat eo» (PP 96: 97). Martiartzineko Joan Zabaletari jaso: «Joxe ori gero Bidanin eondu zen morroi, ta an gaizkittue tisiko il zen Tolosako zarran residentzin» (Ibidem: 170). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Beste baten, gaizkittute yoan omen da medikute Iruñea, ta an klinikan esan omen zioan: ya asko edaten al zun?» (Ibidem: 208). Ikus baita ere: (PP 96: 373, 411, 471, 503).

gaizpentsu. Gehienetan *gaizpentsuik gabe* esaldian txertatzen da: 'gaizkirik letorkeenik bature pentsatu gabe, inozentzia guztiarekin'. Honatx Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso, etxeko bertako artzainaren heriotzaz: «Yoan da motiko ori ardik ekartzea, ta ortxe, Losako paren los'arrobi bet dao, ta bi argin losa ateatzen ai omen zien, ta motiko gixa-xoak bate gaizpentsuik gabe ze in dik? bi argiñei beire kara karan yarri! Ta bestek goittik losa aterata bota duenen, motikoa azpin arrapatute, seko!» (PP). Elordin Joantxo Barriolak esana: «Ala, illuntzen etorri de etxera Joxemari ori, arrapatu do lepagañetik attek, bate gaizpentsuik gabe, ta: Ze esan diok gaur Landabordako attunai Koxmenen?» (PP 96: 457).

galak atera. Ezkongaiantzako arropak erosi. Argibideok Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari ikasi dizkiot: erosketaren arduradunak bi ezkongaien amak izaten omen ziren, eta senargaia, berriz, guztia ordaintzen zuena, baita amentzako erregali bana ere. Zezakeenak jostuna eramaten omen zuen aholku emaille. Gaineke arropa erosten omen zen, beltza edo iluna oro har, garai batean horrela ezkontzen baitziren gehienak. Ezkontza-koaz gain, soinekoa eta berokia ere erosten ziren. Honela dio Boxekan Kristobal Rekon-

dok: «Ala biñipin, ezkontzeko prestatu die ta, galak atera beaittuela ta, Iruñea yoateko itzeiñ emen zuen eun beten. (...) Fermin orrek esan emen zioan Errutizko nescai: "ezkontzea zila, ta diru pixkoat bear zula galak ateatzeko"» (PP 96: 169).

galan galako. «De lo bueno lo mejor: *galan galako bazkaria egin dugu gaur*» (Azp. 81). «Olaso, Miel Antonio Errementanekoa, Infernutarrak, Aresoko Peruneko Domingo... Galan-galako zaldiak izaten zituzten» (Astaitz 87b).

galantzi. Ganantzia, hobekuntza; gaztelanizko *ganancia*-tik. Landare, azienda nahiz pertsonenez esaten da, eta honako bi adibideotan 'sendotu, azkartu, gizendu' adierazi nahi dizu. Adibide biak Benito Astibia "Luxea"ri jasoa dira: «Eskolabeneoak (...) zortzi bargo errak zittuen, ben zerramakin, Urdolako ortan ibiltzen zienak, ta beñ Eskolabeneoak zerrrik ekustera yoanda gure attuna Urtotxikikoa gorosti biltzen an ibilkio, ta esan emen zion: Aze zerri aldie daukekena! / Bai, denbo gutxin indie galantzi erra!» (PP). «Ordun Mugi-roko Bentan zegoan Errekalde Zarra gobernun, Añetakin yokatue baitzun apustue, ta urte beteko plazaoan yokatzeko botak zittuen siñalek, eta Añeta ori orduntxe zegoala galantzin de, beste urte bete atzeatute yokatu zuen [Inazio Patrik eta Añetak]» (PP). *onantza*.

galarreta. Ik. *galarreta*.

galarzulo. «Agujero en tierra de unos cinco metros de diámetro y dos de profundidad, para cocer carbón, que se empleaba en las fraguas solamente. Debía de ser de la mejor calidad para templar el acero» (Azp. 67). Inondik ere, Sakulo auzoko *Galarreta* inguruan eginen zen *galar* ikatz mota hori.

galbai. Ik. *bai*.

galbaitu. Galbahetu. «*Galbaitu*. Cribar el trigo, alubias. Azk., *galbaatu*» (Azp. 67). *bai, sis-paitu*.

galda. «Llama. Azk., fundición» (Azp. 67). Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Goittik irao omen zittun galdak!» (PP).

«Keia, galda eta haragi errearen usaia, / ki-ratsa ugari» (Mikela 87). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzari jaso: «Barundik erabil-tzen emen zuen Kortekoborda, ta gure atte zenak amabin bat urte zittula, attuna zena-kin Kortekobordatik etxera eldu emen zien illundute gero, ta alako baten su galda bat ikaragarrie, abion bat pasatzen den bezelaxe pasatu emen zetzioan gañetik rizt!!» (PP). Ikus kontakizun beraren aldaera: (PP 00: 371). ●**galdetan**. «En llamas, ardiendo, que-mándose» (Azp. 67). ⚡**arrotz galda**.

M. Olano

Leopoldo Fernandez "Polo" zena, Pillipenbordako bordaren atarian, solamu frijitzeko *galda* zaintzen

galdatxin, galgatxin. «*Galdatxin*. Reverberación del sol» (Azp. 63-4). «Beroa ere ikaragarrie, galgatxiñe ekusten dela belarrari buelta ematen ari dira Lizarragan» (Astaitz 94d). ⚡**dindai**. ⚡**txintxe**.

galde egin, galdera egin. Gaur egun zertaz edo zerez *galdetu* moldea gailendu da, baina oraindik badirau beste honek: *noren* edo *zere-n galdera egin*. Honatx San Migel ohostu zutelako bertsoetan: «Iruñeko balleko / al-kate Rodriguez / barkatu beza baño / kanta au adibe ez: / Beorri portatu de / aditu de-danez, / Aralarre yoanda / San Mielen gal-dez / Aingeru eder ori / billatu al balez» (PP 96: 330). «Hontan etortzen dire bi kotxe-tan Ereñozukoak eta izaien galdera egiten diote» (Astaitz 96a).

galdur. Gailur. «1. Cresta de la gallina, gallo. 2. Tallo superior del maíz. 3. Cima, alto, cum-bre. Azk, *galduburu*, cumbre de monte»

(Azp. 67). Azken adiera horri dagozkio bi adibide hauek: «Handik gora [karobian] bo-robilean galdurra egin ondorean harrikin egindako gurutze txiki batekin bukatuaz, kristautasunaren ezaugarritzat» (Mikela 80). «Herri batekoak zokolainoa itsasoa zela uste zuten eta yoan ziren bi maire hartuta mendi galdurrera, txalupatan ibiltzeko asmoz» (As-taitz 98b). 4. Bi isuriko teiltuaren gain gai-neko bizkarra. Huartek *galdorre* aldaera jaso du (Huarte 03: 38). Honela dio Mikoneko Jo-anjoxe Kanflankak, bere etxeko erreketaz: «Beste alderdie galdurretik metro batea bi-ttarteke puske edo ola erre uen, da gurea be-rriz dena» (PP 96: 400). Honela dio Benito Astibia "Luxea" k: «Aize ikaragarrie atera zun de, iñon zien tellek eta, etxen galdurrek eta denak eraman nai zittun aizek» (PP).

M. Olano

Gazteluneko *galdur* zaharra

galdur pesta. «*Galdur-pesta*. Fiesta que celebran los operarios al poner el armazón del tejado a una casa en construcción. Azk., *bizkar-besta*» (Azp. 67). David Anaut adiskideak etxea egin berri du Leitza eta argibide hau egin dit: «'operarioez' gainera etxeko nagu-siak eta lanean aritu diren laguntzaileak ere otordu horretara biltzen dira». Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Ezkurre-ko elizeri torre berrie in zioanen, galdurpes-ta in zuen, ta ordune Kristobal eramanazi zuen bertotara» (PP 96: 159). Ultzama alde-an, berriz, «*kaldur-besta*» esaten diote (O. Ibarra 97: 147).

galeku. Ik. *ixtorleku*, *ixtordi*.

galgatxiñ. Ik. *galdatxin*.

gallendu. Gailendu. «Envalentonarse» (Azp. 63-4). Azpirotzen definizio hori, ordea, es-
tuegia da bizigabeekin erabiltzeko; izan ere,
hurrengo hauetan ‘aurre hartu’, ‘nagusitu’
esan nahi dizu *gallenduk*: «Lanak berriz e as-
mo “onari” gallanduko (sic) zaizkioa, eta he-
mendik bi urtea lan guzik ittekoak eonen
die» (Sapellarra 89). Dendarineko Isidro Sa-
gastibeltzak esana, Agustín “Korreoa” ze-
naz: «Esaten zun eune goizen goiz mendea-
tu bear zela, gero gallendu itten zela beste-
la» (Karta 94). Mikoneko Joanjoze Kanflan-
kari jaso, etxean piztutako suteaz: «(...) sue
gallendu zetzioa gure alderdittik eta eziñ
mendeatu, ta ordun gure etxera karrazike!»
(PP 96: 400). Goikobordako Felipa Aierdik
esana: «Baño urea gallendue zun gure attek
ordureko, ta patu zion rejimen zorrotza: ba-
nabarrik ez, iriñik ez, ta dena ez» (Ibidem:
444). *☞ podoretu*.

galondo. Gariak jaso ondoren, alor berean egi-
ten zen ereintza, arbi haziarena batik bat:
«Garie uztan ebakitzen zen eta haren ondo-
an arbie ereiten zen. Honi esaten zit Zion ga-
londoa» (Astaitz 02a). Joandegiko Miel Za-
baletak ailorbe belarraz esana: «Guk itten gi-
ñun: erosi azie ta bota, alorren da, galondo-
an da. Belar onetakoa zen aillorbea» (PP).
☞ berdondo.

galtxetero. Galtzerdi egile. Erdarazko *calcetero*
hitzaren senide duzu. Honela dio Soroba-
rrango Joxantonio Sukuntzak: «Yoantzarko
ardiborda zarra Urkizun zen, da an artzai
zegoala, gure attun ori artillezko galtzerdik
itten aitzen emen zen, bertso kantari beti, ta
ala sumatzen zuenen “Ara! asi dok Urkizu-
ko galtxetero kantari!” esaten emen zuen ar-
tzaiek» (PP 96: 43).

galtzadun. Goardia zibila. Galdezka ibili eta ez
dut hitz honen berririk aurkitu; izan ere, ga-
rai bateko deitura dirudi, hau da, bi autori-
tate izaten ziren garaikoa: *sotana*-dun auto-
riate eliztarra, batetik, eta autoritate *galtza-*

duna, bestetik, Goardia zibila alegia. Gorriti-
neko Miel Luis Zestauren lekukotasuna du-
zu: «Guliko Bentara yoan da bere astoa artu-
te, kargatu do iru kantaro ardokin, ta buel-
tan eldu dela, Lekunberriko ortan topo
eman emen dioa galtzadunek, goardiazibi-
llek» (PP 96: 320). Honatx zer bertso paratu
zuen Bedaioko ardoketariak: «Pagolletako
gaiñean niri, topoa eman didea. / Galtzadu-
nak lau aurean eta, ezin libratu bidea; /
Festara ardoa ekarritzeko, nuan nik buruz-
pidea; / Andik etxera naizenerako lanak
eman dazkidea» (Ibidem: 320).

galtzarbe. Besape. «Miel Antonio galtzarbea
bete paperekin exkurra berengana semeak
ezkondu behar duela eta testamentua egite-
ra» (Astaitz 94d). Martiartzineko Joan Zaba-
letari jaso: «Eskolabeneko ori, yayero bea-
tztitako mezara etortzen zen, da bi librako
obie galtzarben zula yoaten zen etxera» (PP
96: 57). Boxekan Katalina Rekondok esana:
«Ure uda parten beti espartzin txurikin ibil-
tzen baitzen; erreire biñipin beti. Ta euri pix-
ken bat itten bazun, galtzarben artu espar-
tziñek eta oiñutsen» (Ibidem: 140).

galtzetaorraz. Galtzorraz; trikotatzeko orraz
handia. Honatx beste orraz batzuk: *yostorra-
tza*; *buruorrazta*, buruko painuloari eusteko
erabilia; *pastorrazta*, abereentzako *basta* edo
pasta egiteko orraz handia. Begira zer dioen
Telleriko Karmen Lasartek: «Baño, goizen,
zazpik baño len esnatu bai. Ta esnatu ezker-
o ez naiz oben eotten. Ordun yeiki in bear iza-
tet. Zeozer itten, edo gantxilloakin dela edo
galtzetaorrazakin dela edo zean... beti lana
arrapatzet» (Olano 98: 326).

ganbaragain. «La parte superior del desván»
(Azp. 63-4). P. Perurenak jakinarazi didanez,
Goizuetan, ganbararik gabeko ardiborda
apalek *ganyei* (‘gaindegi’) izenekoa izaten
dute sabai azpian.

ganbela. Ikuiluan, behi, abere nahiz ardiei baz-
ka emateko zurezko egitura, aska luze baten
itxurakoa. *Aspil* sarreran honela dio Azpiro-
tzek: «*Aspil*. Gamella para el ganado de cer-

da. La del vacuno, *ganbela*» (Azp. 67). P. Perurenak adierazi didanez, berriz, Goizueta-ko ordaina *manyadera* da. Honela dio Gorriteneko Miel Luis Zestauk: «Ara sartuazi emen zetikean gure bi anai orik, eta demako idi parean antxe emen zeukean sokaldetik yana ematten zeioala, ganbela sokaldera zuela» (PP 96: 324). Pastaingo Miel Barriolak esana: «Noizbatte sartu omen due zakur aundi ori te, gero arrapatu naiien dabiltzala, zekorran ganbeletan barrena, beiek marruke asitte ekullu guzie aiden patu due» (PP 96: 382). Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzari jaso: «Oaindik gure ekullun dauden ardin ganbelak, ak Yoantzartik ekarrik izaten die» (PP 98a: 37). *aspil*.

M. Olano

artaldean *ganbelari* begira, Aspainbordako ukuiluan

ganbelapeko. «Gauenara, xaguxarra» (I. Ibarra 99: 113). Hain zuzen, *xaguxar* esaten ohi zaio ugaztun ttiki horri.

gandutu. «Nublarse el cielo, el tiempo. *Eguraldia txartuko du; zerue gandutzen asi baitu*» (Azp. 63-4). *leundu*.

gantza. Zerriaren edo oiloaren koipe txuria. «Grasa de gallina» (Azp. 67). Behiarenari, berriz, *sego* esaten zaio, Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez. *gizenki, sego, zuri-zen*.

gantzutu. 1. Ukenduz edo zernahi gai koipe-tsuz igurtzi (Sarasola 96). 2. P. Perurenak adierazi didanez, «etxean *gaintzutu* aditua dut askotan, entsalada ongi *oliotu* edo antze-

ko zernahi adieraztekoan erabilia». «Gantzutu: Oliotu, ensalada ongi oliotu» (I. Ibarra 99: 113). 3. Esanahi horiek hedatuz, honatz «Txabalaren» bertsoa, neskatzak erakartze-ko amorebelarra eman ziotela eta: «Kolkoan sartute ongi / kadartzuz estutu, / balio zittuela / bi o iru ezkutut. / «Onekin baietz ogei bat / neskatz gantzutu!». / Grano bat ere ez nun / neretzat bentzutu» (PP 96: 592).

gañekoan. Gainerakoan, bestela. «*Gañerakoan*. Sinónimo de *bestela*. Porque si no... De otro modo... *Yan abudo txitxi ori, gañerakoan obera eramanen zaitut*» (Azp. 67). Landabordako Felizitas Zabaletari honela jaso diot: «Dena gaztañeri ta atxek itzali zittuen, gañekoan bazen gaztañez gaztañ sue». Garagartzako Dolores Muñagorrik esana: «Galletak tapatute eukitze ittuu, gañekoan itten die bera-tu» (PP). Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jaso: «Eskerrak nere lengusuri, gañekoan kamio baztarren baten ilde negoan aspaldi» (Karta 94). Tolatxeneko Fermin Azpirotzek esana: «Kisuskile ona emen uen gañekoan, beño, kriston zepeliñak arrapatzen zittuna» (PP 96: 128). Maria Jesus Sagastibeltzari jaso: «Umorekoa bai, baño gañekoan gorra zen gurekin, baño askotan guk merezi baño beratzagoa» (Ibidem: 179). Ikus baita ere: (PP 96: 397). *ez gañekoak*.

garagarri. Ekain. Orreaga Ibarrek, halaber, «garaarri» (sic) jaso du Basaburuan, eta «garagartzaro» Ultzaman, Imotzen eta Anuen (O. Ibarra 97: 153). Honatz P. Perurenaren adibideak: «1931ko garagarriaren 28ko Diputatuen Gorteetarako elezioetan bordariek eta herritarrek leku berean bozkatu zuten» (PP 96: 254). «Garagarriaren 26an ezkondu ziren Leitzako elizan» (Ibidem: 550). Perurenak berak esan didanez, Goizue-tako ordain zehatza *garagrilla* omen da. *a-or, uzta*.

garai. «Hora. Zer garai da? Zer garayetan etorri zera?» (Azp. 67). Askotan *ai* diptongoa itxi eta *garei* azaltzen da. Honela dio Astaitzaga-ko Mikela Labaienek: «(...) ta neska mutillek garei artan nola ez giñun izaten elkarrenga-

na biltzeko gaur bezelako eokierarik (...)» (PP 96: 17). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Garei beten eliz atarin izaten uen bandoa» (Olano 98: 328).

garaialde, garealde, garaikalde. Goiko aldea; aurkakoa *beiko aldea* edo *beikaldea* izaten da. Maldan dagoen (edo dagoela iduri duen) zernahi tokitako goiko aldeaz esateko erabiltzen da, postposizio gisa gehienetan. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «[Argazkian] Beiko alden dago Juanita Azpiroz Etxeberrikoa ta garaialden Dolorex antxe dago» (PP). Añaldeko Bittorio Lizarragari honela jasot: «Gaur biden garealdetik atera zat erbie». Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzari jasoa: «Ba, zubi ure oaiñ ormigonezkoa da, baño leno losazkoa zen, da ure pasatu te, iru metro aurreaxego, antxe zen beste gurutzea garaikaldetik, gaztaiñ zar baten sartue, trenbideko zubi aundin azpin, oaiñ dagoan Gorritarango kamio orren azpikaldetik» (PP 96: 60). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Ez altzo attu beñe Goizutako Ukue? Errittik onontzaxeo da, olaxe bizkar baten, kamion garaialden dau, Ukue izena do baserrik» (Olano 98: 321). «Zerbaiti buruz hitz egiterakoan esaten zen: urte hartan arbie alor-goyenen giñun, edo alor-barrenen giñun... Edo: urte hartan garie etxen garealden giñun» (Astaitz 02a). Ikus baita ere: (PP 96: 431, 445, 552 eta PP 98a: 87). *buru, etxaburu*.

garaleku. Ik. *ixtorleku*.

garba. 1. Belar edo lasto sorta. Elordin Joantxo Barriolak esan didanez, Goikobordara nekaloguntzera joana, bueltarako *gari garba* ematen omen zioten, bihurri-bihuri egin eta lastargi gisa erabiltzeko. Garbak erabiltzen omen ziren, halaber, txerri hankak mantso-mantsoan erretzeko. 2. Linua estu hartu eta joaz, haria ateratzeko erabiltzen zen tresna. «Etxe askotan ikus zitezkeen liñoazko harie egiteko tresnak: liñarrie, kabik, garbak, azkorra, txarrantxe, subatsa, ardatza, liñaye eta alkaye» (Astaitz 94d). Begira zer dioen Errutizko Lontxa Olanok linuaren langiteaz: «Andik urrena, artzen zen garbatan belarra

bezela zearka zearka, —iru xulo izatten zittun garbak—, eta bakailloa mozten bezelaxe, zaka! zaka!, ari eraiñez ateratzen zen arie» (PP 96: 20-21). Altxateko Maria Olaetxeari jasoa: «Garbak bizkarren artute konpaziora aste baten etxe baten, urrengoan beste etxe baten, da ola aitzen omen zien» (Ibidem: 21).

garbari. Linua garbaz lantzen zuena; antza denez, berengain ibiltzen omen ziren etxez etxe. Begira nola deskribatzen dituen Errutizko Lontxa Olanok garbarien ibilerak eta Miltxoko pasakaria: «Garbak bizkarren artute konpaziora aste baten etxe baten, urrengoan beste etxe baten, da ola aitzen omen zien txistue ta kanta zerioala» (PP 96: 21). «Biamon goizen, norbatte pasa ta Miltxoko atari ortatik, eta garbak sar gaiñen zeudela ekusi! Arrittute, bertsoak yarri omen zittun. (...): Jaunek alegrea dok / Miltxoko atarie: / Sagarraren gaiñean / Gaez garbarie!» (Ibidem: 21).

garbatu. Garbaz jotzearen poderioz, linua ehunki bihurtzeko prestatu. Honela dio Altxateko Maria Olaetxeak: «Garbatute gero tela itteko Lekunberrire bialtzen emen zuen [liñoa]. An baitzuen tela itteko makina. Baño aurrena arie etxen itten zuen, ta gero ara biali» (PP 96: 21).

garbiketari. «Lavandera» (Azp. 67). Begi eman *-ketari* atzizki horrek beti 'karreatzaile, eramale' adierazten duela; kasu honetan ere etxeko andreak arropa eta *zuritasune* etxetik *labaderora* eta bueltan etxera eramane behar izaten baitzituen. *ardoketari, bizkarketari, esneketari, gorozketari, ikazketari, irinketari, lorketari, pentsuketari*.

garbittu. Hil, akabatu. Zentzu trantsitiboan arrunta izaten da, eta erdararen itzulpena dirudi, baina bada adibide intrantsitiboren bat ere. Honatx Boxekan Kristobal Rekon-dok esana, Bernardino Arrieta "Urto"ren heriotzaz: «Urto zena, oaingo mutill orin attuna, zartute ondoren, bere burue trenera botata garbittu zen» (PP). Pastaingo Miel Barriolari jasoa: «Andik Astarlako azpie gora,

Meakako baztar ortan bauen lintzure bat eta, an alde batetik bestea pasatzen asitte, bat lintzuren sartute geldittu!, ta an garbittu omen zela beor ure!!» (PP 96: 381).

garei. Ik. *garai*.

gargero. Gaurgero, honezkero. Literarioa da *gargero* adberbioaren adibide bakarra, txoil zaharkitu baita gurean hitz horren erabilera. “Nik aditzea dedanez, Leitzan mutill finik ez” izeneko kantan, aita-alabak diskutioan ari dira; aita aurrena: «Aurre begire zazu / Leiotik atarire; / Aber mutill oriek / Yoan ote diren». Alaba hurrena: «Ez or egonen dire / Zure yolasari begire! / Gargero landan barrena / Igaro dire» (PP 96: 31).

gari. Leitzako azken gari-lanak duela berrogeita hamar bat urte egin ziren, gerra ondoren. Martikoneko Zelestina Alkozek esan didanez, bere jaiotetxeak Azku inguruan zuen garidia, orain “konejerak” eraiki diren aurreko lurretan alegia. «Gariaren lanak hauek ziren: lurra prestatu eta erein, goroztu, eskuretu, itte (sic), espaltzen eduki, etxera eraman, jo, garigarbitzeko makinaz garbitu eta errotan iho. Hortaz gainera garia ontzen zenean txoriak uxatu behar izaten ziren garia jan ez zezaten» (Astaitz 93c). «Lenago Leitzen garie etxerik gehienetan eritten zen. Oraindik denbora asko ezteela ere bai. Laiekin iraultzen zuen gari lurre eta deitzen zioan azaro laiarik. Azaroa euritsue eta eguraldi txarra itten bazuen abendun erin ber» (Mikela 95).

gari garbitzeko makina
Astaitzagan

M. Olano

garidi. Galsoro. «Oxemielek atxaurea jarri zuen garidian txoriak izutzeko. Handik egun batzutara joan zen Oxemiel garia ondu ote zen ikustea eta zera... garia dena jana eta txoriak kabia atxaurearen poltsan egiña!» (Astaitz 93c). Astaitzagako Mikela Labaienek esana, garai bateko igitariez: «Oñez yoan Sarasaño, ta plazan yartzen emen zien, da andik artute ben gariditara eamatten emen zittuen nau-sik» (PP 96: 460).

gariyotze. Gari-jotze. «Operación de desgranar el trigo, golpeándolo sobre una tabla recia o tablón, o piedra» (Azp. 67). «Alorreko lanak egitten, belarrean, ixtorlekuan (...), etxean arta yotzen, gari yotzen» (Astaitz 99a).

garrazte, garrozte, garraztera, karreztera. Garrazte, zutoin bakarreko eskailera. Joanabor-dan, esaterako, silora jaisteko erabiltzen dute, baina batik bat arbol gainera fruta bila igotzeko erabiltzen zen. «Sagar bajoak eskaileratik biltzen ziren eta sagar haundiak, adarrak luzatutakoak, garraztetik» (Astaitz 98c). «Garraztea gora iyo, intxaurrean zepoa paratu eta urtero muxar mordoska harrapatzen zuen» (Astaitz 99a). Honela dio Astarlako Katalin Alduntzinek: «Benito Luxea ta mutill salle, eun beten yoan emen zien Yoantzarre, ta garroztea eukitzen emen zuen etxen kontran, da garroztea patute iotzen emen zien neskan koartoko leiora» (PP 96: 430). *eskallea*.

garrotatu. «Tensar la cuerda que ata la carga de los burros. Azk., *garrote*, vara para golpear animales» (Azp. 67).

garrote, karrote. 1. «*Garrote*. El palo con que se tensa la cuerda que ata la carga de los burros» (Azp. 67). *Garrote* edo *karrote* ugari izaten dira: kargatzen den aberearen arabera, esaterako, *astakarrotea* eta *mandakarrotea* bereizten dira. Lizarrarekin eginari, *lizarkarrotea* esaten zaio. Eta *buztankarroteak*, berriz, ‘pali-za’ edo ‘zigorra’ adierazteko metafora adierazten dizu, Goizuetan *buztaneurra* esaten diotena. Berriz ere zorretan P. Perurenarekin.

2. Tirakabra. Aurreko sarreran azaldutako

tresna zahar haren izenarekin nahasita edo (Ik. *garrazte*), zenbaitek *karrozte* esaten dio alambre haria estutzeko tresna honi, baina *karrote* edo *garrote* behar du zuzenbidez: basomutil batek *karrotearen* heldulekua jiratuz alambre hariari tiratzen dion bitartean, beste batek (jostaileak) piketea haria josten du.

garrozte. Ik. *garrazte*.

gartsu. Añaldeko Bittorio Lizarragak bereizketara polita egin dit: *gartsue* pertsona sutsua, aziorako ausarta izaten da. Aldiz, *gartsue*, jale txarra denari esaten omen zaio.

gatz egin. Ik. *katz*.

gatzai. Ik. *katzagi*.

gauezkille. Ik. *ezkille*.

gaulari. Gauez ibilizalea, azio egiteko batik bat. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Bik lapur amorratuk omen zien Porttolo xarra ta Dendari xarra, gaulari ikaragarrik eta, orain Letxerie dagoan ori, leno dena batza omen zen, Paxegoan batza esaten zioana, baño eder ikusgarrie zen batza, dena paitaz itxie!» (PP).

gaulen. Gaulehen. Gauaren aurreneko orduak dira; baina ez nahitaez Azkuek dioen «noche hasta las doce» (Azkue 84). Azpirotzek *izartu* sarreran aipatzen du: «*Izartu*. Cubrirse de estrellas. *Gaulenen* laño zegon, *baño* goizaldera *izartu* du. Azk., *izarratu*» (Azp. 67).

gaurero. Ik. *gargero*.

gautiro. Gau giro. Parrandarako eguraldi egokia datorrenean aditu izan dut nik batik bat (*gautiro earra zeok!*), baina, kalean erabiltzen diren beste asko bezala, nekazalotik hartutako hitza da. Honatx Orreaga Ibarak Ultzama aldean jasoa: «*Gautiro*: Tiempo bueno de noche. *Au gautiro ederra*» (O. Ibarra 97: 146). «Hegoaize epela, ilargia eta gautiro ederra zen eta gauerdia arte aritu zen lanean» (Mikela 80). Billartako Maria Sestorainek esana, Gazteluneko Baptiste hilda agertu zenekoaz (1948): «Santa-kruz eunekin billatu zuen ori ille, astele-

nakin. Bezpera iandea zen, ta zen gautiro bat, izan ditteken txarra: dena kaskarabarra ta tximiste ta trumobea ta bildurgarritzko gabe. Baño, biamon goizen ateri zegoan» (PP).

gaxtatu. Ik. *gaixtatu*.

gaxto, gaxtotu. Ik. *gaixto, gaixtotu*.

gazikutxe. Gazitegi. Kontserbarako haragia (zerri puskak, urdaiazpikoak etab.) gordetzeko zurezko kutxa handia, apaindurarik gabea. «Ilunabarrean zerria puskatu eta hurrengo egunean gazikutxean sartu zituzten urdai, solomo eta saihetskiak» (Astaitz 85).

gatzala. Gaztelaize. Mendealdeko haizea. Leitzan, Okabio eta Arramia arteko alderditik sartzen denari esaten zaio. Iñigo Ibarak, berriaz, honela dakar: «Gatzala: Hego mendebaldetik datorren haizea» (I. Ibarra 99: 114). «Bittorio eskopeta bizkarrean hartu eta badie uso ehizera Usategietara eta bidenabar ezkurrean dabilten zerriak ikustera. Hegoaizea nahi baño gatzalak yotzen do» (Astaitz 94d). P. Perurenak *gatzala* forma nahiago du, *gatzela* hobesten dutenen aurrean: «Nik behintzat, Basaburu aldeko guzien ahotik *Gatzala* entzun izan dut beti: “*Gatzalak euria berekin*” eta antzeko esaldi adierazgarri askotan» (PP 04: 143). Ultzama aldean, berriaz: «*Gatzela*: Viento que pega de San Miguel» (O. Ibarra 97: 146). *☞ aize*.

gatzamami. Gaztanbera. Honela esan dit Gorritzko Lontxa Zabaletak: «Gatzamami gatzanberan berdiñe da». Echaidek, halaber, «gázta mamié» jaso zuen Areson “cuajada”ren ordaintzat (Echaide 89: 159).

gaztandoi, gatzandui, gatzandugi. Gaztandegi. Ondu bitartean gazta egin berria edukitzen den ohola. Honela dio Gorritzko Lontxa Zabaletak: «Urrengo eunen [gazta] emendik ateko zun, uren garbittu te leortu te yartzen zuen gatzandoi, gazta eokitzen zen tokin, gatzandoi esaten zitzion» (Olano 98: 341-2). Martiartzineko Joanito Zabaletak esana: «Emen bazien paperak

pilleka gorek ekarrik. Ortxe eotten zien gaztanduin gañen» (PP 96: 248).

M. Olano

gaztandoie Astaitzagako ganbaran

gaztañeri, gaztañedi, gaztañadi. Gaztainadi.

«Gaztañeri. Castañal» (Azp. 67). Aurreneko bi adibideak Benito Astibia "Luxea"ri jasoak dira: «Gaztañerie aundie zun Iruñaan»; «Iruñagako gaztañadie zen or leno, ta Domingo bordakoak eroso, atetan izakio gaztañadie ta, nai zun aña orbel biltzen etxeako ark» (PP). Honela esan dit Landabordako Felizitas Zabaletak: «Dena gaztañeri ta, atxek itzali zittuen, gañekoan bazen gaztañez gaztañ sue». Mikoneko Joanxoxe Kanflankak esana: «(...) saltatu bidapera ta gaztañerie bera aldeñ emen zeyoan» (PP 96: 81). Kortabordako Martin Oronozi jaso: «Txuitaneko ondoan bazun onek gaztañedie, ta ure Txuitanekoak erosi baitzun» (Ibidem: 418). «Barruti, ixtorleku edo gatzaineriak egiteko zarakak, oteak eta arbolak zainetik atera eta haitzurrez lurra harrotu harriak ateraz» (Astaitz 01c).

M. Olano

Agiriko gaztañerie udazkenean

gaztategi. Gorritz baserrian horrela deitzen diote gaztagintzaren langite osoa egiten duten tegi berriari. Honela dio Gorritzko Lontxa Zabaletak: «Asi giñen biñipin gatzatei et in bearko giñula, ta neonek bearra sentitzen nun» (Olano 98: 342).

gatzazapi. Gazta zapi. «Colador de paño para colar la leche y hacer queso» (Azp. 63-4).

gazurarri. Gazur harri; esnea errekerasteko pertzan sartzen den harri burniduna. Garai batean, harria bero-bero eginda, abatzan edo kaikuan sartu eta esnea bertan egosteko erabiltzen zen. «Maria gazta egin eta gazurarrak berotzen abatza aurrekaldean zuela» (Astaitz 94d). Aliñe baserriaren gainean, Aresokoarekin muga-mugan, bada Joxemiel Elosegik *Gazularrieta* izenez jaso zuen paraje bat. Zenbaitek, ordea, *Gazurarrita* esaten diote. Hain zuzen ere, Juan Mari Barriolak berriro didanez, Sakulu auzoko inguru hartako harria oso egokia omen da gazur harritarako. Honatx Aliñeko Telesfora Azpirotzek esana, etxeko Joxakinen heriotzaz: «Gazurarritako ortan geldittute keiñue itten emen zun, yoateko launtzea, ta Maria Maietakoak settun ekusi euzkin argire, ta: "Ui ama, Miel Aliñekoa atte bizkarren dula eldu de! Zoaztea abudo, zoaztea!» (PP 96: 413).

geion geio ez. Gehiagoren gehiago ez, inoiz gehiago ez, berriro sekulan ez. Honela esan dit Gazpilloko Marianjela Lasartek: «Geion geio ezteille gertatu olakoik!». Barungo Maria Jesus Sagastibeltzari jaso: «Akabo! gizon ark ez emen zun geion geio onik izandu!» (PP). Mikoneko Joanxoxe Kanflankak esana: «Adios! geion geio ez emen zeyoan elkarrei itzik iñ izandu» (PP 96: 398).

geldo. «1. Madera, árbol medio podrido. 2. Persona de poco nervio» (Azp. 67).

1 gerize, geize, gereze. Gerezi; frutaz esaten da batik bat. «Gerizek ofertan daude», irakurri berri dut Leitzako denda batean. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Geize ikaragarrik izaten zien Errementanen» (Arbolak 94). Kortabordako Martin Oronozen le-

kukotasuna: «San Fermiñ eun arten ez emen zen iñor iotzen geize gañera, da San Fermiñ eunen erri guzik libre» (Arbolak 94). Berriz ere Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Geize denboan erriko mutikoak geize guzik yaten zezkioala ta, ze pentsatu omen do Miel Joxepe orrek (...)» (PP 96: 80). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Goizen yoan da, amaiketako ittea sartu giñen tabarna (sic) batea ta, azaitunek atea ta, guk geizek edo zerbatte goxoak izaan ziela uste, ta proatu giñuzenen, muzinke nola aittu giñen yaten» (Ibidem: 294). Elordin Joantxo Barriolak esana: «“Motsikoa” olaxeko tripekin zegoan geizen punten, geize yaten enpo iñe, anpolai aundi betzuk, bikaiñek bai geizek, eta guk alako geizek ekusi giñuzenen: I, Motsikoa, botaitzek geize batzuk?» (Ibidem: 456). *anpolai*.

- 2 gerize.** Geriza; leku babes. Honatx zer dioen Barungo Hilario Sagastibeltzak: «Or bi borda badie. Bat, Yoantxenekoa orain berriro gipuzkoanoak erosie da, ta bestea onozko bixkarren, Tutenekoak erabiltzen duna. Ari esaten zetzion Losako sarobea. Bixkar bixkarreko gerizen dao» (PP). P. Perurenak jakinarazi dit Goizuetan *eguzkia giriztu* esan ohi dela, 'gerizatu, ezkutatu' alegia.

M. Olano

Aurtxikeneko borda, garai batean 'Losako sarobea' esaten ziotena; begiraiozu iparraldetik duen bixkarraren *gerizeari*

gerizeondo. Gereziondo, zuhaitz gerezi emalea. Honela dio Kortabordako Martin Oro-

nozok: «Gerizeondo bate bazun onek, Leitzen zen aundina. Ark izaan zittun ondoan bi kana bai aise! Sekuleko geize pillek ematten zittun» (PP 96: 418).

gero. «A ver si... Partícula para reforzar las segundas personas del imperativo. *Etorri gero!* A ver si vienes... (porque si no... en sentido implícito)» (Azp. 67). Arrunta izaten da inguruko hizkera guztietan. Honatx Gazpilloko Marianjela Lasartek esana: «Eantzak abudo gero!» (PP 96: 81).

gerok. Geuk, *guk* izenordainaren forma indartua. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Beiek gurdiri kendu, baño uztarritik eskatu gabe; yan pixken bat eman, gerok bazkald, ta martxa berrize» (PP 96: 293). Kortabordako Martin Oronozen lekukotasuna: «Aisoarrak ordun larri: “etxea saldu zeiu, gerok erosi besteik ezgiñuna!”» (Ibidem: 417). Izenordain indartuez gehiago ikasi nahi izatera, honako honetara jo: (Olano 98: 140).

gerrikote. Gerrikotutako arbola; bere horretan ihartu dadin, gerriko moduko azal-zerrenda bat kendu zaion arbola.

gerrikotu. «Quitar la corteza al árbol en forma de cinturón para que se seque» (Azp. 67). Hainbat arrazoi izan daitezke arbola gerrikotzeko: zuhaitzak etxeko teilatua mugitzen duelako, inguruko arbolak edo belarsoroak gerizpean uzten dituelako... Garai batean, norbait begitan hartu eta hari dainuren bat egin nahi zitzaionean, usadio omen zen, adibidez, sagarrondoak gerrikotzea.

M. Olano

pago *gerrikotu*k Landabordan (ikus gerriko nabarmenak): ihartua bat eta ihartzen hasia bestea (2004ko uztaila)

gerrondo. Gerraondo. Honatx Itziar Sagastibel-tzari jaso: «Konpaziora, emen izandu zien gerrondoan refugiatu batzuk, nik hamaika amabi urte izanen nittun ordun» (PP 96: 343). Goikobordako Felipa Aierdik esana: «Gerra denboran da, gerrondoan e, alako mixerik paastu giñuzen, baño gure amak be-ti nonbattetik ateatzen tzun etxen obie itteko iriñe» (Ibidem: 439).

gerta gerta. «Sucedá lo que suceda» (Azp. 67).

gertakari, gertakario. Gertaera, pasakari. Honela dio Gazpilloko Marianjela Lasartek: «Emen etzen gertakari aundiik gertatu» (PP). Errezumako Joakin Zabaletari jaso: «Aren berri aundik eztakit, baño Ameriketara yoan baño lenaoko gertakarie, politte bazun arrek» (PP 96: 503). *pasakari.* *aikario,* *irristakario.*

giarre, giñar. Gihar. Haritzaren muineko egur gorri trinkoa, altzaritarako denik eta egokie-na. *Zurizena* delakoarekin alderatuta, egur mota hau askoz iraupen luzeagokoa da, pipiari eta zaharrerriari gogor egiten baitie. Elordin Joantxo Barriolak egin dit argibidea. *zurizen, tipule.*

gibelarraiek. Azuriaren erraiekin prestatzen den eltzekaria. Gazpilloko Marianjela Lasartek adierazi didanez, «cabeza y corada» esaten zaio erdaraz. Lekuko beraren esanetan, *gibelarraiek* prestatzeko honako hauek nahastena dira: muinak, birikak, bihotza, gibela eta *txintxurreko* erraiak. Tomatez nahiz tipulaz hornitzen ahal dira. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Ordun gañea, arakaie iltzen baitzen pestetan etxero, ta gibelarraiekin de, tripotxeekin de, sekuleko pertzaka itten baitzen, pazi zar baten eositte, lara-tzetik zintzillik» (PP 96: 167). Orain berriro honela idatzi du P. Perurenak: «Basaburu alde honetan, behinik behin, *erraiak* ez baino *arraiak* esaten baitzaie zerria, ardia, edo beste edozein harakai hil ondoren egindako tri-paki nahasteei. Goizuetan *Buru-Arraiak*, Leitzan *Gibel-Arraiak*, beste nonbaitean *Birika-Arraiak*... eta abar» (PP 04: 162).

gibeleta. “Berbiquí”. «Anjel pestetarako kioskoa yartzen. Gibeletaz zuloak egin eta zerri zildez eurtzitako hiltze koipatuak sartzen» (Astaitz 94d). *millabirjin, tatulu.*

giltzazulo. Sarraila zulo. Honatx Benito Astibia “Luxea”ri jaso: «Gu orduan giltzazulotik jarri ginen zeletan» (Altaffaylla 86-I: 361).

giltzurdin. Giltzurrun. Honela dio Eztebeneko Mikela Sukuntzak: «Praxka Ontsalonekoa, Antonio sekretario zarran koñata zen, eta Unainen zegoan neskame. Bankue zeuken Unainen ordun, ta gañea mutikoak eta nes-katoak oañik gaxtek, eta Fraxka orrei opera-tute giltzurdiñ bet kendu zioan, ta sendatu arten ni artu niñuen neskame» (PP 96: 196).

giribel. Ik. *kiribel.*

giro. Azpirotzek beharbada gehiegisko lotzen zuen hitz hau eguraldiarekin; *pestagi-ro* edo *gauti-ro* bezalako konposatuetan, ordea, jendarteko egokiera ere adierazten da. **atsaldegiro.** «Tiempo atmosférico durante la tarde» (Azp. 63-4). **goizgiro.** «Tiempo atmosférico durante la mañana» (Azp. 63-4). **eungiro.** «Tiempo atmosférico durante el día. *Eungiro txarra ari du*» (Azp. 63-4). **ibilgiro.** Ibiltzeko, pasiatzeko giro egokia. «Ibilgiro ederra dau», esan zidan behin Astaitzagako Kontxa Labaienek. **negugiro.** «Tiempo atmosférico durante el invierno» (Azp. 63-4). **pestagi-ro.** Herriko jendea parrandarako txirrintan sumatzen den giroa: *Atarin sekuleko pestagi-roa ta, etzakit gauz onik iñen ote dugun.* **primaberagi-ro.** «Tiempo atmosférico durante la primavera» (Azp. 63-4). **udagi-ro.** «Tiempo atmosférico durante el verano» (Azp. 63-4). **udazken-giro.** «Tiempo atmosférico durante el otoño» (Azp. 63-4). *gauti-ro.*

gixaxo. Gizagaixo. *Gizajo*-ren ttikigarri edo errukarri gisa erabiltzen da. Azpirotzek ere jaso zuen *gizajo* sarreran: «*Gizajo*. Contr. de *gizabajo* (sic). Pobre, pobre hombre. *Gizaixo*, diminut. de *gizajo*» (Azp. 67). Gogoan izan, *gizajo* edo *gizarajo* bezala, gizasemei dago-kien izenondoa dela. Errezumako Miel Ramon Zabaletak eta Lesakolorretako Joxemiel

Arregik, hurrenez hurren, «attun gixaxo» esan digute: «Gauz itsusi oi pasatu zen emen. Eztebeneko attunai in tzion motiko orrek. Da eskalleapen txerrik. Da ata bota. Attun gixaxoa» (Olano 98: 321-322). «Urbitan sartu de attun ori tte, an gaztaiñ yaten ari ziela, zerbatteatik asarretu te, burtziñekin burun yota seko utzi attun gixaxoa!!» (PP 96: 61). Berriz ere Lesakolorretako Joxemielek esana, Kristobal Arribillaga “Beñes” bertsolariaz: «maigaiñ guzie ezurrez betea zegoan, ta ure antxe, gixaxoa, beti bezela baztarren erdigosek» (Ibidem: 166). Joantzarko Esperantza Zabaletari jaso: «Gixaxoa, pobre bat zen “Jeneral Potx” esaten zioana» (Ibidem: 464).

gizaki. Gizonezko, gizaseme. Generoa bereziki nabarmendu nahi denean esaten da, *emakumeri* kontrajarriz alegia. Honako bi argibide hauek Astaitzagako Mikela Labaieni jaso dizkiot: «“Elur melur, ezkattok ire bildur; badiu etxen naiko taloa ta egur”. Bai, lengoan emakumek gizakiri esana bezala zeon, oain esaan diñet emakumei: “elur melur, ezkatton ire bildur; bazeukunu naiko taloa ta egur”»; «“Nai dokenen” gizakiri baldin bada ta emakumeari “nai donenen”». Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak esana: «Baule bat erropa emakumena ta gizakina» (PP). «Gizakiei ematen zitzioan piperropila ardoarekin eta emakumeei boladuen urekin» (Mikela 83). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Aizpeko Patri esaten zioana, gizaki zakar bat zen, da Kristobal Beñes da bik, oso launek zien, beti broman ibiltzen zien» (PP 96: 264-265). Astaitzagako Mikela Labaienen lekukotasuna: «Beñ [Gazteluneko Joananttoni] Gaztelunetik eldu emen zen Astaitzagara, ta goiko belatsoan ertzen gizaki bet emen zegoan esperoan, ta ark bere gizona zela uste» (Ibidem: 459). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Joxemari Lebronek La Vasco Navarra-n itten tzun kontable lana, ta 1933ko Azaron 19n ill tzen gizajoa miñbizik yota. Oso gizaki jatorra ta ona zen» (Ibidem: 470). Ikus baita ere: (PP 93: 24 eta PP 96: 303).

gizaldi. 1. Belaunaldi. Honatx Errutizko Lontxa Olanok esana: «Geoztik ain razakoak bizi die Portolonbordan; irugarren gizaldie due oaingoa» (PP 96: 426). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak kontatutako ipuina: «Beste beñ orrazea aztu emen zetzioan jentillei Ozparrongo iturrin. Ta bin bittarten Ozparrongo etxekoandrea itturrie yoatea tokatu, ta orrazea artute etxera yaso. Ta urrena iturrin elkar ekusi zuenen, ala esan emen zioan jentillek: Eraman dozo Arroxe / Gure urrezko orraze / Baño izanen dozo betiko oñazee. // Ta geoztik borroa izaten emen zien Ozparrongo etxekoandrea guzik. Eztakit zenbat gizalditan izandu zien emakomek, denak gaitzekin gazteik ill zien» (PP). 2. Mende, ehun urteko aldia. Honela dio Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Ni oroitzen naiz Leitzen nola izandu zen pesta San Andres eunekin (...). Eun urtetik eun urtera itten da pesta ori. Gizaldie betetzen denen Diputazioak aintzen do pesta itteko errin. Zergatike garai artan, Naparroak bere erreinu propioa zun, eta Españik launtza eskatu zion beste erreinuri bezala, moroak apoderatzen ai zielako Andaluzi alde ortaz» (PP 96: 483).

gizendu. Bestetan beste, *errekak gizendu* esaldian agertu zaigu: «Crecer el caudal de los ríos en la temporada de lluvias» (Azp. 67). *☞ ualdek, urakanak, uratek. ☞ bergizendu.*

gizenki. 1. Zerriaren gantz handienak kendutakoan, bizkar edo saihs hezurrei itsatsita egoten diren gantz puska ttikiak; oso estimatuak izaten dira odolkiak betetzeko. Elordin Joantxo Barriolari jaso diot argibidea. 2. Aurrekoaren hedaduraz, pertsonaren koipe, soberakin edo mitxelinari esaten ahal zaio. Honela aditun behin Aspaingo Arantxa Bigerari: «Bai argala! Orrek ezto gizenki aundiik!»

gizongai. Senargai. Ez da hitz arrunta izaten; gaur egun bederen, *nobio* edo *senargai* adituko duzu gehienetan. Honatx Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Zortzikotarrak Bilbora yoan arte Zortzikonen morroi eondue zen Joan Premiñ, “Jainkoa” esaten zioana, Kataliñ Larrazen gizongaie izandue» (PP 96: 235).

goak eman. Gogoak eman; irudit, uste izan. “Aisoarren bandera” izenekoan honela azaltzen da: «Bandera pañueloak, / Errez erositakoak. / Nola enpleatu dittezue / Aisokoak? / Etziren luzitzekoak, / Ala ematte’it gogoak» (PP 96: 102).

goale. Ik. *gorale*.

goan artu, euki, izan, yo. *Oroitu, akordatu* edo *gogoratu* aditzak erabiltzeko partez, Leitzan nahiago izaten da *goan* aditzondoaren inguruko esaldiak osatzea: **●goan artu.** Gogoan hartu. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Salbatu zula ikusi zunen, izena ta apellidoa nola zittun galdetu omen zion kapitanak, ta baita goan arture» (PP 96: 63). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Bertso orin paperak bazien, baño besteri aittute goan artuk izateittut nik» (Ibidem: 496). **●goan euki.** Gogoan eduki. Honatx Tolatxeneko Joxemari Azpirotzi jasoa: «Ta, gogoan dauket beti: omenaldiko pestakizun ori bukatu giñunen, Don Ramonek artu niñun besotik, eta ez bat eta ez beste, automobill batera eraman niñun» (Sasiziztulari 90). Boxekanbordako Inazio Rekon-dok esana: «Illunabar baten izandu zen ori, goan dauket erki!» (PP 96: 144). Musungo Fraxku Sagastibeltzari jasoa: «Baño sakristabek berea goan eukio ta, biamonen gu “dia de kanpo”tik etorritiko eunen billu zien apaltzea» (Ibidem: 466). **●goan izan.** Gogoan izan. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Beti goan izate’et: kamio ori itten ai ziela, gure osaba bat etorri zen Ameriketatik, ta osaba orrei sartu zetzion kapritxoak: baita gu, illobak, Iruñea eraman bear giñuzela!» (PP 96: 294). **●goan + ukan.** Hurrengo honetan, aditz gisa erabili da *goan*; oñatiarrek San Migel lapurtu zutenean, honako esanera hau zabaldu zen eskualdean: «Ai oñatiarrak, oñatiarrak, bi aldiz ebatsi nazue, / baño iru aldiz ebasten banazue, goanen duzue!» (PP 96: 330). **●goan yo.** Gogoan jo; ikusi, antz eman. Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk erdikanta hau ikasi zion aitari: «Lengo batian abituu naiz asto zar bat saltzera. / Erosten geiegik gogoan yota etorriak ez gera» (PP 96: 515).

goanen: nere, aren, gure goanen... Nire, haren, gure gogoarenean. Goizuetako ordaina *nere*, *aren* *oroitzen* izaten da, P. Perurenak adierazi didanez. Egitura honek denborazko perpaus baten balioa izaten du: ‘ni bizi nintzen garaian, hura norbait zen denboran’. **●nere goanen.** Nire gogoarenean. Atsotegietako Joxakin Labayenen lekukotasuna duzu aurreneko biotan: «(...) nere goanen olaxe ibiltzen zen: goizen etxetik yoanda, ardin lanak inde, etxera etortzen zen lanera, ta illuntzen berriz yoan» (Anima 93). «Nere goanen iñe da belatso ori» (Anima 93). Musungo Fraxku Sagastibeltzak esana: «Katalintxoneko attuna ezautu nun nik, Inaxio zun izena. Bi alaba zittun, bat Yoanene ezkondu zen, ta bestea ameriketa yoan zen: zarrena. Bordare ne goanen in zun Leitzelarren, da astoan ekarri zun arrie inguruko menditatik. Bi ezkurrar aittu zien itten, da bat besamotxa, Benttura zun izena» (PP). Joakina Azpiroz “Purikana”ri jasoa, Joxe Arribillaga albienteaz: «Joxe ta Berganen bizi zien. Nere goanen an ezautu dittot nik» (PP 93: 38). Honatx Aresoko adibidea, Izartegiko Juana Bautista Trekuren hitzetan: «Oik e in tzien nee goanen, labadero oik etzien lenao, ta nee goanen eiñek» (Olano 98: 306). **●aren goanen.** Haren gogoarenean. Honela dio Atsotegietako Joxakin Labaienek: «Gure attuna zenak ala esaten zun, aren goanen or ezautu izandu zula gurutze ori» (Anima 93). Honako honetan antzeko egitura duzu: «(...) bere oroitzean, [Areson] “zortzikoa” azkeneko dantzatu zuten aurrelaria eta atzelaria (...) Bautista Arrayago eta Isidro Pellejero izan omen ziren» (Xixifo 87). **●gure goanen.** Gure gogoarenean. Honatx Sorobarrenko Joxantonio Sukuntzak esana, Pillipen zubiko gurutzeaz: «Nik aitu izandu dut, ueldek emen ziela ta, zubittik pasatzen asitte urak bentzittute erori erre kara, ta bertan itto emen zela Pillipen bordako lengo andren bat, nik ola aittu izandu nioan gure etxe koai. Baño, gure goaneko baño askoz lenaoko kontue bear do orrek» (PP). Martikoneko Zelestina Alkozen lekukotasuna: «Gure goanen errin maxte-

rrak izaten zittuen eta berak baserrin bizi zien, ta lenaotik'e bai» (PP 96: 372). Errezu-mako Miel Ramon Zabaletak esana: «Gure gogoanen otsoak Leitzan ein dun azañaik aundina, Barungoa izan bear do» (PP 00: 58).

goarda. Inguruzain. *Mendi-goarda*, Leitzan, *inguruzaie* izaten da. Honako honetan, ordea, *erreka-goardaz* ari zaigu Bernabe Lasarte: «(...) bestea, *Nazario Lizarza*, emengo erreka goarda izandue, Periko Lizarza ta on osaba, gero Ameriketa yon zena» (Sasiziztulari 90). *inguruzai*.

goardin eon. Guardian, zaintzan, esperoan, begirale egon. Ia beti 'noren / zeren *goardin eon*' egiturarekin azalduko zaizu. Manuel Lasartek kontatzen duenez, ttikitan honako bertso erdi hau ikasi zion aitari: «Bazkari bat eskatu det / Urruzko errian, / lau leka zebiltzan aiden / uraren guardian» (Lasarte 75: 23). Honatx zer dioten gerran hildako Xerorenbordako mutilaz: «Urere ikaragarri mutiko jatorra zen, da amak bate erdaz yakin gabe Bitorin antxe eondu emen zen semen goardin Ospitalen» (PP). «Behin Astaitzagako attuna, Batixte, txorigoardin zegoen eta gariditik bidali zuen txori banda» (Astaitz 93c). Joantxenek Patxiku Alduntzini jaso: «Ordun otsoak ikaragarritzko dañuk itten omen zittun de, gabero irulau gizon eotten omen zien otsoan goardin» (PP 96: 97). Añaldeko Fermin Lizarragak esana: «Bertso orik yarri zetien Lazaro Bengoetxeak. Ordun alondein zegoan enpleatu Lazaro, ta ardoan goardin zegoala patuk emen dittok bertso orik» (Ibidem: 248). Astarlako Maria Jesus Sagastibeltzak esana: «Gure ama zena askotan eotten emen zen atten goardin» (Ibidem: 414). Ik. baita ere: (PP 96: 377).

goatu. Goratu. Beti harritu nau aditz honek, ez baitiot behar bezala antzematen *yaso* edo *al-txatu* hitzekin duen aldeari. Iñaki Perurenari bere buruaz *arrigoratzalle* esaten aditu izan diot, arruntean *harrijasotzaile* esaten den arren. Orreaga Ibarak Ultzama aldean jaso zuen: «*Go(r)atu*: Levantar» (Ibarra 97: 161). Honela dio Gorritineko Joxepi Zestauk:

«Zintzo karagarrik (sic) emen zien baño, maixtar zien da, gañea urtero errenta goatzen emen zioan» (PP 96: 335). Landaborda-ko Felizitas Zabaletari jaso: «Osaba amerikano ori yarri de gaizki tte, deittu due onea ta, aurrena Astibikoai deittu, baño ez nai yon orik, eta gue gurasoak yon die, ta gizon ori sillen eseritte, goatzeko gauz etzela, deus aitzen ez» (Ibidem: 452). Kristobal Olaetxea «Altzate»k esana: «Ta ala esaten zun: buruik goatu gabe ai bear izaten zula amabi ordun, ta, gizon batek esan ziola: «Aizak i Genaro, nai baldin badok burue goatu, fumatzen ikastzak. Fumatzeko denboan libre dok burue goatzea»» (Ibidem: 549).

goazama, guazama. Ugazama, amaorde. «Gua-zama: Amaordea» (I. Ibarra 99: 114). Honela dio Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Ordun gure amuna bizi zen Auzmendingin, amuna «Ganbara» esaten zioana. Ori zen gure atten guazama» (PP 96: 58). Baina ikus Joakina «Purikana»k esana: «Esaten zuen, azkeneko andre onek, ugazamak, etzula bate matte izaten alaba ori» (PP). *atte ordeko, anai erdi, senide*.

gobernatu. Zerbaiten edo norbaiten beharri-zanei kontu egin; batik bat, aziendaren mantenuari dagokionez esaten da. «Besteren etxeak ordu batean sei gobernatuko netikek baina nerea urte guztian ari ta ere ez diit gobernatzen» (Astaitz 96a). Honela dio Benito Astibia «Luxea»k: «Beti bere idi akal batzuk uztarrin zittula ibiltzen zen. Etzun azinda gobernatzeko bate arteik. Txar ikararrik eukitzen zittun; ta txarrak eukitzea bat dozo! Zuk atea kontuk: biamonen lanea goizao yoateatik, bezperatik lotzen zittun!» (PP 96: 418). Donmartinbordako Fraxku Olanori jaso: «Beti azpie garbi garbie eukitzen zun, da gobernature bai xuxen, da illuntzero paseon ibiltzen zun ordu paren bat edo iruz, da apustue iñe bazeuken berriz geio. Beti olaxe ibiltzen zen bere aarikin» (Ibidem: 427). «Ongi gobernatutako behiak zeuzken» (Astaitz 98b). «Attuna operatu zuenen nausi gaztea harengana yo-

an huen eta azindak nek guernatzen nezke-
yoan» (Astaitz 01c).

gobernu. Etxe batez esana, 'antolamendua', 'ahalgoa' edo 'fundamentua' adierazten du. Honatx Miltxoko Maria Berasategiri jaso: «Sekuleko mixerik ekusi emen zittuen or-
dun Miltxon. Gero, etxen deusen gobernuik ezta Ameriketa yoan emen zien bi anai» (PP 96: 49). ●**gobernun egon, euki, artu, yarri.** Apusturen bat jokatzeko prestatzen ari den kirolariaren edo aziendaren egoera adieraz-
ten dute esaldi horiek. Honela dio Erremen-
taneko Miel Zabaletak: «Lendik bazekin jen-
dek ona zela ta, andik etorri zenen, Eibarko
gizon millonario batek Iturrinok artu zun
gubernun, da Gartziazenari jokatu zion da,
Luxiak irabazi» (PP 96: 266). Gorriteneko
Miel Luis Zestauren lekukotasuna: «Bere
launek beroazi dikea. Eun betzutun guber-
nun euki dikea. Ta or itten emen dik [palen-
karik] desapioa: "mundun bazen ateatze-
ko!"» (Ibidem: 322). Benito Astibia "Luxe"k
esana: «Nik obeita bosten bat urte nittula
(...), Joxe Potzok, Aisoko Perunen zeuken aar-
rie gobernun» (Ibidem: 428). Boxekan Kris-
tobal Rekondori jaso: «Bai zea! guk eztiu
olako apustuik yokatzeko aarik gobernatzen
mottel!» (Ibidem: 429). Añaldeko Fermin Li-
zarragak esana: «Aizpeko Patrik Saldisen
yokatu zien [aizkora apustue] Danboliñen
kontra oaiñtxe dela 75-76 urte (1920 ingu-
run, hortaz). Ni akordatzen nak gure etxen
eendu zelako prestatzen, Miel Infernukin
eendu uen gobernun, ta galdu in zien ga-
ña» (Ibidem: 475). Errezumako Miel Ramon
Zabaletari jaso: «Aranoko barberoa, gizon
aundi bet omen zen, ta ark etxen omen zeu-
ken pillotarie, gobernun artue» (Zubiri &
Perurena 98: 243).

goiaga. Goi haga. Bi uretako etxe edo base-
rrietan, galdur-bizkarraren azpiko egurra,
galdurra bera adina luze dena. Haren gai-
nean topo egiten dute bi isurialdetako kapi-
rioek. Begira zer dioen Altzateko Joxemari
Azpirotzek, Martin Sestorain indartsuaz:
«Elurte aundie in zunen bordako goiaga

okertu, te aritze botata eze ezen berak karri
emen zun» (PP). ●**exur goiaga.** Arriango
Lontxo Lasartek eman dit honen berri;
inondik ere, *ixur goiaga* behar duela ematen
du: goiaga eta zapata izenekoan artean, bi
horiekin paraleloan, teilatua adina luze den
egurra. Isurialde bakoitzean bana izaten
da, jakina. Haren gainean, perpendikula-
rrean, paratzen dira kapiroak. Beraz, *gal-
dur-etik* behera hasita, *goiaga* (1), *exur goiaga*
(2) eta *zapata* (2) dira teilatuari eusten dio-
ten egurrak. ☞ *zapata*.

goien. Ik. *alor*.

goiendegi. Ik. *barrendegi*.

goieneko. Ik. *beieneko*.

goiz, goizalde, goizen goiz, goizerdi. Ik. *egun*.

goizezkil. Ik. *ezkille*.

goizgiro. Ik. *giro*.

goizmeza, goizeko meza. Ik. *meza*.

goizondu. «Madurar pronto, temprano. *Sagar
goizondue*, manzana temprana» (Azp. 67).

Goizuta. Goizueta, Leitzako auzo herria. Go-
goan hartu behar da toponimo honen au-
rreneko agerpena, XII. mendekoa, *Goizubie-
ta* dela (Belasko 99: 219). Honela dio Lesa-
kolorretako Joxemiel Arregik: «Goizutan
esnebei txarren bat erosi tte, Joxantonio
Bordaberriri esan zion, ya Mikeleneko bor-
dan euki zezaken beie, ta baietz» (PP 96:
170). Kristobal Arribillaga "Beñes"en ala-
ba Frantziskari jaso: «Beste baten Goizuta
aldera emen zin da, bettik gora zaldi gañen
eldu zen goizutarran batekin topo in de:
Zure beko zoko oitaño torria, Beñes? Ta
gure atte zenak: Bai, Goizuta aldera niak,
zaldik ezta oiñez» (Ibidem: 174). Martin
Larrazek esana: «Allatu ga Goizuta, ta eur-
diko mezatik orduntxe yendea ateatzen»
(Ibidem: 257). Goizuetako "Doña Señorita
Altamirakoak" izeneko bertsoetan: «Nes-
katx ederrak gaude Goizutan aziak, / Ola-
kuak ez dauzka nai duan guziak, / Bigotek
badauzkagu baña ez itsusiak, / Txiki txiki

politik, gartzetan aziak. / Erostan faltik ez-
ta Jaunari graziak» (Ibidem: 516).

Goizuta: Madalene etxea ermita izan zen garai
batean

M. Olano

goizutar. Goizuetar. Jakina da goizuetarrak *zapo*, *apo* edo *xapito* izengoitia hartzen duela. Nolanahi ere, Leitzan *Goixuta* deitura hipokoristikoa nahiago izaten da. Honatx Martin Larrazek esana: «Abittu ga ta Ollingo ortan giñiztela, or bazen Goizutar bat Tomas barunen gise ibiltzen zena, ta ni ezaune, ta ondolan pasatzekoan eskue goatu zien seittun» (PP 96: 256). Landabordako Felizitas Zabale-tari jasoa: «Joxakin kamioneroa, Karmen Olaizola goizutarrakin ezkonduite Iruñen bizitzen dena» (Ibidem: 455).

golarreta, goldarreta. «*Galarreta*. Tablillas que se ponen debajo del calzado para no hundirse en la nieve» (Azp. 81). Dirudienez, Azpi-rotz nahasi egin zen. Izan ere, Tolatxeneko apezak emandako definizio hori *gol(d)arreta* edo *olarreta* hitzari dagokio (aldaera biak ja-so baitaitezke Leitzan eta inguruetan), ez *galarreta*-ri (Ik. *galarzulo*). Honatx Ezkurrako «Xarra»ren lekukotasuna, Berueteke «Bi aiz-pen sepulture» izeneko trikuharriaz: «Bi neska leitzarrak omen zien orik, Beruta yoan-ak zerbatteta, ferin batea eo... lendik ba emen zeon elurre dezentea, baño golarreta-kin eo, yoan izaan zen zerbatte premizko gauzen batea ta, atsalden bueltan abittu emen zien etxera ta, biden sekuleko lañoa ta berrize sekuleko elurrek asi tte, nora yoan etzekiela, antxe geldittu te, bertan ill» (PP).

Golarreta edo *bularreta* esaten omen zaio bai-ta ere, Aralar inguruko herrietan, Gipuzkoa-koan nahiz Nafarroakoan, elur gainean ibil-tzeko tresna horri.

goldarteko. «Vara entre el *golde* (arado) y el *uztarri* (yugo)» (Azp. 67).

goldazoi. Ik. *zoi*.

gonagorontza. Emakumearen azpiko gona edo 'konbinazio' delakoa. Martikoneko Zelestina Alkozek eman dit argibidea.

gonagorri. Emakume deshinibitua, sexu kontu-tan eskuzabala. P. Perurenaren iritzia duzu: «Nire senak huts egiten ez badit ordea, soi-nekoaren edo gonaren *gorritasun* hori amo-dio liluragarriaren adierazle bada ere, amo-dio lizunaren adierazle ere izana dela nago gure artean. Esate baterako, *gonagorria*, la-rrua aisa samar ematen duen emakumeari edo esaten aditua nago behin baino gehigo-tan Goizuetan, Leitzan eta beste zenbait he-rritan ere. Eta eginen nuke, horren azterre-nik bilatu baietz, mende honetako bertsola-ritza bere osoan aztertuz gero. Har dezagun, esate baterako, «*Donostiako hiru damatxo*» he-rri kanta ezaguna. Honela dio hirugarren bertsok: Donostiako iru damatxo / irurak gona gorriak. / Sartutzen dira tabernara ta / irteten dira ordiak» (PP 98b: 108). *ggorri*, *lar-rru emalle*, *lepatxuri*, *zaingorri*, *zapatagorri*.

gonbertsazio. Jolasaldi, elkarrizketa; gaztele-razko «conversación» hitzetik. Honatx zer dioen Eztebeneko Mikela Sukuntzak: «Ala, gonbertsazio orik denak pasatute, yoan da Miel Antonio ori etxera, ta biamon goizen eune argittu ordureko, abisoa gure attunari Pastaiñera: Tuteneko attuna etzela etorri etxera oañik!» (PP). Joantzarko Esperantza Zabaletari jasotako bi pasarte: «Gure ama zenak amarretakoa atera zeioan da, ben gonbertsazioan ai ziela, gure attek: Ta ze? ekarri al dok menudilloa?» (PP 96: 432). «Gonbertsazio orretan zeudela, espentsatik atera lau ankan da atten atzekaldetik pasa ta ospa etxera semek!» (Ibidem: 433).

gonbitte. Gonbit; doako eskaintzen den otamena. “Aisoarren bandera” izeneko kantan, *gonbittearen biltzea* esaten zaio gaur egungo *puska biltzea*-ri: «Iotei egunean / Gonbittearen biltzean / Ustez panparrobe zebiltzenak / Errekaldean» (PP 96: 101). Honela dio Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak: «Gure ama ezkondu zenen, Joakina Purikanak esaten do, nola aren gurasoak Zapatenen bizi zien ordun, ta nola pasatu emen zittuen bi gurdi arreo, kamioa gora Ozparrunera. Ordun ottera zen arreoakin zitzenai gonbittea ateatzekoa: moskatela ta galletak edo zerbatte; ta gure aman arreoakin ziztela Zapatenen gonbittea atera emen zioan Joakinan amak» (PP). Mikoneko Joanxoke Kanflankak esana: «Ni ezkontzekotan nebillela, gure amona Mikela ori gaizki zegoan, ta nola zegoan ikustera ta, gonbittea eramatea ta, yoan niñuen yai atsalde baten» (PP 96: 390). «Kaballero kontratisten beste anai bat ordun etorri huen Ameriketatik aberastuxea eta plazan gonbittea atera zien herri guzintzat» (Astaitz 01c).

goraintzik. Goraintziak, eskumuinak. Badirudi, ez dela *goraintzi* eta *eskumiñ* artean bereizketarik egiten; Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari jasotako honetan biak azaltzen dira: «Nik karta gordeta dauket, eta, azkenen esaten dio: goraintzik bialtzen dazkiola “Minttorla Zarrak”, (...) orregatik bialtzen dazkio eskumiñek kartan» (PP 96: 58). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzari jaso: «Goraintzik bialdu» (PP). Honela dio Joxakin Lazkano amerikanoak, Bittorio Lizarragak eskuratu didan grabazioan: «Eskerrik asko denari; da goraintzi asko eman».

gorale, goale. «Goale. Ganas de vomitar» (Azp. 63-4). *beale, itoale*.

goratu. Ik. *goatu*.

gorbezi. «Enfado, mal humor» (Azp. 67). Astaitzagako Batiste Zabaletak kontestu zehatzetan txertatu dit esaldia: «gorbezin esnatu» esaten omen da, ‘haserre esnatu’ alegia.

gorbezittu. «*Gorbezitu*. Cocer, asar ligeramente manzanas, castañas, patatas; se quedan a

medio cocer por ser de mala calidad, porque no pueden cocerse bien. Azk., *gorbizitu*, asar ligeramente manzanas, castañas» (Azp. 67).

gorde. «*Gorde*, en Leiza, esconder, esconderse» (Azp. 67). Azpirotzek bereiz definitzen ditu *gorde* eta *izkutatu*: «*Izkutatu*. Perderse de vista o por la lejanía, o porque se ha interpuesto un obstáculo» (Azp. 67). Honatx *gorde*-ren adibidea, Joantzarko Esperantza Zabaletaren hitzetan: «Da atte, Joxantonio, dena apuratue etxen, Ameriketa ez yoteatik semek norabatte gorde ote zezkitzion edo... dena apuratue etorri de Yoantzarre ta, kan, kan, kan, atea yo do ta: Emen al die gure muttil oik eo, ze demonio ekusi beaittu?» (PP 96: 433). Gorritineko Miel Luis Zestauk esana: «Aurtxikineko arrobin gordea eukittu emen zun zurgintzeko erreminta kaja Joxemartiñ orrek» (Ibidem: 544).

gorni. Elgorri gaitza, “sarampión”. «Gornie: Gorputz guztia pikorrez betetzen duen gaitza» (I. Ibarra 99: 114). Honela dio Astarlako Katalin Alduntzinek: «Atte il tzenen, gu denak gornikin geunden, senide guzik, eta atte etxen sartu baño len, denak koarto baten sartu giñuzen, ta atea giltzatu iñ tziguen» (PP 96: 436).

gorotz. 1. Aziendak sortutako ongarria. Areson, hain zuzen, *ongarri* esaten zaio gai berari: *so-roa ongarritzen aittu* ‘soraa ongarritzen aritu’. Echaidek «ongárrii» («estiercol») aditu zuen Areson (Echaide 89: 175). Honatx Leitzan, Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Miel panaderoak esaten zien lengo baten. Mutikozkorrak ziela nola ibiltzen zien gorotz biltzen atte bi semekin» (PP 96: 208). Honako hau Pastainen aditua da: «Arramiako bordara yoan omen zien; borda ori oaiñ ondatuxea dao, baño gure attuna zena Miel Antoniok eta iñe izaten da ori, beorak eta mendibeiek eta, abarora bilddute gorotza itteko» (Ibidem: 457). Tolatxeneko Kandido Azpirotzek honako lan hauek izaten zituen arratsaldero: «Bazkalondoan elizeko erlojuari kuerda eman, gero sega pikatu, behien azpiak atera eta gorotza karretilaz Landako alorrera eraman» (Astaitz 98b). *artxirri. 2.* «Haragán» (Azp. 67). Hain zuzen

ere, *alper gorotza* esaten da oraindik, alfer porrokatua den jendeaz: «Alper gorotza: Kolpe zorrik jotzen ez duena, oso alferra» (I. Ibarra 99: 89). Ibarrak berak «asper gorotza» jaso du: «Oso asperturik (Asper gorotza iñe zegoan etxen)» (Ibidem: 93). 3. Mozkorraldi, mozkor. Izen, adjektibo nahiz aditzondo izaten ahal da. «Borrachera» dio Azpirotzek (Azp. 67). «Mozkor gorotza zegoan ta hantxe zin aldaro-ka» (I. Ibarra 99: 88). *zepel*. 4. *Ilun* adjektiboa indartzeko ere erabiltzen da Leitza inguruko herriotan: «Nor bait besteren etxera yoanda illun gorotz egiten zitzaionean lastargie ematen zitzaion etxetik ateratzerakoan» (Astaitz 00). Honela dio P. Perurenak, aurreko hiru esanahiok Goizuetako hizkeran txertatuz: «Eta gorotzaren inguruko esaera eder haiek? Ilun beltza adierazteko: “Goizen yeki ta, bide guzia illun gorotzen, eun asteko lanteira alletuko bagin, ta illundu aurren lana utzita itxeko bidea artu ordu, illun gorotza berrize”. Edo alferkeria edo lohikeria indartzeko: “Altzadi ortik demonio gorotza! Eun guzin pikoik yo gabe ao alfer gorotz ori! Au ezta sotoko gorozpilla biño geio moitzen! Gorotza biño alperroa baita gizajoa”. Mozkor giroan ere bai: “Seko goroztua zebillen goizaldera. Gorotz yorrada politt-politta bazeamak orretxek!”» (PP 01: 301). ● **gorotz saski**. Gorotza karreatzeko bi heldulekuko saski handia. Honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Ola, Joxemiel Landa oritte bi seme, saski bana artute Santakrutz aldera yoaten omen ziren abere gorotza biltzera» (PP 96: 208). *eskusaski*, *exporta*, *measaski*, *obisaski*.

M. Olano

Pastaingo borda: abere gorotza biltzeko eraiki omen zuten pasa den mendearen hasieran

gorozketa. Gorotzaren karreto edo garraioa. Areson, *ongarriketan aittu* jaso dut: ‘gorozketan aritu’. *aozketa*, *arriketa*, *ardoketa*, *artoketa*, *belarketa*, *bizkarketa*, *epuruketa*, *esneketa*, *eurketa*, *gorozketa*, *irinketa*, *ixtorketa*, *ondarketa*, *oteketa*, *pentsuketa*, *porlanketa*, *trabesketa*, *urketa*.

gorozketari. Gorotza garraiatzen duena. Zebaitetan, gorotza garraiatzekoa ez eze, alorrean zabaltzeko ardura ere gorozketariaren kontu izaten zen. Honatx Goizuetako Bixente Zubiriri jaso: «Por ejemplo dia gorozketarik, ezta? Eta zabaltzee esaten tzio beti, jarri iual oeitamar laun kolan, e? Emendik batzuk artu bizkarren ta gero emakumek, txandan: or gizaseme at zen, emen emakumea, emen gizasemea, denak alkarrerri manaz. Ongarria zabaltzen» (Euskaltzaindia 99: 93). *ardoketari*, *bizkarketari*, *esneketari*, *garbiketari*, *ikazketari*, *irinketari*, *lorketari*, *pentsuketari*.

goroztegi. Ukuiluan edo ukuilutik kanpo, gorotza pilatzen den tokia. Honatx zer dioen P. Perurenak Zortziko etxe zenaz: «Ez omen zen jenerorik, Zortzikok edukitzen ez zuenik: denda, taberna, labaderoa, pentsuk, idi pareta eta gurdia, hornidurak inguruko herri, borda, eta basoko langileengana banartzeko, ikuluko (sic) azindak: behiak, zekorrak, zerrik,... hamaika ume jostatzen zene-ko karroa, bere burnibide eta guzi, gorotza ikuilutik goroztegira ateratzeko, alorak eta belatsoak nonahi, ... Hark izaten ez zuenik ez omen zen» (PP 96: 213).

goroztu. 1. «Estercolar las tierras, los sembrados» (Azp. 67). «Alorra zakar aretu, zakarrak bildu eta erreloa egin. Lurre iraui, zoye hautsi, berriz aretu (sic), alperra pasatu eta artoa eriñ. Handik bi edo hiru egunera banabarrak eriñ arto tarten. Erbillez soskorra yo eta goroztu» (Astaitz 02a). 2. «Emborracharse» (Azp. 67). Honela esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Tatxinek intzun sangrie bat, gorozteko modukoa!». *gorotz*, *zepeldu*.

gorputz. Gurean ez da *gorputz* / *gorpu* bereizketarik egiten; izan ere, biotarako, hil

nahiz bizietarako *gorputz* esaten baita. Honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «[Sorgin] bat ba omen zen, Berutako mendi gain ortan, gabeko amabitan ateatzen zena. Larrugorriin yarritte, unturen batekin iurtzi gorpuz guzie, ta: Lar guzin gañetik / eta laño guzin azpittik, / an da emen!!» (PP 96: 205). Gazpilloko Marianjela Lasartek esana: «Mesillen ekarri emen zuen gorputze, ta ez emen zioan erakutsi gorputze amari, ta ama near da near» (PP). Hurrengo biak, Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzari adituak: «Amazabalen bazen gurutze aundi bet, burnizkoa ta elegantea oso. (...) Emengo gorputzek, eliz biden zizenak, denak an gelditzen zien» (Escariote 96). «Len itten zittuen, gorputz guzik Amazabalko gurutze ortara ekarri. (...) Jainkoak bestek eztaki gure etxetik zenbat gorputz pasatu izaan den» (Escariote 96). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana, Afrikako gerraz: «Zenbat gorputzen ezurrek ekusten giñuzen ordea guk an!!» (PP 96: 200). Ikus baita ere: (PP 96: 413, 417).

gorren artu. Gogorrean hartu, inoren edo eze-
ren aurka jo, hitzez bada ere. Honela dio Tuteneko Fraxku Zabaletak: «Uitziko neskatxen batek Tuteneko mutille matte, baño attek Uitziko mutillekin ezkontzea naikio, ta gorren artzen emen zuen neskatxen attek eta ango mutillek» (PP 96: 33). Goikobordako Felipa Aierdiri jasoa: «Baño besteke gorren artzen: zorretan zegoala, ta arrei emattea tokatzen zitzioala botoak» (Ibidem: 440).

gorri. Honela dio P. Perurenak *illegorri* delakoz: «Leitzan bertan ere, ezagunak dira, *Soroko "Gorri"*, *Txokoko "Gorri"*, *Astibiko "Gorri"*, eta *"Gorritar"* anaiak berak, kastillanoz "pelirrojo" esaten zaion illajea izatetik datorkielarik *"Gorri"* izengoitia» (PP 98b: 123). *gogonagorri*, *zaingorri*.

gorrixketa. Ardi gorri-antxeokoz esaten da, Añaldeko Bittorio Lizarragak adierazi didanez.

gosalarte, gosalongo. Ik. *egun*.

gosari txiki, gosari ttiki. Ohetik jaiki bezain laster, goizeko zazpiak aldera, egiten den otordu arina. Gazpilloko Marianjela Lasartek esan didanez, «gosari ttikie» garai batean kafea eta usuala izaten zen, «obi koxkorran batekin» lagunduta. «Miel gosarixkikie egin eta seittun yoan da etxera» (Astaitz 94d). Honatx Astaitzagako Mikela Labaienen lekukotasuna: «-Zertako dozo ori, Miel Joxepe? —esan omen zion—. -Au, goizen gosarixkikie itteko ta emaioko Mireli, Mireli!» (PP 96: 79). Tolatxeneko Kandido Azpirotzek esana: «Beñ, Kristobal Beñis bertsolarie etorri omen uen Zortzikonera, gosari txikie ittera» (Ibidem: 357). Kristobal Olaetxea "Altzate"ri jasoa: «Gero bera komedorera yoanda gosarixkikie in giñun kafesnea mantekillakin» (Ibidem: 559).

gosebelar. Gose belar. Ez da belar bat, ahuleri larria baizik, lanean edo ibilian luzaro (edota baraurik) ibiltzeagatik gailentzen dena; batek baino gehiagok «pájara» itzuli dit. «Gose belarra: Goseak amorratzen, gose izugarria» (I. Ibarra 99: 114). Elordin Joantxo Barriolak nik neuk frogaturiko zerbait adierazi dit: gosebelarra sartuz gero, ez dagoela zeure onera eramanen zaituen ez jakirik ez edaririk, eta ez dela izaten zenbait orduz atseden hartu beste erremediorik. *akorda belar*.

guazama. Ik. *goazama*.

gurdi. Basaburuko iskin honetan Xerorenbordako Praxku izan omen zen gurdigile onenetakoa (Ik. PP 96: 407). Gurdiaren moldeari dagokionez, honela dio Koldo Fagoagak "Gurdiak (Los Carros Euzkaros)" izeneko artikuluan, non Leitzako gurdigintzan ikasitako hitz asko aipatzen den: «El carro tirado por bueyes del País Vasco procede de la más remota antigüedad. Se caracteriza por estar construido totalmente de madera (...). Sus ruedas son macizas, sin radios y el eje va fijo a las ruedas, es decir, gira al mismo tiempo que éstas» (Fagoaga 74: 433).

gurdi etxea. Ik. *kurtetxe*.

gurdimotz. Kurtetxerik gabeko gurdia. Gaiak gaineen eramateko baino, erantsita erama-

teko erabiltzen zen, hala nola trunko luzeak lorrean eramateko, trunkoaren mutur bat gurdimotzaren gainean paratuz; horrela adierazi dit Txartikoneko Pello Astibia. Honako hau Benito Astibia "Luxea" k esana da: «Gu ordun Laxaron Bordan bizi giñen da, bei pareá bizkor ikaragarrie izaten giñun; emen etzen Euskalerrri guzin ure baño bei pare bizkorragoik. Labetxeko ortan bazen ordun probarri bet, eta ak arraietik arraiera eamatten zuen ekiñaldi bakarren. Gurdimotza eantsitte itten giñun proba» (PP).

gurdimotz edo urkamotza

K. Fagoaga, 1974

gurdizesto. «La caja del carro, hecha de mimbre» (Azp. 63-4). *☞ kurtetxe.*

gurdizur. «La parte de madera de la rueda del carro» (Azp. 63-4). *☞ perril.*

gurittu. Goritu. «Guritu. Ponerse rusiente cualquier metal al fuego» (Azp. 67). Begirazer dioen Pastaingo Miel Barriolak: «Yarri omen die: Joxemartiñ sidekarren, Astarla txofer ta Martioxe goardabarroan gañen Astarlari gerrittik eldute. Mitxelaundire orduko taloik aundiña're bustiko omen zun noski epurdiko izerdikiñ, dena gurittue txapa!!» (PP 96: 385).

gutxi asko, gutxi geio. Zerbait, gutxi edo asko, gutxi gorabehera. Beharbada ez da kasualitatea izanen 'ahaidezkoa' izatea datozen adibide guztien gaia. Honela dio Gorritiko

Etxeberriko Zezilia Goikoetxeak: «Leitzeko Gogortzaundikoak gure ahaideak dira gutxi askoa» (Astaitz 96c). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Atsoteitakoak, gutxi asko, gure parientek zien. Nere atten ama, Marimikela, Atsoteitekoa zen, Atsoteiteko attunan arreba» (PP 96: 205). Aizpeko Engrazia Burladari jasoa: «Gure ama, Maria, eraman emen zuen Etxeberrire; gutxi asko, parientek baitzien» (Ibidem: 229). Astaitzagako Mikela Labaiaenek esana: «Batzuk parra itten due, baño beiñ Lekarozko komenture yoan giñen, Unaineko Fraillek bixitatzea, gutxi geio parientek baigiñuzen da, an izaten tzuen museo giseko bat, eta sator txuri bet erakutsi ziguen» (Ibidem: 447).

guzi. Guzti. Salbuespenik gabe, *guzi* esaten da Leitzan eta inguruko herrietan. Honela dio, esaterako, Unaieneko Luis Lasartek: «Emen ordun erri guzie nekazarie zen, da azindak larrea bear, ta etzun aittu nai izaten itxittu kontuik» (Arbolak 94). Itziar Sagastibeltzak esana: «Pakok ikusten zun famili guzikin berak kargatu bearko zula» (PP 96: 223). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Ordun Gartziarena soziedadek artue zeuken, ta sozio guzik or zien apaltzen» (Ibidem: 273). Benito Astibia "Luxea" k esana: «Esaten due gañea, urte artan ume izateko zeuden ama guzik ill in ziela» (PP 98a: 30). **●guzizkoa izan.** Guztizkoa izan; maiteena, denetan gustukoena. Honela dio Goikobordako Felipe Aierdik: «Ta nere gizonakin sokalden geldittu zen [Malen amona]; bere guzizkoa izaten baitzun» (PP 96: 443). *☞ denbora guzin, sofrialguzizkoa.*

iabera. Igaraba; ugaztun urpekari eta amuarraingalea. Leitzara ezkonduko Fernando Oiartzun berutarrak kontatu zidan behin: azken *iaberak*, bi ume tartean zirela, Ibiurren hil zituzten lagun batek eta biek, duela 35 urte inguru. Aspaldian ez da ageri Leitzako erreketan. Honela dio Koldo Mitxelena: «Con *uger / igeri* y *ugaraxo / igel* se puede comparar el nombre de la “nutria”: vizc. *uagara*, Pouv. *udagara*, *uhadera*, lab. vizc. *ugadera*, sul. (Gèze) *ügada* y *ügañ*, aezc. sal. *uragre*, pero guip. *igabera* (a.-nav. Leiza *iyabera*), a.nav. *igaraba*, vizc. *igarabi*, *igarabire*, etc» (Mitxelena 90: 75).

M. M. Eloseggi

Leitzan ez da *iabera* alerik

iartz. Baso zati bat soildu ondotik, egur ihar eta zakardi gelditzen den eremua. Horixe gogorazten dute, hain zuzen ere, *iartzaundi* eta *Iartza* toponimoek, Joxemiel Elosegik adierazi didanez. Iparraldeko zenbait hizkeratan erabiltzen den *ihartze* ('udazken, larrazken') hitzarekin alderatu beharko litzateke beharbada. Baina horretaz gainera, *iartza* hitzak badu Leitzan oihartzun historiko

ozen bat: frantzeste gerraren garaiko *Frantzesen iartza* leku izena, beste zenbaitek *Frantzesen arrobie* edo *Luisen zurrubillue* deitzen dutena. Honatx Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzaren azalpenak: «Gero, Bonapartek or beian abandonatute utzitteko frantzes orik, erretiren eldu ziela galdu zien Frantzesen iartzan; aitzea izanen dozo or Leitzalarran, Frantzesen iartza deitzeioan lekue, ba ortxe galdu zien frantzes saill aundie. Or paraje gaizto ikaragarrie da, dena arkaitze ta malkarra. Pasatzeko arteka estu bet da, ta an irritu ezkerro, beiko erreka yo arten eztao gelditzeik. Ta, esaten due: frantzes orik eldu ziela yakinkio ta, baten batek ure bota omen zula ta, koillatea izan da, gaben eldu zienak, denak beiko errekarra yoaten!» (PP 96: 591).
☞ *barruti*.

M. Olano

Luisenbordako borda eta atzean Frantzesen *iartza*

ibilki. Ibilki. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). 1. *Zu're ibilkio?* edo *zer, ibilki?* bezalako diosalak erabiltzen zituzten gure zaharrek,

‘bazabiltza?’, ‘zer moduz?’, ‘zer berri?’, adierazteko. Gai horretaz ikus: (Iñigo & Salaberri & Zubiri 95: 262). 2. Adizki hanpatua da *ibilquio*; honela irudika liteke: ‘zebilen / zebiltzan + hanpatasuna’. Ikus, esaterako, Kristobal Olaetxea “Altzate”ren lekukotasuna: «Bik launek zien, besten batekin asarretu, eta laban erosi eztaikit non ue iltzeko, eta laban arekin ibilquio» (PP). Astarlako Maria Jesus Sagastibeltzari jaso: «Bestea, mutill iñe, Xerorenbordako neskatxekin ibilquio ta, ya ezkontzeko antek iñek emen zittuen» (PP 96: 109-110). Txokoko Joan Caballerok esana: «Andik auntzaxego, Olasoburure sartu nitzten, ta, Manuel ibilquio an arditan» (Ibidem: 278). Gorritineko Miel Luis Zestauri jaso: «Gorritiko danboliñek izaki astoa, ta ostu eiñ emen zioan. Gizajoa, aren bille ibilikio (sic) nondik aztarnatuko zun» (Ibidem: 320). Pastaingo Miel Barriolaren lekukotasuna: «Etorri omen da Martioxe ori, ta zakurrek an ibilquio, baño ttikik geienak; bat bakarra aundie» (Ibidem: 382). Boxekan Kristobal Rekondok esana: «Ala, ben gonbertsazioak inde, gero errin, gipuzkoano orik fanfarroikerin ibillquio: “Orrek ez dik gobernatzen aarrik motell, da aise irabazten zeiu!”» (Ibidem: 429). Joantzarko Miel Barriolaren hitzetan: «Da, Oxakin “Zaki” zena ta Erramon Beiñina, tipo ikaragarrik bik, an ibilquio ta, ze in dioa, beste bate esan gabe, sokaldera yoanda aparie eskatu Silviari» (Ibidem: 456). Ikus baita ere: (PP 96: 202). *ai* *aikio*, *bizikio*, *eldukio*, *eokio*, *erabilquio*, *etorkio*, *eukio*, *izakio*, *naikio*, *yakinkio*, *yoakio*.

iduiitu. Hiztun zaharren artean *irudituu* forma arraroagoa izaten da (*Ori arritzekoa iruitzen al zazo?*), baina gazteen artean gailentzen ari da nabarmen. 1. *Iruditu* aditza. Honela esan dit Astaitzagako Mikela Labaienek: «Niri ala iduitzen zetzien!». Gorritzko Lontxa Zabaletak, berriz, honela: «Oixe! Ala iduituko zetzion, seguro!». Honela jaso diot Rosa Sestoraini: «Emendik aurea geixeotan bildu bear-ko iñu. Ongi iduitzen bazain». Kristobal

Arribillaga “Beiñes”en bertso honetan argi asko azaltzen da *iduri ukan* egitura: «Onen zapelak iduri luke / Turko baten sonbreroa» (PP 96: 158). Etxeberriko Joanita Azpirotzek forma trinkoan idatzi du: «Gure erri maite ontan berritze asko dao. Badiduri baztartue zegoela, baño ez» (Escariote 96). Honako hau Barungo Hilario Sagastibeltzak esana da: «Ark esaten zien gañea: gaizki iduiitu zetzio- la Urriztimiltxoko nausiri, ta errire yoanda parte eman juezari» (PP 96: 93). Ikus baita ere: (PP 96: 110, 256, 325, 441, 453). 2. Uste, iritzi, nahikari. Honatx Gazpilloko Maria Anjela Lasartek esana, *iruittu* forman: «Bere iruittue in zun» ‘nahi izan zuena egin zuen’ (PP). «Iduittue: Ustea, iduritua (Harrek bertsolari ona denan iduittue do)» (I. Ibarra 99: 119). *gaizki iduittue egon, ez ongi iduittue egon*. Susmo txar egin. Biok ala biok ere Gorriteneko Miel Luis Zestauri adituak dira: «Azkeneako nazkatuxea emen zegoan, gaizki iduittue, burlaz ote zebillen edo gipuzkoano ori, ta urrena etortzen zeneako prest yarrrie» (PP). «Ta anaie ez omen zegoan ongi iduittue ta, ze in dio eun baten? bera atera bidera!» (PP 96: 483).

iduripen. «Obsesión. Idea fija» (Azp. 63-4).

iduritu. Ik. *iduiitu*.

ie. Ik. *ai*.

iel. Araldian dagoen asteme edo behorraz *iel* dagoela esaten da. Taberna giroan, berriz, freskoa behar zuen edariaren epeltasuna salatze-ko, honako hau izaten da esaera zakarra: *Ekartzak kolle pixko’at! Onako au asto ielaren pixe baño epelago zeok eta!* Etxetik Kortekobordara ateratzerakoan, honako bertso hau kantatu omen zuen Tomas Barunek, Beterriko airean: «Gure etxian beye susara, / Zerrie berriz irausi; / Zakurra ere altan dago ta / Astua ieltzen asi, / Katue ere orikusten det / Iskanbille ta karraxi, / Etxe onetan gauz onik ezta: / Ni banijua igesi» (PP 96: 183). *alta*, *arkera*, *auzkera*, *katakera*, *susa*.

ielaldi. Behorra edo astemea *iel* dagoen aldia.

ieltseritze. Igeltserotza. Honela dio Bordaberriko Katalin Arribillagak: «Akordatzen naiz zurajek Leitzalarretetik ekarrite Olaberrin nola zerratu zittuen, ta Miel Joakin Inaziobarunena ta Iturria esaten zioan bat ieltseritzen aittu ziela re bai» (PP 96: 308). Bordaberriko Joxemanuel Arribillagari jaso: «Beste baten berriz, Miel Joakiñ ori ieltseritzen ari omen zen etxe baten, ta Gaztelu zena, tuboak eta, argin kablek eta, yartzen» (Ibidem: 356). Ikus «ieltserire yoanak» (PP 96: 544). *ieltserozko.*

ieltsero. Ieltsero. Honela dio Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk: «Ramon, ieltsero aitzen zen, da zerbatte itteko burnin batzuk edo falta zittula, ta norbattekin itzeittea yoan zen Beasteire zaldi gañen» (PP 96: 534). *kisuskille.*

ieltserozko. Igeltserotza, ieltseroaren lanbidea. Honela dio Bordaberriko Ines Arribillagak bere aita Gorrizko Batista palankariaz: «Gero, onera etorri zenen, Joxemari amerikanoak in zun palazaio ortan'e ieltserozkoa gure atte zenak iñ omen zun» (PP). Benito Astibia "Luxea" k ieltseritza eta ieltserozko aldaerak dakarzkizu elkarren segidan: «Zerbatte ibilli izan bear zuen probak itten, baño ieltseritzan besok beartuk izakio ta, gero ez tiatzen lengo erdike! Mediki Tirapu orrek aleiñek in zezkion baño, bestek etzion obedittu, ieltserozkoan asko irabazten da, palenka utzitte, bere lanari seittu zion [Gorrizko Batista Arribillagak]» (PP). *ieltsertize.*

ierri. Igarri. Azpirotzek *iarri* jaso zuen, eta honako argibide hauxe eman: «Conocer de antemano con bastante probabilidad, no con certeza. (Azk.: IGARRI, "acertar, adivinar")» (Azp. 63-4). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Dena nasie ibilkio gizona, dena apuretue, ta Proentxiok ierri buruzpide onik ez zebilbila gizonak» (PP). Begira zer gertatu zitzaion Artxikonera sega lanera joandako frantzesari, Arriango Lontxo Lasarteren hitzetan: «Alde bat yota, beste yota, ekusi emen ditto baztar guzik eta, segaik iñone billatzen ez! Azkeneako etsik artu zittunen, ierri omen zion nausik ostu izaan ziola, ta

esan omen zion: Gizon ttikie yaz, baño bekaitze! / Non ttut nere sega ta arraitze? / Sega sega delaik, nere arraitze!!» (PP 96: 207). Errezumako Miel Ramon Zabaletaren lekukotasuna: «Artatik ierri emen zion infernukoak, kanpoan ibiltzen zela, ta andik aurrea, arri aundi betzugin ixten emen zezkion zulo guzik, kanpora ez ateatzeko» (PP 98a: 12). Ikus baita ere: (PP 96: 285). Baina ikus *iarri*, Mikoneko Joanjoxe Kanflankaren ahotan: «Arrek disimulatu in nai zien baño, nik seittun iarri neyoan bazela ezbearren bat» (PP 96: 399). Ikus *iarri* baita ere: (PP 96: 560).

ijini txarreko. Itxura txarreko, atarramendu gaiztoko. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak kontatu didanez, Ezkurreko Hipolita izeneko emakumeari minbizia sortu omen zitzaion. Manoli arraultz biltzailea haren etxera ailegatu eta honela esan omen zion, lepondoan pikor itsusi bat ikusita: «Hipolita, ijini txarreko pikorra zo ori! Ijini txarreko pikorra zo! Zoaz emendik medikutea!». Maria Jesusek dioenez, Tolatxeneko Joxe Mari Azpirotz apezak harridura handiz entzun omen zion behin kontakizuna; etxera joan, libururen bat kontsultatu eta Artxikonera presaka bueltatu omen zen, *ijini txarreko* esamolde hura grekerazko baten ordainordaina zela esanez. Ez zuen, ordea, bere hiztegi lanetan sartu.

ikarari. «Susto. Temblor. Azk., temor, espanto» (Azp. 67). Honela dio Gazpilloko Marianjela Lasartek: «Miel Joxepe gaizto arrek, zerbatte edari txarren bat emanda, (...) atzetik labana aundi betekin ekitten asi zetziola: "Sartukoit e! Eantzak abudo gero!" ta ze ikararik pasatu zittun, da laixterka nola aldein zun, edarie bertan utzitte» (PP 96: 81). Pastaingo Patxi Barriolaren lekukotasuna: «Kinke eta denak lurrea botata neskatz guzin tartetik eta, an yoan omen zela gizajoa! Ta neskatzek sekuleko ikararie artu, yakiñe» (Ibidem: 287). Joantzarko Esperantza Zabaletari jaso: «Yoantzarko ganbaran geundela, ixil ixillik atzetik yoanda, bera oarkaben nola patu zion Barbarari putrea, egalak zabaldute bizkar

gañen; ure ikararie artu zun gaxoak!» (Ibidem: 288). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Etzat sekulen aztuko eun ure. Guk ordun pasa giñun ikararie!» (Ibidem: 350). Benito Erasori aditua: «Gure mutill orri ikarari bet emaiok» (Ibidem: 542). Ikus baita ere: (PP 96: 378, 412). ●**ikarari gorrin**. Ikarari gorrian, beldur izugarrian. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Apeza xarra emen zen bat, ta bestea gaztea, ta, konjuriotan yarri omen die bik, ta abittu ori kendu bear gizonari, ta mutillek ikarari gorrin!» (Zubiri & Perurena 98: 244).

ikasi. Zerbaiten berri aurkitu, zentzu aktiboan, albistea izaten den unea adierazten baitu. Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaien: «Iñork ez ikasi nork in zun, jitoak ill ote zun, baiote zen, ez ote zen, baño seguroik ez». Honatx, Errezumako Miel Ramon Zabaletaren hitzetan, Mattin Ttikik jentilari ikasi zion lezioa: «Bestea ori ikasi zunen pozik! Altza bear emen zula [errotak] ejea!» (Olano 98: 323). Boxekanbordako Inazio Rekondok esana, gerra garaiaz: «Ala, ikasi bearko giñula ba bizi zen edo. Koartelera yoan giñen seittun bik» (PP 96: 144). Pastaingo Patxi Barriolak dioenez, Axintxio Olaberrikoak sekretarioarengana jo omen zuen: «Otso sarie zenbat patzen zuen ikastera etorri naiz» (Ibidem: 198). Olaberriko Klaudio Erbitik esana: «Nik belaxe ikasi nun Axintxio Olaberrikoa ta Errementanekoa izandu ziela, baño, ixillik gorde giñun etxen!» (Ibidem: 246). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Urdazubiko jentil zuloan ifernuko bizi omen zen, ta orre sartu bear zuela ba infernukoak ze itten zun ikastera» (Ibidem: 499). Ikus baita ere: (PP 96: 456).

ikatu. «Cont. de *ikaratu*. *Ikati*, contr. de *ikarati*» (Azp. 67). Azpirotzek aipatu *ikatu* forma laburrekin batera *ikeatu* aldaera ere oso sarri azalduko zaigu. Honela dio Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Aurreneko irulau seittun bota emen zetien zubittik bera putzure, ta (...) atzetik eldu zien beste guzik putzure saltatu emen ittuen denak ikatute» (PP 96:

101). Gorrizko Lontxa Zabaletari jasoa: «Orik eta denak aitzen asi giñen da ikeatu giñen osotaa» (Olano 98: 342). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana, Gotzone Sestorainen grabazioan: «Da gizonai akordatu zaio andreri an in bear iola albooto at, ikeatu bear dula andrea». ●**erlek ikaatu**. Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, *erlek ikaatu* esaten zaio erleei kea botatzeko uneari. ●**ikazi**. Ikararazi, ikara eman. Honatx Benito Astibia “Luxea”k esana: «Arrokoak mendin ibiltzen emen zun aarie, ta Domartinbordakoak ze in emen zion, bere aarie artute yoan bestengana, ta mendin yoazitte etxera ekarri, ta gero plazan asi zienen seittun ikazi Pellonak; yakiñe: aarik, beñ ikatu ezkeo, ez baitio geio ekitten kontrarioai, da ark ordureko mendin dena ikatue eukio» (PP 96: 428). ☞ *ikarari*.

ikazketa. Ikatx garraio edo karreto. Honela dio Mikoneko Joanxoxe Kanflankak: «Ameriketan ibillie izaten emen uen gure attuna, atten atte, ta andik etorrite ibiltzen emen uen bi zaldi kozkorrekin ikazketan Asketatik» (PP 96: 81). ☞ *aozketa*, *arbiketa*, *ardoketa*, *artoketa*, *belarketa*, *bizkarketa*, *epuruketa*, *esneketa*, *eurketa*, *gorozketa*, *irinketa*, *ixtorketa*, *trabesketa*, *ondarketa*, *oteketa*, *pentsuketa*, *porlanketa*, *urketa*.

ikazketari. Ikatx garraioan aritzen zen behargina. Honatx Mikoneko Joanxoxe Kanflankak esana: «Emen etortzen emen ittuen irinketarik eta, ikazketarik eta, ardoketarik eta, olaokoak asko, eta bat izaten emen uen galeraekin Erribera aldetik etortzen zena» (PP 96: 397). ☞ *ardoketari*, *bizkarketari*, *esneketari*, *garbiketari*, *gorozketari*, *irinketari*, *lorketari*, *pentsuketari*.

ikazkille. Ikazgile, ikazkin. «Beste paldan ikazkileak ari dire txondorrak sutzen eta lehen-go gau baten Sasaingo ola zaharraren pareta gainetan sorgiñek ekusi omen zituzten dantzaz» (Astaitz 94d). Honela dio Barungo Hilario Sagastibeltzak: «Ikazkillea zen da, illabete osoak ioal iñen zittun basoan, da andik etorritte yayen errire yoanda urrengo goizalde arte pixkoat berotute umoren da bertso-

tan yartzea, ori garai atan etzen bate arritze-koa» (PP 96: 178). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Beñesen bason bat tasatzen aittuk emen zien Barun da orik. Barun ikazkillea baitzen, mutill sallekin basoan aitzen zena» (Ibidem: 181). *☞ aizkolgille, ixtorgille, kisuskille, trabesgille, uztargille.*

ikazplaza. Ikatz plaza, ikaztoi. «Carbonera, era en que se hace el carbón» (Azp. 67). *☞ txondor plaza.*

ikazplaza Kakobaso inguruan

M. Olano

ikaztoi. Ikatz plaza. Txondorra egin eta erre-
tzeko, basoan aurkitzen zen zelaiunea auke-
ratzen zen, edo pikatxona eta pala erabiliz
txelai berri bat egin. Leitzako eta inguruko
mendietan nonahi topatzen da ikaztoia, eta
orbeletan hatzamarraz pisko bat urratuz ge-
ro ikatz hondarrak aurkitu ere bai. Begira
zer dioen Sorobarrengo Mikela Sagastibel-
tzak: «Ez gogo onetik, baño yoan giñen, ta
ikaztoi txelai beten ixtorra ebakitte kamañe
iñ, eraman giñuzen arropa zarpak gañetik
bota, ta antxe eondu giñen bik lo» (PP 96:
178). «Mendietan ikaztoi edo txondor-plaza
askorekin topo egiten da» (Astaitz 90a).
☞ txondor plaza.

ikusi-mikusi. «Adivinanza» (Azp. 67). *☞ ekusi.*

ilbeltz. Hilbeltz, urtarril. Honatx zer dioen
Errementaneko Miel Zabaletak, 1952. urteko
garaiaz: «Don Nikolas abadea zela medio
Ayuntamiento billu te, Fermin Lizarraga ze-

goan alkate, ta Pesta ttikik yarri zioan izena,
ta ordun yarri zuen ioteik ilbeltzan iruarren
iandekin itteko legea» (PP). *☞ agor.*

illaje. Ilaje, zirriborroan hazitako ile ugaria:
Moztu bearko'itotoz illaje oik. Honatx zimaje al-
daera, P. Perurenaren hitzetan: «Eta adatsok
orraztu edo atondu ezean, basatia, sorgina
herejea, litzake beti gizona. Hamaika aldiz
aditua etxean, *“sorgiña dirudi, zimaje horre-
kin”*» (PP 01: 142). Perurenak berak jakinara-
zi didanez, Goizuetan hamaika izeni erants
dakiok *-je* atzizkia: *pintaje, begije, sudurje,*
ezpainje, bisaje, abittaje (azken hau janzkerari
dagokionez, erdarazko *“hábito”* tik). *☞ adar-
je, kalparje, ostaje, pandillaje, zuraje.*

illaki. Ilenti. «Tizón. (Azk.: *Illati, Illeti.*)» (Azp.
63-4). «La punta del leño que está a punto
de quemarse del todo» (Azp. 81). «1929-ko
apirilaren 18an eta 19an sute izugarria izan
zen Leitzelarren. Norbait luperrrie egiten ari
zen eta erreloa biztu. Haize haundie zebilen
eta prasak larrera eraman eta mendiari su
harrazi. Gero sue indartu zenean haizeak
illakiak hartu eta kamioa eta erreka airean
irago eta Ezkurmendiri su harrazi zion» (As-
taitz 90a). *☞ lastozuzi.*

illarraiindu. Ilarraindu. Harrropuztu, laineza
hartu. Pontxito Irurtiak adierazi didanez,
Unaieneko Asuntzion Lasarteri jaso zion
hitz hau.

illaun. «Polvillo de ceniza que flota en el aire.
Pavesa» (Azp. 63-4).

illazi. Hilarazi, hil, bizia kendu, akabatu. Harri-
garri samarra da, batere beharrik gabe, *-arazi*
atzizki faktitiboa sartzea; antzeko gauza ger-
tatzen da, hala ere, *beroazi* aditzarekin. Hone-
la dio Boxekanbordako Katalina Rekondok:
«Orin amare ezagutu giñun guk, ta ark esa-
ten zun, anaie Urbita alden illazi zioala: nes-
katxetara yoanda, zerbatteatik pelaien asitte,
tiroa tiatute urrengo goizen erdi ille azaldu
emen zela mutille» (PP 96: 67). Lesakolorre-
tako Joxemiel Arregik kontatua: «Arron
emen zen inguruotan zen gizonik pizkorre-
na. Beñ Arriane etorri, te lerrazi bear zuela

ta, sekuleko artakorda iñ emen zioan neskatxek, ta Joxemiel Arroko erki altxatu alare. Baño, ernie atera emen zetzion, da Martikoneko Joan Patxikungana yoanda: “Ori belaxe sendatuko diu gizona!” esan emen zion. Enplastoa yarri emen zion da, settun lertu ernie! Settun illazi emen zuen gizona» (PP).
●iltzak! Hil ezak! Egitatearen harrigarria indartzeko, aginteraz janzten den esapide adierazkorra. Honela dio Ezkurrako Migel Mariezkurrenak: «Nausik ezautu bere mandon irrintzie zela, ta atea iriki dionen soton sartzen asi de ta, mandoak ostikoka ta, ozkaka ta, besokin azpin artute, purraka demonio in gizona! Bertan iltzak alajainkoa nausie!» (PP 00: 224). *☞ autsi zak, botazak, moztak, pasazak, sartzaio, tiazak, yozak.*

ille artu. Ile hartu, gaztelerazko “tomar el pelo” ezagunaren itzulpena; Leitzako bordarien artean maiz erabiltzen omen da, Añaldeko Bittorio Lizarragak adierazi didanez. Nik Jose Luis Huarte “Kazo”ri, berriz, *kalparra artu* aditu izan diot. Zergatik ez dakit, baina, antza denez, *adarra yo* esaera itsusitatzat hartzen omen du baserritar jendeak. *☞ kalpar.*

illezkille. Ik. *agonioko, ezkille.*

illunabar. Ik. *egun.*

illunbe. Ilunpe. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Ildekoan egune zen ezkerro, nere osaban neskamea argimezara omen zin, da atea irikitzeoan, illunben didir egitten zun bulto bat zegoala oartu» (Karta 94). Astaitzagako Batiste Zabaletari jasoa: «Ez omen uen ure beste bonbillik etxe guzin, ta tabernan zegoan yende guzie illunbetan nasitte zebillela, ala esaten omen zien Axintxio orrek: Ez al dittok oartuko ze in doten, i?» (PP 96: 193). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Akordatzen naiz nola esaten zun gure amunak: moja yoateko aurren Yoantzartik beti goizeko mezara etortzen emen zen, ta illunben askotan, negun biñipin bai, ta biden ots itten emen zion norbattek» (Ibidem: 282). Itziar Sagastibeltzaren lekukotat-

sunat: «Amabost amasei urte zittuela edo ola, iñ omen zioan: kanpoan espeatu, ta ateara zienen illunben sekulekoak emanda kantarillea bota aguazille ta gorda ta orik denak!» (Ibidem: 348). Ikus baita ere: (PP 96: 464, 471).

illunbiste. Ilun bista. Egun argia ahitu aurreko unea; *eguntxintxe*-ren aurkako doia, hain zuzen. Askotan *illunbiste galdu* esaldian txertaturik aurkituko duzu. Honatx Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak esana: «Illunbiste galdu nun, etxea allatu baño leen» (PP). «Prontxiok illunbixten alde egin do straperlora» (Astaitz 94d). Mikoneko Joanxoxe Kanflankari jasoa: «Ala, eldu emen dok illunbixten, bere ikatzak Asketatik artute (...) ta Urbitako pareko gaztañeri artan, tak!, saltatu emen zetzioan deabru ori» (PP 96: 81). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak esana: «Ni, ezkontzeko preobeko aurreko ianden, dantzaldi bet geio karrapen in de, ordu erdin bet berandugo eldu nitzen etxera, baño oañik illun bixten, da ordureko antxe eldu zen atte bidea beera atte, bera baño aundiagoko makillekin» (Ibidem: 179). *☞ eunargi.*

in. Egin, baina ‘esan’ adieran. Normalean *itten* ‘egiten’ forman agertuko zaizu: *lengoan Joxek nekatute zebillela itten zien*, ‘lehengoan Joxek nekaturik zebilela esaten zidan’. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Plazan pillotarik izaten zienen, ark kontatzen zittun tantoak; antxe aitzen zen ulluke, tantoa ateara ala: “arrastoak baaat, sakek biii!” itten zula; ta beti sakek ainbeste ta arrastok ainbeste esaten zun, ez oaiñ bezela» (PP 96: 490). Beste adibide bat, Errezumako Miel Ramon Zabaletaren hitzetan: «Aita Santue bakar bakarrik geldittu omen zen, bere batten: “Arraionea, etsaiak netien nek ok!” itten zula» (PP 96: 499).

inbearrak. Gorputzaren eginbeharrak, premia fisiologikoak. Honela ikasi diot Añaldeko Bittorio Lizarragari: «Estu-estu zien gizona eta, etxera allatu ezinda, lizar baten azpin kuzkurtute in ditto inbearrak». *☞ inkari, libratu.*

indarustu. Ik. *eri*.

infernu. Ik. *inpernu*.

ingure. Ik. *txingure*.

Inguruarte. «Ferial. No se emplea actualmente.

Continúa llamándose así un campo donde en tiempos tenía lugar el ferial» (Azp. 67). Azpirotzek aipatzen duen lekua aspalditik *Kakazelai* deitzen den hura da; urte askoan futbol-zelai txarra eta behin behineko kanping izan ondoren, orain abereak hezitzeko leku egin dute. *adur*.

Inguruarte: garai batean feria egiten zen bertan; abereak hezitzeko pikaderoa eraiki dute orain

ingurutxo. Leitzan bezala, inguruko herri askotan izan da dantza honen usadioa; herriz herri, gainera, dantzamodu bereziak izaten ziren. Ez zaio dantzari noiznahi eta nonahi izen bera eman; honako gure *ingurutxo* hau, konparaziora, dantzarien sokak egiten duen *inguruari* zor zaiola ematen du: «Nafarroa osoan hain ezaguna izan den Ingurutxo ize-neko dantzari ere, sorgin kutsuagatik edo *Juanaren ttunttuna* deitu izan zaio Erronkari aldean, eta *Kokodantza* berriz Basaburuko zenbait herritan» (PP 01: 70). Nolanahi ere, badirudi adituek Leitzako dantzamodua nabarmendu nahi izan dutela; honatx Aita Olazaranez esana: «Leitzako *Ingurutxo* Euskalerrian neska-mutillen artean egiten diran dantza guzietan goratsuen dala esan ditekera iru gauza auei begiratu: Eresien zenbata-sun ta edertasunari, dantzaldi-bereziatasuna-

ri ta luzetasunari. Iru zati ditu ta iruak ez-tute elkarrekin ikustekorik: Lenengoa: *Sokadantza*. Bigarra: *Inguru aundi* edo *laundantza*. Irugarrena: *Inguru txiki* edo *ingurutxo*» (Olazaran 31). F. Arrarasek, berriz, honela dio: «Al *Ingurutxo* de Leiza se le puede considerar, por su variedad coreográfica, el más importante de Navarra» (Arraras 71: 198). Literatura franko dago ingurutxoaren inguruan, eta guztietan aipatzen da Leitzakoaren garrantzia eta leitzarrek dioten maitasuna: «Izenak adierazten duenez, inguru dantza dugu, eta nahiz eta garai batean Nafarroan oso edaturik izan, gaur egun, bizirik, herri batean ezik ez guke bilatuko. Leitz dugu hain zuzen. Tamalez beste herri askotan ez dute azken urte hauetan egiten. Hau zergatik gertatu den, ez naiz aztertzen hasiko. Lan hori beste norbaitek nik baino askoz hobeto egingen du» (Argañea 74: 11). Bestalde, jakin badakit orain Areson berreskuratzeko nahian dabiltzala bertako ingurutxo itzalduea; honela dio Irigoienek Aresokoaz: «El “ingurutxo”, con txistu y atabal, “txistua eta danborra”, habría el baile vespertino del “zaldunita” o domingo de carnaval, que finalizaba al tañido del “abemari ezkillé” o toque de oración» (Irigoien 86: 57). Nolanahi ere, ingurutxo ez da bakarrik festetako dantza izan; oraindik ere, ez da harritzekoa, parranda giroan leitzar talde bat bildu eta, ez bat ez bi, dantzan hastea; aspaldiko ohitura izan baita. Begira zer dioen Batixte Ariztimuño “Juanmarina”k: «Yarri giñen denak soka, ta ingurutxo yoaz sartu giñen Minttorlan» (Sasiziztulari 91). Bukatzeko, honatx, P. Perurenaren hitzetan, ingurutxoarekin batera kantatu izan diren zenbait bertso sail: «Beste kanta hau berriz, Iparragirre-ren doinu ezagunera moldatutako letra umoretsua duzu. Behar bada, neska mutilek ingurutxo dantzatzekoan umorez kantatzen zutena. Melodia hori *Leitzako Ingurutxoan* eabiltzen baitzuten Pastainek, Ebaristok eta Leitzako ziztulari zaharrek, eta gaurre-gun ere, Anjel Alduntzin zenak aurrekoengandik jasotako usuarioari esker, *Ingurutxoan*

M. Olano

jotzen da tarteka, umore kutsu batekin dantzaz luza nahi denean; eta ziztuz jo ezik kantatu ere egiten da: *Bart arratsian gure nesk(a) orrek / tripako miñ, tripako miñ! / Bart arratseko tipule saldak / eztiola onik egiñ. / Ekarri medikue, beraren errikue: / gaitza daukazu yakiñe, yakiñe! / Etzen orrelakorik pasako / etxian egon baziñe!* / Gogoan izan, garai batean, neska mutilen arteko festa edo ligatzeko modu bakanetakoa eskeintzen zuela *Ingurutxoak*, eta horrelako kantamodu zelebre asko kantatzen zituztela mutilek, neskatxei par egin arazteko. Hurrengo kanta umoretsu hau ere, “Aresoarren bandera” delako melodian, eta Ingurutxoko belauntzikotan ziztua jo ahalean, kantatu egiten omen zuten mutilek, aurrekoa bezalaxe: *Donostiako karrikan, / atso bat zegoan bakarrikan, / gona zar zar bat burutik bera artuta / bakar bakarrin. / Etzuen kausoik egin nai, / nik eztakit zergatikan? / Puzkerra lasai botatzen zuen / atzekaldetikan!»* (PP 96: 515). ♪ *aurrendari, belauntzikoko.*

ezkonduen *ingurutxoak*, 1990eko pestetan

inguruzai, inguzai. Inguruzain, mendi goarda. «*Inguruzai.* Guarda» (Azp. 67). «Herrigizoiak mendian markatzen zuten behar zuen egurra. Markaziora joaten ziren monteroak eta inguzaie» (Mikela 80). Sorobarrengo Miel Sukuntzaren lekukotasuna, Tomas aitoren Matias anaiaz: «Beste anaie Matias inguzaie emen zen. Gure attunak kontatzen zun, ure goarda zegoala, Urbitakok nola bota zun pagoa Leitzalarren, da gaben ekarri emen zuela. Baño biamonen yoanda arrastolari segin asi die ta seittun atera Urbitara

ekarri zuela. Etxera etorri, beiek uztartu, ta Urbitako atarire yoanda, zegoan lekutik pagoa artu, ta onera ekarri emen zuen Matias goardak eta bere anaiek. Azkenen Matias goarda ure, emen ukullun gorotz yotzen ai zela, dena izerdittue, ta illuntzen bei paren bat ekusi mendie gora zila, ta “eurreta zik ba ori” ta gorotz yotzen ai zen lekutik yoanda pulmonie arrapatu, ta artatik garbittu emen zen zen gizajoa» (PP). Honatx P. Perurenak berak idatzia, 1855 inguruko Lontxo Zubitur zenaz: «Aita Nartziso bezalaxe zapatero izandua zen, eta urte askoan Leitzako inguruzai ibilia» (PP 96: 329). Honako hau, Joandegiko Miel Zabaletari jaso da: «Mendiko goarda zen ure, Joamiel inguruzaie esaten zioan. Bere bizie Leitzalarren iñe; gazteik sartute oso zartute atera» (Ibidem: 536). Ik. baita ere: (PP 96: 531).

inkari, eginkari. Eginkari. 1. «*Inkari.* Acción que llama la atención por lo extraordinaria» (Azp. 63-4). «*Eginkari.* Hecho extraordinario» (Azp. 81). «*Inkari:* Ezin daitekeena egin. Normalean zentzu txarrean erabiltzen da. (Inkari in do horrek, ez to ba mendi guzie erre erreloak ittekoan) baita zerbait haundia egiterakoan. (Gore ume honek inkari in do, denak aprobatutto bikaiñekin» (I. Ibarra 99: 120). 2. Leitzan *inbearrak* esaten dena, Berastegin *einkarik* omen da. P. Perurenak hala jaso zuen, Leitzako palankari baten apustu kontuak biltzera joana, Oiñetaberriko Pio Labayenen ahotik: «Ori ona izan bear zun. Leitzarra baño ohea berez. Baño plaza ko balio etzuna. Einkarik galtzetan inda ibillie izan bear zun leitzarrakin jokatu zunen» (PP). ♪ *inbearrak, libratu.*

inki-manka. Ika-mika ibili, diskutio gogorrean. «Joanito hala-holakoa zen eta bere atteiarreba barrengaistoa, zital hutsa. Beti inki-manka ibiltzen ziren» (Astaitz 90b).

inpernu. Infernu. Garai batean bezala, *Inpernu* esaten zaio oraindik Agerrea etxeari, eta bertakoei ere *inpernutar*. Nolanahi ere, auzoko Joangonea etxearena omen zen berez izengoiti hori (Ik. PP 96: 229, 8. oh.). Garai bateko

f > *p* bilakaerari zor ez balitzaio (Ik. *pesta*, *piure*, *puntzio*...), maxi usaina har lekiok *p* horri. Ezizenaz landa, ia ez baita *infernu* aldaera baizik erabiltzen. Honela dio Lontxo Zubiturrek: «Zinko esaten zioan gizonai, gaiztogoia infernuko demonioa beño» (PP). «Akerraren adarrekin zebilela hil balitz kondenaturik zegoen, infernuko zolara yoanen zen» (Astaitz 99a). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso: «Ta aldin beñ infernukoak oi u itten emen zion [Atarrabiori], lanen ai zen yakittek» (PP 98a: 12). Juan Garmendia Larrañagak, 1978. urtean, honela aditu zion Kosme Zabaletari: «Infernuko deabrue nauk, iruetaneun urte bazetit ola nabillela, baiña olakorik oraindik ez diat ikusi» (Garmendia 98-V: 66). Bestalde, Leitzako dotriñan «Ynfernue» aurkitu dugu (Pagola 95-II: 596), eta Echaidek Areson «*inférnué*» jaso zuen (Echaide 89: 206). Ikus baita ere: (PP 96: 87). Baina ikus *inpernu*, Barungo Maria Jesus Sagastibeltzaren hitzetan: «Inpernun artzen ez-tittuen kondenatuk, gaiztoak izaten emen die ikaragarri, ta ehun (sic) urte lezezulo baten inde, bestera aldatzen emen die, beste eun urteko, ta oritako bat zen oaiñ pasatu den ori» (PP 00: 371). ●**inpernuko burrunntzi**. Burrunntzi tresna adierazteko enfatiko. «Inpernuko burrunntzie: Txitxiburduntzia» (I. Ibarra 99: 120). ●**infernuko demonio guzik bekin izan**. Izaki arrunt gaizto eta jenio bizikoaz esaten da. Honela dio Joantzarko Esperantza Zabaletak: «Musungo askan sartu emen zuen. Gure atte zena ta, infernuko demonio guzik bekin zittuna, Martikoneko Joamartin emen zuen bestea, ta ola koadrille osoa» (PP 96: 464). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Baño, aren aurren iñork itzik eziñ atera; gizon aundie izan bear zun de [Martin Agerrek], bizkorra ta gaxtoa gañea, infernuko demonio guzik beakin zittuna, ta beste iruk ixil ixillik talo batekin konformatu bear» (Ibidem: 487). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Gaizto ikaragarrie izan bear zun (...). Motz motza ta sendoa zen gizona. Bedaiotik etorrie emen zen, infernuko demonio guzik bekin zittuna» (PP). ☞ *demonio*.

intziri. «Aullido alegre de perro» (Azp. 67). ☞ *adike*.

intzure, lintzure. Lintzura; oro har edozein hezeguneri esaten zaio. «*Intzure*. Lugar pantanoso» (Azp. 63-4). Leitzako toponimian honako hauetan azaltzen da, bestetan beste: *Intzuraundi*, Erreka auzoan, eta *Intzureta*, Arkiskilen. Hitz honek, antza denez, latin *insula* du jatorri (Ik. *OEH*). Honatx Pastaingo Miel Barriolari jaso: «Andik Astarlako azpie gora, Meakako baztar ortan baten lintzure bat eta, an alde batetik bestea pasatzen asitte, bat lintzuren sartute geldittu!, ta an garbittu omen zela beor ure!!» (PP 96: 381). Dena dela, P. Perurenak adierazi didanez, litekeena da *lintzure* aldaera hori Goizuetako belarriari zor izatea, eta berez *intzure* izatea Mielek esandakoa.

Sagarmiaiko *intzure*, 2004ko udaberrian

intzuredi, intzudi. Urte osoan *intzure* dagoen lekuari esaten zaio; ihatan eta goroldiotan ugari izaten da: «erabat urez eotten den lekue», azaldu dit Elordin Joantxo Barriolak. Orain Sarrio fabrika dagoen lekua *intzuredi* handia zen garai batean, azienta sartu eta itotzeko moduko padura izan ere; eta Joantxo harriturik izaten da, nola lortu ote zuten fabrika eraikitzeko zimentuak ateratzen.

intzuzure. Ik. *itzuzure*.

iñarisatsa. Ik. *añarritsats*.

iñarrosi. «Sacudida para deshacerse de la humedad. En Azk., *iñarrosi* es verbo. *Iñarrosaldi*, sacudida» (Azp. 67).

iñazi. Eginarazi. Honela dio Joantxeneko Patxi-ku Alduntzinek: «Berrize artute Iruñea, andik etorri te berriz koartelera, berriz Iruñea, bost edo sei buelta iñazi zezkioan» (PP 96: 98). Boxekanbordako Inazio Rekondori jasoa: «Olaxe, sekuleko disparatek botaz amari pixe iñazten nioan parrez, ta etxera, txorie baño pozikago!» (Ibidem: 144). Aliñeko Iñaxi Astibiai esana: «Da obe ontan eztuzue umeik iñ? Nek txarragoan iñazi netien obeitabi» (Ibidem: 239). Ikus aditz arazle gehiago: (Olano 98: 225). *erañazi*.

iñude. Ik. *unide*.

iñular. Ik. *egun*.

iñurri. Gaztain mota arrunta, *mendolatza* baino ttikiagoa eta lehenago ontzen dena. Begiratu gaztain klase saltzen zituen Garagartzako Dolorex Muñagorrik joan den mendearen hasieran: «Gaztañe: urte baten emezortzi gurdi zalkatuk iñurrik, eta beste beatzi mendulatzetik» (PP 96: 473). «Maria, andrea, gaztain iñurrie baño muturre luzegoarekin eta senarra danborea baño beltzagoko muturrarekin, elkarri aitzakie emanez» (Astaitz 02c). Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa: «Emezortzi gurdi xexto iñurri, beatzi mendo latza gaztañe» (PP). *mendolatza*.

io. Eho, alea errotan xehetu. «Artoa eta garie ihotzeko komedik» (Astaitz 94d). Honako biok Errezumako Miel Ramon Zabaletak esanak dira: «Ereñ emen due artoa ta, iore in behar! Errotan iotzen asi omen die ta, iñone gauz onik ez itten! Errotarrin ardatza seittun erretzen» (PP 96: 501). «Jentillek iotzen artoa... Orrik berriz ez yakin nola iotzen zen ere, aleie, nola yakiñen zuen, artoik etzuen da!» (Olano 98: 323). «Leitzen baziren hiru errota: Goikoerrota, Erdikoeerrota (Olaberrie) eta Azpikoeerrota. Baina itxita eta ezin artorik edo garirik iho» (Astaitz 02a).

iotek, iñotek, ioterik. Ihauteak, ihauteriak; beti plural. Ziurrenik *iotek* izan da aldaerarik usatuen, nahiz eta gaur egun *karnabalak* gailendu den, *pesta ttikik* izan ondoren. Echaidek «*iotek*» bildu zuen Areson (Echaide 89: 73). Areson bertan Pilar Arraiagak «*iyotik*» esan dit niri. Iñigo Ibarrek ere «*iho-tek*» dakar bere hiztegiari (I. Ibarra 99: 119). Juan Garmendia Larrañagak, berriz, «*iotegik*» jaso zuen Leitzan eta Areson (Garmendia 98-VI: 368). Etnografo tolosar horren esanetan, 1972. urtean Leitzan oraindik «*zalduniote*», «*asteleniote*» eta «*asteartiotek*» esaten zitzairen, hurrenez hurren, ihauteetako igande, astelehene eta astearteari (Ibidem: 351 eta 400). Errementaneko Miel Zabaletak P. Perurenari esan zionez, 1952. urtean «Don Nikolas abadea zela medio Ayuntamiento billute, Fermin Lizarraga zegoan alkate, ta Pesta ttikik yarri zioan izena, ta ordun yarri zuen ioteik ilbeltzan iruarren iandekin itteko legea» (PP). Bestalde, Gorritineko Miel Luis Zestauk dioenez, 1860. urte inguruan «Leitzeko mutillek oaiñ bezela ateatzuten omen ittuen iotetan» (PP 96: 100). Honela dio Joantzarko Migel Barriolak: «Baño alukerie izaten zen ordun: erronda itten zela, ta tabernak ixten zienen, bittarte ure nonbatte pasatu in bear! Gañea ioterik negun da, ez baito argitzen sekuletan!» (Ibidem: 295). Hau, berriz, Itziar Sagastibeltzari jasoa da: «Konpaziora, pestetan edo, iñotetan eo, etxera etorritte lendabiziko gauze esanen zizun beti: Ez al da iñor yoka ibilli?» (Ibidem: 348). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Ta, urte baten, iotek allatu dienen, ze pentsatu omen due launek?: atxaurete Praxke orrekin izpidetzea nolabatte gizona» (Ibidem: 486). «Martxeneko herriko Zenon urte bateko iroteitan (sic) akerraren adarrak buruan yarrita atxaurete omen zen» (Astaitz 99a). Honatx, bukatzeko, Aresoko ihauteen zer bait berri: «Los “*iotegik*” o carnavales de Areso se celebraban el Domingo de Quincuagésima y el lunes y martes siguientes, que eran los días de “*zaldunita*”, “*astelenita*” y “*asteartita*” respectivamente. (...) La

mayoría de los jóvenes, “mutillek”, mayores de 18 años se hallaban integrados en la sociedad “Lagun artea” y para nombrar el mayordomo o “mayordomua” y a su ayudante o “bere lagune” se reunían en la víspera de Santa Agueda» (Iruretagoienea 86: 56). Areson bertan, Izartegiko Juana Bautista Trekuri jaso: «Biño, urten bost aldiz ibiltze ittuen lenao esken. Oain etzetiñet bostak kontatuko nik!... Santagadetan da... ioteitan da; geo urrena... sanpedrotan, urrena pestetan...» (Olano 98: 305). *☞ karnabalak.*

M. Olano

iotetako eskazaleak Pillipenbordan: ultzika ari dira Inaxio Iturrarte, Patxi Saenz, Migelmari Elozegi “Luze” eta Joxantonio Zubiri (1992-1-27)

ipar. «Niebla que en verano proviene del mar.
Iparra kiriketan dago» (Azp. 63-4).

ipar aize. Ik. *aize*.

ipurtarro. Ik. *epur*.

iraazi, irazi, irabazi. Iragazi. «Baie da iriñe irabaztekoa», esan dit Juan Mari Barriolak.

iraazki, irazki, irabazki. Iragazki. Honela dio Gorrizko Lontxa Zabaletak: «Gure amak itten zun esnea karri ukullutik, iraaazkin ongi pasatu, eo zapi et yarri irazkiri; ongi pasatu» (Olano 98: 341).

irailari. «Nadador. Azk., *igarilari*» (Azp. 67).

1 irain. Igari egin. Iskin honetan guztian (Areso, Gorriti, Ezkurra, Uitz...) aldaera arrunta da. Echaidek Areson «íraitén» jaso zuen («nadar») (Echaide 89: 287). Iñigo Ibarrak ere «iraitten» dakar bere hiztegian (I. Ibarra

99: 120). Orreaga Ibarrak, berriz, Basaburuan jaso zuen: «*Irai in: Nadar* (Bas). *Iraitten dabil*» (O. Ibarra 97: 161). Ikus “Aisoarren bandera” izeneko kantari, Leitzako mutilek aresoar gazteak Ibiurko erreka aldera uxatu zituztenekoa: «Gero leitzarrak bidera / Norabuenak ematera: / Aal zuenak ariñ yoan ziren iraittera!» (PP 96: 101). Eratsungo Joan Estangarena da honako adibidea: «Emen ere, arrunt zartuta ondoren, Errotako presa zar ortara yonta, ortxe ibiltzen zen iraitten; nola ibilli gañera!» (Ibidem: 115). Gorritiko Etxeberriko Zezilia Goikoetxearen hitzetan: «Iragitten ongi zekien Orioko batek atera zuen putzutik» (Astaitz 96c).

2 irain. Azienda emeak nahiz emakumeak erditu ondoren ematen duen aurreneko esne isuria. Oro har jetzialdi bakoitzeko aurreneko emariari esaten zaio. Jeztaile arrotzari behiak ez omen dio irainik ematen. Honatx Eztebeneko Mikela Sukuntzaren lekukotasuna: «Beste baten amabi zerrikume atera nezkion Martiertzenen. Eun bet osoa ta geioan eondu zerrie ta, etzioan iraiñik ematen, ta esan nion etxeko nausiri: Joanito, albaitea ekarri bear dozo. Gañekoan zerrie iltzea di. Irainik ez dioa ematen da, inyizio bat ematten badio belaxe pasako zaio. —Belaxe ekarriko’ot ba—. Eraman emen zun albaitea, ta inyizioa emanda belaxe eman emen zioan iraiñe. Orduko, aldeñe baintzen ni albaitea ekusi baño len» (PP). Aurreko lekuko bera, Astibi Beiko pasakaria kontatzen: «Axurie atera giñun de, bizik! Axuri erra zen gañea, seittun bota nion ure ta, ardik iraiñe eman zion da. Ta aurreko zela ikusi zunen, nearrez mutikoa, bestek olaxe zula, ta nik aterako nula beste arie, ta attek erristen in zion: Bat bizik atera dunen, baiaoke pozik motell!» (PP). *☞ oritze.*

iraindu. «Acudir la leche en abundancia. *Txerria iraindu da*» (Azp. 63-4).

irakindu. «Hervir. *Esneak irakindu du*» (Azp. 63-4).

irakiñaldi. Irakinaldi. «Hervor. *Aurtengo patatak irakiñaldi bet aski due*» (Azp. 67).

irakiñazi. Irakinarazi; gairen bat irakiten jarri. Gazpilloko Marianjela Lasartek argibide egin dit: «Odolkik sun yarri te irakiñazi». Hurrengo honetan, berriz, hartzitu, 'fermentatu', adierazi nahi dizu: «Kupel haundi batzuk bai omen zituen eta Herriberatik ardoa ekarri eta bertan irakinarazten omen zion» (Astaitz 87a).

irakurritu. Txitoen sexua bereizi, nabarmen-tzen hasi. Arriango Lontxo Lasartek adierazi didanez, «emakumen esanera» da hori, «olloak emakumen azienda izaten baitzen». Txitoak hazten hasten zirenean, oilaskoei «galdurre muitzen» konparaziora, «irakurtzea diz» esaten omen zen ('irakurtzera doaz'), edota «irakurritzen ai die» ('irakurritzen ari dira'). P. Perurenak, berriz, honela ikasi zuen: «Oilandak eta oilaskoak bereizi, neskatoei titikoskorrak atera, sexoa bereizi, bereizgarriak nabarritu». Elordin Joantxo Barriolak, ordea, «ollandak eta ollaskoak be-exi», beste esamolderik ez duela ezagutzen adierazi dit.

iralki. Ik. *iraulki*.

irangittu. 1. Iraungi. «*Irangitu*. Experimentar cansancio con dolor en los brazos por un trabajo físico agotador. *Gaurko lan zakarrakin, besoak irangitu zaizkit*» (Azp. 63-4). 2. «*Irangitu*. Hincharse y enamorarse un miembro del cuerpo a causa de algún golpe o retorcijón. Azk., *iraungia*, cara demacrada» (Azp. 67). «*Irangittue*: Behartua: (Eskumuturre irangittue dot)» (I. Ibarra 99: 120). Elordin Joantxo Barriolak egin didan argibidea gertu dago azken azalpen horretatik; bere etxean *irangittu* hitza besteak beste eskumutur haziak eragiten duen mina dela eta erabiltzen omen da. Hazia sendatzeko, «erromero belarran enplastoak» erabiltzen omen dira.

irañ. *irain*.

irao. Irago, igaro, pasa, espazioan nahiz denboran. Ez da orain berriroko aldaera; honatx, konparaziora, nola ageri den Bonaparte printzeak agindutako itzulpenean: «(...) eta des-tierra au iragota eracutsi iguzu Jesus zure sa-

veleco frutu bedicatu» (Pagola 95-II: 582). 1. Espazioan irago. «Pasar. (Azk.: *Igaro*.) *Tolosarako automobilla irao da*» (Azp. 63-4). «Iruñera yoaten naizenen Sarasatetik iraotzekoan beti oroitzen naiz ataz» (Mikela 95). Honela dio Telleriko Batiste Lasartek: «Austñ Korreoa askotan iraotzen zen emendik» (PP 96: 81). Benito Astibia "Luxea" k esana: «Frantzesak Alemanikin ai zien gerran, da emendik mandoak iraotzen zezkioan Frantzire» (Ibidem: 120). Kantinako Bixente Urrutiari jaso: «Baten pipik yandako ohol bat hautsi eta goitik behera sartu zun hanka Oxemanuelek, ni atzetik bertan eta gañetik irago nun» (Astaitz 93a). Ikus baita ere: (PP 96: 431). 2. Denbora irago. Honela dio Dendarineko Isidro Sagasibeltzak: «1975. urtean Leitzea yoan nitzen zortzi eun an iraotzea» (PP). Tolatxeneko Joxemari Azpirotzen lekukotasuna: «Aste bete edo ola irao nun nik ordun Iruñeko dantzari ttiki talde berri bateri txistue yotzen» (Sasiziztulari 90). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Egie esan, etzun arretxek andrekin egun gozo askoik irao izaan!» (PP 96: 165). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Ala, gabe umore erren irao emen zuen» (Ibidem: 486). Lontxo Perurenak ere *irao* esan dio seme Patzikuri, Goizuetako doinu nahastezinaz: «Joanan itxen izaten yuen askotan Bieñes (sic) ori. Aste osok iol iraotzen zittien bertan» (Ibidem: 174). Ikus baita ere: (PP 96: 198). 3. Gertatu, pasatu. Honatx zer dioen Kristobal Olaetxea "Altzate" k: «Ordun Miel Largo zen juzgaduko sekretario, ta buelta ta jira orrengana. Ori etzen gaizki portatu. Esan zien, ez zitziela deus iraoiko» (PP 96: 558).

iratzemela, iratzimela. Ik. *itxiola*.

irauli. Gero eta sarriago, 'buelta eman' perifrasiadituko duzu. Aditx aski ezaguna da oraindik *irauli*, baina batik bat adinekoek erabiltzen dute. Honela dio Gazpilloko Marianjela Lasartek: «Aize bolada etorri te beste aldera irauli arbol oi» (PP). Boxekan Kristobal Rekondok esana: «Ordun lur guzik laiez iraultzen zien, ta gure atte zena allatu izandu zen Yoantzarren iru semekin laien»

(PP 96: 144). ● **irauleran**. P. Perurenak Goi-zuetan aditutako esamoldeok jakinarazi diz-kit: «euzkin irauleran ‘sarreran’; mendi orren iraulin ‘mendi horren beste aldean’».

iraulika. Porlan bizia, “cemento rápido”. Irauli ezean, berehala sekatzten den gaia da porlan mota hori; hortik *iraulika* izena. Honela ageri da Tomas Gazpillok kantatutako bertsoetan: «Erregali orretzek / poza eman zian; / beti-ko sartue da / nere biotzian. / Iraulika za-kuak / dauzkala etxian. / Kamise agindu dit / aiek garbitzian» (PP 96: 523).

iraulki, iralki, irauki. «*Iraulki*. Cerner harina» (Azp. 67). «(...) errotatik ekarritako irina bahian iralki, zahia bereizteko» (Mikela 81). Honela gogoratzen du Joantzarko Miel Barriolak: «Mille ta berreun peza patu eun ki-loko zaku iriñe, ta gañea ostute baño oke-rrao ekarri bear! Ta gero iraukitzen asite igo-al aterako zezkitzun almazenetako ondarrak eta xagun illek eta iñon diren zerrikeri guzik barrenen!» (PP 96: 293). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Sartu diee zuloan, ta, arto iralkitzen patu emen zun infernuko-ak, Don Joan ori. Yarri emen zen arto iralki-tzen, eta bayeri eraiñez, “ari nak, ari nak, ari nak,...” esaten erakutsi omen zioen bayeri» (Ibidem: 499).

iraultzi. «(De irauli azi, irauli arazi). Hacer vol-car. Revolcarse» (Azp. 67). *gaiñazpitu*.

iraultzike. 1. «Dando tumbos. Mendi gañetik beiko errekaño iraultzike erori zen» (Azp. 67). 2. Iraultza eta zilipurdi eginez jostatu: *lurren eta loyen iraultzike ibilli dire*. «Motikoak eta neskatoak elkarrekin iraultzike ibiltzea pe-katu larrie da» (Astaitz 01c).

iraunkor. «Duradero. Azk., constante» (Azp. 67).

irausaldi. «Duración del estado de celo de la marrana» (Azp. 63-4).

irausi. Arreske edo ernaltzeko prest dagoen zerriaz, *irausi* dagoela esaten da. Honatx Pastaingo Patxi Barriolari jasotako gertakaria: «Beste baten, berriz —bai, kasoak pasa-tze ide—, denak yuntatu giñen baserri be-

tea da, zerri aundie zen, zerrama aundi bet! Da eustallek eta denak gero, kafek eta ko-pak artute, lasai! Zer da gero ta, zerrie irau-si! Zerrie etzeok pa iltzeik! Zerrie irausie etzeok iltzeik! Ze ba? Zerriik eztok konser-batzen; zerrie seuro eztela konserbatzen; irausie etzittekek il de, zerrie askoz obea da, irausi aurreko eunen, edo bi eunez au-rretik iltzea, zortzi eun ondorea beziñ ona da. Zeatike bear ditto irausie pasatu zortzi bet eun normaltzeko. Itten zaio urdaie arro-tu, te txarra yartzen da» (Olano 98: 335). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Inazio Alfarok, Perurena arriyasotzaille onen attunak, bazun bertsotako arte puxke. (...) Beiñesi bertso txarren bat bota, “irausi ote zegoan edo” esanez. Bai abudo eran-tzun’e Beiñesek! Aizak i Inazio / badok zer ikasi; / ez adille lenaz gaiñ / gauzek nas-ten asi: / ez badittok nai biñipin / marka guzik autsi: / non ekusi dittok ik / ordo-tsak irausi?» (PP 96: 162). Tomas “Barun” kaskailua Kortekobordara bidali omen zuen aitag; etxetik ateratzerakoan, Beterri-ko lurrina darion bertso hau kantatu omen zuen Tomasek: «Gure etxian beye susara, / Zerrie berriz irausi; / Zakurra ere altan da-go ta / Astua ieltzen asi, / Katue ere or ikusten det / Iskanbille ta karraxi, / Etxe onetan gauz onik etza: / Ni banijua igesi» (Ibidem: 183).

zerrama irausi eta ordotsa iritsi nahian

M. Olano

irastu. «Estar de alta la marrana. *Txerria irastu da*» (Azp. 63-4). Beraz, *irasi* / *irastu* pareari dagokionez, badirudi *irasi eon* batetik, eta *irastu izan* bestetik bereizten direla. Honela dio Errezumako Joakin Zabaletak: «Miel orrek etzekin emengo bideik, eta ni arditan da, asko ibillie nitzen or, da baita aketzeta Gorritire yoane askotan attekin; ordun zerrie irastuen zenen Gorritire eamatten baigiñun aketzeta» (PP 96: 507).

1 irauzi. «Trabajo de roturación de monte para convertirlo en terreno cultivable» (Azp. 63-4). «Barruti, ixtorleku edo gaztaineriak egiteko zarakak, oteak eta arbolak zainetik aterata eta haitzurrez lurra harrotu harriak ateraz. Eta gero sispaitutako belarrak erin eta belatsoa egina. Langitte honi esaten zaio “irauzin ari”» (Astaitz 01c).

2 irauzi. «Varear, v. g., castañas, avellanas» (Azp. 63-4). Honela dio Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak: «Gaztañ irauzten asitte seittun, irrintzike asi omen zetzion Lexakolorretako mutillen batei» (PP). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana, Mandazaienbordako Miel Joakin hil zenekoaz (1950): «Laxaron bordako gaztañek zittuen artuk, eta orrera etorritte gaztañ irauzten ai zela ille zen ori, gaztañen gainetik erorritte» (PP). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauren lelukotasuna: «Ark, gaztañe irauzteya yoan da re, deus etziñenen ikusten» (Olano 98: 330). «Udazkenean (...) gaztain irauzten ere lana» (Astaitz 98c). Goiko Soroko Joxemiel Zabaleteri jaso, etxe ondoko gaztain zaharraz: «Maxurrenekoa zen gaztañ onen nausie, ta udazkenen irauztekoan izaten emen zun kapritxo, maizterrak eta denak ekarri, ta gurdie ekarri bere keretakin baztarratik itxie, ta gaztañez lepoaño beteta eramatten emen zun gurdie, oeita bi saski edo olaxe» (PP). Ikus baita ere: (PP 96: 51, 285).

irinketa. Irin karreto edo garraioa; baserritik errotara arto edo garia eraman, eta alea ehotu ondoren irin zakuekin bueltan baserrira egiten zena. Begira zer dioen Alpaideneko Joxemari Arraigo aresoarrak: «Gaztelutik eta

Orejatik Aresoa irinketa, garai baten etortzen tzan dana, astoakin Aesoa irin billa» (Olano 98: 312). *aozketa, arbiketa, ardoketa, artoketa, belarketa, bizkarketa, epuruketa, esneketa, eurketa, gorozketa, ixtorketa, ondarketa, oteketa, pentsuketa, porlanketa, trabesketa, urketa*.

irinketari. Irinketan lan egiten duena. Honela dio Mikoneko Joanjoxe Kanflankak: «Emen etortzen emen ittuen irinketarik eta, ikazketarik eta, ardoketarik eta, olakoak asko, eta bat izaten emen uen galerakin Erribera aldeetik etortzen zena» (PP 96: 397). *ardoketari, bizkarketari, esneketari, garbiketari, gorozketari, ikazketari, lorketari, pentsuketari*.

irispobe. «Ambicioso. *Gizon irispohea da ori*» (Azp. 63-4). «Etxe aberatsa zen Aienea. Hango yabea zen Sebastian, irispobe gaitze» (Astaitz 91a). Goizuetan, P. Perurenak esan didanez, *beketsa* da ordaina: ‘harrapa ahala guzia beretzako izaten duena’. Azpirotzek, berriz, «Beketsa: glotón» dio (Azp. 81). Gazpilloko Marianjela Lasartek, aldiz, bereizket hau egin dit: *arapalo* «egoista» eta *irispohe* «tragón: naiz gaitz in, yan».

iritsi. Irentsi. Leitzan *iritsi* da, nire ustez, formarik hedatuena: *mats ale mordoia yan da, ezin iritsiik, ya illen eaman zuen ospitalea*. Nolanahi ere, ez dut adibide idatzirik jaso. Ikus *irintxi*, Telleriko Karmen Lasarteren hitzetan: «Ekarri emen zioan gibel ori, ta berak nai zun añeko ari puske bat erantsi emen zion gibel orreri, ta andreri irintxi» (PP 96: 365). Pedro Urrutia saldistarrak esana, bere aita “Koskorro” zenaz: «Donezteben yokatu zuten partida. Gure atte bate gosaldut gabe yoan men zen, idia bere adarrakin iretsiko zuna. Koñadoa txintxo izugarrie zun, da etxeke lanak in da gosaldut gabe yoateko esan emen zion, pillotan aitzeko etzetziola komeni asko yatea» (PP).

irotei. Ik. *iotek*.

irri. «Terreno resbaladizo. *Egin duen euriakin, bi-deetan irri aundia dago*» (Azp. 63-4). *epurtirri, irristatu, irrittu*.

irriparr. «*Iriparr* (sic). Sonrisas. Azk., *irribarre*» (Azp. 67). *par axal, parramurritx.*

irristakario. Irristakari, labainkor. Añaldeko Bittorio Lizarragak eman dit argibidea. *aikario, gertakario.*

irristatu. Gazpilloko Marianjela Lasartek azaldu didanez, ez dago alderik *irritu*-rekin. Honela dio Gorritineko Joxepi Zestauk: «Ama lanen aikio estadun zegoala, ta zazpi illabetekin zegoala, irristatute erori te, desgaraïen izandu zittun, da yayota abudo illek» (PP 96: 335). Joantzarko Miel Barriolari jasoa: «Irrixtatu ez baño autsi in zetzioan. Nek ezautu nun eskallea ure» (Ibidem: 435).

irritu. Irristatu, labaindu. «*Irritu*. Resbalar. *Bordarako bidean, irritu ta erori nintzan*» (Azp. 63-4). Honatx Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzaren lekukotasuna, Estensorotako gurutzeaz: «Yoaneneko artzaien batena emen zen gurutze ori; orrera zerbatteta etorri te, or ille billatu zuela, gure etxen ala esaten zuen. Negue ta, kollate izugarrie izan bear zun, da goiko maldan irrirtute, beiko aritza yo, ta seko gizona!» (PP). Urzitimiltxoko Joxe Zestauk esana: «Ai emen ittuen pagoa botatzen, ta ebakixe duenen asi dittot (sic) bulkaka, ta epurdittik ebakie eukio ya pagoa ta, ze in zaioa? epurdittik aurrera irrirtute beren gañera etorri pagoa!» (PP 96: 432). Legendak dioenez, Frantzesen Iartza izenekoan soldadu frantses mordoa galdu zen; honela kontatzen du Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak: «Or paraje gaizto ikaragarrie da, dena arkaitze ta malkarra. Pasatzeko arteka estubet da, ta an irrirtu ezkeru, beiko erreka yo arten eztao gelditzeik. Ta, esaten due: frantzes orik eldu ziela yakinkio ta, baten batek ure bota omen zula ta, koillatea izan da, gaben eldu zienak, denak beiko errekaru yoatent!» (Ibidem: 591). *irri, epurtirri.*

iru ankeko. Hiru hankako. Lurreko suan, adaki handiak eta enborrak sutan ezartzeko erabiltzen den burdinazko tresna, *suburni* ere deitua; arruntan bi erabiltzen dira. Aurrean bi hanka motz eta atzera beste hanka luze

bat dituelako deitzen zaio *trespie* edo *iru ankeko*. Kuelaren azpian, berriz, altagarri paratzen omen zen.

iruittu. Ik. *iduittu*.

Iruñe. Iruñea, Nafarroako hiriburua. *Leitze aundi, Iruñen pare*, dio esaera ezagunak, leitzarren arrandia sonatua ederki asko irudikatuz. Honatx Dendarineko Isidro Sagastibelzak esana: «Urton lau Tolosar arrapatu zittuen ta zuzenen kartzelan sartu, ta urrengo goizen rekete illen puntzioan zeudela, nere aurren atera zittuen lau gudarik, ta zibillek eraman kotxen Iruñe aldera» (PP 96: 254, 42. oh.). Martin Larrazi jasoa: «Yoan giñen Lekunberrire, ta gero kotxentzako piezan batzuk bear zittuela ta, Iruñeño. (...) Urrengo eunen Iruñera berriz, karneta ateatzera» (Ibidem: 256). Pastaingo Patxi Barriolaren lekukotasuna: «Beorra ta zaldikoa artute oñez etxera gizona Iruñetik» (PP 96: 379). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Iru nekazarretan bat, Pantxike, zaldar samarra izan bear zun, baño ittari ona, ta ure gari denboan Iruñe ondoraño yoaten emen zen garie ittaiez ebatzera» (Ibidem: 460).

iruri. Iduri; txondorreko ikatza jasotakoan gelditzen zen ikatz xabor eta hautsa. «Polvillo que queda en las carboneras después de haber cocido el carbón» (Azp. 63-4). Oihanean nonahi izaten diren ikatzplaza edo ikaztoietan, orbel azpian urratuz gero, oraindik ere ikatz *irurie* topatuko duzu.

isasmotz. Isats motz. «Escoba pequeña» (Azp. 63-4). *erratz, iñarrisats, labantsa, zuzki.*

isipu. Ik. *izipu*.

iskin, ixkin. 1. «*Iskin*. Esquina» (Azp. 67). 2. *Iskin otan, iskin otan* esaldiak 'eskualde, zonalde honetan' adierazten ditu. Batik bat konparaziozko esaldiak egiteko erabiltzen da. Honela esan dit Joxemari Razkin zaharrak: «Sakristabe zarra ezkille jotzen obenetakoa zen ixkin otan». Martiartzineko Joan Zabaletari jasoa: «Leitzen, ixkin otan etzen gurdy itten, Praxku Xeroren bezalakoik» (PP).

iskinarri. Ik. *pikarri*.

istillu. «Gestos, ademanes exagerados que llaman la atención; aspaviento» (Azp. 67). ● **istilluk ibilli.** Eztabaidan edo liskarrean ibili. Honatx Tuteneko Praxku Zabaletari jaso: «Da, ordun ibilli emen zittuen ixillu gorra Uitziko mutillek eta Leitzekoak». (PP 96: 33). ● **istilluk ekusi.** «*Istilluk ikusi.* Pasar apuros. Pasar las de Caín» (Azp. 67). «Neska, ixildu beharko diñu, onuzkero erre zetizkigun barnarrak, eurdin ekusiko zetiñu istillu gorrik!» (Mikela 96). Martin Larrazek esana: «Ezkontuta etxea in arten Ofizinan yarri zenen, mueblek sartzekoan sekuleko ixilluk ekusi zittun, mozten da aittue zen, da beti esate zun: “Nek etxea ittetenen, aldue in beat biñipin!”» (PP 96: 237). ● *ekusi*.

istiretu. «Impacientarse» (Azp. 63-4). Ziurrenik ere gaztelerazko *estirarse*-tik.

istor, istordi, istorgille, istorketa... Ik. *ixtor, ix-tordi, ix-torgille, ix-torketa...*

istu. Ik. *ixtu*.

isuri. Ik. *ixuri*.

ito. Ik. *itto*.

itsasalde. Itsasoko aldea, itsaskara, ipar-mendebaldea. Eraikuntzan alderdi gaiztotakoa izaten da, bertara biltzen den hezetasunagatik eta hotzagatik. Honela dio Kortabordako Martin Oronozek: «Etxenondoan izaten zen [gerezi arbola], itsasaldetik; etxea baño auntzaxegoan, baño, tellaturi etzion bate meseik itten, ostoa gelditzen zetzion, ta ostoa kentzen izaten giñun lana» (Arbolak 94).

itsaskate. «*Itxaskate.* Cadena larga» (Azp. 63-4). *Itsatsi* aditzarekin osatua dirudi.

itsatsi. 1. Pegatu, juntatu. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak adibide hau egin dit: «Paper puskek pegamentukin itsatsi dittot». «[Behia] Etxera ekarri eta neonek al nuen bezala jostorratza eta hariarekin josi eta titia ederki itsatsi!!» (Astaitz 87a). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Oaiñ “Basakabi” dagoan ortan, taberna txar bat izaten zen le-

no, ta an aitzen zen serbitzen Julia ori. Laza-ro berriz, ara yoana. Ezkontzeko aurreatu-xek, an zebiltzen elkarri itsatsitte» (PP 96: 165). 2. Aldabioko landare berriak zainak eman eta errotu. Ikus *zerbeldu* sarrera: «Landare zerbeldua itsasten da; zimeldue berriz, ez» (Azp. 67). «Urtabe ona eta aldatutako landareak denak itsatsi dire» (Astaitz 94d). ● **txertoa itsatsi.** Landare txertatuak mentagaiari (“patrón” delakoari) ongi heltzen diotenean esaten da.

itsoka, itxoka. «*Itxoka.* La segunda pareja de vacas de tiro, cuando la primera es insuficiente» (Azp. 63-4). «Behi pare ongi hezie lorrerako eta itsokarako» (Astaitz 99a). Goizuetako ordaina *lauzkatu* izan liteke; honatx P. Perurenaren argibidea: «Nik neronek, Goizuetan askotan ikusi izandu dut, lur gaizto zekenak iraultzeko, behi pare uztartuari aurretik mandoparea paratzen, lorrean indar gehiago egiteko. Horixe zen *lauzkatea*. Hortatik hartua bide du hitz honek gero, *laguntze, soroste* esanahia» (PP 00: 151). ● **itsokan tiratu.** Uztarri bakarrarentzat gehiegizko lorra zenean, bigarren behi pare erans-tea zen *itsokan tiratzea*. «[Harria] behi pare batekin ekartzen zuten kamioan. Eta mendi-bide aldapa bazen karobira itsokan tiratzen zuten» (Mikela 80).

itsuaurreko. Itsuaitzineko, itsuaren laguntzaila. Honela dio Kristobal Olaetxea “Altzate”k: «Eskerrak aundinak, Olsoko Jose Mari Aleman apezari zor dizkiot (...); gero jui-zio lanetan Eskubi zenari, ta aren itsuaurreko ibilli zen Fermiñ Lizarraga gazteari» (PP 96: 560).

itsumen. «Obstinación, terquedad. Azk., *Itsumendi, itsumendu*» (Azp. 67).

itsusi. Zakar baino franko gutxiago erabiltzen da, baina ez dirudi bien artean funtsezko alde semantikorik dagoenik. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Ola yoan zen. Gauz itsusie pasatu zen ue» (Olano 98: 321). Kristobal Beiñesek Inazio Patri aizkolariari botea, Kaxetan tokatu ziren ba-

tean: «Bertso eder bat merezi dok ik: / Patri, Aizpeko nagusi, / nola ez degun aspal-di ontan / ñone elkar ekusi: / zarpa ta pal-da egiñe abill / illeko bizar ta guzi, / ezat ekusi nik i sekulen / gaurkoan beziñ itsu-si» (PP 96: 265).

ittai. Igitai. «Paskual saskie burutik hartu eta ittaye eskuetan zuela arbi ateratzea edo berdaittea» (Astaitz 94d). Honela dio Tuteneko Miel Zabaletak: «Ordun ittaiez ebatten baitzen ba ixtorra, ta sekuleko laun koadrille emen zien auzolanea bildduk» (PP 96: 108). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Garai baten belar askoik ez omen zen itten emen, ta itten zen pixke ittaiekin. (...) Ordun izan bear zun emen frantzesan bat, ola diru pixken bat ateraz ta, eskazale modun segan erakusten ibiltzen zena, ta frantzes orreri deittu zion Artxi-koneko attun orrek» (Ibidem: 207). Ikus orrialde berean, P. Perurenak ematen duen argibide interesgarria, «euskaldunok langite asko kristau ez besteko jendajeari ikasi» geniola eta. Izengoitia ere izan da *Ittaie*: Bautista Matxinandiarena zen gizarajo hura (1874-1956); Estarta izeneko etxetxoan jaioa, Ameriketaldia egin eta Agerrean morroi bukatu zuen. Honatx Bordaberriko Joxemanuel Arribillagaren lekukotasuna: «Emen bazen bat “ittai” esaten zioana, Ayerren morroi eondue, ta eaten zunen pelma xamarra yartzen zen (...). Ori emen zen ameriketatik etorrie, ta surre ittaien gisekoa zulako esaten omen zioan “Ittaie”» (Ibidem: 156).

ittai neurri eta mota ugari

ittari. Igitari, igitaiarekin lan egiten duena. «Gari ebakitzalleri ittarik deitzen zaioa» (Mikela 95). Datozen bi adibide hauek Astaitzagako Mikela Labaieni jasoak dira: «Inguruko erritatik bildutako ittarik, taldeka yartzen emen zien, da nausik langilenak iduizten zezkitzionak bexten omen zittun» (PP 96: 349). «Iru neskazarretan bat, Pantxike, zaldar samarra izan bear zun, baño ittari ona, ta ure gari denboan Iruñe ondoraño yotaten emen zen garie ittaiez ebattera» (Ibidem: 460).

ittate. Egitate, azio, ekintza. «Axintxio Olaberrikoa ittate eta ateraldi harrigarriak zituen gizona zen. Beti prest parra eraginarazteko» (Astaitz 83). Garai batean esaten omen zen Erasoteko bordariak «salbatierrakoak» eta «santularioak» zirela, oso elizkoiak eta santuzaleak zirelako, baina Astaitzagako Mikela Labaienek adierazi didanez, «ittatetan etzien olakoak e!».

itte. Igitai lana; antza denez, *igitaigite*-ren kontrakzioa da. Mañazi Erneta, inaziobarundarren amona, Iruñerrira joaten omen zen, beste leitzar asko bezala, gari egitera. Honatx zer kontatzen duen hartaz Astaitzagako Mikela Labaienek: «Mañazi Zortzikonen omentzegoan neskame eta illen hamalau sueldo (iru pezta terdi) omentzun yornala. Ittetik ogeita ameika duro ekarri omentzittun eta amerikana bat bezala etorri omentzen» (Mikela 95). *berdagitte, bidagitte, ixtorgitte, langitte*.

itto. «Itoa. Ciego, muy inclinado para algo. Arroltze yateko ittoa da gure aurre» (Azp. 67).

ittoale. «Itoale. Sofoco, ahogo, fatiga» (Azp 63-4 eta 67). *beale, gorale*.

ittokorren. Itokorrean. «Itokorren. Apuradamente» (Azp. 63-4). Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaieni: «Ittokorren etorri-ttok!», 'itokorrean etorri dituk!'.

ittoxure, ittozure, ittuzure, itzuzure, intzuzure. Itogin, itaxur. *Ittotti* Goizuetan (Ik. Huarte 03:

174). P. Perurenak *ittoxure* eta *ittozure* transkribatzen du, baina nago *itzu-* edo *intzu-* aldaerak ere oso arruntak direla. Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Eun artan jesukriston arriyasa bota zun gañea, ta autobusen gañeko txapa zulatute akordatzan naiz, bide guzin ittoxuren paren nola etorri nitzen. Gartzako Joanita Baraibarren ondoan tokatu nitzen da, bin erdire etzaiu asi ba ittoxure!» (PP 96: 170). Astibibeiko Anbroxi Oronozi jaso: «Lekunberriko ostatun baten beorra utzi emen zun attek atariko perrari lotute, ta tabernara sartu zerbatte artzera, ta bin bittarten ume gaxoak teillatu ertzetik goittik bera eldu zien ittoxurek artuz nola eendu zien, denak txitxe itten, da deus itteik ez» (Ibidem: 415). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Nek beatzin bat urte nittun ordun, da attunak bialdu nengoan: zoaz eta esaiozo Astarlako Martiñei, biar ittozurek konpontzea yoan ote gan bordara?» (Ibidem: 435). Donmartinbordako Fraxku Olanori jaso: «Gero urten baten o bin, utsik eendu zen Gartzari ori, ittoxurez estalie ta dena abandonatue utzi baitzun Joane» (Ibidem: 476).

Ittuin, Ittoin. Ituren, Malerrekako herria. Begiratu zer dioen Fermin Lizarraga “Inpernu” txerriketariak: «Yoaten giñozen herriz-herri zerrik erosiz. Ezkurretik hasi, Eratsun, Saldits, Labain, Urroz eta handik kruzatzen giñien erreka eta yoaten giñozen Ameztire, Ittoñ, Elgorriaga, Donamaria eta gabe itten giñien Donoztaben gehienetan, Etxaideren etxen» (Astaitz 87b).

Ittuin: Argiñenea etxeko leihoak

iturriama. «Manantial. Lugar donde brota el agua» (Azp. 67). Iruñeko *Iturrama* auzoa gogorazten du.

itxiola, txiola. «*Itxiola*. Helecho cortado en verde, y una vez seco, para comida de yeguas y ovejas en invierno» (Azp. 63-4). «Neguan ganbarara iotzen giñen belar iharra, lizarrostoia edo itxiolaren eske ekulluko aziendentzat» (Astaitz 98c). «Itxiola: Ardientzako ixtor lehorra. Kamain azpitako erabiltzen zen ere» (I. Ibarra 99: 121). Honatx P. Perurenaren pasarte liri-koa: «Eta *iratzemela*, Leitzan *itxiola* deitzen diotena? Hura iratzeen printzesa zenuen: artzain txaboletako kamaina gozo, urtero lurrin gozoz berritua; edo ardien negu iluntzetako afari goxo, mutxitetan (Goiz.) edo azpintzetan (Leitz.), lizar hostoaren azpian paratu, eta txorostez loturik, printzesaren urrezko adatsez egindako aloza iduri» (PP 98a: 75). Goian azaldu bezala, Goizuetako ordaina *iratzemela* da; honela dio Aiarreko Lazaro Perurenak: «(...) pazkak attuta ardik gosek iltzen yoki artzai orreri, ta azkenen txamolako kamañepeko iratzemelak eta sasin zian gorosti guzik billu men zittien» (PP 96: 42).

itxittu. «*Itxitu*. 1. Campo cercado, cerrado. 2. Cerco, cerrado del campo» (Azp. 63-4). Honatx Unaineko Luis Lasartek esana: «Emen ordun erri guzie nekazarie zen, da azindak larrea bear, ta etzun aittu nai izaten itxittu kontuik» (Arbolak 94). «Hasi zineten itxituekin. Horixe da ba burutazio arraroa! (...) Ez ote legoke hobe azienda nahi duenean goian eta nahi duenean behean, larreak agintzen dioen (sic) bezala?» (Belarzizketa 96). Donmartinbordako Fraxku Olanori jaso: «Oaingo Esteban orren atte zena Gabriel ta, elkarrekin asko aittu giñen gu mendin: errintzako itxittuk inde, zulatute, garbittute... olako lanetan» (PP 96: 446).

itxoin. «Esperar. (Azk. *Itxon*. *Itxoon*. *Itxoron*.)» (Azp. 63-4). ☞ *atsoin*.

itxoka. Ik. *itsoka*.

itzaldu. «Entrar en sombra» (Azp. 67).

itzali. «Apagar fuego, luces. Azk, apagar luces» (Azp. 67).

itzalpe. «Paraje con sombra, aunque de por sí no sea sombrío. Azk., paraje sombrío» (Azp. 67). *eluts, ospel.*

itzatzi. «Grietas en la piel. Azk., *itzasi*, grietas en las manos» (Azp. 67).

itzatzittu. «*Itzatzitu*. Agrietarse la piel. *Aurpegia itzatzitu zait*» (Azp. 63-4). «Pakok arbi ateratzen eta bat eta beste ari eta eskuak itzatzituak dauzke. Joanita, kurandero kastakoa, ari da okendue egiten itzatzia sendatzeko» (Astaitz 94d).

itze ta pitze ta putze besterik ez izan. Inork erruz hitz egin eta oso gutxi egiten duenean esaten da. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Itze ta pitze ta putze besteik ezto orrek!» (PP).

itziki. Trago. Beste asko bezala, gaur nekez entzuten den hitza da. *Artzazo itziki beten!* 'edan ezazu trago batean'; *itzikike*, 'tragoka'. Iñigo Ibarak antzeko lekukotasuna dakar: «Itzikie: Tragoa, kolpe batean (Itzikieten eran zak)» (I. Ibarra 99: 121). «Razionamentuko kartillekin olioia eta azukrea erosi ditto. Itziki batean edateko diñe olio eman dioa» (Astaitz 94d). Kristobal Arribillaga «Beñes» bertsolariak honela kantatu zion bere iloba Tomas Baruni: «Ankatik urgun agola.../ Maiz dok aitzakie, / Askotan artuko baño / Bakan itzikie. / Gure ofizio au / Bestek etzakie / Polit bet kanta zeidek / Illoba txikie» (PP 96: 184). «Muñok eskatu zuen baso bat ardo. Uste zuen halako baso haundie dena ardoz betea aterako ziotela baina epurdie estaltzeko diñe ardo zuen. Itziki batean edanda esan zuen: Baso luzea eta ardo motza» (Astaitz 01c).

itzlari. Ik. *izlari*.

itzmotelkalari. Ik. *izmotelkalari*.

itzuzure. Ik. *ittoxure*.

iurtzi, eurtzi. Igurtzi. «*Iurtzi*. 1. Frota. 2. Frote» (Azp. 63-4). «Anjel pestetarako kioskoa yartzen. Gibeletaz zuloak egin eta zerri zildez eurtzitako hiltze koipatuak sartzen» (Astaitz

94d). Honatx zer dioen Arriango Lontxo Lasartek, sorginak zirela eta ez zirela: «Bat ba omen zen, Berutako mendi gain ortan, gabeko amabitan ateatzen zena. Larrugorri yarritte, unturen batekin iurtzi gorpuz guzie, ta: Lar guzin gainetik / eta laño guzin azpittik, / anda emen!!» (PP 96: 205). Errezumako Beatriz Zabaletak esana: «Amar urtetane oanddik beatza txupatzen. Batxurikin de, piperrakin de iurtzi, ta alare etzun uzten oitterik» (Ibidem: 509).

iurtzike. Igurtzika. Hemen duzu Arriango Lontxo Lasartek esana: «Ala biñipin, irrintzike ta, sekuleko tenplen zegoan "Errutiz" ori, ta ze pentsatu due mutil orik?, muturra beztu bea'ioala. Bertsoa botatzen zunen txaloka ta iurtzike artzeko, ta bulle artan bera oartu gabe arpegie beztuko zioala ba!» (PP 96: 209).

ixipu. Ik. *izipu*.

ixkixu, exkixu. Eskinoso (*Garrulus glandarius*), belearen familiaro hegaztia, kolore nabarra, saihetsetan zerrenda urdin ikusgarri bana dituen. Honatx zer dioen Urriztimiltxoko Joxe Zestauk, aitona Miel Anton zenaz: «Gero, beste gauze bat izaten emen zien, sokalden sartzen zen aldiro, aten sarreran ola exkixun giseko karrazi bet itten emen zien ezpañekin, da katu guzik ikatute zalapartan yoaten emen ittuen sutondotik» (PP).

ixkixue

P. Zufaur

ixpikxo. Espioitza, espioiaren jarduera. Dendarineko Isidro Sagastibeltzak honela oroitzen du Joxe "Korreoa"ri egindako jazarpena: «Iruñen bizkarreratzen zioan Leitzalarrera Batixtekin ta nere osabakin yoan zienen ixpikxoan ibilli ziela, ta gañera karta bat Joxek eskribittue arrapatu zuela ta gorrikin ixpikxoan zebillela» (Karta 94).

ixtanteke. Istantean, segituan, berehala. Begirazer dioen Gorriteneko Miel Luis Zestauk: «Bat artuko dit neskame, ta bestea morroi, ta ixtanteke aixkide dittok bik. (...) Ekarri ditto bik, neskame ta morroi, ta ixtanteke aixkide-tu!» (PP 96: 80).

ixtegi. Mendian aziendak itxian edukitzeko itxitua. Goizuetan eta Bortzirietan bereziki 'zerritegia' adierazten du (Ik. Huarte 03: 247). Joantxo Barriola Elordinak, hain zuzen, *kanpoerritako* hitza ote den esan dit, eta mendiko *ie* edo 'txerritegi' adierazten duela. Astaitzagako Batiste Zabaletak, ordea, zera esan dit *Ixtegi* toponimoaz: garai batean zerrri asko ibiltzen zela Leitzalarreko pago-ezkurrean, eta bertako *ixtegiek* eman ziotela izena lekuari. «Ardilarrue zen lehenago eurritarako trajea. Eurie edo kazkarabarra ari zuenean ardilarrue bizkarren yantzi eta segi harbi ateratzea, ezkurren zebiltzen zerriak ekustera, ixtegiara, bidaittera (bideak konpontzera), ardientzat azkalanga yostera...» (Astaitz 00).

ixtinge. «Fuerza que hacen las vacas en las cuestras abajo para sujetar la presión del carro cargado» (Azp. 63-4). Ziurrenik ere, ia hogeitau urte geroago Azpirotzek jaso zuen hau bera da: «*Estringa*. Freno de los carros» (Azp. 81). Alegia: behiaren indar horren izenak ekarriko zuela gero frenoaren izen berria. Nolanahi ere, maldan beherakoari ez eze, behiak atzerantz egiten duen beste edozein ekinari ere esaten zaio *ixtinge*. *Ixtingeko kabile*, hain zuzen, pertikan *tope* gisa sartzen da, behi pareak atzerantz indarra egin dezan; horrela berritu dit Astaitzagako Migel Mari Zabaletak. Begira zer dioten Igeldoko astoari paratutako bertsoek:

«Bei parearen kontra / Bost ziren astoak, / Kargetako lanean / Ez dire bastoak. / Tireka ez dakie, / Ixtingen lixtuak, / Ez dittue eragin / Algara gaixtuak» (PP 96: 321). Bestalde, P. Perurenak adierazi didanez, Goizuetako aldaera *ixtika* da, Aresoko Sagastineko Ramon Onsalo Marzoli jasotako bera, hain zuzen (Esteban Marzolen heriotza, 1903): «Negua emen zan, da izozte izugarrie. Etxaundiko beazera emen zijoan gorotzakin, da ateka irikita beazen sartu zenen, idik irritu itten izotzen da, ixtika artzen emen zittun akullukin joaz, baño atzeko kargak benzittu itten aldapa bera ta bestea uo! ta uo! ta uo! ta idik ez gelditzen. Ala, beko erreka zokoraño joan da, ta an pertikak mendin kontra arrapatute seko gizona!» (PP).

ixtor. *Iratze* Goizuetan eta Ezkurra errekan; *garo* Areson, Berastegin eta Araitz bailaran. Leitzaba heldu da, oro har, Larraun inguruarekin (*iastor*). Orreaga Ibarrak, berriz, Imotzen eta Basaburuan jaso du «i(d)aztorra» eta «ixtorra» (O. Ibarra 97: 135). Azpirotzek honela dakar: «*Istor*. Helecho» (Azp. 63-4). Inondik ere, *iraztor*-ek behar du *istor*-en forma tolesgabea, bestetan beste *Irastortza* deituran agertzen baita. Baina beharbada ez da lehenagoko forma baten aldaera baizik; begira zer dioen P. Perurenak Goizuetako Karreto baserriko bordaz: «Izenari begiratzea aski: *Iraola*. Inguru guziko iratzeak, igitaiez ebaki eta, haraxe biltzen omen zituzten bizkarrez, handik gero gurdiz etxeratzeko. Leitzan *Iratgei* edo *Iratgezabal* toponimoek gauza bera dakarkidate gogora» (PP 98: 75). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzari jaso: «Barunek ez omen zun ordun, bei baten-tzako belarra besteik; gañekoan dena otea, añarra, ixtorra ta larrea» (PP 96: 177). «Udazkenean lan guziak batera etortzen ziren: ixtorrak egin behar, artoak sartu beharrak, banabarrak izotzak galtzeko bildur, gaztain irauzten ere lana eta sagarrak onduak» (Astaitz 98b).

P. Zuffiaur

ixtorra

ixtordi. *Ixtorleku*, iraleku; Areson *galeku* eta Atallun *garari* jaso dut. «Hasi nak segan eta ixtordian buelto beltz bat ikusi diit» (As-taitz 82).

M. Olano

Urreameztetako borda *ixtordi* artean

ixtorgille. *Ixtor* ebakitzen duena, iratze epailea, *iratzeballe* Goizuetan. Honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Semea, Antonio zen, [Atsotegieta] etxeko nausie, ta beñ yoan omen zen ixtor ittea, ixtorgillek artute» (PP 96: 205). *azkolgille*, *ikazkille*, *kisuskille*, *trabesgille*, *uztargille*.

ixtorgitte. Iraztorra ebaki, jaso eta metan paratzeko lana. Honatx Gazpillotxikiko Anttoni

Zestauri jaso: «Goizutan“iratze ebaittea” esaten ziñenen: ixtorgitea yoaten ittuen senar emaztek goizen» (Olano 98: 330). Tuteneko Miel Zabaletak esana: «Beidea: Xerorenbordako Felixiana ortxe daukek neska on askie, lengoan elkarrekin aittu giñizen ixtorgitten» (PP 96: 109). Sorobarrengo Mikela Sagastibeltzari jaso: «Baño gizona, pesta lauarrenen ixtorgittea yoan beau? Orren mixerablek ote ga!!» (Ibidem: 178). Arriango Lontxo Lasarteren lekukotasuna: «Eun guzin alaxe aittu omen zien ixtorgitten: attuna ta neskamea punte baten, ta nausie ta peonak beste punten» (Ibidem: 205). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Mendittik e, ixtorgittetik edo zena zenetik beti kantari etortzen giñen gu biden attekin» (Ibidem: 513). Ikus baita ere: (PP 96: 98, 457-8). Zenbaitetan *egin* aditza bereiz azal daiteke: ikus *ixtor ittea* (PP 96: 285). *berdagitte*, *bidagitte*, *itte*, *langitte*.

ixtorketa. Iraztor garraio edo karreto. Honela dio Errementaneko Miel Zabaletak: «Gartziarenakin yokatzeko Tardon prestatzen negoala, Betranekoak ixtorketara yoanda, enbor bat aundie ekarri zien gurdin» (PP 96: 265). Joantzarko Miel Barriolaren lekukotasuna: «Ramon kamineroak, amuna xartue zun ordureko, ta gurea beiek eta gurdikin emen zin Leitzelarre aldera ixtorketa» (Ibidem: 285). *aozketa*, *arriketa*, *ardoketa*, *artoketa*, *bizkarketa*, *epuruketa*, *esneketa*, *eurketa*, *gorozketa*, *ikazketa*, *irinketa*, *ondarketa*, *oteketa*, *pentsuketa*, *porlanketa*, *trabesketa*, *urketa*.

ixtorleku. Ixtordi, iraleku. «*Ixtorleku*. Helechal» (Azp. 63-4). Areson, Olaetxetako Migel Barandarenek *galeku* edo *garaleku* ordaina jakinarazi dit, eta Uztegin, Eansastiko Joxe Ezkurdiak *gaarie*. Garai batean *ixtorlekua* oso ondasun preziatua zen bordarientzat; honatx zer galdetu zion Joan Tomas Zumetak Joanes Martikonekoari: «Zuen “caserio” oneri alorrak eta belatsoak eta ekusten zezkioat ondoan, beño ixtorlekurik etzaioat ekusten, onek ixtorlekuk non ditto?» (PP 96: 88). Tuteneko Miel Zabaletak esana: «Ementxe, Martiartzineko ixtorlekun, bik elkarrekin ai ziela eman emen zion

despeide neskatzek mutilleri» (Ibidem: 108). Sorobarrengo Mikela Sagastibeltzari jaso: «Uitziko Goikoetxeko ixtorleku bet, erabiltzen giñun, ta araxe bialdu giñuzen pesta lauarren goizen anaie ta bik, ta bera obero» (Ibidem: 178). «Alorreko lanak egitten, belarrean, ixtorlekuan» (Astaitz 99a).

ixtormeta. Ik. *meta*.

ixtu, istu. Tu, listu, txistu. Elordin Joantxo Barriolak esan didanez, Leitzan *ixtuè* esaten da *txistue* baino gehiago. Begira honako honi: «Istue: Listua» (I. Ibarra 99: 121).

ixur goiaga. Ik. *goiaga*.

ixuri. «Isuri. Fuga, pérdida. Ontzi onek ixuria (sic) *ba-du*» (Azp. 63-4). *☞ dario*.

iyabera. Ik. *iabera*.

iyotik. Ik. *iotek*.

1 izai, izei. “Abeto blanco” (*Abies alba*), berrogeita hamar metro luze egiten den konifera ederra. Nondik-nora Leitzalarrean *Izaieta* toponimoa? Gogoan izan Leitzalarreko izai arbolak Pirinioetatik ekarri zituztela orain berrehun bat urte. Leitzan *izai* edo *izei* arbola aspaldi (orain milaka urte) desagertu bazen, zer dela eta gaur egungo izena? Inondik ere, landareekin batera, Aezkoan edon Zaraitzun ikasitako izena ekarriko zuten aspaldiko basolari haiek. Baina bada azalpen bitxiagoren bat: «Gerrate batean gizon mordoska ekarri zuten honera fusilatzeraz eta batek txamarretan poltsan izakio hazik eta hortatik sortuak dira izaiak» (Astaitz 96a).

Leitzako paraje ezagunenetakoa da *Izaieta*

2. izai. Izain; larruazalean itsatsiz odola zurru-patzen duen urpeko zizare antzeko anelidoa. Bada uste duenik Leitzalarreko *Izaieta* leku-izena bertan izain ugari izateari zor zaiola.

izakio. Izaki. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Honela dio Joxemari Azpirotzek *izaki* adizkia dela eta: «En Leiza no tiene sentido de gerundio. La traducción sería: “resultó que entonces... aquel día...” Donostiara joan nintzen berakin egoteko asmotan, baina bera Tolosan izaki egun hartan, eta ez nintzen egon» (Azp. 81). Honela dio Lontxo Zubiturrek: «Andik urteta an aittu izakio mutil bet gaztea, da Leitzeko elize restauratzea etorri kontratiste atzuk» (PP). Tolatxeneko Fermin Azpirotzen lekukotasuna: «Bittarten Periko [Zaldar] karteletik aterata Peustenea yoana izakio etxea etorri bearren» (Sasiziztulari 89). Unaineko Luis Lasartek esana: «(...) fundiziorako ikatz ona emen zen berotasun motela zuna: gaztañena ta aritzena; pago ikatzak berotasun aundie ematten baito, ta kalori geiegi txarra izakio burnie funditzeko» (Arbolak 94). «Gerrate batean gizon mordoska ekarri zuten honera fusilatzeraz eta batek txamarretan poltsan izakio hazik eta hortatik sortuak dira izaiak» (Astaitz 96a). Urriztimiltxoko Joxe Zestauk esana: «Gero, yakiñe, amerikano ori andrea baño askoze zarragoa izakio, ta il zenen Sastimearra Joxepa alargun orrentzat geldittu uen» (PP 96: 238). Honako biok Martikoneko Bittorio Alkozi jasoak dira: «Auzoak izakio, ta zerbatte izanzen zuen, elkarren arteko asarren bat edo» (Ibidem: 107). «[Joxantonio Bordaberrik] Beñesen kara ta pikardia izandu balu, aitz bertsolari ona izaan zen, baño, bildurtti samarra izakio» (Ibidem: 309). Ikus baita ere: (PP 96: 246, 382, 542). *☞ aikio, bizikio, eldukio, eokio, eramakio, erabilkio, etorkio, eukio, ibilkio, naikio, yakinkio, yoakio*.

izallu. Zizeilu. Echaidek «zizallué» entzun zuen Areson: «escaño, banco de cocina con respaldo» (Echaide 89: 189). Leitzan, ordea,

izallu esan didate niri; Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak, esaterako: «Unaineko eskatzen izallu aundi bet dau». Iñigo Ibarrek halaber dakar bere hiztegiari: «Izallue: Zizailua» (I. Ibarra 99: 121). Nartziso Sestorainek kantatutako “katu sakatsaren” bertsoetan ere *izalu* (sic) ageri da: «Kontsideratzen jarri prenda txarra ez dan? / urtero umeak egin da berak ditu jan, / azio txar oriek ez iñoren bixtan, / izalu zar azpian, armoni errixtan, / asarre purrustan, isetsa arrastan. / Jartzen arren kastan / pentsatu errez dan? / pozik salduko nuke urte ainbat peztan» (PP 96:

Artxikoneko *izallue*

518-9).

izaneze, izeneze. Izanez ere, izan ere; zergatiak aurkezteko lokailua. Begira zer dioen Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Yende guzie lertu bear zula parrez! Izaneze alako tipoa zen Inazio Patri ori!» (PP 96: 265). Pastaingo Miel Barriolari jasoa: «Guk lertu bear giñula parrez. Izeneze nork ez in parra arrekini!» (Ibidem: 386). Kristobal Olaetxea “Altzate”k esana: «Ekarri zun berotuta zianbrera, ta bi pinta ardo ateratzeko ta obi bat. Izaneze, gi-

zon aundie baitzen; eundamar kilotik gora bai; luzea ta gizena gañea» (Ibidem: 555).

izar. «Estrellado. *Izar dago*, está estrellado» (Azp. 67).

izartu. «Cubrirse de estrellas. *Gaulenen laño zegon, baño goizaldera izartu du*. Azk., *izarratu*» (Azp. 67).

izautu. Ezagutu; *izautu* da zaharrek darabilten aldaera, baina gainerakoan *ezautu* adituko duzu maizenik. Honela dio Joan Rekondo “Sasa”k: «Lekunberrin morroi eondue zen eta horko yende asko izautzen zun» (Astaitz 86). Mikoneko Joanjoxe Kanflankak esana: «Antonio izautu ziñun zeorrek nola ibiltzen zen urgunka bere bastonakin» (PP 96: 389). Dendarineko Isidro Sagastibeltzaren lekukotasuna: «[Zabaletako Kandina] Uitziko mojatara yoan emen tzen geixego ikasteatik; gero Iruñen eondu emen tzen neskame, ta an izautu zun Joxemari Lebrón Ventura, ta bai ezkundure» (Ibidem: 470). Kristobal Olaetxea “Altzate”ri jasoa: «Madrille allatute, aurrena prokuradorengana akusazioa aztertzea, ta gero berak izautzen zun euskaldunen otel batera» (Ibidem: 559).

izengoitti, izengotti, izengutxi. Izengoiti, ezizen; *izenkotti* aldaera ere aditzen da. «Hontan iritsi ziren “Akerra” izengutxia zuen baten etxe ondora eta denak hiltzat zeukaten Axintxiok: Beeeeeee...!» (Astaitz 94c). Dendarineko Isidro Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Eztakitt zergatik, erriko mutill betzuk Miltxoko guziri gerra denboran izengottik yarri zizkioan: atte Joxemari “Belea”, ama Mikelari “Lastaire”, Felixeri “Putzebero”, ta Mariari “Quién como yo?”» (PP 96: 45). Astaitzagako Batiste Zabaletak esana: «Zumeta onek “Maxkuri” omen zien izengottie» (Ibidem: 87). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Sankristabe orrek “Kantaroa” zun izengottie, berak bere bururi patue; emen zen ardo edaleik aundina baitzen» (Ibidem: 167). Astaitzagako Mikela Labaienen adibidea: «Garai baten ba omen zen Leitzen mutill bet izengottiz “Txabala” deitzen zioana» (Ibidem: 592). «Tesa Zaku esken

M. Olano

ibiltzen zen. “Zaku” izengutxie zuen eta hori aditzek ez zion belarritan soñu onik egiten» (Astaitz 03). Ikus baita ere: (PP 96: 193, 207).

izentatu. Izendatu. Arruntean “elegir, nombrar” zentzuan ulertzen dugu, baina datorren adibidean, *zehaztu*, *mugatu*, *xedatu* adierazi nahi dizu. Honatx Alfaroko Joxe Ramon Perurenari jaso, herritik Santakrutzera bitarte eginda-ko apustu xelebreaz: «(...) handik zuzenen ermittera. 21 minutun sartu nintzen. Ordu bete nun izentatue» (Astaitz 97a).

izerdi zuri. Ik. *zuri*.

izie. P. Perurenak adierazi didanez, «demonio izie» esaten da, bizitasun ikaragarriko jendeaz, ipurtarin amorratuaz. Goizuetako ordaina *ziraba* izaten omen da.

izipu, isipu, ixipu. Axuriaren buztana. Axuriari moztu egiten zaio izipua; izan ere, azienda larritzerakoan, zikin eta traba besterik ez baita izaten. Txartikoneko Pello Astibiai egin dit argibidea. Begira zer dioten Nartziso Sestorain edo “Martin Motxene”k: «Motxenen ardik isipue moztu gabe izaten emen zittuen, da etxekoandrea isipue ozkan artute aitzen emen zen ardik yezten, da beñ kinke isipun trabatute Aizandik buelta bere akin in emen zun ardik» (PP).

izkutatu. Ik. *ezkutatu*.

izlari. Hizlari. «Itzlari. Hablista, orador en Leiza» (Azp. 67). *iztun, tartar*.

izmotel. Hitz motel, ahomotel, totel. Honatx Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak esana, Urbieta baserriko seme batez: «Izmotel oitakoa omen zen ba motikoa, tartamudoa» (PP 96: 62).

izmotelkalari. «Itzmotelkalari. Fingidor de voz, o remedador» (Intza 63-4: 177). Hitz hori osatzeko *izmotel*-etik abiatu behar dela dirudi, euskal fonetikaren senak galerazi egiten baitu *itzmotel* delakoa; horregatik zuzendu dugu Intzak jaso. Bestalde, Intzak emandako definizioa zenbateraino den

egokia esaten ez naiz ausartzen, ez baitator bat lehenago *izmotel* horretaz esan dugunarekin. *legea* egin.

izoa, izoba. Izeba. *Izoa* aldaera dugu Araitzen, Berastegin, Areson eta Leitzan. *Izeba*, berriz, bestetan beste Aranon, Goizuetan eta Arantzán. Orreaga Ibarrek Ultzaman «izeba» jaso du eta «izoa» Basaburuan (O. Ibarra 97: 167). Honela esan zidan behin Astaitzagako Mikel Labaienek: «Ez uen ue nolanaikoa gañea! Ure nere izoa ttikie uen». Hurrengo bi adibideak Benito Astibia “Luxea” ri jasoak dira: «Garai hartan gure izoa aritzen zen Baleztenaren etxea garbitzen» (Altaffaylla 86-I: 361). «Karabinero batek Mikoneko Pellón arreba zun andregaie, ta bestek berriz Lesakeneko Antonia, Angel ziztularin izoba» (PP 96: 120). Itziar Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Nik oso matte nun izoba Dionixia ori» (Ibidem: 342). Martikoneko Zelestina Alkozi jaso: «Telleriko amona, izoba giñun sokaldeko lanak ittea etorrie» (Ibidem: 366). Astibibeiko Anbroxi Oronozen lekukotasuna: «Orik zien nere gizonan ama Tomasa, osaba Joan Tomas, izoa Ixabel ta orin aurrekoak» (Ibidem: 414). Ikus baita ere: (PP 96: 373, 433, 495). Zenbaitetan, ordea, *izeba* azalduko zaizu. Honela dio Aizpeko Engraxi Burladak: «Yarri emen zien bizitzen Larrean, da izeba orrek in omen zun amistadea Martin infernukin, ta ezkondu iñ emen zen, ta gure ama ez zeruko ta ez lurreko utzi emen zuen» (PP 96: 230). Ik. *izeba* baita ere: (PP 96: 224).

izotz. «En Leiza, la escarcha corriente, normal: *izotza*» (Azp. 67). Honela esan dit Artzikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Gaur gaben izotz ederra botako do». Honatx Joantzarko Miel Barriolari jaso, aitona Praxkuren kontu polita: «Leitzelarre ardita zinen Miel goardan etxe ondoan irao bear izaten zun de, an sartute berandutu te, ardik biltzeko denboik ezta, ola ibiltzen zen askotan, da beñ izotz ikaragarrie inde, ardik bilddu emen zezkitzion bordara geientxunak, baño mordoxkat goien gelditu, ta biamonen berrize

kriston izotza, ta ure berrize goardan etxen yokoan deskuidatute, ta iruarren eunen igoal, “etorriko ittok nai badue” ta kasoik ez ardiri» (PP 96: 285). *☞ aintziar, kolle.*

izotz aize. Ik. *aize*.

izotz beltz. Izotz arrunta ez bezala, zerua laino dagoela gertatzen da *izotz beltza* eta, ondorioz, ez ditu bazterrak txuritzen. Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, izotz beltza «ikiagarri gaixtoa izaten da, break eta denak arrotzen dittuna». Baina kalterik handiena landareetan eragiten du, izan ere, plastikoa paratuagatik ere, aski du «asnasbide bat, barrena sartu te dena arri indeuzteko».

izozte. «Temporada de heladas» (Azp. 67).

izpide. Hizpide. 1. «Motivo, causa de la discusión» (Azp. 63-4). 2. Solasean sartzeko aukera edo aitzakia. Honela dio Urriztimiltxoko Joxe Zestauk: «Beien bat erosteko aitzakin yoan omen ittuen. Ez nai bestek yakittea palenkari zela. Ala, erriz erri zebillela bei bille ta, ola ta ola, ta ak seittun izpidea eman zaioa ta, palenka kontutan asi dienen, bestek ure aittu nai: Koño zu za ordun palenkarie?» (PP). *☞ yolaspide.*

izpidetu. Hizpidetu. 1. «Discutir. *Ama alabak izpidetu omen dira*» (Azp. 63-4). Astarlako Maria Jesus Sagastibeltzak esana: «Gero, eunen baten Frantziske Xerorena gure ama zenakin izpidetu, ta zerbatte diskutioan asitte, ala esan omen zion: Bai bai, lenao're zuk kantatu zenizkion nere aizperi bertsoak, e!» (PP 96: 111). 2. Solasean sartu, norbaitekin hizketaren hasikinak egin. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Orduko exkurraben neskamea, Praxke, gustatzen omen zetzion [Martin Agerreri], beño berari tutik esatea ez atrebitzen! Ta, urte baten, iotek allatu dienen, ze pentsatu omen due launek?: atxaure-tute Praxke orrekin izpidetzea nolabatte gizona» (PP 96: 486).

iztape. Euskal palanka tiratzeko, palankariak erabiltzen ahal zuen posturetako bat. Hone-

la azaltzen du P. Perurenak: «Hasiera batean modu zahar bakarrera tiratzen bazen ere palenka, *biraka*, gerora apustuak gailendu eta jendearen zaletasuna ugaldtu ahalean, palenka tiratzeko modu berriak sortuko ziren: *zuzendara* edo *bularrez* bata, eta *ankabez* edo *iztapez* bestea» (PP).

iztar. Izter. Bokalaren bilakaera bera gertatzen da *ear* ‘eder’, *baztar* ‘bazter’ edota *maiztar* ‘maizter’ bezalakoetan. Honatx Astaitzagako Batiste Zabaletak esana: «Nik osaba Joamartiñ orrei berari, xartute gero aittuk dakizkitt orik: ta ohea suten zegoala, attek atera zula obetik bera, ume ttikie, bi iztar-rak erdierrekin» (PP 96: 364). Martikoneko Zelestina Alkozi jaso: «Beñ, anaie Tomas ori, zerri iltzeko eun beten sure erori zetzium, da eskue ta iztarra erre, ta alajañena, dena aragi bizin yarri zetzion» (Ibidem: 366). Errezumako Joakin Zabaletaren adibidea: «Gure atte zena ta Manueltxo bik zien jenio bizikoak, eta Manueltxok iñen zion azion bat, eta artu do aurren (...), da attek ez arrapatzen, da alako baten tiatzen dio eskutan zeaman ittaie, ta iztarren ebaki ttiki bet iñe izaten zun Manueltxok» (Ibidem: 510).

iztarlengusu. Izter-lehengusu. Ahaidezkoan urruti samarreko lehengusua; horrela adierazi dit Añaldeko Bittorio Lizarragak. Arriango Lontxo Lasartek ere halaxe esan dit: «lengusu propioa ez, atzeragokoa». Astaitzagako Batiste Zabaletak, berriz, ‘lehengusuaren umea’ dela esan dit. Honatx Sakana aldeko lekukotasuna: «Izterlengusu, -be (Etx) iz. Lehengusuaren senar edo emaztea, lehengusu ‘politikoa’ edo oso atzekoa Arbizun» (Erdozia 04: 157). *☞ biarrengusu, lengusutxiki.*

iztun. Hitztun. «Que conversa con todos, sin acepción de personas; no rehuye la conversación en el trato social; busca, por decirlo así, la conversación. Es una buena cualidad. Azk., *hizdun*, locuaz. No coincide exactamente con *iztun*; ser locuaz puede no ser una buena cualidad; *hizdun* de Azk. coincide

con *tartarra* de Leiza. Azk., *iztun*, hablista, orador. No tiene el mismo matiz de *iztun* de Leiza. Hablista, orador en Leiza, *itzlari*» (Azp. 67). *🌀yolastun*.

izurramendi. Izorramendi, hondamendi, txiki-zio. «Bittori bedeinkatutako sanjoanbelarrak suari botatzen, harriyasa ahiena dedin. Bestela haze izurramendie!» (Astaitz 94d).

izurratu. Izorratu. «Fastidiarse» (Azp. 63-4). Hiztegi honetan barrena, egia esan, bietara aurkituko duzu: *izurratu* nahiz *izorratu*.

jainko. Leitzan kontsonante ahoskabea erabil-tzen da, ez da *yainkorik* izaten. Honela dio Telleriko Karmen Lasartek: «Jainkoak nai dezala!» (Olano 98: 326). «Lenago ildekoren bat attatzen zenen ala esaten zen “Jainkoak bere gloriñ dula”. Orain aztuxek dire olako esanerak» (Mikela 95). Sorobarrengo Joxan-tonio Sukuntzak esana: «Len itten zittuen, gorputz guzik Amazabalko gurutze ortara ekarri. (...) Jainkoak bestek eztaki gure etxe-tik zenbat gorputz pasatu izaan den» (Escariote 96). Garagartzako Inazio Olanori jaso: «Guk bagiñun osaba Ontsalonekoa, “Jainkoak” esaten zioana» (PP 96: 234). Goikobor-dako Felipa Aierdik esana: «Jainkoak emat-ten do otz aña arropa!» (Ibidem: 454). «Gu-re aurreko zaharrak esaten zuen Azintzio egunen Jainkoa zerueta iyo zenen hodai eder batek estali zula» (Astaitz 99a). Ikus baita ere: (PP 96: 284, 418, 502).

jator. Hitz honen hasierako kontsonantea aho-skabea izaten da, nahiz eta zenbait leitzar al-fabetatuk, bertako hizkera petoan ari direla-koan, *yator* esatera jo. Begira zer bertso bota zuen Kristobal Arribillaga “Beiñes”ek: «Es-kerrak eman nai dazkitzuet / lagun ondra-du jatorrak, / borondate oneko gizonak / gelditzen dira pikorrek. / Ontxoak zeuden Joanito zure / obipuske ta ziztorrak. / Ok

izate’ide dirukin iñoiz / ezin patu dien zo-rrak!» (PP 96: 166). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Zumeta Zarra beak manten-tzen emen zien askotan arekin bertsoatan ikasteatik, baño azkenen ez bat eta ez beste etzien jator ikasi» (Ibidem: 367). Boxekan Katalina Rekondori jaso: «Iru aldiz ezkon-due da ori. Lendabizikoa Austin, gizon jator askoa bai» (Ibidem: 410). Errezumako Bea-triz Zabaletak esana: «Eskazale bat bazen gure etxera biltzen zena, Zakarias izena zu-na, oso jatorra» (Ibidem: 509).

jaun. Beti ahoskabe ebakitzen da. Honela esan dit Astaitzagako Mikela Labaienek: «Apezai esan bear izaten zitziok: “jaune ta beorri, jaune ta beorri!”». Honatx Bordaberriko Jo-xemanuel Arribillagari jaso: «Beiñ pazkoz-koa ittea etorri emen zen [Kristobal Arribi-llaga “Beiñes” bertsolaria]; ordun txartela bear izaten baitzen pazkozkoa itteko, ta kon-pesatzera yoanda, esan emen zion Don Jai-meri: Txartela bear nuke ba, Jaune?» (PP 96: 151).

jauntxo. Aurrekoan *jaun* hitzari buruz esan be-zala, hau ere ahoskabe ebakitzen da. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Ala bi-ñipin, erritar jauntxo oitakon bat izan bear zun beti Urbitara yoaten zena, ta Miel Joxe-pe ori aspertue omen zegoan» (PP 96: 79).

Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jaso: «Gure attek esaten zien auzoan bizittu izandu zela Don Lukas albaiteora; gizon ikaragarrie emen uen, onako jauntxo oitakoa, ta errin nai zuna in bear izaten zun oitakoa, ta ure arrek yarri izaten emen uen etxe ortan, da komona ta dena urekin patue izaten emen zien» (Ibidem: 395).

jentil. 1. Euskal mitologiaren izaki sonatuene-takoa, kristautu aurreko giza iruditeriaren taiu nabarmena duena. Oro har munstro itxura izanagatik ere, gizajende kristauare-kin nolabaiteko hartuemanak izaten omen zituen Jentilak. Miel Ramon Zabaleta, Errezumako aitonak, honela deskribatzen zuen: «Jentillek emen zun anka bat erredondoa da bestea guk bezelakoa, bai, bai. Gaben asko ibiltzen emen zien jentillek. Artzaii mesede asko itten emen zioan jentillek. Garai atan otsoa're ikaragarri tte, asko ibiltzen emen zen jentillek artzai, eta artaldetatik uxatzen da» (Olano 98: 322). Arriango Lontxoren esanetan, berriz: «Gure ama zenak esaten zun, Leitzen azkeneko jentillek Ozparrungo leizezulo ortan izandu ziela» (PP 96: 205). **2.** Baina ikuspegi mitologikoaz honatago, kristautasun integristaren iritziz gizaki hezigabe eta paganoa izaten da jentila; hala nola Aita Bixente Huarte zortzikotarraren gaineko bertso honetan: «Lengo denboran jentillare-kin / Ez dira lasai egondu. / Fede gabeko salbaje oiek / Bestela zeñek bigundu. / Oraindik ere nai lituzkea / Gaixtoak direnak ondu. / Obligazioa den bezela / Guk emen-dikan lagundu: / Ojala egiñen bagendu!» (PP 96: 216).

jentiltzulo, jentil zulo. Ozparrungo jentiltzu-loa ikusgai duzu oraindak, izen bereko base-rritik eguzki aldera berrehun metro, Uitziko kamioaren azpian. Ikus *txarrantxe* sarreran, zer esan zioten Joxemiel Barandaraini, 1920 aldera, jentiltzulo hartaz. Errezumako Miel Ramon Zabaletak, jentil jendeaz hitz egite-an, honela dio: «Jentiltzuloatan izaten zien orik. Jentil oik denak akaatu izaan zien be-ño, jentiltzuloak, nonbatte, arrobin, mendi

aunditan: Arararko (sic) ta Barrankaldeko ta mendi aundi oitan jentiltzuloak izaan die» (Olano 98: 322). Honela dio Errezumako Miel Ramonek berak: «Urdazubiko jentil zuloan ifernukoak bizi omen zen, ta orre sar-tu bear zuela ba [Atarrabiko iru anaiek] in-fernukoak ze itten zun ikastera» (PP 96: 499).

M. Olano

Ozparrungo *jentiltzulo*, laharrek jana; garai batean leku mitikoa zen

jito. Ijito. Honela dio P. Perurenak: «Euskal He-rriko leku askotan *hungaro* deitu izan zaie iji-toi, eta bati baino gehiagori aditua nago, ijito beltzak (hegoaldetik sartuak) baino ugaria-go direla gure artean ijito kaskagorriak (ipa-rraldetik sartuak) eta bertakotuak, ijito eus-kaldunak kasta nobleago batekoak direla adierazi nahiz edo. Baliteke, baina, Leitzan bertan askori aditua nago, “*jitoak bezelaxe zien hunjaroak* (sic), eta *Albergeko hortan uzten zittuen beren karroak*; esaera despektibo mo-duan ere bai “*hau demono hunjaroa* (sic)” eta gisakoak» (PP 01: 284). Herrian toponimo apal batzuk utzi dizkigu *jito* deiturak: *Jito itturrie* izena zuen, adibidez, gero Inazioba-run eraiki zuten parajeak; eta *Jitoan estarta* deitzen zioten, Bidani eta Martingone etxeen arteko zoko itsuari (Ik. *estarta*). Aski adieraz-garriak, izen biak ala biak ere, ijitoek gurean egindako ibilerak imajinatzeko. Honela esan dit Astaitzagako Mikela Labaienek, gero iji-toek etxearekin batera erreko zuten Eskola-beneko nagusiaz: «Ala, jito orikin konfiantza artu biñipin de, Eskolabaneakoak ola esaten

men zeonen: “Zuk jitoak zatea, baño ni aundigoa nak bai”». Martiartzineko Joan Zabaleteri jaso: «Jitoa larrugorrin paatu [zun], dena txikitu» (PP). «Ta “Jito Larralde” honek sartu omentzion kolkoan amore belarra, esanez: “honekin inguratuko zaizkitzo neskatxek eulik eztire bezala”» (Mikela 90). Martin Larrazek esana: «Pillarike eunen izaten zen pestik aundina, ta allatu ga atsaldeko lauetan, da plazan erdi erdin Austin jitoa, besteik etzegoan iñorre. “Emen ze in beau, jitoai beide eon? Goazen Tolosa!”» (Ibidem: 256). Martikoneko Joanita Alkozi jaso: «Jito batek ala esan emen zion gure amari: bi ume izanen zittula, ta gero dozena bat izan» (Ibidem: 375). Lasarteneko Kamen Lasarteren lekukotasuna: «Gero telleiñ orik iñ emen zuen: lan ori utzi, ta ordun asi emen zien labetan da txaboletan jitoak gelditzen» (PP 98a: 42). Ikus baita ere: (PP 96: 97-98).

juez. Epaille. *Erriko jueza*, “Udillo” izengoittie zun *jueza*, etab., esan izan da. Mailegu zaharra da, izan ere. «Joxemari jueza Leitzelarren egoten zen artzai. Oraindik ere “Juezan borda” deitzen zaio haren ardibordari. Orain dela berrogeiren bat urte erre egin zen ardi-

borda hau eta orain erorixea dago» (Astaitz 95). Honela dio Barungo Hilario Sagastibeltzak: «Da eamanazi emen zien juezak bertsolari ori ta: ya kantatuko al zittun bertsoak?» (PP 96: 93). Aresoko Migel Barandarairen hitza: «Gure attuna erriko juez eondue zen oeitamar urten beden, ta ordune ala zegoan» (Ibidem: 290). Benito Astibia “Luxea”ri jaso: «Juez ori itsusi ikaragarrie zen, da “Udillo” esaten zioan» (Ibidem: 420). Donmartinbordako Praxku Olanok esana: «Jueza attun zar bat zen, Kristobal Gazpillotkoa, ustez asko zekina, baño eztakit nola etzuen akatu gizon ure eun artan» (Ibidem: 427). *☞pleitu eman, yustizi.*

juzkadu. Epaitegi. Erdarazko *juzgado*-tik heldu zaigu. Honatx Benito Astibia “Luxea”ri jaso: «(...) ure’re juzkadure deklarazioak ittea eamanda ibillie zuen» (PP 96: 120).

kaba. «Koba, zokoa, lurreko zuloa», P. Perurenaren hitzetan. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Atera omen die bik sarobetik otsoa bialtzera, ben bei adarra artute buuu! te buuuu! yoaz da, erreten giseko bat omen zegoan sarobetik goraxeo, ta gizajoak denak apuretuk zebiltzela, ze in do gure attuna zen orrek, ostropozo inde erreten artara erori! ta beyan kriston kaba izakio erreten orrek» (PP 96: 378).

kabi, gabi. 1. Gabi. Oletan metala lantzeko mailutzar mekanikoa. Gaur egun *kabi* mai-zago aditzen bada ere, jatorriz *gabi* dela ematen du. Honatx Joan Tomas Zumetaren bertso honetan: «Bat ikara lezake / zarraren mudantzak, / falt'osoa egiñez gero / aiñak eta ortzak: / mokadu bat yateko / balegoke lotsak, / gabiek aña kolpe / emanaz kokotzak. / Eztek txikittuko ta / azal ori utzak» (PP 96: 90). Olaberriko Klaudio Erbitik esana: «Gabie urekin ibiltzen zen maza aundi bet zen: danga! danga! danga! Artan jenealen gure atte zena aitzen zen (...) Inguruko burnizar guzik bildu ta urtu itten zittuen lendabizi, ta gero gabire eraman da an mol-detzen zuen tiretan burni inberrie» (PP). **2.** Eskuko mailu handia, “maza” delakoa. Azpirotzek, adibidez, «mazo de madera llamado *kabi*» jaso zuen (Azp. 63-4). Bestetarako beste, linua jotzeko edo mendian piketeak sartzeko baliatzen zen *kabie*. Juan Mari Ba-

rriolak esan didanez, haginezko buruduna izaten da hoberena. Iñaki Perurena harrija-sotzailea ikusia naiz ni neroni, matadero zaharrean zekorrak akabatzen, kopetan hiruz-palau gabi kolpe emanda. Begira zer dioen Aresoarteko Brijida Azpirotzek, sagardoaren langiteaz: «Gero sagarra txikitzen zuten zurrezko aspil haundi baten dozenerdi bat gizonek kabi kirten luze batzukin» (Astaitz 98c).
erbil, kabitu.

M. Olano

etxean egindako *kabie* edo *gabie* Astaitzagan

kabidoi, gabidoi. Gabirai. Azpirotz nahasi egin zen: «*Kabidoi*. Milano» (Azp. 63-4). Izan ere, Leitzan *miru* esaten baitzaio *milano* delakoari. Juan Mari Barriolak esana dakit, ordea, *kabidoi* izena edozein falkoniformeri ematen zaiola, berdin *gabirai*, *belatz* edo *belatz txiki* izan.

kabidoi arra

P. Zufiaur

kabille. Botila lepoaren neurriko zur puska landua, *ziria* baino lodixeagoa. Iltze gisa modu askotara erabiltzen zen: gurdiaren pertika finkatzen (*ixtingeko kabille* eta *lorreko kabille*, esaterako), atakak ixten, etxeko habeetan gauzak zintzilikatzen, etab. «Kabilletatik zintzilik hor zeon panderoa. Amonak yotzen ziñenen kantatuz» (Mikela 96). Honela dio Eztebeneko Mikela Sukuntzak: «Eta amak eskalleatan topo in emen zun neskazarra, billatu ez mutikoa, eskerak etzen etxen!, eskun kabille artute mutikoa iltzera yoana neskazar ori» (PP).

☞ *artxobe, entengatu, ernaltxiri, ziri.*

ixtingeko (atzera egiteko) eta *lorreko* (aurrera egiteko) *kabillek* pertikan

M. Olano

kabitu. «Golpear el lino con el mazo de madera llamado *kabi*» (Azp. 63-4). «Var. de *gabikotu*. Majar el lino» (Azp. 82). ☞ *eztera, kabi*.

kadartzu. Galartzu; erdararako hiztegiek «hirladillo», «galón», «trencilla» edo «especie de cinta» itzultzen dute. Astaitzagako Mikelak, berriz, honela: «Lokarri edo trentzila bat» (Mikela 90). Neskak gantzutzeko *amore belarra* sartu omen zion kolkoan «Jito Larralde» izenekoak «Txabala» bertsolariari: «Kolkoan sartute ongi / kadartzuz estutu, / balio zittuela / bi o iru ezkutu» (PP 96: 592).

kafepoto. Kafe hartzeko ontzia. *Segapoto* hitza bezala osaturik dago; hain zuzen ere, nahi adina hitz sor daitezke *poto* bigarren osagai gisa erabiliz. Honela dio Joandegiko Miel Zabaletak: «Lexakalorretakoak kafea artzen omen zun beti tabernan, orreatik: *Kafepotoa* [izengottie]» (PP 96: 88).

kajadiru, dirukaja. Garai batean dirua etxeko hormaren bateko zuloan gordetzen zen, eltze baten barnean sartuta. Arriango Lontxo Lasartek adierazi didanez, zulo hori altu samar izaten zen, umeak irits ez zitezen. Honatx Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana, Eztebeneko aitonaren hilketaz (1913): «Yakiñen zun, etxen dirue non zegoan da, attuna alorren ai zen bittarten, ze in do?, etxea utsik dagoala sartu, aizkora-kin iriki kajadirue, ta dirue ostu» (PP). ☞ *eltzezulo, kutxatil*.

kakeri. «Excremento licuoso» (Azp. 63-4). ☞ *beale*.

kako. Harakin gakoa, esaterako. Honatx Errezumako Miel Ramon Zabaleta, ipuin kontari: «Ya, kanpora ateratzen ai diela, arri soiñuk aittute oartu omen da infernuko ori te, tiatu omen dioa kakoa, ta juxtu juxtun Don Joan orren erreinue arrapatu! Beste bik atera omen zien, baño iruarrena ateatzea zila, infernukoak kakoakin tiatute zapatan takona ta erreinue geldittu barrenen. Gero, erreinuk gabe ibiltzen omen zen apez ori» (PP 96: 500). *Kako*

esaten zaio, halaber, arrano mokoaren itxura-ko sudurrari. *ittai*.

astoa kargatzeko *kakok* Astaitzagan

M. Olano

kalaka. Bere oinarrian ezongi kokaturik dagoen gai baten mugimendu doa adierazten du. Elordin Joantxo Barriolak eman dit onomatopeia honen berri. Arruntean, errepikatuturik adituko duzu: *Orko motxikai ori kalakakalaka dau, eta banoa gabikin yotzera*. Arriango Lontxo Lasartek, berriz, honela esan dit: «Kirtena, kalaka zeok ori!».

kalakatu. Lasatu, lokuneak indarra galdu. «Dislocar, moverse algo que debiera estar sujeto, ajustado, v. g., piezas de una máquina» (Azp. 67).

kalamarro. Baso-lanean tantai handiei buelta emateko erabiltzen den burdinezko haga; buru aldea kakoturik izaten du, tantaiaren azpiari edo gainari behar bezala heldu eta handik tira egin ahal izateko. *karrozte*.

kalbario. «Vía Crucis. *Kalbarioak ein*, hacer el Vía Crucis» (Azp. 67).

Kalbarioaren burualdeko hiru gurutzeak Santa Krutzen; atzean Joandegiko borda eta Arizko mendia

M. Olano

kalenture. «*Kalentura*. Fiebre» (Azp. 63-4).

kaletra. «Tozudez, opinión obstinada. *Bere kaletra besterik ez tu* (sic) *aitzen*» (Azp. 67). Azpirotzek berak galdetzen du: «Del español *caletre*?». Hala da, bai; eta erdarazko *caletre* latinezko *character* delakotik heldu omen da. ●**kaletra txarrean eon.** «Mal humor. *Kaletra txarrean dago gaur gure gizona*» (Azp. 67). ●**Ori kaletra!** «Enfado, mal talante. *Hori mutiko horren kaletra!*» (Azp. 81). *tentu*.

kali. Buru; trufarako hitza izaten da, eta izen-goiti bat baino gehiago sortutakoa: *kaliaundie*, 'buru handia'. Arriango Lontxo Lasartek honako adibide hau eman dit: «Kalie galanta orrek!».

kalma. «Cielo con niebla. *Eguraldi ona dago? Kalma dago*» (Azp. 63-4). Joxepa Astibia «Benitona»^k esan didanez, orain «zeru goibel» esaten zaio horrix.

kalmatu. «Nublarse. *Au eguraldi txarra! Berriz kalmatu du*» (Azp. 63-4). Orain berriro Kor-daun gazteari aditu diot hitz hau berau.

kalpar. «Pelo largo, sucio y desaliñado» (Azp. 67). Orreaga Ibarrek dioenez, Ultzaman *kalparra* gizajendearen ilea da, eta *illa* animaliena (O. Ibarra 97: 140). Leitzan ez da horrelako bereizketa zorrotzik egiten. Nolanahi ere, *kalpar* ez da nahitaez Azpirotzek aipatu 'ile zakar eta narrats' hori. Jose Luis Huarte «Kazo»^{ri}, esaterako, askotan aditu diot *kalparra artu*, «tomar el pelo» erdal esaldiaren ordainetan. Eta orain berriro Joxemari Zeballos adiskideak esan didanez, «nere alabari kalpar bat'e ez ukuttu e!», egin omen zion mehatxu gazte bati. Honela dio Boxekan Kristobal Rekondok: «Gero, illea mozteko, beti ilberan nai izaten zun; ilberrin moztu ezkeo kalparra zuritu itten zela esaten zun ark» (PP 96: 140). Pastaingo Patxi Barriolari jasoa: «Beñ yoan omen duk pelukerire ta, beste batei illea mozten ai omen uen Joan ori; sekuleko kalparra omen zien zerratu zerratue, kizkur kizkurre» (PP). «Neguko egun hotz horietakoa zen. Inguruko mendietan antziarra zegoen, oihanak zuri zuri

zeuden, ekulluetan behiak kalparrak harrotuta zeuden hotzez. Ate zirrikuetatik sartzen zen haizeak eskuak hozpintzen zituen» (Astaitz 01c).

kalparje. Luzean, zikinean eta zabarrean *kalpar*-ek baino ile zakarragoa adierazten du: *Moztu bearko'zo kalparje oi!* ☞ *adarje, illaje, ostaje, pandillaje, zuraje.*

kaltzada. 1. Galtzada. Frankiko errekaen garai aldean, Gipuzkoako muga ondoan, *Lapurren kaltzada* izenekoaren arrastoak ageri dira oraindik; toponimo hori, inondik ere, garai batean Nafarroa eta Gipuzkoa artean “gaiztaginen muga” deitzen zitzaionaren lekukoa da. Badira beste *kaltzada* arrasto batzuk, Santakruzko gainera doana, edota Tipuko Zokotik gora Gorritene aldera doana. **2.** Zenbait etxetako atari eta ezkaratze zaharretan izaten den harlandu ttikizko zorua, eta, hedaduraz, ezkaratzea bera. Horrelaxe esan izan zaio, Erronkari eta Burunda bitarte, Nafarroako beste herri askotan ere (Ik. Huarte 03: 220). Bide-kaltzaden gisa landuta izaten dira, harri xeheagoak izan arren; zenbaitetan harriek apaingarri gisako irudiak osatzen dituzte, Zirkuloko kaltzada dotorean ikusten ahal den bezala. Garbitzen zailak direlako jo omen dute desagertzera, Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez.

M. Olano

Miguel Javier Hernandorena abeltzain, Santakruzko kaltzadan

kallutu. Kailutu. Datorren adibidean, ‘zauriz eta kolpez josi’ esan nahi dizu; honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Zuk ba al dozo Paulinio Uzkudunen aitzeik? Nik ezautu izandu nun ure. Donostiko toroplazan ezagutu nun. Aizkora apustue zen. Garziarena edo eztakitt zein zen emengoa. Elkarren ondoan tokatu giñen Uzkudun ori tte, ta yokatu giñuzen berroïne duro eskuz esku. Dena kallutue zen gizajoa! Earrak artue izaan zen nonbatte, partitture iñ izaan zittun baño!» (PP 96: 497).

kamañe. Kamaina. Artzainak, basolariak nahiz eskazaleak —oherik ez duenak, beti ere— prestatutako etzalekua; orbela, istorra nahiz lastoa erabiltzen ziren *kamañe* egiteko. «Kamañen lo egiten zuten eta Mieliko armiarmak hozkatu eta lepoan sekuleko bixike atera zitzion» (Astaitz 94d). Miltxoko artzainak negute latz hartaz paratu bertsoetan: «Larogei ernariak / Gaiñera antzuak; / Txaolako kamañetik / Aientzat pentsuak» (PP 96: 41). Joan Tomas Zumeta bertsolariak, berriz, zurgintzan sortutako zirbilez paratu omen zuen kamaina; honatx Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari jaso: «Yoan omen zien ze pasatzen ote zetzion ikustera, ta zirbillekin indeko kamañe izaten omen zun, da antxe emen zegogan etzanda» (Ibidem: 87). Sorobarrengo Mike la Sagastibeltzak esana: «Ez gogo onetik, baño yoan giñen, ta ikaztoi txelai beten ixtorra ebakitte kamañe iñ, eraman giñuzen arropa zarpak gañetik bota, ta antxe eendu giñen bik lo» (Ibidem: 178). Joantzarko Miel Barriolaren lekukotasuna: «Sokalde ttiki bet izaten zun gure bordak barrenen: sue itteko tokie, kamaña txar bat, eta ool bakarreko bankillo bat, besteik etzun» (Ibidem: 293). Pastaingo Patxi Barriolari jaso: «Garai artan izaten zien lau kantoko txabol txar batzuk, sarobek esaten zioanak, ez tximini ta ez deus, ta sartu die sarobe ortan da, gaben galtzak leortzen patute bik kamañen yarri omen die etzanda, ta ze in dioa? galtzak leortuxe dienen, su artu!» (Ibidem: 378). ☞ *koltxobe, lastaire.*

kamio. «Carretera» (Azp. 63-4). Bereizi egiten dira *kamioa* eta *bidea*; aurrenekoa autoentzako errepidea izaten da, eta bigarrena oinezkoentzako bidea, mendian, landan edota basoan barrena doana. Honatx zer dioten Patxi Salaberri: «badirudi *kamioa* hitzak bide handia, edo oso erabilia behintzat, adierazten duela» (Salaberri 90: 66). Joan Rekondo «Sasa»ri jasoa: «Goizen goiz yekitte yoaten giñen Errezumen gora Huitziko gañe hartu eta goittik behera laxterka kamiora eta kamioz-kamio Irurtzune» (Astaitz 86). Aliñeko Iñaxi Astibiaren lekukotasuna: «Orik asko sufritu zuen etxe orrekin, aurre artan tokatu zen Rafaelen alaban komunioa, Begoñana, ta kamiotik gabe, denak estartatik yoan zien elizera, beren etxea botatzen ez ikusteatik» (PP 96: 260). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Dena eskuz in zen Leitzelarreko kamio ori» (Ibidem: 294). Telleriko Karmen Lasarteri jasoa: «Gorritango erreka lenao [Telleri] etxe alderago emen zen, kasik oaingo kamio ondoan barrena» (PP 98a: 42).

kan kan. Ate jotzearen onomatopeia. Honako hau Astaitzagako Batiste Zabaletari jasoa da: «Kan kan kan! —atea yo omen zien norbattak» (PP 96: 367). Joantzarko Esperantza Zabaletak esana: «Da atte, Joxantonio, dena apuratue etxen, Ameriketa ez yoteatik semek norabatte gorde ote zezkitzion edo... dena apuratue etorri de Yoantzarre ta, kan, kan, kan, atea yo do ta: Emen al die gure muttil oik eo, ze demonio ekusi beaittu?» (Ibidem: 433). *☞ kux kux.*

kana. «Luzera neurria, metroa baino zerbait laburragoa, gaur egun batez ere enborrak neurtzeko erabiltzen dena» (Sarasola 96). Honatx Kortabordako Martioxe Oronozi jasoa, Kortabordako bertako gereziondo zenaz: «Gerizeondo bate bazun onek, Leitzen zen aundina. Ark izaan zittun ondoan bi kana bai aise! Sekuleko geize pillek ematten zittun. (...). Moarratute yarri giñun, baño azkeneako zartu zen da, akabo!» (PP 96: 418).

kandela. «Subasta pública» (Azp. 63-4). Astaitzek idatzitako pasarte honetan xehero azaltzen da *kandela*, garai batean Kontseju zaha-

rrean egiten zena: «Eguerdiko mezondoan izaten zen kandela. Lau danda yotzen zituena, oso banaka. Kandela esaten zaio lehenago kandela biztu eta itzali arte tantoak yotzeko denbora izaten zelako. Kontsejuko mahai inguruan biltzen ziren alkatea eta herriarizonak eta batzar-salan basoa edo obra hartu nahi zuten kontratistak eta ekusmirera yoandako yendea ere bai. Albienteak yartzen zuen makilla lurrean etzanda. Sekretarioak irakurtzen zituen kandelaren baldintzak eta alkateak orduan

- Iñor enkargatzen al da, jaunak?
- Ni yabetzen naiz, erantzuten du batek
- Hamar tanto yotzen dazkiot, dio beste batek.
- Berriz alkateak: iñork meioratu nahi al do? Bitartean albienteak galdetzen do hiru aldiz:
- Pasatuko naiz?, pasatuko naiz?, pasatuko naiz?

Hirugarrenean iñork meioratzen ezipadu, makilla gaiñetik pasatzeko agindua ematen dio alkateak eta albientea zorrotzaski pasatzen da, makilla yasotzen du eta bukatzen da kandela» (Astaitz 92).

kandela zena, Koldo Fagoagaren arabera

kandelatu. «Subastar» (Azp. 63-4).

kanibeta, kanabite, kanabeta. Ganibet; sukaldean erabiltzeko labana. Mutur zorrotzekoa izan arren, orriak borobil antza egiten du aurreneko hiruzpalau zentimetroetan; ez da sastakai bat bezain sarkorra. Horrela adierazi dit Txartikoneko Pello Astibiak. Gazpilloko Marianjela Lasarteren esanetan, «gutxigo esaten da orain *kanabeta*, len beño».

kankallu. Kankailu. Pertsona handi eta baldarraz esaten da, baina zernahi bestetara heda daiteke: «San Pedro eunen yeki gattok eta hodai kankallu politte zeuden, eurie heldu zela ekusten huen» (Astaitz 01c). «Kankallue: Altua. Astakirtena modu maitagarrian» (I. Ibarra 99: 126).

kankar. Neurritz gaineko gauza, pertsona handiegia. «*Kankarra*. Torpe» (Azp. 63-4). «Oi gizon kankarra!», esaten da, Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez.

kankartu. «Entorpecérsele los movimientos» (Azp. 63-4).

kankurra. Ik. *mako*.

kantabrie. Zenbait patarzaletan «cognac» edariari ematen dioten izena; horrela adierazi dit Añaldeko Bittorio Lizarragak. Astaitzagako Batiste Zabaletak, berriz, «mozkorraldia» dela esan dit.

kapirio. Etxagintzan, *zapatatik goi*aga bitarte, teilatuari eusteko paratzen diren oholak dira *kapirio*ak. Erdarazko *cabrio*-tik. *Kapirio*en gainean paratzen da, hain zuzen, teilatu azpiko *lata*. P. Perurenak esan didanez, «garai baten artistak bahittuen, batez ere etxetako zura-jek, gurdia etc. Pentsazak: dena zerrarik gabe, eskuz (aizkoraz) egiten huen. Gure atte artiste huen kapiriok, solibak aizkoltzen». Jende askok, ordea, hegatzaren azpitik ager den ohol muturrari besteri ez dio esaten *kapirio*, zenbaitetan apaingarriz landuta izaten den horri alegia. *perrote*.

M. Olano

Dendarineko *kapirio*a

kaprestu. Aberea erabiltzeko, buruan lotzen zaion hede multzoa. Honatx Areson jasoa: «San Miguel también es un santo muy venerado por los vecinos de la villa. Todos los años, en el mes de Mayo, venía a la villa de Areso un cura acompañado de 2 ó 3 personas a caballo. Estos recibían el nombre de “kapristuk” según afirman algunos vecinos del pueblo» (Iruretagoiena 86: 51).

kara. 1. *Kara* ez da *aurpegia*, baizik eta zina, larderia edo mespretzua irudikatzen duen arimaren ispilua. Honela mintzo da Boxekanbordako Kristobal Rekondo, Musungo bordako Natalieren heriotzaz: «Berriz apezan eske etorri nitzen, da apezari etzion karaik bueltatu, ta andik amar minutureko ille zegoan» (PP 96: 466). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Baño Gorritzko palenkari orrek atera ordune kara. Atrebittue ta pizkorra, mundun besteik ez bezelakoa emen zen» (PP). **2.** Mendi palda, hegi. Honatx zer dioten Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Afrikako gerraz: «Argeliko ondoraño sartu giñen gero. Gu mendiz pasatu giñen kara batetik eta beste karan Argeliko kábilak ikusten giñuzen. Ango yendek zatar zuri betzuk atera zizkiuen makillen puntuen. Ak etzuen gerrick nail» (PP 96: 497).

kara kara, kara karan, karaz kara, kararik kara. Gaztelerazko *cara a cara* esamoldetik gureganatua da, baina zenbaitetan ukitu eta atzizki berriak erantsi dizkio euskaldunak. Fernando Oiaztzun berutarrak kontatu dit, goardiek kontrolean geldiarazi zutela eta: «Guardia zibillai kara kara begiratu nion». Beste hau, berriz, Miel Ramon Zabaletari jasoa da, Errezumako artzainaren heriotza hizpide: «Yoan da motiko ori ardik ekartzea, ta ortxe, Losako paren los'arrobi bet dao, ta bi argin losa ateatzen ai omen zien, ta motiko gixaxoak bate gaizpentsuik gabe ze in dik? bi argiñei beire kara karan yarri! Ta bestek goittik losa aterata bota duenen, motikoa azpin arrapatute, seko!» (PP). Kaskantan jasoa: «Guk Laxaron bordatik sekuleko argitasuna ikusten giñen illunben, ta Larbadiko gañea yoanda akordatzen naiz nola eondu giñen beide. Karaz kara ikusten baitzen

andik Arbillaga» (PP). Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak esana: «Gaztañ irauzten asitte seittun, irrirtzike asi omen zetzion Lexakolorretako mutillen batei, kara karan baitao andik Lexakolorreta» (PP). Arriango Lontxo Lasarteren lekukotasuna: «Baietz esan nik “Seko” Landabordako orrei karik kara?» (PP 96: 207). Berriz ere Errezumako Miel Ramon Zabaletari jasoa: «Tetuanen karaik kara dao Guergues esaten zaion mendie, ta aren gaiñ gaiñen geunden» (Ibidem: 497). ●*karan bertan*. Bertatik bertara. Begira zer dioen Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Tiki bet zen, eta denak astindu bear izaten zittuna, iñon eotten etzekina ta, trintxeran zeudela trintxeratik gora atera da ta, bestek karan bertan eukio ta, tiroz yosi omen zuen gizajoa» (PP 96: 495).

karaitz. 1. Kareharria, hala nola Arizko mendian eta Erasote aldean ugari den harri urdina. Elordin Joantxo Barriolak areago findu dit definizioa, *karaitz* horiek ‘kare harriak izaten dituen pinto txuriak’ direla esanez. **2.** Egurrean azaltzen den gogortasun bizia. Honatx, adibidez, Errementaneko Miel Zabaletak esana, aizkolari-proba baten gertakariaz: «Prestature obekio iñe omen zen Luxia biarrengoan, ala esaten zuen da, Gartziaarenari berriz, karaitz bat nik oañik ekusieten aundienetakoa atera zetzion» (PP 96: 266). ☞*aker*.

karbonko. Zerria ez besteazienda mota gutzia erasaten duen gaitz kutsakor larria, pertsonagana ere zabal daitekeena: “carbunco”. Gaitz honekin hildako azendarik ez omen dute ukitzen putreek. P. Perurenak dioenez, *satarra* ere deitzen diote Leitzan, eta Goizuetan berriz, *satar beltza* (PP 96: 411). Honela dio Martikoneko Joanita Alkozek: «Pastaingo amuna izaten zen komadrona, ta ure gaizki klinikara eramane Donostire beatzen karbonkoa aterata» (Ibidem: 375). Aliñeko Telesfora Azpirotzi jasoa: «Orik denak pasatu te belaxe, berriz, iru bei il zezkitzioan karbonko izeneko gaitze arrapatute» (Ibidem: 411).

kardaba. 1. «Ruido, alboroto v. g. de niños jugando» (Azp. 82). Adibide hau egin dit P. Perurenak: «Hori kardaba damake gizon ho-

rik! hori ardalle». Elordin Joantxo Barriolak, berriz, honela esan dit: «Oi kardaba! Isilik eon ai!». ☞*ereta, tartar. 2.* «Estado semiinconsciente del enfermo: *nahasia, gauzak ezin berexiz dagoen eriaeren egoera. Kardaba baten dago gaixoa*» (Azp. 82).

kare. Gisu. Kareharriaren errautsa, etxeak txuritzeko edota alorrek ongarritzeko erabiltzen zena. Leitzan *kare* esaten da gaur egun, eta *kisu* ekialdeko ordaina da. Hala ere, ikus bitez *kisupipa* edo *kisuskille* sarrerak. Orreaga Ibarrek, hain zuzen, *kare* jaso zuen Basaburuan eta *kisu* Ultzaman (O. Ibarra 97: 149). «Karearekin manetutako lurretatik naiko bizigarria bereganatzen zuen landareak» (Mikela 80). ☞*karobi*.

karetx belar. Ik. *sendabelar*.

kargu artu. Kargu hartu, erristan eman. Honatx zer dioen Bittori Arribillagak, Arroko Esteban Saralegiren emazteak: «Ala, atera zayoa Exteban ori asarre samar, kargue artzera ta: Estas castañas ya tienen amo, e! O ¿cómo hay que deciros?» (PP 96: 448). ☞*errixta*.

kargudun. «Autoridad» (Azp. 63-4). ☞*aintari, errigizon, galtzadun, yustizi*.

Leitzako *kargudunak* 1917an, udaletxea berritu zeneko argazkia; atzean zutik, ezker eskuin: Martikoneko bordako Joanes Alkoz; Aierreko Martin Lizarraga *Inpernu*; Irategiko Tomas Telletxea; Unaieneko Antonio Lasarte sekretarioa; Etxeberriko Miel Tomas Azpiroz; Urriztimiltxoko Miel Antonio Zestau; eta Artxikoneko bordako Tomas Arregi. Eseriak, ezker eskuin: Joandegiko Fraxku Zabaleta; Aieneko Sebastian Gogortza, alkatea; eta Joanabordako Tomas Gogortza

karkaxa. Karkaisa, flema. Honatx zer bertso bota zuen Joan Tomas Arraras “Ganbara”k joan den mendearen hasieran: «Gizonak mundun, zartu ezker / badu mixerie fran-ko: / karkaxa eta mukie sobra / puzkerra ta eztul asko, / ajatuteko galtza zarretan / zar-ratik eztu faltako, / yende arteko baño obe da / alorren atxaureta» (PP 96: 306).

karnabalak. Ihauteak. Euskarari gailendu zaiz-kion mailegu horietako bat da; honela dio Benito Erasok: «Ta bi errik bat ziela Aisoa-rrak Erreka biltzen emen tzuen karnabale-tan» (PP 96: 100). Martikoneko Zelestina Al-kozi jasoa: «Mutillek denak Astaitzako su-tein biltzen emen zien, ola karnabaletan eo atera bear zuenen, da beren pesta ta tipoke-rik prestatzeko» (Ibidem: 373). Astarlako Ka-talin Alduntzinek esana: «Andik abudo, Lei-tzeko karnabalak zien da, esan zien utziko ziela eun bet, yai ta aste lan itten banun» (Ibidem: 437). *☞ iotek.*

karobi. Gisu labe, kare harrobi; kareharria kiz-kali eta karea ateratzeko labe handia. Lei-tzan gerra aurrean utzi omen zitzaion karo-biak bizteari. Joxe guardak berriro samar Erreka auzoan biztutakoak omen dira mar-txan jarritako azkeneko karobiak. Astaitzaga baserrian monumentuak balira bezala gor-detzen dituzte garai bateko lantegi zaharrak, eta oraindik beren lehengo hartan aurkituko dituzu ikuzleku edo *labaderoa*, sutegia eta karobi ederra. «Leitzeko baserri bakoitzak edo gehienak zuten beren karobie. Baina oraintxe azkenetan dira. (...) Sarri ez dugu izandutako aztarnik ere inon bilatuko. (...) Karobi erretzea bi urtetik behin egiten zen, edo bakanago» (Mikela 80). «Joan karobire-ko harri ateratzen ari zela mudi munduko ebakie egin besoa eta Joanitak ebakibelarra patu eta sendatu zion» (Astaitz 94d). Arrian-go Lontxo Lasarteri jasoa: «Garai beten, ka-rea itten zenon, auzoak elkarrei launduz itten baitzen ba, ta Landabordako karobin ai omen zien laun koadrille: Aisoarteko Brasi-lio ta Landabordako Martzial da,... ola, lau bost laun» (PP 96: 207). *☞ kare.*

Astaitzagako karobie

M. Olano

Joanabordako karobie: Joxe Sagastibeltza goarda zena karearri ateratzen (1994)

M. M. Elosegi

kararak. Ahate, kurrilo eta antzeko hegaztiekin sortutako garraziaren onomatopeia. Baita zurezko altzarien printzatze soinuarena ere. «Atarin hortxe zebillen karraka ta karraka ahatea» (Mikela 96). Begira zer dioen Olaberriko Klaudio Erbitik: «Katalintxoneko attunak il zun bat tiroz zelata yoanda. Motillen bat edo bi do auskalo zenbat eta, neskak izakio an da, zakurrek au au au! ez ixiltzen, da ateri soñue itten emen zion: kararak kararak kararak! Eta etxeko nausie amorrazie: "Ondari ortik", eta berrize: kararak kararak kararak! Nausik azkenen, artu eskopeta ta: da!, tiazaio tiroa ta, urrengo goizen yeiki te astoa ille atarin» (PP). *☞* **karrask.**

karraka. 1. «Parlanchín, hablador» (Azp. 67). *☞* **iztun, izlari, tartar, yolastun. 2.** Zurezko perkutsio tresna. «Ostegun santuetan jotzeko karraka haundi batzuk ere baziren [elizen] eta ordun desagertu ziren» (Astaitz 01a). **3.** «Eltzetan itsatsita geratzen den hondakina. (Eltzen esnea itsatsie (...)) geldittu zat. Itsatsitako hori karraka da» (I. Ibarra 99: 126).

karramist, karramixt. «*Karramist*. Grito» (Azp. 67). «Karramistu: Oihua, garraxi izugarria» (I. Ibarra 99: 126). Honela dio Benito Astibia "Luxeak": «Ala biñipin, mutill saill ori Ziateko lepora allatu denen, batzuk irrintzike ta, bestek burleka ta, asi die sekuleko karramixtetan da, Urbitako orik atera die bidera» (PP 96: 59).

karramisteka, karramixteka. «*Karramisteka*. A gritos» (Azp. 63-4).

karrape. «Cubiertos del Ayuntamiento de Leiza» (Azp. 63-4). Begoña Largok esan didanez, garai batean *elizeko karrapea* esaten zitzaion gaur egun *eliz atari* denari. Hitzaren jatorria *karrerape* da; *karrera*, hain zuzen, *Orotarikoak* dioenez, bitara ulertzen ahal da: batetik, pisu baten solibeen egitura; bestetik, atez kanpoko aterpea. Goizuetan *korrazpi* omen da Leitzako *karraperen* ordaina. Ultzama aldean, berriz, *gorrozpe* edo *korrozpe* esaten zaio: «Hueco entre la pared de la casa y

el alero del tejado» (O. Ibarra 97: 155). Honatx Barungo Maria Jesus Sagastibeltzari jasoa: «Ezkontzeko pruebako aurreko iandeen dantzaldie geio karrapen in ta illunbiste galdu etxea allatu baño leen» (PP). Tolatxeneko Fermin Azpirotzek esanak dira hurrengo biak: «Oaiñ bezela, ordune karrapen aitzen giñuzen yaiero txistue yotzen, eueldi ona bazen, kanpoan plazan, ta txarra bazen barrenen, oaiñ guraso elkarten tabernan dagoan ortan; ori leno kartzela uen; or eondue nak ni, goardak arrantzan arrapatute» (PP 93: 38). «Beñ ze egiñ do "Aloleo" orrek: karrapeko baxter ortan pixe. Ta, Joxe Albientek denuntzie sartu. Amar duro multe» (PP 96: 128). Juan Garmendia Larrañagak lehenaldiko formak erabiliz idazten zuen, 1972. urtean, Leitzako *ioteez*: «Otros *atxotuak* llevaban un palo o *makille* con una vejiga de cerdo o *txerri maskurie* para golpear a las chicas y a los niños que congregados en los arcos o *karrapea* del Ayuntamiento no dejaban de gritarles: *Atxoa, atxoa, zerrie baño faltsoagoa*» (in Garmendia 98-III: 569). *☞* **arkupe.**

karrask, karraska. Pitzatzen edo zartatzen den egurraren soinua adierazteko onomatopeia. Honatx Auzmendiko Fermin Lazkanok esana, Putzenbordako gertakariaz: «Putzenbordako orik, anai arrebak bizi zien, Maatiste ta Luis. An bizi ziela, zerbatte karraska soñue sumatu etxekoandrek, ta atteri esan emen zion: "Altxa zattea gizona, sekuleko karraska soñuk badie goi ortan!". Altxa die bik obetik, eta andik belaxe astazaldie eroritte oben erdi erdin geldittue omen zegoan. Andrek muazi, gañekoan antxe akatuko emen zien bik!» (PP). Sorogoikoan diotenez, hone la erori zen *Gaztañ aundie*: «Atsaldea allatu zen da, arraskan lanen ai nitzela, leiotik beidetu nun da, "baño ze eurik ai ditto!" esanion amunari, ta ura esan nion bezelaxe, karrask! eta aiba Gaztañ aundie erori de» (PP). *☞* **karrak.**

karraskille. Ik. *marraskille* in *sendabelar*.

karrazi, karraxi. Garrasi. Begira zer dioen Añaldeko Bittorio Lizarragak: «Bai, bart amabik

amabitterdik ingurun eo olatsu izango uen. Bai. Oben geundela, krixton karrazik eta, “ara [kurrilloak]!”» (Olano 98: 345). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Mutille koartean karrazike, ta medikue ekarri emen zuen Tolo-satik» (PP 96: 67). Joantzarko Esperantza Zabaletaren lekukotasuna: «Yoantzarko ganbaran geundela, ixil ixillik atzetik yoanda, bera oarkaben nola patu zion Barbarari putrea, egalak zabaldute bizkar gañen; ure ikararie artu zun gaxoak! ta putrea ala ikusi giñunen ze karrazik iñ giñuzen guk» (Ibidem: 288). Txokoko Joan Caballerok esana: «Amak gizona ille eskusi zunen, ak nearrak eta karraxik itten zittun gaxoak» (Ibidem: 436). Astarlako Maria Jesus Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Gure attuna zenak eta, gaben sekuleko karrazik aitzen emen zittuen obetik Ozparrunburu alde ortan» (Ibidem: 471). Ikus baita ere: (PP 96: 81, 400, 415, 453, 537).

karreto. «Acarreo» (Azp. 67). Astaitzagako Mikela Labaienek honela esan dit, Plazaola tren zebilen garaiaz: «Ordun ezpaitzen automobillike. Karreto guzie itten zen trenakin». Honatx, berri, Benito Astibia “Luxea”k esana, Tellentxoneko neska indartsuaz: «Kon-tue atera zazo: ure eurre botata prestatzen, ta nausie beiekin karretoan ibiltzen emen zen» (Arbolak 94). Errutizko Lontxa Olanori jaso: «Suteko eurre botatzen emen zuen or, erri guzintzat, Lesakene alde ortatik onuntz, Santakrutzeaño ariztie baitzen ori dena leno, ta ortik eur karretoan ibillie izaan zen da, despeidekoan bertso ori kantatu» (PP 96: 44). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Bik ibilli giñen karretoan. Lendabizi in bear izaten giñuzen iru beaje Arramiara: bi beajetan ateatzen giñun gurdin ekarri bear giñuna, ta beste beajen atzetik eantsitte arrastan ekarri bear giñuna; ta lan ikaragarrie zen» (Ibidem: 293). Kortabordako Martin Oronozek esana: «Gañekoan gure atte zena etzen nekazaritzen asko saiatue; idikin karretoan ibiltzen zen; ure izaten zun bere lanik printzipalena, ta artane sosik kobratu gabe askotan, mixeri beten!» (Ibidem: 418). Ikus baita ere: (PP 96: 468). *☞ karraio.*

karreztera. Ik. *garrazte.*

karrote, karrozte. Ik. *garrote.*

kartasari. Ik. *sari.*

kartatenporak. «Las cuatro témporas» (Azp. 67a). Elordin Joantxo Barriolak, berri, *koartatenporak* esan dit, ‘tenporen laugarren aldia’ alegia.

kaska. Ik. *kiski ti kaska.*

kaskail. Ik. *kaskallu.*

kaskaildu. 1. «Destrozar, romper. Azk., exterminar. Goizaldeko egoizeak arto guzik kaskaildu ditto» (Azp. 67). Honela dio Boxekanbordako Katalina Rekondok: «Neskaxeta joan (sic) Gorritane, ta ezin soprittue izaten zen ordune, batekin ta bestekin da, Urbitako orik gaizto amorratuk baitzien ba, ta dena kaskaildue utzi emen zuen mutille, ta etxera ekarri emen zuen, baño belaxe ill emen zen» (PP 96: 67). 2. Xahartu, itxura kaxkarra hartu. «Attuna kaskaildu xamar dao» esan dit, adibidetzat, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak.

kaskailtze. «Destrozo, daño. Azk., exterminio» (Azp. 67). Begira zer dioen Astaitzagako Baste Zabaletak: «Leitzelarren, Martikoneko bordako artan, elkarren mukan dittok Beastiko ardibordak, eta, gau artan Beastiko artaldetan sekuleko kaskailtzea eiñ omen zien otsoak» (PP 96: 367). Mikoneko Joanjohe Kanflankari jaso: «Hernaniko etxe baten zakurre gaben ekullun gelditzen huen baño nausik hurrengo eunen nabaritzen zien zakurre dena zurretue zeoala. (...) Hernanitik Aralarre yoaten huen eta han intzien sekuleko kaskailtze» (Astaitz 02b). *☞ txikizio.*

kaskallu. ‘Temoso, kaskagor’ itzuli dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. Azpirotzek bi eratara jaso zuen: «*Kaskail.* Pendenciero, lioso» (Azp. 63-4). Eta lau urte geroago: «*Kaskallu.* De temperamento bruto» (Azp. 67). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoak dira aurreneko biok: «Joxemiel kaskallu arre *“Gure ermanok ez dik emendik pasa-*

tzen kintalik" ta allatu baño lenao bota emen zun [kintala], ta erentzie galdu» (PP 96: 140). «Kontseju zarren salda atera oillo ankakin, ta ez gustatu Bordaberri zar kaskallu orrei! Leiotik aiden bota emen zittun» (Ibidem: 306). Txonkoneko Miel Arrizurietak esana: «Ola kaskailu (sic) samarra izaten zen Joan Austiñ ori; bazittuen sekuleko ateraldik» (Ibidem: 485). *erokaskallu*.

kaskallutu. Kaskailu bihurtu, gizatxartu, umore galdu.

kaskarabillo, kaskarillo, kaskaraballo. Kaskabilo. «*Kaskarabillo*. Cascabel» (Azp. 63-4). Garai batean abereak apaintzen zituzten, festetako antzara jokoan parte hartzeko: «[Zaldiaren] Eserlekuaren gainean, lore-dun manta bat. Zakuto zuri bat buztanean sartua, eta honen beiko puntetan kaskarilloak. (...) Beste zakuto txiki baten sartuak kopetako ileak, eta zakuto hau ere kaskarillo txiki txiki batzutaz inguratua» (Joxe 01b).

kaskarabilloak ezpatadantzarien galtzetan (2001-8-11)

M. M. Elosegí

kaskarra. 1. «Revoltoso, de mal carácter» (Azp. 63-4). 2. Izen moduan, 'umearen haserraldia', 'kasketa' adierazten dizu: *Oi kaskarra arrapatu do!*, esaten da, konparaziora, negar garrasi batean ari den umeaz. *kaletra*.

kaskarretako. Ik. *kaskatako*.

kaskarrondoko. Buruaren atzealdean jasotako kolpea, Arriango Lontxo Lasartek azaldu didanez. «*Kaskarrondoko*. Coscorrón» (Azp. 63-4). *kaskatako, kaskazaleko*.

kaskartu. Zurrutari emanda gaistotu. «Ponerse de mal talante, mal carácter. Pendenciero. *Gizon orrek ez dezake ardorik edan; gutxi aski du, dena kaskartzeko*» (Azp. 67). Honatx zer dioen Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Gazteluneko Batiste hil zenekoaz (1948): «Bezperan errin tokatu nitzen mezara yoa-na, ta ekusi nun gizon ori illuntzen tabernan, baztar guzik txikittu bear zittula nola zebillen; edana zegoan dezente, ta kaskartue» (PP). *kazkartu*.

kaskatako, kaskarretako. «*Kaskatako*. Golpe» (Azp. 67). «*Kaskarretako*: Kolpea (Paretan kontra yo ta a ze kaskarretakoa hartu dun)» (I. Ibarra 99: 127). *kaskarrondoko, kaskazaleko, kraskateko*.

kaskazabal. Ik. *kaskazola*.

kaskazaleko. Kaskateko, kaskarreko; kaskazola edo kaskazabalean hartutako kolpea. Honatx Martiartzineko Joan Zabaletari jasoa: «Ni kaskazalekon baten billur alden abudona aldein nun» (PP). *kaskarrondoko*.

kaskazola, kaskazabal. Buruaren atzealdeko zelaigunea: *Atzekaldera erori te kaskazolan artu zun sekuleko kolpea!*

kasketa. 1. «Capricho» (Azp. 63-4). Honela dio Gazpilloko Marianjela Lasartek: «Ark bee kasketa itten zun al bazun» (PP). Leitzako Asketa abesbatzak, 1996ko udaberrian Poloniarako bidaia antolatzeke dirubiltzen ari zela, honako lelo hau zabaldu zuen herrian barrena: «Asketak egin du bere kasketa». *mañe*. 2. Haserre handia, ezinikusia. Haurraren *mañe* baino la-

rriago ere izaten ahal da, ordea, Lesakolorretako Joxemiel Arregiri hartutako honek erakusten duenez: «An bertan, Miltxonbordan zun ark, alde batera laune ta bestera etsaie. Auzoak izan da, bakizo, bik artzaiek eta, ben ardiakin izaan zuen kasketan bat» (PP 96: 165).

●**kasketan egon.** Haserre bizian, irakin beharrean. Begira zer dioen Arriango Lontxo Lasartek: «Biñipin, kasketan zegoanen, andrea artute alorreko atekan yarriazi lepoa, ta goiko ta beiko langakin estutu te, zotzakin atzetik toreatuz erabiltzen omen zun» (PP 96: 486).

kasketoso, kasketosa. «*Kasketoso*. Caprichoso» (Azp. 63-4). Atzizki gisa *-oso* ageri den aldioro, gaztelerazko *-osa* femeninoa eransten ahal da. *antzoso, arrandioso, arteoso, bulloso, kezoso, modoso, nekoso, pantasioso, setoso, temoso, usteoso*.

kaskin. «Manía» (Azp. 67).

kasko. Burualde edo gailurra adierazten du, edozein testuingurutan. Heldu den honetan *beatz kaskoak* ageri zaigu: «nudillos». Honatx Joxeanjel Joanmarinak kontatua: «Lendik e yendea nazkatuxea zeoan soldadukin eta Leitzeko motillek mutur yoka ekin zioan. Ni re aittu nintzen yoka eta behatz kaskoak larritu nittun» (Astaitz 99a).

kaskutsik. Kasko hutsik. «Con la cabeza descubierta» (Azp. 67). Astaitzagako Batiste Zabaletak, berriz, *burutsik* esan dit. *burustu, makutsik, oiñutsik*.

kasta. Arraza, jatorkia. Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaieni: «Gu Erasoteko kastakok gatron, Salbatierrako kastak». Gorriteneko Miel Luis Zestauri jaso: «Oaiñik aien kastak segitzen do Urbitan: Labayenenak» (PP 96: 80). Boxekan Kristobal Rekondok esana: «Medikuk esaten zun etzela bizik aterako, ta botikarioak baietz: sekulan etzula gaitzik izandu, ta kasta gorrekoea zela, etzela illen» (Ibidem: 145). Errezumako Miel Ramon Zabaletak kontatutako ipuinean: «-Ta nondik atera duzue zuk ni judio kastakoa naizela? / -Judiok ezkerrez eskribitzen due, ta gu sartu garen zu ezkerrez ai ziñen» (Ibidem: 500). «Pa-

kok arbi ateratzen eta bat eta beste ari eta eskuak itzatzituak dauzke. Joanita, kurandero kastakoa, ari da okendue egiten itzatzia sen datzeko» (Astaitz 94d). *raza*.

kastaki. «Casta, linaje. *Kastaki haundiko gizona*» (Azp. 81).

kastillano. Gaztelau, gaztelaniaz mintzo dena; hedaduraz, baita gaztelania bera ere. Honela dio P. Perurenak: «Lehen esan bezela, mihia dantzatzen abilak zirelako berenganatua zuten Mikoneko *Alduntzindarrek* [“zintzarri”] izengoiti xoragarri hori; eta Angel Alduntzinek, aita eta ama, biak, odolekoak izatean, bi mihi trebe bazituen gutxienez, eta ez gainera nolanahikoak: kastillanoa eta euskara Leitzan inor gutxi bezalako errextasunez erabiltzen baitzituen» (PP 96: 402).

Kastillerri. Gaztela, gaztelauen erreinu zaharra. Honatx Astaitzagako Mikela Labaien, Konejerako Pantxike goizuetarraren esanak berritzen: «“Aizan Kontxisi! Kontxisi!”... Alaba noizpatte amorrazi tte esan tzeioan olaxe: “Zer da!?” “Zer da? Kastillerrin zerri emea!”» (Olano 98: 330).

katadera. Oso osorik, ipurtaldea barne, zurez egindako aulki errespaldoduna. Gazpilloko Marianjela Lasartek esan didanez, «kataderak kutxen ondoan yartzen zittuen». Inondik ere, latin *cathedra*-tik heldu da tresna apal honen izena. *alki, errespaldo*.

M. Olano

Gazpilloko *katadera*

katakera. Katemearen araldia. «Katakea (sic): Katu emea katarran eske» (I. Ibarra 99: 127). Katuak otsail inguruan berotzen dira, eta gaeuz «katu-pestan» ibiltzen dira, miauka eta marraka batean. Hori dela eta, katuaren dei hori aditzen denean, «katupesta izan bear al diu!», esaten omen da. Elordin Joantxo Barriolari ikasi diot. *☞ alta, arkeria, auzkera, iel, susa.*

katazka. Gatazka; iskanbila, zalaparta. «Oi katatzka derabillea!», esan dit Gazpilloko Marianjela Lasartek.

katetu. «Atar con cadenas. Gurdia katetu...» (Azp. 63-4).

katsu. 1. Esanahirik zabaldua «cegato» edo «miope» izaten da; hori adierazi didate, hurrenez hurren, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak eta Astaitzagako Batiste Zabaletak. Elordin Joantxo Barriolak oso modu grafikoan adierazi dit bere ustetan *katsu* nor den: «Biste gutxikoa izan eta antiajuik ibilli nai ez-tuna». Hiru berriemaile horiek ez dute beste esanahirik onartzen. Iñigo Ibarrek ere halaxe jaso du: «Bi begiak itxi antxa jartzen dituen pertsona. Gutxi ikusten duelako alegia» (I. Ibarra 99: 127). 2. Azpirotzek, ordea, esanahia hedatuz, «tuerto» itzuli zuen (Azp. 63-4). Iñigo Ibarrek ere badakar aukera hori: «Begi bakarra» (I. Ibarra 99: 127). *☞ exkel, katxo.*

katsutu. «Perder un ojo. No ver de un ojo» (Azp. 63-4). *Katsu* sarreran azaldu baitut, 'ikusmena asko ahuldu' izanen litzateke ulermodurik zorrotzena. Honela jaso diot Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari: «Ze ai za periodikoa orren bertatik leitzen, katsutu iñ al tza?». Joakina Azpiroz «Purikana»k esana omen da: «Ese katsuto de Joxemari...!».

katuik ekusten ez. Inguruan animarik ageri ez dela adierazten duen esatera. Honatx Garagartzako Dolores Muñagorrik esana (1975): «Txerrie iltzen giñunen odolrik eramatea amaia aldea atera ta oñez yoan da etorri Elduaindik, illuntzeako etxera. Ordun ez uen katuik ekusten kamioan» (PP 96: 473).

katupesta. Ik. *katakera*.

katxo. «Zurdo» (Azp. 63-4). Nafarroan oso hedatutako adjektiboa da *cacho, cacha*; baita Aragoien ere, *cucho* forman (ikus Iribarren 84). Inondik ere jatorri bera behar dute *katsu*-k eta *katxo*-k; behiala begibakar izatearen pareko elbarritzat jotzen baitzen ezkerri izatea. Ikus horrelako aurreiritzien adibide bat: (PP 96: 500-501). *☞ katsu.*

katz. Gatz. Begira zer dioen Pastaingo Miel Barriolak: «Baleztenan orritte Astarlako Praxku zena txandaka amorrarek erabiltzen katz zaku batekin. Atsaldeko lauetako katz zakue erdittetik gora omen zuen amorrarek» (PP 96: 384). Aurrekoaren anaia Patxiri jaso, zerri-pusken kontserbazioaz: «Katz bear ainbet mundiala da, baña katz geiei... (...) Zeatike, urdaiek katz bear baño eun geiaoan da bear beño zean euki ezkeo, katzak itten do urdaiazpikoa leortu» (Olano 98: 336). ●**katz in.** Gatz egin, zirtzilatu, xehatu: *Arrapatu eta katz iñen nitek motiko ure.* *☞ txikittu.*

katzagi, katzai. Gatzagi. Honela dio Gorrizko Lontxa Zabaletak: «Ya doble gatzagi ematten ai nitzen gatzari, esneri... Eta atera zien bixi-bixik» (Olano 98: 343). Informatzaile honi berari *gatzai, katzagi* eta *katzai* aldaerak hartu dizkiot. Honatx zer dioen P. Perurenak Martikoneko Patxiku kurandero zenaz: «Leitzan frankok esan dit, izengoitiz Patxiku "Katzai" deitzen ziotela ere, kuranderotza lanetan gatzaria (sic) erruz erabiltzen omen zuelakotz» (PP 96: 366). *☞ katz.*

katzagittu. Azpirotzek *gatzagitu* jaso zuen: «Cuajar» (Azp. 67). *☞ mami artu.*

katzontzi. Gatzontzi. Begira zer dioen Itziar Sagastibeltzak: «Gure attuna artiste izugarrie zen (...). Argiñe zen, beño zurgintzan asko zekina. Katzontzie berak iñe giñun guk, pentsazazo?» (PP 96: 349).

kausoin. Kaso egin, kontu egin, begiratu. *Pauso* hitzean ezaguna den *a > au* bilakaera bera gertatzen da hemen. Honela dio Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Ikatzia iñez ta, txe-

korrak aziz te, ardiri kauso iñez ta, an eotten zen gizajoa, txorik primaberan baño pozikago» (PP 96: 97). Nartziso Sestorain «Martin Motxene»k esana: «Gaztetan mandazai ibillie zela ere esaten zun, beño mandoari kauso gutxi, ta pestan maiz, ibiltzen omen zela» (Ibidem: 121). Azken ale biok Martin Larrazi jasoak dituzu: «Alaxe atera zen ayuntamentutik, da geroztik etzioan deustan kausoik itten» (Ibidem: 251). «Berrize: «Viva España!» ta kausoik ez. Pixtola atera zun, ta yende guzik ospa!» (Ibidem: 257). Ikus baita ere: (PP 96: 408, 442, 443, 512).

kazka, kax, kaxka. 1. Besteak beste hezur haustea, hozka egitea edo gorputz-adarren bat moztea adierazten duen onomatopeia. Honela dio Astaitzagako Batista Zabaletak: «Atte ta bik yoan emen ittuen Goizutako zapateron batengana, zapatak itteko nebrik artzea; ordun bortzaiek itten zetien azpin iltzekin da, alakoak in bear zittuela bi anaiek eta, bizikletan yoan dittok eta, andik eldu ziela attek deskuidoan yo atzetik eta, lurrera erorite kaxka!, burun kolpen bat artute artatik ill uen» (PP 96: 461). Joandegiko Miel Zabaletak esana: «Mutille, yoanda io omen da, ta, eskue leio markoan patu dunen, kazka! aizkoakin moztu neskak. Señale erra utzi zion ark, alajañe, gero zein zen ezautzekore!» (PP). Tuteneko Miel Zabaletari jaso: «Ama manddarek zabaltzen da ortxe ibiltzen zen noiz nai balkoben, ta gure bai, umek, yostetan, baño sekulen etziuen deus iñ izandu erlek; baño arrotza sumatu ordu-reko, kazka seittun!» (PP). 2. Bihotzekoaren unea adierazteko onomatopeia. Honela dio Goikobordako Felipa Ayerdik: «Eun baten eman zion atake batek, eta medikue ekarrite buelta artu zun baño bigarren aldin, kax! il-da geldittu zen» (PP 96: 444). Tolareko Ferminek esana, Indianabordako Martinen heriotzaz (1950): «Asko soprittut gabe, atake txarren batek emanda, kaxka ille izaan zen» (PP).

kazkar. Mozkorraldi: *Mielek sekuleko kazkarra arrapatu zun pestaurren.*

kazkarabar. Kazkabar, txingor. «Eta bat-batean tximistak eta tormobeak eta kriston kazkarabar yasa» (Astaitz 89). «“Hiru otxoko” elurtea / kazkarabar eta tximistak / zer zanpatakoa haritzak!» (Astaitz 91a). Baina ikus Azpirotzen *yasa* sarrera: «Euri yasa, elur yasa, arri yasa, kazkabar yasa» (Azp. 67).

kazkartu. Mozkortu: *Atzoko bazkalondoan ya kazkartu nitzen, ardo, anisetu kopa ta palda.* ☞ *kaskartu.*

kear. Kedar. Echaidek «kéarrá» jaso zuen Areson, «“hollín”» (Echaide 89: 191). Honela dio Mikoneko Joanjoxe Kanflankak: «Batiste orrek, beste askok bezela bere bizio puxke izakio, ta yoate uen goizero uxual batzuk artzera, ta andik etorrite, ze in do?: tximiniri su eman, propio e, kearrak garbitzeatik» (PP 96: 400).

keda. «Toque especial de campana a las seis de la mañana, tres de la tarde y once de la noche» (Azp. 63-4). Erdarazko *toque de queda* delakotik heldu zaigu; berez kanpai soinu horrek iluntzean erretiratzeko garaia baizik ez zuen adierazten. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak, berriz, honela esan dit: egunean zehar hiru keda izaten zirela; bostetan lehen (egun argitzeko keda), hamabietan bigarrena eta ilunabarrean azkena. Keda hauek, ordea, ez omen ziren lan eguna ordenatzeko izaten, Elizak edo gerra giroak agindutakoak baino. Honatx Maria Jesusek berak egin didan argibidea: «Goizeko keda da ateatzeko libertadea ematten dizuna, eta illunabarrakoa da biltzekoa». ☞ *amezkille.*

keigorrittu, keorrittu. Guztiz erre gabe bada ere, suak gairen bat beroak pikorturik utzi. P. Perurenak adierazi didanez, Goizuetako ordaina *ketakorritu* da. *Txapel ketakorrittua* esaten zaio, berriz, denboraren poderioz urdindu-antxa egiten denari. P. Perurenak esaldiok jaso ditu Leitza: «Dena keorrittue zegoan. Tximiniko paperak denak keorrittuk zeuden».

keitu. Ketu. «Ahumar» (Azp. 67). *Kea*, izan ere, *keia* da gurean.

kendu. «Vencer. *Leitzarrak kendu dio Aisoarrari*» (Azp. 81). *☞ eaman.*

kerats, keats, kedats. Kirats. Honela esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Utzi do kerats bat!». Eta Txartikoneko Pello Astibia: «Oi keatsa utzi dun!». *☞ errekerastu, keru, teko.*

kereta. 1. Lizar edo gaztain zigorrak sare moduko hesian lotuz osatzen den atea. Hain arina izanik, batetik bestera eta hainbat zerbitzutan erabiltzen ahal da. Orreaga Ibarak, Ultzaman, «cancilla que se mueve y quita entera», definitzen du (O. Ibarra 97: 137). Honatx Goiko Soroko Joxemiel Zabaleleri jaso, etxe ondoko gaztain zaharraz: «Maxurrenekoa zen gaztaiñ onen nausie, ta udazkenen irauztekoan izaten emen zun kapritxo, maizterrak eta denak ekarri, ta gurdie ekarri bere keretakin baztarratik itxie, ta gaztañez lepoaño beteta eramatten emen zun gurdie, oeita bi saski edo olaxe» (PP). **2.** Ukuilu nahiz oilategietan, oiloen loarako alturan paratzen den makila edo haga. Hegaztiak arbolaren adarretan bezala egoten dira oiloak halakoetan. P. Perurenak adierazi didanez *kota* omen da Goizue-tako aldaera: «oilok kotan, kotaratu». Huartek ez dakar Leitzakorik; Goizueta eta Araitzen «kota» jaso du, eta «keleta» Zaraitzun (Huarte 03: 242). **●keretan egon.**

oilok *keretan*

Kuzkurtuta egon, kokoriko, oiloak kereta gainean bezala. Honela esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Atso oi keretan dagoala ematten do». *☞ kizkittu, kotra, pikotxen yarri.*

keru. Zenbait jakik hartzen duten zapore arrotz eta desatsegina; zenbaitetan mina izan daiteke: «Obi onek kerue do» esan dit, adibidetzat, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. «Badakik, basurde aketzak keru txarra hartzen duela eta segituan txikiatu egin diit» (Astaitz 98b). Dirudienez, *keru* eta *teko* hitzak kontestu berdinetan erabil daitezke. *☞ errekerastu, kerats, teko.*

kezkoso. Kezkatsu, kezkaz beteriko pertsona. *Arteoso* bezalaxe sortutako hitza da, *-oso* atzizkia erantsita. Honako hauek Bedaioko ardoketariak paratutako bertsoak dira: «Azpirotzeko erri noblean onore ona det jaso / Alkate jaunak gauzak kenduta an sartu ninduen preso / Nere egiak sinistu nai ez, ta aien gezurrak oso, / Bertan itoko ote niñuten, sobra nengoen kezkoso» (PP 96: 321). *☞ antzoso, arrandioso, arteoso, bulloso, kasketoso, modoso, nekoso, pantasioso, setoso, temoso, usteoso.*

kide. Adinkide, adin berdineko. Honela dio Arroko Esteban Saralegik: «Laune Martin Agerre ori izaten emen tzun askotan; kide-tsukoak izaan zien nonbatt; sekuleko astakerik itten izan bear zittuen bik» (PP 96: 445). *☞ adiñekoak izan.*

kider, kier. Kirten. Batzuek *kirten* baizik ez dizute esanen; besteek *kirten* tresna baterako eta *kider* beste baterako; hirugarrenik, badira *kider* maizago esaten dutenak, Elordin Joan-txo Barriolak bezala. Nik *aizkoran kiderra* entzun dut, baina *aitzur kirtena* eta *aitzur kiderra*, *zartagi kirtena*, *pikatxonan kirtena*... Eguzki aldeko herrietan *kider* gailentzen dela ematen du; konparaziora, aizkora *kiderrak* egiten dituela esan dit Bautista Elizalde, 87 urteko eratsundar leitzartuak. Juan Mari Barriolak, berriz, bata zein bestea berdinean direla azaldu dit. Honatx Benito Astibia «Luxea»ri jaso: «Guk osaba bagiñun zurgi-

ñe, Batiste Luxea esaten zioana ta, ari erai-ñazi nezkion kierrak» (PP). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esana: «Nola dute sutegie Tomas Erbittik eta? Kider itten aitzen omen zen or [Joan Tomas Zumeta]» (PP 96: 87). Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jaso: «Arroko Estebanek salbatu emen tzun, ta gero erre etortzen etzela yarri zen Filomeno ori Leitzalarren, Basomeneko bordan: ta an aitzen zen aizkol kierrak, añar isatsak, eta olakoak itten» (Ibidem: 475). Benito Erasok dioenez, Tolosako ferian emakume bat Martin Agerrek salgai zituen kaikuak ikusten ari omen zen eta: «Onek kiderra autsie dauke e! Ara, oneke ezpañe zartatue dauke!» (Ibidem: 485). *☞ kirten.*

M. Olano

Bautista Elizalde *kider* egiten bere 87 urtetan

kiki. Kika. «*Kiki*. (Leng. infan.). Diente» (Azp. 63-4). Baliteke errakuntza izatea. Gaur egun *kike* izaten da Leitzan, *kika* Goizuetan.

kimatu. «Deshojar las ramas» (Azp. 63-4). Begi eman izena *kime* esaten den arren, aditza *kimatu* dela; Azpirotzek ongi jaso zuen. *☞ modorratu, soildu.*

kime. Kima. «La hoja arrancada de la rama, dada al ganado para comida» (Azp. 63-4). *Kime* izaten da arbolak urtean emandako berdetasun berria. *Kimetu*, beraz, *kime* horiek moztea. **●kima aizkora.** Arbolak kimatzeke erabiltzen den aizkora ttikia. Ho-

nela dio Lontxo Perurena goizuetarrak: «Ta, burua goittuta trago itten asi zen denbon, beste anaitako batek sarztik alajainkoa lepapetik kimaixkora» (PP). Txartikoneko Pello Astibia esan didanez, Leitzan «aizkora bittarte» esaten omen zaio tresna horri, libra erdiko aizkorari alegia. Beste biak, hain zuzen, «aizkora aundie» eta «aizkora ttikie» dira.

kin kan, kinkili kankala. Gauzaren bat erori eta poteka dabilelako onomatopeia. Hone-la dio Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak: «Gurutze Santuren itten asi emen die ta, sekuleko zalapartak Ozparrongo arrobiko ortan, kinkili kankala iraulke eldu balitz bezala, puskatu bear dula arrobi guzie!!» (PP). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Estu samar artuko zuen da, esneontzie ta denak botazi omen zezkioan Praxka orreri, kinkili kankala, eskalleak bera» (PP 96: 486). Errezumako Beatriz Zabaletari jaso: «Attek artu zun zotzakin aurren da, Manueltxo orrei ze in zaio burtziñe soñekoan trabatute, bere burtziñe atzetik arrastan zula kin kan kan kan!!... eskalleak bera ikullure» (Ibidem: 510).

kinkargi. Kinke izeneko petroleo lanpararen argia. Kontutan har bedi argindarra ez zela herrian guztiz zabaldurik XX. mendeko lehen erdialdea ongi sartu arte; garai hartan eta geroago ere, kinke eta lastargiren bidezko argia behar beharrezkoa izaten zen. Honatx Martiartzineko Joanito Zabaletari jaso, Lazaro Bengoetxea bertsolariaren usadioaz: «Ikulluko lanak itten atte, ta ure kinkargin bertsok kantatzen eotten zien askotan» (PP 96: 248). *☞ lastargi.*

kinkili kankala. Ik. *kin kan*.

kintalol. Kintal ohol. Karea pisatzeko erabiltzen zen tramankulua. «Pisutarako berriz kintalola: ohol bat luzea erdian burni batekin. Mutur batean jartzen zitzaion kintalarria eta beste muturrean saski haundi bat karez bete» (Mikela 80). *Kintalarriak* 50 kilo zituen gutxi gorabehera.

kiñude. Ik. *kuñade*.

kiribel, giribel. «*Kiribel*. Cosquillas» (Azp. 67).

Bada beste aldaera bat, *kiribillo*, atzizkian nolabaiteko kutsu arrotza antzematen zaiona: «*Kiribillo*. Cosquillas» (Azp. 67).

kiribelatu, giribelatu. «*Kiribelatu*. Hacer cosquillas» (Azp. 67). Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasotako kanta honek haur jostetatik lagunen bat kanporatzeko balio omen zuen: «Martin bonbin / Erregearen sorgiñ / Tipule ta katza / Martin kalabaza! / Urek eranda larran geldittu / Martin otsoa ipurtik kirebelatu!» (PP).

kiribillo. Ik. *kiribel*.

kirielesonak. «*Letanías*» (Azp. 67). Hizkuntza grekotik latinera *kyrie eleison* forman igaro zen: 'erruki zaitez, Jauna!'. Batik bat hiletean egiten den eskaria da.

kirik. Miru garrasiaren onomatopeia. «Haien zalapartarekin izututa miruak “kirik” egin zuen» (Astaitz 98b).

kiriketan egon. Zelatan, ager-gordeka egon, itsas aldeko lainoa Aizan gainean bezala. Honatx Azpirotzen lekukotasun ederra, *ipar* sarreran: «Niebla que en verano proviene del mar. *Iparra kiriketan dago*» (Azp. 63-4).

kirrinke. Kirrinka, karranka. Olioztatu beharra dagoen makineriaren intziri txorrotxa. «Kirrinke: Soinua (Giltzek ezin irikiz kirrinke earra itten zun» (I. Ibarra 99: 127). Honela dio Errezumako Joakin Zabaletak: «Ta akordatzan naiz gañea, Errezumetik Aurtxikine-ra nola eraman zuen arreo-a beiek eta gurdikin, sekuleko kirrinke soñue ateatzen zuela» (PP 96: 505). *krak*.

kirrinkillo. «Haro de hierro» (Azp. 63-4).

kirten, kerten. «Mango. *Aitzur-kirten* “mango de azada”» (Azp. 63-4). Juan Garmendia Larrañagak, berriz, «aizkora-kirtena» jaso zion Tomas Erbiti aizkolgileari: «Asidero del hacha» (Garmendia 98-VI: 612). Honatx Errezumako Joakin Zabaletari jasoa: «(...) aizkora kirten bat emen zun erosie, eta bere ure

bizkarren tzula, ba omen di etxera Martin ori» (PP 96: 503). *kider*.

kiski ti kaska. Behin eta berriz egindako kolpearen onomatopeia. Begira zer dioen Musungo Fraxku Sagastibeltzak, Mendibil inguruan putreak akabatu zuen artzainaren heriotzaz: «Nonbatte an biñipin, ardie yaten aikio putrek eta, sartu emen Minttorlako ori tte, kiski ti kaska beraí ekin putrek, ta dena urratu emen zuela gizona, gure zarrak ala esaten zuen» (PP).

kisu. Gisu, kare; bestetarako beste etxeak zuritzeko eta alorrak ongarritzeko erabiltzen zen gai minerala. Leitzan *kare* hitza gailendu da, eta eguzkialdeko herrietan erabiltzen den ordaina da *kisu*. Izan ere, *kisupipa* edo *kisuskille* bezalako hitz elkartuetan izan ezik, ez dut honako koplano ezagun hauetan bestetan aurkitu: «Etxea zuritzeko ona da kisua (bis) / Orroko neskatz orrek ipurdi pisua / ai ai ai ai, ipurdi pisua!» (PP 96: 522). *kare*.

kisupipa. Erretzeko pipa gisuz egina. «Denbora haietan, zapelaren azpian, eta zapela buuruan jarria eduki arren, metxa (oraindik lehenago ardagaia) kisupipa eta biztarria gordetzen omen zituzten» (Fraxke 85).

kisuskille. Gisugile; gisu edo karea egiten duena. Nolanahi ere, *igeltsero* zentzuan erabiltzen da orain. Banaketa dialektologikoari dagokionez, begi eman gaur egun *kare* eta *ieltsero* ordainak gailentzen ari zaizkiela, hurrenez hurren, ipar-ekialdeko *kisu* eta *kisuskille*-ri. «Inguru herri bateko gizon batek bere semea kisuskilea izatea nahi zuen eta Miel Joakin Inaziobarunenarengana ekarri zuen ofizioa ikastera» (Astaitz 87a). «Miel Joakin Inaziobarunena argiñe eta kisukillea zen» (Astaitz 96a). Fermin Azpirotzi jasoa, Mitxelesteneko Benardino Bengoetxea «Aloleo» zenaz: «Kisuskile ona emen uen gañekoan, beño, kriston zepeliñak arrapatzen zittuna» (PP 96: 128). Astaitzek zera dio San Migel elizan egindako lanez: «Urte horretan berean [1768] Etxauriko kisuskile Juan Agustín Huarte hasi zen gangako eta sakris-

tiako kisuskile lanak egiten. 1770. urtean bukatu zituen lanak» (Astaitz 01a). *¶ ieltsero. ¶ aizkolgille, ikazkille, ixtorgille, trabesgille, uz-targille.*

kizkali. Kiskali. Honela dio Errezumako Beatriz Zabaletak: «Surre balona bezela azikin, de buruko ille guzie kizkalikin, yoan nitzen konfirmatzera» (PP 96: 510). Zentraleko Manuel Intxaurrendori jasoa: «Attuna gurea, aman atte, Pastaiñen bizi emen zen Martikone erre zenen, da ark esaten zun, ustez sue itzalixeta erretiatu ziela, ta gaben aizea aterata ziara kizkali etxea, ikulluko azindak eta denak» (PP). *● kixkali koñoa.* Haserre gorria adierazten duen ateraldi xelebrea. Honatx Musunen jasoa: «Kixkali koñoa, neri Yoanese in azioa? Aitto bear zetik earrak!» (PP 96: 462).

kizkittu. «Kizkitu. Encogido. Acurrucado. Otzak kizkitua zegon» (Azp. 63-4). «Abenduko iluntze hotza zen. Elurra ari zuen. Neska bat etxera doa hotzak kizkitua» (Astaitz 81). *¶ keretan egon, kuzkur.*

kizkur. Ileaz gainera, beste hainbat gauza kizkur izaten dira. Konparaziora, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak adierazi didanez, «ostoak beroakin» kizkurtzen dira; halaber gertatzen zaio ogi egin berriari: «Kizkurtue: xigortua (Ogie kizkur kizkurre nahi dot)» (I. Ibarra 99: 127). Ehunaren edo arroparen testura harroa ere adierazten luke adjektibo horrek: «Pantxike Arruarte ekarri zittun Sarasatetik bi sobrekama zurik algodonezkoak, kizkur kizkurre beren “fleko” ederrakin» (Mikela 95).

kizkurtu. 1. *Ille* edo *kalpar* kizkurtu esaten da, jakina, baina ohizko ulermodu horretaz landa, nekazal giroko gaiekin azaltzerakoan zentzu berezia izaten du: ‘giro lehorrak laz-tu eta zurrundu’. Adibidez, Astaitzagako Mikela Labaienek adierazi baitit, aspaldi erabili gabeko oinetakoaren larrua kizkurtu egiten da, janzteko zaildu alegia. Elordin Joantxo Barriolak esana dakit, berriz, beroak kizkurtuteko lekatik aisegi erortzen dela ba-

nabar alea, eta, hori dela eta, giroa mende-baldu eta leka zeozer ezkotu arte itxoitea komeni dela, banabar biltzeko. *¶ txorrotu.* 2. Aurreko horien hedaduraz, beste askori esan dakioke. Orain gutxi amak esan dit, ea zergatik kizkurtzen ditudan begiak, ez ote ditudan betaurrekoak jarri beharko.

klask. Kristala hausten delako onomatopeia. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Ala, orrera yoan die ixtorgittea ta, bordan ixkiñen, paita koskan utzi dittue ben puskek, ixtorgitteen aitte bazkaltzeko denboan iñen duela ba ben zelebrazioa ta, ze in dioa bittarten, eulik yota eo beiek etorri zaizkia bordara ta, obi usaie artu duenen asi die pardelai tiraka ta, paita koskatik bera eroritte klask! botille usuala autsi!!» (PP 96: 457-8).

koillate. Ik. *kollate*.

koipetu. «Engrasar. Gurdi ardatza koipetu zazu» (Azp. 63-4). *¶ zilde.*

koko. Hegoaldeko eskualde nafarretako jendea-ri (bereziki Iruñetik harunzkoari) esateko izengoitia. Gazpilloko Marianjela Lasarteren ustez, konparaziora, *kokoa* Erriberako jendea izaten zen, «piper morroak, tomatek, batzurik» eta beste saltzera etortzen zirenak. Iñaki Seguroa azpeitiarrak honako hau idatzi zion P. Perurenari: «“Bestea”ri esaten zaiok koko, baina ez edozein “beste”ri, baizik: goragokoak behegokoari, menditarrak lur zabalekoari, zuriak beltzagoari, euskaldunak erdaldunari» (PP 95: 60). Artikulu berean, Perurenak zera dio: «Bidasoaz haruzkoentzat “kokoak” izan dira beti espainolak». Orreaga Ibarrek honela jaso du Ultzama aldean: «*Kokuarrak, kokuak:* Los que habitan los pueblos de más al sur, se les dice a los que habitan más allá de Ostiz, más cercanos a Pamplona» (O. Ibarra 97: 169). Hegoaldekiko etorritako kristau askori paratu zaio *koko* deitura, baina larruje beltz samarrekoak izanez gero, are eta aiseago hartuko zizuten izengoiti hori. Patxi Salaberrik zehatzago azaltzen ditu bereizketa hauek, Narciso Sestorain “Martinmotxene”ren lekukotasuna baliatuz: «Leitzako gure solaskide-

ak "Iruñerrie" aditu du, Iruñe ondoko herriak esateko; adibidez, "Iruñerrin garik onak die". "Kokoa" aldiz, pertsonentzat erabiltzen da, Lizarra, Tafalla, eta alderdi horietakoak adierazteko» (Salaberri 89: 57). Honako hau Sorobarrenge aitona Joxantonio Sukuntzari jasoa da: «Orik denak Urbitakok ildekoan gurutzek zien. Geio're izan bear zittuen illek: frantzestekoan da... kokoak eta... eskazalek eta...» (PP 96: 60). Lesakolorretako Joxemi Arregiren lekukotasuna: «Leen onera pestaurren etortzen emen zien kokoak, gariondotako ta axurik eramatea, arkume txar xapuxtu oitakoak eramatea (...). Zaldi txar batzun gariñen etortzen emen zien» (Ibidem: 126-7). Biziki gomendagarria da Joxemari Satrustegiren artikulua hau: "A propósito del préstamo lexical 'kokoa'" (Ik. Satrustegi 89).

kokotto. 1. *Koko* izenaren ttikigarri edo hipokoristikoa. Honatx zer dioen Patxi Salaberri Narciso Sestorain "Martinmotxene"ren lekukotasunaz: «Leitzako gure solaskideak "Iruñerrie" aditu du, Iruñe ondoko herriak esateko; adibidez, "Iruñerrin garik onak die". "Kokoa" aldiz, pertsonentzat erabiltzen da, Lizarra, Tafalla, eta alderdi horietakoak adierazteko. Gure informatzaileak kontatzen duenez, lehen, beheko alde hone-tatik gariarekin Leitzara joaten zirenetako bati "kokotto" esaten zioten» (Salaberri 89: 57). **2.** Daukan adinaz azpiko itxura ematen duen haurra omen da *kokotto*. Elordin Joan-txo Barriolak honela azaldu dit: «Beatzi urteko mutikoa izan eta seikoa markatu». 'Kokoto' izengoitia zuen, hain zuzen, Peustene-ko Miel "Goarda"k, Patziku Perurenak adie-razi didanez.

kol kol. Algara lasaia adierazteko onomato-peia, *kar kar*-en kidekoa hain zuzen. Honela dio Benito Astibia "Luxeak": «Ta yendek: [ume] ttikie zela ta, bularrik etzula artzen da... Gure gurasoak berriz, kontu orik aittute kol kol kol parrez eotten zien sokalden: "yakiñen ezbagiñu bezela, ori norena den!!!"» (PP).

kolaje. Bisaje txarra; eri dagoenaren itxura kas-kar eta zurbila. P. Perurenak adibide hau eman dit: «Hori kolajea daukezo, neska!». Arriango Lontxo Lasartek adierazi didanez, gorputz nahiz aurpegi, «planta txarra» due-naz esaten da: «oi kolajea!». Nolanahi ere, begi eman *kolaje* honek eta hurrengo *kolatxa* horrek ama beraren umeak behar dutela izan. *☞ begiune*.

kolatxa. 1. «Enfermo tuberculoso. *Ardi kolatxa*» (Azp. 63-4). Astaitzagako Batiste Zabaletak adierazi didanez, garai batean esaten omen zen ardiak *kolaxten* zirela *xalburuk* (zapaburuak) dabilzan putzuetan edateagetik. Azkuek *kolats* «papada» itzultzen du (Azkue 84); izan ere, eritasun horretaz gaisotzen denari lepaldea hazten baitzaio. Orreaga Ibar-rak, berriz, honela definitu du Ultzamako *kola*, *kolua* edo *kolatxa*: «Papada que sale a las ovejas por la tuberculosis. *Ardie kolatu de, ardi kolatxa*» (O. Ibarra 97: 142). **2.** Aurrekoaren hedaduraz, edozein ez-tul lehorri esaten zaio. Argibide horixe egin dit Gazpilloko Marian-jela Lasartek: «Ori kolatxa daukezo!».

kolaxtu. «*Kolashtu*. Ponerse tísico. *Ardiak kolash-tu zaizkio*» (Azp. 63-4). P. Perurenak Leit-zan jasotako argibide zirta hauek eman dizkit: «*Ardi kolaxtue*: kokozpea aundittukin (sugek ozka indekoan bezalatsu) *Kolaxtue emattezo*!»: hazie eta kolore txartue».

kolike in. Zerbaitek gaitz eginda gorakoa egin. Erdarazko *cólico*-tik heldu zaigu. Ez du, be-raz, *mando bota* edo *mandoan ari* esaneraren kutsu trufazkorik; azken hau gehiegi edatea-ren ondorio izaten baita. Honela dio Astai-tzagako Mikela Labaienek: «Beiñ goan dau-ke-t gu ara yoan yai atsalde baten geize bille, ta Joanito, bertako semea (...) nola erori zen, da kolike inde gaizki zegoala ta, nola era-man zuen Tolosara» (Arbolak 94). *☞ mando bota*.

koloretzar. «*Kolortzar*. Descolorido» (Azp. 63-4).

koloretxartu. «*Kolortxartu*. Ponerse descolori-do» (Azp. 63-4).

kolpe belar. Ik. *sendabelar*.

koltxobe. Koltxoi. Begira zer dioen Joantzarko Miel Barriolak: «Andik artute Goardan etxera ekarri giñun [Joxe Martin Alduntzin, lepoa autsitte], eskallera koltxobe erantsitte» (PP 96: 435). Errezumako Beatriz Zabaletak esana: «Gu ttikik giñela, uzten ziguen Erregek turronek puxke bana, ta itten nun nik erliekie bezela koltxobepen gorde, pixkeka yateko» (Ibidem: 507). Kristobal Olaetxea «Altzate»-ri jasoa: «Bagona edo karroa izaten zen nere etxea. Lotako amak indeko koltxobe, eunezko lenoko maiñddare zarrak eta manta» (Ibidem: 555). *Ɔkamañe, lastaire. Ɔarratobe, arrazobe, balkobe, botobe, panparrobe, pozobe, preobe, sasobe, sermobe, turmobe.*

kollate. Koilate; bereziki hezegune baten izoztea adierazten du. Honatx Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzari jasoa, Estensorotako gurutzeaz: «Yoaneneko artzaian batena emen zen gurutze ori; orrera zerbatteta etorri te, or ille billatu zuela, gure etxen ala esaten zuen. Negue ta, kollate izugarrie izan bear zun, da goiko maldan irrittute, beikio aritza yo, ta seko gizona!» (PP). Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana: «Negue zen, koillate ikaragarrie, ta kolle baño otzagoa zen bera, euzkitten naittanaiez arropaz yosie ibilli bear izaten zun» (PP 96: 97). Frantzesen Iartza izeneko tokian ura propio bota omen zuten frantzesteko gerratean; honela dio Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak: «Or para je gaizto ikaragarrie da, dena arkaitze ta malkarra. Pasatzeko arteka estu bet da, ta an irrittu ezker, beiko erreka yo arten eztao gelditzeik. Ta, esaten due: frantzes orik eldu ziela yakinkio ta, baten batek ure bota omen zula ta, koillatea izan da, gaben eldu zienak, denak beiko errekarra yoaten!» (Ibidem: 591).

kolle. Koila; izoztutako urari esaten zaio bereziki, landareen gainean egiten duenari *izotz* esaten baitzaio. Kanpotar askok (eta bertako ez gutxi) Leitzako hizkeraren bereizgarritzat jotzen dute hitz hau, baina *kolle* esaten da, halaber, Larraungo eta Basaburuko hainbat herritan, eta Izetak «kolla» dakar *Baztan-*

go Hiztegian (Izeta 96: 114). Goizuetan, berri, *orma*. Nolanahi ere, P. Perurenak berri- didanez, bere sorterrian bertan *mukikollak* hitza erabiltzen da: «Mukikollak kentzen ya- kin ezta. Ibilli, ibilli, kenduko'izkizut muki- kollak!». Honatx Joantxeneko Patxiku Al- duntzinek esana, bere osaba Miel Joakinez: «Negue zen, koillate ikaragarrie, ta kolle ba- ño otzagoa zen bera, euzkitten naittanaiez arropaz yosie ibilli bear izaten zun» (PP 96: 97). Joxe Iturrarte amerikanoari jasoa: «Elu- rre inde gañetik kolle in tzun, de gorra zego- an, da goittik bera ziztun etorri giñen» (Ibi- dem: 569). *Ɔizotz, aintziar. ●kolle burruntzi, kolle zintzarri.* Izotz kandela, Goizuetan *or- maziri* izaten dena. «Leihoetako kristalak eta ateetako iltze buruk izoztute zuri-zuri egon- du ziren hilabete guzin. Kolle-zintzarrik ere bai galantak tellatutik zintzilik» (Astaitz 91a). «1956-ko otsailean hotz ikaragarriak egin zituen. Hil guzia, hasi eta buka, dena elurretan yoan zen. Etxeetan leihoetako kris- talak izoztuak egon ziren, sukaldekoak izan ezik. Ateetako hiltzeburuak barrendik zuri zuri egondu ziren. Kollezintzarri ekusga- rriak nonahi» (Astaitz 04). *Ɔburruntzi.*

kolle ederra bazterretan

P. Zufiaur

kolletu. Koilatu, ura izoztu. Baina emakume kontuez ari zirela, honela kantatu zion Kris- tobal Arribillaga «Beñesek» Lesalakorretako Joxemiel Arregiri: «Nere bizie nola dijoan / Ez al dok ongi ekusten? / Etxera joanda an- drea mutur / Etzeidek pakean uzten. / Ba- ño ontara geran ezker / Uztaiek auxe esa-

ten: / Obe'ek bakarrik koilletute ill, / Ez andrekin beti suten» (PP 96: 168). Ikus *izoztu*, Astaitzagako Batiste Zabaletaren hitzetan: «Arroko Ixteban "Potxolo" ori sartu emen uen Leitzelarreko pago baten azpin de, bertan izoztue geldittu!» (Ibidem: 448).

komentziazi. Ik. *konbertiazi*.

komon. Komun. «Retrete» (Azp. 67). «Ezkundu behar zutenen etxean komona egin behar zela edo kozina ekonomika yarri behar zela beti izaten zuen lana» (Astaitz 96a). Begira zer dioen Mikoneko Joanxoxe Kanflankak: «Gure attek esaten zien auzoan bizittu izan du zela Don Lukas albaiteroa; gizon ikaragarrie emen uen, onako jauntxo oitakoa, ta errin nai zuna in bear izaten zun oitakoa, ta ure arrek yarri izaten emen uen etxe ortan, da komona ta dena urekin patue izaten emen zien» (PP 96: 395).

konbertiazi, gonbertiazi. Konbertiarazi, 'konbentziarazi', 'konbentzitu'. *Orotarikoan* ikusten denez, euskal literaturaren tradizioan sarrrera zabala du *konbertitu* aditzak, eta ez dira falta *konbertiarazi*-ren adibideak ere; biak ala biak, jakina, erlijio gaietan agertzen dira maizenik. Jatorri hori du, hain zuzen, Leitzako *konbertiazi*-k. Honatx Astarlako Maria Jesus Sagastibeltzari jaso: «Etorri emen zen Batixte ori Xerorenbordara, ta esan emen zion Felixiana orreri: etxealde onekoa zela, ta beste mutillekin berriz etzula deus izaan. Ala, neskatxe konbertiazi do, ta berakin ezkondu settun. Ordun yarri zazkion bestek bertsoak» (PP 96: 110). Ikus zer dioen Eratsungo Joan Estangak, Leitzako plazan jokatutako partida baten inguruan: «Partide asita laxter hamasei ta utse yarri zien. Yakiñe, berutar orik dirue yokatu nai, ta bazterretik: "uzteko pixkoat, uzteko, uzteko pixkoat" esaten omen zioan Txokolaterori "trabesen egiñ bear zutelata". Noizbatte gonbertiazi due, Txokolateron ori (...); ta amazpigarrena plazan erdi erdira sakatu zun» (Ibidem: 119). P. Perurenak ulermodu beretsuan jaso dio Arriango Lontxo Lasarteri *komentziazi* aditza: «Azkeneako nolabatte komentziazi

omen zuen garbitzeko, ta zerbate aittu emen zen, baño leno baño okerrago utzi, pinture dena zabaldute» (Ibidem: 209).

kondots, kondotx. 1. «*Kondotx*. Corazón de la fruta» (Azp. 63-4). Elordin Joantxo Barriolak kontatu dit nola, fruta jaten ikusten zutenean, lagunek *kondotsa* emateko eskatzen zioten: «I, kondotsa uztaiek e!»; etxean fruta asko izaten baitzuen eta emaille ona baitzen gure Joantxo. 2. Arbolei sortu ohi zaizkien karetx antzeko *bonbollo* itxuragabeak, Juan Mari Barriolak adierazi didanez. 3. *Beso kondotxa*, alegia, besamotzari gelditzen zaion beso muturra, "muñón", Astaitzagako Batiste Zabaletak esan baitit. ●**kondoxka.** Enbor erretakoan gelditzen diren egur hondarrak: «Karobie biztu eta handik zortzi bat ordura hasten ziren hautsagan. Bi mutil bizkorrenak aritzen ziren hartu haga haundi bat eta haustokira sartuaz enbor kondoxkak harrotzen» (Mikela 80). ☞ *kordots*.

udare *kondotsa*

M. Olano

koneju. Ez dut animalia honentzat beste deiturarik aditu; antzekoa gertatzen da *pato* hitzarekin. Honela gogoratzen du Astarlako Katalin Alduntzinek: «Beidea, nik 24 urtetan, koneju betzuk neuzken azik, eta errire yoa-teko galtzerdi pare bat nai, ta esan nion amari: Ama [,] Kosme etortzen bada, koneju pare bat saldu, ta galtzerdik erosi bear dittot» (PP 96: 436). P. Perurenak dioenez, «Leitzan bertan ikusia naiz, urtero, San Tiburtziotan, Umeen Egunean, nola bi koneju txuri, beti txuriak, oparizat ematen dituen

herriko mutil kozkor pare batek elizara. Baina, Pontxito Irurtiak esan didanez, oso berri-roko ohitura omen da hori, noiztik eta non-dik sortua den berak oso ongi dakiena» (PP 98b: 204).

konjurioak deittu. Kazkabarra, harria edo bestelakoren arriskua aienatzeko egiten zen eskaria, santuen alde kandela biztu, esaterako. Horrela azaldu dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. Astaitzagako Batiste Zabaletak, berriz, konjurioari Leitzan *kukurio* esaten zitzaiola adierazi dit; azken horrek haur hizkeraren taiu osoa du.

konketa, kunketa. Katilu handia, batez ere esnekiak hartzeko erabiltzen zena, hala nola talo zopak jateko. Honatx Joantzarko Esperantza Zabaletak aita zenaz esana: «(...) esnea izugarri gustatzen zetzion; ure goizen da gaben konketa aundi bet esne artu gabe etzen geldittuko» (PP 96: 284, 6.oh.). Martin Balda gorritiarrak esana: «Ozparrunen konketa bat esne arraultze gorringoarekin hartu nuen malda gora hasterako» (Astaitz 96c).

Udal artxiboa

Zurezko konketa eta kutzarea

konparaziora, konpaziora. ‘Esate baterako’, ‘adibidez’. Honela esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Konparaziora, kuela da mai onen ingurukoa, baño alture oinbesteko’at lurretik asita». Altzateko Maria Olae-txeari jasoa: «Garbak bizkarren artute konpaziora aste baten etxe baten, urrengoan beste etxe baten, da ola aitzen omen zien» (PP 96: 21). Martin Larrazek esana: «Obispoa

etorri bear zula konpaziora: kotxea artute ni yoaten nitzen beti bille, ta berriz eramattea re bai» (Ibidem: 258). Martikoneko Zelestina Alkozen lekukotasuna: «Ure’re kuranderozkoan dexente ibiltzen zen: konpaziora bularen aunditsun bet eo, bixikek edo ateatzen zezkitzionari kurek itten» (Ibidem: 373).

konponketa. «Arreglo» (Azp. 67). *☞ moldaketa.*

konpontzio. 1. Konponketa ttikia, behin behin-ekoa; erdarazko “chapuza”. 2. Liskarra edo istilua saihesteko egiten den nolabaiteko adoste iluna; erdarazko “componenda”.

kontseju. Batzarleku zaharrari ematen zitzaion izena; hedaduraz, gaurko udaletxea izendatzeko ere orain berriro arte erabili izan da. Txatxune omen zen, oraingo udaletxea erai-ki aurretik (1745), herriko agintariak hartzen zituen etxea, Kontsejua alegia; hortik, bada, Plaza zarra esatea goiko plazatxo hari. Baina, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak adierazi didanez, horren aurretik Txopilillo ere izan omen zen kontseju edo batzarlekua. Oraingo udaletxea, esan bezala, 1745. urtean erai-ki zen, eta 1917. urtean zaharberritu eta orain daukan egitura eman zioten. Gaur egun *udaletxe* izena gailentzen hasi den arte, ordea, *kontseju* ez eze *ayuntamiento* deitura ere ausarki erabili izan da Herriko Etxea aipatzerakoan. «Kontsejuko mahai inguruan biltzen ziren alkatea eta herrigizonak eta batzar-salan basoa edo obra hartu nahi zuten kontratistak eta ekusmirera yoandako yendea ere bai» (Astaitz 92). «Orañe ezin omen duela deus egiñ ni gabe eta yoateko kontsej-ure esan dittea» (Astaitz 94d). Urbietako gertakari zaharren bertsoetan: «Amabirgiñe Martxoko / Lazaro gabea, / Kontsejutik asitte / etxera bidean, / gazteak etzebiltzen / biziro pakean, / mutil ederra il due / Urbietan aldean» (PP 96: 53). Benito Astibia “Luxea”ri jasoa: «(...) Kontsejutik (sic) ateata, — denen billera or izaten baitzen Kontseju zarren, oaiñ ayuntamentue dagoan ortan— (...)» (Ibidem: 59). Pastaingo Patxi Barriolak esana: «Ala, billatu dikea pulpazaku bet, eta yoan dittok bik Kontsejuko atera, ta Axin-

txio orrek sarrazi dik “Otso” ori pulpazakun de, zakue muturren lotute eskalleapen utzi te, Axintxio gora!» (Ibidem: 198).

kontuzko. Gauzak kontu handiz egiten dituen. «Gure gizonak ez din dirue nolanahi gastatzen. Ez, oso kontuzkoa don» (Astaitz 94d). *☞ moduzko.*

kopetazal. Kopeta azal; bizitzako nahigabeak zimur bihurtzen dituen geografia izaten da *kopeta azala*. Eskarmentu handiko jendeaz esaten da *kopetazala gortue* duela. Horixe adierazi nahi dizu, Aliñeko Telesfora Azpirotzi jasotako pasarte gogoangarri honetan: «Etxe beretik bi gorputz kajan nola zeamazkien ekusitte, gure attek esaten zun, kopetazal gor askiko yendea, mandazaiek eta ola-koak, Altzoko ortan belaueniko yarritte nearrez nola eondu zien!» (PP 96: 411). *☞ azalak izan.*

kopeteko. Uztarria idien kopetari lotzeko larruzko estalkia. Lokunea batik bat adarretan zegoen. Zenbait kopetekoren azpikaldean fleko lerro bat ageri zen, idien begiak eulien-gandik eta babesten zituena (Ik. irudia in Fagoaga 74: 436). Sagastimearran jaiotako Joan Tomas Zumeta bertsolaria eta uztargilea omen zen; halako batean, Martin Agerre “Makillas” Ezkurako itzainak esan omen zion hark egindako uztarriekin ez zutela tiratzen idiek, eta Zumetak honela erantzun: «Martin ik lendabizi / saldu ittuen idik /, urrena, kopetako / akullu ta gurdik. / Baño nik saltzen zetit / oañik uztarrik, / ta etzaidetek bate inporta / iri kontu txarrik» (PP 96: 90). *☞ uztarri.*

koplari. Koplak ontzen dituen, bertsolaria. Lekukotasun idatzia baino ez zaigu gelditzen hitz honetaz, eta *bertsolari* baino askoz lehenagokoa izateko itxura osoa du. Honela ageri da “Aisoarren bandera”ren 6. ahapaldian: «Ai Aisoko aurrek! / Zer dio koplari orrek? / Beste lekutan ere oaiñik / Badire mutillek» (PP 96: 101).

koplatu. Bertsoak kantatu edo idatzi. Begira, konparaziora, Miltxoko artzainaren bertsoe-

tan: «Neskatx batek esan ditt / Korreoarekin: / Ardiak koplatzeko / bertsotxo biekin. / Nola izandu diren / beltzak txuriek: / Orra denak azaldu, / nai duenak yakin» (PP 96: 43). Honatx Benito Erasori jaso: «Beste beiñ boda batera koplatzera yoateko itzeiñ omen due Txirritak eta Artzai Txikik, eta ordue beño leno aldeñ Artzai Txikik, eta Txirrita bakarrik geldittu!» (Ibidem: 546).

korda. Ik. *artakorda*.

korde, kordo, akordo. «*Korde*. Conocimiento, sentido. *Korderik gabe gelditu da*» (Azp. 82). Honela jaso diot Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari: «Zortzi egun kordiik artu gabe egon zen». Astaitzagako Batiste Zabaletaren lekukotasuna «Aisotik Leitzaldera eldu zielea, bide baztarren enbor aundi bet ikusi emen zikean, da uraxe bota bear zuela ba beiko erre kara! Axintxio [Olaberriko] orrek ekiñ omen zeio eta, adar kordotsen batek gerrikotik arrapatu te, bere enborrakin goititik bera yoanda azpin paastu emen zien. Kordoik gabe geldittu izan bear zien, ta beste launek larri!» (PP 96: 193). Kristobal Olaetxea “Altzate”k esanak dira hurrengo biak: «Ni enaiz akordatzten. Bakit Baleztenatarrak an zielea, baño arritzen naiz Baleztenatarrak leitzar bat yotzea; ez, beste “kaskamotz” oitakon batek yo izan bear niñun. Baño eztakit seuru, akordoik gabe geldittu baintzen. Urrengo (sic), goizeko amarrak alden etorri zitzien akordoa» (Ibidem: 557). «Gu Martikonen bizi giñela il zen osaba Juan Miel. Nik ordun beatzi amarren bat urte izaan nittun. Kontsejun dantzan zebilela, aten krisketan muturre burutik sartute, akordoik gabe geldittu emen zen» (PP). Kristobal Olaetxearen arreba Mariari jaso: «Goardazibiliek lotu zuenen, nonbatt estu samar yarriko burnik, eta pixkoat lasatzeko esan zioan, erortzera zila ta, ta mareoa inde, kordoik gabe geldittu zen» (PP).

kordots, kordotx. Modorro lan txarra egiterakoan, enborrean gelditzen den adar muturra. Arto landarean, berriz, artaburuaren burualdean uzten den konkorra izaten da,

artaburua kentzen hasi eta gaizki mozten denean. Horiek guztiak adierazi dizkit Elordin Joantxo Barrilolak. «Erreka bazterrean tronko haundi bat ikusi zuten eta hurrexe bota behar zutela errekarara. Ekin zioten eta buelta ematerakoan Axintxio adar kordots batek gerritik hartu, aurrekaldera bota eta azpian irago» (Astaitz 94c). P. Perurenak kontu bera jaso zion Astaitzagako Baptista Zabaletari (Ik. PP 96: 193). Honatx, aurreko gertakari hura bera, Gorritineko Miel Luis Zestauk esana: «Asi dok trunkue amiltzen da, ze in do? adar kordotxen batek alkandora artute, azpin arrapatu tronkun buelta emattekoean! Ta, ordun larri launek!» (Ibidem: 198). *☞ kondots.*

koro. Zirkulu itxurako edozein agerraldi: *Olio koroa dozo alkandoran!* Elordin Joantxo Barrilolak adierazi didanez, udako sekateak arrasto borobil nabarrak uzten ditu mendian: «A ze koroak atea dittun Añalden!». Lehortek luzera jotzen badu, berriz: «Oi zaplak gorrirtu'itto!».

korputsetako belarrak. Ik. *belar*.

korrale. Harritzko itxitu tikiak, baserri, borda nahiz sarobe atarietan ardiak biltzeko eta jezteko izaten zirenak. Errezumako Miel Ramon Zabaleta aitona honela deskribatzen du sarobeetako artzainen bizimodua: «Artzaiek korralek izaten zittuen ardik yezteko; illunaarren artzaiek etorri tte, txolan lo in, biamon goizen artiolak an yetzi tte, esnea artu te etxea» (Gorritzko Gotzone Sestorainen grabaketa). *☞ korte, sarobe.*

korreosari. Ik. *sari*.

1 korte. Latin *cohortem* hitzak ('korrale', 'ukuilu') arrasto ugari utzi du euskaran eta inguruko erdaretan (hala nola, Erriberako *Cortes* toponimoa), gaur egun Leitza kasik etxe edo borda izenetan bestetan gelditu ez bazaigu ere: *Kortea, Kortaborda, Kortekoborda, Salakortea*. Beharbada, Azpirotzek jasotako *kurte* hitza da jatorri hartatik iritsi zaigun izen arrunt bakarrenetakoa: «*Kurte*. Pesebre de las ovejas» (Azp. 63-4). Bestalde, honatx

zer dioen Patxi Salaberrik *gortea* hitzaz: «Guk aztertutako herrietan, Artaxonan bezala, hitz hau, *korral(e)*-rekin batera, borden antzekoak diren "*corral*"-en euskal ordaina zen» (Salaberri 90: 67).

M. Olano

Kortekoborda: Leitza azken borda, Beruete mugan

2 korte. Aizkolariak trunkoan egindako ebakia. Honela dio Mandazaienbordako Joxemiel Arrarasek: «Luziano Gartzakoa zun erakustune [Beñesen morroiak], ta azkeneko kortea estugi artu zun de, gero ezin bukatu!» (PP). Benito Astibia "*Luxea*"k esana: «Ure pagoa! Bazittun lau iruroi ontzeko ipurdin, ta obei korte eman giñizkion gero atzetik! Ortik atea kontuk zenbatekoa izaan zen» (PP).

koskatu. Gai gogorren bati (egurrari batik bat) koskaren bat kendu. «Koxkatue: Koxkaz betea» (I. Ibarra 99: 128). Honela dio Errementaneko Miel Zabaletak: «Bik auzoak giñen da, an da emen eur betzuk koskatuz elkarrekin asi giñen gaztetan aizkoran» (PP 96: 265).

kosko. Pusketa, kondar. «Itzaiak ibiltzen ziren gurdiak kare koskoz beteta alorrera eramaten» (Mikela 80). **teilkosko.** Teila kosko edo puska. «Kaballerok harrie bota zien kalek moldatzeko eta ordun ari ittuen Musungo herriko tellatue konpontzen eta handik teilkoskon batzuk erori lurrera» (Astaitz 01c). *☞ telle.*

koskollo. Koskabilo, barrabil. «Testículo» (Azp. 63-4). Begira zer dioen Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Urbetako orik ziela arrapatu zittuenen, kartzelan sartute an'e

besten bat ille izan bear zuen, kartzeleroa otordukin etorri zenen kotxarekin koskolloatan yota edo, zerbatte ola» (PP 96: 61). Nolanahi ere, *koskollo* hitzak arrunzeriazko doinu zerbait duela esanen nuke; *barrabil*, aldiz, hitz neutroagoa dirudi: «Eta basurdeari kendu dazkioken barrabilak non dittok?» (As-taitz 98b). Benito Erasori jaso: «Ola ta ola, esan dittea, barrabil bakarra dozola. Ta nik berriz bi baittozola» (PP 96: 361).

kostare. «Bostortza tiki» bat dela esan dit Astaitzagako Batiste Zabaletak, arto-alorrean, landereen arteko lurra harrotzeko erabilia. Kostareak, ordea (ikus argazkia), ez ditu bost hortz izaten, sei baizik, hiru ilaratan jarriak. Duela 40 edo 45 urte sartutako tresna omen da, eta badirudi berritasun horri zor zaiola *bostortza*-rekin nahastea. Izan ere, P. Perurenak dioenez, Leitzan *kostareari* arruntean *bostortza* esaten omen zaio, nahiz eta zenbaitek *kostarea* deitu (PP 96: 537, 4.oh.). Ez dira gauza bera, ordea. Honatx Pastaingo Miel Barriolak esana: «Yoan omen da biamonen Euxebio ori tte, kostaren aiko ziela, artoak oañike kostaretu gabek zeudela ta, artan aiko ziela» (PP 96: 310). Xerorenbordako Frantziska Zabaletari jaso: «Gañekoan, etxeko tresneri guzie berak itten zun, ta auzokoak ere bai; askotan etortzen zien gure etxera, eskoare konpontzea, kostarea, bostortza, gurdie...» (Ibidem: 408). *☞ are, bostortz, eskoare.*

M. Olano

are tiki bat da *kostarea*, arto jorran erabiltzeko erosoa

kostaretu. Alorrean *kostarea* izeneko tresna erabili. Honela dio Pastaingo Miel Barriolak: «Yoan omen da biamonen Euxebio ori tte, kostaren aiko ziela, artoak oañike kostaretu gabek zeudela ta, artan aiko ziela» (PP 96: 310).

kotorro. «Reciote, fornido» (Intza 63-4: 177). Leitzan jaso omen zuen Intzak, baina hartaz galdetu eta ez dut argibiderik lortu. *Gotor*-etik heldu dela ematen du.

kotra. 1. Euriaren ura bildu eta bideratzeko, etxeko hegatzaren luze osoan paratzen den ubidea. Goizuetako ordaina *lakoa* omen da, P. Perurenak adierazi didanez (ikus baita ere Huarte 03: 169). Sasaingo iturrian ere, ura irritu dadin, *kotra* paratu dute orain berriro (1999ko hilteltzean). 2. Ukuiluko sabaitik gertu oiloek lotarako izaten duten lekua: zigormakilak gurutzatuz osaturiko sare karratu bat izaten da, bertara igotzeko garraztera bat duena. Goizuetan *kota* esaten omen zaio. *☞ kereta.*

M. Olano

Sasain iturriko *kotra*

kotxare. Ik. *kutxare*.

koziñ. «1. Revoltijo de cosas. Desorden. 2. Trabajo mal hecho, mal terminado» (Azp. 67). Ikus *zalardata* sarreran Azpirotzek berak emandako adibidea: «*Artayorrara yoan da alor guzie zalardata due! Ure ango koziñe!!*» (Azp. 67).

kozkor, koskor, koxkor. 1. Alde aldeko, neurri oneko. Leitzan oraindik kontsonante txistukariek balio semantiko ñabarlea izaten dute, eta, jakina, zer soinu erabili (z, s edo x), halako 'neurria' adieraziko da: *kozkor* 'ederra, koskor' 'nolabaitekoa' eta *koxkor* 'apala'. Honela jaso diot Gorrizko Lontxa Zabaletari: «Bei esnekin bear dozo kantidad e aundie gazta koxkor bat ateatzeko (...). Gazta koxkorra politte itten nun gañea bost ardiikin». Mikoneko Joanjoxe Kanflankak esana: «Ameriketara ibillie izaten emen uen gure attuna, atten atte, ta andik etorrite ibiltzen emen uen bi zaldi kozkorrekin ikazketan Asketatik» (PP 96: 81). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Barun ikazkillea baitzen, mutillallekin basoan aitzen zena; ta Beñesek lote koxkorren bat izan bear zun saltzeko» (Ibidem: 181). ●**motiko kozkor, motikozkor.** Beregain izaten hasten den mutikoa, amaren ondotik aldentzen hasten dena. Honatx zer dioen Joantzarko Miel Barriolak: «Gero kamio in berri artan bizikleta erosi zuen Pastaiñen da, sekuleko nobedadea guretzat! Auzo guzikoak artan ibilli bear. Mutikozkor guzik antxe ibiltzen giñen ardallen: batek ibilli nai ta bestek ibilli nai!» (PP 96: 294). ●**neskakozkor.** Beregain izaten eta bere buruz jokatzeko hasten den neska. Honela dio Astarlako Maria Jesus Sagastibeltzak: «Ze in emen zun Domartinbordako mutil orrek? Gure ama zenari, neskato kozkorra zela, bertsoak erakutsi, gero berakin ibilliteko nextatxari kantatzeko, ezkontzen zen eunen» (PP 96: 111). Altzateko Maria Olaetxeari jaso: «Inazio ori bera tentatzen giñun guk, neskakozkorrak giñela, baño etziun esaten zergatik moztue zun anka» (Ibidem: 537). 2. Handitsu, pikor handia: *Beidok, ori kozkorra atera zaiken kopetan!*

kozkortu. Hazi, larritu. Honela dio Telleriko Karmen Lasartek: «Gero andik urten burure, seme batekin etorri zen andre ori, ordureko ni kozkortue nitzen da, zorrak pagatzera yon zen gure etxera, Tellerire» (PP 96: 68).

krak krak. Errotarriak sortzen duen soinuaren onomatopeia. Honela dio Tolatxeneko Kandido Azpirotzek: «Ta, gaben errotarrik soñue ateatzeko: *krak, krak, krak!*» (PP 96: 357). ☞ *kirrinke*.

kraskateko. Apurtzen edo kolpeka higitzen den zerbaiten hotsa. Begira zer dioen Tolatxeneko Kandido Azpirotzek: «Saldisko errotarrin kraskateko aren utse sumatzen, eta eziñ loak artu!» (PP 96: 357). ☞ *kaskatako*.

kri kra. Oinezkoak orbelean sortzen duen soinuaren onomatopeia. Honatx Joantxeneko Patxiku Alduntzini jaso: «Orroko aritz ortan ai zen atte zena, aritz ostoa botatzen da, kriston bidesoñuk: *kri kra!, kri kraka!*» (PP).

kriskero. Supizteko, txiskero. Honela dio Are-soko Izartegiko Juana Bautsita Trekuk: «Ta sue re... oain bezala ez uen... Oain e kriske-roa poltsan tzekeat nik» (Olano 98: 306).

krisketa. Atea itxi edo irekitzeko eskulekua. Honatx Benito Astibia "Luxea"ri jaso: «Gu Martikonen bizi giñela il zen osaba Juan Miel. Nik ordun beatzi amarren bat urte izan nittun. Kontsejun dantzan zebilela, aten krisketan muturre burutik sartute, akordoik gabe gelditu emen zen» (PP).

kristabe, kristaba. 1. Kristau. XIX. mendean Leitzako euskarara bihurtutako dotrinan «Christave» azaltzen da: «G. Cer esan naidu Christave? / E. Christoren guizona» (Pagola 95-II: 576). Kristobal Arribillaga "Beñes" bertsolariak, berriz, honela kantatu zuen: «Ogei urtetan aita Jainkoak / eman ziraden indarra, / larogeara banoa eta / orain bera eñ bearra. / bi anketatik erreumak jo nau / gorputzez nago elbarra; / nere kristabak adi zazute / attun xarraren negarra» (PP 96: 172). ☞ *jentil*. 2. Gizajende, pertsona. *Elkortu* hitzaren galde eginda, Elordin Joantxo Ba-

riolak esan dit «kristabea're elkortzen dela». Honatx Musungo Fraxku Sagastibeltzari jasoa, Zirate eta Santakrutz arteko paraje gaiztoaz: «Kristaba re polleki ibiltzeko parajea da ure» (PP 96: 468). Urriztimiltxoko Joxe Zestauk esana, Miel Anton aitona: «Gero eozeiñ gauzetan gizona antzosoia omen uen. Ordun medikuk ez ittuen oaiñ bezela izaten, da gaitzek sendatzen da, olako lanetan asko ibiltzen emen uen. Kuranderozkoan asko ibiltzen emen uen, nola kristabekin ala azindekin» (PP). Arroko Esteban Saralegiri jasoa, "Electra Santa Barbara" izeneko argi-zentralaz: «Orrek bazun kristabe iltzeko aña indar, da neonek esan nioan: naiago nula goatzea baño seguro koxkorren bat ittea. Baño, azkenen etzen deus iñ. Iberduero sartu zen da, akabo! Pakea» (PP).

kristo etxeraño. Zakurraren ipurdiraino, oso urruti. 'Hasta casa Cristo' esaldiaren kalkoa ote? Begira zer dioen Benito Astibia "Luxea" k: «Azkenen bueltaka ta buelta sekuleko abidurie artu zun de, zittunetan tiatu zun palenka kristo etxeraño, ta ze indo?, Kontsejuko egatzazpie yo! Baño lurrera ongi erori zen, da bale eman zioan» (PP).

kristogatik ez, kristongatik ez. Inola ere ez; ezintasuna nabarmentzeko esaldi zakar antzekoa. Aurreneko bi adibideak Mikoneko Joanjoxe Kanflankak esanak dira: «Azkeneko bi saski belar patu emen zetik mendi añaekoak [Pello Mikonekoak], ta lendabizi attek amari goatu emen zeyoan bizkarrera, ta gero beak goatu bear berea, ta kristogatik ez goatzen!» (PP 96: 397). «Iratixabaleko errebueltan ze in zaioa? idik baztar samarra sartu ardatzeaño, ta kristoatik ez ateatzen gero!» (Ibidem: 397). Benito Astibia "Luxea" ren lekukotasuna: «Leitzalarren Aizmalkorreko ortan azeri zuloa emen zen, ta azeri an sartzen da, ze iñ emen do Minttorlako orrek, burue sartu do zuloan da gero eziñ atera kristogatik'e» (PP).

kubittu. «Recoger en forma de media caña la varilla plana de acero para que encaje en la cabeza del hacha. Este acero, fusionado con la ca-

beza del hacha y extendido, será el corte del hacha» (Azp. 67). Dirudienez, Azpiroitzek erbititarren olan jaso zituen argibide horiek.

kuela. Lixu egiteko ontzi handia; garbitu beharreko arropa bertan sartu eta egosi egiten zen, aldian-aldian gainetik zorrotada bat ur irakin botaz. Antza denez, *kupel* hitzaren senide duzu. Honako hau jaso diot Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari: «Konparaziora, kuela da mai onen ingurukoa, baño alture oinbesteko'at lurretik asita; zinkezkua izaten zen. Olaxe, borobille. Beian zun olaxeko aterera bat, itturri bet bezela». Denborarekin *kuela* metalikoak hobetsiko ziren, jakina, baina ikusia nago hare harrian egindako bat, Berasaingo Azpikoetxean (Atetz harana). Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Ta, an ai omen zien lixue eosten, ta ze pentsatu do Miel Joxepe orrek?, kuelan sartzea; barrikerdi bat izaten zen kuelatako, ta an azpin gorde ure» (PP 96: 55). Errezumako Joakin Zabaletari jasoa: «Ordun, bakizo, lixue itten zuen arropak garbitzeko, ta arropak errekan garbittu te kuelan yartzen zittuen, gañetik zapi bet patu, ta aren gañera lizar eurrekin indeko su autse txuri txurie botatzen zioan, txuritasune ematteko» (Ibidem: 503). *astontzi, lixu, zuritasun.*

estainuzko *kuela* Tolatxeneko ukuilua-
ren aurrean

M. Olano

kuketan. Ik. *kukutan*.

kukupel. Llipa lorea, “narciso” (*Narcissus pseudonarcissus*). Toki ospel eta hezeetan ikusi izan dut nik joale itxurako lore hau. Poema honetako *kukupeña*, inondik ere, errakuntza da: «Ihintzak dantzatutako / kukupeña esnatzen lez / ene arima umea / agerian datza, / gai-geza, / doluaren lipar txiki batek / astindua» (Lala 90).

M. Olano

kukupel artean

kukurio. Ik. *konjurioak deittu*.

kukurutxe, kukulutxe. “Tosferina”, barren-barringo eztula eragiten duen gaitza. Nabarmena dirudi erdarazko *cucurucho*-tik (eta hau italierazko *cucuruccio*-tik) heldu dela, baina ez diot arrazoiari antzematen. Honatx Gorriteneko Joxepi Zestauri jaso: «Nik eta ark tosferina, kukurutxe esaten zioana, arrapatu giñun, ta ure bizkorragoa zela ta, uste emen zuen ni illen nitzela» (PP 96: 335).

kukutan, kuketan. Haurrak kukutan ibili, jostatu, umeak ager-gordeka jolastu. Basaburuan *kuriketan* esaten omen zaio. Honatx Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasotako haur kanta, *kukutan* jostatzeke kantatzekoa: «Gero, “kuketan” izeneko bate izaten giñun. Beste guzik gorde arten, batek ola kantatzen zun: *Kuketan, kuketan, / Eperretan, / Bada, badaa?* Ta, norbaittek “ez” esaten bazun, berriz asten zen: *Kuketan, kuketan, / Eperretan, / Bada, badaa?* Ta denak gorde bazien, “bai” erantzuten zion norbaittek, ta ordun asiko

zen besten bille» (PP). Juan Garmendia Larrañagak honako hau jaso zuen Errekako eskolan eta Gazpillotixikin, 1982. urtean: «Paretari begira begiak itxita nor gertatu erabakitzeko korroan jartzen ziren eta kantariak banan banan seinalatuz zera esaten zuen: *Gaztaina-gora-behera txipitin-txapatan-fuera*. *Fuera* egokitzen zitzaiona, korrotik kanpora ateratzen zen, eta behar adina aldiz errepi-katzen zen neska edo mutil bakarra geratu arte. Hau izaten zen *kukutan betetzen* gertatzen zena; paretari begira kontatzen hasten zen aurretik erabakitako zenbakiraino, jolas-tokiari bizkarra emanez. Behin kontatu eta gero, lagunak bilatzen saiatzen zen, eta ikusi ahala pareta, zuhaitza, harria, etab. ukitzen zuen, aurkitutakoaren izenarekin batera *sapo* esanez. Adibidez, Pedro ikusten bazuen, *Pedro, sapo*. Gordeta zegoen bat atera eta toki jakin hori ukitzen bazuen, *kukutan betetzen* ari zenaren izena eta ondoren *sapo* esanez, jokoari hasera ematen zitzaion berriz. Eta *kukutan betetzen* ari zenak bertan jarraitu behar zuen» (Garmendia 98-IV: 264). Oker ez banago, ordea, guk ttikitan *safo* esaten genuen, ez *sapo*. *☞ bale*.

kukutu. Haur hizkuntzan ‘ezkutatu’, ‘gorde’, batik bat *kukutan* izeneko jostaketari dago-kionez.

kulpittu. Pulpitu; apaizak elizan, batik bat sermoi emateko, izaten zuen balkoitxo. Leitzalarreko Usategieta mendi-lepoan, uso ehiztarien postu gustukoenetakoa *kulpittu* izeneko da, zinezko pulpitu baitirudi, Goizuetako zuloari galdezka. «Gero sermobe politak! Elize ilundu eta kulpituari zartako gaitzek emanez» (Astaitz 94d). Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Yabene berak bai esan zun kulpittutik, nola Gasteizko gotzaiak esan zun, nazionalistek karlistek bezain erlijiozalek zien, da nai zunak nai zunari botoa emateko lasai» (PP 96: 240). Lazaro Bengoetxearen bertsoetan honela: «Abade Jaunak esaten digu / Askotan kulpitutikan: / Iñola ere ez izateko / Alkarri gorrototikan» (Ibidem: 250). Pastaingo Patxi Barriolak esana: «Don Manuel ori sermobe

ittekotz garaie allatu denen kulpitture iota asi de sermoben» (Ibidem: 380). Astaitzek dioenez, Leitzako elizan «Joakin Oronozek egin zituen kulpittuak eta beste zurgin lan batzuk» (Astaitz 01a).

kulunke. «Cencerro grande» (Azp. 63-4). *Yoalea* baino handiagoa da eta, hark ez bezala, sabalalde nabarmena du. Ultzama aldean *pulunpe* esaten diote, eta hortik heldu da bertan argitaratzen den *Pulunpe* aldizkariaren izena. Arruntean abereek (behorrek bereziki) eramaten dute, baina ez beti; honatx Errementaneko Miel Zabaletak esana: «Le-kunberriko pestetan bi Berutar ekusi nittun eta galdetu nioan: bi ardi falta zetit, bat zintzarrikin eta bestea kulunke kozkor batekin, eskuñeko belarrin punte motza eta atzetik pike, ekusi al dittuzue?» (Astaitz 02b).

kunplikatillu, kunplekatillu. 1. ‘Kunplimendua’ adierazteko hitz informala; dolumina, agurra edo derrigorrezko bisita egitean ibiltzen ohi gara *kunplikatillutan*. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari jaso dizkiot honako adibide hauek: «Orroko famili orrengana kunplikatilluk ittea yoan da»; «Etxez etxe kunplikatilluk ittea yoan eta zepelduxe iritsi naiz etxea». **2.** «Kunplekatillus: Nagusiari losintxe egiten diona» (I. Ibarra 99: 128).

kuñade, kuñare, kiñude. Haur jaioberria bertan edukitzeko arropa lodia, ertzean puntilladuna. Esanen nuke erdarazko *cuñada* delakotik heldu dela, baina inon ez dut horren argibiderik aurkitu. «Kuñareko umea: Seaskako umea» (I. Ibarra 99: 128). Martikoneko Zelestina Alkozek esan didanez, *kuñaderen* azpian *zapie* eta gainean *paxea* janzten ziren. Honela dio P. Perurenak, Kristobal Arribillaga “Beiñes” bertsolariaren seme-alabez: «laugarrena Kattalin, haurtxoa zela, gurasoak etxean ez ziren batean, arreba zaharrena, oraindik neska koxkorra zela, para omen zuen kinudetan bildua sutondoan berotzen, eta kinude muturren batek su hartu, eta hartatik erre omen zen eta hil» (PP 96: 150). Martikoneko Zelestina Alkozek esana: «Gure ama ta ezkondu zienen, Martin La-

rraz oso laune zun gure attek, eta ume yantzi konpletoakin iñ emen zion arreo: kuñadek, zapik, axek (sic), toallak... dena konpleto» (Ibidem: 374). Aliñeko Telesfora Azpiroren lekukotasuna: «Maietan partotik gaizki geldittu zen ama Maria orren umea, kaxkar xamarra atera izan bear zun, da koñatak artu do Astibin bularren da, etxen bertan kiñuden zeuken umea bestek kutsatute ill etzaio ba!» (Ibidem: 411).

kuñube. Unaiene etxeko ukuilua izendatzeko erabili izan da *kuñube* hitza, baina nekez aurkituko duzu beste inon. Aipatu dudan ukuilu hori mendiari begira dago, etxe-zati berrikoa baita. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak eman zidan *kuñube* hitzaren berri, eta “bodega” esan nahi ote duen adierazi; ziur ez jakin, orde, ez baita beste inon agertzen. Orain berriro, orde, Iñaki Camino adiskideari esker ikasi dut Azkuek *goiñibi* (Behe Nafarroan eta Erronkarin) eta *goiñube* (Arakilen) jaso zituela, honako ohar honekin: «bodega, cuarto del piso bajo en que se guardan aperos de labranza» (Azkue 84). Hori bera izanen da gure *kuñube*. Ikus baita ere: (Huarte 03: 252).

kupide. «Compasión» (Azp. 67).

kupidetu. «Compadecerse» (Azp. 67). Honela dio Olaberriko Klaudio Erbitik: «Nik atte ta ama bakar bakarrik nittun nik emen lanen da, aitzaz kupittu nitzen da, “gurasoak lenaokoak dittok ba!” ta martxa in nun» (PP).

kuranderotza, kuranderitze. Kuranderozkoa, kuranderoaren lanbidea. Aurreneko bi testigantzok Astaitzagako Batiste Zabaletarenak dira: «Aspaldittik eldu zen dinastie omen uen Martikoneko kurandero orina, ta azkenekoa, Joan Patxiku ori, 1917an ill zena, iruarren dinastikoa izan bear zien. Gero, beste bat, Joan Patxikun semea, Joamartin uen, 1955. urten ill zena, oso zartute; arke pixken bat aitzen izan bear zien kuranderoztan, baño, gutxi» (PP 96: 363). «Bittorion da anaie Joamartin orrek bai, orrek arte dezente bazien kuranderotzan. Orrenak kontatzen

zetie franko. Konpaziora: Pello Domartin-bordakoa, subek ozka inde, nola sendatu omen zun» (Ibidem: 364). Telleriko Karmen Lasarteri jaso: «Patxiku inguruotan zen kuranderoik obena izan da, yende guzie arren-gana biltzen da, inguruotako medikuk elkar artute, galazi iñ emen zioan kuranderitzeko lana» (Ibidem: 365).

kuranderozko. Kuranderoaren lanbidea, kuranderotza. P. Perurenak *kuranderozko* darabil honako honetan: «Kuranderozkoan ezezik, beste halako dohai bereziak ere izaten omen zituzten martikonetar haiek» (PP 96: 367). Eta beherago, Martikoneko Zelestina Alkozek honela dio: «Ure're kuranderozkoan dexeite ibiltzen zen: konpaziora bularren aunditsun bet eo, bixikek edo ateatzen zezkitzionari kurek itten» (Ibidem: 373). *albai-terozko, alkatezko, artzaiko, barberozko, errerozko, maisuzko, mikeletezko, nekazalko, sankristabezko, sekretariozko, sorginko, zapaterozko, zurginko.*

kuriketan. Ik. *kukutan*.

kurkildu, kurpildu, urkildu. 1. «*Kurkildu.* Rájarseles y caérseles la cáscara exterior a las nueces. *Intxaurrek noiz nai bildu ditezke; kurkiltzen asik daude*» (Azp. 67). Modu trantsitiboa ere onartzen du; honatx *urkildu* aldaeran, Benito Astibia «Luxea»ri jaso: «Yai atsaldea izaten giñun ara yoateko, ta dozenardi bat gañera iotzen giñen, da lendabizi bota lurrera arrapatzen giñuzen [intxaur] guzik, ta gero dena urkilddute sei saski aundi bete giñuzen» (Arbolak 94). Intxaurrekin bezala esaten da, halaber, hur alearen inguruko babes-azalaren erortzeaz edo kentzeaz. P. Perurenak *kurpildu* aldaera jaso zuen, eta honela adierazi: «hur aleari gain gaineko axala kendu». Honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Atsaldea neskatxekin pasatute, iluntzen etxera abittu zienen beittik gora, sekuleko ur pille bide baztarretan; urritz asko izaten baitzen Arbillagan (...). Gero, arrapatu zittuenak eseritte yarritte Zuarringo gañen illargitan kurpilddu te, etxera etorri omen zien» (PP 96: 206). 2. Au-

rruko esanahia metafora bihurtuz, haurrei egiteko amenazuzko esaldia izaten da *kurkildu*; honela esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Ao, ao, arrapatzen baiat zangotillek kurkilduko dazkit!».

kurte. «Pesebre de las ovejas» (Azp. 63-4). Gazpilloko Marianjela Lasartek ere aipatu dit hitz hau, baina plurallez: *kurtek*. *☞ korte*.

kurtede. «La parte del yugo forrada con tiras de cuero donde se sujeta la vara del carro» (Azp. 63-4). Luis Fagoagak irudia jaso zuen bere artikuluan (Fagoaga 74: 436). Begi eman honako *kurtede* honek ez eze, *kurtetxe* eta *kurtitx* hitzek ere jatorrian *gurdi* dutela aurreneko osagai.

kurtetxe. «Cama del carro» (Azp. 63-4). Fagoagak «gurdi-etxea» deitu zion: «El armazón o cama del carro, en forma de escalera, era denominado el “gurdi-etxea”» (74: 434). Benito Erasok Joxemari Aleman apezari kantaturiko bertsoen artean, honako ezagun hau dugu, non Pello Errotak gurdiaren galdea egiten baitio Olegario *karrogileari*: «Bañan Olegario / zelebria zera. / Zenbatsu balio du / gutxi gorabera. (sic) / Karrua kurtetxia / eta errobera. / Urrena etortzian / konponduko gera» (PP 96: 545). *☞ gurdizesto*.

M. Olano

Astaitzagako gurdi dotore honen kurtetxeak sei gurdi-bara ditu

kurtitx. «Tejido de varillas de que se rodea el carro por los lados» (Azp. 63-4). Inondik ere, aurreko *kurtetxe* izen horren aldaera dirudi, nahiz eta batek eta besteak gauza desberdina adierazi. Maria Jesus Gogorzak esan didanez, *kurtitx* hori egiteko hurritz *ziorrak* erabiltzen ziren. *kereta*.

kutrillo. «Onda hecha con cuerda» (Azp. 67). Elordin Joantxo Barriolak azaldu didanez, *kutrillo* izenekoa «bi lizte ta larru puske batekin» egiten omen zen; *tirabikearekin* baino askoz urrutiago tiratzen omen zen harria.

kutxare, kotxare. Goilara. Honatx zer dioen Tuteneko Manuel Zabaletak, Losako Miel Zabaleta atabaleroraz: «Beatzakin aulkie, edo maie edo zena zelakoa yoaz, erki eramatten zun txistun konpasa. Gero ezpañekin txistue, ta kutxarek yotzenen aitzen zen» (PP 93: 20). Pastaingo Justo Barriolari jaso: «Beste anaie zarra, Joxe Martiñ, desertor yoana omen zuen Frantzire, ta eun aitantxe artu omen zuen telegrama Franzittik: “oso grabe zegoala anaie, bear zuna kutxarekin aora ematten zioala!”» (Ibidem: 24). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Urbitalako orik ziela arrapatu zittuenen, kartzelan sartute an’e besten bat ille izan bear zuen, kartzele-roa otordukin etorri zenen kotxarekin koskolloatan yota edo, zerbate ola» (PP 96: 61). Astaitzagako Mikela Labaienen lekukotasuna: «Bere laun betekin asarratute, yateko kotxarea sartute ya illen utzie izan bear zun ure’re» (Ibidem: 63). Gorriteneko Joxepi Zes-tauk esana: «Gure attuna kantari asten zen da, kotxarek artute musike yotzen’e bai» (Ibidem: 335).

kutxatil, kutxatel. Kutxaren tapa azpiari iltzez jositako kutxa ttikia; bertan gordetzen ziren diruak, bitxiak eta balio handiko gauza ttikiak. Astaitzagako Batiste Zabaletari ikasia diot hori guztia. «*Kutxatel*. Arquilla pequeña dentro de un arca grande» (Azp. 63-4). *el-tzezulo, kajadiru*.

kux kux. Atea hazkozkorrekin jotzen delako onomatopeia. Honatx Ezkurrako Joxe Ramon Goikoetxeak Barbara Miltxonari ateratako bertsoetan: «Leioa kuxkux jotzen nion ta / Erraz eiten zan eraki, / Esaten zidan zoaz atera / Egingo dizut iriki. / Biok antxen egoten giñan / Poliki bañan poliki, / Ango kamañak esango luke / Baldin izketan baleki» (PP 96: 132). *kan kan*.

kuzkur. 1. «Humilde, silencioso» (Azp. 63-4). Ez da adjektibo izaten, ordea, adberbio baizik: «Garai hartan Fermin herriko jueza zen eta hurrengo egunen kalean han etortzen zaio Joxe albientea juzgaduko paper batekin: -To, honoko paper hau firmazak hementxe. -Nek etxen botatzen diit firme. / Eta Albienteak han joan behar izan zuen kuzkur aski Fermi-nen atzetik Añaldera» (Astaitz 93c). **2.** Hotzak, zaharrieriak edo beldurak makurrarazitakoaz esaten da. Begira zer dioen Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Zakurre zeoan kuzkur-kuzkur betiko tokin» (PP). Hau ere Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jaso, Joxe “Korreoana” zenaz: «Alare, Joxek ortxe seitzun zun kuzkur kuzkur elizera bakarra ateraz» (Karta 94). *kizkittu, uzkur*.

kuzkurraldi. «Humillación» (Azp. 63-4).

kuzkurtu. «Humillar. Humillarse» (Azp. 63-4).

Labain. Labaien herria, Malerreka eskualdeko buru. Honela dio Fermin Lizarraga "Inpernu" k: «Yoaten giñozen herriz-herri zerrik erosiz. Ezkurretik hasi, Eratsun, Saldits, Labain, Urroz eta handik kruzatzen giñien erreka eta yoaten giñozen Ameztire, Ittoñ, Elgorriaga, Donamaria eta gabe itten giñien Donoztaben gehienetan, Etxaideren etxen» (Astaitz 87b). Honatx zer dioen P. Perurenak, Zortziko izeneko etxe ospetsu zenaz: «Leitzan bertatik ezik, Ezkurratik, Eratsundik, Uitzitik, Aresotik, Gorrititik, Berutatik, Labaindik eta inguruko herri koxkor askotatik Zortzikonera etortzen zen jendea bere salerosketak egitera» (PP 96: 213).

Labain: Arretxia zaharberritua; dorretxe izan zela ematen du

labakaitzur. Ik. *arraitzur*.

labaki. Mendia irauziz egiten den alor edo belarsoro berria. Belarsoro guztiak *labaki* izan

dira inoiz; hori dela eta, P. Perurenak ongi esan dit: «Erne!: berriak zahartu egiten baitira toponimian». *Mitxelaundiko labakie* izeneko, esaterako, belarsoro aspaldikoa da gaur egun. Mendiari kendutako azken lur-sailak direnez, ez da harritzekoa etxetik urrutikoenak izatea, hala nola Luisenbordako belarsorua. Honela dio Irategiko Mikela Sukuntzak: «Mitxelaundiko labakipeko paitakontran antxe izaten zen gurutze ori» (PP 96: 61). 1868. urtean Urbietako baserriko oinordeko gazteek jaso zituzten ondasunen artean, honako hau aipatzen zen: «En el partido de Donmigueleco labaquié, en helechal de Bautista Zabaleta, siete árboles fresnos» (Ibidem: 75). Benito Astibia "Luxe" k esana, Beltraneko palankariaz: «Nik zortzin bat urte nittula yokatu zun orrek Leitzeko Plazan apustue ezkurrra batekin. Probak itten zittun Larbadiko zelaien. Laxaron labakiko zelai bat bada an, ta antxe itten zittun probak» (PP). *lurberri*.

labankazo. Labankada. Uste nuen baino adibide gutxiago jaso ditut hitz honekin. P. Perurenak berak darabil honako honetan: «Honetxan senidea zen Don Thomas, 1779ko urrian Aranoko meza emanda Leitzara heldu zela, bidean labankazoka hil zuten apezka» (PP 96: 302). Pastaingo Miel Barriolari jasoa: «Zast! zast! zast! zazpi labankazo astori emanda da, etxen sartu omen dok dena apurretua esku guzik odoletan zittula» (Ibidem: 384). *Leitzako errege errekinak* berean, ordea, *kutxillada* ageri da behin eta berriz, Urbietako hilketen inguruko bertso eta kontakizunetan: «Beatzi kutxillada / Lasartek badittu,

M. Olano

/ Alare guziengatik / bizirik geldittu» (Ibidem: 60). Telleriko Karmen Lasarteren lekukotasuna: «Presa artan sartute, nolabatte an salbatu emen zen Lasarte ori, beatzi kutxillada artute» (Ibidem: 60). *«aizkolkazo, makillazo, okabilkazo»*.

labantsa. Labea garbitzeko erratz modukoa. «Egurra labe guztia batean sartu eta holaxe errazena berotzen da. Egurra erretzen denean garbitu egin behar da. Andura landarez labantsa egin eta ongi-ongi garbitu» (Mikela 81). *«añarrisats, erratz, isasmotz, zuzki»*.

laiari. Laia izeneko tresnarekin lan egiten zuena. «Lenago Leitzen garie etxerik gehienetan eritten zen. Oraindik denbora asko eztela ere bai. Laiekin iraultzen zuen gari lurre eta deitzen zioan azaro laiarik. Azaroa euritsue eta eguraldi txarra itten bazuen abendun erin bear» (Mikela 95). Honatx Boxekan Kristobal Rekondori jaso: «Ure beti errezoan. Laiarik lanen aittute, bazkaltzen astekoan, gure atte errezoan asten zen, ta Martioxe abadeborda-koak ala esaten zion (sic): “beno, asi bearkodiu, onek eztik bukatuko ta» (PP 96: 139). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Beste baten, layarik omen zittuen etxen baten, ta Martin Agerre orire an» (Ibidem: 486).

laister, laisterkari. Ik. *laxter, laxterkari*.

laizoi. Ik. *zoi*.

laka. Ehotutako gari edo arto multzotik erro-tariak irabazkin gisa bereganatzen zuen irin proportzioa. Honela dio Astibigoiko Maria Jesus Sagastibeltzak: «Orduan soziedade batek omen zeukan Olaberriko mar-txa guzie: errerie, errota ta zera guzie, ta errotakin etzuen nonbatte negozio aundik izaan, da billera inde, erabaki omen zuen, laka geixeo kentzeko, ta gure attuna Nar-tziso orreri esan omen zioan, yenderi esan gabe pixkoat geixeo kentzeko lakako» (PP 96: 414). «Errebue edo gaitzerue artoz bete, erresakie pasatu, zakue bete eta errotara eramane asto gañen. Errotan lakan aldera ihotzen zuten» (Astaitz 02a).

lakatz. «Aspero» (Azp. 82). P. Perurenak hona-ko konparazio hau jaso du: «zapolarrua ba-ño lakatzagoa izan». *Lakatz* esaten da, beste-az beste, pilotari askotxo heltzen dion fron-toiaz: *zoru lakatza do fronton onek*. Bestalde, udare sagarra definitzerakoan honela esan dit Juan Mari Barriolak: «Udare aundi’et, marron berdexka’t, lakaz samarra, baño oso goxoa».

lama. Motozerraren ezpata; kateak inguratzen duen atala alegia. P. Perurenak adierazi di-danez, Goizuetako ordaina *lamada* izaten da. ‘Metal xafla’ adieratik hedatua dirudi Lei-tzan ematen zaion zentzua.

lamada. 1. «Vaho» (Azp. 63-4). 2. «Ráfaga de calor» (Azp. 81).

lanberri. «Literalm.: Trabajo nuevo. Inconstan-te en el trabajo» (Azp. 67).

landa. «Vega, conjunto de tierras cultivadas» (Azp. 67). Leitzan, *Landa Goikoa* eta *Landa Bei-koa* bereizten dira; Arekozubitik gorakoa lehe-nengoa eta beheakoa bigarrena. Joxemari Li-zarraga “amerikanoa” Ofizinan bizi izan zen bolada batean; Olaberriko Klaudio Erbitik gertakari gaizto hau gogoratzen du: «Areko zubitik ekarri emen zittuen arrik, eta Ofizina-ko zubie baño goraxegoan, erreka landa al-detik yarri arripille prest leioan paren, da an-dik ekin emen zioan dinbi ta danba!» (PP 96: 246). Inaziobarunen Inaziomarik ez omen zuen koartel aurretik pasa nahi izaten; honela dio haren arreba Itziar Sagastibeltzak: «Ta an-dik aurea gure Inaxio beti landan barrena etortzen izakio etxera!» (Ibidem: 345).

Landagoikoa 2004ko udaberrian

M. Olano

landreza. 1. Belarri handiko zerri kasta, oso gai zuria ematen duena. Zerri *yorra*, aldiz, belarri ttikikoa izaten da, eta oso haragi gorrikoa. Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, aketz *yorra* eta txerrama *landreza* nahastea komeni da, hirugihar gorri bikaina lortzeko. Ikus *landras*: «Carnes de la papada o parte inferior del cuello del cerdo. (Zona de Sangüesa). En la Ribera, Tierra Estella y Cirauqui llaman *landrillas* a las lechuzuelas del cerdo» (Iribarren 84). **2.** Ironiaz, neska eder azal zuridunagatik ere «oi landreza!», esaten omen zen, Joantxo Barriolak berak jakinarazi didanez.

langar. Lanbro, jito euria. Leitza aldean euri-egun gehienak *langar* girokoak izaten dira.

langartu. «Lloviznar» (Azp. 63-4). Gaur egun, ordea, hamarretik bederatzi, *langar ai do* adituko duzu.

langeri. Langa multzo. Arriango Lontxo Lasartek adierazi didanez, mintegi edo oihan zokoren batean gaztain edo haritz landare ugari heldu denean, «oi langerie!» esaten da: langak egiteko proportzio oneko landareak alegia. *☞ lantzaka.*

langintza. «Trabajo» (Azp. 63-4).

langitte. Langintza, lantegi, lan egiteko modua. *Lan* + *egite* multzoak osatua dirudi. Honela dio Bordaberriko Joxemanuel Arribillagak: «Biñipin Gaztelu zena ori, aurrena kablea pasatute, gero tuboa pasatute, an ari omen zen, ta Miel Joakiñei ez gustatzen izakio ze langitte ari zun!» (PP 96: 356). *☞ lantegi. ☞ berdagitte, bidagitte, itte, ixtorgitte.*

lanketa. Ariketa, eginkizun, langite. Honatx Joanitzarko Miel Barriolak esana: «Joanito zen: Miel Arrantxeroan arreban semea. Oeitamazpi urtetan il zen; gaitze izaten emen zun gizajoak, baño gañekoan artapuske baño ohea zen mutille, ta or bizitzen zen osaban konture, lanketa aundik in gabe» (PP 96: 295). Aliñeko Telesfora Azpirozi jasoa, Joxakin Caballero koinatuaren eritasunaz: «Da esan zion medikuk lanketa aundik ez itteko,

aldapan ez ibiltzeko ta indarreko lanik ez itteko» (Ibidem: 412).

lanpekatu. «Dominado por el trabajo. Se dice del que nunca hace los trabajos a tiempo. *Au bizimodu tristes! Beti lanpekatue bizi bearra!*» (Azp. 67). *☞ bidape.*

lantegi. Zeregin, eginkizun. Begira zer dioen Altzateko Kristobal Olaetxeak: «Egie esan, etzen bate lantegi ona. Len esan dotena: ona izan balitz etzen neretzat izanen» (PP 96: 556). *☞ langitte.*

lantzaka. «Zuhaitz liraiña, gaztea, bere gisa etorritekoa» (Azp. 82). Goizuetan, berri, *zartaka* esaten omen zaio, P. Perurenak adierazi didanez. *☞ zaraka.*

lañeza. Laineza. «Engreimiento» (Azp. 63-4).

● **lañeza eman.** Laineza eman, harrotzeko eta uste hartzeko bidea eman. Honela dio Itziar Sagastibeltzak: «Ozparrungo attuna mei meia omen zen, ta aundiuste puxke zun oitakoa. Ango medikun batek ezautzen omen zun, ta lañeza ematteatik esan omen zion attun orreri: zapela gorrikin de bere morlakin ure ara yoateak gradu izugarrie ematten ziola klinikari, ta bestea dena sinistue!» (PP 96: 176). Arriango Lontxo Lasarteri jasoa: «Bertsotan etzun ideik'e, baño saltsan ai bear izaten zun beti, ta guk ure bear: lañaza ematten giñion: -Benga Fermiñ, bota zak bertsoa!» (Ibidem: 209).

lañeztu. Laineza hartu, harrotu, hanpatu. «Engreirse» (Azp. 81). Honela dio Bordaberriko Joxemanuel Arribillagak: «Barunekin ai izan bear zun asteasuar batek bertsotan, eta pixkenbat laiñezatue asteasuar ori» (PP 96: 182).

lapaitz. Ik. *belar txar.*

lapaxta. «Lapashta. *Elur lapashta* "capa delgada de nieve". *Elur lapashta bat egin du*» (Azp. 63-4). *☞ baltsa.*

lardai. 1. «Camino para el arrastre de leña» (Azp. 63-4). Arizko mendiko toponimoen artean, *Lardaieta* eta *Lardaipea* dituzu, garai ba-

teko egur garraioen lekuko. 2. Egur lorra egiteko, aziendaren eta garraitu beharreko zamaren artean kateaz eransten den haga. *☞ erastaldi, lor, ondoreko.*

M. Olano

Beilekuko *larðae*; bertatik eraisten dituzte oraindik zuhaitz ondoak

M. Olano

trunkoak lorrean eramateko *larðae* Astaitzagan

lardaka. «Revoltijo desordenado» (Azp. 63-4).

●**lardaka in.** Lardaka egin, 'lan bat erdipurdi egin', Tolatxeneko Kandido Azpirotzek adierazi didanez. Honako adibide hau egin dit: «Alorra makotu bear eta, lardaka besteik eztok in!».

lardizki. Ikarari, larriune. «Joxemartin eta Martiuxe Gorritarane yoan dire neska laguntzera eta honontzekoan harrike eman diote. Hure lardizkie!» (Astaitz 94d). Elordin Joan-txo Barriolak honela esan dit: «Nek lardizki latza pasa nula!».

larga. Utzi, laga, modu enfatikoan adierazia. Seguru aski erdarazko *largar* aditzetik hartua. Antza denez kanpotar batek kantatu zuen bertso hau, 1830-40 inguruan: «Adio Gorritaran / da Otsango Erreketa. / Berriz diot adio, / aspertu naiz eta. / Lau urte destierro / batean beteta: / Noizbaitt larga bear nun / orko eurreta!!» (PP 96: 44).

larrabide. Aziendak larrera egiten duen bidea. Honatx zer esaera jaso zuen Damaso Intzakoak Leitzan: «*Larrabide ederra eraman zun. Bere biziko ibillaldia egin zuen*» (Intza 74: 55). Adjektibo baten laguntzaz, inoren bizialdiaren nolakotasuna adierazten du: *etzun larrabide onik izan; a ze larrabidea eraman zun!; eztuu nolanaiko larrabidea eraman gero!*. ☞ *larrera, larratu.*

larramillu, larremillu. Larranbilo, kamamila. «*Larramillu. Manzanilla. Azk., larranbillo*» (Azp. 67). Honatx zer dioen Joan Joxe Al-duntzin «Zito»k, bere aita Angel ziztulariaz: «Goizen diana yoko zien, ta, larramillu biltzera edo, onto biltzera edo, yoane uen» (Sasiziztulari 91). Urbietako Kontxa Labaieni jaso: «Guk ama Gorritzungoa giñun, ta yai atsalde baten larramillu biltzera yoanda, akordatzen naiz nola aittu zetziun Santsonen istorie kontatzen, Kornita aldeko mendigaiñ ortan» (PP). ●**larramillu salda, ure.** Kamamilaren infusioa. P. Perurenak *ure* hobesten du eta *salda* zakarretsi: «Leitzan bada jendea, egunean hiru bider *larramillu salda* hartzen duena. Bai izen za-

karra: larramillu salda! Leitzako *larramillu* izena askoz jatorragoa iruditzen zait, baina, ondotikakako *salda* horrek itsusten du dena. Goizuetako *kamamillua* ez da hain izen berexia, baina, gero *kamamillun ura* esatean, *larramillu salda* esatean baino askoz dotoreago gelditzen da. Bai benpe, nere idurituan. (...) Euskal jatorriko etimologi kontutan hastekotan, Leitzako izena iduritzen zait erosoena: larramillua: larre + millua. Sendabelar ezaguna baitugu *millua* ere, Euskalerrri osoan» (PP 95: 73-4). Joandegiko Miel Zabaletari jaso: «Oaiñ esan dun osaba apez ori, meza emanda onera etortzen zen goizero, Yoandegire. Estamaotik oso delikatue zen, ta larramillun ure artute, ementxe itten zun sutondoan bere alditxo» (PP 96: 366). Benito Astibia “Luxea”k esana, bere osaba Juan Mielen heriotzaz: «Ala, bein eo beste aunditu zen da, yai beten botillero eondu emen zen kontsejun de, illuntzen etxera etorri te, gaizki samar zegoala ta, gure amak larramillu salda eman nai ta, deus ezin arrazi gizonai!» (PP). Tolareko Fermin Elduayeni jaso, Indianabordako Martinen heriotzaz (1950): «Gero atsalden bazkari legea inde etzegoa la ongi te, zerbatte larramillu salda eo artute siesta in zula, ta iñularren ardik ekarri bear zittula» (PP). Juan Garmendia Larrañagak, 1985ean, «buruko miñarentzako» sendabide hau jaso zion Peritzako Simona Zabaletari: «Katillu batera ozpiñe bota eta emen oyal bat busti eta kopeteen jarri, legortu arte. Bear bada gauza bera berriro egin eta era berean larremillu salda artu, dena baraurik obeki» (Garmendia 98-VI: 41). *🌀 pasmo*.

larrañ. Larrain, uzta jotzen zen zelaiunea. *Larrain* deitzen zaio, hain zuzen, Baztarla azpiko mendi-paldari. Bestalde, 2003ko maitzeko hauteskundeetan Larrain izeneko hautagai-zerrenda aurkeztu zen, legeaz kanpoko Batsunaren ordeaz parte hartzeko asmoz, baina hari ere galerazi egin zion Auzitegi Gorenak. Honatx zer dioten Urriztimiltxoko Joxe Zestauk, XIX. mendean Leitzako plazak zeu-

kan itxuraz: «Ordun ez baitzen ba, arrik eta olakoik, plaza dena larrañe emen uen, ta palenkan plazan aitzen emen ittuen» (PP).

Lekunberriko Ramoseneak *larrain* ederra dauka

larratu, larretu. «*Larretu*. Sacar el ganado al pastizal» (Azp. 63-4). Garai batean Arantzazuko fraileak Euskal Herri osoan ibiltzen ziren etxez etxeko eskean; ezaguna da oso Kristobal Arribillaga “Beñes” bertsolariak haietako bati egin zion atekeria: «Fraileak: Ardi bila nabil. “Beñes”ek: Goizean nora larratu dituzu?» (Astaitz 80). Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Ala, goizen larratu nittun ardik Miltxotik gora, ta illuntzen atzea bildu nittunen beatzi ardi falta!» (PP). Benito Astibia “Luxea”ri jaso: «Ardik ara larratzen giñuzen beittik gora» (PP 96: 47). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Ta, eun baten, bordatik ardik mendire larratute, eguerdi aldera lasai eldu emen zen lanera Beñes ori, ta (...) bertsoa bota omen zioan lanen ai zien beste launei» (Ibidem: 164). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Urrengo goizen ba omen die Pas-taingo Joan ardik larratzea, ta gure attun orire bai bordatik ardik ateata» (Ibidem: 285). *🌀 larrabide, larrera*.

larratx. «Poco ordenado para el trabajo» (Azp. 67). Pertsona «utzie» adierazten duela esan dit Elordin Joantxo Barriolak. Kasu honetan ere $n > l$ bilakaera gertatu dela dirudi (*nar-rats > larratx*, alegia), hiztegi honetara bertara jasotako *lebrí* eta *lumero* hitzetan bezala.

larrera. Aziendak larre bazka egiten duen ingurua (hegia, mendia, sakon unea...). Adjektibo baten laguntzaz, larrearen nolakotasuna adierazten du. Añaldeko Bittorio Lizarragak, konparaziora, honela esan dit: «Ardik larrera ona billatzen due palda ortan». Aziendaren *sume* dela eta, honela gogoratzten du Martin Sagastibeltzak: «Goizutako Kaperotik erosi giñozen ardik eta Kornitan eman giñoan larrera eta handik Goizuta yuantzen. Ekarri giñozen eta berriz e zizela harrrapatu giñozen» (Astaitz 02b). *🌀 larrabide.*

larretu. Ik. *larratu*.

larrezize. Larreziza. Udaberriko ziza, perretxi-koa. *🌀 zizelarre.*

larri demonio. Ik. *demonio*.

larrialdi. «Apuro, congoja» (Azp. 63-4).

larru emalle. Larru emaile, puta; diru edo mesede truke larrua ematen duen emakumea. Honatx Benito Astibia “Luxea”ri jasoa: «Or izaten zen atso larru emalle bat, Ines izena zuna ta, arekin aixkide izaten zela edo» (PP). *🌀 gonagorri, lepatxuri, zapatagorri.*

larrugorritu. «Larrugorritu. Desnudar. Desnudar» (Azp. 63-4). Aurreko hori baino askoz ugariago esaten da, ordea, *larrugorri yarri* edo *larugorriten yarri*: «Andrea larrugorritan yarri eta katuarekin armarioan sartu zuen. Eta badakizue katue toki itxin buztana arrotute futakoka zeinen gaistoa yartzen den» (Astaitz 99a).

larrutu. «1. Despelletar (sic). 2. Arañar» (Azp. 67).

lasa. 1. «Flojo» (Azp. 67). *Estu*-ren kontrakoa alegia. Begira zer dioen Tolatxeneko Fermin Azpirotzek: «Joxeri, aguazillen traje berrie bere etiketa ta guzi in zioanen, lasa lasa gelditzen zetzioan ba, ta Ontsaloneko Joxemari Zinkok, ala esaten zien: arrebari neurrik artute in izaan zioala trajea» (PP 93: 37 eta Sasziztulari 89). Errezumako Miel Ramon Zabaleteri jasoa: «Ala, abarka aundi betzuket yantzi omen zittun [Martin ttikik], lasa la-

sak, eta jentillengana yoanda, esan omen zioan, artapillen gaiñetik saltoka ibilli bear zuela» (PP 96: 500). 2. «Templado (tiempo atmosférico)» (Azp. 67). 3. «Tranquilo. *Gizon lasa*» (Azp. 67). Iñigo Ibarrek honela dakar: «Lasa: Kezkarik gabekoa (Ze lasa den gizon hori, ez naiz harritzen gizona eottea)» (I. Ibarra: 131). ● **lasa eon.** Lasai egon. Honako hau Aresoko Pilar Arraiagok esan zidan: «An bordan azpin baneon beien kontun lasa-lasa ta, armonie aundie aitzen nun!» (Olano 98: 314). Astaitzagako Mikela Labaienek dioenez, arbi haziaren bila zetorrenari lapaitz hazia ematen zion Urbietako Miel Joxepe: «Eotteko eotteko lasa, —esan omen zion Miel Joxepe orrek—, lendabiziko urten bera itten zittula zañek, beño urrenekoan ayertuko zela bai sobrare gora!» (PP 96: 80).

lasatu. 1. «Aflojar. Aflojarse una atadura o cualquier otra cosa que debiera estar sujeta e inmóvil» (Azp. 67). Bazkari pisu baten ondoko esaldia izaten da: *Galtzak lasatu bear dittot*. Honatx Altzateko Maria Olaetxeari jasoa, “Txanbolin” izeneko hiltzailearen kasuaz (1915): «Goardazibiliek lotu zuenen, nonbatt estu samar yarriko burnik, eta pixkoat lasatzeko esan zioan, erortzera zila ta, ta mareoa inde, kordoik gabe geldittu zen» (PP). 2. «Ceder el frío atmosférico, templar. *Egualdie lasatu du*» (Azp. 67). *🌀 beraztu, mende baldu.*

lastabal. Lastoz egindako lotu ttikia; askotan lastargitarako erabiltzen zen. «Bordaberrian (sic) arta zuritzaileak ziren. Mutil batzuk behorak mendian bildu eta ekarri zituzten Bordaberri ingurura. Lastabalak isatsetik erantsi eta su eman zioten arta zuritzaileak ateratzeko garaiean» (Astaitz 94a). Honela dio Benito Erasok: «Ortan geldittu die ta, ze in do Inaziobarun orrek? aurretik yoanda lastabal bat artute bera yarri Katillutxoko leize zulo artan» (PP 96: 350). «Su emandako garilastozko lastabalari deitzen zitziaon lastargie» (Astaitz 01c). *🌀 lastargi, lastozuzi.*

lastaire. Lastaira; lastoz edo arto txurikinez egindako etzaleku edo koltxoia. Honatx Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa:

«Eztakitt zergatik, erriko mutill betzük Miltxoko guziri gerra denboran izengottik yarri zizkioan: atte Josemariri “Belea”, ama Mike-lari “Lastaire”, Felixeri “Putzebero”, ta Mariari “Quién como yo?”» (PP 96: 45). Aresoko Migel Barandarain “Olaetxeta”k esana: «Kamioan ikusi emen tzittun beatzi laun nola joan tzien, da bueltan etorri de bai da, sue eman emen tzioen, lendabiziko koartoa; lastaiek ordun baitzien denbo’aten, txuikiñekin lastai oitakoak» (Olano 98: 309). *☞ kamañe, koltxobe.*

lastameta. Ik. *meta*.

lastargi. «*Lastargi (lastoargi)*. Antorcha de manojo de paja de trigo» (Azp. 63-4). Ereiten zen azkeneko urteetan (gerraondoan), garia *lizte* eta lastargi egiteko erabiltzen zen, ogirin egiteko bainoago; izan ere, oraindik ez baitzegoen hura ordezkatzuko zuen gai sintetikorik. Lastargiari eratzun gisako *lokure* bat paratzen zitzaion, piskanaka goitik behera irritu behar zena, sua itzaltzerik nahi ez bazen. Aitzitik, lastargia mantoago erre nahi bazen, beso betean jiratuz bueltaka erabiltzen omen zen. Honatx Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana, aitona Miel Joakinez: «Goizeko lauterdik alden yeiki, ikulluko azindai artalasto pixarren batzuk bota, ta argimezara illunbetan, bere lastargie eskun artute» (PP 96: 96). Benito Erasoren lekukotasuna: «Kanpoan iñ omen ditto olako keiñu batzuk, ta berrize leize zuloan sartu. Andik belaxe, berrize kanpora aterata lastargikin alako keiñu batzuk inde, berrize barrena!» (Ibidem: 350). «Su emandako garilastozko lastabalari deitzen zitzaion lastargie. (...) Lastargie bi lokurekin estu estu egin eta denbora asko iraunarazten zioten» (Astaitz 01c). *☞ eskuargi, kinkargi. ☞ lastabal, lastozuzi.*

laster, lasterkari... Ik. *laxter*.

lastozuzi. «La punta negra que queda después de apagada la antorcha del manojo de paja» (Azp. 63-4). *☞ lastabal, lastargi. ☞ illaki.*

lata. Egurrezko xafra babesgarria, ohol zapalez egina, hurrenez hurren kapirioen eta teila-

tuaren artean paratzen dena. Honela dio Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk: «Gure ama gaxoa, lan asko iñe zen. Gazpillotxiki oso etxe xarra zen, tellatuko latare dena usteldue zun» (PP 96: 532).

M. Olano

Pastaingo bordaren *lata* ustela agerian dago

latesi. *Lata* izeneko ohol zapalez egindako hesia. «Etxekoek ikustea ez zuen nahi eta alorgoieneko latesiz kanpoko pagopean erretzen zuen berak egindako zigarroa» (Astaitz 99a). Goizuetan *zutesi* esaten omen zaio, P. Perurenak adierazi didanez.

latz. Laratz. Lurreko suan, tximinitik behera azaltzen den kate handia; eltzeak su ganean zintzilakatzeko paratua, kedarrez guztiz belztua egoten da. *Etxe guzitan latza beltza*, izaten da kontsolamenduzko esaera. «Latzetik zintzilik zeon danborea gaztañek erretzen» (Mikela 96).

lauankan. Lauhankan, lau oinean. «A cuatro patas. A galope» (Azp. 63-4). Honela dio Joantzarko Esperantza Zabaletak: «Gonbertsazio orretan zeudela, espentsatik atera lau ankan da atten atzekaldetik pasa ta ospa etxera semek!» (PP 96: 433). Joxerramon Perurena “Alfaro”k esana: «Paulinaren belatsoan behiko atakan sartu nintzen, lauhankan io nintzen belatsoa gora eta goiko atakan atera eta sasi kontran elorrik eta antximeloak eta denak bazterrera utzi eta aurrera» (Astaitz 97a). *☞ laugain.*

lauañen. Ik. *laugain*.

laugain. «Galope» (Azp. 63-4). ● **laugañen ibili.** Laugainean edo laukoan ibili, galopean. «Behorrak tximista baino azkarrago laugainean sua atzetik zutela eta arta zuritzaileak uste zuten beste mundukoak zirela eta berriz Bordaberrira itzuli ziren» (Astaitz 94a). «Oxemiel eltzaborra yotzen ari da. Laugañen alde egin dute [behorrek] alorpean barrena» (Astaitz 94d). ☞ *lauan-kan*.

M. Olano

abelgorriak *laugañen* pestetako entzierroan

laumaiko, laumeiko. Ik. *mai*.

launbeta, lanbeta. Larunbata, astearen seigarren eguna. Honela dio Boxekan Joxepa Rekondok: «Gaztetan, lanbeta gau guzietan abarka yosten pasatzen omen zun gure attek. Denbora baten larruzko abarka kuratut ibiltzen baitzien ba» (PP 96: 139). Sorobarrengo Mikela Sagastibeltzari jaso: «Amuna berriz, Frankokin baten ille da. Franko launbetakin, ta gure amuna urren-go astelenakin» (Ibidem: 181). Aizpeko Engrazia Burladaren lekukotasuna: «Aste guzireko lanera yoaten emen zen Etxeberriko nausie, ta gure ama ume ttikikin ateratzen emen zen estazioko bidera launbetetan» (Ibidem: 229). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Attunak laroitalau urte zittula ezkondu giñen gu, Samiel eunen, launbeta zen, ta urren-go eunen Uitziko pestak» (Ibidem: 285). Bordaberriko Joxemanuel Arribilagari jaso: «Emengo lineako autubusari "Aisoarra" esaten giñion, txoferra ere

angoa baitzun. Baño, Patxikuna ere ibiltzen zen; bik izaten zien lanbetetan da ola» (Ibidem: 357). Ikus baita ere: (PP 96: 555).

lauso. 1. «Temor, miedo» (Azp. 63-4). 2. Azpirotzek berak ziurrenik Lesakan ikasi zuen beste honako hau: «*Lauso*. Salvaje sin domar: *behi lausua*» (Azp. 81). 3. P. Perurenak adierazi didanez, «jendearterako izutia» den kristauaz ere, hala berean esaten omen da: *pertsona lausoa*. 4. «Urbitatik gorako denak badue lauso diferentea»: hori esaten omen zuen Artxikoneko amonak, Maria Jesus Gogortzak kontatu didanez. *Lauso* horrekin 'bereizgarria, ezaugarria, aitzakia' adierazi nahi omen zuen; alegia, baserri adina burubide eta izakera izaten zela Gorriztaran auzoan. Beharbada horrekin edo goiko aurreneko adiera harekin lotu beharko litzateke Iñigo Ibarrek dakarren hau: «*Lausoa*: Iduituak (Ze lausoak dauzkezon gizona!)» (I. Ibarra 99: 131).

lausotu. Izuaz itsutu, guztiz larritu; aziendaz esaten da batik bat. «Beorak subea ekusi'te lausotu in de», esan dit Juan Mari Barriola "Hilariona" k. Honatx Joandegiko Miel Zabaletari jaso, 1892an etxea erre zenekoaz: «Etxea erre zenean, [atten] anai arrebak eta neskamea, Errutizko bordako Joanita bizi emen zien, da emakumek ordureko ekulluko azindak libratuxek emen zittuen, baño, bei bet sukin dena lausotue ordureko ta eziñ libratuz utzi emen zuen, da Errekaldeneko Joakiñek libratu emen zun etorritte» (PP).

lautik bat, bi, iru... Gaur egungo *ehune*koaren orde, *laua* erabili izan da osotasuna irudikatze, eta *bia* edo *hirua* osotasun horren, hurrenez hurren, erdia edo hiru laurdenak adierazteko. Honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Andrekin aserre ibiltzen zen askotan. Yakiñe, etxene martxa txarra ta, bakizo, ure nola ibiltzen zen, lautik iruten etxetik falta ta...» (PP 96: 163). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Ordun etxe au libre eokio, abandonatu samarra edo, errittik erabiltzen omen zittuen

lurrak eta, lautik irutan ez allatzen, da gure attun ori ezkontute emen yarri omen zen» (Ibidem: 494). Goikobordako Benardino Ayerdiri jaso, argindarraren eskasiak gogoratuz: «Ala, beti deskontentu ibiltzen giñen. Igoal goale pagatu bear, ta lautik irutan argik ez!» (PP).

lauzkatu. Ik. *itxoka*.

lauzoi. Ik. *zoi*.

laxter. Laster. ‘Arrosnabarrak’ izeneko kantu zaharretan, ‘estuusun, larriune’ esan nahi dizu: «Maritxuren laxterra: / Joxe neria non zera?» (PP 96: 18). ● **laxterrari eman.** Laster-rari ekin, korrika hasi. Honela dio Benito Astibia “Luxea”k: «Libratu zuenen, biñipin, eman lasterrari tte, yoan omen zen da, biden Beiñes arrapatu!» (PP 96: 59).

laxterbide. Ik. *bidelaxter*.

laxterka, laixterka. Lasterka, korrika. Leitzan, Areson bezala, ez da Gipuzkoa aldeko *korrika* aditzen, *laixterka* edo *laxterka* baizik. Honela dio Joan Rekondo “Sasa”k: «Goizen goiz yekitte yoaten giñen Errezumen gora Huitziko gañe hartu eta goittik behera laxterka kamiora eta kamioz-kamio Irurtzune» (Astaitz 86). «Zenbat laisterka apustu yokatu ziñozen, Bixente?» (Astaitz 93a). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari jaso: «Elurre asi do ta beorrak biltzea yoan beat laxterka Kornita aldera» (PP 96: 58).

laxterkari. Lasterkari, korrikalari. Martin Larrazek dioenez, «Batiste Sukuntza» izan zen Joxemari “amerikanoa”ren palazioa eraiki zuten harginen buru, «Miel Sukuntza lasterkarin da orin atte zena» (PP 96: 237).

laxtertxiki. Laster txiki. Presaka edo larri doanaren pauso bizia. «Batzuk bi dandak yota laister han ziren elizatarian eta beste batzuk danda bakarra yota Añaldeko aldapan gora laistertxikian» (Astaitz 98b).

leakume. Ukuiluko atea izaten duen leihoa-ri edo lehiatilari esaten diote batzuek, eta *atalgain*-ari besteek. Azpirotzek «contraventana interior» itzuli zuen (Azp. 63-4).

«Joan Migel behiak yezten ari zela erauntsia etorri zen eta ekulluko ate leakumera atera zen ikustera. Tximista sartu, buruan ile palda erre eta apezaren koroa bezalako soildua egin zion. Horrengatik deitzen zioten “Apexa”» (Astaitz 93c). Astaitzagako Mikela Labaienen lekukotasuna: «Larri yoan omen zela gizona, atea irikitzeko betarik gabe, leakumetik aterata!» (PP 96: 79). Pastaingo Joan Barriolari jasoak dira hurrengo biak: «Yoantzen ikustera eta Frantzire saldu zituzten behorrak ekulluko ateleakumetik buruk sartute zeuden» (Astaitz 02b). «Yoan omen die gora ta, erreparoa yarri omen die ta, alako baten gizakie eku-si eskalleak bera zila! (...) Bere burue eskalleak bera ekullure bota omen zun de, leakumetik aterata martxa!» (PP 93: 24). *atalgain, leiatill*.

Iberoko Xabina ate *leakumean*, Joanita eta Nati Irurtiarekin solasean

M. Olano

leatera. Azpirotzek itzulpenik eman gabe jaso zuen (Azp. 63-4). Litekeena da *leiatil*-en aldaera bat izatea. Elordin Joantxo Barriolak, ordea, ganbarako “claraboya” dela esan dit.

leatil. Leihatila. «*Leatill*. Ventanuca en las contraventanas» (Azp. 63-4). Garai batean bor-da eta baserrietako leihoetan ez zen kristalik erabiltzen. *Leiatil* izeneko leihozulo ttiki bat izaten zen, airea nahi erara igarotzen uz-

ten zuena. Gaur egun apenas gelditzen den bat edo bat, oso zahartutako baserri edo bordetako ganbaretan. *leakume*.

M. Olano

Aspainbordako leatille

M. Olano

leatille Aresoko Azinzineko bordan

lebri, nebri. «*Lebri*. Medida» (Azp. 63-4). Pilar Arraiago aresoarrak *neubri* esan dit. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari, berriz, honako hau jaso diot: «Arrasakin pasa eta ori izaten zen lebrie». Honatx Tuteneko Miel Zabaletak esana, aita Praxku zenaz: «Gure atte zena, bi urte zittula, erabat buruko miñek eotten emen zen karrazike. Ta attuna zenak eta promes iñ. Santangrazire eraman bear zuela. Attunak bizkarren artute eraman emen do, ta burun nebrin argizarie moztute utzi emen due an piztute, ta settun pasatu mutikoai buruko miñe» (PP). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Etorri zetzion settun Lola Baleztena, ta lebrik artu zezkion metroakin» (PP 96: 166). Astaitzagako Batiste Zabaletak esana: «Atte ta bik yoan emen ittuen Goizutako zapateron batengana, zapatak itteko nebrik artzea; ordun bortzaiek itten zetien azpin iltzekin da» (Ibidem: 461). ●**neurrik artu.** Neurriak hartu; zentzu metaforikoan, lehiatu, borrokatu. Honela dio Mikoneko Joanjoxe Kanflankak: «Bizkorra? Neurrik artzen asten bada, ikusiko iñeu zein den bizkorrena!» (PP 96: 398). *ultzi yo*.

Udal artxiboa

bost litro, bi litro, litrobete eta litro erdiko *lebrik*

lebrittu, nebrittu. «*Lebrittu*. Medir» (Azp. 63-4). Begira Lesakolorretako Joxemiel Arregiren lekukotasun honi: «Barun ikazkillea baitzen, mutill sallekkin basoan aitzen zena; ta Beñesek lote koxkorren bat izan bear zun

saltzeko. Ure nebritzen aittute Arakindeira etorrik emen zien» (PP 96: 181). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso: «-Beno, igoal dio, Aita Santun maye nebritzera etorri ga, ta zeorrek nebri zazo. / Ala, Don Juan orrek, poltsetik lizta beltz bat atera ta, Aita Santun serbitzari orrei eman omen zion maye neurtzeko, zenbat luze eta zenbat zabal zuen. Sartu de, nebrittu do maye luzen, ta: lizten arrasto beltza an geldittu!» (Ibidem: 499).

legea egin. 1. «Imitar gestos, maneras de andar, hablar, cantar» (Azp. 81). Urteak lehenago Azpirotzek berak *lege* jaso zuen: «Imitación. *Legea ein*, imitar gestos, muecas, tono de voz» (Azp. 67). *izmotelkalari*. 2. Zerbait egiteko keinu edo imintzio egin. Honela jaso diot Elordin Joantxo Barriolari: «Aulkitik goratu lege in tzien». Begira zer dioen Astaitzek: «Miel Joakin bere lagunekin jolasean ari zela neska bat etorri zen. Miel Joakinek “ogrrrr” (...) egin eta gonapetik eskua sartzeko legea egin zion» (Astaitz 81).

leitu. Leitu, irakurri. Honatx zer dioen Bernabe Lasartek, Tolatxeneko Joxemari Azpirotz zenaz: «Errextasun izugarrie zun, musike leitzeko bezalaxe yotzekore!» (Sasiziztulari 90). «Egunero periodikoa lehitzen duen Oxemari apezkondoa atertu gabe aritu zen gerrako berriak kontatzen» (Astaitz 94d). Martin Larrazek esana: «Gero gañea, yende askok etzun yakitten nori ematten zion botoa: leitzen da deus etzekien da, da engañatu itten baitzittuen» (PP 96: 254). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso: «Nik bertso paperak, asko ikasten nittun. Lendabizi leitzen ikasie ni izaten naiz etxe ontan. (...) Leitzen ikasi nun polleki, eskribitzen'e bai pixkoat» (Ibidem: 495). «Tolareko Kataliñek ekusi zuen Olaberriko Axintzio Aisoko Sute-giko atarin periodikoa leitzen. / Kataliñek. -Leitzen, Axintzio? / Axintxiok. -Ez, Aison» (Astaitz 01c). Ikus baita ere: (PP 96: 319, 440). *irakurrittu*.

Leitze. Leitza. Lehenengo aipamen idatzietan Aresorekin batera azaltzen da: «Leitza et Aresso» (1192) eta «Leyçarasso» (1268) (Belas-

ko 96: 270). Jakina da herri biek historian luze egin zutela elkarrekin, XVIII. mendean banandu ziren arte. Baina bertako eta inguruko herriarrek -Goizueta aldekoek izan ezik- *Leitze* esaten diote aspalditik. XIX. mendeko itzulpen bat duzu (Asteteren dotrina), *Leitze* aldaera idatzia ageri den aurreneko dokumentua: «Atte Asteren (sic) dotriñe / Euscaraz Leitcerako paratue» (Pagola-II 95: 575). Bada pentsatzen duenik, hain zuzen, herriaren izen ofizialak *Leitze* izan beharko lukeela. Esan bezala, ahozko tradizioan *Leitze* nagusitzen da guztiz; honatx Isidro Sukuntzak kantatzen zuen “epistola” xelebrea: «Lezie epistola apez txiki / gezurre franko ta egie gutxi: / Areso seta errie / Leitze erri aundie, / Ezkurra hidalgo, / Eratsun liti, / Saldias azaite-
ra, / Zubita ta Elgorri / sorgiñ erriak. / Labayen erri aundie / Pixkoat aurreaxe Etxalar / Oronotz galtzamotz / Donamari ipurtzuri / Aleluie!» (PP 96: 595).

lekabiur. Ik. *biur*.

lekutu. Traba edo enbarazu egiten duen zernahi gauza lekuz aldatu, mugitu, aienatu. Honela jaso diot Astaitzagako Kontxa Labaieni: «Iñalak itten nittun, beiek ez bera yesten, beti trenbiden tunela sartu nai —bero zegoan nonbatte—, ta trena tunela sartu baño len nik berriz lekutu in nai». Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esana: «Berrize asten emen zien, pixkoat disimolatu, zopote ure lekutzen, beño, ekuttu ordureko, berrize: -Utzi ori! Ez ekuttu ori!- esaten omen zioan» (PP 96: 87). Landabordako Felizitas Zabaletari jaso: «Ardin kontun trenbiden kontran an negoan da, derrepente makine utse etorkio, ta ardik trenbidetik lekutzen asi tte, yuxtutik libratue izaten naiz ni» (Ibidem: 455). Errezumako Miel Ramon Zabale-tak esana: «Biamonen, belaunetañoeko elurre zegoan. Mendi altu ikaragarrie baitzen ure. Gero, lañoak lekutu zittunen, beste aldetik infanteriko kolumna bat sartu zen gure pare paren beste aldetik» (Ibidem: 497). *aienatu*.

lengusutxiki. Lehengusuen seme-alabak elkarren *lengusutxiki* dira. Honela dio Dendari-

neko Isidro Sagastibeltzak: «Nire askotan yoaten nitzen yostetan ibiltzera nere lengusutxikikin» (PP 96: 470). *☞ biarregusu, iztarlengusu.*

lepabizartzu. Lepaldean bizar duenari esaten zaio. Honako hau Pontxito Irurtiak P. Perurenari idatzia da, *zuritu* aditzaren argibideetan: «Leitzan izengoitiz “Bizarres” esaten dioten gipuzkoano lepabizartzu batek hala esaten du, musean ari dela, azkenean kartak erakusteko aginduz: “Ea zuritu!”» (PP 98b: 212).

lepaka. Mendi-lepo ttikia. Jose Luis Huarte “Kazo”k gustoko hitza du, eta askotan aditu diot: «Bidateko lepaka; Axusteko lepaka; an badok lepaka’at...». Honatx Indianabordako Joxe Sagastibeltza “goarda”k esana, Illarre-giko gurutzeaz: «Ori Illarre-giko egiko arkaitze luzea dok, eta aren erditsuparen edo ola uen gurutzea, lepaka bat badik ark, eta antxe ekusi nien gurutze axal axal bat» (PP).

lepatkatu. «Formarse una especie de cuello a la “meta” de hierba, helecho. Tiene lugar cuando la parte superior del montón queda sujeta al palo vertical, y el resto baja por la humedad y el tiempo» (Azp. 67).

lepatxiki. Lepondo, lepoaren atzealdea. Honatx Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa, Leitzalarrean hildako Xixilio Mujika ibartarraren heriotzaz (1932): «Esan zuen arrin baten irixtatu zela, ta erortzekoan lepozurren edo lepatxikin artu zula kolpea» (PP). *☞ lepozamar, lepozur.*

lepatxuri. 1. Udoaren familiako ugaztun haragijalea: “fuina, garduña” (*Martes foina*). *☞ azkanarro, iabera, udo. 2.* Zentzu metaforikoan, ordea, ‘emagalduta, puta’ esan nahi dizu. **●lepatxurita yoa.** Putatara joan. *Hiztegi erotikoa*-ren egile Ramon Etxezarretari aditu nion behin, Leitzako zenbait zelebrek *Osasuna* ekustera esaten zutela ‘putatara zihoazela’ ez esateagatik. Horrek baino esaera jatorragoa dirudi, ordea, beste honek: *Andregaiek despeide emanda, lepatxurita yoa bearko’k etsietsin!* *☞ gonagorri, larru emalle, zapatargorri.*

lepatxurie ehizasurrean

M. M. Elósegui

lepaurdin. «*Lepaurdiñe*. Lepaustela (Atso demonio lepaurdiñe)» (I. Ibarra 99: 132). *Illeurdin* eta *mutxurdin* bezala osatua; kasu honetan *uridin* horrek ‘zikina’, ‘zolda’, ‘tortike’ adierazten du.

lepazaki. Pertsona gizenaren lepalde guria, batik bat okoz-azpi edo “papada” delakoa; Marianjela Lasarte Gazpillokoak egin dit argibidea. «Luis huxe gizon ederra dau, sendo-sendo. Hori lepozakie dauke» (Astaitz 04). *☞ bernazaki, buruntzaki, tripazaki.*

lepazaku. «Saco que se coloca entre el cuello y el hombro para no lastimarlos con el objeto que se lleva en ellos» (Azp. 63-4). Hirugarren karlistadaren garaian Teresa “Zaku” izeneko emakumea bizi izan zen, karlisten aldeko bertsoak kantatzen zituen; beste askok bezala arropa errekan garbitzen omen zuen, eta “Zaku” izengoitia, antza denez, arropa eramateko zerabilen lepozakuaengatik jasoko zuen. Ikus Dolores Baleztena, “Saski Naski de Leiza”, *Temas de cultura popular*, 272. zkia., 7. orr. *☞ buruzaku, pulpazaku.*

lepozamar. Lepondo, lepoaren atzealdea. Arriango Lontxo Lasartek kontatu didanez, behin batean Teresa “Zaku”k pixontzia leihotik behera hustu eta kaleko norbait busti zuen. Kaleko horrek orduan haserre: «lepozamarra earki samar erre zaidek!». *☞ lepatxiki.*

lepazur. Garondo hezurrari nahiz bizkarrezurraren azken konkorrari esaten zaio. Be-

gira zer dioen Dendarineko Isidro Sagastibeltzak, Leitzalarrean hildako Xixilio Mujika ibarratarren heriotzaz (1932): «Esan zuen arrin baten irixtatu zela, ta erortzekoan lepazurren edo lepatxikin artu zula kolpea» (PP). Joantzarko Miel Barriolari jasoa, Astarlako Joxemartin Alduntzinen heriotzaz (1943): «Ta borda mendin kontra iñe izan, da gañekaldetik ezkanda zun, tellatue baño beraxego, ta ez allatzen da, eskallea patu due ezkandatik tellatue (...), ta bordan kontra yoan goittik bera, ta an autsi zun lepazurre, baño muñe osoan geldittu, ta orreatik bizik atea zen, baño gero bizkarren artute, batea ta bestea balantzaka deabillela, muñe partittu zetzionon akabo gizona!» (PP 96: 435, 13. oh.). *lepatxiki*.

lepotik gora nazkatu. Arrunt nazkatu, txoil gogaitu. Honela dio Mikoneko Joanjoxe Kanflanak: «Ixo e! Nei ez aipatu astiasuarrik e! Lepotik gora nazkatute nao ni astiasuarrekin de!» (PP 96: 390).

ler. Leher. Begira zer aukera ematen dituen, adberbio gisa erabilia: «*Ler*. Mucho. *Ler* ibilli naiz» (Azp. 63-4). «Bordako txabolan prestatu eta leher yan giñien eta gaiñea kartolak bete eta asto gaxoak nahiko lanak bazetien zama hure etxera ekartzen» (Astaitz 89). «Motiko kozkorrak berdontzabart gabeko eskolatik atera eta gaztain erre yatea egin zuten etxean egindako pitarra leher edanez» (Astaitz 94d). «Goizeko hamarretan ailegatu ziren honera eta eguerdiko ordubatan elurra leher eraso zion» (Astaitz 94b).

ler egin. Leher egin. «Cansarse. Agotarse de cansancio» (Azp. 63-4). **ler iñazi.** Leher eginarazi, guztiz nekarazi. Honela dio Pastaingo Miel Barriolak: «Ala, eman omen dio erreminta gallego orreri tte, asi omen da lannen ta, lenbiziko asten eur beten mutille, len ai zienai ler iñazi omen zioan!!» (PP 96: 383).

lera. «El antecesor del “gurdi” fue la “LERA”. “Lera” era el mismo carro pero sin ruedas. (...) Eran una especie de trineos que se arras-

traban tirados por uno o dos bueyes. En algunos caseríos, para atravesar las “piezas” de hierba, se usaban hasta hace bien poco tiempo estos primitivos carros» (Fagoaga 74: 433). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana, Kristobal Arribillaga “Beiñes” bertsolariaz: «Gurdik etzun, lera txar bat. Leran artu belarra, ta etxera baño len erdie galtzen zun» (PP 96: 152).

lergarri. Lehergarri. 1. «Agotador. *Lan lergarria*» (Azp. 63-4). 2. «Extraordinariamente divertido por lo alegre, chistoso» (Azp. 67).

leun. Adjektibo gisa hainbat adiera hartzen ahal ditu: 1. Alfer, lanerako beratx. 2. Pertsona faltsoa. «Gizon leune da oi», esan dit Artzikoneko Maria Jesus Gogortzak. *leuri*. 3. Goxo, atsegin, maitagarri. Honela dio Gorriteneko Miel Luis Zestauk: «Denda eukitzen emen zien, ta Labaka aundi ari okondoño juxu juxtun allatzen emen zetzioan andrea. Baño, bi alaba earrak emen zetien, leun leunek» (PP 96: 324).

leundu. 1. Zuraren laztasunak berdindu: «Etxeko solairuk egiteko oholak bi anaien arten ebaki zituzten. Tronkoak leundu, zuharie eman, zatagikin zerratokin yarri eta zerraz ebaki» (Astaitz 94d). «Lehenago zurak mendian leundu eta zerratzen ziren» (Astaitz 97b). 2. Zerua lainotu, hodeiz hodei berdindu: *Leuntzen ai do, ta eztakit elurre ekarriko ez ote dun!* Txartikoneko Pello Astibiaik adierazi didanez, trumoi hodei mordoiloak desegiten direnean esaten da *leundu* duela. *gandutu*.

libertsio. Dibertsio, dibertimendu. Astaitzagako Kontxa Labaienek «yaieko libertsioa» aipatu dit. Honatx Gorritineko Miel Luis Zestauk esana: «Martin ori pikaro samarra omen zen, libertsioan da, mutur yoka ta, ola ibiltzea asko gustatzen zetziona» (PP 96: 483).

libratu. Kaka egin. Honela dio Tolareko Martin Labayenek: «Gure ama zenak esaten zun San Juan bezperan ill zela attuna, ta esaten emen

zula: “au mixerie: bizi guzin yan eskasin de, oaiñ yateko pixkoat asi zaunen, libratu eziñik ill bear!”» (PP 96: 407). *inbearrak, inkari*.

librutoki. Liburutoki; animalia hausnarkarietan liseribidearen ataletako bat da: urdailera iritsi baino lehen, *librutoki*-tik igarotzen da bazka. Honela dio Mikoneko Joanjoxe Kanflankak: «Joxe Fermiñ Lizarraga zenak asten txekor bat iltzen zien, ta tripa garbitze alde-
ra Mariari ematten zeioan librutokie, estamokoa, ta olakoak» (PP 96: 389). *estamo*.

like. Lika. Batik bat eskuetan sumatzen den sentsazio itsaskorra, gozoki bat erabiltzeak uzten duena, esaterako. *Lixuaz* ariki, honela esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Eukitzen dozo zuk olaxe eskukin lixuen ur ure, eta leja bezala like-like gelditzen zazo».

limeta. «Botella» (Azp. 63-4). Erdaratik hartutako mailegu zaharra da; honela dio Maria Molinerrek: «Botella de vientre ancho y corto y cuello largo» (Moliner 86). Askori egin diet *limeta* hitzaren galde, baina ez dut haren berririk lortu.

limiskatu, limistatu. Ik. *limizkatu*.

limiste. «Acción de lamer. *Katun limiste*» (Azp. 67).

limizkatu, limiskatu, limistatu. Miazkatu, milikatu. «*Limiskatu*. Lamer» (Azp. 67). Iñigo Ibarrek *limistatu* dakar: «Miazkatu (Behiek arpegie limistatu dit mingañekin» (I. Ibarra 99: 132). Begira Benito Astibia “Luxea”ren lekukotasun honi: «Bei ori oso matte giñun guk. Umek giñen gu ordun de, ikullure yo-
anda, etzanda zegoanen besoan gañen eseritte yarri tte, gu limizkatzen asten zen settun!!» (PP 96: 420).

liñai. Harilkatzekoan, linu-hariari eusteko tresna; zurezko ziri luze bat da, burualdean harria biltzeko lau bat ziritxo izaten dituena. Tolatxenean *liñale* esan didate. «Etxe askotan ikus zitezkeen liñozko harie egiteko tresnak: liñarrie, kabik, garbak, azkorra, txarrantxe, subatsa, ardatza, liñaye eta alkaye» (Astaitz

94d). Honatx Joantzarko Esperantza Zabale-
tari jasoa: «Akordatzen naiz arreo nola eram-
an zun Pastañe, emakumek denak buru-
kotea patute saski zabal banatan ontzik zit-
tuela yoan zien gurdin atzetik. Pertiken au-
rreko muturren berriz liñaie patu zioan txin-
txarrikin» (PP 96: 288). *alkai*.

liñale. Ik. *liñai*.

liñaputzu, liñeputzu, liñuputzu. Liho putzu. «*Liñaputzu*. Pozo en que remoja el lino» (Azp. 63-4). Garai batean baserri gehienetan izaten omen zen *liñaputzu*-ren bat. Astaitz-
gakoa, konparaziora, etxe azpiko errekon-
doan zegoen, eta Leitzalarrerako kamioa zabal-
tzerakoan urratu omen zuten. «Liñaputzuak
nonahi ziren. Hauek ziren garai hartako pis-
tzinak. Baina ez bikinie yantzi, busti aldi bat
hartu, krema eman eta brontzeatzeko» (As-
taitz 94d). Usadio haren omenez, 2000. urte-
aren inguruan *Liñuputzu* izeneko elkarte-
a sortu zen Leitzan, ehoziriak, puntua eta an-
tzeko eskulanak egitera biltzen den emaku-
me-talde batek osatua. Lihoaren lantzeari
gerra aurrean utzi zitzaion; honela gogora-
tzen du Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Iru
liñeputzu bazien Gorritinen, errikoak’e as-
ko yoaten zien ara liñoa ittea; altugoa izan
da, fiñegoa itten zen an; beian aundigoa ba-
ño bastogoa. Terrenoa eskatzen zuen da, ga-
rie bezelaxe itten zuen liñoa, ta gero bazien
iru liñuputzu, ta ak urez beteta patute, ara
bota liñue ta gañetik arrikin zamatute, an
uasitzen zuen, da gero ateata lurre kendute
moztu gabe eamatten zuen» (PP 96: 334).

liñarri. Liho harri; lihogitean, lihoa jotzeko az-
pian paratzen zen harri zapala. «Etxe asko-
tan ikus zitezkeen liñozko harie egiteko tres-
nak: liñarrie, kabik, garbak, azkorra, txar-
rantxe, subatsa, ardatza, liñaye eta alkaye»
(Astaitz 94d). Errutizko Lontxa Olanok azal-
duko dizu, zehazki, zertan erabiltzen zen
harri hura: «Gero, [liñazala] sekatzten zenen,
itten zien maxo batzuk, eta arri zabal baten
gañen yarritte, maillu batekin danba! danba!
yoaz, maxoak txikittu itten zien pixkoat»
(PP 96: 20-21). *lixuarri, txurrutarri*.

liñazal. Lihoaren azala, lihozko haria sortzeko materiala ematen duena. Honela dio Errutizko Lontxa Olanok: «Gero, [liñoa] leortzen zenen, azie kendu berrizko, ta eamatten zen liñaputzure. An eukitzen zen denbora luzen, liñazala usteldu arte» (PP 96: 20).

liñazi. Linazi, lihoaren hazia, gazteleraz “lina-za” esaten zaiona. Kataplasma sendagarriak eta olio usaitzu bat egiten ziren berarekin. Garai batean, ordea, horietaz gainera, bazuen funtzio esoterikoagoren bat. Honatx, Errezumako Miel Ramon Zabaletaren hitzetan, XVIII. mendean Aranon hildako abadearen gorputza konjuratu zutenekoa: «Apeza xarra emen zen bat, ta bestea gaztea, ta, konjuriotan yarri omen die bik, ta abittu ori kendu bear gizonari, ta mutillek ikarari gorrin! Xarrak ekitten omen zion, beño gaztek esaten omen zion: “Irekikoak iñen netikek aixe, beño beste onek ikatzen neok”. Ala, nolabatte kendu omen zioan, ta bi erreu liñazi bota omen zezkioan gañera: -Orik aña urteko. / -Nik orik aise beteko!» (Zubiri & Perurena 98: 244).

liño, liñu. Liho. Ehun fineko arropa eta arreoaren gaiak lantzeko, joan den mendera arte oinarritzko gaia izaten zen. 1802. urteko *Diccionario Geográfico-Histórico de España* izenean, honako hau esaten da Leitzako laboreez: «Su cosecha de maiz es de 8 á 9 (...) fanegas, la de trigo mil, de judías se coge lo bastante, y de lino algo mas del necesario para el pueblo, y se texe todo en él». Hain zuzen ere, joan den mendeko gerra aurrean utzi zitzaion lihoa lantzeari, gariari baino lehenago. Neronek Astaitzagan ikusiak ditut Mike-la eta Kontxa Labaienek gordetzen dituzten lihozko ohazal, alkandora eta ehunki finak. Errutizko Lontxa Olanok honela azaltzen du lihoaren langite osoa: «Denbora baten alorren itten zen liñoa. Ontzen zenen, txukun txukun atera liño ori, ta yartzen zen zelaien xabal xabalen. Gero, leortzen zenen, azie kendu berrizko, ta eamatten zen liñaputzure. An eukitzen zen denbora luzen, liñazala usteldu arte. Urrena, putzutik atera, ta seka-

tzen yartzen zen. Gero, sekatzten zenen, itten zien maxo batzuk, eta arri zabal baten gañen yarritte, maillu batekin danba! danba! yoaz, maxoak txikittu itten zien pixkoat. Andik urrena, artzen zen garbatan belarra bezela zearka zearka, —iru xulo izatten zittun garbak—, eta bakailloa mozten bezelaxe, zaka! zaka!, ari eraiñez ateratzen zen arie» (PP 96: 20-21). «Liñoa ere asko egiten zen, baina hori lehentxeago, gerra aurretik. Etxe askotan ikus zitezkeen liñoazko harie egiteko tresnak: liñarrie, kabik, garbak, azkorra, txarrantxe, subatsa, ardatza, liñaye eta alkaye. Liñaputzuak nonahi ziren. Hauek ziren garai hartako pistzinak. Baina ez bikinie yantzi, busti aldi bat hartu, krema eman eta brontzeatzeko. Ez, ez, urputzu hauek liñoa beratzeko ziren. Liñoa hari bihurtzen zutenean Lekunberriko Anatxoneko Oxaakin ehuntzaleak eramaten zuen eta ehunezko ohial ederrak ekartzen zituen bueltan» (Astaitz 94d). Bukatzeko, P. Perurenak nekazal giroko langitea eta ahozko literatura uztartzen ditu honako honetan: «Besteren artean, “Truten ari nuzu” eta “O Pello, Pello!” kantak dituzu langite xarmagarri haren adierazle. Azkene-ko kanta xalo honek azaltzen du ederki, linauaren lanketa osotan luzea: *irundu, astalkatu, arilkatu, xuritu, izazkitu* (neurtu), *pikatu* (moztu), eta azkenik *josi*» (PP 96: 21). Ikus baita ere: (PP 96: 414).

lipitz. «Brizna» (Azp. 63-4). Izen askori lotzen ahal zaio, beti ere ‘gauzaren murrizta, ttikitasuna’ nabarmentzeko. Elordin Joantxo Barriolak, konparaziora, honako esaldi honetan txertatu dit: «Euri lipitz bet, langarra beño ariñegoa». Astaitzagako Batiste Zabale-tak, berriz, honela esan dit: «Hik ez dok lannen lipitzik itten».

lirdike. Lirdinga. «Baba» (Azp. 63-4). Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, «beiek edo kristabek botatzen duen zuringe’at izaten da» *lirdike*. *☞ erde*.

lirdiket. Lirdingatu. «Babear» (Azp. 63-4).

listatu. «Alistarse (los quintos)» (Azp. 63-4).

lits. Likido bat isurtzean sortzen den zikinu-nea. Azkuek *litx* jaso zuen, eta zazpigarren adieran Leitzako esanahiari hurbildu zitzaion: «(AN), pocito de líquido caído al suelo» (Azkue 84). «Tubo bat itxi ezkerro bes-tetik sekuleko ziztun ateratzen zen ura eta bazter guziak zirtatu eta litse haundia egiten zuen lurrean» (Astaitz 98a). Iñigo Ibarrak honela dakar: «Litxe: Ur parrasta lurrean da-goenean» (I. Ibarra 99: 132).

lixue. Lisiba. «Colada. *Lixua egin* “hacer la colada”» (Azp. 63-4). Toponimiatik landa (*Lixiuko koska* eta *Lixiuta* lekuko) arrasto gutxi utzi dituen usadioa izan da lixue egiteare-na. ●**lixue eosi.** Lisiba egosi, lisiba egin. Arropa kuelan sartuta, haren gainetik aldi-ro ur irakina boteaz egosten zen, azpiko tututik *lixuerrea* ateratzen zen arte. Honatx Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «Ta, an ai omen zien lixue eosten, ta ze pentsa-tu do Miel Joxepe orrek?, kuelan sartzea» (PP 96: 55). ●**lixuerre.** Lisiba egin ondoren kuelatik ateratzen zen isuria. Likido ho-rrek, oraindik ere, arropa beltzak edo ko-muna garbitzeko balio izaten zuen. Echai-dek ere Areson «líxuerreá, “lejía”» jaso zuen (Echaide 89: 193). Orreaga Ibarrari, berriz, *lixuondo* esan zioten Ultzama aldean (O. Ibarra 97: 158). ●**lixue yo.** Lisiba jo. Li-sibako arropa uretan pasa eta *sabea* kentzea zen *lixue yotzea*. Honela esan dit Artxikone-ko Maria Jesus Gogortzak: «Uretan busti eta yo, klaska, klaska... Lixue yo. Ori da akalaratzea, lixue yotzea». «Bolada hartan Erasoteko errekan gauez lixua jotzen zute-la zegoen jolasa. (...) Eztabenea baino gora-xeago aditu zituen lixua jotzeko soinuak: zart, zart, zart...» (Mikela 80). «Ondoko as-kan hamaika garbiketa eginak eta majina-bat lixue yoak labadora aurreko emakume-ak!» (Astaitz 98a). Honatx Lazaro Bengoe-txearen bertsoa, Patxiku Deskargak kanta-tua: «Eatsunen eññ dittuzte / Lan izuga-riak: / Luz elektrikak eta / Gaiñera itu-riak, / Arriak, larriak / Eta dotore jarriak: / Lixiba jotzeko ere / Marmolezko arriak» (PP 96: 116).

lixuarri. Lixiba harria. Ikuztegieta, ur putzu aldera makurtutako harri handi eta zapalak dira, hala nola oraindik Aieneko labadero berrituan ikusten ahal direnak; harri haie-txen gainera jotzen zuten lixiba emakume-ek. Begira zer dioen Katalintxoneko herriko Manoli Erbitik, Luziana ahizparen herio-tzaz: «Atakea emanda atzera erortzen zen jeneralen, baño aurrera okertute arropak garbitzen ari zela, eroriko zen lixuarrin gai-ñiera ta, gorputzen kargakin aurrera yoan-da, urpera gaxoa!» (PP). «Emakumeak ere ardilarruzko mantalaurrekoarekin aritzen ziren lixue yotzen, lixuarrari zartako la-tzak emanez» (Astaitz 01c). «Tesa Zaku Aieneko askan aritzen zen garbiketa egiten. Garbiketako leku honek erdin aska haundie do lixuharriz inguratue eta gañen tellatu irikie» (Astaitz 03). *abebarri, liñarri, potarri, proarri, txurrutarri.*

M. Olano

lixuarrie Astaitzagako labaderoan

lixuetu. Lixibatu. «Hacer la colada. *Arropak li-xuetzen ari naiz*» (Azp. 63-4).

lizarrosto. Lizar hosto; ardientzat denik eta baz-kaik hoberenetakoa izaten da. «Joxemari ari zen goizen ardiei lizarrostoia paratzen» (As-taitz 95). Honatx Joxakin Arribillaga Artxiko-neko artzainari jaso, Lesakeneko eta Atsote-gietako sarobeez: «Yazmetako soroan oañik antxe daude bi saroben orobek. Ardik yezte-ko korralek'e antxe ide. Lizarrak'e baide an. Denbo baten, astoakin yoaten zien Atsoteita-koak ara lizar ostoa ekartzea, ta Lesakeneko-

ak gurdikin, da oaiñ etxeko atetan, da alare iñork ez do lizar ostoik in nai» (PP). ●**lizarrosto in.** Lizar arbola kimatu, aziendari haren hosto-bazka emateko. Arbola bi urtetik behin kimatzea komeni da. Begira zer dioen Lesakolorretako Joxemiel Arregik, Kristobal Arribillaga “Beiñes” bertsolaria gogoan: «Ameika aldiz akordatzen zat, goizen sua piztekoan nola esaten zun: “Naio nitek lizarrostoik eiñen ez banu; atsoak erretzen zezkiek denak!”» (PP 96: 152-3). Urriztimiltxoko Joxe Zestauri jasoa: «Urriztimiltxotik goraxe-gog lizar ostoia itten ai emen ittuen udazkenen; Axusteko gañen, Kordaun buruko ortan zakur sankak aittu emen zetien» (PP).

lizte. Lista, listari. «*Lizt.* Hilo fuerte» (Azp. 63-4). Orain berriro ezpartuzko lokarri sendo bat izaten zen, baina garai batean *lizte* gehienak gari lastoz egiten ziren, ez baitzen hura hobetuko zuen materialik (ez plastikorik edo bestelakorik). Artxikonean lan izugarriak hartzen zituzten pestauraren: «Gero lustrea atera [etxeko] baztar guziak dirdir egin arte, urrena menta mordo bat erratzen puntan lizte batekin lotu eta oazurpetik barrera txoko guziak irao» (Artxikonekoak 83). Joandegiko Miel Zabaletak esana: «Zumeta orrek, emen zun oittera, txamarreta bi eskumuturretan lotu, ta bizkarretik erabiltzekoa. (...) ze in emen dio Yoanes orrek? Liztekin lotue zauken txamarretan eskumuturra eskatu ixil ixillik» (PP 96: 88). Pastaingo Miel Barriolari jasoa: «Ordun eltzaborra yoaz e ibiltzen omen zien otsoak bialtzen. Ori itten omen zuen eltzeri epurdie kendu te, bi aldetan katu larrue patu, baño erdin xulo ttiki bet inde, xiri mei bat sartu te, ari liztekin tiatuz soñue iñazi» (Ibidem: 380). Errezumako Miel Ramon Zabaletaren hitza: «Ala, Don Juan orrek, poltsetik lizta beltz bat atera ta, Aita Santun serbitzari orrei eman omen zion maye neurtzeko, zenbat luze eta zenbat zabal zuen. Sartu de, nebrittu do maye luzen, ta: lizten arrasto beltza an geldittu!» (Ibidem: 499). Auzmendiko Fermin Lazkanori jasoa: «Zerrikumea erosi giñun Bordaberritik. Nek ekarri nun gorotze-

tako saskin sartute eta gañetik zakue patu eta liztekin ongi lotue zakue, zerrikumea atera etzedin» (Astaitz 02b). ☞ *biur*.

lollo. Loki; buruaren bi saihest aldeetarik ba-koitza. P. Perurenak eman dit hitz honen berri, honako Goizuetako adibide honekin batera: «Lollon yota seko uztera nai ezpazo, alde emendik gero!». Berriroago, Ultzama aldean ere erabiltzen dela ikasi dut: «*Lollo:* Sien» (O. Ibarra 97: 161). Azkenik, Gazpilloko Marianjela Lasarteren laguntzaz jakin dut Leitzan ere *lollo* esaten zela, baina, beste hitz askorekin gertatu bezala, arrunt galbi-dean doala.

lo galdu. «Sueño retrasado. *Lo galdua nago* “estoy con sueño retrasado”» (Azp. 63-4).

lo zartu. «Sueño retrasado. *Lo zartua nago*» (Azp. 63-4).

loi. Lohi; ‘lokatz’ adierazten du arruntean. Toponimian, ordea, ‘hezegune’, ‘intzura’ adierazten du Leitzan eta Nafarroako iskin honetan. Hortxe ditugu *Muñoko loie* edota *Txuitaneko loie* izeneko parajeak. Honela dio Aliñeko Telesfora Azpirotzek: «Biamon goizen yekitte yoan men zen attun ori, baño Txuitaneko loien iñor ez azaldu!» (PP 96: 408).

lokure. Lotura; zer edo zer lotzearen ondorioa. «-Emakumeen lokurarekin ni ez naiz fidatzen. / -Hator, lotu zak heorrek. (...) Eta zer da ta alkitik jaisten ari zela lokura eskatu eta bizkarretik behera urdaia!» (Astaitz 85). «Ahal zuena ahal zuen lekura ihesi eta ordun bi lotutakoek alde egin. Gero harrobi baten gañen yarri lokure eta beste harri batekin yoka hautsi omen zuten» (Astaitz 99a). «Lastargie bi lokurekin estu estu egin eta denbora asko irau-narazten zioten» (Astaitz 01c).

lor. Animalia baten laguntzaz edo eskuz, arrastan tiratuz garraiatzen den karga. *Lorreko kabile* esaten zaio, konparaziora, behiaren aurreranzko indarra jasotzeko, gurdia pertikan sartzen den ziriari (ikus *ixtingeko kabile*). P. Perurenak honako esaldi hauek eskuratu

dizkit: «Bizkarrera ezin eta lorrean garraiatu zuen; lorra irao alorrari, lur koskorrak txikitze».

Honela dio Tuteneko Miel Zabaletak, Joxemanuel Malkorrekoaren heriotzaz: «Lorren zebilela, eurrek tarten arrapatute, idik tiratzen lertu in zuela» (PP). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Ordun itten zien ba lorrak auzotan; amar bei pare igoal ibilliko zien» (PP). «Behi pareta ongi hezie lorrerako eta itsokarako» (Astaitz 99a). *erastaldi, lardai, ondoreko*.

lorkate. «Cadena empleada para el arrastre en general» (Azp. 63-4).

lorketari. «Posteak garraiatzen zituen mandazaina», P. Perurenak adierazi didanez. *ardoketari, bizkarketari, esneketari, garbiketari, gorzketari, ikazketari, irinketari, pentsuketari*.

lotsakizun. Lotsa eragiteko moduko dena. «Bai al dakizue nola ta zerez egiña dagoan gure erriko armaua? Etzat iduritzen lotsakizunik daukenik: lana, ondra, ta trebetasunaz egiña dago. (...). Ez da lotsakizuna, ondra aundia baizik» (Artxikonekoak 85).

lotsamangarri. *Lotsagarri* adjektiboaren aldaera indartua: *lotsa + eman + -garri*. Honela dio Benito Erasok: «Biñipin, an dagoala, yoan da komunera, ta atea zabalik zula pixen ari dela etorri zaio Joakina “Mula” esaten zioan nes-kazar aundi bet, eta errixtan artu omen zun Martin Oloki ori: Ze aiza, atea zabalik dozola, lotsamangarri zikiñe!!» (PP 96: 541). Iñigo Ibarrrak ere jaso zuen: «Lotsarik gabeko pertsona (Aittuzo zer esan dion lotsamangarri honek bere attei?)» (I. Ibarra 99: 133).

loxintx. Losintxa. «Halago. *Loxintxa egiten ikasi du*» (Azp. 63-4). Azpirotzek berak geroago *losintx* jaso zuen: «Halago, caricia» (Azp. 81). Honatx Benito Astibia “Luxea”k esana: «Bei ori oso matte giñun guk. (...). Ta guk, lepoan azkatuz te, errapen iurtziz de, sekuleko loxintxek itten giñizkion!» (PP 96: 420). Aurtxikineko Manuel Zabaletari jaso: «Ni atte zenakin mendittik eldu nitzen ordun, ta abrigo bat arrapatu giñun biden, abrigo one-takoa e!, ta biamonen ure entreatzera yoan-

da, sekuleko loxentxak in zezkiun Ixabel [Apeztegiko] orrek» (PP).

loxintxero. Losintxari. Begira zer dioen Lesakolorretako Joxemiel Arregik, Benito Mujikarekin batera “Basakabi” etxea eraiki zuen Iturria gipuzkoanoaz: «Beniton etxen bizi, ta bertan ez emen zun tragoik artzen! Beti Kaxetan, baztarreko Gaztañagan tabernan. Zittun diru pizar guzik an uzten omen zittun, ta beti asarre izaten zen Benitokin. Gañea, ortako Gaztañaga, asko balio zuna baitzen, loxintxero utse» (PP 96: 385).

loxintxetu. Losintxatu. «Halagar. *Loxintxa zazu aur ori, mutur baitago*» (Azp. 63-4). Geroago *losintxetu* jaso zuen Azpirotzek: «Halagar, acariciar» (Azp. 81).

luberri. Ik. *lurberri*.

lumero. «Lumeroa: Zenbakia» (I. Ibarra 99: 133). P. Perurenak *zenbaki* hitza gaitzesten du, «atzo goizean garbizaleek asmatu-riko» neologismoa dela esanez; izan ere, «Bidasoaz honuztik bederen, *lumero* erabili du usue-nik euskaldunak, eta nahiz askok par egin, *laranja* bezain ondradu ikusten nuke euskal hiztegian» (PP 98a: 26). Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Eztebeneko seme oriri galdetu eñ omen zioan ze serietako dirue zuen etxen gordea. Ta: oloko ta oloko lumerokoa» (PP).

lupe. Lurpe. Begira zer kontatzen duen Benito Astibia “Luxea”k: «Aren seme zarrenak Praxku zun izena, nere adintsukoa zen da, beiñ zekor bat eer ikarrie azi zun de, lauetan eun kilotik gora biñipiñ. De, eun beten katea autsitte, kanpora aterata, ziripurdike ibillite, nik eztakit barrenak nahasi zezkitzion eo zer, andik belaxe, bakalloa bezelaxe iartu zen, ta tisikoa sartu zetzioa eztakit zer sartu zetzioa, ill in zetzion. Gero, etzela yateko on da, lupen sartu giñun» (PP).

luperri. Ik. *lurberri*.

lur eman. «Enterrar un cadáver» (Azp. 67).

lur yo. Ik. *lur in*.

lur in. «Lur egin. Arruinarse. Sinónima de *lur yo*» (Azp. 67).

lurberri, luberri, luperri. Luberri. «*Lurberri*. Campo roturado recientemente para el cultivo» (Azp. 67). *Lurberri* formarekin Azpirotzek hitzaren etimologia gorde nahi zuela iduri lezake, baina Txartikoneko Pello Astibia berak ere «lurberri» aipatu dit. «1929-ko apirilaren 18an eta 19an sute izugarria izan zen Leitzelarren. Norbait luperrie egiten ari zen eta erreloa biztu. Haize haundie zebilen eta prasak larrera eraman eta mendiari su harrazi» (Astaitz 90a). *labaki*.

lurgose. «Tierra pobre, no abonada» (Azp. 63-4).

lurmen. Ik. *lurmendu*.

lurmendu. 1. Elurra urtzerakoan lur biluzia azaldu. Aziendak, bazka bila, harako joera izaten du. «Lurmentzen ai dik!», esaten omen da, Txartikoneko Pello Astibia adierazi didanez. Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Elurra zegoan ba, ta Martiertzenea aldeko ospeletik dena elurre zegoan oñik zuri zurie, ta andik [eguteratik] berriz lurmentzen asie franko» (PP). **2.** Elurrik gabeko lur unea. Batik bat pluralean esaten da: *lurmendduk*. Aresoko Fermin Gomez iturginak jakinarazi didanez, elorri zaharrek neguan lurmendu gozoa izaten dute enborraren azpialdeko zoko-unetan, eta hantxe egoteko atsegina izaten omen du erbiak. Honela dio Martiartzineko Joan Zabaleetak: «Ardik atera bettik kora, lurmentzen trozo bat bazen an, lurmendduk, ta ardik atera nittun» (PP). Gazpilloko Marianjela Lasartek, berriz, «lurmenak daude!» esan dit, lur beltza ageri den uneak, alegia.

lurmenduk Ziraten

lurrestali. «Cont. de *lurrez estali*. Llenar de tierra. Cubrir de tierra» (Azp. 67).

lurrustel. Lur ustel. «Toda tierra no cultivada nunca, formada en su mayor parte por la descomposición de materias orgánicas. Azk., *mantillo*, la capa superior del suelo» (Azp. 67). Lur ustel asko bide bazterretan sortzen omen da, euriak handik eta hemendik bildutako material bigunekin; alorreko edo baratzeako lur-hutsuneak berdintzeko bikaina omen da. Horrelaxe adierazi dit Txartikoneko Pello Astibia.

luzatera. Luzera. «Largura. *Nolako luzatera du etxe onek?*» (Azp. 67). Hala ere, nik *luzero* aditu izan dut gehienetan: *Kalea luzeroan lebrittu zuen* 'kalea luzeran neurtu zuten'. *luzetaka, zabalero*.

luzaketa. «Estiramiento de brazos y piernas para desperezarse» (Azp. 67).

luzero. Ik. *luzatera*.

luzatetsi. Luzetsi. «Hain luze in zaio, zeharo etsie daula, luzatetsitte» (I. Ibarra 99: 133). Honatx Joantzarko Miel Barriolak esana: «Gure attuna goizeko ordubitan falta bazene, iñor etziñun sumatuko luzatetsitte» (PP 96: 292).

luzetaka. Luzeka, ez zeharka alegia: *Trunkoa luzetaka lebrittu giñun*. Iñigo Ibarrak honela jasotu du: «Luzetakara: Zeharkaren aurkakoa» (I. Ibarra 99: 133). Begira zer dioen Benito Astibia «Luxea»k, Eztebeneko aitonaren hiletaz (1913): «Aketza eukitzen men zuen Eztebenen, da aketza zegoan eire bota emen zun [iltzaillek] attunan gorputze, yanen zulakoan, baño, non yanen zun, ze in do?, yana ark ematten ziola yakin de, matte izakio attuna ta, poleki poleki!! attunan kontran luzetakara etzana arrapatu emen zuen aketza» (PP). Pastaingo Patxi Barriolari jasoa: «Ala, diskutioan ai ziela, Gabriel ori ixil ixillik baztarren da, alako baten, suabe suabe: -Baño, nola pasatu zue kamioa, luzetakara eo zearka?» (PP 96: 447).

madol. «Copo grande de nieve» (Azp. 67). Elurra mara-mara ari duenean *maola ari* duela esaten da. «Elur maolak: Elur zaplak, elur malutak» (I. Ibarra 99: 106). *☞ malo-malo.*

mai. “Maravedí” izeneko txanpon espaniarra. Gure azken tradizioan, irudizko diru-neurri gisa erabili izan da, zinezko txanpon bezala bainoago. Azkuek, txanpona dela aipatu gabe, honela azaltzen du: «(Gc), hecha ó puesta del juego» (Azkue 84). Ikus beherago *lau-maiko*. Ebaristo Elduaen “Pastain” txistulari zaharrak honako hau kantatzen omen zuen: «Kattaliñ ariñ ariñ, Kattaliñ ariñe, / zenbaten saltzen dezu dozena sardiñe? (...) -Ama-lau marabedi, prezio yakiñe, / Kattaliñek badauke naikoa sardiñe!» (PP 96: 562). ●**bi-maiko, bimeiko.** Honela dio P. Perurenak: «Leitza aldean, esate bateko, oraindik bizi da jendea *bimaiko* txanpon xaharra izenez eta izatez ezagutu zuena. Goizueta aldean, hitzetik hortzera aditu izan dut *bisoseko* diru izena, bestetan *txakur txikia* esaten den zentzu berean» (PP 00: 76). ●**laumaiko, laumeiko.** Bost pezeta-xentimo balio zuen txanpona. Goizuetan «sos bat» esaten zen, Gloria Irurtiak adierazi didanez. «Karta bakoitzari laumeikoa jartzen zitzaion gainean» (Mikela 83). Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa: «Ordun karteroak etxe guzitan deitzen zun, da karta bakoitzeko laumaikoa kobratzeko eskubidea zun» (Karta 94). ●**zortzi-maiko, zortzimeiko.** Hamar pezeta-xentimo balio zuen txanpona. Honela dio Arriango

Lontxo Lasartek: «Joxemiel Landa oritte bi seme, saski bana artute Santakrutz aldera yoaten omen zien abere gorotza biltzera. (...) Gero, Villapaulinako oiri emanda, zortzi-maiko bana paatzen omen zioan saski gorotza, amar zentimo» (PP 96: 208). Honatx aitagutxi baten trantzea: «Ederki zeok! Poltsan hiru zortzimeiko terdi bakarrak zetit eta» (Astaitz 01c). *☞ errela, sueldo, ontzako urre.*

M. Olano

ezker-eskuin eta goitik behera: errela, erreala, zortzi-maiko, laumaiko, bimaiko eta maiko (Koldo Fagoagaren bilduma)

maiatz belar. Ik. *belar*.

mainddare. Ik. *manddare*.

maire. Maira. Honela definitzen du Astaitzaga-k Mikela Labaienek: «Ubie (sic) eta artoa oratzeko zurezko aspile» (Mikela 96). «Goiz goizetik hasten ziren lanketak: mairean (artosa) irina urarekin eta orantzarekin nahasita

orea egin behar zela, labea egurrez bete eta birtu behar zela» (Mikela 81). «Herri batekoak zokolainoa itsasoa zela uste zuten eta yohan ziren bi maire hartuta mendi galdurrera, txalupatan ibiltzeko asmoz» (Astaitz 98b).

Udal artxiboa

ogi egiteko *mairea*

maisuzko. Maisuaren edo erakustunaren langitea. Karobiak, konparaziora, ardura handia behar izaten zuen: «Beti izaten zen zahar bat maisuzkoa egiten» (Mikela 80). *albaiterozko, alkatezko, artzaiko, barberoizko, kuranderozko, mikelatezko, nekazalko, sankristabezko, sekretariozko, sorginko, zapaterozko, zurginko.*

maize. Artoa. Leitzan *arto* esaten zaio arruntean, baina zenbaitek inguruko eskualdeetako usadioari (Ultzama aldekoari, adibidez) jarraitzen diote, eta *maize* esaten. Datozen adibide biak Lesakalorretako Joxemiel Arregiri jasoak dira: «Beste aten Beiñesen bertan maize zuitzellek zien, da Astibi orrek sekuleko aztarrirek ebilli zittun, iñune gelditzen etzela» (PP 96: 158). «Mariaundi esaten zioan jitana aundi bet bazen emen, etxez etxe ibiltzen zena, ta Mandaxein bordan tokatu giñen bein maize zuritzen, ta Beiñes'e an giñun» (Ibidem: 162).

maizelasto. Ik. *artalasto*.

maizkera, maizkara. Maiz aditzondoaren aldaera indartua. *Usukera*-n bezala, *-kera* atzizkia indargarri eransten zaio aditzondoari: *Motil oi maizkera etortze'k auzo ontat! Arrike eman bear tzeiu urrena!* *usukera.*

maiztar, maxtar. Maizter. *Maiztar* aldaera baino bakanago izan arren, ez da zaila *maizter* ere aditzea. Honela dio Tuteneko Praxku Zabaletak: «Gure atten atteta Gartzatik etorrik baitzien onea (Tutenera) maiztar ta, gero emen bizi zela erosi emen zun Iriarte, amasai (sic) ontz urretan» (PP 96: 33). Joakina Azpiroz «Purikana»ri jaso: «Orin maiztarrak zien nere gurasoak, Errutiztxikin bizi ziela, ta amabi duro izaten emen zuen urteko errenta, illeko duroa» (Ibidem: 169). Martin Larrazek esana: «Nausik beartzen zittuen maiztar guzik beren alde botoa emattek» (Ibidem: 254). Martikoneko Zelestina Alkozen lekukotasuna: «Gure goanen errin maxterrak izaten zittuen eta berak baserrin bizi zien, ta lenaotik'e bai» (Ibidem: 372). Benito Astibia «Luxe»ri jaso: «Arretxeneko nausi zarrai, Ameriketatik etortzeako, gure atte zenak in zezkion prepamentu guzik: maiztarrak etxea libre uzteko esan da, baita andregaie billature» (Ibidem: 423). Ikus baita ere: (PP 96: 333, 335, 412, 476).

makaztu. «Desportillar, romper el morro de un jarro» (Azp. 67). *maxkel.*

makestu. «Desafilar. Aizkora makestu zaizu» (Azp. 63-4). «*Makestu*. Desafilar; desafilarse un instrumento cortante, v. g. hacha, navaja. Azk., *makestu*, var. de *makaztu*. *Makaztu*, desportillar, romper el morro de un jarro. *Aizkora makestu zait*. *Aizkora makestu dut*» (Azp. 67). Honatx Astaitzagako Batiste Zabaletari jaso: «Utzi sega ta yohan omen dok Maxkuri ori gora, ta bitarten ze in do Yoanes orrek: paita kontra barrena goittik bera etorrite, sega makestu» (PP 96: 87).

maketsa. «Desafilado. Aizkora maketsa daukazu» (Azp. 63-4). «Desafilado. Aizkora maketsa. Aizkora maketsakin, aizkoldaririk obênak ez tu apusturik irabaziko» (Azp. 67). «*Maketsa*: Kamutsa» (I. Ibarra 99: 135).

makil yoko. Makil-joko. Hogeigarren mendera arte, herri arteko liskarretan eta bestelakoetan ohitura handia zen hurritz-makil luzeak erabiltzeko. 'Aresoarren bandera' izeneko kanta famatua, hain zuzen, aresoarrek eta leitzarrek

XIX. mendean makil-jokoan egindako gatazka baten ondotik sortu zen. «Martin Ayerre oso bizkorra omen zen. Makil yokoan ongi zekiena eta beti bihurrikeriren bat egiteko prest zegoena» (Astaitz 94a). Gorritineko Miel Luis Zestauk esanak dira honako biok: «Beti bezela atea emen dittok batzuk Gorritzanera, beste batzuk Erasotera, ta aurretik propio makill yokoan prestatute zeuden mutillik bizkorren orik Erreka aldera. (...) Asi emen dittok ultzin de, leitzarrak aixe mendeatzen makillekin bestek!» (PP 96: 101). «Bi anai omen zien, Martin eta Miel Anton Agerre, oso bizkorrak. Anaie geiore ba omen zien, baño ak bik makil yokoan ibiltzen zienak» (Ibidem: 483). *ani*.

makildari. Makil-jokoan trebatutako borrokalaria. “Aisoarren bandera” izeneko kantan honela ageri da: «Ai ze makildariek! / Leitzarrak artu dazkioa ongi / Galtzan neurriek!» (PP 96: 101). Gorritineko Miel Luis Zestauri jaso: «Ordun izandu zuen batalle izuarrie Baezan moroan kontra. An indarrak beartu zienen, Leitzeko makildarik fama aundie nola zuen, ara deitu omen zittuen moroan kontra ekitteko» (Ibidem: 483).

makilkazo, makillazo. Makilazo, makilkada bizkorra. *aizkolkazo, labankazo, okabilkazo*.

mako. Sardearen antzeko lan-tresna, hark ez bezala hortzak kakotuak dituen. Elordin Joantxo Barriolak bi *mako* bereizi dizkit: lau edo bost hortzekoa, gorotza ateratzeko erabiltzen dena; eta hiru hortzekoa, lurra iraultzekoa. Goizuetan, berriz, P. Perurenak adierazi didanez, *kankurra* izaten omen da «bost hortz biribileko makoa (sardea eta kankurra). Goizuetan bestetan ez dut aditu *kankurra*. Beste guzietan *makoa*». Honela dio Martikoneko Zelestina Alkozek: «Beste baten, attek saski arbie bizkarren zula alorretik eldu zela, ekullun makoa ortzaz gora eokio, ta alden beste sartu zetzion anketik» (PP 96: 366). Pastaingo Miel Barriolak esana: «Ixtor pillen tapatue omen zegoan moto ori tte, makoa eskatu omen zioan etxeokandreri tte: Ze in beazue makoakin motikoak?» (Ibidem: 384).

makotu. «Remover la tierra con el horcón» (Azp. 63-4). Honela jaso diot Tolatxeneko Kandido Azpirotzi: «Alorra makotu bear eta, lardaka besteik eztok in!».

makulu. «Muleta» (Azp. 67).

makustu. «Ponerse en mangas de camisa. (De *makutsik*.)» (Azp. 63-4). *burustu*.

makutsik. «En mangas de camisa» (Azp. 63-4). «Aurtengo udan Harizkomendire arditara yoan ninduen maukautsik eta han ereta soñue ta segituan harri yasa» (Astaitz 98b). *kaskutsik, oiñutsik*.

malakatu. Eginkizunen bat era traketsean egin; konparaziora, presaka eta gaitz egiteko moduan jan. «Jamona malakatzen ai aiz!», esan dit Elordin Joantxo Barriolak, urdaiazpikoa gaizki mozten ari nintzela ikusita. Honen senidea dirudi P. Perurenak jaso duen *malaskatu*: «Likido pastosoa ziligardatu». *zalakatu*.

malaskatu. Ik. *malakatu*.

maldaska. Mendi maldaska, “pendiente aterrazada”, Aresoko Otsoneko Pilar Arraiagok adierazi didanez. Areson, bailararen hegaltietan, nabarmenak dira *maldaska* horiek. Antzinean, eskulanez egindakoak dira, penditza zen lekuan belazeak edo alor eroak sortzeko.

malo. Ik. *malo-malo*.

malo-malo. «Sinón. de MARDUL, lozano. *Artoak aurten malo-malo daude*. Se dice también. *Elur malo*, copo grande de nieve» (Azp. 82). Elordin Joantxo Barriolari ikasi diot: «Ok malo zarrak ai ditto!, oik zopak!». *madol*.

malobratu. Dainu egin, gaizkia egin. Edarazko *malobrar* aditzetik; Elordin Joantxo Barriolari jaso diot mailegu zahar hau: «Gazte ak etxe barrenen malobratzen ai ziela sumatute're, iñork etzun deus esan».

malur. Zoritzarreko, zorigaiztoko. Lantzeko puzkerigileari ateratako bertsoetan azaltzen da, baina Gorritineko Miel Luis Zestauk Leitzako hizkeraren kutsua ematen dio bertsoari; ziu-rrenik, garai batean, *malure* hitza ezagun iza-

nen zen inguru honetan guztian: «Puzkargille gaixua / Oraintxe galdu de, / Nonbattere etzeuken / Sarraile segure. / Enplegatu denian / Ez da txit malure, / Hamazazpi txanponetan / Polleki saldu de!» (PP 96: 325).

maluri. Igelak putzu edo lintzurretan jartzen duen aurraultze multzo lirdingatsua. Txartikoneko Pello Astibia esan didanez, ardia gaizkitu egiten da *malurie* den putzutik edanez gero.

malle. Ebakitako belarra bilduz egiten den zerrenda. ●*malletan* edo *malletara bildu, lan egin*. Goikobordan belarra *malletan* biltzen ai die. Azken esamolde horrek jatorragoa ematen du Azpirotzek dakarren «malletu»k baino.

M. Olano

belarra *malletan* bildua, Santagrazin (Zuberoa, 2004-7-28)

malletu. «Regoger la hierba en hileras» (Azp. 63-4).

mama. Haur hizkeran, 'ura'. ☞ *papa*.

mami. Ik. *txingille*.

mami artu. Gaztagintzan, 'esnea gatzagitu' adierazten du. Honatx Gorritzko Lontxa Zabaletari jaso: «Mamie artzen zunen ba gure amak beti eskukin itten tzun, eskukin mamie txikittu» (Olano 98: 341). ☞ *katzagittu*.

mamona. Biberoi. «Mamonatik azie», esaten omen da, amaren bularrik hartu ez duen haurraz; horrela adierazi dit Martikoneko Zelestina Alkozek. «Mamona: Esnea edateko biberioa» (I. Ibarra 99: 135).

mamonatu. Azienda jaioberriari amaren errapea erakutsi eta ahoratu; argibide hori egin dit Elordin Joantxo Barriolak. Gehienetan, ordea, «mamona eman» adierazten du. «Bai, hara yoan axurik amomatu (sic), artiolak bildu eta yetzi beharrak» (Astaitz 94d).

mamusti. Mainontzi, negarti, kexati. Agerreko Margarita Lizarragak «mamusti» deituz ematen omen zien errieta bere alabei, gaur egun amona diren Irurtia horiei. Mariano Izetak, berriz, honela definitzen du *mamusti* bere hiztegian: «Mamua; betiluna. Antipático, ca; serio, ria» (Izeta 96: 127). ☞ *masuste*.

mandar. «Delantal para trabajar. Mantal, delantal para servir» (Azp. 67). Begira zer dioen Soroko Joxemiel Zabaletak: «Bittorio Martikonekoa, Axintxio Olaberrikoa, Juan Fermin Txokokoa, ta ola mutill salle neskatxek zien lekure, ta ola emen zen inoxente samarra Joan Miel "Apeza" esaten zioana, da andregaie noiz in bear zun de, denak toreoan erabiltzen emen zuen gizaxoa, ta esaten emen zun mandarrakin bear zula andregaie, aleie, nekazaritzako lan zakarretan oittutekoa, ba, mandarrakin ibiltzen zienak Soron ziela, da onea ekarrazten emen zuen» (PP). ☞ *mantal, marra*.

mandatari. «Recadista» (Azp. 63-4). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak adierazi didanez, «alcahuete» zentzuan ere sarri esaten omen zen *mandatari*. Mende hasieran Eztebenen lau senide ziren, eta norbaitek bertso hau paratu zien, Astaitzagako Mikelak gogortzen duenez: «Batixte argiñe / Joxemartiñ danboliñe / Marimiel joskiñe / Ta Dolorex man[da]tarie» (PP 96: 77).

mandatu. 1. Enkargu, erosketa. Honela dio Errutizko Lontxa Olanok: «Beñes ori Ameriketatik etorrite Galbanon eondu omen zen denbora frankoan artzai, ta, beñ etorri omen zen Aienera mandatuk ittera, ta, Xebastian zenak galdetu omen zion: -Zer diok ba Galbano? -Ni're biziko nitzekela i bezela, aal bano!» (PP 96: 172). Benito Erasok esana: «Beste beñ, lengoa bezela, emakume bet etorri omen zen Ezkurreko pesta bezperan mandatuk ittea Zortzikone-

ra, ta biden eldu zela, mandatun izena aztu!» (Ibidem: 541). **2.** Ezkontzeko eskaera edo eskaintza. Begira zer dioen Musungo Fraxku Sagastibeltzak: «Lendabiziko andregai Ezzurren emen zun, Texan etxen, da ure il de, aren entiarra (sic) yoan zen gore attetaz gustatu, “ño! onetxek mutill ondratue ematteik ba” ta gero ezkontzeko mandatu in da, settun ezkondu emen zien» (PP). Dendarineko Isidro Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Ezkondu nai izan balu, [Dolorex Garagartzakoak] izandu zittun iruen mandatuke; azkenekoa Lesakeneko Felix Gartziarena alargundu zenen, baño berak esaten tzun oso ongi zegoala gure etxen, ta ezetz» (PP 96: 473). «Yoan zen [Jose alarguna] Oxepari ezkontzeko mandatu egitera eta esan zion: “Gure etxen egunero haragie yaten da”» (Astaitz 01c).

manddare, mainddare, maindare. Maindire.

«Manddarea» dakar Iñigo Ibarak (99: 135). Honatx Benito Erasori jaso: «Beste eun beten, kamioa bera errire eldu zela, Telleriko pare ortan mainddare zuri bet arrapatu omen zien Beñes orrek kamioan erdi erdin» (PP 96: 173). Gorritineko Miel Luis Zestauk esana: «Yendea errekarra eraman da, manddare eunezkokin garbitzen emen zuen, baño gaitze arrapatzen zun guzie ill itten azkeneako!» (Ibidem: 319). Astibibeiko Anbroxi Oronozen lekukotasuna: «Liñue erein de, ebaki tte, putzun sartu te, garbittu te, gero arekin itten zittuen arreo itteko manddarek eta, obe azalak eta koltxillek eta zera guzik» (PP 96: 414). Musungo Fraxku Sagastibeltzari jaso: «Gergorie orrek yendea bear zunen, mainddare zuri bet artute belatsoan patzen zun. Ta mainddare zurie ekusten zuenen yendea ara biltzen, zeeper yateatik» (Ibidem: 422).

mando. «Borrachera. *Mandoa arrapatu*, emborracharse. *Mandoa bota*, devolver por la borrachera» (Azp. 67). *g̃gorotz, goroztu, auntz.* **•mando bota, mandoan ari.** Azpirotzek «*mandoa bota*, devolver por la borrachera» dio, baina, dirudenez, ez du zertan beti akoholak eraginik izan. Begira zer gertatu zitzairen zortzikotarrei, autoan atera ziren lehenengo aldian (Martin Larrazen hitzetan): «Ongi goan dau-

ket, Olaberrire orduko nola asi zien denak mandoan: seittun mareatu!» (PP 96: 258, 49 oh.). Benito Astibia “Luxea”k esana, Inazio Patri aizkolariaren erakustun hasi zenekoaz: «Ala biñipin, yarri nezkion nik eurrek eta, asi te lendabizikoa ebaki zun belaxe; biarrena re bai; ta iruarrenai ekin baño len mandoan asi zetzien!» (PP). *g̃kolike in.*

mando lo. Otordu astun baten ondoko lo-kuluska: *mando loa egin*. Juan Mari Barriolak egin dit argibidea.

mando zurin eramattkeoa. Eroa, burutik joana.

Esaera nondik datorren ez dakigu, baina inoren erotasuna hanpatzeko erabili izan da, iskin honetan guztian. Gazpilloko Marianjela Lasartek honela esan dit: «Mando zurin eamattkeo modukoa, cuando está trastornado». P. Perurenak, berriz, aitari jasotako hau helarazi dit: «Mando zurin eraman barra ao i!». Perurenak dioenez, mando zuri horrek «dotorezia» adierazten bide du. Inondik ere, antzinateko usadioren bati zor zaio, baina inork ez jakin zeini. *g̃mangi.*

manetu. «Dar el último toque, terminar los detalles finales en la preparación de alguna cosa. *Eltzea manetu; lurre manetu; harria manetu*» (Azp. 81). Hogei urte lehenagoko argitalpenan, ordea, argiago adierazi zituen Azpirotzek *manetu*-ren aukerak: **1.** «Arreglar. *Alorra manetu* “arreglar la pieza hasta en los más pequeños detalles, v. g., caminos, sendas, una vez que ha sido sembrada”» (Azp. 63-4). «Karearekin manetutako lurretatik naiko bizigarria bereganatzen zuen landareak» (Mikela 80). **2.** «*Eltzea manetu* “arreglar el cocido con los últimos detalles de la sal, aceite”» (Azp. 63-4). Lesakolorretako Joxe Miel Arregiri jaso: «Olioik ezta, urdaiekin manetu giñun eltzea, ta nik eta Bittoriok eta Joan Pastaiñek kilo koarto bana urdai egosi yan izaan giñun!» (PP). «Itziki batean edateko diñe olio eman dioa. Ez ditto horrekin eltze asko manetuko» (Astaitz 94d). «Orain eltzea manetu behar diñet» (Mikela 96). **3.** «*Zakarrak manetu* “quemar las hierbas que han sido arrancadas en la pieza» (Azp. 63-4). Gaur egun *zakarrak erre* esan ohi da. *g̃zakar.*

mangi. Maingu, elbarri. Inor ero samarra dela adierazteko erabiltzen da bereziki: «Burutik mangi zeok oi!, joittue zeok!», esan dit Elordin Joantxo Barriolak. *☞ mando zurin eramattekoa.*

mantal. «Mandar. Delantal para trabajar. Mantal, delantal para servir» (Azp. 67). Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Gotzone Sestorainen grabazioan: «Andre gaxoak mantalen emen tzittun gaztañek». Urziztimiltxoko Joxe Zestauk esana: «Azpin arrapatute [pagoak] bertan lertu emen zien gizona. Muñek eta guzi atera zezkiola aittu izandu neioan nik gure amona zenai, ta semen muñek mantal urdiñen billete nearrez nola etorri zen “Apex” orren ama zena» (PP 96: 432). *☞ mandar, marra.*

mantari. Ik. *mandatari.*

mantendu. «Alimentarse. Alimentar» (Azp. 67). Axintxio Olaberrikoak honako hau irabazten zuen Afrikako soldaduskan: «Euneko iru sos izaten dira / Emengo yornal guzia. / Andrea ta umeak mantendutzeko / Ederrra irabazia! / Rantxua berriz arroza eta / Zaldi aragi gazia. / Lo egiteko zaku bat eta / Manta bat dena autsia / Alpretak berriz, lokarri utsa / Baleztiako klasia» (PP 96: 195).

mantenu. Bizirik irauteko adina behar den janedatekoa. Garai batean morroiek *mantenu truke* lan egiten zuten baserrietan. Santakruzitik Gorzitaran aldera bada *Otsamantenu* izeneko mendi palda bat; leku hartan otsoak Auzmendiko behorrari heldu omen zion, eta larri ibili aberea, ostiko eta irrintzi, piztia asperrarazi zuen arte. Honatx Errezumako aitona Miel Ramon Zabaletak esana: «Orduko bazkarie polipolitte zen’da: banabar pixkoat eosi, talo’at erre, akin yateko, banaarrakin yateko. Geo urdai puntte eman eo zartain baten, berotuko zuen da, aren koipea ta bat ta beste... ue erreziroa. Da edarie, berriz, ure, itturriko ure. Orduko mantenu oi izaten zen» (Olano 98: 321). «Mantenu, egunen pinte bat ardo eta errebu lurreko oinbesteko bat ematten omentzioan [ittariri]» (Mikela 95). «Mairepen umatu don katue, bazekin bai horrek gazta ta ziztor ume-

entzat non dagoen mantenu» (Mikela 96). Bokekanbordako Katalina Rekondori jasoa: «Mantenu ta, euneko biñe pezta edo zerbatte ola izaten zuen yornala» (PP 96: 140). Ikus baita ere: (PP 96: 547). *☞ talomantenu. ●mantenun eon.* Probalaria jan-edaneko prestakuntza berezian egon; gaur egun kirolariak ‘kontzentrazioan’ egoten diren bezala, garai batean *mantenun* edo *gubernun* egoten ziren. Honela dio Errementaneko Miel Zabaletak: «Lekunberrin eukitzen zittun Martxeneko Mielek apustulari guzik, da azkeneko apustue saldistarrakin in zunen an eondue zen mantenun Inazio [Patri], ta ala esaten zun: “Ni azkeneko artan prestatu niñuen obekina, Miel zenak ongi ematten zeiden neri. Ni leno ala prestatu izan banitz alde errak ateako netien”» (PP). *☞ gubernun eon.*

mañe. Maina. «Capricho. Lloriqueo caprichoso. Mañe besteik ez do aur orrek. Azk., lloriqueo, murria» (Azp. 67). *☞ kasketa.*

mañontzi. Mainontzi. «Persona que está siempre quejándose de algo» (Azp. 67). *☞ miñontzi.*

maol. Ik. *madol.*

mari bandera. «Mujer ligera, de no muy buena fama. Tiene más sentido peyorativo que *mari-mutil*» (Azp. 82). Astaitzagako Batiste Zabaletak, berriz, ez *mari bandera* baizik eta *mari pandero* ote den adierazi dit. Ziurrenik ere biek ala biek balio dute.

marmar. Murmurio, zurrumurru. Ahopean egindako gaizki esanaren kutsua izaten du maiz. Honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Goikobordako neska koxkorren bat artu izan bear zun [andretako], oañik umea zena; ta yaietan Uztarlekure yoaten auzoko launekin balen yostatzera! Sekuleko marmarrak errinde, Bordaberri Xarrak tabernan arrapatu do beñ Joxemartin ori tte, bertsoa bota» (PP 96: 303). *●marmarren ari, eon.* Marmarrean ari, egon; isilka hizketatu. Hegal-soinuari ekiten diotenean, erleak ere *marmarren* ari direla esan ohi da, Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez. Honako hau Tolatxeneko Fermin Azpirotzi jasoa da: «Bernardino orrek, ola pixkoat zepelduxetzen zenen, mundu gusingatik mar-

marren aitzeko oittera zien, da beiñ, Ayenen geundela, an ai uen sekuleko marmarretan» (PP 96: 128). Astarlako Katalin Alduntzinek esana: «Ta yendea berriz an, errosarioa erreza-tzen da, marmarren da, azkenen yende guzie entierora atera zenen, esan ziun Landaborda-ko Felizitasek: tira, oaiñ etorri ziñezkete sokal-dera umek» (Ibidem: 436). *☞ armonie, zurmur.*

marmari. «Murmullo de voces. Azk., *marmario, marmarita*» (Azp. 67). *Marmari* izena eman dio-te, hain zuzen, Leitzaldeko Euskara Zerbi-tzuak 2000. urteko ekainetik argitaratzen duen aldizkariari. Honela dio Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Atera die [etxetik] ta, Tuteneko attun ori, ortxe goiko aritzen azpin marmari beten, otzak pasatue gixaxoa, dena txitx iñe!» (PP). «Osotara beldurtu ziren marmarian: “hil zitziuk Axintxio. Orain etxen zer esan behar diu?”» (Astaitz 94c). Astaitzek elizako hilobi zaharrak ditu gogoan beste honetan: «Yendea-ri ez zitaion gustatu aurreko zaharrak lurpe-ratzen zituzten leku hauek kentzea eta mar-mari asko izandu zen» (Astaitz 01a). *☞ armonie, errenkure.*

marmarike. Marmarka. «Mormojeando, refunfu-ñando» (Azp. 67). Honela esan dit Txartikone-ko Pello Astibiak: «Marmarike dau umea».

marmarixku. Ik. *sendabelar*.

marra. «Especie de delantalillo para trabajar» (Azp. 67). *☞ mandar, mantal.*

marraka. 1. Katuaren ohiau edo miaua. «Hortxe zeon sutondoan katue, sokillatue, supaki-ttue. (...) Tximiste baño abudoo iraotzen dun tximinitik gora. Miau eta marraka, han he-men irautzen din tellatue» (Mikela 96). Mil-txonbordako Joxe Perurenari jaso: «Marraka, katuk bezela» (PP). *☞ katakera. 2.* Ar-diaren ahotsa. «Behiak marruka, / axuriak marrakaka» (Mikela 87).

marrakatu. Eztarria marrantatu, lakaztu, ga-rraztu. Josetxo Arribillagak eman dit etxean ikasitako hitz honen berri. Azkuek Zizurkil-go gipuzkeratzat dakar: «(G-ziz), enronque-erse» (Azkue 84).

marrakuku, marrekuku. Gazta talo artean sar-tuta egiten zen otarteko gisakoa. «Artoa erre eta arta-zopak eta marrekukue yanez eta ga-ri iriñez egindako ubie edo opea yanez bizi-tzen zen yendea» (Astaitz 02a). Goizuetan, P. Perurenak adierazi didanez, *marrukoa* esa-ten zaio.

marraskille. Ik. *sendabelar*.

marrekuku. Ik. *marrakuku*.

marroak in. Marroak egin; engainatu, batik bat animaliak ehiza zakurrari edo ehiztariari. As-taitzek hemen aipatzen duen ehiztaria Martin Alduntzin “Kordaun” duzu: «Erbiak eta beste animali batzuk beren gorde lekuaren ingu-ruan ibilera nahasiak egiten dituzte zakurrek edo beste pixtiren batek aurkitu ez ditzan. Eta horri esaten zaio marroak egitea. Ikus deza-gun ehiztari honek zer dion: “Erbik itteik gel-ditzerako gora iyo eta arrasto beren bera yetsi, eskuñera yoa eta berriz arrasto beren etorri eta gero hiru edo lau salto in eta gorde. Beste batzutan salto ttiki ttikik denak nahasin in eta bertan gelditzen dok”» (Astaitz 93b).

marrosketa. Uztaiak, kiderrak eta bestelako zu-rezko lanabesak leuntzeko tresna, Tomas Azpirotzek adierazi didanez: “Garlopa, ce-pillo de carpintero”. Goizuetan *marrusketa* esaten omen zaio. *☞ azea.*

marruskatu. Arroparen hezetasuna igurtziz eta bihurrituz txukatu, Arriango Lontxo Lasartek adierazi didanez. Orreaga Ibarak honela jaso zuen Ultzaman: «*Marruxketu*: Rascar las ropas para lavar» (O. Ibarra 97: 158). *☞ lixue.*

martinarrako. «Martinarraco. Cierta (sic) vo-lante: insecto coleóptero cuyas mandíbulas semejan astas de ciervo. [Leiza]» (Iribarren 84). *☞ akalamendi.*

martxatu. Gertakari desatseginen batek zapuztu-ta eta umore txartuta alde egin. Añaldeko Bi-ttorio Lizarragak adierazi didanez, bordariak bereizi egiten omen ditu *martxatu* eta *aldegin*; honela esan dit Bittoriok berak: «Patzen etzio-ala ekusitte, artu te martxa intzun andik!». **●martxa!** Horixe esaten zaio —*martxa, martxa*

emendik!—, esate baterako, norbaiti arrotz eginenez edo, saunka ari den zakurrari. *☞ aienatu, ankatu, ondatu.* ● *ze martxa!*? Diosal informala da; besteak egiteko duenaz galdetzen da: *Ze martxa! Ze abille!*

martxolaño. «Niebla de marzo» (Azp. 63-4).

maruri. Ik. *mauri*.

maskillo. Maskuilo. *Maskuri*-ren hitz senidea duzu. «Ampolla en la piel por quemazón. *Baba*, ampolla por roce, v.g., del calzado» (Azp. 67). «Orduan Don Manuelek esan zion: “Arrosarioa errezatzen hasterakoan burtzina jarri behar duzu sutan berotzen eta gizona loak hartzen duenean ezpainak erre burtzinarekin”. Eta atso eroak egin. Ezpainak denak erre, sekuleko maskilloak atera eta kosta omen zitzion sendatzen» (Astaitz 95).

masuste. Masusta. 1. «(Moral. Mora.) Persona emotiva, que llora fácilmente» (Azp. 63-4). 2. Amari askotan aditu izan diot harrokeria salatzen duen esaera hau: «Ez izan ta bai uste, sasipeko masuste». *☞ mamusti.*

materi. Materia, zorne, “pus”. Honatx Astaitzagako Batiste Zabaletak esana: «Nek Astaitzako Benardori attu izandu neioan, beñ, lepagañen nola atea izandu zetzion aunditsu bet, ta Joamartin arengana yoanda, nola lantzetakin xulatu zeioan poleki poleki, beatzan kontra lantzeta patuz, ta sekuleko materi pillek nola atera zezkion» (PP 96: 363).

materittu. «De *materia*. Pus. Formarse pus en la herida» (Azp. 67).

matill. Maratila. «Tarabilla, zoquetillo de madera para cerrar puertas y ventanas» (Azp. 67). *☞ morrollo.*

matrail. Arroko Gabriel Saralegiri aditu izan diodanez, «aizkoran matralle» tresnaren saihets aldea da, ebakitzen ez duen xafla, alegia.

matxarda, matxarde. Gaztainak beren morkoetan biltzeko erabiltzen den metalezko pintza luzea.

matxuretu. Matxuratu. «Averiarse la máquina» (Azp. 63-4).

matza-matza. «Jaterakoan sorturiko soinua. Zerriak bezela jan da jan. (Hantxe daude mahi beren, bik matza matza, azmarren)» (I. Ibarra 99: 136).

mauri, maruri. Marrubi. «*Mauri*. Fresa» (Azp. 63-4). Honela dio Garagartzako Dolores Muñagorrik: «Yan izan dittuu guk obei kilo mauri beinik pai» (PP). Nik Leitzan *maruri* aditu izan dut; Echaidek, berriz, Areson «máraburué» bildu zuen (Echaide 89: 97). Begira zer dioen Musungo Fraxku Sagastibeltzak, Gazteluneko seme baten potekeriaz: «Lengoan politte pastu zat: gurdikin yoan naiz mauritara, ta gurdie mauriz kargatute eldu nitzela, ontoa biden iskiñen eokio ta, aren gañen buelta emanda gurdie irauli tte mauri guzik beiko erreka yoan da utsik geltitu nitzen!!» (PP).

mendiko *maurik*

M. Olano

maxin ari. Maiseatzen ari, marmari gaiztoan, txutxumutxuka, inoren alderdi txarrak azalarazten, alegia. «Maxin ai die», esan dit adibidetzat Gazpilloko Marianjela Lasartek.

maxkara. Aurpegiko orban, mantxa itsusgarria. Erdarazko *máscara*-tik, jakina. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak adierazi didanez, «maxkarak dauzketzo!», esaten omen zioten elkarri, aurpegian korokoren bat antemanez gero.

maxkel. Maskal. Ahul, eskax edo itxura txarreko denari esaten zaio, oro har, Euskal Herrian. Gurean, badirudi *ortz maxkel* delakoan errotu dela, hau da: 'gaitzak edo zaharrieriak jandako hortz ttiki eta beltza'. Berueteiko Miren Farea ikasleari ikasi diot hitz hau, baina geroztik Elordinen galde egin, eta Joantxo Barriolak argitu dit: «*ortz maxkela*», zahartutakoan gelditzen den «*ortz kondotxa*». *☞ exkel, makaztu.*

maxo, paxo. Gauzakiren bat (landareak batik bat) lotuz osatzen den bete edo multzo ttikia. Gaztelarazko *mazo* delakoari zor diogu: «Cierta porción de mercancías u otras cosas juntas, atadas o unidas formando grupo. *Mazo de cintas, de plumas*» (DLE 92). Honatx Errutizko Lontxa Olanok esana: «Gero, [liñoa] sekatzzen zenen, itten zien maxo batzuk, eta arri zabal baten gañen yarrite, maillu batekin danba! danba! yoaz, maxoak txikittu itten zien pixkoat» (PP 96: 20-21). Hau, berriz, J. Garmendia Larrañagak jasoa da: «En esta mañana de San Juan se bendicen los ramos o *belar maxoak* en el templo parroquial. Son ramilletes de margaritas, rosas y otras flores de fácil alcance, preparados con esmero. Después se dejan a secar y en caso de tormenta era costumbre quemar un manojo o *eskutxoko bat* de ellas, rezar las letanías y encender una vela bendecida en el día de la Candelaria» (Garmendia 98-IV: 265). *☞ bete, espaldu, zatuke. ●paxoka.* Belar, iraztor, adar edo bestelakoren baten bete ttikia. Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, hogeita hamar bat artoren *burutxerekin paxoka* bat egiten da, hots, «bete ttiki bet».

maxtar, maxter. Ik. *maiztar*.

mazel. Mazela, mendi palda. Honela dio Arroko Esteban Saralegik: «Nik aittu izandu dot, errittik lendabizie Arrora atera ziela baserri-re, ta sekuleko landare muntteie (sic) yarri zuela. Oain belatso da baño, emen (Landa-borda aldeko mazelean) errin muntteie zen, da orrek izena muntteie do gaurre» (PP 96: 444). Nolanahi ere, badirudi parentesi artekoak P. Perurenak gaineratua dela. *☞ palda.*

meaka. Mehaka. «Encrucijada de muchos caminos. Todavía hay personas en Leiza que emplean la palabra MEAKA con ese significado. Es muy conocida en la zona del Bidasoa como topónimo. Conozco un lugar llamado MEAKA donde confluyen varios caminos» (Azp. 82). P. Perurenaren iritiz, ordea, *meheka* da hitzaren etimologia, eta 'mendiko pasabide estua' esan nahi lizuke. Nolanahi ere, argi dago garai batean izen arrunta zena gaur egun izen berezi gisa baino ez dela azaltzen. Leitzan badira *Meaka* izeneko hiru leku, Arkixkilen bi eta Gorritzaranen bat. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Andik Astarlako azpiegora, Meakako baztar ortan bauen lintzure bat eta, an alde batetik bestea pasatzen asitte, bat lintzuren sartute geldittu!, ta an garbittu omen zela beor ure!!» (PP 96: 381). Arroko Esteban Saralegiri jasoa: «Orik denak esaten zittun gure attunak, baño, nik eztauzket ongi goan: mixerin nola bizitzen zien, bei txar akal batzuk izaten zittuela, ta Meakatik garotan (sic) nola ibiltzen zien: uztarrin, alde batetik bei bizkorrentxona ta bestetik Joakin ori bera» (Ibidem: 445).

M. Olano

Meakako iturriak ur gutxi izaten du

measaski. «(De *mea* "mineral" y *saski* "cesto"). Cesto terrero» (Azp. 63-4). Duela berrogeita hamar urtetik hona kautxozkoak izaten dira,

baina garai batean gaztain zumitzezkoak izaten ziren. P. Perurenak jakinarazi didanez, *miñazarea* da Goizuetako ordaina, eta *zarea*, berriz, Saldiskoa. Honela dio Gazpillo-txikiko Anttoni Zestauk: «Measaskin, gaztañek paatzen zezkionen umeri» (Olano 98: 330). «Ogiak atera ondoan labea bero-beroa gelditzen da: oraindik measaski bat sagar ederki erretzen da, alde guztietatik berdin-berdin» (Mikela 81). Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «Measaski bat zillar diru ekarri izandu zula dotea esaten zuen» (PP 96: 459). Aresoarteko Brijida Azpirotzek esana: «Sagar txikituz measaskie bete eta tolare-ra botatzen zuten» (Astaitz 98c). *eskusaski, exporta, obisaski*.

mei. Mehe, fin, argal. Begira zer dioen Arroko Karmen Saralegik: «Gure attuna altue ta meia zen, da beti baztar guzitan lanen aitzen zena» (PP 96: 447). Errezumako Joakin Zabaletak esana, arreba Beatriz gai hartuta: «Luxe luxea ta mei meia baitzen au ttikitten, ta bozare alaxe zun: mei meia» (Ibidem: 509).

meiar. Mehar. Honela dio Itziar Sagastibeltzak: «Ure zen medikue ure! Ez beste makill meiar ure!» (PP 96: 346). Benito Astibia «Luxea»ri jaso, Praxku Bordatxuri uztargilea gogoan: «Beñ yoan omen zen Aliñea uztargittea ta, beyek izu meiar oitakoak izakio, ta uztarrie prestatzeko katetik eskatu omen zun de, anda demonio! eskapatu in beye!» (Ibidem: 476).

mella. «Impresión. Aita il zitzaion eta etzion mellarik egin» (Azp. 63-4). Hizkera ugaritara iritsitako mailegu zaharra da; gurean, beste asko bezala, hau ere galbidean doa.

mende. «Sometimiento. Esclavitud. Eztauke mende txarra gizon mozkor orrekin» (Azp. 67). **●iñoren mende izan, eduki, ibilli.** P. Perurenak adierazi didanez, Goizuetan *iñoren peko eduki*, *izan* esaldia erabiltzen ohi da. Honatx haren oharra: «Egun guzia (nork) bere peko dauka 'egun guzia berak nahi duena egiteko dauka, bere burua zaindu beste lanik gabe'. Nai bazunun iñ, eun guzia zere peko zunun gi-

zona!». Leitzako ordaina, berriz, Elordin Joantxo Barriolari ikasi diot: «Zeren mende ziñun, nai baziñun» 'Zeure mende zenuen, nahi bazenuen'. Honako hau Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana da: «Attunan besoatako Miel Joakin berriz, Ameriketa yoanda ibilli zen, beti besten mende, bestek ematten zioan yornal onddarrakin» (PP 96: 97). *menderatu*.

mendebal. «Tiempo húmedo con niebla» (Azp. 63-4). Ipar-mendebaldeko haizeak dakarren giroa izaten da.

mendebaldu. «Ponerse el tiempo húmedo y con niebla. Eguraldia mendebaldu du» (Azp.63-4). Uda aldean 'giroa hoztu' eta neguan, aldiz, 'beraztu, epeldu' esan nahi dizu *mendebaldu*k. Honela dio Astaitzagako Batis-te Zabaletak: «Arroko Ixteban "Potxolo" ori sartu emen uen Leitzelarreko pago baten azpin de, bertan izoztue geldittu! Andik ordun burure, atsalden pixken bat mendebaldu zunen, asi emen zezkitzioan eskuk eta pixkoat muitzen, da ordun oartu emen uen: "mekaben, nik goiz guzie izoztute pasa it emen!"» (PP 96: 448). *beraztu, lasatu*.

menderatu. 1. Pean hartu, dominatu. Honatx Barungo Hilario Sagastibeltzari jaso: «Ori dena Blas Sagastibeltzaren izenen ibilli izaan zen baño, len esan duna zorpen sartu attun ori ta, pixken pixken Gortzaundikoak txupatu emen zun ure, ta basaerri aure bastante mendeatue izan bear zun nolabatte, lengo zorrak patute» (PP). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana, Agustin «Korreo» zenaz: «Oso gizon langillea zen Austiñ. Esaten zun eune goizen goiz mendeatu bear zela, gero gallendu itten zela bestela» (Karta 94). 2. Zahartu, zaharrieriak gailendu; *Izan* aditzarekin jokatu. Honela dio Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak: «Gurasoak menderatu emen zien» (PP). *mende*.

mendolatza, mendulatza. «Mendolatza. Una variedad de castaña» (Azp. 63-4). Gaztain mota hau «zabal-zabala» omen da eta «morkoak anka luzegoa» duena; horrela esan zion Dendarineko Isidro Sagastibeltzak P. Perurenari.

Elordin Joantxo Barriolak, berriz, zera esan dit: *iñurri* izeneko gaztain arrunta baino hogei bat egun geroago ontzen dela *mendolatza*; ale ederragoa ematen du, baina jateko «bastoxea-goa» omen da. Honatx zer gaztain klase saltzen zituen garai batean Garagartzako Dolorex Muñagorrik: «Gaztañe: urte baten emezortzi gurdi zalkatuk *iñurrik*, eta beste beatzi *mendulatzetik*» (PP 96: 473). Goiko Soroko Joxemiel Zabaletari jaso, etxe ondoko gaztain zaharraz: «Mendolatza izaten zen ori, baño sekuleko alek izaten zittun: morko bakoitzek iru ale, baño ze alek!» (PP). *☞iñurri*.

mengeldu. 1. «Debilitarse» (Azp. 63-4). «Achocharse» (Azp. 67). 2. «Cogerse media borra-cherá. Mengelduik atera zien *ostatutik*» (Azp. 67). *☞txaranbelatu, zerbeldu*.

menta. Ik. *sendabelar*.

merendu. Ik. *berendu*.

mesille. Erdarazko “mesilla”. Plazaola trenamartxan zela, trenbidean barrena esku indarrez mugitzen zen lau gurpileko ibilgailu ttikia zen *mesille*, karreto arinak egiteko baliatzen zena. «Bai, orain trenbidea libre eta hartu *mesille* eta gaitzeurre ekartzea Erasotetik» (Astaitz 94d). Honela dio Gazpilloko Marianjela Lasartek: «Mesillen ekarri emen zuen gorputze, ta ez emen zioan erakutsi gorputze amari, ta ama near da near» (PP).

M. Olano

mesille trenbidean barrena ibiltzen zen

meta. Latinezko *metatik* datorkigu; erromatarren zirkoaren bizkarrezurra *espina* zen, eta *espinaren* bi muturretan, eraikin koniko sinalatzaile bana zegoen, *metak* alegia. ●**artameta.** Artaburua kenduta, arto landareak pilatzeko egindako meta. «Lehenago artametak nonnahi izaten ziren. Etxe inguruko alorrek arta metaz yosik izaten ziren eta landan ere bai. Leku batzutan burutxe egiten zuten, baina gehienetan artoak ebaki eta metatu egiten zituzten. Orain Artxikoneko bordan bakarra ikusten dire artametak» (Astaitz 02a). *☞metamutil*. ●**belarmeta.** Belar ebakiberria euritik babesteko, belatsoan han-hemen egiten den meta ttikia; atzera eguzki denean, belarra berriro zabaltzen da, behar bezala sekatzeko. «Mielek metak urratuta belarra zabaldu zuen, atsaldean etxeratzeko asmotan» (Astaitz 89). ●**ixtormeta.** «*Istormeta*. Montón de helecho en forma de cono» (Azp. 63-4). Honela dio Joantxeneko Dolores Zestauk: «Aurtikeneko ixtormetak zien, ta ze in zuen orik, Aurtikenekoak eta Tutenekoak elkar artu: ok erre zittuela esateko» (PP 96: 98). Benito Astibia “Luxea”k esana: «Ta, trenbiden barrenoan ai zien laun oitakon batek kartutxoak sartuk izakio ixtormetan barrenen da, su artzen zuenen odaietaño ixtor metak nola yoaten zien!» (Ibidem: 474). ●**lastameta.** Belar edo arto lastoz egindako meta. «Gero udazkenean artalastoak etxen sartzeko lekurik ez eta alorren egin giñun

M. Olano

artametak Amazabalen; eskuinean Xeberin Zabaleta “Koxmena”, besatera bat arbarekin (2004-12-6)

lastameta» (Astaitz 01b).

metabiur. Ik. *biur*.

meta epurdi. Metako belar edo iraztor gehiena gurdira jaso ondoren, metaren lekuan gelditzen den hondarrari esaten zaio *meta epurdi*.
 ☞ *metondo*.

metamutil. «Gavilla grande de maíz, atada por la extremidad superior, alrededor de la cual se coloca maíz, trigo, helecho, etc» (Azp. 63-4). «Fajo de plantas de maíz de pie, alrededor del cual se hace el fajo grande» (Azp. 67). ☞ *artameta*.

metaziri. Belar nahiz iraztor meta egiteko, zutabe gisa lurrean iltzatzen den arbolondoa. Lekuan lekuko landarea lehenesten da *metaziri* egiteko: Arkixkil aldean ametza, bestetan lizarra edo pagoa, Goizuetan gaztaina, etab.. Begira zer dioen Benito Astibia "Luxea": «Gero gu ibiltzen giñen palenka arekin. Buru aundie zun palenka motz bat zen. Baño, ez giñun emendik orrea're tiratzen. Gero, buru lodie bereala utzitte, beste punte zorroztu te, metazirik sartzeko yarri giñun palenka ure» (PP). Tolatxeneko Kandido Azpirotzek dioenez, aurreneko zezenketak 1946an egin ziren Leitzan: «Langak, metazirik bezalako langak ekarri, ta lotu al giñun bezala lenbiziko urten berroita-seien izandu zen oi, berroetaseien ekarri zien, onea» (Olano 98: 333).

metittu. Pertsona batek beste inor hitzez eraso edo zirikatu: *Nere kontra metittu zien*. Garbia da *metittu* / *sartu* bereizketa: *sartu* ekintza fisikoa da, *etxen sartu*, *biden sartu* etab. ☞ *marxtatu* / *aldegin*.

metondo. «El lugar donde ha estado la meta o pila de maíz, trigo, helecho, etc» (Azp. 63-4). ☞ *meta epurdi*.

metxan leorrik gabe. Blai eginda, txitx eginda, busti-bustia. Tolatxenean esan didate esamolde zaharra dela, baina ez dakitela nondik heldu den. «Abitu eta seittun ikaragarritzko tormobe yasa eta Ozparrunburure allatu ziren metxan leorrik gabe» (Mikela 95). ☞ *txitx in*.

meza. Gaur egun itzalduxe den ospakizuna bada ere, garai batean toki nabarmena zuen herriaren antolaketa sozialean, eta neurri horretako lekua zor zaio hemen.

● **argimeza.** Goizeko seiak edo sei terdiak aldean izaten zen. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Ildekoan egune zen ezkerro, nere osaban neskamea argimezara omen zin, da atea irikitzekoan, illunben dirdir egiten zun bulto bat zegoala oartu» (Karta 94). Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana: «Goizeko lauterdik alden yeki, ikulluko azindai artalasto pixarren batzuk bota, ta argimezara illunbetan, bere lastargie eskun artute» (PP 96: 96). Atzera Dendarineko Isidro Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Argimeza seiterditan asten tzen, ta goizero eun bet utseñ gabe yoaten tzen» (Ibidem: 473). «Joan goizen argimezara etorri eta egun guzia herrian zeramakien zurrutean» (Astaitz 01c). ● **goizmeza, goizeko meza.** Goizeko zortzietan izaten zen. «Igandeetan goizmez ondoan eta eguerdiko mezondoan jotzen zuen Albienteak bandoa» (Astaitz 93c). Tuteneko Miel Zabaletari jaso: «Gero urrengo yayen, ama alabak yoan die mezara, ta yende guzie goiz mezatik atea ta, sekuleko bertsopak atera zittuela ta kantari» (PP 96: 109). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Gorritarandik laun saille izaten zien, goizeko meza etorritte, eun guzie errin pasatu te, illunabarren etxera ezin allatuz, zutik eziñ eonez geienak» (Ibidem: 209). Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «Goizmezatik eldu zena, erantzi galtzerdik eta beste aizpei bi-dea atera eta ak yantzi tte beatziteko mezaa... naittenaiz galtzerdikin yoan bear berriz» (Olano 98: 331). ● **eguerdiko meza.** Bakarrik igandeetan izaten zen; halaber, igandeetan izaten ziren *beatzitako meza* eta *bezperak*. Honela dio Boxekan Kristobal Recondok: «Gure atte zena konfesatzera illero yoaten zen, ta goiz mezatik etorri te, ikulluko lanak inde, berriz eguerdiko mezara yoaten zen askotan» (PP 96: 139). Goi-kobordako Felipa Aierdik esana, aita ze-

naz: «Yayero yoaten zen bezpeta, sasobe zun arten, baño gero ya eguerdiko mezara bakarra, ta azkeneako yoaten etzela geldittu zen etxen» (Ibidem: 440). ● **meza nausi.** Gaur egun igandean izaten da meza nagusia, goizeko hamaiketan. Begira Joandegiko Miel Zabaletak esandako honi: «Martikoneko Yoanes zena, -zelebre ikararrie-, laun aundie izaten emen zun Zumeta orrek, eta beiñ, bik elkarren ondoan daudela meza nausin, ze in emen dio Yoanes orrek? Liztekin lotue zauken txamarretan eskumuturra eskatu ixil ixillik» (PP 96: 88).

mezaberri. Apeztu berriak ematen duen estraineko meza. Barungo Maria Jesus Sagastibel tzak honela laburbiltzen du anaia Miel Joakinen apezbidea: «Ala, ogeitabat urte in zittun arte, antxe [Korten] eondu zen artzai anaie Joakin apeza, ta “mayor de edad” in zenen, yoan zen seminaria apez estudiora. Lendabiziko bi urtek baten in zittun, da Iruñen zazpi urte in de, Amurriora yoan zen, da an estudioak bukatute “el año setentaicinco” an eman zun mezaberrie ementxe Leitzen bertan, besta (sic) bezperan, San Lorentzo eunekin» (PP 96: 179). Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jaso: «Beste apez gazte orrek ekusi dik, betiko alkin nola zegoan, ta meza berrie bukatu orduko atera omen dok apez gazte ori, ta eliz atarin, mundu guzie saludatzen da, eskumiñek ematten da» (Ibidem: 390).

mezasari. Ik. *sari*.

mezerdi. «Consagración de la Misa» (Azp. 67). *Mezerdira* iristean, ezkilak danda bat jotzen zuen. Honela dio Astarlako Katalin Alduntzinek: «Ta erlojuik nola ez nun izaten, ordu-reko allatuko ez nintzen billurrik, mezerdin ateata etortzen nitzen etxera!» (PP 96: 437). Errezumako Miel Ramon Zabaleta kontu kontari: «Gañekoan ez omen zetzion etortzen, baño, mezerdikoan etortzen erreñue!! Edadetuxea izaan zen ta, sankristaberi esan omen zion, kontsagrazioko denboran tiroz pasatzeko» (Ibidem: 500).

mezerdiko. «Toque de campana de la consagración de la Misa» (Azp. 67). ☞ *danda*.

mezondo. Meza bukatu ondoko denbora tartea, herritarrek eliz atarian solasteko, plazan pilotan aritzeko edo tabernan basoerdiren bat hartzeko egokiera izaten zutena. Zenbaitentzat —baserritarrentzat bereziki—, *mezondoa* izaten zen aste osoan ahaide eta adiskideekin biltzeko une bakarra. Honatx Joandegiko Miel Zabaletari jaso: «Gero, mezondoan, Yoanes orrek, Aienen botille osoa ordainddu omen zion» (PP 96: 88). Boxekan Inazio Rekondok esana: «Mezondoan aittu giñen bertsotan plazan, da gero bazkaltzera fondara, Musungo errie esaten dioan ortara» (Ibidem: 142). «Joxe argi-mezara etortzen zen eta mezondoan usualez ase eta egun guzie yokoan aritzen zen» (Astaitz 02c).

mia, miatxo. Biga. 1. Behikumea; arrari *zekor* esaten zaio. Lehenengo umea izan bitartean, *mia* esaten zaio behiari. Honela esan dit Gorrizko Lontxa Zabaletak: «Aurten beiek kenduxe in dittuu, ya denak kendu dittuu, da iru miatxo gelditzen die» (Olano 98: 341). Auzmendiko Fermin Lazkanori jaso: «Luis [Putzenbordako] zena ark esan izandu zian neri, aizkorak zaldin artute Aezkora yoan izandu ziela, ta an aizkorak saldute bi mia erositte nola etorri izandu zien beiñ, bi miak zaldire erantsitte» (PP). ☞ *urruxe*, *xamalko*. 2. Ironiaz, ‘neskatxa’ adierazten du. Honela dio Tuteneko Miel Zabaletak: «Joan Fermin “Txoko” esaten zioana, Fondan eotten zen morroi, ta beiñ Txopillora etorri te, “miatxoak ekustera etorri zela”. Ark neskaxengatik esan nai, ta attek: “Bai, ekullun badauzket bi polittek”. Da bestek goikoak esan nahi, ta attek ekulture eraman, ta deus in gabe geldittu Txoko gizajoa» (PP). ☞ *anpolai*, *atso*, *mokadu*, *tordantx*.

mie. Zintzarriaren mihia; pertsonarenari *mingaie* esaten zaio. Honela dio Peusteneko Jesus Bildarrazek: «Beiñ Pello Gaztelunak, etxeko ollaor zakurren zintzerrie (sic) artu zien, ta, Erasotera giñiztela lepotik bera zintzillik yarri zeioan Angeleri. Arrekin ibiltzen bazen mille pezta emanen zizkiola, ta, mille

peztakoa yarri zeioan zintzarrin sartute, mie estutzen zula» (Sasiziztulari 91).

mikeletezko. Mikeletearen lanbidea. Gipuzkoako Diputazioaren menpeko mendi-goardiak izaten ziren mikeleteak, Berastegiko mugan etxea izaten zutenak. Nolanahi ere, *mikelete* izena *miquelete* katalanatik dator; mendiko fusileroak izaten omen ziren herrialde hartan, eta beren nagusi izandako Miquelot de Prats izenekoari zor omen zioten deitura (*DLE* 92). Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «An eendu izaan zen boladan baten da, gero Benito Mujikak mikeletezkoa utzi zunen, artu zun bere kontu Iturria ori tte, bik etorri die Kaxetako gañea, ta or in zuen etxea, Kaxetako ondoan» (PP 96: 385). *al baiterzko, alkatezko, artzaiko, barberozko, errerzko, kuranderzko, maisuzko, nekazalko, sankristabezko, sekretariozko, sorginko, zapaterozko, zurginko.*

millabirjin, billabirjin. «*Millabirgin*. Berbiquí» (Azp. 63-4). «Bilabirjiñe: Eskuzko taratulu ttikia» (I. Ibarra 99: 100). Goizuetan *birabirjiña* edo *biribirjiña* esaten omen zaio, P. Perurenak adierazi didanez. Orreaga Ibarrek, berriz, esanahi berarekin «*bilabarkin*» eta «*billabirjiñe*» jaso ditu Ultzaman (O. Ibarra 97: 149). Horien guztien senide (edo ama) da honako hau: «*villabarquín*. (Del fr. *vilebrequin*, y éste del neer. *wimmelkijn*). m. rur. Ar. “berbiquí”» (*DLE* 92). *gibeleta, tatulu.*

millu. Ik. *sendabelar*.

mimukai. Landareen txertaketan, itsasten den mentuaren begi edo amuei ematen zaien izena, mugitzen eta berdatzen hasten direnean; horrela adierazi dit Juan Mari Barriolak. Goizuetako ordaina *ninikua* edo *ñinikua* izaten omen da, P. Perurenak adierazi didanez. *txertoki.*

minerba egun. P. Perurenak honela azaltzen du hitz honen jatorri paganoa: «Hilero, hirugarren igandean, ospatzen zen minerbako meza, prozesio eta guzi. Jainkosa erromatar honen gurtzeko usarioa etruskoek sartu zuten Erroman. Jupiter eta Junorekin batera

osatzen zuen kapitolioko hirutasun santua. (...). Euskal herriotan 1950-60 inguru arte bizirik iraun zuen harekiko usarioak» (PP 96: 408, 7.oh.). Datozen lekukotasunek iradokitzen dute *minerba* egunari superstizio kutsu bat zeriola. Begira zer dioen Aliñeko Telesfora Azpiroitzek: «Etxera allatu zenen, ala esan emen zion erreginari: “Joakinanttoni, biar minebra da ta ez yoan gero beittik! Or ez da gauz onik eta yoan zattea goittik!”» (PP 96: 408). Aliñea Goiko Iñaxiri eta Joakinatxori jaso: «Gero, Txuitanekok etxea itten asi zienen, ordun saldu omen zioan Zortzikok Txuitane Txikie, eta gure amata ateazi omen zittuen Minerva egunen. Ordun minerva hirugarren igandea oso inportantea izaten zen, ta gure amak ala esaten zun beti, min batekin: “Minerva egunen ateazi giñuzen gu Txuitanetik”. Ta, etxe au Zortzikona zen, ta andik onera etorri omen zien bizitzera» (PP).

minkor. Gorriteneko Miel Luis Zestauri jasotako pasarte honetan ‘minbera’ uler liteke *minkor* adjektiboaren ordaintzat, baina, Martin Agerre “Makillas” zen gizabeltza izanik, baita ‘garratz, lakar’ ere: «Beizagako Soroa badok or, Guraztik auntsaxeo. Araño atera zienen [Gorrititik ihesi], Martin Agerre orrek esan omen zeioan: “aizue motelek, atera niri labanan punttekin bizkarreko arantxok”. Perdigonak izakio ark, baño, bestek ez atrebitzen deustan astea. Minkorra omen uen ba oso, Martin Agerre ori, ta min emanezkeo berai ekitteko billurre!» (PP).

mintegi, minttegi, munttei. «*Mintegi*. Vivero» (Azp. 63-4). Toponimian oso zabalduta da izen arrunt gisa, baina Gorritzarango garaialdean, konparaziora, badugu *Minttegiko zokoa* izeneko. Honatx Arroko Esteban Saralegiren lekukotasuna: «Nik aittu izandu dot, errittik lendabizie Arrora atera ziela baserrire, ta sekuleko landare muntteie yarri zuela. Oain belatso da baño, emen (Lan-daborda aldeko mazelean) errin muntteien, da orrek izena muntteie do gaurre»

(PP 96: 444). Donmartinbordako Praxku Olanori jaso: «Nik aittu izandu dot, erriko gizonak lendabiziko minttegie or yarri zuela, ta landarek uzteko ta bat eta beste, borda txarren bat in zuela, ta gero artatik Landaborda yarri zioala izena etxeri» (Ibidem: 449). Unaineko Luis Lasartek esana, Izaie-tako zuhaitzak erein zirenekoaz: «Oaiñ izaiek dauden artan ereiñ emen zun azie, ta baita minttegie iñe; baño ez emen zien ongi etorri; landare ale batzuk bakarrik geldittu emen zien; da etzula mezi akin deus itten astea, ta geroztik beregise antxe utzitako landarek emen die oango izei aundi orik» (PP).

mintzatu. Leitzan sekulan entzun gabea naiz *mintzatu* aditza, ez bada musularien «mintza!» esaneran, hots, behin kartak banatu ondoren, 'musik ez, hasi hizketan' adierazteko esanez. Begira, ordea, Inazio Barunen bertso honetan ageri denari: «Zer dezu mintzatze-ko / Ozparrungo "Miko" / Deustan etziñe-ke zu / Miel bezela aiko. / Yoaten baza arengana / Eun bat o biko: / Desmaioa eginda / Zera eroriko!» (PP 96: 176).

miñarrasto. Min arrasto. «Dolorcillo» (Azp. 67). *☞ arrasto.*

miñontzi. Minontzi. «Persona enfermiza» (Azp. 67). *☞ miñontzi.*

mixina, mixintxo. Hurrenez hurren, katemeari eta katakumeari deitzeko hotsak. Marianjela Lasarte Gazpillokoak egin dit argibidea. *☞ mox.*

mizke, mixke. «Mizke. Vicio» (Azp. 63-4). As-taitzagako Batiste Zabaletak, ordea, *mizke* hori berebiziko aiherra edo irrika izaten dela azaldu dit: «Ume hori goxo-mixke baita», gozozale amorratua denaz esateko.

miztor. Bi intsektu desberdin adierazten ditu. 1. Liztor (*Paravespula vulgaris*). «Miztorra lorez lore dabil. Bere hegalkak segundoko auskalo zenbat aldiz jeitsi eta igo egiten duten. Non-dik ateratzen du energia?» (Astaitz 99b). 2. Erlearen itxurako baina neurri handiagoko

M. M. Elozegi

miztorrak peraska egiten

intsektu hegalaria. Azpirotzek honelaxe jaso zuen: «*Miztorr. Avejorro*» (Azp. 67).

moarroto. Ik. *modorratu*.

modorratu, moarroto, moarratu, muarroto.

«*Modorratu*. Podar árboles. *Lizarrak modorratu ditugu*» (Azp. 63-4). Honela dio Kortabor-dako Martioxe Oronozek, 1950. urte inguruan botatako gereziondo handiaz: «Gero adarrak iartzen asi zezkion, da baten batek gañetik eroritte lepoa autsi igoal da, moarroto in giñun» (Arbolak 94). Berriz ere Kortabor-dako Martioxe Oronozek esana: «Gerize-ondo bate bazun onek, Leitzen zen aundina. Ark izaan zittun ondoan bi kana bai aise! Sekuleko geize pillek ematten zittun. (...). Moarratute yarri giñun, baño azkeneako zartu zen da, akabo!» (PP 96: 418). «Piñu asko ihartu zen orduan izoztuta. Astaitzagan piko-ia ihartu zen eta intxaurre ere muarratu behar izandu giñun adarrak ihartu zitzaizkiolako» (Astaitz 04). *☞ kimatu, soildu.*

modorro, morro, muarro. 1. «*Modorro*. Rama, tronco podado; desgajado después de podado.

Lizarrak modorratu ditugu, ta gurdia modorroz kargatzen ari gera» (Azp. 63-4). «Guraztik ekarritako enborrekin eta lizar muarroakin karo-biko sue ainekoa egin nun» (Astaitz 91a). Kortabordako Martioxe Oronozek esana, 1950. urte inguruan bota zuten gereziondo handiaz: «Morroak beak ikaragarriek zittun, da gero ondoak, bi mille kilo pasek izaan zittun» (Arbolak 94). 2. Modorratutako zuhaitza; garai batean ugari ziren (eta oraindik ere han-hermen ageri dira) arbol adar-motz eta enbor-zabalak: *arizmorro, pagomorro, lizarmorro, gaztainmorro...* Honela dio Unaieneko Luis Lasartek: «Gero aritze re asko zen emen, baño Ollingo erreka ortan burniola asko zen, da orko aritzek zien morroak, burniola oitako zur ikatza itteko adarrak kentzen emen zizkioan» (Arbolak 94). Lesakolorretako Joxemiel Arregik honela dio, bere aitonaren anaiak Cubara soldadu joan behar zuenekoaz: «Beste anaie Batiste're, Mil-txon zegoana, ara yoan bearra tokatu omen zen, bost ontzako patu edo soldadu, ta or goiko gaztaña morrora yoanda, bost ontzakume arrapatu te, yoan omen zen ayuntamenture ta, "bost ontza bear baziñuzen aiba bost ontza". Eztakitt: zelebrekeri arengatik libratu zela esa-

Antton Olano

lizar *modorroak* Santakruzko gainean (1984-12-29)

ten zuen» (PP). Joantxeneko Patxiku Alduntzini jaso: «Auxe pagomorro erra aizkoan aitzeko!» (PP). *motzaritz*.

modoso. «Educado, de buenas maneras» (Azp. 67). *antzoso, arrandioso, arteoso, bulloso, kas-ketoso, kezoso, nekoso, pantasioso, setoso, temoso, usteoso*.

moduzko. «Apropiado. *Moduzko zapatak erosi dittit. Modu onean, a buen precio*» (Azp. 67). *kontuzko*.

moittu. Ik. *muittu*.

mokadu, mukadu. «*Mokadu*. Bocado» (Azp. 67). Honatx Boxekanbordako Kristobal Re-kondori jaso: «Akordatzen naiz, an bertan atsaldeko mokadun bet inde, Arakindeire nola etorri giñen apaltzera» (PP 96: 145). Aresoarteko Brijida Azpirotzek esana: «Bazen yendea Landan alor lanetan ari eta mukadutxo bat yatea eta sagardoa edatea etortzen zena» (Astaitz 98c). «Mezondoaan tabernan sartu, usualez ase eta aste guziko pasadizoak elkarri kontatu. Gero yokoan egun guzin. Bertan bazkari legea egin eta apari mukadue ere bai» (Astaitz 01c). **●mokalukalu.** Zentzu erotikoan, 'neska egoki eta ederra' adierazten dizu: «Ikustak ze mokalu eldu den estarta ortatik!». Elordin Joan-txo Barriolari ikasi diot. *anpolai, atso, mia, tordantx*.

moko. «1. Cara seria. *Ori emakumearen moko!* 2. Lengua. *Moko zorrotza, lengua hiriente*» (Azp. 67).

moldakaitz. «Difícil de arreglar. *Matxure au moldakaitze da "esta avería es difícil de arreglar, de arreglo difícil"*» (Azp. 63-4). *moldakizun*.

moldaketa. «Arreglo» (Azp. 67). *konponketa, konpontzio*.

moldakizun. «Arreglo. *Molkakizun ona du "tiene buen arreglo"*» (Azp. 63-4). *moldakaitz*.

moldatu. «Arreglarse, llegar a un acuerdo» (Azp. 67). Askotan ezezko esaldietan azalduko zaizu; hala nola, Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasotako honetan: «Benito gizon on askie zen baño, akin'e ez moldatzen» (PP 96: 385). Benito Astibia «Luxea»k esana: «Artatik partizioak itten asitte, etziela moldatzen eo eztakit zer: interes guzik saldu in zittuen, ta diruk partittu» (Ibidem: 421). Baina beste hamaika esalditan aurkituko duzu *moldatu*: *bertsoatan moldatu* 'bertsoak egiteko

gai izan'; *lurren lo itten moldatu* 'lurrean lo egin ahal izan'; *autoan matxure moldatu* 'autoaren matxura konpondu'...

montero. Herriko oihanaren kudeaketa ordenatzen duen diputazioko langilea. Gaur egun *zeladore* esaten zaio *montero* lana egiten duenari. «Herrigizonak mendian markatzen zuten behar zuen egurra. Markaziora joaten ziren montero eta inguzaie» (Mikela 80). Honela dio Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak: «Orduko monteroak, Gregorio Azpiroz zen, da baso aundin bet tasatzen zun aldiro gure atte eramana zen zun» (PP 96: 179). *inguruzai*.

mordo. Echaidek Areson honela jaso zuen: «máts mórdoa, "racimo de uva"» (Echaide 89: 91).

mordollo. «Apelotonado. *Odai mordolloak*, nubes apelotonadas en forma de montañas» (Azp. 67). *odai*, *tronbollo*, *turmobe adar*, *zardai*.

morko. Morkots; gaztain fruituaren babes-zorro arantzaduna. Uztegiko Joxe Ezkurdiak esan didanez, Atallokoei hain zuzen *morkotsa* izengoitia ematen zaie. Honela dio Goiko Soroko Joxemiel Zabaletak, etxe ondoko

gaztainaren hostoa, fruitua eta *morkoa*

gaztain zaharraz: «Mendolatza izaten zen ori, baño sekuleko alek izaten zittun: morko bakoitzek iru ale, baño ze alek!» (PP). *berdola*.

morrollo. Zenbait ate (gaur egun, batik bat komunetakoak) itxian edukitzeko erabiltzen den segurtagailua: ateari lotutako ziri metaliko bat ate-markoan lotutako tututik sartuz segurtatzen da atea. *matill*.

moskortu. Hezetasunak hartua eta ustel antxa dagoen enbor edo egur zaharraz, *moskortute* dagoela esaten da; argibide horixe egin ditate Artxikonean eta Elordin: «Eur au moskortue dau ta etxerako ezto balio». Txartikoneko Pello Astibia esan didanez, egur hila-ren bilakaera ordena honetan izaten da: Aurrena «iartu», gero «moskortu», eta, azkenik, «usteldu». *basitu*, *elkortu*, *pasmatu*, *uasetu*.

mostra. 1. Neurritz kanpoko sorkaria; izaki arrunt berezia. «Au ze mostra da!», esaten omen da, denetan bizkorren eta trebeen denagatik; horrela adierazi dit Txartikoneko Pello Astibia. Honela dio Benito Astibia "Luxeak": «Gero beste aari ttiki bet bazun Luziano Gartzakoak (Pellon anaiak) Ezkurreko Prekonetik ekarrie, iñok yotzen etzun mostra bat» (PP 96: 428). 2. Zakarra, arrunt itsusia. Elordin Joantxo Barriolak honela esan dit: «Oi neska mostra! Orrei etzeioat kausorik iñen nik!».

mote. 1. Iribarrenek dioenez, «yema, botón o renuevo vegetal. Es voz vasca. (V. de Bertizarana)» (Iribarren 84). Bat heldu dira horrekin Arriango Lontxo Lasarte eta Beiñinbordako Joanito Zestau; azken honek, gainera, *amu*-ren sinonimotzat eman dit. 2. Metafora gisa, 'emakumearen sexua' adierazten du. Leitzako *arrosnabarrak* izeneko kantetan, adibidez, honela azaltzen da: «Otean motea lorlari / txorie gaiñean kantari». P. Perurenak zera dio aurreko bertsolerro horretaz: «(...) ote morddo, emakumearen iztapeko xarba beltza liteke; haren gaineko *mote* garrantza lorlari, mutilen *txori* liluratuaren kilikari, eta txoriak mottaren gainean kantari urtuko du bere poza, lilura» (PP 96: 23-24). Ikus baita ere: (PP 04: 26). *amu*, *begi*, *botobe*, *puje*. *nature*.

motiko. Mutiko. Horrelako bilakaera bokalikoak ugari dira lexikoan eta aditzean (*komun* >

komon, ukabil > okabil, duzu > dozo). Honela dio Gorriteneko Miel Luis Zestauk: «Samiel ori artute abittu emen ittuen gabez, baño motiko bat izan gaztea berakin, da biden ezin korrittu, ta eune argittu!» (PP 96: 330). Pastaingo Miel Barriolak esana: «Zorri añeko motikoak oañik, nik zortzi urte besteik enun de!» (PP 96: 381).

motxekai, motxikai, mutxikai. Hesigintzan erabiltzen den egur-zilindro moztaka. Artxi-koneko Maria Jesus Gogorzak esan didanez, piketearen neurri berekoa izaten da, nahiz eta azken hau batik bat karratuan ebakita-koa izan. Azpirotzek «motxikai» jaso zuen, «estaca para setos, cierres» (Azp. 63-4). Arroko Miel Saralegik, berriz, honela kantatu zuen, Baztango doinuaren legea eginez: «Emén uzten ttúgu bi mutxikai / bihar goizían suá piztéko, / ta oyén iltziak berriz, geró / beyen ganbélaq yostéko» (PP 96: 287). Tolareko Martin Elduayeni jasoa: «Ala biñipin, erosi do ta, gero beor ori sarkoi amorratue izan da, Larbadi alde ortan Betraneko barrutin baten sartzen noski, ta ze in dioa, beorra sartzen zen lekun, mutxikaie bi alde-tatik zorrozute yarri tte, beorra saltoan sartzen asitte, mutxikaie ijadatik sartute bertan geldittu» (Ibidem: 406). *☞ tentekai, zutikai.*

motzaritz. «Roble pequeño, de poca altura, porque se le cortan las ramas cada dos años para deshojarlas para comida del ganado» (Azp. 63-4). *☞ kimatu, modorro.*

mox. Katarra ekarrarazteko deia: *mox mox!* Gaz-pilloko Marianjela Lasarteri ikasi diot. *☞ mixina.*

mozkera. «El arreglo hecho a los troncos por una punta para que no puedan hincarse en la tierra en su arrastre» (Azp. 63-4). Begirazer dioen Benito Astibia «Luxea»k, pago handi bat lorrean eramateko egindako pres-taketaz: «Ala, biñipin, Inazio [Patri] orren apustureko pagoa Albiñotik ekarri giñun, pago dotore askie bai!! Atsalde baten yoan-da moldatu giñun: adarrak kendute, bazta-rrak kendute, mozkerak earki inde, erasteko

zuloak inde, prest yarri giñun de, biamonen beyekin yoanda nik ekarri nun» (PP). *☞ ozkoiti, tiraperra.*

mozkeri. Mozkeria. «*Motzkeri.* Desprecio» (Azp. 63-4). *☞ perra eman, purrusti, uskeri.*

mozkordiru. Mozkor diru. Tabernaz taberna ibiltzeko lagun-sailak jartzen duen dirua; batzuek *bote* eta besteek *fondo* esaten diotena. David Anautek taberna giroan aditutako hitza da.

mozkortzopa. Mozkor zopa. Batzuri zopa izaten zen, pestetan parrandan zebilenentzat goizean goiz prestatzen zena. Honatx Tolatxeneko Kandido Azpirotzi jasoa: «Goizeko iruetan mozkortzopa, zean, Peustenen, zopa, batzuri zopa (“mozkor tzopa” esaten giñion)» (Olano 98: 333).

mozkote. «Corto y grueso. *Ori mutiko mozkotea!*» (Azp. 67). Honako hau Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana da: «Bertso aik patu zittuna, kamionak azpin arrapattute il zen. Arriango semea, Martioxe, mutill moxkote bat, oso politte» (PP 96: 201).

●**mozkota.** Emakume *mozkoteari* esana, Gabriel Huarteren lekukotasun honetan: «Orik Tolatxenen bizi zien, orain Joakina Purikana bizi den etxe ortan, da or il zetzion azkeneko andrea. Mozkota bat zen, ta ark bazittun seme alabak, baño aldein zuen bakoitza ben aldeta» (PP).

mozorrotu. «Disfrazarse» (Azp. 63-4). *☞ atxau-retu, atxoatu, zomorrotu.*

moztu. 1. Pertsona nahiz animalien ilea egin. «Ardik moztu» esaten da. **2.** Gorputz adar bat (besoa, eskua, zangoa...) moztu. Honela dio Altzateko Maria Olaetxeak: «Baitare esaten zuen, tiroa tiatu zioala anketara, ta artatik moztue izaten zula anka» (PP 96: 537).

●**moztak!** Moztu ezak! Egitatearen harrigarria indartzeko, aginteraz janzten den esapide adierazkorra. Honela dio Musungo Fraxku Sagastibeltzak: «Neskak despaide emanda, bizarlabanakin moztak lepoa alajain-koa!» (PP 96: 465). *☞ autsi zak, botazak, iltzak,*

pasazak, sartzaiok, tiazak, yozak.

muante. Ik. *mugante*.

muarro. Ik. *modorro*.

muarrotu. Ik. *modorratu*.

mugante. Mugakide; beste etxalde edo itxitu batekin muga egiten duena. Begira zer dio-

M. Olano

Bidegorrietako atakako mugarri zaharra (1691), Berastegi eta Leitza artean *mugante*; Mikel Nieto aresoarra eta Tolatxeneko Mikel Azpirotz hats hartzen daude (1988ko pestondoa)

en Nartziso Sestorain “Martin Motxene”k, Iruñagakoen eta Domingobordakoen arteko auziaz (1938): «Orik gaztañadik elkarren muante zittuen da, ortatik zuen zerbatte jaleo» (PP). *☞ bidante*.

muittu, moittu. Mugitu. Aditz honek zenbait esaldi kuttun izaten ditu nire belarran: 1. *Errekak muittu*; euriteak errekaren emaria biziarazten duenean esateko. 2. *Mendie muittu, arbolak muittu*; udaberrian landareria mugitzen hasten denean esaten dena. 3. *Muitzen al tzaik?* bezalako esaldietan, mutil zaharrek eta bestek elkarri adarra jotzen diote, hanka arteko merituez galdezka.

muker. «Esquivo, huraño» (Azp. 63-4). Arruntean *mukerren eon* esapidea erabiltzen da: *Kontuz Anatxokin, mukerren dau ta*. Orreaga Ibarak, hain zuzen, «*lomuker*» jaso du Ultzama aldean: «Cuando los niños se despier tan con dificultad y están malhumorados. *Lomúker dago*» (O. Ibarra 97: 169). *☞ murru*.

mukerraldi. «Rato de enfado, murria» (Azp. 67).

mukertu. «Ponerse huraño, esquivo» (Azp. 63-4). *☞ eoskortu, muzindu, tenkortu*.

mukikolla. Ik. *kolle*.

mukuru. Ik. *erradan*.

mundun munduko, mundimunduko. Izugarrizko, sekulako. Esaldi berezeki hanpatua da. «Joan karobireko harri ateratzen ari zela mundi munduko ebakie egin besoan eta Joanitak ebakibelarra patu eta sendatu zion» (Astaitz 94d). Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Afrikako gerraz: «Zenbat gorputzen ezurrek ekusten giñuzen ordeaguk an!! Pentsatu, Marruecos guzitik ibili giñen gu, ta an denen bazien ezurrek. Atzetik ingeneroak bildu emen zittuen bai, beño, mundun munduko ezur pille bazen an! Zenbat aman ume geldittu ote zen an, mote-llek!!» (PP 96: 200). Pastaingo Joan Zabaletari jaso: «Pastaingoak behorak saldu zituzten Frantzire eta handik denboran buruta Pastain ziztularie beyek yezten ari zela behorak irrintzike. Yoantzen ikustera eta Frantzire saldu zituzten behorak ekulluko ate-leakumetik buruk sartute zeuden. Ondoren mundimunduko ekaitze egin zuen» (Astaitz 02b). *☞ eundimundu, izurramendi*.

muni! Ik. *ani!*

munttei. Ik. *mintegi*.

muñe. Muin, hezur barrengo gai biguna. Honela dio Urriztimiltxoko Joxe Zestauk: «Azpin arrapatute [pagoak] bertan lertu emen zien gizona. Muñek eta guzi atera zezkiola aittu izandu neioan nik gure amona zenai, ta semen muñek mantal urdiñen billute nearrez nola etorri zen “Apex” orren ama zena» (PP 96: 432). Joantzarko Miel Barriolak esana: «(...) ta bordan kontra yoan goittik bera, ta an autsi zun lepozurre, baño muñe osoan geldittu, ta orreatik bizik atea zen, baño gero bizkarren artute, batea ta bestea balantzaka deabillela, muñe partittu zetzionen akabo gizona!» (Ibidem: 435, 13.oh.).

muño. Muino. 1. Ardiaren kopetaburuan izaten den ile multzoa. P. Perurenak adierazi

didanez, askotan azienda bereizteko ezau-garriztat hartzen da: *muñoaundi, muñogorri, muñozuri, muñobel, muñoluze...* 2. Aurrekoaren hedaduraz, pertsonaren “flequillo” delakoa adierazten ahal du.

murritz. «1. Tacaño. 2. Serio, antipático» (Azp. 67). *🐷 zimur, zur.*

murritztu. «1. Escasear, agotar. Dirue murritzuko zaigu laister, ola gastatzen ba-deu. 2. Dejar de dar algo. Goikoetxeokak esnea emattetik murriztu zaizkigu» (Azp. 67).

murru. Pertsona desatsegina, zomorroa, *xaloa*-ren kontrakoa; horrela adierazi dit Astitzagako Mikela Labaienek. *🐷 muker.*

murrusk. «Gruñido de cerdo» (Azp. 67). Azpirotzek berak lehenago «*murruxka*» jasoa zuen: «gruñido del cerdo» (Azp. 63-4).

murrusketu. «Gruñir» (Azp. 67).

musareko. Garai batean emakumeek eramaten zuten zapia, okozpean lotuta eta burua estaliz eramaten zutena. Lanerako edo elizara joateko janzten zen. Gazpilloko Marianjela Lasartek adierazi didanez, ama Fausta Labaien Urbietakoari ikasi zion hitz hau, baina aspaldi galdua da bestela. *🐷 alaxari.*

musu gitarra. «Trompa inglesa» itzultzen du Azkuek bere hiztegian. Honela dio Joxe izenekoak *Plazaola* aldizkarian: «Praxku Erreroranga joan ginen. Ingurutxo eta antzara jokoz mintzatu ondoren, bat batean donostiarrak lira antzeko musika-tresna txiki bat atera zuen poltsikotik. Bi eskuen artean ezpañetan jarririk eta metalezko lamina bat behatzakin bibratuz, ahoan laguntzaz soñu berezi bat ateratzen zuen. Gaur egungo zenbait musika-laguntzaile bezela ere erabiltzen da. Praxku Erreroak hura ikusi bezain laster: Musu gitarra!!, esan zuen» (Joxe 01a). *🐷 ezpañetako soñu.*

mutur. 1. «Poco, poquito. Aize mutur, euri mutur, diru mutur, obi mutur. Aize muturrik gabe-ko egualdie ein du gaur» (Azp. 67). Honela dio Aizpeko Engrazia Burladak: «Gure amari

lau urte kosta emen zetzion an etsitzen, ta ya etsi zunen, pezta muttur bat eman gabe, berriz onera bialdu zuen!» (PP 96: 230). P. Perurenak dioenez, lur-sail mugante batzuk zirela bide, Gorritzaranen auziren bat sortu eta «Kristobal Beñes eramán omen zuen Pellipenak hauzia haustera; eta bi baserritako aitonei hala esan omen zien: “*lur muttur batengatik zabiltzate ola; laxter izene zue bai, naiko lure!*» (Ibidem: 303, 5.oh.). 2. «Izen-mutur. Nombres propios abreviados: *lehenago ba ziren izen ederrak; orain, berriz, izen-mutur batzuek...*» (Azp. 82).

muturgorri. Aurpegi eta kopetalde gorrixka duen ardi klasea; Leitizaldean ugari izaten da. Ultzamaldean, berriz, muturbeltza izaten da ardirik hedatuena. «Zinko ardie yanarazten eta kejo. Bai, “muturgorri” txerrokikin eta “sasiko” asayekin eta sangatu egin behar» (Astaitz 94d). Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Urbetako eskriture zarretan azaltzen da Saratik ekarri zun Mariana Garat ori. Sekuleko artaldekin etorri emen zien: ardi muturgorri betzukin» (PP

M. Olano

lurra *muturketuz* bizi dira basurdeak; honako hauek Zirateko itxitu batean daude (2004-6-6)

96: 63). *🐷 nabar.*

muturketu. Azpirotzek honela dio *arroto* sarre-ran: «Ahuecar, v.g. tierra, cultivándola, escardándola. Azk., ahuecarse. Si la huecan los cerdos, *muturketu*, hocicar, hozar» (Azp. 67).

muturlur. «Tierra levantada por los cerdos con

el hocico» (Azp. 63-4).

muturmozka. «(De *mutur motz*, rostro serio). Enojosamente, incomodado. *Erriko gaztêkin ez luke iñor* (sic) *ibilli bear muturmozka*» (Azp. 67). *☞ muzindu.*

muturreko. «Aro pequeño de alambre que se coloca a los cerdos en el hocico» (Azp. 63-4). Hain zuzen ere, lurrik ez harrotzeko edo muturkatzeko paratzen zaie alanbre hori.

mutxikai. Ik. *motxekai*.

muxar. Ugaztun karraskaria, katagorriaren itxurakoa, baina hura baino tikiagoa eta gri-xaxka; hain zuzen, “lirón gris” esaten zaio erdaraz (*Glis glis*). Negua lotan ematen du; pago zahar barren hutsak atsegin ditu bizi-tzeko, eta, bereziki, pago ezkurak jateko. «Garraztea gora iyo, intxaurrean zepoa paratu eta urtero muxar mordoska harrapa-tzen zuen» (Astaitz 99a). Fernando Oiartzun

berutarrak, pago-ezkur *urtabeari* begiratu eta honela esan izan dit: «Aurten muxar asko», edo «aurten urtabe txarra muxarrantzako». Garai batean Fernandok ukendua egiten zuen muxarraren gantzarekin; bikaina omen da hezurretako gaitzaren kontra.

muzindu. «Enfadarse. Amohinarse» (Azp. 67). *☞ eoskortu, mukertu, tenkortu.*

muzinke. Muzinka; gogo txarra edo nazka adierazten ditu batek *muzinke* egitean. Honatx Joantzarko Miel Barriolak esana: «Goi-zen yoan da, amaiketakoa ittea sartu giñen tabarna (sic) batea ta, azaitunek atea ta, guk geizek edo zerbatte goxoak izaan ziela uste, ta proatu giñuzenen, muzinke nola aittu giñen yaten» (PP 96: 294). *☞ zipoka egin.*

muzinkeri. Muzinkeria. «Muzinkeri. Mueca de disgusto» (Azp. 67).

1 nabar. **1.** Kolore argi-ilunak edo txuri-beltzak pintoka edo nahasian dituen. Honela dio Pastaingo Rafael Barriolak: «Ardi mutur nabar bat omen zien gaxto amorratue, sarkoi demonio oritakoa. Beti esi inde, esi inde, alare sartu itten!» (PP 96: 183). P. Perurenak, zenbait deituratako *nabar* adjektiboaren adiera ulertzeko, hitzaren sustrai etniko-arrazista bat proposatzen du: «Leitzatik atera gabe, mende honen aurrenetan Joakina “Nabarra” izeneko baztandar eskazale hura datorkit burura, edo hiru mendez lehenagoko “Nabarrene” izeneko etxea, dirudienez, arrazakeriak medio, herribarren zaharretik kanpora egina» (PP 01: 58). Errezumako Miel Ramon Zabaletak kontatutako ipuinean, infernutik ateratako zaldiari honako berezitasunok datxezkio: «-Olako lekuten pasatu den zaldie nabarra dok, eta beibakarra ta desferra gaiñea! / Eta bestek: -Bai ta etxe ontako nausie judio kasta dok! (...) -Nola dakizue zuk, olako biden pasatu den zaldie nabarra dela? / -Bide baztarrereko Aritzen azka aittue zegoan, ta ille nabarrak an utzi baititto» (PP 96: 500). **2.** Leitzan *nabarra* denari *arrea* esaten omen zaio Berastegin, Juan Mari Barriolak esan didanez. *Katu nabarra*, konparaziora, kolore eta marra nahi-siko ilajea duena da, «kolore xakarrekoa», Elordin Joantxo Barriolaren hitzetan. Baliteke *nabar* / *arre* bikotea bereizgarri dialektologikoa izatea; P. Perurenak dioenez, bere amak

«arropa txuria» batetik, eta «arropa nabarra» (hots, gainerako guztia) bestetik, bereizi izan ditu; aldiz, Tolosa aldean «arropa txuria» eta «arropa arrea» esaten omen zaie (PP 98b: 232). Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Akordatzen naiz nola erabiltzen zun dirue: pañulo nabar baten billu billu inde, dena korapildue» (PP 96: 153). Bukatzeko, Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, oihalen bat ongi garbitu ezean, «nabar batzuk gelditu zaizkiola» esaten omen da. **3.** Garai batean *beginabar* esaten zitzaion *begi-ur-din* zenari. Juan Mari Barriolak esana dakit Joanabordako amonak «beginabarra» esaten ziola; *begi-ur-dina* baita bera. P. Perurenak ere *beginabar* = *begiurdin* berdintasun horixe aipatzen dizu (PP 98b: 229-231). *Arrosnabar*, *banabar*, *illunabar*.

2 nabar. **1.** Laiatu aurretik, alorraren azalean urratzen den lerroa, laiariei gida gisa balia dakien. «Aurrena Ustin[ek] nabarrak egin behar ditto laiarientzat eta gero Yoaztiztik gurdi ixtorra bere erristaldikin ekarri beharra do» (Astaitz 94d). «Lehenago layez iraultzen zuten lurre. Aurrena nabarrak egin, lau-zoyekoak edo bost-zoyekoak (hau da, lau lagun edo bost layen aritzeko), eta gero layatu» (Astaitz 02a). *Endena*, *erreten*. **2.** Alorrean *nabarra* izeneko lerro edo marra hori urratzeko erabiltzen zen tresnari ere *nabarra* esaten zaio.

M. Olano

Astaitzagako *nabarra*; begi eman goiko heldulekuari, eskuadraren azpiko orri zorrotzari eta lorreko kabilleri

nabarittu. «*Nabaritu*. Sobresalir. Distinguirse» (Azp. 63-4).

nai. Nahi. Bigarren osagai gisa *nai* eta lehen osagai gisa galdetzaile bat hartuta, hainbat adizlagun osatzen dira gurean: **noiznai.** Noiznahi, edonoiz. Honatx Gazpillotxikiko Tomas Zes-tauri jaso: «Lazaro orrek kotxero ibiltzen izan bear zun Leitzetik Tolosara, ta biden geldittu itten omen zezkitzion noiznai zaldik» (PP 96: 122). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Beñes ori berriz, noiznai or izaten zen, ta ordune or tokatu» (Ibidem: 273). Martikoneko Bittorio Alkozen lekukotasuna: «Ordun noiz nai aitzen giñen bertsotan gu» (Ibidem: 368). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Musune izandu de beti, auzoantzat irikie; yende sartu atera aundie izaten zun Musunen, ta yende asko biltzen zen noiznai» (Ibidem: 464). Ikus baita ere: (PP 96: 558). **nolanai.** Nolanahi, edonola. «Aleye esan nai zun dirue etzela nolanai gastatu bear» (Mikela 95). **nonai.** Nonahi, edonon. Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Amorratue izan bear zun basurde eizen da, deskuidon baten ill gizona! Komedoren, yan giñun tokin, antxe zeuden nonahi (sic) basur-

dek, disekatute yarrik» (PP 96: 168). Mª Jesus Azkarateri jaso, Joxemari Lizarraga amerikanoaz: «An beti eunekin edo telakin aittue zen lanen, da emen nonai zerbatte arikin iñe ekusten zunen seittun botatzen zion begie» (Ibidem: 261). **nonaittik.** Nonahitik, nondik-nahi, edonondik. Mandazaienbordako Joxemiel Arrarasi jaso, Katalintxoneko zentrala egin zenekoaz (1947): «Auzolanen in giñun lan guzie sozioak; astoakin de, beiekin gurdin de, ibiltzen giñen ondarketan da, porlanketan da, material guzik eramatten. Ondarra Biutako erre-kondo artatik ekarri giñun, Pakon kamionakin, de Biñinbordako atarin bota, ta ortik bertan io, bear zen lekura. Ondarra ustez ona zela, baño erre-kako ondarra, obena izandare, bestea baño txarragoa ta, gero nonaitik lertu itten zen deposittue» (PP). **nondik nai.** Nondik-nahi, nonahitik, edonondik. Benito Astibia “Luxea”ri jasotako honetan *nondik naittik* forma pleonastikoa ageri da: «Goittik edo beittik? / Ta bes-tek: / Ireatik nondik naittik!!» (PP 96: 59).

naigabe. Nahigabe. «Desmayo. *Amari naigabe egin zayo*» (Azp. 63-4). *begitako argi, nobedade.*

naigabetu. Nahigabetu. «Desmayarse» (Azp. 63-4). *desmaio in.*

naikio. Nahiki. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Honela dio Joantxeneko Patxiku Aduntzinek, “Txanbolin” izeneko hiltzaileaz: «Zibillek arrapatute an emen zeuken lurren, ta uzteko, okerrakoa il zula ta, zuzenekoa ill arten, gure atte il naikio ark» (PP). Tuteneko Praxku Zabaletari jaso: «Uitziko neskatxen batek Tuteneko mutille matte, baño attek Uitziko mutillekin ezkontzea naikio, ta gorren artzen emen zuen neskatxen attek eta ango mutillek» (PP 96: 33). *ai-kio, bizikio, eldukio, eokio, erabillkio, eramakio, etorkio, eukio, ibilkio, izakio, yakinkio, yoakio.*

naikoan ibilli. Nahikoan ibili, eskasiarik gabe. Honela dio Astibibeiko Anbroxi Oronozek: «Gure semek naikoan ibiltzen zien beti Joan Tomas ark indeko galtzerdikin. Berak itten zittun denak, aurrena txoatillen arie inde» (PP 96: 415).

naka-zale. «Burlón» (Intza 63-4: 177). Leitzan jasoan omen da, baina ez dut honen berririk jaso ahal izan.

napar. Nafar, Nafarroan sortu edo bizi dena. Tolosan *Napartzubi* esaten zaio 'Zerkausi'aren ondoko zubiari; honela dio Benito Erasok: «Gero, feriko lanak inde, Napar zubittik onontzako taberna baten sartu de Martin Agerre ori, bere ameiketako pizarra itttea eo, ta an ai diela, iru amerikano diskutioan asi omen zien, ondoko mai beten» (PP 96: 485). Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jaso: «Yendea antxe diskutioan beti; batzuk: Uzkudunek bere okabillekin etziola utziko artzen, ta bestek: Otxoak beñ atzaparrakin arrapatzen bazun belaxe mendeatuko zula; baita mutikoak ere aitzen giñen batzuk naparran alde ta bestek prointzianon alde» (Ibidem: 499). Kristobal Olae-txea "Altzate" k esana: «Trifonek eunero erosten zun eunkarie: La Voz de Navarra eun baten, ta besten El pueblo vasco; bat naparra ta bestea Gipuzkokoa» (Ibidem: 553).

Tolosako *Napartzubi*, 'Zerkausi' izeneko ferilekuaren eta San Juan elizaren artean

Naparroa. Nafarroa. Ez da beste aldaerarik aditzen. Honela dio Gorritineko Miel Luis Zes-tauk: «Ni oroitzen naiz Leitzen nola izandu zen pesta San Andres eunekin (...). Eun urte-tik eun urtera itten da pesta ori. Gizaldie betetzen denen Diputazioak aintzen do pesta itteko errin. Zergatike garai artan, Naparroak bere erreinu propioa zun, eta Españik launtza eskatu zion beste erreinuri bezala,

moroak apoderatzen ai zielako Andaluzi alde ortaz» (PP 96: 483).

nasi. Pertsona nahasia, txorabiatuxea. Landabor-dakoei jarritako bertsoetan honela ageri da: «Tanta bat edan eta / Zegoan nasie, / Orduan artu zuen / Bere pantasie» (PP 96: 107).

naslari. Nahaslari. «Embustero» (Azp. 63-4). *☞ nastekatzaille.*

nasteka. Nahasteka, nahasian. Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Nik ordun Miltxon nauzken ardik, nerek mordoska ta angoak elkarrekin nasteka» (PP).

nastekatzaille. Nahastekatzaille. «Embustero» (Azp. 63-4). *☞ naslari.*

nature. Natura, alua, emakumearen eta azien-da emearen sexua. *☞ mote.*

nazkarri. Nazkagarri. «Contr. de *nazkagarri*. Repugnante» (Azp. 67). Laburdura bera egiten da honako honetan: *ikarri* 'ikaragarri'.

nazkazi. Nazkarazi, nazka eragin. Honatx Tolatxeneko Fermin Azpirotzek esana, Angel Alduntzin ziztulariaz: «Ta, geren musike lanak inde, gaben lota yoan gattok, eta, zapo bat, *piit, piit, piit...* ez ixiltzen krixtoatik e! Ta, Angelek amorratzite, esan tzien olaxe: *Re-dios, ixilduko aiz bai oaingoan! nazkazikoat eta!*» (Sasiziztulari 90).

nebri, nebrittu. Ik. *lebri, lebrittu.*

negargarrikeri. «Desgracia» (Azp. 63-4).

negargarritza. «Desgracia» (Azp. 63-4). Zortzi-ko etxeko Aita Bixente Huarte Txinan egon zen gotzain; honela diote haren aldeko bertsoek: «Ministro askok berritutako / Ebanje-lioko itza: / Bataiotikan garbitzen dela / Animak daduken gaitza. / Gaixtoak onak desegiteko / Munduan beti dabilta. / Kulparik gabe galdu bearra / Inozentien bizi-tza: / Ez al da negargarritza!» (PP 96: 215).

negugiro. Ik. *giro.*

negute. «Temporada de invierno. *Negute ona. Negute txarra*» (Azp. 63-4). *☞ udate.*

negutu. Azaro inguruan, artantzuak menditik etxera biltzen dira, negua pasatze aldera.

Horri esaten zaio *negutu*, Añaldeko Bittorio Lizarragak adierazi didanez. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Iberoko nausik, Xeberianok, onea, Leitzako baserritara ekartzen zittun axurik neutzer. Beño sekuleko axuri aldie, e!» (PP 96: 165).

nekabiur. Ik. *biur*.

nekazalko. «Agricultura, trabajo de agricultura. No precisamente “oficio de agricultor”, como Azk» (Azp. 67). Garai batean «nekazalko giroan» bizi zirela esan dit Artxikoneko Maria Jesussek, hau da, nekazarien bizimodu, siniskera eta ohiturek ingurututa. Katalina Rekondok, honako hau zioen bere aita Boxekan Joxemanele: «Ure bere denbora guzin Boxekanbordan bizittue zen, nekazalkoan» (PP 96: 140). Honela dio Telleriko Karmen Lasartek: «Gure etxek ez do Telleri bere izena. Zabalone borda da ori, ta errikoa Zabalone. Ori, baserrie zen, ta nekazalkotik bizitzen zien» (PP 98a: 41). Baliteke *nekazaritze* baino zentzu zabalagoan ulertu behar izatea. *Artzaikotik* berezi behar denean, ordea, *nekazaritze* aipatzen da, azken honek, preziso, lur lantzeko tresnen eta arteen erabilerari dagokiola. Honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Nekazaritzeko etzun bate arteik. Ure artzai izateko yaioa zen. Ure beti ardikiñ» (PP 96: 153). Aliñeko Telesfora Azpirotzi jaso: «Gure attuna Miel Anttonio emen yaio ta emen ille zen. Bere denbora guzin nekazaritzetik bizittue» (Ibidem: 412). Ikus *nekazaritze* baita ere: (PP 96: 418, 554, 556). *al baiterozko, alkatezko, artzaiko, barbero-zko, errerozko, kuranderozko, maisuzko, mikeletezko, sankristabezko, sekretariozko, sorginko, zapaterozko, zurginko*.

nekoso. «Fatigoso, que produce cansancio, fatiga. *Lan nekoso*» (Azp. 67). «Lehenago zurak mendian leundu eta zerratzen ziren. Aurrena zerratokia egiten zuten eta gero han zatagiarekin zura jarri eta zerraz oholak egiten zituzten. Bat zuraren azpian eta bestea gainean aritzen ziren. Gain zerra zen nekosoena» (Astaitz 97b). *antzoso, arrandioso, arteoso, bulloso, kasketoso, kezoso, modoso, pantasio, setoso, temoso, usteoso*.

neskame. Etxeko lanak egiten eta haurrak zaintzen dituen emakumea. Haurrak zaindu baizik egiten ez duenari, berriz, *aurtzai* esaten zaio. Garai batean mutilak *morroi* joaten ziren baserriren batera; neskak, berriz, *neskame* izaten ziren ahalgo handiko etxeren batean edo hirian. Honatx biak elkarrekin, Gorrineneko Miel Luis Zestauri jasotako pasakarian: «-Nik parienteri etzeioat utziko ba erentzie! Leitzen den neskaik ederrena eta mutillik ederrena erebero artu bear zetik (sic). / -Bai, beño nondik ornittu beak ezkontz ori? / -Ori? Aise! Bat artuko dit neskame, ta bestea morroi, ta ixtanteko aixkide dittok bik» (PP 96: 80).

neskakozkor. Ik. *kozkor*.

neskasur. Ik. *sur*.

neskatx. Ezkontzeko sasoiaren dagoen neskari esaten zaio batik bat, eta sarritan *neskatxeta* yoan, *neskatxetan* ibilli esamoldean azaltzen da. Intzak Leitzan jasotako esaera batek honela dio: «Bide-ondoko arbola, abenduko izarra, ostatuko neskatz ederra: iruek ondartzeko arrisku bera dute» (Intza 74: 53). Honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Neskan bat edo beste izan zien da, ak zeuden lekure; ordun oittera aundie baitzen neskatzengana yoateko» (Arbolak 94). Soroko Joxemiel Zabaletari jaso: «Garai baten emen zuen oittera mutillek zomorrotute yoatekoa neskatzengana, buruk estalite yoatekoa» (PP 96: 82). Martikoneko Bittorio Alkozek esana: «Ordun Landabordan mutillalle omen zegoan, ta Domartinbordan berriz neskatz asko» (Ibidem: 107). Boxekanbordako Joxepa Rekondori jaso: «Ederra emen zen neskatz ori, ta emezortzi urte emen zittun elkarrekin asi zienen, baño, gero beste batekin asitte, gorena engañatu itten zula ekusi zunen, oso sentittue mutille, ta bertsoak atera zezkion!» (Ibidem: 135). Pastaingo Miel Barriolak esana: «Andik artu motoa, Bordatxuriko belar pillen sartu, ta Yoantzarrea neskatzeta!» (Ibidem: 385). Ikus baita ere: (PP 96: 148, 442).

neurrik artu. Ik. *lebri*.

nobedade. Zorabio, nahigabe. «Patxiri nobedade in zaio», esan dit adibidetzat Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. Honela dio Aresoko Migel Barandarin “Olaetxeta”k: «Golden ibilli emen zen azaroan gari itteko ta, gaben oatzea joan da ta, goizen oatzen, pipittea jekie emen zeoan, pixe ittea oñalea... beño, ola zeoala nunbait nobedadea etorri zaio ta seko gizona il» (PP). Honela kontatzen du Txokoko Juan Caballerok, Astarlako Joxe Martin Alduntzinek lepoa hautsi zueneko (1943): «Ala, gizona berrize eskallean gañen koltxobe yarritte artute giñun, da bagoaz goittik bera, ta an Urtoko bordako inguru artan, “utzi nazazue lurren, nobedadea eldu zat eta!” esan ziun gizon orrek, ta lurren uzten asitte gizona ille geldittu zetziun» (PP 96: 435). *☞ begitako argi, desmaio in, naigabe.*

noiznai, nolanai, nonai, nonaittik, nondik nai. Ik. *nai*.

noski. Ziurrenik, beharbada, akaso, antza denez; aditzondo honekin zalantza adierazten da, baina ez beti neurri eta modu berean. Honela dio Pastaingo Miel Barriolak: «Ezta- kit Martikonen zein zen aurre artan yayoa, Zelestina zen eo Pilar zen? Zelestina zen noski» (PP 96: 381). Hau ere Miel Barriolare-

na duzu: «Mitxelaundire orduko taloik aundiña’re bustiko omen zun noski epurdiko izerdikiñ, dena gurittue txapa!!» (Ibidem: 385). Tolareko Martin Elduayenek esana: «Ala biñipin, [Txubitaneke Martiñek] erosi do ta, gero beor ori sarkoi amorratue izan da, Larbadi alde ortan Betraneko barrutin baten sartzen noski, ta ze in dioa, beorra sartzen zen lekun, mutxikaie bi aldetatik zorrozute yarri tte, beorra saltoan sartzen asitte, mutxikaie ijadatik sartute bertan geldittu» (Ibidem: 406). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Azkeneko urtea, [Santio euneko pesta] 1958an iñ izan giñun, noski; ala dauket goan» (Ibidem: 478). *☞ aurki.*

nozittu. Nozitu. «*Nozitu*. Sufrir las consecuencias de hechos o dichos propios o ajenos. *Attên alperkerie semêk nozitzen due*. Los hijos pagan las consecuencias de la vagancia del padre. Según Azk., *nozitu*, padecer, sufrir. Como puede verse, en Leiza tiene otro matiz, que coincide con el de *pekatu*, 2º de Azkue» (Azp. 67). Goikobordako Felipa Aierdiri jaso-tako adibide honek bete betean asetzen ditu Azpirotzen ñabardurak: «-Motell, gizon onen trantzeare eztok nolanaikoa, ta utzi iñ bearko zeiu etxera yoaten? / -Bai, ta gero esaten bado, trenbiden arrapatute libre utzi dula, guk nozittu bearko diu!» (PP 96: 441).

ñibirri-ñabarra. Nabarra; kolore nabarra adierazteko hipokoristikoa, Joanita Irurtiak jakinarazi didanez. Badirudi, *ñir-ñir* onomatopeiak bezala, dirdira zerbait adierazten duela. *☞ nabar.*

ñikiñakeri. «Jugarreta. *Ñikiñakeri franko ein dit*» (Azp. 67).

oaindeño. Oraindainoko, orain arteko. Axintxio Olaberrikoak arbi bete saskiak ohosten omen zizkion Korteko Joakinari, eta honela esan zion geroago, barkamen eske: «Ez ez, Joakina. Barkaitzezo oaindeñekoak (sic), beño ez dizot geio arbik ostuko» (PP 96: 198). Kristobal Arribillaga “Beiñes”ek Martin Gartziarena aizkolariari kantatua: «Kolare gorri gorrik dauzketzo / Sasoben zaude gaztea, / Egie esan, asko ein dozo / Oaiñdeñokok austea. / Baño txorik’e goizen kanta bat / Eta illuntzen bestea: / Aman semeak dittok bestek’e: / Ez uste beti irabaztea!» (Ibidem: 273). Arroko Karmen Saralegik esana, aitona Esteban zenaz: «Azkeneako asko okertu zen aurrera, ta beiñ ala esaten emen tzun: “oaindeñokoak aurrera okertu gattok, baño emendik aurrekoak atzea okertuko ittok!”» (Ibidem: 447).

oaiñ aurretik. Orain aurretik, orain gutxi, orain berriro. Mikoneko Joanxoke Kanflankaren adibidea duzu: «Oaiñ aurretik iltzen Joakin orreri ez e, oaiño baleztenatar on attunari, bota omen zeioan bertsoa, “Gora Joakin Baleztena!” esanez bukaeran» (PP 96: 390).

oañik, oanddik, oanyik. Oraindik. Gutxienez hiru modu horietan transkribatua aurkitu dut; honatx *oañik* eta *oanddik* aldaeren adibide bana. Honela dio Telleriko Karmen Lasartek: «Nik oañik medikurik eztot nere aurren ekusi» (Olano 98: 326). Aizpeko Engra-

zia Burladari jasoa: «“Maria, yarri al diñ etxea ire izenen?”, da “ez osaba, ezto yarri oanddik”» (PP 96: 241).

obazur. Ohazur, ohearen zurajea. Begira zer dioen Joakina Azpiroz “Purikana”k, Joxe Arribillaga “albiente”k burutik egin eta erotxera eraman zutenekoaz: «Yoan nitzen seittun, de ordureko oben zegoan, bi eskuk obazureri lotute» (PP 93: 38). Nolanahi ere, «oberi» transkribatua zuen pasarte bera P. Perurenak (Ik. Sasiziztulari 89).

obazurpe, oazurpe. Ohazurpe, non *ohazur* ohearen zurajea baita. *Obeperen* esanahi beretsukoa da. Pestak heldu zirela eta, begira zer apainketa egiten ziren etxean garai batean: «Gero lustrea atera baztar guziak dirdir egin arte, urrena menta mordo bat erratzan puntan lizte batekin lotu eta oazurpetik barrena txoko guziak irao» (Artxikonekoak 83). Ikus baita ere arrosnabarren laugarren ahapaldian: «[Praxkeri] Joan Txokokoa sartuko zaio / obazurpetik barrena» (PP 96: 18).

obe. Ohe; *oberatu* ‘oheratu’. Honatx zer dioen Telleriko Karmen Lasartek: «Kanpotarrak etorri [pestatan], eta aintzat zeozter beti prestatu bear izaten zen. Gaberako igoal gelditzen zien, asko gañea, eta aintzat obek edo trastek prestatu in bear» (Olano 98: 324). Astaitzagako Batiste Zabaletari jasoa: «Oaiñ siesta egiñ bear diu (...) Goazen obe-

ra!» (PP 96: 88). Martiartzineko Joan Zabaletak esana: «Bordaberriko bi anaiek izan bear zuen gañea ordun, ta oso grabe utzi zuen gizona. Gero denbora askoan oben eondue zen Aurtzikoneko ori; dena elbarritue utzi baitzuen!» (Ibidem: 148). Arriango Lontxo Lasarteren lekukotasuna: «Bordaberriko etxeoandrea, Joxantonion ama zena, Bittori, oberatue eotten zen, gerritatiek eo, ibiltzeko gauz etzela» (PP 96: 209). Martikoneko Zelestina Alkozi jaso: «Ta emen zun oittera amari oberuntzen kafe pixkoat eamattekoa» (Ibidem: 373). Ikus baita ere: (PP 96: 231, 501).

obe azal. Ohazal, “colcha, sobrecama”. Honela dio Astibibeiko Anbroxi Oronozek: «Liñue erein de, ebaki tte, putzun sartu te, garbittu te, gero arekin itten zittuen arreo itteko manddarek eta, obe azalak eta koltxillek eta zera guzik» (PP 96: 414).

obebearrez. Hobe beharrez. «Como bien mayor. Creyendo que era mejor. *Obebearrez bakarrik esan nion etxên geldi zedin*» (Azp. 67). *☞ obekibearrez, ongibearrez.*

obeburu. Oheburu. Honela dio Pastaingo Rafael Barriolak, Tomas “Barun” zenaz: «Zatoa’re an omen zien obeburun zintzillik, ta lendabizi ardo trago’at kristona inde, gero bertsoa bota omen zeioan oberi» (PP 96: 183). *☞ buru.*

obei. Hoge. Honelako beste asko bezala, aldaera hau ere galtzera doa Leitzan, oraindik maiz aditzen den arren. Honela dio Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Obei duroko bat zillarrezkoa utzi zuen deskuidetuta edo, besteik etzuen deus utzi» (PP 96: 98). Aliñeko Iñaxi Astibia esana: «Da obe ontan eztuzue umeik iñ? Nek txarragoan iñazi netien obeitabi» (Ibidem: 239). Martikoneko Zelestina Alkozen lekukotasuna: «Santos, obeitairu urtekin ill zetzioan, ta alaba berriz Donostin bizi de» (Ibidem: 373). Benito Astibia “Luxea”k esana: «Nik obeita bosten bat urte nittula (...), Joxe Potzok, Aisoko Perunen zeuken aarie gobernun» (Ibidem: 428). Joan-

tzarko Esperantza Zabaletari jaso: «Astarlako Miel da Martioxe, obei obeitabost urteko mutillek, ben sasobeik obenen, Ameriketa yoan bear zuela, ta denak arrittute geunden auzoan» (Ibidem: 433). Ikus baita ere: (PP 96: 453, 585).

obeki, obekio. Hobeki, hobeto. Jakina denez, *ongi* eta *obeki* Nafarroako iskin honetan erabiltzen diren formak dira, *ondo* eta *obeto*, berriz, Gipuzkoan hasi eta mendebalderantz erabiltzen direnak. Honela dio Martin Larrazek: «Beno, zuk gaizki bazabiltzatea, ni ez nabill obekio!» (PP 96: 257). Errementaneko Miel Zabaletari jaso: «Prestature obekio iñe omen zen Luxia biarrengoan» (Ibidem: 266). Txokoko Joan Caballeroren lekukotasuna: «I eta ni gure attek eta amak in giñuzenen, yo burun ta akatu bagiñuzea, askoze obeki biziko giñuzen» (Ibidem: 278). Pastaingo Patxi Barriolari jaso: «Bono bono, txartela emanizut, baño urrengo urteako obekixeo enteratu e!!» (Ibidem: 284). Itziar Sagastibeltzak esana: «Obei urteko mutillik bizkorrena baño obeki zaude!» (Ibidem: 346). Ikus baita ere: (PP 96: 383, 385, 427, 552).

obekibearrez. «Como *obebearrez*» (Azp. 67). *☞ obebearrez, ongibearrez.*

obenen. Hoberenean, beharbada, akaso. Begirazer dioen Joan Rekondo “Sasa”k, Irurtzungo merkatuan egiten ziren ezkontzeko tratuez: «Neskak eta motillek elkar etzuen izauteko’re hobenen. Tratoa itten hasten zen bi attek: “-Hik hoinbeste errebun garik ba ditok eta hoinbeste emaiok hik. / -Bai emanen zeioat ba”. Eta tratoa iñe azindakin bezala» (Astaitz 86). Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jaso: «Onei mutiko kozkorra zela, gure attuna Isidro Sukuntzak laundu emen zion Leitzetik Tolosara zalgurdin (oben-en, Miel Burlada izaan zuen gidari), Tolosatik Brinkolara trenen, ta andik Arantzazura oiñez» (PP 96: 469). Errezumeko Miel Ramon Zabaletaren hitzak dituzu: «Atte ille izaan zun oben-en, baño ama bizi omen zun gizon orrek, ta amari deittu omen zion: ya egi bet esaan zun» (Ibidem: 500).

obepe. Ohepe. *obazurpe*.

obi, ubi. Ogi. Ikus, konparaziora, «obi mutur» in *mutur* (Azp. 67). «Obi onek kerue do», esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. «Ubie: Ogie, ogia» (I. Ibarra 99: 157). Martin Larrazek dioenez, Zortziko etxeak gerraurrean labea izaten zuen Goiko Errotan: «Ezkurra ta Eratsune ta oita, eunero eramatten zien iruetan eun obi edo laueta eun inguru; baño ez oango obiok bezelakoak, kilokoak eta kilo terdikoak» (PP 96: 259). Garai hartakoa behar du bertso sonatu honek, Kristobal Arribillaga "Beñes"ek aterea, Goiko errotako okina zen Benito "Toribiona"ri: «Benito honi jarri biaizkat / gaur izugarrizko saltsak: kontzientzian kargarik badok / zor dittuk soineko galtzak, / ik oreari naasten dazkiok / arrikozkor ta ikatzak, / jende guzie ajetzen ai dok / obi egitten ikastzak!» (Astaitz 94d). Lesakolorretako Joxemiel Arregiren lekukotasuna: «Ordun, razionamentue eondu zen ba, bulada baten, ta neri eskatu izandu zien ark tabakoa bazkaltzeko obin truke» (PP 96: 152). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Ordun iru kiloko obik eta kilo terdikoak itten zien, ta iru kiloko obie artzen omen zuen iru zortzimaiko paatute etxerako» (Ibidem: 208). «Guk gari iriñekin itten giñien supekoa. Artoa nola itten da, gise hortata. Lengo ubin masa puskeat uzten huen mintzen eta harekin itte huen orantza eta honek harrotzen zien ubie» (Astaitz 02a). Ikus baita ere: (PP 96: 57, 457).

obiasetze. «De *obi* (pan) *asitze* (comienzo, principio). La primera ofrenda de pan en la Misa, con domingo, cuando fallece alguien. Dura un año. Azk., *ogi-aste*, primer funeral; *ogi-erdiko*, funerales de ínfima clase; *ogi-osoko*, funeral de primera; literalmente, de pan entero. *Ogi-uste*, funeral llamado vulgarmente, quitapán» (Azp. 67).

obikozkor. Ogi kozkor. «Corrusco de pan» (Azp. 63-4). Hemen duzu Itziar Sagastibelatzak esana: «Bandeja baten amonak yartzen zien, kafea, obikozkor bat eta baso ttiki bet uxual» (PP 96: 345).

obipala. Ogi pala. Labean barrena ogia erabiltzeko zurezko pala luzea. «Batek mairerik laberaino ogiak banaka-banaka ekarri; amak zurezko ogi-palaz, katilu esnea ondoan due-la, esnez busti ondoren, barrena sartu» (Mikela 81).

Astaitzagako *obi pala*

M. Olano

obirin, ubirin. Ogirin. Hurrengo testuan *ubirin* (*ubi + irin*) eta *ogi irin* agertzen dira, ahozkotasunean eraldaturiko forma eta jatorrizkoa, hurrenez hurren: «Garai artan etxetan indeko ogikin itten ziren pestak eta lengo urteko gari eta ubiriñek bukatut eta berrik berriz oraindik ontzekoak sanjoanean. Eta arto edo taloa bakararra gelditzen eta gaizki ibiltzen pesta itteko. Gero erabaki omentzuen santiburtziotara aldatzea. Garik ondu berrik eta naiko ogi iriñe zegoalako ogie itteko» (Mikela 95).

obisaski. Okindegian, ogi labetik atera berriak pilatzeko izaten zen zumitzezko saski handia. Saski guztietan handiena izaten zen. Honatx, Benito Astibia "Luxea"ren hitzetan,

Musungo morroia Ollingo errekan hil zene-ko gertakaria (1909): «Obie eraman da eldu de morroi ori mando gañen kamio baztarretik, eta erreka bertan da, sekuleko urek etorkio, ta ze in do urek, mandoa bentzittu bere obisaski ta pasta ta dena, ta mandoan gañen zin morroia putzure!» (PP). *eskusaski, exporta, gorotz saski, measaski.*

obliadure. Oliadura. «*Obliadure. Extrema-Unión*» (Azp. 67). P. Perurenak Goizuetako *oliadura* idatzi du datozen hauetan, baina Leitza-ko aldaera *obliadure* izaten da. Erdaratik hone-la itzuli dio P. Perurenak berak Paulina Erbitiri, Axintxio Olaberrikoaren alabari: «Eta Obispo Huarte orrek berak eman omen zion oliadura gure amona zenari» (PP 96: 191). Hona-ko hau Errezumako Miel Ramonek esana du-zu: «Errezumeko attuna, zazpi aldiz oliodurak emana emen zen. Lendabizikoan emanda: “kaja ona iñ e!”, esaten emen zun, da berrize bizkortu. Biarrenen emanda: “kaja ona iñ e!”, ta berrize bizkortu. Ta ola, zazpi aldiz elizeko-ak emana emen zen» (Ibidem: 495). Benito Erasoren lekukotasuna: «Denbora bateko attun bat, Astaitzakoa esaten due, eriotzen omen zegoan gizajoa, ta oliodurak emattekooan apezak galdetu omen zion: ea mundu on-tatik penan bat ba ote zeraman» (Ibidem: 541).

odai. Hodei. Echaidek «ódaie» jaso zuen Are-son «nube»ren ordaintzat (Echaide 89: 37). «Oraie» esan dit niri Uztegiko Joxe Ezkurdiak. Azpirotzek, berriz, honako adibide hau dakar *mordollo* sarreran: «*Odai mordo-lloak*, nubes apelotonadas en forma de montañas» (Azp. 67). Begira zer dioen Be-nito Astibia “Luxea”k: «Ta, trenbiden barrenoan ai zien laun oitakon batek kartu-txoak sartuk izakio ixtormetan barrenen da, su artzen zuenen odaietaño ixtor metak nola yoaten zien!» (PP 96: 474). «Gure au-rreko zaharrak esaten zuen Azintzio egu-nen Jainkoa zerueta iyo zenen hodai eder batek estali zula» (Astaitz 99a). «San Pedro eunen yeki gattok eta hodai kankallu poli-ttek zeuden, eurie heldu zela ekusten huen» (Astaitz 01c). *mordollo, tronbollo, turmobe adar, zardai.*

M. Olano

turmobe *odaiek* Okabio gainean

odolanak yo. Ik. *yo*.

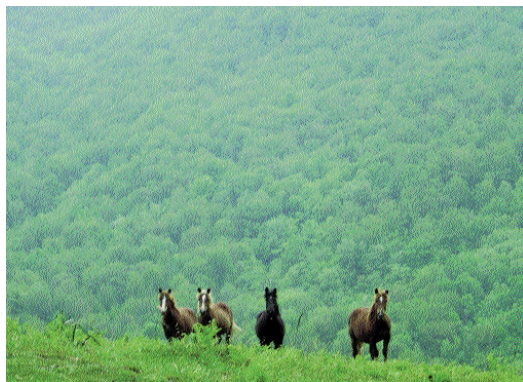
oe. Ik. *obe*.

ogale. Ik. *ozale*.

oi. Hortzoi, oi. «Ahogangako edo hortz inguru-ko alderdi haragizua», P. Perurenaren hitze-tan. Gizajendearen nahiz azienda *azmarlaria-ren* goiko matrailean izaten da. Honatx Soro-barrengo amona Mikelari jaso: «Atzeneko urtetan, aitz erki kuidatue zen, etzun lanik itten, baño reuma izaten zun, te artatik kan-grena sartute atzenen ankak eta denak beltz-beltz in zezkitzion, oie're beztue zun ark atzeneako» (PP 96: 180-1).

oian. Oihan. Ipar Euskal Herriko euskararen eta euskara nafarraren ezaugarri lexikoetako bat da (Ik. Zuazo 03: 187). Leitza-ko toponimian, besteak beste *Oialde*, *Oianburu* eta *Oiantxabal* leku-izenak utzi dizkigu; hizkera librean gero eta gutxiago erabiltzen da, nahiz eta oraindik ongi bereizten den *baso*-ren eremu semantiko-

tik. Leitzan *oian* hitzak ‘zuhaizti zabala’ adierazten du: *ardik oianera sartu die; orko oian guzie aritze da; Okabioko oiana...* Baso, berriz, mendiko lantegiarekin lotuta ageri da beti: *basolana; basoa garbittu; basoa artu* (enkantean), *markatu* eta *tasatu; basotik errire yetsi...* Begi eman adibide honi: «Astaitzagako Joxemartin eta Benardo Uitzin ari ziren basoan eta gabez etxera zetoze Uitziko gañen egin zuten topo beyekin eta ekarri zuten etxera» (Astaitz 02b).

behorrak Leitzelarreko *oian* aurrean

oillatu. Ohildu, izutu, aienatu. Honela dio Pasaingo Patxi Barriolak: «Beste eun beten, ardik billu omen zittuen da, gaben otsoan goardin zeudela, etzaio ba otsoa bertaño etorri! Ure sumatu zuenen ardi guzik oillatu die ta, sekuleko zintzarri soñuk eta!» (PP 96: 378). *☞ aienatu, ankatu, martxatu, ondatu.*

oinpetu. «Pisotear; apelmazar con el pie. Azk., *oinperatu*» (Azp. 67). *☞ zamatu.*

oiñeko, oñako. Oineko. 1. «*Oiñeko*. Pie; medida de longitud. 30 *oiñekotara yokatuko due apustue*» (Azp. 67). 2. Oin hots. Honako hau Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak kontatu dit: «Bittarten sekuleko zalapartak ta oñakok ganbaran... Bapaten asten emen da argiezkille (...). Beidetzen emen due Benta alde... ze ekusi emen tzuen! Sorgiñ guzik ba ta besten atzetik!» (Olano 98: 338).

oiñutsik. «Descalzo. Azk., *oiñuts*» (Azp. 67). Boxekanbordako Katalina Rekondok, berriz, *oiñutsen* esan zion P. Perurenari: «Ure uda

parten beti espartzin txurikin ibiltzen baitzen; erre biñipin beti. Ta euri pixken bat itten bazun, galtzarben artu espartziñek eta oiñutsen» (PP 96: 140). *☞ kaskutsik, makutsik.*

oittera. Ik. *ottera*.

okabil, okalle. Ukabil. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Yendea antxe diskutioan beti; batzuk: Uzkudunek bere okabilekin etziola utziko artzen, ta bestek: Otxoak beiñ atzaparrakin arrapatzen bazun belaxe mendeatuko zula» (PP 96: 499). Kristobal Olaetxea “Altzate”k esana: «Atea yo dio okabilekin, ta an ateratzen zau Don Modesto: Que anda esta pareja americana» (Ibidem: 556). Tuteneko Migel Zabaletari jasoa: «Klaudiori surren itsatsi zetzion [erle] bat (...). Bestek antxe gero parrez: ekusiko’ok okaille añeko surre iñen zak laxter» (PP).

okabilkazo. Ukabilkada. Honela dio Martin Larrazek: «Ta plazan automobille utzi, ta atea irikitzeekin baten, Praxku Erreroan atte! Itzik esan gabe eman zien muturreko bat. Praxku berare an emen zen, da esan emen zun: “mekaben, okabilkazoa emanda ixillik utziko ote dio!?”» (PP). *☞ aizkolkazo, labankazo, makilkazo.*

okalle. Ik. *okabil*.

okasio. «Riña, disputa» (Azp. 67). Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Gaben igoal asten omen zien sekuleko okasiotan» (PP 96: 79). “Aisoarren bandera” izenekoan honela ageri da: «Aisoarrak Leitzen / Ez dire ongi portatzen. / Okasioak berak dittue / Printzipiatzen» (Ibidem: 101). Arriango Lontxo Lasarteri jasoa: «Berutar burrukalaria ori musen ai omen zen mayen, ango launen batzukin, baño, Bordaberri zar orrek okasioa armatu nai nolabatte (...). Ala, musen ari diela, tantoan gañetik edo, asi die diskutioan: batek ala dela ta besteak ola dela ta,... azkeneako okasioa biñipin» (Ibidem: 207).

okasiotu. «Reñir, disputar» (Azp. 67). P. Perurenak jakinarazi didanez, Goizuetan *okasiante* esaten omen zaio *okasio* jartzea atsegin duenari.

okendu. Ukendu; hezur, gihar edo azal sendatzeko, larruazalean paratzen den ore edo gai koipetsua. «Joanita, kurandero kastakoa, ari da okendue egiten itzatziak sendatzeko» (Astaitz 94d). Martikoneko Zelestina Alkozi jaso: «Gero, beste okendu bet'e bazuen, aragin sartuteko arantzak edo dena dela tia-tzeko ta kanpora ateazteko» (PP 96: 366). *☞ tirakillon.*

okondo. Ukondo. «Codo (del brazo)» (Azp. 63-4). Honatx Boxekan Joxemanuel Rekondoren ateraldia, Lesakolorretako Joxemiel Arregiren hitzetan: «-Ez dok aitzen eo ze demono, Recondo! / -Bai baño, oañik maien zeuzket bi okondok!» (PP 96: 140). Gorrite-neko Miel Luis Zestauk esana: «Andrea italiana artu emen zien: ttiki ttiki bet. Oxakin Ozparrungoak ezautu emen zien. Denda eukitzen emen zien, ta Labaka aundi ari okondoaño jutxu juxtun allatzen emen zetzioan andrea» (Ibidem: 324).

ola ta ola. Horrela eta horrela; zehar-estiloko hitzaldi baten aurretik, aurrekari bezala erabiltzen den esapide informala. Begira, konparaziora, Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak esandako honi: «Ala, bein da berriz argi ori an ekusten beti tte, artzaie orrek yoanda erriko apezai esan emen zion, ola ta ola, ermittetik iraotzen zen aldiro argi ttiki-ttiki bet beti piztute ekusten zula, ta gañea, atea irikie eotten zela» (PP). Boxekanbordako Kristobal Rekondori jaso: «Ta lanetik geldittute etxera eldu giñela, ola ta ola, trenak bota zula Urto!» (PP). Urriztimiltxoko Joxe Zestauk esana: «Beien bat erosteko aitzakin yoan omen ittuen. Ez nai bestek yakittea palenkari zela. Ala, erriz erri zebillela bei bille ta, ola ta ola, ta ak seittun izpidea eman zaioa ta, palenka kontutan asi dienen, bestek ure aittu nai: Koño zu za ordun palenkarie?» (PP). Benito Erasori jaso: «Ola ta ola, esan dittea, barrabill bakarra dozola. Ta nik berriz bi baittozola» (PP 96: 361). Elordin Joantxo Barriolak esana: «Baño Xeberiano orrek ikasi mutikoa nongoa zen, ta yoanda Joxemari orren atteri esan: ola ta ola eldu zela, aren motikoa zela ikasi zula garbi, ta esan zio-

la: aste artan illen tzela» (Ibidem: 456). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso: «Yoan omen da, ta esan omen dioa: ola ta ola, bere atte ta ama il zittula, deabru zikin baten esana sinistatute kolera gorrin, ta ya barkazioik izan zezaken?» (Ibidem: 501).

olabear. Holabehar. «*Olabearra*. Destino, fatalidad; cuando se trata de un acontecimiento presente o muy reciente. *Alabearra*, destino, fatalidad, cuando de acontecimiento pasado. *Ori olabearra! Gaztain gañetik erori-tte bizkarezurre autsi omen do*» (Azp. 67). *☞ bearreko izan.*

olarreta. Ik. *golarreta*.

oliadura. Ik. *obliadura*.

oltza. Oholtza. «*Oltza*. Tabique de tablas» (Azp. 67). Astaitzek dakarren honetan 'elizako erretaula' adierazten bide du: «Santuak oholtzan izaten dira, oholtzan» (Astaitz 95).

ollaloka. Oilaloka; txitoak hazten ari den oiloa. Zenbait etxetan, *ollalokak* sofritzen dituen kalentura eta eroaldiaren beldur, ez omen da haren haragirik jaten; hala esan dit Juan Mari Barriolak. *☞ txitxe*.

ollar. Oilar. Haragia erretzeko burduntziari eusten dion burdinezko zutikaia; oilar buztanaren antzeko burdinlanduaren formari zor omen dio izena. Dendarinean ba omen dute bat edo bat. *☞ burruntzi*.

ollozulo. Oilo zulo. «Agujero pequeño en las puertas de las cuadras para que puedan pasar las gallinas» (Azp. 63-4).

onantza. Hobekuntza, hobetze. Honela ageri da zortzikotarren bertsoetan: «Aitak eta amak artu dezagun / Guraso onaren antza. / Seme alabak zintzo azitte / Familiaren onantza» (PP 96: 216). Elordin Joantxo Barriolari, berriz, eguraldiaz hitz egitean aditu diot: «egueldik onantza in dik!» *☞ galantzi*.

ondakizun. Hondakizun, hondamendi. «Ruina» (Azp. 67).

ondalundu. «Profundizar, ahondar en la tierra» (Azp. 67). Errakuntza dirudi; Azpirotzek, ziurrenik, *ondalundu* adituko zuen. Az-

kuek, esanahi berarekin, «ondalan egin» jaso zuen Erronkarin (Azkue 84). Txartikoneko Pello Astibia adierazi didanez, berak «ondetu» aditza ezagutzen du, eta honela definitu dit: “lurra bere zotalarekin irauli”. Adibideok eman dizkit: «Goazen ondetzea!»; «Ondetzen ai bear diu».

ondar. Hondar. Honela dio Azpiroitzek *are* sarrean: «Arena cernida, pasada por el cedazo. La que queda en el cedazo (especie de gravilla) se llama *ondar*. La capa exterior del montón de arena y cascajo depositado en la orilla del río, *ailearr*» (Azp. 67). *☞ ailear*.

ondarketa. Hondarketa. Obretarako hondar garraio edo karreto. Honela gogoratzen du Barungo Antonio Sagastibeltzak: «Ordun Ezkurren emen zegoan gizonan bat, erri otan denean nausi zegoana. Denak txikitzen emen zetien. Sekuleko indarrak izan bear zetien, da “Fraxku Mando” ori, arekin desapio inde zegoan, da eun beten, or Infernunen lanen ai ziela, ondarketan edo etzakit zer, yarri emen zezkioan iru zaku ondar bizkarren, da gizona erki beitik gora» (PP). Mandazaienbordako Joxemiel Arrarasi jaso, Katalintxoneko zentrala egin zenekoa (1947): «Auzolanen in giñun lan guzie sozioak; astoakin de, beiekin gurdin de, ibiltzen giñen ondarketan da, porlanketan da, material guzik eramatten. Ondarra Biutako erreondo artatik ekarri giñun, Pakon kamionakin, de Biñinbordako atarin bota, ta ortik bertan io, bear zen lekura. Ondarra ustez ona zela, baño erreko ondarra, obena izandare, bestea baño txarragoa ta, gero nonaitik lertu itten zen deposittue» (PP). *☞ aozketa, arbiketa, ardoketa, artoketa, belarketa, bizkarketa, epuruketa, esneketa, eurketa, gorozketa, ikazketa, irinketa, ixtorketa, oteketa, pentsuketa, porlanketa, trabesketa, urketa*.

ondatu. Hondatu. «Desaparecer de la vista. *Onda adi emendik, mutikoa!*» (Azp. 63-4). Jaso ditudan adibideei begiratzuz gero, argi dago *ondatu* aditza arkaismo antzeko bat dela, ‘desaparecer’ edo ‘hacer desaparecer’ adieran; *onda adi!* edo *onda ari!* bezalako esamoldeetan bestetan ez zaizu agertuko. Honatx

Benito Erasori jaso: «Laster batek eta laster bestek, Añaldeko ortaiño allatu die, ta erreire allaeran, Juan Fermiñ ori atzeraxego geldittu, iñork ez ezauteatik, eta bestek, Praxku orrek ala eiñ omen zion oiue: Onezkoa baaiz azaldu ari! ta gaixtozkoa baiaiz ondari!» (PP 96: 543). P. Perurenak dioenez, esaera hori maiz erabili izan da sorgin kontuetan (Ibidem: 543, 17. oh.). Honela dio Olaberriko Klaudio Erbitik: «Katalintxoneko attunak il zun bat tiroz zelata yoanda. Motillen bat edo bi do auskalo zenbat eta, neskak izakio an da, zakurrek au au au! ez ixiltzen, da ateri soñue itten emen zion: karrak karrak karrak! Eta etxeko nausie amorrazie: “Ondari ortik”, eta berrize: karrak karrak karrak! Nausik azkenen, artu eskopeta ta: da!, tiazaiok tiroa ta, urrengo goizen yeiki te astoa ille atarin» (PP). *☞ aienatu, ankatu, martxatu, oillatu*.

ondeatu. Ik. *ondalundu*.

ondo. Arbol landarearen enbor zutoina. Honako hiru lekukotasun hauek Kortabordako Martin Oronozi jasoak dira, 1950. urte inguruan botatako gereziondoa zela eta: «Morroak beak ikaragarriek zittun, da gero ondoak, bi mille kilo pasek izaan zittun» (Arbolak 94). «(...) Basomenen obran ai zien ordun, Joseinazio zena ta orik, (...), da aretxek eraman zun geize aren ondoa arrastan» (Arbolak 94). «Gerizeondo bate bazun [baserri] onek, Leitzen zen aundina. Ark izaan zittun ondolan bi kana bai aise!» (PP 96: 418).

Zirkuluko pinu *ondoa* eraisten (1989-7-7)

M. Olano

ondoreko. «La leña que se arrastra tras el carro cargado con helecho» (Azp. 63-4). *erastaldi, lor, lardai.*

ondoretsun. «De *ondoren*, a continuación, y -tsu, sufijo modal, casi, poco más o menos. A continuación aproximadamente; casi a continuación; a continuación poco más o menos» (Azp. 67). Ohartu naizenez, maizenik *artan* edo *ortan* erakusleez lagunduta ageri ohi da: *Samiel ondoretsu ortan gertatu zen izugarrikeri ue.*

onezkeo. Honezkero. «Para esta hora, esta fecha. Ya Azk., *onezkero*» (Azp. 67). *dabanekeo.*

ongi. 1. Leitzan ez da *ondo* esaten, gipuzkeraren legea egiteko ez bada. Euskara nafarrarekin bat egiten du honetan gure hizkerak (Ik. Zuazo 03: 187). Honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Banengoan ba ni: andrek neri kartera ostu!! Lenao ezti ongi beidetu izaan!» (PP 96: 206). «Ongi baldin bagoaz arrixue eginen dizuegu» (Astaitz 98b). *ezongi. 2.* Adjektiboan indargarri erabiltzen da, *agitz, oso* edo *arunt* bezala. Honatx zer esan zion Joxemari Lizarraga “amerikanoa”k Kristobal Arribillaga “Beñes”i (Martiatzineko Joanito Zabaletaren hitzetan): «Hainbeste urte ameriketan ibillite deuse gabe etorri gizona! Motellek eskasa aiz ongi!» (PP 96: 239). Pastaingo Miel Barriolari jaso: «Motellek baserritarak ongi buru gutxi zue!!» (Ibidem: 383).

ongibearrez. On beharrez. «Ongibearrez. Creyendo que era un bien. *Ongibearrez esan nion etxên geldi zedin*» (Azp. 67). *obebearrez, obekibearrez.*

ongittu. Ongitu, sendatu, bizkortu; *gaizkittu*-ren antonimo zehatza. Honela azaltzen da goizuetarrek San Mieli ateratako bertsoetan: «San Miel, Jesukristo / Buruen artute, / Emen etorri zaigu / Guk abixatute. / Aren azio ederra / Ez nao aztute. / Gaitze ongittu digu / Denbora oztute» (PP 96: 320). *ezongi.*

onontzatu. Honantzatu. «(De *onontza*, hacia aquí). Traer, venir hacia aquí» (Azp. 67). *orrontzatu.*

onozko. Honanzko; *hemen* adberbioaren noranzko kasua. Errezumako Miel Ramon Zabaletak honela kontatzen ditu Afrikako gerrakoak: «General Navarrok saldu ein emen zezkion tropak, ta fuertzik gabe geldittu onozkoak. Auzkoak berriz, sekulekoak botatzen omen zittuen» (PP 96: 200). Barungo Hilario Sagastibeltzari jaso: «Or bi borda badie. Bat, Yoantxenekoa orain berriro gipuzkoanoak erosie da, ta bestea onozko bixkarren, Tutenekoak erabiltzen duna. Ari esaten zetzion Losako sarobea. Bixkar bixkarreko gerizen dao» (PP). *auzko. ●onozkalde.* Honanzko alde. Honela dio Txokoko Joan Caballerok: «Auzkaldetik, Pagolle aldetik zen Astarlako belatsoa, ta onozkalden, Amorríketa aldetik berriz Yoantzarkoa» (PP 96: 435). *auzkalde.*

onto, ontto. Onddo. *Ontto beltz, kaskabeltz (Boletus pinicola); ontto txuri (Boletus edulis).* Leitzan *onto* ale larria eta *ontto* ttikiagoa bereizten dira, nahiz eta arruntean *ontto bilte yoan, ibilli...* esaten den. Honela gogoratzen zuen Musungo Fraxku Sagastibeltzak Gazteluneko baten potekeria: «Lengoan politte pastu zat: gurdikin yoan naiz lengoan mauritara, ta gurdie mauriz kargatute eldu nitzela, ontoa biden iskiñen eokio ta, aren gañen buelta emanda gurdie irauli tte mauri guzik beiko erreka yoan da utsik geldittu nitzen!!» (PP).

ontto beltza (Boletus pinicola)

onttosur. Ik. *sur*.

ontzako urrea, ontz urre. «*Ontzako urrea*. Onza de oro» (Azp. 67). Felipe III.aren agintaldian hasi zen txanpon hau egiten eta Fernando VII.aren agintaldian utzi zitzaion (beraz, 1598an hasi eta 1833an utzi), baina askoz ge-roago arte erabiliko zen. XIX. mendean ontzako urreak 320 erreal balio zituen, hau da, 80 pezeta edo 20 *peso*. Honela gogoratzen du Tuteneko Praxku Zabaletak: «Gure atten atteta Gartzatik etorri baitzien onea (Tutenera) maiztar ta, gero emen bizi zela erosi emen zun Iriarte, amasai (sic) ontz urretan» (PP 96: 33). Boxekan Joxemanuelek Ozparrungo Paulinatxori paratu bertsoetan: «Orren izena Paulinatxua / Sagastibeltza nonbria, / Ogeitabi ontzeko badauzka / Ez dago oso pobria» (Ibidem: 135). Barungo Miel Joakinen alabak Alliko Arretxera ezkondu behar zuen; Arretxekoek honako hau eskatzen zioten dote Miel Joakini: «Alaba etxe onera ezkontzen zazo ta, oeitamar ontza eman bearko dizkiozo ba gutxinez» (Ibidem: 180). Aresoarteko Brijida Azpirotzek esana: «Bestea berriz, Labateko borda, gure attaiarroak, Joxantonio Apezetxea Urtotxiki-koak erosi zun emezortzi ontz urretan» (Ibidem: 422). Ikus baita ere: (PP 96: 420, 596).
☞ bosturoko urrea, errela.

ontzarmaio. Ik. *aultzarmario*.

ontziterie. Sukaldeko ontziteria, baxera. Aniztasuna adierazten duen atzizki bera azaltzen da *eroterie* sarreran.

oñal. «Orinal» (Azp. 63-4). Begira nola txertatzen duen Aresoko Migel Barandarain «Ola-etxeta»^k pasakari batean: «Golden ibilli emen zen azaroan gari itteko ta, gaben oatzea joan da ta, goizen oatzen, pipittea jekie emen zeoan, pixe ittea oñalea... beño, ola zeoala nunbait nobedadea etorri zaio ta seko gizona il» (PP).

ope. Barrenean txistor puska daraman opila. «Ogi aldi bakoitzeko egiten ziren hamabi ogi haundi eta opilak eta opeak. Hauek txistorra barrenean dutela oso goxoak izaten di-

ra» (Mikela 81). «Gari iriñarekin egiten zen etxeko labean ogia eta behiko suen opea» (Astaitz 93c). *☞ supeko, sutopil, txosne*.

opor in. Opor egin, hitzordura ez agertu. Elor-din Joantxo Barriolak adierazi didanez, «opor in dit! opor in tzaiek!», esaten omen du hitzordura agertu den koitaduak, lagunaz berantsetsita.

oporero. Oparo, eskuzabal. «Patxi oporogoa da Joanito baño», esan dit Marianjela Lasarte Gazpillokoak. *Oporo* adjektiboak, haren hitzetan, «kontuzkoa ez den eta geio ematten dun» pertsona adierazten du.

orandaño. Ik. *oandño*.

orantza. Legamia, altxagarri; ogi oreari erans-ten zaion gaia, ore hartzitu eta hazi dadin. «Bezperan goiz goizetik orantza (legamia) egin; errotatik ekarritako irina bahian iralki, zahia bereizteko» (Mikela 81). «Opea eta ubie egiteko oreari orantza nahasten zitzion» (Astaitz 02a).

orantzaro. Olentzaro. «Monigote, muñeco grotesco que se coloca en los balcones de las casas la víspera de Navidad. *Orantzaro gaue*, noche de Navidad. *Orantzaro eune*, día que precede a la Navidad» (Azp. 67). «Leizako (sic) “Orantzaroak” bado berextasun aundi bat, besteetatik. Neri esan didatenez, emen jartzen den bezela balkoben, sapaian edo leioan ez da “Euskalerri” guzian ikusten, baizik Leitzan bakarra, ta bereztasun onek berekin zeramakin “Orantzaroan” berextasuna ere» (Artxikonekoa 86). Kristobal Arribillaga “Beiñes” bertsolari handia Eguberri egunean jaio zen; begira ateraldi honi: «-Zu noiz yayo ziñen Beñes? -Ni, orantzaro arratsaren bihamonen!» (Astaitz 90b). Joxemiel Barandiaranek *onantzaro* aldaera jaso zuen Berastegin eta Larraunen (Barandiaran 73-III: 469). P. Perurenak asko idatzi du gai honetaz; “Orantza berria” artikuluan, konparaziora, guztien artean *orantzaro* aldaera hobesten du, jatorri nabarmena izan dezakeela iradokiz. Honatx artikulua horretako printza

bat: «Kontuak hola, ez zait batere aldrebe-
sa iduritzen nire *Orantz+aro* kontu hau.
Leitzan eta beste herri nafar askotan ere
hala esaten baita: *Orantzaro*; eta bete betean
letorke, triperotzarako edo haragia harra-
pazka jateko garaia adieraztera» (PP 04:
166).

M.M. Elozegi

orantzaroren kalejira, Eguberri bezperan

orbel. Ehun pezetako diru papera; orbelaren kolorekoa zelako esaten zitzaion *orbel*. Honela dio Eztebeneko Mikela Sukuntzak: «Da gero attuna bera, gure atte Justok etxerako dirue irabazten emen zun argintzen, da anaie Fraxkuk berriz, seireun pezta emen zittun, sei orbel. Ta attuna gixaxoa zarra izan, da malkorren apopilo zegoan mutiltzar bateri esan: sei orbel bazeuzkela aren semek kutxen» (PP).

orbera. «Cojera por recalentamiento y cansancio de las patas» (Azp. 67). Pastaingo Rafael Barriolak aziendaz aipaturiko *ankamiñ* hau xe izan liteke *orbera*: «Azuri betek ankamiñ gaixto ortakoa arrapatu men tzeioan. Kure in de, kure in de, gero ta okerrago!» (PP 96: 184).

orberatu. «Cojear (los animales) por recalentamiento y cansancio de las patas» (Azp. 63-4). «Orbeztu. (Lesaca). Orberatu (Leiza). Entumecerse, reblandecer las pezuñas v. g. a las vacas, de forma que no pueden caminar porque les duele. De OR y BEZTU; OR y BE-RATU. OR, pie; Beztu, ennegrecer. Beratu, reblandecer. ORPO en Leiza, talón. Conoci-do: *ortuts, ortutsik: descalzo*» (Azp. 82).

ordaindu. «Devolver lo equivalente en la misma especie» (Azp. 67). Artxikonean esan didatenez, *ordaindu* 'aspaldiko zorra kitatzea' da; *patu* ('pagatu'), aldiz, zorra sortu eta momentuan kitatzea. Baina aurkitu ditudan adibideetan ez dut halako bereizketarik sumatu: «Baño ez omentzuen eguneko pinte bat ardo edan eta edan etzittuen pintardoan sarie ordaindu egin omentzioan» (Mikela 95). Joandegiko Miel Zabaletari jaso: «Gero, mezondoan, Yoanes orrek, Aienen botille osoa ordaindu omen zion» (PP 96: 88).

orde. Truke, *mantenu orde* bezalako esaldietan. Añaldeko Bittorio Lizarragari adibideok jaso dizkiot: «Obea lan orde eman zioan; mante-nu orde izugarrizko lanak egin bear izandu zittun».

ordo. Ik. *ordotsa*.

ordots. Zerri azienda ar heldugabea. Juan Mari Barriolak *ordoa* aldaera aipatu dit. Adin horretako emeari *bargo* esaten zaio. Honatx Pastaingo Patxi Barriolari jaso: «-Zerrie ekarri al dozo atte? / -Bai, ekarri iñet. / -Ardie edo ordotsa?» (PP 96: 287). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Inazio Alfarok, Perurena arriyasotzaille onen attunak, bazun bertsoetako arte puxke. (...) Beiñesi bertso txarren bat bota, "irausi ote zegoan edo" esanez. Bai abudo erantzun'e Beiñesek!: Aizak i Inazio / badok zer ikasi; / ez adille lenaz gaiñ / gauzek nasten asi; / ez badittok nai biñipin / marka guzik autsi; / non ekusi dittok ik / ordotsak irausi?» (Ibidem: 162). Arroko Karmen Saralegiri jaso: «Zerri ordotsa baitzen ba, txikiatzekoa, ya aketz iñe, ta orreatik esaten zioan "Potrobi-zaku"» (Ibidem: 387). *aketz, ardi*.

ore. *Ogi ore* eta *buztiñ ore* izenetan topatu dut. «Ordurako ogi ore zabaldua edukiko du amak eta bien artean gozatuko dute: amak eskuekin eta mutikoak oinekin maira puskatu beharrean alde batetik bestera, ordu laurden batean» (Mikela 81). Telleriko Karmen Lasartek esana: «Buztiñ ore ebakitze-

ko tresna an eotten da oañik Tellerin, ganbarako sapaian. Arrekin oreka ebaki te eosten emen zittuen gero tellek laben» (PP 98a: 42).

oritze. Horitza; ugaztunak ematen duen lehenbiziko esnea, hori samarra, eta bizi ahal izateko umeak oso beharrezkoa duena. Gizajendeak ezin du behi edo ardien *oritze* edan, ongi egosita ez bada, eta haren ondortik datorren esnea izaten da aurreneko esne egokia. «“Adartxabala” ostikolarie eta harekin komedik. Umatu berrie eta karenik ezin egin eta oritze moztuko ote zitziñ beldur» (Astaitz 94d). Honako hau Ezkurrrako Miel Mariezkurrena “Xarra”k esana da: «Etxeko nausik bei umaberrie yetzi te, oritze ekarri eitik, eta Martin ori an eoki ostantun da, esan emen zion, esnekin eldu zela ekusi zunen, nausiri: -Zer duk ori motell? / -Beie umatu berrie zeuket eta, oritze duk. Ongi egosi ezkeo ona gelditze’ek» (PP 96: 481). *irain*.

orizto. Orezta. «Peca» (Azp. 63-4). «Oriztoa: Larru azaleko orbain borobila» (I. Ibarra 99: 142).

ornittu. Hornitu; ‘antolatu’, ‘konpondu’ adierazi nahi dizu, Gorriteneko Miel Luis Zestauri jasotako honetan: «-Nik parienteri etzeioat utziko ba erentzie! Leitzen den neskaik ederrena eta mutilik ederrena erederu artu bear zetik (sic). / -Bai, beño nondik ornittu beak ezkontz ori? / -Ori? Aise! Bat artuko dit neskame, ta bestea morroi, ta ixtanteko aixkide dittok bik» (PP 96: 80).

orobe. Orube. «Orobea: Etxea eraikitzeke lur saila, orubea» (I. Ibarra 99: 142). Honela dio Patxi Barriola “Pastain”ek: «Losarroitan zen orobe at, da orobe aren azpin bi artzai enterratur die» (PP). Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzaren lekukotasuna: «Artzaiek bertso orik yarri zittun txabola erre in zen, baño orobek antxe daude oañik» (PP 96: 47). Joxakin Arribillaga Artxikoneko artzainari jaso, Lesakeneko eta Atsotegietako sarobeez: «Yazmetako soroan oa-

ñik antxe daude bi saroben orobek. Ardik yezteko korralek’e antxe ide. Lizarrak’e baide an. Denbo baten, astoakin yoaten zien Atsoteitakoak ara lizar ostoa ekartzea, ta Lesakenekoak gurdikin, da oaiñ etxeko atetan, da alare iñork ez do lizar ostoik in nai» (PP).

orpo salto. «Bi hankak elkartuta saltatzeko modua» (I. Ibarra 99: 142). *saltatu*.

orratik, orrantik. Horratik. Esaldiari indar berezia eragiteko esapide adbertsatiboa; ‘hala ere’, ‘ordea’, ‘inondik ere’ adierazten du, modu berezi batez. «Gaur horratik ikusi bear-at nola ari haizen» (Mikela 80). Astaitzagako Mikela Labaienek esana, arrosnabarrak kantatzen zituzten garaiaz: «Batzuten antxe gelditzen giñen arritute: “ez giñikin orraantik asko, olakok olakokin tratatzen zunik?”» (PP 96: 17). Artxikoneko Joxakin Arribillagari jaso: «Laien nekatu itten asko, ta ala esaten baitzen: “gaur orrantik, gerrik urratzen zeti!”» (Ibidem: 21). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak esana: «Ni nere nobioakin eldu nitzen, da topo iñ giñunen ala esan zien [attek] maki-lekin keiñu iñez: “Gaur bakarrik eldu izan baitzena orrantik, earrak artzeko engonan onoko onekin!”» (Ibidem: 179). Astaitzagako Batiste Zabaleta, Axintxio Olaberrikioaz ari dela: «Ya illen bazegoan ere, ure umoren orrantik ordune!» (Ibidem: 193). Ikus baita ere: (PP 96: 79, 379, 456).

orraze. 1. Orrazi. «Peine» (Azp. 63-4). Errezumako Miel Ramon Zabaletak ipuin zoragarria kontatu zigun: «Jentillek or baziela esaten zuen da orrazea faltatu jentilleri. Sospetxa iñ Ozparrungo etxeko andrekin ote zun, da gaben etorri tte atea yo emen zittuen da... Ea zer zen da... “Iñaxi Miñaxi, non da nee orraxi!” Iñasi izaan zen izena, nonbatt, andre ori, eta “non da nee orraxi? Ematten ezpadien izaan don ezur guzteko oñazi!” Eztaikit nik kulpik bazun-etzun... Andik denboa gutxi biñipin ill emen zen emakume gaxo ure» (Olano 98: 323). *burroatu*. 2. Behatzen eta orkatilaren arteko atala: ‘oinbizkar’,

“empeine”. Gazpilloko Marianjela Lasartek adierazi didanez, behatz-hezurrek eta giha-
rrek *orraz*e baten traza hartzen dute.

orrazkera. «Peinado» (Azp. 63-4).

orri. Ik. *osto*.

orroka. «Rugiendo. Azk., *orroaka, orroeka, orroi-
ka*» (Azp. 67).

orrontzatu. Horrانتzatu. «Llevar, ir hacia ahí.
Orrontzadi emendik» (Azp. 67). *onontzatu*.

ortako. Hortako, hortaz; lokailu gisa hainbat funtziotan joka lezake. Honatx sailkapen proposamen bat: 1. Lokailu kontsektiboa. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Ge-
ro atte erretiatu zenen, ni geldittu nitzen enkargatu, baño etzien yornalik bate iotzen da, ordureko ezkundure iñe nitzen da, ala etzegoala seitzeik eta Frantzire aldein nun. Ortako Fabriken lana eskatu nun, Pakori berari esanda, baño ark esana eukio lendik Arrazolari nei lanik ez emateko» (PP 96: 296). Itziar Sagastibeltzak esana: «Almaze-
neko atea irikie zegoan, ta gu aten atzen antxe ixil ixilik. Ortako, attunak ze in zun, deus ezipazekin bezela etxera yoan» (Ibi-
dem: 350). Aliñeko Telesfora Azpirozek esana: «Semea Mielengana ta Maria onera (Aliñera). Ortako, beste semea, Joanito, Xe-
roren Eduardo operatu in bear zuela ajine-
tatik eta ure Iruñera eramatten izandute siestara etziñe» (Ibidem: 413). Landaborda-
ko Felizitas Zabaletari jaso: «Ta izoa at in zitziun ill, da beste izoakin bakarrik geldittu giñen. Baño ortako, beste senide bat ill zetziun derrepente, obeitalau urten burun, garrotilloakin, beatzi urtekoa, Karmen zun izena» (Ibidem: 453). 2. Lokailu esplikati-
boa. Honela gogoratzen du Arroko Esteban Saralegik: «Leio ttiki bet izaten zun etxe onek garaikaldetik sokaldera, ta leio arren paren lizar aundi bet; gau beten lizar gañe-
ra iota norbatte zebillela sumatu te, atera emen zen Joakin ori te, mutill txar orrek burnin batekin burun yota artatik ill emen zen. Ortako Joakin orrek lenaotik azion bat iñe izakio, ta bengantzaz ill emen tzun» (PP

96: 445). Astaitzagako Mikela Labaienen esana: «Ama il zenen, aurre gero Goikobor-
dan azi zuen, urten baten edo bin, ta andik ekarri zuen gero Arrora. Baño ortako: gura-
soak etorri zienen ameriketatik, tokamen-
tue izakio bosmille duro amak, eta iltzera zila esan emen zun umentzat uzteko ari to-
katzen zetziona, ta bosmille duroko ure su-
matu zuenen Arrokoak berenganatu zuen umea, ta or azi zuen gero, Atsoteitara ez-
kondu zen arten» (Ibidem: 454). Errezuma-
ko Miel Ramon Zabaletari jaso: «Artu men due goixutar ori, ta, ure izakio! Ortako: Ez-
tebeneko seme oriri galdetu eñ omen zioan ze serietako dirue zuen etxen gordea. Ta: oloko ta oloko lumerokoa. Ta: ala izan! goi-
xutar orrek Peustenen utzi zuna. Artaxetik galdu omen zen» (PP). 3. Emendiozko lo-
kailu dugu, Joakina Azpiroz “Purikana”k esandako honetan: «Esaten zuen, azkeneko andre onek, ugazamak, etzula bate matte izaten alaba ori, Maria ori. Ortako, ok Ibiurko Errin maixtar bizi ziela, Ibiurko Bordako nausi intzen alargun geldittu bi semekin, (...) ta ze in do Ibiurko Bordako nausi orrek: maixtarrari esan alaba bialtze-
ko neskame» (PP).

ortuts. Ik. *orberatu*.

ortza ttikik. Ik. *ttiki, zerratu*.

ortzaz gora. Hortzaz gora, ahoz gora, gora be-
gira; nahiz jendeaz nahiz lan tresnez esate-
ko. Horren kidekoa dugu, *tripaz gora* esapi-
dea. Kontrakoa, aldiz, *auspez (egon, yarri edo etzan)* izaten da. Honela dio Martikoneko Zelestina Alkozek: «Beste baten, attek saski arbie bizkarren zula alorretik eldu zela, eku-
llun makoa ortzaz gora eukio, ta alden beste sartu zetzion anketik» (PP 96: 366). Benito Astibia “Luxea”ri jaso: «Galdosen mo-
rroiek, Erramon zun izena, gizon aundi bet zen, ta orrek izaten omen zun ordena: ola berdinduxea arrapatzen bazun etxera eama-
ttekoa juez ori. Ortzaz gora bizkarren artu do ta, Txartikoneko atarin atera omen zittun azkeneko ostikoak» (Ibidem: 421). Altzateko Maria Olaetxearen lekukotasuna: «Inazio

barbero orrei desgrazie Gorritzen ez baño, Martimelenen paastu zetzion: gaben neska-txeta yoanda, an zegoala, baten batek bost-tortza leio azpin ortzaz gora yarri ziola ezta-kit ze in ziola» (Ibidem: 537). *☞ tripaz gora.*

osasuna enkomendatzeko. Hildakoaren ahai-dezkoari dolumina agertzeko esaldi forma-la. Gaur egun, jakina, *sentitzen dut* sailekoak gailentzen ari dira, baina oraindik ere Leitzaldeko iskin honetan guztian adituko du-zu harako hura; Orreaga Ibarrak honela jaso du Basaburuan eta Ultzaman: «*Osasuna enkomendatzeko: Fórmula para dar el pésame* (U. Bas)» (O. Ibarra 97: 166).

ospa egin. «Escaparse. *Orrek ospa egin dik*» (Azp. 63-4).

ospel. 1. Hotz gogor eta luzeak sortzen dituen karets antzeko latzuneak, hatz-behatzetan batik bat. **2.** Leku laiotza; mendi, muino, hegi nahiz etxe bateko ifar alde itzaltsua, egu-teraren kontrakoa. Hain zuzen ere, Leitzako Gorritzaran auzoko ospel-aldeko baserritarrei (Auzmendi, Lesakolorreta, Martinmigelene, Martiartzine... baserrietakoei) *ospeleko-ak* esaten zaie. Honatx Martiartzineko Joan Zabaletari jaso: «Elurra zegoan ba, ta Martiartzenea aldeko ospeletik dena elurra zegoan oañik zuri zurie, ta andik [eguteratik] berriz lurmentzen asie franko» (PP). «Azerikutxe patu nien Yoandegiko Ospelen baño ez yakin sartu den» (Astaitz 94d). P. Perurenaren hitzetan: «(...) Erasoteko ospelean, bordarik goiena dela Ontsalone, Leitzako elur lekuri gaiztoenetakoa» (PP 96: 41). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Garai artan ardi azuridunak Aritz alden ibiltzen giñuzen, da ak ikusi bidenabar Errezumetik atera Erasoteko ospelen gora Beordaiñ aldera ta or ardik nola zebiltzen ekusita etorri emen zen etxera» (Ibidem: 285). Benito Astibia «Luxea»ri jaso: «Orik Yoandegiko bordako ospelen basoan ai zienak, Joan «Gartzta» ta Domingobordako Inazio Baraibar ta mutil salle, baita Inaziopatrik irabazten ziola Saldisko Danboliñ orrei, ta in zuen apustue» (Ibidem: 475). *☞ eluts, eutera.*

Gorritzarango ospela neguan

P. Zufaur

ospeldu. «Quedarse sombrío determinado paraje, lugar, casa, durante el invierno. *Eunek laburtzen asi ditto, ta Goikoetxea negu guziko ospelduko do*» (Azp. 67).

ospore. Antsietatea, gose larria, Gazpilloko Marianjela Lasartek adierazi didanez. *Irispo-be* bera ote da?

ostaille. Ik. *ostrillike*.

ostaje. Hostaje, “follaje”. Arbolaren hosto multzo edo hostokera adierazten du: *ze ostaje ederra!, berdea!, eskaxa!* *☞ adarje, illaje, kalparje, pandillaje.*

ostantzera beidetu. Ik. *beidetu*.

ostatu artu, eman. Ostatu hartu, eman; ‘etxean hartu’, ‘lo tokia eman’. Honela aditu diot Astaitzagako Mikela Labaieni: «Ordun eskazale asko ibiltzen zen itxeetan, ta denai ematten zitzioan ostatue, gaberako lekue». Aspaldiko usadioa da arrotzak etxean hartzekoa, eta, jakina, esaldi bera ere aspaldikoa da. Begira nola azaltzen den XIX. mendeko dotrinan, hamalau obra miserikordiozkoen artean: «Seigarrrena, peregrinoay ostatu ematea» (Pagola 95-II: 585). ● **ostatus bildu, egon.** Gorriteneko Miel Luis Zestauri jaso: «Leitzekoak asko zien ordun ara [Elizondora] lanea yoanak: Aisoartekoak eta, Eztebenekoak eta, Urtotxiki-koak eta... Mordoska aundie lan bille. Antxitonera biltzen emen zien ostatus» (PP 96: 334).

Gregorio Sagastibeltzak esana: «Ango oittera izaten zen, goizeko zortzitan denak elizera arrosarioa errezatzera yoatekoa, ta gu ostatzuz nola etxe partikular baten geunden, attek esan zun gu're yoatea izaan zela obena» (Ibidem: 359).

ostiel. Ostiral. Honatx, konparaziora, Martin Larrazi jaso: «An negoala etorri zen Elizondon jefe nuna, sozialista, Kaparrosoko karnizero bat, ostiel santu eune zen gañea, ta esan zien kanpora aeatzeko baño ez ibiltzeko kalen» (PP 96: 257). Errutizko Lontxa Olanok esana: «Santokristo antxe dao oañik eliz barreren kaja eder baten, oaintxe ekarri due Iruñetik esposizio baten eondute. Ori ibiltzen zuen Ostiel Santuko prozesioan ta gero Jesusen Biotzeko eunen berriz Jesusen Biotza» (Ibidem: 429).

ostiko. Euskarri, zutikari edo tentekaria; arbolandare aldatu berriari paratzen zaio, edo metari, horma hondatuxeari nahiz erortzeko arriskuan dagoen beste zernahiri. *☞ afeo, tentekai, zutikai.*

M. Olano

sarde itxurako *ostikoa*, bi itxor metaren artean

ostikoka. Pilaka, erruz, montonka. Zenbatzaile mugagabe gisa erabiltzen da, beharbada erdarazko “a patadas” delakoaren ordainetan. Honela esan dit Arroko Gabriel Sagastibeltzak: «onttoak ostikoka daude!».

ostikolari. Ostikoa erraz ematen duenazienda edo aberea. Jezterakoan ongi erreparatu behar zaio behiaren aldar-teari: «“Adartxabala” ostikolarie eta harekin komedik. Umatu berrie eta karenik ezin egin eta oritze moztuko ote zitzion beldur» (Astaitz 94d).

ostilleka, ostillike. Ik. *ostrillike*.

osto. Hosto. 1. «Toda clase de hoja, menos la de maíz, que es *orri*» (Azp. 67). *☞ artalasto*. 2. Urteko adaska berria. *☞ amu, begi, mote, puje*.

ostrillike, ostilleka, ostillike, ostaille. Ostilika, ostadar. «Ostilike: Ostadarra, ortzadarra» (I. Ibarra 99: 142). Ez da Leitzan bakarria ezagutzen; Sakana erdialdean, adibidez, «ostrilleka» darabilte (Erdozia 04: 236). Elordin Joantxo Barriolari *ostaille* aldaera jaso diot eta Arriango Lontxo Lasarteri *ostilleka*. Honatx Astaitzen testu surrealista bat: «Ateratzen nak eta atal aurren hantxe zeoan zerri bargoxta haiñeko bixigue. Ostrillika eukio Donostitik Arakindegiko atarira eta hark ekarri zien» (Astaitz 89). P. Perurenak honela dio “Gerrikoaren grazia” izeneko artikuluan: «Gerriko guzietan liluragarriena, ordea, jainkoarena da: *Jainkoaren gerrikoa*, *Jainkoaren paxa* esaten baitiote leku askotan *ostadar*, *ostarku*, eta Leitzan *ostillike* esaten diotenari» (PP 98: 110).

M. M. Elasegi

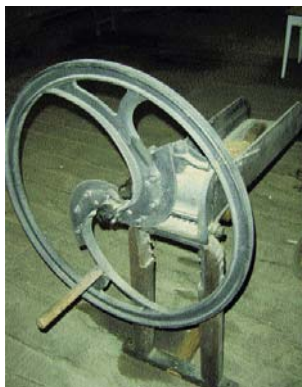
ostrillike

ostropozo. Estropezu, behaztopa. «*Ostropotz. Tropezio*» (Azp. 63-4). ● **ostropozo in.** «*Ostropoz egin "tropezar". Ostropozka "tropezando"*» (Azp. 63-4). Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Atera omen die bik sarobetik otsoa bialtzera, ben bei adarra artute buuu! te buuuu! yoaz da, erreten giseko bat omen zegoan sarobetik goraxeo, ta gizajoak denak apuretuk zebiltzela, ze in do gure attuna zen orrek, ostropozo inde erreten artara erori!» (PP 96: 378).

otas. «Pan de calidad inferior hecho con harinilla» (Azp. 63-4).

oteketa. Ote garraio edo karreto. Honela dio Musungo Fraxku Sagastibeltzak: «Onea, Musungo etxeburure, etortzen emen zen oteketa, ta betea in de berriz atzera etxera zila, "ara gurdie bazik bete otea artute" esaten emen zioan» (PP 96: 464). ☞ *aozketa, ardoketa, arbiketa, artoketa, belarketa, bizkarketa, epuruketa, esneketa, eurketa, gorozketa, irinketa, ixtorketa, ondarketa, pentsuketa, porlanketa, trabesketa, urketa.*

otetxiki. Otea xehetzeko eskuzko tresna. Honela azaltzen du P. Perurenak: «Bizkarrik ziztatu gabe, *otesardea* behar izaten zen oteketarako. Etxera ekarri eta gero, *txikitu* edo *jo* egiten zen. Horretarako aska aproposari *otaska, otalakoa, otemahaia...* esaten zitzaion. Eta hartan ipinitako otea goitik behera jotzeko tresnari *trábesa*, nik etxean aditua dudanez. Gero atera omen ziren *ote txikitze*ko makinak ere. Hagitz alimentu ona omen zen ote txikitua, batez ere, behientzako, arbi puska batekin nahasturik. Esnean abudo nabaritzen omen zen hartatik egunero puska bat emanez gero» (PP 04: 23-4). ☞ *traza.*

*ote txikitze*ko makina
Astaitzagan

M. Olano

otordu. 1. Janaldi. Honako hau zioen Telleriko Karmen Lasartek 1988an, artzain bordariez: «Karo! negun, e, yana emattea, eunen iru aldiz eman bear tzaioa, elurre itten do emen. Ta egualdi txarrakin, bueno, onakin bi aldiz, goizen da gaben. Baño elurre o iñez kero, gutxina iru aldiz. Ta gizona amabi kilometroan nola etorriko da, ba, azindai otordu bet eman da berriz bestea emattea yoateko? Ta antxe eotten die, bai» (Euskaltzaindia 99: 90). 2. Ardiaren jetzialdia bakoitza: *Atsotita*-koak iru otordutan yezten omen dittue ardik.

otsaporru. Mendiko larreetan sortzen den porru gisako landarea, udaberri goizean lore luxangak ematen dituen. «Erasoteko txerrienak» izeneko bertso sailean, honela dio Joantxeneko Migel Joakinek: «Tutenea ta Aurtzikenea / Ozparrun irugarrena, / Prozesio bat egingo nuke / Gorrittenetik barren / Otsaporru bi egosi eta / Ango txerrien ordena» (PP 96: 93).

otsaporruk maiatzeko loraldian

M. Olano

otsaputz. «Lit., cuesco de lobo. Especie de seta» (Azp. 67).

otsein. Hots egin. Aresoko Pilar Arraiagok eta Uitziko Trini Rekaldek *deittu* hitz berria dela esan didate. Areson eta Uitzin bezala, *otsein* gailentzen da oro har Larraunen, Imotzen eta Basaburuan. Leitzan, berriz, *deittu* nahiz *otsein* erabiltzen dira, lehenbizikoa gehixea-go beharbada. Gazpilloko Marianjela Lasartek adierazi didanez, biek ala biek esanahi bera izaten dute, eta Nor-Nori-Nork sisteman jokatzeko dira. Honatx Gregorio Sagastibeltzak esana, aita Miel Joakin gogoratuz: «Beñ, Uitzin etxe bat errebotatzeko ai zela, ez omen zioan gosaltzeko otseitten, ta gizona goske amorratzen» (PP 96: 358). Honako honetan, ordea, 'oihu egin' adierazten du; Kristobal Olaetxea "Altzate"ri jaso: «"Viva Cristo Rey!" oi u intzun "kaskamotz" oritakon batek, ta nike, iparraldeko kanta batek esaten dun bezela, "ttantto bat edan ezke-ro", non otseitten dioten "Gora Euzkadi!". Ure aittu zuenen, seittun etorri zien ni negoan lekure» (Ibidem: 557).

otso dantza. Ume edo edo gazteen arteko jokoa. Bi edo lau lagunek parte hartzen dute; lau lagunek horrela egiten dute: bi lagun lau hankatan eta elkarren ondoan jarriak, buruak alde banatara dituztela. Hirugarren bat haien saihetsean zutik, buruz behera jarritako beste laugarren bati hankatatik helduz. Txutik dagoenak (beti ere buruz beherakoa itsatsita duela) lau hankatan jarritakoen gainean bizkarraldea etzaten du, bestaldera kulunkatu eta, azkenik, txutik zegoenak buruz behera eta buruz beherakoak txutik bukatzen dute. Honela dio Musungo Fraxku Sagastibeltzak, Aresoko Tellentxoneko alaba indartsuaz: «Pizkor ikaragarrie izan bear zun neskazarra. Auzoko mutillek: Abadebordakoak, Domingobordakoak, Barrenekoak, Portolonak eta... otso dantzan ibiltzen emen zien Esalakorteko belatsoan, da denak artute aiden erabiltzen emen zittun» (Arbolak 94).

ottera, oittera. Ohitura. «*Ottera*. Var de *oituera*. Costumbre» (Azp. 67). «Alkate ta konzeja-

lak, bai al daukate eskubiderik leengo ottera zarrak ola baztertzeko ta nai duena egiteko?» (Artxikonekoak 85). Honela dio Kortabordako Martin Oronozek: «Lengo emengo etxeoandrea zen Fermina (...), ta ark emen zun oittera, aren egune allatu arte iñori ez uztekoa geize gañera iotzen» (Arbolak 94). Astaitzagako Mikela Labaienen lekukotasuna: «Trebea zen sar gañen ibiltzeko, baño oittera aundik etzun, da askotan lurrera erortzen zezkitzion. "Motell, denak botatzen ai aiz" guk beittik» (Arbolak 94). Soroko Joxemiel Zabaletak esana: «Garai baten emen zuen oittera mutillek zomorrotute yoatekoa neskaxengana, buruk estalite yoatekoa» (PP 96: 82). Arriango Lontxori jaso: «Gure atte zena, Anttonio Pillipenakin de, (...) yai beten pentsatu emen zuen Sobarreneia yoan bear zuela. Neskan bat edo beste izan zien da, ak zeuden lekure; ordun oittera aundie baitzen neskaxengana yoateko» (Ibidem: 206). Gokobordako Felipa Aierdik esana: «Ordun Azentzio eunen berroi kredo erreztatzeko oittera baitzen» (Ibidem: 443). P. Perurenak berak zenbaitetan *ohitera* erabiltzen du, Leitzako kontuez ari denean batik bat: «Jose Luis Huarte gazteak, herri liburutegiko buruak, esana baitakit, nola nekazari askok omen zuen ohitera aziendak tasatzera Zortzikogana etortzeko» (Ibidem: 211). Ik. baita ere. (PP 96: 381, 409, 418).

otx. «Zerbaiten kontra jotzerakoan egiten dugun miñ adierazgarria» (I. Ibarra 99: 142). Nik, min adierazteko interjekzio gisa, *atx* entzun eta esan izan dut gehiago, eta ez kolpetan bakarrik: *Atx, arantza sartu'it!*

otzaide. Ik. *aize*.

ozale. «Agua con harina de maíz que se da a los cerdos. Azk., "comida de cerdo", sin concretar más» (Azp. 67). P. Perurenak dio *ozalea* «zerripazka egosia» dela eta Goizuetako hizkeraren ordaina *o(g)ale* izaten dela (PP 01: 25). *zaldale*.

ozaletu. *Ozalea* egin, txerrientzako bazka prestatu.

ozittu. Hozitu, ernamunindu, ernatu. «*Ozitu.* Germinar cualquier grano, pero sin sembrar, por la humedad y lluvias persistentes. Tiene lugar cuando no puede recogerse la cosecha de grano por la humedad» (Azp. 63-4).

ozkoiti. «Arreglo del tronco en su punta para facilitar su arrastre» (Azp. 67). *mozkera, tiraperra.*

ozperatu. Hozberatu. Gorputzeko tenperatura aldatu, hotzikarak egon. «Hortxe zeon su-

tondoan katue, sokillatue, supakittue. Berriz ere eon don hori hotzberatue» (Mikela 96).

ozpindu. Hotzak mingorritu; beti ere gorputzeko atalen bat *ozpintzen* zaigu (hala nola, hatzak, sudurra, belarriak...). «Neguko egun hotz horietakoa zen. Inguruko mendietan antziarra zegoen, oihanak zuri zuri zeuden, ekulluetan behiak kalparrak harrotuta zeuden hotzez. Ate zirrikuetatik sartzen zen haizeak eskuak hozpintzen zituen» (Astaitz 01c).

pagamenta. «Paga. Salario» (Azp. 63-4).
Pyornal.

pagomorro. Ik. *modorro.*

paíta. Pareta, horma. Plazako pilotalekuak, adibidez, ez du *ezker paíta*-rik. Honatx Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzaren lekukotasuna: «(...) artzaiek bertsoak yarri zittun txabola bestea zen, lengo zarra, oañik antxe daude paitak, borda baño auntzaxegoan arkaitz kontran» (PP 96: 47). Martiartzineko Joan Zabaletari jasoa: «Gurutze ori, lau kantoko gaztain zopote baten eotten zen, da paíta erori zenen, Urbitako orik paíta inde baztarren utzi zuen abandonatue» (Ibidem: 57). Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana: «Goieneko soroan oañik badie otsoan goardin eotten zieneko txabolan paíta zarrak. Txopilloko ixtorlekun» (Ibidem: 97).
●paíta koska. Batzuetan 'hormaren ertza' esan nahi du; bestetan 'harresiaren gaineko ertza'. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Ala, orrera yoan zien ixtorgittea ta, bordan ixkiñen, paíta koskan utzi dittue ben puskek» (PP 96: 457). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk kontatua, Goizuetako hizkeraren legea eginez: «Emakome bat emen zegoan beñ, sankristie dena airin zula, paíta koskan eserie, ta gizonen bat tokatu andik pasatzea, ta esan emen zion: -Emakomea, emakomea, ez altzo kusten dena airin daukizula?» (Ibidem: 517).

palda. Gaztelerazko *falda*-tik datorkigu. Beste mailegu zahar askok bezala (*pantasi, pesta, piure...*), *f > p* bilakaera nozitu zuen. 1. Mendiko isurialde, alderdi, kara. «Beste paldan

ikazkileak ari dire txondorrek sutzen eta lehengo gau baten Sasaingo ola zaharraren pareta gainetan sorgiñek ekusi omen zituzten dantzan» (Astaitz 94d). Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Urrengo goizen ba omen die Pastaingo Joan ardik larratzea, ta gure attun orire bai bordatik ardik ateata; suye zun ba Joan, da palda batetik bestera oiú iñ emen zion» (PP 96: 285). 2. «Extensión de terreno» (Azp. 63-4). «Extensión, superficie (del españ. falda?). *Palda ederra ebaki due gaur segarík*» (Azp. 67). «Sinón. de ZERRENDADA, MAZELA, franja, tira» (Azp. 82). «1929-ko apirilaren 18an eta 19an sute izugarria izan zen Leitzelarren. (...) Leitzekoan hamahiru ardi-borda eta oihan palda haundiak erre ziren» (Astaitz 90a). «Goizean goiz hasi segan eta morroiek gosarie ekartzerako sekuleko palda ebakitzen zuen» (Astaitz 99a).
Py mazela, zarranda. **●ta palda.** Azpirotzek honela itzuli zuen: «...y otras cosas por el estilo... *Eurie ta palda, ongi gaude arto yorratzeko*» (Azp. 67). Garai batean oso maiz erabiltzen omen zen *gezurre ta palda* esaldia; sineskortasun gutxiko zerbait gutxietsi nahi zenean bereziki. Baina *ta palda* esapidea zernahi besteri erants dakioke, beti ere ukitu arrunt samarra eman nahi badiogu. Begira zer esan didan Astaitzagako Kontxa Labaíenek, Plazaola trenaz: «Oi! Ara! Zikin-zikiñe itten zela biden emendik Iruñea. Arten dena kea ta palda». Haren ahizpa Mikelak, berriz, honako esaera zahar hau berritu dit: «Errie're, aisoarrak esaten duena: "zorra ta palda zeukunu"». Joantxeneko Patxiku Alduntzini jasoa, Beruetekeo gaiztaginen kasuaz (1923):

«Ta, ordun Primo de Rivera zegoan guber-
nun de, urtebete bizik agoantatu emen zuen
abogadue ta palda» (PP). Zentraleko Ma-
nuel Intxaurrendok esana: «Kanalea garbi-
tzen izaten nun lanik gaiztona; nonai traba-
tzen zen zakarra ta palda, ta ak ezin garbi-
ttuz beti!» (PP). Hau ere Astaitzagako Mike-
la Labaieni jasoa da: «(...) yai illuntzero be-
zela, an omen datoz Gorritzarango mutillek,
saill osoa, biurrikerie ta palda» (PP 96: 55).
Lesakolorretako Joxemiel Arregiren lekuko-
tasuna: «Astibi orrek sekuleko aztarrrikek
ebili zittun, iñun gelditzen etzela, erokeri tte
palda, baztar guzik aiden zittula» (Ibidem:
158). Kristobal Arribillaga “Beñes” bertsola-
riak Inazio Patri aizkolariari kantatua: «Ber-
tso eder bat merezi dok ik: / Patri, Aizpeko
nagusi, / nola ez degun aspaldi ontan / iño-
ne elkar ekusi: / zarpa ta palda egiñe abill /
illeko bizar ta guzi, / ezat ekusi nik i seku-
len / gaurkoan beziñ itsusi» (Ibidem: 265).
Pastaingo Patxi Barriolak esana: «Ala, Kos-
me ori geldittu omen da otsoan kontun de,
gure attuna zena soldadui bidea erakustera.
Kontu eta palda eldu omen die ta, Arramiko
Lepoan azaldu dienen, Arretxeneko gañeko
mendi ori bera otsoa dir dir dir!» (Ibidem:
377). Pastaingo Miel Barriolari jasoa: «Kon-
tue ta palda, allatu giñen estazioko pare orta
ta: -Ixo or bada zerbatte Martioze!» (Ibidem:
386). Gorritineko Miel Luis Zestauk esana:
«Sokalde guzie an emen zegoan eltzea ta
zarterie ta palda, dena ontziz betea, ta ze
pentsatu dikea? ontzi guzik txikittu eiñ beai-
ttuela!» (Ibidem: 484). «Joxe argi-mezara
etortzen zen eta mezondoan usualez ase eta
egun guzie yokoan aritzen zen. Erdie eta er-
die yokatuz eta desairea eta palda egun gu-
zie tabernan botatzen zuen» (Astaitz 02c).
☞ *ta puske*.

palenka. Palanka. Palankarien arteko lehiak
eman zion sona *palenka* izeneko tresnari; bai-
na euskal kirol gehientsuenetan gertatu be-
zala, lanbideak ekarri zuen lehiazeko zale-
tasuna: hargintzan nahiz obra lanean, behar
beharrezkoa izaten zen *palenka burnie*. Dato-
zen adibideak bitan banatuko ditut; batetik,

palenka ‘lan tresna’ gisa azaltzen dutenak ja-
soko ditut; bestetik, *palenka* ‘indarra proba-
tzeko tresna’ azaltzen dutenak: 1. «Palenka:
Harria ateratzeko tresna» (I. Ibarra 99: 143).
Honela dio Barungo Maria Jesus Sagastibel-
tzak: «Emiliok palenka ta beste anaiek pika-
txona artu zittuen da, pixkoat muittu ordu-
reko plast! antxe erori zen sokaldea dena
oso osoan ekullure» (PP 96: 179). Donmar-
tinbordako Praxku Olanori jasoa: «Ala, gol-
dea atzeatute ekusten asi ziela, ta patata ure
nola azaldu zen, da palenkakin de, nolabatte
bulkeka bulkeka atera zuenen, goitek (sic)
bera dinbuluke aldein da, beiko trenbideko
railek eta denak okertute utzi zittula» (Ibi-
dem: 446). 2. Indarra probatzeko tresna; ga-
rai batean zenbait tiratzailek antzeko tekni-
kak erabili zituzten *palenka* eta xabalina jaur-
titzeko. Honela dio Gorritineko Miel Luis
Zestauk: «Sekuleko mutille azi emen zien.
Indartu zenen palenkan eakutsi emen zeio-
an, ta inguru otako nausi geldittu emen
uen» (PP 96: 322). Gertakari hartako bertsoe-
tan honela esaten da: «Joan Martiñek or-
duan / Ein zion erronka: / Bear zuela amar
/ Librako palenka, / Arraien pasa gabe /
Eskuñeko anka. / Zeñek luzeagoa / Plazan
egin marka» (Ibidem: 322). Gorritineko Miel
Luis Zestauri jasoa: «Leitzarrek palenka
apustue izakio Arraratsen, da apustu ori
ekustea yoan omen ittuen mutill betzük
emendik» (Ibidem: 484). Urbietako Kontxa
Labaienen lekukotasuna: «“Palanca, hasta
Salamanca!” esanez tiratu emen zun Santson
orrek palenka [Kornitatik], ta in zun inda-
rrakin, arrin markatute utzi emen zittun an-
karrastoak» (PP).

palenkari. Palankari, palanka tiratzailea. Begi-
ra zer dioen Dendarineko Isidro Sagastibel-
tzak: «Gure amak esaten zun, Pepita Sagas-
tibeltza palenkarina, urte artan yayoa zela»
(PP 96: 47). Gorriteneko Miel Miel Luis Zes-
tauks esana: «Garai artan Bidañin kanpeon
emen zegoan Joan Martin “Labaka”, palen-
kari famatue» (Ibidem: 324). Donmartinbor-
dako Fraxku Olanori jasoa: «Andik belaxe,
Iruñen pesta antolatu zun Inazio Baleztenak,

eta Leitzetik eraman zittun: aizkolarik, dantzarik eta denak. Akordatzan naiz gañea, palenkarik'e nola eaman zittuen, ta nola aittu zien» (Ibidem: 430). Benito Luxea "Astibia"ren lekukotasuna: «Bazittuen launek, Antonio Arakindeiko zena bat, bestea berriz Gorrizko palenkarie Lopenen izaten zena» (Ibidem: 474). Ikus *palankari* (PP 96: 238).

palenkiller. Hargin lanetarako erabiltzen zen *palenka* ttikia. Hura erdarazko *palanca*-tik bezala, hau *palanquilla*-tik heldu zaigu. Honatx zer dioen Bordaberriko Miel Arribillagak: «Gure atte zena ta Goikoerrotaburun ari zein harri ateratzen eta handik norbattekin palenkiller ohostu zioan» (Astaitz 01b).

pandillaje. Izate gaizto edo zakarreko *pandilla*, lagun taldea; Tolatxeneko Kandido Azpirotzi ikasi diot. *Jendillaje* bezela eratorri da, eta esanahiari dagokionez ere kidetsua dirudi. *Adarje, illaje, kalparje, ostaje, yendalle, zuraje.*

panpanarba. «*Panpanoarba*. Los palos que se colocan a las alubias» (Azp. 63-4). *Arba, arbatu.*

panpano. «Clase de alubia» (Azp. 63-4). Azpirotzek aipatutako *panpano banabar* hau da: Leitzan ugariarik lantzen dena; banabar gorria alegia. *Garbantzu banabarra* izaten da beste bat; garbantzuaren itxurako hauek beltzak edo moreak izan daitezke, eta begi txurria dute. Badira, gainera, *banabar nabarrak, txurik*, etab. Elordin Joantxo Barriolari zor dizkiot argibideok. *Banabar.*

panparrobe. Ik. *fanfarron*.

pantasi. Neurritz gaineko uste edo haizea; erdarazko *fantasia*-tik. Honela azaltzen da, Donmartinbordako Miel Ramon Lasartek Landabordakoei paratu bertsoetan: «Tanta bat edan eta / Zegoan nasie, / Orduan artu zuen / Bere pantasie» (PP 96: 107). Benito Astibia "Luxea"k oroitzen duenez, Garagartzako Inaziok honela esan zion Juan anaiari: «Bizkor al ao Gartzat? Anaie yo dokela ta, pantasie artu al dok?» (Ibidem: 473). «Pantasi haundia zuen behiekin. Ekullu ona eduki-

tzen zuen» (Astaitz 98b).

pantasi oso, pantasi osoa. *Pantasi* handiko pertsona, ustetsua. Uztegiko Joxe Ezkurdiak esan didanez, Arribetarren izengoitia *pantasi oso* edo *pantasi osoa* da: «Arribe pantasi osoa», esaten omen da. Gurera etorritik, honela kontatzen du Benito Erasok: «Leitzarrak eta goizutarrak in omen zuen muak bexteko apustue. (...) Leitzarra kasik Goizutako erriraño sartu omen zen. Goizutarrak, pantasi osoa samarra izakio, ta orratzatzen denbora asko pasatu» (PP 96: 541). Gorriteneko Miel Luis Zestauk esana: «Gero, arrandioso samarrak izakio leitzar orik eta, pantasi oso samar ibilkio» (PP). *Antzoso, arrandioso, arteoso, bulloso, kasketoso, kezoso, modoso, nekoso, setoso, temoso, usteoso.*

pañulo. Buruan (*alatxari*) edo eskutan (*eskupañulo*) erabiltzeko zapi arina. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Akordatzan naiz nola erabiltzen zun dirue: pañulo nabar baten billu billu inde, dena korapildue» (PP 96: 153). Astarlako Katalin Alduntzini jaso: «Benito Luxea ta mutillalle, eun beten yoan emen zien Yoantzarre, ta garroztea eukitzen emen zuen etxen kontrat, da garroztea patute iotzen emen zien neskan koartoko leiora, ta in emen tzun attuna Praxkuk: pañuloa patute neskan itxuren bera yarri leioan» (Ibidem: 430). *Alatxari, eskupañulo, musareko.*

par axal. Barremurritz; irribarre azaleko edo ironiko bat adierazten du. Xerorenbordako semea gerran hil zela eta, honela jaso du P. Perurenak: «Senidek dena kezkatuk, "ama nola ote dator?" da alako par axal batekin, "Ama birjiñe Milagrosak eaman do" esaten emen zun» (PP). *Irripar, parramurritz.*

pardel. «Hato de ropa» (Azp. 63-4). Ez du zertan izan, ordea, bakarrik arropa eramateko. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak honela azaldu dit: zapi bat lau korapilotan lotuta egindako poltsatxoa. «Goizeko ordubietan atera ziren Leitzetik pardelak bizkarren artu eta oñez» (Mikela 95). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Joanito zar orrek naiko

obie ta ziztorra eraman zun, de sobratu in zetzium puske dezente. Atea zun pardeletik eta, Beñesi eman zion ziztorra ta obie, etxen indeko obie» (PP 96: 166). Aizpeko Engrazia Burladak esana: «Etxe orreri Konden etxea esaten emen zioan ordun, da [Joxemari amerikanoa] yoan emen zen bere pardelakin, baño ez emen zuen artu» (Ibidem: 229). Ikus baita ere: (PP 96: 458).

parpalleri. Farfaileri; arropa zaharrari, artilezkoari batik bat, sortzen zaizkion luzakin eta hari solteak. Astaitzagako Mikela Labaienek bere artilezko txamarretari begiratu eta «parpalleri darioala» esan dit.

parragarrikeri. Barregarrikeria. «Ridículo» (Azp. 67). Areson, Izartegiko Juana Bautista Trekuri jaso: «Da beak e [ioteitan] zomorrotuta neskei ta gañekoei nolanai eldu (...) Bai bai, bai, ta oi isuskerie in da.... parragarrikerie!» (Olano 98: 305).

parragarritz. «Ridiculez» (Azp. 63-4).

parramurritx. Barremurritz. «Parramurritx (sic). Sonrisa» (Azp. 67). P. Perurenak adierazi dit Leitza par axala jaso duela, eta, esanahi berarekin, Goizuetan *par murritx* eta Saldiasen *irri murritx* esaten dela. Nolanahi ere, ironia puntu bat duen irria izaten da, batuaz *irribarre* esaten ohi zaiona. Honela gogoratzen du Kristobal Olaetxea «Altzate»k: «Beraz, zuk publikoan “Gora euzkadi” otsein zendun? Ederra daukezo! Bi gizon ill baziñoz aisego libratuko ziñen! / Nik parramurritxe in nion» (PP 96: 559). *irripar, par axal*.

parrasta. Txorrotada, likido baten isurialdi laburra. Astaitzako Mikela Labaieni jasoak dira adibide biok: «Ala, biñipin, sartu die sokaldera gizon orik eta, asi die galdezka, ta etxeoandrek kuelari aldin aldin ur parraxta bat botaz esaten omen zioan (...) an etzela iñorre» (PP 96: 55). «Miel Joxepe orrek ze itten omen zun, eltze zar batera bota pattar parrasta bat, eta iñork ekusten etzula, arekin garbitzen omen zun burue» (Ibidem: 79).

1 partide. Partida. *Pillota partide*, ‘pilota partida’. Ikus zer dioen Azpirotzek *berebiziko* sarreran: «*Berebiziko pillota partide ikusi degu gaur*» (Azp. 67). Honela esan zioten Eratsungo Joan Estangari, Lazaro Bengoetxearen etxera joan zen batean: «Bera ez da ba etxen motikoa! Or ibilliko da plazalde ortan, pillota partida omen data...» (PP 96: 119). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Apustue yokatu due ta, Aranoko barbero orrek, ze in omen do?, zittun diru guzik yokatu! Asi omen die pelotan da, Leitzeko abadek aise irabazi partide! Pelotari ona izan bear zun oso, bizie ta azkarra» (Zubiri & Perurena 98: 243). Honela gogoratzen ditu Martin Larrazek bere pilotari garaia: «Ni partide famoso oritan enitzen aitzen, zeatik nerbioso yartzen baintzen, da enun deus itten. Baño, gañekoan iandetan da plazan aitzen giñenen, enun nik kontrariok emen» (PP).

2 partide. Irteera, abialdia, ateera. Honela dio Goikobordako Felipa Aierdik: «Ta alaxe, ze partiren tristea izandu zun Arrotik, esaten zun gure amak. Etzetzion sekulen aztu» (PP 96: 454).

partittu. 1. Partitu, banatu: jatekoak, ondasunak, muturrekoak... Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Kristobal Arribillaga, Beñes orren osaba, amerikanoa zen, Leitzera zartue etorrie, ta illoba guziri bosna mille duro partittu zezkioan» (PP 96: 151). Benito Astibia «Luxea»ri jaso: «Artatik partizioak itten asitte, etziela moldatzen eo ez takit zer: interes guzik saldu in zittuen, ta diruk partittu» (Ibidem: 421). Errezumako Miel Ramon Zabaletaren lekukotasuna: «Zuk ba al dozo Paulinio Uzkuadunen aitzeik? Nik ezautu izandu nun ure. (...). Dena kallutue zen gizajoa! Earrak artue izaan zen nonbatte, partitture iñ izaan zittun baño!» (Ibidem: 497). 2. Bereizi, elkarrengandik aldentu. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Pakori esan nion, da erdimuturren partittu giñen» (PP 96: 296). Pastaingo Patxi Barriolari jaso: «Ala, yoan giñen bik elkarrekin Leitzalarrea ta, ni gure ardin lanak inde

etorriko nitzela ba ta, bik partitu giñen ure Arroko bordara ta ni Pastaingora» (Ibidem: 379). Lesakolorretako Joxemiel Arregiren lekukotasuna: «Baño, Gipuzkoatik despatxatu in zuen ori; ordun bazien ba reglamentu gorrak eta, andrengandik partittue do zerbatte ola izan bear zun. (...). Andrea're etortzen onea tarteka, bixiten bat ittea, baño beregana ez, partittuk baitzeuden» (Ibidem: 385).
 ●**partiazi**. Partiarazi; bereiztera behartu. Honela dio Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Ala, eunen baten sekuleko ultzie yo izan bear zuen bi anaiek Eztebeneko ortan, ta azkeneako partiazi eiñ omen zittuen; bestela iltzen omen due bertan elkar!» (PP 96: 498).

pasagarri. Bizirauteko edo aurrera egiteko adina. «Dinero suficiente para vivir sin trabajar» (Azp. 82). Honela jaso diot Añaldeko Bittorio Lizarragari: «Belarrik gabe geldittu giñen; pasagarri besterik ezkiñun», hau da: 'pasatzeko, aurrera egiteko adina belar besterik ez genuen'. 🌀 *aldagarri, altagarri*.

pasaka, basaka, paxaka. Mendiko fruta-arbola txertatu gabea, eta beronen fruitua. Jakina denez, fruitu ttikikoa izaten da *paxaka*, eta gustu bizikoa: «Sar pasaka: Txertatu gabeko sagarra. Oso minkatza da» (I. Ibarra 99: 147). Toponimian ere ez da fruiturik eman gabe joana, *Basaketako egie* edo *Pasakako arrobie* lekuko. Elordin Joantxo Barriolak esan didanez, udaberrian ikusgarriak izaten dira Eratsungo errekan barrena diren *gerize paxakak* loretan. Unaineko Luis Lasartek dioenez, berriz, Leitzako udaletxeko «artxiboko armarioak (...) denak gerizekin iñek die, Leitzeko gereze basakakin iñ emen zien armario orik» (PP). Olazaran apezak dioenez, Ebarixto Elduaiei ziztulari zaharraren txistua sagar-zurezkoa zen, *sagarpasaka* inondik ere (Olazaran 31). Udare-fruitu *pasakaz*, honela dio P. Perurenak: «Kolorez, marroi iluna, eta tamainaz zozo arraultza hainatsukoa. Goizuetan sasikoari *madaria* eta etxekondokoari *pereilla* deitzen diote, eta kasik baserriro badute ondo bana. Auxonbordako galant hura daukat umetatik gogoan» (PP 98: 61). Gorriteneko Miel Luis Zestauri jasoa:

«[Eztebeneko] Joxemartin orrek, zurgintzan ikasi zunen, atabalak, ttunttunak, txilibituk eta denak berak itten emen zittun. Danborra auntz larrukin; ttunttune berriz, katu larrukin, kuratue. Txilibitue itteko berriz, elorrie edo sarbasaka izaten omen zen materialik onena» (PP 93: 16).

M. Olano

madari *pasaka*, Sasaingo iturriaren ondoan

pasakari. Pasadizo, gertakari, anekdota. Honela dio Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Beti olako biurrikerik itten ibiltzen zena baitzen Axintxio ori. Asi dok trunkue amiltzen da, ze in do? Adar kordotxen baten alkandora artute, azpin arrapatu tronkuk buelta emattekoean! Ta, ordun larri launek! Pasakari arengatik yarriteko bertsok baittuen» (PP 96: 198). 🌀 *gertakari*.

pasaporte eman, kobratu. Egurra edo zigorra eman nahiz jaso (*kobratu*); akabatu. Erdarazko *dar pasaporte* delakotik hartua du euskarak, baina ez atzo goizean; honela ageri da "Aresoarren bandera"-n: «Yetsi direnak pasaporteak / Kobratu dittue!» (PP 96: 101). Bes-

talde, ederki gogoan daukat niri neuri Astaitzagan gertatua: kontu berriak eta zaharrak aditzera joanda, atariko kate-zakurrak gainera ekin eta hozka mingarria egin zidan zilbor aldean. Ordu batzuk geroago, arrats hartantxe deitu zidan Mikelak, zakurrari «pasaporte eman» ziotela esanez.

pasatzalle. Pasatzaile. Aresoko Alpaiteneko Jochemari Arraiagok esan didanez, *pasatzalle* deitzen zitzaien portugaldarrak-eta Iparraldera igarotzen zituzten mugalariei.

pasazak. Pasa ezak! Egitatearen harrigarria indartzeko erabiltzen den aginterazko egitura. Honatx zer dioen Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Abadegurutzen akabatu zuten apezaz: «Urepelko ortan, Mugarri Urdiñe esaten dioan ortan, tiroz pasazak alajainkoa, abadea!» (Zubiri & Perurena 98: 243). Agintezko forma ametitzen duen edozein aditzekin osa daiteke antzeko esaldia. *autsi zak, botazak, iltzak, moztak, sartzaio, tiazak, yozak.*

pasmabelar. Ik. *sendabelar*.

pasmatu. 1. «Tener infección. *Otzak pasmatu*, aterirse de frío» (Azp. 67). 2. Hildako gorputza usteltzen hastea. Elordin Joantxo Barriolak azaldu didanez, ardia hil eta bi egunera puzten eta kirats zabaltzen hasten da; orduan esaten da «*pasmatute*» dagoela. 3. *Egur pasmatue*: hezetasunak uraseturiko egurra, deustarako balio ez duena. Hau ere Elordin Joantxo Barriolari ikasi diot. *basitu, elkortu, moskortu, uasatu.*

pasmo. «Infección» (Azp. 67). 1985. urtean, Juan Garmendia Larrañaga etnografoak «zintzurreko pasmoa sendatzeko» erremedio hau jaso zion Peritzako Simona Zabaleitari: «Berbena maxo koxkor bat bildu eta itzalean pixka bat legortu. Gero ostoak kendu eta auk zartagi bateko olio epel pixke batera bota. Bereala baratzuri ale bat edo bi txiki-txiki egin eta auk ere zartagira bota. Ondoren arraultz bat edo bien zuringoa platera baten arrotu eta zartagira ustiaz dena naasi-naasi taloa egin eta esku gainekin otzberoa probatu. Gero bi oyalen tarten zabal-

du eta zintzur gainean jarri, zapi edo painuelo batekin lotuaz. Au egunen iru aldiz egin» (Garmendia 98-VI: 82-3). *larramillu salda, sendabelar.*

pasta. Basta, “albarda”; zama garraiatzeko, abereari bizkar gainetik ezartzen zaion tresna. Bi atal izaten ditu: batetik, aberea ez zauritzeko lasto kuxinak eta, bestetik, zama lotzeko zurajea; hori guztia sabel aldetik lotzen zaio animalari. Begira zer dioen P. Perurenak, Arkiskil auzoko *Pastain* borda edo baserriaz: «Herriko etxea, Pastagiñenea, borda baino askoz zaharragoa da, atal buruan han ageri baitu berriro zeneko urtea: 1681; eta borda berriz oraindik ez da ageri 1726ko udal errolda zaharrean; ordurako egina bazen ere, sinale inor etzela bizi. Zirena zirela, bai herriko etxeak, bai geroztik egindako bordak, dudarik ez da, abere pastak egiten aritzen zenen bati, pastagileren bati alegia, zor diotela izena» (PP 96: 376). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Ala, lendabizi Pellon astoari pasta patu giñion da, jesukriston eur pille gañen patu te, urrena Joanitona kargatu bear giñula» (Ibidem: 295). Musungo morroia Ollingo errekan hil zenekoa (1909), Benito Astibia “Luxea”ren hitzetan: «Obie eraman da eldu de morroi ori mando gañen kamio baztarretik, eta erreka bertan da, sekuleko urek etorkio, ta ze in do urek, mandoa bentzittu bere obisaski ta pasta ta dena, ta mandoan gañen zin morroia putzure!» (PP).

●**astopasta.** Astoaren neurria egindako basta. Begira zer dioen P. Perurenak, “Eskulana izenetan” delako artikuluan: «*Pastagiñenea, Pastagintxiki, Pastaginborda, Pastaiñ...* Garai bateko pastagileren batek utzitako aztarna, arkaismoa izanen da batzuentzat, baina, bizi bizirik dago oraindik Leitzan. Arkaismoa? Ostia! Zenbat aldiz para ote diot astoari. Azkeneko aldiz Erreneko Frantxiskuk egin zizkigun bi astopasta» (PP 95: 168). ●**mandopasta.** Mandoaren neurria egindako basta. Honela dio Fermina Bergara goizuetarrak: «Gero mandopastak itten ta aitzen zen Gabino ori Goizutan» (PP 96: 539).

pastaburni. Bastaren barneko egituraren atal zorrotza. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Labana ez; pastaburnie izan bear zun iltzeko erabilie. Burruntzin giseko burni muturzorrotz bat zen pastaburnie» (PP 96: 55). Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jaso: «Ure amerikano izaki, ta ibiltzen emen zien zaldin pastan sartute, pastaburnie bere defentsako» (Ibidem: 81).

pastayoa. Pastajoa. «Herida producida por el baste» (Azp. 63-4). Hitz konposatua dirudi (*pasta-jo*), *harjo* (*har-jo*) bezalakoa.

pastu. *Pasatu* aditzaren forma sinkopatua. Leitzan baino maizago aditzen da Basaburu aldeko nahiz Ezkurra erreka herrietan. P. Perurenak *paastu* transkribatzen ohi du, azentua daraman bokala luzatuz: *pástu* > *paastu*. Honatx zer dioen Donmartinbordako Praxku Olanok: «Zenbat yende paastu ote da etxe ontatik!?» (PP 96: 427). Goikobordako Felipa Aierdiri jasoak dira hurrengo biak: «Gerra denboran da, gerrondoan e, alako mixerik paastu giñuzen, baño gure amak beti nonbattetik ateatzen tzun etxen obie itteko iriñe» (Ibidem: 439). «Ala, paastu emen tzen denbora franko, baño gure amari iñork deus esaten ez!» (Ibidem: 454). Martiartzineko Joanito Zabaletak esana: «Inazio barbero orrei desgrazie Gorritzen ez baño, Martimelenen paastu zetzion: gaben neskatzeta yoanda, an zegoala, baten batek bostortza leio azpin ortzaz gora yarri ziola eztakit ze in ziola» (Ibidem: 537).

pato. Ahate. Leitzan ez da hegazti hori izendatzeko euskarazko ordainik; auzo Gipuzkoan, aldiz, ongi eusten diote *ata* izenari. Honela dio Martikoneko Joanito Alkozek: «Gure etxera askotan etortzen zien Arrazolatar orik; olloan arraultzik etzuen nai izaten: patoan, eta gure etxera etortzen zien patoan arraultzek eramattea» (PP 96: 585). *☞ karrak*.

pats. Txikitutako mahats, sagar edo bestelako frutaren gai zukutsua. Hortik, jakina, *izerdi patsetan* esaera. «Sagar urtea zenean etxerik gehienetan egiten zen sagardoa edo pitarra.

Horretarako aproposa zen aspil handi batean sagarra txikitu eta patsa barrikera botatzea» (Astaitz 98c).

pattal. «Medianamente (se dice del enfermo)» (Azp. 63-4).

pattaldu. «Ponerse medianamente (del enfermo)» (Azp. 63-4).

pattar. Gradu ugariko edaria. Etxetik etxera, ulermodu desberdin asko izaten dira: Zenbaitetik batez ere koñakari esaten diote. Gazpilloko Marianjela Lasartek, adibidez, *pattarra* entzun eta *uxual* aditzen duela esan dit. Astaitzagan, berriz, anisatuari esaten omen zaio. Baina, oro har, badirudi alkohol asko duen edozein edariri esaten zaiola. Goizuetan, ordea, batik bat *usualari* esaten diote. Honako hau Astaitzagako Mikela Labaieni jaso: «Miel Joxepe orrek ze itten omen zun, eltze zar batera bota pattar parrasta bat, eta iñork ekusten etzula, arekin garbitzen omen zun burue» (PP 96: 79).

pattarrerrie. Mota askotako pattarrak biltzeko eta gordetzeko lekua. Bada Leitzan izen horixe duen txoko gastronomiko ezagun bat; erdarazko azentukeraz esaten zaio, ordea: *Pattarrerria*.

pattarrero. Pattarraren maitalea; pattarrari atxiki motz baina ugariak ematen dizkiona. Txartikoneko Pello Astibia esan dit zenbait baserritako emakumeak «oso pattarreroak» direla.

1 patu. Paratu, jarri. Aditz iragankorreko esaldietan erabiltzen da: *maie patu*, *bertsoak patu*, *giroa patu*. XIX. mendeko dotrianan *paratu* forma osoa azaltzen da, higadurarik gabe: «Atte Asteren (sic) dotriñe / Euscaraz Leitcerako paratue» (Pagola-II 95: 575). Gaur egun *yarri* aditza kasik kontestu guzietan gailendu zaio, eta galbidean doan aukera lexioa da *patu*. Goizuetan, aldiz, hobeki eusten diote *paratu* eta *yarri* aditzen bereizteari. Argibide eta adibide gehiago nahi izatera, jo bedi honetara: (Olano 98: 250-251). Begira zer zioen Telleriko Karmen Lasartek Karra-

pe irratan, garai bateko festetan prestatzen zuen bazkariatz (1998-8-10): «Ardikie, gisatu edo paatu, eta gero ollaskoa». Martiartzineko Joan Zabaletari jaso: «Jitoe larrugorin paatu zuen, dena txikitu» (PP). Danbolineko Ursula Azpirozek esana, gerrako kontu lagarriez: «Gregoria Lazkano Arribillaga zun izena, eta illea moztu zioanen, patu zioan xinte bat kolore orie eta gorrie zuna burun» (Altaffaylla 86-I: 360). «Hi, Arruarte, pa zak basoa lurren» (Astaitz 93c). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso: «Bertso aik patu zittuna, kamionak azpin arrapatute il zen» (PP 96: 201). Gorritineko Miel Luis Zestauren lekukotasuna: «Elize itten asterako, aurreneko arrie obispok patu emen zun, ta aurrena patu emen zuen kaja burnizko bat ben izenakin» (Ibidem: 334). Ikus baita ere: (PP 96: 89). *errepatu, yarri*. ●**patuazi**. Paratuarazi. Honela dio Barreneko Joxepa Re-kondok: «Emen ez omen zen libre izaten ordun bertsoak patzea, ta tolosarren bateri patuazi izan bear zezkion gure atte zenak» (PP 96: 135). *yarrazi*.

2. patu. Ik. ordaindu.

paxaka. Ik. *pasaka*.

paxe. Faxe, haur jaioberriaren jantzia lotzeko gerriko antzekoa. Erdara zaharraren *faxe*-tik datorkigu, erdara berrian *faja* eman duena. Martikoneko Zelestina Alkozi jasotako honetan *axek* ageri da, baina *paxek* behar luke: «Gure ama ta ezkondu zienen, Martin Larraz oso laune zun gure attek, eta ume yantzi konpletoakin iñ emen zion arreo: kuñadek, zapik, axek (sic), toallak... dena konpleto» (PP 96: 374). P. Perurenak zera dio «Gerrikoaren grazia» izeneko artikuluan: «Gerriko guzietan liluragarriena, ordea, jainkoarena da: *Jainkoaren gerrikoa, Jainkoaren paxa* esaten baitiote leku askotan *ostadar, ostarku*, eta Leitzan *ostillike* (sic) esaten diotenari» (PP 98: 110).

paxo. Ik. *maxo*.

paxoka. Ik. *maxo*.

pazi. Pazia; kobrezko pertza, bi kider handikoa, su gaineko laratzean zintzilik erabiltzen zena. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Ordun gañea, arakaie iltzen baitzen pestetan etxero, ta gibellarraiekin de, tripotxekin de, sekuleko pertzaka itten baitzen, pazi zar baten eositte, laratzetik zintzillik» (PP 96: 167).

pazkozkoa, pazkoazkoa. «*Pazkoakoak*. La confesión y comunión pascuales» (Azp. 67). Astaitzagako Batiste Zabaletak *pazkoazkoa* aldaera eman dit. Pazkoako ospakizunak honela bereizten dira: *Ostegun Santu, Ostiel Santu, Pazko lanbeta* eta *Pazko eune*. ●**Pazko bezpera, Pazko launbeta**. Honela dio J. Garmendia Larrañagak: «[en Leitz] el agua se ha bendecido el Sábado de Pascua o *Pazko Bezpera*. Con parte de ella se bendecían, generalmente el mismo día, las habitaciones y otras diferentes dependencias del caserío y el ganado estabulado. El agua se conservaba también en una botella, y con ella, con el agua, se bendecían en la víspera de San Juan los campos» (Garmendia 98-IV: 263). Honatx Benito Astibia «Luxe»k esana: «Akordatzen naiz: Pazkolaunbetakin yokatu zuen [aizkora apustue], da iru kolpez galdu Inaziok» (PP 96: 475). ●**Pazko maiatzekoa**. «Pascua de Resurrección». Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Igandea, Pazko maiatzekoa zen. Leitzeko kanposanture ekarri zuen gorputze, ta argi mezako ezkillak yota ondoren Joxe Mielek yo zun agoniezkille» (PP). ●**pazkoa baño kontentugo**. Erdarazko «más feliz que unas Pascuas» esaldiaren ordaina. «“Andarrojillo” eskazalea atean errezoan ari da. Yaki puske bat eman diote eta pazkoa baño kontentugo yoan da» (Astaitz 94d). Honela dio Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Ementxe bizitzen zen: ango ibillerak eta, pasadizoak eta, bizimodue ta kontatuz pazkoa baño kontentugo eotten zen» (PP 96: 97). ●**pazkozkoa in**. Pazkoako aitortza eta jaunartzea egin. Garai batean zorrotz bete beharreko agindua zen, eta askok elizkizun hura besterik ez zuten egiten urte osoan. Pasarte biok Bordaberriko Joxemanuel Arribi-

llagari jasoak dira: «Beñ pazkozkoa ittea etorri emen zen [Kristobal Arribillaga “Beñes” bertsolaria]; ordun txartela bear izaten baitzen pazkozkoa itteko, ta konpesatzera yoanda, esan emen zion Don Jaimeri: Txartela bear nuke ba, Jaune?» (PP 96: 151). «Beste baten, Gaztelu zena elizetik bera eldu omen zen Pazkozkoa ittetik, eta Miel Joakiñ gora: -Non itzen Gaztelu, konfesatzen? -Bai, alaxe niñuen ba! -Denak esan al dittok? -Au demonio! Ik esaten al dittok?» (Ibidem: 356).

peatu. Pegatu. «Engañar. *Eztigu gaizki peatu*. No nos ha engañado mal» (Azp. 67). Erdarazko *pegar*, *pegársela* delakotik datorkigu mailegu zahar hau. P. Perurenak argibide hau egin dit: «*edarki peatu dio*: Inork inor menderatu uste duenean, menderatuak menderatzaile ustekoa aho bete hortzekin uztea». Intzako Damasok honako esatera hau jaso zuen Leitzan: «Etxeko lapurrari peatzea ez da erraz» (Intza 74: 54). Begira zer dioen Benito Erasok: «Beste beñ boda batera koplatzera yoa-teko itzeñ omen due Txirritak eta Artzai Txikik, eta ordue beño leno aldeñ Artzai Txikik, eta Txirrita bakarrik geldittu! (...) Settun omen zen beste boda bat, eta boda ortako esan omen zion Txirritak Artxaia: “Aizak lengoan peatu iden, baño gaur elkarrekin yoan bear diu e?» (PP 96: 546).

peatzalle. Pegatzaile. «Engañador» (Azp. 67).

peko. Ik. *mende*.

pelai. Pelea, borrokaldi. Hitzun zaharrenekin batera joanen den hitza da. Astaitzagako Mikela Labaienek, konparaziora, *pelaiek* ‘peleak’ esan dit. P. Perurenak azaldu didanez, Goizuetan *peleia* izaten da ordaina, eta *peleittu* handik eratorritako aditza. Adibideok eman dizkit: «Peleittu barra do emen» ‘saia-tu beharra dago hemen’; «Partidu arrunt peleittua». P. Perurenak berak honela jaso zion Boxekan Katalina Rekondori: «Orin amare ezagutu giñun guk, ta ark esaten zun, anaie Urbita alden illazi zioala: neska-txetara yoanda, zerbatteatik pelaien asitte, tiroa tiatute urrengo goizen erdi ille azaldu

emen zela mutille» (PP 96: 67). “Jerusalengo gerrakoak” izeneko bertso zaharretan: «Bi murallakin tenploa zegoan / gaztelu baten antzera, / Erromatarra abenturatu / indarrez barrena sartzera, / Pelai gogorrek egin zituen / aurrera eta atzera, / Derrigorrean judo gaiztoak / jarriak entregatzera» (Ibidem: 318). Martxeneko Roberto Sukuntzak esana: «Ta makillekin yota seko bat lurea, ta bestekin pelaien ibilli emen tzen illunben» (Ibidem: 471). Ezkurrako Kasteneko Miel Mariezkurrena “Xarra”ri jaso: «Buztanetik ozkan artute peleien asi zenen arkin otsoa, beste zazpi mandok artute etxera torri emen zen mandazai ori» (PP 00: 224). *ultzi*.

penatu. Kaltetu, dainu egin. Beste mailegu zahar asko bezala, aditz hau hitzun zaharrenekin batera galtzen ari da. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Josus! Majiñe’at txaoa bada emen, otsoak asko penatzen zittun! Artzaiek bazittuen manejoak: bei adarrak! Bei adarrak artu te buuuuuuuuu! Gaben txabolatik ardin kontun otsoak izutzeko, oiuke. Otsoak izutu itten adarran soñukin» (Olano 98: 322).

pentsuketa. Pentsuaren karreto edo garraioa.

aozketa, arbiketa, ardoketa, artoketa, belarketa, bizkarketa, epuruketa, esneketa, eurketa, gorozketa, ikazketa, irinketa, ixtorketa, ondarketa, oteketeta, trabesketa, urketa.

pentsuketari. Etxez-etxe pentsuketan edo pentsu banaketan dabilena, gaur egun Errekaldenekoak bezala. *ardoketari, bizkarketari, esneketari, garbiketari, gorozketari, ikazketari, irinketari, lorketari*.

peraka. 1. «Trapo que impide que las ovejas queden cargadas en tiempo de celo. Azk., *sarpa*» (Azp. 67). **2.** «Calificativo despectivo. Ori *peraka!*» (Azp. 67). Honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Illobatxikie baitzun [Kristobal Arribillaga “Beñes”ek] emen ibiltzen den Tomas “Barun” peraka zar ori!» (PP 96: 185). **3.** Emakumezko batek azpildura agerian daramanean, *peraka* era-

kusten ari dela ohartarazten zaio: «Ze zabil-tze peraka zintzilik dozola!!». Horrela adie-razi dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak.

perakatu. «Aplicar un trapo a las ovejas para impedir que queden cargadas en tiempo de celo. Azk., *perdizka*» (Azp. 67). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak adierazi didanez, «ardi perakatu» esaten zaio ez estaltzeko trapua daraman aziendari. «Orain hegazki-ñek eta sateliteak egunero / ordenadoreak eta in vitro / hire inguruan ardi perakatuak eta lau zikiro / segi zak hor luzaro» (Astaitz 91a). «Arkaxteak ernari gelditu gabe peraka-tu beharrak» (Astaitz 99a).

peraki. *Medialuna*-ren itxurako lan-tresna zurez-koa; bestetarako beste, alorrean gorotzak za-baldu edota lur harroa biltzeko erabiltzen da.

peraska. Abaraska. Eztia gordetzeko, erleek er-launtzaren barnean argizariz prestatzen di-tuzten hexagono formako zulotxoan mul-tzoa (Sarasola 96). Honela dio Tuteneko Miel Zabaletak: «Barrenen kabitzen ezta, kanpora aterata eukitzen zuen esku aña lodiko peras-ka. Ikaragarritzko eztik itten zien emen» (PP). *erletxakar*.

M.M. Elósegui

erlezaina *peraska* eultzetik ateratzen

perdets, perdes. «*Perdes*. Paso indeciso, con ti-tubeos, propio sobre todo de borrachos» (Azp. 63-4). «Paso indeciso del semiincon-sciente por mareo, borrachera» (Azp. 67). As-taitzagako Batiste Zabaletaren ustetan, giza-ki gastatzaile eta utzia izaten da *perdetsa*: egun guztia herrian ematen duten xurrutero horietako bat. «Fermin perdetsa da. Lehen

etxetik ateratzen etzena zen baño gero herri-gizon egin zuten eta ordun axolkabetu zen» (Astaitz 94d). Begi eman *berdotz* kolore-ize-narekin leukakeen antzari; hain zuzen ere, zenbait lekutan *berdoztu* esaten zaio mozkor-tzeari. Deusen zerikusirik izatekotan, bat zein beste *berdetik* letozke (Ik. PP 98b: 70).

perdeska, perdexka. «*Perdeska*. Tambaleándose» (Azp. 63-4). «Tambaleándose. Azk., *per-dizka*» (Azp. 67). «Perdexka zebillek», egin dit adibide Elordin Joantxo Barriolak.

perlesiatu. «Ser atacado de perlesía» (Azp. 63-4).

perra eman, jaso. Purrustia egin, eman, jaso. Ho-nela dio Benito Astibia “Luxea”k: «Joxemarti-ñek ze in zun, Laxaron Bordako interesak ya-so zittunen, Domartinbordakoak’e yaso bear zittula ta, ara yoa zen, baño, an perra eman zioan, an bera baño okerragoak arrapatu zi-ttun» (PP). *mozkeri, purrusti, uskeri*.

perrada. Ik. *perral*.

perradola. Ik. *perraola*.

perraketa. Ferraketa, aziendak ferratzeko lan-keta. Errementaneko Miel Zabaletak dioe-nez, honako galdera hau egin zion Miltxoko Joan Mielek Frankiko Manuel Lasarteri: «Ze, entenditzen al zaizo zurire perraketan, gaz-te?» (PP). Jakina da Lasarte gero perratzaile joan zela Gipuzkoako Aiara.

perral, perrada. Perrail, erdarazko “herrada”. Ipurdia ahoa baino zabalago duen zurezko ontzi handia, metalezko hiruzpalau eraztunek indartua, eta batik bat urketan erabiltzen zena. Honela dio Mikoneko Joanjoxe Kanflankak: «Emen auzo ontan denak Suteiko itturri orta-tik ibiltzen giñuzen urketan, da gure attek esa-ten zien berriz, aren ama Lontxa ta Maimurtik ibiltzen emen ziela urketan perralakín» (PP 96: 395). «Lehenago etxeetan ur korrierterik ez ze-nean edo edateko ur freskoa nai zutenean itu-rritik perradaz ekartzen zuten ura. (...) uretara yoaten zirenean perradaren kobrezko uztai-er brilloa ateratzen zien, hautsa trapu batekin hartu eta igurtziaz» (Astaitz 98a). *burukote, erradan*.

perraola, perrola, perradola. Haragia txikitze-ko nahiz talo oreka txapaldu eta borobiltzeko erabiltzen zen zurezko ohola. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esan didanez, izen hori (*perradola*, bere esanetan) hemendik heldu da: *perral* izeneko ontziaren estali edo oinarri izatetik.

M. Olano

perraola edo *perradola* kakotik zintzilik Artxikonean

perratoki. Ferratoki. «Lugar destinado para herrar» (Azp. 63-4). Ezkurra eta Leitza arteko bide-erditan *Perraleku* izeneko parajea eza-guna dago, garai batean mandazainen, kontrabandisten eta bestelako bidanteen pausaleku izana. Izenak salatzen duenez, joan etorrian zebiltzan salerosleek bertan ferratuko

M. Olano

Mugiroko perratokie (2005)

zituzten zamariak.

perratu. Ferratu. 1. «Herrar» (Azp. 63-4). 2. Esanahia ironikoki hedatuz, 'emakumea ernaldtu', 'haur izateko utzi'. Ramon Etxezarretaren *Euskal Hiztegi Erotikoa*-k ez du hala-korik jaso, baina P. Perurenak askotan aditu omen du isikin honetan: «Leitza inguruan maiz aditua baitut *ernaldu* ordez». Zubietar bati jasotako ele zaharrean San Pedro larruzale ageri da, eta hortik datorkeela uste du Perurenak *perratu* = *larru jo* kidetasuna: «San Pedrok ze in zun? Mandoferratzera yoanda, neska orrekin tentatu, ta berari ekiñ. Ta gotti ez elduki, ta Jangoikok ein zion oi: -Baño San Pedro! Ze ari yaiz! -Mandoferratzen, jauna! -Bai, toki erretik sartzen diok iltzia!» (PP 98: 54). Honatx Ezkurreko Paskualeneko Miel Mariezkurrenak esana, Eskolabeneko Juan Miel Arribillagaz: «Praxku erreroakin iñ zittun iru urte perratzen ikasten. Ortik yoan zen Zubirire, ta an perratzaillen batekin lanen yarri, ta bakizo, deskuidoak edoziñei pasatzen da, alaba perratu zion» (PP). Benio Astibia «Luxea»-ri jasoak dira hurrengo biok: «Basomenen eotten zen morroi, Jose "Guraso" esaten giñion bat; Zentraleko Manuelen aman anaie zen. Neskan bat perratuta utzi zulako deitzen zioan Guraso; semea etorri izandu emen zetzion, atte ezautu nai zula ta...» (PP). Aresoko Migel Barandarin «Olaetxeta»-ren hitzetan: «Mutillek matte neskata oandik, baño ordureko neskak beste nobioa iñe eukio, ta berrize perratue gañea!» (PP 96: 290). Goizuetako «Doña Señora Altamirakoak» izeneko bertsoetan hone-lag ageri da: «Auzoko mutilzar ori tresna erra da orretik! / Iñola ezin bialduz dabilkit aurretik, / Aspaldian seiatzen da ni perratzeatik / Ala esaten diate sarritan auzotik, / Asko baliatu gabe daukat oraindik» (Ibidem: 516). Ikus baita ere: (PP 96: 48, 422). *txertoa eman*.

perratzalle. Perratzaile. Esanahia hedatuz, neska ezkongabeak *perratzen* edo 'haurdun uzten' dituen. Honela dio Benito Astibia «Luxea»-k, Joxemartin Zabaleta «Udillo» izeneko

jueزاز: «Eztakitt nik nola moldatzen izaan zen: dirue eman ez edo? Betire neska perraztalle fama izaten zun! Aurrik yayotzen bazen Jueza an zela sozio esaten zuen, ola broman edo...» (PP 96: 420).

perril. «Rueda» (Azp. 63-4). Batik bat gurdia-
ren erruberari esaten zaio. Honela jaso diot
Astaitzagako Mikela Labaieni: «Karroko-
txek esaten giñion: bi perrilleko karro ori-
takok». «Hortxe baitaude, ordea, gurdia-
ren ezkerreko perrilaren fatura, autoaren segu-
roa, zakurraren zintzarri berria eta bizikle-
tarentzako kalapies italianoa» (Plazaola 82:
1). Olaberriko Klaudio Erbitik esana: «Gero
errerie pixken pixken utzi, ta zerra yarri
zuen, ure're urekin ibiltzen zen. Emengo
trenbidek in zienen, trabes asko in zen or.
Gurdi perrillek, oso osoak, zur eta burnie
dena» (PP). Indianabordako Joxe Sagasti-
beltzari jaso: «Iru eratara tiatzen uen pa-
lenka: ankabetik, "a pecho", ta besagainka.
Baño, ez uen noranai botatzeik izaten, gur-
din perrillekin itten zetikean arrastoak, ta

M. Olano

Astaitzagako gurdi honek zurezko perrillek ditu

an bin erdin sartu bear izaten zien palen-
kak, bestela nulo» (PP).

perrola. Ik. *perraola*.

perrote. 1. Balkoiari eusten dioten harrizko
euskarrietarik bakoitza. Horrela adierazi di-
date Artzikoneko Maria Jesus Gogortzak eta
Arriango Lontxo Lasartek. 2. Etxearen aurre-
aldean nahiz atzealdean, teilatuari eusten

eta hegatzatik kanpo ageri diren haga mutu-
rrak. Egur horiek, hain zuzen ere, *zapataren*,
exur goiagaren eta *goiagaren* muturrak dira.
Jende askok *kapirio* izenekoekin nahasten di-
tu; azken hauek, ordea, galdurretik behera,
etxearen bi bazterretara doazen hagak dira.

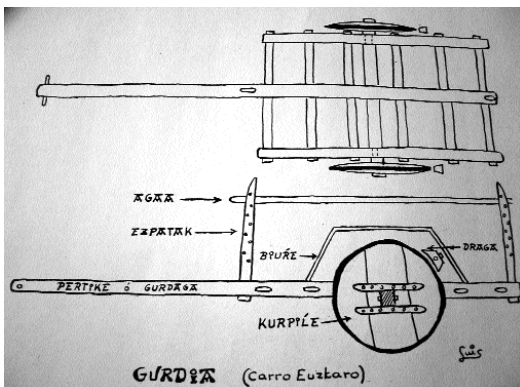

M. Olano

Elordineko perrotea

Horrelaxe adierazi dit Elordin Joantxo Ba-
rriolak. *kapirio*.

pertike. Pertika, gurdia-
ren haga nagusia. «El
eje al que se sujetaban los bueyes se llama
"pertika" y a las ataduras "edeak" manufac-
turadas con piel de oveja» (Fagoaga 74: 434).
Leitzalarreko toponimo ezagunetako bat
duzu, hain zuzen, *Urton pertike* izeneko.
Honela dio Joantzarko Esperantza Zabale-
tak: «Akordatzen naiz arrea nola eraman
zun Pastañe, emakumek denak burukotea
patute saski zabal banatan ontzik zittuela
yoan zien gurdin atzetik. Pertiken aurreko

K. Fagoaga, 1974

pertike, gurdia-
ren atalik luzeena

muturren berriz liñaie patu zioan txintxarrikin» (PP 96: 288).

peskitz. Peskiza. «Espera impaciente, por lo indecisa y dudosa» (Azp. 63-4). ●**peskitzen eon.** Peskizan egon. Tolatxeneko Kandido Azpirotzek honela esan dit: «Orren peskitzen gaude erabakitzeko», 'horrek zer eginen zain gaude, erabakia hartzeko'. Pontxito Irurtiak beste adibide hau proposatu dit: «Zure peskitzen nao», 'zure esanetara nago'.

pesta. 1. Festa, parranda, jai-giroa. «Aliatuek Paris hartu zutenean hure pesta egin zuten» (Astaitz 94d). *galdur-pesta, katakera. 2.* Pluralen, herriko *pesta* adierazten ditu bereziki, abuztuaren 10a eta 15a bitarteko jai-egunak. Honatx Barreneko Joxepa Rekondori jaso, aita Boxekan Joxemanuelez: «Gure denborane, ya zartute ondoren, pestak allatzen zienen, ure beti espartziñ zurikin! ure beti gazte!» (PP 96: 139). *Pestak* garai batean noiz izaten ote ziren, *sanjoanetan* edo *sanmieletan*, auzi ugari egin da; ikus, esaterako: (PP 96: 127). Auzi horretaz, honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Garai baten Leitzeko pestak noiz itten ote ziren? Sanjoanetan edo santiburtzioatan? Ez dakit fedeko egie izaan den baño aittu izandu dot Sanjoanetan ospatu edo itten zirela. Ta zergatik aldatu zittuzten ere bai. Garai artan etxetan indeko ogikin itten ziren pestak eta lengo urteko gari eta ubiriñek bukatuk eta berrik berriz oraindik ontzekoak sanjoanean. Eta arto edo taloa bakarra gelditzen eta gaizki ibiltzen pesta itteko. Gero erabaki omentzuen santiburtziotara aldatzea. Garik ondu berrik eta naiko ogi iriñe zegoalako ogie itteko» (Mikela 95). Leitzako *pesta* honelako hurrenkera izaten dute egunez egun: 1) *Pesta bezpera*: abuztuaren 10a. San Lorentzo eguna izaten da, Berastegiko jai-egun printzipala hain zuzen. Honatx Bordaberriko Joxemanuel Arribilagak esana: «Urte baten, San Lorenzo eunez asi zien Leitzeko pestak; iandekin tokatu baitzen San Lorenzo, San Tiburtzio bezpera» (PP 96: 171). 2) *San Tiburtzio eune*: abuztuaren 11. Azken urteotan, festetako programan «Tiburtzio Donearen eguna» (edo «egune») gisa

azaltzen da. 3) *Pesta bigarrena*: abuztuaren 12a. 4) *Pesta irugarrena*: abuztuaren 13a. Honela dio Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk: «Pestaurreko eunetan izandu zen, da eun batzutan bizitu zen, baño, San Tiburtzio iruarrenen iltzen, ta lauarrenen enterratu zuen» (PP 96: 534). «1933-ko abuztuaren 13a zen, igandea. Leitzeko pesta hirugarren hartan bero izugarria omen zen» (Astaitz 96c). 5) *Pesta laugarrena*: abuztuaren 14a. Sorobarrengo Mikela Sagastibeltzak esana: «Pesta lauarrenen ixtor ittea yoan izandu ga gu!» (PP 96: 178). 6) *Ama-birjiñ eune*, abuztuaren 15a; garai batean beti «ezkonduen eguna» esaten zitzaion, eta gaur egun «bikote eta ezkonduen eguna». ●**pesta ttikik.** Ihauteak. Francoren garaian, zentsura saihesteko trikimailua izan zen ihauteen deitura aldatzea. Ziurrenik ere izen-aldatze horri zor zaio gaur egun jenderik gehienak *karnaballak* izena erabiltzea, *iote* edo *iotei* izena atzenduta. Honatx Errementaneko Miel Zabaletari jasotako pasakaria (1952): «Don Nikolas abadea zela medio Ayuntamiento billu te, Fermín Lizarraga zegoan alkate, ta Pesta ttikik yarri zioan izena, ta ordun yarri zuen ioteik ilbeltzan iruarren iandekin itteko legea» (PP). Ikus, halaber, Juan Garmendia Larrañagak «festa txikiak» izenez dioena: «Nombre que han recibido los carnavales o *iote* en estos últimos años» (Garmendia 98-VI: 362). ●**an pestak!** Han festak! Iskanbila, zalaparta edo buila adierazten duen esaldi ironikoa. Honela dio Errementaneko Miel Zabaletak: «Asi ditto artatik diskutioan, da azkeneako burrukan, da beste koadrillek ure nai! An emen ittuen pestak noski! Bat goyen ta bestea beyan... bat beian da beste goian... erraustu bear zittuela baztar guzik!» (PP).

pestakizun. Festakizun, ospakizun. Badirudi *ospakizun* hitzaren legera osatua dela. Honela dio Tolatxeneko Joxemari Azpirotz apezak: «Ta, gogoan dauket beti: omenaldiko pestakizun ori bukatu giñunen, Don Ramonek artu niñun besotik, eta ez bat eta ez beste, automobill batera eraman niñun» (Sasiziztulari 90).

pestarle. Festetarako gonbidatu edo bisitaria.

«Kanpotik etorritako pestarleekin, emengo ottera guziak aurretik jakiñen gañen jarrita» (Artxikonekoak 85).

pestaurre. Festa aurre. Herriko jaien aurreko aldiari esaten zaio. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Leen onera pestaurren etortzen emen zien kokoak, gariondotako ta axurik eramattea, arkume txar xapuxtu oitakoak eramattea» (PP 96: 126-7). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana: «Pestaurreko eunetan izandu zen, da eun batzutan bizittu zen, baño, San Tiburtzio iruarrenen iltzen, ta lauarrenen enterratu zuen» (Ibidem: 534).

pestondo. Festa ondo. Bi adiera izaten ditu: **1.** Amabirjin egunaren hurrengoa, hau da, abuztuaren hamaseia izaten da *pestondo* eguna. Honela dio Bordaberriko Joxemanuel Arribillagak: «Beste baten, bi anaiek, Pello ta Miel Joakiñ, emengo pestondoan, ze in due? Aisora yoan pestara, ta bi eun bertan pasatu» (PP 96: 356). **2.** Festa ondorengo ajea, astelehena, erresaka: *pestondorea*.

pestondore. Festa ondorengo ajea, astelehena. Honatx P. Perurenak esana, Frankiko Andres Lasarteren heriotzaz: «Gero eta susmo biziagoak nere buruan: Santiburtzio hirugarren bihamonean hila mutila. Hogeitazazpi urte eder besterik ez. Lepoan bi zauri. Zerekin eta nola eginak? Norbaitek mendekuz, agian? Edo berak bere buruari? Era guzieta-
ra izaten da txarra pestondorea» (PP).

petroi. Betroi. **1.** *Betroi* arrazako behi zuribeltzari esaten zaio, edo haren antza duen behiren bati; horrela adierazi dit Añaldeko Bittorio Lizarragak. **2.** Aurrekoaren hedaduraz, *petroi* esaten ahal zaio kolore zuribeltza duen zernahiri: «Eguraldi edo zerualde goibelaren sinonimo modura ere, *zerualde petroi*, *laino petroi* eta antzekoak aditu izan ditut Goizuetako baserritarren ahotan. Leitzan ere, Astaitzagako Mikelari aditu izan diot, bere senar zenaren amak, *betroia* deitzen omen ziola kafesnari» (PP 98b: 239).

pezkille. Perzkin, pertz egile. Honela dio Are-

soko Migel Barandarain "Olaetxeta" k: «Ez, mando-perratzalleik ez. Pezkillea bai; Garro! Oañ e an dao estalpe ue...» (PP).

pika. Ik. *pika*.

pikardi, pikerdi. Pikardia, pikaroaren azioa, gaiztakeria. Ez du zentzu trufazko hutsa, hagitz serioa baizik, zenbaitetan. Honela dio, adibidez, Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Eztebeneko aitona hil zuen goizuetarrak: «Emen yende asko sartu zen kanpotik, goizutarra... Goizutarra zen orko pikerdi osoa» (Olano 98: 320). Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaieni: «Bai, etxe nautsie, ollarrak kendu bearra emen zeonan, olloakin pikerdin emen zebillenen da...». Joxe "Gorritz"ekin eta Joxe "Benitona"rekin Labaten artzain zegoela, Tomas "Barun"ek honako bertso hau egin zion Gorritzen ardi hilari: «"Gorritz"ei il zetzion / bi urteko ardie, / Joxek tiratu zion / burure arrie, / Beniton onek ere / Badu pikardie, / Noizen beñ bialdu bear zaio / atzetik guardie» (PP 96: 184). Ikus baita ere: (PP 96: 245).

pikaro. Garai batean *pikaro* hitzak gaurkoan baino franko adiera maltzurragoa izaten zuen; hilketak ere egozten zitzaizkion *pikaro* jendeari. «Bai, motil pikaro ori, in bear dula pikardie», zioen Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Eztebeneko *attuna* hil zuen goizuetarraz. Honatx zer salaketa egiten zuen Astaitzagako Mikelak: «(...) haurtxo ttikie nearrez dao / ama, eman zaion titie, / atte gaxtoa tabernan zeon / pikaro yokalarie» (Mikela 96). Urbietako Miel Joxepe hiltzaileaz, berriz, honela dio Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Ori re pikaro izugarrie omen zen, biurri utse» (PP 96: 80). Hau ere Gorritineko Miel Luis Zestauri jaso da: «Martin ori pikaro samarra omen zen, libertsioan da, mutur yoka ta, ola ibiltzea asko gustatzen zetziona» (Ibidem: 483). *¶ pikerdi*.

pikarri, arripikatu. Harri pikatu, harlandu, etxagintzan edergarri pikatzen den harria, gehienetan etxearen kantoian paratzeko. Hain zuzen ere, Huartek «iskinarrie» jaso du

Leitzan «piedra esquinera»ren ordainetan; Baztanen berriz, «arri pikatu» (Huarte 03: 40). Honela dio Martiartzineko Joanito Zabaletak: «Baleztenan leioko erraja okertu ta azpiko pikarriri puske kendu zion, oañik antxe dauke puske bota» (PP 96: 246). Ixidora Larrazi jaso: «Ateko harri pikatuan han egoten ziren bonba hark egindako markak» (Altaffaylla 86-I: 359). Begira nola hil zen, 1916. urtean, Arriango Antonio Lasarte hargina: «Kontseju zarra berritzen ai ziela, arri pikatuk eta iotzeko bazuen grua txar bat, eta aize aundie ibilkio, ta grua irauli tte, arri pikatzen ai zen lekun burun yo zula eo ezta-kitt zer in zula, biñipin seko geldittue zen gizona. Argiñe bikañe bai!» (PP 96: 202).

M. Olano

udaletxeko *pikarrie*

1960. urte inguruan elizan egindako lanez esana: «Harripikatu ederrak estalita zeudenak agerian yarri zituzten» (Astaitz 01a).

M. Olano

sega *pikatzeko burnie* edo *pikaburnie*

pikatu. «Afinar el filo de la guadaña y de la hoz a golpes de martillo sobre un yunque» (Azp. 63-4). *🔪 pikatzalle, pike.*

pikatzon. Pikatxoi, obretan lur zulatzeko erabiltzen den tresna muturzorrotz zamatsua. Honela dio Benito Astibia "Luxea"k: «Soskorrak pikatzonakin yotzen zittun: ortik atea zeazienda zen!» (PP). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzari jaso: «Emiliok palenka ta beste anaiek pikatxona artu zittuen da, pixkoat muittu ordureko plast! antxe erori zen sokaldea dena oso osoan ekullure» (PP 96: 179).

pikatzalle. Pikatzaile; segaren nahiz igitaiaren *pikak* edo koskak pikatzen dituen. «Etxalde oneko nagusie zen Josepe. Sega pikatzalle ona zen. Eta segari izugarrie ere bai» (Astaitz 99a). *🔪 pikatu.*

pike. 1. «Pika. Osa en el corte de un instrumento» (Azp. 63-4). *🔪 pikatu. 2.* Aurrekoaren hedaduraz, beste zernahiri egindako urratu edo ebaki tikiari ere esaten zaio. Ardiei belarrarian egiten zaien *piketa*, esaterako, V letra-*ren* itxurakoa izaten da. Honela dio Errementaneko Miel Zabaletak: «Lekunberriko pestetan bi Berutar ekusi nittun eta galdetu nioan: bi ardi falta zetit, bat zintzarrikin eta bestea kulunke kozkor batekin, eskuñeko belarrin punte motza eta atzetik pike, ekusi al dittuzue?» (Astaitz 02b).

pikerdi. Ik. *pikardi*.

pikete. Hesigintzan *motxekai* gisa erabiltzeko egurra. Arruntean gaztaina erabili izan da *pikete* egiteko, baina orain askok akazia nahiago izaten dute, Landabordako nagusiak esan didanez. Elordin Joantxo Barriolak, berriz, zera esan dit: pikete borobilak hobeak direla karratuan ebakitakoak baino; gabiz jotzerakoan ez baitira lehertzen. *🔪 motxekai, zutikai.*

1 piko. «Empinado, de mucha pendiente» (Azp. 63-4). Honelako esaldiak adituko dituzu: *Oso malda pikoa da ure; Ak mendi pikoak!; Eskalleak oso pikoan patu dittue!*

2 piko. Piku, pikuondoren fruitua. P. Perurenak esana: «Piko hezeak ere badu, ordea, zentzu sorginik gurean; erotikoa batez ere. *Pikoa*: emakumearen sexua da; *Pikoaldia*: hilekoa; *Piko jatea*: ezpainak beteko musukatze gozoa» (PP 01: 84). «Piñu asko ihartu zen orduan izoztuta. Astitzagan pikoa ihartu zen eta in-txaurre ere muarratu behar izandu giñun adarrak ihartu zitzaizkiolako» (Astaitz 04).

pikor. 1. Grano en el sentido de erupción. Granillo de la piel. *Azi*, grano, semilla. *Ale*, grano, fruto de mieses» (Azp. 67). 2. Honela kantatu zuen Kristobal Arribillaga “Bei-ñes”ek, non *pikor* hitzak ‘gutxi’, ‘aleka’ esan nahi duen: «Eskerrak eman nai dazkitzuet / lagun ondradu jatorrak, / borondate oneko gizonak / gelditzen dira pikorrak. / Ontxo-ak zeuden Joanito zure / obipuske ta zizto-rrak. / Ok izate’ide dirukin iñoiz / ezin pa-tu dien zorrak!» (PP 96: 166). *☞ bixike, antra, ijini txarreko, txori.*

pikorzu. «Pikorraz beterik dagoena» (I. Ibarra 99: 144). Ibarrek berak honela dio *pikor* sar-reran: «Ume pikorzu hori ze zakarra den» (Ibidem: 144).

pikotxen yarri. Pikotxean jarri, belaun gaine-an makurtuta. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Larrugorrin gero gizona. Ala, zerbatte bear estaltzeko ta, Joamiel Mu-ñongana abittu emen zen; noizen [bein] salto in de, pikotxen yartzen emen zen: “Joamiel!” oi u itten emen zun. Berrize ttak salto in de pikotxen yarri, bere partek esta-liz. Alaxe, iela bezelaxe saltoka yoanda arrimetu emen zen Joamielen txabolara» (PP 96: 418). “Katu sakatsaren” bertsoetan, berriz, *pikotzian* ageri da; honatx Nartziso Sestorainek kantatua: «Isetsa sartu eta bi anken erdian, / pikotzian askotan enbuste-rian, / zarrata bat epurdin badauka aspal-dian, / egiña dabillega nonbait pikardian» (Ibidem: 518). *☞ keretan egon.*

pinpiñarri. Pinpin harri. Harri txapal eta boro-bila, erreka-putzura tiratu eta ur azaletik xa-planean aterarazteko arrunt aproposa. Begi-

ra Benito Astibia “Luxea”ren azalpenari: «Estazio estartan arrapatu omen zittun pin-piñarrik eo esateioanak, arri borobil gris be-tzuk» (PP).

pinpirin. «Bonito, airoso, pulcro» (Azp. 67).

pinpirindu. «Arreglarse, acicalarse» (Azp. 67).

piper belar. Ik. *belar*.

piper in. Piper egin, txikarra egin, eskolatik bai-menik gabe alde egin. Leitzako nire adiski-deak piper-gile handiak izaten ziren, bai *pro-fesionalen*, eta baita lehenago eskolara zihoa-zenean ere. Nik, berriz, Donostiako frailetan ikasia, apenas izaten nuen leihotik at begira-tzeko aukerarik. «Eskolapiper: Piper egitea, ihes» (I. Ibarra 99: 108).

piperropil. Piper opil. Irinezko opila, esnea, arraultzeak eta azukre ugari daramana. Ga-rai batean, gazteentzat batik bat, festakizu-netako gozokirik preziatuenetakoa izaten zen. «Lehenago pesta bezperan plazara etor-tzen ziren piperropil saltzaileak eta barkile-roak, beren barkila-potea bizkarrean hartu-ta» (Mikela 83). «Mutillek goizetan piperro-pill biltzera ateratzen ziren etxeetara, sailka edo bakoitza bere borralde» (Mikela 83). «[Pestetan] gizakiei ematen zitzioan piperro-pila ardoarekin eta emakumeei boladuen urekin» (Mikela 83). «Hok biltzea pozik etortzen ittunen mutillek; piperropillen su-rrin hementxe aritzen hittunen neskatxek kortejatzen» (Mikela 96). Musungo Fraxku Sagastibeltzaren emazte Joxepari jasoa: «Marikrutz piperropillek itten aitzen zen da, beñ Maietatik piperropillak inde bee saski-kin eldu zela, Martioxe Abadebordako zena tokatu biden» (PP 96: 464).

pipi. Sits, erdarazko “polilla”. Honela dio Kan-tinako Bixente Urrutiak: «Baten pipik yan-dako ohol bat hautsi eta goitik behera sartu zun hanka Oxemanuelek» (Astaitz 98a).

pipitte. Pipita. 1. Zenbait landare eta arbola-ren (hagin, elorri, otsolizar) fruitu ttikia. Honatx Juan Mari Barriolak esana: «Agiñe, arbol osoa emen da oso toxikoa, ariloa

ezik. Ariloa da pipitte gorri oi, pipitte gorrie beño barrengo azie ez, e!, aragi gorri oi emen da yateko baliogarri bakarra. Bidigarroak eta txarrak eta, amorratuk die aŕnen pipitte gorri ortan» (Olano 98: 349). 2. Frui-tu sortu berria, ttikia; hala nola udareak udaberrian: *udare pipittek*. Joxepa Astibia "Benitona" k egin dit argibidea. 3. Oiloari mihi azpian sortzen zaion pikor mingarria; kendu beharra izaten da, oiloak jateari utziko ez badio. Gure amak etxean gorde-tzen du kikara mutur txorrotx bat; bere amona Ekaiko Joana Mendinuetak kikara horixe baliatzen zuen, *pipitte* moztu eta ge-ro oiloei edanarazteko.

pipittu. «Apolillarse» (Azp. 67). P. Perurenak bazterretik esan dit «pipik yo» esaldia jatorragoa dela; baina Azpirotz, berriz ere, *tu* partizipio markaren zale azaltzen zaigu. Ikus, zentzu horretan, besteak beste, *ankatu*, *dardarratu*, *entengatu*, *eurittu*, *eutatu*, *onontzatu*.

pirrin. 1. Likido hari baten isuriak sortutako soinuen onomatopeia. Honela dio Elordin Joantxo Barriolak: «Ta ure artzen tzun bittar-ten Anttonik kaxora, pirriiŕin! esne xirrixta bat, ta daka! ostikoa beiek. (...) Ta berriz e ore pixkoat eman da, ure artzen tzun bittar-ten Anttonik pirriiŕin! esne xirrixta bat kaxo-ra, ta daka! ostikoa beiek» (PP 96: 456). 2. Inoren lasterra edo mugimendu biguna adierazteko onomatopeia. Honela ageri da, Benito Astibia "Luxea" ren sorgin kontu honetan: «Gure atte zena ta Muŕio zena, taber-nan izaten zien beti, ta yai beten goizeko iruek alden eldu die etxera ta, Bentako karo-bi ondoko soroan dantzarik emen zebiltzen ikaragarri poleki! Aundik eta ttikik eta de-nak naste dantzan, ben musikekin, ikaraga-rri poleki emen zebiltzen, ta gure atte ta el-du die onontza, ta Muŕio zenak esan emen zion, Altzate aldera artzen den bidaguru-tzen geldittute: *Aizak i, ziarro in bienabarren dantzari oiri beidetu bear zeiu geixeo!* Ala, zia-rrro itten yarri emen die ta, dantzarik pirriiŕin! denak bengana abittu aiden. Lasterrari

eman omen dioa bik, eta Altzaten sartu emen zien» (PP).

pitar. Sagarraren zukua eta ura nahasiz egiten zen edari freskagarria. Astaitzek azaltzen duenez, *pitar* egiteko ez zen tolarerik behar izaten: «Sagar urtea zenean etxerik gehienez egiten zen sagardoa edo pitarra. Horretarako aproposa zen aspil haundi batean sa-garra txikitu eta patsa barrikera botatzea. Gero, ur pertzakada batzuk bota gainetik eta pitarra egiten zen. Neguan gaztain erreekin ederki sartzen zen. Beste batzuk, tolarea zu-tenak, sagarraren zumue hutsa botatzen zu-ten barrikera; honi deitzen zitziŕon sagar-doa» (Astaitz 98c). «Motiko kozkorak ber-dontzabart gabeko eskolatik atera eta gaz-tain erre yatea egin zuten etxean egindako pitarra leher edanez» (Astaitz 94d).

pitxi. «Pitxi: Jostailuak umeen hizkeran» (I. Ibarra 99: 145).

pitxiketa. 1. «Pitxi asko. (A ze pitxiketa dauke-zon zore gelan» (I. Ibarra 99: 145). 2. Bitxike-ta. P. Perurenak dioenez, Goizuetan *bixiketa* esaten zaio, hots: 'haur josteta'. Bertso zaha-rrak dioenez: «Laiaketa: pitxiketa / Ardaz-keta: gerri urraketa» (PP 96: 21). Bertso ho-rretan koplariak paradoxa sortzea bilatu du: izan ere, *pitxiketa* bezain jolas arina, ardazke-ta baita, eta zinezko gerri urraketa, berriz, laiaketa, laiarien lana alegia. Gazpilloko Ma-rianjela Lasarteri ikasi diodanez, Pastaingo Lontxa Barriolak «aako ure pitxiketan ai de!», esaten omen zuen ironiaz, zer edo zer 'adornatzen, gauza politak jartzen' adieraz-teko.

pitxitz, pitxitze. Emakumearen sexua. Fernan-do Oiartzun berutarrari askotan aditu diot. *Pitxitzéra*, berriz, 'neska, emakumea', zen-tzurik erotikoenan. Zer ikustekorik ote du Goizuetan katuari deitzeko erabiltzen den esaldi honekin? «Pitxitxi, pitxitxi, mox, mox!». P. Perurenari zor diot azken ohar hau. ☞ *sankristi*.

piura, piure, fiure. Figura, itxura, traza. Beti ere zentzu ironiko eta bromazalean erabil-

tzen da, *piure* aldaera batik bat: *Beizaiok orrei, ze piure deaman! Mote-mote!, nora oa piure or-tan!* Begira zer dioen Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Axintxiok ure aittu nai, ta orregatik esan gezurre: gizon piura gaiztoko bat obetik ateratzen nola ekusi zun, da gero Axintxiok oben lo eiñ gozo gozo, ta Sebastianek berriz, loik iñ bazun ez bazun, al zun bezela lurren moldatu bear!» (PP 96: 198). Joantzarko Miel Barriolari jasoa: «Alaxe, soñen giñuzen arropa guzik kendute yoan giñen andik aurea iruek, amak inde bezalaxe. Eskerrak eune argittu baño len allatu giñen etxera, bestela gu ekusten giñuzenak, fiure earrak ekusiko zetien» (Ibidem: 295). Errezumako Beatriz Zabaletaren lekukotasuna: «Surre balona bezela azikin, de buruko ille guzie kizkalikin, yoan nitzen konfirmatzera, ta Obispoak esan zienen: “Obispo de Roma, para que te acuerdes: toma!” Nik nere batten: “Aintzat artu neok motell, nonbatt or dok!” Nik ze poza artu nun ordun, piura arrekin beste bezalaxe Obispoak aintzat artu niñulako!» (Ibidem: 510). **●fiurera in.** Zerbait inoren figurara egin; inork inoren irudia imitatu. Honela dio Pastaingo Miel Barriolak: «Gaben abittu giñen etxera ta, koarteleko batzan txorizomorroa zegoan, txorik ikatzeko gizonan fiurera iñe, bere zapela gorrikin de, ongi iñe e!» (PP 96: 386).

pix. Pixa, txiza. Honela dio Kristobal Olaetxea “Altzate”k: «Deittute, berriz etorri zen [medikue], beidetu zien, da, lenbiziko galdera: ia pixik iñ al nun?» (PP 96: 557). *☞ txis.*

pixalletu. «Tener ganas de orinar» (Azp. 67). Haur hizkeraren taiu osoa du *pixalletu* horrek; normalean *pixaletu* esaten da. *☞ txis.*

pixar, pizar. Piska, apur, hondar. Honako hone-tan Joantxeneko Patxiku Alduntzin mintzo da: «Goizeko lauterdik alden yeki, ikulluko azindai artalasto pixarren batzuk bota, ta argimezara illunbetan, bere lastargie eskun artute» (PP 96: 96). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Ordun Landabordan neska salle zegoan guraso pulamentu aundik gabe, ta Mikelenen beie yetzi tte esne pixarren

bat ontzin artute etortzen emen zen eunero Landabordaño» (Ibidem: 170). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzaren lekukotasuna: «Urtero umea umen gañen, etxea zorpen, ta alare ezkontzekoan eman zioan arreo pizarra koñata Dolorexei!» (Ibidem: 177). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Zittun diru pizar guzik an uzten omen zittun, ta beti asarre izaten zen Benitokin» (Ibidem: 385). Benito Erasori jasoa: «Gero, feriko lanak inde, Napar zubittik onontzako taberna baten sartu de Martin Agerre ori, bere amei- ketako pizarra ittea eo, ta an ai diela, iru amerikano diskutioan asi omen zien, ondo- ko mai beten» (Ibidem: 485).

pixke. Pixka, apur. Honela dio Arriango Lon- txo Lasartek: «Garai baten belar askoik ez omen zen itten emen, ta itten zen pixke ittaiekin. (...) Ordun izan bear zun emen frantzesan bat, ola diru pixken bat ateraz ta, eskazale modun segan erakusten ibiltzen ze- na» (PP 96: 207). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk esana, Tomas anaiaz: «Mutikotan Don Inazio Lizarragakin eskolan zerozer ibi- llie zen, ta inprentako letra franko poleki lei- tzen zun, ta etzun galdu bixte, zun pixke, ya azken arte» (Ibidem: 521). **●pixken pixken.** Pixkan-pixkan, pixkanaka. Goikobordako Felipa Aierdiri jasoa: «Andik urten burure, gure ama zenak, gerran ildeko semengatik diru pixken bat kobratzen tzun, ta pixken pixken aurreatu dotea» (PP 96: 442).

pixkeka-pixkeka, pixken pixkeka. Pixkaka- pixkaka, pixkanaka. Honatx Astarlako Ka- ttalin Alduntzini jasoa: «Amak gero pixkeka pixkeka bueltatu in zioan dirue semeri» (PP 96: 437). Kristobal Olaetxea “Altzate”k esa- na: «Gero, eun salle pasatu nittun deus ekusten enula, oso gaizki. Beño, nolabatte, pixken pixkeka bizten asi nitzen da, bizik atea biñipin» (Ibidem: 552). Gorritzko Lontxa Zabaletari jasoa: «Pixkeka pixkeka, oartu ga- be sartu giñen arditan» (Olano 98: 342).

pixko. Piska. Normalean *pixko’at* ‘pixka bat’ egituran azaltzen da. Honela dio Astaitzaga- ko Mikela Labaienek: «Gero, yendea pixkoat

berotzen zenen, arrosnabarrak kantatzeko garaie izaten zen» (PP 96: 17). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Artu omen zun bizikle-ta bizkarren da, esku batekin aurreko erruedai erañez, itten omen zioan argi pixkoat aldin beñ» (Ibidem: 209). Errezumako Miel Ramon Zabaletaren lekukotasuna: «Orduko bazkarie poli-politte zen da: banabar pixkoat eosi, talo at erre, akin yateko, banaarrakin yateko» (Olano 98: 321). Aurrekoaren alaba, Gorrizko Lontxa Zabaletari jaso, gaztagintzaz ari dela: «Ur pixko baten urtu katzai pixko-pixkoat, ur epelen urtu ongi» (Ibidem: 341). Ikus baita ere: (PP 96: 384).

pizar. Ik. *pixar*.

piztittera yoan. Piztitara joan, ehizara atera. *Usota, ollagorrata, basurdeta yoan* esaldiekin batera, ehizara joan behar zutela adierazteko, *piztittera yoan* esamoldea erabiltzen ohi zuten ehiztariek. Honela dio Joantzarko Miel Barriolak: «Patxi ta bik elkarrekin etortzen giñen eskolatik etxera beti, ta akordatzten naiz gau beten: negue ta egueldi erra zegoan da, eskolatik atea ta: "eizera, piztittera yoan bear diu gaur!"» (PP 96: 293). ● **piztitten yarri.** Ehiza zakurra piztitan jarri, erakutsi. Berriz ere Joantzarko Miel Barriolak esana: «Pastaingoak izaten zuen zakur bet piztitten yarrie, ta arrekin yoan giñen [eizera]» (PP 96: 293).

plamera. «Tiras de hierro exteriores en la rueda de madera del carro» (Azp. 63-4).

planta. «Aspecto exterior de una persona, cosa. *Planta txarra dauke gure amak; ez ta arritzekoa; gaizki eondu baita*» (Azp. 67).

plast. Objektu trinko bat lurrera erori dela adierazteko onomatopeia. Honela dio Musungo Fraxku Sagastibeltzak: «Eun artan zen ba: Martoxe Abadebordakoak "Viva Russie!" oiude, plast! txokolate katillue lurrea, ta zutik geldittu lurren!» (PP 96: 467).

pleitu eman. Auzitara eraman, auzipetu. Benito Astibia "Luxea"ri jaso: «Gero, Juez ori il zenen, ez testamentu ta ez deus in gabe,

Burruntzali ori yabetu zen denataz, suye baitzun. Uitzin zun beste alaba Juezak, eta ark pleitue eman zion» (PP 96: 421). *☞ juez, yustizi*.

plust ein. Plust egin. «Reventar. Romper a llo-rar» (Azp. 67).

podoretu. «Multiplicarse: eguraldi honekin barek ederki podoratuko dire» (Azp. 82). *☞ gallendu*.

podorioan. «A fuerza de... Yanaren podorioan bizi da "vive a fuerza de comer". Esanaren podorioan lan egiten du» (Azp. 63-4). ● **podorioz.** «A base de... A fuerza de... Indarraren podorioz egiten du. Esanaren podorioz joaten da eskolara» (Azp. 82).

poleki, polleki. Poliki. Gaur egun *polliki* forma gailentzen ari da. Honela ageri da *poleki*, "arrosnabarrak" izeneko kopletan: «Ondotxo goxa dezala besoan poleki» (PP 96: 18). Joandegiko Miel Zabaletari jaso: «Poleki poleki eskatu dio, ta belaxe, lizte liberatu zaionen, an erortzen omen zaio botiltxoa kin kan kun» (Ibidem: 88). Joantxeneko Patxiku Alduntzinek esana: «Artatik sendatu zen poleki, baño, berrize irikitzen asi zezkitzion zuloak gorputz guzittik barrena» (Ibidem: 97). Martiartzineko Joan Zabaletaren lekukotasuna: «Ala, yoan ga Kaxeta, ta Beñes ori an zegoan suondoan Benitokin da, Joxe Aztitakoak ekin zion seittun; polleki moldatzen baitzen urere bertsoatan» (Ibidem: 170). Lantzeko puzkargilearen bertsoetan: «Puzkargille gaixua / Oraintxe galdu de, / Nonbattere etzeuken / Sarraile segure. / Enplegatu denian / Ez da txit malure, / Hamazazpi txanponetan / Polleki saldu de!» (Ibidem: 325). Ikus baita ere: (PP 96: 382).

pontera yaso. Bataitu, *ponte* izeneko bataiarrira jaso. P. Perurenak honako esaera enfatiko hau aditu izan du: «Ezta Goizutako (edo nonahiko) ponten bataiatu-rik, hartan edo hortan eramango didanik; norbaitek aina sufritu-rik; niri hori ukatuko didanik, etc.».

porlan. Oro har, zementoari esaten zaio. *Porlan zaku, porlanezko bidea, porlanakin lan in...*

Honantx Errezumako Miel Ramon Zabale-tari jasoa: «Ordun etzen Erasoten oaingo karretera onenik, eta porlanak Eztebeneko atarin uzten omen zittuen» (PP 96: 497). Baina *Portland*, berez, Ingalaterrako toponi-mo bat da. Ikus dezagun nola iritsi zen izen hori gure artera: Isaac Charles Johnson jau-nak (1811-1911) zementu modernoaren has-tapenak ezarri zituen. Gizon hark Portland itsasarteko harriaren antzeko nahasketa bat sortu zuen, eta produktu hari *Portland* ize-na eman zioten. Espainian, Asturiasko Tu-dela Veguín izeneko herrian egin zen 'por-tland' motako aurreneko zementua, 1898an; gero, 1905ean, Olazagutian enpresa handi bat ezarriko zen: "Sociedad de Ce-mentos Portland de Pamplona". Hemen-dik, jakina, Euskal Herri osora zabalduko zen eraikuntzan oinarritzkoa izan den pro-duktoa, eta harekin bere deitura.

porlanketa. Porlan karreto edo garraioa. Hone-la dio Gorriteneko Miel Luis Zestauk: «Este-beneko ondotik Goiko errotara egin zunen Zortzikok kanala, "Otxoa" ori porlanketan ibiltzen emen zen beiko kamiotik kanalera» (PP 96: 497). Mandazaïenbordako Joxemiel Arrarasi jasoa, Katalintxoneko zentrala egin zenekoaz (1947): «Auzolanen in giñun lan guzie sozioak; astoakin de, beiekin gurdin de, ibiltzen giñen ondarketan da, porlanke-tan da, material guzik eramatten» (PP). *az-ozketa, arbiketa, ardoketa, artoketa, belarketa, bizkarketa, epuruketa, esneketa, eurketa, gorozke-ta, ikazketa, irinketa, ixtorketa, ondarketa, oteke-ta, pentsuketa, trabesketa, urketa.*

posture. Postura, modu, era, itxura. Konpara-ziozko esaldietan erabiltzen da. Honatx Kor-tabordako Martin Oronozi jasoa, etxean ber-tako gereziondo handiaz: «Ikaragarrie zen arbola! Etzen anpolaië, baño anpolaiëk aina-tsuko alea zun. Anpolaiak izateitto aleka, baño ark mordoak baitzittun, matsa nola izaten da, postura beren sekuleko mordoak» (Arbolak 94). Boxekan Katalina Rekondok esana, ametz zuhaitzari buruz: «Martikone-ko azpiko estartan ametzak izaten zien, ari-

tzen postureko arbola zarpaill betzuk» (PP). Altzateko Maria Olaetxeari jasoa: «Negun emen zen, ta illundute berandu xamar illar-gitan, illargi ederra emen zen da, illargitan etxera zila, atera emen zetzion biden olako zera bat, gizaki posturako bulto beltz aundi bet, eta atzetik seitzen emen zion» (PP).

potarri «(De *pote arri*). Piedra de donde se bota-ba la pelota para sacar en el juego de pelota llamado largo» (Azp. 67). Azpirotzek berak *sakarri* ere jasoa zuen. Dena delako *potarri* edo *sakarri* karratu hau plazan daukazu

M. Olano

Ettxeturiko potarrie

ikusgai, Ettxeturiko atarian, atzera partida batera noiz deituko zain. Ikus partida haie-tako baten irudia: (PP 96: 630). *abearri, li-ñarri, lixuarri, proarri, txurrutarri.*

1 pote. 1. «Mentira. Ori gezurtie!; gaur è pote ede-rra sartu nai zigun» (Azp. 67). **2.** Handikeria, arranditsuaren esajerazio larria. Nire ustez hori da *pote*, ez gezur ximplea. *potero.*

2 pote. Pilotaren bote edo punpa; hedaduraz, beste zernahirena izan daiteke. Begira zer dio-en Tolatxeneko Fermin Azpirotzek: «Ta, ar-tzeik eta, goitik bera etzetik ba botatzen oiña-

lak eta denak! Ta, beiko baserrikoa orduntxe aikio astoa deskargatzen, ta potea in tzien tellatun gañen, ta, *danga!* astoan gañea oiñala» (Sasiziztulari 90). Benito Astibia "Luxea" ren lekukotasuna: «Sakea leitzarrak zun de, saku-tu do ta, koska iraota arri koskor bat yota po-tea oker inde, 24 launa berdin, ta urrego saken berdin, ta leitzarrak irabazi» (PP).

poteka. Punpaka, boteka. Honela dio Elordin Joantxo Barriolak: «Akordeon ttiki bet emen zien, da arrike artu zuenen eskapatute alor guzik bera akordeona poteka ia! ta ua! itten zula» (PP 96: 450). Altzateko Maria Olaetxe-ari jasoa: «Gure osabak, gure ama zenan anaiek, kontatzen zun, beñ erritik eldu zela, mutil gaztea zela, Telleriko pare ortatik asite Miltxoko estartaraño asto baten fiurek sei-tzen emen ziola aurren, ta atzetik arrapatu nai en ondoraño arrimatzen emen zen, baño beñe ez arrapatzen, ta beti segi ta segi, az-kenekoa, Miltxoko estartara allatu zenen, andik bera aldeñ emen zun fiure orrek irrintzike ta poteka estartak bera» (PP).

potero, a. Pote handiak esaten dituen. Jende arranditsu eta gezurtia izaten da *poteroa*. *Miel lotsabea da, ta potero ikararrie gañera; izu-garrizko potek esate'ittu.* ☞ *pote*.

poto. Ontzi ttikia; arruntean metalezkoa izaten da. Begira zer dioen Benito Astibia "Luxea" k: «Xixilio ark ematten zion artoa [ar-tantzuari], goizen poto bat eta gaben beste bat» (PP 96: 428). Musungo Fraxku Sa-gastibeltzari jasoa: «Bi eskuleku zittun poto batetik izaten zun yana» (Ibidem: 468). ☞ *e-purpoto, kafepoto, triskillinpoto, segapoto*.

potrobe. Sare makildun bat da; arrantzalea hartaz baliatzen da, kainaberarekin harrapa-tutako amuarrairak uretatik ateratzeko. ☞ *tresmalle*.

potrollo. Mordoilo, lasakeria, nahaspila. Soine-an gaizki ematen duen arropaz esaten da, batik bat: «Alkandora au etzat gustatzen; lu-zegie da ta potrolloa itten ditt gerrialden». Elordin Joantxo Barriolari jaso diot adibidea. ☞ *zirriborro*.

potrollotu. *Potrollo* egin; arropa lasatu, nahas-pilatu.

poxxpolo. Pospolo. «*Poxpolo*. (De fósforo?). Ceri-lla» (Azp. 67). Honela dio Benito Erasok: «Ta, poxxpoloa piztute an aittu omen zetziola Pello ori, barrabillek ekusten» (PP 96: 361). Garai batean erdarazko *mixto* ere esaten zi-tzaion: «Mixtoatan dirue ez gastatzeagatik bai al dakin zer egiten dun? Zigarroa bata

M. Olano

pozobek hildako azeria; Tolatxeneko Mikel Azpirotz azeriari eusten; atzean, Gorrizko David eta Gotzone Sestorain (1992-1-27)

bestekin bizten din!» (Astaitz 94d).

pozobe. Pozoi. «Veneno» (Azp. 63-4). ☞ *beleno*. ☞ *arrazobe, arratobe, balkobe, botobe, koltxobe, panparrobe, preobe, sasobe, sermobe, turmobe*.

pozobetu. Pozoitu. «Envenenar» (Azp. 63-4).

pranko. Ik. *franko*.

prasa. Txingar, brasa. Juan Mari Barriolak esan didanez, garai batean «sardinzarra prasa az-

pin erretzeko otture zuen». Honela dio Astaitzek: «Guraztik ekarritako enborrekin eta lizar muarrokin karobiko sue ainekoa egin nun. Prasa ekusgarrie zegoen. Ahuntze mokik ateratzeko modukoa» (Astaitz 91a).

prasaburni. Lurreko suan, egurrak paratzeko hiru hankako tresna burdinezkoa. Elordin Joantxo Barriolak *suburni* eman dit sinonimotzat. «Eskuk hozten hasi zezketzen eta bizkarren aintziarra egitten. Prasa burnie urtzeko modukoa zeok ba» (Astaitz 91a).

preobe. Pregoi. «Amonestaciones matrimoniales» (Azp. 67). Oraindik bizirik dagoen usadioa da: ezkontza baten berri zabaltzerakotan, andregaiaren etxean senide eta lagunentzako gonbitea eskaintzen da. Honela dio Benito Astibia "Luxeak": «Nai bazo preobek in ta nai ezpazo bate ez in; itten ezpazo're, bate ezt'inportik». Benito Luxeak pluralizazioa aurreko horretan: *preobek in*; argi eta garbi aditu dut grabaketan. Perurenak, orde, honela transkribitu zuen: «(...) nai badozo preobe iñ, de nai baozo bate ez iñ, eztat bate inportik!» (PP 96: 48). Martiartzineko Joan Zabaletak esana: «Mitxelaundiko Inaxiok Aieneko Marie zun andrea, ta preobeko eunen, txokolatea artzea yoañ giñen atsalden» (Ibidem: 170). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzaren hitzetan: «Ni, ezkontzeko preobeko aurreko ianden, dantzaldi bet geio karra-pen in de, ordu erdin bet berandugo eldu nitzen etxera, baño oañik illun bixten, da ordureko antxe eldu zen bidea beera atte, bera baño aundiagoko makillekin» (Ibidem: 179). *arratobe, arrazobe, balkobe, botobe, koltxobe, panparrobe, pozobe, sasobe, sermobe, turmobe.*

prestaketa. «Preparativos. Pestetako prestaketak eitten asi gera. Azk., prestaera, prestamen» (Azp. 67).

primaberagiro. Ik. *giro*.

proaldi. Probaldi. «Prueba deportiva» (Azp. 63-4).

probarri. «Proarri. (De *proba arri*). Piedra de pruebas, apuestas, de arrastre» (Azp. 67).

Nahi duenak ikusi, Udaletxe eta Labetxe arteko estartan *probarri* eder bat dago; Benito Astibia "Luxeak" hemen aipatzen duen bera, hain zuzen: «Gu ordun Laxaron Bordan bizi giñen da, bei pareta bizkor ikaragarrie

idi pareta *probarritik* tiraka, 1992ko pestetan

izaten giñun; emen etzen Euskalerrri guzin ure baño bei pare bizkorragoik. Labetxeko ortan bazen ordun probarri bet, eta ak arraietiek arraiera eamatten zuen ekiñaldi bakarren» (PP). *abearri, liñarri, lixuarri, potarri, txurrutarri.*

probintziano. Gaur egun *gipuzkoano* deitzen zaio jende gipuzkoarrari, baina behiala *probintziano* deitura zen zabalduena, hemen ez eze baita Espainian ere. Honela dio Real Academia Españolarek hiztegiak, *provincia-no* sarreraren laugarren adieran: «ant. Pertene-ciente o relativo a cualquiera de las provincias vascongadas, Álava, Vizcaya y Guipúzcoa, y especialmente a esta última» (DLE 92). Honatx Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa, Otxoa borrokalari nafarraren eta Uzkudun boxeolari giputzaren arteko lehiak: «Yendea antxe diskutioan beti; batzuk: Uzkudunek bere okabillekin etziola utziko artzen, ta bestek: Otxoak beiñ atzaparrakin arrapatzen bazun belaxe mendeatuko zula; baita mutikoak ere aitzen giñen batzuk naparran alde ta bestek prointzianon (sic) alde» (PP 96: 499).

puje. Puja. Arbol-adarretan, urteroko hazkuntza markatzen duen atal berdea. Besteri bes-

te, Juanmari Barriola eta Gabriel Saralegiri aditu diet.

pulpa zaku. *Pulpa* izenekoa azukre-erremolatxari gai gozoa kenduta gelditzen den hondakina da; garai batean pentsutarako erabiltzen zen. Pentsu hura ehun lakatzez egindako zaku zakarretan etortzen omen zen; azukre zakuak baino are latzagoak ziren. Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, zaku haiek, ebaki eta zabaldu ondoren, toldotarako erabiltzen omen ziren, edota gorotza arrastan eramateko. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Ala, billatu dikea pulpazaku bet, eta yoan dittok bik Kontsejuko atera, ta Axintxio orrek sarrazi dik “Otso” ori pulpazakun de, zakue muturren lotute eskalleapen utzi tte, Axintxio gora!» (PP 96: 198). Ikus baita ere: (PP 96: 381). *buruzaku, lepozaku.*

punp. 1. Kolpe betearen onomatopeia; ahari talka adierazten dizu sarritan. Honela dio Donmartinbordako Fraxku Olanok: «Aari gaxtoa zen bestea: kolpe gutxi ematten zittun da, beti saieska; gurek aldin aldin punp! ematten zion da muimentue eraitten zion» (PP 96: 427). 2. Erorikoa adierazteko onomatopeia. Haur hizkeran, hain zuzen, “erori”ren ordaina izaten da: «Kontuz, punpa iñezu!». Musungo Fraxku Sagastibeltzari jasoak dira hurrengo biak: «Astaitzako iturrire allatu dienen, asi de saskie Marikrutzei ematten da, disimuloan punpa lurrea bere burue Martioxe: -Orratx! Miñ artu al dok? /-Ez ez, ezta deuse!» (PP 96: 464). «Musunburuko ontan artu betea, ta urrena Eskolabeneko etxen kontratan atxoon, da andik etxen punpa. Bost beientzako bi euneko pazka eramatten emen zun, biaje bakoitzeko» (Ibidem: 464).

puntzio. Funtzio. 1. «Función religiosa. Funeral» (Azp. 67). Honatx Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoak: «Urton lau Tolosar arrapatu zittuen ta zuzenen kartzelan sartu, ta urrengo goizen rekete illen puntzioan zeudela, nere aurren atera zittuen lau gudarik, ta zibiliek eramane kotxen Iruñe aldera» (PP 96: 254, 42. oh.). Gaur egun,

Leitzan ez eze Areson ere, *funtzio, funtzioak* aditzea izaten da normalena. 2. Zentzu ironikoa eman dio, honako honetan, Benito Astibia “Luxea”k: «Ala ibillitte, ez belakotan baño, azkeneako ernari atea neskazarori. Zortzialdiro eguerdiko amabitan puntun yoaten emen zen, bestek lanetik gelditzeako. Neskazarra zuzen ematten emen zien bere puntzioa» (PP).

pupubelar. Ik. *sendabelar*.

purrukakua. «Superlativo con cualquier adjetivo. On purrukakua da. Gaisto purrukakua da» (Azp. 63-4).

purruskatu. «Deshacer, destruir. Azk., purruskatu» (Azp. 67).

purrusteka. Purrustaka. «A volea, a pulsos. Purrusteka erein» (Azp. 63-4). «Batzuk [izaiak] aldatuak zirela eta besteak ezetz, aldatuak izan balira herrenkadan egonen zirela eta purrustaka erinak zirela» (Astaitz 96a). *endena, txuloka erein, urru.*

purrusti. Purrust. «Purrusti. Maneras fuertes, violentas, de mal genio al hacer algo» (Azp. 63-4). **purustin.** Purrustean, modu txarrean, muzin eginez. Honela dio Aizpeko Engrazia Burladak esana: «Gero, osaba Lontxo Ameriketatik etortzen zenen, ala esaten zion gure amari: “Maria, yarri al diñ [Joxemari amerikanoak] etxea ire izenen?”, da “ez, osaba, ezto yarri oanddik”. Gero, noizbatte yarri zun, baño asarre, eskriturek atetik barrera botata, iruroi duro kosta zezkitziola esanda, yoan zen purrustin» (PP 96: 241). Joantzarko Miel Barriolari jasoak: «(...) beiñ, elurre ta kazkaabarra ta egueldi txar ikaragarrie, ta bere lana inde otzak ebakie etorri mutikoa ta, etxera sartu zenen seittun suondora yoan, da “iri sua bidera atera bearko diu emendik aurrera!” esan emen zion nau-sik purrustin» (Ibidem: 292). Goikobordako Felipa Aierdik esana: «Ala, gen eonaldie in giñun de, atea ta Anitan etxera zila, iruarren eskallea mallatik esan zien: Neskatoa, gizon onei ongi kauso iyozo gero; purrustin ibilli gabe» (Ibidem: 443). **purusti in.** Purrust

egin, mespretxatu. Honela dio Gazpillotxiki-ko Anttoni Zestauk: «Ni beñi bakarrik yo niñun ipurdin, baño pena ikaragarrie eman niolako: sokalden lo artzen nik gaben, da oberako kafesnea eman nai amak, banabarrak neurtzen ibiltzen zun katillu beten, da nik purrustie inde bota autsi, arrekin zun pena ikaragarrie, ta ipurdiko bat emanda balkobera atera niñun gaben» (PP 96: 532). *☞ perra eman, mozkeri, uskeri.*

purte. Ik. *artapurte*.

puska leor. Puska lehor. «Comida en frío» (Azp. 63-4). Artzainek, ikazkinek eta oro har mendian lan egiten zutenek *puskaleorra* besterik ez zuten ahoratzen, afaltzeko eltzaria iritsi bitartean. P. Perurenak Goizuetako oroitzapenak berrituko dizkizu: «Zenbat aldiz etxean aita: “ederki nazkatua izaten nuk ni *puskaleorretik*”, “*beti puskaleorren ibiltzen giñuzen ta, beti gaizki estamokotik*”. Baina zer ote dugu xuxen, *puskalehor* hori? Honatx zeinen ederki azaltzen duen *Errotaria* poemaren pasarte batean Orixek: *Aren betiko jana / puska legorra da; / eltzerik egosteko / mutil au nor ez da. (...)* Eltzekoa izan da guretzat, *puskalehor* delakoren kontrakoa: gure aitaren guztizko eltzaria, alegia» (PP 01: 168). *☞ bus-ti, eltzari.*

puskatu. Zerria pusketan zatitu. «Ilunabarrean zerria puskatu eta hurrengo egunean gazikutxean sartu zituzten urdai, solomo eta saiheitskiak» (Astaitz 85).

puske. Puska. 1. Etxetik kanporako jana. *Artu al-tzue puske? Puske artu gabe yoan mendire, puske aztute! lotetan puske biltzen.* 2. Zerria hil ondoren bereizten den atal bakoitza. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Aurreko espaldak eta gero pernillek. Anka-belarrak bat, eo burue ta anakak bat. Solamuk bi, solamilloak iru, saieskik lau, ziztorgaie bost, da gero lau puske orik, beatzi puske itte'ide» (Olano 98: 335). 3. Herriko gazteek ihoteetan nahiz festetan etxez etxe jasotzen zuten jatekoa, gero afarian jaten zutena. Honatx Tolatxeneko Kandido Azpirotzi jaso: «Pesta biarren itten tzen es-

kea; karnabaletan nola itten da oñi? Bueno, eztitten gañea! Len itten tzen baño oain gutxio. Puske biltze oi itten tzen, pesta bigarren itten tzen Elbarrenen, plazatik bera, errin e!» (Olano 98: 333). 4. Mugatzaile zehazkabe gisa, *puske*-k ‘pixka, pixar’ adierazten dizu. Honela dio Benito Astibia “Luxea”k: «Ameriketa yoanda dirue puske in emen tzuen oik, bi anaiek» (PP). Errezumako Miel Ramon Zabaletaren lekukotasuna, Gorrizko Gotzone Sestorainen grabazioan: «Motill bet bai emen

M. Olano

Harakina Gorritzen hildako txerriaren puskek egiten (1989-12-13)

tzen, olako etxetako etxeko andreekin trato puske zuna, biñipin tratatzen tzuna dezente». **●ta puske.** Eta abar, eta palda. Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso: «Gañekoan trenbiden iñor gutxi galdu zen emen. Tunela ta puske, majiñe bat istillu eabilli zuen baño, etzen emen iñor ill» (PP). *☞ palda.*

putre. «Buitre» (Azp. 63-4). Goizuetako muga dugu *Putretako burkaitza* izeneko arrobia, eta Berastegiko muga, berriz, *Putretako gañe*

rau. Mugimendu azkarra adierazten duen onomatopeia. Honela dio Bordaberriko Joxemmanuel Arribillagak: «(...) kamiona ikusi duenen, denak rau! Barrenera sartu die ta, kamionen etorri Leitzera» (PP 96: 36). Pastaingo Miel Barriolak esana: «Yoanda rau! bota zien lurrea atxaure ori tte, aballa aurea ta, beste bik esi kontran gordek an eokio bertan da, parra saltatu!» (Ibidem: 386). Errezumako Beatriz Zabaletaren lekukotasuna: «Ama goatute, eztot sekulen alako nerbioakin ekusi: artu epurpen zeuken saskie ta rau! bota zun» (Ibidem: 506).

raza. Arraza, kasta, linaje; pertsonen arteko ahaidezkoan nolabaiteko erlazioa adierazten du. Honela dio Tuteneko Praxku Zabaletak: «Mutill ori etzen gure razakoa izaan» (PP 96: 33). Telleriko Karmen Lasarteri jaso: «Azpiko Errotako Joxemiel da, Mariajesus da, on ama zena're Lasarte zen, beatzi kutxillada eman zezkioan Beiñes arren razakoa» (Ibidem: 60). Errutizko amona Lontxa Olanok esana: «Geoztik ain razakoak bizi die Portolonbordan; irugarren gizaldie due oangoa» (Ibidem: 426). Musungo Fraxku Sagastibeltzari jaso: «Beste beiñ, lasterka yokatu emen zion "Miliziano" esaten zioan leitzar bateri; Errekaldeneko Rikardo ta orin razakoa zela uste» (Ibidem: 463). Tolatxeneko Fermin Azpirotzen lekukotasuna: «Oaingo Urbitako orin atte zena, Batiste "Mearra" esaten zioana, Atsoteitako orin razakoa uen» (Ibidem: 596). *☞ kasta.*

ri ra. Azkarki egindako mugimendu baten onomatopeia. Honatx Martikoneko Tomas Alkozek esana: «Yoan omen dok attun ori. Ri ra! iriki omen dik atea, ta, bestek deus esan baño len: Zenbat die illek?» (PP 96: 367). Benito Astibia "Luxea"ri jaso: «Ta, ze in emen zion. Yoanda goraxegoan zegoan elur billutik elur pillota inde, ixill ixilla etorri tte, epurdin ekuttu emen zun. Ta meka-ben! ordun bestek otsoa izaan zelakoan, ri ra! ta erki atera burue zulotik!» (PP).

rizt, brix. Aire bolada edo hegaldi bizkorra adierazten duen onomatopeia. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «(...) alako baten etorri omen da egazti txuri txuri bet eta, rizt! eraman omen zun apez orren biotza» (PP 96: 500). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzari jasoak dira hurrengo biak: «Barundik erabiltzen emen zuen Kortekoborda, ta gure atte zenak amabin bat urte zittula, attuna zenakin Kortekobordatik etxera eldu emen zien illundute gero, ta alako baten su galda bat ikaragarrie, abion bat pasatzen den bezelaxe pasatu emen zetzioan gañetik rizt!!» (PP 00: 371). «Emen Kordaun alde ontatik sartu giñen da, pixkoat aurrera abittu giñenen egazti txuri-txurie ikarri politte arri beten azpittik aterata, brix olaxe kopetan ya yoan pasatu zetzian» (PP).

S

sabe. Xaboi, garbikari. Lagunek beltzez pintatu omen zuten Errutizko Fermin, eta gero garbitzen lanak; honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Ordun garbittu emen zuen aal zuen bezela, sabekin de, lejikin de; baño alare dena kentzen zaille» (PP 96: 209). Martikoneko Zelestina Alkozi jaso: «Gauz asko erabiltzen zittuen [kuranderotzan]: sabea, intsuslorea, karakolak, erretxiñe, seboa, yodoa....» (Ibidem: 366). Musungo Fraxku Sagstibeltzak esana: «Trenbidetako denboan Txubitanen baten batek ure sabekin emanda, tripetatik oso gaizki ibillie zen Joxemiel ori, ta geroztik etzun sabeik ekusi nai izaten» (Ibidem: 468).

sabetu. Xaboia eman eta igurtzi, arropari edo garbitu beharreko beste zernahiri. Honela esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak, garai bateko garbiketaz: «Aurrena itten zien arropak artu eta erreka, edo bestela labaderora. Ta yartzen zen beratzen, ta beratu ala itten zien sabetu».

sabutan ibilli. Zabutan ibili, kolunpioan edo antzeko balantzaren batekin jostatu. Azpirotzek aldaera bereziak jaso zituen: «*Xagu*. Columpio» (1982), eta «*Xagutan*. Columpiándose» (1967). «Tardoko herriko ("Zirkuloko") balkobean sabutan ibili ziren, bat barrengo aldeitik eta bestea kanpotik!» (Astaitz 83).

sagar; sagarganbara. Ik. *sar*.

saiatera. «Ventana pequeña de las cuadras» (Azp. 63-4). Gaztelerazko *saetera* delakotik heldu zaigu. P. Perurenak adierazi dit Goizuetako bordetan *arleio* esaten diotela leihoxka mota horri: alegia, bordaz kanpotik

estu-estu eta barrendik zabal izaten denari. *zerrimizto*.

Labetxeko *saiatera* eskuinean

M. Olano

saieski, saiski. Saiheski. «Saiski errez enpo egin zutenean gazta zaharra jaten ari ziren Mañeruko ardoa edanez» (Astaitz 96a).

sail. 1. Talde, multzo. Honela dio Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzak: «Arrek bertso zar asko zekin, Miltxoko artzaiena'k e kantatzen zittun sail osoa» (PP 96: 43). Tuteneko Miel Zabaletak esana: «(...) sekuleko laun koadril le emen zien auzolanea bildduk: gore atte ta attuna, Domartinbordakoak iru anaie, Xeroren neskatzek, Gorrittenekoak, eta ola sail aundie biñipin» (Ibidem: 108). *ald. 2.* 'Asko, ugari' adierazten duen adjektibo muga gabe gisa, oso erabilia da: *Urte salle, ume salle, etxe salle...* Honatx Martikoneko Bittorio Alkozen lekukotasuna: «Ordun Landabordan mutill salle omen zegoan, ta Domartinbordan berriz neskatz asko» (PP 96: 107). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Beñ, Ka-

xetan omen zeuden ola laun salle, eun guzie juergan pasatute berotuxek» (Ibidem: 209). Kristobal Olaetxea "Altzate" k esana: «Gero, eun salle pasatu nittun deus ekusten enula, oso gaizki. Beño, nolabatte, pixken pixkeka bizten asi nitzen da, bizik atea biñipin» (Ibidem: 552). ● **sallekoa izan**. Sailekoa izan. P. Perurenak esaldi honen bi adiera azaldu dizkit. 1. Deusengatik nabarmentzen ez dena, "ser del montón": *Sallekoa iziin da ori're*, 'sailekoa izanen da hori ere'. 2. 'Lantegi edo gremio berekoa izan': *Sallekoa izakio orire!*

sailke. Sailka, taldeka, multzoka. «Mutillek goizetan piperropill biltzera ateratzen ziren etxeetara, sailka edo bakoitza bere borralde» (Mikela 83).

saiestu. Saihestu. «*Saestu*. Ponerse de costado, de medio lado. azk., *seaskatu*» (Azp. 67).

sakarri. Ik. *potarri*..

sakats. «Revoltoso» (Azp. 63-4). Nartziso Sestorain "Martin Motxene" k 'Katu sakatsaren' bertsoak gogoratzen zituen: «Bertsoak jarri dizkat katu sakats bati, / litxarrerian zertan dabillen beti. / Keja izugarriak ditugu auzotik. / Lapurreta dijua lenengo pausotik» (PP 96: 518). ☞ *sastraka*. ● **sakatsatan aurrera yoan**. Ume bat oso argia eta ernea denean, gurasoak harriturik uzteko modukoa alegia, honela esaten omen da: «Au sakatsatan aurrera yoan zau!». Gazpilloko Marianjela Lasarteri ikasi diot hori guztia.

sake. «Apetito» (Azp. 63-4).

saki. «Zauri sakona»; horrela ikasi omen du P. Perurenak Atsotegieta baserrian. Arriango Lontxo Lasartek ere «ebaki aundi bet» dela esan dit. Orreaga Ibarrek honela jaso du Ultzama aldean: «*Saki*: Herida producida por instrumento cortante» (O. Ibarra 97: 165). Goizuetako ordaina *sakida* omen da, Perurenak dioenez: «Gaztari sakida erra intzek! Arbolari aizkorakin, etc.». ☞ *epai*.

Saldis, Saldits. Saldias, Basaburuko herria. Honatx zer dioen Fermin Lizarraga "Inpernu" txerriketariak: «Yoaten giñozen herriz-

herri zerrik erosiz. Ezkurretik hasi, Eratsun, Saldits, Labain, Urroz eta handik kruzatzen giñien erreka eta yoaten giñozen Ameztire, Ittoiñ, Elgorriaga, Donamaria eta gabe itten giñien Donoztaben gehienetan, Etxaideren etxen» (Astaitz 87b). Tolatxeneko Kandido Azpirotzi jaso: «Beste baten, Saldisko errotan aittu omen ittuen lanen, Miel Joakiñ da orik» (PP 96: 357). Mikoneko Joanxoke Kanflankak esana: «Joanmarin etxetik astoa hartu eta Ezkurreko errotara yoan giñozen eta han nehiko zakue bazeukela bi gautarako eta etziguela ihoko. Handik yoan giñozen Eratsungora eta han e berdin, bazeukela nehikoa. Handik Salditse eta han goizeko bostak aldeako ihoko ziguela» (Astaitz 02a).

Saldisko ikasleak ostatuaren atarian, Doneztebeko eskolara joateko esperoan (2004-6-2)

saltatu. Jauzi egin. Objektu zuzenik ezean, *izan* aditzarekin jokutzen da. P. Perurenari honela adierazi diote Kaskantan, Arribillaga etxea erre zenekoa (1938): «Ta, azkenen, bera ere aurrekin koartoko leiotik saltatu emen zen» (PP). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Ordun mutikoak larri! Nola edo ala saltatu omen die ta, batzuk urgunke ta beste batzuk anke biurritute» (PP 96: 80). Hurrengo esaldia, Aisoarren banderako gertakariak direla kontu, Gorritineko Miel Luis Zestauri jaso duzu: «Aurreneko irulau settun bota emen zetien zubittik bera putzure, ta txikitzen zittuela ekusi zuenen, atzetik eldu zien beste guzik putzure saltatu emen ittuen denak ika-

tute» (Ibidem: 101). Errezumako Miel Ramon Zabaletaren lekukotasuna: «Bai, tte jentillek, ieuf, pasatu emen zun, oi bizkorra izan (...) Mattin Ttiki, berriz, saltatu emen zen, da erdi erdie» (Olano 98: 322). *orpo salto*.

saltsa. «Lío. *Saltsero*, lioso. *Saltsatu*, enredar, organizar líos» (Azp. 67). Gogoan izan Areson Patxiku saltsa izeneko tratalari famatua bizi izan zela, eta oraindik izen horixe ematen zaiola haren etxeari: *Patxiku saltsana*, alegia.

saltsatu; saltsero. Ik. *saltsa*.

sangatu. Azienda odolustu. «Hacer sangría» (Azp. 67). «Zinko ardie yanarazten eta kejo. Bai, “muturgorri” txerrokikin eta “sasiko” asayekin eta sangatu egin behar» (Astaitz 94d). «Izaten dira pestetarako harakaye hiltzen ibiltzen diren harakiñak. Batzuk larru aldera aritzen dira, hau da, ardia sangatu eta hil, haizatu eta larrutu, tripak atera eta gero ardilarrue harakiñarentzat» (Astaitz 00).

sangeri. «Sangría» (Azp. 67).

sanjuan lore. Honela dio Juan Garmendia Larrañagak, Leitzan Sanjuan bezperako sua pizteko izaten zen usadioaz: «se valen de margaritas o *San Juan loreak*, rosas o *arrosak*, etc., que quedan de las bendecidas en las misas de la festividad de San Juan del año precedente, traídas expresamente para esta hoguera, para el *San Juan sue* que lo saltan tres o más veces consecutivas cada uno, tras decir en voz alta ¡*San Juan, San Juan, sarna fuera!*» (Garmendia 98-IV: 264).

sankristabe. Sakristau. Herriak azken *sankristabea* du bereziki gogoan: Joxemiel Gogortza (1884-1972); lan horretan 60 urte emateaz gainera, ezkil-jotzaile bikaina izan baitzen: «Ezkille yotzalle aparta eta tripazaye / bataio eta elizekoekin beretzat harakaye / odolki, birike-ziztor, enpo urdaye / holaxe-koa zen Joxemiel sankristabe» (Astaitz 92). Honela dio Tolatxeneko Kandido Azpirozte: «Ni hasi ninyuen [ezkille yotzen] sankristabe hil ondoren, orain dela hemezortzi urte, korpus egun baten» (Astaitz 92). Lesakolorretako Joxemiel Arregiren lekukotasu-

na: «Sankristabe orrek “Kantaroa” zun izengottie, berak bere bururi patue; emen zen ardo edaleik aundina baitzen» (PP 96: 167). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana: «Ala, sankristabea ez atrebitzen Don Juan orrei tiroa tiratzea, ta maixu haar-kaar batek il omen zun mezerdiko denboran» (Ibidem: 500). Benito Erasori jasoa: «Oaiño Sankristaben etxe ori [Katalintxone alegia], nere tti-ki denboran ospitaletako egotten zen» (Ibidem: 544). *abade, apez*.

Plazaola 1992

Joxemiel Gogorza *sankristabek* (1884-1972) 60 urte baino gehiago egin zituen sankristabezkoan

sankristabezko. Sakristauaren lanbidea. «Joan-txo Elordinak kontatu dit bere garaiean periodikoak ekarri zuela Oxemielek bazeramazkiela hirurogei urte baino gehiago sankristabezkoan» (Astaitz 92). *albaiterozko, alkatezko, artzaiko, barberozko, errozko, kuran-derozko, maisuzko, mikeletezko, nekazalko, sekretariozko, sorginko, zapaterozko, zurginko*.

sankristi. 1. Sakristia. «Leitzelarren txondorrak egiten ari zen ikazkilea joan zen moskor moskor eginda sankristira txarteletara» (Astaitz 95). **2.** Hanka artea, gorputz atal sekretua; leku gorde eta sakratua izaten baita. Nafarroako isikin honetan guztian aditzen da: *sankristie zabalik deamak*, 'brageta irikita daramak'. Honatx Gazpillotzikiko Anttoni Zestauk kontatua, Goizuetako hizkeraren legea eginez: «Emakome bat emen zegoan beif, sankristie dena airin zula, paita koskan eserie, ta gizonen bat tokatu andik pasatzea, ta esan emen

zion: Emakomea, emakomea, ez altzo kusten dena airin daukizula? / Ta emakomek kontes-tatu emen tzion: Onezkero bere burua tapatu-ko al dik ba!» (PP 96: 517). *☞pitzitz.*

santulari, santulario. Erasote auzoko bizilagunek *salbatiterrakoak* eta *santularioak* zirelako fama zuten, oso elizkoi eta santuzale baitzi-ren; «baño ittatetan etzien olakoak e!», esan dit Astaitzagako Mikela Labaienek. Sakuluko letanian ere azaltzen da hitz hau: P. Perurenak dioenez, «Kortabordan batzuk “Paulo Xarra” aipatzen dute, eta bestek “Martierxi santularie”» (PP 96: 415). Izan ere: «Luis Lasartek esana dakit, elizkoi amorratua zela Martioxe, eta beti bere arrosarioa eskuan zuela etortzen omen zela elizera, errezoan; eta maldizio zakarrik sekulan ez haren aho-tik. Hartatik Sakuloko letanian besteren bat-zuk ematen zioten izengoitia: “Martiertxi santularie”» (Ibidem: 418).

sapa. Soroko berdetasun gozoari hazten era-gozten dion belar-une zakar eta tupitua. Ma-koa izaten omen da *sapa* kentzeko tresnarik aproposena. Elordin Joantxo Barriolari zor diot argibidea. *☞sapatsu, sapelar.*

sapai. «Ventanas y huecos de las paredes de las casas de labranza de debajo del tejado, para la ventilación del granero» (Azp. 63-4). Au-rreko hori osatzera dator Benito Astibia “Lu-xea”k: «Baño, ori beti lapurretan ibiltzen ze-na baitzen ba, ta orregatik “Sapaie” zun bes-te izengottie» (PP). «Lei[t]zako “Orantzaro-ak” bado berexasun aundi bat, besteetatik. Neri esan didatenez, emen jartzen den beze-la balkoben, sapaie edo leioan ez da “Eus-kalerrri” guzian ikusten, baizik Leitzan baka-rra, ta bereztasun onek berekin zeramakin “Orantzaroan” berexasuna ere» (Artxikone-koa 86). Telleriko Karmen Lasarteri jaso-a: «Buztiñ ore-a ebakitzeko tresna an eotten da oañik Tellerin, ganbarako sapaie. Arrekin ore-a ebaki te eosten emen zittuen gero tellek laben» (PP 98a: 41-2). ●**ausapai.** Ahosabai. ●**zerusapai.** Zeru sabai. ●**sapaietik moittu.** Sapaitik mugitu: erotu, burutik jo: *Arako ure sapaietik moitzen asie emen dok.*

M. Olano

Sorobarrengo borda: eultzeak *sapaie*tan

sapatsu. Belardietan, *belar sapa* gailentzen den tokia, sega lanerako nahiz ardiak bazkatze-ko deserosoa izaten dena. Elordin Joantxo Bariolak honela esan dit: «zola sapatsue zeu-kek onetxek!». P. Perurenak, berriz, *zapatz* al-daera aipatu dit, eta aukera semantiko zaba-lagoa eman: «Embrolo de pelo; ramaje com-pacto, denso». *☞sapa.*

sapelar. Ik. *belar.*

sar, saar. Sagar. Izen konposatu eta deribatue-tan —hizkera lauean bereziki— hitzaren mozker-a bera aurkituko dugu beti, hala nola *sardi, sardo* edo *sarrondo*. Honela dio Astai-tzagako Mikela Labaienek: «Baño sar klase asko negureko altxatzen giñuzen: urtabie, udaresarra, errezil sarra, mandaburue, fran-tzes sarra, kanpanluxea, garmendie, ta ola-koak (...). Arbola bat, sarbeltza, ikaragarrie izaten giñun, gurdike sar ematten zun ark, ale errak izaten zittun, gordiñik yateko gazi samarrak, baño yateko ta aitz onak bai» (Ar-bolak 94). P. Perurenaren lekukotasuna: «Beste zenbait lekutan “samie sagarra” esa-ten diogunari ere, Leitzan “miltxo sagarra” deitzen zaio oraindik. Sinale garai bateko leitzarrek jaiera haundia izan ziotela euskal-dunon zaindari omen dugun Aralarko santu zaharrari» (PP 96: 51). Dolorex Garagartz-a-koak garai bateko prezioak dakarzkigu: «Ardik bosna duroan saldu, banabarrak, be-

atzi xueldo kiloko. Sarrak: kanpanluxek, argatek, udaresarrak» (Ibidem: 473). Errezu-mako Beatriz Zabaletak esana: «Gure atte urtero yoaten zen Martuteneko mojata saski bet sar eramattea» (Ibidem: 506). Aresoarteko Brijida Azpirotzi jasoa: «Guk egitten giñun sagardoa bertako sagarrakin beti. Sagarra izaten zen ikaragarri hemen. Sagardoa egitteko nahasten ziren sagargoxoa, sagarbeltza eta beste sagar klase batzuk ere bai. (...) Hemen zen sagar klase asko: amoresagarra, argatea, erregesagarra, kanpanduxea, mandaburue, miltxosagarra, sagarbeltza, sagargorra, sagargoxoa, urtebie, udaresagarra...» (Astaitz 98c). ●**sarganbara**. Sagar ganbara. Zenbait baserritan, tolaarea zutenetan batik bat, leku berezia izaten zen sagarrak ontzeko; Astaitzagako Batiste Zabaletak adierazi didanez, ganbararen alderdi handi batean oholza bat egiten zen (metro terdi altu izan zitekeen), haren gainean lastoa zabaldu, eta bertan sagar piloak ontzen utzi. «Egon sagarrak (errezilsagarra, udaresagarra, argatea,...) negu guzia irauten zuten sagarganbarako lasto gainean» (Astaitz 98c). Honela dio Aresoarteko Brijida Azpirotzek: «Sagarganbaran lasto gaiñen yartzen giñozen egon sagarrak» (Astaitz 98c). ☞ *sardi, sarondo*.

sarde. 1. Belarra edo iraztorra jasotzeko, gorotza erabiltzeko eta beste hamaika zereginetarako baserrian izaten den oinarritzko lan-tresna. Hainbat mota eta adiera dituelako ekarri dugu hona: ●**belarsarde**. Zurezko sarde bi hortzekoa, eguzkitan sikatzen utzitako soroko belarra iraultzeko-eta usatzen dena. ●**burnisarde**. Burdinezko bost hortzeko tresna. Honela dio P. Perurenak: «Gogoan ditudan laborantzako beste bi tresna, *burnisardea* eta *kanpurra* (beste lekutan *makoa* esaten zaiona) dira. Biak burnizko *bost hortzeko tresnak* hauek ere. Gerora, nekazaritzako tresna zahar hauei begira jartzean eta duten itxuraz oroitzean, laborarien eskuko *bost hatz* ezinduak indartzeko eta luzatzeko sortuak izan direlako iruditua egin izandu dut beti» (PP 00: 170). «Albaiteroa herrire etorri zen eta harrokeritan ari

zen. Hala zion: “Nek Baztango hizketa ongi dakit”. Ordun Oxemiel Lixilikortakoak galdetu zion: “Zer da aintzinburnie?” Albaiteroak etzekin eta Oxemielek esan zion: “Burnisardea”» (Astaitz 01c). ●**otesarde**. Oteketan erabiltzeko hortz luzeko sardea. «Bizkarrik ziztatu gabe, *otesardea* behar izaten zen oteketarako» (PP 04: 23-4). ☞ *mako*. **2.** Bi adar handitan banatutako zuhaitzari esaten zaio, baina, bereziki, arbola bitan banatzen den uneari: *Pagoa sardetik goraxio moarratu diu*. Askotan adar-kopurua zehazten da: *irusarde, lausarde...* Honatx Arroko Esteban Saralegiri jasoa, Olanzko Haritz haundiaz: «Iru sardekoa omen zen aritz ure, ta elurte aundin baten karga aundigie artute iru adarrak alde banata partittu emen zezkitzion» (PP).

M. Olano

Haritz sardea Labate txikin

sardeka. 1. «Horquilla de dos púas» (Azp. 63-4). **2.** Esanahia hedatuz, sarde itxurako arbolarari esaten zaio: «Betizue iñon ere ez aidi (sic) eta bille eta bille eta Mandatxixeko pago sardekan lepoa sartu eta ezin ateraz hille» (Astaitz 99a).

sardi. «Contr. de *sagardi*, manzanal» (Azp. 67).
 🍷 *sar, sarrondo.*

sare. Ganbelaren gainean, aziendarentzako lasto-bazka paratzen den zurajea. Huartek ez dakar Leitzakorik, baina Araitzen «beisarea» jaso du eta Goizuetan, Ergoienan eta Burundan «sareak» (Huarte 03: 232).

sari. Zerbaiten truke jasotako ordaina, dirutan nahiz bestelakotan. Begira zer dioen Joantxeneko Patxiku Alduntzinek, Berueteke gaiztaginen kasuaz (1923): «Lanak pukatu dituenen eman dioa nausik beren sarie: berroitamarna duro omen zuen bi anai orik, ta enkargatuk eun duro. Amarjiñe Arrosariokoa belaxe zen, Beutako pestak, ta motill orik ze pentsatu due: «ill in bear diu ta kendu in bear zeiu eun durokoa»» (PP). «Azpikoerrotako hariztian hungaroak eltze konpontzen ari dire. Ba dire berrogei baño gehiago eta egiten dituzten lannen sariak edo saltzen dituzten gauzen ordainak denak zaku batean sartzen dituzte» (As-taitz 94d). «Baño ez omentzuen eguneko pinte bat ardo edan eta edan etzittuen pintardotan sarie ordaindu egin omentzioan» (Mikela 95). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Senarra ill tzenen Kandinari berroi duro gelditu zetzion illeko; ordureko asko zen, ta semea Rusin ill tzelako ere illeroko sarie artzen tzun» (PP 96: 470). Honela esan zion Jentilak Mattin Ttikiri, Errezumako Miel Ramon Zabalearen gogoan: «Motill eroa! Sariik gabe nai uke artoa noiz eritten den yakin?» (Olano 98: 323). Ikus baita ere: (PP 96: 553). Hitz konposatuetan erruz ageri da *sari*; izan ere, zernahi ordaingairen izenari erants dakioko: *larresaria*, *mezasaria*, *belarsaria*, *alor saria*, *artosaria*, *ilesaria*, *beor saria*, *etxesaria*, *errenta saria*, *mandatu saria*, *lan saria*, *bordasaria*, *barruti saria*, *lizar saria*, *ur saria*... Hontax horietako batzuk: ●**argisari.** Argi zerga. Honela dio Arriango Lontxo Lasartek, etxean bertan paratutako zentralari buruz (1949-1972): «Bonbille bakoitzeko lau pezta kobratzen giñioan illen. Etxez etxe ibiltzen giñen argisarie kobratzen» (PP). Ik. *argidiru*. ●**azeri sari.** Azeria hil eta haren larrua erakutsi ondoren Kontzejua ematen

zuen saria. Ez dakit nor zen, baina Leitza gertatua kontatzen da: zorretan erdi itoa zebilen batek azeria hil eta Kontzejura jo zuen; azeri larrua *exkurraben* mahai gainean utzita, honela esan omen zuen: «Una zorra paga otra zorra!». Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «“Atoztea atoztea mutikoak!”, eta azeri sarie aña diru eman omen zeioan, da bestek Ojalateroanea amaietako ittea ear-ki!» (PP 96: 198). ●**dirusari.** Dirutan ordaindutako saria. Dendarineko Isidro Sagastibeltzak Joxe “Korreoa” zenaz esana: «Naparroko Diputazioak eman zion aukera, berriz ere idazkaritzara itzultzeko, baño Joxek erantzun zion: kendu zezkion 8 urtetako dirusarik itzultzen bazezkioan baietz, beño gañekoa ezetz» (Karta 94). ●**estal sari.** Ardia, behorra, behia edo bestelako azienda estaltzeagatik ordaintzen den saria. Bordaberriko Miel Arribillagari jaso: «Gero ardik arkeltzeko garaie pasatu zenen azaldu zen aharie gure artalden. Handik denboran buruta etorri zen gure etxera gizon bat hirurogei pezta estal-sarikin» (Astaitz 01b). ●**ezkur sari.** Zerriak ezkurretara eraman truke, hariztiaren jabeari ematen zitzaion saria. ●**kartasari, korreo sari.** Banatutako karta bakoitzeko, postariak bereganatzen zuen zerga. Bi adibideok Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esanak dira, Agustín “Korreoa” zenaz: «1932n Iruñen Balezte-nan etxeri su eman zioanen, sarrerako atea bakarra erre zen. Egun berberen Leitzera etorri zien, eta denbora gutxin eun de geio karta artu omen zittuen Balezte-nanak; beño ordun kendu berrie zen kartasarie, ta Austiñek ala esaten zun: “Lentxego erre izan balioa, dirualdi politte bildduko nun”» (Karta 94). «Bei bat izaten zun oso ederra, ta bere alor, soro eta korreosarikin, familie oso ongi atera emen zun aurrera» (Karta 94). ●**larresari.** Zerga honi *urbelarrak* ere deitzen zitzaion, eta azienda buruko hainbat ordaindu behar izaten omen zuen bordariak. Begira zer gertatu zen Joxemari Lizarraga “amerikanoa”k sortutako *La Voz de Leiza* berripaperarekin: «Leitzako berripaper hartan ageri diren hamaika gaietatik, bakarra sinalatu nahi dut hemen: baserri-

tarrek Joxemari amerikanoari hartu zioten gorrotoa. Zertatik sortua ote zen? Aztarna batzuk atera litezke *La Voz de Leizatik* bertatik. Hona bat, 1922ko ilbeltzeko alean, aurreneko orrian “*Canon de aguas y yerbas del común. Dos fallos contradictorios de la Diputación*” izenez ageri dena. Leitzako udalak auzo herriei pagatzen zien “larresaria” zuten auzitan. Gai honi buruzko xehetasunak ongi leituz gero, ederki ikusten da, artzairen oneko izenean Udaleko kazikeek beren mahukarako baliatzen zuten diru puska besterik ez zela» (PP 96: 245). ●**mezasari**. Apezari ematen zaion saria, difuntu baten alde edota grazi bat lortze aldera meza egin dezan. Garai batean apezek kasik bizibide bakarra izaten zuten *mezasarie*. Gaur egun, 2004. urtean, 10 bat euro izaten dira mezako. Honatx Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa: «Yoaten zien emakumek esanez, ya meza ateako zun ildako baten alde, ta baietz, ta meza ondoren galdetzen zioan ya zenbat zen mezasarie, ta deus etzuela ordaindu bearrik, diru arkin erosteko zerbatt etxeako. Ordun mezasarie duro bat izaten zen» (PP). ●**zar sari**. Zahar sari, pentsio. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak, Agustín “Korreoa” zenaz: «Gerra asitte bigarren eunen, kendu zioan korreolana, ta zarsaririk gabe geldittu zen gizajoa ainbeste urten lanen aittute ondoren» (Karta 94). ☞ *amarren, zarparte*.

sarkoi. Ez dagokion itxitu edo barrutira sartze-ko joera duen azienda. Honatx zer dioen Pastaingo Rafael Barriolak: «Ardi mutur naba bat omen zien [Tomas Barunek] gaxto amorratue, sarkoi demonio oritakoa. Beti esi inde, esi inde, alare sartu itten!» (PP 96: 183). Tolareko Martín Elduayenek esana: «Ala biñipin, [Txubitaneko Martiñek] erosi do ta, gero beor ori sarkoi amorratue izan da, Larbadi alde ortan Betraneko barrutin baten sartzen noski, ta ze in dioa, beorra sartzen zen lekun, mutxikaie bi aldetatik zorrozttute yarri tte, beorra saltoan sartzen asitte, mutxikaie ijadatik sartute bertan geldittu» (Ibidem: 406). ☞ *alorkoi*.

sarobe. Saroi. Leitzan, artaldean bazkaleketan izaten ziren artzain txabolei esaten zitzairen *sarobe*. Eraikuntza apal haiek lau horma eta teilatua baizik ez ziren izaten, eta XIX. mende bukaeran lur jotzen hasiko ziren, hain zuzen ere artaldearen etsai ziren mendietako piztiak (hartza, otsoa, katamotza) desagertu ahala. Honela dio Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Txoribasoko egin antxe izaten da oañik Yoantxeneko sarobe. Egi ure leno garbi garbie zen, Yoantxeneko lizar batzuk izaten zien an» (PP 96: 97). Pastaingo Patxi Barriolari jasotako bi pasarte: «Garai artan izaten zien lau kantoko txabol txar batzuk, sarobek esaten zioanak, ez tximini ta ez deus» (Ibidem: 378). «Garai artan otsoa're asko izaten omen zen da, gure attuna zenak amasein bet urte zittula edo, eotten omen zien gaben sarobe txar batzutan, bei adarra artute soñue yoaz» (Ibidem: 377). Barungo Hilario Sagastibeltzak ere eraikuntza kaskarrak zirela gogorazten digu: «Gure attuna zenak, aman attek, iñ emen zun borda ori, len sarobe edo txabol txarra zen lekun» (PP). Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Gozone Sestorainen grabazioan: «Korrale oin ondoan txabol ttikik e an baitaude; atxek die sarobeek, Martiertzineko sarobe ta. Sarobek oixek die: txabol txar oik. Josus!, majiñe'at txola bada emen, otsoak asko penatzen zittun! Artzaiek bazittuen manejoak: bei adarrak! Bei adarrak artu te buuuuuuuuu!, gaben txabolatik ardin kontun otsoak izutzeko, oiuke».

pareta arrasto hauen lekuan izanen ziren, inondik ere, garai bateko lazmekeo *sarobeak*

sarpide. Sarbide. «Familiaridad, relaciones de amistad con los habitantes de una casa» (Azp. 67). Konparaziora: *Gure attek sarpide aundie izaten zun etxe artan.*

sarrazi. Sarrarazi; *sartu* aditzaren forma arazlea. Honela dio Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Beti bezela yoan zazkio eskazalek; etxera sarrazitte, eman dioa zapo salda ori, tte tripekomiñek ill bear duela gaixoak!» (PP 96: 80). Gazpilloko Marianjela Lasartek esana: «(...) beñ mandatun batekin yoan Urbita, ta sarrazitte Miel Joxepe gaizto arrek, (...) atzetik labana aundi betekin ekitten asi zetzola» (Ibidem: 81). *☞ sartu.*

sarri. «Dentro de poco» (Azp. 67). «Sarri: Abudo, berehala» (I. Ibarra 99: 147). Gaur egun ez diozu apenas inori adituko *sarri arte!* agurkera; *gero arte*, *aio* eta *agur* gailendu dira. Bestela ere gutxitan aditzen da *sarri*. Honela dio Itziar Sagastibelzak, txiste baten abieran: «Sarri Gaizume eldu de ta, aber badakizon...: Zer da Elize?» (Olano 98: 331). «Leitzeko baserri bakoitzak edo gehienak zuten beren karobie. Baina oraintxe azkenetan dira. (...) Sarri ez dugu izandutako aztarrik ere inon bilatuko» (Mikela 80).

sarrondo. Sagarrondo. Honatx zer dioen Txubiko Inaxio Iturrartek, Giltzur iturriko gurutzeaz: «Ni, nere denbora guzin or ibillie naiz, morroi ta bat eta beste; ta uste'et leno beragoko sar baten sartue eotten zela gurutze ori; oaiñ dena larrak artue dago, baño leen sarrondo txar batzuk izaten zien an, da aitako baten eotten ote zen dauket burun» (PP). *☞ sar, sardi, sardo.*

sartu. Argaldu, sabelaldea nabarmen findu: *Oain urrena ekusi engoanetik, earki sartu aiz! Osota sartu de Joxe; laxterkarie ematten do.* ● **sartzaioak!** Sar iezaioak! Egitatearen harrigarria indartzeko, aginteraz janzten den esapide adierazkorra. Begira zer dioen Mikela Sukuntzak, jaiotetxe duen Eztebeneko hilketa: «Gero [attuna] arbie ateratzen ai zela, ostuko zittula uste emen zun, baño kutxe irekitzen da denboa pasatu, te attuna etorri de

saski arbikin de, lapur orrek ekusi dunen sartzaioak aizkora burutik bera, ta eskalleak bera attuna, bere saski arbikin» (PP). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana, hilketa bera hizpide: «Ta, goizutar orrek, larrialdi artan ze iñ etzekila, sartzaioak alajainkoa attunari zeraman aizkora burutik bera!» (PP). Joantxeneko Patxiku Aduntzini jasoa, «Txanbolin» izeneko hiltzaileaz: «Atetik atetzekoan rra! sartzaioak labana, ta bere artantxe odolustu omen zen» (PP). Nafarroako iskin honetan guztian berdintsu erabiltzen da aginterazko esapide hau; honatx Lontxo Perurena goizuetarrari jasoa, Farolatarrek «Frantzesa» hil zutenekoa: «Ta, burua goituta trago itten asi zen denbon, beste anaitako batek sartzik alajainkoa lepapetik kimaixkora!» (PP). *☞ autsi zak, botazak, iltzak, moztak, pasazak, tiazak, yozak.* *☞ sarrazi.*

sasittu. Sasitu, sasiak eta zakarrak gailendu, alorrean, bide zaharrean, belatsoan edo beste nonahi. *☞ sasti.*

sasobe. Sasoi. 1. «Juventud y fuerzas, condiciones físicas buenas» (Azp. 67). «Haurrak, sasobekoak eta zaharrak harrapatu ahala garbitzen zituzten» (Astaitz 94d). Gorriteneko Miel Luis Zestauk kantatua, Urbietako hilketaren (1849) bertsoa: «Amarkiñe Martxoko / Lazaro gaben, / mutil ederra il due / Urbietan aldean. / Sasobe bazun eta, / berez zen grabea; / ogeita zazpi urte / kunplittu gabea» (PP 96: 53). Joxerramon Perurena «Alparo»k esana: «Ziztu onen yoan nintzen, Jesus! Besteek atzetik ezin seittuz. Sasobe ere halakoa nun ordun eta» (Astaitz 97a). Aresoko Olaetxetako Migel Barandaini jasoa: «Madrident sartu giñenen, ño!, gu emakumetan da, kara gutxi gendun (...). Bakizu, sasobe ta» (Olano 98: 310). Ikus baita ere: (PP 96: 96, 411). 2. «Urte sasobe, sazón, época del año. Azk. sasoi, sasoin» (Azp. 67). «Gari ebakitzea lan gogorra izaten da. Urte sasobe ere alaxe izaten da eta eguzkik asko berotzen do» (Mikela 95). *☞ arratobe, arrazobe, balkobe, botobe, koltxobe, panparrobe, pozobe, preobe, sermobe, turmobe.*

sastada. Arma zuriz egindako zauri sakona. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Beatzi burni sastada sartu omen zezkioan gorputzen» (PP 96: 55). *☞* *zaztaka*.

sastakai. «Arma zuria, laburra, altzairuzko mutur zorrotzaren bidez zauritzen duena» (Sarasola 96). Honatx Benito Astibia “Luxea”ri jaso, “Axxkona” deitzen zuten gizonez: «Gizon traste samarra emen zen “Axxkona” esaten zioana, gaxto ikaragarrie; “axxkona” emen zen, garai bateko puñala bezalako sastakai bet, da iñokin asarretzen bazen, ure ateatzen beti ark; angatik esaten emen zioan “axxkona”: beti bere axkonakin ibiltzen zelako. Gero, gau beten, ille billatu emen zuen “Axxkona” ori, bere puñala petxun sartukin; norbattek mengantzaz ill izan bear zun, karlisten gerrakoan usteet» (PP). P. Perurenak argitu duenez, “Axxkona” deitzen zutena Juan Bautista Arruarte Alduncin zen. Frantseste gerratearen garaiko dokumentuetan (1809 eta 1810. urtekoetan) askotan aipatzen omen dira elkarturik izen eta izengoiti horiek.

sasti. «(De *sasi*, zarza). Zarzal» (Azp. 67). *☞* *sasittu*.

sastraka. «Enredador, revolver» (Azp. 67). Laharrez eta sasiz beteriko lekua izaten da *sastraka*, baina zentzu ironikoan heldu zaigu hemen. Gazpilloko Marianjela Lasartek esan didanez, batez ere nesken adjektiboa izaten da: «Neskato sastraka. Ori sastraka!». Geldirik egoten ez den neskaz esaten omen da horri. Mutikoei esateko ordaina, berriz, «biurri» omen da. *☞* *sakats*.

sastrakatu. «Enredar, revolver» (Azp. 67).

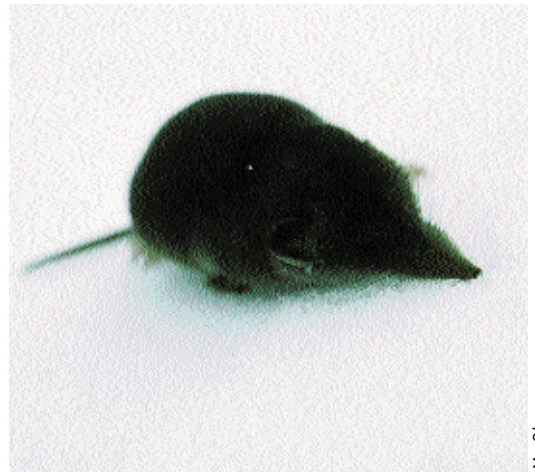
satain. “Topillo” da erdaraz, Joxemiel Elosegik azaldu didanez. Ugaztun karraskaria da, hots, zomorrorik jaten ez duena, satorra bezala lur azpian tunelak eginez bizi bada ere. *Satitsu* izenekoa, berriz, satainaren neurritsuko zomorrojalea da: “musaraña”. Azken honek muturluzea eta begi nanoak ditu bereizgarri. Azpirotzek oker jaso zuen: «*Satain*. Ratón de campo» (Azp. 63-4). Xagu mota

horri, izan ere, *mendi xague* esaten zaio Leitzan. Txartikoneko Pello Astibia adierazi didanez, «mendi xague» gorria eta etxeko xagua baino bizkorragoa da.

Mendi xague (ez *satañe*) pago-landare artean (Leitzalarrea, 2005-5-14)

M. Olano

M. Olano

satitsue elurretan

satar. Ik. *karbonko*.

satitsu. Ik. *satain*.

satol. Satohol. «(De *sat*, var, de *sagu* y *ola*?). Trampa para cazar ratones» (Azp. 67). «Satola: Arratobeak harrapatzeko tranpa» (I. Ibarra 99: 148).

sator lur. «Topera» (Azp. 67).

M. M. Elsegui

satorra kiriketan satorlurraren atarian

saunka, saunke. Zaunka. *Saunke* aditu izan diot, konparaziora, Elordin Joantxo Barriolari; gazteek, berriz, *zaunke* nahiago dute. Joandegiko Patxi Zabaletak besteak beste bertsook paratu zizikion Salvador Sarrio enpresariari: «Berrogeiren bat lagun dirade / Bildu ayuntamentuan, / Geienez iru izanen dira / Leitzarrak or inguruan. / Saunkak nonaitik entzuten eta / Gauza berbera buruan, / Nola txupatu besterenetik / Bakoitzak bere moduan» (PP 96: 581).

saunkatu. «Ladrrar» (Azp. 63-4). «Ladrrar. Azk., *saunka* egin» (Azp. 67).

saunkeka, sankaka. Gaur egun *saunkeka* aldaera aditzen da gehiago. «Sasaberriko atarin, estazioan, zakurre sankaka» (Astaitz 86). Zakar antzean kantatu zion Miel Joakin Barunek, Kristobal Arribillaga «Beiñes»i: «Txakur txiki bat an ekusi dot / Saunkeka atari ertzean, / Atso ankazikin bat oiuke / Asarre ate atzean, / Ni biñipin gaur ikaratu naiz / Arengana arrimatzean, / Gusto aundirik eztago nonbait / Ure bizi den etxean» (PP 96: 181).

segail. Ik. *serail*.

segapoto. Zorroztarria ondoan izateko, segariak gerrian daraman zurezko (gaur arruntean plastikozko) ontzitzoxa. Honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Atsaldeko mokadun bet inde, yoan omen zen berriz segarra frantses ori ta: sega ta segapotoa falta!» (PP 96: 207).

segari. Segarekin lan egiten duena; ez nahasi *segalaria*-rekin. «Etxalde oneko nagusie zen Josepe. Sega pikatzalle ona zen. Eta segari izugarrie ere bai» (Astaitz 99a).

sego. Behiaren *gantza*, Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez. Erdarazko *sebo*-tik heldu zaigu, eta saihets hezurak estaltzen dituen mintz zuriari esaten zaio batik bat. Honako adibide honetan, ordea, zerriarenaz esaten da: «Gosaltzekoan gibela jan empo (sic) eta ondoren gizasemeak segoak txikitu eta emakumeak errekan zerri tripa garbitu» (Astaitz 85). ♀ *gantza*, zurizen.

seipide. Segibide, jarraipen. Honatx Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Etzun ezkontzeko presik izan bear, baño Yoantzarren denak alabak eta etxeri seipidea emateko ezkonduazi iñ izan bear zittuen» (PP 96: 292-3).

seittun, settun. Segituan, berehala. «Abitu eta seittun ikaragarritzko tormobe yasa eta Ozparrunburure allatu ziren metxan leorrik gabe» (Mikela 95). Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek berak: «Andik eun batzutara, (...) Miel Joxepe ori (...) seittun libre uzteko agindue eman omen zion» (PP 96: 63). Gorritineko Miel Luis Zestauk esana: «Ortako, aurretik neskatz bat propio enkargatu emen zien leitzarrak: “abisatzeko settun aurreko urten bezela aisoarrak Leitzeko base-rritara eskera eldu bazien”» (Ibidem: 101). Gorritzko Lontxa Zabaletari jaso: «[Gazta] in da seittun, berri-berritten, in gaur eta biar xerratu ta menbrilloan gañen yarri» (Olano 98: 342).

seizio. Segizio. «La comitiva que se organiza en los entierros desde la casa mortuoria hasta la iglesia, y terminado el funeral y aniversario, desde la iglesia hasta la casa mortuoria» (Azp. 63-4).

sekretariozko. Idazkaritza, idazkariaren lanbidea. P. Perurenaren hitzak dira hauek: «Ordukoa omen zuen “Perro tonto” izengoitia, eta “Perro listo” berriz, sekretariozkoa egiten zion Antonio Lasarte Unaineko lehengusuak» (PP 96: 477). Gorritineko Miel Luis

Zestauri jaso: «Maisuk itten zun sekretariozkoa, ta Joan Agustin au berriz, artzai ibilli bienabar basoko markazioatan da ibiltzen zen, da gero subastakoan bazkarie itten zuen» (Ibidem: 485). *alkatezko, albaiterozko, artzaiko, barberozko, errerorozko, kuranderozko, maisuzko, mikeletezko, nekazalko, sankristabezko, sorginko, zapaterozko, zurginko.*

sendabelar. Garai batean, Martikoneko bordan eta Errementanean izaten omen zen Leitza-ko 'kuranderotza eskola'; Peritzako Simonak ere Errementanean ikasi omen zuen bere arte puska. Jendeak oso gogoan ditu oraindik sendagile haien meritu eta dainuak: «Kamafien lo egiten zuten eta Mieliko armiarmak hozkatu eta lepoan sekuleko bixike atera zitizion. Joanitak sendabelarrekin enplastoa egin eta ondu zion. Gero lehertu, aranbirike garbitu eta sendatu zitizion» (Astaitz 94d). Sarrera honetan sendabelar nabarmen batzuk aipatuko ditut, gehienetan Unaieneko Asuntzion Lasarteren argibideak baliatuz. **●andure** eta **intsuse**, biak ala biak *sambucus* familikoak, asko erabiltzen ziren, haien lorea lehertu eta infusioak egiteko. *Andure*, hain zuzen, "sauquillo" da erdaraz (*Sambucus ebulus*). Elordin Joantxo Barriolak esan didanez, gizon adina luze hazten den «erremediatako belarra» da. Azpirotzek, berriz, hau besterik ez dio: «*Andura*. Cierta planta» (Azp. 63-4). Honako lekukotasun honek beste erabilera baten berri ematen digu: «Egurraren erretzen denean [labea] garbitu egin behar da. Andura landarez labantsa egin eta ongi-ongi garbitu» (Mikela 81). **●artziuñe, artziune.** *Ziuñe* (erdarazko "malva") landarearen aldaera arra da eta hura baino laktzagoa. Ponxito Irurtia maisuak Peritzako Simonari ikasi omen zion: «Planta más dura que la malva». *●ziuñe.* **●azintzio belar.** Erdarazko "ajenjo", (*Artemisia absinthium*). *Marmarixku* izeneko bezala, hau ere «katarroa lasatzeko» erabiltzen zen, Asuntzion Lasartek argitu didanez, baina honen infusioa ardotan egin behar izaten omen da, «lakatza» delako. **●ebaki belar.** Azaleko ebaki eta zauriak osatzeko erabiltzen zen belarra.

Txartikoneko Pello Astibia hosto handiko belar beltz bat aipatu dit; laharraren hostoa ere, txaplatan jarrita, ona omen zen horrela-ko zauriak sendatzeko. «Joan karobireko harri ateratzen ari zela mundi munduko ebakie egin besoan eta Joanitak ebakibelarra patu eta sendatu zion» (Astaitz 94d). **●karetx belar.** (*Celydonia majus*). Asuntzion Lasartek dioenez, «xalda ori bet» izaten zun, karetx gainean igurtzi behar izaten zena. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Martin "Makillas" orreri burun atera zitizion karetx bat aundie, intxaurre añetsukoa; ta ze in dioa?, karetx belarrakin lotute fuerte samar estutu dioa buruko karetxa ta, gaitz iñ! Larri samar ibillik omen zien, desmaio inde» (PP). **●kolpe belar.** (*Anagallis arvensis*). Asuntzionek esan dit landare honek «lore arrox ttiki ttiki bet» izaten duela. Argizariarekin nahasita, ukenduak egiten omen ziren, ubeldurak eta kolpe gogorrak arintzeko. **●larramillu.** Ik. *larramillu* sarrera. **●marmarixku.** Erdarazko "malvavisco" (*Malva moschata?*). Kanelarekin infusio egin eta «katarroa lasatzeko» baliatzen omen zen. **●marraskille.** Erdaraz "zarzaparrilla" esaten zaio, Gazpiloko Marianjela Lasartek adierazi didanez. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esan dit tentsioa jaisteko bederatziruenean hartu behar izaten dela. Beharbada, Asuntzion Lasartek aipatu didan *karraskille* bera da: (*Teucrium chamaedrys*). **●menta** lau klase bereizten ziren. Besteak beste, *astamenta* izeneko (Mentha rotundifolia), arkakusoak uxatzeko ahalmena izaten zuena. Beste bat, berriz, *Mentha piperita* izeneko izaten zen. Gainontzekoak zein diren, zure esku. *●arkakoso.* **●millu.** "Hinojo", (*Foeniculum vulgare*). Asuntzion Lasarteren esanetan, «anixatu gusto» izaten omen du, eta «aireak botatzeko infusio» hartzen zen «larramillukin baten». Gozokien gainera (pasta, pastel) botatzeko ere, azken ukitu gisa erabiltzen omen zen. **●pasmabelar.** Pasma edo infekzioa arintzeko sendabelarra, *berbena* adibidez. *●pasma.* **●pixebelar.** Azeribuztan, (*Equisetum telmateia*). Diuretiko bezala erabiltzen

zen; hezeguneak maite dituenetz, bestetan beste Landan oso ugaria izaten zen. ●**pupu-belar.** (*Helleborus foetidus*). Aziendei purgante bezala ematen omen zitzairen. «Ilbeltzen, lenengotakoa» ateratzen omen da, Asuntzio-nek esan didanez. ●**tartiku belar.** Gorputz-barrenak botarazten dituen belarra. Nafarroako Aralarren *Daphne aureola* espezieari esaten omen diote *tartiku belar* (Ik. OEH). Honatx zer dioten Astaitzagako Mikela Labaie-nek, Urbietara zotz eske joandako gizonaren trantzeaz: «Tartiku belarran salda eman izakio Miel Joxepe orrek, eta settun lijerotu barren guzik gizonari!» (PP 96: 79). ●**ziñe, ziune.** Ziguin, malba landarea. Peritzako Simona zenak osinak biguntzeko *ziune* gomendatu omen zion Pontxito Irurtiari. Berriz ere Asuntzion Lasartek egin dit horren argibidea; izan ere, osina «lakatza» baita, eta leungarriren bat komeni baitzaio infusioan hartzeko. Elordin Joantxo Barriolak esan didanez, osin «puntek» eta «ziñek» batera egosten dira, bi ale batzurirekin; bederatziru-renean gauero hartuta, odola berritzeko li-tekeen onena omen da. ☞ *belar, sorginbelar*.

sendazapi. Benda, zauri gainean ukenduren batekin bustita paratzen den ehunki arina.

senide. Honela dio P. Perurenak: «B. Kapanagaren (“Matxismoa” euskara erabilian) artikulua leitzen nuen lehengoan. Pulpitoko kulturaren ondorio: “anai-arreba maite maiteok”. “nebarrebak”. Biek gaizki. Biek ongi. Biek motz. Hermanos en general: *senideak* beti. Behin Mitxelenari leitzen nion: “senideak” zela hitzik aproposena, eta hain zuzen ere, bakanenik erabilia» (PP). Honako adibideok ederki osatzen dituzte Perurenaren hitzak: «-Zenbat senide ziñetan (sic), Bixente? -Lau: Manuel, Miel, Joxe Kruz eta ni» (Astaitz 93a). Miltxoko kasta den Maria Berasategik esana: «Gure ama zena ta amabi senide zien» (PP 96: 49). Borexan Inazio Rekondori jaso: «Gure atteta bost senide zien, iru arreba ta bi anaie» (Ibidem: 134). Mikoneko Joanjoxe Kanflankak ama zenaz esana: «Ortan borondate

onekoa zen. Baño, gañekoan, jenio txar izugarrie zun; jenio bizi ikararrikoak zien orik senide guzik» (Ibidem: 397). Kristobal Olaetxea “Altzate”ri jaso: «Gero andik Barrreneko errire etorri emen zien gurasoak, eta or yayoak die ni ez beste gañeko senidek» (Ibidem: 550). ●**senide erdi.** Konparaziora, bi amaren eta aita bakar baten senideak: *ugazanaia, ugazarreba, ugazalaba*, etab. Honatx Tolatxeneko Kandido Azpirotzi jaso: «Amaseien etzen pestik in; gañea aurretik nee ama zenai esan izandu zion emengo emakume batek (bere senide erdie zun): “Pestik ezton izaan aurten” –esan tzion- “aurten ezton pestik izaan”. “Zer ba?” Arrittute, ta etzen izandu, ark bazekin zerbatte, ue eskuñaldekoa zen da, zerbatte eldu zela» (Olano 98: 332). ☞ *anaiordeko, anai erdi, goazama*.

seniparte. «Senipartea: Herentzia» (I. Ibarra 99: 148). ☞ *diruparte*.

serail. Segail. «Esbelto, bien formado» (Azp. 67). «Seralle: Mehia, gihartsua (Neska seralle» (I. Ibarra 99: 148). Gazpilloko Marianjela Lasartek, ordea, *segalle* aipatu dit, definizio berdinarekin.

sermobe. Sermoi. «Sermón» (Azp. 67). «Gero sermobe politik! Elize ilundu eta kulpituari zartako gaitzek emanez» (Astaitz 94d). Honela dio Benito Astibia “Luxea”k: «Ala, etorri emen da amerikano ori abadengana, ta ari’re sermobe bera» (PP 96: 48). Tuteneko Miel Zabaletari jaso: «Sermobekoan, bai esan’e abadek: “bertsoak erretiatzeko (...)”» (Ibidem: 109). Martiartzineko Joanito Zabaletak esana: «Lazaro eratsundarrak yarri zien bertso orik. Baño seittun billu in bear ziela ta, ezdakitz zer da, apezak sermoben asi zien» (Ibidem: 248). «Hainbeste sermobe entzun dituen erretaula zahar honek ez al luke festa bat egitea merezi?» (Astaitz 01a). ☞ *arrratobe, arrazobe, balkobe, botobe, koltxobe, panparrobe, pozobe, preobe, sasobe, turmobe*.

sesio. «Disputa, discusión. Azk., zezio» (Azp. 67). Benito Astibia “Luxea”k esana: «Zer

zabiltzatea emen sesioan?» (PP 96: 474).
 ☞ *diskutio*.

sesioille. Sesiogile. «Pendenciero» (Azp. 67). P. Perurenak adierazi didanez, *sesiante* aldaera ere erabiltzen omen da: «Sesiente zikin bat besterik ez da ori!». Uztegiaren izengoitia, berriz, «sesionista» omen da, herri hartaxeko Eansasti etxeko Joxe Ezkurdiak esan didanez.

seta. Burugogorkeria, egonkeria. Gure eskualdeko tradizioan, aresoar jendea *seta* handikoa izan da beti. Honela dio Dendarineko Isidro Sukuntzak kantatzen zuen “epistola” xelebreak: «Lezie epistola apez txiki / gezurre franko ta egie gutxi: / Areso seta errie / Leitze erri aundie, / Ezkurra hidalgo, / Eratsun liti, / Saldias azaitera, / Zubita ta Elgorri / sorgiñ erriak. / Labayen erri aundie / Pixkoat aurreaxe Etxalar / Oronotz galtzamatotz / Donamari ipurtzuri / Aleluie!» (PP 96: 595).

setatsu, setoso / a. Seta handiko pertsonaz esaten da. Hain zuzen ere, Nafarroako iskin honetan, jende aresoarrari eman izan zaio *setoso* edo *setatsu* izengoitia: *Aresoarrak baño setatsugoa!*, izaten da esaera. Gogoan izan Orixe-ren *Euskaldunak* liburuko bertso ezagun hura: «Iparraldetik dator leitzar arranditsu; / Arrite’tik Areso —betiko setatsu—: / Arabaldetik, berriz, Azpiroz ta Albisu; / Betelu’tik Tartiko —pilotari maisu—» (Ormaetxea 96 [1935]: 44). ☞ *antzoso, arrandioso, arteoso, bulloso, kasketoso, kezoso, modoso, nekoso, pantasioso, temoso, usteoso*.

seurentzi. Segurantzia. «Seguridad» (Azp. 67).

sikira. «(Castell. siquiera). *Sikira zu bēnik etorriko baziñe, ez litzake deus*» (Azp. 82). Maria Jesus Sagastibeltzak honela gogoratzen du anaia Tomas “Barun”: «Gure Tomasek urte asko in zittun soldadu, goardin, ta gerran, ta bat eta beste. Lizentziatu zela ta, etortzen zen, da andik hamabost eunera berriz deitzen zioan, ta ala esaten zun “Mekaben putata, akatuko baniñue sikira, ola bueltaka erabilli gabe!» (PP 96: 180).

sinistatu, siñestatu, siñistatu. Sinetsi. «*Siñistatu*. Creer. Azk., *sinistu*» (Azp. 67). Bonaparte printzeak itzularazitako dotrinan *siñestatu* azaltzen da: «G. Cer gauche da fe-dea? / E. Ecusi ez dugune siñestatcea» (Pagola 95-II: 579). Mendebete luze geroago, honatx zer dioen Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Etorri tte ekusi arte ez omen zuen sinistatu. Alaxe izandu zen aren eriotza» (PP 96: 95). Itziar Sagastibeltzari jaso: «Zuek ez siñistatu deuse! Dena gezurre datat!» (Ibidem: 342). Astarlako Katalin Alduntzinek esana: «(...) amari esaten nion, beti gosek nola eotten nitzen, baño etzien sinistatzen, da azkeneako dena txartu ta gaizkittu nitzen» (Ibidem: 437). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari jaso: «Orik siñestatzen zuen sorgiñetan, siñestatzen zuen denatan» (Olano 98: 337). Ikus baita ere: (PP 96: 270, 399, 501).

sispai. Ik. *bai*.

sispaitu. *Sispai* izeneko baheaz belar hazia bereizi. «Barruti, ixtorleku edo gaztaineriak egiteko zarakak, oteak eta arbolak zainetik atera eta haitzurrez lurra harrotu harriak ateraz. Eta gero sispaitutako belarrazie erin eta belatsoa egina. Langitte oni esaten zaio “irauzin ari”» (Astaitz 01c). ☞ *bai, galbaitu*.

sistu, ziztu, zistu. 1. «*Sistu*. Quitar los colgajos de hierba, helecho, que penden del carro, fajo, cargado, para que no se pierdan en el camino. Rastrillar, cardar el cardo, fajo de hierba, helecho» (Azp. 67). Elordin Joantxo Barriolak *ziztu* aldaera eman dit. **2.** «*Sistu*. Sonar, limpiarse los mocos» (Azp. 67). Elordin Joantxo Barriolak berriz ere *ziztu* aldaera eman dit, eta honako hau adierazi: «Sur oik ziztu bear’itoto mottikoa!». **3.** Hitz bera bide da Kristobal Arribillaga “Beiñesek” bertso batean jasotzen duen *zistu*; ‘arrasto, izpi, hondar’ zentzu ironikoan, ordea: «Ere denboran artzai abille, / ta’eztok zistuik’e ikasi. / Faborez, ardik nora larratu / eakusten neri ez asi!» (PP 96: 165).

sitse bezela yantzi. «Sitse: Dotore (Hantxe di, sitse bezela yantzie)» (I. Ibarra 99: 148). Zer ikusteko ote du *sits* zomorroak dotore jantzi-ta joatearekin? Beti arropa artean izaten dela adierazi nahi ote du?

sofrialguzikoa. Ik. *soprattu*.

sofrittu. Ik. *soprattu*.

soildu. Zuhaitza arraso modorrotu. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik, Mandazaienbordako Miel Joakin hil zenekoaz (1950): «Gero, Joxantoniok berak soildu zun gaztañ ure seittun, gañea iota. Goan dauket, adar biurri ure bota zunen, nola esan zun: “Emendik erorite eztok geio iñor illen orratik!”» (PP). *kinatu, modorratu*.

sokadantza. Soka dantza. Dantzariak elkarri esku emanda egiten duten dantza. Ingurutxoan, esaterako, dantzaren aurreneko atalari esaten zaio *sokadantza* (beste biak *inguru aundie* eta *inguru ttikie* dira). Begira zer dioen Astaitzagako Mikela Labaienek: «Joxemartiñ orrek yo omen zioan danboliñe, gure attuna ta amuna ezkondu zienen, ta sekuleko sokadantza iñ omen zuen Urbitako belatsoan» (PP 96: 77).

M. M. Elsegui

mutilen *sokadantza* ingurutxoan (1990-12-23)

sokalaxter. Korapiloa soka gora eta behera mugitzen uzten duen lotura: “nudo corredizo”. Bestetarako beste, jendea urkatzeko erabiltzen zen. Honela dio Gregorio Sagastibeltzak: «Ala, etxea rebokatzen ya pukatuxe zuenen, ze pentsatu do gure attek, etxeoandre ori Iruñea yoana zen atsalden baten, polleki polleki estatue ori lepotik so-

kalaxterren artute yetsi in bear duela» (PP 96: 358). *txoroste*.

sokalde. Sukalde. Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Askotan kontatzen zittun kontu orik Martimeleneko Joxemarik gore sokalden» (PP 96: 49). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Ala, biñipin, sartu die sokaldera gizon orik eta, así die galdezka, ta etxeoandre kuelari aldin aldin ur parraxta bat botaz esaten omen zioan (...) an etzela iñorre» (Ibidem: 55). Lesakolorretako Joxemiel Arregiren lekukotasuna: «Ure beidetue bota zion Mielek! Bakarrik izan balitz illen zun bertan! Beño antxe yoan zen ixil ixilla ekullure, ta andrea parrez, Manula parrez sokaldera» (Ibidem: 160). Joantxeneko Patxi-ku Alduntzini jasoa: «Miel Joakin ori oañik sabelen daukela, meza nausire etorri ama ta, elizeko lanak inde etxera eldu dela, Artxikeneko pare ortan urek autsitte larritu de emakumea ta, Korten bizikio orik ordun de, araño allatzeko bide luzea ta, emen Yantxenen sartute, sokalde ontantxe, izandu emen zun familie» (Ibidem: 176). Ikus baita ere: (PP 96: 456). *erdisukalde*.

sokan yarri. Erreskadan, iladan, bata bestaren atzean jarri. Begira zer dioen Batixte Ariztimuño “Juanmarina”k: «Yarri giñen denak soka, ta ingurutxo yoaz sartu giñen Min-torlan» (Sasiziztulari 91). *sokadantza*.

sokillatu. Sutondoan egotearen poderioz, animalien larrua soildu. Azkuek *sokittü* jaso zuen Zuberoan: «quitar el vello á la piel de un animal» (Azkue 84). «Hortxe zeon sutondoan kate, sokillatue, supakittue. Berriz ere eon don hori hotzberatue» (Mikela 96). Ekialdeko hizkera askotan, *sukil* edo *sokil* delakoa ‘sutarako enbor handia’ izaten da (Ik. OEH).

solairu. Etxe-zolaren zurajea, “tarima”. Azpirotzek, ordea, beste zerbait zuen gogoan: «Desván» (Azp. 63-4). Beharbada *azken solairu* delakotik, ‘azken pisua’, alegia. «Etxeko solairuk egiteko oholak bi anaien arten ebaiki zituzten» (Astaitz 94d). Xerorenbordari, XX. mendearen hasieran, Praxku Zabaleta

arotz trebea bizi omen zen; begira zer dioen haren biloba Frantziska Zabaletak: «Etxetako solairuk yartzen da asko aitzen zen (Telesforak esan dit, badela “arrek dotore asko yarriteko solairue Aliñen”)» (PP 96: 407). Joaneneko Joan Bautista Lazkanori jaso, etxean paratutako argi-zentralaz (1945): «Pello Inaziobarunenak in zittun arri lanak eta iel-terero lana Benardino Bengoetxeak; yan da lo ta denak bertan itten zittun arrek, eta iñularrren baxoerdi bat artzea Tardora yoaten zen. Gero solairue yarri giñunen Ofizinakoak aittu zien» (PP).

solamu. Solomo. Azpirotzek *solomo* jaso zuen: «Lomo. Azk., *solomoki*» (Azp. 67). Pastaingo Patxi Barriolak dionez, txerria bederatzi puskatan zatitzen da: «Aurreko espaldak eta gero pernillek. Anka-belarrak bat, eo burue ta anak bat. Solamuk bi, solamilloak iru, saieskik lau, ziztor gaie bost, da gero lau puske orik beatzi puske itte'ide» (Olano 98: 335). Kristobal Olaetxea “Altzate”ri jaso: «Ala, berak atera zun poltsatik zianbrera gorraño betea, ziztor, kostille ta solamu: -Baneukan goa olaxeko yanaldi on bat itteko. Goazen tabernara!» (PP 96: 555).

soldaduske. «Servicio militar. *Soldaduskea* (sic) *egiña du*» (Azp. 63-4). Honatx Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jaso, iloba Ramon Zestauren heriotzaz: «Aberen gañen ongi ibiltzen ikasie zen; soldaduske caballerin iñe baitzen» (PP 96: 534). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana, Malkorreko famili zaharraz: «Soldaduske allatu zetzionen zarrena ameriketa yoan zen, ta bestea Galizira soldadu. Da an geldittu zen. Neskan bat aixkide in zun, ta an billatu zun bizilekue» (PP).

soliba, solibe. Soliba; etxagintzan, zolako solairuaren azpian paratzen diren oholetarik bakoitza. Honela dio Mikoneko Joanxoke Kanflankak: «Yoan niñuen ta ordureko soliba batzuk patuk zetien. Ostielen errea etxea, ta ianderako solibak patuk. Ordun muite uen yendea e!? Batzuk monteroakin solibek markatzen, bestek azindakin kamiora ateatzen, gero Bidanik kamionen

artute Olaberrire, beste batzuk zerrateitik artute etxe ondora, ta beste laun salle emen tellatun patzen» (PP 96: 400). Arroko Karmen Saralegiren lekukotasuna: «Maietako bordan lo itten emen zun, da arropak erantzitte zintzilik patu emen zittun solibaatik (sic) bera, ta idik libren utzitte, gaben arropa guzik yan!» (Ibidem: 418). Huartek *solibotartea* jaso du Zugarramurdin, Goizuetan, Leitzan eta Arribe-Atallun (Huarte 03: 123). Tarte hori 60-70 zentimetrotakoa izaten dela esan dit Arriango Lontxo Lasartek.

somatena. “Somatén”, katalanerazko *sometent* delakotik: «Cuerpo de gente armada, que no pertenece al ejército, que se reúne a toque de campana para perseguir a los criminales o defenderse del enemigo. Es instituto propio de Cataluña» (DLE 92). Honela dio Astarlako Maria Jesus Zabaletak: «Ordun somatenak izaten emen zien, da somatenetako bat Urtoko orin attuna Benardino izaten emen zen, da auzoa zuen da erre-kondoan bertan bizi zena, ta gaben sarek artute amorraiek arrapatzea yoaten attuna, ta gure ama, neskato koxkorra zela, goardin yartzen emen zuen somatena somatzen bazun abisoa emattek» (PP 96: 414).

soprittu. Sufritu. Auzo gipuzkeran bezala, garai batean $f > p$ bilakaera gertatu zen Leitzako hizkeran (*pardel, pranko, pesta, piure...*), baina azken hamarkadetan atzera f -rako joera ari du. Honatx Itziar Sagastibelzari jaso: «Baño gure attek gerrakoan franko soprittu zun attunangatik. Zeatik attunak nai zittun guzik esaten zezkion edoziñei» (PP 96: 347). ●**sofrialguzikoa.** Sufrialhaguztikoa. Ahal den beste sufritzeko modukoa. «Morroie bialdu zuen albaite-teroarengana eta leihotik eman zizkion erremedioak: “kafea emaiouzu bero beroa, sofrialhaguztikoa, eta kopa bat anixetu ere bai”» (Astaitz 94d). ☞*ezinsoprittu*.

sor. Belarri gogor: *Sor samarra zeoan. Ezkerreko belarrie sorra zun, etzun deus ere aitzen.*

sorginbelar. Sorgin belar. Garai batean asko izaten ziren sorgin belarrak, baina frankoren izena ixilean gorde nahi izan da, baita gaur egun bertan ere, ondorio larriak ekartzen ahal dituztelakoan. Horietakoak dituzu, esaterako, haurra botarazteko erabiltzen zirenak: *belladona* (*Atropa belladona*) eta *beleño* izenekoak. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Ordun sorginkerie furi-furin zebillen da, Zubitan ba omen “Larralde jitoa” esaten zioan bat, sorginbelar ta amorebelar ta olako kontutan asko zekina» (PP 96: 592).

●**amorebelar, amoriobelar.** Amore-belar, maitalea erakartzeko balio zuen landarea. Azkuek «satirión» itzuli zuen erdaraz, *amore-belar* sarrera (Azkue 84). Orotarikoak, berriz, zera dio *amodio-belar* izenekoaz: «Hierba del amor (*Cacaulis latifolia* (...)). Parece que es una rubiácea, planta herbácea». Mikela Astaitzagakoak maitaleak liluratzeko zertzat jotzen du: «Ta “Jito Larralde” honek sartu omentzion kolkoan amore belarra, esanez: “honekin inguratuko zaizkitzo neskatxek eulik eztire bezala”» (Mikela 90). Ikus kontu bera in: (PP 96: 592). «Arrošnabarrak» izeneko kantan ere ageri da, Bordaberriko Batista Arribillagaren hitzetan: «Argi ollarrak yo due. / Eguna sentittu due. / Apezteire bide bat / Kortera beste bat / Oien erdire sartzen da / Grazia onen bat / Grazian onduan zillarra / Punten amorio belarra. / Maritxuren laxterra: / Joxe neria non zera?» (PP 96: 24). *belar, sendabelar*.

sorginko. Sorginaren langite edo bizimodua. P. Perurenak honako hau jaso du Tutene baserrian: «Attu izaten emen zun ama-alabak sorginkoan ibiltzen ziela» (PP). *alkatezko, albaiteozko, artzaiko, barberozko, erre-rozko, kuranderozko, maisuzko, mikeletezko, nekazalko, sankristabezko, sekretariozko, zapaterozko, zurginko*.

soro. Ik. *alor*.

sortu. Sorgortu, gorputz-adarrak lokartu edo txingurritu. «Zerengatik etzazkitt besoak moitzen? Zingurrituk ote dauzket? Sortuk?» (Amets 99). *zingurritu*.

soskor. 1. «Mazorca desgranada de maíz» (Azp. 63-4). Honela dio Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk, anaia Tomasez: «Ikaragarrikogoa zun ark arditako. Ttikittandik aitzen emen zen, soskorraikin yostetan: ok ardik, ok arkaxtek, ok artantxuk, au aarie...» (PP 96: 528). **2.** «Terrón de tierra» (Azp. 63-4). Benito Astibia “Luxea”ri jaso: «Soskorrrak pikatxonakin yotzen zittun: ortik atea zeazienda zen!» (PP). Astaitzek dioenez, honako hauek dira artoaren langiteak: «Alorra zakar aretu, zakarrak bildu eta erreloa egin. Lurre irauli, zoye hautsi, berriz aretu (sic), alperra pasatu eta artoa eriñ. Handik bi edo hiru egunera banabarrak eriñ arto tarten. Erbillez soskorra yo eta goroztu» (Astaitz 02a).

M. M. Elósegui

lasterkaria *soskor* biltzen (2003-8-10)

soto. Ukuilu. Arriango Lontxo Lasarteri galdetuta, Goizueta aldeko hitza dela esan dit, nahiz eta Leitza ongi ulertzen den. Antza denez, erabili ere gaur baino maizago erabiliko zen behiala; Lontxok berak P. Perurenari kontatu zionez, garai batean Landabordakoek “seko” izengoitia izaten omen zuten, eta Aresoartekoek, berriz, “soto”. Aresoarteko Brasilio bromoso zebilen, eta auzolanean ari ziren bitartean honela esan omen zion Landabordako Martzial: «-Eurre sekoka dok au Martzial? / -Sotoan eondue, sotoan eondue!! / Batek adarra yotzeatik esan baño, bestek’e erki entendi-ttu» (PP 96: 207). *ekullu*. ●**soteri.** «Aresoarten “soterie”», dio Sakulu auzoko letaniak: P. Perurenaren esanetan, «Leitzarrei

ahoz beti Aiso eta Aisoarte entzun izan dizkiet izkributan Areso eta Aresoarte ageri diren izenak. Leitzatik Aresorako bide zaharrean, lekuko gelditu den baserri honetan, Basilio "Soto" deitzen ziotena bizi omen zen garai hartan, azinda tratuan ibiltzen zena, horregatik bertsoak dion "soterie", sotoan azindak edukitzeko lekuagatik edo behitegiagatik, alegia» (PP 96: 418).

su arka. Etxeko zurajeak su har ez dezan, supakiaren azpian aislamendu gisa izaten den errauts eta karedun geruza lodia. Horrelatsu azaldu dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak.

suandor. Zuhandor, "cornejo" (*Cornus mas*). Ahabiaaren antzeko fruituak ematen dituen zuhaiska da; hesi inguruak eta oihanaren argiuneak atsegin ditu. Juan Mari Barriolari zor diot *suandorra* ezagutu izana. Azkuek Andoainen «sumandor» jaso zuen: «un arbusto» (Azkue 84).

P. Zufiaur

suandorra fruituz gainezka

suangil. Sugandila. «*Suangill*. Lagartija. Azk., *surangilla*, *suraingill*» (Azp. 67).

subats. Subarats, suhats: "espadilla". Linugin-tzan erabiltzen zen matxete edo aihotz zurrezkoa; linua *subats*-arekin behin eta berriz jotzen zen, materiala beraztu eta bertatik linu haria atera ahal izateko. «Etxe askotan ikus zitezkeen liño-zko harie egiteko tresnak: liñarrie, kabik, garbak, azkorra, txarrantxe, subatsa, ardatza, liñaye eta alkaye» (Astaitz 94d).

sube. Suge: *Subegorri* 'sugegorri', etab. Orreaga Ibarak aldaera bera jaso du Ultzaman eta Basaburuan (O. Ibarra 97: 139). Honela esan dit Juan Mari Barriolak: «Beorak subea eku-si'te lausotu in de». Honatx, berriz, Astaitzaga-ko Batiste Zabaletari jasoa: «Bittorion da anaie Joamartin orrek bai, orrek arte dezente bazien kuranderotzan. Orrenak kontatzen zetie franko. Konpaziora: Pello Domartin-bordakoa, subek ozka inde, nola sendatu omen zun» (PP 96: 364).

P. Zufiaur

subegorrie

suburni. Ik. *prasaburni*.

sudur mizpik. Ik. *sur*.

sue emendatu. Garai batean, nekazalko giroan, suaren inguruko ohitura hau izaten zen: lotara aurretik, supakiko errautsak bildu eta txukundu egiten ziren, oraindik gori zeuden *prasak* hauts horrekin estaliz; Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak azaldu didanez, supakia txukundu ondoren eskaria egiten zen, eta haren gainean burtzinarekin hiru gurutzeren keinua

egin: «San Miel aingerue / gorde gure etxea / eta gure sue». Biharamunean, atzera errautsak prasa gainetik lekutu eta sua berpizten zen. Ez litzateke harritzekoa etxeren bateko amonaren batek oraindik gauero *sue emendatzea*. «Lehenago sue emendatu eta prasak hautspen estaltzen zituzten, hurrengo egune-tan sue bizteko» (Astaitz 99a).

sueldo. Erreal, hogeita bost *xentimo* balio zituen txulodun txanpona. «Mañazi Zortzikonen omentzegoan neskame eta illen hamalau sueldo (iru pezta terdi) omentzun yornala» (Mikela 95). Honela dio Itziar Sagastibeltzak: «Ni akordatzen naiz, Normandiako Desenbarkoan nola ibilli zien. Ni estaziora yoaten nitzen ordun periodikoan bille. Ordun xuel-do bat balio zun periodikoak, 25 zentimo, ta guk eosten giñun “La Voz de España”, gure attek karlistena ez baitzun erosi nai izaten» (PP 96: 347). Gero *sueldo*-k *soldata* emanen zuen; Juan Garmendia Larrañagak, hain zu-zen ere, XVIII. mendeko kontu interesga-riok jaso ditu: «Leitza’ko “Unaienea” base-rriko Eguzkiza’tar Domingo ola-gizonak be-re kontu-liburuan, ona zer-nolako oarra da-karren: Miguel de Zubiri, pastor, se entró a servir a razón de 20 pesos de soldada, una camisa y medio cuero de baca para abarca por año, él día primero de Diciembre de 1773» (Garmendia 98-II: 515). *☞ errela, mai*.

suerbin yarri, egon. Soberbian jarri, egon. P. Pe-rurenak Atsotegietan jaso du, ‘haserre bizian jarri, arrosarioan egon’ esanahiarekin. Hego-aldean tradizio zabala dute *soberbia* hitzaren saileko esaldiek (Ik. OEH).

suertatu. «Coincidir inopinadamente en algún sitio. Menditik eldu giñela, elkarrekin *suertatu giñan*» (Azp. 63-4). «Acaecer, resultar. Equi-vale al popular en castellano SURTIR. (Vid. Vocabulario Navarro. J. M. Iribarren). *Tolo-san suertatu nintzen egun hartan*» (Azp. 82).

suezkille. Ik. *ezkille*.

sugandor. Ik. *suandor*.

suko auts. Suko hauts, errauts. «*Sukoauts*. Ceni-za» (Azp. 67). Honela dio Goikobordako Feli-

pa Aierdik: «Ortan sekuleko kapritxoa izaten tzuen: bai attek eurre prestatzen, ta bai gero amak obi itten. Ta gerore, lixue itteko, suko autsik garbina yasotzen tzuen» (PP 96: 439).

sumario. «Rastro, pista» (Azp. 82). Antza de-nez, euskarazko *sumatu* aditzaren eta erda-razko *sumario* izenaren arteko loturari zor zaio. Begi eman heldu den *sume* sarrerari.

sume. Suma. 1. Intuizio, zuhurtzia. Artxikone-ko Maria Jesus Gogortzak honako hau esan dit adibide: «Ikasketak bukatu te lan ona bi-llatu do orrek; sume ona izakio!». Begira zer dioen Txokoko Juan Caballerok: «sokalden bazkaltzen ai giñela, kan, kan, kan, atea yo zun norbattek, eta Bittorik (...) esan zun ola-xe: “Aurrea Urbitakoa!” Ala baitzen esanera, ta seittun or azaltzen zaio sokaldeko aten Martin goarda Urbitakoa; “Mekaben, sume’-re eztaukazue txarra zuk!” Bittori antxe ze esan etzekila. Ark ez pentsature Urbitakoa izan zittekenik ate yoka» (PP 96: 82). Errezu-mako Beatriz Zabaletari jaso: «Miel orrek etzekin emengo bideik, eta ni arditan da, as-ko ibillie nitzen or (...). Sume ona izan da, nolabatte atera giñen kamio zarra iraota goi-ko gañera» (Ibidem: 507). 2. Animalien be-rezko instintoa. Honatx Martin Sagastibel-tzak kontatua, “Azindan sume” izeneko ar-tikuluan: «Goizutako Kaperotik erosi giño-zen ardik eta Kornitan eman giñoan larrera eta handik Goizuta yoantzen. Ekarri giño-zen eta berriz e zizela harrapatu giñozen» (Astaitz 02b). Esan gabe doa *sumatu* aditza-rekin duen lotura; ikus bedi P. Perurenak ja-sotako hau: «Joxe Astibi beikoa, gerran ilde enterratzeko etxetik atera zuenen, bei bet marruke asi ta ez omen zen ixildu berriz yendea etxen sartu arte. Azindak erki suma-tzen emen do etxen eriotza» (PP). 3. Hurren-go honetan *zurrumurru* esanahian azaltzen da: «Allatu zaigu sume Paxkuali berrik eta aitzurrek eztiela ukullutan sartzen, eta hor-tako Arkixkilgo alor baztarretan hiru pisuko txabolak in beharrak daudela, eta behin hasi ezkeo tximini eta balkobeik gabe ezin utzi dittezkela» (Sapelarra 89).

suondo. Sutondo. Sukaldeko jarduerari dago-kionez, arruntean *sure*, *sutik*, *suko* moduko deklinabidea adituko duzu, Nafarroako hizkeretan ohi den bezala. *Suten* izaten da salbuespena, eta halere, honela esan dit Gazpilloko Marianjela Lasartek: «Odolkik sun yarri te irakiñazi». Honela dio Martikoneko Zelestina Alkozek: «Beñ, anaie Tomas ori, zerri iltzeko eun beten sure erori zetzium, da eskue ta iztarra erre, ta alajañena, dena aragi bizin yarri zetzion» (PP 96: 366). «Umek ere hortxe zeuden sundoan lurren takax inde ziribuztekin yostetan, attun amonan ondoan, zahargaztek elkarturik» (Mikela 96). Martiartzineko Joan Zabaletaren hizetan: «Ala, yoan ga Kaxeta, ta Beñes ori an zegoan suondoan Benitokin da» (PP 96: 170). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «(...) beñ, elurre ta kazkaabarra ta egueldi txar ikaragarrie, ta bere lana inde otzak ebakie etorri mutikoa ta, etxera sartu zenen seittun suondora yoan» (Ibidem: 292). Baina honatx Joandegiko Miel Zabaletak esana: «Estamaotik oso delikatue zen, ta larramillun ure artute, ementxe itten zun sutondoan bere alditxo» (Ibidem: 366). Benito Erasoren lekukotasuna: «Uitzire pestara yoan emen zien beñ Martin Agerre famatue ta bere launek. Ta eguerdi aurea emen tzen, da Uitziko Baztarrikan emen zegoan eltze pill ikarrie lurreko sun» (PP 96: 484).

supaki. «Fogón» (Azp. 67). Garai batean etxeko egokitasunaren adierazlerik nabarmenetakoa omen zen supakiaren itxura eta txukuntasuna; horrela esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. Gazpilloko Marianjela Lasartek, berriz, «katu supakie» aipatu dit; alegia, «muturre sartu suen ta antxe eotten dena».

supakittu. Supakitu. Sutondoan egotearen poderioz hozperatu eta gaizkitu. Animaliak ez eze, pertsonak ere *supakittu* daitezke; ez, ordea, *sokillatu*. «Hortxe zeon sutondoan katue, sokillatue, supakittue. Berriz ere eon don hori hotzberatue» (Mikela 96).

supeko. Lurreko suaren prasa artean egiten den ogia: orea *prasaren* gainean paratuz eta

bazterreko hautsarekin estaliz. «Guk gari iriñekin itten giñien supekoa. Artoa nola itten da, gise horta. Lengo ubin masa puskeat uzten huen mintzen eta harekin itte huen orantza eta honek harrotzen zien ubie» (Astaitz 02a). *☞ ope, sutopil, txosne*.

1 sur. Sudur. Itziar Sagastibeltzak dioenez, Inaziobarunek honako aholku hau ematen zien bilobei: «Norbattek yotzen bazatto, zuk lendabizikoa surretan eman e!» (PP 96: 343). Errezumako Beatriz Zabaletak esana: «Ni akordatzan naiz konfirmatzeko bezperan, erlek nola in zien surren puntatik ozka (...). Surre azi zetzien, baño balona bezela, e!» (Ibidem: 510). Kristobal Olaetxea «Altzate»ren lekukotasuna: «(...) atzetik zegoan batek yo omen niñun; nik enun ekusi, nerekin zeudenak esan zeidean gero: yo sur ondoan, ta lurrera bota niñula zekorra bezela!» (Ibidem: 557). **• sudur mizpik.** Sudurzuloen inguruko alderdi haragizua; beti pluralean. «Karehauts biziarekin sudur mixpitatik odola zeriotea jartzen ziren bat baino gehiago» (Mikela 80). Arriango Lontxo Lasartek, berriz, «azinda dominatzeko, sudur mizpitatik» heldu behar zaiola esan dit. Goizuetako ordaina *sudur mizpirak* omen da, P. Perurenak jakinarazi didanez.

2 sur, surren. Suhar, suharrean; irrikitan, antsit. Adberbio hau zernahi gutziaren ondoren erabil daiteke: «Hok biltzea pozik etortzen ittunen mutillek; piperropillen surrin hementxe aritzen hittunen neskatxek kortejatzen» (Mikela 96). Honela dio P. Perurenak: «Hamaika ixtori eta zelebrequeri bada, besterik gabe, jai atsaldetan neskatur joaten ziren mutilei gertatua» (PP 96: 282). Eta honela jaso diot Elordin Joxakin Barriolari, aita Joantxoren berri eskatzerakoan: «Or ibilliko da mendin, ontosurren!». *☞ eriosur*.

susa. Susara, arreske; ernaltzeko prest dagoen behiaz esaten da: *Beie susa dao*. *☞ alta, arkeria, auzkera, iel, katakera*.

susaldi. «Duración del estado de celo de la vaca» (Azp. 63-4).

sustaña. Zenbait etxetan, supakiaren eta hormaren artean izaten den hamar bat zentimetroko harmailari esaten diote *sustaña*. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak azaldu didanez, sustañoak suburniaren ordezkoa egiten zuen; izan ere, eltzeak su gainean paratzera-koan, suburniek traba egiten zuen, eta, sustañoaren aldeko suburnia kenduta, sustañoak berak eusten zion egur-muturrari. Nire ustez, *su eskaño* izan liteke hitz berezi honen etimologia. «Attuna sukaldeko sustañoan hortxe ari don laiekin arto yalkitzen, pipe errez» (Mikela 96).

M. Olano

sutondoaren harmail apal horrixe esaten diote *sustaña* Artxikonean

sustrai. «Rasto, pista» (Azp. 63-4). «Pista. Como aztarna» (Azp. 67). ●**sustrai izan, billatu; sustrairik ez izan.** Ezezkoa erabiltzen da maizenik: 'ez aztarrenik, ez arrastorik izan'. Honako bi adibideok Añaldeko Bittorio Lizarragari jaso dizkiot: «Atzo ardie galdu eta arren sustraik'e eztiu»; «Zea orren sustraie billatu bearko giñuke».

sustraittu. «Conseguir algo, hacerse con algo difícil de tenerlo. *Non sustraittu ote ditto olako gaztañaga luze ta ariñek?*» (Azp. 67). Gaztele-razko *sustraer* aditzetik sortua dirudi, eta euskarazko *sustrai* hitzarekin egokitua. P. Perurenak adierazi didanez, Goizuetako ordaina *zuztarrendu* omen da.

sutopil. «Talo o torta hecho con harina de trigo. [Baztán]» (Iribarren 84). «Gariaren iriñarekin egiten ziren ogia, opea eta sutopilla» (Astaitz 89). ☞ *ope, supeko, txosne*.

sutu. Su emanez biztu: txondorra, karobia, la-bea edo dena delakoa. «Beste paldan ikazki-leak ari dire txondorrak sutzen» (Astaitz 94d). «(...) karobirako egurre eta harrie eka-rrri eta karobie sutu» (Astaitz 99a).

taberna. Hitz hau berreskuratu egin dugu; izan ere, erdararen sarrera handiarekin, *taberna* esateari utzi eta *bar* izena hedatu baitzen. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Gorrizko Gotzone Sestorainen grabazioan: «Oain barrak esate'ide, baño ordun izaten zen taberna. Taberna esaten zen ordun. Ordun etzen *barrik* esaten. Taberna. Gero ondoren fondak eta asi zien» (Olano 98: 320).

taiu. Taxu. 1. «Parecido. *Bi anayek taiu aundia du-te* "los dos hermanos se parecen mucho; tienen mucho parecido» (Azp. 63-4). Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak dioenez, «Emiliok do senide guzitan atten taiuk (sic) aundina» (PP 96: 179). Joandegiko Miel Zabaletak esana, ailorbe belarraz ari dela: «Guk itten giñun: erosi azie ta bota, alorren da, galondoan da. Belar onetakoa zen aillorbea. Alpalpan taioko belarra zen. Primaberan, belarra baño lentxio etortzen zen, ta, defentsa aundie itten zun, belarrak bukatuxek zienen da ola» (PP). ●**taiu eman.** Taxu eman, antza hartu. Honela esan dit Gazpilloko Marianjela Lasartek: «Atte zenan taiue eman zioan». 2. Trebetasun, abildade, enantzu. Honela dio Benito Astibia "Luxea" k: «Taiuik etzun, etzun bate balio» (PP). ●**taiun.** Taxuan, behar bezala, modu egokian. Berriz ere Benito Astibia "Luxea" k esana: «Ala yokatu due ta [aari] alu ark ez zion kolpe bat bakarrike taiyun ematen uzten; beti okerka, ta saieska, ta etzuen gauz onik itten» (PP 96: 428).

taka. Kolpe bete-beteko bat adierazteko onomatopeia. Honela dio Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk: «Neskato koxkorra zela,

anaiekin iñ emen zun apustue beiñ: ola, beatza yarri atariko eur gañen, da batek baietz moztu ta bestek ezetz moztu, ta taka! anaiek aizkorakin eman bromatan da, beatza moztu!» (PP 96: 532). ☞ *takatako*, *ttak*.

taka taka. Oinezkoaren pausoa adierazten duen onomatopeia. Erdaraz ere erabiltzen da, eta *tacataca* edo *tacatá* deitzen zaio haurrek edo ezinduek ibileraren lagungarri daramatan tresnari. Honatx Uitziko Miel Arrizurietak esana: «Txonkan taberna eukittu zuen gure amak eta, ta attun ori usual eate-ra etortzen emen zen Geazenetik taka taka» (PP 96: 33). Donmartinbordako Praxku Olanori jaso: «Tolosan edo beste nonbatte apustue yokatu bear zunen bezpeatik yoa-ten zen aarie artute taka taka taka» (Ibidem: 427).

takatako. «Golpe físico. Impresión moral» (Azp. 67). ☞ *taka*, *zarrako*.

takax, ttakax, ttakatx in. Haur hizkeran, eseri. «Umek ere hortxe zeuden sundoan lurren takax inde ziribuztekin yostetan, attun amonan ondoan, zahar-gaztek elkaturik» (Mikela 96).

taketa. «Los palos verticales que se colocan en el carro para cargar leña» (Azp. 63-4). ☞ *ez-pata*.

taketu. «Reforzar, sujetar con uñas el poste metido en tierra» (Azp. 63-4).

talaburni, taloburni. «*Taloburni*. Plancha de metal con mango para cocer la torta de maíz» (Azp. 63-4).

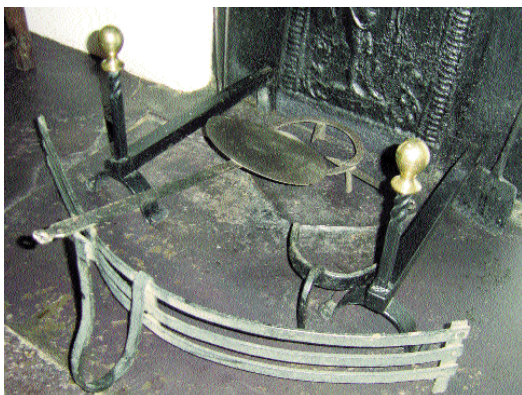
talakatu. Zuhaitz landare bat ezker-eskuin eta aurre-atze eragin, lurrean errotutako zainak lasa dakizkion. Dagoenetik beste leku batera aldatzeko *talakatzen* da arbola, edo norbaiti txarkeria egiteko. Halaber talakatzen ahal da motxekai bat, zutoin bat edo lurrean tinkatutako beste zernahi.

talo. Euskal palanka atzekoz aurrera edo etzanda erortzean, *talo* edo 'nulo' ematen zuen epaileak; buruz aurrera erori behar baitzuen zuzenbidez. Azkuek honela jaso zuen: «*Taloe egin*. (Gc), caerse de espaldas, lit.: hacer una torta de maíz» (Azkue 84). Ez da ziur, ordea, *talo* honenik esaten zen Leitzako palenkarrien artean. ● *taloa bezala zabaldu*. Juan Miel Malkorra "Apexa" pagoak azpin harra-patuta akabatu zen; Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Kendu zion zapie, ta ordun ekusi giñion burue talo bat bezelaxe zabaldue nola zeuken» (PP).

taloburni. Ik. *talaburni*.

talogai. Taloea egiteko gaia, artoa alegia. «Aloretan ereiten ziren kosetxak artoa, banabarra, garia, patata, baba beltxa, berdea, arbia eta liñoa ziren. Hauetan beharrezkoenak dira eltzaria eta talogaia» (Mikela 80).

talomantenu, talomentano. Forja-lan bat da, erre ondoren taloea su aurrean berotan edukitzeko eta talaburniari eusteko prestatua. Goizuetako aldaera *talamantenoea* omen da, P. Perurenak adierazi didanez.

M. Olano

talamantenue eta *talaburnie*, Astaitzagako sukaldean

talomortero. «Nombre que dan en Leiza y pueblos comarcas al juego infantil denominado en otras localidades, *tapabullero*, *tartabullero*, *tapamortero* y *tafaforate*. Véase *tapabullero*. Del vasco *talo*: torta. En Leiza, el que lanza su cazuela de barro dice: ¡*Talomortero!* Y el jugador contrario responde: ¡*Polo!*» (Iribarren 84). Ba al du inork honen berri?

tan, ttan. Tanta edo ttantta erortzen delako onomatopeia. Honatx Patxi Barriola, Pas-taingo zerri hiltzaile trebea, urdaiazpikoaren olio tanta larria adierazten: «Pago ezkurre utsen ibilli zerrik, ezta?, ta ekarri te ill etxen, ta ziztorretatik ta urdaiazpikotik tan, tan, tan olaxe dariola» (Olano 98: 336).

tantai. 1. Zuhaitz ondo edo enborra, handia eta luzea denean bereziki. Arriango Lontxo Lasartek adierazi didanez, «oi tantaie dauke!», esaten da zutoin ederreko arbolaz. Begira zer dioen Joantzarko Miel Barriolak: «Atzeko erastaldie arrastan giñula Olaberrireño etortzen giñen, ta klaro, kamioan eziñ yoan eurrek arrastan giñuzela, ta itten giñun: atzetik arrastan ekarritako tantaia txikitu» (PP 96: 293). Aliñeko Telesfora Azpirozi jaso: «Beti [txabola] ure moldatzen aitzen zen, sekuleko gurutzek eta gauzek in zezkion, da ingurue itxite bere kapritxo guzikin yarri bear zula ba, ta ze in zun: aberen gañen yarritte tantaie batzuk ekartzea yoan Iartzaunditik gora Zumarrertako kaskoraiño» (Ibidem: 412). 2. Hedaduraz, 'pertsone luzea, segaila', adierazten dizu: «Tantaie: Luze luzea (Tantaie earra iñe zaude)» (I. Ibarra 99: 151).

tantar. «Murria. Ze tantarra dauken aur orrek!» (Azp. 67). ☞ *tenkor*.

tantartu. «Ponerse de murria» (Azp. 67). ☞ *eoskortu, mukertu, muzindu, tenkortu*.

tantiru. 1. Intsentsu-ontzi. 2. Esanahia hedatuz, pertsona aldakor eta kaskarinaz esaten da: «Ezkurrar tantirue!», omen zen esaera, Antxikoneko Maria Jesus Gogortzak adierazi didanez.

tanto. Tanta larria. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Ta, ordun ze itte omen zuen [kartzelan]?, ure tantoka tantoka eldu zen toki beten patu olako biurrikerik itten zittuenak, ta Miel Joxepe orire ala patu omen zuen» (PP 96: 63). Alabaina, *ttantto* hipokoristiko ttikigarririk, atzera *tanta* adierazten ote du? Honela dio Kristobal Olaetxeak, Madrilgo epaitegian deklaratu zuenekoaz: «Ez nekila nik; pestak zielata; ttantton bat geitxo ean izanen nulata; euskeaz kantatzen ai nitzela ta; ta neri denun-tzi ori intzidenak euskeaz etzula ulertzen itzi-ke, ta ola» (Ibidem: 559). *tan*, *ttantta*.

tapa, dapa. Bat-bateko egitate edo ekintza adierazten duen onomatopeia. Honatx Astarlako Katalin Alduntzini jasoa: «Gero, gure etxera etortzen zen izoa moja ori, ta beiñ paseoan genbiltzela Barreneko Joxepakin topo iñ giñun de, ez bat eta ez beste tapa esan zion: Ea-rra pasatu zetziun Urbitan e!» (PP 96: 434). Urriztimiltxoko Joxe Zestauk esana: «Apustu bizin ba omen zik Atekaundire, ta juxtu jux-tun basurdea orduntxe allatzen, tapa! tapa!, bi tiro tiratute, seko basurdea!!» (PP).

tapatain. Abere lauukoaren onomatopeia. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «(...) su artu zaldikoak!! Eta, tapatain! tapatain! tapatain! da, yo goiko paita ta bera!! tapatain! tapatain! tapatain! da, yo beiko paita ta gora!!» (PP 96: 379).

taratulu. Ik. *tatulu*.

tarranta. Ereta, tartarra, hitz-etorri neurrigabea. «*Tarranta ederra dauke orrek.* Mintzo latza izan ta oiuka itz egiten duenaz» (Intza 74: 56). *tar*.

tarrapataka. «Precipitadamente» (Azp. 67).

tarrat. Besteren beste, oihal zarratatuaren onomatopeia izaten da. «Joanek tiraka tiraka kendu zion bufanda. Erditik, tarrat, tarrat, tarrat, moztu zuen eta bufanda erdiarekin lepoa ederki bildu eta bero bero ibili zen» (Astaitz 01c). *zar*.

tartar. «Charlatán pesado, inaguantable» (Azp. 67). *iztun*, *itzlari*, *kardaba*, *karraka*, *tarranta*, *yolastun*.

tarteka. Ik. *arteka*.

tartiku belar. Ik. *sendabelar*.

tatulu. Taratulu. «Taladro, instrumeto de carpintería» (Azp. 63-4). Honela dio Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Ala biñipin, andik eun batzutara ill da Zumeta ori ta, asi die bere gauzek ekusten da, eman dioa buel-ta zopote orri, ta: kirrin kin kin kin diruk! Tatulukin zuloa inde, an gordek eukio ark zittun diru ondarrak» (PP 96: 87). Martiartzi-neko Joanito Zabaletak esana: «Baleztenan etxeondo ortan poste bat eotten zen bere farolakin plaza aldera argi itten zuna, ta taratulukin zulo in poste ari, sartu dinamita, ta “a la puta que lo parió” bota zuen» (Ibidem: 246). *gibeleta*, *millabirjin*.

tatulue

tatulutu. «Taladrar» (Azp. 63-4).

teilkosko. Ik. *kosko*.

teko, tek, teju, tejo. 1. «*Teko*. Sabor desagradable. Azk., *teku*, *dejo*, *tufillo*; sin precisar más» (Azp. 67). «Tejoa: Gusto txarra (Haragi horrek tejoa do)» (I. Ibarra 99: 151). «Nueva eman neioan. Gazta puske bat banien teko txarrakin baño hak ederki yantzien» (Astaitz 94d). Goizuetan *teju* esaten omen zaio, P. Perurenak esan didanez. Joxe Antonio Azpirotzek honela laburbildu dit bere aitari (Antonio Azpirotz, Betelu, 1904) ikasitakoa: «*Teju* kentzeko katuk beak batzurie bizpauru egunetan. Berak zioenez, *kastiatu baeko katue obeuk konejue baño*. “Kastigatu gabea” = emekin sexu harremanik izan gabea, alegia». Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak ere *teju* esaten dio, eta honela azaldu dit: «Gusto desagradable de algún alimento de igual olor; diferente a *keru*». Juan Mari Barriola adiskideak azaldu dit *tekoa*, konparaziora, zikiratu gabeko aketzaren haragian azaltzen dela, edo ailorbe belarraz hazitako aziendarenean. Honatx Joandegiko Miel Zabaletak esana: «Gero, nik eztakit egie izan zen, kontue zabaldu zen, biñipiñ, esnen seittun nabaritzen zela aillorben tekoa. Guk bagiñun, osaba bat apez, estamaotik delikatu samar ibiltzen zena, ta, ark etzun nai izaten aillorbea yandako beien esneik. Lodie zela esaten zun, ta, aillorben tekoa nabaitzen zetziola seittun. Txerrie ildekoan ere, sumatu izando dittot, aillorbea yandakoak sekuleko tekoa uzten dula aragin» (PP). *keru. 2.* Kutsuko gaitzaren arrastoa. Joanaborda baserrian kontatzen dutenez, ardiren batek bazterretan *tekue* utzi eta gaitza beste ardiengana zabaldu zen. Juan Mari Barriolari zor diot argibidea.

telle. Teila. Honela dio Telleriko Karmen Lasartek: «Orain alorra dagoan etxapeko zelai ortan mendi koskor bat emen zen, da arren ingurun telle itteko labek eta txabolak» (PP 98a: 41). P. Perurenak berak dioenez, «joan den mendearen akaberan, 1893 inguruan, deseginak behar dute teilagintzako azken la-

beak Leitzan. Apustu eginen nuke, halare, labe zahar haietan egindako teilak izan baietz oraindik Leitzako teilaturen batean» (Ibidem: 42). *teilkosko*.

tellegiñ, telleiñ. Teilagin. Honako adibide biok Telleriko Karmen Lasarteri jasoak dituzu: «Tellerie edo labek aparte izaten zien, ta jeneralen kanpotik etortzen emen zien telleiñek, gure attek ala deitzen zioan: telleiñek» (PP 98a: 41). «Tellegiñ orik beti leku eskasibiltzen emen zien, da zirik onontzago sartzen emen zittuen, gure terrenoan» (Ibidem: 42).

temoso. Luze tematzen dena, kaskagorrra. Begira zer dioen Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Beiñes orrek esan omen zion yartzeko bere bertsoa azpin, gerran ildeko orin izen apellidoan azpin [...], baño bestek ezetz; temoso baitzen Sukuntza orire» (PP 96: 161). *antzoso, arrandioso, arteoso, bulloso, kasketoso, kezoso, modoso, nekoso, pantasioso, setoso, usteoso*.

tenazak. «Tenazas»; horrela jaso zion, 1967an, Juan Garmendia Larrañagak Tomas Erbiti arotzari (Ik. Garmendia 98-VI: 585-6). Lurreko suan erabiltzen den tresnari esateko ere izen bera erabiltzen da: «Erdi-sukalde haundi haietako sutondoan ari ziren eta ume bat tenazak hankapean zituela krinkan, krinkan ari zen» (Astaitz 95). Garai batean, ordea, *korrika* esaten omen zitzaien olan erabiltzeko ‘tenaza’ haiei. Garmendia Larrañagak testu zahar hau argitaratu du: «Inventario de la ferrería “Ibero” de Leiza, de fecha 28 de junio de 1860»; eta hainbat tresna aipatzen dira bertan: *agua palanca, palanca sarde, corrica, lau-corrica, zamar corrica, labeurni, epaiqui, chacurra...* (Garmendia 98-VII: 478-483).

tenka. Kasketa, tema. Tolatxeneko Kandido Azpirotzek ‘izakera, aldarte’ zentzuan azaldu dit, baina hori baino esanahi markatua goa duelakoan nago. Honatx Kandidoren adibidea: «Anai Fermiñek eta bik eztuu tenka berdiñe; diferentek baikaa». Azkuek Andoainen jasotako *tenke* gogoratzen du: «obs- tinación, tema» (Azkue 84).

tenkor. «Murria» (Azp. 67). Erdoziak Sakanan adjektibotzat jaso du: «*Tenkor, -rra* (Sak-erd) *izond*. Temati, setatsu, burugogor» (Erdozia 04: 272). *☞ eoskor, tantar*.

tenkortu. «Ponerse de murria. Como *mukertu, tantartu*» (Azp. 67). *☞ eoskortu, mukertu, muzindu, tantartu*.

tentekai. «Puntal, tentemozo» (Azp. 63-4). Elordin Joantxo Barriolak, esaterako, sagar adarrari eusteko paratzen den *tentekaie* aipatu dit: «sardea dula puntan». *☞ apeo, motxe-kai, ostiko, zutikai*.

tentetu. «Ponerse de pie» (Azp. 63-4).

tentu. 1. Uste, iritzi. «Hegohaizea atera behar du. Bai, hala dau nere tentun» (Astaitz 87a). 2. «Mal caletre, obstinación» (Azp. 67). Nire ustez, azken azalpen hau behar bezala ulertzeko, adjektibo bat beharko genuke *tentu*-ren ondoan: *tentu gaizto, tentu txar*. *☞ kaletra*.

terraje. Lurralde, nazio, herri. *Bixiketan* hitza hizpide, honela dio P. Perurenak: «Hitza ez da hain zabaldua. Baina, horren aditzerik ez duena ez da goizuetar terrajekoa» (PP 95: 21). Perurenaren lekukotasuna da baita ere, honako hau: «Leitzan, elizako artxiboan ageri zaigun aurreneko *Huartetarra*, terraje honetakoa noski, 1806ko garagararren 16koa da, Maria Josefa Huarte Lasarte» (PP 96: 211). *☞ tierra*.

tetel. «Bobo, atontadillo» (Azp. 67). *☞ tortollo*.

teteldu. «Atontarse» (Azp. 67). *☞ txatxutu*.

tienta. Burdinazko tresna mutur zorrotza, etxegileek orube bateko lurra nolakoa zen ikeritzeko erabiltzen zutena. Honako bi hauek Benito Astibia «Luxea»k esanak dira: «Urbitalako orik oartu die ta, koartotan zeuden lekun tienta eukitzen omen zuen. Tienta ori izaten omen zen (...) metro erditsuko puñal bat, punte zorrotza zuna, ta nai ziñun neurrin yartzeko xulo batzuk izaten zittun, zenbat sartzea nai ziñun, xulo artan sartzen ziñun iltzea zearka ta, artan tope itten zun tientan muturrek sartute» (PP 96: 59). «Baño,

gero aurea oartu zaioa eskriture gaizki in dula ta, gau beten tientakin koartoko atea zulatzen or yarri omen zaioa» (Ibidem: 78).

tierra. Lurralde, herrialde. Gehienetan plurala agertzen da: *tierrak, tierrotan....* Dirudienez, esaldiaren zentzua hanpatzeko edo markatzeko asmoz erabiltzen da, lurralde handiak nahiz muga zehazkabe samarrekoak adierazteko. Honako hau Benito Erasok esana da: «Beste beiñ, Aranatzera yoan omen zen Martin Agerre ori. An bazegoala gizon bizkorra, emengo tierrotan zen gizonik bizkorrena omen zen, ta ure proatu bear zula zenbateñokoa zen» (PP 96: 485). Errezumako Miel Ramon Zabaletak Afrikako gerraz adierazia: «Afriken izandu den tierraik gaxtona Buarras izandu izaan da. Barranko zar batzuk izugarrik zittun goittik bera erreka zultura, ta, Buarrasen sartu giñen gu: veintisieteko azaroan irun» (Ibidem: 497). Hurrengo biak ere Errezumako Miel Ramon Zabaletari jasoak dira: «Ure judio kasta zela esaten zioala, ta ya egie al zen? Baietz, ala zela. Judio kastakoa bizi zela garai baten tierra atan, eta kasta artakoa zela» (Ibidem: 500). «Ure aittu dunen, gizajoak, espuelakin zaldie estutute irao omen ditto tierra guzik eriosur» (Ibidem: 501).

tikili takala. Eskuz egindako lan baldarra adierazten duen onomatopeia; hala nola aizkol lan kaskarra. Honatx zer dioen Errementaneko Miel Zabaletak: «Leitzan ordun etzen aizkolari zar onik, baño bazien batzuk tikili takala aitzen zienak eta, gurire afizioa sartuazi ziguen» (PP 96: 265). *☞ trikili trakala, taka*.

tilin tintin. Zintzarri soinuaren onomatopeia. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Geroxegoan, goitik bera ziztela, Musungo Bordako gaiñ ortan, ardik tilin tintin tintin zintzarri erañ omen zion, ta beste soldadu betek: Ai gaixua gaixua! bihar garai ontan eztiyo eragingo!» (PP 96: 377).

tinu, tiñu. Langiteren batean behar den trebetasun doia. Gaztelerazko *tino* delakotik heldu zaigu. Ahari jokoa hizpide, honela dio

Boxekanbordako Kristobal Rekondok: «(...) ark etzioan gorek eta Gartzakoak añeko tiñuik artzen aariri» (PP 96: 429).

tioso. «Superlativo de OSO. Muy enteramente. *Tioso ederra* “muy hermoso”» (Azp. 63-4). «Tioso: Erabat, arras (Tioso haundie iñ za)» (I. Ibarra 99: 151). «Tioso eroa zen, tioso bizkorra!», aditu nion behin Tolatxeneko Kandido Azpirotzi, eta «zintzo zabiltze tioso!» esan zidan haretxen emazte Zelestina Alkozek, gau hartan parrandarik egin behar ez nuela esan nionean. Lesakolorretako Joxemiel Arregik, berriz, honela dio, Kristobal Arribillaga “Beñies” bertsolariak: «Oso zelebrea zen. Jenio bizikoa tioso, beño nere gise, traketsa zen laneako» (PP 96: 152). Kortabordako Frantziska Zabaletari jasoa: «Aiñe ateratzera yoan Berasteire, ta dentistek esan emen zion etziola aterako, tioso gaxtatue zeukala ta; ateatzekotan, sendatu ein bear zela aurrena» (Ibidem: 411). Errezumako Joakin Zabaletak esana: «Zubiturren kantera dagoan ortan lizar illada bat izaten zen, da zoko illune zen ori tioso» (Ibidem: 503). Leitzako “Txabalak” paratutako bertsoetan: «Neskatxetan izandu naiz / tioso baldarra: / “Larralde jitok” eman ditt / kontseju azkarra: / “ixtante ko kaballero / zera zu, Txabala!”. / Eta kolkoan sartu ditt / amore belarra» (Ibidem: 592). Ikus baita ere: (PP 96: 586).

tipokeri. Tipokeria, trastekeria, bihurrikeria. Honatx Indianabordako Emilio Sagastibelzari jasoa: «Ak bik yuntatzen zienen sekuleko tipokerik itten zetien motell!» (PP 96: 185). Martikoneko Zelestina Alkozek esana: «Mutillek denak Astaitzako sutein biltzen emen zien, ola karnabaletan eo atera bear zuenen, da beren pesta ta tipokerik prestatzeko» (Ibidem: 373). Arriango Lontxo Lasarteri jasoa: «Sekuleko tipokerik itten zittuna izan bear zun Martin Agerre orrek» (Ibidem: 486). Errezumako Joakin Zabaletaren lekukotasuna: «Garai artan ez baitzen gaur bezela fabrikera yoateko ordurik, eta auzoak elkarrei adarra yotzen da, ta aal zittuen tipo-

kerik aundinak itten ibiltzen omen zien» (Ibidem: 503). Ikus baita ere: (PP 96: 372).
☞ *trastekeri*.

tipule. Tipula. Zurgintzan, materiala egiteko egur txarra duen enbor barren-harroaz esaten da. *Zurizen* ugarikoa izaten da. Honatx Arroko Esteban Saralegiren lekukotasuna, Olanzko Haritz haundiaren lekuan aldatu zen arbola hizpide: «Tipule zen, da gañera zulo batzuke bazittun, da atatik galtzen ai zelako bota giñun, bestela ez giñun botako» (PP). ☞ *zurizen*.

tirabide. Ik. *bide*.

tiraburni. «Arbola tantaiei ondoan sartzen zaien burni eraztuna, gero lorreen tiratzeko; bi eraztunekoa bada, *firuliñe* deitzen zaio»; P. Perurenaren argibidea duzu. ☞ *tiraperra*.

Udal artxiboa

hainbat neurritako *tiraburnik*; goian txakildunak, behean *tiraperrak*

tirakabra. Alanbre arantzadunez itxiturak egiterakoan, zutoitik zutoira alanbrea tiratzeko tresna. Bestalde, elurrak zamatu dituen arbolak zuzentzeko palanka gisa ere erabiltzen omen da, Elordin Joantxo Barriolak esan didanez. ☞ *garrote*.

tirakillon. 1. «Ungüento casero. Azk., *tirakilune*» (Azp. 67). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak honela azaldu dit: «Bixike edo antras ontzeko eta arapirike ateratzeko enplasto». ☞ *okendu*. 2. Artxikoneko Maria Jesusek berak adierazi didanez, «ese es un tirakillón», esaten omen zen, jende aprobe-txategi, *irisprobe* eta zurrupatzaille hutsa izendatzeko.

tiraperra. «Especie de herradura (otras veces especie de cuña) que se incrusta en la punta de los troncos, donde se engancha la cadena para el arrastre» (Azp. 63-4). Hauxe berbera zen, ate bazterretako horman sartzen zena, abereak lotzeko, edo beste batzutan *perra* hutsa. *🌀 ozkoiti, tiraburni.*

tiratu, tiatu. Eskopeta tiroa, palanka, harria eta gainerako jaurtigaiaik *tiratu* egiten dira, ez *bota*. Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Atzetik bi ttiro tiatu emen zezkion» (PP). Ixidora Larrazi jaso: «Joxe Korreonari atera tiratu zioten bonba eta bere etxeko eta auzoetako kristalak denak txikitu zituen» (Altaffaylla 86-I: 359). Karlos Agirre "Gaztelunak" esana: «Tiatzeio ziztue, ta burun ganietik pastu zetzion» (Sasiziztulari 91). «Bueltakoan esaten bazeidek tiratu ittaye eta bi hankak moztu behar zezkeioat» (Astaitz 93c). Arriango Lontxo Lasarteri jaso: «Sest[o]aiñen Bordako anai orik biurri samarrak izaten zien, da beñi Aztitara yoan omen zien aranak yatea. (...) Alako baten Euxebio orrek tiatzen omen dioa arrie, ta burun ebakie iñ batei» (PP 96: 210). Gorritineko Miel Luis Zestauren lekukotasuna: «Ta, palenka tiatzen ongi ikasi zunen, despeidekoan, ala esan emen zeioan Joan Martiñ onek: Mundun den obena desapiatzak nai bedok, baño, ni errespeta nezak beti» (Ibidem: 322). Kristobal Olaetxea "Altzate" k esana: «(...) muturrekoa tiratu ote nioan dauket burun, baño seuru eztauket goan» (Ibidem: 557). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jaso: «Atzetik aizkoa tiatu emen zioan da gaztañen kontran gorde, iesin» (Olano 98: 322). Ikus baita ere: (PP 96: 208, 486, 500; PP 98a: 139). **●tia-zak! tizaio!** Tira ezak! Tira iezaio! Egitatearen harrigarria indartzeko, aginteraz janzten den esapide adierazkorra. Honatx Altzateko Maria Olaetxeak esana: «Bordaberri aldetik do sokaldeko leioa Gorritzek, altu samar, ta neskatxek ateazi nai tte, mutill orik asi die leiora arri tireka, ta neska demonio orik ze in due, eskopeta kargatute tiazak tiroa!, ta bai eskapa earra iñe mutillen batzuk!» (PP 96: 537). Benito Astibia "Lu-

xea"ren lekukotasuna: «Miel Ramon orrek yoanda, erreka bestea aldeko alorretik [arrie] tiazak eta, erki irao arrie Malkorran gaiñetik!» (PP). Olaberriko Klaudio Erbitiri jaso: «Katalintxoneko attunak il zun bat tiroz zelata yoanda. Motillen bat edo bi do auskalo zenbat eta, neskak izakio an da, zukurrek au au au! ez ixiltzen, da ateri soñue itten emen zion: karrak karrak karrak! Eta etxeko nausie amorrazie: "Ondari ortik", eta berrize: karrak karrak karrak! Nausik azkenen, artu eskopeta ta: da!, tiazaiok tiroa ta, urrengo goizen yeiki te astoa ille atarin» (PP). *🌀 autsi zak, botazak, iltzak, moztak, pasazak, sartzaiok, yozak.*

tirriki tarraka, ttarraka-ttarraka, xirriki xarraka, xarraka-xarraka. Oinezko haur, eri edo zahar baten ibilera dorpea adierazteko onomatopeia. «Ttarraka ttarraka: Poleki, poleki. Pausoka, arrastaka» (I. Ibarra 99: 152). Honela dio Tuteneko Fraxku Zabaletak: «Xarraka xarraka etxen izkutatu arten sartu omen tzen» (PP). Tolatxeneko Joxemari Azpirotzek esana, Karmelo Olazararen irudia gogoratuz: «Gero, beste anaie, Karmelo izenekoa, oraindik Iruñen bizi dena, laroita geio urte izaan ditto, beti gizon ttikie izandude, beño, oaiñ ttikigoa dao, dena billue; nik kalen frankotan ekuste et; xarraka xarraka, kapazo aundi bet artute mandatuk ittenda bera ibiltzen da» (Sasiziztulari 90). Kristobal Arribillaga "Beiñes" bertsolariaz, Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Beti yesten baitzen, tirrika tarraka, aal zezaken guzin. Ez etsitzen etxen, erreire etorri gabe!» (PP 96: 167). Bordaberriko Joxemanuel Arribillagari jaso: «Gure osaba zena, xartue ordureko, Tardora etorri omen zen bere bastonakin, xirriki xarraka, al zun bezela» (Ibidem: 172). *🌀 trikili trakala, zilizti zalazta.*

tirrin. «Onomat. de llamada timbre» (Azp. 67).

tokamentu. Diru banaketan, batik bat heredentziakoan, hartzekodun bakoitzari dagokion zatia. Honatx zer dioen Lesakolorretako Joxemiel Arregik Bordaberriko amerikanoaz: «Leitzan bizi zien senide ta illoba guzintzat

partittu emen zittun diru guzik, baño Kristobal ["Beñes"] Ezkurrekoan bizi izakio ordun, Hollinen, da orreatik etzion diruik eman: Leitzeko terrenoan bizi etzelako. Gizajoak sekuleko pena zun! Gero senide guzik ainbesteko bana botata eman omen zioan bere tokamentue, Joxerramon ori zela medio. Ordun erosi zun Beñes» (PP 96: 151). Astaitzagako Mikela Labaienek esana: «Baño ortako: gurasoak etorri zienen ameriketatik, tokamentue izakio bosmille duro amak, eta iltzera zila esan emen zun umentzat uzteko ari tokatzen zetziona» (Ibidem: 454). *☞ diruparte, seniparte, tokazio.*

tokatu. Inor topatu; inorekin egokitu. **1.** Honela dio Tolatxeneko Fermin Azpirotzek: «Bittartan Periko kartzeletik aterata Peustenea yoana izakio etxea etorri bearren. Ta, Franki an tokatu, Franki bertsolarie, ta Perikok kontatu zeioa ze pasa zetzion, ta Frankik settun bertsoa yarri» (Sasiziztulari 89). Errementaneko Miel Zabaletaren lekukotasuna: «Artikutzako pesta batzutan elkarrekin tokatu giñen Uztapide ta bik. Ura bertsotara yoana Basarrikin, ta ni Txikito Arruizekin aizkoran aitzera» (PP 96: 155). Hurengo biak Lesakolorretako Joxemi el Arregik esanak dira: «Mariaundi esaten zioan jitana aundi bet bazen emen, etxez etxe ibiltzen zena, ta Mandaxein bordan tokatu giñen bein maize zuritzen, ta Beñes'e an giñun» (Ibidem: 162). «Yai beten, denbora pranko izaan zuen elkar ekusi gabe ta, Kaxetan elkarrekin tokatu zien [Aizpeko Patri eta Kristobal "Beñes"]» (Ibidem: 265). **2.** Inon izan, gertatu. Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Gartzako Joanita Baraibarren ondoan tokatu nitzen da, bin erdire etzaiu asi ba ittoxiure!» (PP 96: 170). Martin Larrazek esana: «Asarre, asi zen kargue artzen, da bestek tutik etzekin erdeaz, ta nik esplikatu bear izandu nion dena, baño ez banitz ordun ni an tokatu bertan iltzen due gizajoa» (Ibidem: 257).

tokazio. Oinordekoak jasotako saria, dirutan (*diru tokazio*) nahiz bestelakotan. Honako hau Astibibeiko Anbroxi Oronozen lekuko-

tasuna da: «Orik bazittuen senide geio Ameriketan, ta diru tokazioa izandu zuen, baño guk ez giñun fundamentuik in de, Landa-bordakoak yoanda denak bentzako geldittu zittuen» (PP 96: 452). Joantzarko Miel Barriolari jasoa: «Zerbatte diru tokazioa izandu te, orik bik, Xeberiano ta Joxepa, Ameriketa yoan zien» (Ibidem: 454). *☞ diruparte, seniparte, tokamentu.*

tolare. Sagardogintzan, sagarra zamatzuz zukua ateratzen duen tramankulua. Latin *torcular*-etik heldu da. Garai batean, zezaketen baserri gehienek izaten zuten tolarea, eta bakar batzuetan langintza hura ogibide bihurtuko zen, hala nola Erreka auzoko Tolaren eta Sakulu auzoko Aresoarten. Begira zer dioen Aresoarteko alaba Brijida Azpirotzek: «Tolarea bazen etxen eta entradan yartzen zungure attek. Sagar txikituz measaskie bete eta tolarera botatzen zuten. Tolareko sagarra estutzen zutenen hasten zen zumue ateratzen. (...) Batzuk sagarra ekarri etxapeko pilletik, bestek aspillen txikitu, bestek tolaren sartu, ...holaxe aritzen ziren. (...) Tolarean ateratzen zen zumue barriketara botatzen giñun» (Astaitz 98c).

tolorta, tolota. «Arroltze tolorta. Huevo podrido, batueco» (Azp. 67). *☞ errearin.*

tontor. 1. Motots, "moño". Honela dio Benito Astibia "Luxeak": «Arriango errin, dozenerdin bat atsoan liñoak omen zeuden da, su artu omen zioan, ta gorek ze in omen zun, "ok emen denak erre bear die!" ta tiatu omen zittun de, biamonen atsoa orik, batek batena zela ta, bestek bestena zela ta, denak tontor tireka ta, sekuleko okasioa armatu emen zuen!» (PP 96: 474). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jasotako haur kanta: «Erromerira noa asto bat artuta / andik ekarriko det atso bat ostuta / tximinian paratzeko tontorrek moztuta» (Ibidem: 514). **2.** Arruntean, ordea, gailurra izaten da *tontor*, zerbaiten burualdea. Honela dio Joantxeneko Patxi Alduntzinek: «Guk bagiñun osaba Fraxku, etxez etxe ibiltzen zen oitakoa. Azkenen Ameriketan il zen gizajoa. Goiko tun-

tur (sic) ortatik bazun ark'e onetik aña txarretik» (PP 96: 542, 16.oh.).

tontortu. Letxu, tipula, arbi edo aza bezalako barazkiak neurrigabe hazten utzi, metro erdi adina altu egiten baitira: *Osota utzie dauke batza; letxuk tontortu in zaizkio!*

topo eman. Topatu, topo egin. Honela dio Boxekean Kristobal Rekondok: «Yai beten gipuzkoanoak eldu emen ittuen apustun bat itteko iden, da Pello orrek ekusi atsalden bezpeta zila, ta etxera etorrite aariri arbie botatzeko esan emen zeioan andreri; ta berriez bueltan dila, biden topo eman zeioa gipuzkoano oiri» (PP 96: 429).

tordantx. 1. Araba zozo, "estornino" (*Sturnus vulgaris*). Zozoaren neurritsuko txori pinttoduna, udazkenean talde handitan pasatzen dena. 2. Esanahia hedatuz, 'neska ederra' adierazten du, mutilen zentzu erotiko jostarian: *Ekusi al dok orroko tordantx ori! Bai earra! Anpolai, atso, mia, mokadu.*

tordantxa

tormobe. Ik. *turmobe*.

tortike. Garbitasun ezak azalean sortzen duen zikin-une lakarra. Bertso honetan ageri denez, Kristobal Arribillaga "Beñes" bertsolariak ez zuen bere emazteari buruzko iritzi ederrik: «Errutiztiken ekarri nuen / Andrea-rekin tortike, / Zeorreke bakizo zertsu / aterra liteken ortike. / Agure zar au izurratzeko / badauke orrek botike. / Famili earra azi dot eta / Etzat bate inportike» (PP 96: 163). *zolda.*

tortiket. «1) Ensuciarse. 2) Enfermarse por comer pepitas de manzanas, nueces» (Azp. 67). 1982an, *tortikatu* jaso zuen Azpirotzek berak, baina «envenenar» itzulpenarekin.

tortoka. «Grupo compacto de brotes de plantas que salen del árbol. Azk., *torto*, grupo compacto de raíces de plantas» (Azp. 67). «En Areso llaman *tortoka* a los árboles de poco porte» (Belasko 99: 396). *txara.*

pago *tortoka* Aizan gainean

M. Olano

tortollo. 1. Usapal, "tórtola" (*Streptopelia turtur*). 2. Aurrekoaren hedaduraz: «Bobalicón» (Azp. 67). *tetel.*

tortolloa

P. Zufiaur

toto. Zakurra, haur hizkeran batik bat. Ultzama aldean, «*to, tto!!!*», oihukatzen omen dute, zakurrari deitzeko (O. Ibarra 97: 143). Leitzan *Toto* izengoitia jarri omen zioten gi-

zon bati; «zakur samarra zelakotz», P. Perurenaren esanetan. Begira zer dioen *Toto* hartaz, Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Gaizto ikaragarrie izan bear zun, semen bat ezkondu etxera, ta erreminte aterata atzetik segin asi “Toto” ori, ta artatik “Adarra” esaten zion Joan Sasak. Motz motza ta sendoa zen gizona. Bedaiotik etorrie emen zen, infernuko demonio guzik bekin zittuna» (PP).

trabajalki, trabalki. Ik. *alki*.

trabes. 1. Karratuan ebakitako habea, bestetarako beste trenbidean paratzeko edota etxagintzan erabiltzeko. Barungo Miel Joakin Sagastibeltza baso-tasatzaile bikaina omen zen; honatx haren alaba Maria Jesusek dioena: «Gure attek zun tasatzeko sistima bakarra: urritz makill bet; artan itten zittun koxkak: tonelada edo karga bakoitzeko arrasto luxea, ta karga erdie bazen, arrasto motxa; trabes baten okerrik gabe tasatzen emen zittun basoak» (PP 96: 179). Joantzarko Joxakin Barriola ere egur tasatzaile zorrotza omen zen, haren seme Mielek dioenez: «(...) aritz bet earra tasatu zun de, benga, bota in bear zela; lurren neurtu zuen da, gure attek aurretik esan bezelaxe, esakto: berroita bi trabes aundi atera zezkitzion!» (Ibidem: 292). 2. Apustulariak (trabesgileak) apustu bakoitzeko jokaturiko dirua. Honela dio Kantinako Bixente Urrutiak: «Benardo honek beti trabesa berdiñ berdiñen yokatzen zun. Norbattek esaten bazion “mille zortzi-reuni”, Benardok erantzuten zion: “diruk dirue balio dik eta nek’e mille yokatuko zetit”» (Astaitz 93a).

trabesgille. Trabesgile. 1. Eraikuntzarako egur trabesak egiten dituen basolaria. *azizkolgille, ikazkille, ixtorgille, kisuskille, uztargille*. 2. Jokoan trabesa egiten duena. Kantinako Bixente Urrutiari jaso: «Trabesgillek ere izaten zien. Ezkurreko Gaitano, Aztietako Benardo “Malute” eta beste asko. Benardo honek beti trabesa berdiñ berdiñen yokatzen zun» (Astaitz 93a).

trabesketa. Trabes karreto edo garraioa. Honela dio Benito Astibia “Luxea”k: «Leitzalarretik trabesketan ezautu nun nik. Miel “Infernu” zenak artu zittun trabesak, eta Plazaolaño ekarri bear. Lau trabes aundi ematten zazkioan idiri beajeko. Eun bana kilo, ortxe nonbaitt izaan zien trabesak, mando bakoitzak bi naikoak izaten baitzittun. Denbo onakin erki ibiltzen zen, baño eurie itten zunen, ardatzeaño loien sartute, beti ezin tireka» (PP 96: 418). *aozketa, arbiketa, ardoketa, artoketa, bizkarketa, belarketa, epuruketa, esneketeta, eurketa, gorozketa, ikazketa, irinketa, ixtorreketa, ondarketa, oteketa, pentsuketa, porlanketa, urketa*.

traillu. 1. Larrainean gari jotzeko tresna: «malyal, palo con que se desgrana el trigo en las eras» (Azkue 84). Beste askotan bezala, trenaren izenak adjektibo bat sortarazi zuen: 2. «Traillu. Persona alegre, juerguista, sin mala sombra» (Azp. 67).

trakats. «Trabajo, ocupación febril. Ori *trakatsa darabilkie!*» (Azp. 67). Nire berriemaileek ez dute hitz hau ezagutzen.

trakestu. «1. Ponerse torpe (físicamente). *Gure attuna oso trakestu de, urte asko baititto*. 2. Ponerse grosero. *Edaten dunen, dena trakesten da*. 3. Malhumorado. *Gure aurre trakestu de, loalek baitago*» (Azp. 67). P. Perurenak esan dit ez duela aurreneko adiera baizik onartzen.

tramaxko. Etxeko ganbarara igotzeko eskailean, azken egongunea. Pakito Zabaleta “Urtain”ek zera esan dit: bizi zen Barreneko herrian ez eze, Leitzako beste gehienetan ere toki horri *tramaxkoa* deitzen zaiola. Elordin Joantxo Barriolak, orde, horrelakorik ezetz esan dit.

tranka. «Picador, pieza de madera sobre la que se corta la carne» (Azp. 67). *perraola*.

traskalle, traskala. Trauskil, baldar, trakets. «Oso fiñe ez denari» esaten zaiola adierazi dit Arriango Lontxo Lasartek. Joxepa Astibia “Benitona”k, berriz, «lanetik eskapa»

egiten duen jende klaseari esaten dio «tras-kalle». Areson honela jaso nion Izartegiko Joana Bautista Trekuri, leitzarren eta aresoarren hizketamoduaz galdetuta: «Leitzarra traskalaoa zen, lenao, gure usten e! Gue us-ten, guk oeki itzeitten ote gendun eote gi-ñen».

trastekeri. Trastekeria, bihurrikeria. Honatx Arriango Lontxo Lasartek esana: «Gaben tabernatik aterata bordari saill betek, gur-die ekusi omen zuen Etxeberriko atarin; ordun nonai eotten baitzien gurdik. Artu due gurdi ori tte, 'etzien baruik izaan nos-ki', aurrena erri guzittik barrena trasteke-rin ibilli» (PP 96: 247). Lesakolorretako Jo-xemiel Arregiri jaso: «Ayuntamentue billu emen da ta, kartzela merezi zula, baño ika-tu itten ayuntamentue, Martin Agerre orrek trastekerin bat iñen ote zioan» (Ibi-dem: 487). *☞ tipokeri.*

tratalari. Aziendak salerosiz lan egiten duen negoziozalea. «Tratalariak atez ate dabilzte eta hori azken juizioko siñalea omen da» (Astaitz 94d). Honela dio Astaitzagako Mi-kela Labaienek: «Elizetik nentorren eta Malesakenek atarin tratalarik harrapatu nindun eta esan zen (sic): "Tranpa egin eta sei duro harrapatu nezkitzon eta tori"» (Astaitz 01b).

traza. 1. Otea txikitzeko tresna. «Instrumento cortante para picar la árgoma, como comida para el ganado» (Azp. 67). Aspilean bertan txikizen omen zen otea, aziendarentzat in-dar handiko bazka ematen zuelarik. P. Peru-renak esan dit Goizuetako ordaina *trabes* de-la. *☞ otetxiki.* 2. «Palanka itteko edozein egur», Elordin Joantxo Barriolak azaldu di-danez.

trenbide. «Vía férrea» (Azp. 67). Hiztun zaha-rrek *trenbidek* plurala nahiago dute; honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Go-rrizko Gotzone Sestorainen grabazioan: «Bi urte in zittun trenbidek irikitzen». Olaberri-ko Klaudio Erbitik esana: «Gero errerie pix-ken pixken utzi, ta zerra yarri zuen, ure're

urekin ibiltzen zen. Emengo trenbidek in zienen, trabes asko in zen or. Gurdi perri-llek, oso osoak, zur eta burnie dena» (PP). Joantzarko Miel Barriolari jaso: «Aurreko urten, 1953n, geldittue zen Plazaola; urate ikaragarrik izandu zien urrin, ta trenbidek eta denak deseñek utzi zittun» (PP 96: 478).

tresmalle. Errekaren alderik alde hedatzen zen arrantza-sarea; ordu batzuk bertan eduki ondoren, urari eragiten zitzaion, amuarraina sarean areago traba zedin. Er-darazko *tresmallo*-tik datorkigu. **●tresma-llen sartu.** Honela esan zuen Inaziobaru-nen Miel Joakin Sagastibeltzak (1920): «tresmallen sartute eraman die gaur goi-zen Katalina ezkontzera» (PP 96: 236). P. Perurenak bertan dioenez, Miel Joakinek adierazten zuen «sarean preso harturik be-zala eraman zutela neska gaztea ezkontze-ra, gogoz kontra behaturik bezala». Orain Perurenak berak ohartarazi nau, beharba-da ezkontzean jantzitako sareagatik esana dela «tresmallen sartute». *☞ potrobe.*

trespie, trixpie. Ik. *iru-ankeko.*

trikili trakala, trikulu trakulu, trinbili tran-bala, tringulu trangu. Nola edo hala, ne-kez eta aldaroka ibiltzearen onomatopeia. Azpirotzek antzeko aldaerak jaso zituen: «*Trikulu-trakulu*. A trancas y barrancas. Co-mo *tringulu trangu*» (Azp. 67); «*Trinbili-tranbala*. A trancas y barrancas» (Azp. 67). Honatx zer dioen Gazpillotxikiko Anttoni Zestauk: «Gure amak beatzi urte zittula etorri emen zien Gorritzik Gazpillotxikire, zittuen traste xar guzik gurdin artute, ta trikili trakala deamazkiela traste guzik au-tsi biden» (PP 96: 529). *☞ tikili takala, tirriki tarraka, zilizti zalazta.*

tripaz gora. Hortzaz gora, 'etzanda eta gora be-gira egon', alegia. Honatx Martin Larrazek esana, Joxemari Lizarraga amerikanoaz: «Bazkaltzekoan obie beti berak ebakitzen zun, gurutzea in de, musu eman ondoren, ta etzun ekusi nai izaten obie tripaz gora» (PP 96: 260). *☞ ortzaz gora.*

tripazai. Tripazain, jatun neurrigabea, edo neurri handikoa. «Sermoiak egitekoan mingainean larrik ez zuena eta tripazai galanta» (Astaitz 85). *☞ tripazaki.*

tripazaikeri. Tripazainkeria. «Glotonería» (Azp. 63-4).

tripazaki. Azpirotzek «comilón, glotón» dio (Azp. 63-4). Baina, antza denez, *tripaza(g)*irekin nahasi da. *Tripazaki* horrek, izan ere, *-zaki* atzizkia darama, hau da, *buruntzaki*, *lepazaki*, *bernazaki* bezalakoetan, forma irtenkor borobila adierazten duena. Beraz, lehenengo adieran behintzat, triparen handiari eta borobilari dagokio *tripazaki*, eta ez jatunaren goseari. *☞ bernazaki*, *burntzaki*, *lepazaki*.

tripotxak. Azuriaren barrenkiak; *pestakizunetan* jateko gisatu zukutsua prestatzen da haiekin (*tripotx yatea*). Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Ordun gañea, arakaie iltzen baitzen pestetan etxero, ta gibelarraiekin de, tripotxekin de, sekuleko pertzaka itten baitzen, pazi zar baten eositte, laratzetik zintzillik» (PP 96: 167).

triskillinpoto. 'Fundametu gutxiko pertsona', 'kaskarina', esan nahi ditu; horrela iradokitzen dute *triski* onomatopeiak eta *poto* atzizki ironikoak. Ez dut konfirmatzerik lortu, ordea. Honela dio Joandegiko Miel Zabaletak: «Orduko abadea Iribarren apellidoa zuna omen zen, ta aren anaien bat, "Joxerramon Abadena" esaten zioana, Ameriketara da ibillie. Triskillinpoto xamarra izan bear zun. (...) "Ni eizetik bakarrik biziko nak aise" esaten omen zun beti» (PP 96: 89).

tronbollo. «*Odai tronbollo*. Nube de tormenta» (Azp. 67). *☞ mordollo*, *odai*, *turmobe adarra*, *zardai*.

tronko, tronku, trunku, trunke. Adar muturrik nahiz koska zakarrik ez duen egurra; aizkol jokorako prestatua nahiz lurreko suan erretzekoa izaten ahal da. Artxikonean *trunke* deitu izan diote beti sutarako *adaki* handiari. Gogoan izan Goizuetatik

bertan dagoen *Trunkada* izeneko Leitzako parajea, inondik ere *trunke* edo *tronko* bilgune izanen zena. Honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso, Urremeatzetako zubiaz: «Auzolanen guk iñe da ango zubie, ango artzaiek akuerdia artute. Iru lau trunku zearka bota, ta zotala yarri giñion gañetik; zubie dotore gelditu zen» (PP). «Erreka bazterrean tronko haundi bat ikusi zuten eta huraxe bota behar zutela errekarra» (Astaitz 94c). «Etxeko solairuk egiteko oholak bi anaien arten ebaki zituzten. Tronkoak leundu, zuharie eman, zatagikin zerratokin yarri eta zerraz ebaki» (Astaitz 94d). Errementaneko Miel Zabaletak esana: «Ta, urrengo urteko iotetan, ordun, yakiñe, oañik aizkora furi furin zegoan da, or Erbitin sutein yende askok izaten zun sarrera ta, Benito ori or auzoan bizikio ta (...), Erbititar orik, Suteiko aurren trunku zar aundin batzuk an eukio suteako ta, Benito ori beti bezela an ari omen zen. Erbiti orrek esan omen zion: Yokatzen dazkit obei duro, orroko trunku ori ez dokela ordu erdi beten ebakitzen!!» (PP). Honako bertso honetan Tomas Barunek azaltzen du nola egin zuen lotarako kamaina: «Trunkuk ekarri dittot Bernardon lotetik, / Yosteko iltzek berriz Joanen Barberittik; / Azpiko sokak berriz Parke Artillerittik: / Obea merkeago neonek eitteatik» (PP 96: 183). Ikus baita ere: (PP 96: 198). *☞ adaki*, *enbor*.

trunkadatu. Karobia sutzeko egurrak behar bezala kokatu. «*Trunkadatzeta*. Hau da behiko atakatik enbor edo trunkoak sartu eta zutik jarri tartea zotzak sartuta sutzeko prest» (Mikela 80). Gogoan izan Goizuetatik gertu baina Leitzakoan dagoen *Trunkada* izeneko parajea.

trunke. Ik. *tronko*.

ttak. Mugimendu ttiki batez gauzaren bat kokatzen delako onomatopeia. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Larrugorri gero gizona. Ala, zerbatte bear estaltzeko ta, Joamiel Muñongana abittu emen zen; noizen (sic) salto in de, pikotxen yartzen emen

zen: “Joamiell!” oi u itten emen zun. Berrize ttak salto in de pikotxen yarri, bere partek estaliz. Alaxe, iela bezelaxe saltoka yoanda arrimetu emen zen Joamielen txabolara» (PP 96: 418). «Hemen ez dagoen majina bat esanera eukiko duzu zuk gogoan noski, eta lan polita dukezu hain xuxen, nik hona bildutako hitz hauen errenkoan, zuk gogoan izan hura paratzea, alfabetoaren ariora dagokion leku horretantxe, ttak!» (Olano 99).
 ☞ *taka*.

ttalaka. Errotako bielak sortzen duen soinuaren onomatopeia. Honela dio Joanxoxe Mikonekoak, Salditseko errotara egindako beajea gogoratuz: «Handik Salditse eta han goizeko bostak aldeako ihoko ziguela. Errota txar bat hantxe gau guzin ttalaka, ttalaka, ttalaka» (Astaitz 02a). P. Perurenak esan dit Goizuetan «yoare ttalaka» esaten zaiola joarearen soinuari.

ttantta, ttantte, tanta. Kafeari botatzen ohi zaion pattar piska, koñaka arruntean. «Intzek artu zetit nik!», esaten omen zuen Angel Alduntzin txistulariak, goizeko “ttantttak” hartu ondoren (Ik. Sasiziztulari 91). Baina, gehienetan, itziki batean edateko adina den pattar hutsari esaten zaio *ttantta*: «Zerrie hil, zimeldu, tripek ateratzerakoan kafea eta ttantte hartu eta orain gosaltzen ari dira, gibela yaten» (Astaitz 94d). Honela dio Joandegiko Miel Zabaletak: «Zumeta orrek, emen zun oittera, txamarreta bi eskumuturretan lotu, ta bizkarretik erabiltzekoa. An gordetzen emen zun ttantta edo, bere edari pixke» (PP 96: 88). Donmartinbordako Miel Ramon Lasartek Landabordakoei paratu bertsoetan honela: «Tanta bat edan eta / Zegoan nasie, / Orduan artu zuen / Bere pantasie» (Ibidem: 107). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jasoa: «Gure attuna zena, etzun asko aitzen izan bear [kartetan], diruik’e etzun izaan da; zerbatte emaan zioan: ttantte pixken bat eo, sosen batzuk eo, ta argi itteko artzen emen zuen» (PP 01: 209).
 ☞ *tan, tanto*.

ttarraka-ttarraka. Ik. *tirriki tarraka*.

ttiki, txiki. 1. Txiki, ttipi. Hizketa librean *ttiki* izaten da gehien erabiltzen den aldaera. Adibidez, Añaldeko Bittorio Lizarragak adierazi didanez, *ortza ttikik* izaten omen dira hiru urte ez dituen ardiarenak. Honatx Alzateko Maria Olaetxeari jasoa: «Urere urte askoan oben eondue zen: alta eta emakume ederra zen, iruetan ederrena, ta geldittu zen, ttiki ttikie inde, ume bat bezalaxe» (PP 96: 67). Mikoneko Joanxoxe Kanflankak esana: «Gizon ttiki bet emen uen» (Ibidem: 81). Añaldeko Fermin Lizarragari jasoa: «Gure osaba zenak, Martin Lizarragak, karnizerie izaten zien leno, Etxetxuri ta Basomene tarte ortan. Or nola da txabola ttiki bet?» (Ibidem: 121). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Pestetan dantzari ttikik izaten emen zien gure ama zenan denboran» (Ibidem: 595). Ikus baita ere: (PP 96: 229, 365, 495). ● **ttikisko.** Ttikitxo, ttikiegi. Aurtxikineko Manuel Zabaletari jasoa, Atsotitako argi-zentralaz: «Zaldiko motorra zen ori, baño, salto ttikiskoa zun, da irukoar to edo ola ateratzen zittun» (PP). ● **ttiki denboran, ttikitten.** Ttikitan, ume garaian. Honela dio Regina Sukuntzak: «Gu amaika senide giñen, da bi aizpe bakarrak. (...) Gero, beste iru anaie ttikitten illek» (PP 96: 136). Benito Erasoren lekukotasuna: «Oaiño San kristaben etxe ori [Katalintxone alegia], nere ttiki denboran ospitaletako egotten zen» (PP 96: 544). 2. Toponimian *txiki* izaten da hautua: *Urdolatxiki, Iruñagatziki, Urtotxiki, Gazpilotxiki...* bezalakoetan. Baita ere, sarritan, *gosaritziki, illobatziki, lengusutziki* bezalako konposatueta. Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Illobatzikie baitzun emen ibiltzen den Tomas “Barun” peraka zar ori! Ni bezela: ni’re illobatzikie niñun Beiñesek» (PP 96: 185). Baina ikus *ttikidun* adibideak: Gregorio Sagastibeltzak esana: «Beide osaba —osaba ttikie baita—, arrikin in bearra bada nik iñet Amarjiñe’re!» (Ibidem: 359). Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa: «Periko Sagastibeltza “Zaldar” nere lengusu propioa zen; munizipal eondu zen Donostin, bere lengusuttiki Joxe Eizagirrek sartu zun, Dipu-

tazioko lendakari eondu zenen» (Ibidem: 362). Astarlako Katalin Alduntzinen hitzetan: «Osabattikie bainun» (Ibidem: 437). *txiki-ttu*.

ttunttun. Doinuari laguntzeko, ziztulariak esku batez jotzen duen danborra; arruntean ziztua esku ezkerrekin eta *ttunttune* eskuinarekin erabiltzen ditu. P. Perurenak iradokitzen duenez, garai batean danborhotsak agintzen zuen ziztuarenaren gainetik: «Izenari begiratzen badiogu, orain ehun urte arte, ttunttunak, atabalak, zalda-baiak edo dena delakoak gordean bezala zeukan ziztuaren izena. Bestela zergatik deitu “danboliña”, “ttunttuneroa”, “danbolinteroa”? Ziztuaren hots mehea baino erneago hartzen ote zen danboliñaren dundunekoa eta konpas markatua? Gutxi fia! Izena izanaren oihartzun zaharra baldin bada behintzat, ez dakit zergatik ez zuen jaso behar ziztuak bere graduari zegokion izena» (PP 93: 18). Honela dio Tolatxeneko Fermin Azpirotzek: «Gure Klaudio zena ta Angel beti asarre, baño beti aiskide izate ituen, ta, beiñ, (...) ze in tzaio Angeleri? ttunttune yoan malda guzik bera...» (Sasiziztulari 90). Joan Joxe Alduntzin “Zito”ren lekukotasuna, bere aita Angel ziztulariaz: «Ttunttunari larru berrie, estutzeko sokak, eta kristo guzik, denak berak yartzen zezkioan» (Sasiziztulari 91). P. Perurenak dioenez, «Ezkurren, hamaika holako bizkarreratzen diogun herri xalo horretan, “tantarrapatan ta ziztua” deitzen omen zioten atzenaldera. Horixe izen polita!» (PP 93: 18).

ttunttunero. Ttunttun jotzaile. P. Perurenak Goizuetan Laxaro Perurenari jaso: «Gaztetan eur eske yon duk neska ta, Pepe ttunttuneroa ta korneta atzetik yon ta, neska bete ditek eta, gero an larri: batek putzura bota nai, ta bestek etxera ekarri nai ta!» (PP 96: 561). *atabalero, danbolintero, txilibitero*.

tufa. Kareharri mota, lapitz harria. Honela dio P. Perurenak: «Goizuetan *tupa* eta Leitzan

tufa, hitzetik hortzera aditzen dira. R. M. Azkuek *tupa beltza* eta *tupa zuria* jaso zituen, egoki jaso ere! Bietan aritu berria bainaiz Goizuetan, landare sartzeko zulo egiten, eta *tupa* den lekuetan labakaitzurak: *tup, tup!...* hotsean nabari dizu. Erdal hiztegiak ere *tupir* hitza sortzez onomatopeikoa dela dio, baina, ez du argitzen zein hizkuntzatako hotsa den» (PP 95: 109).

tuntur. Ik. *tontor*.

tupi. Tupina. Lurreko suan erabiltzen zen buztinezko eltze biribila; Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak bere etxean erakutsi dit. «Tupie: Sekuleko karga duen banabarrak egosteko eltzea» (I. Ibarra 99: 152). P. Perurenak, berriz, «tupie (?) baño beltzagoa izan», konparaziozko esaldia jaso du Goizuetan aldean. Baina azken hori, inondik ere, ez *tupi* ontziari baizik eta *tupa* izeneko kareharri harro eta kolore ilunekoari zor zaio.

turko. Izakera gaiztoko eta betarte iluneko jendeari eman ohi zaion izengoitia. P. Perurenak jakinarazi didanez, adjektibo horrek azentu berezia du, berak *túrko* idatziz adierazten duena. Eskolabeneko seme bati *Turko* esaten omen zioten, «bihurria eta izakera beltzarro samarrekoa zelakotz». Perurenak berak honela dio adjektibo horretaz: «Etxean askotan aditua dut: “*Bai yénden túrkoa!*”. Hizketa urriko, bekoki beltzeko eta barren iluneko gizakiaz endemas; ez hainbeste emazteki. Gure usuarioan, beste herrietakoa bezalaxe, adjektibo adierazgarri bihurtu da historiaren ibai nahasiak etxekotu digun jende arrotzaren izena: “*Hau demono (sic) hungaroa! Hori da ijitoa, hori! Judio polita, gero ere! Uxe beltz moro, alena!*”. Nork nahi haina luza lezake adjetiboen zerrenda, garaian garaiko ezaugarri ttikiekin» (PP 98a: 42-3).

turmobe, tormobe, tromobe, trumobe. Trumoi. «*Turmobe*. Trueno» (Azp. 63-4). «*Tormobe*: Trumoi, ostotsa» (I. Ibarra 99: 151). «Eta bat-batean tximistak eta tormobeak eta kriston kazkarabar yasa» (Astaitz

89). «Abitu eta seittun ikaragarritzko tormobe yasa eta Ozparrunburure allatu ziren metxan leorrik gabe» (Mikela 95). J. Garmendia Larrañagak honako hau ikasi zuen Leitzan, Sanjuan bezperan izaten zen usadioaz: «El espinu queda en forma de cruz y se coloca en uno de los lados de las ventanas y puertas de entrada a la casa, al case-río y a la cuadra, que de esta manera evitan el peligro del rayo o *tximista*, la tormenta o *turmobe* y el pedrisco o *arrijasa*» (Garmendia 98-IV: 263). Hau, berriz, Gorritineko Miel Luis Zestauri jasoa da: «Beste baten tromobe yasak eraso ta Eztebenera yoan emen zien aterbe bille. An aterben zeudela, gurdie atarin emen zegoan, da artatik asi die: batek “ezetx goatu” te, bestek “baietz goatu” te, trumobe yasa atertu zunen, “Otxoa” orrek artu do ezkerreko eskukin gurdie, ta goraño altxatu emen zun» (PP 96: 498). Ikus baita ere: (PP 96: 502).

●**turmobek yo.** «*Turmobeak yo.* Comenzar a tronar» (Azp. 63-4). *arratobe, arrazobe, balkobe, botobe, koltxobe, panparrobe, pozobe, proebe, sasobe, sermobe.*

turmobe adar. «Nube de tormenta» (Azp. 63-4). *arratobello, odai, tronbollo, zardai.*

turmobetu. «Formarse tormenta» (Azp. 63-4).

tutu. 1. Likidoren bat isurtzen deneko hodi es-tua. *Tututik edan* esaten zaio, adibidez, botilatik bertatik edateari. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak, berriz, *tutu* deitzen dio lisi-ba egiterakoan kuelatik ura ateratzen zene-ko iturtxoari: «Eun guzie ure egosten! Eta berriz ur irakiñe bota gañetik eta bota gañetik eta! Tututik ur irakiñe atera arte!». **2.** Aire bidezko zenbait soinu-tresnaren izen arrun-ta. Honatx Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jasoa: «Baittuen emakume gorra. Beharko gorra izan. Intzien batek, trenak yo zien tutue eta abitu huen eta hartzeik kenduteko saskie eta trenan atzeneko bagoneko balkonzillora iyo huen eta goardazibiliei behatzakin “toma, toma, toma” keñu itten zeyoan» (Astaitz 02a). *txilibitu.*

txakar. Hatz ttikia. Astaitzagako Mikela Labaieni aditu izan diot: «Beatz txakarra».

txakarranko. Ezpatadantzan, bi dantzarik beste dantzari bat airean altxatzen duteneko unea-ri esaten zaio. Bizkaiko dantza dugu ezpata-dantza, eta, hain zuzen ere, hango *txakarran-kua* izenetik heldu zaigu *txakarranko* hau. Jose Luis Huarte ‘Kazo’k adierazi didanez, dantzariet altxaketan behar den denbora izan dezaten, txistulariek konpasa mantsotu egiten dute. Hori horrela, ongi ulertzen da Tolatxeneko Fermin Azpirotzi jasotako ohar hau: «Beño, alare, oaingoak obeki dantzatzen dikea. Oaiñ gauz bet itten dok gaizki: txakarrankoan bukaera. Ikaragarri mantso itten dok bukaera ori» (Sasiziztulari 90).

txakil. «El aro de la extremidad de la cadena» (Azp. 63-4). Kateari buruz trabeska jarrita, beste zernahiri lotzen zaion azken begia izaten da *txakille*.

txaldana. «Esku txaldana», esan ohi da: esku elbarritua, baldarra, deustarako gauza ez den esku tentela. Pontxito Irurtiari ikasi diot.

txamarreta. Ik. *zamarreta*.

txanbra. Garai bateko emakumeek erabiltzen zuten ehunezko *bluse* botoiduna. Martikoneko Zelestina Alkozek adierazi didanez, «go-na ta txanbra» izaten zen emakume adinekoaren jantzia.

txandatu. «Turnarse» (Azp. 63-4). «Relevar» (Azp. 67). Astaitzagako Mikela Labaienek *txanda* dio honako honetan: «Zar eo gazte izan, iñor etzen libratzen artatik, denai alleatzen zetzioan beren txanda» (PP 96: 17).

txatar, zatar. Aziendari burmuinean eragiten dion gaitza. *Txatarrak* jotako azienda ez du jateko balio; putreak ere ez omen du ukitu nahi izaten. Honela dio Lesakolorretako Jo-xemiel Arregik: «Orik Bentan bizi ziela, txatarrakin ill azinda salle, lau bei eo, ta kiebra in de, gero yoan emen zien Esalakortera» (PP 96: 426, 3.oh.).

txantxari. Zurezko piku baten itxurako jostailua, muturñoan metalezko punta duena; soka mehar batekin bildu-bildu egin eta, soka-muturretik helduta, zoru leunera jaurtiz gero, dantzari bizi bat iduri du: hortik *txantxari* izena. «Txantxarie baño gehiago gelditzen ez dena da ori»; Intzako Damasok Leitzañ jasotako esaera zaharra duzu hori. Jarraian, argibide hau dakar: «Beti jira ta bira dabiliena» (Intza 74: 56).

txantxior. «Los residuos que quedan después de freir la manteca» (Azp. 67). Igoaltsu azaldu dit Elordin Joantxo Barriolak: «Zerri manteka urtu eta gelditzen den kixkur ure».

txapabuzik. Ik. *buzik*.

txara. Zuhaitz motz eta meharrez osaturiko harizti, amezti edo gaztainadia. Hariztia da, esaterako, *Irusuko txara* izenekoa, eta ameztia, berri, *Txaragorri* gainekoa. Araizko Gaintzañ ikasi dudanez, *txarakaie* ('txarakadia') esaten diote mendi mota berari. Arabiarrek *sa'ra'* eta gartzelauek *jara* deitzen dutenetik heldu zaigu *txara* izena. 1802. urteko *Diccionario Geográfico-Histórico de España* delakoan, honela esaten da Leitzañ basoaz eta bereziki *xaro* zuhaiskaz: «Producen los montes muchas hayas, robles, quexigos, castaños, xaros y carvallos, que son una especie de roble de hoja menor, pero muy blanca. El xaro es un renuevo que nace de las cepas de estos arboles, que se cortan de 10 en 10 años para carbon. Sin esta operacion se hacen los carvallos árboles bravos, y aunque despues se corten por el pie no dan renuevos». Honatx, berrehun bat urte geroago, Juan Mari Barriolak esana: «Nik uste ametza eztela aundie itten. Ariz klasea izaten da olakoa, aundie itten eztena. Bestela izanen da, lurren kaliladengatik txaran beti gelditzen dena. Beño, Irusuko txara, o "Txara" esaten dioan oi, orrei ez, oi azitzen ai de, oi ezta ametza. Gañea oi azitzen ai de nabarmen. Oi dena istordie baitzen lenoo. Pastaingoak eta Donmartinbordakoak eta Yoanabordakoak eta Urtokoak eta Tolarekoak eta oik denak ixtorra itten zuen. Geo utzi in zuenen, in zen aritze atea —aritze ta... tartetan beste

arbol batzuk, ez?—. Beño oi dena ariztie biur-tuko da nik uste» (Olano 98: 346). ●**Txaragorri.** Arkixkil auzoko iturria: *Txara*, txaradi batean sortzen delako; *gorri*, kolore horretako burdin-ura delako. Honela dio Musungo Praxku Sagastibeltzak: «Txaragorrire yende asko etortzen zen, Madrildik eta, Baleztenatar orik eta... sekuleko yende. Bertako yendeare bai asko: apetittue itteko ta... aunditsuk ateatzen zezkitzioanen da... orrea etortzen zien. Joamiel Bentakoa, Urkiola karnize-roa ta on atte zena, motteldu te, ango ure edateko esan medikuk, da bizkortu iñ emen zun» (PP). ☞ *tortoka*, *zaraka*.

txaradi. Txara basoa. Aurrenekoz Joakin Astibia "panaderoa"ri jaso nion hitz hau. Begi eman *pagadi*, *harizti*, *elordi* eta abarren *-di* atzizkia daramala, *txara* arbola mota bat balitz bezala.

txaranbelatu. «Marearse. Ardo piske bat aski izaten do dena txaranbelatzeko» (Azp. 67). ☞ *men-geldu*, *zerbeldu*.

txarkeri. Txarkeria, gaiztakeria. Ikus zer dioen Azpirotzek «*berek geiokin*» sarreran: «Como si tuviese(n) razón (no teniéndola). *Txarkerie* besterik ez due egin, ta *berek geiokin* daude. No han hecho más que barbaridades, y están como si tuviesen razón» (Azp. 67). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jaso: «Gerran iltzen Joakin ori, mutikotan biurri samarra zen, da zun oiterra "Jainkoari eskerrak eta amari puzkerrak" esatekoa, baño broman, txarkerik gabe» (PP 96: 532). Barungo Antonio Sagastibeltzak esana: «Nere attayarroa uen "Fraxku Mando". Nere koñadoak eta gaizki artzen dikea, baño, aren izengottie eztok txarkeriz yarrie» (PP).

txarra. Zozoaren familiko hegaztia; lumaje nabarrean birigarroa bezalakoxea da, baina hura baino zeozer handiagoa. Erdaraz "zorzal real" esaten diote (*Turdus pilaris*). Honela dio Juan Mari Barriolak: «Agiñe: arbol osoa emen da oso toxikoa, ariloa ezik. Ariloa da pipitte gorri oi, pipitte gorrie beño barrengo azie ez, e!, aragi gorri oi emen da yateko ba-

liogarri bakarra. Bidigarroak eta txarrak eta, amorratuk die añaen pipitte gorri ortan» (Olano 98: 349). Elordin Joantxo Barriolak, berriz, honela esan dit: «Txori orrek beittik gora karraxi beten itten do, eta goittik bera ixil-ixilik».

txarra izeneko hegaztia

P. Zufaur

txarrantxe. Txarrantxa. 1. Linua orrazteko eta garbitzeko lanabesa; esku ahurrean erabiltzeko moduko ohol bat da, burdinazko hortz ugari dituen. «Etxe askotan ikus zitezkeen liñoazko harie egiteko tresnak: liñarrie, kabik, garbak, azkorra, txarrantxe, subatsa, ardatza, liñaye eta alkaye» (Astaitz 94d). Joxemiel Barandiaranek honela jaso zion Ozparrungo Joxakin Sagastibeltzari (1920): «Gure aurrekoak esaten zuen Jentill-zuloetan jentillek bizi izen ziela. Uzparrungoakin aiskide izaten ziela. Bein jentillek Uzparrungo aspoa ekarri zuela, ta Uzparrungoak jentillen urrezko txarrantxa eaman zuela. Jentillek txarrantxeren eske yoan zienen, Uzparrunen zerbait ostu emen zuen. Da gero berriz jentillek aspo (sic) eske yoan zienen, etzioala eman asporik. Ta ordun jentillek burroa bota zuela: etxe ortan etxeokandrea izeten zenak ez altzuela izenen osasunik» (Barandiaran 73-II, 26). 2. Hortz txorrotzeko piezatxo, abereari mugiarazteko, kaprestuarekin batera okozpean jartzen ziztaiona; kaprestutik tiratu ahala aberea mindu eta mugiarazi egiten zuen. Elordin Joantxo Barriolari ikasi diot.

txatxutu. «Volverse tonto» (Azp. 67). *teteldu*.

txei. Xehe; zernahi gauzaren ttikitasuna adierazten du, baina fruitu edo barazki alearena batik bat: «Lenteja txiek» (I. Ibarra 99: 153). Elordin Joantxo Barriolak honako hauek esan dizkit: «Eurie txei txei ai do» 'euria xehe-xehe ari du'; «Aurten urrek ale txeiagoe eman do» 'aurten hurritzak ale xeheagoa eman du'. Honatx Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jaso: «Ar-tzaie zen [Martín Olloki], da esaten zuen, inguruotan inork etzula ark aña ardi: 300en bat ba emen zittun, baño txei samarrak, Goizutakoak bezela; ez dakitt egie den, baño Goizutako ardik Leitzekoak beño txeiagoe ziela esaten zen ordun». Eta P. Perurenak honako ohar hau egiten du: «Egia da: ardia ezezik, baita larreko beste azinda klase guzia ere» (PP 96: 541). Elordin Joantxo Barriolak *larri* esaten dio *txeiren* antonimoari: «Ni illarrakin allatua naiz bi pruebak itten: ilberrin erin, erretenen earki erein, da alea txeiagoe. Ta ilberan ereindekoa berriz, alea larrigoe inen do, igoal leka gutxixo, ezta?, baño ale earra» (Olano 98: 339).

txelatatu, txelatan eon. Zelatatu, zelatan egon. Honela dio Bordaberriko Joxemanuel Arribillagak: «Ta atte ta alaba sukalden diskutioan ai ziela, mutille leiotik txelatan eokio, ta denak aittu!» (PP 96: 31). Astarlako Maria Jesus Sagastibeltzaren lekukotasuna: «-Alaxe ai niñunen! Ta orrek nola daki? / -Leiotik txelatatute!» (Ibidem: 409). Baina ikus *zeletan* (Altafaylla 86-I: 361), eta *zelatan*: (PP 96: 205).

txenda, bidetxenda. Mendibide meharra; hala nola ardiek, bata bestearen atzetik doazela, urratzen dutena. Begira zer dioen Atsotegietako Joxakin Labaienek: «Arnabarretatik din txenda artute, aurrera yoan da, belatsoan beiko ertzen antxe dao gurutzea, aritz baten sartute» (Anima 93). Mikoneko Joanjoxe Kanflankak esana: «Or lokatz ikaragarrik izate ittuen, Sobarrendik Artxikoneko zubi ondoraño; beiek belaneña sartzen ittuen, da eziñ ateraz ibiltze ittuen an beti, ta yendea etzegoan andik pasatzeik, eta baztarretik izate uen txenda extu bet» (PP 96: 398). Errezumako Beatriz Zabaletari jaso: «Miel ori aurren beie sokatik artute, ta edozein bi-

detxenda billatzen zunen, esaten zien: Au al da bidea Joakiñ?» (Ibidem: 507). *bidelaster, bidetxior*. ●**txendape**. Bidape. «Txendapen ille emen zeoan» (PP). *bidape*.

txero-txero. Xehero-xehero, erabat, oso-osorik. «Txero txero: Zeharo» (I. Ibarra 99: 153). Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaieni: «Pantxikek txero-txero denak esan zittun». Gazpilloko Marianjela Lasartek, berriz, adibide hau eman dit: «Autse txero-txero billu».

txerroki. Ardiaren eroaldi antzeko bat; dirudie-nez, azienda gaixoa bere buruaren inguruan etengabe bueltaka egiten hasten da. «Zinko ardiri yanarazten eta kejo. Bai, “muturgorri” txerrokikin eta “sasiko” asayekin eta sanga-tu egin behar» (Astaitz 94d).

txertoa eman. Zentzu ironikoan, ‘ernaldu, bete, haur izateko utzi’. Bi adibideok Benito Astibia “Luxea”ri jasoak dira: «Urbetako neska orreri txertoa eman zion Minttorla orrek» (PP 96: 59). «Ta oaingo Salakorteko Joxe ori, zazpikie yayo zela zabaldu zen kontue. Zazpikie bai!, lenaotik txertoa emanda bialie izakio exkurrabek neska» (PP). *perratu*.

txertoki. «La rama preparada para el injerto» (Azp. 63-4). *mimukai*.

txiki. Ik. *ttiki*.

txikittu. Txikitu. Leitzan *ttiki* nahiz *txiki* ahoskatzeko aukera dugu, baina NOR-NORK jokoa, aditza ez da inoiz *ttikitu* izaten, *txikitu* baizik. Gorrizko Lontxa Zabaletak, konparazio-ra, gaztagintzaz mintzo, «mamie eskukin txikittu» behar dela esan dit. Bestalde, norbaiti amenazu egiterakoan, honela esaten da: *Aza bezela txikittuko at!* Honela dio Boxekan Inazio Rekondok: «Etxera yoan giñen, da, (...) ler iñek geunden Santio bezperan eun guzin arri txikitzen aittute!» (PP 96: 144). Martikoneko Zelestina Alkozek esana: «Ta gero ekullure yoanda, ote txikitzen’e bai, makina bi manibelakoa zen, da bakoitza alde banatan yarritte, biñeka aitzen giñen, emanda eman» (Ibidem: 375). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Eman ba omen duzue ba gizonen bat, denak burru-

katze’ittuna? / -Ixooo! Ixoooo! Txikittuko zatto gero!» (Ibidem: 207). Astarlako Katalin Al-duntzini jaso: «(...) biden ill de, trena etortze-ako trenbidera bota emen zuen, ta trena pasa zenen dena txikittu mutille!» (Ibidem: 433). Musungo Fraxku Sagastibeltzaren hitzetan: «Ark aña ote txikittuik eztakit izaan den auzo ontan» (Ibidem: 468). *katz in, ttiki*.

txikizio. Triskantza, porrota. Laurogehigarren hamarkadan, lagun sail batek (tartean ziren, besteak beste, Joxemari Fagoaga, Joxefermin Lizarraga, Arturo Elosegi eta Tomas Biurra-rena) *Txikiziön* izeneko futbol-taldea sortu zuen; *txikizio* izena erdara bihurtuz. Honela dio Olaberriko Klaudio Erbitik: «Kristal guzik txikittute sekuleko arri pille sartu koar-tora! Txikizio aundie iñ izan bear zioan» (PP 96: 246). Martikoneko Tomas Alkoz “Martiko”k esana: «Martikoneko morroie omen uen Leitzalarreko ardibordan artzai zegoa-na, ta gaben arditan sekuleko txikizioak in-de abisoa emattera etorkio ure Martikonera» (Ibidem: 367). *kaskailtze*.

txikoan ibilli, eraman. «Batek bestea bizkarrean hartu, eskuak lepotik eta hankak gerrira bil-duak dituela»; P. Perurenak egin dit argibi-dea. Beste batzuek, aldiz, *bizkarrean artu, era-man* beste esaldirik ez dute onartzen. Gazpi-lloko Marianjela Lasarteren esanetan, *txiko-tan* zera da: «bata bestean gañen saltatu». *ankalepoan*.

txilibitero. Txilibitu edo txistu jotzaile. Honela dio Gorriteneko Miel Luis Zestauk: «Orik zien Eztebenekoak. Seuru eztakit zenbat anaie zien: bat, Joxemartiñ txilibiteroa, Aur-txikineraz ezkondu» (PP 93: 16). *atabalero, danbolintero, ttunttunero*.

txilibitu. 1. «Silbato hecho con la corteza de al-gún vegetal, generalmente fresno» (Azp. 63-4). Ultzama-Basaburuetan ikasi dudanez, *txulubita* esaten diote lizar adaxkaz egindako soinu-tresna horri. 2. *Txisturen* sinonimotzat ere erabili izan da. Aurreneko biok Gorrite-neko Miel Luis Zestauk jasoak dira: «Gure amonan anai orik, gartzetan Ezteben bizi zie-

la musikerako apizio izugarrie izakio, ta txilibitue nai, ta txilibitue nai... Ordun Gorritti-ko danboliñe famatue omen zen inguru otan» (PP 93: 16). «Joxemartin orrek, zurgintzan ikasi zunen, atabalak, ttunttunak, txilibituk eta denak berak itten emen zittun. Danborra auntz larrukin; ttunttune berriz, katu larrukin, kuratue. Txilibitue itteko berriz, elorrie edo sarbasaka izaten omen zen materialik onena» (Ibidem: 16). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana, Eztebeneko danbolinaz: «Nik ezautzerako utzie zun txilibitue, baño semea ta bik ibiltzen omen zien; Batixte semea atabalero» (Ibidem: 17).

lizar adarrez egindako txilibitua

M. Olano

tximistak artzeko denboan. Tximistak hartzeko denboran, 'ziztu bizian' alegia. Honatx Musungo Fraxku Sagastibeltzari jaso: «Trenbidetako denboan Txubitanen baten batek ure sabekin emanda, tripetatik oso gaizki ibillie zen Joxemiel ori, ta geroztik etzun sabeik ekusi nai izaten. Onera askotan etortzen zen, da emen sabea tximiniko koskan izaten zen, da ure artzen asi ezkeo, tximistak artzeko denboan aldeitten zun sokaldetik» (PP 96: 468). *usu demonio*.

tximitx. Lauzpabost milimetroko zomorro gautarra, odol zurrupatzaile gogaikarria; gaztele-raz "chinche" esaten zaio. Begira zer dioen Joantzarko Miel Barriolak, Tetuango soldaduska gogoan: «Tximitxekin da arkakusoakin de, ekusten giñuzen kristonak, baño gañekoan alde aldera eendu giñen» (PP 96: 295).

tximutxe. Tximeleta, pinpilinpausa. Irakurria dut *Euskal Atlas Etnolingüístico*-an (Aranzadi 1983) Leitzako berriemaileak *tximutxe* "mariposa" dioela. Geroztik ez dut berriro ere hitz horrekin topo egin, Gazpilloko Marian-jela Lasartek *tximutxe* aipatu didan arte. Honela jaso du Iñigo Ibarrek berak: «Tximutxe: Tximeleta, pinpilinpausa» (I. Ibarra 99: 154). Elordin Joantxo Barriolak eta Txartikoneko Pello Astibiak esan didatenez, berriz, beti *mariposa* deitu diote zomorro horri.

txinalen. «En chancletas. *Espartziñak txinalen yantzi*. Ponerse las alpargatas en chancletas» (Azp. 67). «Txinalen: Tximalka (sic): espartziñek txinalen eamattettot udan» (I. Ibarra 99: 154). **txinal utsen.** Txinal hutsean, ezpartzinak txankleta moduan eramán, orpoan jantzi gabe. Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaieni: «Emakume ue txinal utsen zien» 'emakume hura txinal hutsean zihuan'. *aztal utsen*.

txinge. Txinparta, su zirta. Honela dio Zentra-leko Manuel Intxaurrendok, Martikoneko erreketak hizpide (1866): «Pastaiñe artzen emen zun zuzen zuzenen aizek, eta sapaipetik txingek ez sartzeko manddarek zabaldu emen zittuen; artan galdu emen zuen zurita-sun guzie» (PP).

txingille. 1. Belarriaren muturñoa, "lóbulo", nahiz animalietan nahiz pertsonetan. Iñigo Ibarrek, berriz, *mamie* dakar esanahi berarekin: «Mamie: Belarriaren behiko zatia, gingila» (I. Ibarra 99: 135). 2. Ardiak okozpean izaten dituen zintzilikario haragizukuak, Bittorio Lizarragak adierazi didanez. Goizuetan, P. Perurenak esan baitit, *gingilluk* deitzen omen zaie.

txingoan yostatu. Txingoan edo txingoka jolastu. Haur jolas honetan, hanka bakarrean salto eginenez eta harri koxkor bat kolpatuz, lurrean marrazturiko laukiz lauki ibili behar izaten da.

txintxe. «Ruido pequeñísimo. *Ez da txintxik aitzen* "no se oye absolutamente nada"» (Azp. 63-4). Honela dio Musungo Fraxku Sagastibeltzak: «Marikrutz ori sekuleko bulletan

atarire ateatzen asi denen, aten zolotik agakin esperoan eokio, ta dinbi! ta danba! ankak berotu. Etzun txintxe aundik atea andik aurrea!» (PP 96: 464). *eguntxintx.*

txingure. Ingude, «yunque»; horrela jaso zioten 1967an Tomas Erbiti aizkolgileari (Ik. Garmendia 98-VI: 590). Tolatxeneko Tomas Azpirotzek, berriz, *ingure* aldaera helarazi dit.

txintxerri. *Zintzarri*-ren ttikigarria. Mikonetarren izengoitia izaten da *txintxerri*; ikus P. Perurenaren azalpenak: (PP 96: 388). *zintzarri.*

txintxurriñe. Haur eta gazteen josteta, trebetasun fisiko handia eskatzen duena. Honela azaltzen du Jaione Astibia: «Gorritzarango ezaugarri berezi eta bitxia, Euskal Herrian beste inon ezagutzen ez dena ausarki, Txintxurriñe izanen da, zalantzarik gabe (...): txanpon bat eta igeltso zati bat besterik ez da behar, baina arrastoa ukitu gabe, esku bakarraren gainean jarri eta txanpona ahalik eta urrutien eramateko, modu askotako trebezi handiak behar dira» (*Tolosaldeko hitza*, 2005-06-29). Jose Luis Huarte “Kazo”k esan didanez, garai batean herriko gazteak maiz aritzen ziren txintxurriñen jostaketan.

txintxurriñe jokoa Gorritzarango festan (2005-06-26)

txiñal. Etxagintzan, zutabearen eta habearen artean, bitartekari gisa paratzen den egur mozkotea. Izen horixe eman dit Arriango Lontxo Lasartek. Bestek *zepote* edo *zapata* deitzen diote. *zopote.*

txioka. Enararen garraziaren onomatopeia da *txio*; beraz, honako *txioka* honek ‘garrazika’ adieraziko luke: «Garai au da kukue mututu eta enadak azaltzen direna ega eta txioka baztarrak alaitzera». (Mikela 95)

txiola. Ik. *itxiola*.

txior. Ik. *bidetxior*.

txipu. «Chopo» (Azp. 63-4). «Txipue: Zuhaitza. Makala» (I. Ibarra 99: 154). Material motela ematen duen arbol errekaazalea, *populus* familikoa. Amazabal auzoan ugari izaten zen garai batean, eta oraindik Beiko Landan ale batzuk ikusten ahal dira, baita Ibiur eta Urto bitarteko erreka-bazterretan ere.

txipu saila haltza artean, Ibiur eta Urto arteko erreka zokoan

txire. Hanketako baba haragizua, “llaga”. «Txire: Isten ez den zauria» (I. Ibarra 99: 154). Arriango Lontxo Lasartek adierazi didanez, azukre gaitza (“diabetes”) dutenei sortzen omen zaizkie halakoak. Gazpilloko Marianjela Lasartek, berriz, zera esan dit: gaizki sendaturiko zauri horiek, itxiz gero, gaitza bihotzera igo eta pertsona hiltzeko arriskua izaten dute.

la. P. Perurenak, azkenik, Goizuetan *txira* 'txitxoi' ulertzen dela esan dit. Perurenak berak Goizuetako adibidea egin dit: «Arrikin yota, ora txira atere zitzin kopeten!».

txiripe. 1. Pilota-jokoan, “dejada” edo ‘ñakua’ izeneko jokaldia. Juan Mari Barriolak adierazi didanez, garai batean horrela esaten zioten Leitzako plazan aritzen zirenek. 2. Karta jokoan konparaziora, «oi txiripe sartu'it!» 'hori txiripa sartu diat!', esaten omen da, ustez aise irabazi behar eta galdu egin denean. Elordin Joantxo Barriolak egin dit argibidea.

txirrike. Polea, txirrika. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Zumetan bordatik Tipure belarra txirriketan botatzen zuen (...), eta Leitzen belarra yesteko txirrike ure besteik etzen» (PP 96: 91). Gregorio Sagastibeltzari jaso: «Lepotik soka erantsitte txirriken yesten aikio, eta etzula deustako ukitzen» (Ibidem: 358).

txirrike zaharrak

txirrinte. Ilusio edo irrika bizia. «Txirrinta: Gogo, desioa» (I. Ibarra 99: 154). Festaurreko giroan oso maiz aditzen da: *Pestatarako txirrinte izan; juergarako txirrinten dabil yendea...*

Erdaldun jendeari (baita euskaldun petoari ere) askotan aditu izan diot: «¡Tengo txirrinte de fiestas!». Elordin Joantxo Elordik, berriz, honela esan dit: «Loterian naiko txirrinte euki'it, baña deus etzitziek tokatu». Iribarrenek ere badakar: «Deseo vehemente, capricho, anhelo, antojo. [Pamplona, Montaña, Améscoa]. *¡Tengo una chirrinta de ver Madrid! Me quedé con la chirrinta de comer churros*» (Iribarren 84).

txis, txix. «Txis. Orina» (Azp. 63-4). Leitzako toponimian *Mandttxixeta* dugu lekuko, Arramiako lepoa eta Biuztain gainaren arteko paldan. Honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Mariaundi ori bere ein bearrak ittea ekulture yoanda, txixe eo dena delakoa ittea» (PP 96: 162). Joandegiko Miel Zabaletak esana: «Nik, ttiki ttikie nitzela ezautu nun. Atzeneko aldiz, goiz beten, eliz atariko txoko ortan txixe itten ai zela ekusi nun» (PP). *🌀pix, pixalletu.*

txitx in. Txitx egin, blai egin, busti-busti egin. Ziurrenik, *txitxe*-tik eratorria, *txitxe* jaioberraren antza izaten duelako kristauak, blai busti denean. Goizuetan *zipatu* edo *zip egin* izaten da ordaina, P. Perurenak adierazi didanez. Honela dio Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Atera die [etxetik] ta, Tuteneko attun ori, ortxe goiko aritzen azpin marmari beten, otzak pasatue gixaxoa, dena txitx iñe!» (PP). Astaitzagako Batiste Zabaletak esana: «Munoko gizona zubittik erre kara erori de, ta dena txit iñe (sic) atera da giza-joa» (PP 96: 361). Pastaingo Patxi Barriolari jaso: «Beste eun beten, Kosme ori tte gure attuna zena Miel Antonio, mendin arditan zebiltzala yasen (sic) batek arrapatu ditto ta, denak busti omen zien; burutik beraño dena txitx iñ!!» (Ibidem: 378). Astibibeiko Anbroxi Oronozek esana: «Lekunberriko ostatun baten beorra utzi emen zun attek atariko perrari lotute, ta tabernara sartu zerbatte artzera, ta bin bittarten ume gaxoak teillatu ertzetik goittik bera eldu zien ittoxurek artuz nola eondu zien, denak txitxe itten, da deus itteik ez» (Ibidem: 415). *🌀metxan leorrik gabe.*

txitx, txit, txitxe. Txito, hegazti kumea. Honako honetan oilakumeaz esana da: «Mirue sartu ziztu bizin eta txitxe eraman» (Astaitz 99a).
 ☞ *ollaloka*.

M. M. Elozegi

oilo *txitxek* zizare bila

txitxi. Haragia, haur hizkeran. Ikus *gañerakoan* sarreran Azpirotzek emandako adibidea: «*Yan abudo txitxi ori, gañerakoan obero eramanen zaitut*» (Azp. 67). Gaztelaraz, *chicha* “carne mojama edo momia” zen, hau da, luzaro gordetzeko zimeltzen zena.
 ☞ *zitzi*.

txoatil. Txoratil. 1. «Molinillo movido por una mano para retorcer el hilo de lana de oveja» (Azp. 63-4). «Gure amonak neguko gau luzeetan krisallu ta petrolio kinkekin aritzen hittunen liñoakin harie itten, ardatza ta txoatilekin» (Mikela 96). Honatx zer dioen Boxekan Katalina Rekondok: «Negun berriz arie itten txoratilekin, ta ama arikin galtzerdik itten baztarren» (PP 96: 140). Astibibeiko Anbroxi Oronozen lekukotasuna: «Gure semek naikoan ibiltzen zien beti Joan Tomas ark indeko galtzerdikin. Berak itten zittun denak, aurrena txoatillen arie inde» (Ibidem: 415). «(...) liñoa hari bihurtzeko etxe bakoitzak zuen industri koxkorreko tresnak erabiltzen, txoatillez artillezko harie egitten» (Astaitz 99a). 2. «Persona de temperamento un tanto alocado» (Azp. 63-4). ☞ *zoraldia*.

Plazaola 1990

artile egiten, ardatza esku ezkerrean eta *txoatille* eskuinean

txofertza. Auto gidaritza, txoferraren lanbidea. Honela dio Martin Larrazek: «Joxemarik, kotxea erosi ta seittun, Kristobal Tirapuri esan zion, ekartzeko mekaniko bat, txofertzan ikasi bear zula» (PP 96: 256).

txokatu. «Extrañar, chocar» (Azp. 67).

txokona. Gure amak beti bereizi ditu *plater txokona* ‘sakona, eltzaria jateko platera’ eta *plater txapala*. Iñigo Ibarrek ere jaso du (Ik. 99: 154).

txoloma. “Paloma zurita” (*Columba oenas*), Juan Mari Barriolak adierazi didanez. Pasako usoa baino ttikixeagoa da. Latinezko *columba* ‘uso’ hitzetik beretik heldu zaigu (Ik. Mitxelena 90: 187-88).

txondor, txondar. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esan didanez, inguruotan ezkurarrak nabarmendu ziren txondorgiten. Leitzan, berriz, Barungoak (Martin besamotxa, Migel Joakin, Tomas...) izan omen ziren azkenetako txondorgileak. Honako adibidean ageri denez, Joantzarko Miel Barriola orain-

dik txondor egiten zebilen 1948-49 inguruan: «Joakin Odriozola zen erremintak zorroztan aitzen zena, ta sutegireko eur ikatza bear, ta arentzako in giñun txondarra» (PP 96: 293). «Beste paldan ikazkileak ari dire txondorak sutzen eta lehengo gau baten Sasaingo ola zaharraren pareta gainetan sorgiñek ekusi omen zituzten dantzan» (Astaitz 94d). Honela gogoratzen du Barungo Mikela Sagastibeltzak aita Miel Joakinen ateraldia: «Beste baten amak esan emen zion: -Miel Joakin, alkandora bat in beaziut orrantik eunezkoa, ear samarra! / -Eunezkoa ezeze, gabezkoa're beat nik e! / Ikazkillea baitzen, da gaben txondarran goardin eon bear askotan» (PP 96: 180).

txondor plaza. Ikatz-plaza, ikaztoi. Egur ikatza egiteko, ikazkinek mendian egiten zuten zelaiunea, zortzi bat metroko diametroan. Oraindik ere aise bereizten dira, han-hemen, oihanetan. «Mendietan ikaztoi edo txondor-plaza askorekin topo egiten da» (Astaitz 90). *ikazplaza, ikaztoi.*

txondortu. «Endurecerse: gizon hori dena txondorturik gelditu da» (Azp. 82).

txorabio. Ik. *begitako argi, naigabe, nobedade, zorabillo.*

txoralda. Ik. *zoraldia.*

txori. «Quiste» (Azp. 67). *bixike, pikor, antra.*

txorigoardi. Ik. *goardin eon.*

txorizomorro. «Txori zomorro. Espantajo. Azk., txori-malo» (Azp. 67). Juan Garmendia Larrañagak «txori-zomorroa» jaso zion Kosme Zabaletari: «espantapájaros» (Ik. Garmendia 98-VI: 476). Honela dio Pastaingo Miel Barriolak: «Gaben abittu giñen etxera ta, koarteleko batzan txorizomorroa zegoan, txorik ikatzeko gizonan fiurera iñe, bere zapela gorrikin de, ongi iñe e!» (PP 96: 386). Begira zer dioen P. Perurenak: «Euskal lexikoan nahastu egiten dira, beraz, ihautetako mozorroak eta alorretako hegazti harrapariak izutzeoak: *mozorro, txorizomorro, belezomorro, mamu, txorimalo, kuso, artakuso, txorikuso...*» (PP 01: 174). Ikus artikulua

hauet: «Txorimozorroak» (PP 95: 91) eta «Belea egondutako lekuak» (PP 04: 75-79). *zomorro.*

M. Olano

Orantzaroren burua *txorizomorro* gisa, Marilor inguruan

txormio. Ik. *txurmio.*

txoroste, txoxte. Korapilo arrunta; adibidez, oinetakoen sokak seguruago lotzeko egiten den bigarren lotua. Azpirotzek *txoste* (63-4) eta *txoraste* (67) jaso zituen: «lazo». Goizuetako ordaina *ziriztillua* da, P. Perurenak esan didanez. Perurenak berak hainbat korapiloz jaso ditu «Korapillua» izeneko artikuluan: «Eta inguruko euskaldunei belarriz eta begiz ikasiak datozkit gogora: *Ziriztillu, txoroste, txirikorda, kibizto, aloza, lakio, bigizta, begizta, sokalaster, saltorapollo, opillo...*» (PP 98: 90). *sokalaxter.*

txorotu. Ik. *zorotu.*

txorrokatu. Artametaren burualdean lokura bat egin, ura lurrera irritu dadin. Honela dio Donmartinbordako Fraxku Olanok: «Artoak txorrokatu itten zien denbora baten, da beste beñ artoketan yarri due ta, meta bat aski ez, bi igoal artu beajeko ta, gero artatik ill ote zen dauket aittue» (PP 96: 467).

txorroskil, zorroskil. «Txorroskil. Afilador» (Azp. 67).

txorroton. Ik. *zorroton.*

txorrotu. «(Dim. de Zorroto.) Retorcerse la hoja de maíz a causa del calor, en forma de bar-

quillo. *Ze beroa! Artoak txorroturik daude*» (Azp. 63-4). *🌀kizkurtu.*

txorti. «Pedúnculo» (Azp. 63-4). «Saarran txortie», esan dit Joxepa Astibia “Benitona”k.

txorton. Ik. *zorton.*

txosne, txoxne. «*Txosne.* Pan muy delgado y alargado» (Azp. 63-4). Astaitzagako Batiste Zabaletak esan didanez, gozotasuna izaten zen *txoxne* izeneko ogiaren berezitasuna. Gazpilloko Marianjela Lasarteren ustez, berriaz, Azpirotzen definizioa ez da onargarria; *txosne* delakoari «obi frantsesa» esaten omen zitzaion, eta erdialdetik meharragoa izaten zen, bi buru handiko zortzi baten itxura izaten zuelarik. Buruetan, hain zuzen, ebaki baina izaten omen zuen, labean ongi harrotzeko eginak. *🌀ope, supeko, sutopil.*

txoste. Ik. *txoroste.*

txostor. Ik. *zostor.*

txotx. Ik. *zotz.*

txuikin. Txurikin. «Hoja de la mazorca de maíz» (Azp. 63-4). *🌀lastaire.*

txukarri, txokarri. *Bero txukarrie:* bero ikaragarria, *sargurie* baino are zakarragoa. Ezezkoa erabiliz, beroaren larria bizkorrago adierazten da. Honela esan dit Beñinbordako Joanito Zestauk: «Ezta gero bero txukarrie!, ezta orrantik bero txukarrie!». Nafarroako erdaran ere ezaguna da hitz hau: «*Chucarrar. Socarrar, requemar*» (Iribarren 84); ikus baita ere *chucarrina* eta *chucarro*. **●txukarritako** edo **txokarrietako eon ez, izan ez.** Zernahi edo nornahiren balioa handiesteko izenlaguna; begi eman ezezko esaldia izaten dela. «Txokarritakoa: Txantxetakoa (Ez da txokarritakoa gertakarie)» (I. Ibarra 99: 154). Honela esan dit Joanita Irurtiak: «Zure seme ori, bai bizkorra! Eztago ori txokorritakoa gero!». Honako hau, berriaz, Elordin Joantxo Barriolari jaso diot, *barrabas belarra* hizpide hartuta: «Barrabas belarra!, izena're etzioan txokarrietakoa yarri!».

txuloka. «*Txuloka erein “sembrar en agujeros”*» (Azp. 63-4). *🌀purrusteka.*

txuri. Ik. *zuri.*

txuringe. Ipurtzuloko giharra. Elordin Joantxo Barriolak jakinarazi didanez, behiaren *txuringeri bola* esaten zaio, eta eltze ttiki baten tamainakoa da. Arriskua omen da, behia erditzen ari dela, inguruan dabilen zakur edo zerriren batek *bola* hori hozkatu eta behia bere hartan odolustea. Begira zer dioen Musungo Fraxku Sagastibeltzak: «Txuringe re atera zun nonbatte indarka zebillela. Eun beten beteketan zebillela, atzetik kejo gizona ta, Astaitzako Joxemartiñ da orik ekusi izan bear zioan galtzak eskatute: “txuringe zeukek ateraa gizajoak!”» (PP 96: 468).

txurmio, txormio. Orkatila. Honela dio India-nabordako Emilio Sagastibeltzak: «Eun beten yuntatu emen ittuen bik “Altxate” esaten zioan gizon ttiki batekin; ordun brusekin ibiltze uen ba, ta “Altxate” orrei txurmioraño alletzen zetzioan bluse» (PP 96: 185). Itziar Sagastibeltzak esana: «Etxe ori berritzen ai ziela, aldamio gañetik beiko arripille baten gañera erori zen, ta in zetzion, anka dena lertu; bi ezur autsi zittun, ta gañea txurmioa, in zetzion, bere lekutik atera» (Ibidem: 352). *🌀aztal, berne.* **●txormio ezur.** Orkatilaren bazterraldeko hezur konkorra, Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez.

txurrea. P. Perurenak dioenez, Leitzako *Txurrea* etxearen izena euskal joko antigualeko bati zor zaio. Joko hura egiten omen zen «makila hondoan kozkordun» batekin, hau da, *txurrea* izenekoarekin. Arrosnabarrak izeneko kantetan *txurrea* hori irudi erotiko gisa ageri dela dio Perurenak: «Joanita orrek bear omen du / gaur gaberako laguna, / bera bezela biguna, / Txurrea mangitaduna, / urrea txintxarriduna» (PP 96: 23). Juan Garmendia Larrañagari Uitzin esan ziotenez, *txurra* jokoan «jolasotokiak ondo bereizitako bi larrain izaten zituen, alboak ere mugatuta zituelarik. Larrain bakoitzeko hiru mutil aritzen ziren. Jokalari bakoitzak eskuan ezepeleko makila eramaten zuen, muturrean boladuna; jolaserako tresna honi eman zitzaion *txurra* izena» (Garmendia 98-IV: 572-575).

Txurrea etxea, plazaren garaialdean

txurrupe, txurrupe. Ik. *zurrupe*.

txurrutarri. «Fregadera, piedra de fregar»
(Azp. 67). *abearri, arraska, liñarri, lixuarri,*
potarri, proarri.

ualdek, uraldek. Uholde, uholdeak. «*Ualde*. Crecida de aguas. Azk., *ualdi*» (Azp. 67). *Ura-tek* bezala, badirudi arruntean pluralez erabiltzen dela. Soroko Joxemari Zabaletak *ugaldek* aipatu dit: garai batean urtean bizpahiru aldiz izaten omen ziren, eta horren ondorioz erreka bazterrak garbi-garbi egoten ziren, gaurko laharrik eta arbolik gabe. Orain, berriaz, giro sikuagoa eta beroagoa sumatzen du, hego haizea hasi eta atertzen ez duena. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Dena dela biñipin, andik eldu zela, sekuleko uraldek ziela, ta Askazarko zubiko ortan erreka pasatzen asitte, urak eraman da, an itto zela» (PP). Goizuetako Aiarrako Laxarok esana, Kristobal Arribillaga “Beñes” bertso-lariaz: «-Ta ik ze itte’ek goi oitan? / -Emetxe mote... Komentuk ein biaizkiu, komentuk! / -Komentuk? Urrengo ualdekin izango ittuk ordun kontuk! Ta andik gutxira kriston ueldek inta, ez ttik ba komentun zimentu guzik eraman!» (PP 96: 174). Benito Erasori jaso: «Beste gau beten, uraldek omen zeuden, ta Eztebeneko bordatik beraxeoko ortan, sekuleko karraxik eta iskanbillek aitzen ordun Eztebeneko bordan bizi zienak» (Ibidem: 543). *urakanak, uratek*.

uasetu, uasitu, ubasatu. 1. Urasetu; gairen bat uraren hezetasunaz puztu. Honela dio Are-soarteko Brijida Azpirotzek: «Sagardoz bete aurretik barriek kanpoan edukitzen giñozen urez beteta ubasatzen, puzten, dariozik izan ez zezaten» (Astaitz 98c). 2. «*Urasetu*. Pasarse, podirse por exceso de agua y humedad. *Eur uasetue ekarri digute*» (Azp. 67). Linua, konparaziora, usteldu arte izaten zen

putzuan sartuta, gero haria atera ahal izateko. Honatx Gorriteneko Miel Luis Zestauri jaso: «Terrenoa eskatzen zuen da, garie bezelaxe itten zuen liñoa, ta gero bazien iru liñuputzu, ta ak urez beteta patute, ara bota liñue ta gañetik arrikin zamatute, an uasitzen zuen, da gero ateata lurre kendute moztu gabe eamatten zuen» (PP 96: 334). *basitu, elkortu, moskortu, pasmatu*.

ubarrek. Uharreak. Euriteak lohitutako ur ha-ziak, Astaitzagako Mikela Labaienek adierazi didanez. Honela dio P. Perurenak: «Nik ere halaxe aditu eta erabili izandu dut Basa-buru alde honetan, *ur arrea*, uholdeak edo beste edozein gauzak zikindutako ur buztin kolorekoa adieraztekoan» (PP 98b: 241). *arre, urarretu*.

ubasatu. Ik. *uasetu*.

ubi, ubirin. Ik. *obi*.

udagi. Ik. *giro*.

udate. «Temporada de verano. *Udate euritsua*. *Udate leorra*» (Azp. 63-4). *negute, urtabe*.

udatzen. Udazken. P. Perurenari irakurri izan diot *udatzen* aldaeraren alde egiten, fonetika gozo eta berezkoagoa duelakoan; gainera, Leitzako zenbait hiztunek *udatzen* lehenesten omen dute. Echaidek ere Areson «*údatsená*» bildu zuen («otoño») (Echaide 89: 69). Gaur egun, ordea, badirudi *udazken* formaren aldeko hautua nagusitu dela. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak, Gotzone Sestorainen grabazioan: «Emakume gaixo ori etortzen tzen illunaarren, udaazkenen, gaztañe pixkoat umeentzat ematteagatik eta».

udazkengiro. Ik. *giro*.

udillo. Artaburuari sortzen zaion lizundura beltza. «Cierta enfermedad del maíz» (Azp. 63-4). Begira zer dioen Benito Astibia "Luxea" k: «Juez ori itsusi ikaragarrie zen, da "Udillo" esaten zioan» (PP 96: 420). *zanbro*.

udillotu. «Enfermarse con la enfermedad llamada *udillo*. *Udillotutako arto asko ba-dago gure alorrean*» (Azp. 63-4).

udo. Erbiunidearen familiko ugaztun harraparia: "garduña" (*Martes foina*). Orreaga Ibarra ere, Ultzaman, «fuina o garduña», itzuli zuen (O. Ibarra 97: 138). Joxemiel Elosegik adierazi didanez, ordea, Leitzan *udo* hitzarekin famili horretako kide asko izendatzen dira: *epurtsa-tsa* eta *lepatxuria*, besteak beste. *azkanarro*, *epurtats*, *iabera*, *erbiunide*, *lepatxuri*.

M. Olano

udo esaten diote askok ipurtatsari; honako hau Albiasun harrapatu zuten (2005-5-1)

ugalde. Ik. *ualde*.

ukittu, ukuttu, ekuttu. Ukitu. Ekialdeko aldaeraren mugan gaude (Areso-Leitza-Arano-Goizueta). Echaidek «*ukuttu*» jaso zuen Areson (Echaide 89: 150). Berastegitik sartaldera, berriz, *ikutu* izaten da aukera. Honatx Boxekanbordako Inazio Rekondori jasoa: «Bularraldea're dena metrallaz yosie bainun! Nonai banittun metralla puskek! Biotza iaia ukittun neukala atera zeiden medikuk beatza añeko metralla puske bat!» (PP 96: 144). Martin Larrazen hitza: «Akabo, geroztik etzun kotxeik ukittu izandu Joxemarik»

(Ibidem: 255). Errezumako Beatriz Zabaletaren lekukotasuna: «Lontxa onek esan zun: "beno, ni oaintxe obero noa, urek belautan ukittu arten"» (Ibidem: 506). Perurenak *ekuttu* ere jaso du. Honela dio Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «*Ultzi ori! Ez ekuttu ori!* —esaten omen zioan, olako beiretu zorrotz batekin» (Ibidem: 87). Martin Larrazek esana: «Ta ordu arte enun beñe kotxeik ekuttu e!» (Ibidem: 256). Itziar Sagastibeltzari jasoa: «Ta beste eskukin iurtziz iurtziz axalera ateazten zun plomo puxke ure, ta esaten ziun guri: Ekuttu ekuttu emen!» (Ibidem: 348). Pastaingo Miel Barriolak esana: «Illunbetan deus ez ikusten da, etxen sartzen asi denen ekuttu dik astoa» (Ibidem: 384). Ikus *ekuttu* baita ere: (PP 96: 418, 437, 522).

ukullu. Ik. *ekullu*.

ukuttu. Ik. *ukittu*.

ultzi. 1. Eultzi. Larrainean jotzen zen gari multzoari esaten zitzaion, baita garia jotzeko lanari berari ere, gaztelerazko "trilla" izenekoari alegia. Baina gure alorretatik garia desagertu ahala, *ultziren* ulermodu ironikoak baizik ez ziren erabiliko, jarraian ikusiko duzun bezala. 2. Borrokaldi, lurrean itzul-ipurdika jokatzeko den gataxka. «Ze ai zatea hor ultzin?» (I. Ibarra 99: 157). Honela dio Karlos Agirre "Gazteluna" k: «Tiatzeio ziztue, ta burun gañetik pastu zetzion. Ure eskapada! Gero bai arrapature atzetik! Botatzen do azpire, ure ultzie bik!» (Sasiziztulari 91). Gorritenekoen Miel Luis Zes-tauk esana: «Asi emen dittok ultzin de, leitza-rak aixe mendeatzen makillekin bestek!» (PP 96: 101). Landabordakoei paratutako bertsoetan: «Sasaiñen egin gendun / Lenengo ultzie, Ez nao urrikitten ure ala utzie» (Ibidem: 107). Benito Astibia "Luxea" ri jasoa: «Atera da Joxemiel ori ta, baita seittun anaie Praxku orrek ekiñe! Ultzin asi die bik eta settun azpiretu Joxemielek» (Ibidem: 543). **ultzi yo.** «Reñir. Discutir» (Azp. 63-4). Gorago aipatu bezala, esaldi horrek gari jotzeko lantegia adierazten zuen berez. Honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Ala, eunen baten sekuleko ultzie yo izan bear zuen bi anaiek Eztebeneko ortan, ta azkeneako partiazi eiñ omen zittuen;

bestela iltzen omen due bertan elkar!» (PP 96: 498). Honatx *ultzi* aipatu gabe: «Artatik arma-tu zuen sekuleko jaleoa. Ikaragarrik yoak zi-ttuen ordun!» (Ibidem: 148).

ultzike. Borrokan, liskarrean. Honela dio Beni-to Astibia “Luxea”k: «An, Barreneko atetan zen: orroko errotarri oitako baten erdie, ta ara allatu dienen bik ultzike, Inazio Kanka-rrori ori azpin tokatu te, Joan Gartzia gañea, ta artu bi belarritatik eta, burukin arrie yoazten emen zion» (PP 96: 474). *pelai, yo.*

umaberri. Umatu berri den azienda. Honela dio Goizuetako Aiarrako Laxarok: «Ora bere ardikin itxera torko yuen dudik eztena, ta umaberrikin ta bat eta beste ardallan zebille-la kusi zunen, esan men zeon Beñes orrek: Zer deu Xebeino, ez al dute itxera bildu nai eo?» (PP 96: 174). Ezkurrako Miel Mariezku-rrena “Xarrak” esana: «Etxeko nausik bei umaberrie yetzi te, oritze ekarri eitik, eta Martin ori an eoki ostatun da, esan emen zion, esnekin eldu zela ekusi zunen, nausiri: Zer duk ori motell? / Beie umatu berrie zeu-ke eta, oritze duk. Ongi egosi ezkeo ona gelditze’ek» (Ibidem: 481).

umadun. Azuridun ardia, ume jaioberria bere kontu izaten duena. Honela dio Gazpillotxi-kiko Anttoni Zestauk: «Urtero martxoan emeretzin ekartzen zittun ardik etxera (...), ta maiatzen erdialde arte etxen eukitzen zittun, da gero umadunek mendire bialdu te, umek kendutekoak maiatzen erdittik San Fermi-ñak ondore arte Leitzelarreko bordan yezten zittun» (PP 96: 528). *azuridun, ernari.*

umetza. Haurtzaroa, umetako bizialdia. Pello Telletxea igeltsero larraundarrari aditu izan diot hitz hau, bere *umetaz* hitz egiterakoan.

umoatu. «Conservar la fruta en hierba» (Azp. 67). Besteak beste, Arriango Lontxo Lasartek berretsi dit hitz honen erabilera. Nolanahi ere, “conservar” bainoago, “madurar” be-harko lukeela ematen du.

une. Igarobide doia, pasabide estua. Honela ja-so diot Tolatxeneko Kandido Azpirotzi:

«Alorren arteko une ortatik abiatu giñen». Konposizioan, ordea, aurreneko osagaiaren araberrako esanahia izaten du; oro har ‘toki, puntu, tarte...’. *abelgune, argiune, bideune, erantsiune, zelaiune, zuloune.*

unide. Berea ez den umea bularrez hazten duen emakumea. *Iñude* aldaera ere ezaguna da gurean; are gehiago, Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esan didanez, *unide* “madre fresca” eta *iñude* “madre seca” bereizten zi-ren. Honela banatzen ditu Koldo Mitxelenak *iñude* eta *unide* aldaerak: «Guip. vizc. *iñude* “nodriza”: a.-nav. b.-nav. lab.mer. sal. *un(h)ide*, formado probablemente con el sufi-jo -(k)*ide*» (Mitxelenak 90: 84). Honela dio Aresoko Migel Barandarrain “Olaetxeta”k: «Bea joana zeoan unide Iruñeko aberats ba-tzuta, ta an izandu zen urtetan unide, angó umeak eta azitzea; bularra emateko» (PP). Echaidek ere «unídeá» bildu zuen Areson «nodriza»ren ordaintzat; baina Azkaraten, esaterako, «iñódeá» (Echaide 89: 236). *er-biunide.*

urakanak. Errekaren ur biziak. Euriteak erreka hazi eta zalapartaka heldu dela sumatzen denean, *urakanak* direla esan ohi da; horrela adierazi dit Astaitzagako Kontxa Labaienek. Begira zer dioen Motxenek Paulina Arre-gik, etxeko argi-zentrala gogoan: «Sokalde-tik bertatik itten giñun piztu te itzali, baño uakanak zienen da, goizeko iruetan da antxe yoaten zen nere gizon zena presa garbitze-ra» (PP). *uratek.*

urarretu. «Enturbiarse el agua. Arrantzara atera ditteke. Errekak urarretuk eldu die» (Azp. 67). *arre, ubarrek.*

uraska. «Abrevadero» (Azp. 67). P. Perurenak ohartarazi nau *ur-* soberan dagoela; izan ere, *Kornitako aska, Gortzaundiko aska* edota *Asketa* entzunen dituzu lautik lautuan, bertan zer gai den esan beharrik gabe.

uratek. Uholdeak; beti pluralean. Honatx Boxe-kanbordako Katalina Rekondori jasoa: «Nik gure atte zenari aittue dakit: Berastein omen zuela beien bat saldue, ta amuna yoan ure

kobratzera, ta andik eldu zela, uratek eman da, Askazarko artan zen, zubi ttiki bet, olaxe bi eur txar ta zotala gañetik, ta an pasatzen asitte urak eramanda antxe itto zela gai-xoa!!» (PP). Atsotegietako Lurdes Labayenek esana: «Beñ atabalero ori bere andrea mandogañen artute ba men tzin, ta uratek izakio, ta erreka batetik pasatzekoan, zubi xar bat emen tzen zurezkoa, ta urek zubigañetik etorkio, ta esan emen zion andreri: Zu irao zattea lendabizi mandogañen, ta ni iraoko naiz gero oñez» (PP 96: 446). Joantzarko Miel Barriolaren lekukotasuna: «Aurreko urten, 1953n, geldittue zen Plazaola; urate ikaragarrik izandu zien urrin, ta trenbidek eta denak deseñiek utzi zittun» (Ibidem: 478). Errezumako Beatriz Zabaletari jaso: «El año 53, Pillariketan uratek izandu zienen, atte Lekunberrin giñun aarikin yoana» (Ibidem: 506). *☞ ualdek, urakanak.*

ualdek edo uratek Landabeikoan (2003ko udazkena)

P. FO

urbelarrak. Ik. sari.

urdind(d)u. *Illea urdindu* egiten zaio jende hel-duari; jatekoak galtzen direnean lizuna sortu eta *urdindu* egin direla esaten da. Azken horrekin batera ba omen dira «urdinddu usain» eta «urdinddu gusto» esaldiak: zaharturiko jakiei darien usain eta gusto min-duak, alegia. Horrela ikasi diot Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari. *☞ keru, teko.*

urgun. 1. «Cojera. *Urgun egin*, cojear. *Urgundu*, producir, ocasionar cojera. Azk., *urgun*, cojo; *urgundu*, cojear» (Azp. 67). 2. Echaidek Areson «órguné» eta «úrguné» (“cojo”) aditu zituen (Echaide 89: 256). P. Perurenak jakinarazi didanez, Goizueta honako hau esaten omen da, ez berandutzeko agindu moduan: «Atzeko orgonari beira ez egon e!», alegia, ‘ez egon azken herrenari begira!’. Honela dio Perurenak

“Oinatz zaharrak” izeneko artikuluan: «Guk Goizueta *orgon* erabili izan baitugu beti. Zenbat aldiz aditua ote naiz, gauzak axkar edo motel egite kontu horretan: “*Etorri gero, axkar axkar, atzeko orgonari beira eon gabe*”. “*Atzeko orgonari beira eonta itten dela uste al duk oinbeste lan?!*”. “*Uste biño leno pukatu diet lana, biño ez atzeko orgonari beira eonta!*» (PP 04: 172). Leitzan, bertso eder hau bota zion Kristobal Arribillaga “Beñes”ek Tomas “Barun” iloba txikiari: «Ankatik urgun agola... / Maiz dok aitzakie, / Askotan artuko baño / Bakan itzikie. / Gure ofizio au / Bestek etzakie / Polit bet kanta zeidek / Illoba txikie» (PP 96: 184-5). Musungo Joanita Gogortzari gertatua, Aliñeko Iñaxi Astibiaren hitzetan: «(...) ta salda artute zila, eskalleatan erori zen, da urgune geldittu zen bere denbora guziko» (Ibidem: 254, 42.oh.). Benito Astibia “Luxe”ri jaso: «Nik ezautu nun Inazio ori, kojoa zen, anka batetik urgune; eztaikit moztue zun edo?» (Ibidem: 474).

urgunke. Urgunka; urgun edo herren eginez ibili. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Ordun mutikoak larri! Nola edo ala saltatu omen die ta, batzuk urgunke ta beste batzuk anke biurritute» (PP 96: 80). Kristobal Arribillaga “Beñes”ek Arakindegian botatako bertsoa: «Erriko pestak direla eta / etorri naiz urgunke. / Gazteak berriz emen dabilte: / dantzan elkarri bulke (...)» (Ibidem: 167). Mikoneko Joanxoxe Kanflankari jaso: «Anttonio izautu ziñun zeorrek nola ibiltzen zen urgunke bere bastonakin» (Ibidem: 389).

urkamotza. Ik. *gurdimotz*.

urketa. Ur karreto, urketariaren langitea. Orain etxean bertan izaten dugu ura, baina garai batean auzoko edo inguruko iturrira jo behar izaten zen ur bila. Honela dio Mikoneko Joanxoxe Kanflankak: «Emen auzo ontan denak Suteiko iturri ortatik ibiltzen giñuzen urketan, da gure attek esaten zien berriz, aren ama Lontxa ta Maimurtik ibiltzen emen ziela urketan perralakin» (PP 96: 395). *☞ aozketa, arbiketa, ardoketa, artoke-*

ta, belarketa, bizkarketa, epuruketa, esneketa, eurketa, gorozketa, ikazketa, irinketa, ixtorketa, trabesketa, ondarketa, oteketa, pentsuketa, porlanketa.

urkildu. Ik. *kurkildu*.

urratu. 1. Larruazala zauritu, haragi bizitan edo odoletan jartzeraino. Honela dio Musungo Fraxku Sagastibeltzak, Mendibil inguruan putreek akabatu zuten artzainaren heriotzaz: «Nonbatte an biñipin, ardie yaten aikio putrek eta, sartu emen Minttorlako ori tte, kiski ti kaska berai ekin putrek, ta dena urratu emen zuela gizona, gure zarrak ala esaten zuen» (PP). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana, Eztebeneko hilketaren kasuaz (1913): «Asi die, baztar bat yo ta bestea yo, atten bille, ta ordureko txerrik urratuxea arrapatu omen zuen attunan gorputze» (PP). 2. Eraikin edo lan trinko bat desegin. Benito Astibia “Luxea”ri jasoa: «Eskailburuan tabika urratu eta han sartu zituzten armak» (Altaffaylla 86-I: 361). «Mielek metak urratuta belarra zabaldu zuen, atsaldean etxeratzeko asmotan» (Astaitz 89). 3. Idatzitakoa ezabatu. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «(...) gerra asi baño lenago, Zumetan bordako aten “Muera España” yarri zun letra gorri aundikin. Gerra asi zunen belaxe yoan zen urratzera» (PP 96: 91).

urren. Hurren, hurrengo. Izenondo honek joko ugari egiten ditu leku-denborazko esapideetan. Honela dio Gorritineko Miel Luis Zestauk: «Leitzarrak “Mokerraiñ” esaten zioan bat yarri emen zikean aurren, ta Miel Anton Agerre biarren. Ak berriz, Aisoko Sutein morroi zegoan gipuzkoano bat aurren, ta urrena Aison zen mutillik bizkorrena» (PP 96: 101). Musungo Fraxku Sagastibeltzak esana: «Musunburuko ontan artu betea, ta urrena Eskolabeneko etxen kontratan atxoon, da andik etxen punpa. Bost beientzako bi euneko pazka eramatten emen zun, biaje bakoitzeko» (Ibidem: 464). ●**oñ urrena.** Orain hurrena; ‘aurrekoa, orain berriro gertatua, azkenekoa’. Honela

jaso diot Martikoneko Zelestina Alkotzi: «Oñ urrena zuk erabilli dozo». ●**andik urrena.** Handik hurrena; ‘egiten, gertatzen hurrengo aldia’. Honela dio Errutizko Lontxa Olanok: «Denbora baten alorren itten zen liñoa. Ontzen zenen, txukun txukun atera liño ori, ta yartzen zen zelaien xabal xabalen. (...) Urrena, putzutik atera, ta sekatzen yartzen zen. Gero, sekatzen zenen, itten zien maxo batzuk, eta arri zabal baten gañen yarritte, mailu batekin danba! danba! yoaz, maxoak ttikittu itten zien pixkoat. Andik urrena, artzen zen garbatan belarra bezela zearka zearka (...), eta bakailloa mozten bezelaxe, zaka! zaka!, ari eraiñez ateratzen zen arie» (PP 96: 20-21). Errementaneko Miel Zabaletari jasoa: «Urte artan bertan berrize (...) bi kanako Arri Zarrak eta Gartziarenak amar kanerdiko, ta berrize Gartziarenak irabazi. Andik urrena yarri zuen “Campeonato de España”, 1950eko martxoan 5en, ta berrize Gartziarena geldittu zen kanpeon» (Ibidem: 266). ☞ *berriro*.

urri. Hamargarren hilabetea, “octubre”. Echaidetik, orde, Areson, “septiembre”ren ordaintzat jaso zuen «urrié» (Echaide 89: 63). Eta Orreaga Ibarrek Ultzama aldean: «Urrie: Septiembre» (O. Ibarra 97: 153). Nik ere *urri* “septiembre” eta *aor* “octubre” jaso diet Errazkingo Joxepa Buldaini eta Uztegiko Joxe Ezkurdiari. Leitzan, berriz, *agorra* izaten da “septiembre” eta *urri* “octubre”. Honatx Joantzarko Miel Barriolari jasoa: «Aurreko urten, 1953n, geldittue zen Plazaola; urate ikaragarrik izandu zien urrin, ta trenbidek eta denak deseñek utzi zittun» (PP 96: 478). Beherago, Errezumako Beatriz Zabaletak zehazten du «Pillariketan» izan zirela 1953ko *uratek* (Ibidem: 506). ☞ *agor*.

urribelar. Ik. *belar*.

urrikittu. Damutu, urriki izan; sortaldeko tradizioan ohi den bezala. Aiseago adituko duzu ezezko esaldian, baiezkoan baino. Honatx ‘Aresoarren bandera’ko bertsoetan: «Ez dago urrikittue, / Bera goien geldittue. / Yetsi direnak pasaportea / Kobratu dittue!»

(PP 96: 101). Donmartinbordako bertso sailean, honela: «Sasaiñen egin gendun / Lenengo ultzie, / Ez nao urrikitten ure ala utzie» (PP 96: 107). ● *mundure yayoa urrukitten ez egon*. Oso pozik egon. P. Perurenak jakinarazi dit esaldi hau: «Oantxe ez nao mundure yayoa urrukitten (sic)».

urrintzu. «Maloliente» (Azp. 63-4). P. Perurenak *urriña* jaso du Saldiasen, baina Elordin Joantxo Barriolak eta Txartikoneko Pello Astibia adierazi didatenez, Leitzan *usain* da ordain bakarra; beraz, *urrintzu* honek, inondik ere, garai bateko aukera lexiko zabalagoaren arrasto behar du. ☞ *usaitzu*.

urru, urro. Zernahiren aleak elkarren hur, juntutu. «Solibek urru daude» (I. Ibarra 99: 158). Batik bat *erein* eta *aldata* aditzekin erabiltzen da. Azpirotzek dioenez, *urru ereitea* 'oso juntutu' ereitea da: «muy junto» (Azp. 67, in *bakanerein*). Honela dio Itziar Sagastibeltzak: «Ara! atzo izandu nitzen ikusten, ta [banabarrak] zuren oso ederrak daude, baño, onenen urruego daude» (PP 96: 343). Juan Mari Barriolari, berriz, beti *urro* aldaera aditu izan diot: «Piñu oik urrogi aldata zittuen». ☞ *bakanerein*.

urrupe. Ik. *zurrupe*.

urruxe. Urrixa. 1. Zenbait animalia eme izendatzeko esaten da, batik bat jaioberritan: *axuri urruxe*, *antxume urruxe*. Añaldeko Bittorio Lizarragak *miari* ere *urruxe* esaten zaiola adierazi dit, baina Elordin Joantxo Barriolak ukatu egin dit, *miatxo* esan beste aukerarik ez delakoan. P. Perurenak dioenez, Goizuetako aldaera *urruza* da, baina ez da nolanahi erabili behar: «Dena dela, *arra* eta *urruza* elkarrekin uztarrrian sekulan ez ditut aditu, ez Basaburu aldeko usarioan, ez beste inongoan; *ar/emeak* beti zakur, katu, mando, asto, hegazti eta abar. Ardietan *urruz/ahariko*, ahuntzetan *urruz/aketo*, behietan, betizuetan *urruz/xexenko*, behorretan *behoka/zaldiko* zerrietan, basurdeetan *ahardi/ordots*... Baliteke, ordea, *or(d)ots*, *orots* hori, behialako *ur-*

de+urruz sinkopatua besterik ez izatea ere» (PP 04: 152). 2. P. Perurenak berak dioenez, neskato jaioberritari ere ironiaz *urruza* esan ohi zaio Goizuetan; ez litzateke harritzekoa izanen Leitzan bertan halakorik aditztea: «Zenbat aldiz aditua ote nago, batik bat, Goizuetarren ahotik! Auzoko emakumeren batek haur izandu berritan, halatsu esanen zizun: "*urruza egin al du edo koskoloduna?*" halako umore kutsu batean, abere hizkera jende artera ekarriz» (PP 04: 151). ☞ *ardi, mia, xamalko*.

urruxtuki. «Alfiletero» (Azp. 67). Orraztiki-tik heldu da, nabarmen.

ursari. Ik. *sari*.

urtabe. «Año agrícola. Aurten urtabe ona "este año, buen año". Urtabe txarra "mal año"» (Azp. 63-4). «Urtabe ona yoa den urtekoa» (Zikilintres 83). «Urtabe ona eta aldatutako landareak denak itsatsi dire» (Astaitz 94d).

M. Olano

urtabe ona pago-ekurretan

urtezartu. Urte zahartu. «Que tiene un año: *urdai-azpiko urte-zartue*, *urdai azpikorik hobéna*. *Banabar urte-zartue*, *txarra jateko*» (Azp. 82).

urxoxo. Ur-zozo, errekatik aldentzen ez den zozo bulartxuria (*Cinclus cinclus*). Honela dio Arriango Lontxo Lasartek, ipuin miragarri baten bidean: «Ta, Martikoneko kurandero orrek esan omen zioan: "*urxoxo bat ekartzeko bizik, uexe besteik etzioala eskatzen*"» (PP 96: 365).

erreka garbia non, *urxoxoa* han

P. Zufaur

usaitzu. «Oliente» (Azp. 63-4). *urrintzu.*

usan belar. Ik. *belar.*

uskeri. Huskeria. 1. Ttikieria, ezereza. Honela jaso diot Astaitzagako Batiste Zabaletari: «Uskeri batengatik asarretu ittuen». 2. Baina Azpirotzek adiera berezi bat aurkitu zion. «*Utskeri*» (sic). Desatención. Descortesía» (Azp. 63-4). *mozkeri, perra eman, purrusti.*

uste. Laineza, harro-haize. Amari askotan aditu izan diot esaera adierazgarri hau: «Ez izan ta bai uste, sasipeko masuste». Honela dio Gazpilloko Marianjela Lasartek, Juan Miel Malkorraren heriotza lazgarriaz: «Orik bizi zien Astarlako errin, ama semek, eta Austiñ korreoantzat eur ittea yoanak zien auzolanen, mutill salle, da *Apexa* ori, bestek yoanda gero berandugo yoakio, ta Auxtiñek esan emen zion: “Oañik emen aiz Joan Miel”. “Beranduxego yoandare bestek aña iñet bai nik”. Ola uste puxke zuna emen zen mutille, ta yoanda asi emen zien arbolak botatzen da, bere gañea irauli arbola ta burue arrapatu ta bertan ill seko» (PP). Benito Astibia “Luxea”k esana: «Orik uste aundikoak zien, baño atte zenan aldean bate etzuen itten; Indinabordako Martiñek poleki aski itten zun palenkan, baño besteok, Inaziok eta Tomasek batez» (PP). **●aundiuste.** Hantuste. Honatx Itziar Sagastibeltzari jaso: «Ozparrungo attuna mei meia omen zen, ta aundiuste puxke zun oitakoa» (PP 96: 176). Benito Astibia “Luxea”ren lekukotasuna: «Erdeaz ez omen zekin, baño beti erdeaz ai

nai izaten omen zun aundiustez edo» (Ibidem: 543). *usteoso, ustetsu.*

ustekabekeri. «Acción realizada inadvertidamente» (Azp. 63-4).

usteoso. «Creidillo. Soberbio» (Azp. 63-4). *uste. antzoso, arrandioso, arteoso, bulloso, kasketoso, kezoso, modoso, nekoso, pantasioso, setoso, temoso.*

ustetsu. «Creidillo. Soberbio» (Azp. 63-4). *uste.*

usu. Azkar, berehala, lasterrean, ziztuan. «Kristinak eman diote lastargie baina harrikelarie ihes egiteko laisterka hasi direnean bota dute usu aski» (Astaitz 94d). **●usu demonio, usu kristo.** «*Usu demonio.* Rapidísimamente» (Azp. 63-4). Bai *kristok* bai *demoniok* aparteko indarra ematen diote modu-denborazko adberbioari. Horrela da, esaterako, P. Perurenak Goizuetan ikasi dituen «usu kristo ixildu!, usu puta aldein!» esaldietan. Begira zer gertatu zitzaion Arriango Lontxo Lasarteren aitari Sorobarrenen: «Io men die intxaur gañea ta, kolkoak bete omen dittue ta, yesten ai diela, batei ze pasa zaio: atorra gerriitik aterata intxaur guzik eskapatu! Ta, kin kan kon kon kon! Sekuleko soñuk atea-tzen txabolan gañen. Usu demonio aldein omen zuen etxera, intxaurrek bertan utzita» (PP 96: 206). Benito Erasok kontatua: «Usu demonio etxe artatik aldein bear izandu emen zun!» (Ibidem: 543). Benito Astibia “Luxea”ren hitzetan: «“Uztaiok paken, edo gañekoan astera nik!” Da, nik ure esan nioen usu demonio utzi zun, de pakek iñe bai abudo demonio!!» (PP). **●usukera.** -kera atzizkiak denborazko zenbait aditzondo lagundu edo indartzen ditu. Honela jaso diot Bittorio Lizarragari: «Olo oi usukera yoan bear eltzera»; hots: ‘oilo hori segituan joan behar eltzera’. *maizkera.*

usual, uxual. Aguardiente bizkorra; goizean goiz hartzen ohi da, gaileta batez edo ogi mutur batez lagunduta. Goizuetan *pattar* esaten zaio, P. Perurenak gogoratu bezala: «Eta *pattarra*, Leitzako *uxuala*, nondik ote da-

tor?» (PP 01: 97). Liburu berean beherago, ipuruaren fruituz egiten diren likoreez ari dela, honela dio: «Ardo zuri orde, noski, erabili liteke uxuala (patarra), alkohol hutsa, edo txanpana baitare, ondotik likore gozoren batetik xorta bat gehituz alkohola itzalixetzeko» (Ibidem:275). Iribarrenek ongi azaltzen du haren kalitatea: «Aguardiente de clase ínfima» (Iribarren 84). «Oxaakin, Felix, Erramon, Oxemiel, Antonio eta beste batzuk argimezako aldiak egin eta usualez asetzen ari dira» (Astaitz 94d). Uitziko Miel Arrizurietak esana: «Txonkan taberna eukittu zuen gure amak eta, ta attun ori usual eatera etortzen emen zen Geazenetik taka taka» (PP 96: 33). Patxi Zubiturri jaso: «Artu omen dik saskie bizkarren, allatu omen dittok etxera, ta Axintxio orrek esan omen zeioan [Korteko Joakinari]: Yaketa saskie onaño ekarri dizoten, uxual bat eman bearko diezo ba?» (Ibidem: 198). Itziar Sagastibeltzak esana, *attuna* Inaziobarun gogogan: «Goizero zun ottera, oben kafekin uxuala artzekoa» (Ibidem: 345). Ikus baita ere: (PP 96: 400, 457, 543).

utike. Utikan. «Vete de ahí!» (Azp. 67).

uxatu. «Ahuyentar. *Uxa itzazu txori oyeke baratzatik*» (Azp. 63-4). P. Perurenak *uxazi* 'uxarazi' faktitiboa aipatu dit sinonimotzat.

uxual. Ik. *usual*.

uzkaldi. «Paliza. *Uzkaldi ederra eman dio*» (Azp. 63-4). Geroago, Azpirotzek berak *uzkalaldi* jaso zuen: «Paliza» (Azp. 67).

uzkaldu. 1. Aziendaren lau hankak batera lotu; konparaziora, axuria, saltzera eramateko, edo ardia, ilea mozteko. P. Perurenak eman dizkit argibide horiek. **2.** «Hondatua, desegin (Besaulkie dena uzkaldu dau)» (I. Ibarra 99: 158).

uzkur. Egokiera desatsegin batean, atzera egiteko gogoa agertzen duena; adjektibo ez eze, aditzondo ere bada. Areson, honela jaso diot Olaetxetako Migel Barandaraini: «Denboa baten jendea uzkur ibiltzen zen, oain diferente die gauzek... Da oain Aesoko azienda

Beastegikoan ibilli die ta aik e bai emengoa libre; ez kejatu iñor, bakizu». *☞ kuzkur*.

uzta. Uztail, urtearen zazpigarren hilabetea. Gaurko gazteek *uztail* esan ohi dute eta helduagoek *julio*. «Garie azaroan, sanmartiñetan, eritten da eta uztan sanfermiñetan ontzen da» (Mikela 95). «Garie uztan ebakitzen zen eta haren ondoan arbie ereiten zen» (Astaitz 02a). Honela dio Artxikoneko Joxakin Arribillaga artzainak: «Amabirjiñe aitzen emen zen garbiketak itten iturrin baten, da eun beten yoanda belek goraxegoan ure zikindu emen zioan, ta arreatatik patu emen zioan Jainkoak kastigue, uzta abuztutan urik eran gabe eotteko. Urten dien illik beronak die uzta abuztuk, ta atan bitan urik eran gabe belek. Ta artatik, guk ola udako bero aunditan, belek karraxike asten dienen, ala esateu oañik: “Ara, belek earritu ittok, baño ez tie ur eaten lanik izaan!”» (PP).

uztai, ustai. Kupel baten metalezko gerrikoa izaten da *uztaie*; edo joalearen lepokoa. Astaitzagako Batiste Zabaleta *ustai* aldaeraren alde mintzatu zait. «Gipuzkoanoa hasi zen banan banan denei begira eta ustaietik (sic) hartu eta han ateratzen du bere ardi bat» (Astaitz 95). «(...) uretara yoaten zirenean perradaren kobrezko uztaiei brilloa ateratzen zien, hautsa trapu batekin hartu eta igurtziaz» (Astaitz 98a).

uztar edeak. Uztar-hedeak. Behia edo idia uztarriari lotzeko hedeak. Honela dio Koldo Fagoagak: «El eje al que se sujetaban los bueyes se llama “pertika” y a las ataduras “edeak” manufacturadas con piel de oveja» (Fagoaga 74: 434). Nartziso Sestorain “Martin Motxene”k esana, “Palurdo” izenekoaz: «Uztar edek bazittun ark Ameriketatik eka-rrik» (PP 98a: 139). *☞ bride, kurtede*.

uztargille. Uztargile. Herrian uztargile ibilitako azkeneko artisaua Gipuzkoatik etortzen omen zen; neskaren bati harroaldiren bat eman eta ez omen zen berriro Leitzara agertu, neskaren anaien beldur. Horrelaxe konta

tu dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. Honatx zer dioen Arriango Lontxo Lasartek: «Attuna Martioxe, goizen berandu samar yekitte, sokalde aldera eldu zela, ekusi do uztargillea nola ai den ataurren, da esan omen zion: Arraioa! Urkikin etzakela biñi-pin uztarrik iñ!» (PP 96: 206). Benito Astibia “Luxea”ren lekukotasuna: «Guk osaba baginun uztargillea, Praxku Bordatxuri esaten zioana» (Ibidem: 476). *“aizkolgille, ikazkille, ixtorgille, kisuskille, trabesgille.*

uztargitte. Uztargite, uztargintza. Honela dio Benito Astibia “Luxea”k, osaba Praxku “Bordatxuri” izenekoaz: «Beñ yoan omen zen Aliñea uztargittea ta, beyek izu meiar oitakoak izakio, ta uztarrie prestatzeko kate-tik eskatu omen zun de, anda demonio! eskapatu in beye!» (PP 96: 476).

uztarri. Leitzan egindako ikerketan oinarrituz, Koldo Fagoagak euskal uztarriaren apologia gogoangarria idatzi zuen: «Los animales de tiro iban unidos entre sí y a la “pertika” del carro por medio del yugo o “UZTARRIA”. Todos los yugos del mundo se colocan sobre el cuello de los animales. El “uztarria” vaso, se coloca sin embargo sobre la frente, fuertemente sujeto a los cuernos del buey que es donde más fuerza hace el animal» (Fagoaga 74: 435). Peritzako Simona Zabale-taren esanetan, honako otoitz hau esateko

ohitura izaten zen aziendak uztartzean: «Aingeru Goardakoak gorde gaitzala gaitz guztietatik»; eta, segidan, *aitaren* egiten omen zen (Ik. Garmendia 98-VI: 478). Bukatzeko, bertso bat, Joan Tomas Zumeta “Maxkuri” uztargileak Ezkurrako “Martin Maki-llas” itzainari paratua: «Zertako dira Martiñ / Gure yoan etorrik? / Zertako “Maxkuri” tte / esate txar orik? / Ez aztu: gurdi gabe / alperrik ttok idik! / Ta irire Xumetak / itte’azkik uztarrik» (PP 96: 90).

uztarriarru. Uztarri larru. «Piel de oveja que se coloca encima del yugo» (Azp. 63-4). Honela dio Tolatxeneko Fermin Azpirotzek: «Lontxo Zabalenekoa, goarda eondu uen errin, da erriko lanorduk sartzen zittunen, beiek ta gurdie artute (Plazaolako) estaziora yoanda ardok eta obik eta olako gauzek ekartzen zetien sos batzuk ateatzeko asmoan. Baño, beien burutako larruik gabe ibiltzen uen beti. Beien burutan, uztarrin gañen, ardilarrue patzen baitzen ba, ta arreatatik “Sincuero y dos jornales” yarri emen zeioan izengottie Joxemari Ontsalonekoak» (PP).

uztarriomotza. Uztarri motz. «Yugo para una vaca» (Azp. 63-4).

uztarriokerra. (Azp. 63-4). Azpirotzek arbide-rik gabe jaso zuen; galdezka ibili naiz, baina inork ez dit hitz honen inguruko azalpenik eman ahal izan.

X

xagu, xagutan. Ik. *sabutan ibili*.

xaguxar. Saguzar. «Murciélago» (Azp. 63-4).

xalburu. Zapaburu. Astaitzagako Batiste Zabaletak adierazi didanez, garai batean zera esaten zen: ardiak *kolaxtu* egiten zirela *xalburuk* dabiltzan ur putzuetan edateagetik.

xalo. Atsegin, alai, abegikor: *Oso neska xaloe da Alaitz*. Aditzongo gisa, *xalo-xalo* forman azaltzen ohi da: «Urdiñolakoa oihaan itsu-itsu batean dago, Goizuetako Bordaberri baserriaren azpikaldean. Etxe hontako Antonio Elizaldeak erakutsi dit xalo-xalo ola zahar hau» (Astaitz 90a). «Berehalaxe etorri da Bixente eta xalo-xalo hartu nau» (Astaitz 93a). *☞ xalotu*.

xalotu. «(De *xalo*, amable, afable). Hacerse amable, afable» (Azp. 67).

xamalko, xamarko. Abere jaioberria, ar nahiz eme, bi hilabete egin artean. Uztegiko Eansastiko Joxe Ezkurdiari «txamala» aditu diot. Geroago, *zaldiko* esanen zaio arrari; emeari, aldiz, batzuek *urruxe* esaten diote, gero *beoka* izanen denari. Iñigo Ibarrak, orde, honela dakar: «xamalkoa: behor kumea» (I. Ibarra 99: 159). David Anautek esan dit izen hori erdara zaharretik ote datorren, *xamelgo*-tik alegia (latin *famelicus*, orain *jamelgo*); Azkuek Zuberoan jaso zuen *xamalko*, eta *zamari*-tik eratorria zela zioen: «potro caballito (...). Doble diminutivo de *zamari*» (Azkue 84). Begira zer nolakoa izan zen Barreneko Juan Sagastibeltzaren heriotza (1936): «Leitzalarre alde ortan nonbatte xamarkon bat izan bear zun amilddute ille, ta

oañik berrie zela ta, artatik yanka dezentea inde, sekuleko tripeko miñek asi emen zezkitzion. Leitzalarren tripeko sekuleko oñazek asitte ekarri zuen etxera, ta biamon goizeko adios! ille gizona» (PP). *☞ mia, urruxe*.

xamalkoak Uitzikoan

M. M. Elozegi

xaplanean atera. Lan tresna zorrotz bat erabiltzerakoan, kolpe sendorik ez egin, huts egin; hala nola, aizkora-matrailarekin jo eta ziztuan atera. P. Perurenak eman zidan aurrena hitz horren berri, eta beste hau erantsi: «Ez dut aditu lokuzio hoberik, konparaziora, espainolezko “salir por la tangente” esateko». Goizuetako ordaina *ziplanean atera* omen da, eta agian Azkuek jasotako *zipla*-rekin zeri-kusia leukake: «indirecta, pulla» (Azkue 84). P. Perurenak honako hau erantsi dit *ziplanean* esaldiaz: «Atera, joan, jo, sartu (aizkora, sega, aitzurra, harrimailua, edo beste edozein tresna, jeneralean aho zorrotzekoa) kolpea ematekoan huts eginda ertzetik atera, joan, jo, sartu, (Goizuetan). Hitz hori aditu eta ikusi egiten dut aldi berean; batez ere, aizkoraren ziplanekoa bizitua eta behin bai-

no gehiagotan jasana bainaiz neure haragitan. Euskal hitzak bizitu eta gero barrendik sumatu dituenak atsegin ikaragarri horixe dizu». ● **xaplanean yo**. Elordin Joantxo Barriolak azaldu didanez, ez ustekabeen baizik eta propio bilatutako kolpea izan liteke «xaplanean» jotakoa. Konparaziora, alorra jorratu ondoren, lur soskorrak erbilez jotzean, erbil kolpe bete-beteko egin ordez, beharginaren aldera ateratzea komeni da, lanari aiseago ekiteko.

xapuxtu. Ik. *errekus*, *zapuztu*.

xarde. Gaztamamia txikitu, beraztu eta leuntzeko erabiltzen den orraze itxurako zurezko tresna. Sarde ttiki baten itxurako izatetik datorkio izena, Gorrizko Lontxa Zabaletak esan didanez.

xarraka. Ik. *tirriki tarraka*.

xatuke. Ik. *zatuke*.

xau. *Xahutu*-ren apokope? Beharbada, 'ahitu', 'unatu' edo 'akitu' adierazten lukeen onomatopeia da. «Gogotik izorratue neok, aittue raso! Akabo! Nerek iñ dik. Xau» (Amets 99).

xaxa. «Begizak: xaxa dok marka, arrastoa. Garai batean, pilota partiduetako tantoak eramateko, arrasto bat egiten huen. Eta arrastohoriek egiten zituena huen xaxari edo xaxaki» (Bixente 85).

xaxari. Pilota partidetan *xaxa* kontua egiten zuena. Migel Zestau erremontista ohiak *Xaxari* izeneko taberna zabaldu zuen 80ko hamarkadan.

xepel. «Pequeño, menudo» (Azp. 67).

xerratu. Ogi, haragi, gazta edo bestelakoaren xerra egin. Gorrizko Lontxa Zabaletari jasoa: «[Gazta] in da seittun, berri-berritten, in gaur eta biar xerratu ta menbrilloan gañen yarri» (Olano 98: 342).

xextogiñ. Saskigile. Honela ageri da Kristobal Arribillaga "Beiñes"ek Jorge Kantinakoari egindako bertsoan: «Jorge zar onek bere andrea / Oso goiz jekiazten du, / Etxean ezer ez baldin badu / Atez ate bialtzen du, / Gero, xextogiñ ta eltze konpontzen / Mille lan klase artzen du, / Muturbeltz samarra izanarren / Senarra ongi zaintzen du» (PP 96: 161).

xingar. *Urdai* hitzaren baliokide izaten zen lehenago. Baina honetan ere gure hizkerak sartaldera egin du, *urdai*-ren alde alegia: «Ilunabarrean zerria puskatu eta hurrengo egunean gazikutxean sartu zituzten urdai, solomo eta saihetskiak» (Astaitz 85).

xingre. «Txarra, ahula (Zapata xingrek erositot» (I. Ibarra 99: 159). Erdarazko *ximple*-tik heldu da, antza.

xirriki xarraka. Ik. *tirriki tarraka*.

xirrin. Ik. *zirrin*.

xirrixta. Haria bezain fin darion likido baten isuria. Honela dio Elordin Joantxo Barriolak: «Ta ure artzen tzun bittarten Anttonik kaxora, pirriiini! esne xirrixta bat, ta daka! ostikoa beiek. (...) Ta berriz e ore pixkoat eman da, ure artzen tzun bittarten Anttonik pirriiini! esne xirrixta bat kaxora, ta daka! ostikoa beiek» (PP 96: 456). ☞ *zirrin*.

xister. Ik. *zoztor*.

xoxtor. Ik. *zoztor*.

xurrut. Ik. *zurrut*.

ya. 1. Ia, adizlaguna. Aurreneko biok Irategiko Mikela Sukuntzari jasoak dira: «Karraxike etorri emen zetzioan etxera, Pastaiñe, ya erotun» (Escariote 96). «Ez aztutzen ikusittekoa, ta ya burutik iñen ibillie zuen, gizajoa» (Escariote 96). Astaitzagako Batiste Zabaletak esana, Axintxio Olaberrikoaz: «Ya illen bazegoan ere, ure umoren orrantik ordune!» (PP 96: 193). Itziar Sagastibeltzari jasoak: «Bartzelonako mediku bet, ezurretakoa, oso ona, Dr. Bastos Sart, etortzen zen, ta orren umek itsasoan yoan errutire txalupa batekin, ta ya itto zien» (Ibidem: 352). Nartziso Sestorain “Martin Motxene”k esana: «Lanak utzitte badiz mineroak eta, Goizuetako neskatxen bat izakio, gaxoa otzak eta gosek ya akatun» (PP). Honela dio Olaberriko Klau-dio Erbitik: «Gero Tomas orrei sozioak abixetu zion [Ameriketatik], kiebra ya in zula, ta ya galdu zittula azinda guzik, ta Tomas onek esan zion eusteko yoan arten» (PP). 2. Ea, zehar galderetan erabiltzen ohi den partikula. Gorriteneko Miel Luis Zestauri jasoak: «Oik eztikea bestela ate ondotik aldein ta, “zapo salda” eñ bear zeioat! Ya iltzen dien bertan?» (PP 96: 80). Barungo Hilario Sagastibeltzak esana: «Da eamanazi emen zien juezak bertsolari ori ta: ya kantatuko al zittun bertsoak?» (Ibidem: 93). Martin Larrazen adibidea: «Ezkurreko amerikanoa il zenen, kotxea an geldittu zen Fondako garajen, ta Joxemarik esan zion eun baten Musungo Joanitari: txoferrik gabe etzuela deustako, ta ya salduko al lioken kotxea, ta baietz» (Ibidem: 255). Kristobal Olaetxea “Altzate”ren lekukotasuna: «Ala, itzein

zuen telefonotik, eta ya pisuik banun?, da baietz; pisue etzela, baño nekazaritzeko etxe zar baten bizitzen nitzela, eskola ortatik eun metrora. Ta, ya ezkondu al nitzen?, da baietz. Ta, ya familik banun?, da baietz» (Ibidem: 556). Ikus baita ere: (PP 96: 442).

yakinkio. Jakinki. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Honela dio Tolatxeneko Joxemari Azpirotzek: «Gu, ustez, Leitzeko pasakallea yotzen asi! beño, *oriamendi* izaki! ta guk ez yakinkio!» (Sasiziztulari 90). Olaberriko Klau-dio Erbitik esana: «Koartel aldera ez, errekaldera ematten zioan koartoko leioak, ta yendek yakinkio ze koartotan itten zun lo Joxemari orrek, eta gau beten ze pentsatu due arrike eman beaioala!» (PP 96: 246). Martin Larrazi jasoak: «Ark yakinkio zeatik erretzen nun, da ezin suprittu» (Ibidem: 257). Lesakeneko Frantziska Perurenaren adibidea: «Kontuk ittera Arakindegire etorri bearrak ziela yakinkio, ta launek zai yarrik emen zien Armalori ekitteko» (Ibidem: 270). Joantzarko Esperantza Zabaletari jasoak: «Miel orrek itten zun: boza diferenten kantatu, nor zen ez ezautzeatik, baño guk yakinkio nola itten zun de, seittun ezautzen bozetik nor zen!» (Ibidem: 287). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Ordu arte azaitunik, bazenik’e, ez yakinkio guk!» (Ibidem: 294). Gokobordako Felipa Aierdiren lekukotasuna: «Ta Paki dena apuratue, medikuk “viejo” esanezkeo ikaragarri sentitzen zula yakinkio ta, gero operatute medikue yoan tzenen, esan emen zion gure amari: A usted Madalena ni los médicos se le enfadan» (Ibidem:

443). Ikus baita ere (PP 96: 36, 347, 380, 385, 436, 441, 445, 454, 455, 483, 485, 509, 591). *¶* aikio, bizikio, ekarkio, eldukio, eokio, erabilkio, eramakio, etorkio, eukio, izakio, naikio, yoakio.

yalki. Jalki; arto aleak soskorretik bereizi edo banabarrak lekatik atera. «Attuna sukaldeko sustañoan hortxe ari don laiekin arto yalkitzen, pipe errez» (Mikela 96). P. Perurenak adierazi didanez, Goizuetako ordaina *kerke-lli* edo *kerkeildu* izaten da: «Arto kerkeiltzen, baberna kerkeiltzen aittu naiz arrasalde guzin».

M.M. Elozegi

arto *yalkitzen* Iruson; besteak beste, Tolareko, Martikoneko eta Goikobordako lagunak (1998ko martxo)

yankari. «Ezin daitekeena jan, jangaitza» (I. Ibarra 99: 161).

yarrazi. Ik. *yarri*.

yarri. Jarri. Antza denez, garai batean aditz hau batik bat esaldi intrantsitiboetan erabiltzen zen, eta *paratu* trantsitiboetan. Aspaldi honetan, orde, *jarri* ausarki hedatu da trantsitiboetara. Adibidez, zortzikotar gotzain ospetsuari jaiotetxean paratutako taulan, honela ageri zen: «Etxe ontan, 1877.en urtean jayozan Aita Bicente Huarte eta San Martin, Jesusen Konpañiakoa, Resaniako gotzaya, Wuhu-Txinan. Erritarrak yarri dute arri au 1927.en urtean, oroitzera» (PP 96: 217). Ik. aditz honen erabileraz (Olano 98: 249). *Yarri* azaltzen da, halaber, honako egitura trantsitibo honetan: «*yakiñen gañean* (*yakiñaren gañean*) *yarri*. Poner sobre aviso; hacerle sabedor de algo. *Aldeaurretik esan nion; yakiñan*

gañean yarri nun, zer gerta zakioken. Le dijo (sic) de antemano, le hice sabedor de lo que le podía suceder» (Azp. 67). Bestalde, *bertsoak pa(r)atu* egiturarekin batera, *bertsoak yarri* agertu izan zaigu. Honela dio Joandegiko Miel Zabaletak: «Zarrei yarriteko bertso bate akordatzen zat Zumetana» (PP 96: 88). Añaldeko Fermin Lizarragari jasotako honetan, berriz, *yarri* eta *patu* dituzu ingurune berean: «Bertso orik yarri zetien Lazaro Bengoetxeak. Ordun alondein zegoan enpleatu Lazaro, ta ardoan goardin zegoala patuk emen dittok bertso orik» (Ibidem: 248). Bukatzeko, pare bat esaldi iragangaitz. Honela esan dit Astaitzagako Mikela Labaienek: «Bera yarri zetien ondoan, ta geo berakin aiskidantzak in nittun». Lontxo Zubiturri jasoa: «Ezkondu zienen or yarri ittuen bizitzen» (PP). Ikus baita ere (Olano 98: 249). *¶* sokan yarri, *suerbin yarri*. **•yarrazi.** Jarrarazi, aditz arazlea. Honela dio Tolatxeneko Fermin Azpirotzek: «Beste beiñ, Pako Hernandorenak taberna pintatzen yarrazi omen zien [Bernardino pintorea]» (PP 96: 128). Benito Erasok esana: «Ezkurrarra Beruta dila, topatu do Oringo itturrin Lazaro ta, antxe bertan yarrazi omen zezkion bertso oik» (Ibidem 132). Lesakolorretako Joxemiel Arregiren lekukotasuna: «Olako ateraldi sentimentalak asko zittun Kristobalek, yendea nearrez yarrazteko modukoak!» (Ibidem: 166). *¶* patuazi.

yasa. «Precipitación atmosférica de lluvia, nieve, granizo, piedra. *Euri yasa, elur yasa, arri yasa, kazkabar yasa*» (Azp. 67). Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «Eun artan jesukriston arriyasa bota zun gañea, ta autobusen gañeko txapa zulatute akordatzen naiz, bide guzin ittoxuren paren nola etorri nitzen» (PP 96: 170). «Aurtengo udan Harizkomendire arditara yoan ninduen maukau-tsik eta han ereta soñue ta segituan harri yasa» (Astaitz 98b).

yaso. Jaso. 1. Altxatu, jaikiarazi. Honela dio Pastaingo Miel Barriolak: «Amalau arroa yasotzen omen zittun bizkarrera» (PP 96: 385). Goikobordako Felipa Aierdik esana: «Gero, Amarjiñe Arrotik Goikoborda eamatten

emen zuen, ta beti Karmenek eamatten, da gure amak berea balu bezelaxe matte Anttoni, ta ure ekusteko ark eamattea nai Amarjiñe, ta esaten emen zion Karmenei: Ze, Anttonik ez al do Amarjiñe yasotzen eo?» (Ibidem: 454). 2. Gorde, aterpe eman. Gazpilloko Marianjela Lasarteri jasoa: «Bee etxea zun emen, beño ortik ara yaso zuen» (PP). Gokobordako Felipa Aierdik esana: «Ta, gerore, lixue itteko, suko autsik garbina yasotzen tzuen» (PP 96: 439). 3. Inork gordetakoa bildu, berreskuratu. Honela dio Tuteneko Miel Zabaletak: «An ultzike dabiltzela bik, Jorjek labana atera zast! tripetik! Gero gañeko yendea oartu: mekaben odola zik eta emen! Gañekoan antxe odolustutzen zaioa mutille. Gero Jorjek labana paita zuloan gorde baño bestek billatu, ta yaso» (PP). 4. Bataioan, besoetakoa ponte gainera altxatu. Honatx Astarlako Katalinek esana: «Ta ordun, izoa moja ori, etorri emen tzen ni jasotzea (sic), ta esan emen zion nere amari: Igoal al tzazo nere izena yartzea, Joana? / Jesus, orixe baietz Kataliñ! / Ta berak yaso emen niñun, ta bere izena yarri zienen, iñ emen tzun: kendu berak zeaman lepoko katea, ta neri sartu» (PP 96: 434).

yazteko. «Vestido» (Azp. 67).

yendalle, yendaje. «Yendalle. Gente (sentido despectivo, peyorativo); gentuza» (Azp. 67). Elordin Joantxo Barriolak, berriz, *yendaje* esan dit. Honela ageri da Errezumako Miel Ramon Zabaletak kontatutako leiendan: «-Ta nondik atera duzue ni judio kastakoa naitzela? / -Judiok ezkerrez eskribitzen due, ta gu sartu ganen zu ezkerrez ai ziñen. / -Mottellek, au yendaille!! Ok dena bazekie!» (PP 96: 500). *☞ pandillaje*.

yendeketa. Jende andana, jendetza. Honela dio P. Perurenak *-keta* atzizkiaren erabilera eskasaz eta *jendetza* bezalakoa izenen neurrigabe-ko gailentzeaz: «Konparazio bateko, nekez adituko duzu gaur: “inorketa haundirik ez da izandu” edo “jendeketa haundirik apenas bildu den” edo “deusketa haundirik ez dute egin izan behar”. Dena *jendetza* duzu gaur.

Izan ere, edozein gauzaren arrakasta *jendetzak* erakusten baitu, zenbat eta haundiago, orduan eta hobe izaten den *jendetzak*» (PP 95: 129).

yetzi. Jetzi. «Beyek eta ardik yetzi egin behar die eta esnea saldu edo gazta egin» (Astaitz 96a). Joantxeneko Patxiku Alduntzini jasoa: «Buenos Airesen aittu zen, beie yetzi te beie yetzi, urtek eta urtek, oeita eztakit zenbat in zittun» (PP 96: 97).

yiauf, yiuf. Abidura bizia nahiz jauzi bizkorra adierazten duen onomatopeia. Honela dio Pastaingo Miel Barriolak: «Andala puñeta! deus ekusten etzula yiauff!! koskak eta zelaiek denak pasatuz Altzuko ortan barrera Martikoneko belatsoan goienen errekan pasatute Aisoarte aldera beorra» (PP 96: 382). Arroko Karmen Saralegik kontatua: «Miel orrek, iru beiek sokakin elkarrei buztanetik lotute artu zetik, eta beik gaztenak ze in do, yiuuuf!!, saltatute, (...) buztan puske zintzilik dula etzaiok ba geldittu bei gazte ori» (Ibidem: 387).

yo. 1. Joan, norabait abiatu. «Yo. Dirigirse. *Mendira yo degu*. Nos hemos dirigido al monte» (Azp. 67). ● **yozak!** Jo ezak! Egitatearen harrigarria indartzeko, aginteraz janzten den esapide adierazkorra. Honako hau Errezumako Miel Ramon Zabaletari jasoa da: «Biñipin, or txenda txartxar bat omen zen, extu extue, ta irristatue gizonak amilyute yozak alajainkoa beiko erreka» (PP). Kortabordako Martin Oronozek esana: «Gure attek ori aittu zunen, atsalde guzie laien inde, apalondoan Tolosa yoan, an gabe pasatu te biamon goizen yo zak berriz Azpeitire oñez!» (PP 96: 417). Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «An’e belaxe arrapatu men ditto albientek eta, “aldeitteko andik etxeal” ta, aurren artute bialdu ditto ta, bestek berrize non yoan zien, yo zak Martimeleneko borda!» (PP 01: 208). Azken honek zentzu trantsitiboa du; honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik berak: «Ala, bestek noiz atera zai yarri de eskalleatan da, pareta allatu zenen, yozak

gizona kokotzen da, eskalleak bera, Otxoa ori» (PP). *autsi zak, botazak, iltzak, moztak, sartzaiok, tiazak*. **2.** Ohizko esanahi trantsitiboan, maiz azaltzen da aditz konposatuen bigarren osagai gisa: **●anka yo.** Hanka jo, ihes egin. Honela dio Olaberriko Klaudio Erbitik: «Koartela bertan da, deittu dioa settun Joxemari orrek goardazibiliei, baño ordureko bestek anka yoak!» (PP 96: 246). **●arrisko yo.** Ik. *arrisko*. **●arta yo, gari yo.** Alea jalkitzeko jotzen ziren artoa eta garia: «Alorreko lanak egitten, belarrean, ixtorlekuan (...), etxean arta yotzen, gari yotzen» (Astaitz 99a). *gariyotze*. **●burrukaldie yo.** Burrukatu. Honatx Martikoneko Bittorio Alkozi jaso: «Eun beten Sasaingo Zelaian yo izan bear zuen burrukaldi gorra bi etxetako mutillek» (PP 96: 107). Gorriteneko Miel Luis Zestauk esana, Ayeneko Erramon Mari palenkariaz: «Españiko kanpeon zegoala, Frantziko baten kontra Iruñen yokatu, te arire irabazi iñ emen zeioan bere estiloan; baiño frantzesak ango estiloan irabazi itten, da artatik asarratute sekuleko burrukaldie yoak emen ittuen» (PP). *ultzi yo*. **●eulik yo.** Euliak jo. Giro sargorian euli multzoak egiten duen eraso, aziendaari batik bat. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Ala, orrera yoan die ixtorgittea ta, bordan ixkiñen, paita koskan utzi dittue ben puskek, ixtorgitten aitte bazkaltzeko denboan iñen duela ba ben zelebrazioa ta, ze in dioa bittarten, eulik yota eo beiek etorri zaizkia bordara ta, obi usaie artu duenen asi die pardelai tiraka ta, paita koskatik bera eroritte klask! botille usuala autsi!» (PP 96: 457-8). **●kukuak yo.** «Cantar el cuculillo» (Azp. 67). **●odolanak yo.** Odolarenak jo, tentsioa nabarmen igo, bihotzekoak jo. Horrela hildako aziendaz esaten da, batik bat. Elordin Joantxo Barriolak adierazi didanez, *odolanak yotako* ardia, berehala sangatuz gero, jateko ona izaten da; berehala sangatu ezean, orde, azienda *pasmatu* egiten da. Txartikoneko Pello Astibia, berriz, esan dit txerrikumeari arto irin gehiegi emanez gero, *alpetatu* eta gaiz-

kitu egiten dela; izan ere, arto irina pentsu beroa omen da aziendarentzat. Odolarenak jotzean, txerrikumeari belarriko zainak moztu eta odola atera behar zaio. **●satorrak yo.** «La acción por la que el topo está levantando la tierra con el hocico» (Azp. 67). «(...) joan da Praxku sator ehizera eta hor ikusten du satorra jotzen ari dela» (Astaitz 87a). Ikus beste honako konposatu hauek: *ultzi yo, erronkak yo, goan yo, lixue yo, lur yo, turmobeak yo, xaplanean yo*. **3.** Ahari jokoan, yo aditzak 'jokoa irabazi' adierazten du. Honela dio Benito Astibia "Luxeak": «Gero beste aari ttiki bet bazun Luziano Gartzakoak (Pellon anaiak) Ezkurreko Prekonetik ekarrie, iñok yotzen etzun mostra bat (...). Mustarkok aari ona zeukela ta aise yoko ziola ta, ez yokatu in tzuen» (PP 96: 428). **4. yo dezagun.** «Supongamos» (Azp. 67).

yoakio. Joaki. Laguntzailerik ez daraman aditz-forma hanpatua (Ik. Olano 98: 239-243). Begira zer dioen Errezumako Miel Ramon Zabaletak: «Uitziko gañe baño lentxeo, emakume bat eta gizonezko bat oñez yoakio biden, da karreroak atzetik arrapatu zittunen, "nekatuk zizela ta artuko littuken karroran Leitzeaño", ta "baietz baietz sartzeko", ta gero ze in due? karreroa bera ill emakume eta gizonezko orrek» (PP). Gazpilloko Marianjela Lasartek esana: «Orik bizi zien Astarlako errin ama semek, eta Austiñ korreoantzat eur ittea yoanak zien auzolanen, mutill salle, da Apexa ori, bestek yoanda gero berandugo yoakio, ta Auxitiñek esan emen zion: "Oañik emen aiz Joan Miel". "Beranduxego yoandare bestek aña iñet bai nik"» (PP). *aikio, bizikio, ekarkio, eldukio, eokio, erabilkio, eramakio, etorkio, eukio, izakio, naikio, yakinkio*.

yoalborra. «(De *yoale borra*). Cencerro alarga-do» (Azp. 67). Goizuetan, P. Perurenak adierazi didanez, *yoalarri* esaten zaio joare luze horri. *eltzaborra*.

yoale. Joare; batik bat abereei (behorrari, adibidez) edo abelgorriari (behari) eransten

zaien zintzarri handia. Goialdean eta behealdean diametro bera izaten du; *kulunke*, aldiz, ipurdi aldean meharra eta erdialdean sabelbuna izaten da. «Ixo! ardi joalek aditzen zetiñet. (...) Hara! hortxe zebiltzen ardik belatsoan, zintzarrik tte joaleek joaz lasterka arri-urriñen gora ta behera» (Mikela 96). Pastaingo Patxi Barriolari jasoa: «Beste baten, Gabrielen seme Esteben (sic) ori elbarritue zegoan pixkoat, eta ordun beor bat ill in zetzion ume gaztea zuna, ta aren yoalea beste beor batei patu bearra zuen» (PP 96: 379). Aresoarteko Brijida Azpirotzen lekukotasuna: «Gure osaba Elizondora ezkontue baitzen, da an indeko beiyoale aundie da ori, osaba Faustinok attuna Basiliori erregalatue» (Ibidem: 419). Berriz ere Aresoarteko Brijida Azpirotzek esana: «Behirik hobenari yoale hori erasten zion eta Larbadi behera zetorrela etxetik aditzen zuten yoale soñue» (Astaitz 98c).

yoandeneko. Joan deneko. «Contr. de Yoan direneko? Yoandeneko X. X. (urte, illebeta, egun) otan. En estos X.X. (años, meses, días) últimos. Yoandeneko 10 urte otan, yende asko yoan da erritik kanpora. En estos últimos 10 años, ha emigrado mucha gente del pueblo» (Azp. 67). Honatx zer dioen Joantxeneko Patxiku Alduntzinek, Berueteko gaiztaginen kasuaz (1923): «Ala, beste irulau egun eendu emen zien, azaltzen ote zen edo, baño gizonik iñon azaltzen ezta, Yoansarasko sekretariongana yoanda: "ola ta ola pasatzen zat, enkargatue falta dot yoan deneko hamabost eunotan, da errezelo txarrak itten asie nao, ta seittun parte eman bearrak ga"» (PP).

yoanera. Joanera, joera. «Ida, salida» (Azp. 63-4). Ikus atzizki berarekin osatu den *donaera*.

Yoansarats, Yoansats. Jauntsarats, Basaburuko herria. Honela dio Joantxeneko Patxiku Alduntzinek, Berueteko gaiztaginen kasuaz (1923): «Ala, beste irulau egun eendu emen zien, azaltzen ote zen edo, baño gizonik iñon azaltzen ezta, Yoansarasko sekretariongana yoanda: "ola ta ola pasatzen zat, enkargatue falta dot yoan deneko ha-

mabost eunotan, da errezelo txarrak itten asie nao, ta seittun parte eman bearrak ga"» (PP). Patxiku Alduntzinek berak esana: «(...) arreba Joakina Yoansasko orrek seittun [esan zun]» (PP 96: 95).

Yoansarasko haritz zaharrek bisita merezi dute.

M. Olano

yokalari. Jokalari. Honako esaldi honetan, jotzen duen edo ekiten dion behiaz esaten da *yokalari*: «Artxikonen zakur ozkalarie, Urbitan bei yokalarie, ta Bordaberrin bertsolarie etzela sekulan faltako» (PP 96: 303).

yokatu. Ik. *apustu*.

yolas. Solas. Hizketa edo solasa adierazten du. Honela dio Lazaro Bengoetxeak San Tiburtziori egindako bertsoetan: «San Tiburcio comeni bada / Grazi bat dizut escatzen / zanetik Posible bada lagun zaidazu / Zure bizitza cantatzen; / Laguntza ere izugarriya / Det zugandik esperatzen, / Comeni diran jolas on oyek / Ote ditudan pentsa-

tzen». Eta P. Perurenaren oharra ederrak dio: «*Jolas = yolas = hitz, esan nahi du; ez josteta baina*» (PP 96: 124). XVIII. mendean Uitzin paratutako bertso famatueta, hone-la esaten da: «Nik aditzea dedanez / Leitzen mutill fiñik ez. / Engañatzen zaituzte / Yolas ederrez. / Ongi mintzatzen dire itez / Ala balira biotzez, / Etzaituztela erreko / Bela ur otzetz» (Ibidem: 31). ●**yolasen**. Jolasean, solasean, hizketan. Honako hau Sorobarrengo Mikela Sagastibeltzari jasoa da: «Ez atte, ez, oañik etza illen, iltzeako denak ixiltzen emen die, ta zu yolasen erki aiza oañik!» (PP 96: 181). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Negun antxe eotten giñen sutondoan yolasen» (Ibidem: 553). Hau ere Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa da: «Emen yolasen ai ganak (...). Kattalin Zortzikonak ekusi te asi emen zen yolasen...» (PP). Irategiko Mikela Sukuntzaren adibidea: «(...) andik pasatzea tokatute aikin yolasen gelditu emen tzen» (Escariote 96). «(...) illuntzean erdisukalde haundiaren inguruan yolasean» (Astaitz 99a). Ikus baita ere: (PP 96: 174, 250). ●**yolasa izandu, atera**. Jolasa izan, atera, sortu; zurrumurru edo esamesa zabaldu, kontua ibili. Honatx Benito Astibia «Luxe»k esana, Agerreko iturriaren ondoko gaztainetik bere burua zintzilikatu zuen ataundarraren gertakariaz (1907): «Ur bedeikatuik etzioala eman bear da, sekuleko yolasak atera zittuen, baño gero Saninazion liburue billatu men zioan galtzan poltsan, da arengatik sartu men zuen kanposantun» (PP). Añaldeko Bittorio Lizarragari jasoa: «Gañea, yolasa izandu uen, oain tellatu dena berrittu zeioea, ta ordun azaldu uen yolasa, beño beste aldea aittu izandu dit nik e!» (Olano 98: 345). Hau ere Benito Astibia «Luxe»k esana da: «Da guk atzetik, eta olaxe, ta urrena beste koarto batera yoanda, ane mutille auntza ta onantza erabilli due ta, jenioz estu ikaragarrie zen Jesus ori, tte, biotza moitu zetziola edo eztakit ze in zetziola, belaxe yolasa atera zen, aren ondoan lanen ezin zittekela ari» (PP).

K. Fagoaga

Gizonak yolasen Zirkuluko atetan

yolaspide. Solaspide. «Motivo de comentarios, hablillas» (Azp. 67). *izpide*.

yolastun. Solastun. «Sinón. de iztun. Azk., *Yolastun*, hablista, orador» (Azp. 67). Orreaga Ibarrak honela jaso du Ultzama aldean: «*Yolasdune*: Charlatán» (O. Ibarra 97: 169). *izlari, tartar*.

yornal. Jornal, soldata; garai batean eguneko saria adierazten zuen, baina denboraren poderioz esanahia zabaltzera joko zuen. «Mañazi Zortzikonen omentzegoan neskame eta illen hamalau sueldo (iru peztan terdi) omentzun yornala» (Mikela 95). Honela dio Joan txeneko Patxiku Alduntzinek: «Attunan besoatako Miel Joakin berriz, Ameriketa yoanda ibilli zen, beti besten mende, bestek ematten zioan yornal onddarrakin» (PP 96: 97). Boxekanbordako Katalina Rekondoren adibidea: «Mantenue ta, euneko biñe peztan edo zerbatte ola izaten zuen yornala» (Ibidem: 140). Axintxio Olaberrikoak bertsoetan zioenez, Afrikan soldaduskan «Euneko iru sos izaten dira / Emengo yornal guzia» (Ibidem: 195). Garagartzako Inazio Olanori jasoa: «Soldadu zizenai eun bana duro ematten zioan len, ta orrek Ayuntamentun muturra sartu zunen, ori geiegi zela, ta ogei durorata bajatu ziguen yornala» (Ibidem: 262). Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana, Goizuetako Ukuko hiltzaileaz: «Yornal ttikie irabazten zuen, bizioso samarra izan da gastatu, patrona pagatu gabe, aixe» (Olano 98: 325). Ikus baita ere: (PP 96: 498, 549). *paga-menta*.

yorra. Ik. *landreza*.

yorrada. Jorrada. «1. Quebranto, agotamiento, cansancio, consecuencia de un esfuerzo físico grande. *Ze yorrada ez dute artu gaur pìllotarik!*» (Azp. 67). *zurra*. 2. «Sobresalto, disgusto» (Azp. 67). 3. Goizuetan, P. Perurenak jakinarazi didanez, *elur, belar* edota *iratze yorrada* esaten da, hau da, 'biajea, zama'. 4. Aurrekoaren ironiaz, *ori yorrada bil-du do!*, hau da, 'hori mozkorra harrapatu du!'; P. Perurenaren argibidea.

yosi. Josi. «Llenar. Liter. Coser. *Oyana usoz yosia. Alorra belarrez yosia. Plaza yendez yosia*» (Azp. 67). Honela dio Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Negue zen, koillate ikaragarrie, ta kolle baño otzagoa zen bera, euzkitten naittanaiez arropaz yosie ibilli bear izaten zun» (PP 96: 97). Boxekanbordako Inazio Rekondori jaso: «Bularraldea're dena metrallaz yosie bainun! Nonai banittun metrala puskek! Biotza iaia ukittun neukala atera zeiden medikuk beatza aňeko metrala puske bat!» (Ibidem: 144). «Lehenago artametak nonnahi izaten ziren. Etxe inguruko alorrek arta metaz yosik izaten ziren eta landan ere bai » (Astaitz 02a).

yoskin. Jostun, josle. Mende hasieran lau senide ziren Eztebenen; Astaitzagako Mikela Labaienek gogoratu duenez, bertso hau paratu zieten: «Batixte argiñe / Joxemartiñ danboliñe / Marimiel joskiñe / Ta Dolorex mantarie» (PP 96: 77).

yostaillu. Jostailu. «Juguete» (Azp. 63-4). Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Umek ere hortxe zeuden sundoan (sic) lurren takax inde ziribuztekin yostetan (...). Umeen yostallu eskopeta antzeko bat da [ziribuzte]» (Mikela 96).

yostairu. Jostalari. «Juguetón» (Azp. 63-4). Dirudienez *yostaillu* edo *yostallu*-ren aldaera da. Joxepa Astibia "Benitona" k adierazi didanez, «yostaillu» esaten zaio «beti yostatze-ko prest dagoanari».

yostalari. Jostalari. «Juguetón. *Aur yostalarie, niño juguetón*» (Azp. 67).

yostatu. Jostatu, umeak jolasean aritu. Ikus *dexente* sarrera: «*Dexente yostatu gera gaur*» (Azp. 67). Begira zer dioen Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Goikobordako neska koxkorren bat artu izan bear zun [andretako], oañik umea zena; ta yaietan Uztarlekure yoaten auzoko launekin balen yostatzerara!» (PP 96: 303). Itziar Sagastibeltzari jaso: «Yoaten zen Donostire, bi iru eun pasatzen zittun an, ta beti ekartzen zittun botikekin botille ttiki betzuk, beño sekulan etzittun artzen; yostatze-ko ibiltzen nittun nik» (Ibidem: 345-6). Astaitzagako Mikela Labaienen lekukotasuna: «Nere anaiei in zioan gurdy ttiki bet, yostatze-ko ta, artoakin errota yostatze-ko ta» (Ibidem: 349). ● **yostaka.** Jostetan, jolasean. Itziar Sagastibeltzari jaso: «Gure antxe ibiltzen giñen askotan yostaka» (PP 96: 222).

yosteta. Josteta, jostaketa; edozein ume jolas. Honela dio Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak: «Aurtxikiner a yoa nait yosteta, ta ez uzten attek. Ze in nun nik: siestara yoa zenen, salan etzanda yarritte kantari asi. Obetik yekitte etorri zen da, ak ipurdikoak!» (PP 96: 179). ● **yostetan.** Jostetan, jolasean. «Umek ere hortxe zeuden sundoan lurren takax inde ziribuztekin yostetan, attun amonan ondoan, zahar-gaztek elkaturik» (Mikela 96). Gorriteneko Joxepi Zestauk esana: «Amonari eguerdiko meza gustatzen zetzion, ta guri berriz goizekoa; ikaragarri gustatzen zetzeiun goizen goiz erre etorrite, bueltatxo bat iñez mandatuk inde, gero, etxera yoa, egun guziko libertadea; baño beti etxen: yostetan da, musen da, kontu kontari te» (PP 96: 335). Martikoneko Zelestina Alkozi jaso: «Auzoakin da oso ongi konpontzen giñen, yostetan da, dotriñen da, denak elkarrekin ibiltzen giñen» (Ibidem: 375). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Nire askotan yoaten nitzen yostetan ibiltzera nere lengusutxikikin» (Ibidem: 470). Ikus baita ere: (PP 96: 436).

yuamentu. Ik. *yuramentu*.

yuntatu. Juntatu, elkartu, bildu. Honela jaso diot Astaitzagako Mikela Labaieni, hika ari zela: «Ta oñ ementxe yuntatu gatton elkarrengena». ‘Aisoarren bandera’ izenekoan honela ageri da: «Nonai mutillek badire. / Baldin berdiñek balire? / Aisoarrak eta Leitzarrak / Yuntatu dire» (PP 96: 101). Errementaneko Miel Zabaletari jaso: «Geren lanak einda, maien yuntatu giñen bazkaltzera denak, eta Uztapidekin asi nitzen olaxe, bertso kontutan» (Ibidem: 155). Tiburtzio Azpiroz “Monteronak” esana: «Eun beten Leitza-larren yuntatu omen ittuen iru artzaiek, Labateko Bordan uste it» (Ibidem: 184). Indianabordako Emilio Sagastibeltzari jaso: «Ak bik yuntatzen zienen sekuleko tipokerik itten zetien motell!» (Ibidem: 185). Benito Astibia “Luxea”k esana: «Boto bazkari bet in omen zuen juezak eta orik Arakindein laun salle yuntatute» (Ibidem: 421). Pastaingo Patxi Barriolari jaso: «Beste aten, berriz, denak yuntatu giñen baserri betea: zerri aundi zen, zerrama aundi bet! Da eustallek eta denak gero, kafek eta kopak artute, lasai! Zer da gero ta, zerrie irausi!» (Olano 98: 335). Ikus baita ere: (PP 96: 91, 241, 390, 397, 545).

yuramentu. Juramentu, zin. Honela ageri da Bonaparte printzeak itzularazitako dotrinan: «G. Cein da bigarrena? / E. Yuramentu alferric ez eguitea. / G. Norc eguiten du yuramentu alferric? / E. Yuramentu eguiten dunac eguie gabe, yusticie gabe eta premie gabe» (Pagola 95-II: 586). P. Perurenak dienez, Bordaberriko Joxemielek bertso ziztatzailearen bat bota, norbaiti samina eragin eta «ez zuela santa sekula bertsozik gehiago botako egin omen zuen “yuamentue”» (PP 96: 303). Landabordan neska bat haurdun utzi omen zuen Arroko Mielek 1920 aldera; honatx zer dioen hartaz Astaitzagako Mikela Labaienek: «Ala, asi die mutill orren atzetik eta, beste anaie Gabriel etorri emen zetzioan, da oben zegoan neskari gurutzea aurren patute, yuamentue itteko esaten emen zion:

[umea] etzula aren anaiena, gezurre zela!» (Ibidem: 454).

yuste. Dibertsio, ikuskizun. ‘Torneo, lehia’ adierazten zuen latinezko *iuxta* hitzetik dator. 1802. urteko *Diccionario Geográfico-Histórico de España* delakoan, zera esaten da Leitzako armariaren hornigaiez: «Usa la villa en sus sellos, anillos, reposteros y sepulcros, un roble verde en campo de oro y un lobo andante de color natural al pie del árbol, y en torno una orla sangrienta con aspas de oro, y estas son sus armas adquiridas, segun el privilegio que gozan, con justo título en desafíos de campaña, en justas, torneos y otros actos de honor». Askoz geroago, hone-la zioen Astaitzagako Mikela Labaienek: «Iesi yoan omen zien settun Martin Agerre ta bere laun orik, beño Praxkek ardallen zebiltzela ezautu zein zien, da Exkurraberi esan: olako ta olako ziela! Ala iruek kartzelea sartu omen zittuen gaberako, ta Martin Agerre orrek ala esaten emen zun: “yuste earra yarrri diu yendentzat plazan, ta oñ gu izurratuk kartzelan!”» (PP 96: 486).

yustizi, justizi. 1. Justizia, zuzentasun. Honela dio XIX. mendeko dotrinak: «G. Norc eguiten du yuramentu alferric? / E. Yuramentu eguiten dunac eguie gabe, yusticie gabe eta premie gabe» (Pagola 95-II: 586). 2. Udalean, eskualdean zein herrialdean, autoritate judiciala daukan pertsona (udaltzain, goardia, juez...) edo herritar multzoa. Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Asarretu emen tzeen da, abisatu emen tzion yustiziri, orroko juezak ta orik ematten dienak: partek in bear (...). Ta abisatu emen zioan yustizirite, bi emakumek asi emen ittuen, (...) etxekandre zarra ta gaztea, elkarrekin bullen» (Olano 98: 331). Hau ere Astaitzagako Mikelari jaso da: «Andik belaxe yoan omen die aintarik Auzmendire ta: “Triki atea justiziri!”». Ordun ala esateko oittera baitzen: “justizie” esaten zetzioan ola ibiltzen zien erri gizonei» (PP 96: 55). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari jaso: «Yoan omen zien, ta ate yoka asi omen zien, ta: -Nor da! —goittik.

/ -Iriki atea justiziriii! —beittik» (Ibidem: 87). «Maria, andrea, gaztain iñurrie baño muturre luzegoarekin eta senarra danborea baño beltzagoko muturrarekin, elkarri aitzakie emanez. Egune yoan eta egune etorri hola. Pakeak egin behar zituztela eta yoan ziren gizonetara (yustizira)» (Astaitz 02c). *¶ aintari, errigizon, galtzadun, juez, kargudun, pleitu eman.*

yustu, justu. Ia, ozta, doi. **●yuxtu yuxtun.** Justu justuan, ia-ia, ozta-ozta. Ikus «juxtu juxtun» (in PP 96: 384, 455). Honako hau Eztebeneko Mikela Sukuntzari jasoa da: «Gure atun

orrek tiro eman emen zion [basurderi], baño ikaragarrie izan da, nonbatte ongi ill gabe utziko zun de, atzetik segin asi basurde ori, aldapan bera dinbuluke; “zarakara yoateko, zarakara yoateko!” karraxike Unaineko attuna, ta yuxtu yuxtuan arbol mei baten gañea io emen zen, gañekoan arrapatute txikitzen emen zun bertan gure attuna gizajoa» (PP). **●yuxtutik.** Justutik, gutxigatik. Honela dio Landabordako Felizitas Zabaletak: «Ardin kontun trenbiden kontran an negoan da, derrepente makine utse etorkio, ta ardik trenbidetik lekutzen asi tte, yuxtutik libratue izaten naiz ni» (PP 96: 455).

zabalero. Zabalera. «Eclipse osoak 100 kilometroko zabaleroa izanen du» (Astaitz 99b).

☞ *luzero*.

zabar. «Despreocupado, abandonado en sus cosas, trabajos, negocios, en el arreglo personal» (Azp. 67).

zabartu. «Despreocuparse, abandonarse» (Azp. 67).

zabor. «Pequeño. *Gizon zaborra*» (Azp. 67). Beste zernahiri esan dakioke: konparaziora, «arri zaborra» aipatu dit P. Perurenak.

zabordi. Belar txar, lahar edo sasi multzoa. Honela berritzen du Benito Astibia “Luxea”k Ollin errekan itota hil zen Musun morroia-
ren kasua (1909 inguru): «Ba omen zekin igeritten franko, baño urek indar aundie eramakio ta, zabordin baten billatu emen zuen askoze beragoan, uraldek eramana» (PP).
☞ *zakardi, zarakadi*.

zaborreri. Zabor pila eta multzo aspergarria. Kutsu peioratiboa duen hitza: *Oi zaborrerie, motellek!*

zaildu, zallu. 1. «*Zaildu*. Estabilizarse (tratándose de buen tiempo). *Eguraldie zaildu du*» (Azp. 67). 2. Lanean zaildu, gogortu: *esku zallue* ‘esku zaildua, laztua’; Juan Mari Barriolaren argibidea. P. Perurenak honako adibide hau eman dit: «Mindegia aizkoan; zalle baita alu ori!». Eta honela azaldu: «Betiko indar, nerbio, mañari... eusten diona».

zain, zaiñ, zañ. 1. Landare eta zuhaitzen sustaia. Azpirotzek «raíz en general» eta «raíz superficial» definitzen du, *errotik bereiz* (Ik. *erro* eta *errotu*) (Azp. 82). Honela dio

Arriango Lontxo Lasartek: «Ala biñipin, asi die gure atte zena ta mutil orik urritz gañea iota ur biltzen, da bide ixkiñ samarren izan arbola, ta gora io zienen, kargakin zañetik iraulitte ben urritzen lurrera denak!» (Arbolak 94). Aliñeko Iñaxi eta Joakinatxo Astibia ahizpei jaso, 1993an botatako lizar famatuaz: «Egie da, lizar orrek zaiñ ikaragarrik zittula ta zañek azi alen pareta okertzen ai zela» (Arbolak 94). 2. Aurreko esanahia hedatuz: jatorri, kasta, arraza. Honatx Astarlako Maria Jesus Sagastibeltzari jaso: «Orik denak, Arribeko errotan yaio-tako nere attuna zena Nartzison zañetik etorrik die» (PP 96: 414). 3. Gorputzeko odolbidea. Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak esana: «Ark etzun ez tripik eta ez epurdik. Baño bai bizkorra, ark bazittun nere beatza baño lodioko zañek besoatan» (PP 96: 179).

zainbildu. Pagoak lurrazalean ageri dituen zainak xaplanean jo, enborraren ipurdi hondo-hondotik moztu ahal izateko; izan ere, alderdi horretan izaten baitu arbolak egurrik egokiena. Elordin Joantxo Barriolak egin dit argibide.

zaingorri. «Goizuetan eta Leitzan askotan aditua naiz, baserritar bati baino gehiagori, “zaingorri” deitzen perrexillaren gisako hostajea duen belar klase moxtaka bati; oker ez banaiz, *Potentilla reptans* dizu izen zientifikoa, eta R. M. Azkuek tankera bere-tsuan azaltzen du bere hiztegi jorian; eta *zangorri* ere badakar “*geranio, geranium*” landarearen euskal izentzat» (PP 98b: 125).
☞ *belar (barrabas)*.

zaiñ. Ik. *zain*.

zakar. 1. «La hierba que se arranca en las piezas antes de sembrarlas» (Azp. 63-4). Ez du zertan alorrekoa izan, orde; honela dio Errezumako Miel Ramon Zabaletak, 1948an egindako argi-zentralaz: «Lendabizi kanalea rebokatu te berritu giñun; gero deposittue: dena lurrek eta zakarrak artue baitzegoan; da beian txabol txar bat inde, an yarri giñun turbina» (PP). ● **zakar aretu.** «Zakararetu. Pasar la narria para arrancar las hierbas» (Azp. 63-4). Azpirotzek aipatu “narria” hori, jakina, *area* da. Honatx zer lan egin behar izaten den artoa erein aurretik: «Alorra zakar aretu, zakarrak bildu eta erreloa egin. Lurre irauli, zoye hautsi, berriz aretu (sic), alperra pasatu eta artoa eriñ» (Astaitz 02a). ● **zakar bildu.** Area pasatutakoan zainez gora atera diren zakarrak kendu. Horren ondoren, **zakarrak erre** egiten dira *erreloan*; Azpirotzek «zakarrak manetu» deitzen dio azken horri (Azp. 63-4). Honela dio Benito Astibia “Luxea”k, osaba Juan Mielen heriotzaz: «Obera yoan zen da, biamon goizen alorreko zakarrak biltzea yoan bear giñula ta, gure ama zenak koartora yoanda esan zion, ya zer moduz zegoan da: ongi zegoala, yoateko lasai zakarrak biltzea. Andik etorri giñeneako ille zegoan gizajoa» (PP). 2. Itsusi; itxura desatsegineko pertsona edo beste zernahi. Begira zer dioen Joan Rekondo “Sasa”k: «Herri baten gizon batek zeuzken bost seme. Bat zakar ikaragarrie zen eta denak “zakarrepurdie” esaten zioan» (Astaitz 86). Kristobal Arribillaga “Beiñes”ek bere emazteaz kantatua: «Nere andrea santa sekulen / ez da izendu polita, / bere denboran gaixtoa eta / zakarra izandu baita» (PP 96: 163). Astaitzagako Batiste Zabaletari jasoa: «Ño, zakarra daukezo oso [beatz gaxtatue], baño saiatuko ga zeozer itten» (Ibidem: 365). ● **zakarrean eon.** Zakarrean edo haserre egon. «Mal humor. Gure gizona zakarrean dago. Nuestro hombre está de mal talante» (Azp. 67). ☞ **zakarraldi.**

M. Olano

Patxi holandarra **zakarrak** erretzen, Katalintxoneko bordan

zakardi. Belar txarra eta zakarra gailendu den lursail edo mendi puska. Intzako Damasok honako esaera hau bildu zuen Leitzan: «Zakarditik atera, eta sasi(a)n sartu. Gurutze ariña utzi ta pisuagoa artu» (Intza 74: 56). «Mendi hartako zakardien berri bazekiagu ongi aski!» (Astaitz 82). «Ibero eta Urdiñolako olak ikusten [izan naiz...]. Zakardiak eta huntzak hartua dago gehiena» (Astaitz 90a). ☞ *zabor-di, zarakadi.*

zakarraldi. «Acceso de mal humor. Azk., acceso de maldad» (Azp. 67). ☞ *zakarrean egon.*

zaku. 1. Gibel-handi, *potroso*, kezka larririk gabe bizi dena; irainak eta gaizki eginak ongi eramaten dituen pertsona izaten da. Amagoia Irurtia lehengusuari adjektibo gisa esaten aditu izan diot, baina askotan erabili izan da izengoiti moduan. Horrela esaten zioten, aspaldian, moral zabal samarreko emaku bati: *Tesa “Zaku”*. Ikus, baita ere, *zakuto* edo *potrobizaku* bezalako adjektibo mespretxuzkoak. 2. «Kaskailua (Zer dio Manu zakuk?)» (I. Ibarra 99: 163).

zalaka zalaka in. Apur-apur egin eta nahasplatu; batik bat jatekoaz esaten da. Honela dio Errezumako Joakin Zabaletak: «Donostiar orik pioxat ezkutatu zienen senide guzik bere gañea gu, ta naranja dena lertu, ta Pakita orrek bere amorrazioekin zalaka zalaka inde zakurreri bota zion. Gero yoanda esan zioan Donostiar oiri: “zuk ekarriteko naran-

ja dena zalaka zalaka inde zakurrei bota dot azkenen"» (PP 96: 506). P. Perurenak esana dakit Goizuetan ere halaxe esaten dela: «Yana zalaka-zalaka egin, da gero bertan utzi!».

zalakatu. Zalaka-zalaka egin, zalardatu; oso zegoena papurtu eta zirriborro utzi. Elordin Joantxo Barriolak esan didanez, belatso hezera sartuta abereak dena *zalakatu* eta lokaztu egiten du. «Zalakatue: Uzkaldue (Ogie zalakatzen ai za)» (I. Ibarra 99: 163). P. Perurenak esan dit Goizuetan «masa, orea, jana,... saltsatu» adierazten duela aditz honek. *malakatu*.

zalarda. «Revoltijo de cosas; trabajo mal terminado. *Ure angó zalarda!*» (Azp. 67). Agerreko Maritxu Lizarraga zenak askotan esaten zuen, erdaraz, «¡Qué zalagarda!», ordenarik eza, izugarrikeria eta antzekoak adierazteko. Irrati edo telebista espainolean entzuna naiz *zalagarda* hitz horixe. Izan ere, erdarazko hiztegiak dioenez, *zalagarda* frantsesera zaharretik heldu da, *eschargarde* delakotik hain zuzen (Ik. DLE 92).

zalardatu. «Desordenar, hacer un revoltijo de cosas. Hacer mal un trabajo. *Artayorrara yoan da alor guzie zalardatu due! Ure angó koziñe!!*» (Azp. 67).

zaldale. Abereentzako pentsua. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak esan didanez, Unaienean ba omen da *zaldalea* izeneko gela bat, garai batean hain zuzen ere abereentzako alea gordetzeko erabiltzen zena. ●**zaldalea yo, irabazi.** «Ze ai die orik? Zaldalea yotzen? Zaldalea irabazten?»; horrela esaten da bi lagun borrokan ari direla ikusita, edo mutikoren bat lurrean harrosko eta zilipurdika dabilenean; Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak egin dit argibidea. P. Perurenak honela azaltzen du esaldi horren sustraia: «Oraindik gogoan dut, nola esaten zuten Goizuetan, astoa, mandoa, mandokoa, behorra, zaldia edo beste edozein abere lurrean iraulka hasten zenean: "*hara! zaldaleak irabazten hasi duk!*", baina, lokuzioa sortzez, laneko abereen artekoa

da batez ere, esan nahiko balu bezala: "*lurrean dantzan hasi duk, nagusiari losintxak egiten, ondoren zaldalea eman diezaion*". (...) Honako haur-kanta xarmagarri honek jasotzen du ederki, aurrez esandako guzia: *Martioxeren astoa / dantzan dabilla gaxoa / Bostetan zaldale / Seietan erale / arre dilin dale*» (PP 01: 24). *ozale*.

zaldar. «Torpe de movimientos» (Azp. 67). Ez da hil zaharra Periko Sagastibeltza "*Zaldar*" leitzar zelebrea; begira zer dioen hartaz Aresoarteko Brijida Azpirotzek: «Beste askotan bezala etorri zen Periko Zaldar alorretik gure etxera eta mukadu bat yanda nahiko sagardoa edan zun. Azkenen etxera yoan behar zula eta hasi zenen gure amak eman zizkion hiru botille sagardo bere amarentzat. "Oh! gure amak pozik edanen do sagardoa, bai bai emanen dazkiot" esanez hartu zittun hiru botillek Periko Zaldarrekin. Hurrengo egunen gure atte yoan zen behiko belatso hortara, txokogunea egitten duen hortara, belarra ebakitze eta hiru botillek hustuta utzik» (Astaitz 98c). Gorriteneko Miel Luis Zestauk kantatua: «Ni nai ninduen da edadeko zarra. / Anka bat okerra ta begie bakarra. / Kolorea txarra txit, gorputze zaldarra. / Etzaigu allegatu merkatari txarra» (PP 96: 325). Astaitzagako Mikela Labaieni jasoa: «Iru neskazarretan bat, Pantxike, zaldar samarra izan bear zun, baño ittari ona» (Ibidem: 460).

zaldartu. «Ponerse torpe» (Azp. 67).

zaldientero. Ik. *abere, almazari*.

zaldigurdi. Ik. *zalgurdi*.

zaldiko. Zaldikume. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Yoan dok Iruñeño ta: ez saldu! Beorra ta zaldikoa artute oñez etxera gizona Iruñetik» (PP 96: 379). «Prontxiok bere etxe atarin zeuzken zaldiko bikañek ferire eramateko» (Astaitz 01c). *beoka, xamalko*.

zaldizko. 'Zaldun' adierazten dizu arruntan, baina honako honetara esanahi metafori-

koak bildu ditut: 1. Mendebaldetik heldu diren euri, elur nahiz kazkarabar jasak dira *zaldizkoak*, laugainean heldu den aberearen antzeko irudikatzen baitira: *Zaldizkoan ari du!*, esan ohi da, edota, Gazpilloko Marian-jela Lasartek adierazi didanez, «zaldizkoakin ai do!». Honatx P. Perurenaren argibide goizuetarra: «Oharkabeen ere maiz erabiltzen dugu zaldi majiko hori ahotan. Mendebaleko haize erauntsiak eraginik zurrumbilotan datorren euri zaparrada ere, *zaldizkotan* datorrela esaten dugu. Ekaitzaren etorrerak ikaraturik denak etxe barrenean gaudela, hamaika aldiz ikusia itsasaldeko leihotik begira aita: “*Zaldizko politt polittak eldu ttuk!*”. Nola adierazi ordea, hori aditzean nere bihotzak sentitzen zuena!» (PP 95: 95). Hurrengo adibidea Ezkurrako Martin Nobleri jasoa da: «(...) eldu denean itsasotik, brrrraaa!, erauntsi zuri, ola belozidadean, zaldizkoak, zaldizkoak esaten tzaio ori ere» (Euskaltzaindia 99: 94). 2. Denbora edo espazio neurria; zaldi batek bere hanken ahalegin guztian egin dezakeen denbora eta bidea adierazten du. Ezkurrako Martin Noblek berak dio: «zaldi baten esprine: un esprin. Ja ta autsi zaldi batek in dezakean bide, onbeste arrikada, zaldizkoak» (Euskaltzaindia 99: 94).

zalduniote. «Domingo de Carnaval», Juan Garmendia Larrañagak dioenez (Garmendia 98-VI: 400). Tolosan, Areson, Berrobin, Alegian eta bestetan *zaldunita* esaten zitzaien. *Asteleniote* eta *asteartiote* bezala, hau ere Benito Astibia “Luxea”ri jaso zion, 1972. urtean, baina ordurako oso utzitako hitzak omen ziren hirurak. *“asteartiote, asteleniote, iotek.*

zalgurdi, zaldigurdi. Bidaia luzetarako gurdi arina. P. Perurenak egin dit oharra: hitz ikasia dela, «usuario gabea». Hala ote? Bi aipuko Dendarineko Isidro Sagastibeltzari jasoa da: «Miltxoko alabak, Mikela Zabaleak, (...) zaldigurdin zila, Altzuko errebueltan ezkutatu baño lenago, Leitzeko erreire beide yarri tte, esan emen zun:

“Adio Leitze, hasta la nunca!”» (PP 96: 45). «Onei mutiko kozkorra zela, gure attuna Isidro Sukuntzak laundu emen zion Leitzetik Tolosara zalgurdin (...), Tolosatik Brinkolara trenen, ta andik Arantzazura oiñez» (Ibidem: 469).

zalkatu. «Apretar. Apretujar» (Azp. 63-4). «*Zalkatu.* Apelmazar, apretar. *Zamatu*, aplastar» (Azp. 67). Gaztainak gurdian estu-estu sartuta eramaten omen zituen saltzera, Garagartzako Dolorex Muñagorrik: «Gaztañe: urte baten emezortzi gurdi zalkatuk iñurrik, eta beste beatzi mendulatzetik» (PP 96: 473).

zalke. Aziendari pentsu emateko lantzen zen landarea, gaztelaraz “arveja” edo “algarroba”. «Nork edo nork zikirioa eta zalkea egiten zituen lastotarako» (Astaitz 94d). «Zalkea: Landare igokaria, lore arroxeta zurixkak dituen» (I. Ibarra 99: 163). Hone-ladiora dio P. Perurenak: «Bada *basazalkea*, berez etortzen dena, eta bazen *gizazalkea*, erein egiten zena. Esanera zahar honi adi: “*zalkea, nekazarien ahalkea*”. Goizuetan, Aitase-megi auzoan ezaguna da *Zalkintza* izeneko lekua, non den oraino neu jaio nintzen borda kaxkarreko barrutia. Halaxe bizituak izaki. Ale tamainaren ariora, hirulau zalke mota bereizten zituen euskaldunak orain gutxi arte. Zalke arra: ale haundikoa; zalke emea: ale ttikixegakoa; zalke zorria: ale xehekoa... Erresumina sorgortzeko erabiltzen zen zalkea. Ni nauzu mutikoa, ume-tan lurreko sura erori eta betondoa erre nuenean, gainetik zapiz loturik, zalke belarrez egindako txaplataz estali zidatena» (PP 95: 122-3).

zalkor. Bizkarreko konkorr edo tontorra, eta, ironiaz, baita konkorduna bera ere. Honela dio Pastaingo Patxi Barriolak: «Joanito “Ojalateroana”, Bittorio ta orin anaie, tras-te ikaragarrie uen; ola, zalkor dezentea izaten zuna bizkarren» (PP 96: 380). Tolatxeneko Kandido Azpirotzi jasoa: «Oñ attunak, zalkorra izaten zien bizkarren, da esaten emen zien, arren ondorekoai aurea

aterako zetzioala, ta ala atera gañea, sekuleko tripe» (PP).

zalle, zallu. Ik. *zaildu*.

zamarrada. «Golpe fuerte de enfermedad» (Azp. 63-4). Litekeena da *zaparrada*-ren aldaera izatea: Txartikoneko Pello Astibia adierazi didanez, eritasun kolpe bat izan ondoren honela esaten da: «Zaparrada ikeragarrie pasa'it!». *☞ aje*.

zamarreta, txamarreta. Gizonezkoen jaka ari-na, *txalekoaren* gainetik janzten zena. «Gerrate batean gizon mordoska ekarri zuten honera fusilatzeraz eta batek txamarretan poltsan izakio hazik eta hortatik sortuak dira izaiak» (Astaitz 96a). Honela dio Joandegiko Miel Zabaletak: «Zumeta orrek, emen zun oittera, txamarreta bi eskumuturretan lotu, ta bizkarretik erabiltzekoa» (PP 96: 88). Itziar Sagastibeltzari jaso: «Beidea, txamarreta eder bat nola zun gure gizonak? ba, seigarren pisutik erori del!» (Ibidem: 355). Boxekanbordako Kristobal Rekondok esana: «Kriston yasa bota ziun Uitziko estazioko ortan; atertu arte an eondu giñen aterben, da zamarretak atzekoz aurrera yarritte etorri giñen gero» (Ibidem: 466). 1966. urtean Kristobal Olaetxea «Altzate»k epaiketa izan zuen; honatx haren lekukotasuna: «Noizbatte allatu de Iruñeko juizioko eune. Negue zen, ta goizeko amaiketako an bear. Yantzi nun txamarreta pana bat, barrendik ajatu samarra, galtza urdin berri samar batzuk, bean artillezko galtzerdi lodik gañea ateata; oñetakoak botak nittun; ta artu nere moto txarra ta banoa» (Ibidem: 558).

zamatu. «Zalkatu. Apelmazar, apretar. *Zamatu*, aplastar» (Azp. 67). Honatx Tutene baserrian jaso: «Eurre eroi, beatza zamatu ziola, ta puske kendu zioan» (PP). Gorrite-neko Miel Luis Zestauren lekukotasuna: «Terrenoa eskatzen zuen da, garie bezelaxe itten zuen liñoa, ta gero bazien iru liñuputzu, ta ak urez beteta patute, ara bota liñue ta gañetik arrikin zamatute, an uasitzen

zuen, da gero ateata lurre kendute moztu gabe eamatten zuen» (PP 96: 334). Gorritzko Lontxa Zabaleta gaztaginak esana: «Gazta formatu arten mami guzik an sartu, da geo eskukin zamatatu, gazurek atera arten» (Olano 98: 341). Goizuetan *zanpatu* omen da ordaina, P. Perurenak adierazi didanez. Leitzan, aldiz, *zanpatu*, 'kolpean zamatzea' litzateke. Honela dio Martin Larrazek: «gu emen alorren alperrik ai bear diu, zuk ola zanpatu bear bazue!» (PP 96: 259). *☞ oinpetu, zalkatu*.

zanbro. «Enfermedad del nabo en la hoja. *Zanbrotu*, enfermarse el nabo. *Leorte gaitze ari do; arbik zanbro tuko zaizkigu*» (Azp. 67). Herriko ardozaleren bati ere *zanbro* izengoitia eman diote, P. Perurenak adierazi didanez: «edana-gatik gorputza hazia eta aurpegia gorri berdozta duelakotz». *☞ udillo*.

zangotil. Orkatilaren eta oinaren arteko hanka zatitxoa, barnealdekoa batik bat; Elordin Joantxo Barriolak egin dit argibidea. Honela jaso diot Artzikoneko Maria Jesus Gogortzari: «Ao, ao, arrapatzen baiat zangotillek kurdilduko dazkit». *☞ txurmio*.

zanpatako. Zanpateko, kolpe, eroriko latza. Leitzalarrean bazen haritz izugarri bat, 1888. urtean elurte are izugarriago batek akabatu zuena; honela idatzi du Astaitzek haritz haren omenez: «“Hiru otxoko” elurtea / kazkarabar eta tximistak / zer zanpatakoa haritzak!» (Astaitz 91a). *☞ zunpatako*.

zapata. Bi uretako etxeetan, horma adina luzeden egurra; obra gainean etzanda paraturik, teilatuari eusten dio: «Viga solera». Halaber *zapata* esaten zaio, bestetan beste, Goizuetan, Larraunen, Araitzen eta Ultzaman (Ik. Huar-te 03: 131). Haren gainean jartzen dira *kapi-rioak*, teilatu azpitik gora *goiagaraino*. Arriango Lontxo Lasartek eman dit hitz honen berri. *☞ goiaga, zopote*.

zapatagorri. Emagalduta, puta. P. Perurenak dienez, «gaitzizen hori emagalduei deitzeko erabilia da Leitzan, Italian eta bestetan» (PP). *☞ gonagorri, larru emalle, lepatxuri*.

zapataritze. Zapatariaren lanbidea. Honela dio Gazpilloko Marianjela Lasartek: «Zapatari-tzen aritzen zen» (PP).

zapaterozko. Zapatariaren lanbidea, zapata-gintza. Begira zer dioen Tolatxeneko Kandi-do Azpirotzek: «Españiko gerrondoren, Eu-ropakoa astera zila, Azaña ta Largo Caballe-ron ta orin arteko ezbaitak puri purin zeude-la, atsalde baten Artxikoneko atarin euzkie artzen eokio Klaudio Largo, gure anaien atautxie, ta bere semea, Miel Largo, beren zapaterozko mantalurrekoarekin da guzi, ta andik pasaeren Joxemari Zinkok: “Mira: dos Largos y ningún Caballero”» (PP). Kan-didori berari jaso: «Oaindik battok alderdi artan gure Klaudio zena zapaterozkoan nola aitzen zen akordatzan dienak» (PP 93: 44). *albaite-rozko, alkatezko, artzaiko, barberozko, errerozko, kuranderozko, maisuzko, mikeletezko, nekazalko, sankristabezko, sekretariozko, sorgin-ko, zurginko.*

zapatz. Ik. *sapatsu*.

zapeta. Ik. *zopote*.

zapla. Bat batean emandako zaplazteko, esal-di xelebre nahiz beste zernahi jaurtigarri-ren onomatopeia. Honako hau Mikoneko Joanxoke Kanflankak esana da: «Xabina ori izaten omen uen gaztetan deskuidatute fa-mili izandue, ta batek eta bestek adarra yo-tzen omen zeioan, beño ark zapla botatzen beti erantzuna bertsotan; edoziñ bertsola-rik beño azkarrago e!» (PP 96: 391). Irategi-ko Mikela Sukuntzak esana: «Ta [Miel gor-da] leiotik zeletan zegoala, kankarrota oi-tako batek suten zegoan eurre artute, zapla aurpegire bota emen zion, ta dena erre» (PP).

zaplazta. «Bofetada. *Zaplaztatu*, abofetear» (Azp. 67).

zaplaztatu. Ik. *zaplazta*.

zapo. Apo. Areson Echaidek «zápoa» jaso zuen (Echaide 89: 119). Honela dio Tolatxe-neko Fermin Azpirotzek: «Ta, geren musi-ke lanak inde, gaben lota yoan gattok, eta,

zapo bat, *piit, piit, piit...* ez ixiltzen krixtoa-tik e!» (Sasiziztulari 90). Gorriteneko Miel Luis Zestauk esana: «Beti bezela yoan zaz-kio eskazalek; etxera sarrazitte, eman dioa zapo salda ori, tte tripekomiñek ill bear duela gaixoak!» (PP 96: 80). Baina hona he-men *apo* aldaera, Goizuetan bezala esana, Musungo aitona Fraxku Sagastibeltzaren ahotan: «Zelebrea zen Joamiel Muño ori: apoa eukitzen zun txabolan, ze egueldi in beartzun yakitteko» (Ibidem: 536). *apo*.

zapoiztu. Ik. *zipoztu*.

zapuztu. Amak umea errefusatu, ukatu. Ardiak axuria *gaitsestu* egiten duela esaten da arruntan, eta hegaztiak txitoa *zapuztu*. Bai-na honatx Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Leen onera pestaurren etortzen emen zien kokoak, gariondotako ta axurik erama-ttea, arkume txar xapuxtu oitakoak erama-ttea» (PP 96: 126-7).

zaragoza. Ik. *demonio*.

zaraka. Sastraka, zuhaitz-landare nano eta txakarra; Elordin Joantxo Barriolak adiera-zi didanez, leku harrizu eta sikueta ezin larrituz bizi den arbola da *zaraka*. Baina ote, ainar, lahar, erratz eta besteren multzo-ari ere esaten zaio; Azkuek, hain zuzen, «jaral» itzuli zuen (Azkue 84). Txubiko Inaxio Iturrartek kontatu didanez, behin batean belatsoan behera erori eta zarakari heldu nahi izan zion; zarakak berari euste-ko gairik ez, ordea, eta, korderik gabe, be-heko ezponda jo omen zuen. Honela dio Tuteneko Miel Zabaletak: «Sekuleko oiuk eta irrintzik ateraz goittik bera zaraka gu-zik irauliz sartu emen zien Erasoteko Erre-ka Aundire» (PP 96: 108). Astaitzek honela definitzen du *irauzin ari* esaldia: «Barruti, ixtorleku edo gaztaineriak egiteko zarakak, oteak eta arbolak zainetik atera eta haitzu-rrez lurra harrotu harriak ateraz. Eta gero sispaitutako belarrazie erin eta belatsoa egina. Langitte honi esaten zaio “irauzin ari”» (Astaitz 01c). Eztebeneko Mikela Su-kuntzaren lekukotasuna: «Gure atun orrek

tiro eman emen zion [basurderi], baño ika-ragarrie izan da, nonbatte ongi ill gabe utziko zun de, atzetik segin asi basurde ori, aldapan bera dinbuluke; “zarakara yo-ateko, zarakara yoateko!” karraxike Unai-neko attuna, ta yuxtu yuxtuan arbol mei baten gañea io emen zen, gañekoan arrapa-tute txikitzen emen zun bertan gure attuna gizajoa» (PP). *☞ tortoka, txara.*

zarakadi, zartakadi. Zaraka gailendutako le-kua: «Arbol onik eon eztitteken lekue», Elor-din Joantxo Barriolaren hitzetan esateko. *Zartaka(di)* aldaerari dagokionez, Txartiko-neko Pello Astibia esan dit bakarrik «Euxe-bio Mikolasko zenari» aditu ziola *zartaka* esaten. Baina honela dio Atsotegietako Lur-des Labaienek: «Beñ, illunabar baten, asa-rretu iñ emen zien xoxoa ta birigarroa, ta el-karrei errixtan ai emen zien. Xoxoa pago ba-ten gañen emen zegoan, eta beiko zartaka-din berriz birigarroa, ta ala esaten emen zio-an elkarrei: Xoxoak: “Xe ai xá xu? xe ai xá xu?” / Birigarroak: “Xartakadín, xartaka-dín!”» (PP 96: 446). *☞ zabordi, zakardi.*

zardai. «Nube alargada que aparece en el cielo limpio» (Azp. 67). Astaitzagako Batiste Za-baleta, orde, ez dator bat definizio horre-kin; *zardai odaiek*, bere ustez, ez du zertan luzea izan; izan ere, zeru garbira heldu den edozein hodei xaborrari deitzen omen zaio *zardai*. Horren arabera bai, onargarri liteke hurrengo definizioa: «*Zardaitu*, cubrirse el cielo de nubes llamadas *zardai*» (Azp. 67). *☞ mordollo, odai, tronbollo, turmobe adar.*

zardaitu. Ik. *zardai*.

zaretto. *Zare* ttikia. Honatx *zarea* zer den: «*Batez ere ipar*. Otarra, gauzak eramateko ontzia, saskia baino handiagoa, euskarriduna, berez zumitzez egina» (Sarasola 96). Hain zuzen ere, Goizuetan *miñazare* esaten omen diote Leitzan *measaski* denari. Begira zer dioen Errezumeko Joakin Zabaletak: «Ta, eun be-ten, etxapeko lizar adar batetik zintzillik ze-goan erlakumea, ta nek Barungo Joakinei ta aittue: erlakumek etzula deus itten, da nik

nere arten: “deus itten ez bado, oaintxe eku-siko diu ba!”. Bagiañun erlakumek artzeko apropos indeko zaretto bat, zumitzekin sas-kie bezela iñe, ta ure artute yoan naiz, ta sas-kie beitik gora beide patute, dadar (sic) erañ nion lizar adarrari, ta bueno! saskire baño geio neregana» (PP 96: 510).

zarpa. «Andrajo. *Zarpak yan*, Lit., comerle los andrajos. *Zarpazu*, andrajoso» (Azp. 67). «Andrajo. *Zarpak hartu*, hacerse andrajoso, volverse andrajoso» (Azp. 82). Astaitzagako Mikela Labaieni honela jaso diot: «Trena bu-lada aundiz ongi ibilli zen, beño gero in zen makinak’e zartu eta berrik itteko nonbatt etzun diruik ematten da, bere zarpakin sei-tzen zun, kristal guzik’e autsikin de olaxe». Sorobarrengo Mikela Sagastibeltzak esana: «Ez gogo onetik, baño yoan giñen, ta ikaztoi txelai beten ixtorra ebakitte kamañe iñ, era-man giñuzen arropa zarpak gañetik bota, ta antxe eondu giñen bik lo» (PP 96: 178). Mar-tin Larrazi jaso: «Mekaben! yoan nitzen atzetik seittun de, Circuluko pare ortan arra-patu nun Miel Tomas zarpatik» (Ibidem: 253-4). Kristobal Arribillaga “Beñes” bertso-lariak Inazio Patri aizkolariari botea, Kaxe-tan tokatu ziren batean: «Bertso eder bat me-rezi dok ik: / Patri, Aizpeko nagusi. / nola ez degun aspaldi ontan / iñone elkar ekusi: / zarpa ta palda egiñe abill / illeko bizar ta guzi, / ezat ekusi nik i sekulen / gaurkoan beziñ itsusi» (Ibidem: 265). *☞ zarpazu.*

zarpail. *Zarpazu*, janzkera zakarreko kristaua. Adjektibo izaten da, baina aditzondo ere izan daiteke. Konparaziora, honela dio Den-darineko Isidro Sagastibeltzak: «Fraxkantoni oso zarpail yantzitze etortzen zen errire ta mutikoak “sorgiñe” edo zerbatte olako esa-ten zioan» (PP). *☞ zerrenda.*

zarparte. Zahar parte, zahar sari, pentsio. Honela dio Kristobal Olaetxea “Altzate”k: «Gure atte karliste zen baño, ari etzioan asko laundu. Ez erretiro ta ez kristo utzi zuen gizajoa. Gero zarparte pixkoat kontseitu giñin, baño laxter il zen da, akabo!» (PP 96: 549). *☞ sari.*

zarpazu. «Andrajoso» (Az. 67). *🌀zarpa.*

zarrako. «Impresión fuerte» (Azp. 67).
🌀takatako.

zarralda. Hankak arrastan darabiltzan pertsona, baldarra eta utzia. P. Perurenak argibide hau egin dit: «Zarraldaka, zarraldoan, ibili, erabili, utzi, eraman, gauzak, jantziak, soinekoak endemas, erdi arraka, zarpail, eta zakar. Bai neska zarralda! (desaliñada)». Elordin Joantxo Barriolak, berriz, *zaldar* adjektiboaren sinonimotzat aipatu dit. Euskarazko beste asko bezala, hitz hau ere Iruñerriko erdarara pasako zen: «*Zarralda*. Y *zarraldáu*: Dícese del individuo brusco, irreflexivo. Y del torpe y desmañado» (Iribarren 84). *🌀zilizti zalazta*. ●**zirrildi zarralda ibilli.** Nola nahi ibili, arretarik eta gusturik gabe. «Zirrildi-zarralda dabil», esan dit Gazpilloko Marianjela Lasartek.

zarranda, zerranda, zerrenda. Zerrenda. Mendi, iraleku nahiz belarsoro baten luzetako zatia. Segariaren lana neurtzeko aipatzen da batik bat. Elordin Joantxo Barriolak *palda*ren sinonimotzat eman dit, Azpirotzekin bat eginez: «*Palda*. Sinón. de ZERRENDA, MAZELA, franja, tira» (Azp. 82). Joantxok berak adibide hau eman dit: «Goizeko zazpitan segan asitte, ze zarranda bota don!». Añaldeko Bittorio Lizarragak, berriz, honela esan dit: «Orrek belar zarranda ederra ebaki du!». *🌀palda, zear.*

M. Olano

belar *zarranda* edo *zear* ebaki berria, Aresoko Ibiurren

zarrat. Zerbait zarratatzen delako onomatopeia. «Onom. de desgarro» (Azp. 67). Honela dio Astaitzagako Batiste Zabaletak: «Beñ, Axintxio orrek, Ezkurreko Kaxetan, beiko su baztarren auspoa zarratatu omen zien. Artu omen zien beiko eskulekue ankazpin, da goikoai bi eskukin gora tiatuz, zarrat! Aurreko punteaño zarratatu omen zien dena!» (PP 96: 192). Joantzarko Esperantza Zabaletak esana: «Gixaxoa, pobre bat zen “Jeneral Potx” esaten zioana; “Jeneral Potx, Pantalón Britx, Praxku galtza zarrat” esanez, ak parrak itten giñuzen guk» (Ibidem: 464). *🌀tarrat.*

zarrata. «Desgarro en vestidos. Azk., *zarratada*» (Azp. 67). Zaharrerria gai hartuta, Joan Tomas Arraras “Ganbara”k honako bertso zorrotz hau bota zuen: «Gizonak mundun, zartu ezkerro / badu mixerie franko: / karkaxa eta mukie sobra / puzkerra ta eztul asko, / ajatuteko galtza zarratan / zarratik eztu faltako, / yende arteko baño obe da / alorren atxaureta» (PP 96: 306). Arroko Karmen Saralegiri jasoa: «Beñ Kortabordako attun ori Leitzalarren itzai emen zebillen da, deskuidon baten edo, eztakit nik nola, idik bere partetatik beittik gora adarra sartute sekuleko zarrata in biñipin!» (Ibidem: 418).

zarratatu. Zarrata egin edo eragin. «Igande batean Axintxio joan zen hara eta hauspoa hartu, behiko kirtenaren gainean hanka jarri, goikoari heldu eta tarrat! zarratatu egin zuen» (Astaitz 93c). Astaitzagako Bautistari berari grabatuta, P. Perurenak honelaxe argitaratu zituen Olaberriko Axintxioren kontuok: «Beñ, Axintxio orrek, Ezkurreko Kaxetan, beiko su baztarren auspoa zarratatu omen zien. Artu omen zien beiko eskulekue ankazpin, da goikoai bi eskukin gora tiatuz, zarrat! Aurreko punteaño zarratatu omen zien dena!» (PP 96: 192). Benito Astibia “Luxea”k esana: «Alako baten, tireka ai zela, ze in emen dazkio, galtzak zarratatu, ta epurdi guzie airin zula, gizona, ta burue arrin zuloan!» (PP).

zarrerri. Zaharreria; azken gordintasun apurrak galdu eta ajeak gailentzen diren garaia. Honatx Kristobal Olaetxeak esana, 69 urtetan hildako Trifon Irurtia zenaz: «Eztaikit zenbat urtetan iltzen, baño zarrerik etzun arrapatu. Perlesie esaten dioan gaitz orrek yo zun. Ni ordureko alderdiotan nebillen lanen, da, launbeten etxera etorri ta, amak esan zien: “Trifon oso gaizki dao!» (PP 96: 553).

zarsari. Ik. *sari*, *zarparte*.

zart. Besteak beste lisiba jotzeko soinua adierazten duen onomatopeia: «Gero etxerakoan Eztabenea baino goraxeago aditu zituen lixua jotzeko soinuak: zart, zart, zart...» (Mikela 80).

zartakadi. Ik. *zarakadi*.

zartako. 1. «Dolor producido por relajamiento de algún nervio. *Lanik egin gabe dago; gerri gañen zartakoa yarri baitzayo*» (Azp. 67). Honela dio Boxekanbordako Kristobal Rekon-dok, Bernardino Arrieta “Urto” hil zenekoaz (1938): «Luziano Domartinbordakoa, Praxku besamotz orren anaie, etxen arrapatu nun, baño amak ez utzi: “karga aundie zula gizonak eta, gerritan zartakoan bat yarrite bere denboako izorratute geldittuko zela, ta ez yoateko”» (PP). **2.** Ukabilez jotako kolpe bizkorra. Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Esaten zuen, 1932 inguruan, Uzkudunek baño zartako bizkorragoa zula Ibarreko Ixidoro Gaztañagak; altugoa emen zen gañera, ta apustu franko irabazie Ameriketan» (PP 96: 499). **●esku zartako.** Txalo. Kristobal Arribillaga “Beiñesek”, beste askotan bezala, bertso ederra bota omen zuen, eta entzuleak txaloka lehertu ziren (Lesakolorretako Joxemiel Arregiren hitzetan): «Jesus! Aik esku zartakoak Miel Burladak eta, “Mattiko”k eta,... Lertu bear zuela parrez!!» (PP 96: 167).

zartan. «Especie de sartén grande para asar castañas. No se usa ya, ni se conoce» (Azp. 67). Labaiengo Teresa Urrozek berritu didanez, Leitzan *danbore* esaten diogunari haiek *zartan* esaten diote. Gurean galbidean den hitza da be-

raz. Juan Garmendia Larrañagari ere *danbore* edo *danbolin* eman zioten *zartan*-en sinonimotzat: «Nombre que, junto con el de “zartana”, recibe en Leiza el tambor de asar castañas» (Garmendia 98-VI: 466). *☞ danbore*.

zartatu. Gai gogorren bat kolpez pitzatu edo lehertu. Tolosako ferian Martin Agerre kai-kuak saltzen ari omen zen, eta honela esan omen zion emakume batek (Benito Erasoren hitzetan): «Onek kiderra autsie dauke e! Ara, oneke ezpañe zartatue dauke!» (PP 96: 485). Kristobal Olaetxea “Altzate”ri jasoa: «Okasio guzik etzun iraun ezta bos minutu-re: gu kantari asita, aik viva España! esan, nik gora euskadi! erantzun, bultzeka sarre-raño jota (sic) lurrea bota, eskallea yo, ta buru ezurre zartatu, ni enaiz ango okasioz geio akordatzen» (Ibidem: 558). *☞ arrallatu*.

zast. Tresna zorrotz bat gorputzean edo bestetan sartzen delako onomatopeia. Honela dio Pasteraingo Miel Barriolak: «Zast! zast! zast! zazpi labankazo astori emanda da, etxen sartu omen dok dena apuretua esku guzik odoletan zittula» (PP 96: 384). Goikobordako Felipa Aierdiri jasoa: «Ta, frontaletik zintzilik zegoan sega artute zast! sartu emen tzun lurren» (Ibidem: 441). Tuteneko Miel Zabaletak dioenez, Gaztañaga tabernan Jorge jitoa Kordaungo Sebastianekin haserretu eta «an ultzike dabil-tzela bik, Jorjek labana atera zast! tripetik!» (PP). Altzateko Maria Olaetxearen lekukotasuna, “Txanbolin” izeneko hiltzailearen kasuaz (1915): «Ta, zasta! eztio ba launai berai sartu labana. Ta, atez kanpotik sartu zion labana, baño, atetik barrera erori zen mutill ori, ta an odolustu zen belaxe» (PP). *☞ zasztaka*.

zatagi. «Travesaño sobre unos caballetes rústicos donde se coloca el tronco para ser aserrado» (Azp. 67). «Etxeko solairuk egiteko oholak bi anaien artan ebaki zituzten. Tronkoak leundu, zuharie eman, zatagikin zerratokin yarri eta zerraz ebaki» (Astaitz 94d). «Lehenago zurak mendian leundu eta zerratzen ziren. Aurrena zerratokia egiten zuten eta gero han zatagiarekin zura jarri eta zerraz oholak egiten zituzten» (Astaitz 97b).

zatar. 1. Trapu, oihal puska zaharra. Honatx Errezumako Miel Ramon Zabaletak esana, Afrikako gerraz: «Argeliko ondoraño sartu giñen gero. Gu mendiz pasatu giñen kara batetik eta beste karan Argeliko kâbilak ikusten giñuzen. Ango yendek zatar zuri betzuk aterra zizkiuen makillen puntuen. Ak etzuen gerririk nai!» (PP 96: 497). Kristobal Olaetxea “Altzate”k tetanoa harrapatu zueneko: «Gero atsalden berri, aren; da nik ze itten nun, gaztea izakio, ta aren atzetik ankarrastoa ez uzteatik, aren gañetik beste aldea salto itten nun, da alako baten ze in dot, nere anka aundi okiñ are ortza yo! Gero etxera etorri nitzen da, orduko erremedioak baakizo!.. Etxen attek usuala eate zun, da zatar bat usualakiñ bustie yarri, ta, akabo! Urexe izandu zen nere kure» (Ibidem: 552). 2. Ik. *txatar*.

zatuke. Lizta edo lasto-hari batekin lotuz egiten den hosto edo lasto bildua. P. Perurenak azaldu didanez, «hosto guzie *zatu*ketan lotzen dok: azindajana (aritze, lizarra, urkie, lastoa, lastatzikie), *zatu*ka egin, *zatu*katu, *zatu*ketan ibilli (garraioan). Ttipie bada *xatu*ka. Baño, konpaziora, zotz *zatu*ka sekulan ez. Ezta *belar*, *iratz*e *zatu*ka ere». Hain zuzen ere, Juan Garmendia Larrañagak «*xatu*ke» jaso zuen Ezkurran, eta «ramillete» itzuli (Garmendia 98-VI: 479). Elordin Joantxo Barriolak esana dakit hogei artoren lastoarekin *zatu*ke bat egiten dela. Orreaga Ibarrek ere honela dio Ultzaman jasotako *xatu*ke edo *zatu*ke izenez: «Manojo de puntas de maíz, el haz ó fajo» (O. Ibarra 97: 134). Miltxoko artzainaren bertsoetan, honela ageri da, Lazaro Perurena goizuetarraren ahotsean: «Lauetan ogei eta / zazpi ardirentzat, / mixerian nintzala / iruditutzen tzat: / iru *zatu*ka ostu / egunean behintzat, / etzan pentsu aundia / izango aientzat» (PP 96 42). Honela dio Benito Erasok: «*Zatu*ke bat aritzostoz prestatue omen zauken, bestea pasatzekin baten su emattek» (Ibidem: 543). *☞ bete, paxoka*.

zazparra. «Planta herbácea. Será *zazporra* de Azk., tormentilla? Azk., *zazporra* (ms-Lond), tormentilla» (Azp. 67). Hala ote? *Tormentilla*

izenekoa kakeria mozteko eta txuringodolak sendatzeko lehorgarri bizkorra omen da.

zaztaka in, ari. Arma zorrotz batekin sastadaka egin. Honatx Fermin Lizarragak esana, 1947. urtean Urrotzen gertatutako hilketa harrigarriaz: «Il da andik yoan uen Saldisera konfesatzera, apezak “secreto de confesión” in zeioan da borda baten gorde uen etxera etorri gabe, ta neskan attek seguru bazekien, non eon bear zuen de, yoan uen laun bat artute, ta panpanarba pille baten azpin emen zegoan, da bestek goittik zaztaka, sekuleko urratuk bai emen zittuen gorputzen» (PP). *☞ sastada, zast*.

zeape. Gazteleraz “mostaza” izeneko landarea (*Sinapis arvensis*). Unaieneko Asuntzion Lasartek azaldu didanez, garai batean bazen esaldi bat, gauza ezdeusaz trufatzeko edo ukazioren bat indartzeko erabiltzen zena: «Bai zea, zeapea!».

zear. Zehar; alor, istordi nahiz belarsoro bateko luzetako zatia. Elordin Joantxo Barriolak *zarrandaren* sinonimotzat eman dit. Honatx Azpirotzen azalpena: «*Zear*. 1. Pedazo, extension. *Segarik zear ederra ebaki dute*. Sinón. de *palda*. 2. Franja horizontal de un campo, sembrado» (Azp. 67). *☞ palda, zarranda*.

zekote. Ik. *ano*.

zeladore. Ik. *montero*.

zelatatu. Ik. *txelatatu*.

zellu. Aitzur itxurako tresna zorrotza, zurginek bestetarako beste aspilaren alderdi barrenkorra sakontzeko erabiltzen zutena. Juan Mari Barriolak eman zidan aditzera, baina gero beste batzuek ere berritu didate. *Orotarikoak zello dakar*, baina argitasun handirik gabe (Ik. OEHL).

zemettirio. Ik. *zimiterio*.

zentzutu. Zentzatu. «Llegar a tener juicio. *Txorori ori, ezta sekulen zentzutuko*» (Azp. 67).

zepel. 1. Belarriak aurpegi aldera erorita dituen axuria; horrela adierazi dit Astaitzagako Batiste Zabaletak. Batistek dioenez, *zepel* hitza-

ren gainerako ulermoduak axuriaren itxura errukarri horri zor zaizkio. 2. «*Zepel*, borrachera», dio Azpirotzek (in *zepeldu*, 67). Horretatik heldu dira *zepelin* eta *zepeliñe*, hurrenez hurren ‘mozkor’ eta ‘mozkorraldi’ adierazten dutenak. *☞ gorotz, auntz, mando*.

zepelaldi. «*Zepelaldi*, borrachera», dio Azpirotzek (in *zepeldu*, 67). *☞ gorotz, auntz, mando*.

zepeldu. «Emborracharse. *Zepelaldi*, borrachera. *Zepel*, borrachera» (Azp. 67). Honela dio Martiartzineko Joan Zabaletak: «*Zepelduxe* zen Jose edo ori, ta bertsoatan asi zen da bastante moldatzen zittun, da denak parrez geunden» (PP). Arriango Lontxo Lasartek esana: «Gure attuna zenak esaten zun, Luisenbordako attuna il zela or. Errittik illunabarren abittu etxera, pixken bat edanda edo, *zepelduxea*, ta apezak topo iñ emen zun» (PP). Tolatxeneko Fermin Azpirotzi jaso: «Bernardino orrek, ola pixkoat *zepelduxetzen* zenen, mundu guzingatik marmarren aitzeko oittera zien» (PP 96: 128). Martiartzineko Joan Zabaletaren adibidea: «Ala, yoan ga Kaxeta, ta Beñes ori an zegoan suondoan Benitokin da, Joxe Aztitakoak ekin zion seittun; polleki moldatzen baitzen urere bertsoatan; ordureko *zepelduxea* zegoan gañea» (Ibidem: 170). *☞ goroztu*.

zepelin. Mozkor, mozkorraldi. *Zepel egin > zepel in* bilakaerari zor zaio. Geroago, “*Zeppelin*” izeneko hegazkin germaniarraren deiturak ukitu ironikoa erantsiko zion. Honatx Fermin Azpirotzi jaso, Mitxelesteneko Bernardino Bengoetxea “*Aloleo*” zenaz: «Kisukile ona emen uen gañekoan, beño, kriston *zepeliñak* arrapatzen zittuna, ta ordun’e gauza bera egiñ ark: Pako kanpora yoaten zen bittarten kriston tragoak itten izakio, ta azkeneako kriston auntze arrapatu!» (PP 96: 128). Dendarineko Isidro Sagastibeltzak esana: «Bestea Jesus Mari, Leitzen oso ezaune zen; bateze pestetan, sekuleko *zepeliñek* arrapatzen zittulako» (Ibidem: 470).

zepota, zepote. Ik. *zopote*.

zerbel. «Alegrillo por la bebida. *Zerbeldu*, alegrarse a causa de la bebida» (Azp. 67).

zerbeldu. 1. «Descolorarse la planta sin llegar a agostarse del todo. *zimeldu*, marchitarse, agostarse del todo. *Landare zerbeldua itsastenda; zimeldue berriz, ez*» (Azp. 67). **2.** Moxkor arina eginez txolindu. «Alegrarse a causa de la bebida» (Azp. 67). *☞ mengeldu, txarabelatu*.

zerranda. Ik. *zarranda*.

zerratu. 1. P. Perurenak dioenez, hitz honek «erabilera eta semantika berezia du: *laino zerratua* (laino itsua), *sare zerratua* (tupitua), *ilun zerratua* (ilun gorotza)». Honela dio Pas-taingo Patxi Barriolak: «Beñ yoan omen duk pelukerire ta, beste batei illea mozten ai omen uen Joan ori; sekuleko kalparra omen

zien zerratu zerratue, kizkur kizkurre» (PP).
2. Hiru urterekin ardiari hortzak *zerratu* egiten zaizkio; horren aurretik aziendak *ortza ttikik* izaten omen ditu. Horrela adierazi dit Añaldeko Bittorio Lizarragak. P. Perurenak umetako oroitzapen hau jakinarazi dit: «Zenbat aldiz galde tratalarik azinda tratukoan: “Ortzak zerratuk al ditto?” Eta, ezpañ lekutuz, hortzajeri beide». Orreaga Ibarrrak, berriz, honela jaso du Ultzaman: «*Zerratu*. Cerrarse las ovejas cuando tienen todos los dientes. *Lau urtetik bortzetara zerratzten dire, ortzak denak igualak, zortzi ortz*» (O. Ibarra 97: 142).

zerrenda. «Sinón. de zarpailla, axolkabea. Descuidado» *axolkabetu, zarpail, zarranda*.

zerri iltze. Zerri-hiltze, txerriboda. Azaroan hasi eta negu osoan zehar berritzen da aspaldiko usadio hau; gaur egunean ohitura eta folklore izaten da, bizi ahal izateko premia baino gehiago. «Orain ilberri zeok eta bihar gurdi zuretako pagoak botatzea yoan behar diu. Etzi berriz zerri hiltzea diu» (Astaitz 94d). Honela dio Martikoneko Zelestina Alkozek: «Beñ, anaie Tomas ori, zerri iltzeko eun beten sure erori zetzion, da eskue ta iztarra erre, ta alajañena, dena aragi bizin yarri zetzion» (PP 96: 366).

zerri iltzea Gorritzen; ezker-eskuin: Mikel Sestorain eta Martin Azpirotz “Tolare”

zerrimizto. Ukuiluetako leihoa, hormaz kanpotik oso estua eta hormaz barrendik zabala dena. «Saetera» (Azp. 67). «Ollo leposollek egunero arraultze erruten duela ekulluko zerrimiztoan» (Astaitz 99a). Huartek Berueten *zirrimiste* jaso du, *txirrimista* Erron eta *txirriste* Aldatzen; baina Joxemari Azpirotzen Leitzako informazioa gaizki kopiatu du: «zirimisto». Aldaera guztioi «ventana pequeña» itzulpena ematen die (Huarte 03: 105). Nafarroako gainerako aldaerei begiratu gero, badirudi hitzaren sorreran *zirri*-behar zuela aurreneko osagaiak; Leitzako *zerrimizto* horrek egokitzapen etimologiko bixia ematen du. Azpirotzek berak geroago *zirrinzillu* jaso zuen: «Saetera» (Azp. 82). *saiatera*.

zerritei. Zerritegi. Inork esanen al dit zer alde dagoen *zerritei* eta *ei* artean? Zenbaitek sinonimotzat erabiltzen ditu; beste batzuek *zerritei* baizik ez dute ezagutzen. Honatx Errezumako Miel Ramon Zabale-tari jaso, Eztebeneko hilketaz: «Geo etorri semea, argiñ ore, eguerdin, lana geldittu zenen, bazkaltzea ta... dena odola ta zikiñe, ze pasatu de emen!, ta zerritein atte, zerrik yaten, zerrik yaten atte!» (Olano 98: 322). *ei, ixtegi*.

zertanbatte. Zertanbait, zerbaitetan. Izenordain zehazkabea da, NON kasuaz: ‘zer edo zertan’ *aritu, lan egin, saiatu...* Honela dio Martin Larrazek: «Atte ta anaiek yoaten giñen, da nik’e, ure ekartzen eo zertanbatte launtzen nioan» (PP 96: 236). Pastaingo Miel Barriolari jaso: «Bai, lanik etzau falta! Etorri etorri zertanbatte aiko ga!!» (Ibidem: 310).

zertatu. Gauzatu, gertatu, egitate bihurtu. Honela jaso diot Añaldeko Bittorio Lizarragari: «Saiatuko gaa ola edo ala itten, baño eztakiu zertatuko den gero!».

zezenak egin. Barrez leher egin, festa egin. P. Perurenak Joantzarko Esperantza Zabaletari jaso, Musungo attuna Fraxku Sagastibelta gogoan: «Zezenak itten giñuzen guk

arekin, parrez ler itten giñun, ni an neska-me ondu bainitzen!» (PP).

ziaro. Zeharo, arras, guztiz. Arrotz egiten zait adberbio hau Leitzan; Gipuzkoako hizkeraren arrastoa dirudi, baina baliteke nire iduripena izatea. Honela dio Zentraleko Manuel Intxaurrendok: «Attuna gurea, aman atte, Pastaiñen bizi emen zen Martikone erre zenen, da ark esaten zun, ustez sue itzalixeta erretiatu ziela, ta gaben aizea aterata ziara kizkali etxea, ikulluko azindak eta denak. Aittu in bear emen zuen ango azindak marruk eta karraxik!» (PP). *txero.*

ziatu. Zihatu. «Koipedun janaria hoztu, olio likidoa koipetu», P. Perurenak jakinarazi didanez. *Ziho*, hain zuzen, gantza omen zen (Ik. Sarasola 96). Leitzan eta Goizuetan berdin erabiltzen da. Perurenak berak, goizue-tar tekoa darion adibide hau eman dit: «Yan motellek ziatu biño len. Gisadoa beron yamar dik, ziatzen asizkero akabo!».

zibuzte. Ik. *ziribuzte*.

zikiñestali. Zikin-estali. Kolore ilun edo nabarreko arropa zaharra, zikintzeko beldurrik gabe erabiltzekoa. «Zikiñestalie: Zikindurak estaltzen dituen arrapa iluna» (I. Ibarra 99: 164).

zikirio. Zekale, gazteleraz “centeno”. «Nork edo nork zikirioa eta zalkea egiten zituen lastotarako» (Astaitz 94d).

zilde. Botak biguntzeko nahiz lanabesak (aitzur kiderra, adibidez) pipitik babesteko erabiltzen den gai koipetsua. Zerriaren hestegorria lehortzen utziz lortzen da *zilde* hori; usain bizkorrekoa denez, soilik etxetik kanpoko zereginetarako erabiltzen da. Horrela adierazi dit Elordin Joantxo Barriolak. «Anjel pestetarako kioskoa yartzen. Gibeletaz zuloak egin eta zerri zildez eurtzitako hiltze koipatuak sartzen» (Astaitz 94d).

zilizti zalazta. Inork oinak arrastan daramatzalako onomatopeia. Honatx Martikoneko Joanita Alkotzi jasoa: «Denak izengottik ba-

giñuzen: Joanito mei mea zen da, “Zizarea” esaten giñion; Zelestina, “Zalazta” beti oiñe-takoak botata ankutsik zilizti zalazta ibiltzen zelako; Pilar berriz “Mazapana”; ni beltxa nitzen da lotsagabe xamarra, ordun “Jitoa”; Tomaxeri berriz “Tomatea” esaten giñion; aizpe moja berriz, nere gise gauz guzik ikasten eta esaten zittuna giñun, ta orrengatik “Mikoluze” deitzen giñion» (PP). *tirriki tar-raka, trikili trakala, zarralda.*

zillar. Zilar. Joan den mendearen erdialdean oraindik zilarrezko bi txanpona erabiltzen ziren: **●duro zillar.** Zilarrezko txanpon handia, bost pezeta balio zituen. Honela dio Astaitzagako Batiste Zabaletak: «Txalekon polsetik duro zillarra atera ta amerikanoak pagatu omen zun gastue» (PP 96: 361). **●bi peztako zillar.** Bi pezeta balio zituen txanpon zilarrezkoa. Begira zer dioen Kristobal Olaetxea “Altzate”k: «Amautxie Mayetakoa zun, da urtero bi peztako zillarra ematten zion gure amari» (PP 96: 550).

zimaje. Ik. *illaje*.

zimeldu. 1. Landarea ihartu. *zerbeldu*. 2. Argaldu, flakatu. Roncal kontratistari buruz, hain zuzen, «gizon zimel bat» zela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik (PP 96: 164). 3. Odolustu; batik bat *zerrie zimeldu* esaldian: «Zerria hil, zimeldu, garbitu eta tripak atera» (Astaitz 85). «Zerrie hil, zimeldu, tripek ateratzerakoan kafea eta ttantte hartu eta orain gosaltzen ari dira, gibela yaten» (Astaitz 94d).

zimenduk atera. Orubean zuloak eta ebakiak egin, etxearen zimenduak ezartzeko. «Zimenduak atera», jaso du Joxe Bizente Huar-tek Leitzan: «Abrir los cimientos» (Huarte 03: 32). Honela dio Lesakolorretako Joxemiel Arregik: «Ala, biñipin, Kaxetako etxe ori itten ai zela, Benito ori kordelak sartzen ai emen zen zimenduk ateatzeko ta, Aisoko Patxiku Saltsak esan omen zion: Motel motel ze ari aiz emen?» (PP 96: 385). **●zimenduk bota.** «Echar los cimientos», Joxe Bizente Huarteren itzulpenean (Ik. Huarte 03: 33).

zimiterrio, zemettirio. «*Zimiterrio*. Claustro de la iglesia» (Azp. 63-4). XIX. mendean, osasun publikoaren kalterako zela eta, utzi egin zitzaion eliz aurreko atarian gorpuak hobi-ratzeari; ordura arte *zimiterrio* ("cementerio") izan zenak aurrerantzean *eliz atari* izena hartuko zuen. Honatx P. Perurenaren argibidea: «Aurreko pasartean azaldu den beste hitzak, *zemeterio* delakoak, ez pentsa egungo "cementerio" esan nahi duenik, "*eliz ataria*" baizik. Lehen hilak eliz inguruan lurperatzen ziren, eta batez ere, eliz aurrean, horregatik deitzen zaio toki askotan oraindik eliz atariari "*zimitirioa*" euskaraz, (grezierazko *koimeterionetik*)» (PP 01: 153). Astaitzagako Mikela Labaienek "Txabala" izenekoaren bertsoak gogoratzen ditu: «Alor goien barrena / neskaten korride, / Earki negon guziak / etorri balire! / Gero eskutik artute / elizera bide. / Zemettirioan denak / ies yoan dire!» (PP 96: 592). *eliz atari*.

M. Olano

San Migel elizako ataria edo *zimitirioa*, eta Asketa abesbatzakoak bertan; harlauza horien azpian izaten ziren hilobiak (2004-4-24)

zimur. Zeken, zuhur, eskulabur porrokatua. «Semea bereak eta bestenak beretzat behar zituen zimur amorratu horietakoa zen» (Astaitz 95). «[Sankristabek] Elizen bandeja pa-

satzekoan batzutan eskue yartzen zuen. Es-kuñeko eskun bandeja eta ezkerrekoa trago-ren bat egiteko. Ezbazitzion ematten "*zimurrio*, *zimurrio*" esaten zuen» (Astaitz 92). Federico Baraibarrek aurreko *zimurrio* horren antzeko «*cimúrru*» jaso zuen, Arabako Agurainen: «Mezquino, roñoso, avaro, excesivamente apegado al dinero. Del éuskaro *zimurra* "la arruga" del cual sale *zimurtu* "arrugarse" con las correspondientes acepciones figuradas, entre las cuales está la conservada en *cimurro*» (1907: 347). Honatx, bukatzeko, Landabordako Felizitas Zabaletari jasoa: «Parientek baitzien, semek lengusu eta attek anai ordekoak, atte beranak baño bi amanak; bat baño beste zimurregoak, elkarrei pezta bat kentzeatik antxe inñaletan!» (PP 96: 456). *murritz, zur*.

zimurtzi. «Pellizco» (Azp. 63-4). Honela dio Gabriel Huartek, Zortziko etxean lan egiten zuten morroiak hizpide: «Gero bi Joxakin izaten zien gure etxen morroi: zarra ta gaztea. Zarrari Joxakin "*Gantxo*" esaten giñion, gu mutiko ttikik giñela atzetik etorri ta zimurtzie itten ziun ipurdin, da orreatik Joxakin "*Gantxo*" esaten giñion» (PP 96: 225).

zimurtzitu. «Pellizcar» (Azp. 63-4). Orain hurren aipatutako adibidean, «zimurtzie itten» azaltzen da (Ik. PP 96: 225). Jatorrago dirudi azken horrek.

zinburriñete. «Var. de ZINBURRIN. Instrumento músico. Canción recogida en Leiza. *Zinburriñete, zinburriñete / iru iltze-buru nituen dote./ Beste zerbait gehiago banuen ere; / burruntzali zar-zar bat / kiderrik gabe*» (Azp. 82). Kanta hau amari ikasi zioten Tolatxene-ko azpiroztarrek; ama Berakoa zuten, hain zuzen. Niri, ordea, Joxemari Azpirozen anaia Kandidok «zimurriñete» kantatu zidan. Ikus baita ere: (PP 01: 282-3).

zingurri. Txindurri, inurri. Honela dio Astaitzagako Batiste Zabaletak: «Ta, Yoanes orrek ze egiñ zeio [.] zingurri pille bet aundie billatu, eraman ondora, ta mordo bat kolkora bota, ta artadin gorde» (PP 96: 88).

zingurrikabi. Inurritegi. «Hormiguero» (Azp. 67).

zinguririlur. Inurritegi. «Hormiguero» (Azp. 67).

M. Olano

zingurrikabi edo zinguririlur handia

zingurrittu. Txindurritu, inurritu. Gorputz adarren bat sorgortu, 'lo gelditu'. «Zerengatik etzazkitt besoak moitzen? Zingurrittuk ote dauzket? Sortuk?» (Amets 99). «Hankak zingurrittu zazkit posture hortan» (I. Ibarra 99: 165). *☞* *sortu*.

zintzarri. Kaletarrak izen generiko gisa erabiltzen du hitz hau, *yoarek* eta *kulunke* ere zintzarriak direlakoan. Hiru horien artean, ordea, zintzarria da tresnarik ttikiena, txakurrei edota axuriei eransten zaiena; *kulunke* da hiruetan handiena eta *yoarea* beste bien artekoa. Honela dio Peusteneko Jesus Bildarrazek: «Beñ Pello Gaztelunak, etxeko ollator zakurren zintzerrie (sic) artu zien, ta, Erasotera giñiztela lepotik bera zintzillik yarri zeioan Angeleri. Arrekin ibiltzen bazen mille pezta emanen zizkiola, ta, mille peztakoa yarri zeioan zintzarrin sartute, mie estutzen zula» (Sasiziztulari 91).

zintzurezur. Zintzur hezur, zintzur sagar. Azpiroztzek (63-4) esanahirik eman gabe jaso zuen.

zintzilikario. «Zinzilikario. Colgajos» (Azp. 67).

zior. Zigor. Hurritz edo lizar adaska luzea, ziria, azienda jotzeko edo eskolan ikasleak ikaratzeko erabiltzen zena. *☞* *kurtitz*.

ziortu. Zigortu. «Castigar con golpes de vara» (Azp. 63-4).

zipit. Ik. *zipitz*.

zipitrona. Ik. *zipitz*.

zipitt. Pertsona erretxina, zipotza, ezinegona eta zirikatzailea; horrela adierazi dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak. *☞* *erretxin*.

zipitz. Apur, izpi. Beti ezezekoan erabiltzen da (*zipitzik* ez), 'batere ez, ezta arrastorik ere' adierazeko. Areson eta Araitz aldean aditu izan dut. «Zipit. Nada: ez zaio zipitik inporta» (Azp. 82). Horien sokakoa dirudi Iñigo Ibarrrak jasotako *zipitrona* enfatikoa: «Zipitrona: Ezer ere ez, tutik ere ez» (I. Ibarra 99: 165).

ziplanean. Ik. *xaplanean*.

ziplatu. «Gastar dinero. Diru guzia ziplatu du» (Azp. 63-4). Baina *ziplo* sarreran dioguna aintzat hartzera, diruaz gainera beste 'zer-nahi gastatu, ahitu' adierazi dezakeela ematen du.

ziplo. Zer edo zer bat batean *ziplatu* dela adierazteko adberbioa. P. Perurenak adibide hau eman dit: «Gosaltzekoan pinte ardoa ziplo! dena edan, hustu».

zipoka in. «Zipoka egin. Hacer algo refunfunando» (Azp. 67). Honela aitortu dit P. Perurenak: «Beti zipoka nabillek hirekin». *☞* *muzinke*.

zipotz. «Zipotza. De mal genio. De mala calidad. Gizon zipotza "hombre de mal carácter". Lur zipotza "tierra de mala calidad"» (Azp. 63-4). «Elur zipotza: Elur gaixtoa, txarra» (I. Ibarra 99: 106).

zipozkeri. Zipozkeria. «Jugarreta hecha dejándose llevar por el mal genio» (Azp. 67). Honela dio Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak: «Bertso orik omen zien gordin samarrrak, denak zipozkerin yarrik, eta ordun abadek iñ omen zun sermobe bat izugarrie:

etzittezkela gauz orik esan iñorengatik, eta bertso orik ezkutatzeko» (PP 96: 110).

zipoztu, zapoiztu, zapuitze in. 1. «Zipoztu. Ponerse de mal genio. *Aurra zipoztu da*» (Azp. 63-4). Elordin Joantxo Barriolak *zapoiztu* aldaeran esan dit: «Earki geunden da, zapoiztu in tzetziek eta alde in tzeiek». Esanahi berarekin, «zapuitze in» aldaera eman dit Gazpilloko Marianjela Lasartek. 2. «Enconar. *Eskuko zauria zipoztu zaio*» (Azp. 63-4). *gaixtatu*. 3. 'Landarea zimeldu' ere adierazten du, Juan Mari Barriolak esan didanez.

ziraun. 1. Suge itxurako narrastia, oliba kolorekoa; erdarazko "lución" (*Anguis fragilis*). 2. «Persona escurridiza (temperamento)» (Azp. 67). P. Perurenak adierazi didanez, «hau demono ziraune!» izaten da mespretxuzko esaldia. Goizuetan, berriz, *ziraba* omen da aldaera, eta pertsona «luxanga, argala, abille, gihartsue» adierazten du. Elordin Joantxo Barriolaren ustez, *ziraune* esaten zaion jendea «kristau langille, lan utse eta zalle» izaten da: «osasunekoak eta goorrak».

zirbil. Txirbil. Zurgin lanean sorturiko ezpál izpia izaten da, batik bat. Honela dio Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak, Joan Tomas Zumeta bertsolari arloteaz: «Yoan omen zien ze pasatzen ote zetzion ikustera, ta zirbillekin indeko kamañe izaten omen zun, da antxe emen zegoan etzanda» (PP 96: 87).

ziri. Neurri ttikiko zur landua, *kabille* baino are ttikiagoa, iltze gisa zenbait ataka edota egitura lotzeko erabilia; Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak egin dit argibidea. Honela dio Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak, Joakin anaiaren argaltasuna irudikatzen: «Meia ta kaxkarra baitzen, rubio rubioa ta espabilatu ikaragarrie, baño zirie bezelakoa» (PP 96: 179). *artxobe, ernal-txiri, metaziri, burniziri, zulaziri*.

ziribuztan. «Ligero de carácter. *Gizon ziribuztana "hombre ligero"*» (Azp. 63-4).

ziribuztanka. «Dando saltos. *Ziribuztanka erori da*» (Azp. 63-4).

ziribuzte, zibuzte. 1. «*Zibuzte*. Juguete de sauco, tabuquillo, para arrojar agua [o] tacos de esparto» (Azp. 67). Artxikonean ere *zibuzte* esan didate. Honatx Astaitzagako Mikela Labaienen azalpena: «Umek ere hortxe zeuden sundoan (sic) lurren takax inde ziribuztekin yostetan (...). Umeen yostallu eskopeta antzeko bat da [ziribuzte]. Umeek berak itten zuten. Intsus adar bati muñe atera ondoren sartu barrena mullozko balin bat eta atzetik ziri batekin bulkatuz tiroa itten do» (Mikela 96). 2. «*Zibuzte*. Persona pequeña» (Azp. 67).

zirri. «Cremallera» (Azp. 63-4).

zirriborro. Nahaspila, mordoiloa. Juan Mari Barriolak bi adiera bereizi dizkit: 1. *Familiko zirriborroa*, etxeko giro iskanbilatsua adierazteko. 2. *Arbolako zirriborroa*: aihen, sasi eta adar arteko korapiloak irudikatzen. Orreaga Ibarrek, berriz, «*zirrimurri*» jaso du Ultzama aldean: «Revuelto» (O. Ibarra 97: 169). *potrollo*.

zirrin, xirrin. Likido baten isuri fina adierazteko onomatopeia. Konparaziora, zahatua zamatuz gero, ardoa *zirrin* ateratzen da. Honatx beste bi adibide: «Olíoa zirrin zula, dena zikindu zun» (I. Ibarra 99: 165). «Eseri zen Zelestinaren ama eta ipurditik puntzona sartu zitzion. (...) Emakumea ipurditik odola zirrin zuela eta ez zekiten zer gertatu zen» (Astaitz 94a). *xirrixta*.

zirriztan. «A ras de suelo» (Azp. 63-4). P. Perurenak adierazi didanez, Goizuetan forma berean erabiltzen da adizlagun hau.

zirt. 1. «Salpicadura. *Su zirta*, chisporroteo» (Azp. 67). Honela dio Astaitzagako Mikela Labaienek: «Atorren nonai odol zirtek nabari zittula yoana izakio ure!» (PP 96: 55). 2. P. Perurenak 'bizitzako pasakari' esanahian darabil: «Alderdi hori erakusten duten Beñesen zirta batzuk jaso dizkizut ondoren, lehenaz gain haren izakera nolatsukoa zen hobeki ikus dezazun» (PP 96: 172).

zirtatu. Zirtak ziztuan sortu eta inguruak busti (*ur zirtak*) edo erre (*su zirtak*). «Tubo bat itxi

ezkero bestetik sekuleko ziztun ateratzen zen ura eta bazter guziak zirtatu eta litse haundia egiten zuen lurrean» (Astaitz 98a).

zirtzil. «Eguraldi zirtzille» esaldian txertatzen ohi da, hots, ‘jito euria’ adierazteko; Pontxi-to Irurtiari ikasi diot. Goizuetan ere ihintz, xirimiri edo euri langarraz, *zirtzilla* esaten da, P. Perurenak adierazi didanez.

zistu. Ik. *sistu*.

zitzi. Haragi. Haur-hizkeran *txitxi* esaten zaio; baina bada beste *tzitzi* edo *zitzi* bat. P. Perurenak esan dit berak *tzitzi* esan ohi duela, eta maizenik «neska gizenagatik, ironiaz: horrek bazeukek naiko tzitzie!». Honako honetan, ironiarik gabe, ‘haragia, okela’ adierazten da: «Muslari tripazai zitzi yaleak apaltzen ari dira» (Astaitz 94d). *txitxi*.

ziuñe, ziune. Ik. *sendabelar*.

zizallu. Ik. *izallu*.

zizelarre. Ziza larre. Udaberriko zizak ematen dituen larrea; Arizko mendikoak omen dira Leitzako *zizelarrerik* emankorrenak. Honela dio Auzmendiko Fermin Lazkanok: «Lendabiziko lendabiziko zizelarrea egun artantxe arrapatu nun nik. Gaur balitz bezalaxe akordatzen naiz. Gero, eurre artute etxera etorri giñen da, atsaldekoka: zizek tortillen! Jo, ure ilusioa nerea! Zizek arrapatu nittula ta, etzetzien iduitzen neri ordun Jainkoa baño gutxio nitzenik!» (PP). P. Perurenak ohartarazi dit: «zizelarrea harrapatu edo aurkittu egiten dok, eta erlikie bezela ixillean gorde».

ziziriku. «Persona de temperamento quisquilloso» (Azp. 67). Elordin Joantxo Barriolak honela azaldu dit: geldirik egoten ez dakien pertsona, txarkeriarik gabeko kristau bizi eta humoretsua.

zizkolatsu. «Estridente», dio Azkuek, eta lapurteratzat jotzen du (Azkue 84). Niri, ordea, inork ez dit *zizkolatsu* horren berririk eman ahal izan. Honatx zer dioen Bixentek, Gorritin jokaturako irrintzi lehiaketa sonatu batez: «Irrintzi luze eta bizkorak, irrintzi

motz baina gogorak, mizto bizi, zizkolatsu, zalapartatsu, guztietatik bazeuden lehiaketa hartan» (Bixente 90).

zizpiurre. Denetan sartzen den pertsona, egoenezina, ipurterrea. Gazpilloko Marianjela Lasartek eman dit hitz honen berri.

ziztor. Ik. *zoztor*.

ziztorgai. Ziztor egiteko txerriki puskak. Pastaingo Patxi Barriolak adierazi digunez, txerria bederatzi puskatan egiten da: «Bai, aurreko espaldak eta gero pernillek. Anka-belarrak bat, eo burue ta anak bat. Solamuk bi, solamilloak iru, saieskik lau, ziztorgaie bost, da gero lau puske orik beatzi puske itte ide» (Olano 98: 335). *Ziztor / txistor* aukerari dagokionez, *ziztor* adituko duzu hamarretik bederatzitan. Honela dio Arriango Lontxo Lasartek: «Gero, zezozer yaten’e aittu omen zien Bordaberrin: ziztorra ta arraultze eo, zerbatte ola» (PP 96: 209).

ziztu. 1. «Velocidad. Oaingo automobilek ze ziztue ibiltzen due!» (Azp. 67). «Tubo bat itxi ezkero bestetik sekuleko ziztun ateratzen zen ura eta bazter guziak zirtatu eta litse haundia egiten zuen lurrean» (Astaitz 98a). *abiduri, furi, furruna. 2.* Txistu, haizezko musika-tresna. Honela dio Karlos Agirre “Gazteluna”k, Angel Alduntzin ziztulariaz: «Tiatzeio ziztue, ta burun gañetik pastu zetzion» (Sasiziztulari 91). Baina ikus *txistu* (PP 96: 457). **3.** Likidoka xurgatzeko tutu fina. Lesakolorretako Joxemiel Arregik esana: «Orreri zartzera poltsue saltatu zetzion; baile San Viator edo ze esateioa orreri? Sekuleko dardarrekoa yarri zetzion. Azkeneako ziztu betekin yaten zun, eskutako dardarrakin ezinda» (PP). **4.** Poliziak edo futbol epaileak darabilen txilibitua. Pastaingo Patxi Barriolaren adibidea: «Gero, andik etorri de Tolosa trenen da, orduten juxtu antxen ibilliko zen da, lasterka Aisoarra artzea zila, “paso de peatones” oitako baten kamio kruzatzen asi dok eta, polizi txar batek, ziztue yotzen omen zion baño ark sei aurea!!» (PP 96: 447). *sistu*.

ziztulari. *Txistulari* baino maizago aditzen da Leitzan. Konparaziora, «Pastaiñen: “ziztularie”», dio Arkixkildarren letaniak (PP 96:

425). Honatx Pastaingo Joan Barriolari jasoa: «Pastaingoak behorak saldu zituzten Frantzire eta handik denboran buruta Pastain ziztularie beyek yezten ari zela behorak irrintzike» (Astaitz 02b). P. Perurenak dioenez, *txistulari* hitzak behialako *danbolin*, *ttunttunero* edo *atabalero* deiturak ordezkatu ditu, garai batean perkusioari garrantzi handiagoa ematen zitzaiola iradokiz: «Behin, nazionalismoa bitarteko, “txistulari” izena zabaldu eta ugaltu zenetik ordea, atabala bigarren lekura pasa zaigu. “Txistulariak” aipatzen direnean, nornahi direla ere, haien morroi gisa agertzen zaigu beti atabaleroa. Edo, hobeki esan, lehen “danboliña” esaten zenean, ziztua ere barrenean sartzen zela ulertu behar zen gisan, gaur egun, alderantzira, “txistulariak” esatean, atabaleroa ere barrengotzat jotzen dela, alegia» (PP 93: 18).

zoi. Zohi. «Tepe. Cada una de las hileras de tepe, cada una de las franjas de tierra, de extremo a extremo de la pieza» (Azp. 67). Honela dio Joantxeneko Patxiku Alduntzinek: «Asi die laien Txopillon da, zoi baten lau laun de, beste zoiene beste lau» (PP 96: 96). Joantzarko Miel Barriolari jasoa: «Gildedetu, ta zoi gaiñera azie bota, ta gero arekin naasten baitzen azie» (Ibidem: 435). **●aitzurzoi.** Aitzurrez harroturiko zohia. «Tepe de azada» (Azp. 67). **●goldazoi.** «De golde y zoi. Tepe de arado» (Azp. 67). **●laizoi.** «Tepe de layas» (Azp. 67). **●lauzoi.** Lau lagunek batera egindako zohi lana. Boxekanbordako Katalina Rekondoren lekukotasuna: «Erriko lur askore gure atte zenak eta laiatzen zittuen, Astaitzagakoak eta elkar artute, lauzoyen» (PP 96: 140). Boxekanbordako Kristobal Rekondori jasoa: «Sobarren-go gizona, ezkondu zegoana, gerran il de, etxeakoai launtzea yoaten giñen. Yai beten lau zoi, hamasei laun, aittu giñen etxeburuko alor artan: oain belatso dao» (PP 98a: 37). «Lehenago layez iraultzen zuten lurre. Aurrena nabarrak egin, lau-zoyekoak edo bost-zoyekoak (hau da, lau lagun edo bost layen aritzeko), eta gero layatu. Layek sartu

eta denak bat baten iraultzen zuten zoye aurrera» (Astaitz 02a). **●bost zoi.** Ik. *lauzoi*. *zoikume*.

Tomas Alkoz

Estazio aldean (1979), *lauzoi*en; ezkerretik eskuinera: Garagartzako Pako, Martikoneko Pako, Joan Sasa eta Astaitzagako Bernardo.

zoiari, zoilari. Zohilari, zohi lana egiten duen behargina. Honela dio Goizuetako Bixente Zubirik (1987): «Lur iraultzen zijoazen denbon zoiarik. Ta denak elkarri laundu, orixe da auzalan» (Euskaltzaindia 99: 93). P. Perurenak adierazi didanez, Goizuetan *zoiari*ek hiru hortzeko makoaz iraultzen zuten lurra.

zoiautsi. Zohi hautsi. Deshacer los tepes» (Azp. 67). Artogitearen aurreneko eginkizuen artean, honako hauek zeuden: «Alorra zakar aretu, zakarrak bildu eta erreloa egin. Lurre irauli, zoye hautsi, berriz aretu, alperre pasatu eta artoa erifñ» (Astaitz 02a).

zoikume. Zohikume. «Pequeña hilera de tormos» (Azp. 67). *zoizoi*.

zoilari. Ik. *zoiari*.

zoitu. Zohitu. «Labrar la tierra» (Azp. 67). *zoizoi*, *zoiautsi*.

zokolaño. Zoko laino, behe laino. Goizeko lainoa izaten da, batik bat errekonduetan eta oihanetan tematzen dena. «Herri batekoak zokolainoa itsasoa zela uste zuten eta yoan ziren bi maire hartuta mendi galdurrera, txalupatan ibiltzeko asmoz» (Astaitz 98b).

zokolañoa Goizuetan

P. Zufaur

zola. *Zola* asko daude, hala nola: *zapata zola*, *etxe zola*, *bide zola*. Baina adibideotan 'lurzoru' adierazten du: «Akerraren adarrekin zebilela hil balitz kondenaturik zegoen, infernuko zolara yoanen zen» (Astaitz 99a). Joantzarko Miel Barriolari jasoa: «Ordun oanddik zolan arrie botatzekoa zegoan Leitzalarrereko kamioan da, orduntxe (1950 urteko Sanfermiñetan) allatu zen lendabiziko aldiz kotxea kamio ortatik Pastaingo atarire» (PP 96: 294).

zolderditu. «Echar medias suelas» (Azp. 67).

zolda. Garbitasun ezak gorputzean bildutako zikinunea. Lepondoko eta kopetako *zoldak* bereziki ikusgarriak izaten dira. Gorriteneko Miel Luis Zestauri jasotako honetan, *Ariztimuño* deitura, isekaz, *Zoldamuño* bihurtu da: «“Ze aiz emen, demono Zoldamuño!” ta, makillekin yota burun zeuken zapela aiden bota omen zeioan Martin Agerre orrek sekuleko bidetan» (PP 96: 484). ● *zoldak kendu*. Zigortu, egur eman. P. Perurenak honako hau eman dit adibide: «Askomoduz bazabiltza, honoko lizar karrote hau artu nik, eta zoldak kenduko'izkizut!». ☞ *tortike*.

zoldazu. Pertsona zikin eta narratsa, zolda eta zabarkeria berekin daramana. ☞ *enasa*.

zomorro. Mozorro. Beharbada 'mozorro' zentzuan ulertu behar da, Inazio Lizarraga apezak hurrei erakutsitako bertso honetan: «Ni ez naiz zomorroa / izanagatik lau begi, / atoz atoz onera / ez yoan egesi» (PP 96: 595). Honatx P. Perurenaren oharra: «Euskal lexikoan nahastu egiten dira, beraz, ihaute-tako mozorroak eta alorretako hegazti harpariak izutzekoak: *mozorro*, *txorizomorro*, *belezomorro*, *mamu*, *txorimalo*, *kuso*, *artakuso*, *txorikuso...*» (PP 01: 174). ☞ *atxaure*, *atxo*, *txorizomorro*.

zomorrotu. «Disfrazarse» (Azp. 63-4). Honela dio Soroko Joxemiel Zabaletak: «Garai baten emen zuen oittera mutillek zomorrotute yoatekoa neskatzengana, buruk estalite yoatekoa» (PP 96: 82). Areson, Izartegiko Juana Bautista Trekuk esana: «Aeson karnabalak lenao oain bezala ez ittuen itten. Dena zomorrotuta itten baitzien lenao karnabalak, maskarakin da... itte'ittuen» (Olano 98: 305). Juan Garmendia Larrañagak, berriz, honela dio: «En Leiza, donde los *Iotegik* se festejaban durante los tres días precauaremales — *Zalduniote*, *Asteleniote* y *Asteartote*—, no sólo se disfrazaba la juventud del pueblo, sino que procuraban también que los caballos se presentaran *zomorrotuta*, disfrazados» (Garmendia 98-III: 153). ☞ *atxauretu*, *mozorrotu*.

zonbollo. «Gorputz bulto haundiko eta traketza duenagatik esaten da: Hori demono zonbolloa!»; P. Perurenak egin dit argibidea. Gazpilloko Marianjela Lasartek, berriz, definizio hau eman dit: pertsona «baldar, gordo (sic) zakar bat».

zopote, zepote, zepota, zapata. Baliteke aldaera hauek guztiak erdarazko *zapata*-tik etortzea. 1. Moztutako zuhaitz gazte baten ipurtaldea edo adar lodi baten pusketa izaten da, berrogei bat zentimetro altu gehienez. Oinarri gisa erabiltzen da, panpanoarbak zorrozteko, egur lehertzeko, pikarria sartzeko edota sinaleren bat paratzeko. Honatx Olasoko Manula Zaba-

letari jaso, Frankiko Andres Lasarteren heriotzaz: «Baño lenao lurren izaten emen zen gurutze ure, eur zepoten baten sartue, ta ure usteldu zetzionen, gero yarri emen zuen gurutzea, ondoko gaztañen sartute» (PP). Billartako Maria Sestorainek esana, Gazteluneko Batiste hilda agertu zenekoa (1948): «Iratitik belaxe eur zepota baten kontrán etzinda zegoala ekusi emen zun gizon ori, baño oso postura txarren» (PP). Martiartzineko Joan Zabale-tari jaso: «Gurutze ori, lau kantoko gaztain zopote baten eotten zen» (PP 96: 57). Sorobarrengo Joxantonio Sukuntzaren lekukotasuna: «Iru gurutze bazien Urbita ondoan: bat, Ziateko lepotik beraxego, gaztañ baten ondoan eotten zena, zopote baten sartue» (Ibidem: 60). Artxikoneko Maria Jesus Gogortzari jaso: «(...) biden erdin berak kider itteko erabiltzen zun zopote bat emen zegoan (Ibidem: 87). 2. Etxagintzan, goiagaren eta astazaldiaren artean paratzen da *zepote* izeneko egurrezko *tako* bat; Elordin Joantxo Barriolak bere jaiotetxean erakutsi dit. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak, ordea, *zapata* deitu dio egur horri berari. *txiñal*. 3. Huartek «zapeta» jaso du Leitzan, «umbral» esanahian, hau da: 'lurrean atalburuaren pare izaten den harria'. Baina honako ohar hau egiten du: «Zapata es un préstamo seguramente antiguo. Con él se destaca en todos estos lexemas el sema 'elemento sobre el que se apoya algo'» (Huarte 03: 55).

M. Olano

egur lehertzen *zopote* gainean

zor paper. Faktura. «Armario gañen hortxe zeuden zor-paperak: Iberduero eta telefono-ko fakture» (Mikela 96). *sari*.

zorabildu. Zorabiatu. «Marearse» (Azp. 63-4). *zorabillotu*.

zorabillo. Zorabio. «Mareo» (Azp. 63-4). «Gau batean Axintxio eta Matias joan ziren eta jo zuten tinbrea. Botikarioak beti bezala bota zuen saskitxo eta sartu zuten "errezeta". Igo zuen gora eta paketea ikustean pentsatu zuen ziztorra edo urdaiazpikoa izanzen zela. Ireki zuen eta botikarioa zorabila egin eta lurrera!» (Astaitz 94c). *begitako argi, naigabe, nobedade*.

zorabillotu. Zorabiatu. «Marearse» (Azp. 63-4). *zorabildu*.

zoralda, txoralda. Eroskaren sinonimotzat har daiteke. Arriango Lontxo Lasartek esan didanez, «fundamentu gutxiko» pertsona da *txoralda*. P. Perurena, aldiz, *txoralda* adjektibo «femeninoa» delakoan dago. Azpirotzek berdintsu azaldu zituen *txoralda* eta *zoralda*: «Loquillo (de temperamento un tanto alocado). Azk., *zoralda*, atolondramiento, vértigo, perturbación mental» (Azp. 67). *erogaixto, erokaskallu, txoatil*.

zoroaize. Zoro-haize. «Bobo, imbécil» (Azp. 67).

zorotu. «Zorotu-txorotu-erotu. Enloquecer. Zoratu-txoratu, enajenar de gozo» (Azp. 67).

zorrak yan. Zorrak jan. «Arruinarse» (Azp. 67). Nolanahi ere, zorrek inor jan aurretik, inor horrek beste zerbait jan ohi du: «Etxea yan zuen eta orain herribizkar bizi da» (Astaitz 94d).

zorro. «Pasador, colador. *Kafezorroa* "colador, pasador de café"» (Azp. 63-4). Sail horren kidetsuak dira, 'poltsa' adierarekin, egun bizi-bizirik dauden *pipa zorroa*, *plastikozko zorroa*, *azukre zorroa*, *txikori zorroa*, *piper zorroa*, etab.

zorroan. «Etengabe (Eurie zorroan ai do)» (I. Ibarra 99: 165).

zorrondo. 1. «Parcela pequeña de terreno» (Azp. 67). 2. Elordin Joantxo Barriolak, berri, mendian zakarrak hartutako zulgune bat dela adierazi dit: «Nekaben! Zorrondo baten sartu niñuen ta ateratzen lanak!».

zorronka. Zurrunka. Areson *zurrunge* jaso dut.

zorroton, txorroton. «*Zorroton*. Torrente de agua; chorro grande de agua. Azk., *zorroton*, variante de *zorroten*, caño vertical que baja del tejado» (Azp. 67). «Txorrotona: Ixuria (Ur txorroton earra bota dit basora)» (I. Ibarra 99: 154).

zorton, txorton, zurton. Zurtoin. «*Zorton*. Tallo de planta (cualquier planta). Azk., *zorten*, tallo de maíz» (Azp. 67). Metafora gisa oso erabilia izaten da; konparaziora, *beso zortonak*, beso sendoak adierazteko. 1994ko Base-rritarren Egunean, Joan Bautista Irazoki abadea bertan zela, Sorobarrengo Miel Sukuntzak graziaz kantatu zion: «Ontaraz gero au esandare / batere eztu inportik, / onea begire dagota, eztu / ez gaizki artuko ortik. / Ori eserita lasai daukagu / etzaigu jarriko zutik: / orrek ere ekarri izanen dik / porru zurtonen bat benik» (PP 96: 187).

zortongorritu. «Liter., colorearse el tallo. Señal de que se ha madurado el fruto. *Artoak noiz-nai ebaki ditezke; zortongorritzen asi baitire*» (Azp. 67).

zortzialdi. Zortzi eguneko aldia, astebete. Honela dio Benito Astibia “Luxea”k: «Zortzialdiro eguadiako amabitan yoaten emen zen, bestek lanetik gelditzeako» (PP).

zortziko. Hamar pezeta-zentimoko txanpona. Honela dio Boxekanbordako Katalina Rekondok: «Attentzat espartzinek lendabiziko ekarri nittunen, berriz, sei zortziko patu nittun» (PP 96: 140). Honatx zer dioen P. Perurenak, Huarte familiak XIX. mendean hartutako “Zortziko” izengoitia hizpide: «Eta izengoiti hori, oso oker ez banaiz, diruaren ugaritasunak sortua da, Leitzan eta bestetan ere. Hamar zentimoko txanponari deitzen baitzitzaion “zortzikoa” edo “zortzimai-

koa”. Hortatik “Zortziko” goitizena, jaun eta jabe izanik “zortziko” guziak dantzan paratzen zituen herriko merkatari bakarrari» (Ibidem: 213). P. Perurenak berak zera dio Zortziko (paper ofizialetako “Huartenea”) izeneko merkatu-etxe ospetsu hartaz: «Leitzan bertatik ezik, Ezkurratik, Eratsundik, Uitzitik, Aresotik, Gorrititik, Berutatik, Labaindik eta inguruko herri koxkor askotatik Zortzikonera etortzen zen jendea bere salerosketak egitera. Ez omen zen jenerorik, Zortzikok edukitzen ez zuenik: denda, taberna, labaderoa, pentsuk, idi pareta eta gurdia, hornidurak inguruko herri, borda, eta basoko langileengana banatzeko, ikuluko (sic) azindak: behiak, zekorrak, zerrik,... hamaika ume jostatzen zeneko karroa, bere burnibide eta guzi, gorotza ikuilutik goroztegira ateratzeko, alorrek eta belatsoak nonahi, ... Hark izaten ez zuenik ez omen zen» (Ibidem: 213). *🌀 mai*.

zortzimaiko, zortzimeiko. Ik. *mai*.

1 zotal. «Pedazo de tierra con su hierba, arrancado de la superficie a golpes de azada. Se distingue de *zoi*, tepe, tormo, de más profundidad que *zotal*. Azk. los identifica» (Azp. 67). P. Perurenak osoago azaldu dit: «Iratzemetei, zehar metei, zurezko zubiei, edo zernahi gauzari ginetik paratzen zaion lurrazal puska, alde batetik belarra eta bestetik lurra gelditzen dena. Beti ez bada ere, askotan estali gisan erabili ohi da: metak, zubiak, basoko zerrri ixtegiak, txabolak... estaltzeko». Honela dio Boxekanbordako Katalina Rekondok: «Nik gure atte zenari aittue dakit: Berastein omen zuela beien bat saldue, ta amuna yoan ure kobratzera, ta andik eldu zela, uratek eman da, Askazarko artan zen, zubi ttiki bet, olaxe bi eur txar ta zotala gañetik, ta an pasatzen asitte urak eramanda antxe itto zela gaxoa!!» (PP). Leitzako toponimian *Bidegorrieta-ko zotala* izena utzi du. **●zotalen ibilli.** Mandotik astora erori, txarretik okerrera ibili. Honela esan zidan behin Gabriel Lazkano “Bil-larta”k: «Aurten Osasuna zotalen dabil!». (Ik. argazkia 440. orrialdean)

M. Olano

zotalez estalitako zubia Karobitxuloko errekan

2 zotal. Izen horretako marka komertzialak salgai jarritako desinfektantea: «Desinfectante o insecticida que se usa generalmente en establos o para el ganado» (*DLE* 92). Bitxia da kointzidentzia, baina ez dute, jakina, goiko hark eta beste honek deus ikustekorik elkarrekin.

zotobe. Zutabe. Atakaren alde banatako zutikakako ohola; bertan sartzen dira *atekolak*. Arriango Lontxo Lasartek egin dit argibidea.

M. Olano

zotobea zutik eta atekolak zehar

zotz, txotx. 1. Sutarako egur puskarik ttikiena. **2.** Zigor, makil argal eta luzeska; arruntean hurritz edo lizar adaska izaten da. «Gero kolpean esnatu eta azpian iragoko nauen beldurraz zotza hartu eta joan nak bidaltzera» (Astaitz 82). Errezumako Joakin Zabaletak esana: «Ta gizona illuntzen etxera etorri zenen, andrea falta, ta atzetik etorri, te urritz zotz batekin aurren artute eraman emen tzun berriz Errezumetik Azpirotze» (PP 96: 502-3). Honatx *txotx* hipokoristikoa, Errezumako Joakin Zabaletaren beraren hitzetan: «Amurriora yoan tzen ori, amabi urtekin, da kamio baztarren txotx batekin yostetan zebilllela, kotxe batek arrapatu ta anka autsi zion» (PP 96: 508).

zoztor. 1. «Rastrojo de maíz, trigo, helecho. Azk., zoztor, estorbo» (Azp. 67). *Artazoztor. 2.* Aurreko horren bidetik, baina zentzu metaforikoan, *arrastorik ez, apurrik ez, alerik ez* adierazten du. Honela dio Barungo Maria Jesus Sagastibeltzak: «Ni izaten baintzen senide guzitan deus gabe geldittue; beste guzik zeozter yaso zuen, baño nik zoztorrik ez, ta attek goan eukio!» (PP 96: 181). Tuteneko Mielek esana; Jorge jitoa, Kordaungo Sebastiani labana sartu ondoren, epaitegira eraman zutela eta: «Gero Jorjek etzun kastigun zoztorreik izandu. (...) Eta juizioa berak irabazi emen zun, Jorje orrek. Yakiñe, botare berak in baitzun Sebastian zenak, eta tentature bai musen ai zela. Gero testiguk eta» (PP). Goizuetan, P. Perurenak jakinarazi didanez, *ziztor* eta *ziztorrik ez* izaten da ordaina testuinguru berean erabiltzeko. **3.** Zenbait hitzen mugatzaile ttikigarria izaten da. Hala nola, *erreka txostor* edo, *xostor*: «Txostor. Erreka txostor “río pequeño, riachuelo”» (Azp. 63-4). Errekaren kontestu honetan *xister*, *xuster* edo *ziztor* aldaeretan ere azaltzen da. Honatx Etxeberriko Joanita Azpirotzi jasoa: «Erreka xister orren da kamioan erdi-erdin, antxe zen gurutze earra» (PP). Hau, berriz, Musungo Fraxku Sagastibeltzak esana duzu, 1957. urteko euriteaz: «Orain dela 35 urte, apirillen, kriston euritea etorri zen. Apirillen amabin eraso zion ta amalauen atertu. Ak urek, jesus marie ta jose!

Pentsatu ze urek izaan zien: emen Musungo etxe ondoan erreka xoxtor bat zen, ta Salakor-teko arie artute beiko errekaño eraman zun urek» (PP). «Errezumen garealdea dagoen errekaziztorra dena kollatue ezagutu omen zun» (Astaitz 04). 4. Astaitzagako Mikela Labaienek esana dakit, berriz, behiari heltzen dion akainari *zoztor* esaten zaiola: larrupera sartu eta handitsua sortarazten du. Goizueta-ko ordaina *zuldarra* omen da, P. Perurenak adierazi didanez.

zuari. Zuhari. Ile latzeko soka tintatua, zurginkoan oholak nondik-nora zerratu behar diren markatzeko erabiltzen dena. «Etxeko solairuk egiteko oholak bi anaien arten ebaki zituzten. Tronkoak leundu, zuharie eman, zatagikin zerratokin yarri eta zerraz ebaki» (Astaitz 94d).

Zubita. Zubieta, Malerrekako herria. Dendari-neko Isidro Sukuntzak *epistola* xelebre hau kantatzen omen zuen: «Lezie epistola apez txiki / gezurre franko ta egie gutxi: / Areso seta errie / Leitze erri aundie, / Ezkurra hidalgo, / Eratsun liti, / Saldias azaitera, / Zubita ta Elgorri / sorgiñ erriak. / Labayen erri aundie / Pixkoat aurreaxe Etxalar / Oronotz galtzamotz / Donamari ipurtzuri / Aleluie!» (PP 96: 595).

zuloune. Sakonunea, zulo den leku edo ingurua. Honela dio Goiko Soroko Joxemiel Zabaletak: «Inguru au dena ariztie ta gaztañadie emen zen, emendik asitte Itturizarreaño. (...) Gero, ikatz itteko bota emen zittuen arbol orik denak. Belatsoan oaiñik ortxe daude zulounek, ikatza itten zuenekoak» (PP).

zumitz. 1. Saskigintzan erabiltzen den zumezko langai moldabera. Begira zer dioen Astibibeiko Anbroxi Oronozek: «Liñue erein de, ebaki tte, putzun sartu te, garbittu te, gero arekin itten zittuen arreo itteko manddarek eta, obe azalak eta koltxillek eta zera guzik. Gero, berriz, beorran isatsakin itten zittun Joan Tomas Irastortza orrek sokak Beasteirako ta, leku askotako itten zittun. Alkin ipur-

dik lastoakin. Gero saski eta olako gauzek, asko itten zittun zumitzekin» (PP 96: 414-5).

2. Gaztamamiak gazta forma hartzen eta gazura galtzen dueneko metalezko (garai batean zumitzezko?) ontzi zuloduna. Gorrizko Lontxa Zabaletari jasoa: «Zumitze da au, ontan formatzen zen gazta: urek ateratzen zizizkion zuloetatik» (Olano 98: 341).

zumu. Fruta zamatzuz ateratzen den likidoa. P. Perurenak adierazi didanez, Goizueta *larranja zumua* esaten da; izan ere, «*zukua* besterik da: *zúku*tu, *txukatu*, hau da, 'bustia, hezetasuna lehortu, salda mehea loditu'». Honatx Aresoarteko Brijida Azpirotzi jasoa: «Aurrena ateratzen zen zumu hure gure attek hartuko zun basoan eta ekarriko zigun sukalde-
ra: "proba zazue aurtengo sagarraren zumu hau" (...) Tolarean ateratzen zen zumue barriketara botatzen giñun» (Astaitz 98c).

zunpatako. *Zunpa* onomatopeiaz sorturiko izena dirudi: «Behiek txekorrei errapetik ematerakoan, hauek eginiko kolpea» (I. Ibarra 99: 165). *zanpatako*.

zur. Xuhur, zeken, zimur. Honela dio Gazteluneko Fermina Caballerok: «Gure attek eta izandu men tzuen aukera Kortaborda eros-teko, baño attuna zurre izan, da ez emen tzuen erosi» (PP 96: 451). *murritz, zimur*.

zuraje. Etxearen edo bestelako eraikuntza baten zurezko materiala. Honatx Unaineko Luis Lasartek esana: «Gero Oyalden bazien iru landare gurek, Unainekoak, ta gure semeik zarrena ezkondu zenen, sukaldeko zuraje lanak itteko bota giñuzen, 1985an» (Arbolak 94). Bordaberriko Katalin Arribillagak esana: «Akordatzen naiz zurajek Leitzalarretik ekarrite Olaberrin nola zerratu zittuen» (PP 96: 308). Mikoneko Joanjoxe Kanflankaren lekukotasuna: «Goizen zutik zegoan ari-tzekin illuntzeako etxeko zurajek patuk!» (Ibidem: 400). Errezumako Miel Ramon Zabaletari jasoa: «Errotarrin ardatzak altza be-
ar izakio, gañeko zuraje guzik erre itten, ba-
ño altza ez» (Ibidem: 501). *adarje, illaje, kal-
parje, ostaje, pandillaje*.

zurgin. Ik. *aroztegi*.

zurginko. Zurgintza, zurgin lanbidea. Koldo Zuazok dioenez, lanbidea adierazteko *-tza* atzizkidun hitzak mendebaldean eta erdialdean erabiltzen dira; *-go* atzizkidunak, berriaz, ekialdean (Ik. Zuazo 03: 183). Gurean, noiz *zurgintze* noiz *zurginko*, aukera biak bereizketarik gabe erabiltzen dira. Honatx *zurginkoan* egitura, P. Perurenaren hitzetan: «Joakin Labaienek, aurrekoz ere, aizkolari ona izandua omen zuen aitona. Zurginkoan ari-tzen zena baitzen» (PP 96: 265, 3. oh.). Eta beherago: «Joan honek ere ongi omen zekien zurginkoan» (Ibidem: 408). Gazpillotxikiko Anttoni Zestauri jaso: «Ta zurginkoan Joxemiel Ofizinakoan atte Miel Antonio ta aittu zien» (Ibidem: 528). Gorriteneko Miel Luis Zestauk *zurgintze* eta *zurginko* darabiltza honako honetan: «Karlisten gerratekoan, Bata-nen biltzen emen zittuen liberalak etxetatik ostute sekuleko arropa ta tresneri pillek, eta andik artute Aurtxikineko arrobin gordea eukittu emen zun zurgintzeko erreminta ka-ja Joxemartiñ orrek. Kaja arrekin yoaten emen zen gero, bere zurginko lanak ittera» (Ibidem: 544). Honatx *zurgintze*, Astaitzaga-ko Mikela Labaieni jaso: «Argiñe zen, beño zurgintzan asko zekina. Katzontzie berak iñe giñun guk, pentsazazo?» (PP 96: 349). Azpirotzek ere *zurgintza* dakar, *arreta* sarre-ran: «Habilidad, maña. *Zurgintzarako arreta-rik ez du*» (Azp. 63-4). Ik. *zurgintze* baita ere: (PP 96: 408). *al baiterozko, alkatezko, artzaiko, barberozko, errozko, kuranderozko, maisuzko, mikeletezko, nekazalko, sankristabezko, sekreta-riozko, sorginko, zapaterozko*.

zurgintei. Zurgindegi. Martin Larrazek dioe-nez, Joxemari amerikanoaren palazioa erai-kitzen aritu zirenen artean, «Fidel Ezkiaga» zegoen, «Aztitako errin zurginteie izaten zu-na» (PP 96: 237). Honela dio Dendarineko Isidro Sagastibeltzak: «Sebastian Aienekoan lendabiziko kamionetari Etxeberriko zurgin-tein yarri zion karrozerie, oso politte, Miel Tomaxek» (Ibidem: 255, 43. oh.). *arotzeri, aroztegi*.

zurgintze. Ik. *zurginko*.

zuri. Adjektibo gisa bi adiera hartzen ahal ditu:

1. Alfer. Ba omen zen Leitzan *lantxuri* esaten zioten familia bat; izan ere, senide guztiak lanean guri samarrak omen ziren: *Axunen seme oi lantxuri xamarra ote den esaten due*. 2. Faltso. «Gizon zurie da oi»; horrela esan dit Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak, eta ho-nela itzuli: 'alfer xamarra, faltso xamarra'. *leun*. ●**zuri-zuri**. «Zuri-zuri bizi. Alferre-an, lanik egin gabe bizi: vivir sin trabajar» (Azp. 82). ●**izerdi zuri**. «Hala beretsuan, izerdi faltsoari, onezkoa ez den izerdiari, gaitza adierazten denari, askotan aditua naiz Leitzan *izerdi zuria* esaten. "*Kontue gal-dute lurrera erori huen, eta izerdi zuri-zurie ate-ra zetzioan*". Alferra denagatik ere hala esa-ten da askotan: "*Horrek izerdi zuria aterako dik mote!*"» (PP 98b: 190).

zuritasun. Lisibako arropa gehienak ohe aza-lak eta maindireak izaten ziren. Artxikoneko Maria Jesus Gogortzak azalpen hau eman dit: «Obeko arropari zuritasune esaten zi-tzion. Zuritasune izaten zen etxetan e! Baño ola alkandorak eta ola juxtu samarren ibil-tzen zien». P. Perurenak Kaskantan jaso, Arribillaga erre zenekoaz (1938): «Beiek ate-ra zittun andren attek, attuna bizi zenak; gi-zona ordun Katalintxoneko ondoan ai omen zen basoan. Zuritasuna're bai leiotik atarire bota omen zun andre-k, baño, atzea aizek ar-tute sura ekartzen da, dena etzun salbatu izan bear» (PP). Erdaraz «ropa blanca» esa-ten bide zitzaion. Ikus bedi Miel Joxepe As-tibia eta Mariana Garat-en arteko ezkontza itunaren harira, hirugarren eskakizunean esaten dena (PP 96: 70). Honela dio Zentra-leko Manuel Intxaurrendok, Martikoneko erreketaz (1866): «Pastaiñe artzen emen zun zuzen zuzenen aizek, eta sapaipetik txingek ez sartzeko manddarek zabaldu emen zi-ttuen; artan galdu emen zuen zuritasun gu-zie» (PP).

zurizen. 1. Txuleta-aren ertzak izaten duen gai zuri koipetsua. P. Perurenak ohartarazi dit *zuri-gizen* izen daitekeela etimologia, Goi-

zuetan *gizen* esaten baitzaio urdai zurienari, *giñar* nahasia ez bezalakoari alegia. *gantz*a, *sego*. **2.** Hedaduraz, haritz-egur txuri eta motela adierazten du; pipiak aise jotzen duela eta, zurginek ez dute halakorik nahi izaten. *giarre*, *tipule*.

zurmur. Zurrumurru. «Rumor» (Azp. 63-4). *armonie*, *marmar*.

zurra. «Agotamiento» (Azp. 67). *yorrada*.

zurraldi. **1.** «Agotamiento» (Azp. 67). **2.** Egurra, jorrada, paliza. Honela dio Benito Astibia “Luxeak”: «[Praxkuri] Sekuleko zurraldie emanda, yoan emen da Joxemiel ori etxera, ta andik belaxe baita anaie Praxku orire, dena txikittue, ta sokaldera sartu denen, anaiek: Baño, baño, ze in dikea motell!» (PP 96: 543).

zurretu. Zurratu. «Agotarse físicamente. Domar. *Basolana* bezelakorik ez da yendea zurratze-ko» (Azp. 67). P. Perurenak adierazi didanez, Goizuetan *zurreatu*-k ‘apusturako prestatu’ esan nahi izaten du, bereziki. Honela dio Donmartinbordako Fraxku Olanok: «Arrek kezka guzik bere aarikin izaten zittun. Eku-llun ortxe eukitzen zun: frontal bateri sartu iltzea, ta andik sokakin lotute ikullu guzittik bueltaka ibiltzen zela yarrrie, obekio zurrea-tzetik» (PP 96: 427). Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jaso: «Hernaniko etxe baten zakurre gaben ekullun gelditzen huen baño nautsik hurrengo eunen nabaritzen zien zakurre dena zurretue zegoala» (Astaitz 02b).

zurrobillotu. Zurrunbilotu. «Zurrobillo. Arremolinar» (Azp. 63-4). Iduri du Azpirotzek *zurrobillotu* jaso nahi izan zuela.

zurrubillo, zurrubillu, zurrubil. Zurrunbilo. «Zurrubillo. Remolino» (Azp. 63-4). Airean nahiz uretan gertatzen da *zurrubilloa*; konparaziora, Sarasaingo errekan, Luisenbordako bordaren azpian, *Luisen zurrubillue* izenekoa dago, bestek *Frantzesen iartza* esaten dioten parajea; antza denez, *iartza* mal-

karraz esaten da, eta *zurrubillu*, berriz, malkar azpiko ur-putzu hondoaz. Ikus, bestetan beste: (PP 96: 592). «Haltza-adarra ur zurrubilak eramaten zuen behera eta gero itzultzen zenean lengo lekura harria jotzen zuen zart, zart, zart... eta segi hortan» (Mikela 80). *iartza*.

zurrupe, urrupe. Azpirotzek argiro bereizi zituen hemen *tx* eta *z* soinuen balio semantikoak: «Txurrupe. Sorbo pequeño. Txurrupe, sorber un poquito» (Azp. 67); «Zurrupe. Sorbo. Zurrupetu, sorber» (Azp. 67).

zurrut, xurrut. Itziki, trago laburra; batik bat alkohol-dun edariariarena. «Joan goizen argimezara etorri eta egun guzia herrian zera-makien zurrutean» (Astaitz 01c). Lesakolorretako Joxemiel Arregiri jaso: «Zurrute gustatzen zetzion oitakoa izaten zen urere, ta ze in de? Gaztañ alen batzuk bilddute Bordaberrin sartu de, ta azkeneko dexente epeldu!» (PP 96: 162). Joantzarko Miel Barriolak esana: «Oaiñ, zurrutik ez e! Eun guzie tabernan inde etxera yoaten askotan eku-si nun nik ure, baño edana sekulen ez!» (Ibidem: 284). Mikoneko Joanjoxe Kanflankari jaso: «Arakindegín izate uen askotan; xurrutari dezente ematten baitzion» (Ibidem: 395). Kristobal Olaetxea “Altzate”ren lekukotasuna: «Nik juxtu juxtun ezautu nun attuna: gizon ttiki bet zen, xurrute pixken bate itten da, azkeneako erretxiñ samar ibiltzen zen» (Ibidem: 550). *itziki*.

zurrutero, xurrutero. Zurrutari, mozkorra. Atzizkia alderatzeko, ikus bitez, besteak beste, *atabalero*, *galtxetero*, *losintxero* edo *ttuntunero*.

zurton. Ik. *zorton*.

zutikái. «Pilar» (Azp. 63-4). *apeo*, *motxekai*, *ostiko*, *tentekai*.

zuzki. «Escoba» (Azp. 63-4). *añarrisats*, *erratz*, *isasmotz*, *labantsa*.

